

7

10 11 12

13 14 15 16 17 18 19 20

21 22 23 24 25

26 27 28 29 30

31 32 33 34 35

36 37 38 39 40

41 42 43 44 45 46 47 48

49 50 51 52

53 54 55 56

57 58

59

60

મુરબી કાકાશ્રી

કુંવરજી આણંદજી.

ભાવનગર.

આપના જૈન ધર્મના દૃઢ સંસ્કાર, દ્રવ્યાનુયોગનો ચાલુ હોવો
અભ્યાસ, સંસ્કારી ધાર્મિક જીવન, ધર્મપ્રકાશન અને
અભ્યાસ કરાવવાની તિવ્ર ઇચ્છા, અનેક શુભ પ્રવૃ-
ત્તિઓમાં અપેક્ષી હંદગી; જાહેર કાર્યોમાં માન-
સિદ્ધિ સરળતા અને સમાનતા, જૈન ધર્મ પ્ર-
સારકસભા સાથેનો આપનો આત્મીકૃત
સંબંધ, અનેક અંશેને શુદ્ધ રીતે
પ્રકાશ કરવાનો જાગીરખ અને
અનુકરણીય પ્રયત્ન, નિરવિ-
માનવૃત્તિ, સાદું સરળ
જીવન, મારા ઉપર
આપની મમતા,
જાળકાળથી અભ્યાસ કરાવ-
વાની ચીવટ અને મારા સર્વ લેખો
કે પુસ્તકોને અંગે ધાર્મિક અને કળાની
દૃષ્ટિએ કરાતાં અનેક સૂચવનો આદિ અનેક
કારણોથી આકર્ષાઈ આ મારો લઘુ પ્રયત્ન આપના
ચિરસ્મરણીય નામ સાથે જોડવાની આજ્ઞા મારું છે તો
આપ મારું અર્પણ સપ્રેમ સ્વીકારી શુભાશીર્વાદ આપશેજી.

સેવક,
મોતીચંદ.

અળા હમ અનંત સર્વે ન મરેને.

યા સારાનું મિત્રયાત હોવો તમા, કવું કર દેહ ધરેને. અળા. ૧

રાગ દોષ જમ લેખ કરત જી, હનકો તમા કરેને;

મયો અનંત કાલને પ્રાણી, એા હમ કાલ હરેને. અળા. ૨

દેહ વિનાશી હું અવિનાશી, અગતી મતિ પડેને;

નાસી તતસી હન ધીરવાસી, આમે વહે નિખરેને. અળા. ૩

મયો અનંત વાર બીનસમજ્યો, અળ મુખદુઃખ વિસરેને;

આનંદધન નિપટ નિકટ અક્ષર દો, નહિ સમરે એા મરેને. અળા. ૪

આનંદધન.

પ્રસ્તાવના.

લગભગ ત્રણ વર્ષે આ રૂપક મહાકથાનો ખીજો ભાગ બહાર પડે છે. મારી પાસે આખું મેટર લગભગ તૈયાર છે. ત્રીજો ભાગ જલ્દી બહાર પાડવા ઉત્કંઠા છે. ત્રીજા ભાગમાં પુસ્તક પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

આ ચોથા અને પાંચમા પ્રસ્તાવમાં ઘણા ચમત્કારો છે. અંધકર્તાની ખૂબી ચોથા પ્રસ્તાવમાં જણાઈ આવે છે. તેઓ મહાકવિ તરીકે કેવા પ્રતિભાશાળી હતા તે છ ઋતુનાં વર્ણનો અને ખીજા અનેક અલંકારિક ચિત્રોમાં જણાઈ આવે છે. વિમર્શ પ્રકર્ય લવચક નગર જેવાં નામ છે ત્યાં તેમનો અનુભવ અંધકર્તાની બારિક અવલોકનશક્તિ બતાવે છે. આખી દુનિયાનો કોઈ પણ વિષય બાકી ન રહે એવી એ યોજના છે. સાત પિશાચીઓ અંધકર્તાની હકીકતને કુંડામાં લાવવાની શક્તિ બતાવે છે. બાકી ચિત્તવૃત્તિ અટકીમાં પ્રમત્તતા નદી, તદ્વિલસિત ભેટ, ચિત્તવિશ્લેષ મંડપ, તૃષ્ણા વેદિકા અને વિષયાસ શિંહાસન ઉપર મોહરાજ, તેનો આખો પરિવાર, એમાં રાગદ્વેષનાં સ્થાન, કથાઓનાં સ્થાન, હાસ્યાદિનાં સ્થાન, સાત કર્મરાજાઓનાં સ્થાન, કર્મપરિણામની મધ્યસ્થતા એક બાજુએ વિચારીએ અને ખીજા બાજુએ સાત્ત્વિકમાનસપુરમાં આવેલાં વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્વ શિખરપરનું જૈન નગર, ચિત્તસમાધાન મંડપ, નિઃસ્પૃહતા વેદિકા અને જીવધીર શિંહાસનપર આદિત્યરાજને જોઈએ ત્યારે શાંત ધર્મ જઈએ તેવાં કહોલો થાય છે. અંધકર્તાએ એ મોહ આદિત્યનાં સ્થાન યોજવામાં કેટલી અસાધારણ કલ્પના દોડાવી દેશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. કવિ અને લેખક તરીકે તેમના સ્થાનનો વિચાર વિસ્તારપૂર્વક ઉપોદ્ઘાતમાં કરવામાં આવશે.

ચોથા પ્રસ્તાવમાં સંસારીજીવ રિપુદારણ તરીકે ઓળખાય છે. ત્યાં એને શંકરાજ અને મૃષાવાદનો પરિચય થાય છે. આ બન્ને પાત્રો એને કેટલો ચડાવે છે અને પાછો પાડે છે તેની વાર્તા ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. રિપુદારણનો મર્વ, ગુરૂ અને સહાધ્યાયીઓ સાથે અભિમાની વર્તન, રાજ્ય સભામાં એની ઘરેલી હાંસી અને અભિમાનના આવેશમાં એણે અતિ પ્રેમી નરમુંદરીનો કરેલો તિરસ્કાર બહુ મુંદર ચીનમાં છે. આખરે એ દુષ્ટ વર્તન વાળા અભિમાની જુદા છેકરાનો પિતા ત્યાં કરે છે. વિચક્ષણાચાર્ય ત્યાં આવે છે અને તેઓ રસવાની લંબાવુ કદા કહે છે તેમાં વિમર્શ અને પ્રકર્ય

લવચકનું વર્ણન કરે છે તે આખા છે, ક્રોધ પણ શિષ્ટ લેખકને કે સહૃદય વાંચકને વિચારમાં નાખી દે તેવું છે અને વર્તમાન કાળમાં આખી દુનિયાનો સમુચ્ચયે ખ્યાલ આપે તેવું છે. એમાં અટવી આદિની યોજનાને અંગે કથા કહીને કેટલોક ઉપયોગી ઉપનય કર્તા પોતે પણ ઉતારે છે. વિવેક પર્વત પરથી મામાલાલેજ અવલોકના કરે છે ત્યારે દુનિયાના મોટા દુર્ગુણો ખ્યાલ આવે છે; માંસલક્ષણ, શિકાર, ગણિકા, ધનગર્વ, વિકૃત્તા, ચોરી આદિનાં દૃષ્ટાન્તો અને ફળો બહુ ધ્યાન ખેંચે તેવી રીતે દર્શાવી, ચાર અવાંતર નગરોમાં વાંચનારને ફેરવે છે. આ સંસારનો તેથી પૂરો ખ્યાલ આવે છે, લવ-અપંચ નજરે પડે છે અને તે ખ્યાલમાં કાંઈ અલ્પતા રહેતી હોય તો સાત પિશાચીઓ તે વાત વધારે ખુલ્લી કરે છે. સાથે વળી મુખ્ય દર્શનકારોનાં ખ્યાલ પણ મળી જાય છે.

આવી રીતે હુંચવણમાં પડેલ મન જ્યારે ચારિત્રરાજમાં આખા પરિવારનું વર્ણન વાંચે છે ત્યારે તેને જરા શાંતિ થાય છે. આવી રીતે ચોથો પ્રસ્તાવ આખા ગ્રંથના મધ્યખિન્દુ તરીકે કામ આપે છે. તેમાં મુખ્ય વિષય તો મૃયાવાદનાં મીઠાં ફળ, માનથી થતી હાનિઓ અને રસેન્દ્રિય લુપ્તતાનાં ભયંકર પરિણામ છે; પણ ગ્રંથકર્તાએ આ પ્રસ્તાવ બહુ મનનો બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય એવું લાગે છે. આખો ગ્રંથ અનુભવ કરાવે તેવો, આત્મભૂતિ કરાવે તેવો, સંસારને ખરા આકારમાં વિશાળ રીતે બતાવે તેવો છે અને તે બાબતમાં સર્વથી ઉચ્ચ સ્થાન આ ચોથા પ્રસ્તાવને મળે છે. એ ભાગ કવિત્વ અને અનુભવનો નમુનો છે, સહૃદય વિચારકને પોતાનાં ખરા સ્થાનકે લાવે તેવો છે, ઘણો સ્પષ્ટ રીતે લખાયેલો છે અને ઘણોજ મનનીય છે. આગળ ઉપોદ્ઘાતથી જણાશે કે આ ચોથો પ્રસ્તાવ આખા ગ્રંથના મધ્ય ખિન્દુ તુલ્ય અને ભાષાજ્ઞાનની નજરે આખા ગ્રંથમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે.

સાહિત્યની નજરે પાત્રની રચના અને પ્રસંગોનું વર્ણન વધારે સુઘટ, વધારે સ્પષ્ટ અને ગ્રંથના ભાવને સ્પષ્ટ કરનાર આ ચોથા પ્રસ્તાવમાં છે. આખા ગ્રંથમાં દેન્દ્રસ્થ લક્ષ્ય મોહ અને ચારિત્રનાં સ્થાન બતાવવાનું છે એ વાત બે સ્વીકાર્ય ગણાય તો લક્ષ્ય-મુદો પાર પાડવાની ભવ્ય સામગ્રી સચોટ રીતે આ ચોથા પ્રસ્તાવમાં ભરી છે અને તે પદ્મભૂમિકા રૂપે આગળ દેવું સારું ફળ આપે છે, એના ઉપર કેવા ચિત્રો રચાય છે તે બેવાશે, પણ ભૂમિકાની સ્પષ્ટતા અને તૈયારી બહુ સારી અત્ર કરવામાં આવી છે. એ વાતની સ્પષ્ટતા તો આક્રમા પ્રસ્તાવમાં થઈ શકશે પણ એ સાધ્ય લક્ષ્યમાં રહેશે તો વાર્તાપ્રસંગમાં સાથે નવીન રસ જામતો રહેશે જેનો સાક્ષાત્કાર ધીમે ધીમે આગળ થશે અને તેની પરાકાષ્ઠા છેલ્લા પ્રસ્તાવમાં થશે.

આ પ્રસ્તાવ વાંચતાં એક વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની બહુ જરૂર છે. ગ્રંથકર્તાએ ગ્રંથમાં એક શબ્દ પણ વાર્તા માટે લખ્યો નથી, છતાં વાર્તાને એક અદ્ભુત નવલકથા-અથવા અદ્ભુત આખ્યાયિકા (romance) ના આકરમાં લખવામાં તેણે કેનેડ મેળવી છે, કથાના પ્રત્યેક શબ્દમાં રૂપક (allegory) કાયમ રાખેલ છે અને તેમાં કોઈ પણ સ્થાને સ્ખલના કરી નથી. આથી આ ગ્રંથ નવલકથા આખ્યાયિકા કથા અને રૂપક કથાના ભાવો એક સાથે બતાવે છે. આ વિષયપર ઉપોદ્ઘાતમાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવશે. અત્ર તે વાતપર લક્ષ્ય ખેંચવાની આવશ્યકતા લાગી છે.

ચોથા પ્રસ્તાવમાં એટલા માટે ખાસ લક્ષ્ય રાખીને મેં પ્રકરણો પાઠ્યાં છે. પ્રકરણ અને શીર્ષક (headings) ની તથા બાજુપર કરેલા ઉપ-શીર્ષકની જવાબદારી भारी છે. એ દ્વારા એક ચાલુ ગ્રંથને ગ્રંથકર્તાના મૂળ વિશ્વાસમાં કે મોકલણમાં ફેરફાર કર્યા વગર નવલકથાનો આકાર આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

પાંચમાં પ્રસ્તાવનો મુખ્ય મુદ્દો સ્તેય (ચોરી) અને માયાનાં લયંકર પરિણામો બતાવવાનો છે. ગ્રંથકર્તાએ પ્રાણાતિપાત, મૃધાવાદ, સ્તેય (ચોરી), સ્ત્રીસંયોગ અને પરિચ્છેદને ત્રીલઘ્ની સાતમા પ્રસ્તાવમાં અનુક્રમે ચીતર્યા છે, જ્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ પ્રત્યેકને ત્રીલઘ્ની છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં ચીતર્યા છે. અંતરકથામાં સ્પર્શન, રસના, દ્રાણ, ઘણુ અને શ્રોત્રને અનુક્રમે ત્રીલઘ્ની સાતમા પ્રસ્તાવમાં ચીતર્યા છે અને એને વશ પડનારાના અને એમાં આસક્તિ રાખનારાના હાલહવાલ ચીતર્યા છે. વામદેવ સંસારીશબ્દ અત્ર થાય છે અને સ્તેય માયાનાં ફળ બતાવે છે જ્યારે બુધાચાર્યના ચરિત્રમાં ‘મદ’ દ્રાણઆસક્તિનાં ફળ બતાવે છે. આ પાંચમાં પ્રસ્તાવમાં વિભળ નામના રાજકુમારનું ચરિત્ર નૈસર્ગિક ઉત્તમ વર્તનવાળાની વિશાળતા અને વિશિષ્ટતા કેવા હોય છે તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એની સરલતાથી એ દુનિયાને કેવી સારી માને છે, એની સહાનુભૂતિ યોગ્ય વખતે ચૂતમંજરીનો કેવો બચાવ કરે છે, એને માર્ગ દર્શન થતાં એ કેવો સરળભાવે સત્ય શોધવા મંથન કરે છે અને સત્સંગતિ થતાં એનું ઉત્થાન કેવું ઉત્તમ થાય છે વિગેરે અનેક મનનીય પ્રસંગો આ પ્રસ્તાવમાં આવે છે.

અવાંતર બાબતોને અંગે બકરગુરનું કથાનક અને ચારિત્રધર્મની સેનાપતિ અને મંત્રી સાથે મંત્રવિચારણા બહુ મનનીય છે. ચારિત્ર મોહનું યુદ્ધ ચોથા પ્રસ્તાવમાં સ્થાપિત કરેલી ભૂમિકા ઉપર પ્રથમ ચિત્ર પાડે છે; એ નાટકનો પ્રથમ પડદો છે જેમાં ચારિત્રરાજની હાર થાય છે. એ પ્ર-

સંગમાં સદ્બોધમંત્રી સંસારીજીવ ઉપર હારજીતનો આધાર કેટલો રહે છે તેની ચર્ચા કરે છે તે પ્રસંગ બહુ મનનીય છે. છેવટે વાગદેવના હાલહવાલ થાય છે તે તેના દુર્ગુણોનું ફળ છે. શુધચરિત્રમાં મંદર બાબતો બહુ વિચારણીય બતાવે છે, સંસારનો તાપ અને સાધુજીવનની શાંતિનો તે સચોટ ખ્યાલ આપે છે.

ચોથા પ્રસ્તાવમાં કેટલાક પ્રસંગે ઘણી લંબાણ નોટો લખી છે. આ ગ્રંથ જૈન ન હોય તેને વાંચવામાં મુશ્કેલી ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખ્યું છે, છતાં પારિભાષિક શબ્દ નહિ જ આવ્યા હોય એવો દાવો તો હોઇ શકે નહિ. ચોથા પ્રસ્તાવના ચાર પરિશિષ્ટો લંબાણ નોટને છેવટે રાખવા માટે આખ્યા છે. તેમાં પટપુરના નિર્વૃત્તિમાર્ગોનું પરિશિષ્ટ (નં. ૩) તદ્દન શુષ્ક વિભાગ છે અને દાર્શનિક બાબતમાં રસ લેનારને જ મળ્યું આપે તેવું છે અને પિંડ-વિશુદ્ધિનું પરિશિષ્ટ જૈન વાંચકને રસ આપે તેવું છે.

પ્રથમ ભાગ પેઠે અહીં પણ દરેક પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં પાત્રો તથા નગરનું પત્રક વાંચનારની સગવડ માટે મૂક્યું છે અને 'કથાસાર' શરૂઆતમાં લાંબી વાર્તા ચાલ કરી જવા અથવા હકીકત સ્પષ્ટ કરવા આપેલ છે. ત્રીજા વિભાગને અંતે પાત્રો તથા સ્થાનોનું અક્ષરાનુક્રમે ઓળખાણ આપનારું પત્રક આપવાનો ઇરાદો છે.

ત્રીજા ભાગ સહજ મોટો થશે તો પણ તેમાં ઉપોદ્ઘાત વિગેરે સર્વ આપી ગ્રંથ પૂરો કરવાની ઉમેદ છે. આખો લેખ તૈયાર છે, માત્ર ઉપોદ્ઘાત લખવી બાકીમાં છે. આશા છે કે ત્રીજા વિભાગ ૧૯૨૫ ની આખર સુધીમાં બહાર પાડી શકાશે. છાપખાનાની સત્ત્વરતા ઉપર ઘણો આધાર રહે છે.

આ ગ્રંથની છેવટે શ્રી પ્રભાવકચરિત્રમાંથી આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિનું ચરિત્ર મૂક્યું છે. એ પ્રભાવકચરિત્ર ગ્રંથ ઘણો વાંચવા યોગ્ય છે. મૂળ બહુ આહ્લાદક છે અને શબ્દ અને અર્થગાંભીર્યયુક્ત છે તેથી મૂળ અને ભાષાંતર બન્ને આખ્યાં છે. એ ચરિત્ર જોવાથી ગ્રંથકર્તાની વિદ્વત્તાનો ખ્યાલ આવશે. એ ચરિત્ર ઉપર ઘણું લખવાનું છે જે ઉપોદ્ઘાતને અંગે ત્રીજા ભાગમાં આવશે. અત્ર તે ચરિત્ર શરૂઆતમાં વાંચવા વિનંતિ છે એટલે ગ્રંથકર્તાની કાંઈક ઓળખાણ પ્રાચીન પુરૂષોની દૃષ્ટિએ થશે.

આખો ગ્રંથ વિચારવા યોગ્ય છે, પ્રત્યેક પ્રકરણ વિચારવા યોગ્ય છે, જીવનના પ્રસંગો સાથે ઓતપ્રોત પોરવાઇ ગયેલ બાબતોથી ભરપૂર છે, જીવ-

મને નથી દિશાએ દોરે તેવો છે, છવનનાં સાધ્યો સ્પષ્ટ કરે તેવો છે, વિચારમાં નાખી દે તેવો છે અને તેમાં પણ કેટલાક પ્રસંગો તો હૃદયને પીગળાવે તેવા છે, જગૃત કરે તેવા છે, દૂર ભેવને બદલે નીચું ભેવરાવે તેવા છે, આગળ ભેવને બદલે અંદર ભેવાનું કરે તેવા છે, અન્યને બદલે પોતાને ભેવરાવે તેવા છે, સામેનો વિચાર કરવાને બદલે પોતાનો ખ્યાલ કરાવે તેવા છે, સ્વૃણ રસિકતાને બદલે સત્ય રસનું બાન કરાવે તેવા છે અને એકંદરે સંસાર કેવો છે, શામાટે છે, કેટલા વખત યુધીનો છે, કોને માટે છે, કોને માટે નથી અને આ બધી ઘુંચવણોનો નીકાલ કેમ થાય તેનો ખ્યાલ કરાવવા આ ગ્રંથ જેવું અન્ય કોઈ પુસ્તક મારા ભેવામાં આવ્યું નથી. ગ્રંથ મોટો છે એમ ધારવા કરતાં એમાંનો કોઈ પણ પ્રસંગ નકામો છે એમ શોધવાની જરૂર છે. એના પ્રત્યેક પ્રસંગપર પ્રકરણો લખાય તેવી તેમાં વિશાળતા અને અર્થગંભીરતા છે.

આ ધમાધમના કાળમાં આવા ગ્રંથો ખરેખર વાંચવાની જરૂર છે. આપણે ક્યાં ઘસડાઈએ છીએ, કોણ ઘસડે છે, શામાટે ઘસડે છે, એવું ક્યાં સુધી ચાલશે, આપણો માર્ગ કયો છે, સાધ્ય શું છે, રસ્તો કયો લીધો છે અને એવી રીતે તણાતાં જતાં કેવા હાલ થયા અને યશે-એનો વિચાર કરવાની જરૂર છે, એનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે, એની ચોખવટ કરવાની જરૂર છે, એનું પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. આ ગ્રંથ એ બાબતમાં ઘણું અજવાળું પાડશે. બાકી આખી વાર્તા દરમ્યાન વામદેવની જેમ બેસી રહે કે નિઃપુણ્યકની જેમ દીકરાની ચિંતા કરે તો તેને આ ગ્રંથ વાંચવો, ન વાંચવો-સરખું જ છે. આ ગ્રંથ છવનના પ્રત્યેક પ્રસંગને ચીતરનાર હોય લગભગ દરેક પ્રસંગે વિચારમાં રાખવા યોગ્ય છે, એને વિચારપૂર્વક વાંચવાથી પ્રત્યેક પ્રસંગે થતું નાટક ભેવાશે, મોહરાયના પ્રપંચો અનુભવાશે અને બહુ બહુ જાણવાલાયક મળી આવશે. માત્ર દ્વાદશી સાધ્યતા, સાપેક્ષતા અને સ્પષ્ટતા રાખવાની જરૂર છે, અવલોકનની આવશ્યકતા છે અને પ્રથમ સમુચ્ચય અને પછી પ્રયત્ન કરી મનોવિકારોનો ઉગ્રો અવ્યાસ કરવાની જરૂર છે. શોધકને આમાંથી નવનીત મળશે, જિજ્ઞાસુને બોધ મળશે, માર્ગ-શોધકને રસ્તા સૂચ આવશે અને મુમુક્ષુને ઘણું ચીજ સાંપડશે. આ હૃદય-કતમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. ગ્રેમલાવે, સહકારી બાવે, સાપેક્ષલાવે એનાં વાંચન મનન અને ચિંતનની જરૂર છે.

આખું અવતરણ મારા ઠાકા શ્રી કુવરજી આલુંદજી એ તપાસી આપ્યું, પન્નાસુધી મેઘવિજયજીએ મળ ગ્રંથ સાથે રાખી મુધારી આપી અનેક ઉપ-યોગી સૂચના કરી તે માટે તેઓશ્રીનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

અમારી સલાના પ્રમુખ અને મારા કાકાશ્રીનો મારાપર સતત ઉપકાર ચાલુ છે તેના સ્મરણમાં આ ગ્રંથ તેમના નામ સાથે જોડી આનંદ માનું છું. જોમની સતત પ્રેરણાનું પરિણામ આ ગ્રંથ છે.

આખી વાર્તાનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મળશે. એ વિભાગ બહુ મજબૂત છે, ઘણોજ મનનીય છે અને આખા ગ્રંથનો સાર બતાવનાર છે. એ વાંચવા ઉચ્ચુક્ત થઈ રહેવા વિરૂપિ કરી આ અતિ રસાળ વિભાગમાં પ્રવેશ કરવા પ્રાર્થના કરું છું.

સેવક,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મનહર બીલ્ડિંગ. } મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ,
મુંબઈ, સં. ૧૯૮૦. ચૈત્રી પૂર્ણિમા.

ઉપમિતિ ભવમપંચા કથા.

દ્વિતીય ભાગ. પ્રસ્તાવ ૪.

કથાસાર.

મકરજી ૧ જી-રિપુદાસજી અને શૈલરાજ. મુંજારીલય પાતાનું મરિય સ્વામી સમક્ષ કહે છે, ત્યાર પછી મુંજારીલય સિદ્ધાર્થનગરે નરવાદન રાખને ત્યાં વિશ્વભાણતીની કુશલિ જન્મ લે છે. યોગ્ય કાલેન થવા પછી તેનું રિપુ-દાસજી (દાસજી) નામ પાડવામાં આવે છે. મિત્રા જન્મને જ રિપુદાસે અભિવેદિતા થાવે આઠ મુખવાળા શૈલરાજ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે તેને અઘાત દેવમંત્રે સાથે થયેલા સંધાવનું પરિણામ હતું. પાંચ વર્ષની વયે રિપુદાસજી અને શૈલરાજને મેલો થયો. શૈલરાજની અસર થીમે થીમે કથાનાવકપર વધારે થતી આથી અસહ્યતા થઈ, મિત્રાભિમાન થયું અને અભિમાન ચક્રવાત્કાર્યું; વિચારો પશુ તેવાજ થવા અને વર્તન પણ તેનું જ થઈ ચાલ્યું. પિતાએ જ્યારે તે અભિમાનની વધારે પામ્યા કરી. આ સર્વે પ્રતાપ શૈલરાજનો છે એમ નાવકે માન્યું. પછી શૈલરાજે રિપુદાસને વિતરવત્થ સેવ આપ્યો, તેના કુલુની અનુભવે ખાતરી કરવા કહી તેને હૃદયપર સજાડવા લાગ્યા કરી. આથી નાવકનો શૈલરાજપરનો પ્રેમ સ્તેષ થયો. નાવકે સેવ સજાડ્યો એટલે સર્વ તેને નમવા લાગ્યા. પૃષ્ઠ ૭૦૩-૭૧૧.

મકરજી ૨ જી-મુખાવાદ. કિલકમાનસ નગરે દુષ્ટાક્રમ રાખને જાપન્યતા મલીથી મુખાવાદ નામનો પુત્ર હતો. ત્યાં રિપુદાસજી ગયા. મુખાવાદ સાથે દોરતી થયો. એની દોરતીથી નાવક ધણી નવાઈએ કરવા લાગ્યો, ખોટી વાતને સાચી કરવા લાગ્યો અને વાંકું ગુંદા ખીલપર દોળવા લાગ્યો. અભ્યાસકાળ પ્રાપ્ત થયે કુમારને મદામતિ નામના પંડિતને સોંપવા ભોલાયો. કુમારે થોડા વિનય ન કર્યો. શરૂએ ધાર્યું કે તે સુપરશે પણ અભ્યાસ દરમ્યાન પણ એ તો અભિમાનમાં વધતો જ ચાલ્યો, સર્વ રાજકુમારોને પોતાથી દલકા માનવા લાગ્યો. આથી શરૂમદા-રાજ અભ્યાસ કરાવવામાં યિથીજ ચતા ગયા. છેવટે એ શરૂમદારાજની બેઠકે ચડી બેઠો, પૂછતા અસલ બોલ્યો, શરૂએ નજરે એવો તો તેના પર પક્ષપાતનું વદોમત મૂક્યું એટલે આખરે શરૂએ એને તણ દીધો. પિતાથીએ અભ્યાસ માટે સવાલ કર્યો ત્યારે ખોટી જાણતી વાતો કરી. પિતાએ વધારે અભ્યાસ કરવા પાછો મોકલ્યો ત્યારે હપર હપરથી વાત સ્વીકારી પણ આજો વખત ભટકવામાં ગાળ્યો. દોસ્ત મુખાવાદના માન વધ્યા. તેણે માયા સાથે ઓળખાણ કરાવી. દુવે રાત્ર માને છે કે લાઇ લાણે છે અને લાઇથી તો જુનાર પરદારા અને નીચ સોળતમાં રખે છે.

પ્રકરણ ૧૨ સું-મહામૂઢતા-મિથ્યાદર્શન-કુદૃષ્ટિ. વિમર્શ મામાએ વિગતવાર અટવી નદી સિંહાસન વિગેરેનું વર્ણન કર્યું પછી ભાણેજના પૂજવાથી મહામોહના આખા પરિવારનું વર્ણન કરવા માંડયું: એની મહારાણી મહામૂઢ-તાને વર્ણવ્યા, મિથ્યાદર્શન સેનાપતિને ઓળખાવ્યો, એ કુદેવ કુધર્મ કુગુરમાં ફેવી જોડી શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે તે જણાવ્યું, એ સેનાપતિ મંડપ વેદિકા સિંહા-સનની રચના ફેવી રીતે કરે છે તે વર્ણવ્યું અને છેવટે એનો મહિમા વર્ણવ્યો. એ મિથ્યાદર્શનની કુદૃષ્ટિ નામની ભાર્યા છે એ દેવ, વાદ, વેશ, કલ્પ, મોક્ષ, વિ-શુદ્ધિ અને વૃત્તિને અંગે તીર્થોચ્ચામાં કેટલો ભેદ પાડે છે તે વિસ્તારથી મામાએ વર્ણવ્યું અને અનેક મતોનાં નામો આપ્યાં.

પૃ. ૮૪૩-૮૬૨

પ્રકરણ ૧૩ સું-રાગકેસરી-દ્વેષગર્ભેદ્ર. પછી મામાએ વિપર્યાસ સિંહાસન-પર બેઠેલા મહામોહ મહારાજના મોઠા પુત્ર રાગકેસરીનું વર્ણન કર્યું. જણાવ્યું કે મહામોહ રૂદ્ધ ધર્મ જવાથી તેણે સર્વ રાજકાર્ય રાગકેસરીને સોંપેલ છે. એ રાગકેસ-રીના ત્રણ મિત્રો છે: દષ્ટિરાગ, સ્નેહરાગ, વિપયરાગ. એમનાં બીજાં નામો અનુક્રમે અતરવાભિનેવેશ, ભવખાત અને અભિધ્વંગ પણ છે. એ રાગકેસરીની ભાર્યા મૂઢતા નામની છે.

મહામોહનો નાનો પુત્ર દ્વેષગર્ભેદ્ર ડાબી બાજુ તે જ સિંહાસનપર બેઠેલ છે. તેની અવિવેકિતા ભાર્યા ઉપર પ્રકરણ ૮ માં બતાવેલાં કારણે ગેરહાજર છે.

પૃ. ૮૬૩-૮૬૬.

પ્રકરણ ૧૪ સું-મહર્ષવજ. સિંહાસનની પછવાડે રહેલા અત્યંત રૂપવાળા મહર્ષવજને મામાએ ત્યાર પછી પ્રકર્ષને ઓળખાવ્યો અને એણે મોઠા દેવોને દેવા નચાવ્યા છે તેનું વર્ણન કર્યું. એના ત્રણ અનુચરો-પુંવેદ, સ્ત્રીવેદ, ધંદવેદને વર્ણવ્યા અને પછી મહર્ષવજની પત્ની રતિને ઓળખાવી.

પૃ. ૮૬૭-૮૭૧.

પ્રકરણ ૧૫ સું-પાંચ મનુષ્ય. હાસ, અરતિ, ભય, શોક, ભુગુપ્તા. ત્યાર પછી મહર્ષવજની પાસે બેઠેલા પાંચ મનુષ્યનું મામાએ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. (૧) હાસ દર્શાવે છે, તે તેની પત્ની ગુચ્છતા સાથે બેઠેલ છે. (૨) બીજા અરતિ થી છે તે માનસિક દુઃખ દર્શાવે છે. (૩) ભય દર્શાવે છે, એના પરિવારમાં સાત મનુષ્યો છે અને એની સ્ત્રી હીનસન્નિવા નામની છે. (૪) શોકને આપણે ઉપર પ્રકરણ ૮ માં બોધે તે જ છે. એ રડાવે છે અને એની સ્ત્રી ભવસ્થા એની સ્ત્રી છે. (૫) પાંચમી સ્ત્રી ભુગુપ્તા છે, એ નાક ચડાવે છે અને દૂર નસાવે છે.

પૃ. ૮૭૨-૮૭૭.

પ્રકરણ ૧૬ સું-સોળ બાળકો. પછી મામાએ રાજના બાળામાં નાચતા હોવા સેગ બાળકો ઓળખાવ્યા એનું નામ કંધાય. એમાં ચાર અર્નવાનુબંધી છે, ચાર અર્નવાનુબંધી છે, ચાર પ્રત્યાખ્યાની છે અને ચાર સંજ્ઞવદન છે. એમાંના મોટા રાગકેસરીના દેહકા છે અને આઠ ઉપરજોડના છે. સોળ મહામોહ મહારા-જના પાંચ દેવ છે.

પૃ. ૮૭૮-૮૮૨.

અકરણ ૧૭ સું-મહામોહનું સામંતચક્ર. પછી મામાએ મહામોહના અંતરૂત સેનાનીઓને વર્ણવ્યા. પ્રથમ વિષયાભિલાષનું વર્ણન કર્યું. એને પાંચ ઠોકરા છે તે વર્ણવ્યું. આખા રાજ્યનું પાલન એ મંત્રી પાંચ ઠોકરાઓ દ્વારા કેવી રીતે કરે છે તેનો ચિતાર આપ્યો. એ વિષયાભિલાષની પત્ની ભોગતુષ્ણા છે તેને પણ ભોજખાવી અને દુષાભિસન્ધિ વિગેરે લડવૈયોઓને પણ બતાવી દીધા.

પૃ. ૮૮૩-૮૮૭.

અકરણ ૧૮ સું-મહામોહના મિત્રરાજાઓ (Allies). પછી મિત્ર-રાજાઓનો પરિચય મામાએ બાણેજને કરાવ્યો: (૧) જ્ઞાનસંવરણ પાંચ મનુ-ષ્યથી રૂપરેલ છે; (૨) દર્શનાવરણ નવ મનુષ્યોની વચ્ચે બેઠેલ છે; (૩) વેદ-નીધ જે મનુષ્યોની વચ્ચે બેઠેલ છે; (૪) આયુષ્ય ચાર મનુષ્યોની વચ્ચે વીટ-જાઈ બેઠેલ છે; (૫) નામ બેતાળીસ મનુષ્યોના મોટા પરિવારમાં છે અને બહુરૂપી બનાવનાર છે; (૬) જોત્ર જે મનુષ્યોની વચ્ચે છે અને (૭) અંતરાય પાંચથી પરિશિષ્ટ છે. બાણેજે પૂછ્યું કે રાજ દેખાય છે ત્યારે પરિવાર દેખાતો નથી અને પરિવાર દેખાય છે ત્યારે રાજ દેખાતા નથી તેનું કારણ શું? એનો ખુલાસો મામાએ વિજયવાર સમજાવ્યો. એમ કરતાં સાતે રાજાઓના સામાન્ય વિરોધ રૂપરૂપર મામાએ વિવેચન કર્યું. વળી તેઓમાં અંતરૂત લડાવત ક્યાં છે અને છતાં ભેદની રૂપરૂપતા કેવી રીતે થાય છે તે પણ વિસ્તારથી રૂપરૂ કરી બાણેજની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરી. આવી રીતે મહામોહના આખા પરિવારનું વર્ણન સાંભળીને પ્રદ્ય બહુ રાત થયો.

પૃ. ૮૮૭-૮૯૮.

અકરણ ૧૯ સું-મહામોહસૈન્યને જિતનારા-દરે બાણેજે પ્રશ્નપરંપરા બતાવી. ત્યારે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય અને મહામોહ રાજાઓ દુઃખ આપનારા જ છે ત્યારે હવનમાં મળ શી રહી? એવો કોઈ પ્રદેશ છે કે જ્યાં આ રાજાઓનું જોર જ થાયે નહિ. આનો જવાબ આપતાં મામાએ આખા જગતના રૂપરૂપની વિચારણા બતાવી. સંગાર કેવો બચંકર છે, ઇદ્રિયભોગો કેવા ખરાબ છે, સંયોગવિયોગ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવી તે પર વિજય મેળવવાની આખી પદ્ધતિનું વર્ણન કર્યું. સાચા નિર્ભય કરી વર્તન કરનારના કાર્યની રચના બતાવી. પ્રથમ મહારૂપજની અસાધી દૂર કેવી વિચારણાથી થવાય છે તે બતાવતાં સીરાસીરની વિચારણા સૂચવી અને સૌચિતસબંધમાં બાવના કેવી ચાલે છે તેનું વર્ણન કર્યું. પછી રતિ, નુરૂંચાપર વિજયના માર્ગો અને ઉપરે જ્ઞાનસંવરણાદિ રાજપર જય કેમ મેળવાય છે તેની ચાવીઓ બતાવી. આવી રીતે વિજય મેળવનારા છે ખરા, પણ બહુ ઘાટા ઢોલ છે એમ ઉપરે જણાવી મામા અટક્યા એટલે પ્રદ્ય વિચારમાં પડ્યો.

પૃ. ૮૯૮-૯૦૮.

અકરણ ૨૦ સું-બવચક્રનગરને માર્ગે. વળી બાણેજે એવા વિજય મેળવનારા મનુષ્યો ક્યાં રહે છે એમ પૂછતા મામાએ કર્યું કે તેવા મનુષ્યો પણ અદ્ભુત જ્ઞાનવાળા બવચક્ર નગરમાં જ રહે છે. એ નગર અંતરૂત અને બદિરૂત

ખત્રે છે કારણ કે એ રાજાઓ યોગી જેવા છે તેથી ખત્રે રીતે આવિર્ભાવ પામે છે. આટલું સાંભળતાં ભાણેજને એ ભવચક્રનગર જોવાનું કૌતુક થયું. મામાએ કહ્યું કે આપણે રસનાના મૂળની શોધ કરી છે; પણ ભાણેજને કહ્યું કે હજી એક વર્ધનો આવધિ પૂરો થયો નથી એટલે ભાણેજની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા મામા ભવચક્રને માર્ગે પડ્યા.

આ વખતે શિશિરઋતુ આવી તેનું અને વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. રસ્તે ચાલતાં વળી ભાણેજે મોહરાજા અને કર્મપરિણામ રાજના સંબંધપર સવાલો પૂછ્યા. મામાએ જણાવ્યું કે મહામોહ દુઃખ આપવામાં મન માનનાર છે, કર્મ-પરિણામ રાજ નાટકપ્રિય છે, બાકી ખત્રે ભાઈઓ છે. કર્મપરિણામ સારાં કામો પણ કરે છે. એક રીતે ખત્રે રાજની એકરૂપતા પણ છે. મહામોહની ખાસ જાગીર રાજસચિત્ત અને તામસચિત્ત નગરો છે. છેવટે જણાવ્યું કે એ બધા રાજ્યોનો ખરો માલેક મહામોહ નથી, સંસારીજીવ છે, પણ એ જગીરો મહામોહે પચાવી પાડેલ છે. આવી આવી વાતો કરતાં મામાભાણેજ ભવચક્રપુરે પહોંચ્યા.

પૃ. ૯૦૬-૯૨૦.

(ભવચક્રનાં કૌતુકો.)

પ્રકરણ ૨૧ સું-વસંતરાજ-લોલાક્ષ. આ વખતે વસંતઋતુ થઈ. અહીં વસંતઋતુનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. x x સુરાપાન ચોતરફ ચાલી રહેલ છે અને લોકો નગર બહાર નીકળી પડ્યા છે. આખા વનમાં ધમાલ ચાલી રહી છે, વિલાસી સ્ત્રીપુરુષો વિલાસ ચારે તરફ કરી રહ્યા છે. આવી રીતે નગરની બહાર ચારે તરફ કૌતુક થઈ રહ્યા છે. x x તે વખતે અનેક સામંતોથી પરવરેલ રાજ નગરમાંથી બહાર આવ્યો એટલે વળી રમતગમતો વધારે જોસથી ચાલવા લાગી.

તે બનાવપર અવલોકન કરી મામાએ ભાણેજને જણાવ્યું કે મકરંધવજ અને વસંત મિત્ર થાય છે. હવે વસંત કર્મપરિણામ રાજ અને રાણી કાળપરિણતિનો મિત્ર થાય છે. મહેરબાનીના બદલામાં રાજરાણીએ દરોહનું કે એ ભવચક્રમાં આવેલા માનવાવાસમાં વસંતે જલું. વસંતે મિત્ર મકરંધવજને વાત કરી. બાલ્ય રાજ્ય વસંતને કર્મપરિણામે આપ્યું અને મહામોહે અંતરંગ રાજ્યપર મકરંધવજને નીમ્યો એટલે ખત્રે મિત્રોને વિયોગ થયો નહિ. હવે પેલો રાજ આવ્યો હતો તેનું નામ લોલાક્ષ હવે તેનાપર મકરંધવજે અંદરથી વિજય કર્યો. ભાણેજ પ્રથમ એ મકરંધવજને દીકો નહિ એટલે મામાએ તેની આંખમાં યોગાંજન (વિ-નજાલોક) આંજી ખરો ખ્યાલ બતાવ્યો. પછી એણે લોલાક્ષપર અંદરથી ફેંકતાં બાણો બરાબર લેયાં. એ વખતે મકરંધવજનો મહિમા એટલો હતો કે મહામોહ, વિપયાશિલાપ વિગેરે એના હુકમ પ્રમાણે કામ કરતા હતા અને હાલ હવે દ્વેષગર્ભે શોધ વિગેરેને તો દૂર રાખવામાં આવ્યા હતા. આ બધી જમાવટ તો મહામોહ-હત દત્તી પણ આપારે તેણે રાજપુત્રીથી સુખ્ય સ્થાન મકરંધવજને આપ્યું હવે

અને સર્વ પરિવાર તેના હૃદયે પ્રમાણે જરૂર પડે તેમ કામમાં આવતો હતો. કેટલાક દ્વેષમળેદ્ર વિગેરે પોતાના કામનો વખત આવવાની રાત્રી જોઈ જતા હતા. આથી મહારાજનું દુઃખ વધતું જતું હતું અને તેમણે રાત્રી દરમિયાન મહામોહનું સમારથાન તેના આ વખતે પણ અખંડ જ હતું. પૃ. ૬૨૦-૬૩૭.

મહારાજ ૨૨ મું-લોહાણ. (લવચકનાં કોટકો.) (મહા-પરદારા.) લોહાણ-રાત્રીએ પ્રથમ દેવીને દારૂ ધર્યો, પછી પોતે ખૂબ પીધો. એને રિપુકંપન નામે બાપ હતો એણે પણ દારૂ પીધો. દારૂના પેનમાં પોતાની સ્ત્રી રતિલસિતાને નાચવા દુકામ કર્યો. તે વખતે મહારાજને લોહાણને ઘીર માયાં. તે રતિલસિતાને પગવા દેડપેા, સ્ત્રી ઘડી દોષાથી સમજી, ભાગી, દેવી પગવાડે સંતાઈ ગઈ. આ વખતે દ્વેષમળેદ્રને દુકામ થયો એટલે તેણે અસર જમાવી. લોહાણ પગવાડે લાવ્યો, રતિલસિતાએ પ્રથમ પાણી, દેવીની પ્રતિ લોહાણે લગાવી દીધી. મોટી લગાઈ થઈ એમાં આખરે લોહાણ તેના સમાજાદને હાથે મરાધો. આવાં મદ અને પરદારાનાં પરિણામ છે એમ મામાએ લવચકનાં કોટકમાં બાણેજને બતાવ્યું. પૃ. ૬૩૮-૬૪૩.

મહારાજ ૨૩ મું-રિપુકંપન. (લવચકનાં કોટકો.) (મિથ્યાભિમાન.) હવે લોહાણનો નગર લલિતપુરનું રાજ્ય રિપુકંપનનું થયું. એને મતિકસિતા નામની બીજી રાણી હતી. એણે ત્યાર પછી તુરતમાં પુત્રને જન્મ આપ્યો. દારૂની પ્રિય-વદાએ વધામણી ખાધી. રાત્રી આનંદમાં આવી ગયો. પોતાને રાજ્ય મળ્યું અને ઠાંકણે પણ થયો એટલે ખૂબ અભિમાનમાં આવી ગયો અને પુત્ર જન્મીતસવની મોટી ધમાલ કરવા માંડી. ચારે તરફ આનંદ વર્તી રહ્યો છે અને હર્ષના મદમાં રાત્રી રિપુકંપન નાથ પણ કરી રહ્યો છે ત્યાં રાત્રીમહેલમાંથી મોટો પોકાર થઈ ગયો. સમાચાર મળ્યા કે નવો જન્મેલો કુવર મરણ પામ્યો છે. સોઠે પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો. પુત્રસીંહથી રિપુકંપન પણ મરણ પામ્યો. મામાએ મિથ્યાભિમાન અને સોહાના પ્રસંગો પર વિવેચન કર્યું અને એવા સોહાનેથી મામાબાણેજ જઈ જી મહાર નીકળી પડ્યા. પૃ. ૬૪૩-૬૪૨.

મહારાજ ૨૪ મું-મહેશ્વર અને ધનગર્વ. (લવચકનાં કોટકો.) રાત્રીએ રિપુકંપન મામાબાણેજ તે જ નગરની બનરમાં આવ્યા. ત્યાં મહેશ્વર નામનો એક રોક પોતાની દુકાનપર બેઠો હતો. એની પાસે ઘીરા માણેક અને ધનના દેવતા પડ્યા હતા એને જોઈ રોક રાજ થતા હતા. મામાએ જણાવ્યું કે એ રોક ધનગર્વમાં આસક્ત છે, મરત છે, પોતાને મોટો નસીબદાર માને છે અને ધનની અધિરવતા બહુતો નથી. મહાન એની પાસે જ રહે છે. તે વખતે દુષ્ટશીલ નામનો બર પુરુષ મહેશ્વરના મુઠ લઈ વેચવા આવ્યો. રોકે એને હેમપુરના રાજાના હાથ-રીઆ તરીકે ઓળખ્યો, વહેમ પડ્યો કે એ મુઠ ચોરાયલો દોષો બેઠાએ, છતાં નામની કિમતે લોકમાં તણાઈ રોકે ખરીદ્યા. બર તો પેસા લઈ ચાલ્યો ગયો. રાજાના ચરપુરેથી રોકની દુકાને આવ્યા. રોક ચોરીના માલ સાથે પકડાઈ ગયા અને અર્થ તો ત્યાંએ ચાલ્યો ગયો. અહીં મામા ધનરવરપર મનન કરવા ધ્યાન વિચારણા બતાવે છે. પૃ. ૬૪૩-૬૫૦.

ખાલી કરાવ્યું. દુર્યુધના આ સંન્યવિરુદ્ધ દ્રોહી વચનોથી તેને ઉપર પ્રમાણે સળ વડી હતી તેને અંગે મામાએ દુર્ભાષાનાં કૃષ્ણ પર વિવેચન કર્યું.

(૪) હર્ષ-વિષાદ. ત્યાં હર્ષ ભેવામાં આવ્યો. માનવાવાસમાં વાસવ રોકને ધરે એના પગલાથી ઉતસવ થઈ રહ્યો હતો. ધણે વર્ષે રોકનો મિત્ર ધનદત્ત આગે આવ્યો હતો. સોજન આનંદ કહોલ જમી રહ્યા હતા ત્યાં વિષાદ ત્યાં આવ્યો. તે વખતે લંબનક નામનો નોકર દાખલ થયો, રોકનો એક પુત્ર વર્ધન રજવા બદારગામ ગયો હતો ત્યાં હુંડાયો અને અંતે ચોરાથી મરાયો એ સમાચાર કહેતા લંબનક આવ્યો હતો. તેના સમાચારથી હર્ષકહોલને રથાને રડારાજ થઈ રહી. આ હર્ષ અને વિષાદ બન્ને પરિણામ વગરના છે અને નકામા છે એપર મામાએ તે વખતે તત્ત્વદષ્ટિએ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું.

પૃ. ૯૧૯-૯૨૪.

પ્રકરણ ૨૭ મું-ચાર અર્વાંતર નમશે. વિવેકપર્વતપરથી મામાએ ચાર અર્વાંતર નમરો બાળેજને બતાવ્યાં: માનવાવાસ, વિષ્ણુધાસય, પશુસંસ્થાન, અને પાપિર્પંજર અને એ પ્રત્યેક અંદર અંદર સજેલા લાગે છે છતાં તદ્દન અલગ છે અને તે પ્રત્યેકમાં કોણ કેવી રીતે રહે છે તેની વિગતવાર વાર્તા કહી બતાવી.

પૃ. ૯૨૫-૯૬૩.

પ્રકરણ ૨૮ મું-સાત પિસાચીઓ. પછી ભવચક્રમાં રહેલી પ્રાણીઓને દુઃખ આપનાર સાત પિસાચીઓ બતાવી અને પ્રત્યેકપર વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું. (૧) જરા. ધડપણ. જીવન સમિતે મંદ પાડનાર. વિરોધી ચૌવન. (૨) કળ. બાધિ. એની વિરોધી નિરોગતા. (૩) મૃતિ. મરણ. એની વિરોધી જીવિકા. (૪) ખલતા. પાપોદય. કૃત્તવપણું વિતેરે. એની વિરુદ્ધમાં સૌજન્ય. (૫) કુશ્પતા. કદાપાપણું. સામે-મુશ્પતા. (૬) દરિદ્રતા. અંતરાય. તેની સામે ઐશ્વર્ય. (૭) દુર્ભાગતા કમનસીબપણું. તેની સામે મુશ્મતા. એ સાતેનાં કાર્યો 'સાં છે, કેમ થાય છે અને તેના પ્રત્યેકના વિરોધી કોણ કોણ છે તેનું મામાએ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું.

પૃ. ૯૬૪-૧૦૧૧.

પ્રકરણ ૨૯ મું-રાક્ષસી દોર અને નિર્વૃત્તિ. બાળેજ તે આવી રાક્ષસીઓની પીડાથી દંટણી ગયો. પછી એને અટકાવનાર સંબંધી સવાલ કર્યો. મામાએ જાણવું કે એને કેમ અસ્ખલિત છે. પછી પ્રાણીના પ્રવર્તને કેટલો અવકાશ છે તે વાત કરી, પંથ કારણેની વિશિષ્ટતા વર્ણવી. પછી નિવાસનું કરવાના કપાય કરવા કે નહિ એ સવાલના જવાબમાં અવશ્ય બાવીસાવ પર સંખ્યા વિવેચન કર્યું. પરિપાતીની વ્યવસ્થા જાણવી અને એ રાક્ષસીનો દોર નિર્વૃત્તિ નમરીમાં જરા પણ ચાલે. નથી દેખ બતાવ્યું. પછી ભવચક્રવાટીઓને દંટણો કેમ નહિ આવે. દોઢ તેના જવાબમાં મદામોદનું એર કેલું દોઢ છે તે મામાએ વર્ણવ્યું. ઉપરે બાળેજની ખાતરી થઈ કે ધત્તી રીતે એ નમરના દોકોનું વર્તન જાણી એવું છે.

પૃ. ૧૦૧૨-૧૦૧૬

અકરણુ ૩૦ મું-છ નગરની ભેટ. અવલોકન દિશા હવે ફેરવી. મિથ્યા-દર્શન મંત્રી પોતાનું પ્રાબલ્ય કેવી રીતે બતાવે છે તે વાત બાણેજે પૂછી એટલે માંમાંએ માનવાવાસના છ નગરો બતાવ્યાં: નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત. તે ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનો દોર બરાબર ચલાવે છે. મીમાંસક આધુનિક નગર છે તે વેદધર્મની સ્થાપના માટે જૈમિની મુનિએ રચેલ છે. કેટલાક લોકાયતને ગણતા નથી. એ પાંચ ઉપરાંત છું વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્વ શિખરપર જૈન નગર છે. પાંચ જમીનપર છે અને છું શિખર પર છે. પાંચ નગરવાસીઓનું સાધ્ય તો નિર્વૃત્તિ જ છે પણ કલ્પના ખોટી છે. ખીનું નાનાં નાનાં નવાં તો ઘણાં નગરો છે પણ સનાતન અને સાધ્યે પહોંચનાર તો જૈન નગર જ છે.

પૃ. ૧૦૧૬-૧૦૨૫.

અકરણુ ૩૧ મું-પદ્મપુરનાં નિર્વૃત્તિમાર્ગો. પછી બાણેજના પૂઠવાથી માંમાંએ છએ નગરના નિર્વૃત્તિમાર્ગો પર બહુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું. નૈયાયિક સોળ તત્ત્વ માને છે. વૈશેષિકો છ પદાર્થો માને છે. સાંખ્યો પચીસ તત્ત્વ માને છે. યૌદ્ધોના ચાર વિભાગ છે. આર્યાક કાંઈ માનતા નથી. મીમાંસકો ચોદનાલક્ષણ ધર્મ માને છે. જૈનો નવ તત્ત્વ માને છે. એ પ્રત્યેક નિર્વૃત્તિને અંગે શું કહે છે તેપર વિમર્શ વર્ણન કર્યું.

પૃ. ૧૦૨૬-૧૦૩૫.

અકરણુ ૩૨ મું-જૈનદર્શન. હવે વિવેકપર્વત જ્યાં મામાબાણેજ બિલા હતા તેના અપ્રમત્તત્વ શિખરપર આવેલ જૈનપુર તરફ નજર કરી. પછી તેમાં વસનાર સાધુઓનું હવન કેવું હોય, વર્તન કેવું હોય, આહાર પ્રવૃત્તિ કેવી હોય અને ચિત્તવૃત્તિ અટવી કેવી હોય તે વિમર્શ વિસ્તારથી સમજાવ્યું. તેમાં સાધુનાં મહાવ્રતો, અસંગ યોગની સાધનો અને મહામોહના પ્રત્યેક સેનાનીપર તેમનો વિજય કેમ અને કેવા થાય છે તેપર વિસ્તાર કર્યો.

પૃ. ૧૦૩૬-૧૦૪૧.

અકરણુ ૩૩ મું-સાત્ત્વિકમાનસપુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ. હવે સંતોષને લેવાની અર્ધે જિજ્ઞાસા બતાવી એટલે મામાએ દ્વરથી ચિત્તસમાધાન મંડપ બતાવ્યો. પછી બંને એ મંડપમાં ગયા. પછી બાણેજ સંદેહો પૂછતો ગયો અને મામા ખુલાસા કરતા ગયા. વિશાળ મંડપની ભવ્ય રચના જોઈ બાણેજ રાજ થયો. એના ક્યાનનો નિદેશ કરતાં મામાએ કહ્યું કે એક સાત્ત્વિકમાનસપુર નામનું અંતરંગ નગર છે, તેમાં એ સુંદર વિવેકપર્વત છે. તે સર્વ ભવચક્રમાં છે અને ચિત્તવૃત્તિને નાકે છે. સાત્ત્વિકમાનસપુર સર્વ શુણ્ણની ખાણ છે અને નિર્મળચિત્ત વિગેરે નાનાં ગામોની રાજધાની છે. એની જગીરદારી કર્મપરિણામે પોતાના જ હાથમાં રાખી છે. એના લોકો બહુ ભલા છે. વિવેકપર્વતપર ચઢતાં હુદ્દિ ખીલે છે. એનું અપ્રમત્તત્વ શિખર સહુને દળવાનાં કામમાં બહુ મદદ કરે છે અને જૈનપુર તો ખાસ લેવા લાયક છે, સ્વસમૃદ્ધથી ભરપૂર છે, એના લોકો નિર્વૃત્તિ નગરીએ જવાના નિઃસ્વવાજા હોય છે, તેઓનાં કાચો તો પાંચ નગરવાસી લેવાં જ હોય છે પણ સાંખ્યમાં ઘણો ફેર હોય છે. ત્યાં ચિત્તસમાધાન મંડપ લેવા

લાયક છે, તેમાં વચ્ચે નિઃસ્પૃહતા વેદિકા ગ્રાહ્યી છે, તેના ઉપર અવધીર્ય સિદ્ધા-
સન છે. એ સર્વનો આંતર આશય યમજવા ચોખ્ખો છે તેપર મામાએ યજ્ઞો
વિસ્તાર કર્યો. પૃ. ૧૦૪૧-૧૦૪૮.

અકરણુ ૩૪ સું-આરિત્રધર્મરાજ. અવધીર્ય સિદ્ધાસન પર આરિત્રધર્મ-
રાજ બેઠા છે. તેને ચાર મુખ છે: (૧) દાનમુખ. (૨) શીશમુખ. (૩) તપમુખ.
(૪) ભાવમુખ. ગ્રાધામાં બાર ભાવનાનો સમાવેશ થાય છે. એ મદારાજની વિ-
રતિ દેવી રાખી છે. એના પાંચ મિત્રો છે: સામાવિક, ઉદોપરથાપનીય, પરિદાર-
વિગુહિ, સૂર્યમંડપરાય અને યથાખ્યાત. પૃ. ૧૦૪૮-૧૦૬૬.

અકરણુ ૩૫ સું-યતિધર્મ-ગૃહિધર્મ. મામાએ પછી આરિત્રધર્મરાજના
બંને પુત્રોને ઓળખાવ્યા. મોટા યતિધર્મ છે. તે દસ મનુષ્યોથી વિદાયલો છે:
૧. ક્ષેમા. ૨. માર્દવ. ૩. આર્જવ. ૪. સુકતા. ૫. તપયોગ. (એના બાર અંગ-
રસો છે. અનરનાદિ ૭ અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ૭) ૬. ક્ષંપમ. ૭. સેલ. ૮. શૌચ-
૯. આદિચત્વ. ૧૦. પ્રદાયયં. એ મોટા પુત્રની વધુ સદ્ગુણવસારતા છે. બીજો
પુત્ર ગૃહિધર્મ ક્ષયો છે. એ બાર મનુષ્યથી પરવરીને બેઠેલો છે. એની પત્નીનું
નામ સદ્ગુણરક્તતા છે. પૃ. ૧૦૬૬-૧૦૮૭.

અકરણુ ૩૬ સું-આરિત્રરાજનો અન્ય પરિવાર. બાણેજને બહુ આનંદ
પડ્યો. આરિત્રરાજના અન્ય પરિવારને ઓળખવા ઉત્સુકતા થઈ. મામાએ પ્રથમ
સૂત્ર્યમૂર્દશન સેનાપતિ વર્ણવ્યો. એના આરિત્રકથ વિશે પાંચ કૃતો બતાવ્યા.
એની સુદૃષ્ટિ ભાર્યોને ઓળખાવી. એ સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનને દુરમન છે અને
એનાં ત્રણ રૂપ છે. એ આરિત્રરાજનો સદ્ગુણોધ નામનો મંત્રી છે, એ દ્રવ્ય
શુભનો નજીવાર છે, રાજ્યનિષ્ઠ છે અને ક્ષત્ર્યપરાયણ છે. એની અવગતિ
નામની ભાર્યા છે. એનાં પાંચ મિત્રો છે: આભિનિયોધ, સદાંગમ, અવધિ, મનઃ,
પર્વાય, કેવળ. દહે બાણેજે સંતોષને એવા ઇચ્છા કરી. એ તો માત્ર એક સે-
નાની કથો. મોદરાય એને બૂધથી મૂળ રાજ ધારતો હતો. વળી એ સંતોષને
નિધિપાસિતા નામની ભાર્યા છે. પછી મામાએ આરિત્રરાજનું આખું ચતુર્થ
લક્ષણ બતાવ્યું. બાણેજને બહુ આનંદ થયો. સારી રીતે એ માસ સુધી મામા
બાણેજ કૈનપુરમાં રહ્યા. પૃ. ૧૦૮૭-૧૦૯૮.

અકરણુ ૩૭ સું-કાર્ધનિવેદન (રિષોર્ટ). મામા બાણેજ એ માસ રહ્યા
શીધમવર્ણન. આનંદ થવાથી વળી એ માસ વધારે લાંબો રહ્યા. વર્ષોવર્ણન. પછી
પર તરફ પાછા ફર્યા. આવીને રાજસભામાં શુભાદય સમક્ષ રસનાની સુખશુદ્ધિ
કરી હતી તેનો વિમલવાર દેવાલ વિમર્શ આપ્યો. વિચક્ષણ અને પુષ્ટિદેવીએ પણ
દેવાલ સાંભળ્યો. પૃ. ૧૦૯૮-૧૧૦૫.

અકરણુ ૩૮ સું-રસના સાથે વિચક્ષણ ૪૮ બંધવદાર. દહે પેલો ૪૮
તો રસનાને ખૂબ પોષતો રહ્યો. એક વખત બકરાને બાંહે ગોવાળનું ખૂન રસના-
પોષણને અંગે કરી બેઠો. પછી મનુષ્યમાંસથી રસનાને નૃસ કરવા ઇચ્છા થઈ.
સોલતા રાત્ર થઈ. એક વાર ઉકારાને મારવા શૂર કાચિયાના ધરમાં પડેા. કાચિયે

પંચમ પ્રસ્તાવ.

કથારસર.

પ્રકરણ ૧ શું-વામદેવ-માયાસ્તેય પરિચય. વર્ધમાનપુરમાં ધવળ-શમ રાત્ર્ય કરવા દત્તા. કમળમુંદરીથી એને વિમળ નામનો શુભવાન પુત્રો થયો. એજ નગરમાં સોમદેવ નામનો રોક હતો, તેને કનકમુંદરીથી વામદેવ નામનો પુત્ર થયો. આ વામદેવ તે આપણે કથારાણક સંસારીજીવ સમજીએ. પુત્ર્યો-દયનો પત્ન એની સાથે જ જન્મ થયો. એને જે કાળા મનુષ્યોનો પરિચય થયો, એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ દત્તા. સ્ત્રી તે માયા દત્તા અને પુરુષ તે સ્તેય દત્તા. જન્મે સાથે વામદેવને ધણો રનેદ થયો અને પરિચય વધતો આદ્યો અને પરપર મિત્રાવાદીના કોવ અપાયા. માયાની સોજતથી સર્વને હેતરવા મન થયા કરે અને સ્તેયની અસરથી પારકું પચાવી પાડવાની રૂતિ થયા કરે. હવે વામદેવને કમાર વિમળ સાથે પણ દોરની યજ્ઞ. વિમળનો પ્રેમ સાચો અને નિઃસ્પૃહ હતો. ત્યારે વામદેવનો સ્વાર્થો હતો.

પૃ. ૧૧૪૦-૧૧૪૭.

પ્રકરણ ૨ શું-નરનારી શરીર લક્ષણ. જન્મે મિત્રો વામદેવ અને વિ-મળ અનુક્રમે યુવાવસ્થા પામ્યા. એકવાર ફરતાં ફરતાં કીડાનંદન વનમાં ખેતવા ગયા ત્યાં દ્વારથી કોઈ અવાજ તેમના કાનપર આવ્યો. જન્મે મિત્રો એ વનભાગમાંથી આવતા અવાજ તરફ ગયા. જોગ શાકીમાં એક સ્ત્રીપુરુષનું નેહલું જોયું વિમળે કહ્યું કે એ મહા વ્રતમ સ્ત્રીપુરુષ છે, એનાં લક્ષણો બહુ સારાં છે એમ લક્ષણોપર પૂછવાથી વિવેચન કરવા માંડ્યું. પ્રથમ પુરુષશરીરનાં લક્ષણો કહ્યાં, પછી સ્ત્રીશરીરનાં લક્ષણો કહેતાં કેટ સુધી વર્ણન કર્યું. એ વાત પૂરી થતાં પહેલાં અધુરી રહી.

પૃ. ૧૧૪૮-૧૧૬૩.

પ્રકરણ ૩ શું-આકાશમાં યુદ્ધ. વિમળકમાર લક્ષણો સંબંધી વિવેચન મતો દત્તા ત્યાં આકાશમાં દધાડી તરવાર સાથે જે પુરુષો દેખાયા. તેમણે સતા-શુદર્માં રહેલા પુરુષને દાહોટિ કરી જોલાવ્યો. સતાશુદર્માં રહેલ પ્રેમી યુગલમનિ પુરુષ આકાશમાંના આન્દાનથી ચેત્યો અને તરવાર દધાડી આકાશમાં દોડ્યો. તે વખતે આકાશમાં મોકું યુદ્ધ ચાલ્યું. હવે આકાશમાં નવા આવેલા જેમાંનો એક સતાશુદ્ધવાળા સાથે લડવા લાગ્યો અને જીજ્ઞે સતાશુદ્ધમાં પેસી મુંદરીને સતાવવા આવ્યો એટલે એણે બચવોત થઈ વિમળનો આશ્રય માગ્યો. વિમળે આમય આપ્યો અને વનદેવતાના નેરથી તે નવો આવનાર થંસી ગયો. આખરે પાછો આવ્યો. સતાશુદ્ધવાળો અને આ જન્મે આકાશમાં દૂર થઈ ગયા, લડતાં લડતાં આધા આવ્યા ગયા. અટી સતાશુદ્ધમાં મુંદરી મુંજાળી, તેને વિમળે ધીરજ આપી. થોડી વારમાં સતાશુદ્ધવાળો પુરુષ વિજય મેળવી પાછો આવ્યો અને મુંદરીને રક્ષા આપવા મટે વિમળનો આનાર માનવા લાગ્યો. પછી આ સર્વ જાળવ રી છે એમ વિ-મળે પૂઠતાં સતાશુદ્ધવાળા વિલાપરે પોતાની દહીડન વિજયવાર કહી.

પૃ ૧૧૬૪-૧૧૬૭.

અકરણુ ૪ ચું-રત્નચૂડની આત્મકથા. વૈતાલચ પર્વતપર ઉત્તર દક્ષિણ બે શ્રેણી છે. તેમાં સાઠ અને પચાસ વિદ્યાધર નગરો છે. દક્ષિણ શ્રેણીમાં ગગન-શેખર નામે નગર છે. તેનો મણિપ્રભ રાજ અને કનકશિખા રાણી છે. તેમને રત્નશેખર નામનો પુત્ર છે અને રત્નશિખા અને મણિશિખા નામની પુત્રીઓ છે. રત્નશિખા એક મેઘનાદ નામના વિદ્યાધરને પરણેલી હતી અને મણિશિખાને અમિતપ્રભ સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. એ રત્નશિખા અને મેઘનાદનો પુત્ર રત્નચૂડ (કથા કહેનાર લતાગૃહવાળો) હતો. અમિતપ્રભ અને મણિશિખાને અચળ અને અપળ નામના બે પુત્રો થયા. એટલે રત્નચૂડ અને એ બન્ને અચળ અપળ માસી માસીના છોકરા થયા. હવે રત્નશેખર રતિકાન્તને પરણ્યા તેથી તેમને ચૂતમંજરી નામની છોકરી થઈ હતી. એ આ લતાગૃહમાંની કન્યા છે. મેઘનાદ બે રત્નચૂડના પિતા હતા તેને અંદન નામના સિદ્ધપુત્રે જૈનધર્મનું સાચું જ્ઞાન આપ્યું હતું. પછી રત્નશેખરે સહધર્મી તરીકે ચૂતમંજરીના લગ્ન રત્નચૂડ સાથે કર્યા, ત્યારથી પેલા અચળ અપળ તેનો દ્વેષ કરતા રહ્યા અને તેને હેરાન કરવાના માર્ગ શોધતા રહ્યા. ત્યાર પછી એમણે કોઈ કાળી વિદ્યા સાધી અને આ બનાવ બન્યો તે જ સવારે તેઓ તૈયાર થઈ ગયા હતા એવી ખબર મુખર નામના જસુસે રત્નચૂડને આપી હતી. વળી એક જણ તેની સાથે લડશે અને બીજો ચૂતમંજરીને ઉપાડી જશે એવો સંકેત થયો હતો એ વાત પણ રત્નચૂડના જણવામાં આવી હતી. રત્નચૂડ બહાદુર હતો પણ હિંસાથી ડરતો હતો તેથી દૂર થઈ ગયો અને લતાગૃહમાં આવ્યો હતો. તેની શોધ કરતાં પેલા અચળ અપળ આકાશમાં આવ્યા, તે વખતે મોટી લડાઈ થઈ, પ્રથમ રત્નચૂડે અચળને હરાવ્યો, પછી અપળને હરાવ્યો, પણ તેને આખી લડાઈ દરમિયાન ચૂતમંજરીના ખ્યાલ આવ્યા કરતો હતો અને મનમાં દુઃખ થઈ હતું. આટલી વાત કરી રત્નચૂડે જરા નિસાસો લીધો. પૃ. ૧૧૬૮-૧૧૭૪.

અકરણુ ૫ ચું-વિમળ અને રત્નચૂડ-ચૂતમંજરી. ઉપરની વાત કરી રત્નચૂડે બહુ આનંદ બતાવ્યો અને બદલો વાળવા ઇચ્છા જણાવી. વિમળે તો નિઃસ્વૃદી હતો. એણે તો એ વાતને પણ હસી કાઢી. વિમળે અમુક્ય રત્ન આપવા ઇચ્છા બતાવી અને એના બહુ શુભો વર્ણવ્યા. વિમળે તો ના જ પારી. એટલે વળી ચૂતમંજરીએ વધારે પ્રાર્થના કરી, આશ્રહ કર્યો. રત્નચૂડે વિમળને લુગડે રત્ન બાધી દીધું. વિમળની નિઃસ્વૃદતા આદર્શ હતી. એની આવી હદાર શાંતિ લેઈ રત્નચૂડ પણ આશ્ચર્ય પામ્યો. વિમળે કરેલા ઉપકારનો બદલો કેમ વાળવો તેનો ઉઠો નિચાર કર્યો. પૃ. ૧૧૭૪-૧૧૭૮.

અકરણુ ૬ હું-વિમળનું ઉત્થાન-દેવદર્શન. રત્નચૂડને તપાસ કરતા જણાયું કે વિમળમાં મહાનુસારતા થતી છે, પણ હજી તેણે કોઈ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો નથી. આ ઉપરથી એને જનવાનના દર્શન કરાવવા ઇચ્છા થઈ અને તે દ્વારા ધર્મશોધ કરી પ્રભુપદાર વાળવા નિર્ણય વિમળે મનમાં કર્યો. એ જ કીડાનંદન વનમાં યુગાદિનાથનો પ્રભાવ હતો, રત્નચૂડને પૂર્વપરિચિત્ત હતો. ત્યાં વિમલિ કરીને વિમળને જાણ થઈ. મહાનુસાર સોયવાળું નદિર લેઈને વિમળ પેલા પ્રસન્ન થયા. મુનિનાં

લીધો, ત્યાં વિમળને લેયો, કેમ જલદી આવ્યો તેની વિચાર પ્રધાના ગોઠાણ જવાણ આવ્યા, મનમાં ખીક લાગી કે વિમળે જોને લોહ લીધો છે. પણ દેવદર્શને જાણે ગયા, વિમળ અંદર ગયો, વામદેવ ખામદેવી નાસ્થો. વિમળે તે ઉદાર દીલે એની શોધ કરાવી અને આખરે ત્રણ દિવસે શોધ કરનારા સાથે પાછો આવ્યો. કેમ આવ્યો ગયો હતો તેના સંબંધમાં તદ્દન જનાની કાદેલી ભૂડી વાત કરી, વનદેવતા-એ એને શૂળ પેદા કર્યું, સારા કરવા વિમળે રૂબને શોધના માંડરું, ત્યાં વનદેવી ખૂણી, વાત કરી દીધી, વામદેવ પકડાઈ ગયો, પણ વિમળે તે ઉદારતાની હદ કરી અને ભયંકર શુંહાને નહવો ગાળી કાઢ્યો.

પૃ. ૧૨૦૦-૧૨૦૬.

અકરણુ ૯ સું-વિમળે કરેલી ભગવંતસ્તુતિ. પણ વિમળકુમાર અને વામદેવ દેવદર્શન કરવા ગયા. વિમળે તે વખતે અદ્ભુત સ્તુતિ કરી. (આ આખી સ્તુતિ અલંકારિક ભાષામાં હોઈ મનન કરવા યોગ્ય છે.)

પૃ. ૧૨૧૦-૧૨૧૬.

અકરણુ ૧૦ સું-મિત્રમેળાપ-સૂરિસંકેતનિર્દેશ. ભવ્યાત્મા વિમળ સ્તુતિ કરતો હતો ત્યારે રત્નચૂડ પરિવાર સાથે ત્યાં આવ્યો હતો. વિમળને સ્તુતિ કરતો જોઈ પોતે શુપચૂપ શાંત રહ્યો, આખા પરિવારને શાંત રહેવા કહી દીધું અને નિઃખાલસ સ્તુતિશ્રવણથી આંખમાં હૃદયો આવ્યાં. પછી સર્વ મંદિર ખહાર આવ્યા. પોતાને દીક્ષ થવાનું કારણ કહેતાં જણાવ્યું કે છંટા પડ્યા પછી એને વિદ્યાઓએ સ્વપ્ન આપ્યું અને વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થનાર છે એમ જણાવી તેના શરીરમાં પેઠી, ખીલે દિવસે એનો રાજ્યાભિષેક થયો, મોટો મહોત્સવ થયો, રાજ્યકાર્ય સંભાળતાં અને વ્યવસ્થા કરતાં વખત થયો. પછી પોતે બુધાચાર્યને મળ્યો અને વિમળની વાત કરી, સૂરિએ અમુક સંકેત કર્યો છે, તેઓ જરૂર આવશે એ વાત કરી. આટલી વાત વિમળે જણાવી શુરનો સંકેત વિમળના કાનમાં ફલ્યો. વામદેવ સંદેશો સમજ્યો નહિ. મિત્રો છંટા પડ્યા.

પૃ. ૧૨૧૭-૧૨૨૧.

અકરણુ ૧૧ સું-પ્રતિબોધ રચના. વિમળકુમાર તો વિરક્ત ભાવે સંસારમાં રહેતા લાગ્યો. ધવળરાજને એથી ચિંતા થઈ. એને સંસારમાં પ્રેમ લાવવા અને પરલાવના પોતે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. એક વખતે તેમણે વિમળને સંસાર ભોગવવા કહ્યું એટલે વિમળે તકનો લાભ લીધો, પ્રભુ સુખમાં રાજ્યસુખ છે એમ જણાવ્યું. પોતે મનોનંદન ઉદ્યાનમાં રહી દીન દુઃખીને સંભાળશે એવી ઇચ્છા જણાવી અને સર્વ દુઃખીને સુખી કરવા લાવના જણાવી. આ રીતે પણ ને છાકરો સંસારમાં આવે તો સાફ એમ ધારી ધવળરાજે વાત સ્વીકારી, હિમ-ભાવનની યોજના કરી અને રાજ્યના દુઃખી માણસોને ત્યાં લઈ આવવા આજ્ઞા કરી. લોકોને સુખ યાય અને પોતે અલિપ્ત રહે એવી યોજના કરી વિમળ મનોનંદન ઉદ્યાનમાં રહ્યો. આમ પ્રતિબોધરચનાનો પ્રથમ પ્રવેશ પૂરો થયો.

પછી ધવળરાજના માણસો એક દીન દુઃખીને લઈ આવ્યા. એને પરદા પહોંચાડે રાખ્યો. એના કપડાં ફાટેલાં હતાં. એનો આખો દેખાવ દયા ઉપજાવે તેવો હતો, શરીર વ્યાધિથી ભરપૂર હતું, છતાં એ પોતાને દુઃખી માનતો ન હોતો.

અને બીજા સર્વને સર્વ પ્રકારે દેશાન વધેલા અને જ્યાધિવાળા માનતો હતો. એને ૯૪ આવનારને એણે આવી આવી વિચિત્ર વાતો કરી હતી એ સર્વનું શેવડાએ વણું હતું. ધવળરાજને એ વાત સાંભળી થતી નવાઈ લાગી. પૃ. ૧૨૨૨-૧૨૨૩.

અકરણ ૧૨ સું-ઉચ્ચ-દિવ્ય દર્શન. આવો આમર્ષ કરનારો પ્રસંગ આથી રહ્યો છે. વિમળ મનમાં સંદેશાનુસાર સમજી મર્યા કે ખુબ આચાર્ય ગુપ્ત વેરો પધાર્યો છે. પોતે તેને માનસિક નમસ્કાર કર્યો અને આચાર્ય મનથી તેને ધર્મસાભ આપ્યો. દવે એ દુઃખીની સ્થિતિ જોઈ થોડો એનાપર દયતા દતા, કોઈ એની દવા ખાવા દત્તા ત્યાં તો દુઃખીએ ઉચ્ચ રૂપ ધારણ કર્યું. સર્વને ૧ વણું કાળા, ૨ લુખ્યા, ૩ તરસ્યા, ૪ ચાહેલા, ૫ તાપ ખમનારા, ૬ કોઢીઆ, ૭ યજ્ઞથી પીડા પામતા, ૮ ધડપણથી ઇર્ષ્ય, ૯ તાવવાળા, ૧૦ ગાંડા, ૧૧ આંધળા, ૧૨ પરતંત્ર, ૧૩ દેવાદાર, ૧૪ ઉપનારા અને ૧૫ દરિદ્રી કર્યા અને પોતે તેવા નથી એમ જણાવ્યું. ધવળરાજ વિચક્ષણ દત્તા, એણે આંખની ઉમટા જોઈ ક્ષીધી, કોઈ સિદ્ધ દેવાની કલ્પના કરી અને પોતે ઘરન તેને પગે પગા. લડીને જીએ છે તો કમળપર સાંતમુસિ બન્ધારમાં મહાત્માને જોવા. સર્વ ચક્રિત થયા. આવી રીતે સર્વને દિવ્ય દર્શન થયું. પૃ. ૧૨૩૧-૧૨૩૭.

અકરણ ૧૩ સું-પ્રધુરસૂરિ-સ્વરૂપદર્શન. આજો દેખાવ ફરી જતા સર્વ ખડા ધડ મર્યા. પછી રાત્રીએ ઉપરની પંદરે જાળતનો વિમલવાર ખુસારો કરવા હતું એટલે સાંત અંબીર વાળીથી આચાર્ય સંસારીઓ કેમ કાળા છે અને પોતે કેમ નથી વિગેરે પંદરે જાળતનો વિમલવાર ખુસારો કર્યો. (એ આંખો બાંધવાં યોગ્ય છે.) પૃ. ૧૨૩૭-૧૨૪૫.

અકરણ ૧૪ સું-પારમાર્થિક આનંદ. વળી મહાત્માએ પંદરે ગુદાઓનો સ્પર્શ કર્યો, અને તે ૫૧ ગુદાસરતું વિવેચન કર્યું. પછી જણાવ્યું કે સાધુઓને એ પંદરે પ્રકારનો ત્રાસ હોતો જ નથી, વળી તેઓ અનિયાર સુંદરી સાથે નાદ કરતા હોય છે. તેઓનાં નામઃ ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખાસિકા, ચિવિનિષા, વિદ્વાનિ, મૈયા, અનુમેક્ષા, મૈત્રી, કશ્વલા, સુદિતા અને ઉપેક્ષા. તેઓ સર્વ સુખનો જાતે અનુભવ કરે છે અને તે સુખ અનુપમેય છે. તે દેવાને કે જાન્ય મનુષ્યને હોઈ નથી. આ ખરો પારમાર્થિક આનંદ છે. પૃ. ૧૨૪૬-૧૨૬૦.

અકરણ ૧૫ સું-અઠરગુરુ કથાનક. ઉપરની વાતો સાંભળી ધવળરાજે મહાત્માને પ્રશ્ન કર્યો કે પ્રાણી આવું જાણે છતાં યોગ્ય રસ્તો શા માટે લેતા નહિ હોય? એટલે ગુરુ મહારાજે જણાવ્યું કે મહામોહને વશ પડી વસ્તુવસ્તુ વિચારતા નથી, અઠરગુરુપ્રમાણે. એ અઠરગુરુ હોણું હતો તેમ પૂછતાં મહાત્માએ તેની વાત કરી.

અઠરગુરુ દર્શાવત. બીજા ગામમાં સ્વરૂપ નામે સિવમંદિર હતું. એ સર્વ વાતે સમૃદ્ધ હતું. સ્વાચ્છ એનો અધિપતિ હતો પણ એને મંદિરની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ નહિ. પછી ધૃતારાજોએ અને ચૌરાજોએ એની દોરતી કરી. ગુરુ પાતાના કૃત્તેજને બાંધી પેલા ચૌરાની સોજવમાં પગ્યો રહેવા લાગ્યો. સિવજાતોએ એને

પણે સમગ્રવંશો પાળુ શુદ્ધ એકનો ને થયો નહિ. એને તો પોતાના ખસ કુટુંબને વચ્ચેના ઓરડામાં કેદ કર્યું અને તેના ઉપર તાર્કાં નીધાં. બહુતોએ આથી તેનું બહરશુદ્ધ નામ પાડ્યું. આ શુદ્ધ તો ચારે સાથે નામે, રમે, ગેરે અને તાળોડા પાડે. એ ગામમાં ચાર પાડા હતા. પ્રથમ પાડામાં હીકરાનું પાત્ર લઈ શુદ્ધે લીળ માંગી, શુદ્ધે લ્યાં માર ખાંધાં; બીજા પાડામાં શરાવળું લીધું, લ્યાં પાળુ મરકરી ઘઈ; ત્રીજા પાડામાં ત્રાંજાનું પાત્ર લીધું, લ્યાં રાંદક બીળ મળી; ચોથામાં રૂપાનું પાત્ર લીધું, લ્યાં ખૂળ બીળ મળી. આવી રીતે મરમાં પળી મિલકત છતાં બીળ માટે ચારે પાડામાં બહરશુદ્ધ રખડ્યો અને દેરાન થયો અને પોતાના કુટુંબની અવગણના કરી તેમજ પોતે દુઃખમાં રૂંધેલો રહ્યો. પૃ. ૧૨૬૧-૧૨૬૭.

અકરણુ ૧૬ સું-કથાઉપનય-ઉત્તર વિભાગ. ઉપરની કથાનો આશય મહાત્માએ પછી સમગ્રવંશો. લવ એટલે સંસાર. જીવનું સ્વરૂપ તે શિવમંદિર. રત્નસમૃદ્ધિ તે આત્માના અદ્ભુત ગુણો. સ્મારશુદ્ધ તે જીવ. સ્વાભાવિક ગુણો તે કુટુંબીઓ. શુલ્બાનની ગેરહાજરી તે વેલાપણું. રાગદ્વેષ તે મૂતારા. ગીત ગાન તે સંસારનો મેટો કાળાહળ. શિવભક્તો તે હૃદયગ્રાહી જૈનદર્શની. બહરશુદ્ધ એ વિલાસ દશામાં જીવનું ઉપનામ. નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર પાડાઓ. નરકમાં હીકરાન પાત્ર, તિર્યચમાં શરાવળું, મનુષ્યમાં ત્રાંજાનું અને દેવમાં રૂપાનું. લીળ તે ત્રિપદબોગની વૃષ્ટિ માટે વલણાં. નરકમાં તો ભોગભોજન મળવું જ નથી, તિર્યચમાં હુશ્યાઓથી ખોડા પામે છે, ત્રીજામાં ભોજન જરા મળે છે, ચોથામાં વધારે મળે છે. પણ એને પોતાની મિલકત તો ખ્યાલ તો આવતો જ નથી, જરા સુખમાં એ રાચી જાય છે પણ તે કોનો પ્રતાપ છે તે જાણતો નથી.

આહીં ધવળરાળે સવાલ કર્યો કે મોક્ષ કેમ થાય ?

કથાનો ઉત્તર ભાગ. પછી વૈધરાજ મળ્યા. એણે પ્રયોગ બતાવ્યો. રાત્રે શુદ્ધ મંદિરમાં ગયો. ચારે ઉધતા હતા તેનો લાભ લીધો. હીત્રો સળગાવ્યો. તત્ત્વ-રોચક પાણી પીધું અને હનમાદ ગયો. હાથમાં વળદંડ લીધો અને ચોરોને ખૂળ ફટકાત્યા પછી અંદરના ઓરડે હથાડ્યો તો અદ્ભુત ધન જોયું. પછી એણે લવ-ચામ છોડી દીધું અને શિવાલય મઠમાં પોતે ગયા. લાવાર્ય સ્પંદ છે.

પૃ. ૧૨૬૭-૧૨૮૧.

અકરણુ ૧૭ સું-પ્રુધચરિત્ર. ઉપરનું ચરિત્ર કહી મહાત્માએ કર્તવ્યપ્રેરણા કરી, સંસાર ત્યાગ કરતા સૂચવ્યું અને એવી મહત્ત્વની બાબતમાં દીલ ન કરવા સૂચન કર્યું. ધવળરાળે પ્રશ્ન કર્યો કે મહાત્માને પોતાને કોણે ઉપદેશ આપ્યો ? આત્મકથા કરવાની રજા નથી છતાં લાભનાં કારણે મહાત્માએ પોતાનું ચરિત્ર કહેવા માંડ્યું:—

ધરાતળ નામના નગરે શુભવિપાક રાજાને નિજસાહુતા રાણી છે તેનાથી પ્રુધ નામનો પુત્ર થયો. એ રાજાના લાઈ અશુભવિપાકને પરિણતિ નામની બાર્ગાથી મન્દ નામનો પુત્ર થયો. પ્રુધ અને મન્દ લાઈઓ હતા, પરસ્પર સેહ સારો હતા અને સાથે ફરતા હતા. હવે વિમલમાનસમાં શુભાભિપ્રાય રાજાને

ધિરજી નામની પુત્રી હતી તેને બુધ સાથે પરણાવી, તેનાથી બુધને વિચાર નામનો પુત્ર થયો.

પૃ. ૧૨૮૨-૧૨૮૬.

પ્રકરણ ૧૮ મું-પ્રાણપરિચય-બુદ્ધગતાના એલો. હવે એલા બુધ અને મંદ કીડા કરતા લલાટપટ્ટ નામના પર્વતે ગયા, ત્યાં શિખર ઉપર ઠબરી નામની ગાદીમાં નાસિકાનામની ગુફા એવામાં આવી. એ અંધારી ગુફામાં બે ચોરડા દળા. તેમાંથી બુદ્ધગતા આવી. તેણે મીઠા સબ્દોમાં પ્રાણ મિત્રનો પરિચય કરાવ્યો અને નૂતની ઓળખાણ કાઢી. એના ટોચ જોઈ મન્દ એમાં હુબ્બ થયો પણ બુધ તો બધું જોયા કરતો હતો. બુદ્ધગતાની પ્રેરણાથી મન્દ તો પ્રાણનું લાલનપાલન કરવા લાગ્યો, પણ બુધે અવલોકન ચાલુ રાખ્યું. પ્રાણને ઊડકો નહિ પણ એમાં આસક્તિ રાખી નહિ. મન્દ તો પ્રાણ સંબંધમાં જીવનનો લાભ માનવા લાગ્યો.

પૃ. ૧૨૮૭-૧૨૯૪.

પ્રકરણ ૧૯ મું-મોહરાય આરિત્રધર્મનું ચુદ્ધ. હવે એ બુધનો પુત્ર વિચાર યુવાન થયો, દેશાંતરે નીકળી પડ્યો, દેલેલ વખતે પાછો આવ્યો, બપોરે કે એના પિતા તથા કાકા (બુધ અને મંદ)ને પ્રાણ સાથે દોસ્તી થઈ છે એટલે પિતાને એકાંતમાં લઈ જઈ વાત કરી:—

‘પ્રાણ ધનું દુધ છે, સોભવ કરવા યોગ્ય નથી. લવચકમાં કરતાં મને એક મુંદર સી મળી. તપાસ કરતાં તે મારી ગાસી નીચી. તેનું નામ માર્ગાંતરસાવિતા. જોતું ઓળખાણ થયું. દેશાટનના લાભો માસીએ વર્ણવ્યા. માસીને મેં કોટ્ટો પળાવવા વિશ્વસિ કરી. પણ માસીએ મને લવચકમાં ફેરવ્યો, સાત્ત્વિકમાનસપુર, વિવેકપર્વત, લીનનગર પળાવ્યો. ત્યાં એક ધનાવલો રાજપુત દેખાયો. એનું નામ સંયમ, એ યતિધર્મનો માણસ થાય. માસીએ જણાવ્યું કે એને હવે સેનાનાંચી પાછો લઈ જાય છે. તે વખતે આરિત્રરાજ શું કરે છે તે જોવા અને ચિત્તસમાધાન મુંદરે ગયા. સંયમ મુજબને પડેલા મારથી આખી આરિત્રરાજની સમામાં મોટો સોભ થઈ આવ્યો. અને આ બધું દૂર લેખા દેખા એના સંમગના દળા. સદ્બોધ મંત્રી સર્વને સાંત પાડતો હતો. તે વખતે તપ સૌચ વિગેરે લડવા તૈયાર થઈ મથા. આરિત્રરાજે પ્રથમ સેનાપતિ મંત્રી સાથે વિચારણા કરવા માંડી, એકાંતમાં ગયા સંબંધરૂચન સેનાપતિનો જીત્સો તો સમાતો ન દોતો, એ તો એક ધાના જે હતો કરવાની વાતપર હતો. સદ્બોધ મંત્રી સામે હતો. એણે આખી રાજનીતિ વર્ણવી, સંધિવિચરના પ્રસંગે વર્ણવ્યા, ઉપરે જનમાનું કે આપણે મુજતા વાધા છે, મૂળ સંસારીજીવ આપણે વાળે નથી, એ દબુ મોહને વશ છે, બેન સોને માને છે મારે એ અનુરૂપ થાય નહિ ત્યાં મુખી આપણું ફાવે નહિ. ચિત્તહાનિને. રાજ એ છે આ વાત તો વખતના વદેશ સાથે બની આવશે. દુરને મોકલવાથી પણ રાજ વચલે નહિ. ઉપરે સેનાપતિના આગ્રહથી દુરને મોકલવાનું મું સત્કથને ૧૭ વર્ગે મોહરાયની હાવાડીમાં મોકલ્યો. દુવ ચિત્તહાનિમાં આદેશ ચિત્તવિષય નાંખે આવ્યો અને વાત માડી-આચર્યોનો માલેક સુધારી-ઉપર છે, રવામાં થઈ ને ૮૩, મારે મને રાજવશ રવાણો અને આપણે સર્વ મેંવડા.

છીએ તે સર્વ મળી તેની સેવા કરીએ. આવો સંદેશો સાંભળી મોહરાયના સેવકો સર્વ હઠળી પડ્યા, લડવા આવ્યા અને વાતને તુછકારી દીધી. પણ ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે મોહરાય આરિત્રાજનું મોટું શુદ્ધ થયું, પ્રકાશ અંધકાર થયો, શો-રણકાર થયો અને આરિત્રાજનું લક્ષર ભાગવા માંડ્યું. માસીએ આ મોટું શુદ્ધ બતાવી અને કહ્યું કે કલહનું મૂળ વિષયાભિલાષ મંત્રીના પાંચ માણસોને સંતોષે કરેલો ત્રાસ છે. એ નામો જણાતાં ધ્રાણુ એ પાંચમાંનો એક છે એમ સમજ્યું. તો પિતાજી ! આવો ધ્રાણુ છે, એ આખી દુનિયાને વશ કરવા માટે નીકળી પડેલો છે, તમારે તેનો પરિચય કરવો સારો નથી.'

વિચારની વાત સાંભળી બુધ પોતાના નિર્ણયમાં ચુસ્ત થયો, ધ્રાણુ સાથે પ્રેમ પ્રગટતો આવ્યો. મંદ તો દરજી ગંધમાં જ રહેવા લાગ્યો. હવે મંદ લીલાવતી પ્લેનને ધરે ગયો ત્યાં શોકપુત્રને મારવા ઊરી ગંધનો પડો મૂકી રાખ્યો હતો તે સુંધવાં તે મરી ગયો.

બુધને બહુ નિર્વેદ થયો. દીક્ષા લીધી. મહાત્મા કહે છે કે એ બુધ હું પોતે છું.

પૃ. ૧૨૯૫-૧૩૨૧.

અંકરણુ ૨૦ સું-વિમળા દીક્ષા-બુધસરિએ સ્વચરિત્ર કહી રાજને નિર્ભય સ્થાનમાં પ્રવેશવા પ્રેરણા કરી. ધવજરાજે સર્વ લોકોને પણ રાજ્ય કર્યા, સાથે વિમળા કુમાર પણ તૈયાર થયો. રાજ્યે તેના વિચાર જાણી આનંદ બતાવ્યો. રાજ્યાસને કમળ નામના નાના પુત્રને બેસાડ્યો. અઘાઘ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો અને સર્વત્ર આનંદ પ્રસર્યો.

પૃ. ૧૩૨૨-૧૩૨૫.

અંકરણુ ૨૧ સું-વામદેવની નાસલાખ. ઉપદેશ સાંભળનાર સર્વ જીવોને કંઈ કંઈ તો લાસ થયો, પણ વામદેવ તો જરા પણ સુધર્યો નહિ. એને ચિંતા થઈ કે વિમળ એને દીક્ષા અપાવવા આવેલ કરશે એટલે પોતે ત્યાંથી પોખારા મારી મરો, બીજે બહુ દુર લાગી ગયો. વામદેવ માટે વિમળે ધાગી તપાસ કરાવી પણ પત્ની ન લાગ્યો. હવેટ રાત્રે દ્રેમને લઈને એના સંજંથી આચાર્યશ્રીને પૂછ્યું એટલે તેણે એ જણાવ્યું કે એ તો નાસ્તી થયો છે, એને ભય હતો કે એને દીક્ષા દેવો મરો; પણ એ અસ્ત્ય છે કે કેમ? અને એનો પ્રત્યક્ષ કયારે થશે? એમ જાણી માર્ગદર્શકો કહ્યું કે બહુલિકા અને સ્તેયનો પરિચય એ છેાડશે ત્યારે એના પ્રત્યક્ષ થશે. વિરહમાનસ નરે શુભાનિલનિધિ રાજની શુદ્ધતા અને પાપભીરતા નામદેવે જાણ્યો છે, શુદ્ધતાથી એને કસ્ટુરના નામની દીક્ષી થયેલી છે અને પાપભીરતાથી અચોર્યનો ટીકરી થયેલ છે. એની સાથે પેલા વામદેવના લગ્ન થશે ત્યારે એને પ્રત્યક્ષ થશે. હવે તો ધર્મપ્રાપ્તિ માટે એ અચોર્ય છે.

પૃ. ૧૩૨૫-૧૩૨૯.

અંકરણુ ૨૨ સું-વામદેવના હાલહવાલ. વામદેવ નામને કંઈકતુર ને નામ સંસ્કારને એ મરો. એ કંઈકતુર આવી અંકરણી નામને કહી એને હવે તો એ જાણી કાળકાર નેને મોલે અને બલિવંદો વાગ્યો કરવા. એ જાણીને એ સ્તેયની નામરતી જ દેને અને મોટી કરવાને હવે દેવને.

હતો. એક દિવસ અંબુલ મિત્રનું નોતરું આપ્યું એટલે રોકે ત્યાં જવા હજી જ-
ણાવી અને ધર સાચવવાનો બોલે વામદેવ પર મૂક્યો. વામદેવ રાત્રે ઉઠ્યો, દુકાને
ગયો, કંઠેરાત વિગેરે જમીનમાં ખીજે દોટ્યા. એને યોગીદાર બેઠા ગયા હતા અને
તેના ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા. સરજયોકે સવારે આવ્યા ત્યાં તે વામદેવે હા-
દારવ થયો, લોકો એકઠા થઈ ગયા. રોકના પૂછવાથી વામદેવે કહ્યું કે મારો બધું
દપાદી ગયા છે. અંતે યોગીદારોએ વામદેવને ઉધાડો પાડ્યો, મુદામાત સાથે
પકડ્યો અને તેનાં કારસ્થાન પ્રકટ કર્યાં. શિષુસૂદન રાત્રે એને દેહાંતની સજા કરી.
આગરોકે દયા માગી. રાત્રે એને પોતાપાસે રાખવા કહ્યું. હવે કોઈ ગોરી કંઈ કે
તેનો શક વામદેવ ઉપર નય. એક વખત કોઈ વિદ્યાસિદ્ધે રાત્રે તેને લઈમીચુંદ
તોડ્યું, એનું ત્રોમત વામદેવ પર આવ્યું અને રાત્રે તેને કાંસીને લાકડે ચઢાવ્યો.
પણ એ ચંચાકાપશુસંસ્થાનમાં મહું રખડ્યો અને સ્ત્રીઓનાં રૂપો પણ ગા-
નેજવાર લીધાં.

અહીં પ્રજાવિશાળાએ ચરિત્રપર રહસ્ય વિચારણા કરી.

અઠપુરને કેટલાક વર્ષો કર્વો પણ આખું ચરિત્ર પૂરું વાચ ત્યાં સુધી વાત
મુલતવી રાખી. અઠહીવસંકેતા તો એવી ને એવી લોળી જ દેખાઈ. સદાગમની
મંજીરવા ચાલુ રહી.

લલિતવ્યસાએ મતિ સંસ્કારીછવને ખૂબ રખડાવી પુવચોદય સાથે આનંદ
નધરે મોકલ્યો.

અંધ કર્તાની સંક્રિષ્ણ પ્રચરિત.

૫. ૧૩૩૦-૧૩૪૨.

હતિ પંચમ પ્રસ્તાવ કથાસાર.

પરિશિષ્ટ.

નં. ૧ કુદરિને અંગે ભૂડા ભૂડા મતો.

૫. ૧૩૪૩-૧૩૫૨.

નં. ૨ (૧) પ્રજાના બાલવિષેષવ.

(૨) પ્રજા અને મકરચવજ.

(૩) ગોપી પાદવંદન.

૫. ૧૩૫૩-૧૩૬૧.

નં. ૩ યદુપુરના નિર્વૃત્તિગામી.

નૈયાવિક (લોકામત)

વૈરોધિક. મીમાંસક.

સાખ્ય. જૈન.

બૌદ્ધ.

૫. ૧૩૬૧-૧૪૦૪.

નં. ૪ પિત્રવિનુદ્ધિના ૪૨ પ્રકાર.

૫. ૧૪૦૫-૧૪૨૬.

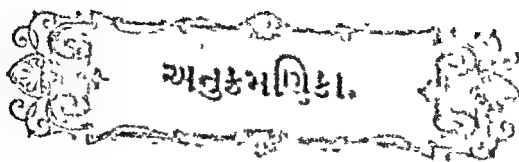
પ્રતાવક ચરિત્રગામી શ્રીસિદ્ધિપ્રબંધ મૂળ.

૫. ૧૪૩૦-૧૪૪૨.

સદર

આપાવર

૫. ૧૪૪૩-૧૪૬૦.

ચોથો પ્રસ્તાવ.

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.	પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
૧.	રિપુદામણ અને શૈલરાજ.	૭૦૩	૧૮.	મહામોહના ગિરનારબા.	૮૮૭
૨.	મુધાવાદ	૭૧૧	૧૯.	મહામોહસેન્યને જિતનારા.	૮૯૮
૩.	નરસુંદરી-લગ્ન	૭૨૫	૨૦.	ભવચક્રને ગાળે.	
૪.	નરસુંદરીનો પ્રેમ-તિરસ્કાર.	૭૩૭		શિશિરવર્ણન	૯૦૬
૫.	નરસુંદરીનો આપઘાત ...	૭૪૩	૨૧.	વસંતરાજ-તોલાક્ષ.	
રસના કથાનક.				વસંતવર્ણન.	૯૨૦
૬.	વિચક્ષણ-જડ.	૭૫૬		ભવચક્રનાં કૌતુકો(પ્ર. ૨૨-૨૬.)	
૭.	રસના લોલતા.	૭૬૭	૨૨.	તોલાક્ષ.	૯૩૮
૮.	વિમર્શ-પ્રકર્ષ.		૨૩.	રિપુકંપન.	૯૪૩
	શરદ્-હેમંત વર્ણન.		૨૪.	મહેશ્વર અને ધનગર્વ.	૯૫૩
	રાજસચિત્ત નગર.		૨૫.	રમણ અને ગણિકા.	૯૬૧
	તામસચિત્ત નગર.	૭૮૫	૨૬.	વિવેકપર્વતપરથી અવલોકનો.	
૯.	ચિત્તવૃત્તિ અટવી			(૧) કપોતક અને દૂત.	
	પ્રમત્તતા નદી.			(૨) લલન અને મૃગયા.	
	તદ્વિલસિત પુલીન.			(૩) દુર્મુખ અને વિકથા.	
	ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ.			(૪) હર્ષ-વિષાદ.	૯૬૮
	તૃષ્ણા વેદિકા.		૨૭.	ચાર અવાંતર નગરો.	
	વિપર્યાસ સિંહાસન.	૮૦૨		(૧) માનવાવાસ.	
૧૦.	પ્રકર્ષને ભગૃતિ. ભૌતાચાર્યકથા.	૮૧૨		(૨) વિષુધાલય.	
૧૧.	વેદલલકથા. અટવીઆદિ-			(૩) પશુસંસ્થાન.	
	ની યોજના.	૮૧૯		(૪) પાપિપંજર.	૯૮૫
૧૨.	મહામૂઢતા-મિથ્યાદર્શન-કુદૃષ્ટિ.	૮૪૩	૨૮.	સાત પિશાચીઓ.	
૧૩.	રાગકેસરી-દ્વેષગળેન્દ્ર.	૮૬૩		(૧) જરા.	
૧૪.	મકરધ્વજ.	૮૬૭		(૨) રત્ન.	
૧૫.	પાંચ મનુષ્યો.			(૩) મૃતિ.	
	હાસ, અરતિ, ભય, શોક,			(૪) ખલતા.	
	ભુજાસા.	૮૭૨		(૫) કુરૂપતા.	
૧૬.	સોળ બાળકો	૮૭૮		(૬) દરિદ્રતા.	
૧૭.	મહામોહર્ષ સામંતચક્ર. ...	૮૮૩		(૭) દુર્ભગતા.	૯૯૪

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
૨૬.	શક્ત્યસીદ્ધાંત અને નિર્વૃત્તિ ...	૧૦૧૨
૨૭.	છ નગરની ભેટ. ...	૧૦૧૯
૩૧.	૫૬પુરના નિર્વૃત્તિમાર્ગો	
	(૧) નૈયાયિક.	
	(૨) વૈશેષિક.	
	(૩) સામ્ય.	
	(૪) બૌદ્ધ.	
	(૫) મીમાંસક.	
	(૬) જૈન	૧૦૨૬
૩૨.	જૈન દર્શન.	૧૦૩૬
૩૩.	સાત્ત્વિકમાનસપુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ. વિવેકપર્વત દર્શન. અપ્રમત્તાત્મ સિમ્હ જૈનપુર. યોદ્ધા	

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
	ચિત્તસમાધાન મંડપ. નિઃસ્પૃહતા વેદિકા. જીવવિર્યે સિદ્ધાસન. ...	૧૦૪૨
૩૪.	ચારિત્રધર્મરાજ.	૧૦૫૮
૩૫.	ચતિધર્મ-ચૃદિધર્મ.	૧૦૬૬
૩૬.	ચારિત્રશાળનો અન્ય પરિવાર. ...	૧૦૮૭
૩૭.	કાર્યનિવેદન-(રિપોર્ટ) મીઠમ વર્ણન. વર્ણવર્ણન.	૧૦૯૯
૩૮.	રસના સાથે વિચારણા બડ બપહાર	૧૧૦૫
	ઇતિ રસના કથાનક.	
૩૯.	નરવાદન દીક્ષા.	૧૧૧૧
૪૦.	રિપુદામણનો મર્ચ અને પાત	૧૧૧૯

પ્રેસ્તાવ પાંચમી.

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
૧.	વામદેવ-આવાસ્તેષ પરિચય. ...	૧૧૪૦
૨.	નરનારી સારીસશણ.	૧૧૪૮
૩.	આવાસ્તેષા શુદ્ધ	૧૧૫૪
૪.	સત્યુદની આવાસ્તેષા	૧૧૬૮
૫.	વિમળ અને સત્યુદ-ચૂતમંજરી ...	૧૧૭૪
૬.	વિમળનું હાથાન-દેવદર્શન.	૧૧૭૮
૭.	વિમળનું હાથાન. પ્રવચન પરિચય	૧૧૮૫
૮.	દાક્ષિણ્ય અને સીમાન્ધ.	૧૨૦૦
૯.	વિમળે રીસી અવવત્સરુતિ	૧૨૧૦
૧૦.	મિત્રમિત્રાપ સુવિહારનિર્દેશ	૧૨૧૭
૧૧.	પ્રતિબિંબરચના	૧૨૨૨

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
૧૨.	હમ-દિવ્ય દર્શન	૧૨૩૨
૧૩.	સુખસુરિચરણ દર્શન	૧૨૩૭
૧૪.	પારમાર્થિક આર્જન	૧૨૫૬
૧૫.	ભારતપુર કથાનક	૧૨૬૨
૧૬.	કથાકથનક-કેતરવિશાલ.	૧૨૬૭
૧૭.	સુખચરિત્ર.	૧૨૮૨
૧૮.	પ્રાણપરિચય-સુલંકદાના ચિત્રો	૧૨૮૭
૧૯.	મોહશાપ ચારિત્રધર્મનું શુદ્ધ. ...	૧૨૯૫
૨૦.	વિમળા દીક્ષા	૧૩૨૨
૨૧.	વામદેવની નાસિકાત્મ.	૧૩૨૫
૨૨.	વામદેવના હાથકથાત્મ	૧૩૩૦

પરિશિષ્ટ.

૧	કુલિના મતે.	૧૩૪૩
૨.	મહાનગરના આજીવનકાલે.	૧૩૫૩
૩	૫૬પુરના નિર્વૃત્તિમાર્ગો	૧૩૬૧
૪	વિદિવિદિવિદિવ મોહ.	૧૪૦૫
૫	સિદ્ધિવિદિવ મોહ.	૧૪૦૭
૬	સિદ્ધિવિદિવ મોહ.	૧૪૦૯

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

જુનક નમ્ર	અતિસુંઘ્ય.	ભૂતન નશરનો સાન. (કર્મલંઘ)	નિમ્નશક્તિશાળી ચરિત્ર.
	તારપોપન.	અલસુંઘ્ય રાતની રાત્રી. (કર્મશાના)	
	શુભોદય.	અલસુંઘ્ય રાતનો પુત્ર.	
	આશુભોદય.	અલસુંઘ્ય રાતનો કુટુબ. (શુભકર્મનો કદવ)	
	નિજશક્તિશા.	કુટુબકુમારની રાત્રી. (અશુભકર્મનો કદવ)	
	દેવશક્તિપતા.	કુટુબકુમારની રાત્રી. (દેવાસત્વિક અવાઈ)	
	વિશ્વશક્ત્યુ.	આશુભોદય કુમારની રાત્રી. (Goddess)	
	અદ.	શુભોદય—નિજશક્તિનો પુત્ર. (Goddess)	
	મુર્કિ.	અશુભોદય—દેવશક્તિનાં પુત્ર. (Goddess)	
	(વમર્શ.)	વિશ્વશક્તી બાવાં.	નિર્મળશક્તિ નમ્રના સસરો.
	અકર્ષ.	નિર્મળશક્તિ નમ્રના અશક્તિનો પુત્ર.	અતિસુંઘ્ય. રાત. વિશ્વશક્તિનો સસરો.
	શમના.	વિશ્વશક્તિનો સાજો અને પ્રાપ્તનો આગે.	વિમર્શનો પિતા.
	દોષિતા.	વિશ્વશક્તિ અને નિર્મળશક્તિનો પુત્ર.	અતિસુંઘ્ય રાતની રાત્રી.
		વરન કોશમાં રહેનાર અને ભરની આર્વા.	વિમર્શની માતા.
		રાતની રાત્રી.	

રસના મુગથુદ્ધિ (અંતરંગ દેશે)

રાગસચિત્ત નગર,

મિથ્યાવિમાન.

રાગકેસરી.

સમાગોદ.

વિપયવિલાપ.

રસના.

દેશજેન્દ્ર.

તામસચિત્ત નગર,

રાગસચિત્ત નગરનો રમેતાળ.

રાગકેસરીનો રાગ.

રાગકેસરીનો વૃદ્ધ પિતા.

રાગકેસરીનો મંત્રી.

વિપયામિલાપના અંતાનમાંથી એક.

રાગકેસરીનો ભાઈ, મહામોહનો પુત્ર,

તામસચિત્તનો રાગ.

અવિચ્છિન્ન.

મતિગોહ.

દેશજેન્દ્રની બાર્યો, વૈશ્યાનરની માતા.

તામસચિત્ત નગરનો રમેતાળ.

શોકનો મિત્ર.

શોક.

દેવ.

આકુંઠન.

વિલપન.

તામસચિત્ત નગરે આવેલ

એક અધિકારી.

શોકના પ્રધાનો.

૬૬૬

ચિત્તવૃત્તિ...મહાઅટી. મહાગોહ.

મમતતા...નહી.

તદ્વિલસિત...પ્રતિતળેદ. મહામૂહતા.

ચિત્તવિલેપ...મંદપ.

તૃણ...વેદિયા.

વિપર્યાસ...વિલાસન.

મિથ્યાદર્શન.

કુદૃષ્ટિ.

ચિત્તવૃત્તિ અટીમાં વિપર્યાસ શિક્ષા-

સને જેસી રાજ્ય કરનાર વૃદ્ધ દાદો.

મહામોહની બાર્યો. રાગકેસરી અને

દેશજેન્દ્રની માતા.

મહામોહનો સેનાપતિ.

મિથ્યાદર્શનની બાર્યો.

લૌતાચાર્ય અંતરકથા.

સદાશિવ.

શાંતિશિવ.

ભૌતાચાર્ય.

સદાશિવનો શિષ્ય.

વેણુલક અંતરકથા.

ભુવનોદર નરે.

અનાદિ.

સંતિધતિ.

વેણુલક.

ભુવનોદરનો રાત્ન.

અનાદિ રાત્નની રાણી.

રાત્ન અનાદિનો ખાધર.

જિન્દગીદોહી પુત્ર.

નૈદનો પુત્ર.

સમયર.

અતલપામિનિરેશ

ભવપાત

અસિધ્વંત

નૈદનો પુત્ર.
ભવે દહિરાગ.
ભવે રતેહરાગ.
ભવે વિપયરાગ.

રામકેમરી.

મદાગોદ રાત્નનો પુત્ર.

(કપર રાજસચિતનો રાત્ન રત્નો છે

તેજ પાછો જિનરતિમાં)

રામકેમરી રાત્નની પત્ની.

મદાગોદનો નાનો પુત્ર.

(કપર નામઅધિનનો રાત્ન રત્નો

છે તેજ પાછો જિનરતિમાં)

મૃદના.

દેવમજ્જક.

અવિવેકિતા.

મકરેવજ.

રતિ.

દાસ.

અવતિ.

દેવમજ્જકની આર્વા.

મૃદનાના પશિવામનો દેવને ન-

વાવનાર નાનો રાત્ન (રામકેમ)

મારવજની પત્ની.

મારવજ પાસે બેઠેલ પ્રથમ પુત્ર.

મારવજ પાસે બેઠેલ પંચ માણ-

સમાંની બેઠ (સી)

પુંડેહ

સ્ત્રીચેહ

મુંડચેહ.

મકરમજનો પશિવાર.

ગુરુછતા. દાસની પત્ની.

ભવચક્રાન્તર નગરે.
માનવાવાસ.
વિયુધાલય.
પશુસંસ્થાન.
પાપીપંજર.

વાસવ. મોટો ધનવાન શેઠ.
ધનહત્ત. વર્ધન.
લંઘનકં.

૬૫.
વિધાદ.

રાગકેસરીનો સેનાની-આનંદ કરાવનાર.
શેઠનો મિત્ર. કક્ષાટ કરાવનાર.

સાત મહેલિકા-પિશાચીણી.

૧. જરા. કાળપરિણતિ પ્રેરિત. પ્રયમા.
૨. રૂળ. અસાત પ્રેરિત. દ્વિતીયા.
૩. મૃતિ. આયુઃક્ષય પ્રેરિત. તૃતીયા.
૪. ખલતા. પાપોદય પ્રેરિત. ચતુર્થી.
૫. કુરૂપતા. નામકર્મ પ્રેરિત. પંચમી.
૬. દરિદ્રતા. અંતરાય પ્રેરિત. ષષ્ઠી.
૭. દુર્ભગતા. નામરાજ પ્રેરિત. સપ્તમી.

વિદેધી સત્ત્વો.

- ઔવત. જરાપ્રેરિત યોગી.
નિરોગિતા. રૂળની શત્રુ. વેદનીય પ્રેરિત.
ભ્રુવિકા. મૃતિની શત્રુ.
સૌજન્ય. ખલતાનો શત્રુ.
સુરૂપતા. કુરૂપતાની વિરોધી.
ઐશ્વર્ય. દરિદ્રતાનો દુશ્મન.
સુભગતા. દુર્ભગતાની શત્રુ.

વાસવશેઠનો મિત્ર.
વાસવશેઠનો પુત્ર.
ગોરામાં સપડાયેલ.
વર્ધનનો દારા. શેઠને પુત્ર-
હંટના સમાચાર આપનાર.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

સામાયિક.
છેદાપરમાપન.
પરિહારવિશુદ્ધિ.
મુક્તમંત્રપરાય.
યથાભ્યાસ.

એવમુપરમાં ચિન્મયમાધાન મંડપમાં તિરસ્કૃતા
નેતીપદ છવનીવે દિકાસનરૂપ રાભ.
આરિવધમંડપની પત્ની.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધર્મ.

વિદ્યુતિ.

ધનિધર્મ.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા
અર્ચના
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

૧. દરમા.
૨. ક્યારેય.
૩. આરિવ.
૪. મુક્તમં.
૫. તપવેદ્ય.
૬. મંત્રમ.
૭. મુક્ત.
૮. મંત્ર.
૯. અર્ચના.
૧૦. અર્ચના.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

અર્ચના

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

આરિવધાલનો યુવરાજપુત્ર.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા

સહભાવસારતા.
શુદ્ધિર્ધર્મ.
સહયુષ્પરસ્તતા.
સમ્યગ્દર્શન.
સુદૃષ્ટિ.
સદ્ભોધ.
અવગતિ.

સંતોષ.

નિષ્પ્રપાસિતા.

શુભમાનસ નગર.

શુદ્ધાભિસંધિ—રાત.
વરતા. } શુદ્ધાભિસંધિની
વર્ધતા. } રાણીઓ.
મૃદુતા. શુદ્ધાભિં અને વરતાની
દીકરી. શૈલરાજની રાત્રી.
સત્યતા. શુદ્ધાભિં અને વર્ધતાની
દીકરી. સુપાવાદની રાત્રી.

તપન.

યુવરાજ યતિધર્મની પત્ની.
ચાંદિત્રરાજનો દુશયો દુન્વર.
શુદ્ધિર્ધર્મ દયાવાની પત્ની.
ચાંદિત્રરાજનો સેનાપતિ.
સમ્યગ્દર્શનની ભાર્યો.
ચાંદિત્રરાજનો મંત્રી.
સદ્ભોધ મંત્રીની ભાર્યો.

ચાંદિત્રરાજનો અગ્રિય. સંયમનો

મિત્ર.

સંતોષ તંત્રપાળની ભાર્યો.

ચક્રવર્તી. રિપુદામણનો ગર્વ ઉતારનાર.

આભિનિબોધ.
સદાગમ.
અનુધિ.
મનઃપર્યાય.
કેવળ.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૨ જો.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

માન, મૃયાવાદ, રસનંદ્રિય, વિપાક.

પ્રકરણ ૧ લું.

રિપુદાણુ અને શૈલરાજ.

પુનઃગતિ^૧ નગરીમાં શ્રીસદાગમ સમક્ષ અશુદ્ધીતસંકે-
તાને હૃદયેશીને સંસારીશ્વર પોતાનું ચરિત્ર કહે છે અને
તે વખતે પ્રજાવિશાલા તથા ભવ્યપુરૂષ પાસે બેઠા
છે. સંસારીશ્વરે ક્રોધ, દિવસ અને સ્પર્શદ્રિયનો વિપાક
અતાવનાર નંદિવર્ધનના બવસંબંધી વૃત્તાંત વિસ્તારથી
કહ્યો. હવે પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં તે કહે છે:—

સિદ્ધાર્થ નગરે નરવાહન.

વિમલમાલતીની પવિત્રતા.

રિપુદાણુનો જન્મ ઉત્સવ.

^૧અતિશય મુપ્રસિદ્ધ સૌંદર્યવાળું અને પુણ્યશાળી એવોધી વરસાવનું
એક સિદ્ધાર્થ નામનું નગર હતું. ત્યાં નરવાહન રાજા રાજ્ય કરતા
હતા. તે રાજા તેજમાં મુખને પણ એટલી બધી તેજો હતી,

૧ સુમિત્ર ૫ ૨૦૨

૨ જો. ૧૧. બે સોસાવરિવાળા મુખ પ્રગટ્યું ૫ ૪૩૫ બહી ૨૩ વાવ છે.

૩ તેજઃ ૧૩૫-(૧) રાજા ૫૫ કાંઠિ, પ્રજા ૫; (૨) સુરે ૫૫ પ્રજા, ઉપન્યાસ.

ગંભીરતામાં મોટા સમુદ્રને છૂતી લે તેવો હતો અને સ્થિરતામાં મેરૂ પર્વતથી વધી જાય તેવો હતો. તે રાજા પોતાના ભાયાત વર્ગમાં ચંદ્ર જેવી શાંતિ બતાવતો હતો, શત્રુવર્ગમાં અગ્નિ જેવું ચંડપણું બતાવતો હતો અને પોતાના ધનવડે કુબેરભંડારીપણું નિરંતર બતાવતો હતો. એ નરવાહન રાજાને રૂપમાં, આબરૂમાં, કુળમાં અને વૈભવમાં તેના જેવીજ શોભા આપે તેવી વિમલમાલતી નામની પટ્ટરાણી હતી. ચંદ્રિકા જેમ ચંદ્રના અને લક્ષ્મી જેમ કમલના સહવાસથી દૂર રહેતી નથી તેમ રાણી રાજાના હૃદયથી કદિ દૂર થતી નથી. એ નરવાહન રાજા વિમલમાલતી રાણી સાથે અનેક પ્રકારના આનંદવિલાસો કરતાં પોતાનો સમય પસાર કરતો હતો.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! હું મારા પુણ્યોદય મિત્રની સાથે તેમજ મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા સાથે ચાલીને તે રાણીની કુખમાં દાખલ થયો. ગર્ભાવસર સંપૂર્ણ થયે હું પ્રગટરૂપે અને મારો મિત્ર પુણ્યોદય અદૃશ્યરૂપે જન્મ પામ્યા. મારા શરીરનાં સર્વ અવયવો ઘણાં જ સુંદર દેખાતાં હતાં અને માંડે રૂપ બહારથી જોનારને બહુ ખેંચાણુકારક લાગતું હતું. મારો જન્મ થવાથી પોતાને પુત્ર થયો છે એવા ખ્યાલથી મારી માતા વિમલમાલતી બહુ આનંદ પામી. મારા જન્મની મારા તે ભવના પિતા નરવાહન રાજાને ખબર પડતાં તેને પણ આનંદ થયો, આખા નગરને પણ રાજ્યવારસના જન્મથી હર્ષ થયો અને રાજ્યમાં તથા નગરમાં મારા જન્મને અંગે મોટો ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો. મારા મનમાં પણ તે વખતે એવી કલ્પના થઈ કે હું એ નરવાહન રાજા અને વિમલમાલતી રાણીનો પુત્ર છું અને તેઓ બન્ને મારા પિતા માતા છે. મારો જન્મ થયા પછી જ્યારે એક મહિના પૂરો થયો તે વખતે મોટા આનંદ સાથે માંડે રિપુદાસણ એવું નામ પાડવામાં આવ્યું.

મૈલરાજનો જન્મ.

નંદિવર્ધનના ભવમાં મારી ધાવ અવિવેકિતા નામની હતી એ તને યાદ હશે. તેજ ધાવ માતા પોતાનું દૂધ મને પાવા માટે અને

૧ ગંભીરતા: રહેવ-(૧) રાજા પક્ષે હૃદયની વિશાળતા; (૨) સમુદ્ર પક્ષે ઊંડાણ.

૨ સ્થિરતા: રહેવ-(૧) રાજા પક્ષે મનની સ્થિરતા; (૨) મેરૂ પક્ષે એક દેશાનંદે સંતોષાતમ.

૩ રૂપ: જન્મનાં માતા પિતા ધાવ તે અન્ય બન્ને ફરી જન્મ છે તેથી આ હુંક વચનનો અભિપ્રાય હશે તે મટે આ વાક્ય મૂકાયું છે.

૪ રુપો પૃ. ૩૪૮.

મને ઉછેરવા માટે અર્ધા આવી. વાત એમ બની હતી કે એ અવિવે-
કિતા ધાત્રીને પોતાના વડાજી પતિ દ્વેષજનંદ્ર સાથે એક વખત સંયોગ
થયો અને ભોગાનુભોગ બરાબર એવો બની ગયો કે જે વખતે દેવી
વિમલભાસ્વતીના ગર્ભમાં હું આવ્યો તેજ વખતે એ અવિવેકિતાએ પણ
ગર્ભ ધારણ કર્યો. જે દિવસે મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે અવિવે-
કિતાએ એક મહા દુષ્ટ બાળકને જન્મ આપ્યો. એ બાળકની છાતી
અહાર નીકળેલી અને કાંચી આવેલી હતી અને તેને આઠ મુખ હતાં
જેને જોઈને તે (અવિવેકિતા)ને ઘણો આનંદ થયો. પછી એ અવિવેકિતા
ધાવ માતા દર્પપૂર્વક વિચાર કરવા લાગી કે અહો! મારા પુત્રને તો
જાણે મોટા પર્વતના જૂદાં જૂદાં શિખરો હોય તેવાં આઠ મુખ થયાં છે
એ તો ભારે નવાઈની વાત બની! પછી એ અવિવેકિતાને સુવાવડ
આપ્યાને એક મારા થયો ભારે તેજે પણ પોતાના પુત્રનું તેના ગુણને
ઉચિત શૈલરાજ^૧ એવું નામ પાડ્યું.

પાંચ વર્ષની વયે શૈલરાજસાથે દાસ્તી.

શૈલરાજે દખાડેલો કૃત્રિમ એહ-પ્રેમ.

શૈલરાજની દાસ્તીની દખાતી અસર.

એ અવિવેકિતા ધાવમાતા અને શૈલરાજ બન્ને મારા અંતઃકર-
ણમાં તો અનાદિકાળથી રહેલા હતા, પણ ભાં મુખી શુભપણે અંદર
રહેતા હતા તેથી મને તેની બરાબર ખબર પડી ન હોતી.

મને ઘણાજ મુખમાં ઉછેરવામાં આવતો હતો, હું પાણી માગું
ભાં દૂધ હાજર થતું હતું અને એવી રીતે મોટો થતો તેમજ મારા
માળાપને આનંદ આપતો હું શૈલરાજની સાથે જ ઉછરવા લાગ્યો.

મારી પાંચ છ વર્ષની ઉંમર થઈ ભારે એક વખત કાંઈક સમ-
જાનુ પૂર્વક શૈલરાજ મારા જોવામાં આવ્યો. અનાદિ

શૈલરાજનો કાળથી તેના ઉપર મને ઘણો મોહ અને એહ હો-
દખરનો પ્રેમ. વાને લીધે તેને જોતાંજ મારા મનમાં તેના ઉપર જે
પ્રીતિ થઈ આવી તેનું રાજદથી વર્ણન કરવું મુશ્કેલ
છે. હું તેના ઉપર ઘણા પ્રેમથી જોયા કરતો હતો એવું જાણવાથી તે

૧ ભતિ, લાભ, કુળ, દકરાઈ, વપ, રૂપ, બળ અને જ્ઞાન એ આઠ પ્રકારનાં
મદ રૂપ આઠ મુખ. શૈલરાજ એ અભિમાનનું વ્યક્ત રૂપ છે.

૨ શૈલરાજ: શિલ એટલે પર્વત. તેનું મુજ કયામાં જ બતાવ્યો છે (પર્વતના
શિખરોને અનુરૂપ આઠ મુખ હોવાપણાને અંગે).

ગયો હતો કે જાણે હું પથ્થરનો? (સેલનો) થાંભલો હોડ' તેમ અક્કડને અક્કડજ બોલો રહેતો હતો અને કોઈની સાથે જરા પણ નમીને ચાલતો ન હોતો. મારી અક્કડાઈ એટલી બધી વધી પડી કે નમસ્કાર કરતા અનેક સામન્ત રાજાઓના મુગુદોનાં કિરણોથી ગુણોભિત મારા પિતાશ્રીનાં ચરણકમળને પણ હું નમસ્કાર કરતો નહિ, સર્વ મનુષ્યોને વંદનીય અને જેનો મારા ઉપર એહ અને ઉપકાર એટલો બધો હતો કે તેનું વર્ણન થઈ શકે નહીં તેવી પ્રેમાળ માતાને પણ કદિ નમસ્કાર કરતો નહિ; એટલુંજ નહિ પણ લૌકિક દેવો અને અમારા કુળદેવો તરફ નમસ્કાર કરવાની ઇચ્છાથી હું નજર પણ કરતો નહિ-તેમની સાગું મારી આંખોથી જોતો પણ નહિ.

મારા પિતા નરવાહન રાજાએ મારા વર્તન ઉપરથી જોઈ લીધું કે મારે શૈલરાજ સાથે ઘણી ગાઢી પ્રીતિ થઈ ગઈ છે અને તે પ્રીતિ દરરોજ વધતી જાય છે; એટલા અભિમાન થોડા. ઉપરથી તેમણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આહો! આ મારો પુત્ર માનથી પોતાને ઇશ્વર જેવો માને છે તેથી હવે જો આ લોકો તેની આજ્ઞાનું જરા પણ ઉલ્લંઘન કરશે તો એ છોકરાને મનમાં ઘણો જ ખેદ થશે અને તે પોતાની જાતને અપમાન થયેલું માની આ ઘર અને રાજ્ય છોડીને કોઈ બીજી જગ્યાએ જરૂર ચાલ્યો જશે! જો એમ થાય તો ઘણુંજ ભુંડું થઈ જાય! માટે મારા હાથ નીચેના સર્વ રાજાઓને કુમારના આવા વર્તનના સમાચાર આપીને તેઓ સર્વ કુમારની આજ્ઞા તુરત ઉઠાવી લે એવી સૂચના કરી દઈ. મારા પિતાશ્રીને મારા ઉપર ઘણો સ્નેહ હોવાથી તેમણે મારા સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યો અને પોતે મનમાં જેવું ધાર્યું હતું તેવા હુકમો સર્વને ફરમાવી દીધા. મારા પિતાનો એ પ્રમાણે હુકમ થવાથી હું જોકે તદ્દન નાનો બાળક હતો તો પણ સર્વ રાજાઓ મારે પગે પડવા લાગ્યા અને જાણે મારા નોકરો હોય તેવી રીતે વર્તવા લાગ્યા. મોટા મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજાઓ અને મોટા બળવાન પુરૂષો મારી પાસે “દેવ દેવ” “ખમા ખમા” એવા શબ્દો બોલી મારી અનેક પ્રકારે સેવા કરવા લાગ્યા. મારા મ્હોઢામાંથી હજી કોઈ શબ્દ નીકળે ત્યાં તો “જય દેવ! જય દેવ!” કહીને તેઓ આદર પૂર્વક તે શબ્દને ઉપાડી લેવા

૧ શૈલરાજ શબ્દમાં આવેલ શૈલ શબ્દપર અહીં ભાર (pun) મૂકવામાં આવ્યો છે.

લાગ્યા અને મારા હુકમનો અમલ કરવા લાગ્યા. અમૃતીતરંગિતા ! તને કેટલી વાત કહું ? ટુંકમાં મારા પિતા, મારી માતા, મારા બંધુઓ અને સગા સંબંધીઓ તેમજ મોઠર વર્ગ, સર્વ બાળકમાં હું બાળે પર-માત્માથી અધિક હોઈ તેવી રીતે મારી સાથે વર્તવા લાગ્યા. વાસ્તવિક રીતે માફ આટલું બધું મન જળવાતું હતું તેનું કારણ મારો મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પરંતુ અત્યંત મોહને લીધે હું તો મારા મનમાં તે વખતે વિચાર કરતો હતો કે અહો ! દેવતાઓને મળવો મુશ્કેલ એવો મારો પ્રતાપ હાલમાં સર્વત્ર વર્તી રહ્યો છે તેનું એક જ કારણ મારો પરમ પ્રિય હૃદ્ય મિત્ર શૈલરાજ છે અને એ સર્વ પ્રતાપ તે જ દોસ્ત-દારનો છે.

સ્તબ્ધચિત્ત લેખ.

મારા મિત્રે (શૈલરાજે) મારો પ્રતાપ આટલો બધો, વધારી મૂક્યો તેથી હું તેના ઉપર બાહુજ રાજ્ય થઈ ગયો. શૈલરાજ સાથે અને તેનાપર મારો પ્રેમ દરરોજ વધતો ચાલ્યો. કયેલી વાતચીત, અત્યંત એકમાં આવી જઈને મારા તે શૈલરાજ મિત્રને એક દિવસ હું વિધાસનાં વચનો કહેવા લાગ્યો “મિત્ર ! બંધુ ! લોકોમાં આટલી બધી મારી ખ્યાતિ થઈ અને મારો હુકમ આટલો બધો હાલમાં ચાલવા માંડ્યો છે તે સર્વ તારો પ્રતાપ છે !”

મારાં એ વચનથી શૈલરાજ પોતાના મનમાં ઘણો ખુશ થયો, પરંતુ ઉપર ઉપરથી જોડો દેખાવ કરતો તે મને જવાબમાં કહેવા લાગ્યો “કુમાર ! આનો પરમાર્થ હું તને હાલ કહું છું : આવા પ્રકારનું સાફ વચન તું બોલે છે તેનું કારણ તું પોતે જ છે. કહીકત એવી છેકે આ દુનિયામાં જેઓ જાતે દુર્ગુણી હોય છે તેઓ બીજા ગુણથી ભરપૂર પ્રાણીને પોતાના અભિપ્રાય અનુસાર દાપથી ભરેલા જ માને છે અને લાભ્યશાળી સજ્જન માણસો હોય છે તે અન્ય માણસ દાપથી ભરેલા હોય તોપણ પોતાના વિશુદ્ધ વિચારોને અનુસારે તેને પણ ગુણનું મંદિર માની લે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મારા જેવો તદ્દન શુણ્ય વગરનો એક સામાન્ય માણસ તારી નજરમાં ગુણથી ભરપૂર લાગે છે તે તારા પોતામાં રહેલ સજ્જનના બતાવે છે. મેં તો મારા મનમાં નિશ્ચય કર્યો છે કે એ સર્વ પ્રતાપ પણ તારો પોતાનો જ છે અને મારી આબરૂ પણ તારે લઈને જ છે. તારી

પોતાની શક્તિથી અમે^૧ પણ જરા વિખ્યાતિમાં આવ્યા છીએ, બાકી નહિ તો અમે તે કોણ માત્ર છીએ?”

શૈલરાજનાં આવા પ્રેમાળ વચનો સાંભળીને હું તેના પર વધારે હેતાળ થયો. મેં તે વખતે મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! આ શૈલરાજનો મારા પર કેટલો બધો પ્રેમ છે! અહો એની ચિત્તની ગંભીરતા કેટલી બધી છે! તેની બોલીમાં મીઠાશ પણ કેવી ભારે છે! અને એની ભાવ બતાવવાની રીતિ પણ કેવી આકર્ષક છે! આવી રીતે મનમાં વિચાર કરીને મેં મારા શૈલરાજ મિત્રને કહ્યું “મિત્ર! તારે આવું વિવેકનું વચન મારી પાસે બોલવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી, કારણ કે તારામાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે તે મારા જાણુવામાં બરાબર આવી ગયું છે.”

મારા તરફથી આવા ઉત્તેજનના શબ્દો સાંભળીને શૈલરાજને બહુ આનંદ થયો. પછી પોતાનું કાર્ય સાધવાના હેતુથી તેણે વાત આગળ ચલાવી “ભાઈ! જ્યારે શેક પોતે નોકર પર મહેરબાની કરવા તૈયાર થયેલ હોય છે ત્યારે પછી તેનું તે વળી સાડે થયા વગર રહે? વળી જો તને એક બીજી વાત કહું: જો મારા જેવા એક સાધારણ માણસ ઉપર તારી આટલી બધી પ્રીતિ થઈ છે તો એક તદ્દન ખાનગી વાત છે તે હું તને આજે કહું છું તે અંગીકાર કર. મારી પાસે શક્તિને વધારનાર દૃઢ્યપર લગાડવાનો લેપ છે તે તારે દરેક ક્ષણે દૃઢ્ય ઉપર વારંવાર લગાડ્યા કરવો.”

મેં તેને પૂછ્યું “એવો લેપ તને ક્યાંથી મળ્યો? એ લેપનું નામ શું છે? અને દૃઢ્યપર એ લેપને લગાડવાનું પરિણામ શું થાય છે? એ સર્વ બાબત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

શૈલરાજે ઉત્તરમાં જણાવ્યું “કુમાર! મેં એ લેપ કોઈની પાસેથી મેળવ્યો નથી, પણ મારી પોતાની શક્તિથી જ બનાવ્યો છે. એનું નામ ‘સ્તબ્ધચિત્ત કહેવાનાં આવે છે. એનો પ્રભાવ તો જાણે

૧ અભિમાન (શૈલરાજ) અત્યારે પણ પોતાને ‘અમે’ એવા બહુ વચનથી રૂંધેલો છે. અભિમાનનું આ લક્ષણ છે. ખોટી નમ્રતા બતાવતી એ પણ અભિમાનનું જ લક્ષણ છે.

૨ સ્તબ્ધચિત્ત: એટલો મન જડ થાય તેવો. આ નામ લેપને બરાબર દર્શાવે છે. અભિમાનનું મન હમેશાં જડ રહેતું જ હોય છે. અભિમાનીનું મન સ્તંભિત થઈ જતું છે તેનો અર્થ સ્તબ્ધચિત્ત છે.

છે તે તું અનુભવથી જાણી શકીશ. અત્યારે તેના પર મોટું વિવેચન કરવાથી શું લાભ છે ?”

મેં જવાબમાં જાણ્યું “જેવી મિત્રની મરણ !”

ત્યાર પછી એક દિવસ શૈલરાજ પોતાની પાંચેનો સ્તબ્ધચિત્ત લેખ મારી પાસે લઈ આવ્યો અને મને તે અર્પણ

લેખની કથા. મેં પણ તુરત જ તે લેખને મારા હૃદય પર લખાવ્યો જેને લઈને શૂળીએ લટકાવેલા ચોરની જેવી સ્થિતિ મેં ધારણ કરી. કોઈને નમવાની તો વાત જ

મેં છોડી દીધી. મને એવા પ્રકારનો થયેલો ભેદને મારો આંખો સામંત-વર્ગ અને અધિકારીવર્ગ અને વધારે અને વધારે નમન કરવા લાગ્યો અને વાત એટલે મુઠ્ઠી વધી પડી કે મારા પિતા પણ મારી સાથે બોલે ચાલે તો મને હાથ લેડીને વાત કરવા લાગ્યા અને મારી માતા તો જાણે હું તેનો શેઠ કે માલેક હોઉં નહિ તેમ મારી પાસે નમ્ર વચનથી નિનતિ કરવા લાગી. હૃદય પર લેખ લખાડવાનું આખું સાફ પરિણામ આવવાથી મને તે લેખ ઉપર ધોળા વિશ્વાસ ઝાંટી ગયો અને શૈલરાજ મારો મરો ઇષ્ટ મિત્ર અને પરમ ગંધુ છે એવી તેના સંબંધમાં શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધિ થઈ.

પ્રકરણ ૨ જું.

મૃપાવાદ.

ક દિવસ હું કિલ્લમાનસ નામના અંતરંગ નમરે ગયો. એ નગર સર્વ દુઃખોનું સ્થાનક હતું, એમાં ધર્મને તિલાંજલી આપનાર પ્રાણીઓ જ વસતા હતા, સર્વ પાપોનું એ કારણબુદ્ધ હતું અને દુર્ગતિમાં જવાનાં સીધા દ્વાર જેવું હતું.

તે નગરમાં દુષ્ટાશય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે સર્વ

૧ દુષ્ટાશય: મૃપાવાદ-અસલ હમેશા ખોટા આશય-તુચ્છ વિચારથી હૃદયને ઉત્પન્ન થયેલા આપનું સ્થાન દુષ્ટ આશયને યોગ્ય છે.

પ્રકારના દોષોનું જન્મસ્થાન હતો, મહા ભયંકર ક્રોધોની ખાણ હતો અને સહિષ્ણુ રાજાનો તે મોટો નહેર મનેલો દુશ્મન હતો.

તે દુષ્ટાશય રાજાને જઘન્યતા^૧ નામની રાણી હતી જે અમમ પ્રાણીઓને ઘણી વધાવી હતી, સમજી અને હણપણવાળા વિદ્વાનોથી નિંદા અને તિરસ્કાર પામેલી હતી અને નિંદા કરવા ચોખ્ખા સર્વ હતાકાં કામોમાં પ્રવર્તન કરાવવાવાળી હતી.

એ દુષ્ટાશય રાજા અને જઘન્યતા દેવીને અત્યંત વધાવો એક મૃધાવાદ^૨ નામનો છોકરો થયો હતો. એ ભાઈથી સર્વ પ્રાણીઓને અરસ્તપરસ જરા પણ વિશ્વાસ હોય તેનો બંગ કરાવે તેવો હતો અને આખી દુનિયાના સર્વ દોષો તેનામાં આવી રહેલા હોવાથી સમજી પ્રાણીઓ તેની નિંદા કરતા હતા.

એ નગરમાં શાસ્ત્ર (બુઝ્યાઈ), પૈશુન્ય (ચાડી ઝુગલી), દૌર્જન્ય (દુર્જનતા, અધમપણું), પરદ્રોહ (બીજાનું બુંદું ઇચ્છવું) વિગેરે અનેક ચોરો વસતા હતા, તે સર્વે એ રાજકુમાર મૃધાવાદની મહેરબાની મેળવવાના ઇરાદાથી તેની સેવા કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ, મિત્રતા, પ્રતિજ્ઞા (વચન), અને વિશ્વાસ જેવા સારા સારા લોકોનો એ રાજપુત્ર દુશ્મન હતો, લીધેલ પ્રતિજ્ઞા કે નિયમ (વ્રત)ના લોપનો તે પોપણુ કરનાર-પાળક પિતાં હતો, નિયમ-મર્યાદાનો તે મોટો દુશ્મન હતો અને કોઈની અપકીર્તિ બોલવા રૂપ અંજરી વગાડવી હોય તો તેને સામસામી અક્ષાળવામાં તે સર્વદા તૈયાર રહેતો હતો. તેના હુકમને અનુસરનારા કેટલાક નરકમાં જાય છે તેને નરકે જવાનો એ મૃધાવાદ સીધો અને સરળ રસ્તો બતાવી આપે તેવી તેનામાં તાકાત હતી.

મૃધાવાદ સાથે મૈત્રી.

હવે ઉપર જણાવ્યું તેમ જ્યારે હું કિલિષ્ઠમાનસ નગરે ગયો ત્યારે તે વખતે મેં દુષ્ટાશય રાજાને જોયો અને તેની પાસે બેઠેલી મહાદેવી જઘન્યતાને પણ જોઈ. તેમના પગ પાસે બેસીને સેવા કરનારા પુરૂષને જોતાં મારા મનમાં ખાત્રી થઈ કે એ પિતૃભક્ત મૃધાવાદ હોવો જોઈએ. મેં દુષ્ટાશય રાજાને નમન આદિ વિવેક કર્યો અને ત્યાર પછી કેટલોક વખત હું ત્યાં રહ્યો. મેં ઉપર નગરનું, નગરવાસીઓનું,

૧ જઘન્યતા: દુષ્ટ આશય સાથે તુચ્છતા મળે ત્યારે જ મૃધાવાદની પ્રવૃત્તિ થાય છે. દુષ્ટ આશય આત્માને લગતો છે (આવરીત આત્માનો) ત્યારે તુચ્છ વૃત્તિ હૃદયની છે. બંનેને પરિણામે મૃધાવાદને અવકાશ મળે છે.

૨ મૃધાવાદ: અસત્ય, ખોટી હકીકત, સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે.

રાત્રિ, રાત્રી અને મૃષાવાદ કુતરતું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે તો ત્યાર પછી બહુનું, પરંતુ જે વખતે હું તેમના દિગ્દશાનસ નગરે ગયો તે વખતે એ કોઈનું કોઈપણ સ્વરૂપ મહામોહને લીધે હું જાણી શક્યો ન હોતો. મેં તો તે વખતે પેલા મૃષાવાદને મારો મોટો ભાઈ હોય તેમ ધારીને તેને મારા પરમ ઇષ્ટ મિત્ર તરીકે ગણી લીધો અને ચોટા વખતમાં તો તેની સાથે ગ્રેમ વધારી દીધો અને વાત એટલી વધી ગઈ કે જાણે તે મારા શરીરથી જરા પણ જુદો ન હોય અને જાણે હું અને તે એક જ હોઈએ તેમ થઈ ગયું.

હાસ્તીને પરિણામે વિકલ્પો,

વધતી જતી હાસ્તીની અસરો.

પુણ્યપ્રભાવ; પણ સમજાયો નહિ.

મૃષાવાદ સાથે ઘણો સંબંધ જામ્યા પછી તેને હું મારા સ્થાન તરફ સાથે લઈ આવ્યો. તેની સાથે આનંદ વિનાદ કરતાં મારા મનમાં નવા નવા તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. જેવા કે: મને આવી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ અપાવનારો મૃષાવાદ નામનો મિત્ર મળી ગયો અને તે એકપૂર્વક હમેશા મેં માટે મારા હૃદયમાં રહેવાનો છે તેથી ખરેખર હું ઘણો જ વિચક્ષણ છું, નિપુણ છું, હુશિયાર છું, મને સાર વસ્તુ બરાબર મળી આવી છે અને આ બીજા બધા મૂર્ખ માણસો છે તે તો લગભગ પણ જેવા છે! મારા મિત્રના પ્રતાપથી હું તો કાંઈ કાંઈ નવાઈઓ કરી બતાવું છું; તદ્દન ખોટા અથવા ન હોય તેવા પદાર્થમાં સાચા અથવા છે જ એવી શુદ્ધિ હું ઉત્પન્ન કરાવું છું અને તેના જ નેરથી સદ્ગુણ (સારા, હયાતિ ધરાવનાર) પદાર્થોમાં અસદ્ગુણ શુદ્ધિ હું ઉત્પન્ન કરાવું છું. હું જાતે કોઈ મોટું સાહસ ખેડી નાખું છું તો મારા સારા મિત્રની કૃપાથી તેની સર્વ જવાબદારી બીજા માણસ ઉપર એકદમ ટોળી નાખું છું. મારી મરજી પ્રમાણે ચોરી કરું કે પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરું કે બીજો કોઈ પણ ગુન્દો કરું પરંતુ જ્યાં સુધી મૃષાવાદ મારો દોસ્તદાર છે ત્યાં સુધી અપરાધની જરા મંથ પણ મારા ઉપર આવવા દેતો નથી. જે ગ્રાહીઓ પાસે પોતાના સંબંધી તરીકે આ ભાઈસાહેબ (મૃષાવાદ) ન હોય તેમનો એક સ્વાર્થ પણ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે અને તેથી આ સર્વ લોહો મને તો મૂર્ખ જ જણાય છે! કારણ કે (સ્વાર્થગ્રંથો દિ સૂત્રતા) સ્વાર્થનો નાશ કરવો એ મોટામાં મોટી મૂર્ખાઈ છે! હું તો મૃષાવાદની મહે-રબાનીથી જ્યાં લગઈ હોય ત્યાં સલાહ કરાવી સંકુલું, જ્યાં સલાહ

હોય ત્યાં નારદનું કામ કરી લડાઈ કરાવી શકું છું અને આ દુનિયામાં ઘણી મુશ્કેલીએ મળી શકે એવી કોઈ પણ વસ્તુ મેળવવાની હું ચિંતવના કરું તે સર્વે મારા સદરહુ મિત્રની કૃપાથી મેળવી શકું છું. ખરેખર, મારા મોટા પુણ્યના યોગથી જ એ મિત્ર મને મળી ગયો છે! એજ મારો ખરેખરો ઇષ્ટ મિત્ર છે અને જેવાં ઇચ્છે તેવાં ફળ આપનાર એ તો ખરેખર આખી દુનિયાને વંદન કરવા યોગ્ય છે. દુનિયા તેને એટલું બધું માન આપે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. અહો અગૃહીતસંકેતા! તે વખતે આવા આવા અને બીજા અનેક સાચા ખોટા વિચારો અને કૃતકો કરીને મોહને લીધે મૃપાવાદ ઉપર મારા મનને ખરાખર સ્થાપન કરી દીધું. જે કે તેના સંબંધથી મને ઘણા અનર્થો થતા હતા, કંઈક ન કરવા યોગ્ય કામો હું કરી બેસતો હતો અને શિક્ષાનું પાત્ર થતો હતો, પણ મારી સાથે શુભ રીતે મારો પુણ્યોદય મિત્ર રહ્યા કરતો હતો તેથી મને આવેલ સંકટ કે જવાબદારી દૂર થઈ જતાં હતાં, પરંતુ મારા મન ઉપર મોહરાજાએ પોતાનું એટલું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું કે હું પુણ્યોદયનો પ્રભાવ કદિ સમજતો જ નહિ અને મૃપાવાદમાં જ બંધાયેલું 'શુણ્ણની માળાની માળા હોય એમ જ દેખતો હતો !!

કળાચાર્યને સોંપતી વખત પુત્રનો અવિનય.

વિદ્યારસિક રાજાએ ગુરુને કરેલી ભલામણ.

મહામતિ કળાચાર્યની પોતાની કળાપર શ્રદ્ધા.

આવી રીતે શૈલરાજ અને મૃપાવાદની સાથે આનંદ વિનાદ કરતાં કરતાં હું મોટો થયો એટલે મારે અભ્યાસ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો. તેટલા માટે મારા પિતાજીએ કળાચાર્યને પોતાની પાસે બોલાવી તેની પદવીને યોગ્ય તેને માન સન્માન આપી તેની પૂજા કરી ઘણા આનંદપૂર્વક અભ્યાસ કરાવવા માટે મને તેઓશ્રીને સોંપ્યો. સોંપતી વખતે પિતાજીએ મને કહ્યું “વત્સ! આ તને જ્ઞાન ભણાવનાર તારા ગુરુ છે, માટે તેમને પગે પડીને તું તેમનો શિષ્ય થા.” મેં અભિમાનમાં મારા પિતાને જવાબ આપ્યો કે “અરે પિતાશ્રી! તમે આવી વાત મારી પાસે કરો છો તે તમે તદ્દન ભોળા જણાઓ છો! અરે! એ કળાચાર્ય તે મારા કરતાં શું વધારે બુદ્ધિ છે? અને મને તે શું

૧ દુનિયામાં હુન્ન્યાઇ તરફ કે અસત્ય ભાવણને પરિણામે કોઈવાર પ્રાણી પકડાઈ જતો નથી ત્યારે તેમાં તે પોતાની હુન્નિયારી સમજે છે, પોતાનું પુણ્ય આડું આવ્યું છે એમ તેને કદિ લાગતું નથી. પાસા અવળાં પડે ત્યારે જ તે કમને કોષ આપે છે.

ભાણવવાનો છે? અરે! એ તો સાધારણ માણસનો ગુરૂ થાય, મારા જેવાને તે વળી કદિ કોઈ ગુરૂ હોય! હું તો શાસ્ત્ર લખવા માટે એવા ને પણે કદિ પરવાનો નથી. તમારો હુકમ છે તો હું તેની પાસે સર્વ કળાઓનો અભ્યાસ કરીશ, આથી તેમનો વિનય કાંઈ પણ કરવાનો નથી.”

મારા પિતાએ પણી કળાચાર્યને એકાંતમાં લઈ જઈને કહ્યું “આઈ મારો છોકરો મહા અભિમાનમાં લેવાઈ ગયેલો છે, તેથી એનામાં કોઈ પણ પ્રકારનો અવિનય કે એવું બીજું કોઈ દુષણ જોવામાં આવે તો તેથી તમારે જરા પણ ઉદ્વેગ કરવો નહિ, પરંતુ તમારે એને વિદ્યા-કળાનો સારી રીતે અભ્યાસ કરાવવો.”

ઘણી નમ્રતા પૂર્વક મારા પિતાએ આવા શબ્દો કળાચાર્યને કહ્યા તેની કળાચાર્યપર ઘણી અસર થઈ. જવાબમાં ‘જેવો રાજેશ્રીનો હુકમ!’ એટલું તેઓ જોડ્યા. કળાચાર્ય જેમનું નામ મહામતિ હતું તેમણે પિતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-જ્યાં મુધી શાસ્ત્રમાં રહેલા મુંદર ભાવો આ ભાઈશ્રી (રિપુદામણ)ના ધ્યાનમાં આવ્યા નથી અને જ્યાં મુધી બાળપણ હોવાને લીધે છાકરવાદથી એનું રમત ગમતમાં વધારે મન છે ત્યાં મુધી ખોટા અભિમાનથી લેવાઈ જઈને એ આ પ્રમાણે જેવું તેવું ગર્વનું વચન બોલે છે, પરંતુ એક વખત શાસ્ત્રમાં રહેલ મુંદર ભાવો તેના સમજવામાં આવશે ત્યારે મદને છોડી દઈને તે જરૂર નમ્ર થઈ જશે. કળાચાર્યે આવો નિશ્ચય પિતાના મનમાં કરીને અને પિતાની સાથે લઈ લીધો અને સર્વ પ્રકારના આદર પૂર્વક અને યોગ્ય કળાઓનો અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો.

અભ્યાસકાળમાં અભિમાન.

તેની અભ્યાસપર અસર.

સાખતીએ કરેલો બહિષ્કાર.

એ કળાચાર્યની પાસે બીજા પણ અનેક રાજકુમારો કળાનો અભ્યાસ કરતા હતા પરંતુ તેઓ સર્વ તદ્દન શાંત અને ગુરૂમંદરાજનો યોગ્ય વિનય કરવામાં આગુર હતા; પરંતુ મારા મંત્રણમાં તો એવું

૧ મૂળમાં વાક્ય છે કે મહામતિવર્યો રૂઝમ્મય મુગ્ધનાદુર્લભિતમ્ આ નામો જોયેન આવતી રીત છે જ્યાં લોકો જઈ જઈ માનુ દોષ્ટો પચેડ નથી બાવામાં પણ સોમન આવ્યા તમારે લોકો એમ વિદાય છે મંદદન એ જગતના ૫ તેમનો વિનય કરવલગ તો એને સોમન છે.

બાળ્યું કે મૃદુ મહાશય જેમ જેમ મારા નરહ પાદે મારે બતાવતા
ગયા તેમ તેમ મારો રાગગજ મિત્ર અશમાં પગદે પગદે વૃદ્ધિ
પામતો ગયો અને એની ધરવશતાને કારણે મારા મુઠ ઉપાધ્યાયનું જ
લલિતની બાળતમાં, જ્ઞાનની જ્ઞાનનમાં અને કૃપાની જ્ઞાનતમાં વારંવાર
અપમાન કર્યા લાગ્યો. માફ અભિમાન નિરંતર વપનું જ મળું. રાગને
સર્વ જ્ઞાનનમાં દિગ્ગતી ફોળે હું મારાથી મુક્ત જ્ઞાનના લાગ્યો અને
શબ્દોમાં નેમજ ચર્તનમાં તેનું બતાવવા લાગ્યો.

મારી એવા પ્રકારની સ્થિતિ જોઈને મહામતિ કળાશાયે પોતાના

મનમાં વિચાર કર્યો કે-‘કોઈને’ સન્નિપાત મળેલા દેવ

વિદ્વાન શુદ્ધતા તેને જેમ મુંદર ક્ષીરનું લાજન અપય્ય દેવા છે તેમ

પક્ષા નિર્ભયો. આ આપણ ઉપર શાસ્ત્રઅભ્યાસની મહેનત કરવી

તે ઉલટી તેને વધારે નુકશાન કરાવનારી છે અથવા

જેમ કોઈને સખત પછાડ લાગ્યો દેવા તેને ખટાશ ખવરાવવામાં
આવે તો લાલ કરવાને બદલે આખે શરીરે સોનલ થઈ આવે છે; તે
પ્રમાણે હોવાથી નરવાહનરાજત જે કે પોતાના મુઠ ઉપરના પ્રેમને
લઈને તે છોકરો કોઈ પણ રીતે શુભ ધારણ કરે તેમ કરવાને ઘણા
આતુર રહે છે અને તેમ કરવા માટે ગમે તેમ કરીને અને વારંવાર
ઉત્સાહ આપ્યા કરે છે, પરંતુ આ રિપુદાણુ તદ્દન અપાત્ર જાણાય
છે અને મારા પોતાના વિચાર પ્રમાણે તો એને સર્વથા છોડી દેવો
એજ ઉચિત છે, કારણ કે એ કોઈ પણ પ્રકારના જ્ઞાનદાનને જરા
પણ યોગ્ય નથી. એક સાધારણ નિયમ છે કે.

यो हि दद्यादपात्राय संज्ञानममृतोपमम् ।

सः हास्य स्यात् सतां मध्ये भवेच्चानर्थभाजनम् ॥ ૧ ॥

જે અમૃતસમાન જ્ઞાનને યોગ્ય ન હોય તેવા કુપાત્રને જ્ઞાન
આપે છે તે પોતાની ફરજ બજાવતો નથી, લોકોમાં હાંસીને પાત્ર
થાય છે અને અનર્થના પરિણામો સહન કરવાને લાયક થાય છે.

૧ વાત પિત્ત અને કફની વિષમતાને પરિણામે ‘સન્નિપાત’ થાય છે જે ઘણો
સખત વ્યાધિ છે અને તેથી ઘણા માણસો મરણ પામે છે. એ સન્નિપાતના વ્યાધિ-
વાળાને દૂધ આપવામાં આવે તો આયુર્વેદ વૈદકના નિયમ પ્રમાણે તેના વ્યાધિમાં
ઘણો વધારે થઈ જાય છે. (નવીન વૈદક શાસ્ત્ર-એલોપથીમાં આથી ઉલટો જ સિ-
દ્ધાંત છે એવું ડાકટરો કહે છે. તેઓ સન્નિપાતવાળાને દૂધ છુટથી આપે છે.)

૨ પછાડ ઉપર ખટાશ સોનલ લાવે છે એટલે કદાચ દેખાવમાં નડારા વધારે
જણાય છે પણ તે નુકશાનકારક જ છે, તેમ અપાત્રને અભ્યાસ કદાચ ઉપર ઉપરની
સોનલ જેવી નડારા આણે પણ પરિણામે તે તેને નુકશાનકર્તા જ થાય છે.

આ રિપુદામણપર સેંકડો પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો પણ જેમ માનની પૂંછડીને સેંકડો વાર સીધી કરીએ પણ પાછી વાંકીને વાંકી થઈ જાય છે તેમ તે કદિ પણ સુધરે તેવું લાગતું નથી.

એવા એવા વિચાર કરીને મહામતિ કળાચાર્ય તે વખત સુધી મારા અભ્યાસ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપતા હતા તે પોતાના પ્રયત્નમાં ધીમા પડી ગયા અને મને દેકાણે લાવવા સાથે જે બવહારોપયોગી લાવણો મને ખાસ પોતાની પાસે બોલાવીને આપતા હતા તે સર્વે પ્રચાર બંધ કરી દીધો અને મને ધૂળ જેવો (દરકાર કરવાને અયોગ્ય) ગણી મારી તરફ ઉપેક્ષા બતાવવા લાગ્યા, પરંતુ એમના ઉપર મારા પિતાશ્રીની છાયા ઘણી પડતી હોવાને લીધે પોતાના મોઢા ઉપર મારા તરફની અવમણનાનો જરા પણ વિકાર બતાવતા ન હતા અને મને એક પણ કહતું શુકન કહેતા નહોતા.

મારી સાથે અભ્યાસ કરનારા બીજા સજ્જનો હતા તેઓએ પણ જ્યારે જાણ્યું કે હું શૈલરાજ અને મૃપાવાદની તથા દેવાયદો સાથે મૂકી શકું તેમ નથી ત્યારે તેઓ પણ મારાથી રિપુદામણ દૂર રહેવા લાગ્યા. વાત માત્ર એટલી બની કે પુણ્યોદય મિત્ર મારી સાથે હોવાને લીધે જોકે તેઓ મને હકાવી દેવાને-પાછા ખાટવાને અનેકવાર વિચાર કરતા હતા પણ તેને કદિ અમલમાં મૂકી શકતા નહિ. આ બાલુએ મારા સંબંધમાં એમ થવા માંહું કે જેમ જેમ શૈલરાજ અને મૃપાવાદનો મારાપર એક વધતો ગયો અને તેની અસર સ્પષ્ટ જણાવા લાગી તેમ તેમ મારો મિત્ર-પુણ્યોદય ઓછો ઓછો આછો આછો થતો ગયો.

શુરનું અપમાન-અસત્ય લાપણ.

મારો પુણ્યોદય મિત્ર એવી રીતે ઘસાતો ચાલ્યો ત્યારે એક વખત મારા મનમાં શુરમહારાજ (કળાચાર્ય)નું ઉઘાડું શરને અપમાન કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી. એક વખત આસને એવું બન્યું કે દોઢ કામ સાથે અમારા ઉપાધ્યાય બહાર ગયા એટલે તેઓને બેસવાના મોટા મૂલ્યવાન

આસન ઉપર હું ચઢી બેઠો. શુરના આસનપર બેઠેલો મને મારી

૧ શુરના આસનપર બેસવું એ શુરનું મોટામાં મોટું અપમાન પોર્વાસ નિયમ પ્રમાણે ગણાય છે, એ શુરની આચારવના છે. પાશ્વત્ય નિયમ પ્રમાણે પણ શુરની (શિક્ષક કે પ્રોફેસરની) સ્વરથીપર વિદ્યાર્થી બેસાવું નથી પણ એમાં પવિત્રતાનો ખ્યાલ દેતો નથી.

સાથેના સહાધ્યાસી રાજપુત્રોએ જોયો એટલે તેઓ મારા એ કામથી ઘણાજ ઝંખવાણા પડી ગયા. તેઓએ ઘણા ધીમા અવાજથી મને કહ્યું “અરે અરે! કુમાર! આ તો તેં દીક કામ ન કર્યું! ગુરમહારાજનું આ આસન વંદન કરવા યોગ્ય અને પૂજન કરવા યોગ્ય ગણાય, તેના ઉપર તારા જેવો બેસી જાય એ તો કોઈ પણ રીતે ઉચિત ન જ ગણાય. એના ઉપર (વિદ્યાર્થી છતાં) બેસવાથી કુળને કલંક લાગે છે, સર્વત્ર ગેરઆખર થાય છે, પાપ લાગે છે અને આઉંખું આઉંખું થાય છે.”

એ સર્વ રાજકુમારો જેઓ મારી સાથે બોલતાં પણ કંપતા હતા તેમને મેં જવાબ આપ્યો “અરે! મૂખાઓ! તમે મને શિખામણુ આપવા આવનારા કોણુ? નીચો! તમે તમારી સાત પેઢીઓને પઠાવતા રહો! જો મને શિખામણુ દેવા ફરીવાર આવ્યા તો તમારી વાત તમે જાણ્યા!” મારો આવો ઉત્તર સાંભળીને એ તો આપડા ચૂપજ થઈ ગયા. ત્યાર પછી ઘણો વખત ગુરમહારાજના આસન (ખુરશી)પર બેઠા પછી હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચેષ્ટા કરતો કેટલીક વારે ત્યાંથી ઉઠ્યો.

ત્યાં વખતમાં અમારા કળાચાર્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સાથેના વિદ્યાર્થીઓએ મારી સર્વ વાર્તા ગુરમહારાજને કહી દીધી, જે સાંભળીને ગુરમહારાજ પોતાના મનમાં મારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા અને મને બો-

લાવીને એ સંબંધમાં ખુલાસો કરવા જણાવ્યું. જવાબમાં મેં અસૂયા^૧ પૂર્વક જણાવ્યું “અરે! શું! હું તે એવું કંઈ? વાહ! આપમાં આટલું બધું શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે! આપ બહુ સારી રીતે માણસની પરીક્ષા કરો છો અને બહુ વિચારપૂર્વક બોલો છો! ધન્ય છે! ધન્ય છે આપના દીર્ઘદર્શિપણાને કે જેથી આપ આવા ખોટું બોલનારા અને મારી ઉપર ઇર્ષ્યા કરનારા તોફાની છોકરાઓનાં વચનથી ભોળવાઈ જઈને મને કપડો આપો છો, પણ આપ લુચ્ચા છોકરાઓની મારી સામેની એકસંધીથી હેતરાઈ ગયા છો. આપે આવી રીતે મને કપડો આપવો એ દીક ગણાય નહિ” આવો જવાબ સાંભળીને ઉપાધ્યાય પોતાના મનમાં જગ ઝંખવાણા પડી ગયા. તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો કે એ રાજપુત્રો ખોટું બોલે તેવા નથી અને આ પ્રસંગે ખોટું બોલના હોય એમ લાગતું પણ નથી અને આ બાઈથી ખીજા ઉપર અસહનું આજ

નાખી દઇને પોતાનો અપરાધ ઢાંકવા માંગે છે. સારો રસ્તો એ છે કે જાતે જ એને પકડી પાડીને પછી બરાબર શિક્ષા કરવી કે તેથી એ ચોક્કસ દેકાણે આવી જાય.

ત્યાર પછી એક વખત પોતે બહાર જાય છે એમ કહીને ગુર-
મહારાજ અમારા અધ્યાસ કરવાના સ્થાનમાં જ દોઢ
આખરે પક- જગોએ છુપાઈ રહ્યા અને મારી હીલચાલ ઉપર
દાઢ ગયો. બરાબર નજર રાખવા લાગ્યા. આચાર્ય બહાર ગયા
છે એમ જાણી હું તો લહેરથી તેમના આસન પર
ચડી બેઠો. ધોડીવાર હજી હું આસન ઉપર બેઠો ત્યાં તો ગુરમહારાજ
છુપાવાના સ્થાનથી બહાર નીકળી આવ્યા. મેં જોવા તેમને જોયા
કે તેમનું આસન છોડી દઈને હું એકદમ ભ્રમો થઈ ગયો. પછી
અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે બોલાચાલી થઈ.

મહામતિ—“કુમાર! હવે તું શો ઉત્તર આપે છે? તારો શો
ખુલાસો છે?”

રિપુદામ્ણ—“કઈ બાબતમાં?”

મહામતિ—“અગાઉ તને ખુલાસો પૂછ્યો હતો તેજ બાબતમાં.”

રિપુદામ્ણ—“અગાઉ તમે મને કઈ બાબતમાં ખુલાસો પૂછ્યો
હતો તે હું જાણતો નથી.”

મહામતિ—“તું આ વેત્રારાન (ખુરશી-ગુરના આસન) પર બેઠો
હતો કે નહિ?”

જવાબમાં “અરે, અરે! આપ તે શું બોલ્યા? એવું તે કદિ
હોય?” એમ બોલતાં બોલતાં મેં (રિપુદામ્ણે) મારા

જતાં પીઠતા કાન ઉપર હાથ દીધા, અને વળી સ્પષ્ટ રીતે બોલ્યો
હોય નહિ. “અરે! આપ એ છોકરાઓનો મારા ઉપરનો દ્વેષ

તો જાણો! એ હુઆઓ પોતે ખોટું કામ કરીને

મારા ઉપર તેનો આરોપ મૂકે છે.”

કળાચાર્યે વિચાર કર્યો કે—અહાહા! મેં એવું અકાર્ય નજરે જોયું
છે છતાં પણ એ સાચો મને બોલો પારે છે અને વાત કબૂલ કરતો
નથી. એનામાં કેટલી બધી ઉદ્વેગતા છે? હવે એના સંબંધમાં કાંઈ

૧ જાણે પોતે શી બાબતનો ખુલાસો પૂછાય છે તે પણ ન જાણતો હોય
એનો રાજ અહીં કુમાર પાડે છે.

માખી દઇને પોતાનો અપરાધ દાંડવા માંગે છે. સારો રસ્તો એ છે કે જાતે જ એને પકડી પાડીને પછી બરાબર શિક્ષા કરવી કે તેથી એ ચોક્કસ ટેકાણે આવી જાય.

ત્યાર પછી એક વખત પોતે બહાર જાય છે એમ કહીને ગુરુ-મહારાજ અમારા અધ્યાસ કરવાના સ્થાનમાં જ કોઈ જગ્યાએ છુપાઈ રહ્યા અને મારી હીલચાલ ઉપર બરાબર નજર રાખવા લાગ્યા. આચાર્ય બહાર ગયા છે એમ જાણી હું તો લહેરથી તેમના આસન પર ચંકી બેઠો. થોડીવાર હજી હું આસન ઉપર બેઠો ત્યાં તો ગુરુમહારાજ છુપાવાના સ્થાનથી બહાર નીકળી આવ્યા. મેં જોવા તેમને જોયા કે તેમનું આસન છોડી દઇને હું એકદમ ઊભો થઈ ગયો. પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે બોલાચાલી થઈ.

મહામતિ—“કુમાર! હવે તું શો ઉત્તર આપે છે? તારો શો પ્રવાસો છે?”

રિપુદામણ—“કઈ બાબતમાં?”

મહામતિ—“અગાઉ તને પ્રવાસો પૂછ્યો હતો તેજ બાબતમાં.”

રિપુદામણ—“અગાઉ તમે અને કઈ બાબતમાં પ્રવાસો પૂછ્યો હતો તે હું જાણતો નથી.”

મહામતિ—“તું આ વેત્રાસન (ખુરશી-ગુરના આસન)પર બેઠો હતો કે નહિ?”

જવાબમાં “અરે, અરે! આપ તે શું બોલ્યા? એવું તે કદિ હોય?” એમ બોલતાં બોલતાં મેં (રિપુદામણે) મારા ધર્માધાર કાન ઉપર હાથ દીધા, અને વળી સ્પષ્ટ રીતે બોલ્યો “અરે! આપ એ છોકરાઓનો મારા ઉપરનો દ્વેષ તો જુઓ! એ લુચ્ચાઓ પોતે ખોટું કામ કરીને મારા ઉપર તેનો આરોપ મૂકે છે.”

કળાચાર્યે વિચાર કર્યો કે—અહાહા! મેં એવું અકાર્ય નજરે જોયું છે છતાં પણ એ સામો અને ભોંકો પાડે છે અને વાત કબૂલ કરતો નથી. એનામાં કેટલી અધી ઉદ્વેગ છે? હવે એના સંબંધમાં કાંઈ

૧. જલે પોતે શી બાબતનો પ્રવાસો પૂછાય છે તે પણ ન જાણતો હોય એવો રોજ અહીં કુમાર પામે છે.

સાથેના સહાધ્યાસી રાજપુત્રોએ જોયો એટલે તેઓ મારા એ કામથી ઘણાજ ઝંખવાણા પડી ગયા. તેઓએ ઘણા ધીમા અવાજથી મને કહ્યું “અરે અરે! કુમાર! આ તો તેં દીક કામ ન કર્યું! ગુરુમહારાજનું આ આસન વંદન કરવા યોગ્ય અને પૂજન કરવા યોગ્ય ગણાય, તેના ઉપર તારા જેવો બેસી જાય એ તો કોઈ પણ રીતે ઉચિત ન જ ગણાય. એના ઉપર (વિદ્યાર્થી છતાં) બેસવાથી કુળને કલંક લાગે છે, સર્વત્ર ગેરઆખર થાય છે, પાપ લાગે છે અને આઉંખું ઓઢું થાય છે.”

એ સર્વ રાજકુમારો જેઓ મારી સાથે બોલતાં પણ કંપતા હતા તેમને મેં જવાબ આપ્યો “અરે! મૂર્ખાઓ! તમે મને શિખામણુ આપવા આવનારા કોણુ? નીચો! તમે તમારી સાત પેઢીઓને પદાવતા રહો! જે મને શિખામણુ દેવા ફરીવાર આવ્યા તો તમારી વાત તમે જાણ્યા!” મારો આવો ઉત્તર સાંભળીને એ તો આપડા ચૂપજ થઈ ગયા. ત્યાર પછી ઘણો વખત ગુરુમહારાજના આસન (પુરશી) પર બેઠા પછી હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચેષ્ટા કરતો કેટલીક વારે ત્યાંથી ઉઠ્યો.

ત્યોડા વખતમાં અમારા કળાચાર્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સાથેના વિદ્યાર્થીઓએ મારી સર્વ વાર્તા ગુરુમહારાજને કહી દીધી, જે સાંભળીને ગુરુમહારાજ પોતાના મનમાં મારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા અને મને બો-

લાવીને એ સંબંધમાં ખુલાસો કરવા જણાવ્યું. જવાબમાં મેં અસૂયા^૧ પૂર્વક જણાવ્યું “અરે! શું! હું તે એવું કંઈ? વાહ! આપમાં આટલું બધું શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે! આપ બહુ સારી રીતે માણસની પરીક્ષા કરો છો અને બહુ વિચારપૂર્વક બોલો છો! ધન્ય છે! ધન્ય છે આપના દીર્ઘદર્શિપણાને કે જેથી આપ આવા ખોટું બોલનારા અને મારી ઉપર ઇર્ષ્યા કરનારા તોફાની છોકરાઓનાં વચનથી ભ્રાજવાઈ જઈને મને ઠપકો આપો છો, પણ આપ હુઝ્યા છોકરાઓની મારી સામેની ઐકસંપીધી છેતરાઈ ગયા છો. આપે આવી રીતે મને ઠપકો આપવો એ દીક ગણાય નહિ” આવો જવાબ સાંભળીને ઉપાધ્યાય પોતાના મનમાં જરા ઝંખવાણા પડી ગયા. તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો કે એ રાજપુત્રો ખોટું બોલે તેવા નથી અને આ પ્રસંગે ખોટું બોલતા હોય એમ જાનનું પણ નથી અને આ લાઈથી બીજા ઉપર અસત્યનું આજ

આ પ્રમાણે દોવાથી રિપુદામ્નમાં સસનો અંશ પણ ન દોવાને લીધે
જે સત્જનન પુરોણું વિશુદ્ધ વર્તન સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ ગયેલું છે તેમની
વચ્ચે વસવાને માટે તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. અથવા તો એક
રીતે બેતાં એમાં એ બાપકનો કાંઈ દોષ નથી. એ તો પેલા એના
અંધમ મિત્ર શૈલરાજની પ્રેરણાથી આવા અવિનયનાં કાર્યો કરે છે અને
વળી એના બીજા મિત્ર મૃપાવાદની પ્રેરણાથી સાચું ખોટું બોલ્યા કરે
છે. માટે હવે કોઈ પણ રીતે એ બંને ખરાબ મિત્રોની ચોખત એ
છોડી દે એવી તેને શિખામણ આપું.

ઉપરના વિચારને પરિણામે મારા ઉપર પ્રેમ બતાવી શિખામણ

આપવા સાઠ કળાચાર્ય અને પોતાના ખોળામાં બે-
સમજબો, સાચો અને પ્રેમપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે “કુમાર ! મારી
ન સમજ્યો. સાળામાં મારે આવાઓનું” (શૈલરાજ-મૃપાવાદનું)
કામ નથી. માટે તારે કતિા ગમે તેમ કરીને એ બંને

પાપી મિત્રોને તણ દેવા અને નહિ તો કુમારે આ સ્થાનકે ફરીવાર આવવું
નહિ.” શુદ્ધ આવાં વચન સાંભળતાં મારે મીઠાજ ગયો અને હું બોલ્યો
“તું તારા બાપને તારૂં સ્થાનક આપજે, મારે તેની શી પરવા છે? અમે
તો તારા સ્થાનક વગર અને તારા વગર પણ ચલાવી લેશું. પણ તું
જોઈ લેજે, ભામટા !” આવી રીતે કળાચાર્યનું અપમાન કરી તેમની
સામે રોષી ઊંચી કરી આકાશ સામી ઊંચી નજર રાખી અને છાતી
પડોળી કરીને અને બહાર કાઢીને ધબ ધબ પગ પછાડતો અને
મારા હૃદયપર શૈલરાજનો સ્તબ્ધચિત્ત લેખ લગાડતો લગાડતો ઉપા-
ધ્યાયના અભ્યાસગૃહથી બહાર નીકળ્યો. ઉપાધ્યાયે મારી સાથે અ-
ભ્યાસ કરનારા બીજા રાજપુત્રોને કહ્યું “અરે ભુઓ ! પેલો દુરાત્મા
રિપુદામ્ન હાથ તો અહીંથી વિદાય થઈ ગયો છે. એના સંબંધમાં મને
એકજ વાત જરા ખટકે છે અને તે એ છે કે આપણા પ્રતાપી નર-
વાહન રાજાને પોતાના પુત્ર ઉપર ધલો એક છે અને નિયમ એવો
છે કે તેઓ એકથી અંધ ધધેલા દ્વાય છે તેઓ પોતાનો જેનાપર
એક હોય છે તેનામાં સહેલા કાપોને જોઈ શકતા નથી, તેનામાં જે શુદ્ધ

૧ ખોળામાં બેસાડવાથી વાસુદેવ બતાવાય છે.

૨ પેલા એવાનું એવો પત્ન એમા બાવ છે શૈલરાજ અને મૃપાવાદની રોન્ટી
૩ એવા વિદાર્યનું મારે કામ નથી એવો આચાર્યના કહેવાનો આશય છે.

૪ અહીં બે. ૩. એ શૈલરાજવિરાગ મૂળ પૂરકનું ૫ ૪૫૧ માં આવે છે.

ન હોય તે પણ તેનામાં છે એવો ખોટો આરોપ કરે છે, તેને પસંદ ન પડે તેવું કામ કરનાર અન્ય માણસ ઉપર ગુસ્સો કરે છે, તેને પસંદ ન આવે તેવું કામ અન્ય માણસ શામાટે કરતો હશે તેનું કારણ વિચારવાની તસ્દી લેતા નથી, અમુક સ્થાને^૧ રહેલને અમુક માન મળવું કે ન મળવું જોઈએ તેનો તદ્દાયત ધ્યાનપર લઈ શકતા નથી અને પોતાના માની લીધેલા મનુષ્યથી કોઈ જરા પણ ઉલટો ચાલે તો તેને સામા મોટી મુશ્કેલીમાં મૂકી દેછે. આ પ્રમાણે હોવાથી તમારે હવે આ બાબતમાં ચૂપ રહેવું. કદાચ નરવાહન રાજ અહીંથી રિપુદામણને કાઢી મૂકવાના સંબંધમાં સવાલ કરશે તો હું તેનો યોગ્ય જવાબ આપીશ.” ઉપાધ્યાય મહામતિનાં આ સર્વ વચનોનો સર્વ કુમારોએ સ્વીકાર કર્યો.

પિતા પાસે જોડું વર્ણન.

અભ્યાસમાં અસંતોષની જરૂર.

કળાચાર્યનું શરમરખાપણું.

મારી અને મહામતિઆચાર્યની વચ્ચે ઉપર પ્રમાણે ટપાટપી થયા પછી તેમના સ્થાનથી નીકળીને હું મારા પિતાજી પાસે ગયો. મારા પિતાશ્રીએ ‘ તારો અભ્યાસ કેવો ચાલે છે?’ એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો. તે વખતે શૈલરાજનો મારા હૃદયપર લેપ લગાડેલ હોવાથી અને મૃધાવાદનો મને મોટો ટેકો હોવાથી મેં મારા પિતાજીને કહ્યું “પિતાજી!

સાંભળો: હું તો જાણે શરૂઆતથી જ સર્વ કળા

પ્રવીણતાનો વિજ્ઞાન જાણુતો હતો. આપ હાલ જે પ્રયત્ન કરતા

ખોટો દાવો. હતા તે તો માત્ર હું જાણુતો હતો તેથી પણ વધારે

કળા જાણું એવી ઇચ્છાથી કરતા હતા. પણ હકીકત

એમ છે કે દસ્તાવેજ લખવાની કળામાં, ચિત્રો પાડવાની કળામાં, શસ્ત્રકળામાં, મનુષ્યાદિનાં લક્ષણ જાણવાની કળામાં, ગાવાની કળામાં, હાથીને શિક્ષા આપવાની કળામાં, પાંદડાની કોરલીની કળામાં, વૈદકની કળામાં, વાદ્યરણમાં, તર્કમાં, ગણિતની સર્વ બાબતોમાં, ધાતુવાદમાં, કૌતુકમાં, અષ્ટાંગ નિમિત્તોમાં અને લોકોમાં બીજી જે જે કળાઓ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તે સર્વમાં, પિતાજી! મારી ઘણીજ

૧ Status.

૨ Mineralogy, અમુક જગ્યાએ અમુક પ્રમાણમાં અમુક ધાતુ નીકળશે વિગેરે હસ્તર વિદ્યા તેમ જ metalurgy નો આ ધાતુવાદમાં સમાવેશ થાય છે.

પ્રતીજ્ઞતા છે અને તે એટલી બધી છે કે આ ત્રણ લોકમાં મારા જેવો અથવા જેટલો બીજો કોઈ હુશિયાર હોય એમ અને જાણતું નથી.”

ગોનાના યુગ ઉપર (મારા ઉપર) ઘણો એક દોષથી પિતાદેવે ત્યાં ઉપર પ્રમાણે દુષ્ટીકૃત સાંભળી ત્યારે તેમને બ વ દાઃ ઘણો જ આનંદ થયો અને માફે માગું મુંઝીને અને મૃગનાઓ. કહેવા લાગ્યા “યુગ! બહુ સાફે ક્યું! તં બહુવા બહુવા માટે ઘણો તારો પ્રયત્ન કર્યો પણ તારે તને હજુ એક વાત કહેવાની છે તે સાંભળ:—

વિદ્યાયાં ધ્યાનયોગે ચ, સ્વમ્યસ્તેऽપિ દિતૈવિળા।

મન્તોપો નૈવ કર્તવ્યઃ, સ્થિર્યં દિત્કરં તયો।

જે પ્રાણી પોતાનું સાફે કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં અને ધ્યાનયોગની સિદ્ધિ કરવામાં ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો હોય તો પણ તેમાં સંતોષ વાળી દેવો નહિ, કારણ કે એમાં અવધાસ વધારી જેટલી વધારે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તેટલી દ્વિત કરનારી થાય છે. આ પ્રમાણે દોષથી જેટલી કળા તં અત્યાર મુખીમાં પ્રાપ્ત કરી છે તેને સ્થિર કરવામાં તથા હજુ કરવી બાકી રહી છે તેને પ્રાપ્ત કરવામાં તારો આ બાલ-કાળ (કુમાર અવસ્થા) પસાર કરીને તું મારા સર્વ મનોરથો પૂરા કર.” પિતાશ્રીની એ દુષ્ટીકૃત મં કબૂલ કરી એટલે તેઓ મારી ઉપર

૧ વરીલ વરૂંથી શ્રેઢ સાથે અભિનંદન આપવાની આ પ્રાચીન પદ્ધતિ બંગા-લામાં અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે.

૨ હંસરત્ન મુનિએ મુજસાદી સંક્ષેપ અવતરણમાં આ પ્રકારે એક લક્ષ્યમાં રાખવા લાયક શ્લોક મૂક્યો છે:

શાસ્ત્રં મુનિશ્ચિત્તમિદા પરિચિન્તનીય

મારાધિવોઽપિ નૃપતિઃ પરિશંકનીયઃ ।

અકુસ્થિતાપિ મુવતિઃ પરિદ્રાણીયા,

શાસ્ત્રે નૃપે ચ મુવતૌ ચ કુતઃ સ્થિરસ્વમ્ ॥

“સમગ્ર માણસે શાસ્ત્ર સંબંધમાં વારંવાર ચિંતવના કર્યા કરવી, પણ પચેલ રાત્ર હોય તોપણ તેનાથી નિરંતર ચેતવા રહેવું, જોગમાં બેઠેલી સ્ત્રીની બાબતમાં પણ સંભાળ રાખવી; કારણ કે શાસ્ત્ર, રાત્ર અને મુગ્ધા સ્ત્રીમાં સ્થિરતા ક્યાંયો હોઈ શકે ?”

ઘણા રાજ થયા અને ભંડારીને હુકમ કર્યો કે “મહામતિ કળાચાર્યના ઘરમાં ધનધાન્યસુવર્ણ સારી રીતે એટલું ભરી દો કે સર્વ પ્રકારના ઉપભોગની સામગ્રી ત્યાં મળવાથી હુમાર કોઈ પણ પ્રકારની વ્યગ્રતા વગર અભ્યાસ આગળ વધારી શકે.”

રાજના ભંડારીઓએ રાજના હુકમનો અમલ કર્યો તે વખતે મહામતિ કળાચાર્યના મનમાં એમ થયું કે—રાજને જે હુમારના ખરે-ખરા ચરિત્રની ખબર પડશે તો તેમને મનમાં નકામો સંતાપ થશે, માટે મારે તેમને કાંઈ કહેવું જ નહિ. આમ વિચારીને તેમણે હુમાર સંબંધી કાંઈ પણ હકીકત રાજને કહી નહિ. પિતાએ છેવટે મને કહ્યું “પુત્ર ! અભ્યાસ સુધીમાં આચાર્ય પાસેથી જે જે કળાઓ તે પ્રાપ્ત કરી છે તેને તું ખરાબર પાકી કર અને ઉપાધ્યાયને જ ઘરે રહીને બીજા અપૂર્વ કળાઓ ખરાબર શીખ. વળી અભ્યાસમાં ચોક્કસ ધ્યાન રહે તેટલા માટે તારે અહીં મને મળવાને પણ આવવું નહિ.” મેં પિતા-શ્રીની એ વાત સ્વીકારી.

રખડો અને મૃપાવાદી થયો.

માયાનો મેળાપ કરવા નિર્ણય કર્યો.

અનેક દુર્ગુણોમાં વધતો ચાલ્યો.

ભાર પછી હું મારા પિતાશ્રી પાસેથી બહાર નીકળી ગયો અને તુરત જ મારા મિત્ર મૃપાવાદને કહ્યું “મિત્ર ! અરે તું તો ભારે જખરો ! તારામાં કોના ઉપદેશથી આટલી હુંશિયારી આવી ગઈ કે જેના પ્રતાપથી તારે લીધે મેં પિતાશ્રીને આટલો બધો (ખોટો) આનંદ ઉપજાવ્યો, કળાચાર્યની સાથે મારે ખોટો કલ્પનો થયો તે સર્વ વાત છુપાવી દીધી અને પિતાશ્રીની પાસેથી તદ્દન છટકી ગયો ! તારામાં તો ભારે દુશળતા જણાય છે !”

મૃપાવાદે જવાબમાં કહ્યું “હુમાર ! મિત્ર ! સાંભળ. રાજસચિત્ત નગરમાં રાગકેસરી નામનો એક રાજ છે. તેને મૂઢતા નામની સ્ત્રી-પટ્ટરાણી છે. તેને એક માયા નામની પુત્રી છે. એ માયાને મારી મોટી બહેન તરીકે મેં સ્વીકારી છે અને એ માયાનો પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે મારા ઉપર જોડ છે. એ મારી બહેનના ઉપદેશથી મારામાં આ સર્વ દુશળતા આવી છે. તેને લેકે મેં તો મારી મોટી બહેન તરીકે સ્વીકારી છે પણ લાગે તો મારી માતા જ હોય નહિ તેમ સમ-

૧ મૃપાવાદ સાથે માયા અંતરમાં જરૂર રહે છે. એકલી માયાનું સ્વરૂપ પાંચમા પ્રસ્તાવમાં આવ્યો. તેનું સરખમ્બ ખરાબર ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

છને ત્યાં ત્યાં હું બાંડે હું ત્યાં ત્યાં મારી ઉપરના. પ્રેમને લીધે
 મુખાદને તે મારી સાથે આવે છે, એક દાણુવાર પણ મને મૂટે મૂકતી
 નથી.” મેં આવી માયાની વાર્તા સાંભળીને મારા મિત્રને કહ્યું “અરે
 ભાઈ! તારી બહેન સાથે મને કોઈ વાર મેળાપ તો જરૂર કરાવજો.”
 મુખાવાદે તે વાત કબૂલ કરી.

સાર પછી તો વેરયાના ભુવનોમાં, ભુગારખાનામાં અને એવાં
 એવાં બીજાં દુષ્ટ વાંછાઓ પૂરી થાય તેવાં દુષ્ટ એલાઓવાળાં અધમ
 સ્થાનોમાં અને નમ્રતાને દૂરથી નમસ્કાર થાય તેવાં હક્કમાં ઠેકાણા-
 ઓમાં મારી ખરજી આવે તેમ હું ભટકવા લાગ્યો, છતાં મારા મુખા-
 વાદ મિત્રના જોરથી લોકોમાં હું એવી અસર ફેલાવતો રહ્યો કે જાણે
 અધ્યાસ કરવામાં જ હું મારો બધો વખત પસાર કરું છું અને જાણે
 મારામાં મુલોનો વધારો થાય તેવા માગોંપર જ ચાલું છું; અને વળી
 મેં બીજી એવી પાત્ર સુક્ષ્મ કરી કે મારા પિતાજીને મ્હેનું પણ દેખા-
 હું બંધ કરી દાઉં, એવી રીતે મેં બાર વરસ પસાર કર્યા. દરમ્યાન
 સોજા લોકોમાં એવી વાર્તા મેં ચલાવી દીધી કે ‘રિપુદાસજી કુમાર
 (હું પોતે) સર્વ કળાઓમાં ધણો જ કુશળ થયો છે.’ મારી એવી
 વિખ્યાતિ મેં દેશપરદેશમાં પાત્ર સારી રીતે ફેલાવી દીધી. અનુક્રમે હું
 ભુવાનીના બરાબર મધ્યકાળમાં દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૩ બું.

નરસુંદરી-લગ્ન.

ખરંપુર નામના નગરમાં નરસુંદરી નામે રાજા હતો.
 તેની વસુંધરા નામની રાણીના ઉદરથી નરસુંદરી
 નામની પુત્રી થઈ હતી. તેનામાં દુનિયાને આશ્ચર્ય-
 ચકિત કરે તેવું અદ્ભુત રૂપ હતું અને વિદ્યાકળામાં
 તે એટલી પ્રવીણ થઈ હતી કે તેની જેનીની ત્રી ત્રણ
 જીવનમાં મળવી મુશ્કેલ હતી. અનુક્રમે નરસુંદરી પુવાવરયા પામી.

૧ માવા અને મુખાવાદને આગળ ખાસ લખ્યે દેવાથી ‘મુખામુખાવાદ’
 નામનું સ્તનકમું પાપ રચાવક બૃહદ્ અજ્ઞાતામાં આવ્યું છે

નરસુંદરીની પ્રતિજ્ઞા.
માતા પિતાની ચિંતા.
મારી ખ્યાલિથી ફસામણુ.

એ નરસુંદરીએ મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે કળાકૌશલ્યમાં પોતા કરતાં વધારે પ્રવીણ હોય તેવો કોઈ પ્રધાન પુરૂષ મળે તો જ તેની સાથે પરણવું, બીજા કોઈની સાથે પરણવું નહિ. આ પોતાનો નિશ્ચય તેણે પોતાના પિતા નરકેસરિ રાજાને અને વસુંધરા માતાને જણાવી દીધો હતો.

માતપિતાના મનમાં ઘણો વિચાર થતો હતો કે આ પુત્રીની સાથે વિદાકળામાં સરખો ઉતરે તેવો પણ કોઈ પુરૂષ મળવો મુશ્કેલ છે તો પછી તેનાથી વધારે પ્રવીણ પુરૂષ તો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવો? આવા ખ્યાલથી તેઓના મનમાં આકુળતા થયા કરતી હતી.

હું (રિપુદામણ) વિદાકળામાં ઘણો કુશળ થયો છું એવી મારી (ખોટી) વિખ્યાતિ તેમના સાંભળવામાં આવી. નરકેસરિ રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાની દીકરીની ઇચ્છા પોતાથી અધિક કુશળ માણસને પરણવાની છે અને એ રિપુદામણ કુમાર કદાચ તેનાથી વધારે કુશળ હશે ખરો! વળી નરવાહન રાજાના કુટુંબ સાથે વિવાહ સંબંધ જોડવો એ પણ બધી રીતે યોગ્ય છે, કારણ કે તેનું કુળ ઘણું ઊંચું છે અને તે રાજા પણ જાતે ઉદાર મનનો છે અને મહાનાગદેવને જેમ માથા ઉપર એકજ અમૂલ્ય મણિ^૧ હોય તેવી રીતે છાકરા વગરના મારે એકની એક પુત્રી (નરસુંદરી) છે તો તેને યોગ્ય સ્થાને જોડવી તે માફ કામ છે. પછી દીકરી ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોવાને લીધે તેણે (નરકેસરિ રાજાએ) ત્યાર પછી વિચાર કર્યો કે આ મારી એકની એક દીકરીને સાથે લઈ હું નરવાહન રાજાના સિદ્ધાર્થપુર નગરે જઈ અને ત્યાં રિપુદામણની જાતે પરીક્ષા કરી તેની સાથે નરસુંદરીને પરણાવું, જેથી મારા હવે નિરાંત થાય.

૧ અહીં મૂળમાં રત્નસુચિ સપ્ત છે. નાગને માથે એક જ મણિ હોય છે. તે જો જાણ હોય તો તેને 'મણિ' કહેવામાં આવે છે અને લાખો સોઈ જેવા હોય તો તેને 'રત્નસુચિ' કહેવામાં આવે છે.

સિદ્ધાર્થપુરે નરમુંદરી.

રિપુદામણની પરીક્ષા.

તે માટે મંડપાદિ રચના.

પછી નરદેસરિ રાજ પોતાના તમામ સરકરને તેમજ પોતાની દીકરી નરમુંદરીને પણ સાથે લઇને સિદ્ધાર્થપુરે આવ્યા. નરવાહન રાજને તેના આવી પહોંચવાના સમાચાર અગાઉથી પહોંચાડવામાં આવ્યા. તેના આગમન સમાચાર સાંભળીને નરવાહન રાજને પોતાના મનમાં ઘણો આનંદ થયો. નરદેસરિ રાજને યોગ્ય સરકાર આપવા માટે આખા નગરમાં ઘણપતાકાઓ બંધાવવામાં આવી અને બહુ હરેપૂર્વક મોટા સામૈયાની ધામધુમ સાથે નરદેસરિ રાજને સિદ્ધાર્થપુર નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો અને બહુ મુંદર ઉતારે તેને આપવામાં આવ્યો.

નરમુંદરી સાથે રાજકુમાર રિપુદામણની કળાકૌશલની બાબતમાં પરીક્ષા થોડા વખતમાં જાહેર રીતે થશે એવી હકીકત લોકોમાં પણ બહુ વિસ્તારથી ફેલાવવામાં આવી. એક સારો દિવસ જોઇને તે દિવસ માટે સ્વયંવરમંડપ તૈયાર કરવામાં આવ્યો. ત્યાં લોકોને બેસવા માટે માથાઓની રચના કરવામાં આવી. રાત્રીમાં સર્વ અધિકારી વર્ગ, બાબાતવર્ગ અને પ્રજાજનો મોટો સમૂહ સ્વયંવરમંડપમાં તે દિવસે એકઠો થયો. મારા પિતા નરવાહન રાજ પોતાના આખા પરિવાર સાથે ત્યાં આવીને બેઠા. ત્યાર પછી ત્યાં મને (રિપુદામણ કુમારને) અને કળાચાર્યને બોલાવવામાં આવ્યા. ત્રણે ભિન્ને (પુણ્યોદય શૈલરાજ અને મૃણાલદ) ની સાથે હું પિતાશ્રી પાસે બેઠો અને કળાચાર્ય મારા સહાચાર્ય રાજકુમારો સાથે ત્યાં આવીને બેઠા.

હવે કમીનશીમે એવું બન્યું કે મારો ભિન્ન પુણ્યોદય મારી ખરાબ ચેલાઓ જોઇને મનમાં બહુ ખેદ પામીને શરીરે ઘણો સુકાઇ ગયો હતો, પાતળો પડી ગયો હતો, તેની સ્ફૂર્તિ બહુ ઓછી થઇ ગઇ હતી અને તે મંદ પ્રતાપવાળો થઇ ગયો હતો.

રિપુદામણની પરીક્ષા અને ફજેતો.

હું સ્વયંવર મંડપમાં આવીને મારા પિતાશ્રીની નજીક બેઠો. મારા કળાચાર્ય પણ તેમની પાસે બેઠા. મારા પિતા નરવાહન રાજ જોયો સ્વાભાવિક રીતે જ વિનયથી અત્યંત નમ્ર હતા તેમજે અમારા કળાચાર્યને સિદ્ધાર્થપુરમાં નરદેસરિ રાજને આવવાનું કારણ કહી ગંભ-

સર્વનું મંડપ-
માં આગમન.

ળાનું. એ હકીકત સાંભળીને મને તો મારા મનમાં ઘણો જ આનંદ થયો. ઉપાધ્યાયને પોતાના હૃદયમાં જરા હાસ્ય થયું, તે સમજી ગયા કે અહીં હવે જરૂર રિપુદાસનું કળેતો થવાનો છે, પરંતુ મોઢેથી કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચૂપ રહ્યા.

અમે સર્વ આવીને બેઠા પછી નરકેસરિ રાજા આવી પહોંચ્યા.

યોગ્ય સન્માનપૂર્વક તેને બેસવા માટે મહા મૂલ્યવાન સૌંદર્યશાળી સિંહાસન નરવાહન રાજાએ આપ્યું. તેનો આખો નરમુંદરી. પરિવાર સાર પછી યોગ્ય જગોએ ગોઠવાઈ ગયો.

સાર પછી પોતાના લાવણ્ય અમૃતના પ્રવાહથી મનુષ્યના હૃદયસરોવરને પૂરતી, કાળી ઓળેલી અને સ્નિગ્ધ ગુચ્છાદાર વેણીથી સુંદર મોરની^૧ કળાનો પણ તિરસ્કાર કરતી, સુખરૂપ ચંદ્રથી ચારે દિશાઓને પ્રકાશમાન કરતી, લીલાપૂર્વક નાખેલા વિલાસના કટાક્ષોથી કામીજનોનાં ચિત્તને ભમાવતી, પોતાના સ્તનની શોભાથી હાથીના કુંભસ્થળોના વિભ્રમને ઉત્પન્ન કરતી, વિસ્તારવાળા જઘનપ્રદેશથી કામદેવ રૂપ હાથીને મદોન્મત્ત કરી અંધનો તોડાવતી,^૨ અને પગોવડે ચાલતાં બે રાતા કમળના બેડલાની લીલાને વિડંબણા પમાડતી, કામદેવના, આલાપોને બોલતી વખત સુંદર કોયલના મધુર ટહુકાને પણ હસી કાઢતી, સુંદર વેશ, આભૂષણ, માળા, તાંબુલ કસ્તુરીની યોગ્ય ઘટનાથી મોટા મુનિઓને પણ કુતૂહળ ઉપજાવતી, પોતાની અનેક દાસીઓના પરિવારથી પરવરેલી માતા વસુંધરાને સાથે રાખીને નરમુંદરી સ્વયંવર મંડપમાં દાખલ થઈ.

અદ્ભુત રૂપ કાંતિ લાવણ્ય અને તેજથી ભરપૂર નરમુંદરીને લેતાં જ મને મારા મનમાં ઘણો આનંદ થયો. મારાં નરમુંદરી-મિત્ર અઘાવક શૈલરાજે પણ તે વખતે મને સારી પર આમોહ. રીતે ઉત્સાહ આપ્યો અને વળી મારા હૃદય ઉપર સ્તબ્ધચિત્ત લેપ સારી રીતે મેં લગાવ્યો. સાર પછી

૧ સરોવર જેમ જળથી ભરાય છે તેમ મનુષ્યનાં હૃદય રૂપ સરોવરે નરમુંદરીના લાવણ્યઅમૃત-દાવભાવથી ભરાઈ જાય છે.

૨ મોર કળા પૂરે સારે તેની અદ્ભુત શોભા થાય છે. આના ચોટલાની શોભા મોરની કળાને પણ તિરસ્કાર કરે તેવી હતી, તેથી પણ વધારે હતી.

૩ આ ઉપમાનના બે અર્થ બેસે છે. (૧) હાથી કાંડો લેઈને જેમ ગાંટો થાય છે તેમ વિસ્તીર્ણુ યોનીના લાગ રૂપ કાંડાવડે તે મદન(કામદેવ)ને હૃદય બનાવે છે. (૨) કામદેવ રૂપ હાથીની સાંકળો તે તોડી નાંખે છે. મદરાજા હાથીની સાંકળ તોડવા પડી શું પરિણામ થાય તે કલ્પી શકાય તેવું છે. મનવ્રજ એનો જઘનપ્રદેશ સુવાનને અત્યંત આસ્થિક અને હૃદય બનાવનાર છે.

ગ્રીષ્મઋતુની અસરમાં જ મં મારા મનમાં વિચાર ક્યો કે અરે મારા સિવાય આ નવયુવતીને પરણવાને બીજો કોણ ચોગ્ય હોઈ શકે? મકર-
ધ્રુવ (કામદેવ)ને છોડીને રતિ બીજા કોઈની પાસે જતી નથી અને બીજાને કદિ પરણતી નથી, પરણવાનો વિચાર પણ કરતી નથી.

નરમુંદરીએ આવીને મારા પિતાને અને પોતાના પિતાને ચોગ્ય વિનય પૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. પછી નરકેસરિ રાજાએ પોતાની પુત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું “પુત્રી! અહીં બેસ, લાજ છોડી દે અને તારી જે જે ઇચ્છાઓ છે તે તે સર્વ પૂરી કર. કળાકૌશલ્યની બાબતમાં તને જે ગમે તે બાબતના સલાહ કુમાર રિપુદામણને કર.” નરમુંદરીએ તે વખતે હર્ષમાં આવીને કહ્યું “જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા. કળા-
નરમુંદરીના સંબંધી હરીકેત વડીલજનો સમક્ષ હું જણાવું ચોગ્ય વિનય. તે મને ઠીક લાગતું નથી, તેથી કુમાર રિપુદામણ જ સર્વ કળાઓના સંબંધમાં બોલે. દરેક કળાના સંબંધમાં તેઓ ત્યારે વિવેચન કરતા જશે ત્યારે તે કળાને અંગે જે ખાસ મુદ્દાના સલાહ હશે તે હું તેમને પૂછતી જઈશ, તેના કુમાર-
શ્રીએ જવાબ આપવો અને તે વાત પૂર્ણ કરવી.” આવી દરખાસ્ત સાંભળીને નરવાહન રાજા, નરકેસરિ રાજા અને બન્ને બાલુના રાજ્ય-
દારી પુરયો તથા પ્રજાજનોને ઘણો આનંદ થયો. મારા પિતા (નર-
વાહન રાજા) એ ત્યાર પછી મને કહ્યું “રાજકુમારી નરમુંદરીએ ચોગ્ય વાત કરી છે; માટે હવે તું સર્વ કળાનું વિવેચન કરી કુંવરીના મનોરથ પૂરા કર, મને પણ આનંદ થાય તેવું કર; આપણા કુળની કીર્તિને વધારે નિર્મળ કર અને વિજયપતાકા ધારણ કર, તારામાં આટલું બધું જ્ઞાન છે તેની અત્યારે બરાબર કમોટી થવાની છે.”

મારી તો તે વખતે એવી દશા થઈ મઠ હે તું તો કળાનાં નામો પળ બહી બયો તેથી મારા અંતઃકરણમાં તો બોલે
ફરેતો. મોટા વળવા લાગ્યા, માફે સરીર ધ્રુવજા લાગ્યું, અંતર પર પરમેવાની હરીઓ આવવા લાગી, આખા સરીર-

૧ રતિ કામદેવની સ્ત્રી થાય છે.

૨ અહીં નરમુંદરીના મુખમાં રિપુદામણ મારે આવેપુત્ર દંપ્ત કંથમાંથી મૂકાયો છે. આ રાખર પતિ મારે જ વચ્ચાવ છે, તેથી દંપ્ત સખપ બેઠવાનો નિર્મળ પણ થયો નથી તે વખતે આર્થપુત્ર દંપ્ત વાપરેલા પે-પ બેઠણા પૂરેલા જ મનુષ્ય ક નામુંદરી પણ મનમાં રિપુદામણને પરણવાનો નિશ્ચય કરી બેઠેલી હતી. દરોગા બેવી જાણતી નથી બારે બેઠે બહી કસુલા સનજવાલ.

પરનાં ફેવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં, દેવી સરસ્વતી તો મારાથી દૂર જ નાસી ગયા અને આંખો ચકળવકળ થવા લાગી.

કળાચાર્યના વિચારણીય ખુલાસા.

આવો બનાવ જોઈને મારા પિતાજી તો ઘણા જ દીલગીર થઈ ગયા અને કળાચાર્ય મહામતિ સામું જોઈ રહ્યા. મહામતિએ પણ મારા પિતાશ્રીને પૂછ્યું “કેમ મહારાજ! શું હુકમ છે?” એટલે મારા પિતાશ્રીએ મહામતિને પૂછ્યું “અરે કળાચાર્ય! આ કુમારના શરીરે શું થઈ ગયું?” તે કેમ કાંઈ બોલતો નથી? કળાચાર્ય મારા પિતાશ્રીની નજીક આવ્યા અને તેઓ બંને વચ્ચે કોઈ ન સાંભળે તેવી રીતે નીચે પ્રમાણે વાતચીત મારા સંબંધમાં થઈ.

કળાચાર્ય—“મહારાજ! એ તો કુમારના મનમાં ઘણો ગભરાટ થઈ ગયો છે તેનો આ વિકાર છે, બીજું કાંઈ નથી.”

નરવાહુન—“અભારે આવે અણીને વખતે કુમારના મનમાં આટલો બધો ક્ષોભ થઈ જવાનું કાંઈ કારણ?”

કળાચાર્ય—“એનું કારણ એ જ કે હાલ જે બાબતમાં વાતચીત ચાલે છે તેમાં કુમારનું તદ્દન અજ્ઞાન છે. અરસ્પરસ સ્પર્ધા સાથે બ્યારે વિદ્વાનો પોતાની વાણીના આયુધો છોડી મૂકી સભામાં વાદવિનોદ કરતા હોય છે તે વખતે જેને જ્ઞાનનો ટેકો હોતો નથી તેવાઓને જરૂર મોટો ક્ષોભ જ થઈ આવે છે.”

નરવાહુન—“પણ આર્ય! આ કુમારમાં અજ્ઞાનનો સવાલ જ ક્યાં છે? કુમારે તો સર્વ કળાઓમાં ઘણીજ હુશિયારી મેળવીને પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે.”

તે વખતે મારી અત્યંત ખરાબ વર્તણૂક યાદ આવવાથી કળાચાર્યને જરા ક્રોધ આવી ગયો તેથી સહજ મોટે સ્વરે તે બોલી ઉઠ્યા “મહારાજ! કુમારે તો શૈલરાજ (અભિમાન) અને મૃધાવાદની રચેલી કળામાં હુશિયારી મેળવી પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, બીજી કોઈ કળામાં તેણે પ્રવીણતા મેળવી નથી.”

નરવાહુન—“એ વળી તમે કહી તે બે કળાઓ કઈ?”

કળાચાર્ય—“એક તો દુર્વિનય^૧ કરવો અને બીજું જીહું બોલવું. એને શૈલરાજ અને મૃધાવાદ નામના બે મિત્રો થયા છે તેમણે એ

કુમારને શીખવી છે. અને એ કળામાં કુમાર ઘણો કુશળ થઈ છે. બાકી બીજી કળાઓનો તો અંધ. માત્ર પણુ તે બાણુતો નથી.”

નરસિંહન—“એમ શામાટે અને કેવી રીતે થયું?”

કળાચાર્ય—“અમારા મનમાં એવો ભય રહ્યા કરતો હતો કે પત્ની પાસે સાચેસાચી વાત કરવાથી આપત્રીના મનમાં ઘણો ખય થશે તેથી અત્યાર મુઘી અમે આપની પાસે એ સંબંધમાં કંઈ વાત ઉચ્ચારી નથી. કુમારનું ચરિત્ર-વર્તન લોકના સામાન્ય માંથી પણ એટલું બધું વિપરીત છે કે અત્યારે પણ આપની સમક્ષ સંબંધી વાત કરતાં મારી છબ ઉપડતી નથી.”

નરસિંહન—“જેવી હકીકત બની હોય તેવી કહી સંભળાવવામાં મારો કોઈ પણ પ્રકારનો વાંક શુન્દો થવાનો નથી માટે આર્ય! પણ પ્રકારની શંકા રાખ્યા વગર તમારા મનમાં જે હકીકત મને વા જેવી હોય તે સ્પષ્ટ રીતે કહો.”

એટલા ઉપરથી કુમારે જૂદે જૂદે પ્રસંગે પિતાના હુકમનું કેવું આન કર્યું, પિતાના આસનપર કેટલીવાર બેઠો, છેવટે પિતાનો કેવા દોમાં તિરસ્કાર કરીને ચાલી નીકળ્યો-વિગેરે મારા વર્તનની સર્વ મત મુદ્દાસર સંક્ષેપમાં મારા પિતા પાસે તેમણે કહી સંભળાવી. સર્વ હકીકત સાંભળી મારા પિતાએ કહ્યું “આર્ય! આપ પોતે કુમારનું આવા પ્રકારનું ચરિત્ર અને અસાનપણું બાણુતા હતાં એવા હુલ્લખંપણુ છોકરાને આ રાજસભામાં પરીક્ષા આપવા સારું માટે લઈ આવ્યા? અરે એ પાપીએ તો અમને અત્યાર મુઘી ખરા છેતર્યા!”

કળાચાર્ય—“સાહેબ! હું એને અહીં લઈ આવ્યો નથી. મારા બાળવનમાંથી તો એ બાર વરસથી નીકળી ગયો છે, ત્યાર પછી એ આવ્યો જ નથી. આજે સવારે એકદમ આપત્રી તરફથી મને શાવવાનું કહેણ આવતાં હું આપની સમક્ષ હાજર થયો છું. કુમાર મારી સાથે આવ્યો નથી, તે તો કોઈ બીજા સ્થાનેથી અહીં વ્યો છે.”

નરસિંહન—“આર્ય! આ કુપાત્રચરમણિ રિપુદાસનું કોઈ પ્રકારના શુભોની યોગ્યતા ન હોવાને લીધે તમે તેને તજ દીધો એના જન્મથી માંડીને અત્યાર મુઘી અને કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત તેનું કારણ શું? અને અત્યારે જ બરાબર અહીંને વખતે લોકોમાં નું અપમાન થવાનો પ્રસંગ આવ્યો તેનો હેતુ શો?”

કળાચાર્ય—“ મહારાજ! એ કુમારને અંતરંગ રાજ્યમાં એક પુણ્યોદય નામનો મિત્ર છે; અત્યાર પહેલાં કુમારને અનેક કલ્યાણ-પરંપરા પ્રાપ્ત થઈ તે પુણ્યોદય મિત્રે કરેલી હતી; જેમ કે એ પુણ્યોદય મિત્રના પ્રભાવથી એ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો, એના ઉપર માત-પિતાનો ઘણો જ પ્રેમ થયો અને એને અનેક પ્રકારનાં સુખસૌભાગ્ય ધનચરણાં પ્રાપ્ત થયાં અને એનું રૂપ સુંદર થયું. આવી આવી સર્વ અનુકૂળતાઓ એને પુણ્યોદય મિત્રના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થઈ.”

નરવાહુન—“ ભારે એનો પુણ્યોદય મિત્ર હતો તે હાલ ક્યાં ચાલ્યો ગયો? ”

કળાચાર્ય—“ એ કોઈ જગેએ ગયો નથી, તે અહીં જ કુમારમાં જ રૂપ રીતે (ન દેખી શકાય તેવી રીતે) રહેલો છે; પણ બન્યું છે એમ કે એણે ત્યારથી રિપુદામણનાં અરાધ્ય ચરિત્રો અને નિંદ્ય વર્તનો લેવા માંડ્યાં ત્યારથી એને મનમાં ઘણી જ ઝાનિ થઈ ગઈ છે અને તેથી યોગ્ય રૂપવસ્ત્રો પિતાને લીધે એ આપણે ક્ષીણ થઈ ગયો છે, એનું શરીર દુબળું થઈ ગયું છે અને એ ઉઘાડી રીતે નરમ પડી ગયેલો દેખાય છે. એના દુબળા શરીરને લીધે જે જે આપત્તિઓ કુમારપર આવી પડે છે તેનું અગાઉ પ્રમાણે સર્વ અંશે નિવારણ કરવાને હવે એ શક્તિવાન થતો નથી.”

નરવાહુન—“ અરેરે ! હવે આ બાળકમાં કાંઈ પણ ઉપાય નથી. એનાં આ મૂર્ખ દીકરાએ તો સર્વ લોકોની સમક્ષ મારી ભારે કળેલી કરારી ! ”

લોકોમાં અપવાદ.

આ પ્રમાણે લોકોનાં લોકો વચ્ચેનાં સુખ સાદુએ ગળી લીધું તેણે નિર્દોષ ભેમ આગ પિતાકીનું સુખ કાળું રક્ષામ થઈ ગયું. આથી જ આવી અને આવી પિતાકી વચ્ચે જે ખાનગી વાનગિત ચાલતી તેને તેને પરમાર્થ લોકો મનમાં ધરાવેર અમલ ગયા. એને પરિણામે મારા પિતાકી અને અમાનવર્તીએ. લોકો પડી ગયા અને પ્રધાન-તરે રહ્યા પિતાકી ગયો; ગામના મંદિર. લોકો અદર અદર હસવા ગયા અને મારી મંદિર કરવા લાગ્યા. ધીરજી નરનુંદરી તે. મારા પિતાકી ગયો; જ નિર્દોષ મારા મંદિર અને મારેકર રાજાની

સાથે તેનો પ્રધાનવર્ગ અને સંબંધીવર્ગ આવ્યો હતો તે ઘણો આશ્ચર્ય પામી ગયો. અમારા ગામના લોકો મારા પિતાશ્રી ન સાંભળે તેમ અરરપરર ધીમે ધીમે વાત કરવા લાગ્યા. “અરે! આ રિપુદાસજી અભિમાનમાં ચઢી ગયો છે, પણ તદ્દન મૂર્ખ જણાય છે! જેમ ધમણમાં પવન ભર્યો હોય તેમ એ બાઈશ્રી અભિમાનથી જ ફૂલી ગયેલા જણાય છે-તે કે અંદર કંઈ દમ નથી, પણ ખાલી ખોટી વિખ્યાતિ પામી ગયેલ છે. કોઈ માણસ ભળવામાં મીઠું હોય પણ વાચાળ હોવાને પરિણામે કદાચ બાહ્ય વાણીના આડંબરથી લોકોમાં મોટાઈ મેળવી જાય, પરંતુ તેવાને જ્યારે કસોટિએ ચકવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેને અનેક પ્રકારની હુરાનગતી પ્રાપ્ત થાય છે અને લોકોમાં આ રિપુદાસજી કુમારની ષેઠ મરકરી કરાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.”

કુમારને શરીરે એકાએક વ્યાધિ થઈ આવ્યો.

આખરે પુરુષોદય સારમાયો અને બહાર પડ્યો.

વિચારી બાજી ગાઠવી અને નરસુંદરી અપાવી.

મારા પિતાશ્રી અને કળાચાર્ય એક જીતને કાને લાગીને અંદર અંદર વાત કરતા હતા. તે વખતે તેઓ વાત શી કરે છે માત્ર કહાયો. તે મારા સમજવામાં ન આવવાથી મનમાં મને એક વિચાર ઝુઝયો; મને એમ થયું કે મારા પિતા અને કળાચાર્ય ગમે તેમ કરીને જોર વાપરીને પણ મારી પાસે કળા સંબંધી વાત બોલાવશે. આવા વિચારથી મારા મનમાં ઘણો ભય પેસી ગયો. જેને પરિણામે મારી ગળાની નાડીનું જાણું એકદમ અટકી ગયું અને પરિણામે શ્વાસોચ્ચાસ લેવાનો માર્ગ રોકાયો. એ વખતે જાણે હું મરી જતો હોઈ એવી મારી દશા થઈ ગઈ. એટલે ‘અરે પુત્ર! અરે મારા આપ! દીકરા! તને આ શું થઈ ગયું’ એમ બોલતી મારી માતા વિમલમાલતી દૂરથી આવીને મારે શરીરે વળગી પડી, અમારો આખો સંબંધીવર્ગ એકદમ આકૃળઆકૃળ થઈ ગયો, રાહી વસુંધરા (નરસુંદરીની માતા) ઝાંખાઝખ થઈ ગયાં અને નરકેસરી રાજ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા.

એ વખતે ચોગ્ય અવસર જોઈને મારા પિતાશ્રીએ કહ્યું “અરે લોકો! આજે તો તમે વિદાય થઈ જાઓ! આજે સમય જગળ્યો. કુમારને સારું નથી. કુમારની પરીક્ષા હવે પડી બીજે વખતે થશે.” રાજ નરવાહનના આવા શબ્દો સાંભળી લોકો સાંથી બહાર નીકળી ગયા અને ત્રણ રસ્તાના સંગમપર

ચાર રસ્તાઉપર તથા બીજે આડે અવળે ટોળેટોળાં એકઠાં થઈ કુમારના (મારા) પંડિતપણુપર અંદર અંદર હસવા લાગ્યા. તેઓ શુભચુપ વાતો કરવા લાગ્યા કે ‘વાહ ! કુમારનું પંડિતપણું તો ભારે જબરૂં ! એ તો સભામાં એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ !!’ આવી રીતે લોકોમાં મારી પુષ્કળ હાંસી થઈ. મારા પિતાશ્રીએ લજ્જાથી નીચું માથું કરીને કળાચાર્યને અને નરકેસરી રાજાને પણ સાંથી વિદાય કરી દીધા.

નરકેસરી રાજાએ પોતાના ઉતારાપર જઈ વિચાર કર્યો કે
 મુંદરીપિતા સમજ્યો. જોવાનું હતું તે તો જોઈ લીધું ! વાતમાં કાંઈ માલ જણાતો નથી ! માટે કાલે સવારે અહીંથી પ્રયાણ કરી જવું.

જ્યારે લોકો વિખરાઈ ગયા અને નરકેસરી રાજા વિગેરે વિદાય થઈ ગયા ત્યારે મારા જીવમાં જીવ આવ્યો અને ભય દૂર થયો. શરીરે કાંઈક સ્વસ્થતા થઈ. મને જે ભય થયા કરતો હતો તે ત્યારે જ ઓછો થયો.

મારા પિતાશ્રીને તો એવું ભારે થઈ પડ્યું કે જાણે તેઓ પોતાનું આખું રાજ્ય જ ખોઈ બેઠા હોય નહિ અથવા તો પિતાની થિતા. જાણે તેમનાપર ટોઈએ વજનો સખ્ત પ્રહાર કર્યો હોય નહિ ! આવી રીતે તે આખો દિવસ મારા પિતાએ અત્યંત થિતાયુક્ત બચ દશામાં પસાર કર્યો. તેમના મનમાં એટલો બધો ખેદ થયો કે દરરોજ સાંજે નિયમસર કચેરી કરતા હતા તે પણ તેમણે કરી નહિ. રાત્રિ પડી એટલે તેઓએ કોઈ પણ પુરૂષને પોતાની પાસે આવવાનો નિષેધ કરી દીધો અને પોતે સુઈ ગયા. પોતાના મનમાં જે થિતા હતી તેને પરિણામે બીલકુલ નિદ્રા આવી નહિ અને આખી રાત લગભગ વ્યાકુળતામાં જ પસાર કરી.

હવે તે વખતે મારા મિત્ર પુણ્યોદયને કાંઈક લાજ આવી. તેણે વિચાર કર્યો કે—

પુણ્ય ભવ્યં. यस્ય જીવત પર્વતં, પુંસઃ સ્વામી ત્રિહસ્તયતે ।
 કિં તસ્ય જન્મનાપ્યત્ર જનનીક્લેશકારિણઃ ॥

અહો પ્રાણી જીવતો હોય તે છતાં તેનો સ્વામી કે તેનો સંબંધી આવી રીતે હેરાનગતિ પામે-લોકોમાં અપમાન પામે તો તેવા પ્રાણીના જન્મનું સાર્થકત્વ શું ? એવો પુરૂષ તો જન્મવાથી માત્ર પોતાની

માતાને ભાર રૂપ જ થાય છે! કુમારનું અભારે જે મોટું અપમાન થયું છે તેથીએ મારે ઘણું જ શરમાવા લેવું થયું છે અને હવે લે નરસેસરી રાત્ર આલી ચલાવીને અહીં મુખી પોતાની દીકરી કુમારને આપવા આપે અને દીકરી આખા વગર પાછો આવ્યો જાય તો તો પછી કુમારની સાથે હું રહો, મેં તેની દોસ્તી કરી-એ સમજું ક્રાંદ્ય જાય, તેથી મારે આ બાબતમાં બેદરકારી કરવી એ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. લે કે આવી મુંદર મુંદરીને કુમાર રિપુદામણ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી તો પણ હવે નામ રાખવા ખાતર પણ ગમે તેમ કરીને તેને આવેલી કન્યા અપાવું. એમ ન કરું તો માફ પોતાનું મોટું કહેવાય અને કુમારનો અને મારો સંબંધ વગોવાય.

અહીં આવી રીતે પ્રસંગ આવતો હતો તે વખતે મારા પિતા-શ્રીને રાત્રિ જરા બાકી રહી ભારે સહજ હૃદય આવી. અહો! અમહીત-સંકેતા! તે વખતે પુણ્યોદયે અત્યંત મનોહર રૂપ પિતાને સ્વપ્ન. ધારણ કરીને મારા પિતાશ્રીને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યાં. મારા પિતાએ સ્વપ્નમાં એક મુંદર આકારને ધારણ કરનાર શ્વેત વર્ણવાળો પુરુષ જોયો. આ શ્વેત પુરુષે કહ્યું “અરે રાજન્! હવે છે કે જાગે છે?” પિતાશ્રીએ જવાબમાં કહ્યું “જાગું છું.” શ્વેત પુરુષે કહ્યું “લે એમ છે તો ચિંતા છોડી દે, તારા દીકરા રિપુદામણને નરમુંદરી અપાવીશ! તું ગભરાઈશ નહિ.” પિતાશ્રીએ જવાબમાં કહ્યું “ધણી કૃપા થઈ!”

આ વખતે પ્રભાતકાળની નોખત વાગી એટલે મારા પિતાશ્રી જાગૃત થયા. વખત જણાવનારે કહ્યું “પોતાનો પ્રભાતનિવેદક, તાપ એવો થઈ જવાથી જગતની સમક્ષ જે સૂર્ય અગાઉ (ગઈ કાલે સાંજે) અસ્ત પામી ગયો હતો તે અભારે ઉદયને પ્રાપ્ત કરીને લોકોને કહે છે કે—

૧ સંસારીજીવ સદાગમ આવળ પોતાનું ચરિત્ર કહે છે.

૨ કાલનિવેદક: વખત જણાવનાર એક રાત્ર્યપુરુષ (ઓરીસર) હોય છે. આવા ક્ષેત્રમાં એ જગ્યાએ બેલે ■ ભારે તેનું જે બાવાર્ષવાળું વચન નીકળે છે. વચનું હોય તેવાં શુકન વચન નીકળે છે એવી પ્રાચીન માન્યતા છે. (—સરખાવા: શુકનપે સપ્ત આયણાં.)

૩ આ અન્યોક્તિ છે. સપ્તેા સૂર્ય અને રિપુદામણને લાગુ પડે તેમ સ્ત્રોતમાં વાપર્યાં છે. પ્રતાપ: (૧) તેજ. (૨) રાત્ર્યકાંતિ. અસ્ત: (૧) આયમનું. (૨) પુરુષ-લીન થઈ અંધકારમાં જવું તે. ઉદય: (૧) ઉત્પન્ન તે. (૨) સાફ નથીબ. બાકીનો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

यदा येनेह यल्लभ्यं, शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

तदाऽवाप्नोति तत्सर्वं, तत्र तोपेतरो वृथा ॥ ૧ ॥

આ દુનિયામાં જ્યારે જે પ્રાણીને અશુક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાની હોય છે તે વસ્તુ સારી અથવા તો ખરાબ ગમે તેવી હોય પણ તે વખતે તેને તે જરૂર મળે છે, માટે તે સંબંધમાં સંતોષ ધારણ કરવો કે અસંતોષ ધારણ કરવો એ તદ્દન નકામો છે,

કાલનિવેદકનાં આવાં વચન સાંભળીને મારા પિતાએ (નરવાહન રાજાએ) વિચાર કર્યો કે-ખરેખર! મારે હવે અન્યોક્તિનો અર્થ. આ આખતમાં શોક કે દીલગીરી કરવા જેવું રહ્યું નથી, કારણ કે મને એમ લાગે છે કે કુમાર (રિપુદામણ) જરૂર નરસુંદરીને પ્રાપ્ત કરશે. એક તો કોઈ દેવતા આવીને મને ચોખ્ખી રીતે સ્વપ્નમાં તે વાત કહી ગયો છે કે રિપુદામણને નરસુંદરી અપાવીશ અને ધીલું આ કાલનિવેદક દ્વારા મારા નશીબે પણ મને એ જ ઉપદેશ આપ્યો હોય એમ જણાય છે. એના કહેવાની મતલબ એ જણાય છે કે જે પુરૂષ જે વખતે કોઈ સુંદર અથવા તો ખરાબ વસ્તુ મેળવવાને યોગ્ય થાય છે તે વસ્તુ તે પુરૂષને નશીબના યોગે જ એકાએક મળી આવે છે, માટે સમજી માણસે વસ્તુપ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને અંગે કોઈ પણ પ્રકારનો હરખ કે શોક કરવો નહિ. આવા વિચારથી મારા પિતા જરા સ્વસ્થ થયા.

પુણ્યોદયનો પ્રભાવ તો વિચારણામાં પણ આવી શકે તેવો નથી. તેણે (પુણ્યોદયે) મારા પક્ષપાતી થઈને નરકેસરી વિચાર વળ્યા. રાજાના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન કર્યો કે-અહો! આ નરવાહન (રિપુદામણના પિતા) ખરેખર એક મોટા મનવાળો ઉદાર રાજા છે. હું અહીં શા કાર્ય માટે આવ્યો છું તે હકીકત તેના આખા રાજ્યમાં તો જણાયલી છે પણ તે ઉપરાંત ધીજી પણ અનેક રાજાઓના જાણવામાં આવી ગઈ છે. હવે જો નરસુંદરીને આપ્યા વગર હું પાછો મારે દેશ ચાલ્યો જઈશ તો મારા પક્ષને અને નરવાહન રાજાના પક્ષને બન્નેને ઘણું શરમભરેલું થઈ પડશે, લોકોમાં અને અન્ય રાજ્યોમાં એને લઈને કંઈક ખોટી વાતો ચાલશે, માટે હવે તો કોઈ પણ રીતે દીકરી (નરસુંદરી)નું મન મનાવીને એનો સંબંધ રિપુદામણ કુમાર સાથે જોડીને જઈ તો જ ઠીક. આવો વિચાર કરીને નરકેસરી રાજાએ પોતાની પટ્ટરાણી વસુંધરા સમક્ષ નરસુંદરીને અંગે પોતાનો જે વિચાર થયો હતો તે કહી

સંભળાવ્યો. નરમુંદરીએ થાવુ મારા પુણ્યોદયના પ્રભાવથી પિતાનું મન મારી તરફ ચાલુ બને તેના પિતાએ જે નિર્ધાર જણાવ્યા તે તેને અશક્ય મુકિતવાળા અને તદ્દન અશક્ય લાગ્યા હોય તેવું પણ તે વાત સ્વીકારી. પિતાની પુત્રીએ નિર્ભય દેશીને પિતાની વાત સ્વીકારી તેથી નરકેસરી રાજાને આનંદ થયો.

ત્યાર પછી તુરત જ નરકેસરી રાજા નરવાહન રાજાને મળ્યો અને કહ્યું કે “હવે વારંવાર પરીક્ષા કરવાનું શું પ્રયોજન છે? હોહોને એકા કરવાની આજ્ઞામાં ઉતરવાની જરૂર નથી. નરમુંદરી પાતે રાજા પુત્રીથી કુમાર વિપુલાહણને વરવા ઇચ્છે છે. વધારે સ્પષ્ટ કરું તો તે અમારે દેશથી આવી ત્યારથી જ તેને વરી મુકેલી છે. માટે હવે આ બાબતાં કાંઈ બમણું મારવાથી કે મોટો પધારો કરવાથી શું? એમ કરવામાં તો ઉલટું હલકા માણસોને મોતવાનો અવકાશ આપવા જેવું થશે. માટે હવે આ કુમાર બીજા વધારે પરીક્ષામાં ઉતર્યા વગર જ મારી પુત્રીનું પાણિપ્રહણ કરે એમાં અને કાંઈ વાંધો લાગતો નથી.” મારા પિતા (નરવાહન રાજા)એ એ હકીકતનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યાર પછી તુરત જ સારો દિવસ જોવાવવામાં આવ્યો અને મહાન ઉત્સવ પૂર્વક નરમુંદરી મારી સાથે પરણી.

નરમુંદરીને ત્યાં મૂકી નરકેસરી રાજા પિતાને દેશ વિદાય થયા. કોઈ પણ પ્રકારના અંતરાયવિના નિરાકુળ આનંદ ભોગ ભોગવી શકાય તે માટે એક મોટો વિરાળ રાજ્યમંદર મારે માટે પિતાશ્રીએ મને આપ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

નરમુંદરીનો પ્રેમ-તિરસ્કાર.

રા અને નરમુંદરીનાં લગ્ન થઈ ગયાં, નરમુંદરીના પિતા પિતાને દેશ ગયા. ત્યાર પછી નરમુંદરીની સાથે આનંદ કરતાં કેટલાએ દિવસો પસાર થઈ ગયા. પુણ્યોદયે અમારો બન્નેનો પ્રેમ બહુ સારી રીતે જોડી આવ્યો, અમારા બન્નેમાં અસ્પર્શ પૂર્ણ વિશ્વાસ

ઉત્પન્ન કર્યો, અમારા બન્નેની સારી રીતે દોસ્તી પણ જામી ગઈ, તેને લઈને આનંદના અનેક પ્રસંગો તેણે અમને ઉત્પન્ન કરી આપ્યા, અમારા પ્રેમમાં વધારો કરી આપ્યો અને અમારા ચિત્તને અસ્પર્શ મેળવીને અમને અગાધ આનંદસાગરમાં ડૂબકીઓ મરાવી. જેવી રીતે સૂર્ય પોતાની પ્રભા (કાંતિ-તેજ)ને એક જરા પણ દૂર મૂકે નહિ, અથવા તો જેમ ચંદ્રમા પોતાની ચંદ્રિકાને એક ક્ષણ પણ વીલી મૂકે નહિ અથવા તો શંકર જેમ પાર્વતીને એક પળ પણ દૂર કરે નહિ તેમ હું મારી વહાલી નરસુંદરીને એક ક્ષણવાર પણ દૂર રાખતો નહિ. એ મુગ્ધા નવોઢા સુંદરી પણ ભ્રમરીની પેઠે મારા મુખ રૂપ કમળના રસનો સ્વાદ લેવામાં એટલી બધી આતુર રહેતી કે કેટલો વખત પસાર થયો છે કે થાય છે તેવું પણ તેને ભાન રહેતું નહિ.

પ્રેમને અંગે મિત્રોની અદૃખાધ,

પ્રેમનો છેદ કરાવવાનો સંકેત.

મારી અને નરસુંદરી વચ્ચે આવો સુંદર આકર્ષક પ્રેમભાવ અને ખેંચાણકારક શ્રેણબંધન કે જે સાધારણ રીતે દેવાને પણ દુર્લભ હોય છે તેને જોઈને ઉપર ઉપરથી મારા મિત્ર તરીકે જાણીતા થયેલા પણ પરમાર્થે મારા ખરેખરા દુશ્મન પેલા મૃષાવાદ અને શૈલરાજના હૃદયરૂપ અગ્નિમાં તેલ હોમાણું. તેઓ તો વિચાર કરવા લાગ્યા કે—આ વળી નવું સાલ ક્યાંથી આવ્યું? એણે તો મિત્ર રિપુદારણને વશ કરી લીધો! હવે એ પાપી રિપુદારણ અને મુગ્ધા નરસુંદરીનો વિયોગ કેવી રીતે થાય તેની ધરાબર યોજના કરવી જોઈએ. એ વિચારને પરિણામે શૈલરાજે મૃષાવાદને કહ્યું “ભાઈ મૃષાવાદ! તું હાલ નરસુંદરીની સાથે જોડાઈ તેના મનમાં વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કર, પ્રેમચ્છેદનો સંકેત. ત્યાર પછી જ્યારે ધરાબર અવસર આવશે ત્યારે એ આખત પાર પાડવા માટે હું પણ યોગ્ય ભાગ લઈશ. જ્યારે મારા જેવો પ્રેમનો વિયોગ કરાવવાનું કામ હાથમાં લે ત્યારે પછી પ્રેમબંધન^૧ કેવું અને વાત કેવી?” તુરત જ મૃષાવાદે જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ શૈલરાજ! તારે વળી મારા જેવાને વારંવાર ઉત્સાહ આપવાની કે પ્રેરણા કરવાની તે જરૂર હોય? તું જોઈશ એટ-

૧ અભિમાન અને પ્રેમ એકીસાથે રહી શકતા નથી, કારણ અભિમાન ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે છે અને ઇર્ષ્યાથી પ્રેમપર ફટકો પડે છે.

લામાં તો હું એના (નરમુંદરીના) ચિત્તમાં મોટો ભેદ પાડી દઈશ, તું એમ જ જાણુ કે એ કામ તો થઈ જ ગયું છે.” આવી રીતે નરમુંદરીનો અને મારો વિયોગ કરાવવા માટે મારા બંને મિત્રોએ (?) પોતાના મનમાં ચોક્કસ નિશ્ચય કરી દીધો અને તેને માટે કેવી રીતે કામ લેવું તેની સર્વે વ્યવસ્થા બરાબર વિચાર કરીને તેમણે અંદર અંદર મોઢવી લીધી.

અભણ કુમારનો મુંદરીપર મોહ.

લોકોનો કુમારમુંદરીના સંબંધપર વિચાર.

ત્યારથી મને નરમુંદરી મારી પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત થઈ ત્યારથી હું તો મારા મનમાં એમ જ માનતો હતો કે તણુ પ્રેમાસક્ત કુમાર. લોકમાં સારામાં સારી જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે મને મળી ગઈ છે. આવા વિચારને પરિણામે પોતાનાં ભવાં ચઢાવીને આંખોને વાંકી કરીને પોતાનાં હૃદય ઉપર શૈલરાજનો આપેલો લેપ લગાડતો લગાડતો હું મારા મનમાં વિચાર કરતો હતો કે-મને ખરેખર એક સંપૂર્ણ મુંદર સૌભાગ્યશાળી નિપુણ પત્ની મળી છે તેથી મારા જેવો આ દુનિયામાં ખીલે કોઈ ભાગ્યશાળી પ્રાણી નથી; આવા વિચારથી હું તેના પ્રેમમાં વધારે ને વધારે ગાઢ આસક્ત થઈ શુદ્ધમહારાજને વંદન કરવા પાણુ ન જઈ, દેવને પાણુ નમસ્કાર કરવા ન જઈ અને મારા વડીલ સગાસંબંધીઓને માન આપવા પાણુ બહાર નીકળું નહિ, એટલું જ નહિ પણ મારા નોકરોને પૂરા તુકમો પણ આપું નહિ અને દુનિયાને મહોં પણ દેખાડું નહિ. માફ આપું દુષ્ટ વર્તન ભેદને મારો પુણ્યોદય મિત્ર જેને વારંવાર માફે માટે લાગણી થઈ આવતી હતી તેને મનમાં ઘસો જ ખેદ થયો અને પરિણામે તે આપણે મારી ખાતર દુર્બળ થતો ગયો.” મારા સગાસંબંધી અને પરિજન પણ માફ એવા પ્રકારનું વર્તન ભેદને મારી તરફ ઓછા શ્રમવાળા થઈ ગયા અને અંદર અંદર મારી હાંસી કરતા વાતો કરવા લાગ્યા-“અહો! નસીબ તો લુઓ! દેવ કેવી વિચિત્ર યોજના કરે છે! વાહ! શું વિધાતાએ આ સંબંધીઓનો મત. કાગડાની કોટિ રત્ન બાંધ્યું છે! આવી રત્ન જેવી સ્ત્રીને આવા મૂખાં સાથે મોઢવી લીધી! પહેલાં તો પોતાની મૂખાંઈથી એ રિપુદાસજી ગર્વથી ભરેલો હતો, એનામાં મૂર્ખતાનું

૧ સતવળ માર પુણ્ય જવાઈ જવાથી એટલું થવા લાગ્યું, જ્યાં પુણ્ય વપરાયા લાગી અને વધારાના માર્ગ મેં ભલે જ બંધ કરી દીધા.

અભિમાન હતું અને હાલ આવી નિપુણ કન્યા પ્રાપ્ત કરીને પાછો
ખીન્ત પ્રકારના અભિમાનથી અંધ થયો છે. લોકોમાં કહેવાય છે તે
અરાબર જ છે કે 'એક તો જાતે' 'વાંદરો' અને વળી તેના વૃષણપર
વીંછીએ ચટકો માર્યો ! પછી તેના તોફાનમાં કહેવું શું ? ખરેખર !
આવા ગંધેડાને હાથણી જેવી સર્વ અવયવે મુંદર નરમુંદરી જેવી પત્ની
ઘટે નહિ !! વિધાતા ખરેખર વિચિત્ર રીતે કામ કરે છે !"

મુંદરીની પ્રેમપરીક્ષા.

મુંદરીનો કળાવ્યામોહ.

સાધારણમાં વાત વટકી.

એક દિવસ નરમુંદરી જેનું ચિત્ત સદ્ભાવથી ભરપૂર હતું તેણે
પોતાના પતિનો પોતાપર દેવો પ્રેમ છે તેની પરીક્ષા
પ્રેમની ક્ષોદિ. કરવાનો વિચાર કર્યો. તેને મનમાં એમ થયું કે રિ-
પુદાણનો મારા ઉપર ખરેખરો સાચો શ્રેહ છે કે
નહિ તે જોવું જોઈએ. અમુક માણસનો આપણા ઉપર અરાબર શ્રેહ છે
કે નહિ તે છુપી વાત કહેવાથી જણાઈ આવે છે. એને કાંઈક શુભ હકી-
કત પૂછું, પછી તે તેનો અરાબર જવાબ આપે છે કે કાંઈક છુપાવે
છે તેથી પણ તેનો મારા ઉપર શ્રેહઅંધ દેવા પ્રકારનો છે તે જાણવામાં
આવી જશે. આ પ્રમાણે નરમુંદરીએ વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી વિચાર
કરતાં કરતાં નરમુંદરીને ધ્યાનપર એક વાત આવી કે કોઈ ખરેખરી
શુભ હકીકત પતિને પૂછવી. છેવટે તે નિશ્ચયપર આવી ગઈ. તેને યાદ
આવ્યું કે પોતાના પતિ મુંદર શરીરવાળા છે પણ રાતા અશોક
વૃક્ષની પેઠે સર્વ કળાઓમાં કુશળતા મેળવવારૂપ કળથી તદ્દન રહિત
છે, કારણ કે જ્યારે હું આ સિદ્ધાર્થ નગરમાં આવી અને સભા સમક્ષ
તેમની પરીક્ષા કરવાની સરજ્યાત થઈ તે વખતે પોતામાં કોઈ પણ
પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે તેમના મનમાં જે ભય થઈ
આવ્યો હતો તે સ્પષ્ટ રીતે તેમના શરીરપર જાણાઈ આવતો હતો. હવે
ત્યારે મારે સ્વાર્થપુત્રને એવો જ સવાલ પૂછવો કે તે દિવસે તેમને
મનમાં એટલો બધો ક્રોધ થઈ આવ્યો તેનું કારણ શું ? જો એનો એ

૧ સંસ્કૃતિ વપસર વીંછી ચટકાને ત્યારે તે બટ્ટ મારો ધાય છે, મર્કટ ને
જન મરિયા પડે, એના જેવું ને જન બધે છે.

૨ અશોક વૃક્ષ હતું ને, અને દેખાવમાં આંખા જેવું મુંદર હોય છે, પણ
જેને રૂત હોઈ નહીં. પતિ (રિપુદામન) પદ્મ રૂપાળા છે પણ અમલુ દરાળા છે,
૩૪-૩૬ રૂપ વચનના છે. એવું બટ્ટ મુંદર અને કાંધેડાનો છે.

સીધા જવાળ આપમેં તો હું જાણીશ કે આર્યપુત્રનો મારા ઉપર ખરેખરો સાચો પ્રેમ છે અને એ તેનો સીધો જવાળ નહિ આપે તો પછી તેમનો અભિપ્રાય શો છે તે મારા જણવામાં બરાબર આવી જશે.

અભાણ અભિમાનીના ગોણ.

આવી રીતે વિચાર કરીને પ્રેમપરીક્ષા કરવા સારૂ નરમુંદરીએ મને એક દિવસ પૂછ્યું “વત્તાલા! આર્યપુત્ર! તે ગોણાળાયા દિવસે જ્યારે રાજસભામાં તમારી સામે પ્રથમ વાત-જ ના બ. ચીત થઇ ત્યારે તમારે શરીરે શી અડચણ પડ આવી હતી?—” આવો મુક્તિસર સવાલ નરમુંદરીએ મને પૂછ્યો. તે વખતે પોતાનો અવસર બરાબર જાણીને મૃત્યુવાદે પોતાની યોગશક્તિનો મારા ઉપર બરાબર પ્રયોગ કર્યો. તે અદ્વય યદને ખા-નગી રીતે મારા મુખમાં પેસી ગયો. જવાબમાં મારા મૃત્યુવાદ મિત્રની પ્રેરણાથી મેં કહ્યું “તમને મારે માટે તે વખતે શું લાગ્યું હતું તે તમે જ કહોને!”

નરમુંદરી—“આર્યપુત્ર! હું તો તે વખતે બરાબર હકીકત જોઇ રાખી નહોતી તેમ જ જાણી પણ રાખી ન હોતી; તે વખતે મારા મનમાં એટલી રાંધા ઉત્પન્ન થઇ હતી કે આર્યપુત્રને શરીરે કોઇ સાચી અડચણ પડ આવી છે કે કળાકલાપમાં કુરાળતા આર્યપુત્રમાં (આ-પનામાં) નથી તે છુપાવવા ખાતર ખાલી બહાનું કાઢ્યું છે!”

રિપુદામણ—“મુંદરી! તારે એવો વિચાર કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. મારા હંધા ઉપર સર્વ કળાઓ તો તરી રહેલી છે. એ બાબતમાં જરા પણ વધારો છે જ નહિ અને હતો પણ નહિ. વળી મારે શરીરે તે વખતે કોઈ ખાસ અડચણ પણ થઇ ન હોતી. મારા પિતા માતાએ મારા પરના ખોટા મોહથી તે વખતે ખાલી નકામી ધમાધમ કરી મૂકી. એવી નકામી ધાંધલને લીધે હું સ્થિર થઇને બેઠા બેઠા વગર બેસી રહ્યો.” આ હકીકત સાંભળીને નરમુંદરીને મનમાં ખાતરી થઇ ગઇ કે—હું મુદ્દાની બાબતમાં ચોક્કસ ખોટા વાણું છું—તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે—અહો! આર્યપુત્ર મને કેવી છેતરે છે! એને એમ દરવામાં જરા સરમ પણ આવતી નથી! કેવી ધીઠાઇ! અને પોતાને માટે કેટલું અભિમાન છે અને મનમાં પોતાને કેટલા મોટા માને છે! પછી તેણે વાત આગળ ચલાવી:—

નરસુંદરી—“ આર્યપુત્ર ! જો તેમ જ હતું તો હજી પણ મને આપની પાસેથી કળાકલાપતું સ્વરૂપ સાંભળવાની ઘણી પ્રબળ ઇચ્છા છે. મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરીને કળાઓ સંબંધી સર્વ ઉપકૃત મને કહી સંભળાવો.”

નરસુંદરીનો આવો સવાલ સાંભળીને મારા મનમાં એમ થયું કે આ નરસુંદરીને પોતાની પંડિતાઇનું ઘણું જ અભિમાન જણાય છે અને તેથી તે મારો પરાભવ કરી મને હલકો પાડવાની ઇચ્છાથી મારી હાંસી કરે છે. આ વખતે શૈલરાજે પોતાનો અવસર સાધીને શુભ રીતે દેખાવ આપી દીધો અને સ્તબ્ધચિત્ત નામના લેપને મારા હૃદય ઉપર એકદમ પોતાને હાથે ચોપડી દીધો. લેપ લાગ્યા પછી વળી મેં વધારે વિચાર કર્યો કે ખરેખર ! આ નરસુંદરી જાણે પોતે કેવીકે પંડિતા હોય એમ માનીને મારો પરાભવ કરી મારી મસ્કરી કરવા તત્પર થઈ છે તો એ પાપિણીને અહીં રાખવાથી શું ?

નરસુંદરીનો તિરસ્કાર.

ઉપરની સર્વ બાબતનો વિચાર કરતાં તથા મારા હૃદયપર લેપ લગાડતાં જરા પણ વખત લાગ્યો નહિ. એક ક્ષણમાં સર્વ વિચારો મારા મનમાં આવી ગયા અને સ્તબ્ધચિત્ત લેપ પણ લાગી ગયો. મેં શૈલરાજની ધૂનમાં તુરત જ અત્યંત તિરસ્કારથી નરસુંદરીને કહ્યું “ અરે પાપી ! રંડા ! કુટિલા ! ચાલ, નીકળ અહીંથી ! મારી નજર પાસેથી એકદમ દૂર થા ! મારા રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળ ! તારા જેવી મોટી વિદ્વાન અને પોતાની જાતને પંડિતા માનનારી સ્ત્રીને મારા જેવા મૂર્ખ ‘માણુસ સાથે રહેવું શોભે નહિ.’”

તિરસ્કૃતા સુંદરીની સ્થિતિ.

મારાં આવાં વચન સાંભળવાથી એકદમ ગભરાટમાં પડી જઇને નરસુંદરીએ મારી સામું જોયું. તેને તુરત જ જણાયું કે અગાઉ મારો તેના તરફ પ્રેમ હતો, પરંતુ તે વખતે તો હું માનભટના તાબામાં પડી ગયો હતો અને કોઈ પણ રીતે તેના તરફ આકર્ષાઈ તેવો પ્રકાર જણાતો નહોતો. તેથી તે વખતે જાણે મંત્રથી હણાઈ ગયેલી નાગણી

૧ આખી વક્રોક્તિ છે.

૨ નાગણીનું જોર ઘણું હોય છે, પણ ગાંડી મંત્રથી તેનું જોર તદ્દન નરમ પડી જાય છે એવી લોકકથા છે.

૧૫, મૂળમાંથી ખેંચી કાઢેલી જાણે ચોરા વૃક્ષની લતા^૧ દોષ,
 ઝેરી નાખેલ આંખાની માંજર^૨ હોય અથવા તો અંકુશથી ખેંચેલી
 જાણે હાથણી દોષ તેથી એકદમ ચોકાતુર દીન મુખવાળી અને ભયના
 રથી ભરપૂર મુદયને ધારણ કરતી તેમ જ અવાજ કરતા રતના
 ધરાની ધુધરીના કોલાહલ તેમ જ પગના ઝાંઝરના અવાજથી આન
 વાની વાવડીમાંથી કલહસો(બતકો)ને પોતાના તરફ ખેંચતી, બહુ જ
 પગલે નરસુંદરી મારા ભુવનમાંથી બહાર નીકળી અને મારા
 તાના ભુવન તરફ આવી ગઇ.

પ્રકરણ ૫ મું.

નરસુંદરીનો આપઘાત.

નરસુંદરી મારા ભુવનમાંથી આવી નીકળ્યા પછી પણ
 ન્યાં મુધી રૌલરાજે મારા મુદયપર લગાડેલો લેપ સુ-
 કાયો નહિ ત્યાં મુધી હું પથ્થરના યાંભલાની જેમ
 તેની તેજ સ્થિતિમાં રહ્યો. ન્યારે એ લેપ ચોરા ચોરા
 મુકાઇ ગયો ત્યારે મારા મનમાં પસ્તાવો થયા લાગ્યો,
 ૥૬ નરસુંદરી ઉપર અને એહ મમતા હતાં તે ખીસ કરવા લાગ્યાં,
 તેને લીધે મારા મનમાં કુઝ થવા લાગ્યું, કાંઇક
 ૫૫૫૫૫ ચિંતા પળુ થવા લાગી, હેવટે મન તદ્દન શૂન્ય
 ૫૫૫૫૫ (ખાલી) થઇ જતું હોય એમ જણાવા લાગ્યું, મનમાં
 વિહંગતા પણ થવા લાગી અને અનેક પ્રકારના વિ-
 શરીરપર અને મનપર થવા લાગ્યા, વળી કાંઇક કામનવર^૩
 ચો દોષ એમ શરીરમાં ગરમી પણ વધી જતી દેખાઇ. મારા

૧ લતાનું સૌંદર્ય તે ગદ સાથે વળગેલી દોષ ત્યાં મુધી જ છે, ગાંધી પ્રતિ
 ૫૫૫ તે મામલાઇ નવ છે.

૨ દાંધી દાંધણીને કમળમાં રાખવાની તાની આંકણી.

૩ અવંત પાકા પડતી વખતે સમજુના મનની સ્થિતિ આવાજ પ્રકારની
 છે.

૪ કામદેવનો તાવ. મદનનવર: એ એટલાગરને થાય છે. એમાં પ્રેમ કરતાં મો-
 ૫૫૫ થલું વધારે દોષ છે.

નરસુંદરી—“ આર્યપુત્ર ! જો તેમ જ હતું તો હજી પણ મને આપની પાસેથી કળાકલાપતું સ્વરૂપ સાંભળવાની ઘણી પ્રબળ ઇચ્છા છે. મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરીને કળાઓ સંબંધી સર્વ હકીકત મને કહી સંભળાવો.”

નરસુંદરીના આવો સવાલ સાંભળીને મારા મનમાં એમ થયું કે આ નરસુંદરીને પોતાની પંડિતાઇનું ઘણું જ અભિમાન જણાય છે અને તેથી તે મારો પરાભવ કરી મને હલકો પાડવાની ઇચ્છાથી મારી હાંસી કરે છે. આ વખતે સૈલરાજે પોતાનો અવસર સાધીને ગુપ્ત રીતે દેખાવ આપી દીધો અને સ્તબ્ધચિત્ત નામના લેપને મારા હૃદય ઉપર એકદમ પોતાને હાથે ચોપંડી દીધો. લેપ લાગ્યા પછી વળી મેં વધારે વિચાર કર્યો કે ખરેખર ! આ નરસુંદરી જાણે પોતે કેવીકે પંડિતા હોય એમ માનીને મારો પરાભવ કરી મારી મશ્કરી કરવા તત્પર થઇ છે તો એ પાપિણીને અહીં રાખવાથી શું ?

નરસુંદરીના તિરસ્કાર.

ઉપરની સર્વ બાબતનો વિચાર કરતાં તથા મારા હૃદયપર લેપ લગાડતાં જરા પણ વખત લાગ્યો નહિ. એક ક્ષણમાં સર્વ વિચારો મારા મનમાં આવી ગયા અને સ્તબ્ધચિત્ત લેપ પણ લાગી ગયો. મેં સૈલરાજની ધૂનમાં તુરત જ અત્યંત તિરસ્કારથી નરસુંદરીને કહ્યું “ અરે પાપી ! રંડા ! કુટિલા ! ચાલ, નીકળ અહીંથી ! મારી નજર પાસેથી એકદમ દૂર થા ! મારા રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળ ! તારા જેવી મોટી વિદ્વાન અને પોતાની જાતને પંડિતા માનનારી સ્ત્રીને મારા જેવા મૂર્ખ માણુસ સાથે રહેવું શોભે નહિ.”

તિરસ્કૃતા સુંદરીની સ્થિતિ.

મારાં આવાં વચન સાંભળવાથી એકદમ ગભરાટમાં પડી જઇને નરસુંદરીએ મારી સામું જોયું. તેને તુરત જ જણાયું કે અગાઉ મારો તેના તરફ પ્રેમ હતો, પરંતુ તે વખતે તો હું માનભટના તાબામાં પડી ગયો હતો અને કોઇ પણ રીતે તેના તરફ આકર્ષિત તેવો પ્રકાર જણાતો નહોતો. તેથી તે વખતે જાણે મંત્રથી હણાઇ ગયેલી નાગણી

૧ આખી વકોક્તિ છે.

૨ નાગણીનું જોર ઘણું હોય છે, પણ ગાંડી મંત્રથી તેનું જોર તદ્દન નરમ પડી જાય છે એવી લોકકથા છે.

દોષ, મૂળમાંથી ખેંચી કાઢેલી જાંબુ મોટા વૃક્ષની લતારી દોષ,
ભાંગી નાખેલ આંખોની માંજર દોષ અથવા તો અંકુશથી ખેંચેલી
જાંબુ હાથથી દોષ તેવી એકદમ ચોકાતુર દીન મુખવાળી અને બપના
મારથી બરપૂર હૃદયને મધારણ કરતી તેમ જ અવાજ કરતા રતના
કંઠોરાની ધુધરીના કોલાહલ તેમ જ પગના ઝાંઝરના અવાજથી આન
કરવાની વાવડીમાંથી કલહસો(બંતકો)ને પોતાના તરફ ખેંચતી બહુ જ
મંદ પગલે નરસુંદરી મારા બુવનમાંથી બહાર નીકળી અને મારા
પિતાના બુવન તરફ ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૫ મું.

નરસુંદરીનો આપઘાત.

નરસુંદરી મારા બુવનમાંથી ચાલી નીકળ્યા પછી પણ
ન્યાં મુધી શેલરાજે મારા હૃદયપર લગાડેલો લેપ સુ-
કાયો નહિ લાં મુધી હું પરચરના ચાંબલાની જેમ
તેની તેજ સ્થિતિમાં રહ્યો. ન્યારે એ લેપ થોડો થોડો
મુકાઈ ગયો ત્યારે મારા મનમાં પરતાવે થવા લાગ્યો,
અગાઉ નરસુંદરી ઉપર મને એક મનતા હતી તે પીરા કરવા લાગ્યો,
તેને લીધે મારા મનમાં દુઃખ થવા લાગ્યું, કાંઈક
પ્રથાતાપ થિતા પણ થવા લાગી, છેવટે મન તદ્દન સૂન્ય
કામજ્વર. (ખાલી) થઈ જતું હોય એમ જણાવા લાગ્યું, મનમાં
વિહુળતા પણ થવા લાગી અને અનેક પ્રકારના વિ-
કારો શરીરપર અને મનપર થવા લાગ્યા, વળી કાંઈક કામજ્વર
આવ્યો હોય એમ શરીરમાં ગરમી પણ વધી જતી દેખાઈ. મારા

૧ લતાનું સૌંદર્ય તે ઝાટ સાથે વળગેલી દોષ લાં મુધી જ છે, અડધી ફરી
પથા પછી તે ચીમળાઈ જાય છે.

૨ હાથી હાથથીને કળ્મશમાં રાખવાની નાની આંકણી.

૩ અત્યંત પાછા મડતી વખતે સમજાના મનની સ્થિતિ આવાજ પ્રકારની
ચાય છે.

૪ કામદેવનો વાવ. મદનજ્વર: એ ચોદાવરને થાય છે. એમાં પ્રેમ કરતાં મો-
દનું વલ્લ પલ્લ વધારે હોય છે.

મનને તાપ ઓછો કરવા હું પલંગપર પડ્યો. પલંગપર પણ મને બગાસાં આવવા લાગ્યાં, આખું શરીર ભાંગવા માંડ્યું અને 'ખદિરના બળતા કાષ્ટની વચ્ચે એક માછલાને મૂક્યો હોય તેમ ચારે તરફથી બળી ઝળી જતો પલંગપરથી હું ઉઠવા લાગ્યો. એટલામાં મારી માતા વિ-મલમાલતી અત્યંત દીલગીરીથી ભરેલા ચહેરા સાથે મારા ભુવનમાં મારી પાસે આવી.

માતા વિમલમાલતીની સમજાવટ.

તેણે કરેલ નરમુંદરીની અવસ્થાનું વર્ણન.

અને છેવટે સાધુ પુરૂષના વર્તનપર વિવેચન.

મારી માતાને મારી પાસે આવતી જોઈને મારા મનમાં જે ચિંતા હતી અને તેના જે આકાર મારા ચહેરા પર દેખાતો હતો તે મેં છુપાવી દીધો. મારી માતા પોતાની મેળે ભદ્રાસનપર બેસી ગઈ. હું પણ પલંગપર જ બેસી રહ્યો. મારી માતાએ વાત શરૂ કરી “ભાઈ! પેલી આપડી નરમુંદરીને તો આકરા વચ્ચે કહી તિરસ્કાર કરીને હાંકી મૂકી તે જરા પણ ઠીક ન કર્યું. જો સાંભળ. અહીંથી તે ગઈ ત્યાર પછી તે આપડીને શું શું થયું તે હું કહી બતાવું છું.” મેં જવાબમાં કહ્યું “જે કહેવું હોય તે કહો.”

પછી મારી માતાએ વાત ચલાવી.—“અહીંથી નરમુંદરી ગઈ ત્યારે આંખમાં આવેલા અશ્રુની ધારાથી તેના ગાલ ભરાઈ ગયેલા હતા. આવી અવસ્થામાં મેં તેને જોઈ. એ પણ રડતી રડતી આવી મારે પગે પડી. મેં કહ્યું ‘અરે નરમુંદરી! આ શું? તે આપડીએ જવાબમાં કહ્યું ‘માતાજી! કાંઈ નહિ! એતો મારા શરીરે દાહજ્વર (સખ્ત તાપ) થઈ આવ્યો છે તેની પીડા થાય છે.’ આટલા ઉપરથી જ્યાં વધારે પવન આવે તેવા સ્થાનપર હું તેને લઈ ગઈ અને તેને માટે ત્યાં પલંગ બિછાવ્યો અને તેને ત્યાં મુવાડી હું તેની પાસે બેઠી. તે વખતે જાણે મોટા મુદ્રર વડે કોઈ તેને મારતું હોય,^૧ સખ્ત અગ્નિમાં જાણે તે બળી જતી હોય, જંગલનો ભયંકર સિંહ જાણે તેને

૧ ખદિરનાં લાકડાંનો તાપ સર્વ લાકડા (fuel) થી વધારે હોય છે.

૨ અહીં નરમુંદરીની અવસ્થા વર્ણવી છે તેવે પ્રસંગે શરીરની અને મનની સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ બતાવી છે. વસ્તુ અને ક્રિયાપદ એવા યુક્તિસર ગોઠવ્યાં છે કે તે સ્થિતિનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જાય. ધાતુઓ લાગુ પડતા છે તે પર ધ્યાન એવવામાં આવે છે.

આઈ જવાની તૈયારીમાં હોય, મોટો મજરમચ્છ લાગે તેને મળી જતો હોય, મોટો પર્વતનો ભાર લાગે તેનાપર પડતો હોય, યમદેવની કાતરથી લાગે કપાઈ જતી હોય, કરવતથી લાગે વેરાઈ જતી હોય, નરકની સખ્ત અગ્નિમાં લાગે રંધાઈ જતી હોય તેમ સમ્યા ઉપર આ પડખેથી પેલે પડખે અને પેલે પડખેથી આ પડખે પછાડા મારતી આળોટવા લાગી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને મેં (વિમલમાલતીએ) તેને પૂછ્યું 'અરે નરમુંદરિ! તને આવો સખ્ત દાહત્વર શા કારણે હિપ્ત થયો તે કહે?' મારો આવો પ્રશ્ન સાંભળીને બાપડીએ કાંટો નિસાસો નાખ્યો પણ કંઈ જવાબ દઈ શકી નહિ. એટલા ઉપરથી પુત્ર! મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે એને કંઈ મનની પીડા હોય એવું જણાય છે. નહિ તો મને પણ બરાબર ખુલાસા સાથે વાત કેમ ન કહે? મારા એવા વિચાર પછી મેં ઘણો જ આગ્રહ અને દબાણ નરમુંદરીપર કર્યા ત્યારે જે હકીકત બની હતી તે ઘણા સાદા આકારમાં નરમુંદરીએ મને કહી સંભળાવી. પછી એના શરીરે ટાકા ઉપચાર કરવા સાથે કદલિકા દાસીની યોજના કરીને મેં નરમુંદરીને કહ્યું 'જો એમ જ છે તો તું જરા ધીરજ રાખ, અત્યારે તને જે આટલો બધો ખેદ થઈ આવેલો છે તે મનમાંથી દૂર કર અને હિમત રાખ. હું અહીંથી હાલ તુરત જ રિપુદાણુ પાસે જઈ છું અને ગમે તેમ કરીને તે તને અત્રુદ્ધ થઈ આવે એમ કરી આપીશ; પછી તારે કંઈ વાંધો છે? પણ જો, તને એક વાતની ખબર નહિ તેથી આ બધો મોટાળો થયો હોય એમ મને લાગે છે અને તે હકીકત એ છે કે મારા દિકરામાં (રિપુદાણુમાં) માનને લઈને મોટાઈ કાંઈક વધારે આવી રહેલી છે તેથી તેની વિરૂદ્ધ બાપણુ કરવામાં અથવા તેને ચીડવવામાં કંઈ માલ નથી. હવે તેની આ ખાસીઅત તારા ધ્યાનમાં આવી છે તો હવે છવતાં મુઠ્ઠી કદિ પણુ તેને ન પસંદ આવે તેવું વાળી કે વર્તનથી કોઈ પણુ આચરણુ તારે કરવું નહિ અને જાણે તે તારો પરમાત્મા હોય તેમ મણીને તેની આરાધના કરવી.' મારાં આવાં વચન સાંભળીને એ નરમુંદરી જાણે વિકાસ પામેલી કમલિની હોય, જાણે ફૂલ આવેલી ડોલરની લતા હોય, જાણે પાકીટસ થઈ જવાથી રમ્ય થઈ ગયેલી આંખાની માંજર હોય, જાણે મદ ઝરવાથી અતિ મુંદર લાગતી

૧ આ પ્રમાણે નરમુંદરીની સ્થિતિ થઈ એમ વિમલમાલતી રિપુદાણુને કહે છે-એ રિપુદાણુના બવસંબંધીની સર્વ વાર્તા સંસારીશુવ અમલીતસંકેતા મારો કહી બતાવે છે અને સાથે સદાશમ બેઠા છે અને બાલુમાં મરણવિસાળા અને બબ્બપ્રક બેઠા છે. આ વાત ખ્યાલમાં રાખવી.

પ્રણતેષુ દયાવન્તો, દીનામ્યુદ્ધરણે રતાઃ ।

સજ્જેહાર્પિતચિત્તેષુ, દત્તપ્રાણા હિ સાધવઃ ॥ ૧ ॥

સાધુ પુરૂષો જેઓ તેમને નમતા આવે છે (તેણે ગમે તેટલા અપરાધ કર્યા હોય તો પણ) તેના ઉપર દયા રાખે છે, દીન ગરીબનો ઉદ્ધાર કરવામાં સર્વદા તૈયાર રહે છે અને એહથી જેઓ તેમને મન આપે છે ચિત્ત સોંપી દે છે તેની ખાતર પોતાના પ્રાણ પણ આપે છે, આણું સાધુ પુરૂષોનું વર્તન હોય છે, માટે તારે તે પ્રમાણે વર્તવું યોગ્ય છે.”

રિપુદાસણનો અભિમાની જવાબ.

વાતસલ્યશીળ માતા પમે પડી તેને પાડું.

હુ તારા માતા અને નરમુંદરીના હૃદયનો બળાંચો.

મારા ઉપર નરમુંદરીનો પ્રેમ કેવો અવિચળ હતો અને તેના મનમાં મારે માટે કેટલી સારી લાગણી હતી એ સંબંધી મારી માતાનું વિવેચન સાંભળીને હું નરમુંદરી તરફના એહથી કાંઈક નમ્રતા ધારણ કરવાની તૈયારીમાં હતો અને કાંઈક તેના તરફ સીધો થઈ જઈ એવા અનુકૂળ સંયોગો મારા મનમાં થતા હતા ત્યાં તો મારા મિત્ર શેલરંજે ભવાં ચઢાવીને માથું હલાવ્યું અને મારા હૃદય ઉપર સ્તબ્ધ-ચિત્ત લેપ પોતાને હાથે લગાવી દીધો.

એ પ્રમાણે થતાં નરમુંદરીએ મારી નજરે મારો જે મોટો અપરાધ કર્યો હતો તે મારી સ્મૃતિમાં બરાબર ખડો થયો અને મારા મનપર એથી ઘણી ઉલટી અસર થઈ આવી; જેથી મેં મારી માતાને કહ્યું “માફ અપમાન કરનાર એ સંખણીનું મારે કાંઈ પણ કામ નથી.” માતા વિમલભાવતીએ કહ્યું “અરે ભાઈ! એમ બોલ નહિ. જે કે એણે તારો મોટો અપરાધ કર્યો છે, પણ મારી ખાતર એકવાર તું એને મારી આપ.” આટલું બોલી મારી માતા મારે પમે પડી. મેં કહ્યું “હા, નીકળ! તે નાલાયકનો પક્ષ એંચનાર! તું પણ અર્દાંધી નીકળ. મેં કાઠી મૂકેલી સંખણીને તું સમરે છે તો હા! નીકળ! મારે તારું પણ કામ નથી.” આ પ્રમાણે કહીને મેં મારી માતાને મારા પગપરે પાડું મારી.”

૧ નરમુંદરીએ કાંઈ દમ જેવો અપરાધ કર્યો નહોતો, પણ અભિમાની પુત્રને શી રીતે શાસનવાતસલ્યશીળ માતાને આમ કહેવું પડ્યું. અભિમાનથી દેહકુ વિપરીત પરિણામ થાય છે તે દરે બરાબર ખ્યાલ રાખી વાંચવા બહાનભૂ છે

૨ અભિમાનથી દાઢે એણે! માતા પમે પડી તેને પાડું.

સરીરનાં સર્વ અવયવો તદ્દન જડ-સખ્ત થઇ ગયાં અને શૈલરાજને પ્રેમચક્ષુ તું નિર્જન જંગલમાં ધ્યાન ધરતા એક મુનિની માફક મૌન ધારણ કરી રહ્યો.

હતાશ મુંઢરીને આપઘાત.

છેલ્લે કરેલો જાહેર એકરાર.

પનિમાં છેવટે શૈલનું જોર.

મારો આજો આયુધારેલો, અભિમાનથી ભરપૂર. કહક અને અડગ નિશ્ચયવાળો જવાબ સાંભળીને આકાશમાં વિચરવાની આશા પળે પોતાની ઉપવાની વિદ્યા^૧ ભૂલી ગયેલી જાણે વિદ્યાધરી દોય, 'અમારો કરવાના યોગસામર્થ્યથી જાણ્યેલી તમારે ચામિની દોય. પાણીમાંથી બહાર કાઢી અતિ તપેલી^૨ હમિ ઉપર નાંખેલી જાણે માછલી દોય, પદેત્રા રવનો ભંડાર^૩ પ્રાપ્ત કરીને પછી સને ખોદ બેઠેલી જાણે ઉંદરડી દોય, તેમ આશાના સર્વ ખર્ચો વધી જતાં, તે નરમુંદની એકદમ શોકસાગરમાં ડૂબી ગઇ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે-અરો મારા નાથથી આવી રીતે સર્વ પ્રમાણે નિરસ્તાર થાનેલી મારે હવન ધારણ કરવાનું પ્રયોજન મું બાકી રહે ને? આજા હવન કરતાં તો મરવું વધારે સાફ. પોતાના મનમાં આજો વિચાર કરીને નરમુંદની મારા જુવનમાંથી બહાર નીકળી.

પરે એ છું કરે છે એ જોડે તો ખરો-એવા વિચારથી શૈલ-રાજની આંધે થીમે થીમે થન દેતો હતું (રિપુદામ્ન)^૪ તેના પડવારે રમથી બહાર નીકળી પડ્યો. તે વખતે જોડે દુઃખ વર્તન જોઈને તદ્દન એકમાં આવી ગયેલો મરે એ. જે નાંધે કરેલ જેટલાં આર્યો ગયો (અન્ન પામ્યો).

૧ વિદ્યા-હિ (૧) નિર્જન જંગલમાં ધ્યાન ધરતા મુનિ. (૨) નરમુંદની પદેત્રા-રવનો ભંડાર.

૩ પ્રાપ્ત કરીને પછી સને ખોદ બેઠેલી જાણે ઉંદરડી દોય, તેમ આશાના સર્વ ખર્ચો વધી જતાં, તે નરમુંદની એકદમ શોકસાગરમાં ડૂબી ગઇ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે-અરો મારા નાથથી આવી રીતે સર્વ પ્રમાણે નિરસ્તાર થાનેલી મારે હવન ધારણ કરવાનું પ્રયોજન મું બાકી રહે ને? આજા હવન કરતાં તો મરવું વધારે સાફ. પોતાના મનમાં આજો વિચાર કરીને નરમુંદની મારા જુવનમાંથી બહાર નીકળી.

૪ રિપુદામ્ન-હિ (૧) નિર્જન જંગલમાં ધ્યાન ધરતા મુનિ. (૨) નરમુંદની પદેત્રા-રવનો ભંડાર.

૫ પ્રાપ્ત કરીને પછી સને ખોદ બેઠેલી જાણે ઉંદરડી દોય, તેમ આશાના સર્વ ખર્ચો વધી જતાં, તે નરમુંદની એકદમ શોકસાગરમાં ડૂબી ગઇ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે-અરો મારા નાથથી આવી રીતે સર્વ પ્રમાણે નિરસ્તાર થાનેલી મારે હવન ધારણ કરવાનું પ્રયોજન મું બાકી રહે ને? આજા હવન કરતાં તો મરવું વધારે સાફ. પોતાના મનમાં આજો વિચાર કરીને નરમુંદની મારા જુવનમાંથી બહાર નીકળી.

મૂંઢાં અન્ય ક્ષેત્રમાં જવાથી તુરતમાં જ ચારે તરફ અંધારું આપી
 ગયું. નગરના મોટા બહેર રસ્તાઓ ઉપર લોકોનો
 ખંડેરમાં મુંદરી. અવર જવર ઝોછો થવા લાગ્યો. એવે વખતે એક
 તદ્દન શૂન્ય (ખાલી પડેલા-ખંડેર જેવા) ઘરમાં નર-
 મુંદરી દાખલ થઈ. તે વખતે બીજી બાજુએ ચંદ્રમા હૃદય પામ્યો.
 ઉમતા ચંદ્રના રૂપેરી ચંદ્રમંદ પ્રકાશમાં એ (નરમુંદરી) ને જોતો
 હું પણ એ શૂન્ય ઘરના દરવાજા મુખી તેની પછવાડે ગયો અને
 દરવાજાની નજીકમાં કોઈ ન જાણી શકે તેવી રીતે જોમો રજો. સાર
 પછી નરમુંદરીએ ચારે દિશાએ નજર ફેરવી અને એક જગ્યાએ ઇંટોનો
 દમકો પડેલો હતો તેની મદદથી હાંથી ચઢીને પોતાનું ઉપર પહેર-
 વાનું વસ્ત્ર (સાડી) તેણે ભીંતના મધ્યભાગ સાથે બાંધી અને તેની
 સાથે પોતાની રોક લટકાવી. પછી નરમુંદરી મોટેથી બોલી “ અરે લોક-
 પાળો ! તમે સાંભળો ! બરાબર ધ્યાન આપીને સાંભળો ! અથવા તો
 હે પૂજ્યો ! તમને દિવ્ય જ્ઞાન હોવાથી તમે સર્વ જોઈ જાણી રહેલા જ
 છો ! જુઓ ! આજે મારા પતિ સાથે કાંઈ વાર્તાલાપ થતાં એવો પ્રસંગ
 આવી ગયો કે મેં તેમને કળાઓની હકીકત જણાવવા વિનતી કરી,
 પણ તેમ કરવામાં મારો હેતુ તેમનું જરા પણ અપમાન કરવાનો
 નહોતો. કમનશીએ એ પ્રસંગને લીધે તેઓ માનપર્યંત ઉપર આ-
 રોહણ કરવા તૈયાર થઈ ગયા અને આ કમનશીબ બાળાનો તેમણે
 સંવેદના તિરસ્કાર કર્યો.”

નરમુંદરીનાં આવાં વચન સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો
 કે આ બાપડી અંતઃકરણથી મારું અપમાન કરવાની
 પ્રયત્નનો વિ- ઇચ્છા રાખતી હતી એમ તો જણાતું નથી, પણ
 પરીવ અર્થ. આ તો પ્રેમનો જ અપરાધ છે એટલે પ્રેમગોષ્ઠિ
 કરતાં મને શુસ્સો આનંદો હોય એમ જણાય છે.
 સારે એ વાત તો મેં બરાબર ટીક કરી નહિ; માટે અસારે એને
 આપઘાત કરતી અટકાવું-આવા વિચારથી તેણે મળામાં નાખલો
 પાત્ર કાપી નાખવા હું આગળ વધતો હતો ત્યાં વળી તેણે
 આગળ બોલવા માંડ્યું “ અહો લોકપાળો ! તેટલા માટે તમે મારા
 પ્રાણ ગ્રહણ કરો. મારા હવે પછીના બીજા જન્મમાં આવો
 બનાવે બનવા ન પામે એટલી મારી વિનતિ છે.” તે વખતે શૈલરાજે

૧ મારા ઉપર મારા પતિ ગુસ્સે થાય એવો બનાવ ન બને એમ કહેવાનો
 આશય રખે છે, છતાં શિષુદાસજી એને કેવા અર્થમાં વળ જવા છે તે જુઓ !

મારા કાનમાં ફહું “સાંભળ્યું? આવતા જન્મારામાં પણ તારો સંબંધ આ નરસુંદરી ઇચ્છતી નથી.” કમનશીબે મેં શૈલરાજની સૂચના માન્ય કરી. મેં વિચાર્યું કે આવો બને છે તેવો બનાવ ન બનવા માટે તેણે ઇચ્છા બતાવી અને પ્રસ્તુત બનાવ તો મારા સંબંધમાં જ બનેલો છે તેથી તે મારો સંબંધ ઇચ્છતી નથી. માટે મરવા દો એને ! એવી પાપી શંખણીનું મારે શું કામ છે ?

તે વખતે શૈલરાજે પોતાના લેપવાળો હાથ મારા હૃદયપર મૂક્યો. તે વખતે લેપના પ્રભાવથી જાણે મારે તેના પ્રત્યે અભિમાનનો ભોગ. કાંઈ કર્તવ્ય જ ન હોય તેમ લાકડાની માફક હું તો સ્તબ્ધ જ રહ્યો. પછી નરસુંદરીએ હું દૂરથી જોતો હતો ત્યાં પોતાની ડોક બરાબર પાસામાં પરોવી દીધી, પાસો પૂરો કર્યો અને લટકી પડી. તુરત જ તેની આંખો બહાર નીકળી પડી, શ્વાસનો માર્ગ રૂંધાઈ ગયો, ડોક ઊંધી-વાંકી થઈ ગઈ, નાડીની જાણીઓ ખેંચાઈ ગઈ, અંગો સર્વ બરફ જેવાં ઠંડાગાર થઈ ગયાં, ઈંદ્રિયો શૂન્ય થઈ ગઈ, મ્હોટેથી ઘરેડો ચાલવા લાગ્યો.^૧ જીભ બહાર નીકળી પડી અને તુરત જ બાપડી પ્રાણ વગરની-ચેષ્ટા વગરની થઈ ગઈ.

માતા (વિમલમાલતી)નો આપઘાત.

હવે જ્યારે મારા જીવનમાંથી નરસુંદરી બહાર નીકળી હતી તે વખતે તેને બહાર જતી અને મને તેની પછવાડે જતો મારી માતાએ જોયો હતો. તેણે અમારા બે વચ્ચે થયેલી વાત કાંઈ સાંભળી ન હોતી તેથી તેણે એમ ધાર્યું કે મારી વહુ (પુત્રવધૂ)નું કાંઈ પ્રેમમાં અપમાન અગાઉ થયેલું હતું તેથી રીસાઈને જાય છે એ ને મારો પુત્ર તેને મનાવવા માટે તેની પછવાડે જાય છે. અમે થોડે દૂર ગયા ત્યાર પછી અમારી પછવાડે મારી માતા પણ પેલા શૂન્ય ખંડેર નજીક આવી પહોંચી અને પહોંચતાંની સાથે જ તેણે નરસુંદરીને લટકતી જોઈ એટલે તેણે ધાર્યું કે ‘જન્મ થયો ! આ હકીકત પણ મારા અભિમાની છોકરાએ જ કરેલી હોવી જોઈએ, ને એમ ન થયું હોય તો આ (બાપડી નરસુંદરી) આવી રીતે આપઘાત કરે અને બાળુમાં ઊભો ઊભો એ જોયા કરે એમ કેમ જ બને ? મારી

^૧ અથવા કોઈક એટલે મનકારો હલકાં થઈ ગયાં; એટલે આંસુ, રોગ, પેશાબ થઈ પડવા અને કુપ્રક્રમ પુરો અવાજ વગરની થઈ ગઈ.

^૨ માતાને જીન પાસે કે પુત્રવધૂને કાનો છોકરાએ લગાવ્યો હતો.

માતા આવો વિચાર કરી રહી હતી તે વખતે શૈલરાજે મારા હૃદય પર સારી રીતે અવલેપન કરેલ હોવાથી મને મનમાં એમ જ થવા કરતું હતું કે—મારી માતા આવી અધમ સ્ત્રી જે કોઈના એક દે પ્રેમને પાત્ર નથી તેની ઉપર અવોગ્ય સ્થાને ખોટો પ્રેમ કરી રહી છે! એવા નિર્ણયથી તેની સમજણ માટે મને મારા મનમાં અંતઃકરણથી ધિક્કાર છૂટતો હતો. એ વખતે અત્યંત શોકના ભારથી અંધ થઈ જઈને મારી માતાએ પણ એવી જ રીતે એ જ મૂન્ય ઘરમાં જઈને આપઘાત કર્યો અને હું ઊભો ઊભો ભેંદ રહ્યો.

સ્ત્રીને અને માતાને આવી રીતે જીવન વગરનાં નિશ્ચેષ્ટ થયેલા બેઠકાંક બચથી અને કાંઈક સંતાપથી મારા હૃદય પર સ્તબ્ધચિત્ત લેપ લાગેલો હતો તે જરા સુકાયો, મારા મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને શોકનો ભાર પણ મને વધારે થયો. કુદરતી રીતે માતા તરફ અને મોહથી પસી તરફ મને જે પ્રેમ થયો તેણે આખરે મારા મન પર એટલો બધો કાબુ મેળવ્યો કે તેને લીધે આખરે વિહ્વળ થઈ જઈ તાણી તાણીને મોટા સાદથી મેં રડવા માંડ્યું, પણ તે માફ રહતું માત્ર એક ક્ષણવાર જ પહોંચ્યું. તુરત જ શૈલરાજે પોતાની શક્તિનો અદ્ભુત અભકાર મારા ઉપર બતાવવા માંડ્યો અને મારા મન પર ખરેખરી અસર કરતાં મેં વિચાર્યું કે અરે! લોકો બામડી (સ્ત્રી)ના નાશથી તે શા માટે રડતા હશે!! આવા વિચારથી હું પાછો મૂક રહી ગયો.

રિપુદામણની ક્ષેત્રી.

રાજ્યભવન ત્યાગનો દુઃખ.

લોકોનો સખ્ત તિરસ્કાર.

હવે મારા પિતાના રાજ્યભવનમાં દાસી કંદલિકાએ વિચાર કર્યો કે—આટલો બધો વખત થયો તો પણ હજી રાણીસાહેબ પાછા દેમ ન પધાર્યા? માટે આવ તેમને બહાર જઈને શોધી આવું! કાંઈક પત્તો લાગવાથી કંદલિકા તેજ ખરે જેવા મૂન્ય ઘરમાં આવી પહોંચી અને ત્યાં આવી પહોંચતાં જ નરમુંદરી અને વિમલમાલતીને ભટકતાં જોઈને તેને અદ્ભુત પ્રસન્નતા પડ્યો અને તેણે મોટેથી હાહાર કરી મૂક્યો. તુરતમાં જ મારા પિતા અને નગરના લોકો માટી સંખ્યામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં તો મોટો કોળાદળ થઈ ગયો. બધા કંદલિકાને મુજબ લાગ્યા કે ‘આ મું થયું? આ હરીદન કેમ બની?’ એના ઉત્તરમાં મોટેથી હરીદન તે બહુલી હતી તેટલી તેણે બરાબર જાણવાથી, તે વખતે અડનો પ્રકાર વાગેલો અને તેથી અજ-

વાળું વધારે થયું હતું, તેથી મારી માતા અને નરસુંદરીને લટકતી લોકોએ ખરાબર જોઈ. વળી તેજ અજવાળાને લીધે લોકોએ મને પણ ત્યાં જોઈ લીધો. તે વખતે મારા પોતાનાં કરેલાં કર્મના ત્રાસથી મારાં ઠાંટીઆં ભાંગી ગયાં હતાં અને મહોંમાં બોલવાની તાકાત પણ રહી નહોતી અને એ શૂન્ય ઘરનાં એક વિભાગમાં ખૂણે હું છુપાઈ રહ્યો હતો. આવી સ્થિતિમાં લોકોએ મને જોયો. ખરાબર જોતાં લોકોને ખાતરી થઈ કે આ અનર્થનું મૂળ હું જ છું, એટલે તેઓએ મને અત્યંત ધિક્કારી કાઢ્યો, મારા ઉપર શીટકાર વરસાવ્યો અને માફ ઉઘાડી રીતે અપમાન કર્યું. મારા પિતાએ મારી માતૃશ્રી અને નરસુંદરીનાં અગ્નિસંસ્કાર વિગેરે સર્વ ઉત્તરકાર્ય કર્યાં.

ઉપર જણાવ્યું તેવું માફ અત્યંત ભયંકર કામ જોઈને મારા પિતાશ્રીનાં મનમાં ઘણા જ શોક થયો અને તેઓ મારા સંબંધમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-અહો! આ કુલાંગાર પુત્ર તો અનર્થોનો ભંડાર છે! એ ખરેખર કુળને મોટું દૂષણ લગાડનાર છે! એ ચાક્રસ સર્વથી અધમ છે અને પાપીઓનો સરદાર છે! એ સર્વ આપત્તિઓ(દુઃખો)નું મૂળ છે, લોકના સામાન્ય માર્ગનું પણ ઉલંઘન કરનાર છે અને ખરેખર એ એક કદા દુશ્મન જોવો છે! આવા અત્યંત અધમ દુરાત્મા પુત્રનું મારે કાંઈ પણ કાર્ય નથી, એવા પુત્રને રાખવાથી શો લાભ છે? આવો વિચાર કરીને મને દૂર કરવાનો મારા પિતાએ પોતાના મનમાં નિર્ણય કરી દીધો. સાર પછી મારો અત્યંત તિરસ્કાર કરીને પિતાએ મને રાજભુવનથી કાઢી મૂક્યો.

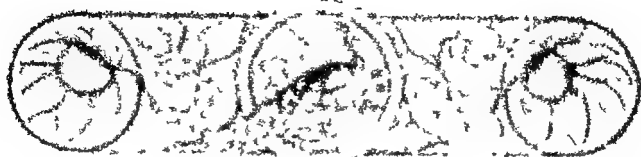
આવી રીતે મારી સર્વ પ્રકારની મોટાઈનો એકદમ છેડો આવી ગયો અને હું અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ખમતો નગરમાં અહીં તહીં ભટકવા લાગ્યો. મારા પોતાના દુષ્ટ વર્તનથી નાના નાના બાળકો પણ મારો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, લોકો ઉઘાડી રીતે મારે મ્હોઢે ચઢીને નિંદા કરવા લાગ્યા. તેઓ મને કષ્ટ રીતે કહેતા કે “અરે! આ રિપુદામ્ન મહા પાપી છે, અત્યંત ખરાબ વર્તનવાળો છે, એનું મ્હોઢું પણ દેખવાલાયક નથી, અત્યંત મૂર્ખ છે, એના મહા પ્રતાપી કુળમાં એ કાંટા જેવો જાગ્યો છે, સર્વ પ્રકારે ઝેરના ઢગલા જેવો છે; એણે માનને તાબે થઈને પોતાના અત્યંત પૂજ્ય ગુરુ કુળાચાર્યનું પણ અપમાન કર્યું; પોતે સંખચક્રચુરમણિ-તદન મૂર્ખ હોવા છતાં જાણે મોટા પંડિત હોય તેવો ગુણ રાખે; એણે અભિમાનને વશ થઈને માતા અને સ્ત્રીનાં ખૂન કર્યા; એવા અત્યંત અધમ પાપી અભિમાની રિપુદામ્નનું મ્હોઢું પણ કોણ જુએ? અમે તો પ્રથમથી જ કહેતા

હતા કે આવા અધમ પાપી દુરાત્માને પેલી કળાકૌશલ્યના ભંડાર જેવી સર્વાંગમુંદર નિપુણ નરમુંદરી ચોગ્ય નથી. એ પાપીને નરમુંદરીથી વિશેષ થયો તે તો ઘણું સાફ થયું, તદ્દન ચોગ્ય થયું, પણ એ આપડી મુંદર રૂપસૌભાગ્યવાળી ગુલીયલ સ્ત્રી અકાળે મરણ પામી એ સાફ ન થયું.” વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારનાં આકરાં વચનો લોકો બોલતાં હતાં તે સર્વે મારે સાંભળવાં પડતાં હતાં. ‘અગૃહીતસંકેતા ! લોકો આવી રીતે મારે માટે બોલતા હતા છતાં અત્યંત મોહને લીધે માફે જ્ઞાન તદ્દન નાશ પામવાની અંજી ઉપર આવી ગયેલું હોવાથી હું તો મારા મનમાં વિચાર કરતો હતો કે-અરે ! ભલે લોકો મારી વિરુદ્ધ ગમે તેવી વાતો કર્યા કરે અને ભલેને મારા પિતા મારો ભાગ કરે, પણ હજી માફે સાફે ઇચ્છનાર વિપત્તિમાં મદદ કરનાર મૃપાવાદ અને શૈવરાજ મારી સાથે છે, તેઓ મારા ખરા બંધુઓ છે, દુઃખમાંથી ઉગારનારા છે અને મારાપર સાચો ક્રોધ રાખનારા છે. એમની કૃપાથી અભાર મુખી મેં ઘણીએ મળ્યો છે, અનેકપર આધિપત્ય (શોઠાઈ) મેળવેલ છે અને વળી ભવિષ્યમાં કંઈકની ઉપર પ્રાધાન્ય મેળવીશ અને તેઓની સામતનાં રૂઠાં (?) કળ આખીરા-એ બાબતમાં મારા મનમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.

દરેક ક્ષણે અને દરેક વખતે લોકો તરફથી અનેક પ્રકારની નિંદા સાંભળતો, તિરસ્કારતો અને ભોંઠો પડતો હું દુઃખસમુદ્રની વચ્ચે કેટલાંક વર્ષો મુખી તે નગરમાં રખડતો રખડતો પડી રહ્યો. મારો પુત્રપ્રેમ નામનો ત્રીજો મિત્ર હતો તે તો મારા વર્તનથી ઘણો જ કોપ કરી રહ્યો હતો અને તદ્દન નખળો થઈને એકદમ દુર્ભંગ થઈ ગયો હતો અને જો કે એ આપઘાતને મારા ઉપર કોઈ કોઈ વાર લાગણી થઈ આવતી હતી પણ મારા વર્તનને લીધે તેની દુર્ભંગતા વધતી જતી હતી તેથી તે મારે માટે કંઈ કરી શકતો નહિ. આવી સ્થિતિમાં દુઃખમાં મેં કેટલાંક વર્ષો એ નગરમાં ગાળ્યાં.^૧

૧ આ વાર્તા સંસારીજીવ જે અભારે રિપુદાણુ છે તે પેલાના વીતક વીતિ કહે છે, અને અગૃહીતસંકેતા સામળે છે, સામે સદાગમ બેઠા અને બાહ્યમાં મહાવિરાજા અને ભવ્યપુરુષ બેઠા બેઠા સર્વે સંકલે છે.

૨ રિપુદાણુનું ચરિત્ર જે માન મૃપાવાદનું પરિણામ બતાવનાર છે તે નાપર મપારે વિવેચન દ્વં આ પ્રવચનના ઉકા બે પ્રકરણમાં થશે.

રસના કથાનક.

ਪ੍ਰਤੀਕ ੬

नियक्षण-७८.

લલિત ઉદ્યાનમાં વિચક્ષણાચાર્ય.
નરવાહન રાજની પ્રશસ્ય છાત્રામા.
વિચક્ષણ સૂરિના વિચારણીય ઉપદેશ.

સિ
 કાર્યપુરના નરવાહન રાજા-(મારા પિતા) ઘોડા ખેલાવવા માટે પોતાના રાજ્ય પરિવારને સાથે લઈને એક વખત નગરની બહાર નીકળી પડ્યા. ગામના લોકો પણ રાજા ઘોડા કેવા ખેલાવે છે તે જોવાને માટે ટોળેટોળાં નીકળી પડ્યા અને તેમની સાથે હું (રિપુદારણ) પણ જોવા સાથે નગર બહાર નીકળી પડ્યો. રાજાએ મોટા મેદાનમાં બલ દેશના, કંબોજ દેશના અને તુર્કસ્તાનના (ચારખી) ઘોડાઓને અનેક રાજલોકોના દેખતાં સારી રીતે ખેલાવ્યા. પછી પોતાને થાક લાગ્યો-પરિશ્રમ થયો તે દૂર કરવા માટે અને ચારામ લેવા માટે લલિત નામનો બાળુમાં બગીચો હતો તેમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો.

અનેક પ્રકારનાં અશોકનાં મોટાં ઝાડો, નાગરવેલનાં વૃક્ષો, જાપ-
ફળનાં ઝાડો, તાડનાં વૃક્ષો અને હિંતાલ (એક પ્ર-
લિપ્ત ઉદ્યાન. કારનાં તાડ)નાં મોટાં મોટાં તરુઓથી એ લલિત
ઉદ્યાન શોભી રહ્યું હતું; વળી તેમાં ગજપીપર (ત્રિ-
ધંશુ), ચંપક (ચંપો), અંકોલ અને કેળનાં અનેક મોટાં મોટાં વનો
શોભતી રીતે ગોઠવેલાં હતાં; ત્યાં કેત્રશની મોહક મુગંધથી ભરનાં
ટોળેટોળાં આનંદથી ગુલરવ કરી રહ્યા હતા. ટુંકામાં કહીએ તો
વનરાજના સર્વે ગુણોથી એ ઉદ્યાન એટલું શોભતું હતું કે એ
સ્વર્ગના નંદનવનની ઉપમાને તદ્દન યોગ્ય લાગતું હતું.

એવા મુંદર લલિત ઉદ્યાનમાં નરવાહન રાજાએ એક જગ્યાએ
વિસામો લીધો. સાર પછી વનની લીલાથી થણે
વિચક્ષણાચાર્ય. આનંદ પામી મનમાં હર્ષ લાવી પોતાના સામન્તો
સાથે પોતાની કમળ જેવી મુંદર ને ચપળ આંખો
ઉઘાડીને વનથી (ઉદ્યાનની શોભા) જોવા માંડી. તે વખતે ફરતાં
ફરતાં રાજાએ એક રાતા અશોક વૃક્ષની નીચે સાધુને યોગ્ય જગ્યાએ
વિશ્રુદ્ધ સાધુસમૂહની મધ્યમાં ધર્મદેશનાં દેતા વિચક્ષણ નામના
આચાર્યને દીઠા: તેઓ મુંદર કાંતિથી ભરપૂર નક્ષત્રો અને ઝહોના
સમૂહથી ઘેરાયલા અને ચોતરફ પોતાનો શાંત પ્રકાશ ફેલાવતા સાક્ષાત્
ચંદ્ર જેવા શોભતા હતા; તેમના મુંદર શરીરની આબુઆબુએ
રાતાં અશોકવૃક્ષનો મોટો જથ્થો ચોતરફ આવી રહેલો હતો;
સર્વે ઇંદ્ર દેવને આપનારા હોવાથી તેઓથી સાક્ષાત્ જંગમ
કલ્પવૃક્ષ જેવા જાણતા હતા; મોટા કુળસૈલ પર્વતપર આવેલ

૧ લલિત: ઉદ્યાનનું નામ પલ્લું આકર્ષક છે. એ ઇદ્રિયોને આનંદ આપે તેવું
નામ જ્યેષ્ઠાથી બતાવે છે, અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ આત્માને રમણ કરવાને બગિચો
આશિષધર્મ છે અને તે ઉદ્દેશ છે.

૨ વિચક્ષણ: એટલે સાચી સમજણવાળા. એના નામનું સાચકત્વ આગળ
જણાશે.

૩ ચંદ્ર સાથે નક્ષત્રો રજ અને ઝહો ફરતા હોય છે તેમ અહીં આચાર્ય
સાથે બીજા અનેક સાધુઓ ફરતા હતા. ચંદ્ર જેમ ઉદ્યોત કરે છે તેમ સાધુ પણ
ન્યાં બધે ત્યાં જ્ઞાનનો અને સાસનનો ઉદ્યોત કરે છે.

૪ કુળ મહેલ: (૧) કલ્પવૃક્ષ-રમણ વસ્તુઓ આપે છે અને (૨) આચાર્ય
મોક્ષકળ આપે છે.

વિષ્ણુધોના આવાસ જેવા તેઓ લાગતા હતા; સોનાના જેવા ચોકખા વર્ણુવાળા દેખાતા હતા; સુખ આપનાર જણાતા હતા; જાણે ચાલતા મેરૂપર્વત હોય તેવા જણાતા હતા; કુવાદીઓ રૂપ મદપર ચઢેલા હાથીઓના મંદને ઉતારી નાખે તેવા દેખાતા હતા અને ગંધવારણ હાથીની પેઠે અનેક સારા હાથીઓથી વીંટળાઈ વળેલા હોવા છતાં મદ^૧ વગરના દેખાતા હતા. દેખાવ માત્રથી જ મહાત્મા હોવાનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરનાર અને પૂજ્યભાવ પ્રાદુર્ભાવ કરનાર તેમ જ નિર્મળ અંતઃકરણની સામાપર છાપ પાડનાર મુનિમહારાજને જોઈને જેમ કોઈ ભાગ્યવાનને પુણ્યોદયે રત્નથી ભરપૂર નિધાનની પ્રાપ્તિ થવાથી અવર્ણુનીય આનંદનો અનુભવ થાય તેમ નરવાહન રાજાના મનમાં ઘણો જ આનંદ થયો.

વિચક્ષણ આચાર્યને જોતાં જ નરવાહન રાજાને મનમાં નિશ્ચય થયો કે-જેવા આ તપસ્વી મહાત્મા છે તેવા કોઈ નૃપતિજિજ્ઞાસા. ખીજા નરરત્ન ત્રણ ભુવનમાં મારા જોવામાં આવ્યા નથી. દેવતાઓની ક્રાંતિને પણ હઠાવી દે તેવી આ મહાત્માની આકૃતિ જ જાણે તેમાં અનેક પ્રકારના ગુણો ભર્યા હોય એમ જોનારને ખાત્રી કરી આપે છે. અહાહા ! આવા મહાત્મા પુરૂષે આવી ભરચુવાવસ્થામાં કામદેવને હઠાવી દીધો છે ! તેમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ સંસાર તજવાનું આટલી નાની વયમાં શું કારણ મળ્યું હશે ? યુવાન વયમાં આવા તીવ્ર તપથી શા માટે દેહદમન કરતા હશે ? હું એ મહાત્મા પાસે જઈ તેમનાં ચરણકમળને પ્રણામ કરીને મારી જાતને પવિત્ર કરું અને પછી એ મહાત્માને સંસારપર વૈરાગ્ય થઈ આવવાનું કારણ શું બન્યું તે પણ જાતે જ પૂછું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રાજા નરવાહન (મારા પિતા) સૂરિમહારાજ તરફ ચાલ્યા અને તેમના પવિત્ર ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવી વંદના કરી. આચાર્ય મહારાજે રાજાને (ધર્મલાભ રૂપ) આશીર્વાદ આપ્યો એટલે રાજા શુદ્ધ જમીનપર બેઠો. રાજાને અનુસરીને રાજપુરૂષો તથા નગરના લોકો પણ સર્વ

૧ કુળદૈવ પર્વતો દેમવંત વિગેરે છ છે. તેનાપર વિષ્ણુ (૧) એટલે દેવોના રહેઠાણો છે; આ આચાર્ય પણ વિષ્ણુ એટલે (૨) વિદ્વાનના આશ્રયસ્થાન હતા.

૨ મદ: (૧) હાથીનો મદ અને (૨) અભિમાન.

૩ અર્ટી બે. રા. એ. સોસાયટિવાળા છાપેલા પુસ્તકનું પૃ. ૫૭૬ યાદ થાય છે.

૪ કહું છે-યજ્ઞસ્તિ ગુણ વસન્તિ ત્યાં સુદર આકૃતિ હોય છે ત્યાં ગુણો વાસ કરીને રહે છે.

આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર કરીને યથાયોગ્ય સ્થાનકે જમીનપર બેસી ગયા. અહો અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે મારામાં તો મિત્ર શૈલ-રાજતું જોર હોવાથી અને હું તેને તદ્દન વશ થઈ ગયેલ હોવાથી એવા દુર્લભ મહાત્મા આચાર્યને પણ હું નમ્યો નહિ કે તેમને પગે પણ પડ્યો નહિ અને જાણે પાંચરથી ભરેલ એક કોચળો હોઈ તેમ સીધો અફટ રહીને જરા પણ નીચો નમ્યા વગર માત્ર સંખ્યા ગણાવવા ખાતર જમીનપર બેસી ગયો.^૧

પછી મેઘની જેવા અંબીર સ્વરથી વિચક્ષણસૂરીએ ધર્મ સંબંધી ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. તે આ પ્રમાણે:—

ચરિતો ઉપદેશ.

x x x

“એક મોટા વિશાળ મહેલના અંદરના ભાગમાં આગ લાગી
“હોય તે અવસરે તેમાં ઘેરાઈ ગયેલ મનુષ્યોની જેવી ભયંકર
“સ્થિતિવાળો આ સંસાર છે. એ સારીરિક માનસિક વિગેરે અનેક
“પ્રકારનાં દુઃખોતું ઘર છે. હાથા માણસોએ અહીં એક ક્ષણ પણ
“પ્રમાદ કરવો હિમિત નથી. અદ્યમાત્ર પ્રમાદના પરિણામે પણ ઘણાં
“ભયંકર આવે છે. આ મનુષ્યનો ભવ ફરી ફરીને મળવો ઘણો જ
“સુરેલ છે. એમાં મુખ્યતાએ પરલોકનું સાધન કરી લેવું એ ખાસ
“કર્તવ્ય છે. આ સંસારમાં જે જે વિષયો ભોગવવામાં આવે છે તે
“ભોગવતી વખતે તો મીઠા લાગે છે પરંતુ તે સર્વ પરિણામે ઘણા
“હઠવા થઈ પડે છે. મનોવાંછિત જે જે સંયોગો હોય છે તે સર્વનો
“આખરે વિયોગ થાય છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જવાનો ભય નિરંતર
“રહે છે પણ તે ક્યારે પૂર્ણ થશે તે જાણી શકાતું નથી અને તેથી
“સ્થિતિ સર્વદા રહે છે.” આવી પરિસ્થિતિ હોવાથી આ અભિમય
“સંસારને એકલગત્રા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરવો અને તેને માટે જરૂરી
“સઘળી તજવીજ કરવી. એમ કરવામાં સિદ્ધાન્ત (તત્ત્વજ્ઞાન)ની

૧ પાશાળમૃતનુતોલિસત્રિમો લોકપૂજક લોકની સંખ્યા પૂરવા માટે પથ્થરની બરેલી એક ગુપ્ત (મુખ્યોવિ) દોષ્ય તેમ અફટ થઈને જમીનપર બેસી ગયો. માત્ર ત્યાં હાજર યથેલામાંનો એક હું દત્તો તેમ વગર વિચારે માત્ર જમીનપર હું બેસી ગયો, મારો ઇરાદો સાંભળવાનો કે સાર લેવાનો દત્તો જ નહિ. ચેષ્ટા એવા જતાર સાધ્ય કે દેવુના અજ્ઞાની ઉપરથી દેખાતા ઓતાને આ વર્ણન બરાબર લાગુ પડે છે.

૨ દેવચરિતિ સિવાય અન્યત્ર આયુષ્ય ક્યારે પૂર થશે તે જણાતું નથી, પણ સરીર પડવાનું તે તો ચોક્કસ છે—આથી ભવ માથે લલો રહે છે.

“ વાસનાયુક્ત ધર્મનો વરસાદ વરસાવવો એ મુખ્ય સાધન છે. એટલા
 “ માટે સિદ્ધાન્તની વાસનાની જરૂર હોવાથી તેનો (સિદ્ધાન્તનો-આ-
 “ ગમનો) બરાબર સ્વીકાર કરવો; તેમાં જે જે આજ્ઞાઓ ફરમાવી
 “ હોય તે સર્વની બરાબર આસેવના કરવી; સંસારને ‘ મુંડમાળા ’
 “ સાથે સરખાવ્યો છે અર્થાત્ તેની જેવો અસાર કહ્યો છે તે ભાવના
 “ વારંવાર ભાવ્યા કરવી. જે વસ્તુ સર્વદા રહેવાની નથી, જે વસ્તુતઃ
 “ અસત્ (નહિ જેવી) છે તેની કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખવી
 “ નહિ; જે જે આજ્ઞા (સિદ્ધાન્તમાં) કરી હોય તેને પ્રધાનપણે
 “ અનુસરવામાં બરાબર તત્પર રહેવું; તેમાં વિશેષ એકાગ્રતા રાખવી
 “ અને તેને સાધુ-મહાત્માઓની સેવના કરી વિશેષ પુષ્ટ કરવી; પ્રવ-
 “ ચન-શાસનને કોઈ પણ પ્રકારની મલીનતા ન લાગે-તેની અકારણ
 “ નિંદા ન થાય તે માટે ખાસ સંભાળ રાખવી. બતાવેલી વિધિ પ્ર-
 “ માણે જે પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સર્વ ઉપર જણાવેલી બાબતો
 “ મેળવી શકે છે, તેથી સર્વ બાબતોમાં શાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિ અ-
 “ નુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી. એવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરીને સૂત્ર-સિદ્ધાન્તમાં
 “ આત્માનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે બરાબર સમજવું; પ્રવૃત્તિ કરતી
 “ વખતે આજ્ઞાઓના જે જે નિમિત્તો-પ્રસંગો આવે તેને બરાબર
 “ ઓળખી તેને અનુકૂળ થઈને વર્તવું; જે જે યોગો પ્રાપ્ત થઈ શક્યા
 “ ન હોય તે તે યોગોને મેળવવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો; પ્રમાદને
 “ માટે ખાસ સંભાળ રાખવી; એ થવાનો પ્રસંગ આવે તે પહેલાં
 “ બહુ સંભાળ રાખીને તેની સામેના ઉપાયો પ્રથમથી યોજી રાખવા-
 “ આવી રીતે જે પ્રાણીઓ વર્તન કરે છે તેના ‘ સોપક્રમ ’ કર્મને

૧ મુંડમાળા: કાચી માટીનું વાસણ. ‘ કાચા કાચો ટુંબ છે ’ એ હકીકત. શ-
 રીરને કાચા ટુંબની ઉપમા શાસ્ત્રમાં ઘણી જગ્યાએ આપી છે. કાચા ટુંબને પાણી
 લાગે કે ટકોરો લાગે કે બીજે કોઈ પણ પ્રકારનો આઘાત લાગે તો તે સહેજે તૂટી
 જાય છે. આ આખું વાક્ય શ્રી લલિતવિસ્તરા ગ્રંથમાંથી લીધું છે. આનું એક બીજું
 વાક્ય આવે છે તે માટે જુઓ પ્રસ્તાવ. ૭ મૂળ પૃ. ૧૦૧૨. લલિતવિસ્તરા
 (દિ.-લા. માળા ૮. ૧૧૬ માં વાક્ય સાથે સરખાવવું) આ સંબંધમાં જુઓ ઉપોદ્ઘાત.

૨ ઉપક્રમ: જેમ જ્ઞાનસમાં રાખવામાં આવેલો દીપક પવનનો અપાટો હોવા
 છતાં તેજની દયાળિ સુધીનાં જુઝાતો નથી પરંતુ તેવ સંપૂર્ણ યથા પછી જ જુઝાય
 છે અને બહાર ઉઘાટો રાખવામાં આવેલો દીપક પવનનો અપાટો લાગતાં જુઝાય
 જાય છે તેમ જે કમો બહારની અસરથી ખસી જાય છે તેને સોપક્રમ કહેવામાં
 આવે છે અને તેથી દેવદાને નિરપક્રમ કહેવામાં આવે છે.

૩ સોપક્રમ: સુદ અન્ય સાથે બહુધા વપરાતો નથી, પણ આયુધ્ય સાથે
 વપરાય છે. સોપક્રમ ક્રમ એટલે નિકાચિત નહિ એવાં કમો સમજવાં. એવાં કમો
 પ્રદેશકત્વથી કોમલ પેરવી શકાય છે.

“નારા ચાપ છે અને નિરૂપકમ કર્મનેા અનુબંધ થતો અટકે છે.
 “તમારે પાતુ એ પ્રકારે થત કરવો એ તમારી ભાવી પ્રગતિ માટે
 “ખાસ જરૂરનું છે.”

સુરિના ઉપદેશની અસર.

રાજાનો પ્રશ્ન.

આવી રીતે વિચક્ષણસુરિ મહારાજે મુંદર રાજદેમાં ઉપદેશ આપ્યો તે સાંભળીને પરિપક્વમાંના કેટલાક ભવ્ય જીવોને ચારિત્ર લેવાના મુંદર પરિણામ થઇ આવ્યાં, કઇકને દેરાવિરતિ (શાવકનાં વ્રત) લેવાના ભાવ થઇ આવ્યા, કઇક જીવોનું મિથ્યાત્વ નાશ પામ્યું, કેટલાક જીવોના રાગદ્વેષ વિગેરે વિકારો પાતળા પડી ગયા, કઇક જીવોને ભદ્રક ભાવ પ્રાપ્ત થયો. એવી રીતે આચાર્ય ભગવાનના ઉપદેશને લાભ લઇ સર્વે તેઓથીને પગે પડ્યા અને બોલવા લાગ્યા “દુષ્ટાત્મો જ્ઞાનસદ્ગુણ આપ સાહેબ આજ્ઞા કરો! જેમ કહો તેમ કરવા અમે તૈયાર છીએ.”

હવે તે વખતે મારા પિતા નરવાહુન રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આવા યુવાન અને રૂપવંત કુમારે બાલ વયમાં શા કારણથી દીક્ષા લીધી હશે તે સંબંધી સવાલ પૂછવાનું મેં ધાર્યું હતું તે પ્રમાણે હવે હું પ્રશ્ન કરું. પછી પોતાના બે હાથ બેડી મસ્તક નમાવી વંદના કરીને મારા પિતાશ્રી બોધ્યા “મહાત્મન! મનુષ્યોમાં આપનું અસાધારણ મુંદર રૂપ છે અને આપનેા મ્હેરો જોતાં આપ મહા અર્થવાન જણાઓ છો, છતાં ભગવન! આપ પૂન્ય મહાત્માએ ભર યુવાવસ્થામાં આવો વૈરાગ્ય આદર્યો છે તો તેમ થવાનું કારણ શું બન્યું તે કૃપા કરીને અમને જણાવો!”

આચાર્ય મહારાજે કહ્યું “રાજન! મને સંસારપરથી વૈરાગ્ય આવવાનું કારણ શું થયું હતું તે જણવાનું તમને કૌતુક છે તો હું મને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ તમોને કહું છું તે બરાબર સાંભળો. પરંતુ રાજન!

આત્મસ્તુતિઃ પરનિન્દા, પૂર્વગ્રીહિતકીર્તનમ્.

વિરુદ્ધમેતદ્રાજેન્દ્ર! સાધૂનાં ત્રયમપ્યલમ્ ॥ ૧ ॥

એકે સાધુઓને માટે ત્રણ બાબતોના આસ નિયેધ કરવામાં આવ્યો.

૧ નિરૂપકમ કર્મ એટલે નિશ્ચયત કર્મ. આવાં કર્મ ઉદયમાં ભોગવવાં જ પડે છે, પણ દુષ્ટ માને વર્તન કરવાથી એવાં કર્મનેા નવીન બંધ થતો નથી અને નવીન બંધ અટકે તો પણ પહોં છે.

૨ સર્વવિરતિ કે દેરાવિરતિ લેવામાં પણ સુરઆજ્ઞાની જરૂર છે. આ વાત તેના અધિકારીઓ સમજે છે.

૩ વર્તમાન કાળમાં આ બાબત જરૂરથી વીસરાઇ જતી એવામાં આવે છે તે પર સદૈવ રાખવું એના અધિકારીઓને ધ્યાન્ય છે.

જેવો હતો, ધર્મ ઉપર એક દૃઢ નિષ્ઠા રાખનાર હતો, શુદ્ધ આત્મ-
 યતન ગાળનાર હતો, કોઈ પણ પ્રકારની આફત આવી પડે ત્યારે
 પણ બીલકુલ ખેદ કરનાર ન હોતો, સ્થાનોની કિંમત અને તેના
 તક્ષવતનો જાણુકાર હતો, કદામહ (હકવાદ)થી રહિત હતો, સર્વ શાસના
 તત્ત્વોનો સારી રીતે જાણુકાર હતો, બોલવામાં જાડુ કુશળ હતો, ની-
 તિના સર્વ માર્ગોમાં ઘણી પ્રવીણતા મેળવેલ હોવાને લીધે સત્ત્વઓપર
 મોટો ત્રાસ પાડનાર હતો, પોતાના ગુણોનો કદિપણ ગર્વ નહિ કરનાર
 હતો, પરનિંદાથી સર્વથા મુક્ત હતો, ગર્ભ તેટલી સંપત્તિ મળી આવે
 તો પણ તેથી હર્ષમાં ન આવી જાય તેવો હતો અને જાણે પારકાની
 ખાતર જ જન્મ્યો હોય નહિ તેવો ખરેખરો પરોપકારી હતો. એ
 વિચક્ષણ કુમારનું વધારે શું વર્ણન કરવું? કુંકામાં કહીએ તો મનુષ્યમાં
 જે સદ્ગુણોનું અનેક સ્થાને વર્ણન કરવામાં આવે છે તે સર્વ સદ્ગુણો
 આ વિચક્ષણ કુમારમાં ભરેલા હતા.

હવે પેલા અશુભોદયનો છોકરો જડ કુમાર વધતો વધતો કેવો
 થયો તે હકીકત પણ સાંભળો: તે તદ્દન વિપરીત
 ૪૮. મનવાળો, સભ્ય પવિત્રતા અને સંતોષથી તદ્દન રહિત,
 વારંવાર માથા કપટ કરનારો, ચાડી ખાનારો, બા-
 યલા જેવો, સાધુઓની નિંદા કરનારો, વારંવાર ખોટી પ્રતિજ્ઞા કરનારો,
 અત્યંત પાપાત્મા, શુર અને દેવની નિંદા કરનારો, જીર્ણ બોલનારો,
 લોભીપણાને લીધે તદ્દન અંધ થઈ ગયેલો, પારકાના ચિત્તને ભેદી
 નાખનારો (અન્યને ખેદ કરાવનારો), મનમાં કાંઈક, બોલવામાં કાંઈક
 અને એણે તદ્દન જીદા પ્રકારની-એવી ઉલટી મુલટી રીતે સર્વ વિચાર
 વર્તન અને ઉચ્ચાર કરનારો, પારકાની સંપત્તિ જોઈને બળી મરનારો,
 પારકાને આપત્તિ થતી જોઈને આનંદ માનનારો, અભિમાનથી પોતાને
 ઘણો મોટો માની કુલાઈ ગયેલો, નિરંતર ક્રોધથી ધમધમતો,
 દરેકની તરફ દાંત કચકચાવીને બોલવાની ટેવવાળો, નિરંતર પોતાની
 જાણુઓ હાંકવાવાળો, વારંવાર રાગ અને દ્વેષને વશ પડનારો અને
 એવી રીતે સર્વ બાળ્યતમાં એટલો ખરાબ માર્ગે ઉતરી ગયેલો કે તેનું
 વર્ણન જ કરી શકાય નહીં; કુંકામાં કહીએ તો એક ખરાબમાં
 ખરાબ દુર્જનમાં જોટલા દોષો કહી શકાય તેટલા સર્વ દોષો આ
 જડ કુમારમાં એક સાથે આવીને વાસો કરી રહ્યા હતા.

એ વિચક્ષણ કુમાર અને જડ કુમાર પોતપોતાનાં ઘર (મુવન)-

માં સારી રીતે લાલનપાલન કરાતા ઉછરતા ગયા અને વૃદ્ધિ પામતાં યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

સર્વ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ, ઉત્તમ ગુણુરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ એક નિર્મળચિત્ત^૧ નામનું ઉત્તમ નગર છે. આ અંતરંગ

બુદ્ધિ-વિચ-
ક્ષણનું લક્ષ.

નગરમાં મલક્ષય^૨ નામના રાજા રાજ્ય કરે છે. એ અનેક સદ્ગુણુરત્નોને જન્મ આપનાર અને સર્વ રત્નોનું પોષણ કરનાર છે. એ મલક્ષય રાજાને અત્યંત

વહાલી સુંદરતા નામની પટરાણી છે જે સર્વ અંગે અત્યંત સુંદર અને ઉપર જણાવેલા સદ્ગુણો (સદ્ગુણો)ને વધારનારી છે. એ મલક્ષય રાજા અને સુંદરતા રાણીને સમય પરિપાક થયે એક કમળપત્રની જેવી આંખોવાળી ગુણના ભંડાર રૂપ અને કુળની આબરૂને વધારનારી બુદ્ધિ નામની પુત્રી ઉત્પન્ન થઈ. એ રાજારાણીએ બહુ વિચાર કરીને પોતાની દીકરી બુદ્ધિને તેને યોગ્ય ગુણ અને રૂપવાળા કુમાર વિચક્ષણ તરફ મોકલી આપી અને તે બુદ્ધિ પણ બરાબર તપાસ કરીને પોતાની હોંસથી કુમાર વિચક્ષણને સ્વેચ્છાથી વરી. એ વિચક્ષણ કુમારે મહાન આઈબર અને હર્ષપૂર્વક બુદ્ધિ કન્યા સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. તે સદ્ગુણુશીલ ભાર્યા ઉપર તેને બહુ પ્રીતિ થઈ.

વિચક્ષણ કુમાર મનનાં અનેક પ્રકારનાં (માનસિક) મુખો બુદ્ધિ પત્ની સાથે ભોગવતો આનંદમાં દિવસો પસાર કરે છે. હવે એ મલક્ષય રાજાને વિમર્શ નામનો પુત્ર છે. તેને રાજાએ પોતાની બુદ્ધિ દીકરીની તપાસ કરવા-તેના બબર અંતર પૂછવા સાડ મોકલ્યો. એ વિમર્શ કુમારને પોતાની બહેન બુદ્ધિ ઉપર ઘણો ક્રોધ હોવાથી તેની પાસે આવીને

૧ નિર્મળચિત્ત: એટલે પાપ વગરનું મન. વિશુદ્ધ મન. એ અંતરંગ સૃષ્ટિમાં નગર છે.

૨ મલક્ષય: કર્મ મેલનો ક્ષય-નાશ. નિર્જરા. અંતરંગ રાજ્યનું રૂપક. નિર્મળ-ચિત્તમાં તો મળનો-પાપનો ક્ષય જ થાય.

૩ સુંદરતા: સૌંદર્ય. આંતર વિશુદ્ધિ. નિર્મળચિત્તમાં મલક્ષય રાજાને ઘરે સૌંદર્યરૂપ પત્ની હોય તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે.

૪ બુદ્ધિ: મનની નિર્મળતાથી પાપનાશને પરિણામે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો જન્મ થાય છે. તે અંતરંગ સૃષ્ટિ છે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું.

૫ વિમર્શ: એટલે વિચાર. નિર્મળચિત્તમાંથી મલક્ષય થઈ ગયા પછી બુદ્ધિની સામે ન્યારે વિચાર આવે ત્યારે વિચક્ષણતામાં ખામી રહે નહિ. આ અત્યંત જિજ્ઞાસા છે તે સમજવા યત્ન કરશો.

ધણા આનંદથી તેની સમીપે રહો. બુદ્ધિને પણ પોતાના વિમર્શ બંધુ ઉપર બહુ એક હોવાથી અને વળી પતિ તરફથી તેને બહુ સન્માન મળતું હોવાથી તથા પોતાપર તેનો ઘણો પ્રેમ હોવાથી તેના મનમાં તેના આવવાથી ઘણો આનંદ થયો હતો. એવી સુંદર પરિસ્થિતિમાં બુદ્ધિદેવીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. સંપૂર્ણ સમય થતાં ગર્ભ પરિપાક-દશાને પામ્યો, એટલે તેણે એક અત્યંત દીપતા સરીર-અવયવોવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. એનું 'પ્રકર્ષ' નામ રાખવામાં આવ્યું. બુદ્ધિ-દેવીનો આ પ્રકર્ષ નામનો પુત્ર દીવસે દીવસે વધતો ગયો, શુભોમાં તે તેના પિતા વિચક્ષણ જેવો જ હતો અને તેના ગામા વિમર્શનો તેના ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો.^૧

પ્રકરણ ૭ મું.

રસના-લોલતા.

વદન કોટરમાં આવેલા ખીલનું વર્ણન.
તેમાં દાસી સાથે રહેલ સુંદર વૈવના.
તેણે જડ વિચક્ષણપર કરેલી અસર.

૬ દિવસ વિચક્ષણ કુમાર અને જડ કુમાર પોતાના મનોહર 'વદનકોટર' નામના બગીચામાં રાધે ગયા. ત્યાં પોતાની હોંસમાં આવે તે પ્રમાણે ખાતા પીતા લહેર કરતાં ખુશીથી તેઓ કેટલોક કાળ રહ્યા. એ વદનકોટર બગીચામાં મોચરાના જેવા ધોળા આડા

૧ પ્રકર્ષ: ઉચ્ચતા, આગળ વધવાપણું (Progressive excellence).

૨ બુદ્ધિ અને વિચક્ષણતાનો પુત્ર, નિમેળચિત્ત નશાના મહાસય અને સુંદરતાનો પૌત્ર-એટલે પછી શુભ અને શુભચક્ષિમાં ખામી દોષ જ નહિ, તેમાં પણ નામ અને શુભે પ્રકર્ષ એટલે દિવસાનુદિવસ સર્વ બાળકમાં ઉત્કર્ષ મેળવનાર દોષ તેમાં નવાઈ નથી.

૩ વદનકોટર: પોતાના મોનું કોટર એટલે કાલું. મતલબ તેઓ છન્દાની નહક આગ્યા. અતંકારિક શાપમાં આખી વાતો છે.

અવળા ચીરાવાળા મુંદર ^૧ઝાડોની બે મળતી હારો-તેઓના નેવામાં આવી. તેઓ કૌતુકથી એ ઝાડની બેવડી ઘટાની અંદર પેઠા તો ત્યાં તેઓએ એક મોઢું ^૨ખીલ (રાફડો-ગુફા) જોયું અને તે એટલું ઊંડું હતું કે એનો છંદો ક્યાં હશે તે જણાતું પણ ન હોતું. આવું જબરજસ્ત ખીલ જોઈને તે શું હશે તે આખો ફાડી ફાડીને આશ્ચર્યથી બન્ને કુમારો નેવા લાગ્યા. ઘણા વખત સુધી એ ખીલને ધારી ધારીને જોતાં તેમાંથી એક રાતા વર્ણુવાળી મનોહર લલના-સ્ત્રી પોતાની દાસી સાથે બહાર નીકળી આવતી તેઓના નેવામાં આવી. આવી રીતે એકાએક બહાર આવતી ઘણી મુંદર સ્ત્રીને જોઈને જડ કુમાર પોતાના મનમાં ઘણા હર્ષ પામ્યો અને વિપરીત અંતઃકરણવાળો થઈ તે વિચાર કરવા લાગ્યો-અરે! આ તો કોઈ અપૂર્વ સ્ત્રી છે! આવી ઉત્તમ સ્ત્રી મેં કદિ જોઈ નથી! અહો! શી એની મુંદરતા! કેવી રમણીય આકૃતિ! કેવું મનોહર રૂપ! કેવા મુંદર આકર્ષક ગુણો! અરે એ તે

પર રમણીની શું કોઈ દેવની દેવી સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ આ મૃત્યુ-જડપર અસર. લોકમાં આવેલી હશે અથવા તો શું પાતાળમાંથી નીકળીને નાગકન્યા અહીં આવી હશે! અથવા તો નહિ નહિ! મારો એ વિચાર બરાબર નથી! સ્વર્ગમાં અથવા પાતાળમાં પણ આવી મુંદર સ્ત્રી ક્યાંથી હોય? અને મૃત્યુલોકમાં તો આવી સ્ત્રીની વાર્તા પણ ક્યાંથી થઈ શકે? મને તો એમ લાગે છે કે એને સારામાં સારા પરમાણુઓ વડે વિધિ (નસીબ-બ્રહ્મા)એ મારે માટે ખાસ મારા ઉપર સંતુષ્ટ થઈને બનાવી છે! વળી એ બાળાની સાથે કોઈ ગુરૂ જણાતો નથી અને તે બાળા ચપળ દૃષ્ટિથી મારી સામું વારંવાર જોયા કરે છે તેથી મારે માટે જ તેને બનાવીને આ વનમાં મૂકી હશે!! માટે હવે એ બાલિકાની નજીક જઈને એના નામની બરાબર પરીક્ષા કરું અને તેને સ્વીકારી લઉં! ખીલે આડો અવળો વિચાર કરવો શા કામનો?

વિચક્ષણ કુમારે પણ વદનકોટરમાં આવેલા મોટા ખીલમાંથી નીકળતી એ મુંદર બાળાને જોઈ કે તરત તેના મ-પર રમણીએ કરેલી નમાં વિચાર આવ્યો કે-એક તો આ પારકી સ્ત્રી વિચક્ષણપર અસર. છે, એકલી છે, જંગલમાં છે અને મનોહર છે-એવી સ્થિતિમાં એની સામું રાગથી જોવું યોગ્ય નથી તેમ-

૧ રડોમાં દાંતની બે હારો છે તેનું આ રૂપક છે.

૨ તાજડું અને નીચેના કામનો પોલાણનો દાંતોની પછવાડેનો ભાગ.

એવી એકાંત સ્થિતિમાં એકલી પારછી સ્ત્રી સાથે બાપલુ કરવું પળુ ઉચિત નથી, દારણુ કે—

યતઃ સન્માર્ગસ્કાતાં, યતમેતન્મહાત્મનઃ ।

પરસ્થિયં પુરો દૃષ્ટ્વા, યાન્ત્યધોમુલ્લહણ્યઃ ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ માર્ગે ચાલનારા મહાત્મા પુરુષોનું એ પ્રત હોય છે કે જ્યારે પળુ તેઓ પોતાની સાથે પારછી સ્ત્રીને લુએ છે ત્યારે નીચે મુજબે જમીન તરફ નજર કરીને તેઓ ચાલ્યા જાય છે. માટે હવે આ સ્થાનેથી ચાલ્યા જવું એ સાફ છે, એ બાળતમાં બીજે વિચાર કરવામાં સાર નથી—આવો વિચાર કરી તેણે જડ કુમારનો હાથ ખેંચ્યો અને ચાલવા માંડ્યું. વિચક્ષણ કુમાર કાંઈક બળવાન હોવાથી તેણે જ્યારે જડનો હાથ ખેંચ્યો અને સાંધી પસાર થવાની સંજ્ઞા કરી ત્યારે બાલુ પોતાનું સર્વ નાશ માગી ગયું હોય નહિ તેમ જડકુમારને મોટો ખેદ થયો.

દાસીએ પાથરેલી જળ.

કુમારેને પાછા બોલાવ્યા.

રસના સાંધે કરાવેલ પરિચય.

પોતાની વાત પળુ કરી નાખી.

હવે વિચક્ષણ અને જડ કુમાર જ્યાં દૂર ગયા ત્યાં તો પેલી મુંદર સ્ત્રી સાથે જે દાસી હતી તે તેઓની પછવાડે દોડતી આવી, અને દૂરથી જ પોકાર કરી કહેવા લાગી.

દાસી—“બચાવો! મારા પ્રભુ! મને બચાવો! અરે! હું મંદ બાળ્યવાળી મરી જઈ છું! મારો બચાવ કરો, બચાવ કરો!”

જડ કુમારે તેના તરફ પાછા વળીને જોયું અને તેને કહ્યું “મુંદર! જરા પળુ બપ રાખ નહિ! તને કોનાથી બપ થયો છે તે મને જણાવ.”

દાસી—“અરે સાહેબ! આપ બન્ને ગૃહસ્થો મારી શેઠાણીને મૂકીને ચાલતા થયા એટલે એ બાપડીને તો મૂર્છા આવી ગઈ અને મરવા પડી છે. એ તો અભાદે ભોંભેગી (જમીન સરસી) થઈ ગઈ છે. મહેરબાની કરીને પ્રથમ આપ બન્ને એની નજીક આવો. તમે તેની પાછે રહેશો એટલે મારી શેઠાણીની તળીઅત બરાબર થઈ જશે. એમની તળીઅત સારી થઈ ગયા પછી હું જરા નિર્મિત થઈને તમારી પાછે એનું સર્વ સ્વરૂપ બરાબર જણાવીશ.”

જહકુમાર અમલમાં મૂકવા લાગ્યો અને તે જે ફરમાવે તે જાણે પોતાની ઉપર મહેરબાની કરતી હોય એમ માનતો હોંસથી અને આનંદથી સર્વ કરતો ગયો.

આવી રીતે રસના ભાર્યા ઉપર આસક્ત થઈ જવાથી જહકુમારને દરરોજ અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરવી પડતી હતી, ઉપાધિમાં આનંદ. અનેક ખટપટો ઉઠાવવી પડતી હતી, કંઈક જાતની ગોઠવણો કરવી પડતી હતી, છતાં મોહને લીધે તે એમ જ માનતો હતો કે-અહો ! હું ઘણો પુણ્યશાળી છું, ખરેખરે ભાગ્યશાળી છું, માફક કામ બરાબર થઈ ગયું છે, અત્યારે આવી સુંદર સ્ત્રી મને પુણ્યોદયથી પ્રાપ્ત થઈ છે તેથી હું સુખરૂપ દરિયામાં ફૂંચી માફ છું ! હાલમાં મારે જેવું સુખ છે તેવું ત્રણ ભુવનમાં કોઈને પણ સુખ નથી, કારણ કે આવી સુંદર સ્ત્રી વગર દુનિયામાં સુખ શું હોઈ શકે ?

यतोऽलीकसुखास्वादपरिमोहितचेतनः ।

तदर्थं नास्ति तत्कर्म, यदर्थं नानुचेष्टते ॥

કહ્યું છે જે : તદ્દન ખોટા સુખના સ્વાદમાં લંપટ થયેલા અને મોહમાં આસક્ત થઈ ગયેલા પ્રાણીને ખોટા સુખની પ્રાપ્તિની ખાતર એવું કોઈ પણ કામ નથી કે જે કરવામાં તેને કોઈ પણ પ્રકારે આંચકો આવતો હોય. આવી રીતે તે સ્ત્રીની લાલનાપાલનામાં આખો વખત પસાર કરતો જોઈને લોકો જહની મશકરી કરવા લાગ્યા કે “ખરેખર ! આ જહકુમાર તો જહલરત જેવોજ લાગે છે.

यतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो, विमुखः पशुसन्निभः ।

रसनालालनोद्युक्तो न चेतयति किञ्चन ॥

કહ્યું છે જે : રસના ઇંદ્રિયમાં લંપટ થયેલો પ્રાણી તેનું જ લાલન પાલન કરવામાં તત્પર થઈ ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ એ ત્રણે પુરુષાર્થોને છોડી દઈને પશુની માફક મનમાં કોઈ પણ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી. માટે ખરેખર એ જહ જ જણાય છે.” લોકો આવી રીતે અનેક પ્રકારે હાંસી કરે, નિંદા કરે, તેની દરકાર કર્યા વગર જહકુમાર તો એ રસનામાં લુબ્ધ થઈ જઈને કોઈ પણ રીતે જરા પણ પાછો હૃદયો નહીં અને પોતાનો બધો વખત રસનાની સેવામાં ગાળવા લાગ્યો.

વિચક્ષણ અને રસના.

લોહતાએ અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે બાપણ ક્યું અને તેની સાથે જડકુમારે સવાલ જવાબ કર્યા તે સાંભળીને વિચક્ષણની મધ્યસ્થ મન રાખીને વિચક્ષણકુમારે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે—આ (રસના) મારી સ્ત્રી છે તે વાત તો નિઃસંશય સાચી જણાય છે, કારણ કે તે મારા વદનકોટર વનમાં દેખાય છે, પરંતુ આ દારી રસનાની લાલનાપાલના કરવાની મને સૂચના કરે છે તે બાબત રીતસર બરાબર તપાસ કર્યા વગર અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી. કશું છે ને:—

यतः स्त्रीचचनादेव, यो मूढात्मा प्रवर्तते ।

कायंतत्त्वमविज्ञाय, तेनानर्थो न दुर्लभः ॥

હડીકતનો સાર બરાબર સમજવા વગર જે મૂર્ખ પ્રાણી સ્ત્રીના વચનપર આધાર રાખીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને અનર્થ થવો અશક્ય કે અસંભવિત નથી, તેથી લોહતા દારી જ્યારે જ્યારે કંઈ ખાવાના પદાર્થની માગણી કરે ત્યારે તેને ખાવાનું અનાદરથી આપવું અને તેથી રીતે વખત પસાર કરીને તેની બરાબર તપાસ કરવી—એટલે આ વાતમાં ખરેખરે સાર શું છે તે જણાઇ આવે.

સાર પછી વિચક્ષણ કુમારે વિચારને પરિણામે નિર્ણય કર્યો કે એ રસના પોતાની સ્ત્રી છે તો તેને આહાર સાધારણ રીતે આપીને તેની પરિપાલના તો કરવી, પણ તેના ઉપર કોઈ પ્રકારનો રાગ રાખવો નહિ અને તેને અંગે લોહતા (લોહપતા-શુદ્ધિ)નો ખીલકુલ આદર કરવો નહિ, તેમ જ એ સ્ત્રી ઉપર જરા પણ વિધાસ મૂકવો નહિ અને માત્ર આણુ વ્યવહાર જાળવવા ખાતર પોતાની જરા પણ નિંદા ન સાચ તેવા સીધા માર્ગને અનુસરીને રસનાને પોષવી, પણ તેને જરા પણ મોડું સ્થાન આપવું નહિ. એ પ્રમાણે કરેલા નિર્ણયને પરિણામે વિચક્ષણકુમાર ધર્મ, અર્થ, અને કામ ત્રણે પુરુષાર્થ એક સાથે સાધવા લાગ્યો; જરૂની જેમ સર્વ સંબંધીઓને તેણે વિચારી ન દીધા; એને લઈને વિદ્વાન અને સમજીત વર્ગે એના તરફ પૂજ્ય બાવથી જોવા

૧ દરેકને યુગમા છઠ્ઠ દોષ છે. છઠ્ઠ દોષથી ગુફસાન નથી, પણ તેમાં હૃદયતા વધારી દોષરૂદ્ધિ થાય છે. આ બાબત સમજ વિચારવી.

લાગ્યો. વિચક્ષણ કુમારે એવી રીતે કેટલોક વખત આનંદમાં પસાર કર્યો. એ વિચક્ષણ કુમારને કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વગરનો જાણીને તેમ જ પરાક્રમી જોઈને લોલતા દાસી એની પાસે કોઈ પણ પ્રકારની ચાચના કરતી જ નહિ, કારણ કે તે વિચક્ષણ કુમારનો અંદરનો ભાવ અરાખર સમજતી હતી. આવી રીતે લોલતા રહિત વિચક્ષણ કુમાર રસનાને પાળતો હતો, તેનો નિર્વાહ કર્યે જતો હતો, તો પણ તેને કોઈ પણ પ્રકારનો કલેશ થતો ન હોતો અને નિરાંતે આનંદથી રહેતો હતો; કારણ કે દુરાત્મા જડને રસના (જીભ)ની લાલનાપાલના કરવામાં જે દોષો અને દુઃખો ઉત્પન્ન થતાં હતાં તેનું કારણ લોલતા-તેમાં ગૃહિ હોતું અને વિચક્ષણ કુમારે તો લોલતા જ એકદમ દૂર કરી દીધી હતી તેથી જો કે તે રસનાનું પાલન કરતો હતો તો પણ તેને દોષ પ્રાપ્ત થતો ન હતો અને તેને કોઈ પણ અનર્થ પણ પ્રાપ્ત થતા ન હોતા.

જડના કુટુંબીઓની સલાહ.

હવે જડકુમારે એક દિવસ પોતાની માતા સ્વયોગ્યતા અને પિતા અશુભોદયની પાસે રસના નામની સ્ત્રી પોતાને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સંબંધી સર્વે હકીકત કહી બતાવી. તેઓએ જ્યારે પોતાના પુત્રને રસના ભાર્યા (લોલતા દાસી સાથે) મળવાની હકીકત જાણી ત્યારે તેમને ઘણો આનંદ થયો. પછી પુત્રપર મનમાં ઘણો જ પ્રેમ લાવીને તેમણે બન્નેએ જડને કહ્યું—“પુત્ર! અભારે તારા ખરેખરા પુણ્યનો ઉદય થયો છે, તેથી તારે યોગ્ય સ્ત્રી તને મળી આવી છે અને વળી એ સ્ત્રીની લાલનાપાલના કરવાનું કામ તં શરૂ પણ કરી દીધું છે—એ કામ તં ઘણું સાફ કર્યું! આ સુંદર સ્વરૂપવાળી તારી સુભાર્યા તને ઘણું સુખ આપે તેવી છે, તેથી પુત્ર! તારે રાતદિવસ તેની લાલનાપાલના કરવી.”

૧ આસક્તિ રહિત ભોજનમાં પરિણામે દુઃખ નથી, કેમકે આ સંસારમાં શરીર કોય ત્યાં સુધી ખાવા પીવાની તો જરૂર પડે જ છે; તેથી કાંઈ રસનાની અનર્થજનક પોષણ થતી નથી; પણ જો ગૃહિપૂર્વક રસ સાથે જિંદગાને પોષવામાં આવે તો શારીરિક દુઃખો પણ ઘણાં યાય છે. વિચાર કરવાથી સમજી શકાય તેવી આ હકીકત છે.

૨ અશુભોદયને આનંદ જ યાય તેમ છે, કારણ રસનામાં પડી જાય તો પ્રાણી અશુભ દર્મની નિર્જરા પણ કરી શકે નહિ અને તેથી તેમને પૂરતો અવકાશ મળે. પોતાને યોગ્ય માનનાર (સ્વયોગ્યતા)ને અંગે આજ સ્થિતિ યાય છે.

૩ અશુભોદયના દષ્ટિબિન્દુથી.

આપી રીતે જડકુમાર પોતે એક તો સ્ત્રીની લાલનાપાલના કરવામાં તેવાર થઈ રહ્યો હતો અને તેજ ધંધો લઈને બેઠો હતો અને તે ઉપરાંત વળી તેના માતાપિતાએ પણ તેની પ્રેરણા કરી, પછી વાતમાં બાકી શું રહે? એક તો સ્ત્રી પોતે જ મદનના (કામદેવના) ઉન્માદથી ભરપૂર હોય અને તેમાં વળી તેવા જ પ્રસંગે મોર ટહુકા કરે, પછી ઉન્માદમાં બાકી શું રહે? આપી જડકુમાર રસનાની લાલનાપાલના કરવામાં ઘણો જ વધારે આસક્ત થયો અને તેને પ્રસન્ન કરવા ખાતર પોતે અનેક પ્રકારની વિટંબણા સહન કરવા લાગ્યો.

વિચક્ષણ કુમારે રસના સંબંધી

કુટુંબીઓ સાથે ચલાવેલી ચર્ચા.

હવે વિચક્ષણ કુમારે પોતાની માતા નિજઆડતા અને પિતા શુભોદય પાસે રસનાની પ્રાપ્તિ સંબંધી સર્વ હકીકત એક દિવસ કહી સંભળાવી. તે વખતે તેની ભાર્યા છુદ્ધિદેવી, પુત્ર પ્રકર્ષ અને સાળો વિમર્શ પણ સાથે જ હતા. તેમને પણ રસના ભાર્યાની પ્રાપ્તિ સંબંધી સર્વ હકીકત જણાવી.

સ્ત્રી સંબંધી શુભોદયના વિચારો.

તે વખતે શુભોદયે કહ્યું કે “પુત્ર! તને શું કહેવું? તું વસ્તુ-તત્ત્વ બરાબર સમજે છે અને તેથી જ તું ખરેખરો વિચક્ષણ (અર્થ-સમજુ-દીર્ઘદષ્ટિ) કહેવાય છે; છતાં કુદરતી રીતે તને મારા તરફ બહુમાન છે તેથી તને ઉપદેશ આપવાની મને તે (બહુમાન)પ્રેરણા કરે છે. માટે હું કહું છું તે બરાબર સાંભળ: સર્વ સ્ત્રીઓ પવનની જેવી ‘ચંચળ’ હોય છે, સંધ્યાકાળના આકાશની પંક્તિ જેવી ફાજવારે ‘રંજા’ અને પછી વિરંજા હોય છે, નદીની પેઠે પર્વત જેવા ઊંચા સ્થાનથી ઉપજ થઈ ‘નીચગામિની’ હોય છે, કાચ (દર્પણ)માં

૧ ઉપર અશુભોદયના રસના સંબંધી વિચાર સાથે આ વિચારો સ્પષ્ટમાત્રા.

૨ ચંચળ. મ્હેલ છે: (૧) સ્ત્રી પહે-રિયર નાહિ તેવી; (૨) પવન પહે-ચાલતો.

૩ રંજા. મ્હેલ છે: (૧) સ્ત્રી પહે-આસન, પ્રેમ બતાવનારી; (૨) આકાશ

પહે-નાઈ. વિરંજા. મ્હેલ છે: (૧) સ્ત્રી પહે-પ્રેમવનરની; (૨) આકાશ પહે-દૂમ-વરાળ. સંધ્યાનો રંગ જતા વખત રહી બદલ બદલ છે.

૪ નીચગામિની. મ્હેલ છે: (૧) સ્ત્રી પહે-અપમ પુણ્ય વરાળ જનારી, તેની કાંઈ સંબંધ રસનાની; (૨) નદી પહે-નદીને જનારી. નદીનો પર્વત જેવા ઊંચા સ્થાનથી નીચા ગામની નદી જ આવે છે.

દાખલ કરેલ મુખની પ્રતિમાની જેવી દુર્ગાદેવિ હોય છે, ઘણી કુટિલ-તાથી ભરપૂર નાગોને (સર્પોને) રાખવાના કરંડિયા જેવી છે, કાળકૂટ જેવા મહા સખત વિપની વેલડી સમાન એકદમ અમરણને ઉત્પન્ન કરે તેવી છે, નરકના અત્યંત ભયંકર અગ્નિ જેવો સંતાપ કરનારી છે, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે તેવા શુભ ધ્યાનની ખરેખરી દુરમન છે, મનમાં તે કાંઈક જૂદા જ કાર્યની ચિંતવના કરતી હોય છે, માયા કપટથી બોલે છે કાંઈ બીજું જ, અને કરે છે કાંઈ ત્રીજું જ, અને તે સર્વ વખત પુરૂષ પાસે જાય તે મહા પતિવ્રતા શુદ્ધ સાધ્વી હોય તેવો દેખાવ કરે છે, ઇંદ્રજાની વિદ્યાની પેઠે તે દૃષ્ટિને સારી રીતે આચ્છેદન કરે છે, અ-ગ્નિના પિંડની પેઠે મનુષ્યના ચિત્તરૂપ લાખને દ્રાવ કરાવનારી (પીગળાવનારી) હોય છે, સ્વાભાવિક પ્રકૃતિથી જ સર્વ પ્રાણીને અરસ્પરસ વિરોધ કરનારી છે, બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ તેટલા માટે સ્ત્રીઓને સંસારચક્રને ચલાવવાના કારણભૂત કહી છે, કોઈએ દિવ્યામૃત જેવા અન્નનું ભોજન કર્યું હોય પણ જો તેમાં એક માખી આવી જાય તો તે જેમ સર્વ ખાધેલ અન્નને વમન કરાવી બહાર કાઢે છે તેવી રીતે એ પુરૂષના સર્વ વિવેકામૃતભોજનનું વમન કરાવી દે છે, અસત્ય ભાષણ, સાહસિકપણ, કપટવૃત્તિ, લજ્જારહિત-પણ, અતિ ભોભીપણ, નિર્દયપણ, અપવિત્રપણ-એ શુભો(?) સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતેજ હોય છે; વત્સ ! તને વધારે વિવેચન કરીને શું કહેવું? હુંકામાં કહું તો આ દુનિયામાં જે કાંઈ દાપોના સમૂહો રહેલા છે તે સર્વ એકઠા કરીને સ્ત્રીરૂપ ભંડારમાં સર્વદા ભરી રાખ્યા છે; તેટલા માટે જે પ્રાણી પોતાનું હિત ઇચ્છતો હોય તેણે પોતાનો આત્મા એ સ્ત્રીઓને ભરોસે ન રાખવો. હકીકત સ્પષ્ટ કરવા માટે આટલી લંબાણથી તને વાત કહી બતાવી. તને આ

૧ દુર્ગાદેવિ. શ્લોક છે: (૧) સ્ત્રી પક્ષ-જેને માખી-કળી ન શકાય તેવી; (૨) દર્પણગત પ્રતિમા પક્ષ-જેને પકડી ન શકાય તેવી.

૨ કુટિલતા. શ્લોક છે: (૧) સ્ત્રીપક્ષ-વંદા, વાંદાઈ; (૨) સર્પ પક્ષ-ઝેરીલા-પણ.

૩ અમરણ. શ્લોક: (૧) સ્ત્રી પક્ષ-નાશ; (૨) સર્પ પક્ષ-મૃત્યુ.

૪ આચ્છેદન. શ્લોક છે: (૧) સ્ત્રી પક્ષ-કાપણ, છેલ્લું તે; (૨) ઇંદ્રજાન પક્ષ-પાતાલને બીજી લેવું તે. અથવા આચ્છેદન-પાતાલ છે તેવો અર્થ-નગરઅંધ-વાવ છે.

૫ દ્રાવ. શ્લોક છે: (૧) સ્ત્રી પક્ષ-વરકેરણી; (૨) દાખ પક્ષ-પીગળવું તે.

રસના નામની બાર્થા લોહતા દારી સાથે મળી ગઈ છે તે મને તો ચારી લાગતી નથી. તારો તે વળી એની સાથે ભેગ છાંપી થયો? હજુ તો એ છાંપી આવી છે અને દોખુ છે તે પણ જાણવામાં આવ્યું નથી, માટે એને સંપરવા પહેલાં એના મૂળ સ્થાનની બરાબર તપાસ કર.

अत्यन्तमग्रमत्तोऽपि, मूलमुद्धेरवेदकः ।

स्त्रीणामपितसद्भावः प्रयति निधनं नरः ॥

પ્રાણી ગમે તેવો ખબરદાર હોય, પણ જો તે સ્ત્રીના મૂળ સ્વભાવની બરાબર તપાસ કરતો નથી, તેને બરાબર જાણખતો નથી, અને છતાં જો તેને પોતાનો દૃઢપણાવ અર્પી દે છે તો આખરે તે જરૂર હેરાન થાય છે, નાશ પામે છે અને પૂરે પસ્તાય છે.”

નિજવ્યાઢતા માતાના વિચારો.

નિજવ્યાઢતા માતાએ કહ્યું “વત્સ વિચક્ષણ! તારા પિતાએ જે વાત કરી છે અને જે સલાહ આપી છે તે તદ્દન ચોગ્ય છે. આ રસનાની ઉત્પત્તિ છાંપી થઈ છે તેની બરાબર તપાસ કર. એમાં વાંધા એટું શું છે? એનાં કુળ, શીળ અને સ્વરૂપ બરાબર જાણવાથી એને અનુસરવાનું કાર્ય વધારે સગવડતા ભરેલું થઈ પડશે, મતલબ કે એને છાંદે અને કેટલું અનુસરશું એનો નિર્ણય કરવા માટે વિશેષ સાધનો મળી આવશે.”

બુદ્ધિદેવી વિગેદની સલાહ.

‘બુદ્ધિદેવીએ કહ્યું-“આર્યપુત્ર! વડીલો જેમ આજ્ઞા કરે તેમ કરશું તે આપશ્રીને ઉચિત છે.

अलङ्घनीयवाक्यं हि गुरुवः सत्पुरुषाणां भवन्ति ।

“સત્ગુણ પુરૂષો વડીલના વાક્યનું કદિ પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી.”

પ્રકર્ય (પુત્ર) કહેવા લાગ્યો. “પિતાશ! મારી માતા બુદ્ધિ દેવીએ ચોગ્ય વાત કહી છે.”

૧ વિચક્ષણ આચાર્ય પોતાની સર્વ વાનાં કહે છે તે રિપુદારણ પણ સાંભળે છે. સંસારીજીવ પોતાના રિપુદારણના બવની સર્વ વાત સદાગમ સમક્ષ અમહીતસંકેતને હેરાનને કહે છે. બુદ્ધિદેવી બાર પ્રદેશમાં વિચક્ષણ કુમારની પતી છે

વિમર્શ કહેવા લાગ્યો—“આમાં અયોગ્ય બોલતાં જ કોને આવડે છે ! મોળી વાત કરે તેવા કોણુ છે ? યોગ્ય પરીક્ષાપૂર્વક કરવામાં આવેલું સઘળું સુંદર જ હોય છે”

વિચારને પરિણામે રસનાની મૂળ-

શુદ્ધિ કરવા માટે થયેલો નિર્ણય.

તે માટે વિમર્શની થયેલી પસંદગી.

પ્રકર્ષનું મામા સાથે સહગામિત્વ.

વિચક્ષણ કુમારે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે—આ સર્વ સંબંધી વર્ગ જે સલાહ આપે છે તે બરાબર છે. વાત ખરી છે કે વિદ્વાન માણસે જે સ્ત્રીના કુળસંબંધી, શીળ સંબંધી અને આચારસંબંધી સર્વ હકીકત જાણી ન હોય તેને સંઘરવી યોગ્ય નથી, તેની સાથે પરિચય કરવો ઉચિત નથી અને તેનાપર વિશ્વાસ મૂકવામાં કુલશીળઆચારની લાભ નથી. હવે આ રસનાની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ તપાસજરૂરીલાગી. છે તે સંબંધી હકીકત^૧ મને લોલતાએ અગાઉ કહી છે તો ખરી, વળી એના શીલ અને આચાર કેવા છે તે સંબંધમાં પણ હમણા મારા જાણુવામાં આવ્યું છે કે એ રસનાને સાઈ સાઈ ખાવા પીવાનું બહુ જ ગમે છે, તેની દાસી લોલતા પણ એ જ સલાહ આપે છે; પરંતુ કોણુ ડાહ્યો માણસ કુળવાન સ્ત્રીના વચન પર પણ વિશ્વાસ મૂકે ? સાપણુની ગતિની જેમ સ્ત્રીઓની ચિત્તવૃત્તિ નિરંતર વાંકીચુંકી જ હોય છે, તેથી તેના ઉપર ભરોસો કેમ રાખી શકાય ? ત્યારે કુળવાન ગૃહસ્થસ્ત્રીના વચનપર પણ વિશ્વાસ ન મૂકાય તો પછી આવી એક દાસીના બોલવા ઉપર ભરોસો રાખવો એ તો દીક નહિ જ. શીલ અને આચાર સાથે વસવાઈ ઘણે કાળે જ જાણી શકાય છે, એક બે વાર લબ્ધકઞ્ચક (સહેજ સાજ) મળવાથી શીલ અને આચારની કાંઈ ખરી ખબર પડતી નથી. વળી મારે આવો વધારે વિચાર શા માટે કરવો ? મારા પિતાજી વિગેરેએ જે પ્રમાણે સલાહ આપેલ છે તે જ પ્રમાણે કંઈ અને આ રસનાની મૂળશુદ્ધિ બરાબર મેળવું. એની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી છે એ હકીકત સમજીને ત્યાર પછી જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ.

૧ જુઓ પ. ૭૬૮-૭૭. ત્યાં લોલતાએ વિશ્વાસ નગરથી રસનાનો પરિચય બતાવ્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી વિચક્ષણકુમારે તેના પિતાને કહ્યું કે “જેવી પિતાજીની આજ્ઞા! પરંતુ રસનાની ઉત્પત્તિ શોધી કાઢવા માટે મોકલવા યોગ્ય કોણ છે? કોણ એની તપાસ બરાબર કરી શકશે? એ હકીકત પણ આપત્રી જ જણાવે.”

શુભોદય—“વત્સ! આ તારો સાજો વિમર્શ જે મહત્વનું કાર્ય સંપાદનું છે તેનો ભાર ઉપાડવાને સમર્થ છે.”

યુક્તચાયુક્તવદ્માતિ, સારં ચાસારમુચ્ચકૈઃ ।

અયુક્તં યુક્તવદ્જ્ઞાતિ, વિમર્શૈન ચિના જને ॥ ૧ ॥

“એનું નામ વિમર્શ એટલે વિચાર-મુતકં છે. વિમર્શ વગર કામ કરવા જેવું હોય તે ન કરવા જેવું લાગે છે, સાફ હોય તે અસાર લાગે છે અને જે કામ ન કરવા જેવું હોય તે કરવા યોગ્ય લાગે છે. એ વિમર્શ જે પ્રાણીને અનુકૂળ હોતો નથી તેને હેય કાર્ય ઉપાદેય લાગે છે અને ઉપાદેય કાર્ય હેય લાગે છે એટલે તજવા યોગ્ય કાર્ય કર્તવ્યરૂપ-આદર કરવા યોગ્ય જણાય છે અને તેથી હેલકું આદર યોગ્ય કર્તવ્ય લાજ્યરૂપ જણાય છે. કોઈ ઘણું ગહન કામ હોય અને જેમાં શુદ્ધિ બરાબર પ્રયત્નરૂપ કરી શકે તેમ ન હોય તેવા હાથ કામમાં પણ આ વિમર્શ સર્વ હકીકતપર વિવેચન કરીને એક સરખો નિર્ણય કરાવી શકે છે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે એ વિમર્શ પુરૂષનાં અને સ્ત્રીનાં રહસ્ય સમજે છે, દેશની, જાતની અને રાજ્યોની વ્યવસ્થા જાણે છે, રત્નોની પરીક્ષા કરી શકે છે, લોકધર્મનું રહસ્ય જાણે છે, સર્વ જીવનનાં તત્ત્વ તેનાં જાણવામાં આવેલાં છે, દેવનું તત્ત્વ તે જાણે છે, સર્વ શાસ્ત્રોનાં રહસ્ય તેના લક્ષ્યમાં રહેલાં છે, ધર્મ અને અધર્મની વ્યવસ્થામાં રહસ્ય શું છે તે બરાબર તેના ખ્યાલમાં છે. આવી સર્વ બાબતનાં સ્વે જાણનાર વિમર્શ વગર આ દુનિયામાં બીજો કોઈ નથી. એ યાચ છે તેઓ સર્વ બાબતનું અંતર રહસ્ય સમજીને મુખી થાય છે. ખરેખર, તારે આવો વિમર્શ જેવો સજો-સાજો મળ્યો છે

૧ વિમર્શ: વિચાર-વિતર્કન-વિચાર વગરનાં કામ નકામાં. વપાસ કરવામાં અને વિતર્કની ખાસ જરૂર છે. સમજણ વગરની વપાસ નકામી છે. ૨ સજો-વિચારનો જે ઉપયોગ અથ જવાબો છે તે અનુસરથી સમજાય તેવો છે

તેથી તું ભાગ્યશાળી છે; ઓછા નસીબવાળા પ્રાણીઓને ચિંતા-મણિ રત્નની પ્રાપ્તિ કદાપિ પણ થતી નથી. તારે રસનાની ઉત્પત્તિની શોધ કરવાના કામ માટે એને જ મોકલવો. સૂર્ય જ રાત્રીના અંધકારને દૂર કરવાને શક્તિમાન છે.”

વિચક્ષણ—“જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા!”

વિચક્ષણે એટલું કહીને વિમર્શના મુખ સામું જોયું. (તે રસનાના મૂળની શોધ કરવાનું કામ ઉપાડી લેવા રાજ છે કે નહિ તેના નિર્ણય જાણવા માટે.)

વિમર્શ—“મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી. આપને જે કહેવું હોય તે કહો. હું કરવા તૈયાર છું.”

વિચક્ષણ—“જો એમ જ છે તો પછી પિતાશ્રીનો હુકમ જલ્દી અમલમાં લાવો—મતલબ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરવા માટે જાઓ.”

વિમર્શ—“બહુ સાફ. હું તો તૈયાર જ છું. માત્ર એક વાત પૂછવાની છે: પૃથ્વી ઘણી વિશાળ છે, દેશો અનેક છે, તેમાં રાજ્યો ઘણાં છે, તેથી મારે કદાચ વધારે વખત રોકાવું પડે, માટે તમે વખતનો નિર્ણય કરો કે મારે કેટલા વખતમાં પાછા ફરવું.”

વિચક્ષણ—“ભદ્ર ! તમને એક વર્ષનો વખત^૧ આપવામાં આવે છે.”

વિમર્શ—“બહુ કૃપા !”

આ પ્રમાણે કહીને પ્રણામ કરીને વિમર્શ ચાલવાની તૈયારી કરી. એ વખતે પ્રકર્ષ ઉઠીને પોતાના પિતામહ (દાદા) શુભોદયને પગે પડ્યો, નિજઆજ્ઞતા પિતામહી (દાદી)ને વંદન પ્રકર્ષનું સાહચર્ય. કર્યું અને પોતાના માતા પિતા (વિચક્ષણકુમાર અને ભુદ્ધિદેવી)ને પ્રણામ કર્યા અને પછી બોલ્યો કે “જો કે મને મારા માતા પિતાનો વિરહ થશે એવા વિચારથી મારા મનમાં નિવૃત્તિ થતી નથી તો પણ મારા મામા (વિમર્શ)ની સાથે સહચારીપણું હોવાથી મારા અંતઃકરણમાં તેમનું બહુ જ ખેંચાણ રહે છે. જન્મથી તેમની સાથે જ રહેલ હોવાને લીધે મામા વગર તો એક ક્ષણવાર પણ હું જીવી શકું તેમ નથી. માટે આપ મને જરૂર રત્ન આપો તો મારા મામા જાય છે તેની સાથે હું પણ જાઉં.”

પુત્રના આવાં વચન સાંભળીને પુત્ર પરના સ્નેહથી વિચક્ષણકુમારનું હૃદય ઉછળ્યું, આંખમાં આનંદનાં આંસું આવી પુત્રપ્રદંસા. ગયાં અને તેણે પોતાના જમણા હાથની આંગળી-ઓથી પ્રકર્ષ પુત્રનું મુખકમળ ઊંચું કરી તેના ઉપર

૧ આ એક વર્ષનો અવધિ લક્ષ્યમાં રાખવો, એના રોપકાળનો આગળ ઉપયોગ થવાનો છે.

એક સુંબન ક્યું અને 'માયું મુંધું. પછી "બાલુ સાઈ ભાઈ!" એમ કહીને તેને ચોતાના ખોજામાં બેસાડ્યો. પછી વિચારણુ કુમારે ચોતાના પેતા શુભોદય સામું લેઇને કહ્યું "પિતાશુ ! આ પ્રકર્યે નાનો બાળક કે છતાં તેમો વિનય જોયો ? એની બોલવાની યુક્તિસરની પદ્ધતિ જોઈ ? તેના વચનમાં ઉભરાઈ જતો એક લેવામાં આવ્યો ?"

શુભોદયે જવાબમાં કહ્યું "વત્સ ! એમાં નવાઈ જેવું શું છે ? આ અને યુદ્ધિ-દેવીના ઇકરાનું તો એવું જ વર્તન હોતું જોઈએ. પણ ભાઈ ! ઇકરાની વડુ (યુદ્ધિદેવી)ના સંબંધમાં કે પૌત્ર (પ્રકર્ય) સંબંધમાં પ્રસંસા કરવી એ અમને યોગ્ય નથી અને ખાસ કરીને તારી પાસે અમારે તે વાત કરવી ન જ જોઈએ; કારણ કે વ્યવહારમાં કે છે કે નહીં—

પ્રત્યક્ષે ગુરવઃ સ્તુત્યાઃ, પરોક્ષે મિત્રવાન્ધવાઃ ।

મૃતકાઃ કર્મપર્યન્તે, નૈવ પુત્રા મૃતાઃ સ્ત્રિયઃ ॥

હવેની તેમની સમક્ષ સ્તુતિ કરવી, મિત્ર અને સગાની તેમની હાજરીમાં સ્તુતિ કરવી, નોકરના સંબંધમાં કામ થઈ રહ્યા પછી કે છોડે તેનાં વખાણ કરવાં, પુત્રનાં વખાણ ન જ કરવાં અને સ્ત્રીનાં માણ તેના મરણ પછી કરવાં. છતાં એ પુત્રવધૂ અને પૌત્રના અતિ પ્રેમ શુભો જોઈને તેઓના વખાણ કર્યા વગર મારાથી રહી શકાતું નથી. તારી ભાર્યા આ યુદ્ધિદેવી ચંદ્રની ચંદ્રિકાની હિ પ્રાંસા. માફક મુંદર રૂપવાળી છે, તારા જેવી જ છે, શુભમાં વધારો કરનારી છે, ઘણી ભાગ્યશાળી છે, પતિ ઉપ-
 ૧. એકમાં તત્પર છે, આલાક છે, સર્વ કાર્યમાં અત્યંત કુશળ છે,
 ૨. સંપાદન કરી આપે તેવી છે, ઘરનો ભાર ઉપાડવામાં ઘણી સક્તિ-
 ૩. છે, એની દૃષ્ટિ ઘણી વિશાળ છે છતાં એને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળી
 ૪. રામાં આવે છે અને સર્વાંગ મુંદર હોવા છતાં જીહ્વામાના મનમાં

૧ માયું સુંબવાનો વિવાજ જ્યારે પણ બંગાળામાં પ્રચલિત છે. એ ધણે પ્રથમ બાપ જતાવે છે. પિતા માતા કે વડીલો પુત્રનું માયું સુંબે છે.

૨ વિરોધાભાસ છે: વિશાળ-લાંબી નજરવાળી છે અને સાથે સૂક્ષ્મ-ખારી-દૃઢકિત સમજવાતી છે.

૩ મુંદર દેહવાળી સ્ત્રી વરફ કોઈને દેખ થવો ન જોઈએ, પ્રેમ થવો જોઈએ; જ્યાં પ્રાણીઓને સ્વાભાવિક રીતે જુદી વરફ દેખ દોષ છે, જુદીના વાંધા દોષ ૪ વિરોધાભાસ છે.

દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. વળી નિર્મળમાનસ નગરના મલકાય રાજા અને^૧ સુંદરતા દેવી જે પુત્રીને જન્મ આપે તેનું વર્ણન કરવાને કોણ સમર્થ થઈ શકે? એવી પુત્રીમાં કહેવા જેવું હોય પણ શું? આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રકર્ષનું વર્ણન પણ અત્યારે બહુ કરવાની જરૂર નથી. એની માતાવડે (બુદ્ધિદેવીવડે) એ પણ અનંત શુણને ધારણ કરનાર થતો જાય છે. વત્સ વિચક્ષણ! વધારે તો શું કહું? પણ હુંકામાં કહું તો લોકોમાં તું ખરેખર ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે તને આવું મહા-ભાગ્યશાળી સુંદર કુટુંબ પ્રાપ્ત થયું છે. પુત્ર! આટલા માટે જ તને હમણા હમણા રસનાનો-લાભ થયો છે એ હકીકત સાંભળીને અમારા મનમાં ઘણી ચિંતા થઈ આવી છે, કારણ કે અમારા ધારવા પ્રમાણે એ સ્ત્રી કોઈ પણ રીતે તારે યોગ્ય નથી અને અમને એમ લાગે છે કે આ રસના શોક્ય તરીકે કામ કરીને બુદ્ધિદેવીનો નાશ કરનારી અથવા તેને હેરાન કરનારી રખે થઈ ન પડે! અને કદાચ ખાસ કરીને પિતાની શોક્યતા પુત્ર પ્રકર્ષને આગળ વધતો અટકાવી ન દે! આથી અમે ઘણા ચિંતામાં પડી ગયા છીએ; પણ હાલ કાળ વિલંબ ન કરો અને પ્રસ્તુત કાર્યની તૈયારી કરો. રસનાની મૂળશુદ્ધિ જાણ્યા પછી જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરી લેવાશે. વળી પ્રકર્ષ કુમારને તેના મામા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે તેથી વિમર્શ સાથે તેને મોકલવાનો વિચાર કર્યો તે પણ બહુ ઠીક કર્યું છે. એ કામ તો દૂધમાં સાકર મેળવવા જેવું થયું છે. હવે એ વિમર્શ અને પ્રકર્ષ-મામા ભાણેજ રસનાની મૂળશોધ કરવા માટે ભલે જાય. તમારે એના સંબંધમાં જરા પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી એમ મને લાગે છે.”

વિચક્ષણ કુમારે અને બુદ્ધિદેવીએ શુભોદય પિતાનાં આ વચનો માથે ચઢાવ્યાં. સાર પછી વિમર્શ અને પ્રકર્ષ વડી-વિદાય થયા. અને પગે પડ્યા, ઉચિત ક્રિયા સર્વ કરી અને રસના સંબંધી શોધ કરવા-ખાસ કરીને તેની મૂળ ઉત્પત્તિની ખરી હકીકત મેળવવા મામા ભાણેજ વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

વિમર્શ-પ્રકર્ય.

શરદ્દેવલેખન વર્ણન.
રાજસચિત્ત નગર.
તામસચિત્ત નગર.

શરદ્દેવલેખન^૧

આ વખતે શરદ્દેવલેખન સમય વર્તેલો હતો.

‘શસ્યસમ્મારણિષ્ણમ્મમ્મલો, મંડલાયદ્વગોપાલસાકુલઃ ।

સાકુલત્યમ્મજાજાતસારક્ષણો, રક્ષણોયુક્તસચ્છાલિગોપમિયઃ ॥ ૧ ॥

ભૂમંડલ ઉપર ધાન્ય તૈયાર થઈ ગયું છે, ગોળ ટોળાં વળી ગોવાળી-
યાઓ શરદ્દેવલેખન રક્ષા છે, ધાન્ય માટે આકુળ પ્રભને સારો વખત
આવી લાગ્યો છે, ગોપાલનાઓ મુંદર સાચીક્ષેત્રનું રક્ષણ કરી રહી છે. ૧.

એ શરદ્દેવલેખનમાં—

‘જલયર્જિતનોરદધૃન્દચિત્તં, સ્ફુટકાશવિરાજિતમૂમિતલમ્ ।

મુચનોદરમિન્દુપરૈર્વિશદં, કલિતં સ્ફટિકોપલકુમ્મસમમ્ ॥ ૨ ॥

જળરહિત વાદળાંનાં ટોળેટોળાં આકાશમાં દેખાય છે, ચારે તરફ
દેસાપક્ષા ‘કાસથી જમીનનું તળીયું છવાઈ રહ્યું છે, પૃથ્વીનો અંતર ભાગ
અંદરનાં સિતળ ઉગ્ગત્વળ કિરણોથી ભરે રક્ષિત રમનો કુળ હોય તેવો
જણાય છે. ૨ વળી—

૧ સંસ્કૃત વર્ણન અર્થે મુંદર ટોવાથી વાંચનારની ભૂખાવર તે મધ્ય સાથે
આપેલ છે.

૨ સચિત્ત હંદ છે.

૩ શરદ્દેવલેખનમાં શાવ-સાવ વધે છે, તેનો પાક ત્યાર પછી ઉતરે છે. ગોપાલ-
નીઓ તેનું તે કાળમાં રક્ષણ કરે છે. (પાણી પાઇને, પક્ષીથી બચાવીને-વિગ્રે
અનેક રીતે.)

૪ નોટક હંદ છે.

૫ એક ભવનું ધાસ-મદ.

‘શિશિવિરાવચિરાગપરા શ્રુતિઃ, ધ્રુવતિ હંસકુલસ્ય કલમ્બનમ્ ।

ન રમતે ચ કદમ્બચને તદા, વિપમર્ષર્ણરતા જનદષ્ટિકા ॥ ૩ ॥

લવણતિક્તરસાઘ્ર પરાચ્છુસ્તા, મધુરસ્વાધપરા જનજિત્તિકા ।

સ્ફુટમિદં તદહો પ્રિયતાકરો, જગતિ શુદ્ધગુણો ન તુ સંસ્તવઃ ॥ ૪ ॥

કલહંસનો મીઠો મધુર સ્વર સાંભળતાં કર્નુયુગળ મોરના મધુર ટહુકાથી વિરાગી થયા છે; લોકોની નજર ઢોંગા નીચા ખાખરાના ઝા-રોમાં આસક્ત રહી કદંબના મોટાં વનોમાં રમણ કરતી નથી; લોકોની જીભ ખાંડે તીખું ખાતી નથી, પણ મિષ્ટ ભોજનમાં તત્પર થઈ છે-આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે દુનિયામાં લોકોને શુદ્ધ-સાચો ગુણ^૧ પસંદ આવે છે, પણ ખુશામતવાળી સ્તુતિ (પરિચય) રૂચિકર નથી ૩-૪.

‘સ્વચ્છસત્તીરપૂરં સરોમણ્ડલં, ફુલ્લસત્પન્નનેત્રૈર્દિવા વીક્ષતે ।

યન્નમસ્તત્પુનર્લોકયાત્રેચ્છયા, રાત્રિનક્ષત્રસહોચ્ચનૈરીક્ષતે ॥ ૫ ॥

નન્દિતં ગોકુલં મોદિતાઃ પામરાઃ, પુષ્પિતો નીપવૃક્ષો નિશા નિર્મલા ।

ચક્રવાકસ્તથાપીહ વિદ્રાણકો, ભાજનં યસ્ય યત્તેન તલ્લભ્યતે ॥ ૬ ॥

ચોખ્ખા નિર્ભળ જળથી ભરાઈ ગયેલાં સરોવરો વિકાસ પામેલાં કમળરૂપ નેત્રોવડે દિવસે ભેઈ રહે છે. આકાશ પણ લોક-યાત્રા કરવાના ઇરાદાથી પૂરતા તારામંડળ અને નક્ષત્રરૂપ સુંદર આંખોવડે પૃથ્વીને રાત્રીએ અવલોકી રહે છે. ગોકુળ^૫ આનંદમાં લહેર કરે છે. હલકા (મળુરવર્ગ) લોકો પણ રાજી રાજી થઈ ગયા છે. કદંબનાં વૃક્ષોને ફૂલ આવી રહ્યાં છે. રાત્રીએ તદ્દન નિર્ભળ થઈ છે. આટલું છતાં પણ ચક્રવાક પક્ષી હજી ગભરાટમાં જ પડી રહેલ છે-તેનો વિરહકાળ પૂરો થતો નથી. જેવું જેને ચોગ્ય હોય છે, જે જેને લાયક હોય છે-તે તેને મળે છે. ૫-૬.

૧ દ્રુતવિલમ્બિત હઈ છે. ૩-૪

૨ ચોમાસામાં મોર (શિખી)નો અવાજ પસંદ આવતો હોય છે તે પરિ-ચય મૂકી હવે લોકોના કાન કલહંસના મધુર અવાજને પસંદ કરે છે; ચોમાસામાં કદંબનાં વનો ગમતાં હતાં, હવે વિપમ પાંદડાં ગમે છે (સાતપાન-સપ્તપર્ણ નામનાં ઝાડ-શરદ્દત્કવૃમાં બહુ ખીચે છે.); ચોમાસામાં ખાંડે ખાટું વધારે લાવે છે, શર-દ્દમાં મધુર રસ ગમે છે અને લાલકારક લાગે છે.

૩ સ્તમ્બિણી હંદ છે. ૫-૬

૪ સરોવરમાં સૂર્યવિકાસી કમળો તેની આંખો જેવાં લાગે છે. મતલબ સરોવરમાં કમળ ખીલી રહ્યાં છે.

૫ ગાયનો સમૂહ અથવા ઇન્દ્રિય સમૂહ. ગાયને સારો ચારો મળવાથી આ-નંદ થયો. ઇન્દ્રિયોને પુષ્ટિ મળે તેવા પૃથ્વીનો દેખાવ મન્ય કરાવે છે.

મામા બાબુજી બાદ્ય સૃષ્ટિમાં.

વિમર્શ અને પ્રકરણ-મામા બાબુજી એવા શરૂ સમયમાં અત્યંત મનોહર બખીસાઓને જોતાં, કમજખંડોથી વિભવિત સરોવરોને અવલોકતાં, નાનાં મોટાં હરમાં આવી ગયેલાં મામા બાબુજી અને શહેરોને નીલાળતાં, ઉદ્ગમદોત્સવ^૧ જોઈને હર્ષ પામતાં, દિવાળીનો મહોત્સવ અનેક સ્થાનોએ જોઈને રાશી યતાં અને કાર્તિક માસનો દીપુરી મહોત્સવ જોઈ સંતોષ પામતાં અનેક બાલ્ય પ્રદેશોમાં ફર્યા,^૨ અનેક માનુસોનાં મુદયની પરીક્ષા કરી અને પોતે જે કામ માટે બહાર નીકળી પડ્યા હતા તેની સિદ્ધિ માટે અનેક ઉપાયોની ચોજના કરી; પરંતુ ત્યાં તેમને રસનાની ઉત્પત્તિ સંબંધી હકીકત મળી નહિ, તેના મૂળનો કાંઈ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. આવી રીતે વિશાળ પૃથ્વીમાં તેઓ ફરતા હતા તેવામાં હિમંતઋતુ આવી પહોંચી.

હિમંત યર્ણવ.

‘અધિતચેલતૈલવરકમ્બલરહ્લકચિત્રમાનુકો,
વિકસિતતિલકલોધ્રવરકુન્દમનોહરમલ્હિકાવનઃ ।
શ્રીતલપવનવિહિતપથિકસ્ફુટવાદિતદન્તવીળકો,
જલશશિકિરણહર્મ્યંતલચન્દનમૌલિકસુમગતાહારઃ ॥ ૧ ॥

૧ ઉદ્ગમદોત્સવઃ આસો શુદ્ધ ૧૫ થી યજ્ઞી જગ્યોએ આઠ દિવસનો ઉદ્ગમદોત્સવ થાય છે. નગરવાસી સ્ત્રીપુરુષો નગર બહાર ઉત્તરણીએ જાય છે અને આનંદ હલોલમાં વખત કાઢે છે.

૨ પ્રથમ પંક્તિવાળાની કિમત વધે છે, બીજી પંક્તિવાળા વિકાસ પામે છે. ત્રીજી પંક્તિમાં જલુવેલ બનાવો બને ■ અને ચોથી પંક્તિવાળાનું શોભામય સાદ્યું બને છે.

વસ્ત્ર, તેલ, કામળ, રત્નઘ અને અગ્નિ કાંઈક કિમતી દેખાય છે; તિલક લોઢા કુંદ મોગરો વિગેરે અનેક જાતિનાં પુષ્પવનો ખીલી રહ્યાં છે; ઠંડો પવન મુસાફરોના દાંતની વીણા વગાડે છે (ઠંડા પવનથી દાંત સામસામા ધ્રૂજીને અથડાય છે) અને એ ઋતુ જળ, ચંદ્ર, કિરણ, મહેલની અગાશી, ચંદન અને મોતીની સુભગતાને હરણ કરે છે.

એ હેમંત ઋતુમાં (કાર્તિક-માગસર માસમાં) દુર્જન માણસોની સોખતની પેઠે દિવસો^૧ ટુંકા થાય છે, સજ્જનની મિત્રતાની પેઠે રાત્રીઓ લાંબી થાય છે, વિશુદ્ધ જ્ઞાનની પેઠે અનાજનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે, જાણે કાવ્યની પદ્ધતિ હોય તેમ મનોહર વેણીઓની રચના^૪ કરવામાં આવે છે, જાણે સજ્જનનાં હૃદયો હોય તેમ

૧ સુભગતા: ભગ શબ્દના બહુ અર્થ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટપણું તે બતાવે છે. દરેક સાથે તેનો અર્થ ઘટાવીએ:—

જળ: અહીં ભગનો અર્થ 'પ્રીતિ' કરવો. ઠંડું પાણી શિયાળામાં બહુ ભાવનું નથી.

શશિ: ચંદ્ર. અહીં ભગનો અર્થ 'તેજ' કરવો. હેમંતમાં ચંદ્રનું તેજ ઓછું હોય છે.

કિરણ: અહીં ભગનો અર્થ 'શોભા' કરવો. શિયાળામાં કિરણોમાં કાંઈ શોભા-દમ રહેતા નથી. અથવા ચંદ્રકિરણ સાથે લેવાથી 'તેજ' અર્થ વધારે બંધબેસતો આવશે.

મહેલની અગાશી: (હર્ષ્યતલ). અહીં ભગનો અર્થ 'પ્રેમ' કરવો. અગાશીમાં ઠંડીને લીધે બેસવું ગમે નહિ.

ચંદન: અહીં ભગનો અર્થ 'શક્તિ' ગરમી ન હોય ત્યારે ચંદનનો કોઈ ભાવ પૂછે નહિ.

મૌદ્ધિક: અહીં ભગનો અર્થ 'શોભા' થાય છે. મોતી ઠંડા લાગે તેથી પહેરવાં ગમે નહિ.

૨ કાર્તિક માગસરમાં દિવસ તદ્દન ટુંકા થઈ જાય છે, છેવટે લગભગ ૧૦ કલાક પપ મીનિટના થાય છે. દુર્જનની સોખત પણ થોડો વખત જ ચાલે છે, ટુંકી થતી જાય છે.

૩ જ્ઞાની-સમજી માણસો આગામી ચિંતા કરી જરૂરી વસ્તુ સંધરી રાખે છે અથવા જ્ઞાનના સંગ્રહમાં જોમ સંતોષ થતો નથી તેમ અનાજ સંધરવાનો સમય આ હેમંત ઋતુ હોઈને અનાજસંગ્રહથી સંતોષ થતો નથી.

૪ અહીં શ્લેષ રચના સાથે જ છે. કાવ્યની રચના કરવામાં આવે છે તેમ વેણી શુંધવામાં આવે છે.

મુંખ' શ્રેણી ભરપૂર થઇ જાય છે, શત્રુના સૈન્યનો અવાજ રણક્ષેત્રમાં સાંભળીને સામા આવી પડનાર મુશટો (સોવનીઓ) હોય તેમ અત્યંત દૂર દેશમાં ગયેલા પંથીજનો પોતાની સ્ત્રીઓની વિપુલ જંઘા અને સ્તનની (હંડીને દૂર કરે તેવી) ગરમીના સ્મરણથી પાછા પોતાના દેશમાં આવે છે. તેમજ

પ્રતાપદાનિઃ સંપન્ના લાઘવં ચ દિયાકરે;

અથવા ।

દક્ષિણાશાયલગ્નસ્ય સર્વસ્યાપીદશી ગતિઃ ।

સૂર્યનો પ્રતાપ ઓછો થઇ ગયો છે અને તેનામાં કાંઈક લઘુત્વ-નાનાપણું પ્રાપ્ત થયું છે; અથવા તો જે કોઇ દક્ષિણા આશાનું અવલંબન કરે તે સર્વની એવી જ ગતિ થાય છે. સૂર્ય 'દક્ષિણા આશા' એટલે દક્ષિણ દિશાનું અવલંબન કરે છે તેથી તેના પ્રતાપની હાનિ થાય છે અને તે લઘુતાને ધારણું કરે છે (હેમંત ઋતુમાં સૂર્ય સંપૂર્ણ દક્ષિણ દિશામાં હોય છે, તે ઋતુ પૂરી થતાં તે ઉત્તર દિશામાં આવે છે તેથી ઉત્તરાયણ કહેવાય છે.) અને જે પ્રાણીઓ 'દક્ષિણા'-બક્ષિસની આશા ઉપર બેસી રહેનારા હોય છે તે સર્વની એવી જ હાલત થાય છે, તેઓનો પ્રતાપ ઓછો થાય છે અને તેઓ લઘુતા પામે છે.

અર્ચ દેમન્તો દુર્ગતલોકાન્

પ્રિયધિયોગમુજઙ્ગનિપાતિતાન્, શિશિરમારુતલ્પિન્ડિતવિમ્બાન્ ।

પશુગણાનિય મુર્મુરણશિમિઃ, પચતિ કિં નિશિ મક્ષણકામ્યયા ॥

પોતાના પ્રિય જનના વિયોગરૂપ સર્પથી નીચે પડેલા અને હંડા પવનથી સરીકે દેરાન થઇ જતા પીડિત અવસ્થામાં આવી પડેલા લોકોને જાણે તેઓ પશુ જ હોય નહિ તેમ એ દેમંત ઋતુ અગ્નિ-વટે ખાઇ જવાના ઇરાદાથી સત્રે જાણે સંધતો હોય નહિ તેમ લાગે છે.

* * * * *

૧ સ્નેહ-રૂપ છે: (૧) સજ્જનનાં હૃદય સાથે તે 'પ્રિય' સુચવે છે; અને (૨) મોટાં સાથે તે તેલની 'ચીકણ' સુચવે છે.

૨ ખરો લશ્કરથી રણદાઃ સાંભળીને એમ રણક્ષેત્ર વરફ જાય છે તેમ પોતાની વદાદી સ્ત્રીનાં ગરમી આપનાર આકર્ષક અવયવો સંભારી મુસાફર આ ઋતુમાં પોતાના સ્વદેશ વરફ પાછા ફરે છે.

૩. દુર્ગતિજિત હંડ છે.

૪ દેવો પિષાળાની સારીને લગાવી હતીને બેસે છે તેનાપા કદાચના છે.

અંતરંગદેશે રસનાની મૂળશુદ્ધિ.

રાજસચિત્ત નગરે મામા ભાણેજ.

રાગકેસરી અને મિથ્યાભિમાન.

રાજસચિત્ત નગરે.

હવે એવી રીતે લગભગ ત્રણ માસ મામા ભાણેજ બાહ્ય પ્રદેશોમાં ફર્યા પણ તેઓને રસનાના મૂળનો કાંઈ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે તેઓ અંતરંગ દેશમાં દાખલ થયા અને ત્યાં રસનાની મૂળશુદ્ધિ માટે જૂદા જૂદા પ્રદેશમાં તેઓ ફર્યા. એવી રીતે ફરતાં ફરતાં તેઓ એકદા રાજસચિત્ત^૧ નગરે આવી પહોંચ્યા.

એ નગર જાણે મોટું જંગલ હોય નહિ તેવું લાંબું પણ ઘણું લોક વગરનું અને ધનધાન્યથી ભરપૂર માત્ર ઘરોવાળું પણ કોઈક જ સ્થળે ઘરનું રક્ષણ કરનાર ચોકીદારવાળું જોવામાં આવ્યું. આ નગરમાં આવતાં મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

પ્રકર્ષ—“મામા ! આ નગરમાં તો એટલા બધા ઓછા માણસો છે કે જાણે તે તદ્દન સ્મશાન જેવું શૂન્ય દેખાય છે—તેનું કારણ શું હશે ? આ નગર આવું કેમ થઈ ગયું હશે ?”

વિમર્શ—“આ આખું નગર સંપત્તિથી ભરપૂર દેખાય છે, તેમાં મોટી મોટી હવેલીઓ આવી રહેલી છે, માત્ર તેમાં લોકોની વસ્તી જોઈએ તેટલી જણાતી નથી, તેથી એમ જણાય છે કે આ નગરમાં કોઈ જાતનો ઉપદ્રવ નથી, માત્ર તે નગરનો રાજા કોઈ પ્રયોજનને લઈને બહાર ગયો જણાય છે અને તેની સાથે તેનો પરિવાર પણ ગયો જણાય છે એવું અનુમાન થાય છે.”

પ્રકર્ષ—“આપે જે અનુમાન કર્યું તે મને પણ ઠીક લાગે છે.”

વિમર્શ—“ભાઈ ! એમાં તે શી મોટી વાત કરી ! જે સર્વ વસ્તુ દેખાય છે—તે સર્વનું અંદરનું તત્ત્વ હું જાણું છું, તેથી તને બીજી કોઈ પણ બાબતમાં કાંઈ પણ શંકા ધાય ત્યારે તારે મને ખુશીથી પૂછવા કરતું.”

૧ ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ઓધના કહેવાથી પ્રભાવ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ કરવા ગયો હતો. ત્યાં પૃષ્ઠ ૩૮૬-૭ માં રાજસચિત્ત નગર સંબંધી તેમ જ રાગકેસરી સંબંધી યોગી હકીકત આવેલ હતી તેપર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. ત્યાં સાધારણ વાત કરી હતી, અહીં વિસ્તારથી સર્વ હકીકત આવશે.

પ્રકર્ય—“મામા ! ત્યારે તો એક બે વાત હમણા જ પૂછી લઉં. બીજી વળી પ્રશ્નગે પૂછીશ. જુઓ ! આ નગરનો નાયક પણ તેમાં નથી અને લોકો પણ આ નગર છોડીને હાલ તો બહારમામ ગયા જણાય છે, છતાં નગર પોતાની શોભા છોડતું નથી, સંદર્ભને જરા પણ ઓછું કરતું નથી-તેનું કારણ શું ?”

વિમર્શ—“આ નગરમાં કોઈ મદદ પ્રભાવવાળો પુરુષ રહે છે તેના પ્રતાપથી આ નગરની શોભા બની બની રહી છે.”

પ્રકર્ય—“મામા ! જો એમ છે તો આપણે આ નગરના અંદરના ભાગમાં જઈને એ પુરુષને જોઈએ તો ખરા.”

વિમર્શ—“ભલે ચાલો ! એમ કરીએ.”

ત્યાર પછી તેઓ બંને મામા ભાણેજ નગરમાં દાખલ થયા અને રાજમહેલ સુધી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેઓએ મિ-
 મિથ્યાભિમાન ધ્યાસિમાન નામનો અધિકારી પુરુષ જોયો. એ
 અધિકારીની આસપાસ અહંકાર વિગેરે ચોક્કસ પુરુ-
 ચોનો પરિવાર બેઠેલો હતો. વિમર્શ હવે ભાણેજને
 હેતુશીને કહ્યું “ભાઈ ! આ રાજસચિત નગરની અત્યારે જે શોભા
 જણાય છે તે આ અધિકારી પુરુષને લઈને છે.”

પ્રકર્ય—“જો એમ છે તો આપણે એ અધિકારીની પાસે જઈને તેની સાથે વાતચીત કરીએ અને તેને બધી હકીકત પૂછીએ.”

વિમર્શ—“ભલે, ચાલો ! એમ કરીએ.”

ત્યાર પછી મામા ભાણેજ મિથ્યાભિમાનની પાસે જઈને તેની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી અને પછી પૂછ્યું કે “ભદ્ર ! શા કારણથી આ નગરમાં હમણા માણસો બહુ જ ઓછા રહ્યા હોય એમ જણાય છે ?”

મિથ્યાભિમાન—“અરે ! આ વાત તો સારી રીતે જાહેર થયેલી છે. તમને શું એ વાતની ખબર જ નથી ?”

વિમર્શ—“ભદ્ર ! આપ કોપાયમાન ન થશો. અમે બંને તો ખુસાદર છીએ તેથી અમને એ વાતની ખબર નથી. વળી અમને આ હકીકત જાણવાની ઘણી જિજ્ઞાસા છે તેથી તમે અમને એ હકીકત જણાવો.”

મિથ્યાભિમાન—“આ નગરના સ્વામી ‘રાગકેસરી’ નામે છે. એની પ્રસિદ્ધિ ત્રણ લુવનમાં થયેલી છે અને એ પ્રભાતમાં નામ લેવા યોગ્ય મહાપુરૂષ ગણાય છે. એ રાગકેસરીના પિતાનું નામ મહામોહ^૧ છે. એ પિતા પુત્રના વિષયાભિલાષ વિગેરે અનેક મંત્રીઓ અને અધિકારીઓ છે. તેઓ આ દેશમાંથી પોતાના આખા લશ્કર સાથે લડાઈ કરવા માટે નીકળી પડેલા છે તે વાતને અનંતો કાળ થયો. અહીંથી રાજ તથા આખું લશ્કર બહાર ગયેલું છે તેથી આ નગરમાં માણસો ઓછા દેખાય છે.”

વિમર્શ—“ભદ્ર મિથ્યાભિમાન ! એ રાગકેસરી રાજને કેવી સાથે લડાઈ ચાલે છે ?”

મિથ્યાભિમાન—“એક દુરાત્મા સંતોષ નામનો પાપી માણસ છે તેની સાથે તેમને લડાઈ ચાલે છે.”

વિમર્શ—“એની સાથે લડાઈનું શું કારણ ઉત્પન્ન થયું ?”

મિથ્યાભિમાન—“વાત એમ છે કે પહેલાં મહારાજ રાગકેસરીના હુકમથી મંત્રી વિષયાભિલાષે પોતાના માણસો સ્પર્શન રસના વિગેરે પાંચ જાણુને જગતને વશ કરવા માટે મોકલ્યા હતા અને એ પાંચ જાણુએ લગભગ આખા જગતને વશ કર્યું હતું; તેવામાં પેલા પાપી સંતોષે એ પાંચને હઠાવી દઇને કેટલાક લોકોને બચાવી લીધા અને નિર્વૃત્તિ નામની નગરીએ પહોંચાડી દીધા. આ હકીકતની જ્યારે મહારાજ રાગકેસરીને ખબર પડી ત્યારે તે હકીકત સાંભળતાં તેમને પાપી સંતોષ ઉપર ઘણો ગુસ્સો થઇ આવ્યો અને એને હઠાવવા માટે રાજ પોતે જ નીકળી પડ્યા. લડાઈનું મૂળ કારણ આ છે.”

વિમર્શે—વિચાર કર્યો કે-અહો ! રસનાના નામનો તો કાંઈક પત્તો લાગ્યો. એનું મૂળ ક્યાંથી શરૂ થાય છે તે હકીકત નામથી તો જાણવામાં આવી ! બાકી એના ગુણ સંબંધી હકીકત તો વિષયાભિ-

૧ રાગકેસરીની કાંઈક હકીકત પૃ. ૩૮૬ માં આવી છે. વિષયાભિલાષની હકીકત પણ એજ પૃષ્ઠમાં છે. (પ્ર. ૩. પ્ર. ૪ ચું.)

૨ અભાવના રિપોર્ટમાં મહામોહ પિતાનું વર્ણન પૃ. ૩૯૧-૩૯૩ સુધી છે.

૩ સંતોષની શરૂઆતની હકીકત માટે અભાવનો રિપોર્ટ જુઓ. પ્રસ્તાવ ૩ પ્રકરણ ૪. ત્યાં માત્ર સંતોષ સાથે તેઓ લડવા ગયા એટલી જ વાત આવી છે. પૃ. ૩૯૬ માં જણાવ્યું છે કે સંતોષ સંબંધી વધારે હકીકત તે જાણતો નથી. અહીં તે હકીકત આગળ જતાં વિસ્તારથી આવશે.

લાવને મળશું ત્યારે જાણવામાં આવશે. ઘણે ભાગે છોકરાંઓ પોતાના બાપ નેવાં જ હોય છે તેથી જ્યારે હું વિધ્યાભિલાષ મંત્રીને જોઈશ ત્યારે એ વાતનો નિર્ણય બહુધા તો થઈ જશે. આ પ્રમાણે પોતાનાં મનમાં વિચાર કરીને વિમર્શ કહ્યું. “અરે ભદ્ર! જો હકીકત તમે કહી તે પ્રમાણે છે તો પછી તમે પોતે અહીં કેમ રહ્યા છો? તમે લડવા કેમ ગયા નથી.”

મિથ્યાભિમાન—“ત્યારે અમારું લશ્કર અહીંથી કુચ કરવા તૈયાર થયું ત્યારે હું પણ સર્વ સાથે તૈયાર થઈ બહાર નીકળ્યો હતો; પણ અમારાં રાજ રાજકેસરીએ મને લશ્કરના મુખભાગમાં જોઈને પાછો બોલાવ્યો અને કહ્યું ‘આર્ય મિથ્યાભિમાન! તમારે તો આ નગરને મૂકીને બહાર જવું જ નહિ. અમે આ નગરથી બહાર જશું તો પણ જો તમે અહીં રહેલા હશો તો તેની શોભામાં જરા પણ ઓછાશ આવશે નહિ અને તેના ઉપર કોઈ ચડાઈ પણ લઈ આવશે નહિ. વસ્તુતઃ જાણે અમે પોતે જ અહીં (રાજસચિત્ત નગરમાં) હાજર હોઈએ-એમ બની આવશે કારણ કે તમે જ આ નગરનું રખેવાળું કરવાની શક્તિવાળા છો.’ અમારા રાજ રાજકેસરીના આ હુકમ મેં માથે ચઢાવ્યો અને તેથી મારું અહીં રહેવું થયું.”

વિમર્શ—“ત્યારે તમારા રાજ લડવા ગયા છે તેમની તબીબત વિગેરેની તેમજ લડાઈના સમાચાર સંબંધી કાંઈ હકીકત તમને ત્યાર પછી મળી છે કે નહિ?”

મિથ્યાભિમાન—“અરે હારે હા! ઘણી હકીકત મળી છે. અમારા રાજનાં દૈવી સાધનોથી લડાઈમાં લગભગ તો તેમની જીત થઈ ગઈ છે, પરંતુ પંચાત એ થઈ છે કે પેલા પાપી સંતોષને સર્વથા હારાવી શકાતો નથી. તે હુઆ વચ્ચે વચ્ચે અમારા રાજને થાપ આપી દે છે અને કોઈ કોઈ મનુષ્યને નિર્વૃત્તિ નગરીએ ધસડી બંધ છે. આથી જોકે રાજકેસરી રાજ પોતે લડવા ગયા છે અને સંતોષને હારાવવાના કામમાં મંડી રહ્યા છે છતાં પણ આટલો વખત થયો છે.”

વિમર્શ—“ત્યારે હાલ તમારા રાજ ક્યાં સમજાય છે?”

આવો સવાલ સાંભળીને મિથ્યાભિમાનના મનમાં સંકા થઈ આવી કે કદાચ આ જ જાણ (વિમર્શ-પ્રકર્ય) દુર્મનના બાનથી-

૧ રાજકેસરી પ્રતિમાં પોતું અભિમાન મુખ્ય ભાગ બળવે છે, તેથી કદાચ વિવિધ અભિલાષા સનામાં દોષ તો પણ અભિમાન એ પ્રતિને જાણી રાખે છે.

મનો મોટા અધિકારી તેમના જોવામાં આવ્યો, તેની આસપાસ દૈન્ય^૧ આક્રન્દન, વિલપન વિગેરે હલુરીઆઓ ચાલી રહ્યા હતા અને તે અધિકારી તામસચિત્ત નગરમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા રાખતો હોય એમ જણાતું હતું. વિમર્શ પ્રકર્યે તેની સાથે પ્રથમ સહજ વાતચીત કરી અને પછી પૂછ્યું કે “ભદ્ર! આ નગરનો રાજા કોણ છે?”

શોક—“અરે! આ નગરના રાજા તો ત્રણ ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ

છે—જાલીતા છે. જુઓ! જે મહામોહ રાજાનો દીકરો

દ્વેષગજેન્દ્ર. રાગકેસરી રાજાનો ભાઈ અને અવિવેકિતાનો પતિ.

તે આઈના રાજા તો ઘણો પ્રસિદ્ધ છે. તેના પ્રતાપથી

તેના સર્વ શત્રુઓ હણાઈ ગયા છે અને તે હણાયલા શત્રુઓ ભયથી ધૂંત જઈને સ્વર્ગમાં પાતાળમાં અને મર્ત્યલોકમાં રહ્યા સતા તેનું નામ વારંવાર જાખ્યા કરે છે. એનું નામ મહારાજા દ્વેષગજેન્દ્ર છે. તે અદ્ભુત શક્તિવાળા છે, મોટા પરાક્રમવાળા છે અને અપરંપાર વીર્ય-તેજવાળા છે. એ મોટા રાજાનું નામ લેવાની કે પૂછવાની પણ કોની તાદાત છે? અરે એ મહારાજા તો બાલુએ રહો—એમની તો જુદી વાત! પણ એ મહારાજાને વહાલી અતિ પ્રખ્યાત દેવી અવિવેકિતા છે કે જે પોતાની શક્તિથી ત્રણે ભુવનને મુંઝવી નાખે છે. એ અવિવેકિતા મહામોહ સસરાનો હુકમ બરાબર અમલમાં મૂકે તેવી અને સદીસ નરદ પ્રેમ રાખનારી છે અને પતિના વડીલ બંધુ રાગકેસરીની પત્ની મહામૃદતાના કલ્યાણમાં બરાબર રહેનારી છે. વળી તે કદાપિ પણ પોતાના જોડે રાગકેસરીના હુકમનું અપમાન કરતી નથી અને તેની આંતર પોતાની જોડાણી-મહામૃદતા) સાથે જાણે પોતાને ખાસ બહેન-પણું હોય તરિકે તેણે પ્રેમ દેખાડે છે. વળી પોતાના પતિ દ્વેષગજેન્દ્ર ઉપર તેણે ઘણો પ્રેમ છે અને તેનામાં ઘણી આસક્તિ રહે છે, તેથી તેણી પતિપરચલુ સ્વાર્થા નરીકે તેણે લોકોમાં સારી વિખ્યાતિ પ્રાપ્ત

૧ દૈન્ય એટલે દૈન્ય (દિવસ-રાત્રીનાં ચક્રાક્રમ), આક્રન્દન (મેરોથી રાતું) અને વિલપન (વિલાપ કરવું) હેતુ છે.

૨ દ્વેષગજેન્દ્ર-એનું નામ ૩ મહાન. હુકમનું છે. આતમાં રાજાનું કે એ સહને જે દેવો છે અને રાગકેસરીના નામ છે. મોટાથી રાજા અને દ્વેષ થાય તેનો અર્થ છે.

૩ અવિવેકિતા એ નંદિવંદન. જે જાણના દર્શી અને જ્ઞાનપ્રદાતા મનાય. ૪૪ નંદિવંદન એટલે ૪૪ કાવ્ય, ૪૪ નંદિવંદન છે.

હરી છે. અરે ભલા માણસ ! આ અમારા રાજા અને રાણી તો એવી રીતે ત્રણ ધુવનમાં સારી રીતે વિખ્યાતિ પામેલા છે, છતાં આજે વળી એ દોણ છે એવું પૂછવા તમે તે ક્યાંથી નીકળી પડ્યા ? ”

વિમર્શ જવાબમાં કહ્યું, “ ભટ્ટ ! તમે અમારા ઉપર કોપાયમાન ન થશો, કારણ કે આ દુનિયામાં સર્વ પ્રાણી સર્વ હકીકત જાણે તે તો કદિ બની શકે તેવું નથી, અમે તો ઘણા દૂર દેશથી હમણાજ આજ્યા આવીએ છીએ, તેથી આ તમારું નગર અમે જોયું જ નથી. બાકી તમારા રાજાસાલીનું નામ તો અમે સાંભળ્યું હતું, પરંતુ દ્વેષગર્ભે રાજા પોતે હાલ અહીં છે કે કોઈ બીજે નગરે ગયા છે તે વાતની અમને ખરાબર ચોક્કસ ખબર નહોતી, તેથી માત્ર જાણવા ખાતર મનનો સંદેહ આપને પૂછ્યો હતો. માટે ભાઈ ! હવે અમને તમે જાણવો કે દ્વેષગર્ભે રાજા હાલ અહીં છે કે બહારગામ ગયેલા છે ? અને અમે એ રાજેશ્રીને ક્યાં મળી શકીએ ? ”

શોક—“ આ હકીકત તમે પૂછો છો તે પણ સર્વેના જાણવામાં સારી રીતે આવી ગયેલી છે. તમે એવી જંગલદેર રાજદેશ રહે વાત પણ શું જાણતા નથી ? જુઓ મહારાજા મહા-
મહા- મોહ, તેમના ન્યેષ પુત્ર રામકેસરી અને અહીંના રાજા દ્વેષગર્ભે (મહામોહના બીજા પુત્ર) પોતપોતાનું આખું લરકર લઈને પેલા હરામખોર સંતોષ નામના ચોદાને મારી ઉખેડી નાખવાનો પાકો ઠરાવ કરીને નીકળી પડ્યા છે અને તે વાતને તો ઘણો વખત થઈ ગયો. અરે ! આ વાતની પણ તમને ખબર નથી ? ”

વિમર્શ—“ એમ છે તો ભાઈ ! તમે અહીં શા માટે આવ્યા છો ? અને દેવી અવિવેકિતા તો હાલ આ જ નગરમાં છે ને ? ”

શોક—“ ભાઈ ! દેવી અવિવેકિતા હાલ આ નગરમાં પણ નથી અને મહારાજા દ્વેષગર્ભે સાથે રણક્ષેત્રમાં પણ નથી. એમ થવાનું કારણ શું છે તે હું તમને કહું છું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળો. જે વખતે તમને ઉપર જણાવ્યું તેમ મહારાજા મહામોહ તથા રામકેસરી-એ સંતોષ નામના ચોરનો નાશ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને આખું લરકર લઈને ચાલવા તૈયાર થયા ત્યારે આ નગરના રાજા દ્વેષગર્ભે પણ તે-મની સાથે મદદમાં લડવા જવા તૈયાર થયા. રાજા દ્વેષગર્ભે જ્યારે કુચ કરવાની તૈયાર કરી ત્યારે દેવી અવિવેકિતા પણ તેમની સાથે જવાને તૈયાર થયા. રાજા દ્વેષગર્ભે પોતાની વહાલી પત્નીને તે વખતે કહ્યું ‘ દેવી ! અત્યારે તમારું શરીર રણક્ષેત્રમાં જવા યોગ્ય નથી. લડાઈ

ઘણો લાંબો વખત અને જોરથી ચાલશે તેમ જણાય છે. અત્યારે તમે ગભરૂં ધારણુ કર્યો છે અને તે ગભરૂંના ભારથી મુક્ત થવાને આ છેલ્લો માર્ગ છે તેથી રણક્ષેત્રમાં તમને સાથે લઈ જવા યુક્ત નથી. માટે તમે તો અહીં જ રહો. હાલ તો અમે એકલા જ લડાઈમાં જઈશું.’ આના જવાબમાં દેવી અવિવેકિતાએ કહ્યું. ‘નાથ ! તમારા વગર^૧ આ નગર (તામસચિત્ત) માં હું એકલી રહી શકું તેમ નથી, માટે કૃપા કરીને

મને સાથે જ લઈ જાઓ.’ આવી ઉત્તર સાંભળી અવિવેકિતાને રૌ- રાજ દ્રેષગર્જેદ્રે ફરીવાર કહ્યું ‘તમારે અહીં ન રહેવું દ્રચિત્તપુરે મોક- હોય તો પણ ભારે શરીરે લડાઈના મેદાનમાં આવવું લાવી આપ્યા છે. એ તો કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી; માટે તમે હાલ

રૌદ્રચિત્તપુરે^૨ જાઓ. ત્યાંનો ^૩દુષ્ટાભિસન્ધિ નામનો રાજા તમારી સારી રીતે સારસંભાળ કરશે. એ રાજા મારા સૈન્યનો માણસ છે અને પવિત્ર છે. તે કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા તમને ન રહે તેવી સર્વ સગવડો કરી આપશે.’ દેવીએ જવાબમાં કહ્યું ‘અમારે આપશ્રીને શું કહેવું ? કરવા યોગ્ય સઘળું આપ જાણો છો.’

“આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી યોગ્ય ભલામણ કરીને રાજા દ્રેષગર્જેદ્ર તો મહામોહ વિગેરેની સાથે લડાઈના મેદાન તરફ વિદાય થયા અને તેમના હુકમથી દેવી અવિવેકિતા ^૪રૌદ્રચિત્તપુર નગરે ગયા. ત્યાર પછી એ અવિવેકિતા દેવી કોઈ કારણને લઈને હાલ અહિરંગ પ્રદેશમાં રહ્યા છે, કારણ કે કયે વખતે શું કરવું તે દેવી બરાબર સમજે છે. દેવી અહીંથી ગયા ત્યાર અગાઉ તેમણે એક પુત્રને^૫ જન્મ આપ્યો હતો અને પતિની સાથે યોગ થવાથી હમણા વળી તેમણે એક^૬ બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. આટલા માટે અવિવેકિતા દેવી હાલ અહીં નથી. હવે માફ અહીં આવવાનું કારણ શું છે એમ તમે પૂછતા હતા તેનો જવાબ પણ સાંભળો—”

૧ દ્રેષગર અવિવેક દાંડ કરી શકતો નથી.

૨ રૌદ્રચિત્તપુર નગરના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૫૭૧-૭૨.

૩ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૫૭૨-૭૩.

૪ રૌદ્રચિત્તપુર નગરમાં અવિવેકિતાદેવી આન્યા દત્તા એવી વાત પૃ. ૫૭૬ પર કરી છે. એનું કારણ ત્યાં જણાવ્યું ન હોવાં તે અત્ર રપષ્ટ યાચ છે.

૫ આ પુત્ર વૈદ્યાનર દત્તા તે વાંચનાર સમજ જશે. જુઓ પૃ. ૩૪૬.

૬ આ બીજો પુત્ર રૌદ્રરાજ આદિ માયાવાળો છે. એના જન્મની હકિકત માટે જુઓ પૃ. ૭૨૫.

આંતર ખુલાસો.

[આ પ્રમાણે સંસારીજીવ પોતાના ચરિત્રની સર્વ હકીકત મહાત્મા સદાગમ સમક્ષ સંભળાવતો હતો તે વખતે અચ્છીતસંકેતાને તેની બહેનપણી પ્રજ્ઞાવિશાળાએ કહ્યું—“વહાલી બહેન ! આ સંસારીજીવે જે વખતે નંદિવર્ધનના ભવમાં વૈશ્યાનર સંબંધી હકીકત કહી હતી તે વખતે દિસાની સાથે લગ્ન થતી વખતે વૈશ્યાનરની મૂળ તપાસને અંગે અગાઉ જણાવ્યું હતું કે—”એ તામરાચિત નગર કેવું છે, એ દ્વેષમર્તેદ્ર રાજા કેવો છે, તેની અવિવેકિતા રાણી કેવી છે અને તામરાચિત નગરથી શૈદ્રચિતપુર નગરમાં એ અવિવેકિતાને જવાતું કારણ શું બન્યું હતું તે સર્વ અંગે આગળ જતાં કહીશું—” તે હકીકત અત્યારે સંસારીજીવે જણાવી તે તારા સમજવામાં આવી હશે ?”

અચ્છીતસંકેતાએ કહ્યું “હા ! બહેન ! તે મને ઠીક પાદ આપ્યું ! હું તે હકીકત હવે બરાબર સમજી.”

ત્યાર પછી પ્રજ્ઞાવિશાળાએ સંસારીજીવને કહ્યું “ભદ્ર ! જે વખતે નિચક્ષણુચાર્ય નરવાહન રાજાની સમક્ષ હિપરતી વિમર્શ પ્રકરણની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવતા હતા અને રિપુદારણુ તરીકે તું તે સભામાં બેસી સર્વ હકીકત સાંભળતો હતો તે વખતે એ અવિવેકિતાનું પૂર્વ ચરિત્ર તને જણાયું હતું ? અને તને ખબર પડી હતી કે તારા અગાઉના (નંદિવર્ધન તરીકેના) ભવના મિત્ર વૈશ્યાનરની જે માતા અવિવેકિતા હતી અને જે તારી તે વખતે ધાવમાતા હતી તેજ અવિવેકિતા રિપુદારણુના ભવમાં શૈલરાજ નામના તારા મિત્રની માતા હતી ? કે એ હકીકત તારા સમજવામાં તે વખતે આવેલી જ નહિ ?”

સંસારીજીવે જવાબમાં પ્રજ્ઞાવિશાળાને કહ્યું “મને તે વખતે કંઈ પણ વાત સમજવામાં આવી ન હોતી. મને આ કહેવામાં આવતો મારો એક પછી એક અનેક અનર્થો સાથેનો સંબંધ મારા અજ્ઞાનનું જ પરિ-

૧ દિસા પુત્રીના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૫૦૪-૫.

૨ જુઓ પૃ. ૫૭૬. ત્યાં એજ સંબંધમાં વર્ણન મુલતબી રાખ્યું છે.

ણામ હતું. હું તો તે વખતે એમ જ વિચારતો હતો કે એ સાધુ (વિ-ચક્ષણાચાર્ય) મારા પિતાને કોઈ મનની કથા કહે છે. એ વાર્તાની અંદર રહેલ ભાવાર્થ કે રહસ્યને જેમ અત્યારે અગૃહીતસંકેતા સમ-જતી નથી તેમ હું પણ જરાએ સમજતો ન હોતો. ”

અગૃહીતસંકેતાએ કહ્યું, “ ત્યારે શું આ વાર્તા કહો છો તેમાં અંદર કાંઈ ખાસ રહસ્ય છે ? કોઈ ઊંડો ભાવાર્થ રહેલો છે ? ”

સંસારીશ્રવે જવાબમાં કહ્યું “ હા, એમાં ઘણો ભાવાર્થ રહેલો છે.^૧ મારા ચરિત્રમાં ઘણે ભાગે ગૂઢાર્થ વગરનું એક પણ વાક્ય નથી. માટે તારે વાર્તા માત્ર સાંભળીને તેટલાથી સંતોષ ન પકડી લેવો, પણ તેનો ગૂઢાર્થ પણ સમજવો. એનો ગૂઢાર્થ ઘરાઘરા સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવો જ છે, છતાં પણ અગૃહીતસંકેતા ! ને કોઈ જગ્યાએ એ ભાવાર્થ તારા સમજવામાં ન આવે તો તારે પ્રજ્ઞાવિશાળાને પૂછી લેવું. તે મારા વચનનો ભાવાર્થ ઘરાઘરા સમજે છે. ”

અગૃહીતસંકેતાએ કહ્યું કે, “ ઠીક, એમ કરીશ, પણ હાલ તો ચાલુ વાત આગળ ચલાવો. ” }

* * * *

ત્યાર પછી વિચક્ષણસૂરિએ જે પ્રમાણે હકીકત કહી હતી તે પ્રમાણે સંસારીશ્રવે અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાંભળે તેમ સદાગમ સમક્ષ વાર્તા આગળ ચલાવી—

શોકે તામસચિત્ત નગરમાં રાત્રી રાણી (દ્વેષગનેન્દ્ર અને અવિવે-કિતા) નથી તેનું કારણ જણાવ્યા પછી પોતાને (શોકને) તે નગરે આવવાનું કારણ મામા ભાણેજને કહી સંભળાવ્યું હતું તે હવે સાંભળો—

શોકનું તામસચિત્તપુરે આગમનકારણ.

મતિમોહનું તામસચિત્તમાં સ્થાન.

‘વિમર્શ’—“ હા ભાઈ ! આપનું અહીં આવવાનું કારણ હવે અમને જણાવવાની કૃપા કરો. ”

^૧ આખી કથામાં કોઈ ભાગ નકામો નથી, કોઈ વાક્ય નકારું નથી. ધ્યાન રાખો. ન સમજાય તો પ્રજ્ઞાવિશાળાને (પોતાથી વધારે સમજુ-જ્ઞાનીને) પૂછી ભાવાર્થ સમજો.

^૨ આનો સંબંધ પૃ. ૭૮૮ ના છેડા સાથે છે. ત્યાંથી વાત આગળ ચાલુ છે.

શોક—“આ નગરમાં મારો એક ખાસ હવેલન દોસ્તદાર મિત્રોહ નામનો મહાબળવાન અધિકારી છે. મારો તેના ઉપર ઘણો જ પ્રેમ છે અને તે ઘણો જબરો છે. ભદ્ર ! અમારા મહારાજના જબર-જસ્ત સૈન્યને મહા અટવી (મોટા જંગલ)માં મૂકીને હાલ મારા તે મિત્રને મળવા સાથે હું અહીં આવ્યો છું.”

વિમર્શ—“તારે તે (મિત્રોહ) તમારા સ્વામી સાથે સૈન્યમાં દેખ ગયો નથી ?”

શોક—“મહારાજાએ (દ્વેષગળેન્દ્રે) એને આ નગરમાં જ સ્થાપન કર્યો છે. એને મહારાજાએ સૈન્યમાં જતી વખતે કહ્યું હતું કે ‘તારે આ નગરને કદિ પણ છોડવું નહિ, કારણ કે આ નગરનું રક્ષણ કરવામાં તું ખાસ સક્ષિમાન છે.’ રાજા દ્વેષગળેન્દ્રનો હુકમ કબૂલ કરીને એ મિત્રોહ અહીં જ રહેલ છે અને એને મળવા માટે હું અહીં આવ્યો છું. તેથી હવે હું તેને મળવા માટે નગરમાં પ્રવેશ કરું છું.”

વિમર્શ—“ભલે ! તમને તમારા કામમાં ફતેહ મળે.”

શોક પ્રસન્ન થઈ (તામસચિત) નગરમાં ગયો.

મામાભાણેજનું અટવી તરફ પ્રયાણ.

હવે મામા ભાણેજે વાત કરવા માંડી. મામાએ કહ્યું “ભાઈ ! હમણા આપણને શોકે વાત કરી તે પરથી જણાય છે કે મહામોહ વિમેરેનું મોટું લઈકર મહા અટવીમાં છે, તો આપણે એ મહા અટવીમાં જઈને રાજકેસરીને અને તેના મંત્રી (ત્રિપાભિલાપ)ને બરાબર બેઠાં લઈએ.” પ્રકર્યે પણ મામાની એ સૂચના પસંદ કરી એટલે મામા ભાણેજ હર્ષપૂર્વકે તુરત જ મહા અટવી તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૯ મું.

ચિત્તવૃત્તિ અટવી.

—><—

ચિત્તવૃત્તિ મહાટવી.
તદ્વિલસિત પુલીન,
ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ,
તૃષ્ણા વેદિકા,
વિપર્યાસ સિંહાસન.

વિમર્શ અને પ્રકર્ષને પોતાનું કાર્ય જલદી આટોપવાનું હતું તેથી તેઓ પવનવેગે આગળ વધ્યા અને રસ્તો કાપતાં તેઓ થોડા વખતમાં અટવીના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓને આ પ્રદેશમાં શોધખોળ બરાબર કરવાની હતી તેથી અહીં આવી તેમણે શું નેથું અને તેમના વચ્ચે કેવી કેવી વાતચીત અને કેટલા ખુલાસા થયા તે હવે વિસ્તારથી જણાવું છું.

મહામોહ દર્શન.
ભાણેજની જિજ્ઞાસા.
મામાની વિચારણા.

મહા અટવીમાં આવતાં તેઓએ મહામોહ રાજાને રાગકેસરી અને દ્વેષગર્જેદ્રની ચતુરંગ સેના સાથે મોટી નદીના રેતીવાળા મનોહર બેટ પર રચેલા એક મોટા મંડપની વચ્ચે તૈયાર કરેલી વેદિકા ઉપર કરોડો સૈનિકોથી વીંટાયેલા સિંહાસન ઉપર બેઠેલા જોયા. તેઓએ જરા દૂર પોતાની જગ્યા લઇને એ સભાસ્થાન સંબંધી સર્વ હકીકત નેઇ એટલે વિમર્શ બોલ્યો “ભાઈ પ્રકર્ષ ! આપણે જે જગ્યાએ સભાસ્થાનનું દૂરથી દર્શન. આવવાની ઇચ્છા કરી હતી ત્યાં આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ. આપણે મોટી અટવીને ઉલ્લંઘન કરી ગયા અને મહામોહ રાજાનું લશ્કર આપણે નેથું. આપણે આ સભાસ્થાન નેથું અને તેમાં બેઠેલા રાગકેસરી રાજાને, મહામોહ

શનતને નેમજ નેના પરિવારને પણ અવરોધાતુ હશે ત્યાર આપણે
આ કાલકાળાવશાનમાં રાખવું શરૂ નહીં કરીશું કે અમાર્યાનમાં
એકલા પેકીએ ક્યાપણને ક્યાલી ક્યાકાકે કરે નેરેકા નથી નેકો પેકે
વેદેકા નેમો તો નેમોનાં જાનમાં આપણે આકે કોઈકે કોઈ કાળકા
ક્યાને નેમ થશે તો પછી આપણે જે કાળકાકા કરવા નોકાકો પાળ
કોઈકે તેમાં અગવર કાળી થશે, અગ અગ દેકું કાળકાકાકે નાકો
પછી આપણે આટલે દુર કાળા કાળા પણ ક્યાપણ કાળકાકાકે અગવર
નેકો કાળકાકે કોઈકે, નેથી ક્યામાં કું કોઈ ક્યાકા કુનકાકો પણ જે
સામાર્યાનમાં પ્રવેશ કરવાની કાકા નથી."

પ્રકરો જવાબમાં કહ્યું "અગે ક્યાકા કરો, પણ ક્યાકા! ક્યા કોઈ
આટલી! ક્યા કોઈ નહીં! ક્યા નહીંના કોઈ! ક્યા કોઈ કાળકા! ક્યા
ક્યાની વેદિકા! ક્યા મહા કાળકાકા! જે મહાકાકા નામના મોટા કાળકા!

આ ક્યાની પાળેના કોઈ પરિવારથી પરવરેલા ક્યાકા
વિકાસા પ્રમ. કાળકાકા-ક્યા કાકે ક્યાકાકા ક્યાકાકે છે, જે કોઈ કોઈકો

નથી, તેથી અને તો ક્યા ક્યાને બહુ ક્યાકાકે ક્યાકા
છે, અને ક્યા ક્યા કું ક્યાકે તે ક્યાકાકાનું કોઈ કુનકાકા ક્યાકા ક્યાકા
આકે જે ક્યાકાના પ્રવેકનું તમે ક્યાકાકા કરો તો તે કાકે ક્યાકાકાની
અને ક્યાકાકા ક્યાકાકા ક્યાકાકા છે. ક્યાકાકા ક્યાકા! તમે ક્યા અને ક્યાકાકા ક્યાકા
ક્યાકા ક્યાકા તમે ક્યાકાકા વરતુકા ક્યાકા છે તે ક્યાકાકા પાળકાકા તત્ત
અગવર ક્યાકાકા ક્યાકાકા ક્યાકા, તો ક્યા ક્યા વરતુકા તત્ત અને ક્યાકા-
અગ ક્યાકાકા."

મામાએ જવાબ આપ્યો "કાળકાકા! મેં તને ક્યાકા ક્યાકા ક્યાકા

અકા, પણ તે ક્યાકાકા જે ક્યાકાકા ક્યાકા છે તે તો
ક્યાકા પદેકા ક્યાકા સાથે ક્યાકા ક્યાકાકા છે અને ક્યાકાકા ક્યાકા ક્યાકા
અવકાકા. ક્યાકાકા કરાવે તેવો છે, તેથી ક્યાકા ક્યાકાકા ક્યાકા
અનમાં ક્યાકાકા નિર્ણય કરીને પછી કું તને તેનો

ઉત્તર આપું છું."

પ્રકરો ક્યા ક્યાકાકા ક્યાકાકા નિર્ણય કરવાની મામાને વિશ્વસિ
કરી, ક્યાકાકા મામાએ ક્યા મહા આટલીનું ક્યાકે તરકાકા અવકાકાકા
કરી ક્યાકા, મહા નહીનું નિરીક્ષણ કરી ક્યાકા, નહીની વચ્ચે ક્યાકાકા
વેર નેકો ક્યાકા, મહાકાકાકા વિગતવાર ક્યાકામાં લઈ ક્યાકા, વેદિકાકા

વિચાર કરી લીધો, મહાસિંહાસનનું વિલોકન કરી લીધું, મહામોહ રાજ સંબંધી મનમાં ચિંતવન કરી લીધું, બીજા સર્વ રાજ્યોને અને તેના પરિવારને વિગતવાર લક્ષ્યમાં લઈ લીધા, ત્યાર પછી પોતાના હૃદય દ્વારા ધ્યાન કર્યું, ઇન્દ્રિયના સર્વ વ્યાપારોને શમાવી દઇ, વૃત્તિને દબ કરી, આંખોને સ્થિર કરી દઇ એકાગ્ર ધ્યાને કેટલોક વખત પોતે રહ્યો અને ત્યાર પછી માથું ચલાવીને જરા સ્થિત હાસ્ય કર્યું.

પ્રકર્ષે પૂછ્યું “મામા ! એ શું ?”

મામાએ કહ્યું “ભાઈ ! બધું મારા સમજવામાં આવી ગયું તેથી સહજ આનંદ થયો. હવે તારે એ સિવાય પણ બીલું જે પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછ.”

પ્રકર્ષે કહ્યું, “બહુ સાહે ! એમ કરીશ, પરંતુ પ્રથમ તો મેં જે પ્રશ્નો આપને કર્યા છે તેના ઉત્તર આપો” પછી મામાએ એક પછી એક સર્વનું વર્ણન કરવા માણ્યું તે આ પ્રમાણે:—

ચિત્તવૃત્તિ મહાટવી.

“ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ અતિ વિસ્તારવાળી મોટી અટવી છે તેમાં “જૂદા જૂદા પ્રકારના અદ્ભુત બનાવો નિરંતર અન્યા જ કરે છે. એ “અટવી સર્વ સુંદર રત્નોની ઉત્પત્તિભૂમિ—મૂળસ્થાન તરીકે સારી “રીતે જાણીતી થયેલી છે. એ એવી નવાઇઓથી ભરપૂર છે કે જેમ “તે સર્વ રત્નોની ઉત્પત્તિભૂમિ છે તેમ જ લોકોને અનેક પ્રકારના ઉ- “પદ્રવ કરનાર મોટા અનર્થ પિશાચોની કારણભૂત પણ એજ મહા “અટવીને કહેવામાં આવી છે. અંતરંગમાં જે સર્વ લોકો રહે છે તે “દરેકનાં નગરો ગામો અને સ્થાનો આ મહા અટવીમાં આવી “રહેલાં છે. જે કે જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનચક્ષુથી કોઈ કારણ દેખીને કોઈ “વખતે બહિરંગ પ્રદેશમાં પણ તેમનાં સ્થાનનો નિર્દેશ કરે છે, પરંતુ “પરમાર્થથી તો એ સર્વ અંતરંગ જનો આ મહા અટવીમાં હંમેશાં

૧ વિમર્શની કાર્યપદ્ધતિ વિચાર કરવાની છે, તે વિચાર કરીને જ બોલે છે.

૨ વિમર્શ અટવી વિગેરેનું વર્ણન સાંભળે પ્રકર્ષ પાસે કરે છે, વિચક્ષણ આ-ચાર્ય સર્વ વાર્તા રાજ નરવાહન સમક્ષ કહી સંભળાવે છે તે રિપુદાસ તરીકે સં-સારીછવ સાંભળે છે અને તે સર્વ અનુભવ સ્વદાગમ સમક્ષ કહે છે.

ચિત્તવૃત્તિ એટલે મનનાં જૂદા જૂદા ભાવો—સારા અથવા ખરાબ—આ યોજનાનો પ્રવાસો હવે પછીના પ્રકરણ ૧૧ માં આવશે. (ચાતુ પ્રસ્તાવ.)

“રહેલા જાણવા; કારણ કે અંતરંગના કોઈ પણ લોકનું સ્થાન એ
 “ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીને મૂકીને બહિર્ગ પ્રદેશમાં કોઈ પણ જગ્યાએ
 “નહી જ એમ તારે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવું, તેથી અંતરંગમાં સારા
 “અથવા બરાબ ને કોઈ માણસો છે તે એને છોડીને બીજી કોઈ
 “પાત્ર જગ્યાએ કદિ પણ રહેતા નથી. વળી ને વિપરીત રીતે એ
 “અટવીની આસેવના કરવામાં આવે^૧ તો એ અટવી મહા પાપ
 “કરાવનાર થઈને પ્રાણીને મહા ભયંકર સંસારચરણમાં ભટકાવનાર
 “થઈ પડે છે અને ને ‘સારી રીતે એ અટવીની આસેવના કરવામાં
 “આવે તો અનંત આનંદથી ભરપૂર મોક્ષનું સંપૂર્ણ કારણ પણ એ
 “અટવી જ થાય છે. એ અટવીનું વધારે વર્ણન શું કરવું? કુંકમાં કહીએ
 “તો સારી અને ખરાબ સર્વ બાબતોનું કારણ એ મહા અટવી જ છે.”

પ્રમત્તતા નદી.^૨

“ભદ્ર ! સાર પછી એ મહા અટવીમાં ને મોટી નદી દેખાય
 “છે તેને શાલા માણસો પ્રમત્તતાના નામથી ઓળખે છે: એ નદીની
 “બંને બાજુએ નિદ્રા (ઉંઘ) નામના કાંઠાઓ-તટો આવેલા છે,
 “તથા એમાં ‘કષાય નામનું પાણી નિરંતર વહ્યા કરે છે, દારૂના જેવા
 “સ્વાદવાળી ‘વિકૃષ્ટાદિ પાણીના પ્રવાહનો તો એ બંધાર જ છે,
 “એ નદી વિપયના ચંચળ મહા તરંગોથી સદા ભરપૂર રહે છે, અનેક
 “વિકલ્પાદિ મોટા ભરથો એ નદીમાં ભરેલા છે-મતલબ કે ચાહુ
 “મોટી નદીની પેઠે એમાં નિરંતર પાણી વહે છે, તરંગો થાય છે અને

૧ ચિત્તમાં મિથ્યાત્વનું જોર થાય તો (પરિભાષામાં).

૨ ચિત્તમાં સમ્યક્ત્વની વાસના રહે તો.

૩ રમૂજ બાળતો કરતાં માનસિક બાળત જ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. મનુષ્ય મનુષ્યાનાં કારણે વ્યવહારો: એ સૂત્રનું અત્ર સ્પષ્ટ દર્શન કરાયું છે. અંતરંગની સર્વ બાબતોને આધાર ચિત્ત-મન પર રહે છે. કોઈ વખત ક્રોધ-માનાદિ અંતરંગ વિષયો બાહ્ય પ્રદેશમાં રમૂજ રૂપે જણાય તો પણ તેનો મૂળ દેશ તો અંતરંગમાં જ છે.

૪ પ્રમત્તતા: પ્રમાદ. આજ્ઞા. આત્મિક બાળતો તરફ બેદરકારી. સંસારમાં વલોમ દોષ તે પણ પ્રમત્ત અવસ્થા છે. પ્રમત્તપણામાં રમૂજ આસક્તિ અને અજ્ઞાન વિશેષ બાજુ બજવે છે.

૫ નદીમાં પાણી દોષ તો દર વખત ચાલ્યા જ કરે. અહીં પાણીનું કામ કપાયો કરે છે. આવી રીતે આખા વર્ણનમાં યોજના કરી લેવી.

૬ વિકષા:—રાજકષા, દેશકષા, શ્રીકષા અને ભાગ્યકષા.

“ તેમાં મોટા મોટા સત્ત્વો ઘણી મોટી સંખ્યામાં રહે છે. જે કોઈ શુદ્ધિ
 “ વગરનો પ્રાણી એ નદીને કાંઠે પળુ ઊભો રહે તો તેને ખેંચી લઈને
 “ એ મહાનદી પોતાના મહાન આવર્તમાં તેને પટછી પાડે છે; વળી
 “ જે કોઈ મૂઠ પ્રાણી એ નદીના પ્રવાહમાં એક વખત પળુ પેઠો તો
 “ તે જીવતો રહેવા પામતો જ નથી; કદાપિ જે તે એક ક્ષણવાર
 “ પળુ જીવે તો તે નવાઈની વાત સગજવી. (મતલબ કે આત્મિક
 “ દૃષ્ટિએ તે મરવા જેવો જ થઈ જાય છે.) આગાઉ તે સગકેસરી
 “ રાજનું નગર જોયું હતું (રાજસચિત્તનગર^૧) અને ત્યાર પછી
 “ દ્વેષગર્જેદ્ર રાજનું નગર જોયું હતું (તામસચિત્તનગર^૨), તે નગ-
 “ રમાંથી આ નદી નીકળે છે; ત્યાંથી આ અટવીમાં પ્રવેશ કરીને
 “ છેવટે તે ઘોર સંસારસમુદ્રને મળે છે. મતલબ જેમ સાધારણ નદીઓ
 “ કોઈ જગ્યાએથી નીકળી અટવીમાં થઈ સમુદ્રને મળે છે, તેવી જ
 “ સ્થિતિ આ નદીની પણ છે; પરંતુ એમાં વાત એમ થાય છે કે જે
 “ પ્રાણી એ નદીમાં પડે છે તે તેના આવર્તના ચક્રમાં પડી છેવટે
 “ પેલા ઘોર સંસારસમુદ્રમાં જોરથી ઘસડાઈ જાય છે અને તેને વચ્ચે
 “ બચવાનું સાધન મળવું પણ મુશ્કેલ પડે છે. જે પ્રાણીઓ સંસાર-
 “ સમુદ્રમાં જવાની હોંસવાળા હોય છે તેઓને આ પ્રમત્તતા નદી બહુ
 “ પસંદ આવે છે; બાકી જે પ્રાણીઓ એ ઘોર સંસારસાગરથી ભય
 “ પામતા હોય છે તેઓ તો આ મહાનદીને દૂરથી છોડી દઈ તેનાથી
 “ આઘાને આઘા નાસતા ફરે છે.

તદ્વિલસિત યેટ.^૩

“ હવે ત્યાર પછી ભાઈ પ્રકર્ષ ! એ નદીની વચ્ચે તદ્વિલસિત
 “ નામનો યેટ-દ્વીપ છે તેનું વર્ણન સાંભળ: એ યેટમાં હાર્ય અને
 “ ખોટા ચાળા રૂપ રેતી છે, એ તટમાં વિલાસ, નાચ અને સંગીતરૂપ
 “ હંસ અને સારસ પક્ષીઓ અહીં તહીં ઉડી રહ્યા છે, એ સ્નેહપારારૂપ
 “ આકાશથી ઘેરાયેલો હોવાથી ઘોળો લાગે છે અને ઘસઘસાટ જોરથી

૧ જુઓ પૃ. ૭૯૦.

૨ જુઓ પૃ. ૭૯૪.

૩ નદીમાં પ્રાણી ચાલી ગયા પછી વચ્ચે યેટ જેવી જગ્યા થઈ જાય છે તેને શુલિન કહે છે. તદ્વિલસિત: વિલાસ. પ્રમાદમાં વિલાસ કરવો. શુલિનનો અર્થ શખ્દચિંતામણિ કોશમાં (૧) દ્વીપ. યેટ અથવા (૨) સમુદ્ર વિગેરેનું પ્રાણી ચાલી ગયા પછી કોરી પડેલી જમીન અથવા (૩) નદી વિગેરેની મધ્યનો તટ-એમ કહેલ છે.

“આવતી નિદ્રારૂપ મદિરાથી” એ દુર્જન પ્રાણિઓને મત કરી દે છે,
 “એ એટ મૂર્ખ હોવાને એવ કરવા માટે બહુ મનનું સ્થાન છે અને
 “વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળા તત્ત્વરહસ્યના બાલુકાર સમજી પ્રાણીઓ એ
 “દ્વીપથી દૂર જ નાસતા રહે છે. .

ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ.

“ભદ્ર ! તારી પાસે તદ્વિલસિત બેટનું એ પ્રમાણું^૧ વર્ણન કર્યું.
 “હવે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં આવેલ પ્રમતતા નદીની વચ્ચે રહેલા
 “તદ્વિલસિત બેટમાં એક મોટા મંડપ^૨ કરવામાં આવેલો છે તેનું
 “અને તેમાં રહેલા તે મંડપના નાયકનું વર્ણન કરું છું તે બરાબર
 “ધ્યાન રાખીને સાંભળ. એ મંડપને સમજી માણસો ‘ચિત્તવિક્ષેપ’
 “ના નામથી ઓળખે છે, કારણ કે સર્વ પ્રકારના દોષસમૂહનું એ
 “ઘર છે-રહેણાં છે-એવા એનામાં ગુણ હોવાથી એને સદરહુ
 “નામ આપવામાં આવ્યું છે. અહીં પ્રાણી જરા પ્રવેશ માત્ર કરે છે
 “ત્યાં તો તે પોતાના ગુણો એકદમ બહી જાય છે અને મોટાં ગમે
 “તેવા અધમ પાપ કરવા તરફ અને તેનાં સાધનો યોજવા તરફ
 “તેની યુક્તિ પ્રવર્તે છે. અહીં જે મહામોહ વિગેરે મોટા રાજ્યો
 “દેખાય છે તેમને માટે સદાએ આ મંડપ બંધાવી રાખ્યો છે. ને !
 “જે રાજ્યો માટે આ મંડપ બંધાવ્યો છે તે મહામોહાદિ રાજ્યો
 “પણ અહીં જ દેખાય છે તેઓને હું તને હવે પછી ઓળખાવીશ.
 “આ મંડપ તે રાજ્યો માટે છે છતાં તેમાં દોષ દોષ જગ્યાએ
 “બહિરંગ લોકો પણ મહામોહને વશ થઈને દાખલ થયેલા તને જણાશે.
 “હવે એવા બહારના લોકોને બરાબર જોઈશ તો તને જણાશે કે
 “મંડપના દોષને લઈને તેઓ વિજ્રમમાં પડી જાય છે, તેઓને અનેક

૧ મદિરા શ્લેષ છે: (૧) નિદ્રાસાથે તેનો મધ અર્થ થાય છે; (૨) બેટ સાથે માંડું ખંજનપદ્ધતિ એવો અર્થ થાય છે. મતલબ મત ખંજનપદ્ધતિઓ અહીં ધર્મી છે અને પ્રમાદી લોકો નિદ્રામાં અહીં વિલાસ કરે છે.

૨ વાંચનાર ધ્યાનમાં રાખશે કે આ વર્ણન માત્ર કરે છે ત્યારે મૂર્ખ સાહેબ એક બહાર પણ વચ્ચે બોલતો નથી.

૩ માંડવો, Pandal અથવા Amphitheatre. નદીની વચ્ચે બેટ હોય તેમાં આ માંડવો તેવાર થયેલો છે. કલ્પનાસૂત્રિને બરાબર દેખાવેલો, બહુ દૌરેસમાં અથવા સંનિમામાં બેઠા હોય તેવી કલ્પના કરવી. નદીના મધ્યમાનમાં બેટ છે, બેટની વચ્ચે મંડપ છે અને તેની અંદર વેદિકાની મોઠવણ છે. બરાબર કલ્પના કરી રાખવા ખાસ લલામણુ છે.

“ પ્રકારના સંતાપો થાય છે. તેઓનાં મનમાં મોટા દુઃખો થાય છે.
 “ અને ઘન નિયમથી તેઓ એકદમ સહ પામ જાય છે; આવી ને
 “ તેઓની સ્થિતિ થાય છે તે આ મનમંડળને લીધે થાય છે. પેલા
 “ મહામોહ વિગેરે રાત્રીઓ છે તેઓ તો સ્વાભાવિક રીતે એ મંડળ
 “ પાસે આવીને અને તેને પ્રાપ્ત કરીને મનમાં મળેલા આનંદ પામે છે;
 “ બાકી બહિરંગ લોકો મોહને ધરા પડી જ્યારે જ્યારે એ મંડળમાં
 “ દાખલ થાય છે ત્યારે ત્યારે બરાબ માનસિક સ્થિતિમાં આવી જઈ
 “ દુઃખસમુદ્રમાં ટૂંકી જાય છે તેનું કારણ એ છે કે એ બહિરંગ
 “ લોકોને અનંત ગુણ આપનાર ‘એકાગ્રતા’ ને મનને અત્યંત શાંતિ
 “ આપનાર છે તેને એ મંડળ પોતાની શક્તિથી લગી નામે છે. એમાં
 “ મોટા કમનસીબની બાબત તો એ છે કે એ બાપરા બહિરંગ લોકો
 “ આ મંડળમાં કેટલી અદ્ભુત ઉચ્છેદક શક્તિ છે તે જાણતા નથી
 “ અને તેથી મોહને લઈને વારંવાર આ મંડળમાં બીચારા દાખલ
 “ થયા કરે છે. જે યુદ્ધશાળી પ્રાણીઓ આ મંડળની શક્તિને બરાબર
 “ સમજી જાય છે તેઓ તો ફરીવાર આ મંડળમાં કદાપિ પાછા પ્રવેશ
 “ કરતા નથી. એવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ તો પછી પોતાના ચિત્તને
 “ બરાબર શાંતિમાં રાખીને ‘એકાગ્રતા’ નો આશ્રય લે છે અને આ જ
 “ જન્મમાં સતત આનંદનો અનુભવ કરે છે. આવી આ મંડળની
 “ યૌગિક અદ્ભુત શક્તિ છે.

તૃણુવેદિકા.^૧

“ ભદ્ર પ્રકર્ય ! આવી રીતે ચિત્તવિક્ષેપ મંડળના ગુણદોષનું તારી
 “ પાસે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. એજ મંડળની મધ્યમાં એક વેદિકા
 “ છે તેનું વિવેચન પણ બરાબર સાંભળ. એ વેદિકા મહામોહ
 “ મહારાજા માટે તૈયાર થયેલી છે અને લોકોમાં તે તૃણુના
 “ નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલી છે. એ મહારાજાને માટે
 “ તૈયાર કરેલી છે એમ કહેવાનું કારણ તું બરાબર બારીકીથી
 “ જોઈશ તો તને જણાશે કે મહારાજાએ પોતાના કુટુંબની
 “ અંદર જે જે લોકો છે તે સર્વને એ વેદિકા ઉપર દાખલ
 “ કરી દીધા છે. વળી તું વધારે સારી રીતે જોઈશ તો તને

૧ વેદિકા—એટલે માચડો. મંડળમાં રાજાને પ્રમુખને તથા મોટા માણસોને
 બેસવા માટે જે ઊંચી જગ્યા બાંધવામાં આવે છે તે. (Platform) તૃણુ: વધારે
 મેળવવાની અંતરંગ ધૃત્તિ; લોભવૃત્તિ.

“જખાશે કે એ રાજા (મોહરાજા) ના સામંત રાજાઓ (Feudatory
 “chiefs or Allies) બીજા છે તે આ મંડપમાં આજીવ્યાજીવ હૂટા હૂટા
 “બેસી ગયા છે, ત્યારે મોહરાજાનું કુંડું તો એ વેદિકા ઉપર જ બેસું છે.
 “આ વેદિકા મોહરાજાને અને તેના કુંડુંબીઓને તો ખાસ કરીને બહુ જ
 “વહાલી છે. એ વેદિકા ઉપર બેસીને મોહરાજા અત્યંત ગર્વિષ્ટ નજરથી
 “સર્વ લોકો ઉપર દષ્ટિપાત કરે છે અને જાણે પોતાનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ
 “થઈ ગયું હોય તેમ મનમાં મગ્નકાયા કરે છે. એ વેદિકા પહોં પોતાની
 “ઉપર બેઠેલાં મહામોહ રાજાના આખા કુંડુંબને પોતાના સ્વભાવથી
 “જ પ્રસન્ન કરે છે. ભદ્ર ! બહિરંગ લોકો એ વેદિકા ઉપર બેસવા
 “આવે અને બેસી જાય તો પછી એના શા હાલ થાય તે કહેવાની
 “શી જરૂર છે ? એવાનું દીર્ઘ (આત્મિક) જીવન તો ક્યાંથી જ રહે ?
 “વળી એક બીજી મોટા આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ તુળ્યાવેદિકા
 “અહીં રહી રહી પોતાની શક્તિથી આખી દુનિયાને ચક્રપર ચઢાવે
 “છે અને સર્વને ભભાવે છે.

વિપર્યાસ સિદ્ધાસન.^૧

“ભદ્ર ! આવી રીતે વેદિકા સંબંધી હંકીકત તને કહી સંભ-
 “જાવી. સંસારઅટવીમાંથી વહેતી પ્રમત્તતા નદીની વચ્ચે આવી રહેલા
 “તદ્વિહસિત બેઠમાં જે ચિત્તવિદ્વેષ નામનો મંડપ દેખાય છે તેમાં
 “રહેલી ઉપર વર્ણવેલી તુળ્યાવેદિકા ઉપર વિપર્યાસ નામનું સિદ્ધા-
 “સન છે તેની હંકીકત તને હવે જરા વિસ્તારથી કહું છું તે
 “અસાધ્ય લક્ષ્યમાં લે. એ વિપર્યાસ સિદ્ધાસનની રચના મહામોહ
 “રાજાને માટેજ વિધિએ કરેલી છે. એ મોહરાજાનું આવડું મોટું લોકોમાં
 “પ્રસિદ્ધિ પામેલું રાજ્ય છે અને એ રાજાની બીજી જે જે સંપત્તિ
 “દેખાય છે તેનું કારણ એ સિદ્ધાસન છે. જ્યાં મુધી એ મહામોહ
 “રાજા પામે એ સિદ્ધાસન છે ત્યાં મુધી મારા માનવા પ્રભાણે તેનું
 “રાજ્ય છે અને તેની રાજ્યસંપત્તિ પહોં ત્યાં મુધી જ છે. જ્યાંમુધી
 “એ મહારાજા આ સિદ્ધાસનપર બેઠા હોય છે ત્યાંમુધી તેના સર્વ

૧ આ સર્વ રાજાઓનું વર્ણન પ્રકરણ અઢારમાં આગળ આવે છે. એ રાજાઓ
 વેદિકા પર બિસતા નથી પણ ચિત્તવિદ્વેષ મંડપમાં હૂટા હૂટા બેસે છે એવી
 કલ્પના કરવી.

૨ વિપર્યાસ: હવરા મુલતા વિચારો, મરજનનાટા. સિદ્ધાસન એટલે રાજ્યા-
 સન. The chair. પ્રમુખસ્થાનની પુરથી-આસન.

૩ મનમાંથી વિપર્યાસ નીકળે તથા એટલું સંચારનો અંત નજીક આવતો
 જાય છે.

“શત્રુઓ એકઠા મળી સામે થાય તો પણ તેઓ તેને એકલાને પહોંચી
 “શક્તિ નથી, પરંતુ એક વખત એ મહારાજ એ સિંહાસન પરથી
 “નીચે ઉતરી બીજી જગ્યાપર બેસે એટલે ગમે તેવા નખખો કાચો
 “પોચો પુરૂષ હોય તે પણ તેના ઉપર જય મેળવી શકે છે. ભદ્ર!
 “બહિરંગ લોકો એ સિંહાસન સામે ન્યારે પણ જુએ સારે એ
 “સિંહાસન તે લોકોને મોટો અનર્થ કરે છે, ભયંકર આપદાઓ તેને
 “માથે નાખે છે અને સખ્ત હેરાનગતિઓ કરે છે. જ્યાં સુધી લોકો
 “(બહિરંગ) એ સિંહાસન ઉપર નજર નાખતા નથી—તેની સામું
 “જેતા નથી ત્યાં સુધી જ તેઓની મુંદર બુદ્ધિ સારે અને સાચે
 “રસ્તે પ્રવર્તે છે, પરંતુ એકવાર આ સિંહાસન ઉપર દૃષ્ટિ પડી અને
 “તેમાં મન પરોવાયું એટલે આપદાઓની સારી બુદ્ધિ રહી શકતી
 “નથી અને આખરે તેઓ મહા પાપિષ્ઠ વૃત્તિ અને વર્તનવાળા થઈ
 “જાય છે. અગાઉ તારી પાસે (પ્રમત્તતા) નહી, (તદ્વિલક્ષિત) બેઠ,
 “ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ, અને (તૃપ્ણા) વેદિકાની શક્તિ વર્ણવી તે સર્વ
 “શક્તિ અહીં કેંદ્રસ્થ થઈને આવી રહેલી છે, આ સિંહાસનમાં એ
 “નહી બેઠ વિગેરે સર્વત્ર શક્તિઓ સ્થાન પામેલી છે. વિપર્યાસ
 “સિંહાસન આવા પ્રકારનું છે તે તું બરાબર લક્ષ્યમાં લેજે.

મહામોહ રાજા.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! હવે તું એ સિંહાસનપર બેઠલા મહામોહ રાજાનું
 “વર્ણન ખાસ લક્ષ્ય દઈને સાંભળજે: એ મોહરાજાનું^૧ અવિદ્યા નામનું
 “સરીર છે. જે કે ઘરપણને લીધે તે ઘણું છૂર્ણ થઈ ગયું છે તો પણ
 “એ દુનિયામાં સારી રીતે પ્રખ્યાતિ પામેલું છે. મોહરાજાનું એ
 “અવિદ્યા સરીર જે કે તદ્દન ઘરડું ખખ્ખ થઈ ગયું છે તો પણ
 “પોતાની શક્તિથી આ દુનિયામાં તે શું શું કરી શકે છે તે તું હવે
 “બરાબર ધ્યાન દઈને સાંભળ: અનિલ વસ્તુઓમાં તે નિલપણાનું
 “ભાન કરાવે છે, અપવિત્ર વસ્તુઓને તે મહા પવિત્ર અને શુદ્ધ
 “મનાવે છે, દુઃખથી ભરપૂર વસ્તુઓને તે મુખરૂપ બતાવે છે,
 “અનાતમ વસ્તુઓમાં આત્મરૂપણું દેખાડી આપે છે, એટલું જ નહિ
 “પણ સરીર વિગેરે પુદ્ગલના સમૂહોમાં તે મનતા ઉત્પન્ન કરી જાણે
 “તે પ્રાણીનાં પોતાનાં હોય તેવા ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. આવી રીતે

૧ મહામોહરૂપ અવિદ્યામય સરીર જ આજ્ઞા જ મોહનું કારણ છે.
 દેહોદ્ભવ હોય તો તેનું સુખેવર નેત્ર વસ્તુનું ભાવ આજ્ઞા જ છે. મોહરાજાનું
 અવિદ્યા સરીર અતઃકાળે ૬ : ૬ પુરુષ વાપરી છે.

“પર વસ્તુઓમાં ચોતાપણાની શુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરીને પરિણામે પ્રાણી-
 “ઓને તે પરભાવ તરફ ઝેટલા બધા આસક્ત બનાવી દે છે કે પ્રાણી
 “ચોતાનું (આત્મ) સ્વરૂપ નહિ ઓળખીને નકાસા અનેક પ્રકારના
 “કલેશો પામે છે. એ મોહરાજનું અનિદા સરીર ઘટપણથી આવી
 “રીતે તદ્દન છાંયે થઈ ગયું છે તો પણ તેનામાં ઝેટલી બધી શક્તિ
 “હોવાને ક્ષીણે તે નિરંતર મહાપરાક્રમી રહે છે. ભદ્ર! આ રાજેન્દ્ર
 “મોટા રાજા આખા જગતની ઉત્પત્તિ કરનાર હોવાથી કાશ્યા માણસો
 “એને પિતામહ (દાદા)નું નામ આપે છે અને તેથી એ મહામોહદાદા
 “અથવા મહામોહ પિતામહના નામથી ઓળખાય છે. એનું જોર
 “ઝેટલું બધું છે કે મોટા મોટા રૂદ્ર^૧, ઉપેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર અને
 “વિદ્યાધરો તથા તેવાજ બીજા મોટાઓ પણ એ દાદાની આજ્ઞાનું
 “જરા પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. અહાહા! જે મહામોહ દાદો
 “ચોતાની શક્તિરૂપ દંડ વડે કુભારની પેઠે આ જગદરૂપ ચાકડાને
 “ફેરવીને જૂદા જૂદા ધર્મરૂપ વાસણો રમત માત્રમાં બનાવી શકે
 “છે તે અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહ રાજાના હુકમનું અપમાન કરવાને
 “અથવા તેનું ઉલ્લંઘન કરવાને દુનિયામાં કોણ શક્તિમાન છે? ભાઈ પ્રકર્ય!
 “આવી રીતે મહામોહ રાજાનું તારી પામે વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું,
 “તેના ગુણો કેવા પ્રકારના છે તે તને બતાવ્યું. હવે એ રાજાનો
 “પરિવાર કેવો છે તે તને કહી સંભળાવું છું તે બરાબર ધ્યાન દઇને
 “સંભળ. ”

આટલું કહી વિમર્શમાત્રા જરા સુપ રહ્યા.^૨

૧ રૂદ્ર ઝેટલે સંકર, સિવ. ઉપેન્દ્ર ઝેટલે વિષ્ણુ. નાગેન્દ્ર ઝેટલે ચેપનાગ. સંકર, વિષ્ણુ વિગેરેની કયાઓ પાંચવાથી જણાયે કે તે સર્વ મોહને વશ છે.

૨ આ કથાનો સંબંધ પ્રકરણ ૧૨ સાથે થશે. વચ્ચેનાં દસમા અગ્રીઆરમા પ્રકરણમાં આંતરકથાની ચોળના બનાવી છે તે ધર્મી ઉપયોગી છે, પરંતુ જેને એકદમ પાંખાના રસમાં ચાલ્યા જવું દોષ તે કદાપિ દાઢ દસમું તથા અગ્રીઆરમું પ્રકરણ નહિ વાંચે તો પણ કથાસંબંધ ચાલ્યો આવશે.

વિષં ગોષ્ઠી દરિદ્રસ્ય જન્તોઃ પાપરતિર્વિષમ્ ।

વિષં પરે રતા માર્યા વિષં વ્યાધિરુપેક્ષિતઃ ॥

‘દરિદ્રની સાથે ગોષ્ઠી કરવી એ પ્રાણીને ઝેર સમાન છે, પ્રાણીમાં પાપ કરવા તરફ પ્રેમભાવ હોય તે ઝેર જેવો છે, પોતાની સ્ત્રી પારકા પુરૂષ ઉપર આસક્તિ હોય તે ઝેર જેવી છે અને થયેલ વ્યાધિની બેદરકારી કર્યા કરવી તે ઝેર જેવું છે, માટે ભટ્ટારક ! તમે આ તમારા કાનના વ્યાધિને કેમ મારી મૂકો છો (વિસારી મૂકો છો) ? તમારે એની તુરતમાં દવા કરવી જોઈએ. આપે આવા જન્મથી થયેલા વ્યાધિને ઉવેખી મૂકવો સારો નથી.’ પોતાના વિદ્યાર્થીની આવી વાત સાંભળીને એ ભૌતાચાર્યને પણ આગ્રહ થયો કે ગમે તેમ કરીને વ્યાધિને મટાડવો તો ખરો !

હવે આચાર્યની પાસે એક શાંતિશિવ નામનો શિષ્ય હતો. તેને બોલાવીને આચાર્યે કહ્યું ‘અરે શાંતિશિવ ! તું વૈદ્યને ઘરે જઈને મારા બહેરાપણાનું ઔષધ લઈ આવ, વૈદ્યને સર્વ હકીકત જણાવીને તે જે દવા બતાવે તે લઈને જલદી પાછો આવ. હવે આ બાબતમાં વધારે વખત કાઢીને મારે વ્યાધિને વધવા દેવો નથી.’ આચાર્યના હુકમ પ્રમાણે શાંતિશિવ વૈદ્યને ઘેર ગયો.

વૈદ્યને ઘેર પહોંચતા દરથી શાંતિશિવે વૈદ્યને જોયો. હવે તે વખતે એમ બન્યું કે વૈદ્યનો છોકરો ઘણો વખત રખડી રખડીને તેજ વખતે આવ્યો. વૈદ્યરાજ છોકરાઉપર ઘણા જ ગુસ્સે થઈ ગયા અને હાથમાં એક સખત ‘વાળની બનાવેલી દોરડી લીધી અને તેના વડે મોટેથી રાંધે પાડતાં તેમણે પોતાના છોકરાને ચાંભલા સાથે બાંધ્યો. છોકરો રાંધે પાડતો હતો એટલે તો વળી વૈદ્યરાજે હાથમાં એક લાકડી લીધી અને તેનાથી છોકરાને મારવા માંડ્યો. એવી રીતે અત્યંત ઘાતકીપણે છોકરા ઉપર લાકડીનો વરસાદ વરસતો જોઈ શાંતિશિવ જે પોતાના પુરૂં સાફ દવા કેવા આવ્યો હતો તેને લાગણી થઈ આવવાથી તેણે વૈદ્યને પૂછ્યું ‘અરે ! વૈદ્યરાજ ! તમે આ છોકરાને આટલો બધો કેમ ફટકાવશો માંડો છો ?

વૈદ્યે ઉત્તરમાં કહ્યું ‘અરે એ પાપી બીલકુલ સામગતો જ નથી.’

આટલી વાત આવે છે ત્યાં તો હાહાર થઈ કરતી વૈધની સ્ત્રી ત્યાં આવી પહોંચી અને વૈધને ઓકસને માર મારતાં અટકાવવા સાફ તેના હાથે વળગી પડી. ત્યારે વળી વૈધરાજ મોટેથી રાગે પાડીને કહેવા લાગ્યા, 'તું આવી જા ! હું આટઆટલું કરું છું તો પણ આ (ઓકરો) સાંભળતો નથી તેથી મારે એ દુરાત્માને બરાબર મારવો જ જોઈએ. માટે તું આવી ખસ ! નહિ તો તારા પણ એવા જ હાલ થશે.'

વૈધે એટલું કહેવા છતાં પણ ત્યારે તે પાછી ન હતી ત્યારે તેને પણ ફટકાવી.

આ સર્વ બનાવ જોઈએ શાંતિશિવે વિચાર કર્યો કે—અહો ! આપણા આચાર્ય માટે ઓસડ લેવું છે તે તો બરાબર જણાઈ ગયું, માટે હવે આ વૈધને મોટે તે સંબંધમાં પૂછવાનું પણ શું કામ છે ? (ન સાંભળે તેને ફટકાવવા એ સાંભળતાં કરવાનો ઉપાય છે એમ શાંતિશિવે વચર પૂછ્યે પોતાના મનમાં નિર્ણય કરી લીધો.)

ત્યાર પછી ત્યાંથી નીકળીને શાંતિશિવ શિવભક્ત શેઠીઆને ઘેર બેઠો અને તેની પાછે દોરડાની માગણી કરી. શેઠીઆએ તેને એક રાણનું દોરડું આપ્યું; પણ શાંતિશિવે જણાવ્યું કે તેને તો વાળની બનાવેલી સખ્ત દોરડીના ખપ હતો. આ પ્રમાણે કહીને રાણની દોરડી પાછી આપી.

શિવભક્તે તેને વાળની સખ્ત દોરડી આપીને પૂછ્યું 'અરે ભાઈ ! આ દોરડીનું શું કામ છે ?'

શાંતિશિવે જવાબમાં કહ્યું 'આ દોરડીથી આપણા માનવંતા આચાર્યશ્રીનું ઓસડ કરવાનું છે.'

આ પ્રમાણે કહીને દોરડી લઈને શાંતિશિવ પોતાના (આચાર્યના) મઠ તરફ ગયા.

મામાં આવીને ગુરૂ મહારાજને (આચાર્યને) જોતાં જ પ્રથમ તો શાંતિશિવે પોતાના મોંપર ગુરૂસાના આવેશમાં આવવાથી થટે તેવાં સખ્ત ભવાં ચઢાવ્યાં અને મુખ ભંધકર બનાવી દીધું; ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજ તો ખૂબ મોટેથી જુમ મારતાં રહ્યા અને તેમને માની વચ્ચે આવી રહેલા એક ચાંભલા સાથે પછી દોરડી વડે મજબૂત બાંધ્યા. ત્યાર પછી શાંતિશિવે એક માટી લાકડી લીધી અને ગુરૂ મહારાજને ખૂબ એરથી લાકડીના પ્રહાર એક પછી એક દેવા માંડ્યા.

હવે આ બાબુએ શિવભક્તોએ વિચાર કર્યો કે-ચાલો ને, આપણા આચાર્યના ઔપધની કાંઈ ક્રિયા ચાલતી જણાય છે તો આપણે પણ નજીકમાં રહીએ, કાંઈ કામ પડે તો નજીક હોશું તો ઉપયોગમાં આવશું. આવા વિચારથી તેઓ પણ મઠ પાસે આવ્યા. ત્યાં તો શાંતિ-શિવ આચાર્યને ખૂબ જોરથી નિર્દયપણે મારતો તેઓના જોવામાં આવ્યો. તેઓ પોકાર કરીને કહેવા લાગ્યા ‘અરે અરે શાંતિશિવ ! તું આ શું કરે છે?’ શાંતિશિવે (પેલા વૈધરાજનું અનુકરણ કરતાં) જવાબમાં કહ્યું ‘આ પાપી ઘણી મહેનત કરવા છતાં કાંઈ પણ સાંભળતો જ નથી.’ એ વખતે સદાશિવ આચાર્ય મરતાં મરતાં પ્રાણી આંરડે તેવો અત્યંત ભયંકર શબ્દ કર્યો અને પોતાને ઘણી સખ્ત વેદના થાય છે અને છુટશે નહિ તો મરી જશે એમ બતાવ્યું. એટલે શિવભક્તો હાહારવ કરતાં શાંતિશિવને વારવા લાગ્યા.

શિવભક્તોને વચ્ચે પડતાં જોઈ ‘શાંતિશિવે કહ્યું ‘હું આટઆટલું કંઈ છું તો પણ આ દુરાત્મા સાંભળતો નથી તો મારે એને હજી પણ વધારે મારવો પડશે. તમે બધા વચ્ચેથી દૂર ખસી જાઓ! દૂર ખસી જાઓ! નહિ તો તમારા સર્વના પણ એવા જ હાલ થશે.’ આટલું કહેવા છતાં પણ જ્યારે પેલા શિવભક્તો એને વારવા લાગ્યા ત્યારે તેમને સર્વને પણ એ લાકડીના ફટકાઓ મારવા લાગ્યો; પરંતુ શિવભક્તો ઘણા હતા, તેઓએ ‘એના હાથમાંથી લાકડી લઈ લો લઈ લો!’ એમ બોલતાં તેના હાથમાંથી લાકડી ખુંચવી લીધી. પછી તેઓએ વિચાર્યું કે જરૂર આ (શાંતિશિવ) ને કાંઈ ચેટક વળગ્યું છે. પછી તેઓએ શાંતિશિવને ખૂબ માર્યો અને હાથને પછવાડે લઈ પાંચ-મોડીએ બાંધી લઈને પછી સદાશિવ આચાર્યને છૂટા કર્યા. થોડી વારે તેનામાં સ્ફુર્તિ આવી અને માત્ર દૈવકૃપાથી જ આચાર્ય મહારાજ બચી ગયા.

પછી સર્વ શિવભક્તોએ શાંતિશિવને પૂછ્યું ‘અરે ભલા માણસ ! તેં આ આપણા ભગવાનને (આચાર્યશ્રીને) શું કરવા માંડ્યું હતું?’

જવાબમાં શાંતિશિવે કહ્યું ‘અરે ભલા માણસો ! એ તો કાનના બહેરા માટે વૈધરાજે જે ઓસડ ઉપદેશોનું હતું તે આપણા ગુરૂ મહારાજને કરતો હતો. તમે મને છૂટો કરી દો અને આપણા આચાર્યના વ્યાધિના સંબંધમાં ખેદરકારી ન બતાવો.’

૧ અહીં વળી ફરી વાર શાંતિશિવ વૈધનું સમન્યા વગર અનુકરણ કરે છે. જ્યારે વૈધની સ્ત્રી વચ્ચે પડી ત્યારે વૈધ પણ એને મળતાં શબ્દ અગાઉ બોલ્યો હતો તે ઉપર જુઓ.

શિવભક્તોએ વિચાર કર્યો કે શાંતિશિવને તો જાગૃત્તે ચેટક વજનનું દોષ એમ જાણાય છે. પછી તેઓએ શાંતિશિવને કહ્યું કે ‘જો ફરી વાર આનું કામ ન કરે તો તને છૂટા કરીએ.’ શાંતિશિવે કહ્યું ‘અરે ભણા માણસો! શું તમારા કહેવાથી હું આપણા ગુરુમહારાજના બાધિનું ઝોસડ પામું નહીં? હું તો જેવા મોટા વૈધરાજ કહેશે તેમ કરીશ; તમારા કહેવાથી જરા પણ પલટાવાનો નથી.’

શાંતિશિવના એવાં વચન સાંભળીને શિવભક્તોએ જેવા વૈધરાજને બોલાવ્યા અને તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. વૈધરાજ પ્રથમ તો પોતાના મનમાં હરથા અને પછી કહેવા લાગ્યા કે ‘ભાઈ! મારો છોકરો બહેરો છે જ નહિ. વાત એમ છે કે મેં બહુ મહેનત લઈને વૈદકનાં મોટાં મોટાં પુસ્તકોનો એની પાસે પરાણે પાઠ કરાવ્યો, પરંતુ એ છોકરોને રમવાની અને રમકડવાની એટલી બધી લાત પડી ગઈ છે કે હું ગમે તેટલું કહું છું અને વારંવાર સમજાવું છું તો પણ જે વૈદકશાસ્ત્રનો એણે પાઠ કર્યો છે તેના અર્થ મારી પાસે તે ધારી લેતો નથી; તેથી મેં તેના ઉપર ગુસ્સે થઈને તેને માર્યો હતો. એ કાંઈ બહેરાપણાનું ઝોસડ નથી. તમારી કૃપાથી એ (છોકરો) એ જ ઝોસડથી હવે સમજી ગયો છે. પણ તમારે મારા વચનથી તમારા આત્માર્પનું આનું ઝોસડ કદિ કરવું નહિ.’

શાંતિશિવે જવાબમાં કહ્યું ‘ભણે! એમ નહીં કરીએ.’ મારે તો ગમે તેમ કરીને ભટ્ટારક^૧ સારા યાચ તેનું કામ છે. જો તેઓ બીજી રીતે સારા યતા દોષ તો પછી આ ઝોસડનું શું કામ છે?

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી શાંતિશિવને છૂટા કરવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ પ્રશ્ન.

મામા વિમર્શ કહે છે—“ભાઈ પ્રકર્ય! આવી રીતે માત્ર હું જેટલું કહું તે સાંભળે અને તેના ભાવાર્થ ન વિચારે તો આ ભોતા-આર્પેની કથા જેવું તારે યાચ તેટલા માટે હું તને ગ્રેસલા કરીને કહું છું કે તારે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ અને વખતો વખત પૂછવા કરવો.”

પ્રકર્ય—“મામા! આપે બહુ સારી વાત કરી. હવે મારે કાંઈક પૂછવાનું છે તે પૂછી લઉં.”

વિમર્શ—“ભણે ખુશીથી તારે જે પૂછવું હોય તે પૂછી લે.”

૧ વૈવ છાંડાની વાત કરે છે ત્યારે શાંતિશિવ ગુરુની વાત કરે છે. હજી પણ ગાડાનો તો રહ્યો.

પ્રકર્ષ—“ભુજો મામા ! આપે સર્વથી પ્રથમ તો ચિત્તવૃત્તિ નામની મહા અટવીનું વિવેચન કર્યું તેમાં એમ જણાવ્યું કે તે સર્વ અંતરંગ લોકની આધારભૂત છે અને બહિરંગ લોકોને જે જે સારી અથવા ખરાબ બાબતો બને છે તે તે સર્વને બનાવનાર પણ એજ અટવી છે એ હકીકત તો મારા સમજવામાં બરાબર આવી ગઈ; પરંતુ ત્યાર પછી આપે મહાનદી, નદીનો બેટ, મહામંડપ, વેદિકા, સિંહાસન, મોહરાજનું શરીર અને મોહનરેંદ્ર (મહારાજ) વિગેરેની વાતો કરી અને તેમાં આપે પ્રમત્તતા નદી કહી, તદ્વિલસિત નામનો બેટ કહ્યો, ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ બતાવ્યો, તૃણા નામની વેદિકા વર્ણવી, વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન જણાવ્યું, અવિદ્યા રૂપ શરીર સમજાવ્યું અને મહામોહ નામના રાજાને નિવેદન કર્યો—તે સર્વનો ભાવાર્થ મારા સમજવામાં બરાબર ન આવ્યો. જે કે વિચારતાં મારી કલ્પનામાં એમ આવે છે કે એ સઘળાં નામથી (શબ્દમાત્રથી) ભિન્ન છે પરંતુ અર્થથી તો બધાં એકસરખાં જણાય છે. કેમકે એ સઘળાં અંતરંગ લોકોની પુષ્ટિ કરવામાં અને બહિરંગ લોકોને અનર્થ કરવામાં લગભગ સમાન છે. છતાં એમનામાં જે કાંઈ પરસ્પર અર્થભેદ હોય તો આપ કૃપા કરી દર્શાવો.”

વિમર્શ—“ભાઈ ! જ્યારે મેં એ દરેકના સંબંધમાં વર્ણન કર્યું ત્યારે તેઓના સંબંધમાં શો શો તફાવત છે તે પણ તને બરાબર વિવેચન કરીને સમજાવ્યું હતું, છતાં જે તે હકીકત તારા સમજવામાં બરાબર આવી ન હોય તો તે ફરીવાર અર્થસહિત સમજાવું છું.”

આ પ્રમાણે કહીને પ્રકર્ષ મામાએ નદી વિગેરે દરેકનો ભાવાર્થ વિસ્તારપૂર્વક બાણેજને કહી સંભળાવ્યો એટલે તે દરેક હકીકત સ્પષ્ટતાપૂર્વક પ્રકર્ષના સમજવામાં આવી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વેલ્લહલ કથા-અટવી આદિની યોજના.

ન રવાહન રાત્રીએ^૧ વિચક્ષણાચાર્યને કહ્યું, “મહારાજ ! એ મામાએ પોતાના ભાણુજને જે ભાવાર્થ કહી સંભળાવ્યો તે આપ અમને સર્વને પણ બરાબર સંભળાવો.” નરવાહન રાત્રીએ આવો પ્રશ્ન કર્યો એટલે વિચક્ષણસૂરિએ પેલી મહાનદી વિગેરેના સર્વ ભાવાર્થ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો.

અહીં અગૃહીતસંકેતા સંસારીજીવને કહે છે, ‘ભાઈ સંસારજીવ ! જે એમ છે તો એ મહાનદી વિગેરે વસ્તુઓના અર્થમાં જે બંધુવા જેવું દોષ તે સર્વ તારે મને જણાવવા યોગ્ય છે, માટે કૃપા કરીને તે સર્વ મને સમજાવ.’

સંસારજીવે કહ્યું ‘હોઈ એક રપદ દશાન્ત લીધા વગર એ પ્રત્યેકનું જુદેજુદું સ્વરૂપ તને સમજાવવું ઘણું મુશ્કેલ પડે તેમ છે, માટે તને એક દશાન્ત આપીને એના ઉપરથી એ મહાનદી વિગેરેના ભાવાર્થ બરાબર બતાવવા વિવરણ પાડીને કહી બતાવું.’

અગૃહીતસંકેતાએ આભાર માનવાપૂર્વક તેમ કરવામાં પોતાની સંમતિ જણાવી એટલે હકીકત સમજાવવા માટે સંસારજીવે પ્રથમ દશાન્ત કહેવા માંડ્યું.^૨

૧ જુઓ પૃ. ૭૧૨. નરવાહન રાત્રી પાસે વિચક્ષણાચાર્ય સર્વ વાત કહે છે.

૨ જુઓ પૃ. ૨૬૬. સંસારીજીવ જે શિષ્યદાસ્યને જીવ છે તે સર્વ વાતો સંજાગ્રમ સમજાવ કહે છે.

૩ આ આખું પ્રકરણ પ્રારંભે નિમરો કહેવું છે, ભાવાર્થ પ્રસન્ના જવાબમાં દોષાગ્રી કદાચ વિચક્ષણસૂરિ કે સંસારીજીવ તે છાંટી કે એમ ભામરાણી આટલી પ્રસ્તાવના કરી છે. અલબત્ત કે વાત આદ્ય છે અને તે હકીકત આ પ્રકરણને ઉડે રપદ થયે.

વેલ્લહલ કથા.

એક^૧ ભુવનોદર નામનું નગર હતું. સ્વાભાવિક રીતે તેની રચના એવા પ્રકારની હતી કે આ દુનિયામાં બને તેવા બનાવો તે નગરમાં બનતા હતા. તે નગરમાં અનાદિ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજામાં એવી શક્તિ હતી કે સમર્થ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે શંકરને પણ તે દરેક બાબતમાં હાકાવી શકતો હતો, તેમનું નિવારણ કરી શકતો હતો અને તેમના પર પણ પોતાની પ્રભુતા ચલાવી શકતો હતો. એ રાજાને સંસ્થિતિ^૨ નામની રાણી હતી. તે નીતિમાર્ગમાં ઘણી કાબેલ હતી અને કોઇ ખોટી સાચી યુક્તિઓ કરીને કાંઇ મિથ્યા (અસત્ય) વચન બોલે તેના એકદમ નાશ કરવામાં ઘણી કુશળતા ધરાવનારી હતી.

એ અનાદિ રાજા અને સંસ્થિતિ રાણીને એક ઘણો હૃદયવલ્લભ વેલ્લહલ નામનો છોકરો હતો. એ છોકરાને ખાવા પીવાનો એવો અભખરો લાગ્યો હતો કે રાત દિવસ જૂદા જૂદા પ્રકારના ખાવાના અને પીવાના પદાર્થો મ્હોમાં નાખ્યા કરે, પણ કદિ ખાવા પીવાની બાબતમાં તેને તૃપ્તિ થાય જ નહિ. ઘણું ખાવા પીવાથી એ છોકરાને સખ્ત અજીર્ણ થયું, પેટના દોષો વધી પડ્યા અને જીર્ણીજ્વર પણ લાગુ પડી ગયો. વારંવાર ઝોહકાર આવ્યા કરે, પેટમાં ગડબડાટ થાય, અને ઉલટી થયા કરે. આવી રીતે અત્યંત દુઃખી થયો તો પણ સારા સારા નવા નવા પદાર્થો ખાવાની તે છોકરાની ઇચ્છા જરા પણ ઝોછી થતી નહિ અને હજુ જાણે વ્યાધિમાં કાંઇ ન્યૂનતા હોય તેમ વળી એ છોકરાને બહાર બગીચામાં જઇને ઉજાણી કરવાની ઇચ્છા થઇ. એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સારું અનેક પ્રકારની ખાસ વાનીઓ તૈયાર કરાવવામાં આવી. પછી એ તૈયાર કરેલી વાનીઓને જોતો જાય અને આ ખાઉં કે પેલી ખાઉં એવી એવી તેના મનમાં હોંસ થયા કરે અને મન ચક્રોળે ચઢે. સર્વ વસ્તુઓ બહુ ભાવતી હોવાથી એ તૈયાર કરેલી વસ્તુઓમાંથી દરેક થોડી થોડી એ ભાઇસાહેબે ખાધી. સાર

૧ ભુવનોદર: સંસારનું ખીજું નામ છે.

૨ અનાદિ રાજા. સંસ્થિતિ રાણી. અનાદિ કાળથી ચાલી આવતી પરિસ્થિતિ પર રૂપક છે.

૩ વેલ્લહલ. સ્વચ્છંદી, વ્યભિચારી અથવા જર પુરૂષ માટે આ શબ્દ વપરાય છે. વાર્તા વાંચતાં અને વિચારતાં સર્વ સ્પષ્ટ થઇ જશે.

પછી પિતાના સર્વ મિત્ર મંડળના પરિવારસહિત તેમ જ અંતઃપુરની પોતાની મુંદરીઓને સાથે લઈને પોતે બગીચામાં જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં બંદી લોકો તેની ખિરદાવણી બોલતા હતા અને તે સર્વને દાન આપતો હતો. મહા આંબરપૂર્વક અનેક પ્રકારના વિદાર કરતો અને આનંદનો અનુભવ કરતો તે મુંદર બગીચામાં સર્વની સાથે પહોંચ્યો.

બગીચામાં પહોંચ્યા પછી પોતે એક સારા આસનપર નિરાંતે બેઠો. પછી ઉભલી માટે આલેણ બોજનની જાદી બંદી વાનીઓ તેની સમક્ષ પીરસવામાં આવી. એમાંથી પણ એણે ઘોરો ઘોરો આહાર કરી લીધો. દરેક વસ્તુ ઘોડી ઘોડી ખાધી. તે વખતે જંગલનો પવન પણ તેને લાગ્યો. તે સર્વ કારણને લઈને તેના તાવ વધી ગયો. હવે તે વખતે તેની સાથે સમયજ્ઞ નામનો વેધનો દિકરો જે વેધકના ધંધામાં થતો કુશળ હતો તે આવ્યો હતો તેણે જોઈ લીધું કે કોઈ પણ કારણથી વેલ્લદત્તકુમાર રોગી થયો જણાય છે, તેને કોઈ જાતની પીડા જરૂર થાય છે પણ તે બોલતો નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે કુમારના લમણે (કપાળની આજુનાં હાડકાંએ) હાથ દીધો અને નાક જોઈ તુરત જ નિર્નય કરી લીધો કે કુમારના શરીરમાં તાવ બરાબર આવ્યો છે.

ઉપર જણાવ્યો તેવો નિશ્ચય થતાં જ સમયજ્ઞે કુમારને કહ્યું “દેવ ! તમારે હવે કાંઈ પણ ખાવું યોગ્ય નથી, તેમ કરવાથી તમને થણું તુકસાન થશે. જુઓ ! અત્યારે જ તમારું શરીર અંદરખાનેથી ધગધગી જાય છે અને તમને તાવ આવી ગયો. હાથ તેમ ચોખું જણાય છે, તમારી આંખો માંદા માણસની પેઠે લાલ થઈ ગઈ છે, મુખ પણ તેજસ્વી અને લાલચોળ થઈ ગયું છે, લમણાંમાંથી ધરધર અવાજ થાય છે, નાડીઓ જોડબંધ ચાલે છે, બહારની આમડી જાણે બળતી હોય તેવી થઈ ગઈ છે, હાથમાં જાણે અંગારા ઉઠે છે અને એ સર્વ સખત તાવ આવ્યાનાં ચિહ્નો છે, તેથી તમે હવે બોજન આરોગવાનું છોડી દો, આ સામેના પવન ન આવે એવા બંધ ઓરડામાં જાઓ અને ત્યાં જઈને તદ્દન આરામ લો, એકદમ લાંઘણુ કરો, ઉકાળેલું પાણી પીઓ અને આ અણર્થ અને તાવનાં કારણોની પ્રતિકૂળ ક્રિયાઓ છો-

૧ સમયજ્ઞઃ સમય એટલે (૧) વખત અને (૨) સાત્ર. વખત બહુનાર-સાત્રની-કુમારની દૃષ્ટિએ અને ૧૬૨મ સમજનાર સાચાઈ દૃષ્ટિએ. આગળ ભાવાર્થ વાંચતાં આ ભાવ સ્પષ્ટ થશે.

તેને મટાડવાના ઉપાયો છે, તે સર્વ બરાબર કરો, એમ કરવામાં જો જરા પણ ગફલતી કરશો તો તમને તુરત જ 'સન્નિપાત થઈ જશે.'"

વૈદના દીકરાએ વેણહલ કુમારને આ પ્રમાણે કહ્યું તે વખતે પણ કુમારની નજર તો પોતાની સમક્ષ પીરસેલા ભોજન ઉપર જ હતી અને હું આ ખાઉં કે પેલું ખાઉં એમ સર્વ પદાર્થો ઉપર એક પછી એક તે નજર નાંખ્યા કરતો હતો. જમવાના પદાર્થો ઉપર તેનું અંતઃકરણ એટલું બધું સચોટ લાગી રહ્યું હતું કે વૈદના દિકરાએ આટલું બધું કહ્યું તે વાત સાંભળવાની પણ તેણે દરકાર કરી નહિ, વૈદના દિકરો પોતાને જે કહેતો હતો તે હકીકત પોતાને ખાસ હિત કરનાર છે તે વાત તેના ધ્યાનમાં પણ આવી નહિ અને એ પોતાને ખાતો અટકાવવા માટે શરીરે વળગી વળગીને હાથને થોભી થોભીને ના કહેતો હતો તેની તરફ પૂરું લક્ષ્ય પણ તેણે આપ્યું નહિ. એવી રીતે એ સમયનું વૈદપુત્ર તેને વચનથી વારતો રહ્યો અને તેના હાથ થોભતો રહ્યો, છતાં વેણહલ કુમાર તો તેના દેખતાં જ-તેની હાજરીમાં જ-વધારે વધારે આહાર કરતો ગયો. એને સમયગાની હાજરીની જરા પણ શરમ આવી નહિ. વેણહલના શરીરમાં અછૂર્ણ ઘણું સખત થયેલું હોવાને લીધે અને વિશેષ ભોજન કરતાં દરમિયાન તાવ પણ ઘણો વધી ગયેલો હોવાને લીધે તે ભાઈશ્રી જે કાંઈ ખાતાં તે કેમે કરતાં ગળે ઉતરતું નહિ તો પણ ખજ કરીને જોરથી થોરો ઘણો આહાર તો તેણે ગળા નીચે ઉતાર્યો. પરિણામે તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું, પેટમાં ગરબગટ થઈ ગયો, આંધેલું પાંદું ગળે આવવા માંડ્યું, ઉલટી થવા લાગી અને છેવટે પોતાની સમક્ષ જે સર્વ ભોજન પડેલું હતું તેમાં પણ વમનનો થોરો ભાગ પડવાથી તે પણ ઉલટીથી મિશ્ર થઈ ગયું. આવો વિચિત્ર પ્રકાર જોઈને વેણહલ કુમારે વિચાર કર્યો કે ખરેખર, મારા પેટમાં ઘણી જ ભુખ લાગી છે અને ભુખથી પેટ ખાડી થઈ ગયેલ હોવાથી તે વાયુથી ભરાઈ ગયું છે અને તેથી જ આ ઉલટી (વોમીટ) થઈ આવી છે. આ ઉલટી ભુખને લીધે જ થઈ આવી જ-ભુખ છે. મને તો એમ લાગે છે કે મારો કોઈ અત્યારે ખાડી પડી ગયો છે અને તેમાં જે વધારે વાયુ ભરાશે તો મને હેરાન હેરાન કરી મુકશે, માટે ફરીવાર પાનુ ભોજન કરીને એને (પેટને) બરાબર ભરી દઉં કે

૧ વાગ, તેમ અને કહ્યું વિપરબલુ. વિદોષના વિચારથી પેદા થયેલ તાવ.

૨ વાગ. ખાડી પેટ મને અત્યારે કાવ છે, પાનુ વાયુથી વમન થવું નથી. તેનાં પચન કરાવ ખરે.

લેથી એ ખાલી પડી રહે નહિ ને તેમાં વાયુ ભરાય નહિ. હવે તે વખતે ખીલું ભોજન તૈયાર ન હોવાથી પોતાની સામે પડેલું વમનથી મિશ્ર થયેલું ભોજન કુમારે આરોગવા માંડ્યું અને તેમ કરવામાં તેને જરા પણ સરમ આવી નહિ.

આવેા નિર્લેજજ અને એકાંત હાનિકારક બનાવ જોઇને 'સમયજ્ઞ' વૈદ્યપુત્રે પોદાર કરીને કહ્યું "દેવ દેવ! તમારે આવું કામઠા જેવું વર્તન કરવું યોગ્ય નથી. પ્રભુ! આ તમારું આવડું મોટું રાજ્ય, તમારું સાફ શરીર અને ચંદ્ર જેવા નિર્મળ તમારો યશ એક દિવસના ભોજન વાસ્તે નકામો હારી જાઓ છો; આ તમે બહુ ખોટું કરવા બેસા છો. વળી મારા પ્રભુ! આ ભોજન તમારી પાસે પડેલ છે તે તદ્દન અપવિત્ર છે, ઘણા દોષથી ભરપૂર છે, મોટા ઉદ્વેગ કરાવે તેવું છે અને ડાહ્યા માણસોની નિંદાને પાત્ર છે. કારણ કે એમાં ઉલટી (વિમીટ) ભરેલ છે, તો તે તો તમારે ખાવું-આરોગ્યું કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. દેવ! આ ભોજન અનેક દુઃખોથી ભરપૂર છે અને ખાસ કરીને તમારી જેવા માણસો જેમને શરીરમાં અનેક પ્રકારના દોષો ઉત્પન્ન થઈ ગયેલાં હોય તેમને તો સર્વ વ્યાધિઓને વધારે કોપાયમાન કરે, ભગ્નત કરે અને વધારી મૂકે તેવું છે. અરે! એવાં બાલ મુદ્ગલમય તુમ્હ ભોજન ઉપર તમારા જેવાને આસક્તિ હોય જ કેમ? એ તે કદિ ઘટે પણ ખરી! માટે મારા પ્રભુ! એને છોડી દઈને તમારી ભત્રીની (તમારા આત્માની) ચલપૂર્વક રક્ષા કરો."

સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્રે આવી રીતે આછછપૂર્વક રાજપુત્રને ભોજન કરતાં વાંચી તો પણ પોતાનાં મનમાં મનમાની ઘડ વાળતાં રાજપુત્રે વિચાર કર્યો કે-ખરેખર! આ સમયજ્ઞ તો કોઈ મોટો મૂર્ખો જણાય છે! એ બાપડો મારી પ્રકૃતિને સમજતો નથી, મારી અવસ્થા ભલ્લી શકતો નથી અને મને કંઈ બાબતથી હિત થશે અને કંઈ બાબતથી અહિત થશે તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી, છતાં પોતાનું હડાપણ બતાવવા માટે મને શિખામણ આપવા નીકળી પડ્યો છે. અત્યારે મારા

૧ સમયજ્ઞના સર્વે સંજોગો માર્મિક છે તે વિચારવાથી અને તેની યોજના દરે પડી હતી છે તે વાચવાથી સ્પષ્ટ થશે.

૨ કામઠાની અવળગતા પછી દોષ છે, વળી ગરમો સારા પદાર્થો ઇલાદીને નિષ્કા ૫૧ મેલે છે એ પણ કામઠા કહેવાય છે; અથવા કામઠો ગરમ તેવા સારા કે ખરાબ પદાર્થમાં આશ નાખે છે તેને કામઠો કહેવામાં આવે છે.

૩ નિપુણને પ્રથમ પ્રવેશવામાં પોતાના ભોજનને અંગે જે વિચારો થતા હતા તે જરા ભટ્ટી સરખાવવા જેવા છે. જુઓ પૃ ૩૩-૩૪.

અગૃહીતસંકેતા તો આ વાર્તા સાંભળીને, મનમાં વધારે મુંઝવ-
ખુમાં પડી ગઈ અને બોલી “અરે સંસારીજીવ! તું તો
અગૃહીતસંકેતાનું ચિત્તવૃત્તિ અટવી અને બીજી વસ્તુઓના બેદ અને
સમાધાન. સમજાવવા સાફ વાર્તા કહેવા માંડી હતી અને તેમાં
આ વાત કરી! તારી આ વાત સાંભળતાં તો આગળ
સાકળનો કાંઈ મેળ મળતો નથી. તું આ વાર્તા કરી તેને અને તારી મૂળ
વાતને તો હાંડ અને આરતી જેવું અસંબંધપણું મને લાગે છે! આ તો
યોગ બેલાવવાનું ક્યાં અને હાંડપર બેસવાનું ક્યાં? જો તારી આ વાર્તામાં
અને અગાઉ ચિત્તવૃત્તિ વિગેરેની વાત તે કરી હતી તેમાં કાંઈ સંબંધ
જેવું હોય તો મને સમજાવ અને તું જરાબર દોઝ પાડીને કહે કે
મારા ખ્યાલમાં સર્વ બાબત આથી વધ.”

હવે સંસારીજીવ જે સદામમ સમક્ષ પોતાની પીતક વાર્તા કરતો
હતો તે વાત કહેતાં કહેતાં જરા યાદી ગયો હતો તેથી તેને આરામ
લેવાની ઇચ્છા થઈ હતી તેથી તેણે અગૃહીતસંકેતાની સખી પ્રજ્ઞા-
વિશાળાને સૂચના કરી “અરે પ્રજ્ઞાવિશાળા! મેં હમણાં જે વાર્તા કહી
તેને મારી પ્રસ્તુત હકીકત સાથે જે સંબંધવાળી અર્થઘટના છે તે
તારા પોતાના રાજદોમાં અગૃહીતસંકેતાને સમજાવ.”

પ્રજ્ઞાવિશાળાએ સંસારીજીવને કહ્યું “ભલે! બહુ સાફ! હું સર્વ
યોજના બરાબર સમજાવું.” પછી પોતાની સખીને કહ્યું કે—“જો બહેન
અગૃહીતસંકેતા! તું જરા લક્ષ્ય રાખજે. આ બાધએ કહેલી હકીકત
આ પ્રમાણે સમજાવ લેવાની છે:—

* * *

વેલ્લહલ કથા યોજના. (અર્થઘટના.)

પ્રથમ તો વાર્તામાં જે વેલ્લહલ કુમાર કહેવામાં આવ્યો તે કર્મના
સંબંધમાં આવેલો કર્મના ભારથી ભારે ધથેલો જીવ
વેલ્લહલ કાણ? સમજવો. એવા જીવો ભુવનોદર નામના નગરમાં જ
ઉત્પન્ન થાય છે. અનાદિ રાજ અને સંસ્થિતિ રાણીનો
પુત્ર જે કણો તે પણ એ કર્મબંધનરંચુકા ધથેલો જીવ જ સમજવો.

૧ અરસપરસ તદન સંબંધ વગરની વાત. ઘટને અને આત્મીને સંબંધ શો? ઘટની કે ઘટથી આરતી ભય જ નહિ. ક્યાં રાજ ભોજ અને ક્યાં યાગો તેથી— એવા ભાવ સમજવો. એક વિદ્વાન કહે છે કે નિરાવગત એટલે ‘અવગત’ ઘટને વળી પુરખો શો? ઘટને કાઢી નાખી લાગતી નથી. એસ આગળ જાણવત જેવું.

(અહીં ભુવનોદર એટલે સંસાર, તેમાં અનાદિ કર્મપ્રવાહ અને તેની સ્થિતિ-એથી આ જીવ સંસારમાં ભગ્યા કરે છે એ સર્વ પરિસ્થિતિ સમજી લેવી). એ પ્રાણીના અનંત પ્રકારના રૂપો હોવાથી (વિશેષ રૂપની અપેક્ષાએ) એને બહિરંગ લોક કહેવામાં આવે છે અને સામાન્ય રૂપને ઉદ્દેશીને એક કહેવામાં આવ્યો છે એમ સમજી લેવું. બહેન ! જ્યારે એ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામે છે ત્યારે તે સર્વ કર્મો ઉપર પ્રભુતા મેળવવાની સ્થિતિમાં આવે છે, તેથી તે કુમાર (જીવ) મહારાજનો દિકરો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે જે રાજ-પુત્ર હોય છે તેજ સર્વનો પ્રભુ થાય છે તેમ અહીં પ્રાણી કર્મનો પ્રભુ થઈ શકે છે.

ત્યાર પછી જે ચિત્તવૃત્તિ^૧ નામની મોટી અટવીની વાર્તા કરી તે આ જીવના સંબંધમાં જ સમજવી. એ પ્રાણીને સારી ચિત્તવૃત્તિ અટ- અથવા તો ખરાબ કોઈ પણ બાબત થાય તે સર્વનું વીની સમજણ. કારણ એ મહા અટવી જ છે. હવે અહીં ખરાબર સમજજે: જ્યાં સુધી પેલા પ્રાણી આત્માને ખરાબર પીછાનતો નથી ત્યાં સુધી જ એ ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવી ઉપર આવીને મહામોહ તથા તેના સેનાનીઓ ધમસાણુ કરી મૂકે છે અને આખી અટવીને પાયમાલ કર્યા કરે છે, પરંતુ જેવો પ્રાણી કોઈ પણ પ્રકારે પોતાના આત્માને ખરાબર જાણે છે-પીછાને છે કે તુરત જ તેઓ તે આત્માનું બળ (વીર્ય-અનંત શક્તિ) જોઈને દૂર નાસી જાય છે. આવી રીતે તેનું પોતાનું (આત્માનું) જોર ન થતાં જ્યાં સુધી તેમાં મહામોહ અને બીજા લશ્કરીઓનું જોર રહે છે ત્યાં સુધી તે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં ઉપર કહી તે સર્વ મહાનદી વિગેરે વસ્તુઓ થયા જ કરે છે, કારણ કે મહામોહ અને તેના સંબંધી જે બીજા રાજાઓ છે તે સર્વને કીડા કરવાનું દેકાણું એ મોટી નદીમાં છે, પરંતુ જે પેલા રાજાઓને (મહામોહ અને બીજા લશ્કરીઓને) જ ત્યાં આવવાનું કારણ રહે નહિ અથવા આવવાનો પ્રસંગ બને નહિ તો એ મહાનદી વિગેરે કીડાસ્થાનોનો તો આપોઆપ નાશ થઈ જાય છે.^૨ પરંતુ હકીકત એવી છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણી પોતાનું સ્વરૂપ ખરાબર સમજતો નથી અને તેને પરિણામે જ્યાં સુધી મહામોહ રાજા અને બીજા સેનાનીઓ

૧ ભુક્તિ પૃ. ૮૦૪-૫.

૨ સર્વ કર્મોના બંધસ્થાનનો સંબંધ મનકપર-ચિત્તવૃત્તિ ઉપર રહે છે, તેથી કર્મબંધનના સંબંધમાં તેનું જોર વધારે છે. તેને અનુકૂળ હોય તો અશુભ કર્મબંધ થતો નથી એટલે પછી રાજાઓનાં કીડાસ્થાનો આપોઆપ હાથ જાય છે.

પોતાના રાજ્યપ્રતાપના પૂર દેખામમાં એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં રહે છે અને વિદાર પામ્યા કરે છે ત્યાંથી એ મદાનદી વિગેરે વસ્તુઓ પણ દાખા કુદપા કરે છે, વધારે વિદાર પામે છે, દોષ તેનાથી વધારે વધે છે અને આ પ્રાણી એ સર્વ બાબતને ધણી અવગતની ગણે છે. એવી રિયતિમાં એ પોતાની બતનો એટલો મોટો સત્તુ થઈ પડે છે કે પોતે દેવી બન કરે છે અને દેવી રીતે ખોટે રસ્તે દોરવાય છે તે વાત પણ તે જરાએ સમજતો નથી. હવે આવી વિષમ અવસ્થામાં પ્રાણી પોતાની શક્તિથી જે કાંઈ અને વર્તતો જુદાં જુદાં પ્રકારના કરે છે તેને સ્પષ્ટપણે સમજાવવા સાફ તને વેણુલલની કથા કહી સંજ્ઞાવવામાં આવી છે. તેને અને આ મહા અટવી નદી વિગેરેને ગાંઠ સંબંધ છે. હવે એ વાતને નદી વિગેરે બાબતોનો ભેદ સમજવા માટે દેવી રીતે જુદી પાઠવી તેની તને બરાબર યોજના કરી બતાવું છું તે પ્રસંગ.

એ વેણુલલ કુમારને જેમ અનેક પ્રકારનો આહાર કરવાની ઇચ્છા થયા કરતી હતી તે પ્રમાણે વિષયસંપદ આ કુમારને અલભ્ય. એવના સંબંધમાં પણ એમ જ સમજવું, મતલબ આહાર કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા જેમ તે કુમારને થતી હતી તેમ વિષય લોગવવાની પ્રબળ ઇચ્છા આ એવને વારંવાર થયા કરે છે. ઘણું લોજન વારંવાર કર્યા કરવાથી જેમ તે વેણુલલ કુમારને સખ્ત અછર્ણ થઈ આવ્યું હતું તેમ આ એવને પણ વારંવાર કર્મનું સખ્ત અછર્ણ થઈ આવે છે. પાપ અને અજ્ઞાનમય તે કર્મ ઘણું બધું કરે છે જેમાંથી પ્રમત્તતા (પ્રમાદપાતું) ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર વળી પેલા બે નગરો (તામસચિત્ત અને રાજસચિત્ત) છે. જેમ જેમ પેલા કુમાર લોજન આરોગતો ગયો તેમ તેમ તેને અછર્ણ વધતું ગયું અને શરીરપર તાવ ચઢતો ગયો, તેથી રીતે આ પ્રાણીની વિષય તરફ લંપટતા વધતી જાય છે તેમ રાગ વધતો જાય છે અને તે સર્વ જ્વર (તાવ)ને વધારનાર થાય છે. એવા સખ્ત અછર્ણ અને તાવની વચ્ચે પણ જેમ પેલા વેણુલલ કુમારને વધારે વધારે લોજન કરવાની ઇચ્છા થયા કરતી હતી તેમ આ કમનસીબ પ્રાણીને પણ વિષયમેવનની ઇચ્છા થાય છે. તમે પ્રમત્તતા નદી- એક મનુષ્યભાવ પામેલા એટલે માણસ થયેલા પ્રા- ની યોજના. નીને જોશો તો ઘણી ખરીવાર તમને જણાશે કે એને કર્મનું અછર્ણ ઘણું આકરે થયેલું છે, ઉપરાંત

એનામાં રાગદ્વેષ એટલા વધારે વધારે કોપ પામતાં જણાશે કે તેની મૂઢતાને લઈને તેના ચિત્તપર એક જાતનો તાવ આવ્યો હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. હકીકત એવી બને છે કે વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર ન સમજતો હોવાથી પ્રાણી બરાબર સમજી શકતો નથી કે એના રાગદ્વેષનાં વધવાથી જ એનો જીવન વધતો જાય છે અને તેથી તે જ્યારે સુખની ઇચ્છા કરતો હોય છે ત્યારે તેને મેળવવાના પ્રયત્નમાં જ તે પોતાને અહિત થાય-પરિણામે દુઃખ થાય. એવે રસ્તે ઉતરી જાય છે. સુખ મેળવવા તે જે માગે લે છે (અને જેને પરિણામે તેને કર્મબંધનથી દુઃખ થાય છે) તેના થોડા દાખલા જીવો: તે દારૂ પીએ છે, તેને નિદ્રા ઘણી વહાલી લાગે છે, અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ યુક્ત વિકથા તેને બહુ સુંદર લાગે છે, એને ક્રોધ ઘણો ઇષ્ટ થઈ પડે છે, માન એને પ્રિય થઈ પડે છે, માયા એને હૃદયવલ્લભા જેવી થઈ પડે છે અને લોભ તો એને પોતાના પ્રાણ જેવો લાગે છે, રાગદ્વેષ તો જાણે એનું ખૂદ મન જ હોય નહિ તેવા થઈ જાય છે, સ્પર્શ (સુંદર સ્ત્રી કે સુંવાળા પદાર્થ સાથે) તેને વહાલો લાગે છે, અનુકૂળ રસમાં તેને રસ આવે છે, સુગંધ તરફ તે લલચાઈ જાય છે, સુરૂપ તરફ તેની આંખો દોડી જાય છે અને મધુર અવાજ સાંભળી કાન ઊભા થઈ જાય છે, એને સારાં સારાં વિલેપનો (ointments) શરીરે લગાડવાં બહુ જ ગમે છે, પાનસોપારી વિગેરે ખાવાં તરફ મન લલચાયા કરે છે, શરીરપર સારાં ઘરેણાંઓ પહેરવાની હોંસ થયા કરે છે, સાફ લોજન કરવાની ઇચ્છા થયા કરે છે, ગળામાં ફૂલની માળાઓ પહેરવાની હોંસ થાય છે, સારી સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરવાનો ભાવ ઉઠ્યા કરે છે, સારાં કપડાં પહેરીને લટાર મારવા મન થયા કરે છે, એને સારાં સારાં આસનો (સિંહાસન વિગેરે), વાહન (રથ વિગેરે), સુવાની પથારીઓ, દ્રવ્યનો સંચય, ખોટી કીર્તિ અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતો બહુ જ પ્રિય લાગે છે. એની ચિત્તવૃત્તિ રૂપ અટવીમાં આવી રીતનું કામ કરતી પ્રમત્તતા^૧ નામની નદી અતિ વેગથી નિરંતર વહન કર્યા કરે છે.

૧ વિકથા: રાજ્યસંબંધી કથા, દેશસંબંધી કથા, સ્ત્રીસંબંધી વાતો, લોજન-કથા-આ ચારને વિકથા કહેવામાં આવે છે.

૨ પ્રમત્તતા નદીના સંબંધમાં એક બાબત ખાસ ધ્યાન ખેંચવા યોગ્ય જણાય છે. પાંદૂનદિક સર્વ લાગિમાં રમખું કરતું તે પ્રમાદ છે. પ્રમાદ એટલે આજસ એવો અર્થ નથી, પણ પ્રમાદ એટલે આત્મિક બાબતમાં પરાદસુખપાતું. આ અર્થ વારંવાર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

સાર પછી પેલા રાજકુમાર વેણહલને^૧ બહાર બગીચામાં ઉત્તણી કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી, ત્યાં જવા સાંઝે ભોજનની ઉપાન ગમ... અનેક પ્રકારની વાનીઓ તૈયાર કરાવી, તેમાંથી આ નનો ઉપનય. ખવાને બહારે થોડી થોડી તેણે ખાઈ. લીધી, સાર પછી વિલાસથી તે ઘરની બહાર નીકળ્યો, બગીચામાં આવી પહોંચ્યો, દિવ્ય સિંહાસન ત્યાં લાવવામાં આવ્યું, તેના પર કુમાર બેઠો અને તેની સન્મુખ નાના પ્રકારની વાનીઓ પીરસવામાં આવી-એ સર્વ વાત પ્રથમ કરી હતી તેના ઉપનય આ પ્રમાણે: પ્રમાદમાં પડેલા એ પ્રાણીને કર્મના અચૂર્ણથી મહા આકરો મનને તાવ આવેલો હોવાથી તેના મનમાં વારંવાર અનેક પ્રકારનાં વિચારનાં મોજાં આવ્યાં કરે છે કે આદો! ખૂબ પૈસા એકઠા કરીને સારી રીતે મોજ ઉઠાવું, મારા અંતઃપુરને તો દેવતાના વૈભવસ્થાન જેવું બનાવી દઉં, મુંદર મનને આનંદ આપનાર રાજ્યને સારી રીતે ભોગવું, મોટા મોટા રાજ્યમહેલ બંધાવું, સારા શ્વાસ બગીચાઓ તૈયાર કરાવું, મોટો વૈભવ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ રાત્રીઓને સ્થાય કરીને દુનિયામાં સર્વ લોકોની પ્રશંસા પામી, સર્વ મનોરથ સંપૂર્ણ કરી પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયસંબંધી શુભસામગ્રમાં મારા મનને તરબોળ કરી નિરંતર આનંદની મસ્તીમાં રજા કરું. આરે! આવી રીતે ખાવું, પીવું, ભોગ ભોગવવા ને ઇંદ્રિયોને તૃપ્ત કરવી એ જ મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત કરવાનું ક્ષણ છે. આ સિવાય મનુષ્યદેહ પામ્યાનું બીજું કંઈ જ ક્ષણ નથી-આવી આવી જે ચિત્તવૃત્તિ પ્રાણીને નિરંતર થયા કરે છે તે પેલા વેણહલ કુમારને ઉપાનમાં જવાની ઇચ્છા સાથે શરૂઆતવા થોમ્ય છે. બહેન! તારા સમજવામાં હવે કંઈક દહીંકત આવી હશે એમ હું ધારું છું. જો, હવે એવી રીતે વિચાર કરવાને પરિણામે પ્રાણી મહા આરંભ^૨ કરે છે અને તેથી દૈવયોગે

૧ અહીં તદ્વિલસિત બેઠી દહીંકત પૃષ્ઠ ૮૦૧-૭ માંથી પ્રથમ વાંચી લેવી.
૨ અહીં બે. રા. બે. સોમવાસીવાલા છાપેલ મૂળ શ્રવણ પૃ. ૫૨૬ શરૂ થાય છે.

૩ મહા આરંભ: મોટાં મોટાં પાપનાં કર્મો કરવાની રાજમાત: મોઢ દયાગી. જેને મોઢાવી, નહેરો મોઢવી, પાપમાપાર આદરવા વિમેરે જેમાં એકદ્રિયથી માંડી પરંટિયપરંટ અનેક કથોનો નાશ થાય છે તેને 'મહા આરંભ' કહેવાય છે.

આ મહા આરંભમાં ખાસ કરીને પદા કર્મોનો નાશ થાય છે. મુમાન દેમશ્વાસ્ય પ્રણીત કર્મોનશાશ્વ (૧૮૫૫ પ્રકાશ) અનુસારે તેનું અલ્પવાલાયક સ્વરૂપ બહુ પ્રચલિત છે. સ્વજન કુટુંબની આજીવિકા જેવા કથા ઉપર જ દોષ તો એને મરિ બહુ વાત વહે, પણ ધનસંચય કરવા-દીનરી ભરવા માટે જિમાના કાલ પણ ધંધા કરવા લાગવને માટે હિંમત નથી. (નોંદ ચાટ પૃ. ૮૩૦ મા.)

પાંચકર્મ.

- ૧ અંગારકર્મ: કોલસા પાડવા, ભારભુંલનો ધંધો કરવો, કુંભારનો ધંધો કરવો, હાહાર, સોની, કંસારા, છંટ પાટનારા એ સર્વનો સમાવેશ આ અંગારક કર્મમાં થાય છે. (આ કાર્ય જુની રીતે કે સાંચા કામથી થાય તે સર્વ અંગારકર્મમાં આવે.)
- ૨ વનકર્મ: ફળફૂલ પાન છેડવા અને તેનો વેપાર કરવો. ધંત્રીથી દાણા દળવાનો વેપાર, પાણાથી વાટવાનો વેપાર એ સર્વ વનકર્મ. (ફળવાની વીજળીબળથી ચાલતી ધંત્રી-આટાની મીલો?)
- ૩ શિકટકર્મ: ગાડાં, ઘોડાગાડી ખનાવવાં, તેનાં ચક્કો ધડવાં, ચઢાવવાં, ખેડવાં, વેચવાં, બળદનાં જોતરાં વેચવાં વિગેરે (મોટર વેચવી, લોરીઓ ભાડે ફેરવવી, ટેક્સીઓ ભાડે ફેરવવી, ગાડીઓ ભાડે ફેરવવી?)
- ૪ ભાટકર્મ: ગાડાં, બેલ, બેઠ, ખચર, ઘોડા, ગધેડા ઉપર ભાર ભરી તેમની દ્વારા જે ઉત્પન્ન થાય તેમાંથી ભરણપોષણ કરવું તે. (માણસને માથે ભાર ઉપડાવવા માટે તેને રોકવો અને તે વ્યાપારમાં નફો કરી તેનાથી આજીવિકા કરવી?)
- ૫ રેફ્રેટકર્મ: તળાવ કુવા વાવ ખોદવાથી, પથ્થર ફેાડવાથી અથવા ખાણો ખોદવાથી આજીવિકા કરવી તે.

પાંચ વાણિજ્ય.

- ૧ દંતવાણિજ્ય: હાથીદાંત, ચમરી ગાયના વાળ, અન્ય જીવોનાં નખ, રાંખનાં હાડકાં, વાધચિત્તાનાં ચામડાં, હંસ વિગેરેના રોમનો વ્યાપાર કરવો. તેમના ઉત્પત્તિસ્થાને જઈ ખરીદી તેનો વ્યાપાર કરવો. (હાલ પક્ષીઓનાં પીછાંનો વ્યાપાર થાય છે તેનો અત્ર સમાવેશ થાય છે.)
- ૨ લાક્ષાવાણિજ્ય: લાખ, મણુશીલ, ગળી, ધાવડી, ટંકણુખાર વિગેરેનો વ્યાપાર. (આ વ્યાપારમાં ઘણી જીવહિંસા થાય છે.)
- ૩ રસવાણિજ્ય: માખણ, ચરબી, મધ અને દારૂનો વ્યાપાર. માખણમાં જીવોત્પત્તિ બહુ છે, ચરબી અને મધ જીવહિંસાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને દારૂ કામને ઉત્પન્ન કરે છે અને નીરો લાવે છે.
- ૪ કૈશવાણિજ્ય: માણસ તથા જનાવરનો વેપાર. દાસદાસી (slaves) અગાઉ વસ્તુની જેમ વેચાતાં હતાં. જનાવર કે માણસને એને પરિણામે ભુખ તરસ લાગે તેથી દુઃખ થાય વિગેરે અનેક દોષો આથી આવે છે.
- ૫ વિષવાણિજ્ય: અફીણ સોમલ વછનાગ આદિ ઝેરી વસ્તુઓ, તરવાર બંદુક વિગેરે હથિયારો, હજી વિગેરે ચંત્ર (મશીનરી?) અને હરતાળ વિગેરે જીવ લેનારી વસ્તુઓનો વ્યાપાર.

પાંચ સામાન્ય.

- ૧ ચંત્રપીડા: તલ વિગેરે પીલવાની ધાણી, શેરડીનો ચીચુડો, અરધધટ્ટિ વિગેરે. (આમાં મીલ, ફેક્ટરી, પ્રેસ, જીન, ડાયનેમા વિગેરે નવીન મશીનરીનો સમાવેશ થાય ?) (ચાલુ પૃ. ૮૩૧ નોટ.)

મન એકદુ યહ જલ્ય છે તો પછી પોતાની હોંસ પ્રમાણે તે અંતઃપુર વિગેરે વસાવે છે, બંધાવે છે, તૈયાર કરે છે અને રાજદાદિ પાંચે દંડિયના વિષયો જેમાં તેણે મુખ્ય માન્યું છે તેનો કાંઈક સ્વાદ પણ લે છે. અદો મુલોચના! આ પ્રાણી પ્રથમ તૈયાર કરેલા શુદ્ધ બોજનમાંથી થોડું થોડું બહાર કરે છે એમ જે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું હતું તેનો આ પ્રમાણે હેતુ તારે સમજી લેવો. ત્યાર પછી અનેક પ્રકારના કુસં-
 રમોંથી ખોટા સંકલ્પને લઇને જે બાબતમાં આ
 તદ્વિચિત્ત યે. પ્રાણી મુખ્ય માની બેઠો છે તેવા અનેક પ્રકારના
 રની યોજના. વિલાસો, નાચો, સંગીતો, હારચો અને ચાળાચટકામાં
 પડી જલ્ય છે અને ખોટા આનંદ રસમાં એવો ભેદાઇ
 જલ્ય છે કે ત્યાર પછી તે નીચ બસનીઓની સાથે જુમટાની રમત,
 દારૂ પાન, સ્ત્રી સાથે વિષયસંભોગ અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતોમાં
 રસ લેવા માંડે છે. આથી તે 'સન્માર્ગે રૂપ નગરથી દૂર ચાલતો જલ્ય
 છે અને દોઃશીલ્ય નામના બગીચામાં આવે છે. મતલબ એ સારા
 માર્ગથી બ્રહ્મ થઇ ખરાબ વર્તન તરફ ઉતરી પડે છે. ઉપર વેલ્લહલની
 કથામાં તે કુમારને નગરની બહાર નીકળી ઉદ્યાનમાં જવાની ઇચ્છા
 થઇ અને ત્યાર પછી આનંદપૂર્વક તે નગરથી નીકળી ઉદ્યાનમાં આવ્યો.
 એમ કહ્યું હતું તેની યોજના અત્ર ખરાબર થઇ ગઇ. મતલબ એ
 સન્માર્ગથી બ્રહ્મ થઇ ખરાબ ચારિત્રને અનુસરનારો થાય છે તેની
 અત્ર યોજના થઇ છે અને તે સર્વનું કારણ આરંભ સમારંભથી મેળ-
 વેલ ધનનો ઉપભોગ કરવાની તુચ્છ વાસના છે. એવી રીતે (સન્માર્ગે)

૨ નિર્જાઇનકર્મઃ બેલ પાડા વિગેરેનાં નાક વીંધનાં, ઘોડા વિગેરેની ખાંસી કરવી, બળદ ગાદને આંકવા, જાડની પીઠ માળવી, માથેના કાન ફેંપ-લનો છે કરવો અને તે દ્વારા આછવિકા કરવી.

૩ અસતીપોષણુઃ ધનને મટિ શુક સારિકા, મેના પોપટ, બીલાડા કવરા પાળવા. (સરહસનો આખો બ્યાપાર આમાં આવે ?)

૪ કલ્પદાનઃ વજ્ર દારણે અથવા પુણ્યબુદ્ધિથી વનને દાવાનળ દેવો, સુભગાવી મૂકવું. (કાઇના ધરને પોતાના લાભ સાર આપ મૂકવી તે ?)

૫ સ્તરઃશોષણુઃ વળાવતું પાણી નહેર કરાવી ખેતી લેવું, વળાવને સુકાવી નાખવું. તેથી અંદરના છવોનો નાશ થાય છે.

ઉપર ઠીસમાં મૂકી ? આવું ચિદ્ધ કયું તેનો સમાવેશ મારા વિચાર મુજબ એ વિભાગમાં થાય, પણ તે જાણતો નવીન કાળની છે તેથી હજી વધારે ચર્ચાને પરિણામે તેમને નિશ્ચિત સ્થાન આપી શકાયો.

૧ નગર બહાર ઉદ્યાનમાં જલ્ય છે એટલે સારે રસ્તેથી ઉતરી જઇ ખરાબ વર્તનમાં પડી જલ્ય છે. રૂપક બટું મુંદર છે.

અટવીમાં રખડતાં રઝળતાં મોટા રાજ્યની પેઠે આ મનુષ્યભવ પા-
મને ઘણો જ મુશ્કેલ છે, તમે કોઈ સુંદર યોગથી તે પામી ગયા છો
છતાં કર્મના અણર્જથી ઉત્પત્ત થયેલ જ્વર તમને લાગુ પડ્યો છે
માટે તમે પ્રમાદનો બીજકુલ લાગ કરો. આવો આધિ હોય તેવે અ-
વસરે તમારે એ પ્રમાદ જરા પણ ચેવવો નહિ, કારણ કે મહામોહ
રૂપ સન્નિપાતનું એ તો કારણ છે, એથી તમારો મનોજ્વર અત્યંત
વધી જશે અને સન્નિપાત થઈ આવશે. તમને થોડો તાપ આંચ્યો છે
તે દૂર કરવાનો ઉપાય કરો, એને વધારવાનાં રસ્તા ન હોય. સમ્યગ્
જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર પેલા મનોજ્વરનું અમોઘ
ઔષધ છે. એ ઔષધ સર્વે જિનેશ્વર મહારાજએ દર્શાવ્યું છે, એનો
ઉપયોગ કરવાથી તમારા ચિત્તપર જે તાપ ચઢ્યો છે તેનો સર્વેશ
નાશ થઈ જશે, તેથી એ ઔષધનું વિવિધપૂર્વક ચેવન કરો, એમ કર-
વાથી તમને બહુ પ્રકારના લાભ થશે એમાં જરા પણ સંદેહ નેવું
નથી." ધર્માચાર્યો આવી રીતે આ પ્રાણીને અતિ વિસ્તારપૂર્વક ઉપ-
દેશ આપે છે, પણ આ પ્રાણીનું ચિત્ત પ્રમાદબોજન ઉપર એટલું બધું
આસક્ત હોય છે કે એવી સારી શિક્ષાને આ પાખી પ્રાણી સમજતો
નથી, વિચારતો નથી, દુઃખમાં ઉતારતો નથી અને ઉલટો જાણે દારૂ
પીધેલ હોય, મદ ચઢેલ હોય, મગરમચ્છથી પકડાઈ મરવાની અણી
ઉપર આવેલો હોય, માઠ નિદ્રાના ઘેનમાં પડી ગયેલો હોય, તેની
માફક તે આવશે બની શુક્રમહારાજ કહે છે તે જાણે સાંભળતો જ
ન હોય તેમ તદ્દન ઉલટી રીતે જ વર્તન કરે છે-આ સર્વ હકીકત પેલી
પ્રમત્તા નદીમાં આવેલ તદ્વિલક્ષિત બેટમાં ગોઠવાયલા ચિત્તવિક્ષેપ
મંડપને લગતી સમજની. આ આખી હકીકત સંસારી પ્રાણીના સંબં-
ધમાં વારંવાર બન્યા જ કરે છે.

સખિ 'અનુદીનસકેતા! એ રાજપુત્ર વેણુહલને તેના બોજન

ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે અણર્જને લીધે તે

નુપ્રાપ્તિ બોજન તેને ગમે ઉતરતું ન દોનું તો પાખુ તેના

ની યોજના પરની લોણુપતાને લીધે ગમે તેમ કરીને તે જોરથી

ગમે ઉતારતો હતો અને ત્યાર પછી એવરે તે રાજ-

કુમારને પેલાં જોજનમાં જ સખત વેમીટ (કલટી) થઈ એ વાત

હતી હતી તે હકીકત આ હવના સંબંધમાં પણ એ જ પ્રકારે બને છે

તે નું હવે બરાબર સમજ લે: આ પ્રાણીને એક તો કર્મના અણર્જથી

ચિત્તજન્ય રહેવાથી તેનું મન સદા વિહ્વળ રહ્યા કરતું હોય છે તેમ જ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે શરીરમાંથી લોહી માંસ સૂકાઈ જવાથી શરીરમાં ક્ષીણતા હોય છે અને વળી પાછા એ શરીરમાં અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા હોય છે તેને લઈને કોઈ પણ પ્રકારના ભોગો ભોગવી શકે તેવી સ્થિતિમાં તે હોતો નથી, છતાં પણ એને વધારે વધારે ભોગો ભોગવવાની અને એનાં સાધનો ચોજવાની ઇચ્છા થયા કરે છે, પરંતુ તેના ત્યાગ માટે સહજ વિચાર પણ તેને આવતો નથી. આવી અવસ્થામાં વર્તતો હોય છે ત્યારે પણ એને પ્રમાદ ભોજન ઉપર એટલી બધી લોહીપતા હોય છે કે તે ઉપર ગણુબ્યાં તે સર્વ પ્રમાદ-ભોજનોનું સેવન કર્યો જાય છે અને તેમ કરતાં કોઈ વિવેકી પ્રાણી તેને અટકાવે તો તેનું કહેવું એ ભાઈ જરા પણ સાંભળતો નથી. એને તો શ્વે પ્રાપ્ત થાય એટલે હજાર મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે, હજાર મળે એટલે લાખ એકઠા કરવાની રૂચિ થાય છે, લાખ એકઠા થયે કરોડ ભેગા કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, કરોડ ભેગા થયે રાજ્યની વાંછા થાય છે, રાજ્ય મળે એટલે દેવ થવાની ઇચ્છા થાય છે, દેવપણું મળે એટલે શક (ઇંદ્ર)પણું મેળવવા હોંસ થાય છે અને શકપણું મળી જાય તો

૧ ભર્તૃહરિ દહે છે કે-

કૃદાઃ કાળઃ સ્વજ્ઞઃ શ્રવણરહિતઃ પુચ્છવિકલઃ ।

હુધાક્ષામો જીર્ણઃ પિઠરકકપાલાદિતગલઃ ॥

વૃળૈઃ પૂયક્લિન્નૈઃ કૃમિકુલશતૈરાવિલતનુઃ ।

શુનીમન્વેતિ શ્વા હતમપિ ચ હન્ત્યેવ મદનઃ ॥

શરીરે તદન ખરખર ખોરડી થઈ ગયેલો હોય, આંખે કાણો હોય, ખગે હુલો હોય, કાને બહેરો હોય, પુંછડી રહિત થઈ ગયેલો હોય, બુખડી ખારસ જેવો હોય, તદન ધરડો ખખ થઈ ગયેલો હોય, ગળામાં લાંગી વડી માટીની હાંસડી પડેલી હોય, શરીરમાં અનેક ચાંદાં પડેલાં હોય, તેમાંથી પકું નીકળવું હોય, ચામડી ઉપર સેંકડો છવાતો અને ગોંગારાઓ ચોંટેલા હોય-આવો કૃતરો હોય છતાં પણ તે સ્તરીને શોધે છે-તેની પછવાડે જાય છે. ખરેખર ! કામદેવ તો મરેલાને પણ મારે છે !!

આ વિચાર ઉપરના અભિપ્રાય સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે.

૨ સરખાવો.

છરે મારે નિરધનને શત ચાહે, શત ચાહે સહસે લોડીએ છરેછ;

છરે મારે સહસ લહે લખ લોભ, લખ લાભે મન કોટિએ છરેછ.

છરે મારે કોટીશ્વર નૃપ કદ્દિ, નૃપ ચાહે ચક્રીપણું છરેછ,

છરે મારે ચાહે ચક્રી મુરભોગ, મુર ચાહે મુરપતિ સુખ ધનાં છરેછ.

યશો ૧૦ ઉપાધ્યાય-લોભ દેવાધ્યાય.

પણ તેની ઇચ્છા પૂરી થતી નથી; એને મને તેટલા મુખુરો યાય,
 મારણ કરતાં પણ વધારે સારી ત્રેમી સહુજી શ્રીઓ મને, સર્વ
 પ્રકારની ઇચ્છિત વસ્તુઓ મળી જાય અને કરોડો પ્રકારના પદાર્થોને
 મોઝ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેની વિશેષ પ્રાપ્ત કરવાની વાંછાને
 કોરો કદિ પણ આવતો નથી. એને તો જેમ જેમ સ્પૂળ પદાર્થો વધારે
 વધારે મળતા જાય છે તેમ તેમ તેનાવડે વિશેષ મુખ મેળવવાની
 ઇચ્છાથી તે સર્વનો સંગ્રહ કરતો જ જાય છે. પછી જેમ તાપ આવેલ
 પાણસ વધારે બોજન કરે તો તેથી તેના તાપમાં વધારો જ થાય છે
 તેમ એ સ્પૂળ પદાર્થોનો વધારે સંગ્રહ કરવાનું પરિણામ એ પ્રાણીના
 મનમાં જ આવે છે, એની વધારે મુખ મેળવવાની ઇચ્છા તો ઇ-
 ઞમાં જ રહે છે અને ઉલટાં જળના ઉપદ્રવો, અગ્નિના ઉપદ્રવો,
 વગરના ઝમઝ, ચોરના ઉપદ્રવો અને રાજ્યસતા પેલા દ્રવ્યરૂપ
 બોજનનું તેને બળાત્કારથી વમન કરાવે છે એટલે ખાધેલ-એકકા-
 રેલ પદાર્થોનું એક અથવા બીજા કારણે વમન કરવું પડે છે અને
 લડું જ્યારે કોઈ પણ કારણથી એ પદાર્થો જાય છે ત્યારે તેને હૃદ-
 માં અત્યંત દુઃખ થાય છે અને એવા વિલાપમુક્ત પોકાર કરે છે કે
 મને અવસરે એ પ્રાણી વિવેકી પુરુષોને કૃપાનું પાત્ર થઈ પડે છે
 એટલે વિવેકીઓને તેનાપર દયા આવે છે. બહેન અગૃહીતસંકેતા !
 પર જે ચિત્તવિક્ષેપ મંડપમાં આવેલી તૃષ્ણા નામની વેદિકા કહી
 તી તે આવા પ્રકારની મનની સ્થિતિ સમજી લેવી.

હાર પછી પેલો વેણહર કુમાર વિચાર કરતો હતો કે પોતાનું
 શરીર વાયુથી ભરાઈ ગયું છે તેથી તેને ઉલટી થઈ આવી
 છે અને જે એને વધારે વખત ખાલી રહેવા દેવામાં
 આવશે તો વાયુથી ભરાઈ તે વિનાશ પામી જશે, માટે
 ફરી વાર વધારે બોજન કરી લઈને તેને ભરી દઉં કે
 થી એનું રક્ષણ થાય. બહેન અગૃહીતસંકેતા ! આ પ્રાણી પણ એવા જ
 પ્રકારના વિચારો કર્યા કરે છે તેની હકીકત તને કહું તે લક્ષ્યમાં
 રખો: પોતે એકકો કરેલ વૈભવ પાપરૂપ જ્વરથી જ્યારે નાશ પામી
 જાય છે, પોતાના નજીકના સગા સંબંધી શ્રી કે પુત્ર મરણ પામે
 અથવા હૃદયના અત્યંત પ્રતિબંધથી પોતાના હૃદયપર આઘાત કર-
 નર બીજો કોઈ પણ પદાર્થ વિનાશ પામે છે ત્યારે આ ભાઈશ્રી
 પોતાનાં મનમાં ઘડ વાળે છે કે હું બરાબર નીતિથી-યુક્તિથી વર્ત્યો

નહિ; અથવા તો મેં બરાબર પુરુષાર્થ કર્યો નહિ, અથવા તો મેં સમર્થ સ્વામીનો આશ્રય લીધો નહિ અથવા તો થયેલ વ્યાધિનું મેં બરાબર ઝોસડ કર્યું નહિ—આથી માંડે સર્વ આદ્યું ગયું અથવા મારી સુંદર પત્ની મરણ પામી ગઈ અથવા તો મારા દેખતાં મારા છોકરાઓ કે ભાઈઓ—સંબંધીઓ વિસરાળ થઈ ગયા, પણ હવે તેઓના વિરહથી ક્ષણભર પણ હું રહી શકું નહીં, એ તો વળી ફરીવાર તૈયાર થવું નેહએ અને જરા પણ નાસીપાસ થયા વગર પૂરતા ઉત્સાહથી પૂર્વનો સર્વ વૈભવ ખડો કરવો નેહએ, બરાબર યુક્તિ પ્રયુક્તિ લગાવીને આ વખતે હું અગાઉનો આખો વૈભવ પાછો ઉત્પન્ન કરીશ અને ખાસ સંભાળ રાખીને એ સર્વનું પાછું રક્ષણ કરીશ અને ને એમ ન કહું, હીંમત હારીને બેસી જઈ તો તો બકરીના ગળે વળગેલાં સ્તન (આંચળ)ની પેઠે માંડે જીવતર ફેકટ થાય, હું જન્મ્યો ન જન્મ્યા બરાબર થઈ! માટે હવે એકવાર ફરી સર્વ આખત નવે નામે જમાવું. બહેન અગૃહીતસંકેતા! આ પ્રકારે પ્રાણી ચેષ્ટા કરે છે તેને તારે વિપર્યાસ સિંહાસન જેવું વર્ણન અગાઉ આવી ગયું છે તેની સાથે સરખાવવી.

ભાર પછી^૧ પેલા વેલ્લહલ કુમારે સર્વ પ્રકારની શરમ છોડી દઈને પેલા વમન કરેલા ભોજનથી મિશ્ર થયેલા ભોજનને વમન કરેલ આહા. લોહુપતાથી ખાવા માંડ્યું. બીજા લોકો તો તેના બે-રને પાછો ખાવાની શરમપણા તરફ નેહ રહ્યા અને તે વખતે તેનો યોજના. પરિવાર તેમ જ પેલો સમયસ વૈધપુત્ર તેને પોકાર કરી કરીને અટકાવતો જ રહ્યો, તેની પાસે ભોજનના દોષો વર્ણવતો જ રહ્યો, છતાં એ કુમાર તો પેલા ભોજનના માની લીધેલા ગુણ ઉપર એટલો બધો લેવાઈ ગયેલો હતો અને તેના ઉપર તેની એટલી બધી લોહુપતા થઈ ગઈ હતી કે પેલો વૈધપુત્ર પોકાર કરતો રહ્યો અને ભાઈ તો વમનમિશ્ર ભોજન ચપાટતા જ ગયા. એમ અગાઉ વેલ્લહલની કથામાં વાત કરી હતી એ પ્રમાણે સુંદરી! આ જીવ પણ ભોગવીને કેંડી દીધેલા પદાર્થો તરફ પાછો એ જ પ્રમાણે વર્તે છે. એ પ્રાણીને કર્મનો મેલ એટલો સખત લાગેલો હોય છે કે તે તદ્દન બેશરમ માણસના જેવું જ વર્તન કરે છે. આ હકીકત કેવી રીતે બને છે તે બરાબર સમજવા લેવી છે: શબ્દ વિ-ગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયના સ્વૂળ ભોગના પદાર્થો પુદ્ગળ પરમાણુના બનેલા

છે, તે તો તારા ધ્યાનમાં બરાબર આવી જાય તેવી હકીકત છે. હવે એ પદાર્થોનો પ્રાણીમાત્ર ઉપબોગ કરે છે એટલે દરેક પ્રાણી એ પુદ્ગલ પરમાણુઓનો ઉપબોગ કરે છે એમ થયું. પૂર્વે અનંતા ભવ યુગ તોમાં પ્રાણીએ એ દરેક પરમાણુને ઘણી વાર મહત્વ કર્યા છે અને ભોગવીને મૂકી દીધા છે એમ તું યદ્ય ગયેલા પછવાડેના અનંતા ભવોની નજરે જોઈશ તો તુરત તારા ધ્યાનમાં આવી જશે. આથી ભોગવીને વમન કરી નાખેલા એ સર્વે સખ્દ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શવાળા પદાર્થો છે એમ દે પવિત્ર બહેન ! તને જાણાશે અને આ સંસારમાં પ્રાણીના મનને પ્રેમ પમાડી રોડી રાખનાર અને ખંચાણ કરનાર એ કોઈ પણ બાબત-વસ્તુ કે પદાર્થ હોય તો તે સર્વ પુદ્ગલમય જ છે; એટલે આ પ્રાણીને સંસારમાં રોકનાર કે ખેંચી લાવનાર તો પુદ્ગલ પરમાણુના બનેલા પદાર્થો જ છે અને એ સર્વને તો એણે અનેક વાર ભોગવીને ફેંકી દીધેલા છે છતાં આ પાપી પ્રાણી એ જ પરમાણુના બનેલા પદાર્થો પર પોતાનું મન વારંવાર લગાડીને કાદવમાં રજદોળાય છે, ભોગવીને ફેંકી દીધેલા પરમાણુઓને ફરીવાર હોંસધા ભોગવે છે અને તેના તેવા અત્યંત બેશરમ વર્તન તરફ વિમળાત્માઓ (શુદ્ધ-ભેદવગરના-આત્માર્થી પ્રાણીઓ) જોયા કરે છે, છતાં તે સર-માતો નથી. મહાત્મા ધર્માચાર્યો જેઓનું મન અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરવામાં યત્ન જ લાગી રહેલું હોય છે તેઓ ભોગરૂપ કચ-રામાં લંપટ થઈને પડેલા આ પ્રાણીને પ્રયત્નપૂર્વક વારંવાર વારે છે અને તેમ કરતાં તેને જણાવે છે—

અરે ભાઈ ! તમે પોતે તો અનંત જ્ઞાન અનંત દર્શનરૂપ છો, તમારામાં ન કળી શકાય તેવી અદ્ભુત શક્તિ છે અને તમારો અંદરનો (આત્મિક) આનંદ અવલૂપ્ય છે અને એ સર્વમથ તમે પોતે છો. ખરેખર, તમે દેવ જેવા છો, દેવરૂપ છો, પોતે જ સાક્ષાત્ દેવ છો ! તમારે આવા ભોગ ભોગવવામાં પડી જઈ તમારી જાતનું (આત્મિક) ઔરવ ઘટારું એ તમારી જેવાને જોભતું નથી. તમને એક બીજી વાત કહીએ. આ ભોગો-ભોગના પદાર્થો એક અથવા બીજા આકારમાં તમારી પાસે ફરી ફરીને આવ્યા જ કરે છે, એક વખતે ભોગવેલ પદાર્થ પાછો પોતે જ બીજું રૂપ ધારણ કરીને તમારી પાસે આવે છે અને એવા પદાર્થો પર મનને બાંધી દેવું એ તો તમારા જેવાને માટે ઘણું હલકું કામ છે. જેઓ વસ્તુતત્વ બરાબર સમજેલા હોય છે તેવા તત્ત્વજ્ઞ મહાત્માઓ એ પદાર્થોને અપવિત્ર હસી (વેમીટ)ની સાથે તદ્દન વાસ્તવિક રીતે સરખાવે છે અને

તમે તો મોટા દેવ છો તેથી તમારે એવા અપવિત્ર પદાર્થોનો ઉપ-
ભોગ કરવો એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. એ પદાર્થોને પ્રાપ્ત
કરવામાં પ્રથમ તો મોટું દુઃખ થાય છે, એ પોતે મહા દુઃખ રૂપ
જ છે અને ભવિષ્યમાં થનારાં અનેક દુઃખોનું કારણ છે, તેથી
સમજી પ્રાણીએ એ પદાર્થોનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.
જે પદાર્થો બાહ્ય પરમાણુથી બનેલા હોય છે, જે તદ્દન તુચ્છ હોય છે
અને જેમાં આત્મિકભાવ જરા પણ હોતો નથી તેવા પદાર્થો
ઉપર પોતાના આત્મસ્વરૂપને સમજનાર ક્યો ડાહ્યો માણસ રાગ
કરે? એવા તુચ્છ પદાર્થો આત્મધનવાળા વિશિષ્ટ પ્રાણીઓના
રાગને પાત્ર પણ ગણાય ખરા? માટે ભાઈ! મારા કહેવાથી એ
ભોગના પદાર્થો ઉપર કે બીજા કોઈ પણ પ્રમાદના વિષયમાં તમારે
હવે પડતું યોગ્ય નથી.

શુદ્ધમહારાજ પ્રાણીને આવા ન્યાયથી અને દલીલથી ભરપૂર
રાખદોમાં જ્યારે ઉપદેશ આપી તેને વિષય ભોગોનો
અવિદ્યા શરી- ઉપભોગ કરતો અટકાવે છે ત્યારે પ્રમાદભોજન
રની યોજના. કરવામાં અત્યંત લોહુપ થયેલો આ પ્રાણી વિચાર
કરે છે કે-ખરેખર! આ ધર્માચાર્ય તદ્દન મૂર્ખ લાગે
છે, એ વસ્તુતત્ત્વને કાંઈ જાણતા હોય તેમ લાગતું જ નથી, કારણ
કે તદ્દન મૂર્ખ માણસ હોય તે જ આવા અત્યંત આનંદ આપનાર
પદાર્થોની નિંદા કરે. આ દુનિયામાં મધતું પાન કરવું, સુંદર સ્ત્રીઓ
સાથે ભોગવિલાસ કરવા, માંસભક્ષણ કરવું, ગાંધર્વગીતનું શ્રવણ
કરવું, સુંદર ભોજનનો સ્વાદ લેવો, ગળામાં સુગંધી પુષ્પની માળાઓ
પહેરવી, મોઢામાં તાંબૂળ આવવું, સુંદર કપડાંઓ પહેરવાં, સારાં સારાં
આસનોપર આનંદથી બેસવું, ઘરેણાંથી શરીર શોભાવવું, ત્રણ ભુવનમાં
અમૃત સમાન ઉત્તમવળ પોતાની કીર્તિનો ફેલાવો કરવો, સુંદર રત્નોનો
મોટો સંગ્રહ કરવો, અતુરંગ મહા સૈન્યના સ્વામી થવું, અનેક સા-
મન્ત રાજાઓના સ્વામીત્વયુક્ત મોટા રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવું, એ અને
એવી બીજી જે જે સ્વૃણ સંપત્તિઓની ઇચ્છા થાય તે સર્વને પ્રાપ્ત
કરવાની બાબતને પણ જો દુઃખ કહેવામાં આવે તો પછી આ દુનિયામાં
મુખતું કારણ બીજું શું છે? કેટલાક આપણાઓ ખોટા સિદ્ધાન્તોથી
દસાઈ ગયેલા, પોતાની શુદ્ધ પરિતાપના અભિમાનમાં પડી ગયેલા

૧ આત્મિકભાવ અને પુદ્ગળભાવને સ્પષ્ટ વિરોધ જ હોય છે. સ્વપરમાં સ્વ એ
આત્મા અને પરભાવમાં મેટિ ભાગે પુદ્ગળભાવોનો જ સમાવેશ થાય છે.

મગજના ક્રિયા વગરના આ લોકમાં ભોગરૂપ ભોજનના સાધન વગરના હોય છે તેઓ ધર્મધેણા દોષ પાતે ઠગાઇ ભોગ ભોગવી રાક્ષા નથી અને ખાસ પ્રવાસ કરીને ભોજનનો ઉપભોગ કરી રહે તેવા સંયોગોમાં બીજા પ્રાણીઓ હોય છે તેઓના ઉપભોગનો પણ હાથે કરીને નારા કરાવે છે. સમજી માણસોએ આવા ધર્મધેણાઓનો કદિ સંગ કરવો ન જોઇએ. જુઓને! પેલા શુદ્ધ પંડિતો જે સંસાર-ભોગોને બંધન કહે છે તેનો હેતુ તો માત્ર મોક્ષ મેળવવું તે છે અને મોક્ષમાં તો કોઇ પણ પ્રકારના ભોગો ભોગવવાના હોતા નથી, તો આવા મોક્ષનો ઉપદેશ એ એક પ્રકારની ઠગાઇ જ છે, માટે આવા મોક્ષની ખાતર અમૃત જેવું મુખ કયો સમજી માણસ સજી દે?

આવી આવી કલ્પનાઓ કરીને શુદ્ધ મહારાજ જે શુદ્ધ સત્ય ઉપદેશ આપતા હોય છે તેનાથી આ ભાઈથી દૂર દૂર નાસતા જાય છે, તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે અને પેલા ભોજનમાં તો અપૂર્વ શુભોની નવી નવી કલ્પનાઓ ક્યાં જાય છે. એ માને છે કે-આ ભોજનનાં સાધનો સ્થિર છે, નિરંતર રહેતાં છે, તદ્દન પવિત્ર છે, મુખ આપનાર છે અને વાસ્તવિક રીતે તે મારા રૂપ જ છે, હું અને તે તદ્દન અભિન્ન છીએ, તે મારાં જ છે, મારે માટે જ નિર્માયણ છે-માટે હવે મારે બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ ખર્ચ નથી. જો મને એ ભોગ અને તેનાં સાધનો મળતાં હોય તો બહુ સારું, આપણે પેલા મોક્ષર્થ કે કહેવાતા પ્રશમશુભ (શાંતિસામ્રાજ્ય)નું કાંઈ પણ કામ નથી અને ધર્મ-આર્થ કે બીજા કોઇ એવાં એવાં મોટાં મોટાં અર્થ વગરનાં સખ્તો કે વાઘો વાપરે તેથી હું કાંઈ મારી જાતને છેતરું તેમ પણ નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને આ પ્રાણી ત્યાર પછી પ્રમાદરૂપ અશુચિના હીચમાં રગદોળાય છે અને શુદ્ધ ધર્મ શું છે? પ્રાણીની ફરજ શી છે? વિગેરે બાબતો સમજાવતાં શુદ્ધ મહારાજ તો મોટેથી આ પ્રાણીના હિત ખાતર પોકાર કરતા દૂર રહી જાય છે. બહેન અશુદ્ધિતસંકેતા! મહામોહ સંભળી અવિદ્યા નામની શરીરસ્થિતિ ઉપર જણાવી હતી તે પ્રાણીની આવા પ્રકારની મનની ભાવના સમજવી.

પેલા વેદવેદ્ય કુમારે (તેની કથામાં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) પેલું ભોજન ખુબ ઠાંસી ઠાંસીને કરીને ખાધું અને ત્યાર પછી પાછું એકવા માંજું અને છેવટે તેને આકરે. સત્તિપાત- ની યોજના. સત્તિપાત થઇ ગયો, આખરે તેનું જાન પણ ચાલ્યું ગયું અને તે જમીનપર પડી ગયો; જમીનપર પડ્યા

પછી આમ તેમ આળોટતાં તે મોટેથી બુમો મારવા લાગ્યો અને ન વર્ણવી શકાય તેવી અત્યંત ભયંકર અવસ્થાને પામ્યો. આવી તેની ખરાબ અવસ્થામાં અહો સર્વાંગમુંદરી ! તેનું કોઈએ પણ રક્ષણ કર્યું નહિ. તેવી રીતે આ જીવના સંબંધમાં પણ તે જ પ્રમાણે હકીકત સમજવી. ખરાબર ધ્યાન રાખીને આ વાત સમજી લેજે: હકીકત એમ છે કે જ્યારે આ પ્રાણી પ્રમાદયુક્ત હોય છે, અને પ્રમાદમાં પિલાસ કરવા તત્પર થયેલો હોય છે, તેના મનમાં અનેક પ્રકારના વિદ્યેષો થયા કરતા હોય છે, તૃષ્ણાથી તે પીડિત હોય છે, મનમાં અનેક વિપર્યાયો થયા કરતાં હોય છે તેમજ અવિદ્યાથી અંધ થઈ ગયેલ હોય છે, સંસારરૂપ કાદવમાં આસક્ત થઈ ગયેલ હોય છે અને વિષયમુખોમાં અનેક શુભો છે એવો તેણે યોતાના મનથી આરોપ કરી દીધો હોય છે તે વખતે તેને ધર્માચાર્ય અથવા તો કોઈ ખરેખરા સર્વશરૂપ સાચા વૈદ્ય આવીને તેને કચરામાં પડતો અટકાવવા વારંવાર યત્ન કરે તો તેને એ ભાઈશ્રી મૂર્ખ અને અકલ્પ વગરના માને છે એ વાત તો ખરાબર બેઝે તેવી છે. ત્યાર પછી એ ભાઈએ દૃઢ પાપ બાંધેલાં હોય છે તેથી તેને દુઃખ ભોગવવા રૂપ જ્વર (તાવ) આવે છે તેની સરખામણી ખરાબર વમન સાથે થાય છે. તેને વશ પડી જઈને પેલા ધર્માચાર્ય કે સર્વજ્ઞની શિક્ષા ન માનતાં તે ખોટા પ્રમાદમાં પડી જાય છે અને પ્રમાદમાં પડ્યો એટલે તો પછી એના મનમાં સર્વ દોષોનો ભાર ભરાઈ જાય છે અને તે વખતે એનામાં મહામોહ રાજ્ય લેવું વર્તન ખરાબર સન્નિપાત લેવું છે તે આવીને તેના મનપર કાણુ મેળવે છે. એક વખત આ પ્રાણી મહામોહને તાબે પડી ગયો એટલે તેનું તદ્દન આવી બન્યું સમજવું. પછી મુંદરલોચને ! વિવેકી પ્રાણીઓના દેખતાં આ પ્રાણી (આત્મિક) ચેષ્ટારહિત થાય છે, બીજા તેને મહાવે તેવી પરકૃત ચેષ્ટાને આધીન થઈ જાય છે અને પછી અતિ કાષ્ટાદયને પરિણામે મુત્ર, આંતરણ, વિષા, કચરો, ચરખી અને કોદીયાં ભરાયેલા અને વમનથી લેપાયેલા નરકમાં તરખાણ કરીને મોંઘા પડે છે અને ત્યાં ખોટા રાજદે પાકાર કરતો અહીં તરફી ગમજી કરે છે. આર્ત સ્વરે રડ્યા કરે છે તેમ જ વચનથી વર્ણવી ન શકાય તેવાં ભયંકર દુઃખો ત્યાં અડત કરે છે. મુંદર અવયવવાળી જોડેલી તરફ રૂપ કેતકાળા અને મુદ્દ દષ્ટિવાળા કેતક પ્રાણીઓ તરફ જાય છે. એ પ્રાણીને કાંઈ જાણવેલી રીતે ક્રેષ્ટા કરતાં યોતાની

જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી લુપ્ત છે, પરંતુ તેઓ જાતે એવી બાબતના મોટા વૈદ્યો દોષાથી ભ્રષ્ટ્ર છે કે આ પ્રાણી સન્નિપાતથી સંપૂર્ણ દોષાઈ ગયેલો છે અને એવી અવસ્થામાં આવી ગયો છે કે તેની હવે કોઈ પણ પ્રકારની દવા થઈ શકે તેવું નથી. આતું તે પ્રાણીના સંબંધમાં નિદાન કરી એ મહાભુક્તિશાળી પુરૂષો એ પ્રાણીને ત્યાગ કરે છે, એને છોડી દે છે, એના સંબંધમાં ઉપેક્ષા કરે છે. હવે દે અપજ નેત્રોવાળી બહેન! એવી અવસ્થામાં ધીર સંસારમાં પ્રાણી દૂષી ગયેલો હોય છે ત્યારે એમાંથી એવું કોણ રક્ષણ કરે? એને એ સમુદ્રમાંથી દૂષિતો કોણ બચાવે? અને વળી કૃમનસીબે દે અદ્ય બોલનારી બહેન! એવી અવસ્થામાં આ પ્રાણી વર્તતો હોય છે તો પણ પેલા પ્રમાદગોજન ઉપર તેને જે લોહુપતા લાગેલી હોય છે તેને એ ભાઈ જરા પણ છાડતો નથી, મૂકતો નથી, ઓછી કરતો નથી; આથી એના દોષો વધતા જાય છે અને તેથી આખરે તે ચેતના છોડી દે છે અથવા તેની ચેતના ઘણી ઓછી થતી જાય છે અને મહામોહના સન્નિપાતથી તે ઘેરાતો જાય છે. આ પ્રમાણે દોષાથી દે બહેન! આ સંસારચક્ર જે રોગ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા-ઘડપણ) અને મરણથી આકુળબાકુળ થયેલ છે તેમાં અનંતકાળથી બેઠેલો પેલો મહા બળવાન મહામોહ આ પ્રાણીની આથે એવી રીતે વર્તન કરે છે કે તેનાથી પ્રાણીના જે કોઈ શુદ્ધ ધર્મબંધુઓ હોય તે એને છોડીને ચાલ્યા જાય છે અને પછી પોતે તેનાપર કાણુ મેળવીને જાણે તેને બંધકર સન્નિપાત થયો હોય તેવા પ્રકારનાં સર્વ નિપરીત વર્તનો તેની પાછે કરાવે છે. મહામોહમાં ઐટલી અદ્યુત શક્તિ છે કે તે પોતાના પરાક્રમથી પ્રાણીઓને સંસારમાં પોતાના હાથમાં મરજી આવે તે પ્રમાણે રમાડે છે અને તેને વરા પડીને પ્રાણી પોતાની જાતને તદ્દન બૂલી જાય છે. શ્રુલોચને! તું બરાબર ધ્યાનમાં રાખજે કે પેલી પ્રમત્તતા નદી વિગેરે સર્વને ચલાવનાર, ગતિમાં મૂકનાર અને તેનાથી વૃદ્ધિ પામનાર આ મહામોહ મહારાજ છે.^૧

સંક્ષિપ્ત અર્થ યોજના.

અનુહીતસંકેતાને ઉદેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા કહે છે—બહેન! મહાનદી (પ્રમત્તતા) વિગેરેનો બેદ સમજાવવા અને સ્પષ્ટ કરવા માટે

૧ વૈષ્ણવો નિયમ પ્રમાણે ન્યારે પ્રાણીને ધણે આદરે સન્નિપાત થયો હોય ત્યારે પછી તેની દવા કરવી નકામી છે, પછી એ વ્વાધિ અસાધ્ય કોટિમાં આવે છે.

૨ એ સર્વને પ્રચ્છિત કરાવનાર કાલજુલ મોહરાજ છે તેમ જ તેના કાર્ય-બુદ્ધિ પણ મોહરાજ છે. મોહથી એ સર્વની ઉત્પત્તિ છે અને એમનાથી વળી મોહ વૃદ્ધિ પામે છે.

તને આ પ્રમાણે વેદવદ્ભૂત કુમારનું દષ્ટાન્ત કહી ગતાવ્યું તેથી તારા ધ્યાનમાં સર્વ હકીકત બરાબર આવી ગઈ હશે ! તે સર્વ બાબતો તને સંક્ષેપથી ફરી કહી જઈ છું તે શાંતિથી સાંભળ.

આ પ્રાણીની વિષયભોગ તરફ જે વૃત્તિ રહે છે, તેને ભોગવવાની જે ઇચ્છા-સન્નિબળતા રહે છે તે પ્રમત્તતા નદી સમજવી.

પાંચે ઇન્દ્રિયના ભોગો તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભોગ ભોગવવા તે તદ્વિલસિત બેઠ સમજવો.

ઇન્દ્રિયભોગોમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માંડ્યા પછી વિષયલોભુપતાને લીધે મનમાં જે એક પ્રકારની શૂન્યતા આવી જાય છે, ગમ્ય, અગમ્ય, ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, પેય, અપેય વિગેરે સંબંધી વિચારરહિતપણું થાય છે તેને હે મૃગાક્ષી ! ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ સમજવો.

એ ભોગોને ગમે તેટલા ભોગવવામાં આવે તો પણ તૃપ્તિ થાય જ નહિ અને ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે ભોગો ભોગવવા માટે મનમાં ઇચ્છા થયા જ કરે તેને તત્ત્વજ્ઞ માણસો તૃષ્ણા નામની વેદિકા કહે છે.

પાપના ઉદયથી ભોગોનો લાભ મળી શકે નહિ અથવા મળેલા ભોગોનો નાશ થઈ જાય તે વખતે તે ભોગોને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે બાહ્ય (સ્થૂળ) પ્રયત્નો કરવામાં આવે-જેને દુનિયાદારીમાં એક પ્રકારનો પુરૂષાર્થ કહેવામાં આવે છે તેને-વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન કહેવામાં આવ્યું છે.

આ સંસારના સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે અને અપવિત્ર છે, દુઃખથી ભરપૂર છે અને જીવથી તદ્દન જૂદા છે-તેવા પદાર્થો વિષે તેથી ઉલટી બુદ્ધિ થવી એટલે તેમને સ્થિર રહેનાર માનવાં, પવિત્ર ગણવાં, તેમાંથી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી અને પોતે જાણે તન્મય જ છે એવો વિચાર કરવો તેનું નામ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) સમજવું.

એ સર્વ વસ્તુને પ્રવર્તાવનાર તેમ જ એમનાથી જ ઉત્પન્ન થનાર મહામોહરાજા કહેવાય છે.

બહેન અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે મહાનદી વિગેરે સર્વ વસ્તુઓ એક બીજાથી તદ્દન જૂદી છે તે બરાબર યત્નપૂર્વક સમજ લેવું.^૧

૧ પ્રજાવિશાળએ આ પ્રકરણની સરજાતથી વેદવદ્ભૂત કથા કહેવા માંગી તે સાવાર્ય સાથે અહીં તેણે પૂરી કરી.

અગૃહીતસંકેતાએ કહ્યું “બહેન ! બહુ સારી વાત કરી. હવે મને બરાબર ખાત્રી થઇ કે તું સાચેસાચી પ્રજ્ઞાવિશાલા જ છે. (વિ-
શાળ બુદ્ધિવાળી બહેન છે.) તારું જેવું નામ છે તેવા જ તારામાં
શુભો છે. હવે તને ઘણી તકલીફ પડી છે તેથી તું આરામ લે, અને
આ સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવે. ભાઈ સંસારીજીવ !
વિચક્ષણસૂરિએ જે ચરિત્ર નરવાહન રાજ સમક્ષ કહી સંભળાવ્યું
અને હાલ વિમર્શ પ્રકરણે કહી સંભળાવ્યું એમ તું વાત કરતો હતો
તે હવે આગળ ચલાવ.”

સંસારીજીવે પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવી.^૧

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મહામૃદતા-મિથ્યાદર્શન-કુદૃષ્ટિ.

સંસારીજીવે ચરિત્ર આગળ ચલાવતા કહ્યું:—

નરવાહન રાજ સમક્ષ રિપુદામ્ણના સાંભળતા વિચક્ષણસૂરિ
કહે છે:—

૨ પછી વિમર્શ મામાએ ભાણેજને કહ્યું “ભાઈ પ્રકરણ !
હવે તને નદી વિગેરેનો ભાવાર્થ બરાબર સમજાયો
હશે. બોલ, હવે પણ વધારે ખુલાસો કરવાની
જરૂરીઆત છે ખરી ?”

૧ નવમા પ્રકરણને અંતે મોદરાજના પરિવારનું વર્ણન વિમર્શ મામાે કરી
શરતો હતો તે હવે આગળ ચાલ્યો. આ સર્વ વાત નરવાહન રાજ સમક્ષ
વિચક્ષણસૂરિ હોતા હતા તે રિપુદામ્ણ સાબળેનો હતો અને વાલ્મીકી સરમા-
વનો જન્માનુ તેમ સંસારીજીવ વડો તે સર્વ સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવેનો હતો.

૨ પ્રકરણ નવમાને અને મામાએ મોદરાજના કુટુંબનું વર્ણન કરવા
માતા ભાવાર્થની વાત ચાલી હતી. હવે મોદરાજના પરિવાર વર્ણવે છે. પ્રકરણ
૧૨ થી ૧૧ સુધી મોદરાજના પરિવારનું વર્ણન ચાલ્યો એ મામે પ્રકરણ
૮૫ સુધી રિપુદા (મોદરાજનો પરિવાર)ના વિચાર સમજવા.

પ્રકર્ય—“મામા ! મારા સમજવામાં પ્રમત્તતા નદી વિગેરે સર્વ આવી ગયાં. હું એનાં નામ પણ બરાબર સમજ્યો છું અને એના ગુણો પણ મારા લક્ષ્યમાં આવી ગયા છે; હવે આપ મને એ મોહરાજના આખા પરિવારનો પરિચય કરાવો, એ સર્વને બરાબર ઓળખાવો. આ રાજસિંહાસનપર સુંદર સ્ત્રી આવીને બેઠેલી છે જે શરીરે કાંઈક વધારે સ્થૂળ દેખાય છે તેનું નામ શું છે અને તેના ગુણો ક્યા ક્યા છે—તે સર્વ મને સમજાવો.

દેવી મહામૂઢતા.

વિમર્શ—“એ તો અનેક ગુણની ખાણ જેવી સુપ્રસિદ્ધ મહારાજ મહામોહની સૌભાગ્યવતી ભાર્યા મહામૂઢતા નામની છે. જેમ ચંદ્રથી ચંદ્રિકા જૂદી નથી, જેમ સૂર્યથી તેની પ્રેભા જૂદી નથી, તેમ એ રાજપત્ની પોતાના પતિ મહામોહથી શરીરના અભેદે જ રહે છે એટલે બન્નેનું શરીર એક જ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એ મહારાજના જે જે ગુણો અગાઉ વર્ણવ્યા હતા તે સર્વ આ તેમની ભાર્યા મહામૂઢતામાં છે એમ તારે સમજ લેવું.”

‘મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ.

પ્રકર્ય—“વાર, મામા ! એ વાત સમજ્યો. હવે જુઓ. એ મહામોહ રાજની ખાણમાં તેમની નજીક બેઠેલ પેલો કાળા રંગનો અને ભયંકર આકૃતિવાળો રાજપુરુષ જણાય છે જે આખા રાજને તથા રાજસભાના સભાસદોને વાંકી નજરે લેઈ રહ્યો છે તે કયો રાજ છે?”

વિમર્શ—“આ આખા રાજ્યનો નાયક મહામોહ મહારાજનો એ મિથ્યાદર્શન નામનો વડો પ્રધાન અથવા સેનાપતિ છે. એ મહારાજ જે મોટા રાજ્ય ઉપર પોતાનું રાજ ચલાવે છે તેનો સામટો કારભાર એ વડો પ્રધાન ચલાવે છે. અહીં જે બીજા ઘણા રાજ્યો છે તેમને સર્વને પણ એ ઘણું બળ આપનાર છે. હવે એ અહીં રહ્યો રહ્યો, બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા પ્રાણીઓને શું શું કરી શકે છે તેની ટુંકામાં વાત કરી દઉં તે બરાબર તું લક્ષ્યમાં લઈ લે. એ આ અંતરંગ પ્રદેશમાં રહીને પોતાની શક્તિથી બાહ્ય પ્રદેશના પ્રાણીઓને જે દેવ ન હોય તેવામાં દેવપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, અધર્મમાં ધર્મની માની-

૧ મિથ્યાદર્શન માટે કર્તાએ ‘મહત્તમ’ શબ્દ વાપર્યો છે, તેનો અર્થ વડો પ્રધાન પણ થઈ શકે. એ સેનાપતિનું તેમજ વડા પ્રધાનનું કામ કરે છે. બન્ને અર્થ બંધબેસતા જણાય છે.

નવા હિપ્પત્ર કરે છે, જે નરવ મ દોષ તે તત્ત્વ છે એવી શ્રુતિ હિપ્પત્ર કરે છે, જે અપાત્ર કે કૃપાત્ર દોષ તેને ને પાત્ર મનાવે છે, ગુણની તદ્દન બેદહાનરી દોષ ત્યાં ગુણનો સમદ્ધ સમજાવે છે અને જે સંસાર પથવાના હેતુઓ દોષ તેને તે નિર્વાણ (મોક્ષ)ના હેતુઓ દોષવાની બ્રાહ્મિ દર્શાવે છે. આયું અજ્ઞાન કામ એ કેવી રીતે કરે છે તે તને સદ્ગુણ વિવેચનપૂર્વક જાણાવું:—

“જે દસવામાં, બાવામાં, ચાળા કરવામાં અને નાટક ચેટક

“વિગેરે આદંબરોમાં તત્પર રહે છે, જે સ્ત્રીઓના

અદેવ દેવ. “કટાશથી હજારો જતા દોષ છે, જેઓ પાતાની

જાની શુદ્ધિ. “બાલુમાં સ્ત્રીનું અર્ધે શરીર ધારણ કરતા દોષ

“છે, જેઓ કામાન્ધ દોષ છે, જેઓનું મન પર-

“સ્ત્રીમાં આસક્ત રહેતું દોષ છે, જેઓને વ્યવહાર માણસ રાખે

“તેટલી સ્વરમ પાળું” દોષી નથી, જેઓ ક્રોધથી બરેજા દોષ છે,

“આયુધો” (હથિયારો) ધારણ કરનારા દોષ છે, દેખાવમાં જ ભયંકર

“લાગતા દોષ છે, રાત્રીને મારવા માટે તત્પર રહેજા દોષ છે, આપ

“અને આશીર્વાદથી જેમનું ચિત્ત મલીન થએલું દોષ છે”-આવા

“આવાને એ મિથ્યાદર્શન લોકોમાં દેવ તરીકે સ્થાપન કરે છે. હવે

“એની સામે વિચાર કરો તો જે તદ્દન રાગદ્વેષ વગરના દોષ છે,”

“જે સર્વજ્ઞ-સર્વ વસ્તુને એક સાથે જાણી શકે તેવા

દેવમાં અદેવ. “દોષ છે, જે શાશ્વત શુભને ઐશ્વર્યપૂર્વક અનંત

પણાની શુદ્ધિ. “કાળ ગુધી બોગવનારા દોષ છે, અત્યંત આકરા

“કર્મરૂપ મેલનો જેમણે સર્વથા નારા કરેલો દોષ

૧ હવે પણ અદેવમાં દેવશુદ્ધિ વિગેરે કાંઈ મિથ્યાદર્શન વહર કેવી રીતે કરે છે તે બતાવવામાં આણું છે.

૨ આ વર્ણન શ્રીકૃષ્ણને મળે દરબો લાગુ પડે છે.

૩ બીલડીમાં આસક્ત સ્ત્રીયને આ વર્ણન લાગુ પડે છે.

૪ વ્યવહારમાં સીસાથે બદેરમાં ફરતું નથી એવા આર્યોવર્તનો શિષ્ટાચાર દત્તો. એ શિષ્ટાચારને મૂકી જે બદેરમાં પણ સીસાથે નર્તરૂપે દેખાય છે તે શાધા-કૃષ્ણ કે સીતારામ સમજાય છે.

૫ ધોર આદૃષ્ટિવાળી કાલિકાદેવી અને રાત્ર મારવા તત્પર હૈરવની બીયજી મુક્તિ લખાય છે.

૬ કાળ પણ ભાગ આપનાર કે આસિય આપનાર દેવને આ હકાકત લાગુ પડે છે.

૭ આ વર્ણન શ્રી ગિનેશ્વર દેવને લાગુ પડે છે.

“ છે, જેઓ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચ વગરના હોય છે, જેઓ મહાશુદ્ધિ-
 “ શાળી હોય છે, જેઓનો ક્રોધ સર્વથા શાંત થઈ ગયો હોય છે,
 “ જેઓને ખોટો આહંબર કરવાનો કદિ પણ પ્રસંગ જ આવતો નથી,
 “ જેઓએ હાસ્ય, સ્ત્રી અને અસ્ત્ર (હથિયાર)ને સર્વથા તિલાંજલિ
 “ આપેલી હોય છે, જેઓ આકાશની જેમ સર્વથા નિર્મળ હોય છે,
 “ જેઓ તદ્દન ધીર-શાંત હોય છે, જે મોટા ભાગ્યથી યુક્ત હોય છે,
 “ જે હુમેશાં ઉપદ્રવરહિત હોય છે, જેઓ કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનો
 “ શાપ આપતા નથી તેમ જ કોઈને આશીર્વાદ પણ આપતા નથી
 “ જોટલે જેઓ શાપ (દ્વેષજન્ય) અને પ્રસાદ (રાગજન્ય)થી
 “ મુક્ત થઈ ગયેલા છે, છતાં પણ જેઓ અન્ય પ્રાણીને શિવ (ભોક્ષ-
 “ પરમપદ) પ્રાપ્ત કરવાના કારણભૂત થાય છે, જે ત્રણ કોટિઓ
 “ શુદ્ધ સાન્નાયિકો ઉપદેશ આપનાર હોય છે, જેઓ પરમ ઐશ્વર્યના

૧ ત્રણ કોટિ: આ પારિભાષિક શબ્દ છે. એના ઘણા અર્થો બેસે છે તે વિચારવા.

૧ કરતું, કરાવતું અને અનુમોદતું.

૨ હનન, પચન અને ક્યણુ.

હનન: કોઈને મારવો નહિ, હણવો નહિ.

પચન: કોઈ વસ્તુ સંધવી નહિ.

ક્યણુ: કોઈ વસ્તુ ખરીદવી નહિ.

૩ સાન્નાયિક કરનારા ત્રણ કોટિ માને છે. જુઓ ન્યાયનો ગ્રંથ. એમાં પ્રમાણ વિગેરેની વિચારણાનો સમાવેશ થાય છે.

૪ કષ, છેદ અને તાપ. એ ત્રિવિધ શુદ્ધિ છે.

કષ: મિત્રવિરોધી વપ:

વિધિ અને પ્રતિષેધનું બતાવતું તે કષશુદ્ધિ. દાખલા તરીકે રાત્ર વિગેરેના વિનાશક ધ્વાનાદિને કરવા (વિધિ) અને આત્માને સંકીર્ણ કરનારે હવડિસાદિ ન કરવા (પ્રતિષેધ). શુદ્ધનો વિધિ અને અનુદાનો નિષેધ.

છેદ. અનુદાનો નિષેધ.

વિધિ પ્રતિષેધના કષ.વચન મિતિ શુદ્ધિ વિગેરે અનુદાનોનું બતાવતું તે છેદશુદ્ધિ. કુદાસાં કાટિએ તો બની શકે તેવા અનુદાનોને દર્શવને તે છેદશુદ્ધિ.

તાપ. અનુદાનો નિષેધ.

ભવ મે ન વિગેરે નિર્માણના કરણમુક્ત અનુદાનો વિગેરે બોલે તે તાપ. તે નિર્માણના કરણમુક્ત અનુદાનો વિગેરે બોલે તે તાપશુદ્ધિ.

“ ધણી છે, જેઓ સર્વ દેવોને પણ પૂજવા યોગ્ય છે, જેઓ સર્વ
 “ મોટા મોટા યોગીઓને પણ ધ્યાનનો વિષય થનારા હોય છે, જે-
 “ ઓની આજ્ઞાને અનુસરવાથી જ જેમની આરાધના કરી શકાય તેવા છે
 “ અને આરાધના સદરહુ રીતે બરાબર કરવાથી જેઓ દુઃખના અંશથી
 “ પણ રક્ષિત સદાનંદમય સુખરૂપ વિશુદ્ધ-કૃણ આપનારા હોય છે
 “ એવા ખરેખરા સાચા દેવને એ મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ એવી રીતે
 “ છુપાવી દે છે કે એની તાબેદાર પ્રભ તે મહાગુણી અક્ષય સુખદાયી
 “ દેવોનાં સાચાં સ્વરૂપને જાણી શકતી નથી અને તેથી તેમને
 “ ઓળખી શકતી નથી અને તે દેવોની હયાતીનું પણ તેમને જ્ઞાન
 “ રહેતું નથી.

“ “ તમે વારંવાર સેનાનાં દાન આપો, ગાયનાં દાન આપો,
 “ પૃથ્વીનાં દાન (ઇનામમાં જમીન) આપો, વારં-
 અધર્મમાં “ વાર જ્ઞાન કરો, ધુમાડાનું પાન કરો, પંચામ્રિ
 પ્રમેજિ. “ તપ કરો, ચંદિકા વિગેરે દેવીઓનું તર્પણ કરો,
 “ મોટા મોટા તીર્થોપર જઈ ભેરવજવ આઓ,
 “ સાધુઓને એક ઘરનો પિંક આપો,^૧ ગાવા વનડવામાં અત્યંત આ-
 “ દર કરો, તમારાથી બને તેટલી વાવો બંધાવો, કુવાઓ ખોદાવો,
 “ તળાવો તૈયાર કરાવો, મોટા મોટા યજ્ઞોમાં મંત્રના પ્રયોગપૂર્વક
 “ પશુઓનો હોમ કરો અને ભોમ આપો-આવા આવા અનેક પ્રકારના
 “ પ્રાણીવિધાતના સાધનબૃત શુદ્ધ ભાવરક્ષિત જે જે ધર્મો આ દુનિયામાં
 “ દેખવામાં આવે છે તે સઘળા પેલા બળવાન મિથ્યાદર્શન નામના
 “ સેનાપતિએ પ્રપંચથી લોકોને દગીને તેઓમાં ફેલાવ્યા છે. વાત એ છે
 “ કે એણે (મિથ્યાદર્શન પ્રધાને-સેનાપતિએ) બોળા લોકો ઉપર
 “ પ્રપંચ કરીને દુનિયામાં ઉપર જાગ્રાવી તેથી બાબતોને ધર્મો નરીકે
 “ ચલાવી છે. વળી આ દુનિયામાં બીજા પણ ધર્મો હોય છે જેઓ કદે છે

૧ મુચર્જદાન, મોદદાન, પૃથ્વીદાન ખાસાનું આપવામાં પણ પુરૂષ મનુ-
 રૂતિમાં ૬૫ છે. બાકીના પણ માર્યો બ્યવહારથી તેમજ તેવાં છે, દરોજ
 એવામાં આવે તેવા છે

૨ ભેરવજવા અર્થાત મોટા નિરનાર જેવા ૧૫૦૧૧થી નંદિ જમીનપર દુઃ-
 ખથી કે ધર્મગુદિથી પડી માણસ આત્મભાવ કરતા દગા તેમાં પુરૂષ માનવામાં
 આરડ ૮૩. દાઘ તો સરખો એ અક્રમભાવની પ્રતિનિ બધે કરી છે. ભેરવજવની
 જગ્યા નિરનાપર દાઘ પણ દરથી એક દઢાવ છે

૩ ૬૦૦ ધારી બાખો મેષરો કરી દેવા તે.

ધર્મમાં અ- “ કે તમે ક્ષમા રાખો, નરમાશ રાખો, સંતોષ ધા-
ધર્મજીવિ. “ રણુ કરો, પવિત્રતા ધારણુ કરો, સરળતા શીખો,
“ લોભને દેશવટો આપો, તપ કરો, સંયમમાં મન

“ પરોવો, સત્ય બોલો, અહમ્યર્થ ધારણુ કરો, શાંતિ
“ રાખો, ઇંદ્રિયોને દમો, પ્રાણીવધ (હિંસા)નો ત્યાગ કરો, પરવસ્તુ
“ લઈ લેવાની વૃત્તિ છોડી દો, શુદ્ધ ધ્યાન કરો, સંસારપર વિરાગ
“ રાખો, ઉપકારી પૂજ્યપાદ ગુરુમહારાજની ભક્તિ કરો, જરા પણ
“ પ્રમાદ સેવો નહિ, મનની સર્વદા એકાગ્રતા કરી દો, નિગ્રંથપણમાં
“ (મુનિપણમાં) તત્પરતા રાખો-આવા આવા ચિત્તને નિર્મળ
“ કરનાર જે જે અમૃત જેવા શુદ્ધ ઉપદેશો હોય, જેઓ સાચા શુદ્ધ
“ ધર્મના નામને યોગ્ય હોય અને જે જગતને આનંદ કરાવવાના હેતુ-
“ ભૂત હોય અને સંસાર સમુદ્ર ઓળંગવામાં સેતુ (bridge) જેવા
“ હોય તેને એ મહામોહ રાજાનો સેનાપતિ છુપાવ્યા કરે છે, તેની આડો
“ આવ્યા કરે છે, અને તેની અપ્રસિદ્ધિ કેવી રીતે થાય, તે લોકોના
“ જાણવામાં ઓછા કેમ આવે તેની નિરંતર ગોઠવણુ રાખ્યા કરે છે
“ અને તેવા ધર્મને અધર્મ ગણાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરે છે.

“ “ આત્મા શ્યામાક^૧ કે તંદુલ (ચોખા)ના આકારને ધારણુ
“ કરનાર (તેના જેવડો) હોય છે, આત્મા પાંચશે
અતત્ત્વમાં “ ધનુષ્ય પ્રમાણુ હોય છે, આત્મા વિશ્વમાં^૨ એક જ
તત્ત્વજીવિ. “ આત્મા હોય છે, આત્મા નિત્ય જ હોય છે અને
“ આત્મા આખી દુનિયામાં વિભુ (વ્યાપીને રહેલો)
“ છે, આત્મા ક્ષણસંતાનરૂપ^૩ છે, આત્મા લલાટ (કપાળ)માં રહે છે,^૪
“ આત્મા હૃદયમાં રહે છે, આત્મા જ્ઞાન માત્ર જ છે-ખીનું કાંઈ નથી,
“ ચર અને અચર જે સઘળું દેખાય છે તે સઘળું શૂન્યમાત્ર છે,
“ આત્મા પંચભૂતનો સમૂહ છે, અહ્માથી થયેલ છે, (અહમમય છે)

૧ શ્યામો નામનું અનાજ ખેતરમાં થાય છે, ખંડી જેવું હોય છે.

૨ સંકરનો અદ્વૈત મત આત્માને એક નિત્ય અને સર્વવ્યાપી માને છે.

૩ ખૌંધો આત્માને ક્ષણિક માને છે. જુઓ સર્વદર્શનસંગ્રહ પૃ. ૧૨.

૪ આત્માની ભૂદ્રી ભૂદ્રી રીતે વિવેચના ભૂદ્રા ભૂદ્રા દર્શનકારો અને સંપ્ર-
દાયો કરે છે. એના વિવેચન માટે સર્વદર્શનસંગ્રહ, પદ્મદર્શનસમુચ્ચય, સિદ્ધાન્તસાર
વિગ્રહે કંથો બેલા. એ હકીકતનું દોહન કરી એક લેખ આનંદધન પદ્યરત્નાવળી
(પ્રથમ ભાગ) પૃ. ૩૮૭-૪૧૨ માં આપેલ છે તેથી અત્ર તેપર ફરી વિવેચન
કરવામાં આવ્યું નથી.

“દેવતાઓ રચેલ છે, મહેશ્વરે બનાવેલ છે-આવા આવા આત્માને
 “અંગે અનેક પ્રકારનાં ખોટાં તત્ત્વો મનાતાં હોય છે, પ્રમાણુની
 “સાથે જ્યારે તેને વિચારવામાં આવે ત્યારે તેમાં અનેક પ્રકારની
 “બાધાઓ આવતી જણાય છે. તેવાં તત્ત્વોવિષે પણ એ મિધ્યાદર્શન
 “સેનાપતિ પ્રાણીની સદ્ગુણિ કરાવે છે. એ એવાં તત્ત્વો આદરવા
 “આ પ્રાણીને સમજાવે છે; જ્યારે^૧ જીવ, અજીવ, યુગ્મ્ય, પાપ,
 “આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ
 તત્ત્વ વર્ગ
 “તત્ત્વો બરાબર સાચાં છે, પ્રતીતિથી સિદ્ધ થાય
 અર્થે.
 “તેવાં છે અને પ્રમાણુની કોટિમાંથી જરા પણ
 “દૂર જતાં નથી અને કોઈ પણ બાધવિના સ્થાપિત
 “થઈ શકે તેવાં છે તેને એ મિધ્યાદર્શન પ્રધાન ધૂપાવી દે છે, અને
 “વશ પડેલા પ્રાણીઓને તે તત્ત્વો જાણવા દેતો નથી.

“સાધુવેશ ધારણ કરવા છતાં શુદ્ધસ્થાવાસમાં, રહેલા, શ્રીઓના
 “અંગોપાંગતું મર્દન કરનારા વિષયાસક્ત, પ્રાણીઓનો
 શ્રવણમાં
 “ઘાત કરનારા, હિંસક, અસત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, પ્રતિ-
 ગોષ્ઠાગો.
 “જ્ઞાનો ઘાત કરનારા પાપીઓ, ધનધાન્યાદિ પરિ-
 “ગ્રહમાં રચી થચી રહેલા, સારી રસોઈઓ આ-
 “રોમનારા, મદિરા (દારૂ)નું પાન કરનારા, પરસ્ત્રીનું સેવન કરનારા,
 “ધર્મમાર્ગને દૂધાણુ લગાડનારા, શુદ્ધના રૂપમાં તપાવેલાં લોહાના
 “ગોળાનો આકાર ધારણ કરનારા^૨-આવા આવા અધર્મ આચરણુ
 “કરનારાઓ પ્રત્યે પણ તે મિધ્યાદર્શન સેનાપતિ (પ્રધાન) લોકોમાં
 “પાત્રગુણિ ધારણ કરાવે છે, તેઓને સત્પાત્ર (લાયક) મનાવે છે,
 “એટલે તેઓ માન સન્માનને યોગ્ય છે, તેઓનો ઉપદેશ સાંભળવા
 “યોગ્ય છે અને તેઓ સર્વ રીતે પાત્ર છે એમ તે કરાવે છે;
 “ત્યારે ખીજા કેટલાક શુદ્ધો અને ઉપદેશકો સત્ય જ્ઞાનને જાણનારા,
 “વિશુદ્ધ ધ્યાનમાં રક્ત, શુદ્ધ ચારિત્રનો અપ કરનારા, તપ તપનારા
 “અને સારે રસ્તે શક્તિનો ઉપયોગ કરનારા હોય છે, ગુણુરક્તોને
 “ધારણુ કરનારા હોય છે, મહા ધર્મવાન હોય છે, તદ્દન સાંત હોય
 “છે, હાલતાં ચાત્રતાં કષ્ટપટ્ટશોની જેવા હોય છે. (તેમને) દાન આ-
 “પનારને સંસારસમુદ્ર ઉતારનારા હોય છે, ચિત્તવનમાં પણ ન

૧ લેનદર્શનકારોના પ્રરેષણાં આ નવ તત્ત્વો છે. સામાન્ય બોધ માટે નવ-
 તત્ત્વ ગ્રંથ એવો.

૨ દેખાવમાં જ કોપી, અજ્ઞપ્રત્યક્ષમાન મૂર્ખ.

“ વંચિત થયેલા જણાવે છે, અપમાનથી હણાયલા દર્શાવે છે, ગરીબ-
 “ દીન છે એમ સમજાવે છે, ખરા જ્ઞાનની સમજણ વગરના જાહેર
 “ કરે છે, શ્વાન જેવા છે એમ મશકરી કરે છે-આવી રીતે પોતાની
 “ શક્તિથી સાધુ પુરુષોને તદ્દન ઉલટા રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં એ
 “ આનંદ લે છે.

“ “ તમે કન્યાઓનાં લગ્ન કરો, પુત્રો ઉત્પન્ન કરો, શત્રુઓને
 “ મારી નાંખો, કુટુંબનું પરિપાલન (પોષણ) કરો-
 કર્મવિભાજ- “ આવાં આવાં કર્મો જે ઘોર સંસારવૃદ્ધિનાં કારણો
 માં વિચિત્રતા. “ છે તેને વિશુદ્ધ ધર્મ તરીકે તેના તરફથી અતા-
 “ વવામાં આવે છે અને જણાવવામાં આવે છે કે
 “ એવાં કાર્યો કરવાથી આ સંસારસમુદ્ર તરી જવાય છે; ત્યારે જે
 “ માર્ગ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રતત્રયથી ભરપૂર છે અને જેનાથી મુક્તિ
 “ પ્રાપ્ત થાય છે તે માર્ગનો એ લોકશત્રુ મિથ્યાદર્શન સર્વથા નાશ કરે
 “ છે-લોપ કરે છે.

“ “ ભાઈ પ્રકર્યે ! આવી રીતે એ મોટી શક્તિવાળા સેનાપતિ
 મિથ્યાદર્શનમાં કેટલી અદ્ભુત શક્તિ છે તેનું મેં તારી પાસે વિસ્તા-
 રથી વર્ણન કરી અતાવ્યું. મેં તને અગાઉ જણાવ્યું હતું કે તે મિથ્યા-
 દર્શન જે દેવ ન હોય તેનામાં દેવપણાની શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે,
 અધર્મમાં ધર્મની માનીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, જે તત્ત્વ ન હોય તે તત્ત્વ
 છે એવી શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, જે અપાત્ર કે હુપાત્ર હોય તેને તે
 પાત્ર મનાવે છે, ગુણની તદ્દન ગેરહાજરી હોય ત્યાં ગુણોનો સમગ્ર
 સમજાવે છે અને જે સંસાર વધવાના હેતુઓ હોય તેને તે નિર્વાણ
 (મોક્ષ)ના હેતુઓ હોવાની બ્રાન્તિ કરાવે છે. એ સર્વના સંબંધમાં
 વિવેચનપૂર્વક સર્વ હરીફતા તારી પાસે નિવેદન કરી; બાકી અરેખર
 નિસ્તારથી તો એ પ્રધાનતા પરાક્રમેની વાન કોણ કરી શકે ?

૧ કન્યાના લગ્નને સ્તુતિનારે ધર્મે માને છે. અપુત્રની સ્તુતિ નથી, સ્વર્ગ તેને
 મળત નથી એને સ્તુતિનાર બતાવે છે. શત્રુનો નાશ થતું મનુસ્મૃતિમાં દરજ્જા લગી
 સ્તુતિ છે. દદ્દ માણ ન સોની એ બંને નાના પુત્રને સેકેટો અધાર કરીને
 શત્રુ પાસે મોકલવાની કલ્પના જુદાવ્યવેસ્તે માટે મનુસ્મૃતિમાં નાખવામાં આવી છે.
 સ્વર્ગ પદને આ કોર્મિસ હાથે પામી તેને આત્મિક દૃષ્ટિથી જોવાની તક છે.
 સમજાવવાના દૃષ્ટિએ એ શુદ્ધિ રીત છે જે શત્રુમાં ર. મર્ગ.

“ એ મહામોહ રાજાનો યોનાપતિ મિધ્યાદર્શન ધણે જ અભિમાની
 છે અને તેથી પોતાના મનથી એમ જ માની લે છે કે
 યોનાપતિ મંડપા- મહામોહ રાજાના આખા રાજ્યનો બાર તેને જ
 દિની રચના કરે છે. મારે છે અને પોતે જ જાણે આખા રાજ્યનો નિમા-
 ચેલો નામક છે એમ ધારીને કામ લે છે. આવી રીતે
 આખા રાજ્યનો બાર પોતાને મારે માની લઈને પછી એ યોનાપતિ
 સાદેશ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે મહારાજાનો મારા ઉપર
 સંપૂર્ણ બરેશો છે મારે મારે પણ અન્ય કાંઈમાં ચિત્ત ન રાખતાં
 હમેશાં એમના હિતમાં જ એકાંતે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. આવા પ્રકા-
 રની પોતાની દરજ સમજીને એ યોનાપતિ ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ
 તૈયાર કરે છે, તુલ્ખા નામની વેદિકા બનાવે છે અને વિપર્યાસ નામનું
 સિંહાસન તેનાપર ગોઠાવે છે. આવી જાતની ગોઠવણુ કરીને તે આખા
 લોક પ્રત્યે શું પરિણામ નીપજાવી શકે છે તે બાઈ પ્રકર્યું! હું તને
 જણાવું હું તે તારા ધ્યાનમાં બરાબર રાખજો.

મંડપ રચનાનું રહસ્ય.

વેદિકાપરના સાવો.

સિંહાસનનો ઊંટા આરામ.

“ “ આ બાપડો પ્રાણી એક ગાંડા કે પીધેલા માણસની જેઠે
 “ અથવા ભૂતથી વળગાડ લાગેલા માણસના જેઠે ધર્મપણાની બુદ્ધિએ
 “ નકામા આંટા માર્યા કરે છે અને અહીં તહીં એ રચનાને લઈને
 “ મથામથા કરે છે. એવું અત્યંત વિચિત્ર પરિણામ તે દેખી રીતે
 “ ઉત્પન્ન કરે છે તે હું સમજી લેઃ પ્રાણી પોતે ધર્મ કરે છે
 “ એમ માનીને ધર્મબુદ્ધિથી ભેરવજવા ખાય છે, ‘મહાપંથને રસ્તે
 “ જાય છે, માહ મારમાં પાણીમાં અવગાહન કરીને ટાઢથી મરી
 “ જાય છે, ‘ પંચાગ્નિ’ તપ કરી આતાપના લેવાને
 ચિત્તવિક્ષેપમંડપ. “ નિમિત્તે વગર કારણે અગ્નિથી બળ્યા કરે છે, ગાય
 “ ખીપળા આદિને વંદન કરવા વિગેરેમાં નકામાં

૧ ભેરવજવા માટે જુઓ ૫. ૭૫૫ ક્ષપરની નોટ. તીર્થોત્તર નિપાતન એ ભેરવ-
 જવા છે.

૨ હિમાલયની ઉત્તર દિશામાં સ્વર્ગમાં ચઢવાનો રસ્તો.

૩ આ સર્વ અસાનકહો (શારીરિક) હાથેજના માગો છે. બહા બહા આ-
 મારમાં તે હજુ પણ ધણા ખરા પ્રચલિત જણાય છે.

૪ માર બાળુ સખ્ત અગ્નિ અને મારે સર્વેની સખ્ત વરમી લેવી એને પંચાગ્નિ
 આતાપના કહેવામાં આવે છે.

“ માથાં પછાડ્યાં કરે છે,^૧ કુમારી કન્યા અને ગ્રાહણને (અપાત્રને)
 “ મોટી રકમનું દાન આપીને નકામો નિરધનીઓ થઈ જાય છે, પો-
 “ તાને શ્રદ્ધાવાળો અને પાપથી પવિત્ર થયેલો માની અનેક પ્રકારના
 “ દુઃખો સહન કરે છે, માની લીધેલાં તીર્થોની યાત્રા કરવાની ઇચ્છાથી
 “ પોતાનાં ઘર, ધન અને બંધુવર્ગને છોડી દઈને અનેક દુઃખો સહન
 “ કરતો પરદેશમાં જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કરે છે, પોતાના મરણ પામેલા
 “ પિત્રીઓને તર્પણ કરવાના ઇરાદાથી અથવા દેવનું આરાધન કર-
 “ વાના હેતુથી પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે (પશુનો યજ્ઞ કરે છે) અને
 “ આવી અનેક બાબતોમાં પૈસાનો વ્યય કરે છે, ત્યાર પછી ભક્તિ-
 “ રસમાં પોતાના મનને લીન કરી દઈને જે પ્રાણીઓ^૨ તપાવેલા
 “ લોઢાના ગોળા સમાન હોય છે તેઓને માંસ ખવરાવીને, દારૂ
 “ પાછને, ધન આપીને અને ખાવાની વસ્તુઓ અર્પણ કરીને રાજી
 “ કરવા મથે છે અને એવાં એવાં બીજાં કામો ધર્મબુદ્ધિથી લેવાઈ
 “ જઈને કરે છે, મનમાં માને છે કે પોતે સાચો ધર્મ કરે છે અને
 “ એ રીતે વિવેકી સમજી પ્રાણીઓના હસવાને પાત્ર પોતે બને છે
 “ અને તેની બુદ્ધિ ધર્મના ખોટા ખ્યાલથી એવી બહાર મારી જાય
 “ છે કે એવાં કામોમાં ફેટલા પ્રાણીઓનો નકામો નાશ થાય છે,
 “ પોતાનું ભવિષ્ય ફેટલું બગડતું જાય છે, પોતે ફેટલો હસવા પાત્ર
 “ થતો જાય છે અને પૈસાનો ફેટલો ખોટો વ્યય કરે છે તે બાબત
 “ તેના લક્ષ્યમાં જરા પણ રહેતી નથી. તત્ત્વમાર્ગથી દૂર નીકળી
 “ ગયેલા લોકો આવી રીતે પોતાના રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપની
 “ વિશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે અને પરિણામે
 “ ધર્મનો સાચો ઉપાય નહિ જાણતા હોવાથી અનેક જીવોનું મર્દન
 “ કરે છે અને હાથીના બચ્ચાને ન મેળવતાં તેને બદલે ગધેડાને
 “ બાંધે છે.^૩ આખરે ‘તારા તલ યજ્ઞમાં નાખ્યા, અગ્નિમાં તારી ખીર
 “ બાળી’-એવું એવું કહીને ધુતારાઓ પારકું ધન ઉઠાવતા રહે છે
 “ અને આવા મૂર્ખ માણસો તેને અનુસરતા રહે છે.^૪ વળી તે વખતે

૧ ગાય, પીપળાને વાંદીને (પગે લાગીને) પોતાનું માથું નકામું ફેંડે છે-અથરાવે છે.

૨ અહીં શ્રાદ્ધસંબંધી સૂચવન છે.

૩ આ દેવીમંત્રોને સૂચવે છે.

૪ હાથીને બદલે ગધેડો વહોરે છે, ‘આદમજી ગયા ને ગધેડો વસાવી આન્યા’ એને મળતી આ કહેવત છે.

૫ તલનો દોમ કરી યજ્ઞમાનને જણાવ્યું કે તારાં પાપ બળી ગયાં; આમ કરી લોકોના પૈસા ડગાવે છે અને લોકોના મનમાં ખોટા બાલ ઉત્પન્ન કરે છે.

“કોઇ સાચા સરળ માર્ગનો ઉપદેશ આપનાર માણસ એ પ્રાણી પાસે
 “પ્રકાર કરતો હોય છે, ચારંવાર મોટેથી ઉપદેશ આપતો હોય છે
 “તો તેની આ ભાષણી જરા પણ દરકાર કરતા નથી અને ઉલટા
 “એવા ઉપદેશ આપનારને મૂર્ખમાં ગણી કાઢે છે. મિથ્યાદર્શન નામના
 “એનાપતિએ જે ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ બનાવ્યો છે તેનું આવા પ્રકારનું
 “વર્તન થાય છે-આણું પરિણામ થાય છે એમ ભાઇ પ્રકર્યે ! તારે
 “સમજ લેવું.”

“ “ભાઇ પ્રકર્યે ! આ પ્રાણીને કામલોગના વિષય તરફ જે લંપટ-
 “પણું હોય છે તેને તે મરતાં છતાં પણ મૂકતો
 તૃપ્ત્યવિદિષા. “ નથી અને તેની આતર અનેક પ્રકારની વિરંબનાઓ
 “સહન કરે છે એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે તેના ખુ-
 “લાસો તને સમજાવું છું : દાખલા તરીકે અવલોકન કરવાથી તને
 “જણાશે કે પ્રાણી અપ્પારને મેળવવાને માટે નંદા (બૌરી-પાર્વતી)ના
 “કુડમાં પ્રવેશ કરે છે,” તે જ બવના પતિને ફરીવાર મળવા
 “માટે તેની સાથે અગ્નિમાં બળી આત્મઘાત કરે છે,” સ્વર્ગ પ્રાપ્ત
 “કરવાની ઇચ્છાથી, પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી કે પુત્ર કે સ્ત્રી
 “મેળવવાની ઇચ્છાથી “અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ અને તેવી જ જાતનાં બીજાં
 “અનુષ્ઠાનો કરે છે, દાન આપે છે અને મનમાં ઇચ્છા કરે છે કે પિતે
 “મરણ પામે ત્યારે તે દાનના બદલામાં અમુક વસ્તુ પોતાને મળે,
 “પરંતુ એવા અનુષ્ઠાનોના બદલામાં ક્યેસથી રહિત મોક્ષલક્ષણ
 “ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી અને પામતો પણ નથી, જે કાંઈ કર્માણુ-
 “દાન કરે છે તે પોતાને પરલોકમાં અર્થ અથવા વિષયભોગની
 “પ્રાપ્તિ માટે થાય એવા નિયાણાથી” કરે છે તેથી તે સર્વ દોષવાળું

૧ મરણજ ચિત્તમાં આવા આવા પ્રકારના વિક્ષેપો થાય છે તેનું અન દિગ્-
 દર્શન કાઠું.

૨ આ નંદાકુડમાં મૂળ અર્થ (classical allusion) મું છે તે પ્થાનમાં
 નથી, આશય તો સ્પષ્ટ છે.

૩ સદી યુવાના રીવાજપર આ ઉદ્દેશ છે.

૪ દરરોજ ઘરમાં પંચવજ્ર અમુક ઇચ્છાથી કરવામાં આવે છે તે પર આ
 ઉદ્દેશ છે.

૫ નિષાલુકું : હું જે આ પર્મમાં લે કરું છું તેનું મને અમુક ફળ મળે એવી ઇચ્છા.
 આ નિષાલુ (claiming the reward of penitential acts)ને નૈનસાસ-
 કારો સર્વેષા નિરૂપ કરે છે. તીર્થયાત્રી માનવા કરવી એ જાનું સોડાપર મિથ્યાત્વ
 જ છે. કેશરીઆઈ કે મહિનાયત્રી માનવા મનનારે આ તૃપ્ત્યવિદિષા વિચારવી.

“ “વળી એ મિથ્યાદર્શનને લીધે લોકો જ્ઞાનને પણ પડી જાય

“ બીજાં જે જે કામો કરે છે તે તને કદી સંભળાતું

મિથ્યાદર્શન

“ તે જરા ધ્યાન રાખીને સાંભળા: તેઓ તદન

મ દિ મા.

“ ઘરદાખખ થઈ ગયા હોય, જેમના તરફ જોઈને

“ યુવાન સ્ત્રીઓ મરકરી કરતી હોય, જેમનાં શરીર-

“ પર વળીઆં, પળીઆં, માથામાં તાલ અને અંગપર આડાંઓ રપાઈ

“ દેખાઈ આવતાં હોય તેવાઓને પણ કામવિકાર લોકવવાનો એવો

“ રસ લાગેલો હોય છે કે તેઓ ઘડપણની વાતથી પણ સરખાય

“ છે, દોષ તેમને તેઓનો જન્મ ક્યારે થયો એવો સવાલ પૂછે

“ તો જાણે પોતે હજી તો તદન જુવાન જ છે એવો નહકનો

“ વખત બતાવે છે, અનેક પ્રકારની વસ્તુઓનો યોગ એકઠો કરીને

“ પોતાના વાળ ઉપર કાળાં લાવવાને માટે કસપ લગાવે છે

“ અને જાણે અંધકારથી પોતાના હૃદયને કાળપ લગાડતા હોય તેમ

“ તેને કાળા કરે છે, શરીરપર વારંવાર જૂદા જૂદા પ્રકારનાં

“ તેલો લગાવીને મુંવાળપ લાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ જ માલપ-

“ રતી સિંચિળતા વલપૂર્વક છૂપાવે છે (એટલે માલપર લાલી હજી

“ પણ રહી છે એમ બતાવવા માટે તેને પણ રંગ લગાડે છે), ઘરડા

“ હોવા છતાં જુવાન હોય તેવી આલ આલવાનો રોજ કરે છે-જુવાની

“ ટકાવી રાખવા માટે અનેક પ્રકારની દવાઓ અને રસાયણો ખાય

“ છે, પોતાનું મુખડું કાચમાં વારંવાર ભેંસા કરે છે, પોતાની શરીરની

“ છાયાને પાણીમાં ભેંસા કરે છે, શરીરની શોભા કરવા સાફ તેનાં

“ સાધનો મેળવવા અને લગાડવામાં અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ ખુશીથી

“ સહન કરે છે, સુંદર લલનાઓ તેને બાપા બાપા કે તાત તાત”

“ કહીને બોલાવે ત્યારે જો કે પોતે તેના દાદા થવાને યોગ્ય હોય તો

“ પણ તેઓના તરફ કામવિકારની નજરથી જુએ છે અને લપટાવા

“ વલખા માટે છે, પોતે બીજાઓને હુકમ અને પ્રેરણા કરે તેવા

“ સારા સંયોગોમાં હોવા છતાં જાતે જ મરકરી કહા અને દોળ દયકાં

૧ આ પણ વિષયાસભ્ય પરિણામો છે.

૨ ઘડપણનાં ચિહ્નો.

૩ ઘરડા ન દેખાવા કામો રંગ (કસપ) વાળને લગાડવાનો રીવાજ જાણીતો છે.

૪ તાત સખ પ્રેમ અને કાંઈક પડીલપણનો ભાવ બતાવે છે. આ બાઈથી એવા સંબોધનની દરકાર ન કરતાં પોતાને તાત કહેનાર લલવાને પણ કસાવે છે અથવા કસાવવા યત્ન કરે છે. આનું કાર્ય સર્વ પ્રકારે નિષ મણાય છે.

“કરીને લોકોની મશ્કરીને પાત્ર થાય છે-આવી રીતે ઘંડપંજુથી જર્જર
 “થયેલા શરીર ઉપર આટલી આટલી વિડંબના એ સેનાપતિ કરે છે
 “તો પછી ગદ્દાપચીશીવાળી જીવાનીમાં તો તે શા શા હાલ કરતો
 “હશે તે તારે જ વિચારી લેવું. આવી રીતે જે શરીર લેખ (લીટ),
 “આંતરડાં ચરબી અને કચરાથી ભરપૂર છે તેમાં અત્યંત આસક્ત
 “રહીને બાપડા જીવે ત્યાં સુધી અનેક પ્રકારના ખેદ પામ્યા કરે
 “છે અને એવી રીતે શરમ વગરના થઈને અને ધર્મનાં સાધનો
 “છોડી દઈને અનંત ભવોમાં દુર્લભ મનુષ્યનો ભવ તદ્દન વ્યર્થ
 “બનાવી દે છે, ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તે સંબંધી અવલોકન
 “કરતા નથી, દેહતત્ત્વને પીછાનતા નથી, શરીરતત્ત્વ અને આત્મ-
 “તત્ત્વનો ભેદ જાણી શકતા નથી અને માત્ર ખાવા, પીવા, ઉંઘવા
 “અને કામલોગ સેવવાની પીડામાં જ પશુવત્ જીવન વહન કરે
 “છે. આવા પ્રાણીઓ અપાર સંસારસમુદ્રમાં પડી તળીએ જતાં
 “હોય તેઓને ઉપર લાવવાનો ઉપાય શો? અનેકમાંથી હોઈ શકે?
 “કેમકે તેમાંથી બચાવનાર ઉત્તમ ધાર્મિક આચારોનો તેમણે ખીલકુલ
 “વિનાશ કરી નાંખ્યો હોય છે. ભાઈ પ્રકર્ષ! મિથ્યાદર્શને બનાવેલ
 “વિપર્યાસિ સિંહાસન આ રૂપમાં પણ દુનિયામાં દેખાવ દે છે તે
 “તારે ધ્યાનમાં રાખવું. ભાઈ! તને કેટલી વાત કહું! જે નિયમોમાં
 “શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરી રહેલું હોય છે અને જે સર્વ બાબતમાં
 “સારભૂત હોય છે તે નિયમોમાં પણ આ વિષયપરવશતાના પાસમાં
 “પડેલો જડ પ્રાણી દુઃખ માને છે એટલે એવા નિયમોથી પોતાને
 “દુઃખ થશે એમ ધારી લે છે, જ્યારે જે વિષયલોગો અત્યંત તુચ્છ
 “હોય છે, દુઃખથી ભરપૂર હોય છે અને થોડા વખતમાં ચાલી
 “જનારા હોય છે તેમાં પરવશતાથી તે સુખ માને છે એટલે તે
 “લોગોથી પોતાને સુખ થશે એમ તે ધારી લે છે. એટલા માટે એ
 “મિથ્યાદર્શન નામનો સેનાપતિ જે આ દુનિયામાં પ્રખ્યાત છે તે
 “બાહ્ય જનોને આવા અનેક પ્રકારના અનર્થો ઉપન્ટવે છે. આવી
 “રીતે ભાઈ પ્રકર્ષ! મિથ્યાદર્શન સેનાપતિના સંબંધમાં જાણવાનેગ
 “હકીકત તને ટુંકામાં કહી સંભળાવી.”

કુંદણિ.

મામાને આ પ્રમાણે વિવેચન કરતાં સાંભળી રહ્યા પછી નિર્મળ-
 આત્મા ભાણેજ પ્રકર્ષ અતિ પ્રસન્ન થયો અને પોતાનો જમણો હાથ
 હાંચો કરી મામાને કહ્યું “મામા! મામા! તમે એ વિસ્તારપૂર્વક

દર્શાવ્યું. તે તો બહુ સારું કર્યું. હવે પણ આ સેનાપતિના અડધા આસનપર એક સુંદર સ્ત્રી બેઠી છે તે કોણ છે તે સમજાવો."

મામા વિમર્શે કહ્યું. "આહા! પિતાના પતિ જેટલા જ સાહસ કરનારી અને તેના જેવું જ ક્ષણ આપનારી એ મિથ્યાદર્શન સેનાપતિની સ્ત્રી (ભાર્યા) કુદૃષ્ટિના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. બહિરંગ લોકમાં જે પાખંડીઓ ખોટા માર્ગ ચલાવનારા કેટલાક જોવામાં આવે છે તે સર્વનું કારણ પણ એ મિથ્યાદર્શનની સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ છે. એ પાખંડીઓનાં નામો હું અહીં તારી પાસે વર્ણવું છું. તેઓના દેવ વિગેરે જૂદા જૂદા પ્રકારના હોવાથી એક બીજાથી તેઓ જૂદા પડે છે એમ તારે સમજી લેવું. તેઓનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે."

"શાસ્ત્ર, ત્રિદંડીઆ, શૈવ, જૈન, ચરક, સામાનિક, સામપરા, વેદધર્મીઓ, ધાર્મિકો, આજીવિકમતવાળા, શુદ્ધો, વિદ્યુદ્દન્ત, ચુંચુલ, માર્કંદેય, આરિકો, ધૂઓ, બહુવેશી, ચુંચુકો, ઉલ્કા, પાશુપત મતવાળા, કણ્ઠાદમતવાળા, ચર્મખંડવાળાઓ, સયોગીઓ, ઉલ્કોકો, ગોદેહ,

૧ આ મતોમાંના કોઈ કોઈપર નોટ આપી છે, દરેકપર વિસ્તારથી નોટ આપવા માટે સ્થાન આવે છે. આ વિભાગનું પરિશિષ્ટ આ પ્રસ્તાવને અન્તે લેઈ પરિશિષ્ટ નં. ૧.

૨ જૈનમ દર્શનના એ ન્યાય દર્શનનું બીજું નામ છે. એ દર્શન સોળ પદાર્થોને માને છે, એમાં અનુમાનથી ઉદ્ધારનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, દેહમાં આત્મપ્રવૃત્તિ થવાથી કાચદેવરૂપ ગોદનો આવિર્ભાવ થાય છે, એથી પાત્રની જે પ્રવૃત્તિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પ્રવૃત્તિથી ધર્મધર્મે ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રવૃત્તિ લાભ્ય અનુભવ તેનું મૂળ અજ્ઞાન સમજાય છે અને તેથી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરતાં મિથ્યાજ્ઞાન, દોષ, પ્રવૃત્તિ, જન્મ અને દુઃખનો અનુભવે નાશ થાય છે. ઉચ્ચપ્રસાદને આ દર્શન આવરણ માને છે. (સ. ૬ સં.)

૩ આ મત મોઘાળકનો હતો. જુઓ ૪૬૫મુત્ર.

૪ પાશુપત આ મતના સ્થાપનાર નકુલીસ છે. આ મતને અને યોગને જિહ્વાનો સંબંધ જણાય છે. કાનફા યોગીઓ આ મતના છે. મતરેષેન્દ્રનાથ આ મતના આચાર્ય હતા. એનું વિસ્તારથી વર્ણન સર્વદર્શનસંમદ ગ્રન્થમાં છે. દરેકો આ મતનો ખાસ વિષય છે.

૫ કણ્ઠાદમતવાળા આ મત કેરોપિક દર્શનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એના સ્થાપક કણ્ઠાદત્ત એ મતવાળા. વિશેષને પદાર્થ માનતા હોવાથી તેનું નામ કેરોપિક દર્શન કહેવાય છે. દ્રવ્ય, કાળ, ક્રમે, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ એ સાત પદાર્થોને માને છે. ઉત્પન્ન એટલે પદાર્થોને પ્રાપ્ત હોવાથી તેના સંબંધમાં સામાન્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. આવૃત્તિથી દુઃખનિરતિને અર મોક્ષ માનવામાં આવે છે. (સ. ૬ સં.)

૬ ઉલ્કો એ કેરોપિક દર્શનનું જ નામ છે. જુઓ ૪૬૫મી નોટ. આ મતનું નામ બેરોપ ૫મું કહેવાય છે.

ગમે તેવા પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે એમ જણાવે છે. આ વિશુદ્ધિના પ્રકારમાં પણ સર્વ તીર્થોએ એક બીજાથી જૂદા પડે છે.

(૭) કેટલાક કન્દમૂળ ક્ષણ વિગેરે જંગલમાં તૈયાર મળે તે ઉપર પોતાની વૃત્તિ કરી લે છે, કેટલાક અનાજ ખાઈને તેપર જ વૃત્તિ. નિર્વાહ કરવાનો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક અમુક ખોરાક પર જ વૃત્તિ કરવાનું જણાવે છે. આવી રીતે દરેકની વૃત્તિનો ભેદ હોવાથી તે દ્વારા પણ દરેક તીર્થોએ એક બીજાથી જૂદા પડે છે.

એ કુદૃષ્ટિની શક્તિથી શુદ્ધ ધર્મના બોધ વિનાના શુદ્ધ ધર્મમાર્ગથી બહાર રહેલા આ પ્રાણીઓ આપણા ભવસમુદ્રમાં અહીં તહીં અફળાય છે, કુટાય છે, ધમાય છે. તત્ત્વમાર્ગમજાનન્તો, વિવદન્તે પરસ્પરમ્ । સ્વામ્નં નૈવ મુચ્ચન્તિ, રુપ્યન્તિ હિતભાષિણે ॥ તત્ત્વ માર્ગને તેઓ જાણતા નથી છતાં અરસપરસ નકામી ચર્ચા કર્યા કરે છે, વાદવિવાદ કર્યા કરે છે અને તત્ત્વનો પાર ન પામતાં ફેાકટની તકરારો કરે છે. વળી પોતાના કરેલા નિર્ણયમાં એટલા બધા ચુસ્ત રહે છે કે લીધેલી ખાખતનો આગ્રહ કોઈ રીતે મૂકતા નથી અને કોઈ તેઓના હિતની ખાતર સાચી વાત સમજાવે તો તેના ઉપર ઉલટા શુસ્સે થાય છે, તેના ઉપર રોષ કરે છે અને તેનાપર ખીજાય છે. આવી રીતે ભાઈ પ્રકર્ષ ! એ કુદૃષ્ટિ આઈ જે મિથ્યાદર્શનની પ્રાણુવદ્ધલા છે તે બહિરંગ પ્રાણીઓ તરફ વર્તન કરે છે અને તેના એવા પ્રકારના કાર્ય માટે જ તે ત્રણ ભુવનમાં જાણીતી થયેલી છે, તેને એવા કામમાં જ આનંદ અને મોજમજા આવે છે અને તે જ તેના વિલાસનો વિષય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

રાગડેસરી-દ્વેષગળે-દ્.

મર્સ આમાએ મોહરાજના પરિવારનું વિસ્તારથી વર્ણન પોતાના સાહેબ પ્રકૃત પાસે આંગણ પ્રકરણમાં રાઝ કર્યું હતું, ત્યાં તેણે મોહરાજની પત્ની, સેનાપતિ અને સેનાપતિની ભાર્યાનું વર્ણન અને તેનાં કાર્યો બહુબાં અને ખાસ કરીને મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ (પ્રધાન)નું વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવ્યું. હવે મોહરાજના પરિવારને અંગે તેના બે પુત્રોના પરિચય બાહેબને કરાવતાં આમાશ્રી જણાવે છે:—

‘રાગડેસરી.

“બાઈ પ્રકૃત! પેલા વિપર્યાસ નામના જીઆ મિહારાજ ઉપર બેઠેલ જણાય છે તે તારા જણવામાં આવેલ મુપ્રસિદ્ધ રાગડેસરી છે. મહામોહ રાજાએ એને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરીને પોતાને માથેથી રાજ્યની ચિતાનો ભાર ઝોઝો કર્યો છે અને તેથી પોતે નિષ્વૃત્ત થયેલ હોય તેમ રહે છે. મહામોહ મહારાજાએ પોતાનું આખું રાજ્ય તેને સોંપી દીધું છે તો પણ વિનય કરવામાં કુરાજ રાગડેસરી પિતાની સર્વ પ્રકારની વિવેક મર્યાદા ખાસ કરીને જાળવે છે, પિતાને સર્વ રીતે યોગ્ય માન આપે છે અને અગત્યની સર્વ બાબતોમાં તેમની સલાહ લે છે. વળી પિતા મહામોહ પણ સર્વની પાસે પોતાના રાગડેસરી કુમારના વખાણ કરે છે અને તે જ આ રાજ્યનો પ્રભુ છે એમ બહાર રીતે ઘણીવાર કહે છે. આવી રીતે પુત્રનો વિનય અને પિતાની કદર

૧ રાગડેસરીનું વર્ણન સરખાવમાં પ્રજાવના દેવાલમાં પ્રસ્તાવ ૩-પ્રકરણ ૪ માં આવે છે. ૨ બી રાજસચિવ નરનું વર્ણન પૃ. ૭૬૦-૪ માં આવે છે ત્યાં તેને જ નમરના રાજ તરીકે વર્ણવેલ છે.

પુરૂષ દેખાય છે તે દ્વેષગર્ભેન્દ્ર નામનો પુરૂષ છે એને તું ઘણું કરીને પીછાને છે. એ દ્વેષગર્ભેન્દ્ર મહામોહ રાત્રનો પુત્ર થાય છે અને રાગકેસરીનો ભાઈ થાય છે. એનામાં પણ એટલા બધા ગુણો છે કે તેના ઉપર પણ તેના પિતા મહામોહની ઘણી જ પ્રીતિ છે અને તે સપુત્રને જોઈને તેના પિતાની આંખ ઠરે છે અને મનમાં નિરાંત થાય છે; કારણ એમ છે કે જન્મથી તો એ દ્વેષગર્ભેન્દ્ર તેના ભાઈ રાત્ર રાગકેસરીથી નાનો છે છતાં તાકાતમાં-શક્તિમાં રાગકેસરીથી તે ઘણો વધારે છે અને તેને લોકોમાં તેવી જ રીતે ઓળખવામાં આવે છે અને તે હકીકત આવી રીતે બને છે: રાગકેસરીને જોઈને લોકોને જરા પણ બીક લાગતી નથી, જ્યારે આ દ્વેષગર્ભેન્દ્રને જોતાં જ તેઓ ભયથી થરથરી જાય છે; વળી જ્યાં સુધી એ ભાઈશ્રી દ્વેષગર્ભેન્દ્ર ચિત્ત-અટવીમાં ફરતા હોય છે ત્યાં સુધી બહારના લોકોને (બહિરંગ લોકોને) કોઈ જાતનું સુખ મળે એવી આશા રાખવી તદ્દન ફ્રાકટ છે; જે લોકો એક બીજાના ખાસ મિત્ર હોય છે અને જેઓનું મન એક બીજા તરફના એકથી ભરેલું હોય છે તેઓનાં મનને પણ એ ભાઈશ્રી પોતાના જાતિસ્વભાવથી જૂદાં પાડી નાખે છે, બન્નેમાં આંતરે પડાવી દે છે અને દુશ્મનાવટ લીધી કરે છે; જ્યારે જ્યારે એ ભાઈશ્રી ચિત્ત-અટવીમાં આવીને હીલચાલ કરે છે ત્યારે ત્યારે (બહિરંગ) પ્રાણીઓ ઘણા જ દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે, અને એવી રીતે દુઃખી થઈને જ પશ્ચા રહે છે એટલું જ નહિ પણ વધારામાં તેઓને એક બીજા ઉપર એટલો સખ્ત તંત બંધાઈ જાય છે કે તેને લઈને વૈર બાંધીને મહા ભયંકર વેદનાવાળી નરકમાં જઈને પડે છે અને ત્યાં પણ પોતાનું વૈર ભૂલતા નથી. ખરેખર ભાઈ પ્રકર્ય! એ દ્વેષગર્ભેન્દ્રનું જેવું આકર્ષ નામ છે તેવો જ તે ભયંકર છે તેથી તેના નામ જેવા તેનામાં ગુણો છે એમ તારે સમજવું. જેમ ગંધહસ્તીની ગંધથી બીજા હાથીઓ નારી જાય છે તેમ આ દ્વેષગંધહસ્તીની ગંધથી વિવેકરૂપ હાથીઓ દૂરથી જ પલાયન કરી જાય છે. તેની સ્ત્રી 'અવિવેકિતા' નામની છે તે હાલ અત્રે હાજર નથી, તેની વાત તો અગાઉ શોકે જણાવી હતી તે તારા ધ્યાનમાં હશે."

૧ અવિવેકિતાનું પ્રથમ દર્શન ત્રીજા પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં વૈશ્યાનરની માતા તરિકે થાય છે. બુદ્ધિ પૃ. ૩૬૬. જ્યારે પછી કૌશલરાજની માતા તરિકે આ પ્રસ્તાવમાં તેને પૃ. ૭૨૫ માં વર્ણવે છે. વામનચિત્ર પુસ્તકમાં માતા ભાગ્યેજ જતા હતા ત્યારે અવિવેકિતા સંનંદી શોકે સર્વ વાત વિસ્તારથી કહી હતી-બુદ્ધિ પૃ. ૭૨૬-૭૨૮.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મકરંધજન.

કર્પાએ વિનવૃત્તિઅટપીના મંડપમાં સિંહાસન પર બેઠેલા મહામોહ મહારાજના પરિવારનું વાર્તુન મામા વિમર્શ કરી રહ્યા છે; અંગત પરિવાર વર્તુવાય છે તેનું વર્ણન સાંભળતાં પ્રકર્પને બહુ આનંદ થયો, થાંતું બાળુવા જેવું મળ્યું. તે વખતે મહામોહ મહારાજાની પછવાટે એક અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા પુરુષને ભેટા પ્રકર્પની જિજ્ઞાસા બળી અને તેણે સવાલ કર્યો—

“મામા! એ મોટા સિંહાસનકંપર આ મહારાજ રાગદેસરીની બરાબર પછવાટે એક નાના રાજા જેવો બેઠેલો દેખાય છે, જેની સાથે પ્રાણી માણસોનો પરિવાર છે, જેના શરીરનો રંગ લાલ છે, જેની આંખો ઘણી ચપળ છે, જેનામાં વિજ્ઞાસના ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાય છે, જેની પીઠ પર બાણ રાખવાનું બાણ બાધિયું જણાય છે, જેના હાથમાં ધનુષ્ય દેખાય છે, જેની પાસે પાંચ બાણો જેવામાં આવે છે, વિજ્ઞાસ કરતી અને તેજ લાવણ્યથી ભરપૂર સુંદર સ્ત્રી બ્રમણ કરતા ભગરાઓના હંકારથી પણ વધારે સુંદર ગીતથી જેને વિનોદ કરાવી રહી છે, એવો એ સ્ત્રીને આશ્વિનન કરવાની અને તેના મુખ કંપર ધુંબન કરવાની લાલસાવાળો સુંદર આકૃતિ ધારણ કરનાર કયો રાજા છે? તે મને બરાબર સમજાવો.”

મકરંધજનની ઝોળખાણ.

એનાં અદ્ભુત પરાક્રમ.

વિમર્શમામાએ જવાબ આપ્યો “ભાઈ પ્રકર્પ! એ તો આ દુનિયામાં મોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર ઘણો સુપ્રસિદ્ધ અને મહા-

પુરુષાર્થવાળો છે, એનું નામ મકરધ્વજ છે. એની જેવાં અદ્ભુત કામો કરનારને જે તે આ દુનિયામાં યરાચર ઝોળખ્યો નથી તો હજી સુધી ભાઈ ! તેં કાંઈ પણ જાણ્યું જ નથી એમ તારે સમજવું. એનાં કામો કેવાં કેવાં અદ્ભુત છે તે તું સાંભળઃ જે આ દુનિયામાં મોટા પરમાત્મા અને દાદા કહેવાય છે તે બ્રહ્માની પાસે એણે (મકરધ્વજે) પાર્વતીના લગ્નપ્રસંગે બાળકની જેવા ચાળા કરાવ્યા;^૧ એજ બ્રહ્માની પાસે જ્યારે અપ્સરાઓ નાચ કરવા માંડ્યો ત્યારે તેના રૂપથી લલચાઈ જઈને બ્રહ્માને પાંચ મુખ કરવા પશ્ચા એ પણ આ મકરધ્વજનાં કામ સમજવાં;^૨ આ આખી દુનિયામાં બ્યાપી રહેનાર જે કૈશવ (કૃષ્ણ)ના નામથી ઝોળખાય છે તેને એ ભાઈશ્રીએ એવી કફોડી સ્થિતિમાં મૂક્યા કે એને ગોપીઓને પગે પડવું પડ્યું;^૩ વળી એજ ભાઈએ મહેશ્વર (શિવ)ના પણ એવા હાલ કર્યા કે તેની વાત કરતાં પણ મન પાછું હઠી જાય એટલે કે એણે પાર્વતીના વિરહથી તેને હેરાન કરીને તેનું અરધું શરીર જ પાર્વતીને અપાવી દીધું;^૪ વળી એજ શંકર જ્યારે નંદનવનમાં પોતાના મોટા લિંગને વિસ્તારી રહ્યા હતા તે વખતે આ મકરધ્વજે એને એવા બેહાલ કરી દીધા કે કામદેવની સ્ત્રી રતિને ફોભ પમાડવાની લાલસામાં એની પાસે નાટક કરાવ્યું;^૫ વળી એજ શંકરને વિષય સેવવામાં તૃષ્ણા ઉત્પન્ન કરાવીને એવા હાલ બેહાલ કરી દીધા કે એક હજાર વરસ સુધી તે વિષય સેવવામાં રહે એવું કરી દીધું;^૬ એણે બીજા પણ અનેક દેવોને તેમજ દાનવોને અને અનેક મુનિઓને પોતાને વશ કરીને જાણે તે તેના શુદ્ધામ હોય તેવા કરી દીધા છે. વળી જેની પાસે પોતાના મહાપરાક્રમથી પ્રાપ્ત કરેલા આ ત્રણ અનુચરો છે તેવા મકરધ્વજની આજ્ઞા લોપવાને આ ત્રણ લોકમાં કોણ શક્તિમાન છે?

પુંવેદ-સ્ત્રીવેદ-ખંડવેદ.

“ એમાંનો જે પહેલો પુરુષ ત્યાં બેઠેલો જણાય છે તે ઘણી મોટી

૧ આના સંબંધમાં જુઓ આ પ્રતાવનું પરિશિષ્ટ ના. ૨. ત્યાં આ વાર્તા આધાર સાથે લખી છે, વિભાગ પ્રથમ (૧).

૨ જુઓ સદર-વિભાગ દ્વિતીય (૨).

૩ આ વાર્તા સંબંધમાં જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૩).

૪ આ વાર્તા સંબંધમાં જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૪).

૫ આ વાર્તા સંબંધમાં જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૫).

૬ આ વાર્તા સંબંધમાં જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૬).

શક્તિવાળો છે, પોતાની તાકાતથી જાણીતો થયેલો છે અને પુંવેદના નામથી ઝોળખાય છે. એના વીર્યથી બહારના પ્રદેશનાં (બહિર્ગ) લોકો પરદારામાં આસક્ત થાય છે અને પોતાના કુટુંબને મોટું દુપણ લગાડે છે.

“ત્યાર પછી બીજો જે પુરુષ ત્યાં દેખાય છે અને જેનું ઘણું મોટું તેજ દેખાય છે તેમજ આખા જીવનને જોણે જાણ કર્યું છે તેને વિકાન આચાર્યો શ્રીવેદના નામથી ઝોળખાવે છે; એ બાહ્યશ્રીના પ્રતાપથી શ્રીઓ સર્વ પ્રકારની લાજ શરમ છોડી દઈને અને પોતાના કુળની ઉત્તમ મર્યાદા મૂકી દઈને પરપુરુષમાં આસક્ત થાય છે.

“ત્યાર પછી એ મકરંધજના પરિવારમાં જે ત્રીજો પુરુષ દેખાય છે તેનું નામ પંડવેદ (નપુંસકવેદ) છે, એ પણ પોતાના તેજથી બહિર્ગ લોકોને દેશન કરી બાળી મૂકે છે, ત્રાસ પમાડે છે. એનામાં શક્તિ-કેટલી છે તે આ દુનિયામાં જણાવવું પણ ઘણું મુશ્કેલ પડે તેવું છે, કારણ કે તેથી નપુંસકો દુનિયામાં મહા નિંદાપાત્ર બને છે. એ સંબંધી વધારે જાણવાથી સર્વ બાહ્ય પ્રકર્યં ! એ મકરંધજ એ ત્રણે પુરુષોને આગળ કરીને આ દુનિયામાં પ્રવર્તે છે અને એનામાં એટલું બધું બળ છે કે બીજા માણસો એના બળની કલ્પના પણ બરાબર કરી શકતા નથી.

મકરંધજપત્ની સ્તિ.

“ત્યાર પછી એ મકરંધજની પાસે પદ્મપત્રની જેવી આંખોવાળી અને રૂપરસીભાવનાં મંદિર તુલ્ય એક જાડું સૌંદર્યવાળી એને સ્તિ પ્રિય શ્રી જોડેલી જણાય છે તે એ મકરંધજ (કામદેવ)ની ભાર્યા છે અને તે લોકમાં સ્તિના નામથી ઝોળખાય છે. પેલા મકરંધજ પોતાના જોરથી જે જે લોકોને જીતી લીધા છે તેઓનાં મનમાં એ સ્વાભાવિક રીતે સુખમયતાની શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે કે જે લોકો મકરંધજથી જીતાઈ જઈને તેના સુલાભ થઈને વાસ્તવિક રીતે દુઃખ ભોગવતા હોય છે તેઓ પાછે એવી માન્યતા કરાવે છે કે-અહો ! આ મકરંધજ તો અમને ઘણોજ આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર છે !

૧ પુરુષવેદ : શ્રી ભોગવવાની ઇચ્છા. એ મોહનીય કામની એક પ્રકૃતિ છે. શ્રીવેદ એ પુરુષ ભોગવવાની ઇચ્છા છે, તેમજ પંડવેદ એ નપુંસકવેદ છે, તેમાં શ્રી અને પુરુષ બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છા હોય છે. એમાં કામચ્છા અટકીને વાસ્તવિક સ્તિ સરખી, જાણવાની સ્તિ સરખી અને નવરાદાદની સ્તિ સરખી હોય છે. (કામચ્છા પ્રથમ-જોવા ૨૨ મી.)

આ મકરધ્વજ અમારૂં ખરૂં હિત સાધનાર છે ! જેઓ એ કામદેવથી ઉલટી રીતે-વિરૂદ્ધપણે વર્તનારા હોય છે તેઓને જરા પણ મુખ કેવી રીતે હોઈ શકે ?-આવી આવી માન્યતા એ રતિ લોકોનાં મનમાં ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી તો લોકોનાં મન રતિને એટલાં બધાં વશ થઈ જાય છે કે જરા પણ અપવાદ વગર સર્વ કોઈ મકરધ્વજના નોકર જેવા થઈ જાય છે અને પરિણામે તેના હુકમને વશ થઈને પોતાની જાતને અનેક પ્રકારની હેરાનગતીઓ ઉત્પન્ન કરે છે અને સમજી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઈ પડે છે. એ (લોકો) કેવી વિચિત્ર ચેષ્ટા કરી વિડંબનાઓ ખમે છે તેના તને કેટલાક દાખલાઓ આપું તો તને પણ ઘણી નવાઈ લાગશે : જેથી સ્ત્રીઓનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થાય તેવા પોતાને શરીરે અનેક પ્રકારના વેશ પહેરે છે; મોઢમાં મુંઝાઈ શરીર પર અનેક પ્રકારનાં ઘરેણાંગાંઠાં પહેરે છે; સ્ત્રીઓ કટાક્ષ મારીને અડધી અપળ આંખે તેની સામું આડકતરી રીતે જુએ છે ત્યારે મનમાં રાજ થઈ જાય છે, જ્યારે સ્ત્રીઓ તેની સાથે સુંદર મનોહર વાતો કરે છે ત્યારે તેના પ્રત્યે તેના મનમાં ઘણી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતે આનંદમાં આવી જાય છે, ચાલે છે ત્યારે પણ (પોતાની જુવાની બતાવવા) મજબૂતપણે પગ મૂકીને અને ડોકને ઊંચી રાખીને દમ બાંધીને ગતિ કરે છે અને સ્ત્રીઓ જ્યારે તેના ઉપર કટાક્ષ દેંકે છે ત્યારે જાણે પોતે કેવોય ભાગ્યશાળી છે એમ માની અભિમાનમાં લેવાઈ જાય છે, કુલટા (વ્યભિચારિણી)નાં ચિત્તને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવાના કામમાં લંપટ થઈને તેવી સ્ત્રીઓના જોવામાં આવે તેવી રીતે કોઈ પણ જાતના કારણવગર મોહાન્ધ થઈ જઈને દાંતને કચકચાવે છે, હાથના ચાળા કરે છે, અહીં તહીં દોડાદોડ કરી મૂકે છે, ખાલી ધમાલ કરી પોતાનું પરાક્રમ બતાવે છે અને તેઓનાં મનને જે કાંઈ અનુકૂળ લાગે એવી સર્વ ચેષ્ટાઓ કરે છે, તેઓની ખુશામતનાં કામેા કરે છે, તેઓના નોકર હોય તેવી રીતે વાતો કરે છે, તેઓને પગે પડે છે, વગર માંગ્યે તેમનો કામ કરનારો થઈ જાય છે, એવી લંપટ સ્ત્રીઓ પોતાના પગવડે ભાઈશ્રીના માથા ઉપર લાત લગાવે તો તેને પણ સહન કરી લે છે, એવી લાતને પણ મોહને લીધે જાણે તે સ્ત્રી પોતાના ઉપર મહેરબાની કરતી હોય તે તરીકે માને છે, સ્ત્રીઓએ પોતાના મુખમાં લીધેલો 'દાડનો કોગળો પોતાના

૧ મોઢામાં દાડનો કોગળો લરીને સ્ત્રી પોતાના તરફ ગ્રેમ બતાવનારના મોઢામાં પાછો ફેલવે અને ગ્રેમી તે પી જાય તેને આનંદનું કારણ માનવામાં આવતું હતું. દરેક જમાનામાં સુરતની રીતિ ફરતી જાય છે.

યુંક સાથે મેળવીને ઐભાઈશ્રીના મુખમાં પાછો આપે છે. સાચે તેને પીતાં પીતાં સ્વર્ગથી પણ વધારે મુખનો અનુભવ યાપ છે, જે પ્રાણીઓ ઘણા બળવાન વીર્યવાળા હોય છે તેવાઓને પણ લલનાઓ લીલાભાગમાં પોતાના દૃષ્ટિપાતથી કે ભમરને વાંકી વાળવાથી તદ્દન ક્યારામાં રોળાતાં કરી મૂકે છે, તેવી સ્ત્રીઓની સાથે સંયોગ કરવા માટે બળી રહે છે, તેની સાથે ભોગ ભોગવતાં કદિ પણ સંતોષ પામતા નથી, તેનો જરા પણ વિરહ યાપ તેટલામાં તો અડધા લેવાઈ જાય છે અને શોકથી વિહ્વળ થઈ બહાવરા બની મરણ પામે છે, એવી સ્ત્રીઓ એને હડધૂત કરે અથવા એનો આદર ન કરે તો ભાઈશ્રી ખેદ પામે છે, એવી સ્ત્રીઓ એનો બહિષ્કાર (તિરસ્કાર) કરે તો રડવા બેસે છે, વળી પરપુરવમાં આસક્ત પોતાની સ્ત્રી એને મહા દુઃખ-સાગરમાં કૂબાડે છે, મરણપર્યંતની પીડાઓ કરે છે અને પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવામાં ખાસ ઉદ્યમી થઈને ઇર્ષ્યાની પરિણામે અનેક પ્રકારની પીડાઓ ખમે છે-આવી આવી અનેક વિરંબનાઓ આ ભવમાં પ્રાણી રતિ અને કામદેવના પ્રભાવથી મોહવરા થઈને પામે છે અને પરભવમાં એવા રતિની શક્તિથી મકરધ્વજના નોકર થઈ ગયેલા પ્રાણીઓ ભયંકર સંસારસમુદ્રમાં પડે છે. બહિરંબ મનુષ્યોમાંના ઘણા ખરા, બાઈ પ્રકરે! આવા પ્રકારના જ હોય છે એમ તારે સમજવું, બાકી એ મકરધ્વજ અને રતિના હુકમને તાબે નહીં થનારા બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ તો બહુજ યોગ્ય હોય છે. બાઈ! તે આ મકરધ્વજનું સ્વરૂપ અને પૂછ્યું હતું તેની હકીકત મેં તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવી અને સાચે તેના પરિવારનું પણ વર્ણન કર્યું તે હવે તારા લક્ષ્યમાં બરાબર આવી મળું હશે.”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પાંચ મનુષ્ય.

હાસ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા.

મા વિમર્શ અત્યારે બરાબર વાતને રસે ચઢ્યા હતા અને ભાણેજ પણ યોગ્ય શ્રોતા થઈ મામાનો વાત કહેવાનો રસ જમાવતો રહેતો હતો. મામાને તે જિજ્ઞાસાપૂર્વક એવા સવાલ કરતો હતો કે મામાનું એક વર્ણન પૂરું થાય ત્યાં બીજા માટે શરૂઆત કરવાની હોય જ. મોહરાજના પરિવારનું વર્ણન થઈ રહ્યું, એની પાસેના રૂપાળો રાજ (મકરધ્વજ) વર્ણુવાઈ ગયો એટલે વળી પ્રકર્ય નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો.

પાંચ મનુષ્યોનો પરિચય.

પ્રત્યેકનાં વર્ણુ અને કાર્યો.

મોહસૈન્યમાં દરેકનું સ્થાન.

પ્રકર્ય—“મામા ! તમે મકરધ્વજનું આટલું સાફ વિવેચન કર્યું તે તો ઘણું જ સાફ કર્યું. હવે હું બીજી પણ શંકાઓ પૂછું છું તેના તમે ખુલાસો કરવા મહેરબાની કરશો. એ મકરધ્વજની પાસે સિંહાસન ઉપર પાંચ મનુષ્યો નજીક નજીકમાં બેઠા છે તેમનાં નામો શું છે અને તેઓના પ્રત્યેકના ક્યા ક્યા ગુણો છે તે મને જણાવો.”

*

*

*

હાસ.

૧

વિમર્શ—“એ પાંચ મનુષ્યોમાં જે એક ઘોળા રંગનો માણસ દેખાય છે તે એક મહા આકરો અને આકરા કામ કરનારો હાસ નામનો છે એમ તારે જાણવું. એ હાસ નામના મનુષ્યની એવી પદ્ધતિ છે કે બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેલ પ્રાણીઓનાં મુખને વિના કારણે પોતાની

શક્તિથી વાચાળ બનાવે છે; કાંઈ કારણ મેળવીને અથવા કારણ વગર પણ તે મોટો બહાદુર લક્ષ્યો પાતાની શક્તિ પ્રગટ કરે છે અને જ્યારે એવી રીતે એ બાધથી પાતાની શક્તિ બતાવે છે ત્યારે પ્રાણીઓ ખડખડ અવાજ કરીને હસે છે અને એવી વિચિત્ર સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે કે જેથી તેઓ અતિ ખરાબ મુખવિકારપૂર્વક કહ કહ મનિથી હસે છે અને શિષ્ટ પ્રશ્નોમાં નિદાપાત્ર થાય છે. વળી એવી રીતે મુખવાહનને વગાડતાં તે તુચ્છ પ્રાણીઓ લોકોમાં લુપ્તા પામે છે અને વગર કારણે લોકોમાં તેઓ સંકાતું કારણ બની જાય છે, તેના કારણે બીજામાં પરસ્પર વેર ઉત્પન્ન કરે છે અને લોકોનાં મુખેથી કંઈકી રીતે કાંતિતું કારણ યદ્યપરે છે. એવા પ્રાણીઓ પાતાના કાંસીના સ્વભાવથી આખી મચ્છર જેવા છુદ્દ પ્રાણીઓને પણ બેહાંસ કરે છે, માણસોને પણ દેરાન કરે છે અને કેટલીક વાર તેમના તેવા તીવ્ર સ્વભાવથી તે બીજાના સંક પ્રાણીઓના વિનાશ પણ કરે છે. આવી આવી અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ આ લોકમાં એ હાસ્યમનો પ્રથમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને પરલોકમાં બંધકર કર્મ-ધર્મો પરિણામો પ્રાપ્ત કરાવે છે. એ હાસ્યને પાતાના પતિનું કિત રવામાં તત્પર તુચ્છતા નામની એક ઉત્તમ સ્ત્રી મળી ગયેલી છે જેને માત્ર-એકીર હૃદયના સમજી માણસો જ નોંધી શકે છે. એ તુચ્છતા સ્ત્રી પાતાના પતિના શરીરમાં જ રહે છે (હાસ્યની સાથે તુચ્છતા નોંધાયેલી જ હોય છે) અને બાધ પ્રકર્ય! એ સ્ત્રી કોઈ પણ પ્રકારના કારણ વગર હલકા લોકમાં પાતાની મરજી માફક દરરોજ એને નમ્રતા રાખ્યા કરે છે, ઝેરણા કરે છે અને એને વધાર્યા કરે છે. તારા સમજવામાં તો છે જ કે યતો ગંભીરચિત્તાનો, નિમિત્તે સુમહત્ત્વિ । મુલે વિકારમાર્ગ સ્વામ્ન દાલ્લં વહુરોવલ્લમ્ ॥ ૧ ॥ હસવાનું ગમે તેનું મોટું કારણ પ્રાપ્ત થાય તો પણ ગંભીર ચિત્તવાળા મનુષ્યો તો માત્ર મુજમાં જ હસે છે, મહો જરા માત્ર મલકાવે છે, પરંતુ અત્યંત કનિદ્ય ખડખડ હાસ્ય કદિ પણ કરતા નથી.

અનંતિ.

૨

“ એ પાંચ મનુષ્યોમાં સ્ત્રી જેવામાં આવે છે, જેનું આખું શરીર

૧ હા હા હા નો અવાજ (હસતી વખત યહા અવાજ કરે છે તે.)

૨ પહું હાસ્ય કરનારના આ હાથ થાય છે તે અવલોકન કરવાથી જણાયો. નિમિત્ત વગર ખડખડ હસનારપર સંકા આવે છે અને પ્રાંતિ પણ તેવા પ્રાણી જરૂર ઉત્પન્ન કરે છે.

૩ તુચ્છતા: એને યજ્ઞસતી સંલેપ કરનાર મસ્તાકના નામથી ઓળખાવે છે.

તો એવા લક્ષણવાળા છે કે તે દુઃખ ઘટાડવાને બદલે ઉલટું ઘણું વધારી મૂકે છે. એથી પરિણામ એ થાય છે કે એ પ્રાણીઓનો જે સ્વાર્થ હોય છે તે તેઓ જરા પણ સાધી શકતા નથી અને ઉલટા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને એવી મૂર્છામાં પડી જાય છે કે કોઈ વાર શોકમાંને શોકમાં મૂર્છાથી આંખો મીંચી દઈને પ્રાણુ પણ છોડી દે છે. સાધારણ રીતે પણ શોકને વશ પડીને તેઓ માથાં કૂટે છે, પોતાના વાળ ખેંચી કાઢે છે, છાતી કુટે છે, જમીનપર પછાડી આઇને પડે છે, મોટા ગભરાટમાં પડી જાય છે, પોતાને ગળે દોરકું બાંધીને આત્મઘાત કરવા લટકી પડે છે, નદી, સરોવર, સમુદ્ર વિગેરેમાં પડતું મૂકે છે, અગ્નિમાં ઝંપલાવે છે, પર્વતના શિખરપરથી ભૈરવજવ ખાય છે, ભયંકર કાળકૂટ ઝેર ખાય છે, પોતાના શરીરપર હથિયાર ભરી મરવા તૈયાર થઈ જાય છે, મોઢેથી રડવા મંડી જાય છે, ગાંડાઘેલા જેવા દેખાય છે, ઘણા ગભરાટમાં પડી જાય છે, ગરીબાઈથી રાંકની જેમ બોલે છે, સાધારણ રીતે બોલતા હોય તેથી વધારે ઝીણા કંઠજાળનક સ્વરથી બોલે છે, અંદર મનમાં તાપથી બળી જાય છે અને શબ્દ વિગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયોના સુખથી છેતરાય છે (એમને એ સુખો મળી શકતા નથી). આવી રીતે શોકને વશ પડીને પ્રાણીઓ આ ભવમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પામે છે અને મોટા દુઃખદાયી કર્મોનો બંધ તે કારણે બાંધીને પરભવમાં ભયંકર દુર્ગતિ પામે છે. આવી રીતે એ શોક નામનો ચોથો પુરૂષ છે તે બહિઃપ્રદેશના પ્રાણીને બહુ દુઃખ આપનાર છે તેનું સંક્ષેપમાં ભાઈ પ્રકર્ષ! મેં તારી પાસે વર્ણન કરી બતાવ્યું. વળી એ શોકના શરીરમાં ભવસ્થા^૧ નામની મહાદાઈણ સ્ત્રી રહે છે જે શોકની પત્ની થાય છે અને એના ઘરનાં સર્વ કાર્યની એ નાયક થઈને રહેલી છે. એ ભાઈને સર્વ પ્રકારનું પોષણ આપનાર એ સ્ત્રી છે, એના વગર શોક જીવી પણ શકતો નથી અને તે કારણે લઈને પોતાની એ ભાયાનિ શોક સર્વદા પોતાના શરીરમાં જ ધારણ કરી રાખે છે.

*

*

*

બુશુન્સા.

૫

ભાર પછી તે પાંચ મનુષ્યોમાં પેલી ચપટા બેસી ગયેલા નાકવાળી કાળા રંગની સ્ત્રી શોકની બાબુમાં બેઠેલી દેખાય છે તેને વિદ્વાન

૧ ભવસ્થા: સંસાર-આ ભવમાં અત્યંત પ્રીતિ અથવા તુચ્છ રાગ એ જ શોકનું કારણ છે. ભવપર પ્રીતિ-રાગ ન હોય તો શોક થાય જ નહિ. શુન્દરાતી સંક્ષિપ્તકાર એને ભાવઠના નામથી ઓળખાવે છે.

આચાર્યો લુગુપ્સાના^૧ નામથી જાળખે છે. વસ્તુસ્વરૂપ નહિ સમ-
જનારા બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેનારા પ્રાણીઓનાં મનમાં એ સ્ત્રી તદ્દન
વિપરીત ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે દેવી રમત કરે છે તે ભાઈ
પ્રકર્યે! તું ધ્યાન સખીને સાંભળ:-કોઈના શરીરમાંથી અત્યંત લોહી તથા
પક્વ વહેતું હોય, ઘણા કૃમિ-શુભ્રા ખદખદતા હોય અને દુર્ગંધ ઉડતી
હોય એવા શરીરને તથા એવી દુર્ગંધી તથા ખરાબ દેખાતી બીજી
વસ્તુઓને ભેઠને પોતે જાણે કેવાય ચાખ્યા હોય તેમ એકદમ
માથું મુળાવવા મંડી જાય છે, નાક ચઢાવી દે છે, દૂરથી નારાવા
મોટે છે, આંખો પલ્લુ બંધ કરવા મંડી પડે છે, મ્લોમાંથી ‘હું હું હું’
એવો અવાજ નાકદ્વારા કાઢે છે, ખભા ચઢાવી દે છે, મોટી પ-
વિત્રતાનો ક્રોડો રાખીને કપડાં સહિત તરખોળ પાણીમાં પડે છે,
વારંવાર નાક ઈંકિ છે, અનેકવાર મુખમાંથી યુક્ત્યા કરે છે, રસ્તા ઉપર
જતાં જરા તેનાં હુગડાંને ઓડી જવાય તો ગુસ્સે થઈ જાય છે અને
વારંવાર આન કરે છે, અન્યની છાયા પલ્લુ પોતાનો જરાએ સ્પર્શ ન
કરે એમ અંતઃકરણથી ઇચ્છે છે અને આવા ‘સૌચવાદ’ને લઈને વૈતા-
ળની^૨ જેમ દેશન દેશન થયા કરે છે. આવી રીતે લુગુપ્સાને ઘરા
પડીને દેટલાક પ્રાણીઓ જાતે જ જાણે પ્રથમથી ઉન્મત્ત (ગાંધા)
જેવા હોય છે અને મનના એવા એવા વિચિત્ર ખ્યાલથી વધારે
ઉન્મત્ત થતા જાય છે અને તત્ત્વદર્શનથી તદ્દન રહિત હોઈને પરભ-
વમાં તદ્દન અજ્ઞાનથી અભિભૂત થઈ ભયંકર સંસારરૂપ હેદમાનામાં
પડે છે. આવી રીતે બહિરંગ લોકને બહુ દુઃખ દેનારી એ પાંચમી
લુગુપ્સા નામની સ્ત્રીનું મેં તારી પાસે કાંઈક વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું.”

૧ લુગુપ્સા: કોઈ અનિષ્ઠ વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો તે. વર્ણન પાંચવું
સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થઈ જશે.

૨ સૌચવાદ: બાહ્ય વસ્તુનો સ્પર્શ થતાં ન્હાણું, કપડાં સ્પર્શ વગરનું પાણી
પીવું-એવા પ્રકારના નિયમ ભેગે હાલ ‘મરુદ’ કહેવામાં આવે છે તે સૌચવાદ
છે, એનું લક્ષણ અત્ર યોગ્ય સંજ્ઞામાં મેં સ્પષ્ટ કર્યું છે ન પૂરતું આપું.

૩ વૈતાળ: સ્વાભાવિક રીતે જ બહુ દુઃખી હોય છે, પવનરૂપ હોય છે અને
તેને આખો વખત સખડવાનું હોય છે. એક બીજે ભાવ પલ્લુ ઘેરે છે. એક
શુદ્ધિપ્રિય છે જાતના પ્રાણીઓ યાય છે, તેઓ સર્વ જાણીયોને પલ્લુ અપવિત્ર
ધારી બેઠાં જાય છે, જ્યાં નિર્વાદ ન થવાથી દુઃખી થાય છે. મતલબ પોતાને હાથે
દુઃખ વડેતરી લેનારની દશા સમજે છે-આવો આશય જણાય છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સોળં બાળકો.

કરધ્વજ અને તેની સ્ત્રી રતિ અને પાસે બેઠેલા પાંચ મનુષ્યોનું અદ્ભુત વર્ણન પ્રકર્ષે સાંભળ્યું, તે સર્વને બરાબર જાણખ્યા ત્યાં તો સિંહાસન આગળ ધમાલ કરી રહેલા સોળ બાળકોને એણે જોયા. જિજ્ઞાસુ ભાણેજ આ તકનો પૂરતો લાભ લેતો હતો અને મામા પણ વાતને રસે ચઢ્યા હતા. જેવું મામાએ પાંચ મનુષ્યોનું વર્ણન પૂરું કર્યું કે ભાણેજે પૂછ્યું:—

“મામા ! મારી સામે પેલા સોળ છોકરાઓ રાજના બોળામાં જ્યાં ત્યાં બેસી ગયા દેખાય છે, ઘડીક વારમાં વળી તોફાની છોકરાઓની પેઠે અત્યંત ભયંકર ચેષ્ટા કરે છે, અને જેઓ ખાસ કરીને ઘણા ધમાલ કરનારા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને જેઓનો રંગ કાંઈક લાલ અને કાંઈક કાળો છે તે કોણ છે ? તેઓનાં નામ પણ મને કહો અને તેઓના પ્રત્યેકના કેવા શુભો છે તે પણ મને બરાબર જાણવટ કરીને કહો. મને તે સાંભળવાની ઘણી ઇચ્છા છે, કારણ કે એ સોળે છોકરાઓ ઘણા વિચિત્ર લાગે છે.”

૧ ઉપર નવ નોકધાય (કધાયને ઉત્પન્ન કરનાર)નું વર્ણન થયું. મકરધ્વજને અંગે ત્રણ વેદ અને રતિ એમ ચાર નોકધાયનો સમાવેશ કર્યો અને બાળુમાં હાસ્યાદિ પાંચ મનુષ્ય વર્ણવ્યા. છેલ્લા બે પ્રકરણોમાં એ રીતે નવ નોકધાય વર્ણવ્યા. હવે સોળ કધાય વર્ણવે છે. આ રીતે સર્વથી ભયંકર મોહનીય કર્મના દર્શન મોહનીયને અંગે રમ ભેદ છે તે પૂરા થશે. આ કર્મને સમજવાની બહુ જરૂર છે, એને સમજવા સાથે સંસારપ્રપંચનો મોટો ભાગ ખ્યાલમાં આવી જાય છે.

સોળ કપાય. .
બાળકોનું જોર.
સંજ્ઞા અને શક્તિ.

અનંતાનુબંધી ૪.

(૧)

વિમર્શ મામાએ જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ પ્રકરે ! મોટા મોટા આ-
ચાર્ય મહાત્માઓએ અગાઉ એ સોળેને સામાન્ય રીતે કપાય એવું
નામ આપ્યું છે અને સંસારમાં તે નામથી તેઓ જાણખાય છે. હવે
એમનું વિશેષ રૂપ પણ તને સમજાવું છું તે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજો.
એ સોળમાં જે ચાર વધારે આગળ પડતાં અને મહાદુષ્ટ દેખાય છે
તે સ્વભાવથી ઘણા ભયંકર છે અને તેમને ‘અનંતાનુબંધી’ની સંજ્ઞા
આપવામાં આવી છે. ચેલો મિથ્યાદર્શન નામનો ચેનાપતિ છે તે એ
ચારે અનંતાનુબંધી નામનાં બાળકોને પાતાનાં બાળકો જેવાંજ મળે
છે અને જાણે તે પાતે જ દોષ અથવા પાતારૂપ જ તે દોષ એમ
માની લે છે અને એ ચારે બાળકો પણ બહિરંગ પ્રદેશના લોકોને
મિથ્યાદર્શન ચેનાપતિના ભક્તો બનાવી દે છે અને તેમ કરવામાં પા-
તાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. એનો હેતુ એ છે કે જ્યાં મુખી
ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવીમાં એ ચાર છોકરાઓ તહેર કરતા દોષ છે
ત્યાં મુખી બાલ મનુષ્યો એ મિથ્યાદર્શન વહાર તરફ એકચિત્ત રાખીને
અને ખીજા મનુષ્યો કાંઈ સમજાવું આપે તે તરફ તદ્દન બેદરકાર
રહીને બકિર્પૂર્વક તેની ઉપાસના કર્યા જ કરે છે, તેના એવક થઈને
રહે છે અને તેમાં સંપૂર્ણ આનંદ લે છે. આ હકીકતનું પરિણામ એ
થાય છે કે જ્યાં મુખી એ ચાર અનંતાનુબંધી બાળકો ચિત્તવૃત્તિ મહા-

૧ જ્ય એટલે સંસારનો આવ એટલે લાભ જેનાથી વાવ તેને કપાય હો
છે. કપાયથી સંસારપર્વતન પહોંચ વધી પડે છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ
જે ચાર કપાય છે અને એ પ્રત્યેકના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, અત્યા-
ખ્યાતાવરૂપીય અને સંજ્ઞાલુ એવા ચાર ચાર ભેદ દોવાથી સોળ વાવ છે.

૨ અનંતાનુબંધી: સર્વેથી આકરા કપાય, મિથ્યાત્વ વિષયિમા દોષ અને
મિથ્યાદર્શનનું કારણ પણ તે જ છે. અનંતાનુબંધી કપાયવાળા મિથ્યાત્વમાં અનંત
માન સભાષા કરે છે આ કપાય બધાજ રહે છે અને આખરે નરક મળિનું કારણ
બને છે એના વિશેષ સ્વરૂપ અંદર જુઓ કર્મસંઘ પ્રથમ-પાયા ૧૮-૨૦ મી અને
તે ૫૨મી ટીકા.

૩ પ્રવેશ પ્રાપ્તિની ચિત્તવૃત્તિ અટવી ભૂતી દોષ છે તેથી આ વાત બરાબર
મર્યાદા બાંધે છે જેથી ચિત્તવૃત્તિમાં આ ચાર બાળકો દીકરા રહ્યા દોષ છે તે
મિથ્યાદર્શનનો ભાગ છે એમ સમજવું.

અટવીમાં અમન ચમન કરી રહ્યા હોય છે ત્યાં સુધી બહિરંગ મનુષ્યો ભાવપૂર્વક તત્ત્વમાર્ગને-સાચા રસ્તાને કદિ પણ પામી શકતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી અગાઉ મિથ્યાદર્શનના જે જે દોષો આગલા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા છે^૧ અથવા તો મિથ્યાદર્શનને આશ્રયીને જે દોષો રહેલા છે એમ બતાવ્યું છે તે દોષો બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેનારા (બહિરંગ) લોકોમાં આવે છે અને તેનું કારણ એ ચાર બાળકો ઘણે ભાગે બને છે.

અપ્રત્યાખ્યાની ૪.

(૨)

“ એ ચાર અનંતાનુબંધી નામનાં બાળકો કરતાં જરા નાના રૂપનાં બીજાં ચાર બાળકો તેની બાજુમાં દેખાય છે તેને પંડિત માણસો અપ્રત્યાખ્યાની નામથી ઓળખે છે. એ ચાર બાળકો વળી પોતાની શક્તિના જોરથી બહિઃપ્રદેશમાં રહેલા લોકોને પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને કદાચ કોઈ તેમાંથી પાછા હકવા માંગે એટલે કે પાપમાર્ગથી ઓસરવા માંગે તો તેમને તેમ કરતાં અટકાવે છે. તને એ ચારે બાળકની કેટલી વાત કંઈ! હુંકામાં કહું તો જ્યાં સુધી એ અપ્રત્યાખ્યાની નામનાં ચાર બાળકો ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમાં રહેલાં હોય છે ત્યાં સુધી પ્રાણીઓ પાપથી એક તલ માત્ર પણ પાછા હટી શકતા નથી. જોકે એ બાળકોમાં અને પ્રથમના અનંતાનુબંધી બાળકોમાં એક મોટો ફેર છે અને તે એ છે કે આ બાળકો ચિત્તવૃત્તિમાં હોય તો પણ પ્રાણીઓ તત્ત્વમાર્ગને આદરે છે ખરા, અને તેને લઈને કાંઈક કાંઈક સુખ તેઓને મળે છે પણ અંકે, પણ તેઓ કોઈ પણ પ્રકારનો લાગ જોને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ‘વિરતિ’ કહેવામાં આવે છે તેને આદરી શકતા નથી અને લાગ ન કરવાને પરિણામે આ ભવમાં પણ તેઓ બળ્યાડળ્યા રહે છે અને અનેક પ્રકારનાં પાપોનો સમૂહ એકઠો કરીને પરભવમાં જતાં સંસારરૂપ જંગલમાં રખડી પડે છે અને ત્યાં તેઓનો થાક લાગતો નથી (અર્થાત્ જેવો આવતો નથી).

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ૪.

(૩)

“ એ ચાર અપ્રત્યાખ્યાની બાળકો પછી તેનાંથી પણ સહજ વધારે નાનાં ચાર બાળકો તેમની બાજુમાં દેખાય છે તેમને સમજી

૧ જુઓ પૃ. ૮૪૪-૮૫૯. (પ્રકરણ ૧૨ મું-ચાહુ પ્રસ્તાવ)

૨ અપ્રત્યાખ્યાની: કપાયની સુદત સાધારણ રીતે એક વરસની હોય છે; એ દેસવિરતિ ચારિત્રનો ધાત કરે છે, પ્રાયે તિર્વચ્યગતિનું કારણ બને છે. જુઓ પ્રથમ કર્મગ્રંથ ગાથા ૧૮ મી અને તે પરની ટીકા. એની બરાબર ઓળખાણ ત્યાં આપી છે.

માણસો પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના નામથી પીછાને છે. જ્યાં સુધી એ ચાર બાળકો આ મહામંડપનો આશ્રય કરીને રહેલાં હોય છે ત્યાં સુધી પ્રાણીઓ પાપને સર્વથા મૂકી શકતા નથી, એટલે કદાચ કેટલુંક પાપ ઓછું કરે છે પણ તેના સંપૂર્ણપણે ત્યાગ કરી શકતા નથી. હકીકત એમ બને છે કે એ બાળકો જ્યાં સુધી ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમાં વિવાસ કરતાં હોય છે ત્યાં સુધી પ્રાણીઓ પાપનો કાંઈક કાંઈક તો સારી રીતે ત્યાગ કરે છે, પરંતુ સંપૂર્ણપણે તેને છોડી શકતા નથી. તેને લઈને એ બાળકો પણ પ્રાણીને સંતાપ કરનારા થાય છે અને પ્રાણીનું કાંઈક કાંઈક કદયાણુ તો બેકે એ બાળકો હોવા છતાં થાય છે. તેનું કારણ પ્રાણીએ કરેલ અમુક પ્રકારનો વિરતિભાવ-ત્યાગભાવ છે, પરંતુ સંપૂર્ણ લાભ મળતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તે સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, સર્વવિરતિ આદરી શકતો નથી.

સંજ્ઞવલન ૪.

(૪)

“ભાઈ પ્રકૃતિ! એ પ્રત્યાખ્યાની બાળકોથી પણ વધારે નાનાં અને માત્ર ગર્ભ જેવડાં જ દેખાતાં ચાર બાળકો તેની બાજુમાં દેખાય છે તેને મહાત્મા મુનિઓ સંજ્ઞવલનના નામથી ઓળખાવે છે. એ બાળકો લીલા કરવામાં આનંદ માનનારા અને સ્વાભાવિક રીતે ઘણા ચપલ અને ચંચળ છે અને તેથી જ પ્રાણીઓ સર્વ પાપથી વિરતિ-ભાવ લઈને બેઠેલા હોય છે તેમને (સર્વવિરતિ આદરનાર સાધુઓને) પણ પોતાના કબજામાં લઈ લે છે અને વારંવાર તેમનામાં દેખાવ દઈ તેઓ સાથે ઝેરા કાઢે છે અને તેવા વિશાળ મૃદયના પ્રાણીઓને પણ અનેક પ્રકારે મનમાં આહટદોહટ કરાવે છે, આથી તેમણે સર્વ પાપોનો નાશ કરવાનો જે નિર્ણય કર્યો હોય છે તેમાં ફૂપણ આવી પડે છે અને આ બાળકોના બેરથી તેમના શુદ્ધ માર્ગમાં અતિચારો આવી પડે છે. બેકે બહિર્ગમપ્રદેશમાં રહેલા પ્રાણીઓને એ બાળકો બહુ નાના રૂપવાળાં લાગે છે તો પણ સર્વ સંસારી પ્રાણીઓને માટે

૧ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયની મુદત સાધારણ રીતે ચાર માસની હોય છે. એ સર્વવિરતિને રહે છે અને પ્રાચે મનુષ્યવૃત્તિની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. એના સ્વરૂપ મઠિ પણ જુઓ સદર કર્મવંશ ગાથા ૧૮ ની ટીકા.

૨ સંજ્ઞવલનઃ કષાયની વૃદ્ધ મુદત પંદર દિવસની હોય છે, એ ચપા-ખાત-કુદ્ધ ચારિત્રનો અટકાવ કરે છે, પ્રાચે એ કષાય દેવવૃત્તિનું કારણ બને છે. દશાન્તરુદિત સોળે કષાયનું વર્ણન પ્રથમ કર્મવંશમાં આપેલ છે. જુઓ ગાથા ૧૮ માં અને તેપરની ટીકા.

૩ અતિચારઃ નિયમમાં ફૂપણ. એનો કષાય હામા માનવામાં અને પદાત્તાપ કરવામાં અને અવિધ્યમાં રોજ ન કરવાના સાચા નિર્ણયમાં સમાઈ જાય છે.

એ સુંદર તો નથી જ; એનું કારણ એ છે કે એ ચારે બાળકો મોટા મોટા મુનિઓનાં મનને પણ કિંચિત્ કિંચિત્ ક્ષોભ પમાડે છે.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! એ પ્રત્યેક ચાર ચાર બાળકોનાં ચારે સમૂહનું મેં તારી પાસે કાંઈક વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કર્યું; બાકી એની તો ઘણી વિશેષ વાતો છે તે સર્વનું વર્ણન કરવાને તો કોણ શક્તિમાન થઈ શકે? વળી આગળ ઉપર કોઈ વખત મને નિરાંતે અવકાશ આવશે ત્યારે કોઈ પ્રસંગ હાથ ધરીને એ સર્વનાં નામો અને તેની ખાસ હકીકત તથા દરેકની શક્તિ કેટલી છે તે વિસ્તારથી કહી બતાવીશ. એ સોળે બાળકના સંબંધમાં હાલ તને એક હકીકત કહી દેવાની જરૂર છે અને તે એ છે કે એ સોળમાંથી આઠ બાળકો રાગદેસરી આગળ નાચ કરી રહ્યાં છે અને આઠ દ્વેષગર્વેદ્ર આગળ નાચ કરી રહ્યાં છે. બરાબર ધ્યાન રાખીને જોવાથી તારા અવલોકનમાં તે હકીકત આવી જશે. એમાંના બે આઠ બાળકો રાગદેસરી પાસે નાચી હુદી રહ્યાં છે અને મસ્તી તથા ધમાધમ કર્યા કરે છે તે ‘રાગદેસરી’ અને તેની પત્ની મૃદતાનાં બાળકો છે, અને બીજાં આઠ બાળકો દ્વેષગર્વેદ્રની પાસે વારંવાર ક્રીડા કરતાં દેખાય છે તે મહારાજ દ્વેષગર્વેદ્ર અને તેની ભાર્યા અવિવેકિતાનાં બાળકો છે. તેમને જન્મ આપનાર દ્વેષગર્વેદ્ર અને અવિવેકિતા છે અને તે બાળકો તેમના માતાપિતાને ઘણા વડાલાં છે.” આ પ્રમાણે હોવાથી એ સોળે બાળકો મહામોહ રાજના પોતરાઓ (દીકરાના દીકરા) થાય છે એટલે તેઓ એ મહારાજના પ્રસિદ્ધ દીકરાના દીકરાઓ થાય છે તે તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું હશે. એ સોળે બાળકોને એમના માળાપે મોટા મોટાવી એવાં તો સ્ત્રીઆવદાં અને સક્તિવાળાં બનાવી દીધાં છે કે આ લોકમાં તેની શક્તિનું વર્ણન હજાર હજારથી પણ થવું અશક્ય છે. ભાઈ પ્રકર્ષ! એ છોકરાઓની ઉદ્વેગતાં તો તું જો! એ બાળકો પોતાની ચેષ્ટાથી આ બીજાં મર્વ રાજાઓ બેડા છે તેમને પણ માથે ચડી બેસે છે. આવી રીતે આઠ પ્રકર્ષ! મેં તારી પાસે સક્ષેપથી ‘મહામોહ રાજના સંસાર પરિવારનું વર્ણન કર્યું તે તે બરાબર સ્પષ્ટ આપીને માંગ્યાં હશે.”

૧ રાગદેસરીના મુળ નામે કુન્દા ૨ ૯૬૩-૪ તથા મહારાજા વાન મહેલો ૩ ૯૬૪

૨ કોઈ એકે જાણ કિન્નર ૧-૫૪ ૪ ૬ ૭ અને માયા ૧૬ લોક ૧૧ ૫૬ ૨ ૫૭ ૪ ૬ ૭ એ બધા એ વિવેચનના બાજુ છે.

૩ મહારાજાના એમના પતિવ્રતનું વર્ણન પ્રેમ ૧ ૨૨૬ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મહામોહનું સામંતચક્ર.

મા આજે બરાબર ખીલા હતા. મહામોહને આખો અંગત પરિવાર વર્ણવી ગયા, એના ખાસ સેનાપતિ, હોકરા, હોકરાના હોકરા અને મકરધ્વજપરિવાર તથા પાંચ ઘરના મનુષ્યો વર્ણવ્યા. સાર પછી એ મહારાજના પોતાના લશ્કરી બળતું તેમજ તેનાં મિત્રરાજ્યોના બળતું વર્ણન કરતું રહ્યું તે પણ તે ચૂક્યા નહિ. હજી પ્રકર્યે કાંઈ સવાસ પૂછે ત્યાં તે મામાએજ વાત આમળ ચલાવી:-

“હવે બાઈ પ્રકર્યે! એ મહામોહ રાજને બેસવાના સિંહાસનની નજીક જે રાજ્યો દેખાય છે તે મહામોહ રાજના ખાસ અંગબૂત લશ્કરીઓ-સેનાનીઓ છે તેનું વર્ણન હવે તારી પાસે સંક્ષેપમાં કરું છું તે સાંભળ:-

વિષયાભિસાધ મંત્રી.

“સાર પછી રાગદેસરીની પાસે બેઠેલ જે રાજા જેવો દેખાય છે, જેણે સુંદર લલનાની સાથે બાથ ભીંદેલી જણાય છે (સ્પર્શદ્રિયનો વિષય), સુખમાં સુગંધીવાળું સુંદર પાન આવી રહ્યો છે (રસદ્રિયનો વિષય), જેની આજીબાજી ઝણઝણાટ કરતા ભમરાઓની પંક્તિ ઉલટ મનોહર સુગંધીનું સચવન કરતી રહી હોઈ જે કમળની સુગંધીને વારંવાર લીધા કરે છે (ગ્રાહ્યદ્રિયનો વિષય), જે પોતાની સ્ત્રીના સુંદર સુખકમળ ઉપર પોતાની નજર અચૂકપણે નાખી રહેલો છે (ચક્ષુર્દ્રિયનો વિષય), જે વીણા, ઝાંઝર તથા કાકલી જેવાં વાજિત્રના અવાજમાં ઘણો આસક્ત થયેલો દેખાય છે (શ્રોત્રદ્રિયનો

૧ કાકલી: એક જાતનું વાજિત્ર છે. અસુક ઘરનો માણસ બને છે કે નહિ તેની ખરીકા કરવા સાર એ વાજિત્રનો ઉપયોગ ચોર લોકો ધણે કરે છે.

આવ્યું હતું અને આપે કરેલા તેના વર્ણનથી એ વાત બરાબર સાચી પડે છે.”

વિમર્શ—“ તારા જેવા ચાલાક માણસો એક માણસને જોતાં જ તેનામાં કેટલા ગુણો છે અને કેટલા અવગુણો છે એ તેના આકાર ઉપરથી નિર્ણય કરે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કારણ કે:-

જાયતે રુપતો જાતિર્જાતે: શીલં શુમાશુભમ્ ।

શીલાહુણા: પ્રમાસન્તે, ગુણૈ: સત્ત્વં મહાધિયામ્ ॥

‘બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોને પ્રાણીના રૂપથી એની જાતિ જણાઈ આવે છે, જાતિથી એના સારા બરાબ વર્તનની બબર પડી જાય છે, વર્તનથી ગુણો જણાઈ આવે છે અને ગુણથી સત્ત્વ પરખાઈ જાય છે.

“ ભાઈ ! તે આ મંત્રીને જોઈને તેના જ ગુણો ધ્યાનમાં લીધા છે એવું નથી પરંતુ આ સર્વ રાજાઓને જોતાં જ તે-
મોરનાં ઇંડાંને આ- આમાં ક્યા ક્યા ગુણ અવગુણ છે તે તારા લક્ષ્યમાં તરવા પડતા નથી. આવી ગયું છે. તું મારી બહેન બુદ્ધિદેવીનો પુત્ર છે તેથી નિર્ણય કરતાં તને વખત ન જ લાગવો જોઈએ અને હું જાણું છું કે તું મને સલાહ કરે છે એ તો એક તારી જાત-વાનપણાની નિશાની છે, મોટાને માન આપવાની ઉદાર રીતિ છે અને તારી એક પ્રકારની મહત્તા છે.”

ભોગ તૃષ્ણા.

પ્રકર્ષ—“ ઠીક મામા ! ઠીક, એ મંત્રીની પાસે ‘મુગ્ધ ચક્ષુવાળી લલના બેઠી છે તે એની સ્ત્રી જેવી જણાય છે તેવું નામ શું છે અને તે દેવી છે તે આપ મને બરાબર જણાવો.”

વિમર્શ—“ ભાઈ પ્રકર્ષ ! એ ભોગતૃષ્ણાના નામથી ઓળખાય છે. એના સર્વ ગુણો એના પતિ વિષયાભિલાષને બરાબર મળતા છે. મોહરાયના લડવૈયાઓ.

“ વળી એ મહામંત્રીની આબુઆબુમાં તથા આગળ અને પાછળ રાજા જેવાં કપડાં પહેરીને જે પુરૂષો ઊભેલા દેખાય છે અને જેઓએ

૧ ભોગતૃષ્ણામાં મુગ્ધતા એટલે બેવકુફાઈ અને સાદાઈ બંને હોય છે તેથી આ વિશેષણ તેને બરાબર યોગ્ય છે.

ચોતાનાં મસ્તકો મંત્રીને નમાવ્યાં છે તે 'દુષ્ટાભિસંધિ' વિગેરે મોટા લશ્કરીઓ છે અને તેઓ સર્વે મોહરાજાના ખાસ અંગત સેનાનીઓ છે. એ સર્વ સેનાનીઓ મહામોહ રાજાને ઘણા વહાલા છે, રાગ-કેસરીના માનીતા છે અને દ્વેષગળેન્દ્રની સેવામાં સર્વે વખતોવખત હાજર રહે છે. વિપયાભિલાષ મંત્રી જેવો હુકમ કરે કે તેઓ સર્વે અથવા જેનો અપ હોય તે રાજ્યની સેવામાં પ્રવર્તવા મંડી જાય છે અને તેનો હુકમ થતાં સુધી તે કામમાંથી જરા પણ પાછા હટતા નથી. બાહ્ય લોકમાં રહેનાર પ્રાણીઓને હલકા પ્રકારની પીડા કરનાર જે જે અંતરંગના રાજાઓ છે તે સર્વે પણ આ રાજાઓમાં જ છે અને તે આ (તુબ્બા) બેરિની પાસે બધા આવીને બેઠેલા છે તેમને તું જોઈ લે. વળી બાહ્ય લોકમાં હલકા હલકા હિપદ્રવ કરનાર કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ છે અને કેટલાંક બાળકો પણ છે તે સર્વે એ રાજાની વચ્ચે આવીને રહેલા છે તે જોવાથી બરાબર દેખાઈ આવે છે. તે એટલા બધા છે કે તેમની સંખ્યાનું માપ પણ થઈ શકે તેમ નથી, તો પછી તે સર્વનું નિવેદન તો કેવી રીતે કરી સકાય? તે સર્વમાં જે અગત્યના પરિવારજન હતા તેમની હકીકત મેં તને હુંકમાં કહી સંભળાવી છે. એ સર્વ રાજા જેવા દેખાય છે તે મોહરાજાના સેનાનીઓ છે."

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મહામોહના મિત્રરાજાઓ. (Allies)

માએ મહામોહ રાજાનો પરિવાર બતાવી આપ્યો, મોહરાજાના પુત્ર રાગકેસરીના મંત્રી વિપયાભિલાષને અને તેની સ્ત્રીને ઓગખાવ્યા, એના મોટા ભરકરી બળનો ખ્યાલ આપ્યો. એ હિપરાંત મોહરાજાના મિત્રરાજાઓ કેટલાક હતા તે સર્વે ત્યાં હાજર હતા. તેની ઓગખાણુ કરાવતાં મામાસાંજુજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાગવીત થઈ:—

૧ ૫૪ ૫૨૨ (૫ ૩ ૫. ૨૧) માં શૈલચિત્રપુરના પશુનમાં લાંબા રાખ વડાં આ દુષ્ટાભિસંધિનું વસ્ત્રન આવી ગયું છે તે જુઓ.

પ્રકર્ષ—“મામા ! આપે વેદિકાની અંદર રહેલાઓનું વિવેચન તો હીક કર્યું. હવે એ વેદિકાના દરવાજાની બહાર બીજા સાત રાજાઓ દેખાય છે જે સર્વે મોટા વિશાળ મંડપમાં બેઠેલા છે, જે દરેકની સાથે વળી જૂદો જૂદો નાનો મોટો પરિવાર છે અને જેઓનાં ૩૫ ગુણો પણ સ્પષ્ટ જૂદા જૂદા પ્રકારના જણાય છે તે સર્વ રાજાઓનાં શું શું નામો છે અને પ્રત્યેકના શું શું ગુણો છે તે મને સમજાવો.”

મોહરાયના બહિર્ભૂત સેનાનીઓ.

સાત રાજાઓ અને તેમનો પરિવાર.

વિમર્શ—“એ સાતે મોટા રાજાઓ છે અને મહામોહ રાજાના લશ્કરમાં આજી લશ્કરીઓ છે એટલે તેઓનો સમાવેશ મહામોહના લશ્કરમાં થાય છે, પણ તે મહામોહના અંગીભૂત સેનાનીઓ નથી, બહારથી મદદ આપવા માટે આવેલા ભાયાત રાજાઓ જેવા છે.

જ્ઞાનસંવરણ.

૧

“એ રાજાઓમાં સર્વથી પ્રથમ રાજા જે દેખાય છે અને જે પાંચ મનુષ્યોથી પરવરેલ છે તે ઘણો જાણીતો મહારાજા છે અને જ્ઞાનસંવરણના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે. એનામાં એટલી જબરી શક્તિ છે કે તે જાતે તો અહીં રહે છે છતાં પોતાની શક્તિથી આજી પ્રદેશમાં રહેલા પ્રાણીઓને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વગરના એકદમ અંધ બનાવી મૂકે છે, એટલે લોકોની ‘સમજણ-વિચારણા-દીર્ઘદષ્ટિ વિગેરે સર્વ બહેરી કરી મૂકે છે. એ રાજા ગાઢ અજ્ઞાનઅંધકાર વડે લોકોને મુંઝવી નાંખે છે તેથી શિષ્ટ લોકો એને મોહનું ઉપનામ પણ આપે છે.

દર્શનાવરણ.

૨

“સાર પછી બીજો રાજા જેની આજીઆજી ૨૧૧ મનુષ્યો બેઠેલા

૧ મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્યવ-જ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ (કર્મગ્રંથ પ્રથમ ગાથા ૪ થી ૯ સુધી હીક જુઓ). જ્ઞાન આત્મિક ગુણ છે. આ રાજા તેના ઉપર આવરણ કરે છે તેથી પ્રાણીનો આંતર પ્રકાશ ઘટતો જાય છે. એના પાંચ પ્રકાર બહુ સમજવા યોગ્ય છે.

૨ દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિ છે: અક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ; નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, અચલા, અચલાઅચલા, અને ચિણ્નુદ્ધિ (કર્મગ્રંથ પ્રથમ-ગાથા ૧૦ મી). હીક પાંચ નિદ્રાના પ્રકાર છે. દર્શન એટલે જોવું. એ પણ જ્ઞાનની પેઠે આત્માનો ગુણ છે અને તેનાપર ઉક્ત રાજા આવરણ કરે છે. પાંચ નિદ્રાને સ્ત્રી રૂપક આપ્યું છે અને ચાર પ્રકૃતિને પુરુષાકાર આપ્યો છે.

દેખાય છે તેનું નામ દર્શનાવરણ છે. એ નવ મનુષ્યોમાં જે પાંચ મુદર સ્ત્રીઓ દેખાય છે તે પોતાની સક્રિયરૂએ આખી દુનિયાને ઉધતી કરી મૂકે છે અને તેની પાસે જે ચાર પુરુષો હોયેલા જણાય છે તેના જોરથી એ આખી દુનિયાને તદ્દન અંધ બનાવી મૂકે છે.

વેદનીય.

૩.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! ત્યાર પછી જે માણસના પરિવારયુક્ત રાજા દેખાય છે તે વિખ્યાત પુરુષાત્તનવાળો વેદનીય નામનો રાજા છે. એમનો પ્રથમ પુરુષ દુનિયામાં સાતાના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે, તે સર્વ દેવમનુષ્યાદિને અનેક પ્રકારના આનંદ કરાવે છે અને ત્રણ પુત્રવને લહેરથી હસતા કરી મૂકે છે જ્યારે તેની સાથે બીજો પુરુષ દેખાય છે તે અસાતાના નામથી દુનિયામાં જાણખાય છે અને તે સર્વને અનેક પ્રકારના સંતાપ કરે છે, દુઃખ આપનાર યાય છે.

આયુધ્ય.

૪.

“ભાઈ! ત્યાર પછી મોટાં નાનાં ચાર છોકરાંના આકારવાળા માણસોથી પરવરેલો રાજા તારા જોવામાં આવે છે તેને દુનિયાનાં સર્વ માણસો આયુધ્યના નામથી જાણખે છે. તે પ્રત્યેક ભવમાં તે છોકરાંઓનાં તેજ વડે સમયનો નિર્ણય કરી આપે છે, એટલે તે તે ભવમાં પ્રાણીઓને રહેવાની સ્થિતિનું પ્રમાણ કરી આપે છે.

નામ.

૫.

“ત્યાર પછી ભદ્ર! જે મેતાળીશ મનુષ્યોના પરિવારથી પર-

૧ વેદનીય કર્મેના જે ભેદ છે: સાતા અને અસાતા (પ્રથમ કર્મેન્દ્ર્ય જા. ૧૨ મી). વેદનીય કર્મે મુખ્યદુઃખ(સારીરિક)નો અનુભવ કરાવે છે.

૨ આયુઃ કર્મેના ચાર ભેદ છે: દેવજાતિઆયુધ્ય, મનુષ્યઆયુધ્ય, તિર્થજાતિઆયુધ્ય અને નારકજાતિઆયુધ્ય, (પ્ર. કર્મે. જા. ૨૩ મી), પ્રત્યેક જાતિમાં કેટલો વખત જીવડું તે ચક્રર કરવાનું કાર્ય આ રાજાના હાથમાં છે.

૩ ગતિ, જાતિ, સારીર, ઉપાંગ, બંધન, સંપાતન, સંપવણ, સંસ્થાન, વર્ણ, ઝંધ, રસ, સ્પર્શ, અનુરૂપ, વિદ્યાધામતિ (એ એક વિદ્યપ્રકૃતિ). ૧૪

પરાધાત, હસાસ, આતપ, ઉદ્યોત, અનુરૂપ, તીર્થકર, નિર્માણ, ઉપધાત (એ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ) ૮

વસ, ખાદર, યવાંસા, પ્રત્યેક, સિયર, યુષ, સાંધાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, જરા (એ ત્રસદશક) અને તેથી ઉલટા સ્થાવર, સૂર્યમ, અપવાંસા, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ્ય, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપવસ (એ સ્થાવરદશક). ૨૦

એવી રીતે ૪૨ પ્રકૃતિ નામકર્મની યજ્ઞ. એના વર્ણન માટે જુઓ પ્રથમ કર્મેન્દ્ર્ય. વિસ્તારથી પિઃ પ્રકૃતિના ભેદો ગણવાં તેના ૧૦૩ ભેદ યાય છે.

વરેલો રાત્ર દેખાય છે તેનું નામ નામ છે અને તે પણ ઘણો જ પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે અને બહુ બળવાન છે. એની પાસે જે માણસ છે તેના જોરથી સ્થિર અને ચર સર્વ પ્રાણી વર્ગને એ એટલી જાતની વિડંબનાઓ આપે છે કે તેનું વર્ણન કરવું લગભગ અશક્ય છે. તેને આ દુનિયામાં જોતા હશે કે કેટલાક પ્રાણીઓને દેવ બનાવવામાં આવે છે, કેટલાકને મનુષ્ય બનાવવામાં આવે છે, કેટલાકને નારક બનાવવામાં આવે છે અને કેટલાકને પશુનું રૂપ ધારણ કરાવવામાં આવે છે (એ ગતિ નામકર્મનું પરિણામ છે), કેટલાક એક બે ત્રણ ચાર અથવા પાંચ ઇંદ્રિયો ધારણ કરે છે (એ જાતિ નામકર્મનું પરિણામ છે) તથા જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શરીરોમાં આવીને રહે છે (એ શરીર નામકર્મનું પરિણામ છે), વળી તેના પ્રભાવથી પ્રાણીઓને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શરીર સાથે નવા નવા પુદ્ગલોનો સંબંધ કરે છે (બંધન નામકર્મનું પરિણામ છે) અંગોપાંગો થાય છે (એ ઉપાંગ નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓને શરીરસંબંધી સંઘાતન^૧ કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ થયેલા જોવામાં આવે છે (એ સંઘાતન નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓ જૂદા જૂદા પ્રકારના સંઘયણો ધારણ કરે છે (એ સંઘયણ નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓ જૂદા જૂદા પ્રકારના સંસ્થાનવાળા^૨ દેખાય છે (એ સંસ્થાન નામકર્મનું પરિણામ છે), તથા પ્રાણીઓ રૂપમાં, ગંધમાં, રસમાં અને સ્પર્શમાં જૂદા પડે છે (એ વર્ણાદિ ચતુષ્ક નામકર્મનું પરિણામ છે), પ્રાણીઓ ભારે હજવાપણામાં પ્રમાણોપેત, ન્યૂન કે અધિક હોય છે, (એ અચુરુલધુ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક પોતાના શરીરથી જ અથવા અંગોથી જ દુઃખ ખમતારા થાય છે (એ ઉપધાન નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક ગમે તેવા બળવાનની સામે પણ કૌતુહલ થઈ શકે છે (એ પરાધાન નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે). પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને જઈને જન્મ ધારણ કરે છે (એ અનુપૂર્વા નામની પિંડ પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક ત્યાજીશ્વાસ લેવા વિગેરે તંદુરસ્તીની બાબતમાં ઘણા મુખી હોય છે અને શરીરે સ્વસ્થ હોય છે (એ ઉચ્ચવાસ નામની પ્રત્યેક

૧ સંઘાતન: એકાદિક વિગેરે શરીરોનું પુરુષોને દાખાની પેઠે એકલા કરવા નેક નામ સંઘાતન કહેવામાં આવે છે (પ્ર. ક. ન. મા. ૩૬).

૨ સંસ્થાન: ઠાકન, ભૂરૂઠા, નાવલ તે અન્યન-સંઘયણ કરેલાં

નિસ્થાન: શરીરની અંતર રચના, એ કૃતિ દેવીને સંસ્થાન કહેવા

પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક પોતે શીતળ સરીરવાળા હોવા છતાં
પર પ્રાણીઓ ઉપર પોતાનાં કિરણોથી તાપ સારી રીતે લગાવી શકે
છે (એ આતપ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક પો-
તાનાં શાંત કિરણો ચોમેર ફેલાવી સર્વત્ર શાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે (એ
ઉગ્રોત નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે—ચંદ્રકિરણો એનું દર્શન
છે), કેટલાકની આગ ઘણી મુંદર હોય છે અને કેટલાકની ઊંટ જેવી
હોય છે (એ શુભ અથવા અશુભ વિદ્યાયોગતિ નામની પિંડ પ્રકૃતિનું
પરિણામ છે), કેટલાક પ્રાણીઓ ત્રસ (બેથી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા)
થાય છે ત્યારે કેટલાક સ્થાવર (એક ઇંદ્રિયવાળા) થાય છે, કેટલાક
પ્રાણીઓનાં શરીર ચર્મચક્ષુથી દેખાય નહિ તેવા સૂક્ષ્મ થાય છે ત્યારે
કેટલાકના બાહરે (ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા) થાય છે, કેટલાક
પોતાને ચોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પર્યાપ્ત કહેવાય છે ત્યારે કેટલાક
તે પૂરી કરી શકતા નથી તેથી સ્થિતિમાં તેઓ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે,
કેટલાક એવા પોતપોતાના જૂદાં જૂદાં શરીરવાળા (પ્રત્યેક) થાય છે
ત્યારે કેટલાક અનંત એવાને રહેવા ચોગ્ય એક સાધારણ શરીરવાળા
(સાધારણ) થાય છે, એટલે એક સાધારણ શરીરમાં અનંત એવા સાથે
રહે છે, કેટલાકનાં દાંત હાડકાં વિગેરે સ્થિર (સ્થિર નામકર્મથી) થાય
છે ત્યારે એકા, પાપણુ વિગેરે અસ્થિર (અસ્થિર નામકર્મથી) થાય છે,
કેટલાકનો નાભિ ઉપરનો ભાગ મુંદર થાય છે (શુભ) ત્યારે કેટલાકનો
નાભિ નીચેનો ભાગ અગ્રિય થાય છે (અશુભ), કેટલાક સૌભાગ્ય-
શાળી હોય છે તેથી ત્યાં જામ ત્યાં પૂલ પ્રતિષ્ઠા પામે છે ત્યારે કેટ-
લાક તેથી ઉલટી રીતે તદ્દન દુર્ભાગી હોય છે, તેથી તે જોને ત્યાં જામ
તોને ત્યાં ધાડ પડે છે અને બેસે ત્યાં જમીન જોઈતી પડે છે એટલે
દરેક સ્થળે અપમાન પામે છે તેવા કમનસીબ હોય છે (મુલગ ને
દુર્ભગ), કેટલાકનો સ્વર એવો મધુર હોય છે કે તે બાપણુ કરે ત્યારે
અથવા વાતો કરે ત્યારે સર્વને પ્રિય લાગે છે ત્યારે કેટલાક બોલવામાં
તદ્દન કંઠર હોય છે, (મુસ્વર ને દુસ્વર) કેટલાકનાં વચનો દેશાંતરોમાં
પણુ માનનીય ગણે પડે છે ત્યારે કેટલાકનાં વચનો પોતાના ઘરમાં
પણુ આદરણીય ગતાં નથી (આદેય અને અનાદેય કર્મ) કેટલાકની

૧ અહીંથી ત્રસદટક અને સ્થાવરશકના બેઠા અસ્થિર સ્થિતિને લઈ
લીધા છે એના વિવેચન માટે બુદ્ધિ પ્રવૃત્તિ ૬ ક્રમ ૨૦ ૧૧-૨૭

૨ પર્યાપ્તિ ૭ છે—આદાર, સરીર, દરિય, શક્તિશક્તિ, આપા અને મન બે
રેડાં એકેત્રિયને આદર એ ચક્ષુ ચક્ષુ દરિયવાળાને પાંચ તથા હંદને ૭ પર્યાપ્તિ
હોય છે (બુદ્ધિ નવનવ સાધા ૧ મુ)

‘કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાય છે અને દરરોજ વધતી રહે છે’ ન્યારે કેટલાકની આખરને બદલે ગેરઆખર વધારે ફેલાય છે (યશ ને અપયશ), કેટલાકનાં શરીરનાં અંગોપાંગ જ્યાં લેઈએ ત્યાં યોગ્ય રીતે ગોઠવાયલાં હોય છે (નિર્માણ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), વળી આ દુનિયામાં કોઈ કોઈ મહાત્મા પુરૂષો તીર્થંકર થાય છે જેમનાં ચરણક્રમણો નમન કરી રહેલા દેવતાઓના મુગટોની શ્રેણીથી પૂજતાં હોય છે અને જેઓ આ સંસારને ભેદી તેનો અંત પામે છે (એ તીર્થંકર નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે)—આવી આવી જે અનેક પ્રકારની રચના જગતમાં થાય છે, જૂદા જૂદા પ્રકારની ગોઠવણો સારી ને ખરાબ થાય છે તે સર્વ આ નામ નામનો મહાઅળવાન મહારાજ પોતાનાં મનુષ્યોનાં પરાક્રમથી ચારે તરફ ફેલાવે છે.

ગોત્ર.

૬

“સાર પછી ભાઈ પ્રકર્ષ ! તેની આગળ જે એક રાજા બેઠેલ દેખાય છે, જેની પાસે એ આત્મીય પુરૂષો બેઠેલા છે તે તું જો. તેમાં એક તો ઉચ્ચ ગોત્ર છે અને બીજો નીચ ગોત્ર છે. એ રાજાને આ દુનિયામાં ગોત્રના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને પ્રાણીઓને સારા અથવા ખરાબ ગોત્રવાળા બનાવવાનું કારણ એ મહારાજ બને છે.

અંતરાય.

૭

“સાર પછી સાતમો રાજા દેખાય છે જેની આજુબાજુ અપાંચ મનુષ્યો જાણે તેનાં પોતામય હોય તેવા દેખાય છે તે પણ જખરો પરાક્રમી છે અને તે આ દુનિયામાં અંતરાયના નામથી ઓળખાય છે. એ રાજા બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા મનુષ્યોને પોતાની શક્તિના ભેરથી દાન આપવા દેતો નથી, ભોગ ઉપભોગમાં કોઈ વસ્તુ લેવા દેતો નથી, કોઈ વસ્તુઓનો લાભ થવા દેતો નથી અને પ્રાણીમાં ભેર હોય તો પણ તેનો ઉપયોગ ન થઈ શકે તેવી કફોડી સ્થિતિમાં તેને મૂકી દેવાનું કામ કરે છે.

૧ કીર્તિ દિગંત પર્યંત જાય છે, ન્યારે યશ પોતાના નાના વર્તુળમાં રહે છે.

૨ ગોત્રકર્મની બે પ્રકૃતિ છે: ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર.

૩ આ અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ છે: દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, (કોઈવાર વપરાશમાં લેવાની વસ્તુને ભોગ્ય વસ્તુ કહે છે), ઉપભોગાંતરાય (વારંવાર ઉપયોગમાં લેવાની વસ્તુને ઉપભોગ્ય કહે છે) અને વીર્યાંતરાય.

“ભાઈ પ્રકરે! આવી રીતે એ સાતે રાજ્યો સંબંધી સંસ્થામાં હકીકત તને કહી સંભળાવી, બાકી એ પ્રત્યેકની શક્તિ કેટલી છે અને કેવાં કેવાં કામો કરી શકે તેવા છે તે સંબંધી જે વિસ્તારથી વાત કહેવા માંડું તો તો માફ આપું છવન જ પૂરું” થઈ જાય એટલી તેઓ સંબંધી વાતો છે.”

મામાના આવા ગંભીર શબ્દો સાંભળીને પ્રકરને મનમાં ઘણો આનંદ થયો અને બોલવા લાગ્યો, “મામા! તમે બહુ સાફ કંઈ! એ સર્વ રાજ્યોનું વર્ણન કરીને તમે મને આજે મોહના પાંજરામાંથી છાંયવી મૂક્યો એમ હું માનું છું.”

સાત રાજ્યોને અંગે પ્રકરના ગંભીર પ્રશ્ન.

ખુલાસાપૂર્વક મામાનો વિચારણીય જવાબ.

મુખ્ય અને અંતર્ગત ધર્મોની પ્રધાનતા-ગૌણતા.

મામાનો ઘણો ગંભીર ખુલાસો સાંભળીને પ્રકરને ઘણો હર્ષ થયો, એને જિજ્ઞાસા વૃક્ષ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા વધતી ગઈ અને તેણે હર્ષ-પૂર્વક મામાને પૂછ્યું, “મામા! મારા મનમાં એક શંકા રહેલ છે તે જે આપણીની રાજ હોય તો પૂછીને તેના નિર્ણય કરી લઉં.”

ભાણેજનો આવો પ્રશ્ન સાંભળીને મામા વિમર્શે તેના તરફ ઘણો સંતોષ વતાવ્યો અને તેને જે કાંઈ શંકા હોય તે ખુશીથી પૂછી લેવાની આજ્ઞા કરી, એટલે પ્રકરે પૂછ્યું “મામા! તમે જે સાતે રાજ્યોનું વર્ણન કર્યું તેઓના સંબંધમાં મને એક ઘણી નવાઈ ઉપજે તેવી હકીકત દેખવામાં આવી છે અને તે એ છે કે મંડપમાં બેઠેલા એ રાજ્યોને જ્યારે ધારી ધારીને બેઠેલું સ્વારે તે પ્રત્યેકનો પરિવાર મારા ભેટમાં આવતો નથી, વળી જરા વધારે બારિકાથી એના પરિવારને બેઠેલું હું સ્વારે તે રાજ્યો એવામાં આવતા નથી” અને તમે

૧ એક દર્મના વિષય પર વિચાર કરતાં છવન પૂરું થઈ જાય તે ખરેખરી વાત છે. દર્મનો સિદ્ધાંત જેન સારિલમાં બહુ વિસ્તારથી વૈજ્ઞાનિક નજરે ચર્ચા થયો છે. એના ખાસ ક્ષેત્રો કર્મવ્યવસ્થા, કર્મવ્યવસ્થા અને વ્યવસ્થા છે. તદુપરાંત સિદ્ધાંત અને પ્રકારના સ્વભાવ દરેક મનમાં એ સંબંધી વાતો આવે છે. જેન યોગ્યતા વિચારણામાં પણ દર્મના બંધ ઉઠવાના વિચારો અત્યંત સ્થાન ભાગ્યે છે. શુદ્ધસ્થાનમાં દર્મનો જ વિચાર છે અને જ્યારે નવ પદાર્થ બને તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે એમ કહી શકાય પણ દર્મની વાત અત્યંત સ્થાન ભાગ્યે છે. દર્મનો વિષય સમજવો એટલે જેન દર્શનના જ્ઞાનની આવી પ્રાપ્તિ કરવી એમ સમજવું.

૨ ખરે એકી વખતે દેખાતા નથી: રાજ્યને બેઠેલું હું તો પરિવાર દેખાતો નથી, પરિવારને બેઠેલો હું તો રાજ્ય દેખાતો નથી.

જ્યારે કોઈર વાનુન કર્મ ત્યારે તો તે દરેકનાં નામો તથા ગુણો જુદાં જુદાં પડ્યાં હતાં. તેથી રાજાઓ અને તેમનો પરિવાર જુદો હોય એમ મને લાગ્યું હતું. ત્યારે એ હકીકત વાસ્તવિક રીતે કેમ છે તે આપ મને યરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો."

ચિમરી મામાએ જવાબમાં કહ્યું "ભાઈ! આ બાબતમાં તારે જરા પણ વિરમય પામના જેવું નથી. જેમ તું એકી સાતરાતનસામા- વખતે એ (નાયક અને તેના પરિવાર)ને દેખી ન્ય વિશેષ સ્વરૂપ. શકતો નથી તેમ જ બીજાને કોઈ પણ અહીં એકી વખતે બેને દેખી શકે એવો નથી; કારણ કે એ બંનેને જાણનાર જે હોય છે તેઓ જાણે જ છે કે એકી સાથે-એક વખતે તે બંને હોતા નથી, પણ તે વખતે મનમાં એવો ભાવ થાય છે કે બીજા પણ છે. દાખલા તરીકે કોઈ પણ પ્રકારના આવરણ વગરના સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા સર્વજ્ઞ કેવળીઓ પણ એ રાજા અને તેમનો પ્રત્યેકનો પરિવાર એક સમયે એક સાથે નથી એ પ્રમાણે જાણે છે; એવું કારણ એ છે કે એ સાતે રાજાઓ (જેને વર્ણવવામાં આવ્યા છે તે) સામાન્ય રૂપે છે અને એમનો પરિવાર છે તે વિશેષ રૂપે છે. આથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે અવયવને ધારણ કરનાર (અવયવી) તે અહીં સામાન્ય છે અને તેના અવયવો વિશેષ રૂપ છે, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો એ સાતે રાજાઓને અંશીઓ-અંશી ધારણ કરનારા અથવા અંશવાળા કહેવાય ત્યારે એના પરિવારને અંશ કહેવાય. એમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમજવા જેવી હકીકત એ છે કે સામાન્ય અને વિશેષ બંને કોઈ પણ પ્રાણીને એકી વખતે જ્ઞાનગોચર થઈ શકતા નથી, કારણ કે તેવી રીતે એકી વખતે જ્ઞાનગોચર ન થવું એ સામાન્ય અને વિશેષની ખાસ પ્રકૃતિ છે-તેના સ્વભાવ જ એવો છે કે બંને એકી વખતે એક જ સાથે જ્ઞાનનો વિષય ન થાય; એ બંનેમાં દેશથી અથવા કાળથી અથવા તો સ્વભાવથી જરા પણ કોઈ-પણ પ્રકારનો ભેદ નથી, કારણ કે બંને તાદાત્મ્ય રૂપે-એક રૂપે સાથે રહે છે, તેથી હે ભાઈ! તે બંને તને એક રૂપ જ દેખાય છે. એક દાખલો હું તને બતાવું તો તેથી તારા લક્ષ્યમાં આ હકીકત યરાબર આવી જશે તે તું ધ્યાન રાખીને સમજી લે.

૧ ન્યાયની પરિભાષામાં એને જાતિ કહેવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય લૉજિકમાં એને Genus કહેવામાં આવે છે.

૨ ન્યાયની પરિભાષામાં એને વ્યક્તિ કહેવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય લૉજિકમાં એને Species કહેવામાં આવે છે.

“એક જંગલ છે. તેમાં ધાવણ,^૧ આંખા અને ખદિર (ખેર) નાં ઝાડો છે. હવે ઝાડથી ભેદ પાડે-જૂદા પડે એવા ત્યાં કયા સામાન્ય વિ- ધાવણ આંખા કે ખદિર છે? અને ધાવણ આંખા રોષનું સ્વરૂપ. અને ખદિર વગર ત્યાં કયાં ઝાડ છે તે પણ વિચારી લે. બન્ને વાત એક જ છે, પણ એક વખત ઝાડ રૂપ સામાન્ય ઉપર લક્ષ્ય છે અને બીજી વખત ધાવણ આદિ વિશેષ પર લક્ષ્ય છે.” એક બીજા દાખલો વિચારીએ: શ્રુતસ્કંધ વગર^૨ અધ્યયન હોવાનો સંભવ નથી અને અધ્યયન વગર શ્રુતસ્કંધ નથી. માત્ર વાત એટલી છે કે એકી વખતે બન્નેને લેઈ શકાતા નથી માટે તે દેખાતા જ નથી એમ નહિ પરંતુ જૂદા જૂદા વખતની અપેક્ષા ધ્યાનમાં લઈને વાત કરીએ તો તેઓ દેખી શકાય છે. મતલબ એક વખતે ને લેઈએ તો એક જ જણાય છે, પણ જૂદે જૂદે વખતે પ્રથમ પ્રથમ જણાય છે, પણ એક વખતે બન્ને દેખાતા નથી. એક

૧ ધવ પ્રસિદ્ધ છે, એને મોટાં પાંદડાં ધાય છે.

૨ ખદિરને મોટાં પાંદડાં હોય છે તેનાં પતરાળાં (પાતળ) બને છે.

૩ ખદિરમાં ખદિરપણું અને રૂક્ષપણું બન્ને રહેલાં છે તેમ ધવમાં ધવપણું અને રૂક્ષપણું, આમમાં આમપણું અને રૂક્ષપણું, વડમાં વડપણું અને રૂક્ષપણું-આવી રીતે દરેક રૂક્ષમાં આવા ભે બે ધર્મો રહેલા છે. તેમાં રૂક્ષપણું દરેકમાં છે અને ખદિરપણું ખદિરમાં, ધવપણું ધવમાં, આમપણું આમમાં, વડપણું વડમાં એ એકમાં જૂદું જૂદું રહેલું છે. આમાં રૂક્ષપણું સામાન્ય ધર્મ કહેવાય છે અને ખદિરપણું, ધવપણું વિગેરે વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે. આ સંબંધી ન્યારે વિચારીએ ત્યારે જણાય છે કે ખદિરપણું રૂક્ષપણુંને છાડીને રહેલું નથી તેમજ રૂક્ષપણું પણ ખદિરપણુંને છાડીને રહેલું નથી, હવે ન્યારે એક ધર્મનો મુખ્યપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે બીજા યોગ્યપણે ટંકાયેલા રહે છે. જેમકે એક બાગમાં ખદિરપણું રૂક્ષપણું છે તેમાં ન્યારે રૂક્ષપણું રૂપ ધર્મનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે આ રૂક્ષ આ રૂક્ષ આ રૂક્ષ એમ સઘળાંની રૂક્ષપણુંમાં સમાપ્તિ ધાય પણ ખદિરપણુંવિ વરીકે કોઈ જૂદું ન ધાય. તેમજ ખદિરપણું વિગેરે ધર્મનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે આ ખદિર, આ ધવ, આ આમ, આ વડ, વિગેરેમાં સમાપ્તિ ધાય પરંતુ આ સિવાય કોઈ એકાદિ ખાસ રૂક્ષ વરીકે જ જૂદું ન પડે—આમ ને કે દરેક વખતે બન્ને ધર્મો દરેકમાં રહેલા છે છતાં એકને મુખ્ય વરીકે ન્યારે વિચારવામાં આવે ત્યારે બીજા ધર્મ યોગ્યપણે રહે છે અને બીજાને ન્યારે મુખ્યપણે વિચારવામાં આવે ત્યારે પ્રથમનો યોગ્યપણે રહે છે. એકી વખતે બે ધર્મો મુખ્યપણે ન હોય.

૪ શ્રુતસ્કંધ અને અધ્યયનનો સમુદાય. આપણે અત્યારે લેઈએ તો પુરતો વગર પ્રકારો નહિ અને પ્રકારો વગર પુરતક નહિ.

ઉપર ધ્યાન દોર્ય ત્યારે બીજે નથી એમ જાણાય છે. દાખલા તરીકે બાનુ દુરથી તમે જંગલ સામે નજર કરવા દો તો તમને ઝાડો દેખાશે, વૃક્ષોની ઘટ્ટા દેખાશે. પણ તેમાં પાવણ, આંખા કે ખદિર દેખી શકાશે નહિ અને તમે તેને જુદાં જુદાં જાણી પણ શકશો નહિ. ત્યાર પછી તમે નજર જશે ત્યારે તે જ વૃક્ષો તમને પાવણ, આંખા તથા ખદિર દેખાશે પરંતુ વૃક્ષ તરીકે કોઈ જુદું દેખાશે નહીં. હવે તેવી રીતે ધાવણ વિગેરે દેખાશે તેનાથી ઝાડ જુદા નથી એ તો સહજ સમજાય તેવું છે. જો કાળની અગેશા તમને આવીએ તો તમે જો વસ્તુ દેખી છે એમ કહી શકાય. કારણ કે તમારી ચશુઓએ જુદે જુદે વખતે જુદાં જુદાં રૂપો દેખ્યાં; ઝાડો દેખ્યાં અને પછી ઘાટો વખતે ધાવણ, આંખા દેખ્યા. આવી રીતે વખતના બેદ સાથે ગાળીએ તો જુદી જુદી વસ્તુઓ તમે જોઈ તેથી તેની જુદી જુદી વ્યાખ્યા કરી શકાય. હવે જો તમે એમ કહો કે વખતના બેદ વસ્તુબેદ થયો પણ વસ્તુતઃ બેદ નથી તો અમારે જવાબમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે જે દ્રવ્યો ખરેખર અભિન્ન જ હોય તે 'કાળભેદે પણ જુદા ભિન્નભિન્ન કદિ પણ દેખાય નહિ, સર્વથા અભિન્ન હોય તે તો સર્વ કાળે અભિન્ન જ રહેવા જોઈએ.

“હવે એ બાબતનો ખુલાસો તને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવું તે લક્ષ્યમાં રાખજે. સામાન્ય અને વિશેષનો જો કે સ્વભાવ

અંતર્ગત

તક્ષવત.

વિગેરે બાબતમાં તદ્દન અભેદ છે એટલે સ્વભાવ

શુણુ પ્રકૃતિ વિગેરે સામાન્યનાં હોય તેવા વિશેષનાં

હોય છે તો પણ તેઓમાં સ્પષ્ટ રીતે ચાર બાબ-

તનો તક્ષવત હોય છે: એટલે કે (૧) તેઓની સંખ્યામાં ફેર હોય છે (૨) તેઓની સંસાર-તેઓના નામનિર્દેશમાં ફેર હોય છે, (૩) તેઓનાં લક્ષણુ-ઓળખવાનાં ચિહ્નો જુદાં હોય છે, અને (૪) તેઓનું કાર્ય જુદું હોય છે. આ ચાર બાબતને લઈને તેઓમાં તક્ષવત પડે છે એટલે એ ચારને લઈને તેઓ જુદા પડે છે. જે તત્ત્વજ્ઞાન ભેદાભેદ પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરતું હોય એટલે જ્યાં સ્યાદ્વાદ શૈલી આદરવાની વિશાળતા બતાવાયલી હોય છે ત્યાં આવી રીતે સંસાર સંખ્યા વિગેરે દ્વારા ભેદનો વ્યવહાર કરવામાં કોઈપણ પ્રકારનું દૂષણ આવતું નથી.

૧ જુદે જુદે વખતે જુદા જણાય તો તેમાં ભિન્નતા તો સ્પષ્ટ થઈ. દાખલા તરીકે ઘટને પટ જુદા છે તથા પ્રથમ વસ્તુઓમાં સામાન્ય રીતે આવી જાય છે પણ વ્યક્તિ રૂપે જુદા પડી જાય છે, ભિન્ન છે-એમ વખતને લઈને જ્ઞાન થાય તેટલા માટે પણ એ રીતે તો ભિન્ન જ ગણાવા જોઈએ

“હવે એ હપર કહેલી ચાર બાબતમાં બેદ દેવી રીતે પડે છે તે તને બતાવું. તે આ પ્રમાણે છે:—(૧) સંખ્યાથી

બેદ રૂપરૂપતા. બેદએ તો જાડ. એ નામથી એક જ છે જ્યારે ખદિર, આંબા વિગેરે નામથી ઘણાં છે તેથી સામાન્ય અને વિશેષની સંખ્યામાં તફાવત પડ્યો; (૨) ત્યાર પછી તેઓનાં નામ-તેઓની સંજ્ઞા વિચારીશ તો તેમાં પણ બેદ રૂપરૂપ જણાઈ આવશે. સામાન્ય જાડ છે તે ‘જાડ’ શબ્દથી સંજ્ઞિત થાય છે જ્યારે વિશેષ રૂપ છે તે ‘ધાત્રડા’ના નામથી, ‘આંબા’ના નામથી, ‘ખદિર’ના નામથી તથા તેવાજ બીજા નામોથી ઓળખાય છે. આથી સંજ્ઞાની નજરે લેઈએ તો પણ બન્નેમાં તફાવત દેખાય છે; (૩) ત્યાર પછી લક્ષણો તપાસીશ તો તેમાં પણ એક ઓટો બેદ જોવામાં આવશે. જાડ સામાન્ય સર્વત્ર જોવામાં આવે છે, એટલે જાડ સામાન્ય તરીકે સર્વમાં એકતા છે, જ્યારે ધાત્રડા ખદિર અને આંબા સર્વત્ર જોવામાં આવતા નથી એટલે આંબા વિગેરે વિશેષ તરીકે તેઓમાં પરસ્પર બેદ દેખાય છે, એટલે જ ધાત્રડા છે તે આંબા નથી અને આંબા છે તે ખદિર નથી. સામાન્ય જાડોમાં સર્વત્ર સત્તાતીયતા જોવામાં આવે છે ત્યારે વિશેષ વૃક્ષોમાં એક બીજેથી અન્યપણું જોવામાં આવે છે; (૪) ત્યાર પછી તેઓના કાર્ય-પરિણામની અવેક્ષાએ લેઈએ તો તેમાં પણ બેદ રૂપરૂપ આવશે. સામાન્ય તરીકે જાડનું કાર્ય લેઈશું તો છાયા કરવા રૂપ સર્વ વૃક્ષોમાં એક સમાન કાર્ય જણાશે જો કાર્ય વિશેષ વૃક્ષોનાં કાર્યથી તદ્દન ભૂતું છે. દરેક જાડ વિશેષ તરીકે ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરે છે; જેમ કે: અમુક અમુક ફળ આપે છે, અમુક અમુક જાતનાં ફૂલો આપે છે; દાખલા તરીકે આંબા ફેરીઓ આપે છે. હવે આ દરેક જાતિ વૃક્ષ એટલે વિશેષ વૃક્ષ તરીકેનું જો કાર્ય છે તેથી સામાન્ય જાડનું કાર્ય તદ્દન ભૂતું જ પડી ગયું. આ સર્વ બેદ પાડનાં સામાન્યની વાત હોય ત્યારે સામાન્યની મુખ્યતા દોષથી સામાન્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને વિશેષની ગૌણતા દોષથી વિશેષ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી, તેમજ જ્યારે વિશેષની વાત હોય ત્યારે વિશેષની મુખ્યતા દોષથી વિશેષ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને સામાન્યની ગૌણતા દોષથી સામાન્ય દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. તેથીજ રીતે સુનરૂપના સ્વભાવમાં બેદનું તો ત્યાં પણ એ ત્યારે પ્રકારનો સ્વભાવ જણાશે તેથી તેના અધ્યયનને કદેશા વિગેરેમાં ભૂલો જ પ્રકાર દેખાશે. (સુનરૂપની તપ્ત્યા એક જ, આપ-

યતોની ઘણી છે. નામ પણ બન્ને વિભાગોનાં જૂદાં જૂદાં જ હોય છે. એમાં સન્નતીયતા અને પ્રથક્પણું તો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને કાર્ય બન્નેનાં જૂદાંજ હોય છે: શ્રુતસ્કંધના સમુદાયથી અંગ બને છે અને અધ્યયનના સમુદાયથી શ્રુતસ્કંધ બને છે.)

“ ભાઈ પ્રકર્ષ! આવી રીતે સંજ્ઞા સંખ્યા વિગેરેના જે ભેદો પડે છે તે ખાસ મનપર રાખીને અને દેશ કાળ તથા જિજ્ઞાસા વૃત્તિ. સ્વભાવને લઈને સામાન્ય રાજાઓ અને તેના પરિવાર વચ્ચે અભેદ છે તેને થોડા વખત માટે બાબુઓ રાખીને એ રાજાઓને અને તેના પરિવારને મેં જૂદાં જૂદાં તારી પાસે વર્ણવ્યાં છે અને તેટલા સાંઝે મેં તેમનાં નામો અને ગુણો જૂદાં જૂદાં છે એમ તને બતાવ્યું છે. એવી રીતે જો કે તેઓમાં એટલે રાજાઓમાં અને તે પ્રત્યેકના પરિવારમાં ભેદ છે, તો પણ તેઓ એકી વખતે એક બીજાથી જૂદા જણાતા નથી તેથી તારે વિસ્મય પામવાનું કાંઈ પણ કારણ રહેતું નથી. ‘બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ મેં સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ કહ્યો હોય તો તેઓનાં લક્ષણ સમજી જઈને તારે તેમાં જરા પણ આશ્ચર્ય પામવું નહિ.”

મામાના આ ખુલાસાપર પ્રકર્ષ ઊંડો વિચાર કરતો આગળ સવાલ કરવા લાગ્યો તે હવે આપણે આગળ જોશું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

મહામોહસૈન્યને જિતનારા.

કર્ષે મામાને પ્રથમ સંશય પૂછ્યો કે નાયકને જોતાં પરિવાર દેખાતો નથી અને પરિવારને જોતાં નાયકો જણાતા નથી તેનો ખુલાસો મામાએ વિસ્તારથી કર્યો, સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ બતાવ્યું, સંખ્યા સંજ્ઞા અંક અને કાર્યથી ભેદ બતાવ્યો, ન્યાયનાં સૂત્રો સમજાવ્યાં અને અતિ મુંઢર લક્ષણો બાંધી આપી. જિજ્ઞાસુ ભાણેજ પોતાની પ્રશ્નાવળિ આગળ ચકાવતાં નીચે પ્રમાણે વાતચીત મામા ભાણેજ વચ્ચે થઈ.

૧ મોહનીય કર્મમા, વેદના લક્ષણમાં અને એવી રીતે બીજે પણ આ પ્રમાણે વિમર્શ કર્યું છે

પ્રાણીઓના ચાર મોટા દુશ્મન.

સંસારસ્વરૂપવિચારણાનો અવસર.

મકરંધવજને અંગે ખાસ વિચારો.

પ્રકર્ય—“મામા ! આપશ્રીએ જે ખુલાસો કર્યો તેથી મારા મનમાં જે મોટો સંસાર થયો હતો તે તો દૂર થઈ ગયો, પણ હવે વળી મારા મનમાં એક બીજું જ વંધોર પ્રશ્ન. સંકટ ઉત્પન્ન થાય છે તે આપને પૂછવાની રત્ન લઉં છું. અહીં જે સાત^૧ રાજ્યો દેખવામાં આવે છે તેઓમાં જે ત્રીજો (વેદનીય), ચોથો (આયુ), પાંચમો (નામ) અને છઠ્ઠો (ગોત્ર) મળીને ચાર રાજ્યો છે તે તમારા વર્ણન પ્રમાણે પ્રાણીઓને કોઈ વાર મુખ આપે છે અને કોઈ વાર દુઃખ આપે છે એટલે એ ચારે રાજ્યો લોકોનું સાફ અથવા ખરાબ કરનારા થાય છે એમ જોવામાં આવે છે એટલે કે તેઓ લોકોનું એકાન્તે ખરાબ જ કરનારા-લોકો ઉપર ત્રાસ જ વર્તાવનારા હોય એમ જણાતું નથી, પરંતુ બાહ્ય લોકોમાં તેઓ કોઈ કોઈને મુખનું કારણ પણ થઈ આવે છે; સારે પેલા પ્રથમ (જ્ઞાનાવરણીય), બીજા (દર્શનાવરણીય) અને છેલ્લા (અંતરાય નામના) રાજ્યો છે તે તો પ્રાણીઓને એકાન્તે નિરંતર દુઃખ દેનાર જ થાય છે. પોતાના જબર પરીવાર સાથે મહામોહ મહારાજ અને આ^૨ ત્રણ છેલ્લા જણાના તે રાજ્યો પ્રાણીઓના જીવનના સારથત રાનાદિ મુશ્કેલીનું ઉરણુ કરી લે છે તો પછી પ્રાણીઓનું જીવન જ ક્યાં રહ્યું? સારે મામા ! આવા ચાર જબર દુશ્મનોથી જેમને જરા પણ કંઈના-પીડા ન થાય એવા કોઈ પ્રાણીઓ બાહ્ય પ્રદેશમાં હશે કે એવા પ્રાણીઓ હોવાનો સંભવ જ નથી? હું એવા પ્રકારના પ્રાણીઓ માટે સલાહ કરું છું કે જેઓની આગળ આ ચારે દુશ્મનોનું જોર ચાલી શકતું ન હોય, પરંતુ જેઓ તે રાજ્યોપર વિજય કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા હોય.”

૧ રાજ્યોની સંખ્યાનો નજર અહીં આપ્યો છે તે સંખ્યામાં ઉપર વર્ણન થયું. સંખ્યા માત્ર સાતથી ૧ જ્ઞાનાવરણ, ૨ દર્શનાવરણ, ૩ વેદનીય, ૪ આયુ, ૫ નામ, ૬ ગોત્ર, ૭ અંતરાય.

૨ પ્રથમ જણાના તે ચાર રાજ્યોને અધાણી કર્મ કહે છે, જ્યારે પાંચમો ચાર રાજ્યો પાણી કર્મ કહેવાય છે.

વિમર્શ (પોતાના ભાણેજના ઉપર પ્રમાણે વચન સાંભળી આ-
દરપૂર્વક મધુર સ્વરે) — “તું એવા પ્રકારના પ્રાણીઓ

દુશ્મનપર વિ-
જય કરનાર.

માટે સલાહ કરે છે કે જેઓએ એ ચારે દુશ્મનોના
પોતાના વીર્યથી નાશ કર્યો હોય ? એવા પ્રાણીઓ
બાહ્ય લોકોમાં પણ હોય છે તો ખરા, પણ તે બહુ

થોડા હોય છે. જો, બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા જે મહા બુદ્ધિશાળી પ્રા-
ણીઓ યથાર્થ ભાવના રૂપ મંત્ર અને તંત્રો જેમાં બતાવેલ છે એવા
શાસ્ત્રોતું અધ્યયન કરીને શાસ્ત્રરૂપ બખ્તર પોતાના આત્મા ઉપર ધારણ
કરી રાખે છે અને કોઈ પણ વખત જરા પણ પ્રમાદ^૧ કરતા નથી તે-
વાઓને એ મહામોહ વિગેરે રાત્રીઓ સર્વે એકઠા થાય તો પણ
જરાએ ઉપદ્રવ કે સંતાપ કરી શકતા નથી. એમ થવાનું કારણ એ
છે કે એવા ધીરવીર પ્રાણીઓ જેઓની બુદ્ધિ વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ
થયેલી હોય છે તે પોતાના નિર્મળ મનમાં જગતનું સ્વરૂપ યથાસ્થિત
રૂપે વિચારે છે તે આવી રીતે:—

“આ સંસારસમુદ્ર આદિ અને અંત વગરનો છે, મહા ભયંકર

“છે, તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે. તેવા સંસારમાં મનુ-

જન્મસ્વરૂપ

વિચારના.

“પ્રયપણું પ્રાપ્ત કરવું એ સાધાવેધ સાધવા જેટલું

“મુશ્કેલ છે, દુર્લભ છે, અતિ વિપત્તિ છે. આ સંસાર-

“રમાં જે જે કાર્યો અને છે તે સર્વનું મૂળ એક જ

“છે અને તે આશાના દોરડા સાથે અવલંબીને રહે છે એટલે પોતે

“ધારેલ પરિણામ જરૂર નીપજતવી શકશે અથવા આવી જશે એવી

“આશાના ખાલથી પ્રાણી કામો કરવાનો આરંભ કર્યા કરે છે. આ

“હવતર જોત જોતામાં નાશ થઈ જાય તેવું પાણીના પરપોરા જેવું

“એવું છે. એની સાથે સરીર અત્યંત બિભત્સ છે, મળમૂત્ર વિગેરે

“અગુચિથી ભરપૂર છે, કર્મનું પરિણામ છે, આત્માથી તદ્દન જુદું

“છે. રોગરૂપી પિશાચોને રહેવાનું સ્થાન છે અને ક્ષણભંગુર છે.

“જીવાનીનાં માતૃસ રાતોમાતો થઈને મદમાં મદાગે છે પણ તે

“જીવાની સંસ્કારોને થતાં લાલચમના વાદળ જેવી સ્વપ્ન છે,

“તેથી વારમાં તેનો રંગ કોઈ જાય તેવી છે અને તે અનુભવનો વિ-

૧ પ્રમાદ: ૧) દુશ્મનનું બળેકાંઠું મદદથી કે આગસ (૨) શાસ્ત્રના આ-
ધારે પોતાના મનને મનુષ્યનું.

૨ વિષ્ણુ સંહિતાનાં શ્રદ્ધાવિદો દર્શાવેલ સંસાર છે તે આત્માથી જુદા અવિ-
જન છે.

“યય છે, અનેક પ્રકારની બાજ સંપત્તિઓ દેખાય છે તે સમ્પત્તિ આ-
 “કરા પવનથી ઘસડાઈ જતાં વાદળોની હારો જેવી છે, પવનના
 “પ્રપાટથી વાદળો જેમ અન્યત્ર ઘસડાઈ જાય તેવા સ્વભાવવાળી છે.
 “શબ્દવિગેરે થોડે દિવસોના સોગો શરૂઆતમાં જરા જરા આનંદ
 “આપે છે અને કિંપાક વૃક્ષનાં ફળની પેઠે જોકે ખાતી વખતે તો
 “સારાં-મીઠાં ભાગે છે પણ પરિણામે બહુ ભયંકર નીવડે છે. માતા,
 “ભાઈ, પિતા, પત્ની અને પુત્ર વિગેરે સંબંધમાં આ અનાદિ ભવ-
 “અકૃમાં સર્વ પ્રાણીઓ સર્વની સાથે આવી જાય છે એટલે માતા
 “હોય તે કોઈવાર સ્ત્રી થાય છે, પિતા થાય છે, પુત્ર થાય છે,
 “ભાઈ થાય છે, બાપ થાય છે, વળી સ્ત્રી થાય છે, વળી માતા
 “થાય છે-એમ અનેકવાર અનેક સંબંધોમાં આવે છે એવી અરથક-
 “ઘટ્ટી આપ્યા જ કરે છે. એક વૃક્ષ ઉપર રાત્રે એકસાથે અ-
 “નેક પક્ષીઓ મુઝે છે અને કલકલ કરે છે, પણ પ્રભાત થતાં
 “જેમ જ્યાં ત્યાં આપ્યા જાય છે તેમ આ સંસારમાં સગા સંબંધીઓ
 “અમુક નિર્મિત વખત મુઝી અહીં સાથે રહે છે અને પોતપોતાનો
 “વખત પૂરે ત્યાં સર્વ છોડી છોડીને ઘૂટા ઘૂટા વિશાળ વિશ્વમાં આપ્યા
 “જાય છે. આ સંસારમાં વિયોગરૂપી અગ્નિથી બળતા પ્રાણીઓને
 “પોતાનો વહાલાં પ્રાણીઓ અથવા પસંદ આવે તેવી ચીજો સાથે
 “સમાગમ થાય છે તે સ્વપ્નમાં મળેલ ભંડાર જેવો સમજવો, કારણ
 “કે એ સર્વ સમાગમો અવશ્ય વિનાશી સ્વભાવવાળા હોય છે એટલે
 “સમાગમને અંતે જરૂર વિયોગ થવાનો હોય છે જ, એટલે સમાગમની
 “મીઠાશ કરતાં વિયોગની કડવાશ આખરે વધારે આકરી થઈ પડે
 “છે. સર્વ પ્રાણીઓને ઘડપણ-વૃદ્ધાવસ્થા ભુટા બનાવ્યા કરે છે, ખર-
 “ખર બોરડી જેવા બનાવી મૂકે છે અને છેવટે ભયંકર મૃત્યુરૂપ પર્વત
 “સર્વ પ્રાણીઓના ચૂરેચૂર કરી નાખે છે.”

“ભાઈ પ્રકર્યં! જે પ્રાણીઓ આવા પ્રકારની ભાવનાને અધ્યાસ
 પાડીને વારંવાર તેમાં રમણ કર્યા કરતા હોય છે, જે
 વિજયની પ્રાણીઓનાં મન એવી ભાવનાથી અત્યંત નિર્મળ
 પદ્ધતિ થયેલાં હોય છે અને જેઓનો અજ્ઞાનઅંધકાર નારા
 પામી અચેલ હોય છે તેવા પ્રાણીઓને એ મોહરાજ,

૧ અહીં જો. રા. એ. સોસાવટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું ૫૪ ૫૭૬ સદ્ર થાય છે.

૨ કિંપાક વૃક્ષનાં ફળ ખાવાં બદ મીઠાં હોય છે પણ પેટમાં ગયા પછી
 આંતરડાં ચીરી નાખે છે.

એની મહામૂઢતા નામની સ્ત્રી અથવા તો એના રાગકેસરી કે દ્વેષ-ગર્જેદ્ર પુત્રો અને તે બન્નેની મૂઢતા તથા અવિવેકિતા પત્નીઓ જરા પણ ખીડા આપી શકતા નથી, હેરાનગતિ કરી શકતા નથી, ત્રાસ દઇ શકતા નથી—એટલું જ નહિ પણ મોહરાયના પરિવારમાંથી બીજા શોક, અરતિ, ભય કે દુષ્ટાભિસંધિ પ્રમુખ કોઇ પણ એવા પ્રાણીને અડચણ કરી શકતા નથી. આ સોળે છોકરાઓ (કષાયો) કે બીજા કોઇ પણ જે તેના જેવા હોય તે સદરહુ પ્રાણીઓ જેમણે ભાવના-રૂપ શસ્ત્રોથી પિતા (મોહરાય) અને બન્ને પુત્રો (રાગકેસરી અને દ્વેષગર્જેદ્ર)ને જીતી લીધા છે તેમને કોઇ પણ પ્રકારની હેરાનગતિ કરી શકતા નથી. આથી એવા પ્રાણીઓને મોહરાજના પુત્રો કે સંબંધીઓ તરફથી ખીડા પામવાનું કારણ રહેતું નથી.

“ વળી એવા પ્રાણીઓ કે જેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ આ-ગમમાં યુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરીને સાચા નિર્ણયપર પરિવારથી બા-આવેલ હોય છે અને તેથી વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા થયેલા ધાનો અભાવ. હોય છે, વળી જેઓ પોતાના આત્મા ઉપર કોઇ કોઇ પાપ ચોંટી રહેલ હોય છે તેને સુંદર વિચાર રૂપ જળવડે ઘોયા કરતા હોય છે અને જેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજના આગ-મનું સુંદર ચિત્તબન વારંવાર કરીને તેને પરિણામે પોતાના ચિત્તને એક સ્થિરતામાં રાખ્યા કરતા હોય છે અને જેઓ મૂર્ખ નવીન તી-ર્થીઓનું ખોટે ભાગે દોરાવાપણું બરાબર વિચારપૂર્વક જોઇ રહ્યા હોય છે તેવા નિર્મળ યુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ ઉપર પેલો મોહરાજનો વજીર મિથ્યાદર્શન પણ પોતાનો દોર ચલાવી શકતો નથી એટલું જ નહિ પણ એ મિથ્યાદર્શનની અત્યંત શક્તિવાળી સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ^૧ જેનું અગાઉ વિવેચન થઇ ગયું છે તે પણ આ પ્રાણીના વીર્યને જોઇ વિચારી જા-ણીને દૂરથી જ નાસતી ફરે છે.

“ ૧ વળી એવા પ્રાણીઓ પોતાના અંતરાત્માને તદ્દન મધ્યસ્થ રા-

૧ કુદૃષ્ટિનું વર્ણન પૃ. ૮૫૮ થી શરૂ થાય છે.

૨ કામદેવપર વિજય મેળવવાની ખાસ મુશ્કેલી હોવાથી તેનાપર કવિએ અહીં ખાસ પૃથક વિવેચન કયું હોય તેમ જણાય છે. કામદેવ વર્ણન માટે જુએ પૃ. ૮૬૭ થી. અહીં પ્રથમ સ્ત્રીશરીર સંબંધી ભાવના છે અને પછી તેના ચપળ ચિ-ત્તપર ભાવના છે.

ખીને સ્ત્રીઓનાં શરીર અને ચપળચિત્ત સંબંધી મહાપ્રજ્ઞ પર પરમાર્થથી વિચાર કરે છે તે આવી રીતે:-
વિજયનો માર્ગ. "સ્ત્રીઓની રક્ત ક્રમણ જેવી કાંઈક ચેત અને કાંઈક

"સ્થામ રંજવાળી બે વિશાળ આંખોને તું ચોક્કસ
"માંસના ગોળાઓ છે એમ ચિંતવ. સારી આકૃતિવાળા, માંસળ,
"સારી રીતે વળગી રહેલા અને મુખના બૂપણુ જેવા લાગતાં મુંદર
"કાનો તને દેખાય છે તે લાંબી લટકેલી બે વાધરો છે એમ વિચાર.

"જે સ્ત્રીના ઝગમગતા તેજસ્વી કપોલ (ગાલ-ગંઢ) બેઠને તારૂં મન

સ્ત્રીશરીર "ઉપર સાફ ચામડું મઢી દીધેલું છે એમ વિચારી
વિચારણા. "લે. વળી જે કપાળ તારા હૃદયને ઘણું વલ્લભ લાગે

"છે તે પણ હાડકુંજ છે અને તેના ઉપર ચામડું

"મઢેલ છે તે તું જોઈ લે. વળી સ્ત્રીની દીર્ઘ અને કાંચી સારી આ-

"કારવાળી નાસિકા છે તે પણ ચામડાનો જ કકરો છે એમ તું સમજી

"લે. તને સ્ત્રીના અધર (હોઠ) મધ જેવા લાગે છે તે માંસના

"બે કકડા છે, તદ્દન સ્ત્રૂળ છે અને લાળ અને ચુંકના કચરાથી અપ-

"વિત્ર થયેલ છે. સ્ત્રીઓનાં જે દાંતો મોઝરાની કળિ જેવા દેખાઈ

"તારા ચિત્તનું હરણુ કરે છે તે હાડકાંના કકડાઓ છે અને માત્ર

"પદ્ધતિસર ગોઠવાયેલા છે એમ તું લક્ષ્યમાં લે. સ્ત્રીના વાળનો પ્ર-

"મરના વાનુસમાન સ્થામ કાંતિવાળા ચોટલો દોષ છે તે ખરેખરી

"રીતે સ્ત્રીઓનાં હૃદયનો સ્પષ્ટ અંધકાર છે એમ સમજ." સ્ત્રીનાં

"હૃદયપર આવી રહેલ સોનાનાં મોટા કુબનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે

"તેવાં બે સ્તનો છે તે તો બધા બધા માંસના પિંડાઓ છે. સ્ત્રીની

"બે બુલ રૂપી બે લતાઓ જે ઘણી મુંદર લાગે છે અને તારા ચિ-

"તને નવાવ્યા કરે છે તે તો ચામડાથી ટકેલ બે હાડકાં છે એમ

"સમજી લે અને વળી તે ચળ છે, રિંધર નથી એમ પણ સાચું મ-

"નમાં ધારી લેજે. અસોદના પલ્લવના આકારને ધારણ કરનાર

"હાથો તને ઘણા મનોહર લાગે છે તે હાડકાંના બનાવેલા છે, ઉપર

૧ સુમારેશઅવતરેચિત્રીમાં આવા વિચાર ભવ્યરૂપ છે તે વર્ણવા થયા છે. ભુમિ પ્રકરણ ૧૮માં આજ ખીએ પૃષ્ઠ ૨૧૭ રી. અર્ધદરિયા સર્વગાંતરેથી પામેા બીજીતો રચેા આવાજ આવારેનેા છે. અનેા વેશાવ્ય કરેામાં આવા પિકારોા ડાનેવ દોષ છે બાવનામા પશુ આ વિષય સાતી રીતે આર છે.

૨ અપમારેનેા હૃદ અનેા રેડપાટરોા રૂંચ બેાકરોમેા જ દોષ છે તે પર આ રીતેા છે.

“ આમહું મહેલ છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે હાડકાં જ છે એમ જાણજે.
 “ સ્ત્રીનું પેટ તેના ઉપર ત્રણ આવગિઓ પડતી હોવાથી તારા ગિતનું
 “ રંજન કરી રહેલ છે તે દે મુર્ખ! વિણ, મુત્ર, આંતરડાં અને
 “ મળથી ભરપૂર છે. સ્ત્રીની વિશાળ કેક (કમર) તારા મનને ખેંચે છે
 “ તે અનેક પ્રકારની અશુભિઓને રાખી ચૂકવાની કોથળી છે એમ તું
 “ વિચાર. સ્ત્રીનાં બે સાયળને મૂઠ પુરુષોએ સોનાના બે સ્તંભની કલ્પના
 “ કરી છે અને તેનાપર આકર્ષણ થાય છે તે તો ચરખી, મજાન અને
 “ અશુભિથી ભરેલા બે નળ છે એમ તું સમજ. સ્ત્રીના પગો જ્યારે
 “ તે ચાલતી હોય ત્યારે હાલતાં ચાલતાં રાતાં કમળ જેવા મુંદર લાગે
 “ છે પરંતુ બરાબર જોઈશ તો તને જાણાશે કે આયુઓવડે ખાંધેલાં
 “ હાડકાંઓનાં એ બે પાંજરાં જ છે. વળી ભાઈ! તને કામદેવના વચ-
 “ નને બોલતું સ્ત્રીનું મંદ મંદ ભાષણ કાનને અમૃત જેવું લાગે છે તે
 “ વાસ્તવિક રીતે તને એકદમ મારી નાખે તેવું હાળાહળ ઝેર છે
 “ એમ તું સમજ લેજે. જો, તારી ઘણી ગેરસમજ થાય છે. સ્ત્રીઓનું
 “ શરીર શુદ્ધ અને લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, જેમાંથી મોટાં મોટાં
 “ નવ^૧ છિદ્રોવાટે મળ નીકળ્યો જાય છે, તે માત્ર હાડકાંઓની સાંકળ
 “ રૂપ છે. વળી ભાઈ! તાંડે પોતાનું શરીર પણ એનાથી જરાએ
 “ જૂદું નથી, એના જેવું જ છે, હાડકાંનું બનેલું છે અને મળથી ભર-
 “ પૂર છે; ત્યારે આવી સાચી હકીકત સમજવા પછી કયો ડાહ્યો
 “ માણસ હાડપિંજરનો મેળાપ કરે! સ્ત્રીશરીરને તાંડે શરીર મળે-
 “ બેટે એમાં હાડકાં ને ચામડાંનો મેળાપ થાય છે એમાં તે લલા
 “ માણસ! તું શું રાચીમાચી રહે છે! પ્રચંડ પવ-
 “ સ્ત્રીચિત્ત ભાવના. “ નથી ઉડતી ધ્વજના છેડાના અગ્રભાગ જેવું સ્ત્રી-
 “ ઓનું ચિત્ત ચપળ હોય છે; એવા હૃદયપર કયો
 “ સમજી માણસ રાગ કરવાનું સાહસ ખેડે! સરોવરમાં વિલાસ કરતા
 “ અનેક ચપળ તરંગોની શ્રેણીથી ચલાયમાન થતા પાણીમાં પડતું
 “ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પકડી લેવાનો પ્રયત્ન જેમ સર્વદા નિષ્ફળ જ નિવડે
 “ છે તેમ સ્ત્રીનાં હૃદયને વશ કરવાનો પ્રયાસ પણ તદ્દન નિષ્ફળ થાય
 “ છે. સ્ત્રીઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષના સાચા માર્ગની જાણે કુદરતી રીતે
 “ ગોઠવાઈ ગયેલી આડી ભુંગળ જેવી છે. વળી સ્ત્રીઓ ખરેખર નર-
 “ કના દ્વારને બતાવનાર છે. એને ભોગવવામાં સુખની ગંધ નથી, એના
 “ સંબંધમાં સંતોષ નથી, એના વિયોગમાં આનંદ નથી, એની હયા-

૧ નવછિદ્ર: બે આંખ, બે કાન, બે નાસિકા, મુખ, ગ્રહ અને યોનિ એ
 નવ દ્વારો.

“તીમાં હર્ષ નથી અને દુકામાં કહીએ તો એ કોઈપણ પ્રકારે આ
 “પ્રાણીને ખરા આનંદનો અંશ પણ તે આપે તેમ નથી. આવી રીતે
 “શ્રીઓ અનેક પ્રકારના અનર્થોને કરનાર હોવાથી તેમ જ મુખ્યમાર્ગના
 “દ્વારની આડી અર્ગલા (આગળીઆ) રૂપ હોવાથી તેના ઉપર રોષ
 “કરવાનો ખ્યાલ કરવો એ આપણા ગૌરવથી હલકું છે, તદ્દન તુરંત
 “છે, અકર્તવ્ય છે. આવા પ્રકારની ખરેખરી સ્થિતિ હોવા છતાં મા-
 “ણસોનું શ્રીઓ તરફ વર્તન જોઈ ધું ત્યારે મારા મનમાં એ વર્તન
 “દેવા પ્રકારનું લાગે છે તે હું હવે જરા કહું છું: શ્રીઓનું હસવું તે
 “હોઈ મોટો મસ્કરો બીજા તરફ હસનો હોય અથવા વિહંગના કરતો
 “હોય તેના જેવું લાગે છે; શ્રીઓનાં બેદરકારીનાં રૂસણાં તે કોઈ
 “ફાંસીએ જતારની પાસે પડેલો (હોલ) વગાડવાના આળા સમાન
 “લાગે છે; શ્રીઓનું નાટક તે ત્રેરણા સમાન લાગે છે; શ્રીઓનાં
 “ગાયન રૂદન સમાન લાગે છે; શ્રી પાતા સામું જુએ તે વિવેકી
 “પ્રાણીઓની કંટલાદિ સમાન લાગે છે; શ્રીની સાથે વિલાસ કરવા
 “તે સન્નિપાતવાળા પ્રાણીઓએ અપમ્ય ભોજન કરવા જેવા લાગે
 “છે અને શ્રીની સાથે બાથ લીટવી કે વિષયસેવન કરવું એ તો એક
 “ખરેખર નાટક જ જણાય છે!—આવા પ્રકારની સુંદર ભાવનાઓ
 “જે મહાત્માઓ ભાવે છે અને તેથી જેમનો આત્મા પવિત્ર થયેલ
 “હોય છે તેવા સત્જન પુરૂષો એ મકરધ્વજને જીતે છે.

“ત્યાર પછી મેં તારી રૂંધિનું વર્ણન કર્યું હતું અને તે પ્રસંગે
 “તને જણાવ્યું હતું કે એ કામદેવની પત્ની રૂંધિ પણ
 “રૂંધિદાસવિજય. પછી સન્નિવાળી જળરી સી છે તેને પણ એવા
 “મહાપુરૂષો પોતાની ભાવનાના બળથી જીતી લે છે.
 “એવા મહાત્મા પુરૂષો જેઓનું ચિત્ત સદ્ભાવનામાં અત્યંત આસક્ત
 “રહેલું હોય છે તેઓથી પેલો દ્વાસ નામનો મોહરાજનો પાંચમાંનો
 “એક માણસ તો અત્યંત દૂર નાસે છે.

“વળી બાધ પ્રકર! (મામા ભાણેજને આગળ જણાવે છે)
 “એવા મહાત્મા પુરૂષો જેઓનું મન સદ્ભાવના રૂપ
 “નિર્મળ જળથી ધોવાઈને મેલ વસરનું થયેલ હોય છે
 “અને તેથી જેઓ ઘનતા મુઠી કોઈપણ પ્રકારનું વિ-

પરીત આચરણ કરતા નથી તેવા પ્રાણીઓને ^૧જુગુપ્સા પણ કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરી શકતી નથી. એવા મહાપુરુષોએ નિર્ભય કરેલ હોય છે કે આખું શરીર અશુચિથી ભરપૂર અને અશુચિમય છે તેથી પ્રાણીથી વારંવાર શરીરને ઘોષને સાફ રાખ્યા કરવું એ વાત તેઓને (એવા મહાત્માઓને) કોઈ પણ રીતે ખાસ કરીને પ્રિય હોતી નથી. તદ્દન અશુચિથી ભરપૂર હોય એને ઉપરથી જળ લગાડવાથી શું શૌચ થવાનું હતું? જે હકીકત કોઈપણ પ્રકારના અપવાદ વગર મનની શુદ્ધિ કરનાર હોય છે તેજ ખરેખર શૌચ છે—સફાઈ આણનાર છે એવી તેમના અંતઃકરણની દૃઢ માન્યતા હોય છે—કહું છે કે—

‘સત્યં શૌચં તપઃ શૌચં, શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા શૌચં જલશૌચં તુ પञ્ચમમ્ ॥

“સત્ય એ શૌચ છે, તપ શૌચ છે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો એ શૌચ છે, સર્વ પ્રાણીપર દયા કરવી એ શૌચ છે અને જળથી (પ્રાણીથી) સાફ કરવું એ પાંચમું શૌચ છે.”

“આથી જળશૌચને તો પાંચમું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે સત્ય ઇન્દ્રિયનિગ્રહ આદિને તેથી વધારે અગત્યનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રાણીથી કાંઈ ખાસ કામ નથી, તેમજ પ્રાણીનું કાંઈ કામ નથી એમ પણ નથી, પણ જો પ્રાણીથી કામ લેવું જ પડે તો આવી રીતે લેવું: પ્રાણીવટે અથવા ખીજી રીતે એવા પ્રકારનું શૌચ કરવું જોઈએ કે જેથી અન્ય જીવોનો નાશ ન થાય અથવા તેમને કોઈ પણ પ્રકારની પીડા ન થાય. એવું કારણ એ છે કે જળ તો બાહ્ય મળની વિશુદ્ધિ માટે થાય છે, પરંતુ અંદર અંતરંગમાં જે મળ રહેલ હોય છે તેને તે ઘોષ શકતું નથી અને તેટલાજ માટે સુત્ર વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે—

ચિત્તમન્તર્ગતં દુષ્ટં, ન જ્ઞાનાચૈર્વિશુદ્ધયતિ ।

શતશોઽપિ હિ તદ્દૈતં, સુરામાણ્ડમિવાશુચિ ॥

“અંતરંગમાં રહેલ દુષ્ટ ચિત્ત અથવા ચિત્તના અંતર્ગતમાં રહેલ દુષ્ટ ભાવો જ્ઞાન વિગેરે વારંવાર કરવાથી વિશુદ્ધ થઈ શકતા નથી, સાફ થઈ શકતા નથી, પવિત્ર થઈ શકતા નથી. જેવી રીતે અપવિત્ર થયેલ દારૂનું વાસણ સો વાર ધોવાથી પણ સાફ થઈ શકતું નથી તે પ્રમાણે, અંતરંગ ચિત્તની એવી સ્થિતિ છે.”

૧ જુગુપ્સાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૮૭૬. એ પણ ખાસ મહત્વવાળી એક છે એ સ્મરણમાં રાખવું.

૨ આ શ્લોક કોઈ સ્મૃતિનો છે.

“ ઉપર પ્રમાણે સમણ વિદ્વાનોએ જે નિર્ણય કરેલો છે તેનો હેતુ એ છે કે પ્રાણીઓ જળથી જ્ઞાન આદિ કરે તેથી શરીરપર લાગેલ મેલ હોય છે તે એક ક્ષણવારને માટે અથવા તુરતને માટે દૂર થાય છે પણ સદાને માટે દૂર થઈ શકતો નથી, કારણ કે મનુષ્યના શરીરમાં સંખ્યાબંધ રોમરાયરૂપ કુવાઓ છે તેને ગમે તેટલા ધોવામાં આવે તો પણ અંદરથી તે ઝર્યા જ કરે છે અને કદિ પણ હંમેશાને માટે પવિત્ર થઈ શકતા નથી. દેવતા અથવા અતિથિનું પૂજન કરવાનું હોય તેવા કોઈ કોઈ પ્રસંગે અથવા ભક્તિને દ્વરણે (દેવનું દ્રવ્ય-પૂજન કરવા માટે) દોઢવાર જ્ઞાન કરવું પડે તો તે તદ્દન અયોગ્ય નથી-એવે પ્રસંગે જળથી ચતનાસહિત વિધિપૂર્વક જ્ઞાન કરવામાં આવે તેમાં વાંધો લેવાનો નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે તત્ત્વ સમજનાર શુદ્ધ વિદ્વાને પ્રાણીથી કરેલ પવિત્રતા અથવા જ્ઞાન માટે ખાસ આગ્રહ ધરવો કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી અને એ પ્રમાણે આગ્રહ ધરવો એ એક પ્રકારની ભૂર્ષતા છે. આવી રીતે મહાત્મા પુરુષો જેઓની શુદ્ધિ વિશુદ્ધ થયેલી છે, જેઓ વિશુદ્ધ જ્ઞાનથી ભરપૂર છે અને જેઓ યોગ્ય પ્રસંગે જળથી જ્ઞાન કરતા પણ હોય છે તેઓનાં સંબંધમાં પેલી ભુગુપ્તિ જે આ ભવ પરભવમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ આપનારી છે અને જેનું વર્ણન અગાઉ થઈ ગયું છે તે લગભગ નાશ પામેલી હોવાને કીધે જરાપણ દુઃખ આપી શકતી નથી.

“વળી ભાઈ પ્રકર્યો પેલા બાહ્ય રાજ્યોમાંથી જ્ઞાનાવરણ નામનો

રાજ્ય તથા દર્શનાવરણ નામનો રાજ્ય જેઓ જગતના	મોટા શત્રુ છે તે પણ એવા મહાત્મા પુરુષો જેઓના
જ્ઞાનાવરણાદિ- ૧૨ વિજય. આત્મા સર્વેશ મહારાજે બતાવેલા આગમના અ-	ભ્યાસની વાસનાથી વાસિત થયેલા હોય છે અને
જેઓ કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ કરનારા હોતા નથી તેમને જરા પણ કંદર્ષના કરી શકતા નથી, દેશન કરી શકતા નથી, ત્રાસ આપી શકતા નથી. વળી એ રાજ્યોમાં છેલ્લો અંતરાય નામનો રાજ્ય મેં તને બતાવ્યો હતો જે પ્રાણીને દાન આપવા દેતો નથી, લાભ થવા દેતો નથી વિગેરે બાબતમાં બલીતો છે એમ તને જણાવ્યું હતું તે પણ આવા આસાપાસ વગરના, ઇચ્છા વગરના, દાન દેનારા, અતુલ્ય વીર્ય પરા-	

૧ દૈનંદાસપ્રમાણે એક મનુષ્યના શરીરમાં સાઠ ગણ કરોડ રોમના કુવાઓ છે.

૨ અતિથિપૂજના સાધુના સત્કારમાટે ન્દાઇ પાઇ જવું તે અતિથિપૂજન લેનસાએ સંમત છે. નુપેા કી દરિશદસરિનું બીજું જ્ઞાનાદક.

ક્રમી માણસોના સંબંધમાં શું કરી શકે? વળી એ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ છોકરાંઓ વિગેરે આ મોહરાયના લશ્કરમાં રહેલાં છે તેમાંના કોઈ પણ એવા પ્રાણીને બાધા પીડા કરી શકતો નથી. વળી

બાહ્ય રાજ્યોમાં બાકીના ચાર રાજ્યો રહ્યા (વેદ-
બાકીના ચા- નીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર) તે તો બાપડા આવ્યા
ર રાજ્યો. પ્રાણીઓનું સાંઝું જ કરે છે એટલે તેઓ તો આ
પ્રાણીને ત્રાસ આપવાને બદલે અનુકૂળપણે જ વર્તે છે.

જીતનારાનો સદ્ભાવ પણ વિરલતા.

“ ભાઈ પ્રકર્ષ ! એવા મહાત્મા પુરૂષો અંતરંગ લશ્કરપર વિજય મેળવીને પોતાની શક્તિના નેરથી નિરંતર આનંદમાં વર્તે છે, કોઈથી બાધાપીડા વગરના રહે છે અને ચિત્તવૃત્તિને ઘણી જ શાંત રાખતા ફરે છે. હકીકત એમ છે કે એ મહામોહ મહારાજ પોતાના સર્વ સાધન સાથે બાહ્ય પ્રદેશના પ્રાણી ઉપર આક્રમણ કરે છે અને તેઓને આ ભવમાં અને પરભવમાં ઘણું દુઃખ દેનારો થાય છે. આમ હોવાથી જ પ્રાણીઓ સદ્ભાવના રૂપ અસ્ત્રો (હથિયારો) નો ઉપયોગ કરીને એ મહારાજને પોતાને તાબે કરી લે છે તેઓને પછી દુઃખ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય? દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણનો સમૂળગો નાશ કરવાને પરિણામે તેઓને તો કોઈ પણ પ્રકારની ધુંય વગરની સુખપરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. વાત એમ છે કે ભાઈ પ્રકર્ષ ! બહિરંગ મનુષ્યોમાં એવા પ્રકારના માણસો ઘણા જ થોડા હોય છે અને તેથી લોકો કહે છે કે:-

શૈલે શૈલે ન માણિક્યં, મૌક્તિકં ન ગજે ગજે ।

સાધવો ન હિ સર્વત્ર, ચન્દનં ન વને વને ॥ ૧ ॥

“ દરેક પર્વતમાં માણેક હોતાં નથી, દરેક હાથીનાં ગંડસ્થળમાં મોતી હોતાં નથી, દરેક વનમાં ચંદનનાં વૃક્ષો હોતાં નથી, તેમ સાધુઓ પણ ઠેકાણે ઠેકાણે હોતા નથી.”

“ આટલા ઉપરથી ભાઈ પ્રકર્ષ ! તારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે એવી રીતે મોહરાયપર વિજય મેળવનારા અને તેના અભિમાનને ઉતારનારા પ્રાણીઓ હોય છે તો ખરા, પણ તેવા બહુ થોડા હોય છે.”

મામાના આ લાંબા જવાબને સાંભળી પ્રકર્ષ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ભવચક્ર નગરને માર્ગે.

શિશિર વર્ષન.

મા વિમર્શો મોહરાય વિગેરેપર વિજય મેળવનારા-
ઓનું વર્ણન કર્યું, તેઓનાં અધ્યાસ અને વિચારણા
રૂપક ક્યાં, તેઓનો સદ્ભાવ, શુચીઓ અને સાથે
તેની અકપતા (વિરક્તતા) જણાવી. જિજ્ઞાસુ બાળેજ
પૂરેપૂરી હકીકત સમજવા અને જોવા આતુર હતો.
તેણે મામાના જવાબપર વિચાર કરી પાછો નવો પ્રશ્ન પૂછ્યો:—

ભવચક્ર નગરનો પ્રસ્તાવ,
સેનાનીઓની સાર્વત્રિક સ્થિતિ,
અંતરંગ લોકોની યોગશક્તિ,
બાળેજનો જિજ્ઞાસાતુમિઆમહ.

પ્રકર્ષ—“મામા! જે મહાત્માઓએ^૧ આવશ્ય મોટા રાત્રના લ-
રકરપર વિજય મેળવ્યો છે અથવા તો જેમણે રાત્રીઓમાં વિજય
ઉત્પન્ન કર્યો છે તેઓ ક્યાં રહે છે?”

વિમર્શ—“બાહ્ય પ્રકર્ષ! સાંભળ. મેં ખાસ જાની પુરૂષ પાસેથી
અગાઉ સાંભળ્યું હતું કે સર્વ^૨ જ્ઞાતાંતરંધરાના આધારમૂલ, આદિ
અંત વગરનું અને અનેક પ્રકારની અદ્ભુતતાના ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ એક

૧ ઉપરના પ્રકરણ ૧૯ માં વર્ણવેલા-મોહરાયપર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા.

૨ સર્વ જ્ઞાતાંતરંધરાનો તે ભવચક્ર નગરમાં અને છે તેથી તેના આધારમૂલ.

૩ કેરો નગરની આદિ દોષ છે, અત્યુક વખતે તે વસેલ દોષ છે. આ નગર
આદિ અંત વગરનું છે.

ભવચક્ર^૧ નામનું નગર ઘણું જ મોટું અને લાંબા વિસ્તારવાળું હોવાથી તે નગરમાં બીજાં અનેક નાનાં નાનાં શહેરો- ગામો આવેલાં છે, તે નગરને અનેક પરાંઓ છે, વળી તેમાં અનેક પાડાઓ છે તથા અનેક પ્રકારનાં ઘરોની હારોની હારો આવી રહેલી છે અને વળી ત્યાં અનેક દેવાલયો (દેવકુલો) પણ આવી રહેલાં છે. ત્યાં એટલી જાતના લોકો વસે છે કે તેઓની સંખ્યાની ગણતરી કરવી પણ તદ્દન અશક્ય છે. મને એમ લાગે છે કે જે બહિરંગ લોકોએ પોતાના વીર્યથી આ મહામોહ મહારાજ પ્રમુખ મોટા શત્રુ વર્ગને હાલકલોલ કરી મૂક્યો છે તે લોકો ત્યાં જ વસતા હોવા જોઈએ.”

પ્રકર્ષ—“ ત્યારે મામા ! તમે જે નગરની વાત કરી તે અંતરંગ નગર છે કે બહિરંગ નગર છે ?

વિમર્શ—“ એક અપેક્ષા ધ્યાનમાં લઈને એ નગરને અંતરંગ કે બહિરંગ કહી શકાય તેમ નથી, કારણકે એ નગરમાં જેમ બહિરંગ પ્રાણીઓ છે તેમ અંતરંગ લોકો પણ ત્યાં જ વસે છે; હકીકત એમ છે કે આ મોહરાજનો સમોવડીઓ સંતોષ^૨ નામનો દુશ્મન છે તે પણ એ જ નગરમાં વસે છે અને આ મોહરાયનું લશ્કર એ જ નગરને ઘેરો ઘાલીને પડેલું છે.”

પ્રકર્ષ—“ મામા ! આ મોહરાજના લશ્કરીઓ તો અહીં ચિત્ત-વૃત્તિ અટવીમાં છે છતાં ભવચક્ર નગરમાં પણ વળી તે કેવી રીતે હોઈ શકે ? બે જગ્યાપર એક સાથે કેમ રહી શકે ?”

વિમર્શ—“ ભાઈ ! એ મહામોહ રાજા વિગેરે અંતરંગ લોકો તો યોગી જેવા છે, ખરેખર યોગી જ છે; તેથી તેઓ અહીં પણ દેખાય છે અને ત્યાં પણ રહે છે તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી. કારણ કે યોગીની પેઠે તેઓ ધારે તેવાં અને ધારે તેટલાં રૂપ કરી શકે છે, પારકા^૩ પુરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે, મરજી આવે ત્યારે અંત-

૧ ભવચક્ર : આજો સંસાર. અરઘટ્ટધટ્ટિની આખી રચના આ નગરમાં સમાય છે. માત્ર મોક્ષના જીવો જ એ નગરની બહાર છે.

૨ મનુજગતિ આદિ નગરી કહેવાય, તેના ભરતાદિ વિભાગો પરાંઓ, તેમાંના ગામ શહેરો તે પાડાઓ અને દેવકુળો તે બાર દેવલોકાદિ દેવસ્થાનો એમ બેસે છે. ભા. ૬.

૩ આ સંતોષ મોહરાયનો મોટો દુશ્મન છે. તેની હકીકત અગાઉ ઘણી વખત આવી છે. દાખલા તરીકે જુઓ પૃષ્ઠ. ૩૮૯-૩૯૭.

૪ પરપુરપ્રવેશ : અન્યના શરીરમાં આત્માએ પ્રવેશ કરવો. આ યોગનો વિષય છે. જુઓ યોગસાસ્ત્ર-પ્રકાશ પાંચમો-સ્લોક ૨૬૦-૧.

ધાન થઇ જાય છે, વળી ધ્યાન પહોંચે ત્યારે ગમે તે સ્થાનકે પ્રગટ થઇ આવે છે અને એ પ્રમાણે હોવાથી એ મહામોહ આદિ સર્વે સેનાનીઓ અજબ શક્તિ અને માહાત્મ્યવાળા છે. પોતાની મરજી આવે ત્યાં તેઓ જઈ શકે તેવા હોવાથી એવી કોઈ જગ્યા નથી કે જ્યાં તેઓ ન વસતા હોય. આ પ્રમાણે અંતરંગ અને બહિરંગ સર્વે લોકોનો પોતામાં સમાવેશ કરનાર તે ભવચક્ર નગર હોવાથી તેને બહિરંગ પણ કહી શકાય અને અંતરંગ પણ કહી શકાય તેમ છે.”

પ્રકર્ષ—“ત્યારે તો ત્યાં સંતોષ પણ વસતો હોય અને આવા મહા અભિમાની રાજાઓના ગૌરવને તોડનાર મનિષ્ઠાનુ બાહેજ, હાતમા પુરો પણ વસતા હોય એવું તે ભવચક્ર નગર છે તો તો તે ઘણું જ જોવા લાયક હશે ! મને તો તે જોવાનું ઘણું જ કુતુહલ થયું છે તો મારા ઉપર કૃપા કરીને તે નગર તો મામા ! મને જરૂર બતાવો. આપણે હવે તે જ નગરે જઈએ.”

વિમર્શ—“ભાઈ ! આપણે જે કામ માટે આવ્યા છીએ તે કામ સિદ્ધ થઈ ગયું છે. આપણે વિપદાભિલાષ મંત્રીને જોયો. એ રસનાનો પિતા છે એટલે તેને ઉત્પન્ન કરનાર છે એ પણ આપણે નિશ્ચયથી જોઈ લીધું. આથી આપણે રસનાના મૂળની શોધ કરી લીધી એટલે જે કાર્ય કરવા માટે આપણને રાજ્યઆરામ થઈ હતી તે કાર્ય આપણા ધ્યાનમાં બરાબર આવી ગયું અને કામ પૂર્ણ થઈ ગયું. માટે હવે આપણે જ્યાં ત્યાં જવાનું શું કામ છે ? આપણે આપણા સ્વસ્થાન તરફ જ પાછા ફરવું યોગ્ય છે, કારણ કે આપણો સંદેશો આપણે પૂરો કર્યો છે.

પ્રકર્ષ—“નહિ મામા ! નહિ ! એમ ન બોલો. તમે ભવચક્રનગરનું વર્ણન કરીને તે નગર જોવાનું મારા મનમાં કુતુહલ તણિ. એટલું કહીને ઉત્પન્ન કર્યું છે, તેથી હવે એવું મળતું નગર બતાવ્યા વગર પાછા ચાલ્યા જવું એ તો કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. વળી આપને યાદ હશે કે રસનાના મૂળની શોધ કરવા માટે પિતાજીએ આપણને એક વરસની મુદત આપેલી છે અને આપણે ત્યાંથી વિદાય થયા ત્યાર પછી તો માત્ર

૧ વાચકને યાદ કરાવવું એવું કે તેઓ વિષ્ણુજીની ઇચ્છાથી રસનાની મૂળદક્ષિ નિદાનવા નીકળી પડ્યા છે અને તે કામ કરવા માટે એક વરસની તેમને મુદત આપવામાં આવી છે. શુભા ૫. ૭૮૨.

શરદ્ અને હેમંત એ બે જ ઋતુઓ પસાર થઈ છે અને હાલ શિશિર ઋતુનો કાળ વર્તે છે. જુઓ:—

શિશિર વર્ણન.

પ્રિયંશુની લતાઓ ઉપર મુંદર માંજરો આવી ગઈ છે. રોધ્ર (લોધ્ર) નામના વૃક્ષોની વૃક્ષરીઓ વિકાસથી જાણે હસતી હોય તેવી મુંદર લાગે છે. તિલકનાં વનોમાં અત્યારે કળીઓ અને માંજરો ઊભરાઈ નીકળેલી દેખાય છે. વળી—

શિશિરતુપારકણકનિર્દગ્ધમશેપસરોજમણ્ડલં,
સહકિસલયવિલાસસુભગેન મહાતરુકાનનેન મોઃ ।

પથિકગણં ચ શીતવાતેન વિકમ્પિતગાત્રયટ્કં,
નનુ સ્વલસદશ ઇપ તોપાદિવ હસતિ કુન્દપાદપઃ ॥^૧

શિશિર ઋતુના હીમના કણીઆઓથી સર્વ કમળો બળી ગયેલાં છે (શિશિર ઋતુમાં કમળના ડાંડા જ દેખાય છે, કમળ વસંત ઋતુમાં પાછા ખીલી નીકળે છે.) મોટાં મોટાં ઝાડવાળાં જંગલો કિસલયના વિકાસથી મુંદર-સૌભાગ્યવાન દેખાય છે. મુસાફરોનાં શરીરો ઘણા સખ્ત ડાંડા પવનથી ધ્રુજી રહેલાં હોય છે. મોગરો એ બધી હકીકત જોઈને હુઝ્યા માણસની પેઠે આનંદથી હસતો જણાય છે.

નૂનમત્ર શિશિરે વિદેશગાઃ,
સુન્દરીવિરહવેદનાતુરાઃ ।
શીતવાતવિહતાઃ ક્ષણે ક્ષણે,
જીવિતાનિ રહ્યન્તિ મૂઢકાઃ ॥

૧ શરદ્ ઋતુ લાદરવા આસોમાં હોય છે. હેમંતના માસ કાર્તિક માગસાર છે. શિશિરની શરૂઆત પોષ માસથી થાય છે.

૨ પ્રિયંશુઃ રાયણનું ઝાડ. ગજપીપરના નાના વૃક્ષને પણ પ્રિયંશુ કહે છે.

૩ રોધ્રઃ વૃક્ષ વિશેષ. એનું ગુજરાતી નામ મળી શકતું નથી. તિલકને તલ પણ કહે છે.

૪ સહજં મુલનવિલાસસુભગેન એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે.

૫ એનાં દરેક ચરણમાં ૨૯ માત્રા છે એથી માત્રામેળનો હંદ જણાય છે. એના નામ માટે કોઈ હંદશાસ્ત્રનો ગ્રંથ જોવો.

૬ મોગરાને ફૂલ શિશિર ઋતુમાં આવે છે. પારકાને ઠરી જતાં જોઈ હુઝ્યા માણસો આનંદ પામે છે તેમ મોગરો ખીજને ઠરી જતાં જોઈ હસતો જણાય છે.

૭ આ 'રથોદ્ધતા' હંદ છે.

૮ શરાઃ (તુરાઃ ને બદલે) પાઠાંતર. શરનો અર્થ તીર છે. વીરહમાં તીર લાગતા નથી તેથી આ પાઠ બરાબર લાગતો નથી. છેલ્લી પંક્તિમાં જીવિતા વિરહ્યન્તિ સૂત્રકા એવો પાઠ છે. આ પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે.

આ શિશિર ઋતુમાં પરદેશ ગયેલા મૂઢ પતિઓ પોતાની પ્રેમાળ મુદરીઓના વિરહથી આતુર થઇ જાય છે અને હંસ પવનથી વારંવાર દરેક ક્ષણે પોતાના જીવનને જાણે છેડી દેતા હોય તેવા નરમ બની જાય છે.

પદ્ય મામ શ્વેતમુક્તરાયણ,
ભાસ્કરેણ પરિચરિતં દિનમ્ ।
શયંતી ચ ગમિતેપદ્મતા,
પૂર્વેરાત્રિપરિમાણતોઽધુના ॥

મામા ! જુઓ, સૂર્ય હવે ઉત્તરાયણનો થયો છે તેથી દિવસ મોટો થવા લાગ્યો છે. રાતો થોડી થોડી નાની થઇ છે અને તેથી કરીને પ્રથમની રાતો કરતાં ટુંકી થવા માંડી છે.

મહલાગરૂપવંરેપિ શ્વેત,
ચરરણકકમ્પલત્તિયુતે ।
મહુમોહનૃણાં શિશિરેઽન્ન સુખં,
નહિ પીનેષપુર્ણલનાચિરદે ॥

જે ઘરોમાં રક્ષક નામના હરણના રોમની તળાઇઓ હોય અને જ્યાં અગરના ધૂપથી વાતાવરણ મધમધાપમાન રહેતું હોય તેવાં ઘરોમાં પણ આ શિશિરઋતુમાં મોહપરવરા પ્રણીને મુઠ શરીરવાળી સહનાના વિરહમાં જરા પણ મુખ મળતું નથી.

‘અયામિચરિતં તેજો, મહત્ત્વં ચ દિષાકરે ।

અથવા વિમુક્તદક્ષિણાર્કોક્તિઃ મ્હાનિલાઘવકારણમ્ ॥

સૂર્યનું તેજ વધી ગયું છે અને તે મહાન પદને પામેલ છે અથવા જેણે ‘દક્ષિણાર્કા છેડી દીધી હતી તેની વધારે મ્હાનિ’ થવાનું શું

૧ સંક્રાન્તથી સૂર્ય ઉત્તરાયણનો થાય છે, ભારથી દિવસ મોટો થવા માટે છે અને રાતો ટુંકી થતી જાય છે.

૨ શ્વેતને બદલે શ્વેત પાક છે. (ગ્રીટક હંદ છે.)

૩ કીનને બદલે કીટ પાક છે. ‘પીન’નો અર્થ પાંદું વર્ણવાળી સ્ત્રી થાય છે.

૪ અથવા રક્ષક એટલે રક્ષક પણ થાય. નીચે તળાઇ, ઉપર રક્ષક આ સર્વ શરીરમાંથી બચવાના હવાય છે.

૫ ‘અનુદુષ્’ શ્વેત છે અયામિ ચરિતં એવો પાક સરઆતમાં અન્યત્ર છે.

૬ દક્ષિણાર્કના અર્થે (૧) દક્ષિણ આસા. દક્ષિણ દિસા. સૂર્ય આ ઋતુમાં ઉત્તરાયણનો થાય છે. આસા એટલે દિસા (૨) દક્ષિણ-બક્ષિસની આસા. એને જે બાજુ મૂકી દે. જુઓ પૃ. ૭૮૬.

૭ મ્હાનિ (૧) સૂર્યપદ્મ-ઓછા પ્રકાર (૨) માનનાર પદ્મ-વધુતા, હસણા.

કારણ રહે છે ?' (સૂર્ય દક્ષિણદિશાનો સંબંધ છોડી દીધો છે તેથી તેનામાં જે અલ્પ પ્રકાશરૂપ લઘુતા થતી હતી-થયા કરતી હતી તે દૂર થઈ; ભીક્ષાવૃત્તિ કરનાર માણસ ન્યારે દક્ષિણની આશા છોડી દે એટલે પછી એને માનહાનિરૂપ લઘુતા થવાનું બીજું શું કારણ છે ?)

‘કાર્યમારં મહાન્તં નિજસ્વામિનો,
યાન્ત્યનિષ્પન્નમેતે વિમુચ્યાધુના ।
પश्य माम स्वदेशेषु दुःसेवकाः,
शीतभीताः स्वभार्याकुचोष्माशया ॥

ભુઓ મામા ! (પરદેશમાં કામ કરવા મોકલેલા) સ્વામીદ્રોહી સેવકો (આ ઋતુમાં) ઠંડીથી ડરી જઈને પોતાના સ્વામી (શેઠ) ઉં ને મદ્દાન કામ કરવા ગયેલ હોય છે તેને અરધે રસ્તે અધુરૂં મૂકી દઈને પોતાની પ્રેમાળ પત્નીના દીર્ઘ સ્તનની ગરમીની આશાએ સ્વદેશ તરફ પાછા ફરે છે.

ये दरिद्रा जराजीर्णदेहाश्च ये,
वातला ये च पान्था विना कन्धया ।
भोः कदा शीतकालोऽपगच्छेदयं,
माम जल्पन्ति ते शीतनिर्वेदिताः ॥

મામા ! ભુઓ, જેઓ જાતે ગરીબ હોય છે, જેઓનાં હાડ ઘડ-પણુને લીધે ખડખડ થઈ ગયેલાં હોય છે, જેઓનાં શરીરમાં વાતનું જોર થઈ ગયેલ હોય છે, જે મુસાફરીમાં હોય છે અથવા જેઓની પાસે જોહવા માટે કંથા (ફાટેલ ગોદડી) પણ હોતી નથી, તેઓ ઠંડીની ખીણને લીધે ‘આ શીતકાળ તે હવે ક્યારે પતશે ?’ એમ બોલ્યા કરે છે.

यावमश्वादिमक्ष्णाय लोलूयते,
भूरिलोकं तुपारं तु दोदूयते ।
दुर्गतापत्यवृन्दं तु रोहूयते,
जंयुकः केवलं माम ! कोकूयते ॥

મામા ! ઘોડા વિગેરેના ભક્ષણ માટે જવની કાપણી કરવામાં આવે છે. સખત ઠંડી થવા પ્રાણીઓને ત્રાસ આવે છે. દુઃખી દરિદ્રી લોકોનાં હોકરાં શીતના દુઃખથી રૂએ છે, માત્ર એક શિયાળા-વાં જ આનંદના અવાજે ક્યાં કરે છે.

* ‘સ્વનિ’ એ છે તે જ હા આ પત્નીના બે સ્થાનમાં પ્રભુ છે.

૧ જવને કાપ ન થાય તે સ.ય છે.

૩ નિઃશ્વરેને આ જુગ જમદુ અનુદાન છે.

‘વહન્તિ યન્ત્રાણિ મહેષુપીલને,^૧
 દિમેન શીતા ચ તદાગસન્તતિઃ ।
 જનો મહામોહમહત્તમાહવા,
 તથાપિ તાં ધર્મધિવાચમાહતે ॥

ચોટી ચોટી શેરડી પીલવાના વાંદોમાં ચીનુડાઓ ચાલુ થઈ ગયા છે, તળાવો દિમથી તદન દંડા થઈ ગયાં છે, છતાં પણ લોકો મહામોહના મોટા વટર (મિથ્યાદર્શન)ની આજ્ઞાથી તેમાં ધર્મબુદ્ધિથી પડે છે, માની લે છે કે સખ્ત ઠંડીમાં અણુગળ પાણીમાં આન કરવાથી તેમને ધર્મ પ્રાપ્તિ થશે.

*

*

*

“મામા ! આ શિશિર કાળ હવે તો લગભગ પૂરો થવા આવ્યો છે. આપણને ધર ઓળવાને તો હજુ છમાસ જ લગભગ ચાલુ માગણી. પૂરા થવા આવ્યા છે, ત્યારે આપથી એટલા યોગ્ય વખતમાં તે સા સાંઝે ત્રાસ પામી જાઓ છો ? મારા ઉપર મહેરબાની કરીને આપ ભવચક્ર નગર તો મને જરૂર બતાવો. ત્યાર પછી આપને જેમ રૂચે તેમ કરજો.”

ભવચક્ર નગરે જવાની બાબતમાં ભાણેજનો દૃઢ આશ્રય લેઇને મામાએ સંમતિ આપી એટલે મામા ભાણેજ ભવ-
 આખરે સ્વીકાર. ચક્ર નગરે જવાને તૈયાર થયા. જતાં જતાં તેઓએ મહામોહ મહારાજનું ચતુરંગ બળ જોઇ લીધું : એ સરકરમાં મિથ્યાદર્શન વિગેરે અનેક રથો હતા, તેમાં અમત્વ વિગેરે અનેક હાથીઓ મર્જના કરી રહ્યા હતા, અજ્ઞાન વિગેરે ઘોડાઓ દેવા-
 રથ કરી રહ્યા હતા અને દીનતા, અપજતા, લોહુપતા વિગેરે પાળા-
 ઝોપી તે બરપૂર હતું. એવી રીતે રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળાઓના એ જખરજસ્ત મોટા ઘરફરને ચારે તરફથી બરાબર જોઇ લઇને મામા ભાણેજ એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીથી બહાર નીકળ્યા.

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

૧ ‘વટસ્સવિદ’ શબ્દ છે.

૨ જરૂરે એવો પણ ખાસ છે. બીજી દક્ષિણા મત્સ્ય ને બાલે જ્ઞાતિ પણ છે.

અવચરને માટે.

મામા ભાણેજ વચ્ચે મુંદર ચર્યા.
મદામોદ્ધ કર્મપરિણામનો સંખંધ.
એક નાનો ભાઈ-પ્રીજો મોટો ભાઈ.
પંચગી, ઝગીર, વારસાદક, સમગ.

મિત્રાગીર, પંચગીનાં સ્વામીને પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને વચ્ચે મુંદર ચર્યા વિમર્શ અને પ્રકર્ષ કુચમુકામ કરતા
ભાણેજ ભાણેજને માટે પડી ગયા. મજાત દરમજાત રસ્તો કાપતાં
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના
મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

મામા ભાણેજને પડેલા મોનરાયના પદાન નાખીને પડેલા મોનરાયના

કોઈ વખત ખરાબ લાગે તેવું પણ કરે છે, જ્યારે આ (મહામોહ) બાઈથી તો એવા છે કે તે તો લોકોને તદ્દન ખરાબ લાગે, દેરાનગતિ કરે અને ત્રાસ આપે એવાં જ કામો કરે છે. વળી એક બીજી પણ વાત છે: આ (મહામોહ) મહારાજ લગાઈ કરી છત મેળવવાની ઇચ્છાવાળો છે ત્યારે પેલો (કર્મપરિણામ) રાજ બહુ નાટકપ્રિય છે, એને નવા નવા ખેલ લેવા બહુ ગમે છે. આ પ્ર-

નાટકપ્રિય કર્મપ- માણે હોવાથી પેલા સર્વે નાના મોટા રાજાઓ છે તે
રિણામ, ત્રાસ આ- સર્વે મહામોહ રાજની સેવના હમેશાં કર્યાં કરે છે,
ખાર મોહરાય. છતાં લોકોમાં તો એમ જ કહેવાય છે કે એ કર્મ-
પરિણામ રાજ ને આ મોહરાયના બાઈ થાય છે

તે જ મોટા રાજ છે, કારણ કે એનો રાજ્યવિસ્તાર મોહરાજના કરતાં પણ વધારે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મોહરાજ પોતે અને તેને સેવનારા સર્વ રાજાઓ કર્મપરિણામ રાજની પાસે વારંવાર જઈને, તેના આનંદમાં વધારો કરવા માટે નાટક કરી આવે છે. એ રાજાઓ જ્યારે કર્મપરિણામ રાજ પાસે નાટક કરવા જાય છે ત્યારે તેઓમાંના કોઈ તો જાતે જાનારાઓનું કામ કરે છે, કેટલાક વીણા વિગેરે વગાડે છે અને કેટલાક પોતે જ મૃદંગ વિગેરે વાજિંત્રોનું રૂપ ભક્તિપૂર્વક ધારણ કરી લે છે. સંક્ષેપમાં કહું તો ને આ સંસારનાટક ચાલે છે તેમાં મહામોહ વિગેરે સર્વ રાજાઓ હેતુપણું પામે છે એટલે કે નાટક કરનારાઓ થાય છે અને એ કર્મપરિણામ મહારાજ પોતાની કાળપરિણતિ સીસાથે બેસીને એ સંસારનાટક જોઈને આનંદ મેળવે છે અને મોજ માણે છે. આટલા માટે આ સર્વ રાજાઓનો તે કર્મપરિણામ રાજ ઉપરી-સ્વામી છે એટલું જ નહિ પણ એ ઉપરાંત બીજા ને ને અંતરંગ રાજાઓ છે તે સર્વનો લગભગ ઉપરી એ જ મહારાજ છે. એમાં સાર એટલો જ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજ આખા સમુદાયનો ઉપરી છે-સારા અને ખરાબ સર્વ રાજાઓનો નાયક છે અને આ મહા-મોહરાય તો તેના એક વિભાગનો જ ઉપરી છે અને કર્મપરિણામ મહારાજના હુકમને ઉઠાવનારો છે.

“એ બાબત હજી પણ વધારે સ્પષ્ટ રીતે તારે સમજવા યોગ્ય છે તેથી હું કહું છું તે ખરાબર લક્ષ્યમાં રાખી લે. ને ને અંતરંગ લોકો પ્રાણીઓનું સારૂ અથવા ખરાબ કરનારા છે તે સર્વને પ્રવર્તિ-વનાર ઘણે ભાગે એ કર્મપરિણામ મહારાજ જ છે. નિર્વૃત્તિ નગરી બાદ કરીને બાકી જેટલી નગરીઓ અથવા રાહરો અંતરંગ પ્રદેશમાં

પામિત હોઈ ક્રમસર તેઓ પાસે આવેલ છે કે તે રાજ્યો હોઈ બી-
જનાં છે અને આ લોકોએ જબરાઈથી પચાવી પાડ્યાં છે?”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકૃષ્ઠ ! એ કાંઈ એ લોકોના આપદાદાનું
રાજ્ય નથી અને એ તેમની પાસે ક્રમસર આવેલું

બળાહારથી

પણ નથી; એ તો પારકું રાજ્ય છે અને એ લોકોએ

રાજ બન્યા.

બળાહારથી પચાવી પાડેલ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી

પ્રાણી કર્મથી આવૃત્ત હોય છે અને તેથી જ્યાં સુધી

બહિર્ગ પ્રદેશમાં રહેતો હોય છે. ત્યાં સુધી મેં તને અગાઉ જણા-

વેલ છે તેમ તે સંસારીજીવ કહેવાય છે. એવા પ્રાણીની ચિત્તવૃત્તિ-

રૂપ મહા અટવીમાંથી અને બહાર કાઢી મૂકી તે અટવીનું રાજ્ય

ખુંચવી લઈને પોતાની શક્તિથી એ લોકો તે અટવીપર રાજ્ય કરે છે.”

પ્રકૃષ્ઠ—“એવી રીતે પારકા રાજ્યને પચાવી પાડવાને કેટલો

વખત થયો? તે મામા ! અને સાથે સાથે જણાવી દો.”

વિમર્શ—“ભાઈ ! એ રાજ્ય બંને રાજ્યોએ ક્યારે લીધું તેની

શરૂઆત (આદિ) હું જાણતો નથી, પણ એ આ-

પચાવી પાડ-

વાતમાં સુદાની અંદરની હકીકત શું છે તે હું તને

વાતો સમય.

બરાબર સમજાવું એટલે તારા મનમાં જે સંશય છે

તે તદ્દન દૂર થઈ જશે. હકીકત એમ છે કે કર્મ-

પરિણામ રાજ છે તે હંમેશાં કેટલાકને કાંઈ આપે છે અને વંણી કેટ-

લાકને કાંઈ આપ્યું હોય તે તેની પાસેથી ખુંચવી લે છે એવા તેના

સ્વભાવ છે, તેના સર્વ સામંતોના મુખે તેના પગ આગળ નમન

કરી રહેલા છે અને તે એવા સારા સંયોગોમાં સ્થિત થયેલો છે કે

તેના પ્રભાવમાત્રથી તેનાં સર્વ કાર્યોનો વિસ્તાર સિદ્ધ થઈ જાય છે. તે

રાજપિરાજ છે, મોટો રાજ છે અને રાજ્યસિંહાસનનો માલીક છે. હવે

આ જે મહામોહ મહારાજ કહેવાય છે તે તેના સંન્યતું બરાબર રક્ષણ

કરનાર અને સંભાળ લેનાર છે, તેણે આપેલ ખાનગી સલાહ પ્રમાણે

તેની સેવા કરનાર અને તેનું કામ હાથનાર છે, તેના ખજાનામાં

વધારો કરનાર છે અને એ કે તેની આજ્ઞાનો અમલ કરનારો છે તો

પણ તેનામાં પુરુષાતન ઘણું છે તેથી રાજકાર્યમાં પોતાની મરજી આવે

તે પ્રમાણે તે તેની પરિપાલના કરે છે. લોકોમાં આ પ્રમાણે વાતો

૧ અટવીના અસલ માલીક જીવ પોતે જ છે. તેને ત્યાંથી દૂર રાખી ચિત્ત-
વૃત્તિપર પેલા રાજ કબજો મેળવે છે. જરા કષ્ટના વાપરવાથી સમજાઈ જાય
તેથી હકીકત છે.

૨ જીવ અને કર્મનો સંબંધ અત્યંત છે.

ચાલે છે કે મોહરાજ પરાક્રમી છે, લડવૈયો છે અને કર્મપરિણામને નાટક ઘણું ગમે છે તેને લઈને પંડિતોએ મહાશિહાસન ઉપર બેઠેલ ઉપરના રાજા તરીકે મહામોહને ગણાવ્યો છે. બાકી વાસ્તવિક રીતે જોતાં ભાઈ પ્રકર્ષ ! એ બંને રાજામાં કાંઈ પણ ભેદ નથી અને ખરી રીતે તો આ એક જ રાજ્ય છે એમ તારે સમજવું.

વસ્તુતઃ એ-

ક રાજ્યતા.

કહેવાનો આશય એ છે કે કાર્યના પરિણામને લઈને અને વ્યવહારમાં મોહનું પ્રાબલ્ય વધારે હોવાથી તેને

ખાસ રૂપક આપી બતાવેલ છે, બાકી તેનું રાજ્ય

અને કર્મપરિણામનું રાજ્ય તેટલા પૂરતું તો એક જ છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા ! મારા મનમાં જે રાંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી તે હવે નાશ પામી ગઈ છે. આપશ્રી જેવા જ્યારે મારી નજીક હોય ત્યારે સંશય વધારે વખત ટકી રહે એ બનવા જેવું જ નથી !”

આવી રીતે જ્ઞાનગોષ્ઠિ અને વિદ્વત્તાભરેલી ચર્ચા કરતાં મામા ભાણેજ ભવચક્ર નગરને માર્ગે આગળ વધ્યા જતા હતા તેથી રસ્તાનો થાક તેમને જરા પણ જણાતો ન હોતો. એ પ્રમાણે મુસાફરી કરતાં કેટલેક દિવસે તેઓ ભવચક્રનગરે આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વસંતરાજ-લોસાક્ષ.

વસંતવર્ણન.

મર્શ અને પ્રકર્ષ જ્યારે ભવચક્રનગરે આવી પહોંચ્યા તે વખતે શિશિર ઋતુ પૂરી થઈ ગઈ હતી અને કામદેવને અત્યંત વહાલી અને લોકોને અનેક પ્રકારના ઉન્માદ કરાવનારી વસંત ઋતુ શરૂ થઈ હતી. હવે મામા ભાણેજ એ ભવચક્રનગરની બહાર ઉદ્યાનોમાં ફરતા હતા તે વખતે તેમણે વસંતનો કેવો અનુભવ કર્યો તે સાંભળો—

૧ વસંતને ઋતુ તરીકે રુચ્ચાનીમા સ્ત્રીવિશે ખખ્ખુ બોલાવાય છે. સમૃદ્ધતા તે વસંત નિમિત્તમાં જ વપરાય છે આથી અત્ર બંને દિવસમાં અવારનવાર તે સ્ત્રી વાપર્યો છે.

વસંત વર્ણન.

કુદરતની બહીદારી,
મુશપાન ગાષ્ટિવર્ણન,
વિશ્વાસિનીઓની શોભા.

નૃત્યપ્રિય દક્ષિણપથનવશોદ્ધેહ્યમાનકોમલલતાવાહુદળૈર્ગાયત્રિય
મનોહ્રવિદ્મકલકલકલવિદ્યતૈર્મહારાજાધિરાજપ્રિયચયસ્યકમકરકૈત-
નસ્ય રાજ્યાભિષેકે જયજયશબ્દમિથ કુર્વાણો મત્તકલકોકિલાકુલકો-
લાહલકણ્ઠકૂજિતૈસ્તર્જયપ્રિય વિલસમાનવરચૂતૈકલલિફાતર્જનીભિરા-
કારયપ્રિય રક્તાશોકકિસલયદલલલિતતરલકરવિલસિતઃ પ્રણમપ્રિય
મલયમાદતાન્દોલિતનમચ્છિસ્તરમહાતરુત્તમાઙ્ગેર્હસપ્રિય નયવિકસિત-
કુસુમનિકરાદૃહાસૈ રુદ્રપ્રિય ક્રુદિતવૃન્તયન્ધનનિશતમાનસિન્દુવારસુમ-
નોનયનસલિલૈઃ પઠપ્રિય શુકસારિકાસ્ફુટાક્ષરોહ્યાપજલ્પિતૈન સોત્ક-
ળ્લક દ્ય માધવીમકરન્દવિન્દુસન્દોહાસ્વાદનમુદિતમત્તમધુકરફુલક્ષ-
ણક્ષણાયિતનિર્મરતયા

“આ ઋતુમાં દક્ષિણદિશાના પવનના બેરથી ચાલતી કોમળ
લતાઓરૂપ બાહુદંડથી બને છે (વસંતઋતુ) નાચ કરતી હોય એમ
લાગતું હતું; મહારાજાધિરાજ (મોહરાય)ના અત્યંત વહાલા મિત્ર મક-
રંધ્રજ (કામદેવ)ને હાથમાં રાજ્યાભિષેક થવાનો હોવાથી તે પ્રસંગે
બને ‘જય જય’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતી હોય નહિ એવી કોકિલા-
ઓના સમૂહના મધુર ઠંઠમાંથી નિકળતાં મધુર અવાજથી તેમજ ખીજ
નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓનાં કલકલ અવાજથી બને વસંતઋતુ ગાયન
કરી રહી હોય તેમ લાગતું હતું; વિશ્વાસ કરતાં સુંદર આંખોની કળિ-
ઓ રૂપ તર્જની (અંશુલા પારોની) આંગળીવડે બને ખીજઓનો
વિરરકાર કરતી હોય તેમ લાગતું હતું; રાતા અશોકનાં નખીન મુકો-
મળ પત્રના સમૂહોરૂપ સુંદર ચપળ હાથોની નિરાનીથી બને બો-
લાવતી હોય એમ લાગતું હતું; મલયદેશ (મલબાર-દક્ષિણદિશા)ના
પવનથી હાલી રહેલાં અને નખી જતાં મોટાં મોટાં શિખરોપર આવેલાં
મોટાં વૃક્ષોરૂપ મરતકોથી બને તે ઋતુ નમરકાર કરતી હોય એમ
લાગતું હતું; નવા વિકાસ પામેલાં પુષ્પોના સમૂહથી અદ્ભુતપૂર્વક
બને હસતી હોય એમ લાગતું હતું; સિન્દુવાર જાતિનાં પુષ્પો
પોતાનાં વિર(હિન)માંથી બંધનમુક્ત થઈ છૂટાં પડી જમીનપર પડતાં

૧ રહેનાં પાંદડાં જમીનપર પડી નવ છે ત્યારે તેના મૂળમાંથી રૂપ બેડું
જન્મ નીચે છે.

હતાં તેની આંખોમાંથી નીકળતાં પાણીરૂપ જળવડે જાણે તે ઋતુ રહતી હોય તેમ લાગતું હતું; શુક્ર અને સારિકાઓના કલકલ મધુર ધ્વનિરૂપ પ્રગટ અક્ષરોવડે જાણે પાઠ કરતી હોય તેમ જણાતું હતું; મધુના ઘિન્દુઓનો સ્વાદ લેવાથી આનંદમાં આવી ગયેલ મસ્ત ભ્રમરોના ગણગણાટથી ચારે તરફ અવાજ કરતી હોવાથી જાણે રતિબંધ (ઉલ્ક) યુક્ત હોય અથવા ઉત્સાહવાળી થયેલી હોય એવી દેખાતી હતી.^૧

૨૩૨૧૨ નર્તનરોદનગાનપર:

પવનેરિતપુષ્પજધૂલિધર: ।

સ વસન્તઋતુર્ગ્રહરૂપકર;

કલિતો નગરોપવનાન્તચર: ॥

એવી રીતે નર્તન રોદન ગાન આદિ નવ ભાવોમાં વસંતઋતુ પરાયણ થઈ ગઈ છે તેથી જાણે (નવ)^૨ ગ્રહો રૂપ તેના નવ હાથો હોય તેવી દેખાય છે, પવનથી ઢૂલોમાં રહેલ સુગંધી પરાગને ચારે તરફ ફેલાવી રહી છે અને ઘણી સુંદર રીતે નગરમાં અને નગરની બહાર ઉપવન-ઉદ્યાનોમાં વિસ્તરી રહી છે.” પછી વિમર્શ મામાએ કહ્યું “ભાઈ પ્રકર્ષ! તને ભવચક્રનગર જોવાનું કુતૂહળ બરાબર થોડા વખતે થયું છે કારણ કે આ નગરનું સુંદરમાં સુંદર સ્વરૂપ આ ઋતુમાં જ દેખાય છે, માટે એની સર્વ સૌંદર્યલીલા જોવાનો આ બરાબર વખત છે. જો! નગર બહારના બગીચાઓમાં લહેર કરવાને નીકળી પડેલા આ નગરવાસી જનોની કેવી અવસ્થા વર્તે છે !

૨૩૨૧૩ સન્તાનકવનેષુ પરિમુહ્યતિ ધાવતિ વકુલવૃક્ષકે,

વિકસિતમાધવીષુ ધૃતિમેતિ વિલુભ્યતિ સિન્દુવારકે ।

પાટલપલ્લવેષુ ન ચ તૃપ્યતિ નૂનમશોકપાદપે,

ચૂતવનેષુ યાતિ ચન્દનતરુગહનમથાવગાહતે ॥

લોક ૨૩૨૧૩ સંતાનક નામના વૃક્ષોનાં વનોમાં મોટી રહ્યા છે, બહુલ-વૃક્ષ તરફ દોરે છે, વિકસ્વર થયેલા મોગરામાં શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે,

૧ વસન્તઋતુનાં નવ ભાવ જતાવ્યા તે સર્વ કામદેવના કલદ્રુપરૂપો છે. નવ ભાવો નવ છે: નર્તન, ગાન, રોદન, આકર (ખેલાવવું તે), પ્રભુમન, હસન, રેદન, પાન, ઉલ્ક (રતિબંધ). આ સર્વ ભાવો ગદ્ય વર્ણનમાં આવી ગયા.

૨ ‘ગ્રહો’ છટ.

૩ નર્તન નિમિત્તે નવ માટે જુઓ ઉપરની નોટ નં. ૧. આ નવ કાર્યરૂપ નવ હાથની કાવના સ્ત્રિએ કરી છે એકનો અર્થ ‘ગરો મધુસૂ’ એમ પણ થાય છે.

૪ વાન. દરેક પાદમાં ૨૮ માત્રા છે.

૫ કદની અમરશવરમાં આવેલું એક જાડનું વૃક્ષવિશેષ જેને કદપરુષ પણ કહે છે

હુવાર (નગોદનાં ગ્રાંથ)માં લેખાય છે, 'પાટલના પક્ષવાની ક્ષીણ
લેહાળતાં તેા તેજીએ વૃષ્ટિ થતી જ નથી અને તેવીજ સ્થિતિ અંગ્રોફ
શની સાથે થાય છે. વળી તેઓ આંઆનાં આંધાં મોઢાં વનામાં જાય
અને અંદનાં વૃક્ષોની ઝડીમાં પાત્ર પાત્ર, આનંદથી પ્રેમ કરે છે.

‘ઈતિ મધુમામપિકામિતે રમણીયતરે ક્ષિરેષામાન્નિવંચ.

પનેવાં જાતુ દષ્ટિકા ચિલ્લતિ સુચિર્વદેન્નરુદ્રનાને ॥

એ લોકોની નજર જાણે અમરશ્રેણી દ્વાર દેવ નદિ તેમ જૈન
શ્રમાં વિકાસ પામેલા અતિ મુંદર વૃક્ષના વિસ્તારમાં સારી રીતે
લાક કરી રહી છે.

‘સદ્વિધમમ્મધકૈલિરત્વા શૌલીરમણસદેગ ।

પતે સુરતપરાજી શુભનરમધુપાનમદેગ ॥

એ લોકો ‘દૌધકો ખાવાના આનંદ સાથે અનેક પ્રકારની કામ-
ની રમતોના રસમાં રૂળી ગયા છે અને મોઢા વૃક્ષપર પતાં મધપું
ન કરવા સાથે વળી તેઓ કામક્રીડામાં પાત્ર મસ્ત થઈ ગયા છે.
વળી—

‘વિંકસિતે સહકારયને રતઃ

કુરુષકસ્તવકેપુ જ્વ લમ્પટઃ ।

‘મલ્લયમાસ્તલોલતયા પને,

સતતમેતિ ન યાતિ ગૃહે જનઃ ॥

શ્વદમ્હો પુરલોકશતાકુલં, પ્રચરચૂતધનાયલિમસ્યગમ્ ।

ચિલ્સતીહ સુરાસયપાયિનાં, નનુ ચિલોક્ય મદ્ર! કદમ્બકમ્ ॥

મણિવિનિમિત્તમાજનસંસ્વિત-

રતિચિનીતજનપ્રવિદાંકિતઃ ।”

પ્રિયતમાધરમૃદુવિદ્દાને-

શ્વપકરણમયૂલવિરાજિતેઃ ॥

૧ પાટલને અર્થે પુનાજ થાય છે. શુભાળને મળતો એ વેણો દેવ્ય એમ
૧૫ છે.

૨ આયો ગીતિ હંદ છે.

૩ હંદ સમજતો નથી.

૪ વસ્ત્રમાં વૃક્ષસાથે દૌધકો બાંધી દૌધકવાને આનંદ દાણ પશુ માનવામાં
છે. નગરખદાર ઇન્દ્રણીએ પશુ દોળીની સાથે જોડાયલી પણી જગોખર જે-
આવે છે.

૫ આ અને પછીના ત્રણ શ્લોકોનો રાગ દ્વિવિલંબિત હંદ છે.

૬ મસ્તગાસ્ત પાઠાંતરે છે, તે કરતાં મલ્લયમાસ્ત પાઠ વધારે સારો છે.

૭ પ્રવિદોક્તિઃ પાઠાંતર છે.

સુરભિનીરજગન્ધ્રસુવાસિતૈઃ, સુવનિતાવદનામ્બુરુહાપિતૈઃ ।

વિવિધમચરસૈર્મુલપંશલૈઃ, કૃતમિદં તદહો મદનિર્મરમ્ ॥

લોકો વિકાસ પામતાં આંખાઓનાં મોટાં વનોમાં આસક્ત થઈને તેમજ દુરબલ નામનાં ઝાડોમાં લોકુપ થઈને અને મલય (દક્ષિણ-દિશાના) દેશના પવનમાં આનંદ માનીને નિરંતર વનોમાં અને ઉદ્યાનોમાં ભ્રમણ કર્યા જાય છે અને પોતાને ઘરે પાછા જતા નથી. ભાઈ! સુંદર આંખાનાં વૃક્ષોની હાર વચ્ચે આવી રહેલા આ કદંબ વૃક્ષને તો તું જો! એની ફરતા સેંકડો નગરવાસી જનો ફરી વળેલા છે, અને દાડ અને આસવ પાનારા અને પીનારાને તે અનેક પ્રકારનાં વિકાસો કરાવી રહેલ છે. રત્નના ઘનાવેલાં સુંદર મૂલ્યવાન વાસણોમાં રાખેલ, પ્રેમથી સુસંસ્કારિત થયેલા માણસોએ સન્મુખ કરેલ, વહાલી પ્રિયતમાના સુંદર હોઠ લાગવાથી પવિત્ર થયેલ, મધના પાત્રમાં રહેલ રત્નોનાં ફિરણથી વિરાજિત થયેલ, સુગંધી કમળની આકર્ષક ગંધથી સુવાસિત થયેલ અને સુંદર રમણીય પત્નીના વદનકમળથી અર્પણ થયેલ, તેમજ સુખને ઘણું સ્વાદિષ્ઠ ઘનાવનાર જૂદા જૂદા પ્રકારના મધ-સુરાના રસથી એ કદંબ વૃક્ષને મદથી ભરપૂર કરી દે છે.

*

*

*

*

અને ભાઈ પ્રકર્ષ! તું આ સુરાપાન જોષ્ઠિમાં લોકો કેવો વિકાસ માની રહ્યા છે તે તો જો!

પતન્તિ પાદેષુ ૧લુઠન્તિ મોદિતાઃ

પિવન્તિ મદ્યાનિ રણન્તિ ગાયનાઃ ।

રસન્તિ વક્રામ્બુરુહાણિ યોપિતા-

મનેકચાટ્ટનિ ચ કુર્વંતે જનાઃ ॥

વદન્તિ ગુહ્યાનિ સશબ્દતાલકં, મદેન ૨દૃપ્યન્તિ લુઠન્તિ ચાપરે ।

વિઘ્નૂર્ણમાનૈર્નયનૈસ્તથાપરે, મૃદંગવંશધ્વનિના વિકુર્વંતે ॥

સ્વપૂર્વજોલ્લાસનગર્વનિર્મરા,

ધનાનિ ચ્છન્તિ જનાય ચાપરે ।

ઞ્રમન્તિ ચાન્યે વિતતૈઃ પદક્રમૈ-

રિતસ્તતો યાન્તિ વિના પ્રયોજનમ્ ॥

૧ આ સર્વ દાડ-મધના વિશેષણ છે.

૨ A drinking party.

૩ આ ત્રણે શ્લોકમાં 'વંશસ્થ' હંદ છે.

૪ પઠંતિ માદિતાઃ પાઠાંતર. તેના મદમાં આવીને બોલે છે-એવો અર્થ થાય છે.

૫ તૃલન્તિ પાઠાંતર છે.

લોકો આનંદમાં આવી જઈ એક બીજાને યગે-પટે છે, અહીં તહીં અકળાય છે, દારૂ પીએ છે, ગાયનો ગાય છે, સ્ત્રીઓનાં વદન-કમળને ઝુંબન કરે છે, અનેક પ્રકારનાં ચાળા અને વિચિત્ર ચણાઓ કરે છે, અરસપરસ એક બીજાની બિભત્સ મસ્કરી કરે છે, તાલ-પૂરેક રાખેલાં બોલતાં મદમાં આવી જઈને નાચ કરે છે, બીજા વળી 'ત્યાં ત્યાં આગોટે છે, વળી કેટલાક સુરાપાનથી ઘુણાયમાન આંખો-વાળા ઢોલકી અને વાંસળીના અવાજથી વિકાર બતાવે છે, પોતાના વહિવટની આખરના ગર્વથી ભરપૂર કેટલાક માણસો લોકોમાં ધન વહેંચે છે, દાન આપતા જણાય છે અને કેટલાક તો પહોળા પગ કરી ઉતાવળી ચાલે અહીંથી તહીં કાંઈ પણ કારણ વગર ભટક્યા કરે છે. જાણે આનંદમાં આવી જઈ લહેર કરતા હોય અને બીજા કોઈ પણ વાતની ચિંતા જ ન હોય તેવા સર્વ લોકો દેખાય છે."

આવી રીતે દારૂ પીવાનાં સ્થાનને મામાજી પોતાના ભાણેજને બતાવી રહ્યા હતા અને તેમાં ભાગ લેનારા લોકોનું વર્ણન કરી રહ્યા હતા તે વખતે પ્રકરણની નજર જે સાધારણ રીતે જ કમળપત્રમાં વિલાસ કરવાની દેવવાળી હતી તે મોગરાના વેલાના બનાવેલા મંદપપર પડી એટલે તેણે મામાશ્રીને કહ્યું "મામા! આ પાનગોષ્ઠિ (દારૂ પીનારની મંદળી) તો વળી તમે બતાવી તે કરતાં પણ વધારે વિલાસ કરી રહેલ છે."

વિમર્શ મામાએ કહ્યું, "વસન્તસમય નજીક આવવાથી હવે પાનગોષ્ઠિ નજરવાસીઓ આવી રીતે અનેક પ્રકારની પાનગોષ્ઠિ કરે છે તે આ સમયમાં ભવચક્રનગરમાં ઘણી જગ્યાએ મળી આવશે. આ વખતમાં જુદા જુદા લોકો એકઠા થઈ અનેક જગ્યાએ પાનગોષ્ઠિ કર્યા કરે છે. તું પેલી ચંપાની હાર જોઈશ, દ્રાક્ષના વેલાઓના મંદપો દેખીશ, સેવતીનાં ઝાડના હાથ વનવિભાગો વિલોહીશ, મોગરાનાં ઝાડોનાં સમૂહનું નિરીક્ષણ કરીશ, રાતાં અશેક વૃક્ષોની ઘટાઓ અવલોહીશ અથવા બહુલનાં ઝાડોના ગ્રહનભાગો સાક્ષાત્ કરીશ તો તને એ હકીકતની પ્રતીતિ થશે; તેમાંનો એક પણ ભાગ તારા જોવામાં એવો નહિ આવે કે ત્યાં વિલાસ કરતી યુવાન સ્ત્રીઓનાં ટોળાંથી પરિવરેલા ધનવાન નાગરિકોએ જમાવેલ પાનગોષ્ઠિ થતી ન હોય, જો એવી એક પણ જગ્યા આ નગર બહારના ઉદ્યાનમાં તારા જોવામાં આવે કે ત્યાં પાનગોષ્ઠિ ન થતી હોય તો તારે મારાં અન્ય

વચનો ઉપર પણ વિચારા ન કરવો, કારણ કે એ ઉપરથી તને એમ લાગે કે હું વાત કહેવામાં તને કાંઈક પણ છેતરું છું.”

પ્રકર્ષ—“ ગામા ! તમે કહોછો તે વાતમાં જરા પણ સંદેહ કરવા જોઈએ જ નહિ. આ પ્રદેશમાં રહ્યા રહ્યા જાણે એ સર્વ વનના વિભાગો આપે કહેલ સ્થિતિ મુજબ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જુઓ મામા ! આપે જાતાવ્યા તે ઉદ્યાનના વિભાગો વિવિધ પ્રકારના મધુપાનમાં મસ્ત થયેલાઓના મોટા શબ્દો, શૃંગારચેષ્ટા અને ઉદ્દાસશબ્દો સાથે અનેક લોકોના આનંદધ્વનિના અવાજથી ગાજતા જણાય છે એટલું જ નહિ પણ—

‘કચિદ્રસદ્ગુણપુરમેશલાગુણે-
નિતમ્બવિમ્વાતુલભારમન્થરૈઃ ।
તદ્ગ્રસૂનોચ્ચયવાજ્જયાગતૈઃ,
‘સમર્તૃકૈર્માન્તિ વિલાસિનીજનૈઃ ॥

કચિત્તુ તૈરેવ વિઘટ્ટિતાઃ સ્તનૈર્મહેમકુમ્ભસ્થલવિભ્રમૈરિમે ।
વિમાન્તિ દોલાપરિવર્તિભિઃ કૃતાઃ, સકામકમ્પા ઇવ મામ ! શાસ્ત્રિનઃ ॥

કચિલ્લસદ્રાસનિવદ્ધકૌતુકાઃ,
કચિદ્રહઃસ્થાનનિવદ્ધમૈથુનાઃ ।
इमे कचिन्मुग्धविलासिनीमुखै-
र्न पद्मखण्डादधिका न शोभया ॥

ઉદ્યાનના કોઈ વિભાગો અવાજ કરતાં ઝાંઝર અને કંઠોરાથી મુશોભિત તેમજ નિતમ્બના મોટા ભારથી મંદગતિવાળી અને વૃક્ષોનાં કુલોની હોંસથી આવી પહોંચેલી વિલાસી સ્ત્રીઓના સમુદાયથી શોભી રહ્યા છે અને સાથે તેઓના પુરૂષો આનંદમાં ભાગ લેતા જણાય છે. મોટા હાથીઓનાં કુલસ્થળનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરતાં સ્તનોવાળી હાંચકામાં હાંચકતી સ્ત્રીઓ ઝાડોને એવા કંપાવી રહી છે કે જાણે તેમના સ્તનના સંઘટ્ટથી વૃક્ષોને પણ જામદેવનો પ્રવેશ થવાથી કંપ થતો હોય તેવાં તે (વૃક્ષો) દેખાય છે—આવી સ્ત્રીઓવડે કેટલાક વનવિભાગો છૂટા પડી ગયેલા છે. કોઈ વનવિભાગોમાં દીપતો રાસ મનને કૌતુકથી આકર્ષી રહેલ છે; કોઈ વિભાગોમાં એકાંત જગ્યાએ સ્ત્રીપુરૂષનાં જોડલાંઓ અરસ્પરસ

૧ આ ત્રણે શ્લોકમાં ‘વંશસ્થવિલ’ હંદ છે.

૨ સનતકૈર્માન્તિ એવો પાઠ પ્રતમાં છે.

બેઠીને બેસી ગયા છે, અને કોઈ વનવિભાગો યુવાન વિલાસીનીઓના મુખપર ક્રમગ્રંથી પણ વધારે સોભાવાળા નથી એમ નથી એટલે ક્રમગ્રંથી પણ વધારે સોભા સ્ત્રીમુખક્રમજને લીધે ખારજ કરી રવા છે.”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ષ! તે બહુ સારી રીતે અવલોકન કરી લીધું. એ સર્વે બાજ તારા કૌતુકને તૃપ્ત કરે તેવા છે. બાકીના વનવિભાગો પણ સર્વે એવી જ જાતના છે. તેટલા જ માટે મેં તને કશું હતું કે બરાબર ચોખ્ખું વખતે તને આ સ્વચ્છકનકર ભેવાનું કૌતુક થયું છે, કારણ કે આ વખતે જ એ નગર તેના પૂર બહારમાં હોય છે. હવે તે નગરની બહારના વિભાગો ઉધાનો વિગેરે તો એઈ લીધાં, આપણે હવે નગરમાં પ્રવેશ કરીએ. નગરની સોભા કેવી છે તે હવે આપણે બરાબર લેઈ લઈએ એટલે તારા મનનું કૌતુક પૂરું કરવાનો જે મનોરથ તને થયો છે તે તૃપ્ત થઈ જાય.”

પ્રકર્ષ—“મામા! બહિઃપ્રદેશમાં રહેલા આ લોકોના વિલાસ તો ખાસ ભેવા લાયક હોય એમ મને લાગે છે. નગર બહારનો આ પ્રદેશ ઘણો મુંદર છે, વળી મને રસ્તાનો ચાક પણ લાગ્યો છે, તેથી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો અને હજુ થોડો વખત વધારે અહીં જ થોભો. થોડા વખત પછી આપણે નગરમાં દાખલ થઈશું.”

વિમર્શ—“ભલે, એમ કરો!”

સ્વચ્છકનકાં કૌતુકો.^૧

વસંતરાજ-લોલાસ રાજ.^૧

લોકોમાં ઝાટી ધમાધમ.

નવરસમાં મગતા.

આ પ્રમાણે મામા બાણેજ વાત કરતા હતા ત્યાં એક અતિ અદ્ભુત બનાવ બન્યો.

૧ અહીંથી સ્વચ્છકનકાં કૌતુકો સાર થાય છે તે બરાબર વિચારવા. તે પ્રકરણ ૨૭ ના અંત સુધી ચાલશે.

૨ બાહ્ય પ્રદેશનો રાજ્ય લોલાસ છે. વસંત આવેલ ■ અને અંતરંગ રાજ્ય વસંતકાળમાં મહારાજનું ચવાનું છે તે આગળ જણાશે.

રથના ગડગડાટથી ગાજી રહેલ, હાથીઓના મોઢાં સમુદાય
મોઢાં પાદળાના વિભ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર, તીક્ષ્ણ ભાલાઓના મોઢાં
ટથી વિજળી જેવા ચમકાર કરતો, ચાલતા તેજસ્વી થેતે ચમકાર
મોઢાં બગલાઓનું નિદર્શન કરાવતો, હાથીઓના અરતા મોઢાં
જળથી મનોહર લાગતો, હર્ષના આવેશને લીધે ઊંચા નીચા થઈ ન
લોકોથી ચેલાતો, મુંદરીવર્ગના મનમાં મહા ઉન્માદ કરનાર
રાજવર્ગનું રૂપ ધારણ કરતો, મોઢાં રાજવર્ગ અને નગરવાસી
હાથી પરિવેશિત રાત્ર ચૈત્રમાસની શોભા જોવા માટે પોતાના આ
લકર સાથે તે વખતે બહાર નીકળી પડ્યો; અંધુસુદ્ધિથી જાણે
મેઘ આવતો હોય તેવો તે લાગતો હતો. તેની બાલુમાં જાણે
બામણો સંસ્કરણ કરતા હોય તેમ મદદ નામનાં વાજિયો
રથા દના તેમજ વિલાસ કરતી ઝાંઝો અને વીણાના ધ્વનિ ઉત્પ
ન્ન થઈ રહ્યા હતા તેમજ જ્ઞાનતાન અને નાચ પણ ચાલી રહ્યા હતા.

તે વખતે મોઢાં સામન્તોના પરિવારથી પરિવરેલો, મોઢાં
હાથી ઉપર ચેરેલો અને જેના મસ્તકપર વિકાસ પામતા મુંદર પત્ર
કમળના મંડળથી શ્વેત રંગના મોઢાં છત્ર જેવી છાયા થયેલી છે તે
તે રાત્ર પ્રકર અને વિમર્યના જોવામાં આવ્યો. તે રાત્ર દેવતાઓ
સમુદયની વચ્ચે રહેલો અને સૈરાવણ હાથીપર બેઠેલો ધૈર્ય દોષ
રોલતો હતો. તેની આગળ હર્ષથી આનંદનો કલકલ અવાજ
અનેક સેન છત્રોરે ધારણ કરતો લોકોના મોઢાં સમુદાય
ચાલતો હતો. તે જાણે મહાધ્વનિમય અનેક શીખુના પિંટોથી
બાજીન મોઢાં દરિયો હોય અથવા તો હાલતી આવતી દેવ (વજ્ર)
રૂપ હતો હાથેવરે હરીકાદથી ત્રણ પુત્રને પણ સ્વપ્રજ્વલે
લોકો દેખતો હતો.

તે રાત્ર નગરમાંથી બહાર નીકળીને ઉદ્યાન (અગ્નિચાંદા) નાકરો
અનેકો દિગ્દર્શક જનસભા વિશેષ મુંદરણ કરવા મંડી મળ્યા. મુંદરણ
છાત્રો દેવતાઓ મુંદર સ્વર નીકળવા સાંભળ્યા. હાંનીઓ, ઉદ્યાન
(મુંદરણ કરવા દેવી). મુંદરણમાંથી ગજુરજાટ અવાજ
દેવતાઓ અનેકો મુંદરણ કરવા. મુંદરણ (મુંદરણ) મુંદરણ
મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ

મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ
મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ
મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ મુંદરણ

બોલાવા લાગ્યા, ભારભવાયા વિગેરે મોટેથી બિરુદાવળીઓ બોલવા લાગ્યા, ગણિકાઓ પોતાના નૃત્ય વિગેરે કાર્યમાં ભેડાઈ ગઈ, જોનાર વર્ગમાં એકદમ ખળભળાટ થઈ ગયો અને ચોતરફ રમત ગમતો વધારે જામવા લાગી.

ત્યાર પછી તે સમુદાયમાં તો કોઈ લોકો નાચે છે, કોઈ ફૂટે છે, કોઈ દોડે છે, કોઈ આનંદના અવાજે કરે છે, કોઈ કટાક્ષ ફેંકે છે, કોઈ આળોટે છે, કોઈ અરસ્પરસ મરકરી કરે છે, કોઈ ગાય છે, કોઈ વગાડે છે, કોઈ હર્ષ પામે છે, કોઈ મોટેથી બૂમો પાડે છે,^૧ કોઈ આનંદમાં આવી જઈ કાખલી ફૂટે. છે અને કોઈ અરસ્પરસ મોનાની પીચકરીઓ હાથમાં લઈ તેમાં યુખકેશરમિત્ર જળ ભરીને ફેંકે છે.^૨ આવી રીતે અનેક પ્રકારે કોઈ પણ જગ્યાએ નહિ સાંભળેલા વિહારમાં લોકો પડી ગયા હતા અને સર્વ કામદેવની અગ્નિથી ઉત્તેજિત થઈ રહ્યા હતા-એવી અવસ્થામાં તે સર્વ લોકો મહા વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી (વિમર્શી)ના જોવામાં આવ્યા તે વખતે તેણે તેમને માટે શું વિચાર કર્યો તે હવે આપણે જોઈએ.

વિમર્શનું ચિંતન.

પ્રકર્પના સારો પ્રશ્ન.

વિમર્શનું અંતર્ધાન.

ચૈત્ર માસમાં રસમાં લસબસ થયેલા લોકોએ મચાવેલી તેવા પ્રકારની ધમાલ જોઈને વિમર્શમામાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો- અહો! મોહરાયનું સામર્થ્ય તો ભારે આશ્ચર્યકારક જણાય છે! અહો! રાગકેસરીનો વિહાર પણ જબરો દેખાય છે! અહો! વિષયાભિલાષ મંત્રીનો પ્રતાપ પણ ભારે જણાય છે! મકરધ્વજ કામદેવનું માહાત્મ્ય પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું જણાય છે! કામદેવની સ્ત્રી રતિની કોશ પણ ભારે જબરી જણાય છે! મહામુખટ હાસ્યનો ઉહાર પણ જોવો તેવો નથી! પાપી કાર્યો કરવામાં આ લોકોની દિમત પણ હદ બહાર છે! 'પ્રમાદ પણ ફેટલો! એ લોકોનું પ્રવાહની સાથે વહેવાપણું' પણ ભારે નવાઈ લેવું છે! તેઓની દીર્ઘદષ્ટિનો અભાવ

૧ દૂરે દૂરે જેવા અવાજ કરે છે.

૨ રસ અને રંગો ફેંકવા એ ફૂંટાઈને વખવડો સામાન્ય બનાવ છે. નગર બહાર જઈ આનંદ કરે, દબણી કાઢી એ વિચાર દાલ પણ પ્રચલિત છે.

૩ મહિષાસુર વિગેરે.

૪ વિષયપ નીતિના પ્રવાહમાં નીચે નીચે હવરતા ચાલ્યા જઈ વહાવાપણું.

પણ તેવો જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવો છે ! તેઓનાં મનના વિક્ષેપો પણ એવા જ વિચિત્ર જણાય છે ! આગળ પાછળનો વિચાર ન કરવાની પદ્ધતિ પણ તેઓની ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે ! ઉલટા મુલકના વિચારો અને ગોટાળાઓનો તો અહીં પાર રહ્યો જણાતો નથી ! તેઓની ખરાબ ભાવના તરફની પ્રીતિ પણ અસાધારણ જણાય છે ! લોગ લોગવવાની તુબળાની અધમ ચાહના પણ અત્યંત છે ! અને અવિધાથી હણાયલા તેઓના ચિત્તની દશા પણ શોચનીય છે !

તે વખતે પ્રકર્ષ એ સર્વ લોકોના વિલાસો ઉઘાડી આંખે નીરખી નીરખીને જોઈ રહ્યો હતો તેને તેના મામાએ કહ્યું કે “ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ સર્વ અહિરંગ પ્રદેશમાં રહેનારા પ્રાણીઓ છે. જે મહામોહ વિગેરે રાજાઓ સંબંધી મેં તારી પાસે અગાઉ વર્ણન કર્યું હતું તે રાજાઓનો આ સર્વ પ્રતાપ છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા ! કઈ હકીકતને લઈને અને ક્યા રાજાના પ્રતાપથી આ લોકો એવા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે ?”

વિમર્શ—“ભાઈ ! હું એ હકીકતનો વિચારીને જવાબ આપું છું, જરા સચ્ચરી પકડ.”

પછી વિમર્શમામાએ ધ્યાન ધર્યું, આંખો ઘંઘ કરી, વિચાર કરીને મનમાં ઘરાઘરા ધારણા કરી, પછી બાણેજને કહેવા માંડ્યું :—

વસંતમાં મહર્ષવજ.

વસંત મહર્ષવજ મૈત્રી.

“ભાઈ પ્રકર્ષ ! સાંભળ. તું યાદ કર. પેલી ચિત્તવૃત્તિ મહા અટ-વીમાં પ્રમત્તતા નદીનાં જે ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંદપ તારા જોવામાં આવ્યો હતો તેમાં મહામોહ રાજાની જે તુબળા નામની જુદી વેટિકા હતી તેમાં એક સિદ્ધાસનપર બેઠેલા તે ‘મહર્ષવજ’ને તે જોયો હતો. એ મહર્ષવજનો આ વસંત ખાસ નિત્ર થાય છે. વાત એમ બની કે જ્યારે વિશિષ્ટ જાતુ લગભગ પૂરી થતી આવી ત્યારે આ ભાઈ વસંત પોતાના નિત્ર મહર્ષવજ પાસે કાંઈ કામે ગયો હતો અને તેની સાથે આનંદવાર્તા કરીને થોડો વખત તેની પાસે રહ્યો હતો. આ વસંત પેલા કર્મચરિતુમ્ મહારાજા અને કાર્યવિહુલ મહારાજાનો ખાસ મોહર છે. એ વસંતે પોતાની એક ખાસ આત્મી કાત પોતાના વસંત

મિત્ર મકરંધવળને જણાવી કે 'ભાઈ! મદ્યશાળી ('કાળપરિણતિ')ના દુકમથી ભયમક્રમનગરમાં આવેલ માનવાવાસ નામનું એનર નગર છે ત્યાં મારે તાર જવાનું છે, આપી મારે તારી સાથે કેટલાક વખત વિરહ રહેશે તેથી હું તને મળી લેવા અહીં આવ્યો છું.' વસંતનાં આપાં વચન સાંભળી મકરંધવળે જવાબમાં આનંદપૂર્વક જણાવ્યું કે 'મિત્ર! યથા વરસમાં આવજો એ માનવાવાસ નગરમાં મારે હતા ત્યારે આવો વખત કેટલી મજા ઉઠાવી હતી તે શરે વાત હું તું બૂલી જ ગયો કે અત્યારે મારા વિરહની આશંકાથી આટલો બધો ખેદ કરે છે? મારી સાથે તારે વિરહ થશે અને તેથી તારા મનમાં અત્યારે ખેદ થાય છે એ તદ્દન બેરસમજીતીનું પરિણામ છે. એ! જ્યારે જ્યારે મદ્યશાળી કાળપરિણતિ તને માનવાવાસપુરે જવાનો દુકમ આપે છે ત્યારે ત્યારે પેલા અતામોહ મતારાજ મને એ નગરનું રાજ્ય આપે છે તે તું કેમ બૂલી ગયો? તેથી હવે વિરહ થવાનું કારણ તો છે જ નહિ, છતાં તારા મનમાં મારો વિરહ થશે એવી સંકા કેમ થઈ?' વસંતે જવાબ આપ્યો 'ભાઈ મકરંધવળ! તે એ મુંદર વાતની યાદી આપીને મને નથી હંદમી આપી છે. નહિ તો એ વાત હું તદ્દન પીસરી જ ગયો હતો. જ્યારે વગર અવસરે એકદમ કોઈ ચિંતા આવી પડે છે ત્યારે મિત્રવિરહની આશંકાથી મારણી પોતાના લાઘમાં લીધેલ બાબતને પણ ઘણીવાર બૂલી ભય છે-વિસરી ભય છે. તેથી તે બહુ સારી વાત કરી. ત્યારે હવે હું તો વિદાય થાઉં છું. તું પણ મારી પછવાડે જરૂર વહેલો આવજો.' મકરંધવળે પોતાના મિત્રને વિજય હઝળ્યો. મહી તુરત જ વસંતરાજ આ માનવાવાસપુર નામના નગરે આવ્યો. એણે બૂદા બૂદા ઉદ્યાન બગીચાઓમાં પોતાનો વિહાર કેવો જમાવ્યો છે તે તો ભાઈ પ્રકર્યં! મેં તને હમણા જ બતાવ્યું.

મકરંધવળનો શલ્યાલિપેક.

"ભાઈ પ્રકર્યં! વસંતરાજ વિદાય થયા પછી મકરંધવળે ત્રિપયા-મિલાપ મંત્રીને વિરસિ કરી કે તેના ઉપર કૃપા કરીને લાંબા વખતની આશી આવતી સ્થિતિનું બરાબર પાલન કરવું; પછી તેણે વસંત સંબંધી સર્વે હકીકતની યાદી આપી અને વસંત કાળપરિણતિ દેવીના

૧ વસંતનો કાળ-સમય આવે ત્યારે જ તે તૈયાર થાય છે તેથી અહીં મદ્ય-શાળીનો દુકમ કલો જણાય છે.

હુકમથી માનવાવાસપુરે ગયો છે તે વાત પણ જણાવી. વિષયાભિલાષ મંત્રીશ્વરે તે વખતે તેજ પ્રમાણે સર્વ હકીકત મહારાજ રાગકેસરીને નિવેદન કરી અને રાગકેસરીએ પોતાના પિતાશ્રી મહામોહ રાજને સર્વ હકીકત જણાવી. મહામોહ રાજએ વિચાર કર્યો કે—અહો ! દરેક વર્ષે જ્યારે જ્યારે વસંતને માનવાવાસ નગરે મોહલવામાં આવે છે, ત્યારે ત્યારે તે નગરનું આંતર રાજ્ય મકરધ્વજને આપવામાં આવે છે, માટે આ વખતે પણ તે નગરનું રાજ્ય મકરધ્વજને આપવું જોઈએ, કારણ કે અમારા જેવા સ્વામીએ જે ઉચિત પરિસ્થિતિ ચાલતી હોય તે કદિ પણ ઉલ્લંઘવી ન જોઈએ અને લાંબા વખતથી જે નોકરો આપણને વળગી રહ્યા હોય તેમને ખરાખર પાળવા જોઈએ અને તેનો ઉત્કર્ષ વધારવો જોઈએ, મહામોહ રાજએ આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને પોતાની રાજસભાના સર્વ રાજાઓને એકઠા કર્યા. પછી તેમને જણાવ્યું કે ‘તમે સર્વ આ હકીકત સાંભળો. ભવચક્ર નગરમાં જે પેલું માનવાવાસ નામનું આંતર નગર છે તેનું રાજ્ય મારે થોડા વખત માટે મકરધ્વજને આપવાનું છે. તમારે સર્વેએ તેની નજીકમાં જ રહેવું, એ મકરધ્વજના જાણે તમે સેનાનીઓ છો એવો ભાવ તમારે ધારણ કરવો, એ મકરધ્વજને રાજ્યાભિષેક કરવો, એનો હુકમ તમારે સર્વેએ ઉપાડી લેવો, યોગ્ય રીતે સર્વ રાજ્યકાર્યો ખરાખર કરવાં અને સર્વ ઠેકાણે જરા પણ પાછા હઠ્યાવગર કર્તવ્ય બજાવવું; હું પોતે પણ એ મકરધ્વજના રાજ્યમાં એક પ્રધાન^૧ તરીકે જ કામ કરવાનો છું. માટે તમે સર્વ તૈયાર થઈ જાઓ. આપણે સર્વેએ નગરે જઈએ.’ સર્વ રાજાઓએ જમીન સુધી પોતાનાં મસ્તકો નમાવી મહારાજ મોહરાયનાં તે વચનો અંગીકાર કર્યા. ત્યાર પછી મહામોહરાજાએ મકરધ્વજને જણાવ્યું કે ‘ભદ્ર ! તારે પણ માનવાવાસપુરની ગાદીએ બેસીને બીજા રાજાઓ છે તેઓની આવક લઈ ન લેવી, અગાઉ સર્વના જે જે હક્કો છે તે સર્વને લેવા દેવા અને પુરાણી પ્રીતિથી સર્વની સાથે તારે રીતસર વર્તવું.’ મકરધ્વજે મોહરાયનો એ હુકમ માથે ચઢાવ્યો. ત્યાર પછી સર્વ રાજાઓ આ માનવાવાસપુરે આવ્યા, બધાએ એકઠા થઈને ત્યાં મકરધ્વજને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને બાકીના સર્વ રાજાઓએ પોતપોતાને યોગ્ય તેનો અમલ સ્વીકાર્યો.

૧ મુખ્ય અધિકારી હોદ્દદાર (ચોડીસર). પોતે મોટા રાજા પણ થોડા વખત માટે દાય નીચેના અધિકારી બની જવાનું કહે છે.

લોલાક્ષપર મકરધ્વજનો અદૃષ્ટ વિજય.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! હમણા જે રાજાને તે હાથીની પીઠ ઉપર અંબાડીમાં બેઠેલો જોયો તે આ માનવાવાસં નગરની અંદર રહેલ એક લલિતપુર નામના નગરનો લોલાક્ષ નામનો બહિરંગ પ્રદેશનો રાજા છે. હવે મકરધ્વજને માનવાવાસપુરનું રાજ્ય આપવામાં આવ્યું હતું તેણે જે રાજાના લશ્કરને અને નગરવાસી જનોને હઠાવી દઈને પોતાની શક્તિથી જે રાજાને છૂટી લીધો છે અને આ બહારના ઉધાનમાં કાઢી મૂક્યો છે, પરંતુ આ બાપડો (લોલાક્ષ) એવો અકલ્પ્ય મગરનો છે કે પોતાને મકરધ્વજને છૂટી લીધો છે એમ હજી તેના સમજવામાં પહોં આવ્યું નથી અને આ લોકો જેને રાજા સાથે નગરની બહાર કાઢવામાં આવ્યા છે તેઓ પણ પોતે મકરધ્વજથી છૂટાપડ્યા છે એમ માનતા નથી. આટલા ઉપરથી બદ્ર! તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે મહામોહ રાજાની સહાયથી અને મકરધ્વજના પ્રતાપથી આ લોકો તને બતાવ્યું તે પ્રમાણે વિચિત્ર ઘટાઓ કરી રહ્યા છે.”

યોગાંજનથી અંતરંગ દર્શન.

પ્રકર્ષ—“તારે મામા! જે મકરધ્વજ હાલ ક્યાં છે?”

વિમર્શ—“અરે ભાઈ પ્રકર્ષ! જે તો પોતાના આખા પરિવાર સાથે અહીં પટોશમાં જ છે અને તે એવી રીતે રહીને આ સર્વની પાસે નાટક કરાવે છે.”

પ્રકર્ષ—“તારે તે અહીં દેખાતો કેમ નથી?”

વિમર્શ—“ભાઈ! મેં તને અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ જે અંતરંગ લોકો વારંવાર અંતર્ધાન અદૃશ્ય થઈ શકે છે અને યોગીઓની પેઠે પરપુરવપ્રવેશ પણ કરી શકે છે. તે સર્વ આ લોકોના શરીરમાં પેદા છે, પોતાના વિજયથી ઘણા હર્ષ પામે છે અને તેમના

૧ લોલાક્ષ નો અર્થ મગજ આંખવાળો થાય છે. બાલ પ્રદેશનો રાજા ચપલ નેત્રવાળો હતો તે તેના વર્તનપદથી જણાય છે. જાણકારનગરમાં આવેલ માનવાવાસ અને તેમાં આવેલ લલિતપુર નગર તે સંસારચક્રની મનુષ્યવર્તિમાં આવેલ લલિતપુર નામનું બહિરંગ નગર સમજવું.

૨ આટલી દઢાઈ અંતર્ધાન. એટલા કરી મામાને ધાલેજને કહી એટલે તે પા દરે બાલેજની પ્રમાણવિ ચાલી.

૩ જુઓ પૃ. ૬૧૦. નોટ ના. ૪

પ્રકર્ય—“મામા ! ત્યારે તમે મારા ઉપર આવી અનેક હામીકતો બતાવવાની મદેરખાની કરવા લાગ્યા છે ત્યારે મારી જિજ્ઞાસા મને કાંઈ પૂરી થયા વગર રહેવાની હતી ? પણ મામા ! એક વાત જરા પૂછી લઉં તેનો જવાબ આપજો. આ મકરધ્વજની સમાધિ મહામોહ, રાગદેશરી, વિષયાભિલાષ, દુઃસ્થ વિગેરે પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે દેખાય છે ત્યારે પેલા દ્વેષમર્જેદ્ર, અરતિ, શોક વિગેરે દેખાતા નથી તેનું મામા સાદેખ ! શું કારણ હશે ? શું તેઓ મકરધ્વજના રાજ્યાભિષેકમાં આવ્યા નહિ હોય ?”

વિમર્શ—“બાઈ પ્રકર્ય ! તેઓ સર્વ મકરધ્વજના રાજ્યમાં આ ભવચક્ર નગરે આવેલા છે એમાં તારે જરા પણ આશંકા કરવા જેવું નથી, પરંતુ તને યાદ હોય તો પ્રથમથી જ મેં તને જણાવેલું છે કે એ અંતરંગ લોકો કોઈ વાર ઉઘાડા દેખાય છે અને વળી કોઈવાર અંતર્ધાન થઈ જાય છે—એવી તેઓની પ્રકૃતિ છે. અત્યારે એ દ્વેષ-મર્જેદ્ર, શોક વિગેરે સર્વ અંતર્ધાન થઈને આ મકરધ્વજના રાજ્યમાં વસે છે, પણ પોતે રાજની સેવા કરવાના અવસરની વાટ જોઈ રહ્યા છે. અત્યારે મહામોહ વિગેરેને સેવા કરવાનો અવસર મળ્યો છે તેથી તેઓ મકરધ્વજની સભામાં પ્રગટ થઈને પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા છે. તારે એટલું બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું કે એ મકરધ્વજ મહારાજ સખ્ત હુકમ કરનારો અને તેને બરાબર અમલમાં મૂકનારો છે તેથી એના રાજ્યમાં જે જે માનુષ્યોને જે જે કામ સોંપાયું હોય તેટલું જ તેણે તે તે પ્રસંગે કરવાનું છે, જેનું જેટલું માહાત્મ્ય હોય તેટલું તેણે બતાવવાનું છે, અને જેણે પોતાને ખાતે જેટલી આવક કરવાની હોય તેટલી જ કરવાની છે, તેમાં જરા વધારો પણ તે કરી શકે નહિ અને અને ઘટાટો પણ કરી શકે નહિ. જો હું તને આ વાત દાખલો આપીને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવું : આ લોહાણ નામનો બહિરંગ પ્રદેશનો રાજા છે તેને અને તેના રાજમંડળને તથા સર્વ પ્રજાને પેલા મકરધ્વજે છતી લીધેલા છે છતાં તે લોકોને એ વાતની જરાએ ખબર પણ પડી શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ એ સર્વે બાદ લોકો મકરધ્વજને પોતાના બાઈ જેવો સગો ગણે છે. એ સર્વ મહામોહ-રાગે જમાવટ કરી છે, મહામોહની એ કામ ઉપર જ યોજના થયેલી છે, તેનું માહાત્મ્ય અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે એવો મહારાજ મકરધ્વજનો હુકમ છે. એ સર્વ (બાણ) લોકો એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખીને અસ્પર્શ વળગે છે અને તેમ કરવામાં પોતાની જાતને પૂરી ભાગ્યશાળી સમજે છે તે જમાવટ રાગ-

કેસરીએ કરેલી છે, રાગકેસરીની એ પરિણામ નિપજવવા માટે યોજના થયેલી છે, એટલું જ તેનું માહાત્મ્ય છે અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે. વળી એ લોકો (બાહ્ય) શબ્દાદિ ઇંદ્રિયના વિષય તરફ લોભાઇ જાય છે, ખેંચાય છે અને તેને લઇને સૈંકડો પ્રકારના વિકારો કરી બતાવે છે તે જમાવટ વિષયાભિલાષ મંત્રીશ્વરની છે, વિષયાભિલાષની એ પરિણામ નિપજવવા માટે યોજના થયેલી છે, એટલું જ તેનું માહાત્મ્ય છે અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે. ઉપરાંત એ લોકો ખડખડાટ હસે છે, અસ્પર્શ એક બીજાના ચાળા કરે છે તે સર્વ પ્રકાર હાસનો નિપજવેલો છે. એવીજ રીતે મહામોહની પત્ની (મહામૂઢતા), વિષયાભિલાષની પત્ની, (ભોગતૃષ્ણા), હાસની પત્ની (તુચ્છતા) વિગેરે સર્વ તેમને સોંપેલ કામો જ કરે છે અને આપેલ પરિણામ નિપજવી આપે છે, તેમજ બીજા રાજાઓ અને પેલા સોળ છોકરાઓ વિગેરે સર્વ પોતપોતાને સોંપેલ કામ કરે છે, પોતાનું માહાત્મ્ય બતાવે છે અને પોતાને ખાતે તેટલી આવક જમે કરે છે. એ સર્વની બરાબર ચોક્કસ કામોપર જ નીમણુંક થયેલી છે. હવે એ લોકો શબ્દાદિ ઇંદ્રિયના ભોગો ભોગવે છે, અત્યંત આનંદપૂર્વક પોતાની રીસાયલી સ્ત્રીઓને અનુકૂળ થવા પ્રાર્થના કરે છે, તેઓના મ્હોઢાં ચાટે છે, તેઓને ચુંબન લે છે, તેઓનાં શરીરને ભેટે છે, તેઓની સાથે મૈથુન સેવે છે—વિગેરે વિગેરે જે કામો થાય છે તે સર્વ કામની યોજના ઉપર મકરધ્વજે બીજા કોઇની નીમણુંક કરી નથી પણ એ કામ તો એ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી રતિની સાથે પોતાના જ હાથમાં રાખ્યું છે; એમ કરવાનો હેતુ એ છે કે એ કામ કરવાની તાકાત એ મકરધ્વજમાં જ છે, બીજા કોઇમાં નથી. ભાઇ પ્રકર્ય એવી રીતે અહીં દ્વેષગર્જેદ્ર, શોક વિગેરે પણ તેઓને જે કામ સોંપવામા આવેલું છે તે બજવવાના વખતની તેઓ હાલ રાહ જોઈ રહ્યા છે, તેથી હાલ તેઓ પ્રગટપણે દેખાતા નથી.”

અંતરંગ લોકોનાં અનેક રૂપો.

પ્રકર્ય—“મામા! જ્યારે સર્વ અહીં આવેલા છે ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં પેલો મહામોહ રાજાનો જે મંડપ આપણે જોયો હતો તે તો તદ્દન ખાલી પડ્યો હશે?”

૧ કામ પડશે એટલે દેખાશે. એનું કામ આવતા પ્રકરણમાં જ મંડરો લાગે એ લોકો અવસરે દાજર ચક્ર જશે.

વિભર્ગી—“નારે બાઈ! એવું કાંઈ નથી, જે તને અમારું પત્નિ જાણ્યું હતું કે જે અનંત રાજાનો નો ખારે તેટલો રૂપ કરી શકે તેવાં છે; તેથી જો કે તેઓ આ અકસ્માતના રાજ્યમાં અત્યારે અહીં આવી છે તો પણ તેઓ અત્યંત પૂર્વે જોઈ તે જ અવસ્થામાં મદા-મોદના રાજાશ્યાનમાં ખોલા જ છે. આ અકસ્માતના રાજ્ય તો શિવ દિવસ આવવાનું છે તેથી તે દાનિક કહેવાય અને જેવું મદામોદનું રાજ્ય છે તે તો પણ કાળથી સ્થાપિત થયેલું છે, અને કાળથી પ્રગટ થયેલું છે અને અનંત સજ રહેવાનું છે, તેથી ત્યાંથી તેઓ ખરી એવો તો આવે પણ આ માટે લાગે એવો જોઈએ? જો એ મદામોદનું રાજ્ય તે જોઈ હતું તે તો આખા જગતમાં વિસ્તરેલું છે અને આ અકસ્માતના રાજ્ય તો માત્ર ‘માનવાચારમાં’ જ છે. આ તો એ મદામોદ રાજ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે જે જૂની પરિસ્થિતિ નિપજાવેલી હોય તેને હમેશાં નિભાવ્યા કરી, તેથી પાતાને મોડું રાજ્ય હોવા છતાં પણ પાતાના એક સેનાની અકસ્માતની પામે પિતે નો કરનો આવ ખારજ કરીને રહે છે. બાકી એ મદામોદનું સમારથાન તો હજી પણ વિજયવંતજ વર્તે છે અને ‘અહીં જેઓ દેખાય છે તેઓ અત્યારે પણ એ રાજ્યમાં તો બરાબર અસત સ્વરૂપે જ વર્તે છે.”

પ્રકર્ય—“મામા! તમારો વિગતવાર ખુલાસો સાંભળીને મારા મનમાં જે શંકા થઈ હતી તે હવે બરાબર દૂર થઈ.”

૧ વસંતોત્સવ અનુષ્ઠાનમાં જ રાજ્ય છે, તેમાં પશુપક્ષીઓ ભાગ લે તો તે અનુષ્ઠાન પેટાભાગમાં આવે, મહોત્સવની જગાવટ તેઓ કરવા નથી.

૨ અહીં બે. રા. બે. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃષ્ઠ ૬૦૬ સર થાય છે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

લોલાક્ષ.

(મધ-પરદારા.)

ભવચક્રનગરનાં કૌતુકો. (ચાલુ)

શામુ ભાણેજને નવું નવું જોવાનો બહુ ઉત્સાહ હતો, પિતાએ આપેલ સમય હજુ પહોંચતો હતો અને આંતરતત્ત્વવેદી મામા તેની સર્વ જિજ્ઞાસાઓ સંતોષ-કારક રીતે પૂરતા હતા. પ્રકર્યે તેથી ભવચક્રનગરનાં કૌતુકો પૂર હોંસથી જોવા માંડ્યા અને મામાએ જાણવા-લાયક ખુલાસા કર્યા.

લોલાક્ષ રાજ અને સુરાપાન.
દારૂની અસરમાં વિવેક નાશ.

લોલાક્ષ રાજને અગાઉ હાથીની અંબાડી ઉપર બેઠેલ જોવામાં આવ્યો હતો તે હવે હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને સામેજ ચંડિકા દેવીનું મંદિર હતું તેમાં દાખલ થયો. પ્રથમ તો એણે ચંડિકા દેવીને મદિરાથી સારી રીતે તૃપ્ત કરી, પછી દેવીની પૂજા કરી અને ત્યાર પછી એ દેવીની સામે જ દારૂ પીવા માટે મોટી ખુદ્દી ચોગાન જેવી જગ્યા હતી ત્યાં બેઠો. તેની સાથે બીજા રાજપુરૂષો અને પ્રજાજનો આવ્યા હતા તેમણે સુરાપાન કરવા માટે મંડળની યોજના કરી. તે કાર્ય માટે નાના પ્રકારનાં રત્નોનાં બનાવેલાં દારૂ પીવાનાં પાત્રો તેઓએ પાથર્યા અને દરેક મનુષ્યની પાસે સોનાનાં મધપાત્રો સંખ્યાબંધ મૂકી દીધાં. પછી સુરાપાન કરવાનો ક્રમ ચાલ્યો. એક પછી એક સર્વ મધ પીવા લાગ્યા; કોઈ વધારે હર્ષમાં આવીને આનંદથી વધારે દારૂ પીએ છે, કોઈ વધારે કેદ ચઢાવવા સાડા હિંદોળ રાગ ગાય છે, વળી તેના

ઉપર લાલ રંગનાં મધનો એક પ્યાલો ચઢાવે છે, કોઈ વાદ્ય વગાડ-
 સરને આગ્રહ કરીને દાડ પીવરાવે છે, નાચ ચાંલી રહી છે, કોમલ
 હસ્ત રૂપ કિસલયો વડે મધપાત્રો લઈ જવામાં આવે છે, વહાલી
 ત્રીના અધરઓણનું પાન કરવામાં આવે છે, આવેશમાં દંતપંક્તિથી
 મધરોષ કરણ્ય છે, દારૂના મદમાં છાકટાપણુની સ્થિતિ વધારે
 ધારે જામતી જાય છે, નાના મોટાની લાજ મર્યાદા અને સારા ખ-
 ણ કામની આરાંકા મૂટતી જાય છે, સ્ત્રીઓના સુંદર મુખ તરફ
 જર ખેંચાઈ જાય છે, અંશીરતા નારા પામતી જાય છે, મોટા મોટા
 માણસો નાના બાળકો જેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે અને સર્વ પ્રકારનાં અકાર્યની
 રાખર વ્યવસ્થા થાય છે એટલે ન કરવાનાં સર્વ કામો થાય છે.

રતિલલિતાનો નાચ.

લોલાક્ષનું કામાંધપલું.

વિવેકબ્રષ્ટતાની હદ.

હવે એ લોલાક્ષ રાજને રિપુકુંપન^૧ નામનો એક નાનો ભાઈ
 મે, તે હાલ યુવરાજ પદપર હોતો અને આ વખતે લોલાક્ષ રાજ
 ધિ તે પાલુ નગર બહાર આવેલ હોતો, ખૂબ દાડ પીને મસ્ત થવાથી
 તદન પરવશ બની ગયો હોતો, તેથી પોતે કાર્ય અકાર્યની તુલના
 શકે તેવી સ્થિતિમાં રહ્યો નહોતો. એવી પીધેલ અવસ્થામાં તેણે
 તાની પત્ની રતિલલિતાને હુકમ કર્યો—“અરે વહાલી ! નાચ કર,
 નાચ કર—” પોતાના વરિલવર્ગ સમક્ષ નાચવામાં

વિલલિતાનો ઘણી શરમ લાગતી હોવા છતાં પોતાના પતિના
 માંદાલંચ. હુકમનો અનાદર કરવાની તેનામાં તાકાત નહોતી
 તેથી પોતાની મરજીવિરૂદ્ધ રતિલલિતા નાચવા લાગી.

શરીર અત્યંત લાવણ્યવાળું અને નમલું હોવાને લીધે અને
 નો મદ પીધા પછી ઘણો વિકાર કરે તેવા હોવાને લીધે જેથી
 નાચવા માંડી કે તે જ વખતે પેલા રાજ લોલાક્ષ ઉપર મકરંધજે
 નાનાં સંકટો તીરો માર્યા અને તેને તદન પોતાના તાબામાં લઈ
 લે, જેને લઈને તે રાજ એકદમ એ ભાઈની સ્ત્રી ઉપર અત્યંત
 વાળો યઈ ગયો, પરંતુ તેના રાગની તૃપ્તિ કરવા શું કરવું તે
 તત્તો કેટલાક વખત સુધી તે નિર્બુધ કરી રાગ્યો નહિ. એવી રીતે
 ધિજહન દશામાં ત્યાં ને ત્યાં ઘણા વખત બેસી રહ્યો.

૧ રિપુકુંપનઃ આ લોલાક્ષ રાજના નાના ભાઈને આપણા કથાનાવક રિપુ-
 જ સાથે બેઠેલી ન નાખવાની સલાહ રાખતી.

હવે ઘણો દારૂ પીધેલ હોવાથી એનું આખું રાજ્યમંડળ મદમાં મસ્ત થઈ ગયેલું હતું અને તેની અસરથી તદ્દન હીલચાલ વગરનું થઈ ગયું હતું. સર્વે લોકો જમીનપર લેટી ગયા હતા. કોઈ કોઈ ઉલટી કરતા હતા અને કોઈ ઝોકાં ખાતા હતા. ઉલટીને લીધે એ જમીન અપવિત્ર કાદવથી ચીકાસવાળી થઈ ગઈ હતી. કાગડાઓ તે ઉપર પડ્યા, ફૂતરાઓ ચારે તરફથી દોડી આવ્યા, અને લોકોનાં મ્હોઢાં ચાટવા મંડ્યાં. આવે વખતે રિપુકંપન ઉઘતો હતો, માત્ર રતિલલિતા જાગતી હતી. એ પ્રસંગે મહામોહ રાજાને બરાબર વશ થયેલો, રાગકેસરીએ ખોળામાં બેસાડેલો, વિષયાભિલાષે પ્રેરણા કરેલો, રતિના સામર્થ્યથી હારી બેઠેલો, કામદેવે મર્મભાગમાં સેંકડો તીરોથી વીંધેલો લોલાક્ષ રાજા પોતે મરવા પશ્યો હોય તેમ પોતાના સ્વરૂપને ન જાણતો રતિલલિતાને પકડવા માટે ચાલ્યો. પોતાના આવેગને છેવટે તે ન જ રોકી શક્યો અને રતિલલિતાની પાસે આવી પહોંચ્યો. નજીક આવીને પોતાના હાથ પહોળા કર્યા. રતિલલિતા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે-આ તે શું હશે? સ્ત્રીઓની નૈસર્ગિક (કંદરતી) બુદ્ધિશક્તિથી એકદમ તે સમજી ગઈ, સમજીને ચોંકી, મનમાં એકદમ બહી ગઈ, મોટો ભય નજીકમાં હોય એવી આંતર પ્રેરણા થઈ ગઈ એટલે દારૂનો મદ એકદમ ઉતરી ગયો; એટલે ભય વિચારીને તે એકદમ ત્યાંથી નાસવા લાગી. લોલાક્ષ રાજાએ તેને પકડી પાડી. એ અબજાએ જોર કરી પોતાની જાતને વિષયી રાજાના પાસમાંથી છોડાવી અને પાછી દોડવા લાગી. વળી રાજાએ તેને પકડી પાડી. વળી જરા ખેંચતાણુ કરી છૂટી અને દોડતી ચંડિકાના મંદિરના અંદરના ભાગમાં દાખલ થઈ ગઈ અને ભયથી આખા સરીરે ધ્રુજતી ચંડિકાદેવીની પછવાડે છુપાઈ ગઈ.

દ્વેષગર્જેદનો અવસર.

દારૂની અસરમાં ધમસાવું.

નિર્દોષોના પ્રાણનો નાશ.

એ વખતે દ્વેષગર્જેદને મહારાજા મહારાજ તરફથી પોતાની અસર બતાવવા અને વખતસરની જમાવટ કરવા હુકમ મળ્યો, એટલે તે પ્રગટ થયો.

પ્રકરે દ્રેષ્યગ્નેદ્રને લેઈ લીધો અને બોલ્યો. “મામા ! જુઓ દ્રેષ્યગ્નેદ્ર આબો અને જળી સાથે પોતાના આઠ નાના લાગડોને પણ લેતો આબો જળાય છે (હોષ અને માન).” વિમર્શ બાળેજને જ્યાંજ્યાં હતું કે “હા બાઈ ! હવે દ્રેષ્યગ્નેદ્રનો અવસર આબો છે તેથી તે પોતાની ફરજ બજાવશે. હવે તું એની રમતનું બરાબર અવલોકન કરજે.” પ્રકરે બાળેજે ઘાતરફ નજર ફેરવતાં ફેરવતાં બરાબર અવલોકન કરવા માંડ્યું.

હવે પેલા દ્રેષ્યગ્નેદ્રે રાત્ર્યનુક્રમે બરાબર રાંભાળી લીધો. પોતે લોહાણ રાત્રમાં દાખલ થઈ ગયો. લોહાણે દ્રેષ્યગ્નેદ્રને ધરા ઘડને વિચાર કર્યો કે-એ પાપિની (રતિલલિતા)ને માદી જ નાખું, ત્યારે એ દુષ્ટાને મારા ઉપર પ્રીતિ પતી નથી અને ઉલટી મને તણને આમ નાસતી ફરે છે તો તેને હમેશાંને માટે છપવા જ દેવી ન લેઈએ. આબો વિચાર આવતાં સાથે જ તેણે હાથમાં તરવાર લીધી અને ચંદિકાના મંદિરના ગર્ભાગારમાં તરવાર સાથે દાખલ થયો. દા-રૂના કેદમાં તે એટલો બધો ચક્રુર થયેલો હતો કે પોતે શું કરે છે તેનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું અને રતિલલિતાને બદલે ચંદિકાદેવીની પ્રતિ-માને તરવારથી હડાવી દીધી.^૧ રતિલલિતા ત્યાંથી નાદી અને મંદિર બહાર આવી. તેણે ‘આર્યપુત્ર ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો; બચાવો, બચાવો’, એવો ઘોટેથી હાહારવ કરી મૂક્યો. એના હાહારવ સાંભળીને રિપુકંપન ઉઘમાંથી એકદમ જાગૃત થઈ ગયો અને ખીજ લોકો પણ જાગૃત થઈ ગયા. રિપુકંપને દોડતાં દોડતાં આવીને પૂછ્યું ‘વહાલી ! તને કોનાથી લાય થયો છે ?’ તેના ઉત્તરમાં લોહાણે પોતાની સાથે કેમું અધમ વર્તન ચલાવ્યું હતું તે સંક્ષેપમાં પણ સુદાસર રતિલલિ-તાએ કહી સંભળાવ્યું.

રતિલલિતા પાસેથી તે હકીકત સાંભળી એટલે રિપુકંપન ઉપર પણ દ્રેષ્યગ્નેદ્રનું જોર થઈ ગયું. તેણે અત્યંત સ્પર્ધાપૂર્વક અને તિર-સ્કાર સાથે પોતાના બાઈને લડવા માટે હાકોટો કર્યો. એકદમ સર્વ સેતાનીઓમાં ખજળજાટ થઈ ગયો, આખા વનમાં જ્યાં દારૂગોષ્ટિ જામેલી હતી અને લોકો ઉઘતા હતા ત્યાં સર્વ જાગૃત થઈ ગયા, ગર-બડ મચી રહી, ધામધુમ થઈ રહી અને ચારે પ્રકારનું લશ્કર ઘાત-રફથી એકઠું થવા લાગ્યું, માદી ધમાલ મચી રહી. ખીજ લોકોને તો

૧ હવે રાજન બદલે દ્રેષ્ય દાખલ થાય છે તે પોતાના દોર ચલાવશે, એના અવસર હવે આને છે.

૨ દારૂની અસર નીચે આ મદદા અટલ હતું. દેવીની મૂર્તિ ઉડાવી દેતાં રા-ત્રને પદાવિષ પણ થયો નહિ એ એનું ચક્રુરપણ જતાને છે.

હકીકત શી બની છે તેની પૂરતી ખબર પણ ન હોતી અને દારૂને લીધે પરવશ થઇ ગયા હતા, છતાં વાતાવરણ એકં ભાઈનો મર્યાદાનો ભંગ. થઇ ગયું કે રાતની પ્રેરાણને લઇને બીકણ માણસો બીકણની સાથે, શૂરવીરો શૂરવીરોની સાથે, ખચ્ચરવાળા ખચ્ચરવાળાની સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારોની સાથે, ઊંટવાળાઓ ઊંટવાળાઓની સાથે, રથીઓ રથીઓ સાથે અને હાથીવાળા હાથીવાળાની સાથે લડીને અરસ્પરસ એક બીજાનો નાશ કરવા લાગ્યા. એકદમ અચાનક લોકોનો મોટી સંખ્યામાં ઘણું નીકળી ગયો.

હવે તે વખતે રિપુકંપને હાકોટો કરેલો હતો તેના જવાબમાં લોલાક્ષ રાજ પોતાના ભાઈની સામે ચાલ્યો. બન્ને ઉપર દ્વેષગર્ભે પોતાનું રાજ્ય બરાબર સ્થાપન કરી દીધું હતું, તેથી પોતે એક બીજાના ભાઈઓ છે તે હકીકતને ભૂલી જઇને દારૂની કેફમાં મસ્ત થયેલા તેઓ તરવારથી પટ્ટાખાણ ખેલવા લાગ્યા. આખરે અત્યંત ક્રોધથી રિપુકંપને પોતાના મોટા ભાઈ લોલાક્ષને જમીનપર પછાડ્યો જે બનાવ જોઇને લોકોમાં ભારે ખળભળાટ થઇ ગયો.

* * *

દારૂ અને પરદારાનાં ભયંકર પરિણામ.

આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત જોઇને મામા ભાણેજ નગરમાં દાખલ થયા અને જ્યાં એવા પ્રકારની કાંઇ ગડબડ ન થતી હોય એવે ઠેકાણે આરામ લેવા બેઠા. પછી વિમર્શ મામાએ વાત શરૂ કરી:-

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ષ ! દ્વેષગર્ભેનું માહાત્મ્ય જોયું ?”

પ્રકર્ષ—“મામા ! બહુ સારી રીતે જોયું. આવા વિલાસોનું આતું પરિણામ આવે છે તે બરાબર અવલોકી લીધું.”

વિમર્શ—“ભાઈ ! દારૂ પીનારાના એવા જ હાલ થાય છે. દારૂના કેફની અસર નીચે પડેલા પ્રાણીઓ જેની તરફ નજર પણ ન કરવી જોઈએ તેના તરફ વિષયબુદ્ધિથી ગમન કરે છે, પોતાની સામે કોણુ ઊભેલ છે તે તેના લક્ષ્યમાં પણ રહેતું નથી, પોતાના સગા અંધુ જેવા નજીકમાં નજીકના વહાલા સગાઓનું પણ તેઓ ખૂન કરી બેસે છે, વગર અવસરે મોટો અકસ્માત્ હાથે કરીને ઉપજાવી કાઢે છે, સર્વ પ્રકારનાં અધમમાં અધમ પાપોનું પણ આચરણ કરે છે, આખા

૧ અહીં મૂળ ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે હકીકત છે. લોલાક્ષને જમીનપર પછાડ્યો એટલે મારી નાંખ્યો એમ સમજાય છે અને તેની ગાદીપર રિપુકંપન ત્રીજો જોડો એમ આગળની વાર્તાથી અનુમાન થાય છે.

જગતને અનેક પ્રકારનો સંતાપ આપનાર થાય છે, કારણ વગર આખરે જમીનપર પટકાઈને મરણ પામે છે, ભવ હારી બેસે છે અને દુર્ગતિએ લાય છે. એમાં ભાઈ! નવાઈ જેવું શું છે? સમજી માણસો કહી ગયા છે કે જે અધમ પ્રાણીઓ મધમાં અથવા પરસ્ત્રીમાં આસક્ત હોય છે તેઓના સંબંધમાં એવાં મઠાં પરિણામ જ આવે છે અને તેઓને એવા જ અનર્થો સહન કરવા પડે છે. એમાં સવાલ જેવું શું છે? દારૂ માટે સુશ માણસો ઘણું જ ખરાબ બોલે છે, સર્વ સમજીઓ દારૂની નિંદા કરે છે, દારૂ અનેક કલેશોનું કારણ છે, દારૂ સર્વ પ્રકારની આપત્તિઓનું મૂળ છે અને દારૂ સેકડો પાપાથી ભરપૂર છે. જે પ્રાણી દારૂનું અથવા પરસ્ત્રીસંપટપણાનું વ્યસન છોડી શકતો નથી તે આખરે આ લોલાક્ષ રાજાની પેઠે ક્ષય પામે છે, હારીને હેઠા બેસે છે, ત્રાસ પામીને સંસારમાં વધારે પાત પામે છે. હે ભાઈ! જે પ્રાણીઓ દારૂનો અને પરસ્ત્રીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે છે તેજ ખરા સમજી અને પંડિત છે, તે પુણ્યશાળી છે, તે ભાગ્યશાળી છે અને તે ખરા કૃતાર્થ થયેલા છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા! આપ દારૂ તથા પરદારા માટે કહો છો તે સર્વે ખરાખર તેમ જ છે. એ અધમ પાપોનાં ફળો આપણે તો ખરાખર જોયાં.”

પ્રકરણ ૨૩ મું.

રિપુકંપન.

(મિથ્યાભિમાન.)

ભવચક્રનગરનાં કોવકો. (આદ્ય)

ધ અને પરદારાનાં ફળ અનુભવી લોલાક્ષ જમીનપર પટકાઈ પડ્યો તેને સ્થાને રિપુકંપન આવ્યો. એ બનાવપર મામા બાણેજ વચ્ચે પાતચીત થઈ મઘ. સાર પછી મામા બાણેજ (વિમર્શ-પ્રકર્ષ) માનવાવાસમાં આવેલા લલિતપુરનું અવલોકન કરવાની ઉચ્છાપી કરવા લાગ્યા. જે જે બનાવો અસાધારણ લાગે તે નીરખી બાણેજ તે પર જિજ્ઞાસાપૂર્વક સંવાસો પૂછે અને મામા તેના ખુલાસા કરે.

લલિતપુરે મિથ્યાભિમાને,
તેનું ઓળખાણ અને સ્થાન.
રાજમહેલમાં મામાભાણેજ.

હવે એ માનવાવાસપુરના લલિતપુર નગરમાં મામાભાણેજ થોડા દિવસ કર્યા. એક દિવસ તેઓ અત્રે રાજકુળની નજીકમાં ફરતા હતા ત્યાં તેમણે એક પુરુષને જોયો.

પ્રકર્ષ—“અરે મામા! આ તો પેલો મિથ્યાભિમાન જણાય છે.”

વિમર્શ—“હા ભાઈ! એ મિથ્યાભિમાન જ છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા! એ ભાઈસાહેબને તો રાજસચિત્ત નગરમાં હમેશને માટે સ્થાપન કરવામાં આવેલા હતા તે પોતાની કાયમની નિમણુક છોડીને અહીં કેમ પધારેલા છે?”

વિમર્શ—“મહામોહ રાજની મકરધ્વજપર એટલી બધી મહે-રખાની છે કે એના રાજ્યમાં તેની રાજ્યઋદ્ધિ વધારવા માટે જેઓની કાયમની નિમણુક અન્યત્ર થયેલ છે એવા લશ્કરને પણ મોહરાજાએ અહીં આણેલું છે. આ મિથ્યાભિમાન મતિમોહ^૧ વિગેરે અહીં આવેલા છે, પણ તેઓ યોગીની પેઠે ધારે તેટલા રૂપ કરી શકે તેવા છે તેથી અહીં છે છતાં તેઓ રાજસચિત્ત અને તામસચિત્ત નગરમાં પણ પર-માર્થથી રહેલા જ છે એમ સમજવું.

પ્રકર્ષ—“મામા! હાલ એ ક્યાં જવા તૈયાર થયેલો છે?”

વિમર્શ—“ભાઈ! સાંભળ. તે અગાઉ રિપુકંપનને બહારના અ-ગીચામાં જોયો હતો તે તને યાદ હશે. તેના મોટા ભાઈ લોલાશ રાજના મરણથી તેનો હાલ રાજ્યાભિષેક થયો છે અને અત્યારે આ લલિતપુરનો તે રાજા થયેલો છે. આ રિપુકંપન રાજાનું આ રાજ્ય-ભુવન છે. કોઈ કારણ કે બહાનું લઈને આ ભાઈશ્રી મિથ્યાભિમાન એ રાજાના મહેલમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતો હોય એમ જણાય છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા! એ રાજાનો મહેલ મને પણ બતાવો!”

વિમર્શ—“લલે ચાલો!”

મામા ભાણેજ રિપુકંપન રાજાના મહેલમાં દાખલ થયા.

૧ અર્થે મિથ્યા ભિમાનને રાજસચિત્ત નગરે પ્રથમ જોયો હતો. તે ને નગરને રાજસચિત્ત નગરની છે. જુઓ પૃ. ૯૩૧.

૨ તે મર રિપુકંપનને અભિષેક થયો છે. જુઓ પૃ. ૯૦૨.

મતિકલિતાને પુત્ર જન્મ.
મિથ્યાભિમાનથી મહોત્સવ.
હર્ષના પ્રસંગની ધમાલો.

હર્ષ-ગોકનો અવસર.

હવે એ રિપુકંપન રાજને એક મતિકલિતા નામની બીજી રાણી હતી. જે વખતે મામા ભાણેજ રાજ્યમહેશ્વમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ વખતે એ મતિકલિતા રાણીએ એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. છોકરાનો જન્મ થતાં જ સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ કમળ વિકાસ પામે અથવા મગનતળમાંથી સર્વ અંધકારસમુદ્ધનો તારા થઈ બધ અથવા તો સુંદર જનના નયનો ઉપ હતી મયા પછી જેવી શોભા આપે અથવા તે સ્વધર્મકર્મના આપારમાં તત્પર એક સુંદર ઘર હોય તેમ તે આપું રાજ્યભુવન શોભવા લાગ્યું; સર્વેત્ર આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો, ચોતરફ મહિષોના દીવાઓનો ઝમઝમાટ થવા લાગ્યો, મંગળ સમયે ખતાવવાના આરિસાની આજ્ઞાઓ (હારો) ચોતરફ વિસ્તારવામાં આવી, અનેક પ્રકારનાં રક્ષાનાં વિધાનો કરવામાં આવ્યાં, ધોળા સરસવથી નંદાવર્તની ચક્રો દેખાએ પૂરીને સાથીઆઓ કરવામાં આવ્યા, વિશાસી સ્ત્રીઓના હાથમાં ધોળા આમરો આપી તેમને ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થાપન કરવામાં આવી અને પ્રિયવદા નામની દાસી સભાસ્થાનમાં બેઠેલા મહારાજ પામે પુત્રજન્મની વધામણી દેવા સાડ આલી.

એ વધામણી ખાવા જનાર દાસીનું આલણું ઉતાવળને લઈને ભેરવાળું હતું, તેના પગો ધબધબ જમીનપર પડતા હતા, આલતા આલતા પગમાં ઝાંઝર પહરેલા હોવાને લીધે વચ્ચે-
પ્રિયવદાની વચ્ચે તેની ગતિ જરા જરા સ્ખલિત થતી હતી, વધામણી. પગના આલવાને લીધે તેની આલના તાલમાં સ્તનો હાંચાં નીચાં થતાં હતાં, સ્તનના કંપને લીધે નિતંબો પણ ધોળાઈ રહ્યા હતા, ફરફર થતા કુલાઓથી કંઠોરામાંથી ધુધરી-ઓનો ધમકાર થતો હતો, કંઠારોના હાલવાની સાથે સ્તનપરનું કપડું ખસી જતું હતું, કપડું ખસી જવાને લીધે મુખપર લજ્જા થઈ આવતી હતી અને વદનરૂપ ચંદ્રમાથી ભુવનમાં ચોતરફ ઉઘોત ફેલાઈ રહેતો હતો. નિતમ્બ અને સ્તનોનાં ભારે ભારથી લચી ગયેલી તે બાલિકા હાલવામાં ઘણી મંદ હતી તો પણ આનંદના આવેશથી ઉતાવળમાં વેગથી દોડતી આગળ વધી જતી હતી. અનુક્રમે તે સભાસ્થાનમાં પહોંચી અને તેણે આનંદથી મહારાજ રિપુકંપનને

પુત્રજન્મની વધામણી આપી. રાજાએ તે સમાચાર સાંભળ્યા તે વખતે આનંદથી તેના આખા શરીરપર રોમરાજી વિકસવર થઇ ગઇ.

આ પ્રમાણે હકીકત બની રહી છે તે વખતે ત્યાં મિથ્યાભિમાન દાખલ થયો અને તેણે રિપુકંપનના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે રિપુકંપન અભિમાનથી એટલો કુલાઇ ગયો કે જાણે તે પોતાના અંતઃકરણમાં કે શરીરમાં સમાઇ શકતો ન હતો એટલું

મિથ્યાભિમાની- જ નહિ પણ ત્રણ જગતમાં પણ સમાઇ શકતો ન ના વિચારો. હોતો. આનંદના આવેશમાં વિચારો આવવાને લીધે

ભાઇસાહેબ વિચારવા લાગ્યા કે-અહો! હું ખરેખરે

ભાગ્યશાળી છું! મારો વંશ-મારું કુળ ઘણી ઉન્નત દશાને પામેલ છે! અહાહા! મારા ઉપર દેવતાઓની કૃપા પણ જખરી છે! અહો મારી સર્વ લક્ષણસામગ્રી કેવી સુંદર છે! અહાહા! મારું રાજ્ય! મારું સ્વર્ગ! ખરેખર, આજે પુત્રપ્રાપ્તિથી જન્મતું કુળ મળ્યું! મારો આ જગતમાં જન્મ સફળ થયો! આજે કલ્યાણમાળા મળી! હું ખરેખર ધન્ય છું! મારાં સર્વ મનોવાંછિત આજે સિદ્ધ થયાં. મારે અત્યાર સુધી છોકરો ન હોતો તેથી હું અનેક માનતાઓ કરતો હતો, તે આજે કુલનંદન પુત્ર મને પ્રાપ્ત થયો! આજે મને નિરાંત થઇ. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં

રાજાએ અતિ હર્ષપૂર્વકે વધામણી દેનાર દાસીને પુત્રજન્મોત્સવ. પોતાનાં કડાં, બાજુબંધ, રતિબંધ, હાર, કુંડળ, મુગ-

ટપરની કલગી અને એક લાખ સોનામહોર વધા-

મણીમાં આપ્યાં. રાજાના સર્વ અવયવોમાં આનંદનો રસ વહેવા લાગ્યો તે વખતે તેણે આનંદથી ગદ્ગદ થતી વાચા વડે સર્વ પ્રધાન-મંડળને હુકમ કર્યો કે-‘પુત્રજન્મનો મહોત્સવ આનંદપૂર્વકે સર્વત્ર ઉજવો.’ પ્રધાન મંડળે રાજાનો આવો હુકમ સાંભળીને રાજ્યભુવનમાં એક ક્ષણમાત્રમાં અનેક પ્રકારની શોભાઓ કરી નાખી. પવનને લીધે ઊંચાનીચા થતા પાણીના સમૂહ વચ્ચે રહેલ જલજંતુઓનાં ટોળાંઓ પોતાનાં પૂછડાં ઊંચાં ઉછાળી મોજાઓની હારની હાર જેમાં ઉત્પન્ન થઇ છે તેવા મહાસમુદ્રમાં જેવો ઊંડો અને ગંભીર અવાજ કરે તેવો નોખત શરણાઇ વિગેરે વાજિત્રોનો અવાજ આખા રાજમંદિરમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો. મલય (મલબાર દેશ)ના ચંદનની રજથી અને દેસર, અગર, કસ્તુરી અને કપૂરના મુગંધીદાર પાણીઓના છાંટણાથી સર્વ સ્થાન મુગંધી ક્રીચરમય થઇ ગયું અને તેની મુગંધ આવવાથી પવન પણ એવો સુંદર લાગતો હતો કે તેથી સર્વ પાણીઓને પ્રભોદ થવા લાગ્યો અને રાજ્યમંદિરમાં ચોતરફ રત્નોનો એવો ઉદ્યોત પ્રકાશમાન

યઇ રહ્યો કે તેથી જાણે સૂર્યની પ્રભાને અંદર આવવાની જરૂરીઆત જ બંધ. યઇ યઇ હોય એમ જણાયું.

એ મંદિરમાં ચારે તરફ વામણાઓ અને કુબજાઓ નાટક કરવા લાગ્યા, જનાનખાનાના નોકરો સર્વત્ર હાસ્ય કરવા લાગ્યા, લોકોને રક્ષના સમૂહ વધામણીમાં મળવા લાગ્યા, અમૂલ્ય કિંમતવાળા મોતીના હારોને તોડીને ચારે તરફ મોતીઓ ઉડાડવામાં આવ્યા, મુખટવર્ગ આદ્યશૂર્યવંશ નવા નવા પ્રકારના વેશ પહેરીને સર્વત્ર અવરજવર કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓ આખા મંદિરમાં સર્વત્ર રાસડા વિગેરે વિલાસો કરવા લાગી, મંદિરમાં આવનારા લોકોને અનેક પ્રકારનાં લોજન, અને પાન (પીવાના પદાર્થો: મદિરા, જળ વિગેરે) આપવામાં આવ્યાં. સર્વત્ર આનંદ ને હર્ષમાં ઘણો વધારો થઇ રહ્યો. આવી રીતે ચોતરફ પુત્ર જન્મની વધામણીનો આનંદ ફેલાઇ રહ્યો હતો અને સર્વ નોકર-વર્ગ આનંદથી નાચ કરી રહ્યો હતો તે વખતે અત્યંત આનંદમાં આવી જવાથી હર્ષવટે હાથ ઊંચા કરીને રાજા રિપુકંપન પણ નોકરોની સાથે નાચવા લાગ્યો.

હર્ષમાં રિપુકં-
પનનો નાચ.

બનાવપર વિચારણા.

મિથ્યાભિમાનનું જીવર.

વાસ્તવિક રિપુકંપન.

ઉક્ત પ્રકારની ધામધુમ સર્વત્ર જોઇને પ્રકર્યને મનમાં કાંઇક રાંકા ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તેણે મામાને પૂછવા માંલું—“મામા! આ લોકો કુદે મોટા મોટા હર્ષના ઉદ્ગાર કરી રહ્યા છે. સર્વ આનંદની ચેષ્ટામાં ઉછળી રહ્યા છે તેનો હેતુ શો છે તે જાણવાનું મને કુતૂહળ થયું છે તો આપ તે મને બરાબર સમજાવો. ‘વળી કેટલાક લોકો પોતાનાં શરીર ઉપર મટાડનો બાર વહન કરી રહ્યા છે, ‘કેટલાક લોકોની સાથે ચામડાને મટીને તેને જોરથી વગાડે છે અને પેલી વિષાના સમૂહથી બરપૂર મોતીની માળાઓ મંદમંદ ચાલે છે તે સર્વનું કારણ શું

૧ આ કતુરી આદિના વિલેપન માટે હોય એમ જણાય છે

૨ મુદત્ત હોય વિચરે જરાડવામાં આવે છે તેનું આ વર્ણન છે.

૩ મોતી માછલીની વિષા છે તે પર આ વ્યાખ્યાન લાગે છે. મૂળમાં મુલો-
હદ. રાન્દ છે તેનો અર્થ ન મોતીની માળા કહ્યો છે. પણ વતરુંબધે દુ:ખાક્ષ નથી.
વિષાથી બરપૂર શરીરને કપાડવાની વાત પણ સ્પષ્ટ થાય છે. જન્મઅવસરે
વિષા દડાડવાની કાઠ વાત જણાય છે, પણ પાત્રી માળાઓ ચાલે છે એની વાત
છે મંદમંદ નિર્લંબ ચલે નથી.

છે? અને વળી સર્વથી વધારે નવાઈ જેવું તો એ છે કે આ રાજ-
ભુવનનો નાયક અને આ પૃથ્વીનો રાજા એક બાળકને પણ હાંસી
ઉત્પન્ન કરે એવા આળાઓ કરી રહ્યો છે તેનું કારણ શું છે? એનો
હેતુ શો છે? અને એમાં આશય શો સમાયલો છે? એ મારા સમ-
જવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી મને મહા કૌતુકનું કારણ રહેશે.”

વિમર્શ—“ભાઈ! એ સર્વ બાબતનું કારણ તને બરાબર સમ-
જતું. સાંભળ: આ સર્વ બાબતોનો પ્રવર્તિતનાર એક જ માણસ છે.
તને યાદ હશે કે જ્યારે આપણે આ રાજમંદિરમાં દાખલ થયા ત્યારે
તે જ વખતે મિથ્યાભિમાન દાખલ થયો હતો. એ મિથ્યાભિમાનને
પ્રથમ આપણે રાજસચિત્ત નગરે જોયો હતો. આ સર્વ ચાળા કરાવ-
નાર એ મિથ્યાભિમાન ભાઈસાહેબ છે. પોતાને આજે છોકરાની
પ્રાપ્તિ થઈ છે એ વિચારથી આ રિપુકંપન રાજા ઘણો આનંદમાં આવી
ગયો છે અને એને હરખ એટલો બધો થઈ ગયો છે કે તે તેના
શરીરમાં પણ સમાતો નથી તેમજ ઘરમાં અને રાજમંદિરમાં પણ
સમાતો નથી. એ રાજાનું ચિત્ત મિથ્યાભિમાને વિહ્વળ કરી નાંખ્યું છે
અને તેને લઈને આ રાજા પોતે વિડંબના કરે છે અને લોકો પાસે
કરાવે છે. એમાં ખૂબી એ છે કે એ લોકોને જે વિડંબનાઓ થાય છે
તે તેઓ બાપણ સમજી શકતા નથી. કારણ કે મિથ્યાભિમાન પાસે
આખી દુનિયા રાંકડી બની જાય છે અને તે આખી દુનિયાને રાંકડી
માને છે.”

પ્રકર્ય—“મામા! જો એમ હોય તો આ સર્વ લોકોને આટલી
બધી વિડંબનાઓ કરનાર આ મિથ્યાભિમાન તો લોકોનો ખરેખર
દુશ્મન જણાય છે?”

વિમર્શ—“ભાઈ! એ બાબતમાં રાંકડા જેવું શું છે? ખરેખર,
આ મિથ્યાભિમાન લોકોનો મોટો દુશ્મન જ છે, છતાં લોકોને તે જાહેર
પોતાનો ભાઈ હોય તેવો વણતો લાગે છે.”

પ્રકર્ય—“ત્યારે મામા! જે રિપુકંપન એટલે દુશ્મનોને કંપાવ-
નાર રાજા મિથ્યાભિમાનને વશ પડી ગયો છે તેને ખરેખર રિપુ-
કંપન કેમ કહી શકાય?”

વિમર્શ—“ભાઈ! એ આવ રિપુકંપન નથી, કારણ કે એ પો-
તાના દુશ્મનોને જરા પણ કંપાવે તેવા નથી. બાકી બધારના તે

૧. એમને રૂઝમે દહાવનાર દોષ અને નરા સૂઝમે દહાવનાર દોષ તેમજ
૨. રિપુકંપન રહેવ ન, પણ રૂઝમે દહાવનારને પ્રમદિહાસ કરેલા

દુરમનો છે તેની સાથે હાડવામાં તે શૂરવીર હોવાથી તેનું નામ રિપુ-
કંપન કહેવામાં આવે છે. એટલે એ દ્રવ્ય રિપુકંપન છે.

यो वहिः कोटीकोटीनामरीणां जयनक्षमः ।

प्रमविष्णुर्विना हानं, सोऽपि नान्तरवर्णिनाम् ॥

તું ખરાબર સમજ. જે પ્રાણી બહારના કોરોડો રાત્રીઓપર વિ-
જય મેળવવાને શક્તિવાળો હોય છે તે પણ જ્ઞાન વગર અંતરંગ રાત્રીઓ
ઉપર વિજય મેળવવાને શક્તિવાળો થતો નથી. ભાઈ! એમાં આ
(રિપુકંપન)નો પણ ખરેખરી રીતે કાંઈ દોષ નથી તેમજ ખીલત પ્રા-
ણીઓનો પણ દોષ નથી, કારણ કે વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો તેઓમાં
જે જ્ઞાનની ગેરહાજરી છે તેનો જ એમાં ખરેખરો દોષ છે અને
તે જ આ લોકોને આટલે વસ્તે પ્રવર્તવે છે; અજ્ઞાનરૂપ નેત્રનો
રોગ થવાથી તેઓને એવો પડદો આવી જાય છે કે કોઈ કારણ મળે
છે કે તુરત તેઓ મિથ્યાભિમાનને વશ પડી જાય છે અને એકવાર
મિથ્યાભિમાનને વશ પડ્યા એટલે તેઓ ખીલત માણસની સાથે બા-
ળકની જેમી ચલાઓ કરે છે અને પોતાની જાતને હાથે કરીને અનેક
પ્રકારની વિરંબનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે જેનો દાખલો આ રિપુકંપન
પોતે જ છે. બાકી જ્ઞાનવડે જે પ્રાણીઓની બુદ્ધિ પવિત્ર થયેલી હોય
છે તેમને પુત્ર મળે, રાત્ર્યપ્રાપ્તિ થાય કે મહાન ધનપ્રાપ્તિ થાય અથવા
ગમે તેવું લોકોમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું મહાન કારણ મળે તો પણ
તેવા પુણ્યરાણી મધ્યસ્થ બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓનાં મૂલ્યમાં આ મિથ્યા-
ભિમાન રૂપ આંતરિક રાત્રી જરા પણ સ્થાન મેળવી શકતો નથી.”

શોક મતિમોહ પ્રવેશ.

કુંવરને અસાધ્ય બર.

ઉપાય છતાં અંતે મરણ.

મામા ભાણેજ આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા તેવામાં રાજ્યમંદિરના
દરવાજા પર જે માણસો આવી પહોંચ્યા. પ્રકર્યે એ બંને નવા આવ-
નાર માણસો દોણ છે એમ સવાલ પૂછવાથી મામાએ જણાવ્યું કે
એ નવા આવનાર પુરૂષ શોક અને મતિમોહ છે, જેમને તેઓએ
પ્રથમ તામસચિત્ત નગરે લેયા હતા.^૧

આ વખતે સુવાવડના ઓરડામાંથી (સુતિકાગૃહમાંથી) કર્ણા-
જનક કોલાહલપુજા મોટો પોકાર ઉઠ્યો. એકદમ દાસીઓ હાહારવ કરતી

૧ ૫૯ ૭૯૯ અને ૮૦૧. તામસી પ્રકૃતિનું પરિણામ મતિના મોહમાં આવે
છે. શોક તામસી ગુણ છે, ૬૯૧ રાજસી ગુણ છે.

નરપતિ સન્મુખ દોડદોડ કરવા લાગી. આનંદની ધમાલ ચાલી રહી હતી તે એકદમ શાંત થઈ ગઈ અને અરે આ શું છે? એમ ત્રાસ પામી જઈને રાજાએ વારંવાર પૂછવા માંડ્યું. પેલી દાસીઓ બોલી “કૃપા કરો, દેવ! બચાવો! મહારાજ! કુમારની આંખો એકદમ તણાતી નય છે, એના પ્રાણ એકદમ ગળે આવી રહ્યા છે. દેવ! દોડો દોડો! કોઈ ઉપાય કરો!” દાસીઓનાં આવાં વચન સાંભળીને જાણે પોતાની ઉપર વજનો ઘા પડ્યો હોય તેમ રાજા આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો, છતાં જેમ તેમ હિમત રાખીને પોતાના પરિવારને સાથે લઈ સુતિકાગૃહે પહોંચ્યો. ત્યાં જઈને જાણે છે તે પોતાના શરીરનું જાણે પ્રતિરૂપ જ હોય નહિ તેવો અને પોતાના તેજથી આખા જીવનની ભીંતોને પ્રકાશમાન કરતો કુંવર દીઠો, પણ તેને જોતાં જ જણાયું કે તેના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા છે અને જીવન થોડુંક જ બાકી રહ્યું છે. આખા નગરના વૈદ્યમંડળને તુરતજ ત્યાં બોલાવી મંગાવવામાં આવ્યું. તે વૈદ્યોમાં જે મુખ્ય વૈદ્ય હતો તેને પૂછ્યું કે ‘આ વ્યાધિ કયો છે?’ વૈદ્યમુખ્યે કહ્યું “મહારાજ! આ કુમારને એકદમ જીવનનો અંત લાવે તેવો કાળીઓ તાવ આવ્યો છે. જેમ સખત પવન આવે ત્યારે ગમે તેવો હીવો પણ તેના ઝપાટાથી જુઝાઈ નય છે તેમ આપણે મંદભાગ્યો જોઈ રહીશું અને એ તાવ આ સુકોમળ પુષ્પને એક સપાટામાં ઉપાડી જશે.” રાજાએ કહ્યું “અરે લોકો! સર્વ પોતપોતાની શક્તિનો બનતો ઉપયોગ કરો. જે કોઈ આ કુમારને જીવાડશે તેને હું માફ રાજ્ય આપી દઈશ અને હું તેનો નોકર થઈને રહીશ.” લોકોએ આદરપૂર્વક ઘણાં ઔષધો આપ્યાં, મંત્ર જંત્ર કર્યાં, માંદળીઆં બાંધ્યાં, રક્ષામંત્રો લખ્યાં, અનેક દેવદેવીઓને તર્પણ કરવાનાં કાર્યો કર્યાં, વિદ્યાના પાઠો કર્યાં, મંડળો બનાવ્યાં, દેવદેવીઓનાં જાપ કર્યાં અને અનેક તંત્રો કર્યાં, પરંતુ આટલાટલી સાધનાઓ કરવા છતાં થોડી જ વારમાં કુમાર મરણ પામ્યો.

શોકથી રિપુકંપનનું મરણ.

આ વખતે શોકે અને મતિમોહે મતિકલિતા રાણી રિપુકંપન રાજા અને તેમના સર્વ પરિવારના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેથી “અરે હું મરી ગઈ, મારી સર્વ આશાઓ ભાંગી ગઈ, હું હુંટાઈ ગઈ! અરે દેવ! માફ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.” એ પ્રમાણે મુખેથી બોલતી રાણી કુમારને હીલચાલ વગરનો જોઈને એકદમ જમીનપર પડી ગઈ અને જાણે વજ્રપ્રહારથી કોઈએ તેને મારી હોય તેમ અત્યંત વિદ્રવ અને આકુળવ્યાકુળ થઈ ગઈ.

“અરે દીકરા! મારા વહાલા! મારા બાપા!” એમ બોલતો રિપુકંપન રાત્રી પછી જમીનપર યુદ્ધ આણે પડ્યો અને તેણે તો તુરત જ શોકને લીધે પોતાના પ્રાણ છોડી દીધા.

તે વખતે ત્યાં મોટો હાહારવ થઈ ગયો, ભયંકર આકંઠ થવા લાગ્યો અને ઘૂંટણ ભેદી નાખે તેવો લોકોનો છાતી ફૂટવાનો અવાજ થવા લાગ્યો. રિપુકંપનની મતિકલિતા અને રતિકલિતા રાણીના માથાના ચોટલાઓ ધૂરા થઈ ગયા, ભાંગી ગયેલા આબૂપણો લલાટ સાથે અક્ષણાવીને તેઓ માથાં ફૂટવા લાગી અને એવી સંકટો રીતે રાણીઓએ રડારોળ કરી મૂકી. આખા મુખમાં લાળ ભરાઈ ગઈ, જમીનપર દીન બની જઈ તેઓ લેટવા લાગી, માથાના બાલ ટુંદી ટુંદીને તોડવા લાગી અને મોટેથી પોક મૂકીને કોળાહણ કરવા લાગી. લોકો પછુ ચારે તરફ ‘હાહા હાહા’ એવા કંઠસ્વાર કરવા લાગ્યા.

* * *

મામાલાલેજની રહસ્યવિચારણા.

આવો બનાવ જોઈને જુદીદેવીનો દીકરો મામાને કહેવા લાગ્યો “અરે મામા! અભાર મુકી આ લોકો નાચતા હતા, ફૂંટતા હતા, તે પ્રકારનો નાચ મૂકી દઈને આ બીજા જ પ્રકારનો નાચ આ લોકોએ કેમ આદ્યો?”

વિમર્શ—“આઈ પ્રકર્ષ! તે હમણા રાત્ર્યમંદિરમાં બે પુરુષોને (શોકને અને મતિમોહને) પ્રવેશ કરતા જોયા હતા તેમણે પોતાની શક્તિથી આ સર્વ રચના કરી છે. એ તને અમારું પછુ જણાવેલ છે કે આ નગરના લોકો પોતાની મરણમાં આવે તે પ્રમાણે સ્વતંત્રપણે દોષ પછુ કામ કરી શકતા નથી; પરંતુ તેઓમાં રહેલ અંતરંગ મા-જુસો તેમની પાસે જેવું સાફ કે ખરાબ કામ કરાવે છે તે પ્રમાણે આ બાપરાઓ કહે છે. પહેલાં મિથ્યાભિમાને આવીને તેઓ પાસે એક પ્રકારનું નાટક કરાવ્યું, હવે આ શોકે અને મતિમોહે આવીને નવા પ્રકારનું નાટક રાઈ કરાવ્યું—એમાં એ બિચારાઓ મું કરે!

સદ્ધાનપરિપૂર્ણાં, મતિમોહો મહામનાં ।

દાધાં જ કુરુતે દોષ દેવતં મુમુક્ષુતમામ ॥ ૧ ॥

નાપિ દોષો મહેસેષાં, વાપરો મદ્ર માપતઃ ।

ધેનુદાણેવ નિર્ણાતં, સમસ્તં દાણમકુટ્મ ॥ ૨ ॥

એ પ્રાણીઓમાં જેઓ મુખ્ય ધેનુનાવાળા છે અને સારાનથી પૂનું પરિત્ર છે તેવા મહાત્માઓને એ મતિમોહ જરા પાડુ બાધા કરી

શકતો નથી; એ પ્રાણીઓ તો 'વસ્તુસ્વભાવનો પ્રથમથી જ નિર્ણય કરીને બેઠેલ હોય છે કે આ સર્વ સંસારરચના ક્ષણભંગુર છે, થોડો વખત રહેનારી છે, અને આખરે નાશ પામનારી છે. આવો તેમનો રાજઆતથી નિર્ણય હોવાને લીધે શોક તેમના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. આ રિપુકંપન રાજા પુત્રના સેહથી મરણ પામ્યો કારણ કે તેને અત્યંત મતિમોહ થઈ ગયો હતો. હવે શોક એ સર્વ લોકોની પાસે કરુણાવિલાપ કરાવે છે."

પ્રકર્ષ—"મામા ! આ રાજ્યમંદિરમાં ક્ષણમાત્રમાં આવો મોટો ફરફાર થઈ ગયો, એક જરા વખતમાં તો હર્ષને સ્થાને વિલાપ થઈ ગયો તેવું આને જ બન્યું છે કે એવું કોઈ કોઈ વાર બનતું હશે?"

વિમર્શ—"ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ સંસારચક્રમાં એવા બનાવો અસંભવિત કે દુર્લભ નથી. આ નગર એવા એક ધીજળથી તદ્દન ઉલટા બનાવોથી અને વિચિત્ર ખેલોથી ભરેલું છે. હવે અહીંઆ રાજાના ને તેના પુત્રના મૃતકને બહાર લઈ જવાનો પોકાર થશે, લોકો ભયંકર રીતે છાતી ફૂટી પોક મૂકશે, ભયંકર રંગના શોક દર્શાવનાર કાળા વાવટાઓ ચોતરફ ચઢશે અને ઢોલમાંથી હૃદયને ભેદી નાખે તેવા વિષમ મરણસૂચક ધ્વનિ નીકળશે-એવી એવી ભયંકર રીતિઓ અત્ર થશે. એ બધી રીતિઓ લોકોને અત્યંત તાપ ઉત્પન્ન કરે તેવી હોય છે અને તેથી તને તે નકામો ખેદ કરાવશે; માટે આ મૃતક(મરદા)ને રાજ્યમંદિરમાંથી બહાર લઈ જવામાં ન આવે ત્યાં મુઘીમાં આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઈએ, આવો હૃદયભેદક બનાવ લેવો આપણને યોગ્ય નથી. પરદુઃખં કૃપાવન્તઃ સન્તો નોદ્દીક્ષિતું ક્ષમાઃ । સંત લોકો પારકાના દુઃખ દયાળુ નજરે લેઈ શકતા નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મામાભાણેજ રાજમંદિરની બહાર નીકળી ગયા અને બજારમાં આવ્યા. એ વખતે રિપુકંપનને મરેડ લાક્ષીને તેનું સાન કરવા માટે સૂર્ય પણ પશ્ચિમસમુદ્રમાં દાખલ થયો."

૧ ભાગિજ નામે કાચી છાતીવાળો છે તે પણ મામાના મનમાં કંઈ કમળ હોય. ભાગ્યેને આવા પ્રકારના બનાવવાથી લેખકને યદ્યપિ જાણ છે તે જાણીતી વાત છે.
૨ કાવચક નમરનાં કૌતુકો બતાવવાનું મામાએ અત્ર કામનું છે. તેને પકડવાનાં રહિત્તુ એ આવડ. પ્રકરનમાં જોઈ જવા. આ પ્રકરનમાં નિર્ણયિત માવડ. રહિત્તુના અને હર્ષ-લોકના પ્રસંગો લેવા. આનંદનાં કેટલાક પ્રકારો નક્કી કરવાનાં કૌતુકો લેવા છે તે સર્વ હર્ષક વિચારવા.
૩ હર્ષ મિત્રને સહનમાં લાગક કરી ભેટકે સૂર્ય ગરમ પામ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મહેશ્વર અને ધનગર્વ.

લવચકનગરનાં કોણકો. (ચાલ)

જમંદિરમાંથી આમાભાણેજ નીકળ્યા તે વખતે સૂર્ય
અસ્ત થયો, અંધકારથી આખી દુનિયા કાળી મરા
નેવી થઇ ગઇ, દીવાઓ કરવામાં આવ્યા, ગાયો
તથા બેસો પોતપોતાને સ્થાનકે પાછી આવી ગઇ,
પક્ષીઓ માળામાં આવીને બેસી ગયા, વૈતાળો ભય-
કર દેખાવ આપવા લાગ્યા, ધુવડ ચાહે તરફ સંચાર કરવા લાગ્યા,
કાગડાઓ તદ્દન રૂપ થઇ ગયા, સૂર્યવિકાસી કમળો
નિદ્રા પામી ગયાં (મીંચાઇ ગયાં), શ્રદ્ધાચારી મુનિ-
ઓ પોતપોતાની આવરણક કિયામાં લાગી ગયા,
પોતાની વહાલીના વિરહથી ચક્રવાકો રડવા લાગ્યા,
જર લોકો ઉદ્ધાસ પામવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓ મનમાં મલકાવા લાગી.
આવો સંધ્યાસમય થયો અને લોકોનાં મન આનંદ પામવા લાગ્યા.
તેવા વખતે આમાભાણેજ એક મહેશ્વર નામના શેઠીઆને પોતાની
દુકાનના બારણા આગળ બેસો.

શેઠનો મિત્રસ.

શેઠ સાહેબ દુકાનમાં નાખેલ એક મોટી ગાદી ઉપર તકીઆને
અટેલીને બેઠા હતા તેની આજુબાજુ અનેક નમ્ર વિનયી અને વિચ-

૧ મહેશ્વર શેઠ આને મહે મહેશ્વર રાજ મુદમા છે. તેનો અર્થ એક
વાર છે. તે તેનું નામ પણ દોષ આ પ્રકરણના આપણે તેને જાણે રીતે જોવાનું
૨ આ પ્રકરણ સાથે લેખકશ્રીએ પદ્યમંત્રા ધનમમલ્લનાથનાધિકાર વાચ્ય
જવા બહામણ છે.

ક્ષણ વણિકપુત્રો બેઠા હતા. શેઠીઆની સામે માણેક, હીરા, શનિ, વૈદ્ય અને પરવાળાનો મોટો ઢગલો પડેલો હતો, જે આનુષાણુના અંધકારને પણ હઠાવી રહ્યો હતો. તે શેઠની ખરાબર સામે સોના મહોર અને લગડીઓ તથા ચાંદી અને રૂપિયા વિગેરેના મોટા ઢગલા પડ્યા હતા. એ સર્વને જોઈને શેઠ મનમાં બહુ મલકાતા હતા અને અભિમાનથી કુલાઈ જતા હતા. આ બનાવ જોયા પછી મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

પ્રકર્ષનું અવલોકન અને પ્રશ્ન.

પ્રકર્ષ—“મામા ! એ મહેશ્વર શેઠ પોતાનાં ભવાં ચઢાવીને અને ચક્ષુને સ્તબ્ધ જેવી કરીને આમ શું જોઈ રહ્યો છે ? વળી એની પાસે કોઈ વસ્તુના અર્થી કાંઈ માંગતા દેખાય છે તેના બોલવા તરફ એ ભાઈશ્રી બહેરા ન હોવા છતાં જરાએ ધ્યાન પણ આપતા નથી. પેલા બીચારા આદરપૂર્વક વિનયથી તેની તરફ જોઈને બોલે છે, પણ ભાઈશ્રી એના તરફ લક્ષ્ય પણ આપતા નથી તેનું કારણ શું છે ? બીચારા કેટલાએ માણસો અત્યંત નમ્રપણે તેની આગળ આવીને ઊભા રહે છે, તેની ખુશામત કરે છે અને તેને પ્રણામ કરે છે તેના તરફ તે જોતો પણ નથી અને તેઓને એક તરખલા જેવા ગણે છે તેમાં તેના હેતુ શો છે ? અને વળી એ રત્નોને વારંવાર જોઈને તે મનમાં કાંઈક ધ્યાન કરતો હોય અને પછી આખે શરીરે સ્તબ્ધ થઈ જતો હોય અને અંદર મલકાતો હોય એવો એ દેખાય છે તેનું કારણ શું છે ? તે જણાવો.”

ધનગર્વ પર મામાના વિચારો.

લક્ષ્મીની ચળ પ્રકૃતિ અને અંધતા.

અનંતાનુબંધી માનનો જણાતો મહિમા.

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ષ ! સાંભળ. આપણે રાજમહેલમાં હમણાં જે મિથ્યાભિમાનને જોયા તેના અંગભૂત એક ધનગર્વ નામનો ખાસ મિત્ર છે. એ ધનગર્વે આ ભાઈશ્રીમાં અત્યારે ઘર કરી દીધું છે. જે પ્રાણીઓમાં એ ધનગર્વ ઘર કરી બેસે છે તે સર્વેની આવી જ સ્થિતિ થાય છે. એ મહેશ્વર શેઠ મનમાં અત્યારે એમ માની બેઠા છે કે એ હીરા માણેક સર્વ તેનું પોતાનું જ છે અને પોતે તેના સ્વામી છે અને તેમ હોવાને લીધે પોતે ખરેખરો ભાગ્યશાળી છે. એ તો એમ જ સમજી ગયો છે કે એના જન્મનું એને ખરેખરું કૃણ પ્રાપ્ત થયું છે અને પોતાનો જન્મ જ જાણે સફળ થયો છે. તે માને છે કે તેની પાસે આખું ભુવન રાંકડું છે, ગરીબ છે, બીચારુંઆપડું છે.

આવા વિચાર રૂપ વિકાસને આધીન થઇને એ બાહ્યથી હોયે આકા-
શમાંજ હોવા દરે છે, ધનનું કેવું અસ્થિર સ્વરૂપ છે તે જરાએ
લક્ષ્યમાં પણ લેતો નથી, ધનનું પરિણામ કેવું આવશે તેનો જરા
વિચાર પણ કરતો નથી, ભવિષ્યમાં શું થશે તેની તમાર માત્ર પણ
આલોચના કરતો નથી, સર્વ બાબતમાં વસ્તુતત્ત્વ શું રહેલું છે તેનો
તમાર પણ ખ્યાલ કરતો નથી અને દરેક વસ્તુ ક્ષણિક છે, નાશ
પામનારી છે એમ ગળુનામાં પણ લેતો નથી.”

પ્રકર્ય—“રાગકેસરીનાં બાળક જેવાં જે આઠ રૂપા હતાં તેમાં
જે પાંચમો છોકરો મેં જોયો હતો (અનંતાનુબંધી માન^૧) તે આ બાહ્ય
શેઠસાહેબની તદ્દન પાસે હોય એમ દેખાય છે.”

વિમર્શ—“જરાબર એમ જ છે. અહીં એ રાગનો પાંચમો છો-
કરો પણ આવેલો છે. હવે જે હકીકત અને તે જરાબર લક્ષ્ય રાખીને
જોજો.”

માન અને લોભમાં મહેશ્વર શેઠ લલચાયો.

લોભનો ઘોષ નહિ ત્યાં શોભા જાય.

સર્વગુણવિનાશનું લોભાત. એનો ચિતાર.

મામા ભાણેજ દૂર હોવા છોડા આ પ્રભાણે વાતો કરતા હતા
ત્યાં એક જરપુરૂપ આવ્યો અને શેઠ મહેશ્વરની પાસે બેઠો. તેણે
શેઠીઆને જણાવ્યું કે તે શેઠની સાથે કાંઈ ખાસ વાત તદ્દન ખાન-
ગીમાં કરવા માગે છે. શેઠે તેની વાત કબૂલ કરી. બન્ને ઓરડામાં
ગયા. ત્યાં તદ્દન એકાંત હતી. એકાંત સ્થળમાં ગયા
પછી પેલા જરપુરૂપે એક મહામૂલ્યવાન મુગટ
શેઠને બતાવ્યો. એ મુગટ અનેક મહા મૂલ્યવાન
રત્ન હોરા માણેકનો બનાવેલો હતો અને અંધારામાં

પોતાના તેજથી દિશાઆને પ્રકાશિત કરતો હતો. શેઠે એ જરપુરૂ-
પને તુરત ઓળખી લીધો કે એ તો હેમપુર નગરના રાજા વિશ્વીપણનો
હજુરીઓ છે અને તેનું નામ દુષ્ટશીલ છે. વિચક્ષણ વાળીઓ મનમાં
સમજી ગયો કે એ હુઝ્યા હજુરીઆએ મુગટને જરૂર ચોરી લીધેલો
હોવો જોઈએ. હવે તે વખતે પેલા રાગકેસરીનો છોકરો જે શેઠની
નજીક રહેતો હતો (માન^૧) તે એ વખતે શેઠના સરીરમાં દાખલ

૧ આ સ્થાને માન સમજવો કે લોભ તે મન સકારપદ લાગે છે. રાગ-
કેસરીનો દીકરો હોય તો લોભ સંજવે, પ્રકરણ ‘નવ’નું છે તે જોવાં ‘માન’ સંજવે.
મને તો માન અને લોભનું મિશ્રણ લાગે છે.

થઈ ગયો. એના પ્રતાપથી શેઠે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-એણે એ મુગટ ચાચો હોય કે ગમે ત્યાંથી આણ્યો હોય તેનું મારે શું કામ છે? મારે તો એ મુગટને ગમે તેમ કરીને એની પાસેથી પડાવી લેવો.

મહેશ્વર શેઠે પોતાના મજ્જમ વિચારનો અમલ કરવા મનમાં નિર્ણય કરી દીધો. તુરત જ તેણે દુષ્શીલને કહ્યું શેઠ મુગટ પડાવી લીધો. “ભાઈ! તારે શું કહેવું છે?” પેલા જનપુરુષે કહ્યું “આની યોગ્ય કિમત આપી તમે એને લઈ લો.” વાણીઓ મનમાં ખુશી થયો અને સાધારણ

રકમ આપીને દુષ્શીલને રાજી કરી દીધો. દુષ્શીલ પણ જે મળી તે રકમ રોકડી હાથમાં લઈને ત્યાંથી એકદમ વિદાય થઈ ગયો.

દુષ્શીલ ત્યાંથી વિદાય થયો અને તુરત જ તેને પગલે શોધવા નીકળેલા ચરલોકો સાથે વિભીષણ રાજાના સેવકો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓને તપાસ કરતાં ગમે ત્યાંથી મુગટની મહેશ્વર શેઠે ખરીદી કરી છે એ વાતનો પત્તો લાગી ગયો. તેઓએ શેઠને ચોરીના

મુદામાલ સાથે તુરત પકડ્યા અને પચ સમક્ષ સાક્ષીઓ રાખીને શેઠને મુદામાલ સાથે આગળ કર્યા. એક ક્ષણમાત્રમાં શેઠની પાસેથી જે હીરામાણેકસોનાનો ઢગલો હતો તે પણ તે રાજસેવકોએ કબજે કરી લીધો.^૧ શેઠ તો બૂમો પાડતા જ રહ્યા અને તેમને રાજસેવકોએ બાંધી લીધા. નોકરો અને વણિકપુત્રો જે શેઠની પાસે બેઠા હતા તે તો સર્વ મુંઝાઈ ગયા અને શેઠના બંધુમંડળ વિગેરેની સાથે સર્વે ત્યાંથી ગઈ પડી ગયા.^૨ આવી રીતે મહેશ્વર શેઠનું સર્વ કુંડાઈ બચું અને તેના સગા તથા સંબંધીઓ પણ તેની પાસેથી રસ્તે પડી ગયા. ધન અને સંબંધી વગરના શેઠના ગળામાં ચોરીના મુદામાલ લટકાવવામાં આવ્યો, શેઠને ગદિયપર બેસાડવામાં આવ્યા, આખા શરીરે રાખ લોપડવામાં આવી અને બરાબર ચાર દોય તેવા તેમનો બેશ પનાવવામાં આવ્યો.^૩ લોકો પણ કંટકા લાગ્યા કે-આ તો ભાઈ મનનું પણ ચારનાર મોકો બરેડી નીકળ્યો! ચારે તરફ શેઠની નિહાળી આવતેથી દિશાએ લગઈ જવા લાગી. રાજાના માનુસે તેની

૧ ચોરી નવારના કરનાર હોય કેવાનો નિગજ અસલ દોય.

૨ હાનિના નિ ને અને સદ ને. વિનિ વખતે હોય ત્યારે એ એમ કમ.

૩ મનુષ્યો માં ભવના છે.

૪ હાનિ ન ને હોય મનના દવા તેજ દાનદાન પદ પ્રયત્ન કર કરે.

સારી રીતે લાત લાટીથી ખખર લેતા હતા અને શેઠનું મ્હોં તદ્દન રોંઠું થઈ ગયું હતું, એની સર્વ આશાઓ પડી ભાંગી હતી. આવી અત્યંત બૂરી દશામાં આવી પડેલા શેઠને જોઈને પ્રકર્યે મામાને પૂછ્યું—
 “મામા! આ તો ભારે નવાઈ જેવી વાત જોવામાં આવી! આ તે સ્વપ્ન છે કે ઈંદ્રજાળ છે કે કંઈ ભારી બુદ્ધિમાં ભ્રમ થઈ ગયો છે!! આ તો એક ફાલુવારમાં આ શેઠીઆની લીલા પણ ન રહી! અને ધન પણ સર્વ પગ કરીને ચાલી ગયું! એની ખુશામત કરનારાઓ તથા સગાસંબંધીઓ પણ જણાતા નથી! અરે! સવળો લોકવર્ગ જાણે બદલાઈ જ ગયો છે! એનું તેજ પણ ઉડી ગયું! એનું અભિમાન પણ ખેરી ગયું! અને એનામાં જે પુરપાતન દેખાતું હતું તે પણ ખસી ગયું!”

*

*

*

*

‘ધનસ્વરૂપ પર વિમર્શ.

વિમર્શમામાએ પ્રકર્યેને કહ્યું “તે જોઈ તે વાત બરાબર સાચી છે. એમાં તારી બુદ્ધિમાં જરાએ ભ્રમ થયેલો નથી. તે જોયું છે તે તદ્દન બરાબર છે. અને તેટલાજ માટે મહા બુદ્ધિશાળી માણસો “પૈસાનું જરા પણ અભિમાન કરતા નથી. દ્રવ્ય ઉનાળાના સખ્ત “તાપથી તપેલા” પક્ષીના ગળા જેવું ચંચળ છે, ધન ગરમ ત્રક-“તુની ગરમીથી હુંકાયલા સિંહની છબ જેવું અસ્થિર છે, દોસત “ઈંદ્રજાળની પેઠે અનેક પ્રકારના અદ્ભુત વિજ્રભાને ઉત્પન્ન કરી “મનને ચક્રાળે ચકાવે છે, લક્ષ્મી પાણીના પરપોટાની પેઠે “ફાલુવારમાં જોત જોતામાં હલી ન હતી થઈ જાય છે. એ વાળીઆમાં “અત્રમાણિકપણનો અને અવિવેકનો એટલો મોટો દોષ હતો કે તેને “લઈને જે મોટી માનની જગ્યા એ લોભવતો હતો તે ફાલુવારમાં ખોઈ “ખેદો અને તેનું ધન ફનાફાટીઆ થઈ ગયું. પૈસા તો એવી ચીજ છે “કે જે પ્રાણીઓ કોઈ પણ પ્રકારના દોષના સંબંધમાં ન આવતા “હોય તેમની પાસેથી પણ ચાલ્યા જાય અને સાનું ભયનું કા-“લુ ઉત્પન્ન કરી આપે. જેઓ કુટ્ટી કુટ્ટીને ‘જમીન ઉપર પગ “મૂકતા દોષ છે તેવાઓની પાસેથી પણ પૈસા એક ફાલુવારમાં “આપ્યા જાય છે એમાં જરા પણ સંકા જવું નથી. ધનના દોષથી

૧ અહીં વિમર્શમામા ધનની ફિલસૂફી સમજાવે છે તે ખાસ મનન કરવા લાયક છે.

૨ જમીનના વખતમાં પૈસાનું મનુ ચંચળ રહે છે. ચાલ્યા કરે છે. કદબદલ વિશેષે મવાન શાખી જેવાથી આ વાત ખ્યાલમાં આવી જશે.

૩ મિત્ર દ્રવ્ય કરે તે પણ એક વિચારીને મૂંડે તેવા ફજાળ શખનાર દોષમય બાનુલો.

“ ધનવાન પ્રાણીઓ જળથી ભય પામે છે, અગ્નિની પીડા ખમે છે,
 “ હુંટારાથી નિરંતર ભયમાં રહે છે, રાજા તરફથી હુંટાઈ જવાના વિ-
 “ ભાસણમાં રહે છે, ભાઈઓ કે સગાઓ તરફથી ભાગલાગની પંચા-
 “ તિમાં પડે છે, ચોરથી ચોરાવાના ભયમાં આવી પડે છે-એવી રીતે
 “ ધનથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ આવે છે અને તેથી તે અનેક
 “ દુઃખો સહન કરે છે. વળી ભાઈ પ્રકર્ષ! જેમ એક સખત પવનને
 “ ઝપાટો આવે ત્યારે જેમ ઘણાં એકઠાં થયેલાં વાદળાંઓ તરત
 “ વિખરાઈ જાય છે તેમ જ્યારે પૈસા જવા બેસે છે ત્યારે તે (પૈસા)
 “ જેની પાસે પૈસા હતા તેના રૂપને જોતા નથી, તેની સાથે ઘણા
 “ કાળનો સંબંધ હતો કે ઓળખાણ હતી તેને ગણતા
 ધનની અસ્થિરતા. “ નથી, તે માણસની કુલીનતા તરફ નજર પણ
 “ ફેંકતા નથી, તેના કુળનો કેવો સારો ક્રમ છે
 “ તેનું અનુસરણ કરતા નથી, તેના શીલ (વર્તન)ની ગણના કરતા
 “ નથી, તેનામાં કેટલી પંડિતાઈ છે તેની અપેક્ષા રાખતા નથી, તે-
 “ નામાં કેટલી સુંદરતા છે તેની આલોચના (વિચાર) કરતા નથી,
 “ તે પ્રાણી કેટલો ધર્મપરાયણ છે તેનો ખ્યાલ પણ કરતા નથી,
 “ તે કેટલું દાન આપે છે અને તેની અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની
 “ કેવી તત્પરતા છે તે વાત લક્ષ્યમાં લેતા નથી, તેનામાં કેટલું વિશેષ
 “ જાણકારપણું છે તેનો વિચાર કરતા નથી, તેનું સદાચાર તરફ કેટલું
 “ સુંદર વલણ છે તે ધ્યાનમાં રાખતા નથી, તેની સાથે ઘણા વખ-
 “ તનો સ્નેહભાવ છે તેની પરિપાલના કરતા નથી, તે પ્રાણી અન્ય
 “ પ્રાણીઓથી કેટલો સત્ત્વવાન છે તે મગજપર લેતા નથી, તે પ્રા-
 “ણીના શરીરનાં લક્ષણો કેવાં ઉત્તમ છે તેનું પ્રમાણ પણ કરતા
 “ નથી અને આકાશમાં સાક્ષાત્ નગરના જેવો દેખાવ દેખાય છે, હાથી
 “ ઘોડા મનુષ્ય વિગેરેની દોડધામ થતી માલૂમ પડે છે અને દેખ-
 “ દેખતાં ક્ષણવારમાં જેમ તે છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે તેમ તે (પૈસા)
 “ ચાલ્યા જાય છે અને તે ક્યાં ગયા અને કેટલા થોડા વખતમાં કેવી
 “ રીતે ગયા તે પણ પ્રાણી જાણી શકતો નથી. સંસારી પ્રાણીઓ
 “ બાપડા મહા કલેશ કરીને બહુ પ્રયાસે પૈસા મેળવે છે અને પો-
 “તાના જીવની તેમ તેને જાળવી રાખે છે, છતાં ચાલ્યા જાય છે
 “ ત્યારે જાણે નટ નાચ^૧ કરતો હોય નહિ તેમ જોતજોતામાં પગ

૧ નટ નાચે ત્યારે જરા વાર રાજા યાય, વળી ખીન્ને વેશ લે, એમ જોતા
 સાવો બદલાયા જ કરે છે. નટના નાચમાં સ્થિરતા કે ચાલુપણું જોવામાં આવતું
 નથી તેમ ધન માટે સમજવું.

“કરીને ખસારા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ મહા-
 “મોહથી હણાયલા બીચારા રાંક પ્રાણીઓ એવા ધન ઉપર પણ
 “અનેક ચિતાયુક્ત સ્થિતિમાં આશાબદ્ધ થઈને રાખત થઈ બેસે છે
 “અને વળી ધનનું ખોટું અભિમાન કરીને અનેક પ્રકારના વિકારો
 “પેલા શ્રેણીઆની ગેઠે કરે છે. સાધ! આ જન્મમાં પૈસાનું-ટોલતનું
 “આનું પરિણામ થાય છે અને પરલોકમાં વળી મહા ભયંકર દુઃખ-
 “પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે તે વધારામાં સમજવી.”

પ્રકર્ષ—“મામા! એ પૈસા એક જ ઠેકાણે ટકે, એનું પરિણામ
 સાફ આવે અને એનું ફળ પણ ઠીક થાય એવો આ દુનિયામાં કોઈ
 ઉપાય છે કે છે જ નહિ.”

વિમર્શ—“એવો ઉપાય આ દુનિયામાં સંભવે છે તો ખરો, પણ
 તેનો યોગ કોઈ ભાગ્યશાળીને જ થાય છે. એને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય^૧
 કહેવામાં આવે છે, પુણ્ય એટલે શુભનો અનુભવ અને એ અનુભવ
 થવી વખતે ને પાછો પુણ્યનો અનુબંધ કરાવે, પુણ્યનો સંચય કરાવે
 “તેને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. એનું પુણ્ય પૈસાને
 “વધારે છે, સ્થિર કરે છે અને ન હોય તો મેળવી પણ આવે છે.
 “પરંતુ એવા પ્રકારનું પુણ્ય ઘણું જ દુર્લભ છે. ઘણાખરાને પાપાનું-
 “બંધી પુણ્ય જ હોય છે એ તારે ધ્યાનમાં રાખવું. પ્રાણી ઉપર દયા
 “રાખવી, સંસારપર વૈરાગ્ય રાખવો, વિવિધવૈક દેવશુદ્ધી પૂજા કરવી
 “અને વિશુદ્ધ સ્ત્રીસમાં અનુવૃત્તિ રાખવી. આથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય એકદું

૧ આ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય અને પાપાનુબંધી પુણ્ય ઉપર ધન્યકુમાર ચરિ-
 ત્રની શરણાગતમાં શુભસૂચક અને વિશ્વભૂતિનાં મુંદર ચરિત્રો છે તે ખાસ વાંચવાં
 યોગ્ય છે. જુઓ સદા ગ્રંથનું આપાંવર પૃષ્ઠ ૪-૩૪.

૨ એ બાબતના ત્રણ મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે મૂળ ગ્રંથમાં છે તે સરકમાં
 રાખવા યોગ્ય છે:—

કરોતિ વર્ધનસ્થૈર્વે, ભજાતં સનયેદમમ્ ।

ભજન્તદુર્લભં મદ્મં, પુણ્યં પુણ્યાનુવચ્ચિ વચ્ચ ॥

વચ્ચ ।

દયા મૃતેષુ વૈરાગ્યં વિધિવત્પૂજનમ્ ।

તિનુદા સીલવૃત્તિઃ પુણ્યં પુણ્યાનુવચ્ચદઃ ॥

મધદા ।

પરોપતાપવિરતિઃ પરાનુમદ્ વચ્ચ ચ ।

સ્વચિત્તદમનં વૈચ પુણ્યં પુણ્યાનુવચ્ચદઃ ॥

“થાય છે. વળી અન્ય પ્રાણીઓને કોઈ પણ પ્ર-
 પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય “કરનો તારા કે હેરાનગતિ ન કરવાથી, અન્ય
 પાપાનુબંધી પુણ્ય. “ઉપર અને તેટલી કૃપા કરવાથી અને પોતાનાં
 “મનનું દમન કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય એકું
 “થાય છે. પૂર્વના ભવમાં જે પ્રાણીઓએ એવું પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું
 “હોય છે અથવા આ ભવમાં જે એવું પુણ્ય એકું કરે છે તેઓની
 “પાસે જે ધન આવે છે તે મેરૂ પર્વતના શિખરની જેમ સ્થિર રહે
 “છે. એવા મહાત્મા પ્રાણીઓ પોતાના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના પરિણામે
 “જે ધન પ્રાપ્ત કરે છે તેને તેઓ તદ્દન બાહ્ય, સ્વથી પર, તદ્દન
 “તુચ્છ, વિશ્વાસમાન અને ક્ષણવારમાં નાશી જનાર અસ્થિર સમજીને
 “તેનો સારો માર્ગે બચ કરે છે અને પોતે તેનો સારી રીતે ઉપભોગ
 “કરે છે; પરંતુ એવા બુદ્ધિશાળી લોકો ધન ઉપર જરા પણ મૂર્છા
 “કરતા નથી, એના ઢગલા બેઠને રાજી રાજી થઈ જતા નથી અને
 “એને એકું કરવામાં ગાંડાઘેલા થઈ જતા નથી. આવા પુણ્યશાળી
 “માણુસો જેમનો જન્મ પણ પવિત્ર ગણાય છે તેવા વિશુદ્ધ બુદ્ધિ-
 “વાળા પ્રાણીઓના સંબંધમાં ધન સાહે પરિણામ પણ લાવી આપે
 “છે. બાકી જે સાધારણ માણુસો એવા બાહ્ય, નિંદા કરવા યોગ્ય
 “અને મહા અનર્થનાં કારણભૂત ધનઉપર મૂર્છા કરી રહેલા હોય છે,
 “તેને પકડીને બેસી રહેલા હોય છે, જેઓ તેનું કોઈ પણ પ્રકારનું
 “દાન પણ કરી શકતા નથી અને જાતે ઉપભોગ પણ કરી શકતા
 “નથી તેઓ આ ભવમાં મોટા ચિત્તસંતાપ પામે છે અને પર-
 “ભવમાં મોટી અનર્થપરંપરા પ્રાપ્ત કરે છે તેમાં ભાઈ! શું નવાઈ
 “જેવું છે? આ સર્વ હકીકતનો સાર એ છે કે રહસ્ય સમજનાર ડાહ્યા
 “માણુસોએ પોતાની પાસે પૈસા હોય ત્યારે તેના ઉપર મૂર્છા ન
 “કરવી અને તેનું અભિમાન ન કરવું તેમજ અને તેટલી તેની સખા-
 “વત કરવી અને જાતે ઉપભોગ કરવો. જે પ્રાણી એવી રીતે દાન-
 “ભોગ કરતો નથી તે આપડો નકામી મજૂરી કરનારો વગર પૈ-
 “સાનો નોકર થાય છે અને છેવટે પસ્તાવો પામે છે. વળી જે કાંઈ
 “પણ હકીકત સમજતો હોય તેણે પૈસાને અંગે ચોરી અને હુસ્ત્યા-
 “ઈની ગંધ પણ પોતામાં દાખલ ન થાય તે માટે ખાસ ધ્યાન
 “રાખવું અને જે ધનને ચોરી દ્વારા કે અપ્રામાણિકપણે મેળવવાની
 “ઈચ્છા થઈ તો સમજવું કે પરિણામે પેલા વાણીઆ શેઠની જેમ
 “મોટું કષ્ટ ઊભું થવાનું છે.”

પ્રકરણ ૨૫ મું.

રમણ અને ગણિકા.

સવચક્રનાં કોડકા. (પાછા)

કર્વે અને વિમરં ધનના સંબંધમાં વાતો કરતા હતા અને ધનવં તત્ત્વજ્ઞાન વિચારતા હતા તે વખતે એક બીજો ઘણો અગત્યનો બનાવ બન્યો. એક તદ્દન દુબળો થઈ ગયેલો, મલીન શરીરવાળો, શરીરે અસક્ત થઈ ગયેલો અને શરીરપર છૂલું કપડાં ધારણ કરેલો જીવાન માણસ બજારમાં કોઈ કેમણેથી આવી પહોંચ્યો. એમ મામાભાણેને જોયું. તેણે દુકાન ઉપર ગાંઠ છોડી થોડા રૂપીઆ કાઢ્યા અને તે વડે થોડા લાડવા ખરીદ્યા, એક હાર લીધા, થોડાં પાન લીધાં, ઝુગંધી પદાર્થો લેવાતા લીધા અને એ કપડાં ખરીદ કર્યાં. ત્યાર પછી બંતરની નજીકમાં એક પાણીની વાવ હતી તેમાં ઉતરીને તેને પગથીએ બેસીને ખરીદ કરેલા લાડવા ખાઈ લીધા, પાન સાથે લઈ આવ્યો હતો તે ખાધું અને એવી રીતે પેટ ભરીને પછી જાન કર્યું, પછી મસ્તકે કૂચનો મોટો ખાંધો, આખા શરીરે ઝુગંધી તેલ અત્તર લગાવ્યા, નવાં ખરીદેલાં વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કર્યા અને જાણે પોતે મોટો બટલવ મહારાજા હોય તેમ સાંધી આડંબરપૂર્વક ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તે વારંવાર પાતાના શરીર તરફ અભિમાનથી જોતો જાય છે, આમોટ (ચોટલો) સમારતો જાય છે, ખસી જતાં ખાલને મોઠવતો જાય છે અને નાકવડે ઝુગંધી મુઘી મુઘીને મનમાં રાજી થતો જાય છે.

૧ જે દિવસે રિપુંજનને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો, મરણનો શોક થયો તે જ રાત્રે યોગીઆની દયા વિચિત્ર થઈ અને આ પ્રકરણનો બનાવ પશુ તે જ રાત્રે બને છે.
૨ મોટા આમોટ, કૂચનો મોટો, કચ્છો.

રમણ અને ગણિકા.

આવો વિચિત્ર દેખાવ અને ભિખારી છતાં ઇશ્કી દેખાવાનો પ્રયત્ન કરનારને જોઇ પ્રકર્ષે સવાલ પૂછ્યો.

પ્રકર્ષ—“ મામા ! એ યુવાન માણસ કોણ છે ? એ ભાઈસાહેબ ક્યાં જવા નીકળ્યો છે ? અને શામાટે એ આવા પ્રકારના વિકારો બતાવે છે ? ”

ધનવાન બાપનો પુત્ર.

ઇશ્કમાં સર્વ ગુમાવ્યું.

છતાં શોખ ગયો નહિ.

વિમર્શ—“ ભાઈ ! એની કથા તો ઘણી લાંબી છે, પણ તને એની હકીકતમાંથી થોડી મુદ્દાસરની હકીકત કહી સંભળાવું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળ : આ નગરના રહેવાસી સમુદ્રદત્ત નામના શેઠનો એ છોકરો છે, એનું નામ રમણ છે, એ યુવાન છે, ભોગ ભોગવવામાં તત્પર છે, બહુ નાનપણથી ગણિકાને છંદે લાગેલો છે અને એવો મૂર્ખ છે કે ગણિકા સિવાય બીજી કોઈ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી. એ સમુદ્રદત્તનું ઘર ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, રત્ન વિગેરેથી ભરપૂર હતું અને જાણે કુબેર ભંડારીની સ્પર્ધા કરતું હોય તેવું લાગતું હતું. એવા ધનાઢ્ય ઘરને આ ભાઈસાહેબે ગણિકાના છંદમાં પડીને ધન ધાન્ય વગરનું કરી મૂક્યું છે અને ભાઈશ્રી ખાવે પીવે ટળી ગયા છે. હવે એ પાપી તદ્દન નીરધનીઓ થઈ ગયો છે, તદ્દન ચીથરેલાલ થઈ ગયો છે, પારકી નોકરી કરે છે, દુનિયામાં હલકો પડી ગયો છે અને એની રીતે પોતાનાં કર્મને પરિણામે મહા દુઃખી થઈ ગયો છે. પારકું કામ કરતાં આજે એને કોઈ જગ્યોએથી અનાયાસે પૈસા મળી ગયા છે એટલે વ્યસને એના ઉપર પાછું પોતાનું જોર ચલાવ્યું છે. તેથી એણે શું શું કર્યું તે તો ભાઈ ! તે સર્વ જોયું. આ નગરમાં એક મદન-મંજરી નામની પ્રખ્યાત ગણિકા છે તેને અત્યંત રૂપાળી અને લુલ્લાન દુંદકલિકા નામની દીકરી છે. એ દુંદકલિકામાં આસક્ત થઈને આ રમણે પોતાનો ધનનો જે કાંઈ સંચય હતો તે આખોને આખો પૂરો કરી દીધો અને જેવો એ ધન વગરનો થયો એટલે એ મદનમંજરીએ એને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો. છતાં આ રમણ હજી પણ દુંદકલિકાનો સ્વાદ મૂકી ગયો નથી; આજે જેવું તેવું ન ઇચ્છવા જોઈ પારકું કામ કરીને એ પોતાક રૂપીઆ લઈ આવ્યો છે એટલે તુરંત જ

એ રૂપિયા સાથે લઈને પોતાની વિષયઈચ્છા તૃપ્ત કરવા સારૂ એ કુંદકલિકાના ઘર તરફ જવા માટે નીકળી પડ્યો છે. ત્યાં જવા પહેલાં પોતે સારો લાગે, રૂપાણો લાગે, તે સારૂ આ બધી ટાપટીપ કરી છે. હવે ચાલો આપણે પણ એની પછવાડે જઈએ.”

મકરંધજનો ભયસાથે પ્રવેશ.

કામદેવના ભયંકર તીરો,

કુંદકલિકાનું આઘાંતર રૂપ.

એ વખતે એક માંછુસ પોતાના અનુચરો સાથે દૂરથી આવતો અને પોતાના ભાયામાંથી ભયંકર તીરો ખેંચીને ફેંકતો તેમના જોવામાં આવ્યો. એનો સુંદર દેખાવ જોઈને પ્રકરે મામાને પૂછ્યું “અરે મામા! મામા! જુઓ તો ખરા, એ રમણને પેલા પુરૂષ દૂરથી ઘણી સખ્ત રીતે તીર મારે છે, એને આપ અટકાવો.” મામાએ જવાબ આપ્યો “ભાઈ! એ તો મકરંધજ છે અને આ રાત્રીના વખતે પોતાના મિત્ર ભય સાથે આંનેદથી નગરચર્યા જોવાને નીકળી પડ્યો છે. આખા નગરમાં કોણ પોતાની આરા બરાબર પાળે છે, કોણ પોતાની વિરૂદ્ધ છે તેની એ બરાબર પરીક્ષા કરે છે અને તેટલા માટે દરેક પ્રાણીઓ શું બોલે છે, તેના વેષ કેવો છે, તેઓ મનમાં શો વિચાર કરે છે, તે બધું તે બરાબર તપાસે છે. એ મકરંધજ પોતાની

પ્રખપના-
નું કાર્ય.

રાક્ષિથી તીર ફેંકીને ઘાયલ કરી પેલા રમણને ગણિ-
કાને ઘરે લઈ લય છે. એમાં આપણે એ મકર-
ંધજને વારીએ તેડું કાંઈ છે જ નહિ કારણ કે મકર-
ંધજનો એ જ ધંધો છે. રમણ અત્યારે પોતાના

મનમાં તે અનુભવ કરે છે તે સર્વે આ મકરંધજને લઈને જ છે. હવે એના કેવા સંસ્કાર થાય છે તે આપણે જોઈએ. ચાલ! આ કીતુક જોવાની બારે મળ આવશે!”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરીને મામા બાણેજ ગણિકાના ઘર તરફ

ગયા, ત્યાં તેઓએ ઘરના દરવાજા પાસે ઠાડમાઠ

મામાનો ઉદ્ગમ.

કરીને બેઠેલ કુંદકલિકાને જોઈ, એને જોઈને વિમર્શ પોતાનું નાક મરણ્યું, મ્હોંથી ચુંક નાખ્યું, રોડું હલાચું અને મ્હોંડું બજાડી ડાક ખીચી બાણ વાળી દીધી. પોતાના મામાને આવી રીતે એકદમ વ્યાકુળ થઈ મચેલા અને મુખેથી હાહા ઉચ્ચાર

“આ નાક મરણવાની દરજીત અને તેડું કારણ કવિએ વખતસર બદલ્યો રીતે રાખ્યું હતું છે, વિચાર કરવાથી આ પ્રસંગની ખૂબી સમજાઈ જશે.

કરતા જોઈને પ્રકર્ષે તેમને એકદમ એવા ઉદ્વેગનું કારણ પૂછ્યું “મામા! આમ એકદમ આપને ખરાબ શું લાગ્યું? આપના ચેહરા ઉપર આવે એકદમ ફેરફાર કેમ થયો?” મામાએ જવાબ આપ્યો “ભાઈ! આ ગણિકાના આકારમાં સુંદર કપડાંથી છવાયેલી અને ફૂલ અને ઘરેણાંથી શોભાવેલી અશુચિની કોઠી છે તે શું તું જોઈ શકતો નથી? મને તો એનામાંથી એટલી બધી (ખરાબ) ગંધ આવે છે કે તે હું સહન કરી શકતો નથી; માટે આપણે એનાથી જરા દૂર ઊભા રહીએ એટલે એવી જગ્યાએ જઈએ કે જ્યાં એના શરીરની દુર્ગંધ ન આવતી હોય અને એટલા દૂર રહી અહીં જે બનાવ અને તે આકુળતા વગર ખરાબર જોઈ શકીએ. સાધારણ અશુચિની કોઠી તો કેટલીક છિદ્ર વગરની હોય અને આ તો મોટા મોટા નવ^૧ દ્વારો દ્વારા આખો વખત અશુચિ બહાર કાઢ્યા કરે છે. તેથી એની નજીકમાં તો એક ક્ષણવાર પણ ઊભા રહેવું મને પસંદ આવતું નથી અને હું ઊભો રહી પણ શકતો નથી. આ દુર્ગંધથી માફ તો માથું ફરી જાય છે.”

પ્રકર્ષે જવાબમાં કહ્યું “આપ કહો છો તે વાત તો ખરી છે. એ ગંધ એટલી ખરાબ અસર કરે છે કે મારી નાસિકામાં પણ એ ભરાઈ ગયેલ છે અને મને મુંઝવણ કરે છે. માટે ચાલો, જરા દૂર ખસી જઈએ.”

આ પ્રમાણે વાત કરીને પ્રકર્ષ વિમર્શ લાંબી દૂર ખસી ગયા અને બધું ખરાબર દેખી શકાય એટલા નજીકના દૂર ભાગમાં જઈને ઊભા રહ્યા.

ગણિકાના ઘરમાં રમણ.

કામદેવથી મરાયલો રમણ.

ગણિકાથી લુંટાયલો રમણ.

ભયથી ત્રાસ પામેલો રમણ.

વ્યસનથી મરણ પામેલો રમણ.

હવે તે વખતે રમણ ગણિકાના ઘરમાં આવી પહોંચ્યો. તેની ખરાબર પછવાડે હાથમાં ખેંચેલાં બાણયુક્ત અને ભયને સાથે લઈને મકરધ્વજ ચાલ્યો આવતો હતો અને વખતોવખત બાણ છોડ્યે જતો હતો. મંદિરના દ્વારમાં જ રમણે કુંદકલિકાને જોઈ. એને જોતાં જાણે પોતાને નવીન હંદગી મળી હોય, જાણે અમૃતનું પોતાના

૧ જે આંખ, જે નાસિકા, મુખ, જે સ્તન, યોની અને ગ્રુદા એ રીતે નવ દ્વાર ગણ્યાં છે એમ લાગે છે. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓનાં બાર દ્વાર ગણાય છે તેમાં જે કાન અને મુત્રાશય વધારે છે. જુઓ નોટ પૃ. ૯૦૪.

આખા શરીરે સિંચન કરવામાં આવ્યું હોય, જાણે પોતાને હીરા ગાળેલું રત્નો-ભંડાર મળી ગયો હોય. અથવા તો મોટા રાજ્ય ઉપર પોતાનો અધિકાર થયો હોય તેવો મોટો આનંદ રમણને થયો. હવે તેજ વખતે મદનમંજરી ઘરની બહાર નીકળી, તેણે રમણને ઘર બહાર હાંમેલો જોયો, ચાલાક હોવાથી તુરત રામણ મઠ કે આજે બાઈ પાસે કાંઈથી થોડા પૈસા આવ્યા હાજે છે. એ પ્રમાણે તેને થોડા ધનવાળો જોતાં જ તેણે પોતાની યુવાન દીકરીને નિશાની કરી સંસાર દ્વારા જાણાવ્યું કે રમણ આવ્યો છે અને તેને હુંદવો છે. સંસાર યતાં જ કુંદકલિકાએ ઉપરના હાથમાવથી મુંદર લાગતી મીઠી નજરે રમણ તરફ જોયું એટલે રમણ તો રાજ રાજ થઈ ગયો. આ વખતે મકરંધને પોતાનો અવસર જોઈ ધનુષને ઠેક પોતાના કાનચુધી ખેંચીને એક તીવ્ર બાણ દેહમાં અને તેનાથી રમણની છાતી આરપાર વાંધી નાખી એટલે એણે કુંદકલિકાને પોતાની છાતીએ વળગાડી, તેને કહેલો અને તેને સાથે લઈને તેના મંદિરમાં દાખલ થયો. મદનમંજરી ટોકરી તે વખતે ત્યાં આવી, તેને રમણે પોતાની પાસે હતા તે સર્વે દ્રવિયા અને ચીજો સોંપી દીધાં. મદનમંજરીએ સર્વે ગ્રહણ કર્યું અને કપડાં વિગેરે સર્વે હિતારી લઈને તે જન્મ્યો ત્યારે જોયો હતો તેવો નાગો કરી મૂક્યો. પછી મદનમંજરી બોલી “છોકરા ! તું અહીં આવ્યો એ તો બાહુ સાઈ કર્યું, દીકરી કુંદકલિકા તને વારંવાર માદ કરતી હતી; પણ જોને, આપણા રાજનો છોકરો ચંડ હમણા જ અહીં આવવાનો છે માટે હાલ તું જરા છુપાઈ જા. તને એ દેખશે તો ઘણો ગુસ્સો થઈ જશે અને કદાચ તને પૂરો કરી મૂકશે.”

આ હકીકત સાંભળતાં રમણના શરીરમાં ભયે પ્રવેશ કર્યો. એજ વખતે ગણિકાના દરવાજા પર ચંડ (રાજપુત્ર) લખતો અવસર. આવી પહોંચ્યો. એને આવી પહોંચેલો જોઈ ભય વધારે જોરમાં આવ્યો. રમણ ખખડી ગયો, ઠર ખાઈ ગયો, મુંઝાઈ ગયો. ચંડ તો એકદમ સીધો મંદિરમાં ચાલ્યો આવ્યો. ચંડે એને નજરે જોયો એટલે એ તો એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો અને પોતાની તરવાર ખેંચી કાઢી અને રમણને કહ્યું કે એનામાં તાકાત હોય તો ખુશીથી દ્વંદ્વયુદ્ધ કરે. રમણ તો બાપડો દીન થઈ ગયો, લાજ વગરનો થઈ ગયો, તદ્દન નયુંસક જોયો થઈ ગયો,

૧ પરશ્વતપદ પુરુષોને નિરંતર ભયમાં રહેલું પડે છે. બળવાન હોય તે પણ એ વખતે નિર્બળ થઈ જાય છે. આ દશકત વ્યવહાર રીતે બનતી જોઈ સહાય અથવા કક્ષી સહાય તેવી છે.

ખીકથી તદન ગાભરો થઇ ગયો અને પોતાનાં આંગળાં મ્હોમાં નાખીને ચંડની પાસે અષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી જમીનપર લેટી ગયો અને 'અરે પ્રભુ! માફ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો!' ચંડનું પ્રચંડત્વ.

એમ બોલતાં તેની આંખમાં આંસું આવી ગયાં. ચંડને દયા આવી તેથી તેણે રમણને મારી નાખ્યો નહિ, પણ તેનો ચાટલો કાપી નાખ્યો, નાક કાપી નાખ્યું અને કાન પણ કાપી નાખ્યા, તેમજ દાંત તોડી નાખ્યા, નીચેનો હોઠ તોડી નાખ્યો, બન્ને ગાભને કદરૂપા બનાવી દીધા, એક આંખ ફેડી નાખી, પોતાના પગથી મોઢા ઉપર લાત મારી ધક્કો માર્યો અને ઘરથી બહાર કાઢી મૂક્યો. એના આવા હાલ થતા હતા તે જોઇને મદનમંજરી રોકરી અને યુવાન કુંદકલિકા મોઢેથી ખૂબ હસતા હતા. એ બન્ને એવાં મીઠાં વચનો બોલતી હતી અને સાથે ચંડની એવી ખુશામત કર્યે જતી હતી કે એથી ચંડ એના તરફ વધારેને વધારે ખંચાતો હતો. રમણ તો મહા મુશીબતે બહાર નીકળ્યો, માર વાગવાથી આખા શરીરે મહા વેદના પામ્યો, રાજલોકોએ રમણનું મરણ. વળી તેને વધારે માર માર્યો. આવી રીતે કુટાતાં પીટાતાં નારકી સમાન દુઃખ સહન કરીને બહુ કષ્ટ (તેજ રાત્રીએ) મરણ પામ્યો.

* * *

ગણિકા વ્યસનનાં પરિણામ.

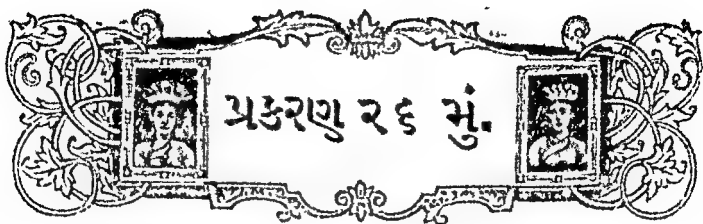
પ્રકર્ય—“અહાહા મામા! આતો ભારે નવાઇ જેવો બનાવ યન્યો! મકરંજની શક્તિ ઘણી અજબ! ભયનો વિલાસ પણ એવોજ જબરો! અને પેલી રોકરી (મદનમંજરી) નો પ્રપંચ પણ એવોજ ખુબિયાળો! ખરેખર, આ રમણનું ચરિત્ર તો ઘણી કડખું હિપ્પત કરે તેવું અને હાસ્યજનક નાટક જેવું જણાય છે. એ રમણની મુર્ખતા પર હસવું આત્મા વગર રહે તેમ નથી અને એના હાલ જોતાં એની દયા આધા વગર પણ રહેવાય તેમ નથી.”

વિમર્શ—“ખીજ પાતુ જે મનુષ્યો ગણિકાના વ્યસનમાં આસક્ત હોય છે તેઓનાં ચરિત્ર પણ આવા જ પ્રકારના હોય છે એમાં જતા પડે મંદબ જેવું નથી.” ગણિકાનાં મંદર વન્ને, ખંચાણ કરનારાં આત્મ પાતે, રક્ત વર્ણનાં પાત, મુનર્થીકર્યા, મુનર્સિત પુનર્પતી માનસો અને આકર્ષક વિરેપતના નવર્થી એ વાપર્યોની દરિયા એવી વર્ણ માત્રી જાણ છે કે એનામાં કુદરતી રીતે અમુચિ ભરેલી છે અને એ ન હંચવા ભયક અપવિત્ર પદાર્થોની કામળી છે એ હકીકત

“તેઓ જોઈ જ શકતા નથી. એવા મૂર્ખ-લોકો-જીવતી જાગતી
 “જંગમ વિદ્યાની મોટી ઢોઢી સાથે આલિંગન કરવા ઇચ્છે છે અને
 “તેટલા સાઈ મહા મહેનતે એકઠા કરેલ પૈસાનો વ્યય કરે છે. એ પ્રમાણે
 “કરીને પોતાના કુળને મોટું કલંક લગાડે છે, આખરે લગભગ
 “ભિખારી જેવા ચીથરેલાલ થઈ જાય છે અને અત્યંત ખરાબ
 “અવસ્થામાં આવી પડે છે તો પણ એક વખતે ગણિકાના કુછંદે
 “લાગ્યા પછી તેના પરની આસક્તિ ઊડી શકતા નથી. એટલે ત્યાર પછી
 “વેશ્યાના વ્યસનને લઈને અનેક પ્રકારનાં નાટકો ભજવીને આવા
 “પ્રકારનાં અનેક દુઃખો પામે છે એમાં ભાઈ પ્રકર્ષ! નવાઈ જેવું
 “શું છે? ભાઈ! કુળવાન સ્ત્રીઓ પણ પ્રકૃતિથી ચળ ચિત્તવાળી
 “હોય છે તો પછી વેશ્યા જેવી કુલટા સ્ત્રીઓ તો તદ્દન ચપળ જ
 “હોય! તેઓ એકને ઊડીને બીજાને વળગે તેવી હોય, તેમાં સવાલ
 “જ શો છે? કુળવાન સ્ત્રીઓ પણ માયાના કરંડીઓ જેવી છે, ગુસ્સ-
 “પણે કપટ કરનારી હોય છે તો પછી જે પાકી અનુભવી વેશ્યા હોય
 “તેની માયાના સંબંધમાં તો વાત જ શી કરવી! બીજી કુળવાન
 “કહેવાતી સ્ત્રીઓ પણ સ્નેહને તદ્દન જલાંજલિ દેનારી હોય છે તો
 “પછી ગણિકાના એક ઉપર વિશ્વાસ રાખે તે માણસને તો મૂર્ખ
 “શિરોમણિજ ગણવો જોઈએ. એક માણસને અમુક વખતે મજા-
 “વાનો સંદેહ આપે છે, બીજાની સામે તે જ વખતે પ્રેમથી જુએ
 “છે, ધરમાં તેજ વખતે ત્રીજો માણસ મોજુદ હોય છે, પોતાના
 “ચિત્તમાં લગની તે વખતે દોઢ ચોથાની લાગેલી હોય છે અને
 “પોતાનાં ધટખામાં દોઢ અન્યને લઈને મુતેલી હોય છે- આવાં
 “ગણિકાનાં ચરિત્ર હોય છે! જ્યાં મુઘી એનો સ્વાર્થ સધાય છે ત્યાં
 “મુઘી તો તે અનેક પ્રકારની યુગામત કરે છે, મોઢાં વચનો બોલે
 “છે, પ્રેમ દેખાડે છે, પરંતુ જેવો પ્રાણીમાંથી ધનરૂપ રસ સુધી જાય
 “છે કે તુરતજ લાખરૂપ રસ સુધી ગયેલ અજાતાની પેઠે તેને તણ દે છે.
 “વેશ્યાઓ ખરેખર નગરના જાજરૂ જેવી છે. જે એના ઉપર પણ
 “આસક્ત થઈ જાય છે તેને ખરેખર કૂતરા સમજવા, તે મા-
 “ણસ તો ન જ જણાય. જે પાપી માણસ ગણિકાના વ્યસનમાં આ-
 “સક્ત હોય છે અથવા યાય છે તેઓની દસા બહુ જુની યાય છે.”

૧ રસ રાજ કહે છે. ગણિકાસખ માણસ પાસેથી ધનરૂપ રસ જાય એટલે
 તેને ગણિકા ઊઠા દે છે; કરીને રસ રૂપ લીધા પછી મોઢા ઊઠાને દેશ
 દેવામાં આવે છે તે પ્રમાણે.

‘વિવેકપર્વત પરથી અવલોકના.’^૨

ભવચક્રનગરનાં કૌતુકો. (ચાલુ)

(૧)

કપોતક અને દૂત.

મર્શ પ્રકર્ષે બાકીની રાત્રિ દોઢ દેવમંદિરમાં પસાર કરી. ત્યાર પછી આકાશની શોભા માંદી પડેલ બાળિકાની પેઠે ગળતા તારાઓ વાળી, પડી ગયેલ અંધકારરૂપ કેશવાળી હોઈ તદ્દન પાંદુર વર્ણની થઈ ગઈ.^૩ પોતાની શક્તિથી એ આકાશલક્ષ્મીની

૧ વિવેક એટલે સત્યાસત્યનો વિચારપૂર્વક નિર્ણય. અમુક હકીકત સાચી છે કે નહિ, આદરવા યોગ્ય છે કે નહીં તેનો નિર્ણય વિવેક કરે છે. વિવેક વગર સારો ધરાદો હોય તો પણ નકામો છે. સારાસાર નિર્ણય કરવાની મામાની ચાતુરી તો અગાહ ધણીવાર જોઈ. આ વિવેકપર્વતપર આવી મુદ્દાની કેટલીક બાબતોનું અવલોકન મામા લાલેજ કરશે.

૨ સાત મોટાં વ્યસન છે તે આ પ્રમાણે: જીગરુ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન, વેશ્યાગમન, શિકાર, મદ્ય અને માંસ. આ પ્રકરણમાં જીગરુ (દૂત) અને મૃગયા (શિકાર) પર વિવેચન થશે. વેશ્યાગમનપર વર્ણન ૨૫ માં પ્રકરણમાં થયું, મદ્ય અને પરદારાપર વિવેચન ૨૨ માં પ્રકરણમાં થયું. ચોરીપર વિવેચન ૨૪ માં પ્રકરણમાં થયું. માંસ વ્યસનપર વિવેચન મૃગયાના પેટામાં આજ પ્રકરણમાં લીધેલ છે. આવી રીતે ભવચક્રપુરમાં સસ વ્યસનાસક્ત પ્રાણીની દશા કેવી થાય છે તેનો મુખ્યત્વે કરીને ખ્યાલ આપ્યો છે. એ વિવેચન કયા સાથે એવું સુંદર મિશ્રણ કરીને મૂક્યું છે કે વિષય શુષ્ક ન લાગે અને મુદ્દામ રીતે બરાબર અસર કરે.

૩ જેમ માંદી પડેલી બાળા તદ્દન પીળા પચકેલ (પાંદુ રંગની) થઈ જાય છે તેમ આકાશ સફેદ અને પીળા રંગ (પાંદુર) મિશ્ર થયું. માંદી બાળિકાની કીકીઓ (તારાઓ) ગળતી જણાય છે તેમ આકાશમાંથી તારાઓ ગળવા માંડ્યા અને માંદી બાળિકાના કેશ (મવાળા) ખરતા જાય છે તેમ આકાશનો અંધકાર ખસવા લાગ્યો. અહીં તારા, કેશ અને પાંદુર એ ત્રણે સ્તરો છે.

અસલ મહત્તા પાછી લઈ આવવા માટે ફરજી લાગીને પોતે ગ્રૂં જાતે
 વેધરાજ થઈ ગયા. (વેધ ગયેલી તંદુરસ્તી અને તેજ પાકું લાગી
 આપે છે તેમ આકાશનું ગયેલ તેજ પાકું લઈ આપવાનું કામ સૂર્ય
 રૂપ વેધે લાગમાં ધર્યું.) તે વખતે પૂર્વ દિશાનું આકાશમંડળ અરુણની
 કાંતિથી તદ્દન જ્વલં પડી ગયું, વાદળના સમૂદો લાલ રંગના
 થઈ ગયા, ચંદ્રમા તદ્દન કાંતિ વગરનો થઈ ગયો,
 પ્રભાતવર્ણન. ચોર લોકો છુપાઈ ગયા, કુકડા કુકરેકુકનો મોટો

અવાજ કરવા લાગ્યા, ધુવડો તદ્દન નૂપ થઈ ગયા,
 ટીટોડીઓ મોટેથી બોલવા લાગી અને આકાશલક્ષ્મીના આરોગ્યને
 માટે આખું જગત જાગી પાતપાતાના કર્મ અને ધર્મના આપારમાં
 હથુક થઈ જતું જણાયું.^૧ હવે એવી રીતે આકાશલક્ષ્મીની આરો-
 ગ્યજનક સ્થિતિ થઈ પાગ્યા પછી થોડી વારમાં સૂર્યનો ઉદય થયો,
 કમળો વિકસ્વર થયાં, ચક્રવાકનાં ત્રિધુનેનો વિયોગકાળ પૂર્ણ થયો
 દોષ તેમનો સંયોગ થયો અને લોકો ધર્મપરાયણ થઈ પ્રભુનામો-
 ચ્ચારણ કરવા લાગ્યા.

વિવેકપર્વતપર.

એવા શાંત પ્રભાતસમયે મામાએ પ્રકર્યેને કહ્યું “ભાઈ તને !
 તો નહું નહું જોવાનું કૌતુક જાણ થાય છે અને આ ભવચક્ર નગર
 તો ઘણું મોટું છે અને તેમાં અનેક નવા નવા પ્રકારના બનાવો
 નેરંતર બન્યા કરે છે. આપણે પાછા ફરવાનો સમય ઘણો નજીક
 આવતો જાય છે, હવે વખત થોડો બાકી રહ્યો છે, જોવાનું હજી
 ઘણું બાકી છે, તેથી આપણે દરેકે દરેક સ્થાનકને અંદર જારી-
 થી જોઈ શકીએ એ જાની શકે તેવું નથી; માટે ભાઈ! હું કહું છું
 મિ કર, જોઈ થોડા વખતમાં તને જે અનેક બાબત જોવાનું કુતૂહલ
 થેલ છે તે પણ પૂરું થાય અને આપણે વખતસર પાછા તારા પિતા
 ભો પહોંચી જઈએ. જો, થોડો છેટે એક પર્વત દેખાય છે, એ ઘણો
 ચો છે, તદ્દન યોળો છે, રફટિકરતની જેવો તદ્દન નિર્ભજ છે,
 ઠા પ્રભાવવાળો છે, ઘણા વિસ્તાર વાળો છે અને દુનિયામાં તે

^૧ સરીરમાં લાલાસ આવવી, ચોરૂપ બાધિની શક્તિ બોલી થવી, દરેકનું
 ઇંતર ઘડું, કુકરેક આનંદવનિ થવા, અસાધારણ દુઃખો ફર થઈ જવા
 ને મુંદર અવાજો બહાર આવવા તેમજ સ્વપ્ન અને ધર્મબાપારમાં રાગે
 મડું એ સર્વ તંદુરસ્તીની નિશાની છે. આકાશલક્ષ્મીના મંદવાહની જે આવના
 ! કરી છે તે આખા પ્રભાતવર્ણનમાં સાદુ રાખી છે.

વિવેકના^૧ નામથી સારી રીતે જાણીતો થયેલો છે; એ પર્વત ઉપર ચઢીને આપણે જોશું તો આ ભવચક્ર નગરમાં જે જે બનાવો બને છે તે સર્વ જોવામાં આવી જશે, તે સર્વનો ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ જણાઈ આવશે અને બરાબર અવલોકન થઈ જશે. માટે માઈ ! ચાલ, એ પર્વતપર ચઢી જા, ત્યાં જઈને સર્વ બાબતનું સારી રીતે અવલોકન કરી લે, અને એમાં કોઈ બાબત તારા સમજવામાં ન આવે તો હું તારી સાથે જ છું, મને પૂછી જા. આવી રીતે આ ભવચક્ર નગરનો સમગ્ર બનાવ સમુચ્ચય તારા જોવામાં આવી જાય તો પછી આગળ જતાં તારા મનમાં ઉત્સુકતા ન રહે ” પ્રકર્ષને પણ મામાની આ સૂચના ઘણી પસંદ આવી. પછી મામા ભાણેજ બંને વિવેક પર્વત પર ચઢી ગયા.

જુગદું.^૨

પ્રકર્ષ—(વિવેકપર્વત પર) “અહોહો ! મામા ! આ તો ઘણું રમણીય પર્વત દેખાય છે ! વળી અહીંથી આખું ભવચક્ર નગર ચારે બાજુથી મારાથી દેખી શકાય છે ! મામા ! તમે યુક્તિ તો ઘણી સુંદર બતાવી ! હવે મામા ! જરા હકીકત પૂછું તે આપ સમજાવો. જુઓ પેલા દેવળમાં એક માણસ દેખાય છે, એ તદ્દન નાગો જણાય છે, ધ્યાનમાં પડી ગયેલો લાગે છે, એની ચારે બાજુ માણસો ફરી વળેલા છે, એ તદ્દન કંગાળ જેવો જણાય છે, ભુખ્યો તરસ્યો જણાય છે, એના મવાળા છૂટાછવાયા અને આડાઅવળા થઈ ગયેલા છે, એ જાણે ત્યાંથી નાશી જવા ઇચ્છતો હોય એમ એના મુખ પરથી જણાય છે, અને તેટલા માટે એ ચારે તરફ ચકળવકળ જોયા કરતો જણાય છે, એના હાથ ચાક (ખડી) જેવા તદ્દન ઘોળા ફકે થયેલા છે અને જાણે તદ્દન પિશાચના આકારને ધારણ કરી રહેલો હોય એવો એ દેખાય છે. મામા ! એ પુરુષ કોણ છે ? ”

૧ વિવેકને આ પાંચે વિશેષણો બરાબર લાગુ પડે છે. એ લોકપ્રવાહથી જાણે રહે છે, તદ્દન સફેદ છે, એમાં કોઈ જાતનો મળ કે ગોઠાણો નથી, એની શક્તિ અદ્ભુત છે અને એનો વિસ્તાર સમગ્ર વિશ્વવસ્તુઓપર છે.

૨ જુગદાના વિષયને અને સદ્દાને કેટલું સામ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. ઉપર ઉપરના શબ્દોની જગ્યામાં ન ફસાઈ જવાય તો સદ્દો જેમાં ઉપર ઉપરનો નફો તોટો લેવા દેવાનો હોય છે તેમાં અને જુગારમાં જરા પણ ફેર લાગતો નથી; માત્ર જુગારમાં નફા નુકસાનનો નિર્ણય તુરત થાય છે અને સદ્દામાં રાહ જોવી પડે છે. સદ્દાનો મોટો ભાગ જુગારમાં જ સમાઈ જાય છે તેમાંના કેટલાકને કાયદે-સર રૂપ આપેલા (ફરેલા) હોય છે. આ બાબત જાણી વિચારવા યોગ્ય છે.

જુગારમાં ફસાયેલો.

મિત્રોવડે હરાયેલો.

ધનાદિથી વંચાયેલો.

વિમર્શ—“અઢળક ધન સંપત્તિવાળા બહુ પ્રખ્યાત કુંબેર સારંગવાડ નામના ચોકનો કપોતક નામનો એ દીકરો છે. એના બાપે એની તે વખતની સ્થિતિ અનુસારે ‘ધનેશ્વર’ એવું તેનું નામ પાડ્યું હતું અને ‘ધયાનામા તથા ગુણુ’ પ્રમાણે તે તે વખતે ઘણા ધનનો માલિક હતો. હવે અત્યારે એને વર્તમાન સ્થિતિ પ્રમાણે ‘કપોતકનું’ નામ આપવામાં આવ્યું છે અને એ નામને એ બાઇથીએ સાચું કરી આપ્યું છે. એના બાપનું ઘર મહા મૂલ્યવાળાં અનેક રત્નો અને ચોનાથી ભરેલું હતું, એને આ મહા પાપી પુત્રે તદ્દન રમશાન જેવું કરી મૂક્યું છે. એને જુગટાનો એવો રસ લાગ્યો છે કે એ એના મનમાં બીજી કોઈ બાબતનો જરા પણ વિચાર જ કરતો નથી, કાળે અકાળે જુગદું રમવાનો જ વિચાર કર્યા કરે છે. એ ત્યારે પોતાની સર્વ પુણ્યને પરવારી બેઠો ત્યારે તે ચોરી કરીને જુગદું રમવા માટે પૈસા એકઠા કરવા લાગ્યો છે. એક દુર્ગુણ અનેક દુર્ગુણોને લઈ આવે છે એ બહાલીતી વાત છે અને એની પણ એજ સ્થિતિ થઈ છે. આ નગરમાં એણે ઘણીવાર ચોરી કરી છે અને ચોરી કરતાં પકડાઈ પણ ઘણીવાર ગયો છે અને અત્યંત કદર્યના પામ્યો છે. માત્ર તે મોટા માણસનો છોકરો હોવાથી રાજાએ તેને મારી નાખ્યો નથી, પણ એ બાઈ પોતાનાં લક્ષણ ઊડતાં નથી. આજે રાતના જુગદું રમતાં રમતાં તો એ પોતાની પાસેનાં સર્વ કપડાં સૂઝાંત હારી બેઠો, પણ એને રમતમાં એવો રસ લાગ્યો કે છેવટે પોતાની પાસે રાતમાં મૂકવા કાંઈ વસ્તુ ન રહેવાથી આખરે પોતાનું માથું મૂક્યું. આ મહાધુતારા જુગટીઆઓ જે તેની આજુબાજુ ઊભા છે તેમણે એને એ ઇચ્છી રમતમાં પણ છતી લીધો અને એનું માથું હેવા ખાતર હવે એ લોહો એને નચાવી રહ્યો છે. એ બાઈ-સાદેજ પણ પોતાના પાપથી એવો ભરાઈ ગયો છે કે ત્યાંથી નાસીને પણ છૂટી શકતો નથી અને ઊભો ઊભો મનમાં અનેક પ્રકારના દલદલ તર્કવિતર્કો કરી હદેજ પામે છે. એ ત્યાંથી નાસી શકે તેવા સંયોગો તેને મળતા નથી અને પેલા જુગારીઓ તેને ત્યાંથી ઊડતા પણ નથી.”

૧ કપોતક: કપૂર એવો નામ. અથવા કપૂરનું પુત્ર જે મિત્ર-નમદી મિત્ર છોકરો એવી વર્તમાન સ્થિતિને લઈને કિતું આ નામ રાખ્યું છે.

* * *

ધૂતદોષ પર પર્યાલોચના.

કપોતકના અંતે હાલહવાલ.

પ્રકર્ષ—“મામા! એ આપડાને એટલી પણ ખબર નહિ હોય કે આ દુનિયામાં જુગદું પ્રાણીને સર્વ પ્રકારના અનર્થો નિપજવનાર છે, ધનનો ક્ષય કરનાર છે, અત્યંત નિંદાને પાત્ર છે, માણસના ઉત્તમ કૃષ્ણને અને આચારને મોટું દૂષણ છે, સર્વ પાપોનો જન્મ આપનાર છે, લોકોમાં અત્યંત લઘુતા ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે, મનમાં અનેક પ્રકારના કલેશો ઉત્પન્ન કરવાનું મૂળ છે અને સર્વ પ્રાણીઓ તે રમનારનો જરા પણ વિદ્યાસ ન કરે તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણભૂત છે તથા પાપી માણસો-એજ એવા જુગદાની પ્રવૃત્તિ કરાવી છે, સારા માણસોનું એ કામ નથી-એ હકીકત શું એ જાણતો નહિ હોય?”

વિમર્શ—“એ આપણે મહામોહ મહારાજના સૈન્યને તાણે પડી ગયેલો છે તેથી એ શું કરી શકે? કારણ કે જે પ્રાણીઓ જાને અધમ હોય વિશેષ કરી તે મહામોહ રાજાને વશ પડ્યા હોય છે, તેઓ જ જુગાર રમે છે, તેમાં રસ આનંદ લે છે અને જુગદાનાં કામો કરીને સારી રીતે લોગવે છે.”

વિમર્શ મામા આ પ્રમાણે વાત કરતા હતા તેવામાં પેલા જુગારીઓએ કપોતકનું માથું ઉઠાવી દીધું. પ્રકર્ષ આવો ભયંકર દેખાવ લેઈ બોલી ઉઠ્યો “આહાહા! મામા! મહા અનર્થને કરનાર જુગદું જે પ્રાણીઓ રમે છે તેમનાં અર્હાંજ આવા હાલ થાય છે!”

વિમર્શ—“ભાઈ! તે બરાબર અવલોકન કર્યું, સાચી હકીકત બહી લીધી. જે પ્રાણીઓ જુગદું રમવામાં આરાજક હોય છે તેમને આ ભવમાં કે પરભવમાં જરાએ મુખ મળતું નથી.

(૨)

લલન અને મૃગયા.

એ વખતે નીલ કમળપત્રનાં તૃત્ય કરનારી (એવા પત્ર જેવું પ્રકર્ષની નજર એક જોઈ જમલ ઉપર પડી. એ જમલ નજર પડ્યાને હાથ ઢાળી કહીને તેણે પેતાનાં મામાને કહ્યું “મામા! જુગાર, દુર એક પુરુષ દેખાય છે, એ દેખાપર ચડેલો છે, એને આ ને મારીને ખેંચેલો થયેલો છે, એ જમલ કાઢી ગયેલો જાણી છે. એ જમલ કાઢીને કાઢી લઈ લઈ લઈ છે, એ પ્રાણીને મારી

નાખવા તૈયાર થઈ ગયેલ હોય એમ જણાય છે અને તદ્દન પાપી હોય એવો દેખાવપરથી જણાય છે, દુઃખવડે ચારે તરફથી ઘેરાયેલો દોવા છતાં અરણ્યમાં રહેનારા પ્રાણીઓને દુઃખ દેવા તૈયાર થયેલો હોય એવો ભાવમાં આવે છે, અભારે ખરા મધ્ય દિવસ થયેલો છે તે વખતે પણ હજી એણે ઠાંઠા ખાધું ન હોય એવો ભુખ્યા ઠાંસ ભેવો જણાય છે, તરસથી એનું ગળું છીપાઈ જતું હોય એમ જણાય છે, છતાં એ શિયાળને આગળ કરીને તેની પાછળ દોડ્યો નય છે-એ પુરૂષ કોણ છે?"

વિમર્શ—“માનવાવાસ નગરની અંદર એક લલિત નામનું અંતર નગર છે તેનો લલન નામનો આ રાજા છે. એને શિકારનો મોટો શોખ લાગેલો છે અને એ દુર્વ્યસનમાં પડી જઈને તે બીજી કોઈ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી. એ મોટા જંગલમાં રાત દિવસ પલા રહેવા લાગ્યો અને લાગ ભેઈને શિકાર કરવા દોડ્યો જવા લાગ્યો અને તેને તેના સામંત રાજાઓએ, સગાઓએ, આગેવાન પ્રજાજનોએ અને મોટા મંત્રીઓ વારંવાર વાર્યો અને શિકાર કરવાના કામથી અટકવા સલાહ આપી, પણ એ ભાઈને માંસ ખાવાની એવી લાલસા લાગી હતી કે કોઈ ગમે તેટલું કહે તેને એ જરા કાને પણ ધરતો નહિ. પછી એના રાજ્યનાં સર્વ કામો બગડવાં લાગ્યા, એનું રાજમંડળ એનાથી વિરુદ્ધ થઈ ગયું અને એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થયેલી ભેઈને તે રાજ્યના મુત્સદીવર્ગે વિચાર કર્યો કે આ શિકારી રાજા હવે રાજ્યને યોગ્ય રહ્યો નથી, કારણ કે તેનું ચિત્ત રાજકાર્ય ઉપર નથી અને જે રાજા રાજ્યચિંતા ન કરે તે કોઈ પણ પ્રકારે રાજ્ય કરવા લાયક રહે નહિ. એવો વિચાર કરીને એ લલન રાજાના પુત્રનો રાજા તરીકે અભિષેક કર્યો અને એને રાજ્યમાંથી અને મહેલમાંથી હાંકી કાઢ્યો. આ પ્રમાણે તેની અત્યંત ખરાબ સ્થિતિ થઈ, રાજ્ય ગયું, હાંસી થઈ, છતાં પણ શિકારનો તેને હજી એટલો વધો શોખ છે અને માંસ ઉપર તેને એટલો બધો આસક્તિ છે કે એ નરપિશાચ જંગલમાં એકલો છે, મહા દુઃખી અવસ્થા ભોગવે છે તે પણ પોતાનો ચસકો છોડતો નથી. ‘હાલ નય, હવાલ નય, પણ બંદેશ ખેલ ન નય’ એ કહેવત એણે સાચી કરી આપી છે.

*

*

*

મૃગયાનો રાપ.

માંસભક્ષણ દાપ.

૧ મહા મૂળ ગ્રંથનું પૃષ્ઠ ૬૨૭ પર થાય છે.

“અન્ય હિંસકોએ મારેલાં જીવોનું પણ માંસ જે પ્રાણી ખાય
 “છે, ખાવાનો વિચાર કરે છે તે આ ભવમાં અને પરભવમાં અનેક
 “દુઃખપરંપરાનો ભાજન થાય છે, અનેક પ્રકારની પીડાઓ
 “સહન કરે છે અને મહા ત્રાસ પામે છે તો જે મહા ધાતકી
 “પાપી પ્રાણી પોતે જ અન્ય જીવોને કાપે છે, જીવતા જગતા
 “પ્રાણીઓ ઉપર તરવાર, તીર કે કરવત ચલાવે છે અને તેનું માંસ
 “ખાય છે તેને આ ભવમાં એવા જ પ્રકારનાં દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે
 “એટલુંજ નહિ પણ પરભવમાં તે ભયંકર નારકીમાં પડે છે એમાં
 “જરા પણ સંશય નેતું નથી. ભાઈ! માંસને ભેયું હોય તો તે
 “અત્યંત ખરાબ હોય છે, ઉલટી કરાવે તેનું હોય છે, અપવિત્ર
 “વસ્તુનો પિંડ છે, અત્યંત નિંદાને પાત્ર છે, મહારોગનું કારણ છે અને
 “નાની નાની જીવાતોનો સમૂહ છે, છતાં એવા માંસને રાક્ષસોની
 “જેવા મનુષ્યો ખાય છે અથવા ખાનારા ખરેખરા રાક્ષસો જ છે!
 “વળી કેટલાક એવા મૂર્ખ પણ જેવામાં આવે છે કે જેઓ એ
 “માંસ ખાવામાં જાણે ધર્મ કરતા હોય એમ સમજે છે, ધર્મ-
 “ક્રિયામાં માંસ ખાવાની પોતાની ફરજ સમજે છે અને ધર્મ-
 “યુદ્ધિથી સ્વર્ગ મેળવવાની ઇચ્છાએ માંસનું ભક્ષણ કરે છે તેવાઓ
 “ખરેખર વધારે જીવવાની ઇચ્છાથી જાણે ભયંકર તાલપુટ ઝેર
 “ખાય છે, સમજતા નથી કે તાલપુટ ખાનાર તુરત મરી જાય છે
 “અને તે લેવાથી જીવનકાળ વધવાને બદલે તેનો જલ્દી છોડા
 “આવે છે, તેવી જ રીતે માંસ ખાનારને સ્વર્ગ મળતું નથી, પણ
 “ઉલટો મહા ભયંકર નરકપાત થાય છે. અહિંસા પરમો ધર્મઃ । જીવ-
 “હિંસા ન કરવી એ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે-તે માંસનું ભક્ષણ કરવામાં કેવી
 “રીતે જળવાઈ શકે? અને જો હિંસાથી ધર્મ થતો હોય, થઈ
 “શકતો હોય તો તો અગ્નિ ખરફ જેવો ઠંડો પણ સંભવે ખરો. માંસ-
 “ભક્ષણના કેટલા દોષો વર્ણવવા? ધર્મની યુદ્ધિએ અથવા રસની
 “ગૃહિથી જે પ્રાણીઓ માંસ ખાય છે અથવા તે સાડ પ્રાણીનો
 “નાશ કરે છે તે આખરે નરકની અગ્નિથી રંધાય છે અને મહા
 “દુઃખ પામે છે. આ લલન અભારે શિયાળને મારવા માટે નકામો
 “હેરાન થઈ રહ્યો છે, ત્રાસ સહન કરે છે, ભુખ્યો તરસ્યો જંગલે
 “જંગલે ભટકે છે, તેવી જ રીતે શિકારના શોખીન સર્વે પ્રાણીઓ
 “આવી રીતે હેરાન થાય છે, દુઃખી થાય છે અને ત્રાસ પામે છે”

૧ વર્તમાનકાળમાં ગાડામાં રખડનાર, જંગલમાં દોડનાર, મોટા હોદ્દાદારો,
 રાજાઓ વિગેરે કેટલી હેરાનગતિ ભોગવે છે, કેવા દુઃખી થાય છે અને કેવા
 દુઃખો મરણશરણ થાય છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

એવી રીતે ત્રિભર્યામામા બાબેજ પાસે લલન મુકયા ફળ. સંબંધી હકીકત પર વિવેચન કરતા હતા અને તેની બરાબર જોળખાણુ આપતા હતા તે વખતે લલનના સંબંધમાં શું હકીકત બની તે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખેા. શિયાળની પછવાડે દોડતાં દોડતાં તેને પકડી પાડી તેના શિકાર કરવા માટે તે પૂરપાટ ઘોડે દોડાવી મૂકે છે, શિયાળ આગળ અને ઘોડે-સ્વાર રાજ પાછળ એવી રીતે ધમાલ મચી રહી છે, હાંચી નીચી જમીન પર રાજ ઘોડા ઉપર સપાટાબંધ દોડ્યો જાય છે, તેવામાં એક મોટો ખાડો આવ્યો તે તેના જોવામાં ન આવ્યો, અને રાજ અને ઘોડો બન્ને એ જગ્યા ખાડામાં પડી ગયા. તેઓ એવી ખરાબ રીતે પડ્યા કે રાજનું માથું નીચું અને શરીર ઉપર. એવી રીતે પડવાથી એના શરીરના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા અને વળી તેના ઉપર ઘોડો પડ્યો તેના પગના અક્ષળવાથી અને ભારથી રાજ દબાતો જતો હતો. એવી સ્થિતિમાં લલને ઘણી જૂમ પાડી, મોટા પીકાર કર્યા, પણ કોઈ તેની મદદે આવી શક્યું નહિ, તેથી મહા વેદના ગ્રહન કરીને તેજ ખાડામાં પડ્યો. પડ્યો આર્તધ્વાન કરતો તે મરણ પામ્યો.

પ્રકર્યે કહ્યું—“શિકાર કરવાના વ્યસનનું ફળ, મામા! આને તો અહીંને અહીં તુરત જ મળી ગયું!”.

ત્રિભર્યા જવાબમાં કહ્યું “બાઈ! એ ફળ કાંઈ નથી; એ તો માત્ર પુરુષ છે; હજુ એનાં ફળ તો આવતા ભવમાં મહા ભયંકર નારકીમાં જઈને ત્યાં ઘણી ખરાબ રીતે લાંબા વખત મુઠ્ઠી ભોગવવાં પડશે ત્યારે જાણશે. આવાં ભયંકર પાપોનાં ફળ એટલાં દુકામાં પતી જતાં નથી. નવાઈની વાત તો એ છે કે આ પ્રભાણે યતાં ભયંકર પરિણામને જોવા જાણવા છતાં પણ પ્રાણીઓ માંસ ખાય છે અને અન્ય પ્રાણીની હિંસા કરે છે.”

(૩)

‘દુર્મુખ અને વિકૃત્યા.

તે વખતે મામા બાણેજે બીજી બાજુએ જોયું તો એક પુરુષ

૧ ચાર પ્રકારના વિકૃત્યા છે: રાજ્યદારી જાળવતી ખટપટની વાતો (રાજ-કથા), લડાઈ, તાર સમાચાર આદિ દેશસંબંધી વાતો (દેશકથા), સ્ત્રીસંબંધી વાતો (સ્ત્રીકથા) અને ભોજનના શુભદોષ વેપારી આદિ સંબંધી વાતો (બજા-કથા). જુઓ પૃ. ૮૨૮ ની નોંધ.

ભિલો છે, તેની બાબુમાં રાજના નોકરો ભિલા છે, એ ભયંકર રાજ-પુરૂષો પેલા પુરૂષની જીભ ખેંચી કાઢીને તેને તપાવેલું તાંબુ પાતાં હોય એમ દેખાય છે. આવો ઉશ્કેરનારો બનાવ જોઈને પ્રકર્ષને મનમાં ઘણીજ લાગણી થઈ આવી.

દુર્મુખની વિકથાની ભયંકર દેવ.

રાજવિરુદ્ધ ચલાવેલી વાતો.

ગળામાં તપાવેલું તાંબું રેડાયું.

ઉપરનો બનાવ જોઈ લાગણીવાળા ભાણેજ સવાલ કર્યો—

“અહો અહો! મામા! મામા! આ માણસને પેલા રાજપુરૂષો નિર્દય રીતે શામાટે આવી ભયંકર પીડા આપે છે?”

વિમર્શ—“માનવાવાસની અંતરમાં એક ચણકપુર નામનું નાનું નગર છે તેમાં રહેનાર એ સુમુખ નામનો મોટો ધનવાન સાર્થવાહ છે, મોટો વેપારી છે, ઘણો સાહસિક છે, પણ બહુ નાની વયથી જ એનામાં એક મોટો દોષ ઉત્પન્ન થયો છે: એની ભાષામાં ઘણીજ કડવાશ અને કઠોરતા છે અને એ બાબતની એને એવી કાત લાગી છે કે ઘણાની શિખામણ છતાં એ પોતાની દેવ છોડી શકતો નથી. લોકોએ આખરે એનું સુમુખને બદલે દુર્મુખ નામ સ્થાપી દીધું કારણ કે એનાં મહોંમાં કડવાશ, નકામી વાત અને કચવાટ ભરેલાં હતાં તેથી તે દુર્મુખ નામને જ યોગ્ય હતો. એને સાધારણ રીતે જ એવી દેવ હતી કે કોઈ સ્ત્રીઓ સંબંધી વાત કરે તો તે તેને બહુ પસંદ આવે, કોઈ લોજનની વાતો કરે તો તે તેને ઘણી ગમે, રાજ્યચર્ચા કોઈ ચલાવે તો તેના મનમાં ઘણો આનંદ થાય અને કોઈ દેરાકથા કરે તો તેના હૃદયમાં હર્ષ ઉભરાઈ જાય, અને એવી કોઈ રાજ, દેશ, સ્ત્રી કે લોજનકથા કરવાનો પ્રસંગ મળી જાય તો પછી પોતાના મહોંને વશ રાખવાને—કબજામાં કે અંકુશમાં રાખવાને તેનામાં જરાએ શક્તિ નહોતી.

“હવે એ ચણકપુરનો તીવ્ર નામનો રાજા હતો. એ રાજાને પોતાના કોઈ શત્રુ સાથે લડાઈ કરવાનો વખત આવ્યો. તીવ્ર રાજા અને દુર્મનને લડાઈ થઈ તેમાં આખરે શત્રુઓને તીવ્ર રાજાએ હરાવ્યા. હવે એ તીવ્ર રાજાએ દુર્મનનો તરફ દૈવ કરી ત્યાર પછી તેના કોમાં આ દુર્મુખ સાર્થવાહે વાત ચલાવી કે—અરે આપણા રાજાને શત્રુઓ તો મનમાં જ બળવાન છે, તેઓ જરૂર આપણા રાજાને હરાવી દેશે અને તેઓ ચોક્કસ આપણું નગર પુરવા સારૂ અર્ધી આવશે, તો

જેનામાં શક્તિ દોષ તેણે અર્ધાંધી નાસી છૂટકું સાફ છે. આવી વાત સાંભળીને આખા નગરના સર્વ લોકો ત્યાંથી નાસી ગયા, નગર આખું ઉજ્જડ થઈ ગયું. ત્રીજા રાત્રી તે લગ્નમાં આવુંને છતીને પાછો ચાલુ-કપુર આવ્યો ત્યાં ખબર મળી કે ચાલુકપુર તો આખું ઉજ્જડ થઈ ગયું છે. પછી રાત્રીએ જો પ્રમાણે હકીકત કેવી રીતે બની તે સાંભળી વિગતવાર તપાસ કરી. તપાસ દરમ્યાન કોઈ માનુષ્યે રાત્રીને જાગ્યાની દીધું કે દુર્મુખે ઉપર પ્રમાણે વાત ચલાવી તેને ક્ષીધે કોદો ગમ-રાઈને અર્ધાંધી નાસી ગયા હતા. આ હકીકત સાંભળીને રાત્રી દુર્મુખ ઉપર ધડો ગુસ્સો થયો. રાત્રીની કુનેદથી ત્યાર પછી આખું નગર ફરીવાર વસી ગયું, પરંતુ દુર્મુખે કેવો ભયંકર અપરાધ કર્યો હતો, રાત્રીવિરુદ્ધ કેવી ખોટી હકીકત ચલાવી હતી તે લોકોમાં સારી રીતે જાહેર કરીને તપાસને પરિણામે રાત્રીએ આ દુર્મુખને એવી શિક્ષા કરી કે જેને લઈને એના ગળામાં અસારે તપાવેલું શીશું રેડવામાં આવે છે.”

વિકલા (દુર્ભાષા) ફળપર પર્વાલોચના.

પ્રકર્ય—“અહો મામા! માત્ર ખોટી વાત ચલાવવામાં આ દુર્મુખ આખું ભયંકર કદ પામે છે!! જો તો બહુ આકરી હકીકત થઈ દેવવાય!”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ય! એવું કાંઈ નથી. જેની વૃત્તિ નકામી વાતો કરવામાં અને ફેલાવવામાં આસક્ત દોષ છે અને જેઓને જીભ ઉપર જરાએ કાષ્ઠ દોતો નથી તે દુરાત્માઓને આટલી પીડા થાય તે તો કોણ માત્ર છે? વાલીને જો એવી રીતે તદ્દન મોકળી મૂકી દોષ તો તે પ્રાણીઓ સાથે કારણ વગર મોટું ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે અને વિનાકારણ લોકોમાં ખોટો સંતાપ પેદા કરે છે. “જેઓ બો-
“લવા યોગ્ય જ માપીને બોલનારા દોષ, જેઓની ભાષા તદ્દન
“સત્યથી ભરપૂર દોષ, જેઓનાં વચન દુનિયાને આનંદ આપ-
“નાર દોષ, જેઓ યોગ્ય કાળે જ બોલતા દોષ, જેઓ બુદ્ધિપૂર્વક
“વિચારીને જ બોલતા દોષ-આવા સર્વ ગુણોથી યુક્ત જેઓની
“વાણી દોષ તેવા પ્રાણીઓ ભાગ્યશાળી છે, મહાત્મા છે, પ્રસંસા ક-
“રવા યોગ્ય છે, ખરેખર સાણા છે, સાચી રીતે વંદન કરવા યોગ્ય
“છે, સાચી બાબતમાં દૃઢ સત્વવાળા છે અને જગતમાં અમૃતની
“ઉપમાને યોગ્ય છે. બાકી જેઓ પોતાની જીભડીને તદ્દન છૂટી મૂકી
“દે છે, ગમે તેવું વખતે કવખતે ભરડી નાખે છે, તેઓને આ દુર્મુખને
“યથા તેવા અનર્થો થાય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું લાગતું નથી.

“પ્રાણી જે પ્રમાણેયેત, મધુર અને હિતકર ભાષા સાથે સંબંધ
 “કરે છે તે ભાષા પ્રાણીને (કષ્ટ કે ત્રાસથી) છોડાવે છે
 “અને જે પ્રાણી ઉદ્ધતપણે મોઢળે મહેલે જે આવે તે ફેંકે રાખે
 “છે તે તેને પાંચમોડીએ સારી રીતે બંધાવાનો વખત આવી લાગે છે.
 “વિક્રયા કરવાની દેવને પરિણામે જરાબ ભાષા વાપરવાનું એ દુર્મુખને
 “આ ભવમાં આવું કળ થયું, ઉપરાંત હજી પરભવમાં તેની દુર્ગતિ થશે.”

(૪)

હર્ષ-વિપાદ.

આ પ્રમાણે વિક્રયાપર તત્ત્વચર્યા મામા ભાણેજ વચ્ચે ચાલતી
 હતી તે વખતે પ્રકર્ષની નજર મોટા રાજમાર્ગ પર પડી, ત્યાં તેણે
 એક ઘણા શુક્લ (ઘોળા) રંગના વસ્ત્રવાળો એક માણસ જોયો, એટલે
 એ પુરૂષ કોણ છે એવો સાધારણ સવાલ તેણે પોતાના મામાને પૂછ્યો.

વાસવ અને ધનદત્ત,

મિત્રમેળાપથી હર્ષ.

પ્રસંગનું ઉજવવું.

હર્ષ.

વિમર્શ—(જવાબમાં)—“એ રાગકેસરીનો એક સેનાની છે અને
 એનું નામ હર્ષ છે. જે ભાઈ! સાંભળ. આ માનવાવાસ નગરમાં
 એક વાસવ નામનો વાણીઓ વસે છે. અનેક પ્રકારના ધનધાન્યથી
 ભરપૂર આ એ વાસવ વણિકનું ઘર રહ્યું. એ વાસવ શેઠને બહુ
 નાની ઉંમરમાં એક ધનદત્ત નામના મિત્ર સાથે દોસ્તી થઈ હતી,
 બન્નેને ઘણો સ્નેહ હતો, પણ ત્યાર પછી એ બન્નેનો કોઈક કારણથી
 વિયોગ થયો હતો. આજે ઘણે વરસે તેઓ એકઠા મળ્યા છે, તેઓનો
 વિયોગકાળ પૂર્ણ થયો છે અને વાસવને મિત્ર ઉપર ઘણી પ્રીતિ હો-
 વાથી આજ તે બહુ હર્ષમાં આવી ગયો છે. આ કારણને લઈને આ
 શેઠના ઘરમાં હર્ષ અત્યારે દાખલ થાય છે. હવે ત્યાં આવીને એ શું
 શું કાર્ય ભજવે છે તે તું જાણ.”

હર્ષ માનવાવાસે આવીને કેવાં કૌતુકો ઉત્પન્ન કરે છે તે હકીકત

જિજ્ઞાસાથી પ્રકર્ષ આંખ ફાડીને જોવા લાગ્યો. હવે

હર્ષ પ્રસંગો.

તે વખતે ધનદત્ત અને વાસવનો મેળાપ થયો અને

તે જ વખતે પેલો હર્ષ નામનો રાગકેસરીનો સેનાની

૧ વાસવનો ખરો અર્થ ઇદ્ર થાય છે. દેવના પતિ ઇદ્ર જેવી ઋષિને કો-
 ગવનાર હોવાથી સાર્યવાહનું વાસવ નામ આપ્યું જણાય છે.

પણ વાસવશેઠના શરીરમાં અને તેના આખા કુટુંબમાં દાખલ થયો જેને પરિણામે એ વાસવશેઠનું ઘર આનંદ મહોત્સવનું સ્થાન થઇ ગયું. પોતાના મિત્રને મળવાના હર્ષમાં તેણે પોતાના સર્વ ભાઈઓને એકઠા કર્યા અને મોટો મહોત્સવ આદર્યો. પછી તો ત્યાં નાચ થવા માંડ્યા, ગાયકો ગાન કરવા મેડી ગયા અને આનંદનાં વાળંઓ અને ફોલ તારાઓ ચારે બાજુએ વાગવા માંડ્યાં, ધનદત્તમિત્ર ઘણા વર્ષે મળ્યો તેના આનંદમાં વાસવશેઠના ઘરમાં આનંદ પ્રસરી રહ્યો, એના કુટુંબના સર્વ માણસોએ ઉત્તમ આભૂષણો અને ઉત્તમ વેષ ધારણ કર્યા, હર્ષ ઉત્પન્ન કરે તેવું સુંદર લોજન સર્વને આપવામાં આવ્યું અને ધનદત્તના સમાગમથી આનંદ અને મુખ સર્વત્ર થઇ રહ્યું. એક દાણુમાત્રમાં આટલો બધો આનંદકલ્પ થઇ જવાથી છુદ્ધિ-દેવીના પુત્ર(પ્રકર્ષ)ના મનમાં તો ઘણું વિરમય ઉત્પન્ન થયું અને તેને જે જે નવી નવી બાબત જોવાનું હોતુક થયા કરતું હતું તે બરાબર પૂરું થયું અને તેને મનમાં સંતોષ થયો કે નહું નહું જોવાનું તો મળ્યા જ કરે છે. પછી એ હોતુકમિત્ર આનંદમાં આવી તેણે મામાને કહ્યું, “મામા! આ વાસવશેઠનું ઘર હર્ષકલ્પમાં ધનગનાટ કરી રહ્યું છે અને મોટી ધમાલમાં પડી ગયું છે તેવા પ્રકારનું નાટક શું પેલા હર્ષે કર્યું છે કે?” મામાએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો “ભાઈ! તે જે નિર્ભય કર્યો છે તે તદ્દન સાચો છે. જ્યારે કારણ વગર કોઇ પણ જગ્યાએ એકદમ આવેો આનંદદાયી પ્રસંગ આવી પડે છે ત્યારે સમગ્રનું કે તેનું કારણ હર્ષ જ છે.

વિપાદ.^૧

આ પ્રમાણે આનંદ કલ્પ-અને ધમાલ વાસવશેઠના ઘરમાં મચી રહ્યાં હતાં તે વખતે તેના ઘરના બારણામાં અત્યંત ભયંકર આકૃતિ-પાળો એક તદ્દન કાળો માણસ દાખલ થતો હોય એમ પ્રકર્ષના જોવામાં આવ્યું. એને જોઇને પ્રકર્ષ મામાને પૂછ્યું “મામા! આ અત્યંત અધમ પુરૂષ વળી દોણુ આવી પહોંચ્યો?”

વિમર્શે જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ! એ તો શોકનો ખાર દોસ્તદાર વિપાદ નામનો અત્યંત આકરો અને ભયંકર પુરૂષ છે. તું જો, પેલો દૂર એક મુસાફર ચાલ્યો આવે છે તે આ વાસવશેઠના ઘરમાં પેરાવાનો છે અને જેવો એ મુસાફર જે ઘણે દૂરથી ચાલીને અહીં આવ્યો

છે તે આ ઘરમાં પ્રવેશ કરશે તેની સાથે આ વિષાદ પણ ઘરમાં દાખલ થવાનો ધરાદો રાખે છે.”

રંગમાં પડેલો ભંગ,

પુત્ર મરણ સમાચાર,

હર્ષવિષાદપર પર્યાલોચના,

મામા ભાણેજ વિવેક પર્વત ઉપર દૂર ઊભા ઊભા આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા ત્યાં તો પેલો મુસાફર વાસવશેઠના ઘરમાં દાખલ થયો અને શેઠને ખાનગીમાં લઈ જઈને તેની પાસે તેણે પોતાના મનની ખાનગી વાત કહી સંભળાવી. મુસાફરે જેવી શેઠને વાત કરવા માંડી તેજ વખતે તેના શરીરમાં પેલો વિષાદ દાખલ થઈ ગયો. શેઠ પેલા મુસાફરની વાત સાંભળી એટલે તુરતજ તેને મૂર્છા આવી ગઈ અને પોતે (શેઠ) જમીનપર પડી ગયા. તે વખતે સર્વ લોકો અને હુકુંળીઓ જેઓ આનંદમાં લહેર કરતા હતા તેઓ એકદમ ભયથી ગભરાઈ જઈને ત્યાં દોડી આવ્યા અને શું છે શું છે? એમ મુખેથી હાહારવ કરતાં મોટેથી પૂછવા લાગ્યા. શેઠને ત્યાર પછી

પવન નાંખવામાં આવ્યો, ખીજ દંડા પ્રયોગ કર-
શેઠનો કકળાટ. વામાં આવ્યા એટલે એનામાં ફરીવાર ચેતના આવી.

મૂર્છા વળી ગઈ એટલે તેમણે મોટેથી પ્રલાપ કરવા માંડ્યો, રડવા માંડ્યું: “અરેરે દીકરા! મારા બાપ!” અરે મારા અનિ મુકુમાર ફુલડા! અરેરે ભાઈ! મારાં કર્મે તારી આવી અવસ્થા ક્યાંથી થઈ! અરેરે છોકરા! મેં તને ઘણોએ વાર્યો તો પણ મારા બાપને લીધે તું ઘેરથી નીકળી ગયો અને દયાવગરના દૈવે તારી આવી સ્થિતિ કરી! અરેરે હું મરી ગયો! મારી સર્વ આશાઓ ભાંગી ગઈ! અરેરે હું લુંટાઈ ગયો! મારી સર્વ કળાઓ અસ્ત થઈ ગઈ! અરે ભાઈ! તારા આવા હાલ થયા છતાં માફ જીવતર હવે શું લેઈને રહેતું હશે! હું પણ કેમ મરી ન ગયો?”

આવી રીતે શેઠ મોટેથી વિલાપ કરવા લાગ્યા એટલે પેલા ભયંકર પુરૂષ વિષાદ સર્વ સગાસંબંધીઓનાં શરી-
રમાં રસાયણ. રમાં દાખલ થઈ ગયો. એ વખતે વાસવશેઠના

સગાસંબંધીઓ પણ વિષાદની શક્તિથી હાહારવ કરવા લાગ્યા, મોટેથી રડવા લાગ્યા, પોક મૂકવા લાગ્યા અને મોટે મોટે ઉદ્દેશ કરી મૂક્યો. આવી રીતે એક સહુવારમાં તો એ ઘર

જે આત્માર મુખી એકદમ હર્ષના આવેશમાં નાચી રહ્યું હતું તે તદ્દન આનંદ વગરનું થઈ ગયું, તદ્દન ગરીબશ અને મુંઝાવણા લેણીનું સ્થાન થઈ ગયું અને સ્ત્રીઓ અને મોકરો પત્નિ રૂપા લાગ્યાં, તેથી સંપૂર્ણ શોકનું સ્થાન થઈ ગયું. આવે બનાવ જોઈને પ્રકરને સાધારણ રીતે તે સંબંધી સવાલ પૂછવાનું કીતુક થયું.

પ્રકર્ય—“મામા! આ ઘરમાં એકદમ ઉલટું જ નાટક થઈ ગયું તેનું કારણ શું? આ તો જોતજોતામાં બાહ્ય ઉલટી થઈ ગઈ, આનંદને બદલે રડારોળ આવી અને હવે ટોણ તારાને બદલે છાતી ફટવાના અવાજો સંભળાય છે! શા કારણે આવે આવીતિ મોટો દેર-ફાર થઈ ગયો?”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ય! મેં તને પ્રથમથી જ કહ્યું છે કે આ જે બાજુ મનુષ્યો છે તેમના બધા આધાર પેલા અંતરંગ માનુષ્યો ઉપર છે. જો, અહીં એમ થયું કે પહેલાં તો હર્ષ આવી અહીં આનંદનું નાટક કરાવ્યું અને હવે આ વિવાદ આવી પહોંચ્યો અંતરંગ ધક્કા. છે તે સંવેને તેથી ઉલટું નાટક કરાવે છે. આવી રીતે ઘડીકવારમાં હર્ષ આનંદ કરાવે છે, વળી ઘોડી વારમાં વિવાદ શોક કરાવે છે, સારે આ દુનિયાના બહિરંગ લોકો તે બાપડા શું કરે? એમાં તેઓનું કંઈ આસતું નથી. એમને તો હર્ષ કે વિવાદ જેમ ધક્કા ભારે તેમ તેઓ આડા અવળા ધક્કા ખાધા કરે છે, પડે છે, ઉઠે છે અને વળી પડે છે—આવા તેમના હાલ થાય છે. હર્ષ અને વિવાદ તેમને જરા જરા વારમાં વિડંબના આધ્યા કરે છે.”

પ્રકર્ય—“પણ મામા! પેલા મુસાફરે આવીને વાસવશેઠના કાનમાં એવી શું વાત કરી જેને લઈને શોક અને આખું કુટુંબ આવા મોટા વિવાદમાં પડી ગયું?”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ય! સાંભળ! આ શેઠને એક વર્ધન નામનો એકનો એક છોકરો થયો હતો. પિતાને તેના ઉપર વિવાદકારનું ઘણુંજ પ્રેમ હતો, ભર જીવાનીમાં મલકતો હતો અને શરીરે ઘણુંજ મનોહર હતો. કરોડો માન-તાઓ રાખ્યા પછી તે શેઠને લાં જન્મેલો હતો અને બાળપણથી

૧ દુનિયામાં આ પ્રમાણે દરેક જનમન થાય છે. હર્ષના પ્રસંગે ચાલતા દોષ છે લાં એકદમ શોક થઈ આવે છે. અવલોકન કરનારને આ વાતનું સત્ય બગાડતું બહુજ આશરો

પિતાનો તથા સર્વનો વિનય કરવામાં ઘણોજ તત્પર હતો. એને એક વખત પોતાનું જ્ઞાતિપરાક્રમ કરી પૈસા ઉપાર્જન કરવાની મરજી થઈ, આપના પૈસા ઉપર રાગવા માગવાનું પરાંદ આવ્યું નહિ અને પિતાએ તેને ઘણો વાગ્યો તો પણ આખરે એક મોટો સાર્થ તૈયાર કરીને પૈસા કમાવા માટે દેશાંતર ગયો. એ વાતને ઘણો વખત થઈ ગયો. સાર પછી એ પરદેશમાં ઘણું મન કમાયો અને જ્યારે એની ઇચ્છા તૃપ્ત થઈ સારે તે સ્વદેશ તરફ આવવા માટે નીકળ્યો. પાછા આવતાં વચ્ચે 'કાદંબરી નામની મોટી અટવિ આવી તેમાં તેને ચારેએ પકડ્યો. ચારે તેનું સર્વ ધન લુંટી ગયા, એના સર્વ સંબંધીઓ સાથે આખા સાર્થને હડાવી દીધો અને ધન લુંટવાની ઇચ્છાવાળા ચારેએ સર્વને પકડી પાડ્યા અને બાંધી લીધા-બંદીવાન કર્યા. એવી રીતે આખા સાર્થને પકડ્યો તેની સાથે ધનના અર્થાં ચારેએ શેઠના પુત્ર વર્ધનને પણ પકડ્યો. એ શેઠના પુત્રને પકડીને તેઓ એને પોતાની પશ્ચિમાં લઈ ગયા અને ત્યાં તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ આપીને ધનની ઇચ્છાથી હેરાન હેરાન કરી નાખ્યો અને બહુ પીડાઓ આપી. આ પુરૂષ જે હાલ મુસાફર તરીકે અહીં આવ્યો છે તે તેના ઘરનો દાસ છે, શેઠના નિરંતર પગ ધોનાર છે, નિમકડુલાલ છે અને તેનું નામ લંબનક છે. પોતાના શેઠને ચાર તરફથી થયેલ ભયંકર પીડાઓ જોઈને ગમે તેમ કરીને એ નાસી છૂટ્યો અને તેણે ઘેર આવીને સર્વ હકીકત શેઠને એકાંતમાં નિવેદન કરી. એણે જ્યારે વાસવ શેઠને એ હકીકત જણાવી સારે તેના શરીરમાં અને મનમાં કેવા કેવા ફેરફાર થયા અને આનંદને બદલે મૂર્છા આવી ગઈ વિગેરે સર્વ હકીકત ભાઈ પ્રકર્ષ! તે તારી નજરે હમણા જ જોઈ છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા! સારે આ લોકો આટલા બધા રડે છે, મોટેથી કૂટે છે અને કકળાટ કરે છે તેથી પેલા વર્ધનનો કાંઈ બચાવ થવાનો કે?”

વિમર્શ—“ના રે ભાઈ! આ લોકો ગમે તેટલું રડે, કૂટે કે માથાં પછાડે, એમાં વર્ધનને કાંઈ લાભ થવાનો સંભવ જ નથી અને એ લોકો જાણે છે પણ ખરા કે તેઓ ગમે તેટલા રડે કૂટે તેથી પુત્રની સ્થિતિમાં તલના ફાતરાના ત્રીજા ભાગ જેટલો પણ ફેરફાર થવાનો નથી, છતાં એ લોકોને તો વિષાદ જેમ નચાવે છે તેમ તેઓ સર્વ

નાચે છે અને હાથે કરીને નકામા હેરાન હેરાન થાય છે. તું જો તો ખરો, એ લોકોએ ધનદત્તના આગમનના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે જેવા તેઓ હર્ષમાં આવી ગયા હતા, તેવાજ જ્યારે તેઓએ વર્ધનની આપત્તિના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તેઓ દીલગીરીમાં આવી ગયા છે. એ આપણ હર્ષ અને વિવાદથી વારંવાર અનેક જાતની યોગ્યો અને હેરાનગતિઓ પામ્યા જ કરે છે કે જેથી એમને વિચાર કરવાનો કે પોતાની અજ્ઞાનો ઉપયોગ કરવાનો સમય પણ મળી શકતો નથી. એ તો આપણો હર્ષ અને વિવાદને વશ પડીને વસ્તુતત્ત્વની જરા પણ વિચારણા કરતા નથી તેમજ પોતાને દરેક બાબતથી હિંત કેટલું થશે અને નુકશાન કેટલું થશે તેનો ખ્યાલ પણ કરતા નથી અને નકામા પોતાની જાતને વિડંબના પમાડ્યા કરે છે. બાઈ પ્રકર્ષ! તને એક બીજી વાત કહુંઃ આ હર્ષ અને વિવાદ વાસવશેકના ઘરમાં જ આવું નાટક કરાવી રહ્યા છે એમ તારે ન ધારવું. એ તો એવા જ બરા છે કે એક કે બીજું કારણ મેળવીને દરેકજ લોકોને ઘરે ઘરે નવાંબા જ કરે છે. કારણ કે “અક્ષ પ્રાણીઓ જેઓની નજર
 “ ઘણી ટુંકી હોય છે તેઓ પુત્રને પ્રાપ્ત કરીને, રાજ્ય મેળવીને,
 “ ધન એકઠું કરીને, મિત્રને મળીને અથવા એવા બીજા મુખના
 “ કારણને પ્રાપ્ત કરીને એને વશ થઈ જાય છે. પછી સદૃશ્યિ વગરના
 “ ધનને અને હર્ષને પરવશ પડીને એ માણસો એવાં એવાં આ-
 “ ચરણો અને ચેષ્ટાઓ કરે છે કે વિવેકી માણસો તો તેને જોઈને
 “ કે વિચારીને મનમાં હસ્યા જ કરે છે; પરંતુ એ મૂઠ માણસો વિ-
 “ ચારી શકતા નથી કે પુત્ર, રાજ્ય, ધન, મિત્ર કે બીજા મુખ આપે
 “ તેવી વસ્તુઓ તેમને મળી છે તેનું કારણ માત્ર પૂર્વ જન્મમાં
 “ કરેલી સારી કરણી જ છે અને જમે કરેલ પુંજનો જ આ વ્યય
 “ છે; તો પછી એવી રીતે કર્મ ઉપર આધાર રાખનાર, આત્યંત
 “ તુચ્છ, તદ્દન બાહ્ય અને ધોણ વખતમાં પાછી નાશ પામી જનાર
 “ કોઈ સાધારણ વસ્તુ કે સ્નેહી મળી જાય તો એમાં હર્ષ તે યોગ્ય
 “ કરવો? આવો વિચાર તેઓ આપણ રાજકેસરીના સેનાની હર્ષને
 “ વશ પડીને કરતા નથી. તેમજ પાનાના કોઈ પ્રેમી પાત્ર સાથે
 “ વિયોગ થઈ જાય અથવા પોતાને જે પસંદ ન હોય તેની સાથે
 “ સંયોગ થઈ જાય અથવા તો પોતાને કે પોતાના સ્નેહીને કાંઈ
 “ વ્યાધિ થઈ આવે તો તરત વિવાદને વશ પડી જાય છે અને તે
 “ વખતે તે મૂઠ પ્રાણીઓ વિવાદની અસર તમે મોટેથી રડવા કૂટવા
 “ નહીં જાય છે, મનમાં સલાપ પામે છે અને બાણે ગરીબ રાંક

“હોય તેવા બની જાય છે, પરંતુ એવે વખતે તેઓ વિચાર કરતા
 “નથી કે આ સર્વ જે પ્રતિકૂળ સંયોગ વિયોગ થાય છે તે સર્વ
 “પૂર્વ ભવમાં કરેલા સંચિતનું ફળ છે, તેના ઉપર પોતાનો કોઈ
 “જાતનો અંકુશ નથી અને તેને લગ્ન શોક કરવો તે તદ્દન મૂર્ખતા
 “છે, વળી તેઓ એમ પણ વિચારતા નથી કે એવી રીતે વિવાદ
 “કરવાથી તો પ્રાણીઓને દુઃખ થતાં હોય તેમાં ઘટાડો થવાને
 “બદલે ઉલટો વધારો થાય છે, પણ એથી દુઃખમાંથી જરા પણ
 “છૂટકારો મળતો નથી અને ને દુઃખમાંથી રાહત મળવાનો કોઈ
 “પણ ઉપાય હોય તો તે તો માત્ર શુભ પ્રવર્તન જ છે. કારણ કે
 “ભાઈ! દુઃખનું મૂળ પાપ છે અને સારા વર્તન અને એથી
 “સર્વ પાપો નાશ પામી જાય છે, તો પછી કારણ (પાપ)નો નાશ
 “થવા પછી કાર્ય (દુઃખ)નો સંભવ જ ક્યાંથી રહે?

પ્રકર્ષ—“મામા! સારા વર્તનની આવી સારી અસર હોય અને
 તેનું પરિણામ આટલું સુંદર આવતું હોય તો લોકોએ તેને માટે યત્ન
 કરવો જોઈએ અને આ વિપાદના તાબામાં એ લોકો વારંવાર પડી
 જાય છે તેના શાસનમાંથી તેઓએ બહાર નીકળી જવું જોઈએ.”

વિમર્શ—“ભાઈ! તં ઘણી સારી વાત કરી, પરંતુ એ હકીકત
 આ ભવચક્ર નગરમાં રહેનાર લોકો હજી બરાબર સમજતા નથી.”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ચાર અવાંતર નગરો.

માનવાવાસ,
વિજુધાસય,
પશુચંદ્રધાન,
માપિ પંજર.

વિકર્પવનપરથી વિશેષ અવસોહના.

એક પર્વતપર ઊભા ઊભા મામા બાબેજ અવચક નગરની બનેક પ્રાસરની ઘણાંએ એક વદા છે અને તેના સંબંધમાં બાબેજ એ સવારો પુછે તેના મામા ઉત્તર આપતા જાય છે અને દરેક હકીકતપર ચોક્કસ પ્રકાશ પાડે છે. પછી મામાએ કશું “ભાઈ પ્રકર!”

1. અવચક નગર તો એટલું મોટું સાંજું અને વિશાળ છે કે એનાં ક કોતુરો તો તને સીધી રીતે ફેરલાં બતાવું! એ તો તું જ્યાં તર ફરીશ ત્યાં કાંઈ કાંઈ નવીનતા તારા જોશમાં જરૂર આવશે. આ નગરનું સ્વરૂપ જાણી લેવાની ધાળીજ શિક્ષાઘ્યા થઈ છે જાહે તને હુંકામાં ફેરવીક હકીકત સમજાવી દઉં. આને આપણે આ એક નામના આત્મન નિર્મળ પર્વત ઉપર ચઢ્યા છીએ, જાહે તું બધી કિત તારી આંખ સન્મુખ એક શહે છે અને તેથી રૂપથી તો ફરીવાર ચર્ચન કરવાની કે નિરંદન કરવાની જરૂર અને જાગવી છે અને આ અવચકપુર સમગ્રી મુખપાં તો હું વિવેચન કરતો જઈ છું તે તું જાણશે છે. હવે તારૂંપમાં બીજા ફેરવીક જાઓ પંજર માન ફરી દઈ છું તે તું જાણજ. તું જાણી આંખે એ એક શહે તેનું જાહે ચર્ચન કરવાની જરૂર નથી, 2. કાંઈક કહેવાની જરૂર છે તે તને કદી તાજાંપણ છે અને જાન

કહી સંભળાવીશ તે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. એ ભવચક્ર નગરમાં નાનાં નાનાં અનેક પેટાનગરો (પરાંઓ) છે એ બધાંનું વર્ણન કરતું તો ઘણું મુશ્કેલ છે. તે બધાંની વાત કરતો નથી, પણ તેમાં ચાર મુખ્ય વિભાગો છે, પેટાનગરો છે તેની હકીકત તને કહી સંભળાવું તે ધ્યાનમાં રાખજે. એ ચાર પરાંઓમાં પ્રથમનું નામ માનવાવાસ છે, બીજાનું નામ વિષ્ણુધાલય છે, ત્રીજાનું નામ પશુસંસ્થાન છે અને ચોથાનું નામ પાપિપંજર છે. આ ભવચક્રનગરમાં એ ચાર મુખ્ય પેટા-નગરો છે અને એવી રીતે વ્યાપીને રહ્યાં છે કે એ પોતાના પેટામાં એ ભવચક્રમાં રહેનાર સર્વને લઈ લે છે. એ ચાર નગરોનું વર્ણન તને સંભળાવું છું. એ ચાર પરાં (પેટાનગરો) તદ્દન જૂદાં જૂદાં છે, અંદરથી ભેળસેળ થયેલાં લાગે છે, પણ એ ચારે તદ્દન અલગ છે અને તેના રહેવાસીઓ તદ્દન જૂદા પડી જાય તેવા છે.

માનવાવાસ.

“ પ્રથમનું પેટાનગર માનવાવાસ નામનું છે તે મહામોહ વિગેરે અંતરંગ પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત છે, વિંટળાયલું છે અને તેઓને લીધે આખો વખત ધમાધમવાળું રહે છે અને જીવતું જીવતું હોય તેવું બાહ્ય નજરથી લાગે છે. એમાં કેવી કેવી ધમાધમ મચી રહી છે એ તું જોઈ લે! એમાં કેટલાક મનુષ્યો કોઈ જગ્યાએ પોતાના વહાલાનો મેળાપ થવાથી અત્યંત આનંદમાં આવેલા હોય છે તેથી તે હર્ષથી ભરપૂર દેખાય છે; કોઈ જગ્યાએ બહુ દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય એવા મનુષ્યોનો સંયોગ થઈ જવાથી અત્યંત વ્યગ્રચિત્તવાળું અને દુર્જનથી ભરપૂર જણાય છે; કોઈ જગ્યાએ તેમાં રહેનાર મનુષ્યોને જરા માત્ર ધનની પ્રાપ્તિ થઈ જવાથી પણ અત્યંત આનંદ ઉપજતી રહી જણાય છે; કોઈ જગ્યાએ પાસેના પૈસાનો નાશ થવાને લીધે ઉદ્ભવેલા મોટા સંતાપથી ગરમાગરમ થઈ ગયેલું જણાય છે; કોઈ જગ્યાએ ઘણી મોટી વયે એકના એક પુત્રનો જન્મ થવાથી મોટો મહોત્સવ થઈ રહેલો દેખાય છે; કોઈ જગ્યાએ હૃદયના અત્યંત વહાલા એકી સંબંધી કે સગાનાં મરણથી ભયંકર શોકની ગર્જનાઓ ઉઠી રહેવાને લીધે અસ્ત-

૧ માનવાવાસમાં મનુષ્યગતિના સંજી અસંજી જીવોનો સમાવેશ થાય છે. મનુષ્યની વસ્તી તીર્થ લોકમાં જંજુદીપ, ધાતકી ખંડ અને પુષ્કર અર્ધમાં એટલે અલીદીપમાં અને ૫૬ અંતર્દીપમાં હોય છે. મહાવિદેહમાં સર્વથા ચતુર્થ આરક વર્તે છે, ભરત ઐરવતમાં છ આરા ઉલટા સુલટા આવે છે. છપન અંતર્દીપ અને ૬ યુગલીક દેવમાં યુગજર્મ નિરંતર પ્રવર્તે છે. આ સિવાય બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

જાસ્ત રિપનિયાનું જગ્યા છે; કોઈ જગ્યાએ લશ્કરી સેનાનીઓએ
 મોટું યુદ્ધ કરેલ દોષને કીધે ઘણું બગાડ લાગે છે; કોઈ જગ્યાએ
 ઓછી મિત્રના ઘણે કાળે મજવાથી આંખોમાંથી નર્વના આંતુ માલ્યા
 લાય છે; કોઈ જગ્યાએ લોકો ખરીબાઈ અને કમનસીબને કીધે અને
 કોઈ જગ્યાએ વ્યાધિઓની અનેક પ્રકારની પીડાને કીધે દેશન મતિ
 પામતા જોવામાં આવે છે; કોઈ જગ્યાએ સમુદ્ર રૂપ રસ મંથ
 વિગેરે ઉદ્રિયની તૃપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત કરીને મનમાં માની લીધેલાં
 ખોટાં શુભથી ભરપૂર મનુષ્યો દેખાય છે; કોઈ જગ્યાએ રાગા અને
 રાગા રસ્તાથી દૂર ગયેલા અને મદા પાપ કરનારા પાપી પ્રાણીઓથી
 ભરપૂર દેખાય છે અને વળી કોઈ જગ્યાએ ધર્મયુદ્ધ છતાં પધુ
 તેનાથી તદ્દન ઉલટી રીતીએ (ધર્મવિરુદ્ધ) વર્તન કરનારા માનુસોથી
 નગર બ્યામ દેખાય છે. ભાઈ! તારી પાસે મારે કેટલી હકીકત ક-
 હેવી? તને સંશોધમાં કદું તો મહામોહ વિગેરે રાજાઓનાં જે જે
 ચરિત્રોની હકીકત મેં તારી પાસે વર્ણવી હતી, તેઓ સંબંધી જે જે
 હકીકત તને જણાવી હતી તે તે સર્વ ચરિત્રો અને હકીકતો આ નગરમાં
 ખાસ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, જુદાં જુદાં કારણો અને પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 કરીને આ માનવાવાસ નગરમાં એ સર્વ બાબતો બન્યા કરે છે. આ
 પ્રભાતે માનવાવાસ નગર સંબંધી હકીકત તને ટુંકમાં કહી સંભળાવી.
 હવે વિષ્ણુધાસય નામના બીજા નગરની હકીકતને કહી સંભળાવું છું તે
 લક્ષ્યમાં રાખજો.

વિષ્ણુધાસય.

“આ વિષ્ણુધાસય પેટા નગરને તારે સ્વર્ગરૂપ સમજવું. એમાં
 અનેક પારિજાત વૃક્ષો છે, સુંદર પારિભદ્ર (આકાંને મળતાં) વૃક્ષો
 છે, અનેક કક્ષપૃક્ષો છે અને સુંદર વૃક્ષોનાં મોટાં મોટાં વનોથી એ
 ભરેલું છે. એમાં સુરપુત્રાગ (સોરંગી)ના જાડોની સુગંધી આરે તરફ
 ઉડી રહી છે, તેમજ ચંદન વૃક્ષોની ખુસબો ચોતરફ ફેલાતી હોય છે,

૧ વિષ્ણુધાસયમાં દેવ અને અસુરનો સમાવેશ થાય છે. જાર દેવલોક,
 નવ ક્ષેત્રેયક, પાંચ અગુતર વૈમાન, નવ લોહાંતિક એ સર્વનાં રથાનો ઉપરના લો-
 કમાં છે. સુવનપતિ, વંશવર અને વાલુચંદ્રનાં રથાનો તીર્થ અને અધોલોકમાં
 છે. તીર્થગૃહમાંક દેવો સેના ચાકરી કરનાર છે. દેવગતિમાં સુખ વધારે છે, પણ
 ધર્મપ્રાપ્તિ બદ્ધ સોડાને થાય છે, ઘણું ભારે જમી પુંછ ખાઈ જવાનો અવધાર વધારે
 બને છે. અહીં વિષ્ણુધાસયનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં સુખવત્તે કરીને ખાર દેવલોકના
 દેવોને આશયીને કરેલ દોષ એમ જણાય છે.

નિરંતર પાણીમાં રહેનાર ઘોળાં કમળ અને કુમુદનાં સમૂહથી તે નગર સુંદર દેખાય છે અને તેમાં માણેક, શનિ, લસણીઆ, પરવાળાના ઢગલાઓ ચોતરફ એટલા દેખાય છે કે તેની શોભાનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ થઈ પડે; એમાં દિવ્ય સોના વડે અનેક નાનાં નાનાં પરાંઓ બનાવવામાં આવેલાં છે; સુશોભિત તેજસ્વી મણિઓની પ્રભાથી એ નગરમાં રહેલ સર્વ અંધકાર દૂર થઈ ગયો છે; અનેક પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર રત્નોનાં ફિરણોથી તેમાં મોટો પ્રકાશ થઈ રહેલો છે; એ નગરમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં દિવ્ય આભૂષણો તૈયાર દેખાય છે, સુગંધીઓનો પાર જ નથી, પુષ્પમાળા તો ચોતરફ ફેલાયલી હોવામાં દેખાય છે અને સુંદર ભોગનાં સર્વ સાધનો હાજર હોય છે; એ નગરમાં હોવા પ્રકારનું મનને આનંદ આપે તેવું અને નિયમસરનું વૃક્ષ આકાશ જ કરતું દેખાય છે, હૃદયને અસર કરે તેવું ગાન નિરંતર થયા જ કરે છે અને નિરંતર આનંદમાં વધારો કર્યા કરે છે તેથી એ નગરમાં રહેનારા લોકો નિરંતર આનંદમાં રહેનારા છે, દેવતાઓ નિરંતર શુભ ભોગ ભોગવનારા છે, તેજમાં સૂર્યને પણ હઠાવી દે તેવા છે, અત્યંત પ્રકાશ આપનારા કુંડળ (કાનનાં ઘરેણાં) કેયૂર (ખાણુબંધ) મુગુટ (માથે પહેરવાનો) અને હારથી પોતાના કાન, હાથ, મસ્તક અને છાતી દીપાવી રહેલા છે, અનેક ભભરાઓને આકર્ષણ કરે તેવી સુંદર મંદારપુષ્પોની કદિ ન કરમાય તેવી માળા તેમણે ધારણ કરેલી છે અને સુંદર વનમાળાથી નિરંતર સુંદર આશયવાળા તેઓ લાગે છે, તેઓ આનંદસમુદ્રમાં કલ્પલોલ કરતાં રોલતાં જણાય છે અને બધી ઇન્દ્રિયોને ધરાબર તૃપ્ત કરતા જણાય છે. આવા લોકોથી વિબુધાવય ભરેલું છે. તેની ભૂમિ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં રહેનાર પણ એવા જ સુખી છે. તને તો યાદ હોય તો મોહરાજના મંડળમાં મંદિરનીય રાજાનો એક સાત નામનો માળુસ છે એમ તને જણાવ્યું હતું. હવે હકીકત એમ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજાએ એ સાત નામનો માળુસ જે સર્વ લોકોને ઘણો આનંદ આપે છે તેને આ આનંદ વિબુધાવયનો નાયક બનાવ્યો છે. એ સાત નામનો પુરુષ એ નગરને નિરંતર સુંદર ભોગોથી ભરપૂર રાખે છે, અનેક પ્રકારના આ દાદ ઉપજાવે તેવાં સાધનોથી સપત્ત રાખે છે અને સારી રીતે મુ-

૧. ૧૮૧. ૨. ૯૮૬.

૨. ચેતનીય રાજ સાત અને અસાત નામના બે પુત્રોની જોડાઈને છે. એ નામના પુત્ર છે. જુઓ ૨. ૯૮૬. દેવળિમાં સાત ચેતનીય પ્રમાણ હતા છે.

અવસ્થિત રાખે છે. એવો સારો નાયક નીમાયો છે તેથી આ નગરની સર્વ પ્રજાને ઘણું મુખ આપ છે.”

પ્રકર્ય—“મામા ! આપ કહો છે કે આ વિષ્ણુધાત્રય આટલું બધું મુંદર છે ત્યારે પેલા મહામોહ વિગેરે રાજાઓ છે તેઓને અહીં કાંઈ દોર ચાલતો નથી ? અને એ વિષ્ણુધાત્રય મુખી હોવાનું કારણ શું છે તે સમજાવો.”

વિમર્શ—“ના રે ભાઈ ! તું એમ જાણે સમજતો નહિ, અહીં પણ આંતર રાજાઓ પૂર જોડામાં પ્રવર્તે છે અને પોતાની શક્તિ અજમાવે છે. જો ! આ વિષ્ણુધાત્રયમાં અરુણની ધર્મા, સ્પર્ધા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને ભ્રમ પોતાના પૂર જોડામાં પ્રવર્તે છે, વિષ્ણુધાત્રયના લોકોમાં ધર કરીને રહેલા છે અને ત્યારે લાગ મળે છે ત્યારે પોતાની શક્તિ બતાવી આપે છે. આ નગરમાં અંતરંગ રાજાઓનું જોર ચાલતું નથી એમ તારે સમજવું નહિ.”

પ્રકર્ય—“ત્યારે જો મામા ! એમ જ છે તો પછી અહીં મુખ તે કેવું ? અને અહીં ઘણું મુખ છે એવું તમે વર્ણન કેમ કર્યું ?”

વિમર્શ—“ભાઈ ! તારો સવાલ તદ્દન સાચો છે અને શંકા પણ સાધારણ છે. સાંભળ : હકીકત એમ છે કે એ લોકો જેને મુખ માને છે તે પરમાર્થથી વસ્તુતત્ત્વે તો જરા પણ મુખ નથી અને તત્ત્વ-દૃષ્ટિથી જેનાં આ વિષ્ણુધાત્રય નગરમાં કાંઈ ખાસ મુંદર હોય તેવું પણ લાગતું નથી; પરંતુ વિપયની અભિલાષા કરનારા, તેમાં શ્વનની પરિસમાપ્તિ માનનારા અને તેવાં સ્વૃણ મુખમાં શ્વનનું સાધ્ય સમજનારા જેઓ મુખ્યબુદ્ધિવાળા હોય છે, જેઓ વધારે સાફ અને સાચું-રકે તેવું મુખ ક્યાં અને ક્યારે મળે છે તેના જ્ઞાનથી નિર્ભાગી રહેલા હોય છે તેઓને વિષ્ણુધાત્રયમાં મળતી સ્થિતિ ધણી માટી અને ડાંચા પ્રકારની લાગે છે. અત્યંત ભાગ્યદી મળેલી જાગ્રાપ છે અને તેથી ને ધણી મુંદર છે એમ મેં તેઓની નજરે તને દેરી નભાવ્યું અને ને પ્રમાણ વર્ણવ્યું. બાકી તો જ્યાં મોહરાજા પોતાના પરિવાર સાથે રાજ્ય કરતો હોય ત્યાં લોકના ખળ મુખની ચાત કેવી ? એ ખસેના નધાન જ અગ્રણ્ય છે. મનુષ્ય ત.પ. મોહરાજા કે અન્ય પાતેલાનો એક પણ માણસ રાજ્ય ભોગ-વ.ત. કે જે ત્યાં રાજ્ય મુખના એક અવાજ પણ આવે એ દુષ્ટ પ.ત. છે અને તેના કારણે મેં તને અનાર

વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે. અહીં જે આનંદ થાય છે, દેખાય છે અને અહીં રહેનારા માને છે, તે માત્ર સ્થૂળ, ઉપર ઉપરનો અને ખરા સુખના ખ્યાલ વગરનો છે, ખરી રીતે વિચારતાં એમાં કાંઈ સાર નથી, દમ નથી અને એ સુખના નામને યોગ્ય પણ નથી. ભાઈ! આવી રીતે મેં તારી પાસે વિશુદ્ધાલયનું ટુંકામાં વર્ણન કર્યું, હવે ત્યાર પછી પશુસંસ્થાન નામનું ત્રીજું અવાંતર નગર આવે છે તેની હકીકત તને સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ.

પશુસંસ્થાન.^૧

“એ પશુસંસ્થાનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેઓ નિરંતર બુધ્ધિ પીડાય છે, અરતિથી હેરાન થાય છે, અનેક સંતાપથી દુણાય છે, તૃપ્તિથી ત્રાસ પામે છે, અનેક જાતની વેદના-પીડાઓ ખમે છે, તેઓને વારંવાર દાહ થયા કરે છે, અનેક પ્રકારે પાણી તથા આકારનો શોષ થાય છે, શોક તથા ભયનો તો કાંઈ પાર નથી, વારંવાર ઉદ્વેગ થયા કરે છે, અનેકવાર બંધાય છે, ઉપરથી માર પડ્યા કરે છે અને એવી રીતે એ પશુસંસ્થાનમાં રહેનારા લોકો હમેશાં દુઃખમાં જ રહે છે અને તેમને મહામોહ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અને ત્રાસો આપ્યાં કરે છે, તેથી તેઓ તદ્દન દીન ગરીબ અનાથ જેવા લાગે છે અને તેમને કોઈનો આશ્રય કે સરણ પણ મળતું નથી. ઉપરાંત તેઓમાં ધર્મ કે અધર્મનો, કર્મ કે જવાબદારીનો, કર્તવ્ય કે અકર્તવ્યનો જરા પણ વિવેક હોતો નથી, તેઓ કલેશમય હંદગી ગુજરે છે. એ

૧ આ પશુસંસ્થાન નગરને પરિભ્રમણમાં તિર્યચ ગતિ કહેવામાં આવે છે. પાંચ દિશિયવાળા તિર્યચોમાં જળચર સ્થળચર અને એચરો આવે છે. જળચરમાં જળમાં રહેનારા મગરમચ્છ, માછલા વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સ્થળચરમાં હાથી, ઘાટા, ઝિંટ, માય, ભેંસ, નાળીઆ, સર્પ વિગેરે જમીનપર રહેનારા જીવોનો સમાવેશ થાય છે. (નાળીઆ અને સર્પને બુદ્ધપરિસર્પ અને હરપરિસર્પ કહેવામાં આવે છે). એચરમાં હુલ, કબૂતર, પાપટ વિગેરે આકાશમાં ઉડનાર પક્ષીઓનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ પંચેદિગ તિર્યચ કહેવાય છે. અહીં જે વસ્તુ હતું છે તે પંચેદિગ તિર્યચને વધારે લાગુ પડે છે. એના વિશેષ વિવેચન માટે પંચાક્ષપશુસંસ્થાનની દર્શકવ દ્વિતીય પ્રસ્તાવના આવી છે તે જુઓ (પૃષ્ઠ ૩૨૬ થી ૩૩૦). જે ઉપરાંત ચાર દિશિયવાળા વર્તિ, ભમરી, દોડ વિગેરે તેમજ જળ દિશિયવાળા માછલ, તું, મીઝોડા, ઝિંટ વિગેરે, તેમજ એ દિશિયવાળા દોડ, જીં, જીંજીર જેને બદલે પ્રસ્તાવનામાં વિષ્ણુદિગ સંસ્થાપના કહેવામાં આવે છે તે સુધી તિર્યચ કહેવાય છે (જુઓ ૩. ૩૨૬ થી ૩૩૦). આ પ્રસ્તાવનામાં અને અન્યવત્તા નગરના એ દિશિય પશુ તિર્યચવર્તિમાં જ મળે છે (પૃષ્ઠ ૩. ૩૨૫ થી ૩૨૬).

નગરના લોકોની અનંત જાતિઓ હોય છે, એ એટલી અધી છે કે તેનો પાર આવે તેમ નથી. આવી રીતે મેં તારી પાસે પશુસંસ્થાન નગરનું વર્ણન કર્યું. હવે યાત્રા પાપિપંજર નગર સંગ્રામી હકીકત તને દુઃખમાં કહી સંબળાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળી લેજે.

‘પાપિપંજર.’

“મહાપાપના ભેરથી બરપૂર થયેલા જે પાપી પ્રાણીઓ આ પાપિપંજર નગરમાં આવીને વસે છે તેઓને યતાં દુઃખનો તેઓને ત્યાં રહેવું પડે ત્યાં સુધી અંત આવવાનો જરા પણ સંભવ જ નથી. પેલા સમામંડપના વર્ણન વખતે મેં તારી પાસે વેદનીય નામના ત્રીજા રાજાનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને યાદ હશે. તે વખતે મેં તેના અસાત નામના એક માનુસની હકીકત તને કહી સંબળાવી હતી; એ અસાત હવે એક વખતે રાજ્ય ધણે જગીનદારીમાં ઇનામ તરીકે આ આખું પાપિપંજર નગર તેને મહામોહ રાજાએ આપ્યું છે. એ અસાત પણ પરમાધામી નામના પુરુષોદ્ધારા અહીં રહેનારા સર્વ લોકોને અનેક પ્રકારની કથનાઓ કરાવે છે. એ પરમાધામીઓ પ્રાણીને કેવા કેવા ત્રાસ આપે છે તેનું વર્ણન કરવું પણ મુશ્કેલ છે: તેઓ બાપડા પાપિપંજરમાં વસનારા લોકોને ગરમ તાંબું પાપ છે, તેઓના સંકટો દુઃખો કરીને તેને કાપી નાખે છે, તેઓનું (વસનારાઓનું) પોતાનું માંસ તેમને ખવડાવે છે, સખ્ત અશ્વિવટે તેઓને બાળવામાં આવે છે,* તેઓને વજના કાંટાવાળા સાહમલિ

૧ આ નરકજાતિનું નામ છે. નારજી સાત છે; ૧ રત્નપ્રભા, ૨ ચક્રપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પંકજપ્રભા, ૫ કુમ્ભપ્રભા, ૬ લમ્પપ્રભા, ૭ લમ્પરતમપ્રભા. તેનાં ગોત્રનામે સાત છે તે આ પ્રમાણે: ધમા, બંસા, રોલા, અંજના, રિકા, મધા અને માયવહ. દેવની પીડા, અનોન્યકૃત પીડા અને પરમાધામીકૃત પીડા નિર્વંશ થયા હશે છે, દુઃખનો પાર નથી, સુખનો અંશ નથી અને ડગરવાનો ઉપાય નથી. ૬૬૫-નામાં ન આવે તેવાં દુઃખો અસંખ્ય વસેલા સુધી એ ચોથી ગતિમાં માય છે. એનું સ્થાન નીચેના સાત રાજલોકમાં છે.

૨ જુઓ પૃ. ૮૮૬.

૩ પરમાધામી: અધમ જાતિના અસુરો. તેઓને અન્યને દુઃખ દેવામાં જ આનંદ આવે છે. ત્રણ નારજી સુધી તેઓ હોય છે.

૪ નારજીના છબેના સરીર પારા જેવા હોય છે; કાપે, બાળે કે તોડે તો પણ પીડા થયા પછી સરીર એકદં થઇ જાય છે. આપુષ્પ નિઃશયિન હોય છે તેથી પૂરું યતાં સુધી તેને ત્યાં રહેવું જ પડે છે, ગરીબ પણ એ દુઃખથી સુખિ થઇ શકે તેમ નથી, યાત્ર આપુષ્પ પૂરું થયે જ મરણ આવી શકે છે, આપવાન થઇ શકતો નથી.

નામના ભયંકર વૃક્ષપર ચઢાવવામાં આવે છે ત્યાં તે વજ્રના કાંટાની ભયંકર દારણુ પીડા પામે છે, વળી લોહીના ગારાથી ભરેલી વૈતરણી નામની નદી તેઓ પાસે તરાવવામાં આવે છે, એ દયા વગરના અધમ રાક્ષસો તેઓને અસિપત્ર વનમાં ચલાવી તેમનાં અંગો છેદે છે, ભાલા મારે છે, ખરછીઓ ઠોકે છે, લોહમય બાણો (નારાય) લગાવે છે, ખડ્ગથી કૂટે છે, ગદાઓ લગાવે છે, કુંભીપાકમાં રાંધવામાં આવે છે, કરવતથી વેરવામાં આવે છે અને કાદંબરી અટવીની રેતીમાં નળે એ ચણા હોય તેમ તેઓને શેકવામાં આવે છે. પરમાધામી દેવો અથવા અત્યંત અધમ અસુરો આ નારકીના જીવોને એવી એવી કદર્યનાઓ કરે છે, એટલો ત્રાસ આપે છે અને એટલી હેરાનગતી કરે છે કે તેની હકીકત સાંભળતાં કે જોતાં મનમાં મોટો ત્રાસ થયા વગર રહે નહિ. એ અસુરોનો આનંદ જ નારકીના જીવોને દુઃખ દેવામાં છે અને તે કાર્યને તેઓ સાફ માને છે.

“એ પાપિપંજર પેટાનગરમાં સાત પાડાઓ (નરકો)-વિભાગો- છે એમાંના પ્રથમના ત્રણ પાડાઓનાં (પ્રથમની ત્રણ નારકીમાં) ઉપર જણાવ્યું તેવા પ્રકારે અનેક દુઃખો પરમાધામી દેવો-અસુરો આપે છે; એ ઉપરાંત વળી એ ત્રણ પાડાઓમાં જીવો અરસ્પરસ એક બીજાને ઘણુંજ દુઃખ આપે છે, કદર્યના કરે છે, મારે છે, કૂટે છે અને લડાલડી કર્યા કરે છે, ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા પાડાઓમાં પરસ્પર કરેલી પીડા થાય છે અને સાતમા પાડામાં વજ્રના જેવા કાંટા તેઓને ભોંકાય છે. વળી એ ઉપરાંત નારકીના પ્રાણીઓ ભૂખથી સતત હેરાન થયા કરે છે, તરસથી પીડા પામ્યા કરે છે, કંડી એવી સખ્ત હોય છે કે તેનાથી તદ્દન લાકડા જેવા થઈ જાય છે અને તેની વેદનાથી તેઓ તદ્દન ગભરાઈ જાય છે, મુંઝાઈ જાય છે, ગાંડાઘેલા થઈ જાય છે, ક્ષણવારમાં તદ્દન પ્રવાહી જેવા પોચા થઈ છે, ક્ષણવારમાં તદ્દન હાલે ચાલે નહિ તેવા સ્થિર થઈ જાય છે, ઘડિમાં શરીરથી તદ્દન નળે છૂટા પડી ગયેલા જણાય છે અને ક્ષણવારમાં પાછા શરીર સાથે એકમેક થઈ જાય છે. તેઓનાં શરીર પારા જેવા હોવાથી તેઓ આ સર્વ સ્થિતિ અનુભવે છે, પણ મરી જતા નથી. વૈક્રિય શરીરને લઈને એમ થાય છે. અનેક પ્રકારની વિક્રિયા કરી શકે એવું તેમનું શરીર હોય છે. એ પાપિપંજર નગરમાં રહેનારા લોકોને એટલી પીડા થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવાને બૃહસ્પતિ પણ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ. આ પાપિપંજર નગર છે તે માત્ર દુઃખમય છે, દુઃખથી ભરપૂર

દુઃખથી ચિતરફ જાત છે. એ નગરની સંસ્થામાં સ્થિત ભાઈ
પણે! મેં તને કહી સંભળાવી. આ પાપિપંજર નગરમાં ખાસ કરીને
પ્રકારની વેદના થાય છે: ૧ અનોપકૃત વેદના, ૨ ક્ષેત્ર વેદના,
પરમાધામીકૃત વેદના. આ સર્વ વેદનાઓ થઈ ભયંકર છે અને
કંદેરે આ પાપિપંજર નગર દુઃખસંતાપથી વ્યાપ છે.

“આ પ્રમાણે મેં તારી પાસે માનવાવાસ, વિષુધાવધ, ધનુસં-
ન અને પાપિપંજર-મારે પેરાનગરોનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. આ
૧ નગરને જો તે બરાબર ભાંખ્યા તો આખું ભવચક્ર બરાબર જોઈ
કે એમ તારે ભાણું.”

મામાનાં આવાં વચન સાંભળીને પ્રકૃત ભવચક્રનગર તરફ સંસા-
ન ચોતાની નજર આદરપૂર્વક ફેરવી લીધી.

૧ ભવચક્રમાં ચાર ગતિ દોષ છે: કેવલગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્થંચગતિ,
૧૨કગતિ. સંસારી સર્વ જીવોનો આ ચાર ગતિમાં સમાવેશ થાય છે તેથી
। ચાર ગતિને બરાબર સમજવામાં આવે તો આખા ભવચક્રને એટલે સંસા-
મજ જવાય તિર્થંચગતિમાં એકથી ચાર ઈદિવવાળા જીવોનો પણ સમાવેશ
। મુખ્ય સ્થિત નગર પાંચ ઈદિવવાળા જીવોને આશ્રયને લખી છે, પરંતુ
૦ માં સખેલી નેહથી જાણ્યો કે અત્ર સર્વ જીવોનો સમાવેશ કરવાનો
છે. ભવચક્રનાં આ ચારે નગરો જોઈ લીધાં એટલે વારવધિક રીતે આખું
જોવાનું નવું જન્મ સમજાવું તે કપરાંત તો નિર્વૃત્તિવચીના જીવો જ
। હે છે એને ભવચક્ર-સંસાર સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

સાત પિશાચીઓ.

સપ્ત મહેલિકા.

જરા.	૧.
રુજા.	૨.
મૃતિ.	૩.
ખલતા.	૪.
કુરૂપતા.	૫.
દરિદ્રતા.	૬.
દુર્ભગતા.	૭.

વિરોધી સત્ત્વો.

૧. યૌવન.
૨. નિરોગતા.
૩. જીવિકા.
૪. સૌજન્ય.
૫. સુરૂપતા.
૬. ઐશ્વર્ય.
૭. સુભગતા.

મા ભાણેજ વાતો કરતા હતા, ભાણેજ આદરપૂર્વક વિશેષ અવલોકન કરતો હતો, મામાના ખુલાસા સાંભળી આનંદ પામતો હતો અને અનેક નવા નવા સવાલો કૌતુકથી પૂછતો જતો હતો. એવી રીતે ભવચક્ર ઉપર તેની નજર પડી રહી હતી, અવલોકના ચાલતી હતી અને આંખ ફેરવી ફેરવીને કૌતુકથી તે ચોતરફ નેચા કરતો હતો, અને પ્રશ્ન પૂછી ખુલાસા મેળવતો હતો તે વખતે ઘણું વિચિત્ર અને ભયંકર દૃશ્ય તેની નજરે પડ્યું.

સાત મહેલિકા-પિશાચીઓ.

ભયંકર આકાર અને ઉગ્ર સ્વરૂપ.
પ્રત્યેકને ગતિમાં મૂકનાર પ્રેરક બળ.
પ્રત્યેકની પીડા-ત્રાસના અધિકારીઓ.
પ્રત્યેકના શત્રુકાર્ય કરનાર વિપરીત અંગભૂતો.

એ દૃશ્ય જોઈ પ્રકર્ષ એકાએક ચોંકી ગયો અને તેની મુખ-મુદ્રા ઉપર ખેદની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી અને બાવરો બની જઈ મામાને પૂછવા લાગ્યો. “અરેરે મામા! જુઓ તો ખરા!

અહીં પેલી સાત સ્ત્રીઓ દેખાય છે! તે તો ખરેખર એકદમ ધ્યાન
જેંતે તેથી છે! દેખાવમાં ઘણોજ ભયંકર આકાર ધારણ કરનારી છે,
પીડા આપનારી દોષ તેથી જણાય છે, એણે સર્વ જગ્યાઓ ઉપર પોતાને
દોર ચલાવ્યો દોષ એવા હમ સ્વરૂપવાળી જણાય છે, રૂપમાં તદ્દન
કાળી શાદી જેવા રંગની છે, દેખાવમાં ઘણી ખરાબ જણાય છે અને
વેતાજની સ્ત્રીઓની પેઠે એનું નામ લેવાથી પણ લોડોને ધ્રુલવી નાખે
તેથી લાગે છે! મામા! એ સાતે સ્ત્રીઓ કોણ છે? એઓનું કામ શું
છે? એને ગતિમાં મૂકનાર-પ્રેરણા કરનાર કોણ છે? એમનું ભગ કે-
ટું છે? તેમની સાથે તેમનો બીજો પરિવાર કોણ છે? અને દેખાય
છે તેવા દૃઢ નિશ્ચયથી તેઓ કોને પીડા કરવા તૈયાર થયેલી છે? ત્યાં
મુઘી આ સર્વ હકીકત આપ મને સમજાવો નહિ ત્યાં મુઘી મને લાગે
છે કે ભવચક્રનું વર્તુળ હજું અધૂરું જ છે. માટે મામા! મારા ઉપર
મદેરબાની કરીને એ સાતે ભયંકર સ્ત્રીઓની હકીકત સમજાવો!”

વિમર્શમામાએ હર્ષથી જવાબ આપતાં કહ્યું “ભાઈ! એ સાતે
સ્ત્રીઓની હકીકત વિગેરે જે જે તે મને પૂછ્યું તે વિસ્તારથી તને
સમજાવું છું તે ખરાબર ધ્યાન સંખીને સાંભળજે. એ સાતે સ્ત્રીઓ
જે દેખાવમાં ઘણી ભયંકર છે તેઓનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—
જરા (ઘડપણ), રૂબ (રોગ, વ્યાધિ, મંદબાક), મૃતિ (મરણ),
ખલ્લતા (હુઆઈ), કુરૂપતા (કદરૂપાપણું), હરિદ્રતા (ગરિબાઈ),
દીનપણું, બીખારીપણું), ને દુર્ભગતા (કમનસીબ, હતભાગ્યતા).
હવે સાતે પિશાચીઓ સંબંધી તે જે જે સવાલો પૂછ્યા છે તેના
ઉત્તર તને કહું છું તે લક્ષ્યમાં લેજે:—

૧ જરા.

“ભાઈ પ્રકર્યં! તને યાદ હશે કે મૂળ રાત્ર તો કર્મપરિણામ છે
તે મહારાજને દેવી કાળપરિણતિ નામની સહી છે. એ દેવી સર્વ બાબત
વ્યવસ્થા કરે છે. એ મહાદેવીએ આ જરા (ઘડપણ-વૃદ્ધાવસ્થા-
અર્ધપણું) ને આ ભવચક્ર નગરમાં મોકલી આપેલ છે. એ જરાને
ગતિમાં મૂકનાર બીજા બાલ પદાર્થો પણ લોડો વર્ણવે છે; દાખલ
તરીકે ‘લવણ-હુણ (મીઠું) વિગેરે પદાર્થો ઘડપણને જલિદ લાવે છે
હવે એ જરાની શક્તિ દેવી છે તે તને કહું: એ જ્યારે પ્રાણીને લોડો

૧ મીઠાના ઉપયોગથી ઘડપણ જલદી આવે છે એમ વૈદ્યની માન્યતા છે
આનો આધાર મળી શક્યો નથી. નિષ્ણાત વૈદ્યને પૂછવું.

છે ત્યારે તે પ્રાણીના સર્વ સુંદર વર્ણને, રૂપને, લાવાણ્યને અને બળને એકદમ હરી લે છે. વળી ત્યાર પછી એ પ્રાણીને વધારે જોરથી લેટે છે ત્યારે એના મગજને પણ ઉલટું બનાવી દે છે^૧ અને બળવાન પ્રાણીઓને અતિ શોચનીય દશામાં લાવી મૂકે છે. એના પરિવારમાં વળીઆ (કપાળમાં કરચલી વિગેરે), પળીઆ (ઘોળા બાલ), તાલ (માથામાં), શરીરપર તલ વિગેરેનાં કાળાં ચિહ્નો, (વળી ગયેલી કેડ વિગેરે) અસ્તવ્યસ્ત અવયવો, કદરૂપાપણું, કંપ (ધ્રુજવું તે), ખડ-બચડાપણું, શોક, મોહ, શિથિળતા, રાંકપણું, ચાલવાની શક્તિનો નાશ અથવા અદ્યપભાવ, અંધપણું, બહેરાપણું, દાંત પડી જવાપણું, દાંત ખરી જવાપણું વિગેરે છે તે તેની સાથે દેખાય છે અને એમાં વાયુ^૨ સર્વથી આગળ ચાલે છે. જરાની સાથે એ સર્વ આવે છે અને યોગ્ય વખતે પોતાની અસર બતાવતા જાય છે. વાયુ એમાં સર્વથી વધારે આગળ પડતો ભાગ લે છે. જીવનશક્તિ^૩ મંદ પડતી જાય છે એટલે શરીરમાં વાયુનું જોર વધતું જાય છે. એ સર્વ પરિવારથી પર-વરીને એ જરા એકેલી છે અને જાણે મસ્ત થયેલી મદવાળી હાથણી હોય નહિ તેમ ત્યારે તરફ મહાલે છે અને આનંદ કરે છે. આવો જરાનો પરિવાર છે તે તારા સમજવામાં આવ્યું? હવે એ જરા જે મહા શત્રુનું કામ કરે છે તે દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક કોને પીડા કરે છે તે તારા સવાલનો જવાબ આપું છું તે સાંભળ:-

“ એ કાળપરિણતિ દેવીનો એક મોટી શક્તિવાળો અને પ્રબળ પુરુષાર્થવાળો દીવાળીઘોડા જેવો યૌવન (જીવાની) નામનો એક ચાકર છે. એ યૌવન યોગી છે અને જરાના હુકમથી યૌવન. પ્રાણીઓનાં શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને પોતાની યોગશક્તિ વડે તેઓમાં બળ દાખલ કરે છે, શક્તિ પૂરે છે અને તેઓને સુંદર સ્વરૂપ આપે છે. ત્યાર પછી તે યૌવન નામનો યોગી પ્રાણી પાસે અનેક પ્રકારના વિલાસો કરાવે છે, વારંવાર હસાવે છે,^૪ આળાચરકા કરાવે છે, ઉલટા સુલટા વિચારો કરાવે છે અને એવી રીતે પોતાનું પરાક્રમ બતાવે છે; તથા તેઓ પાસે ટેકડા

૧ ‘સાઠી જીદ્દિ નાઠી’ વાળી કહેવત અત્ર લાગુ પડે છે.

૨ વાયુના જોરથી સાંધામાં દુઃખાવો થાય છે. (gout, rheumatism)

૩ vitality એમી થાય છે.

૪ ગદ્દા પચીશીની આ સર્વ ધમાલ અવલોકવા જેવી છે, દરરોજના અડ-ભવનો વિષય છે.

મરાવે છે, કુદકા મરાવે છે, ઉછાસ કરાવે છે, નાચ કરાવે છે, દોડા-
દોડી કરાવે છે અને તે સર્વમાં યૌવનનો મદ દેખાડી આપે છે; વળી
તેઓ પાસે અભિમાન કરાવે છે, પરાક્રમ કરાવે છે, ભાંડચેષ્ટા^૧ કરાવે
છે, સાહસ કરાવે છે અને એવાં એવાં અનેક ઉચ્છ્વાસ ભરેલાં વર્તનો
તેની પાસે કરાવે છે. આવા આવા પોતાની સાથે સેનાનીઓને લાવીને એ
યૌવન, લોકોને આ દુનિયામાં નચાવે છે. લોકો પણ એવા વિચિત્ર
છે કે જ્યારે એ યૌવનના સંબંધમાં પોતે આવે છે ત્યારે ભોગસંભા-
ગના શુભથી પોતાને ઘણા જ ભાગ્યશાળી માને છે અને એવી રીતે
એ કાગપરિણુતિ મહાદેવીએ મોકલેલા યોગી ઘેરો વખત લોકોને
નચાવે છે. ત્યાર પછી પેલી જરા જાણે સાક્ષાત્ રાક્ષસી જ હોય નહિ
તેમ હાથમાં ખૂંચ લઈને પેલા યૌવન નામના આકરને તેના પરિવાર
સહિત પોતાની સક્તિથી ચૂરી નાખે છે, તેના કંકડે કંકડા કરી નાખે છે
અને તેને જાણે તદ્દન હતવીર્ય કરી નાખે છે. એવી સ્થિતિ થાય છે
એટલે લોકોની જીવાની ખલાસ થઈ જાય છે અને તેઓમાં ઘડપણ
આવે છે એટલે તેઓ જાપણ હાતરો દુઃખના ભોગ થઈ પડે છે,
અને અત્યંત ગરીબ રાંક જેવા થઈ જાય છે, તેમની પોતાની સ્ત્રીઓ
તેમને હડપૂત કરે છે, તેમના કુટુંબીઓ તેમને તિરસ્કાર કરે છે,
તેમનાં બાળબચ્ચાંઓ તેમની મરંકરી કરે છે, જીવાન સ્ત્રીઓ તેમના
તરફ ધિક્કાર બતાવે છે, તેઓ વારંવાર અગાઉ ભોગવેલા ભોગોને
દીલગીરીપૂર્વક યાદ કરતા રહે છે, વારંવાર ઉધરસ ખાધા કરે છે
અને ભાંગી ત્રુટી ખાટલીમાં પડ્યા આળોટે છે, તેઓનાં નાકમાંથી ક્ષીટ
આકૃત્ય જતું હોય છે, માતવાતમાં સામા ઉપર તેઓ ગરમ થઈ જાય
છે, મીઠાજ ખોઈ બેસતા જરા પણ વખત લાગતો નથી, અન્યતા
અનાદરથી અસંતોષ પામી દોષાયમાન થાય છે અને એવી રીતે
જરાથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓ મતિહીન થવાથી દિનરાતભર
શુદ્ધ રહે છે.

૨ રૂઝા.

“ભાઈ પ્રકરે ! તારી પાસે મેં લોકોને પીડા કરવામાં તત્પર
રહેનારી જરાનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. હવે એ સાત સ્ત્રીઓમાં બીજી
રૂઝા^૨ નામની ભયંકર સ્ત્રી છે, રાક્ષસી જેવી દારૂ દેખાવમાં લાગે
છે-તેની હાકાકત કહી સંભળાવું તે સમજાવે. એ એ રૂઝા (આધિ-

૧ મરગાપણ.

૨ રૂઝા: રામપીઠ, જ્વામિ, મંદગાડ.

સમ્પત ન હોય તેવી તરસ), શરદી, આંખના અનેક પ્રકારના રોગો, માથાનાં અનેક પ્રકારના રોગો તેમજ વિદ્રુપિ (એક જાતનો રોગ જેમાં આમડી સાલ થઈ જાય છે-પ્રત્યક્ષ મળતો રોગ) વિગેરે એ રોગના પરિવારના માનુષ્યો-ચેનાનીઓ છે, તેઓના પ્રતાપથી એ રોગ ઉપર જ્ય એળવેલા ઘણા મુદકેલ છે.

“ પેલા વેદનીય રાજાના સાત નામના ચેનાનીઓ એ ભવ-
અક નગરમાં એક નિરોગતા નામની સ્ત્રીને મોકલી
નિરોગતા. આપેલ છે, તે સ્ત્રીનું કામ ઘણું સાફ છે. તે લોકોને
સારો વર્ણ આપે છે, બળવાળાં કરે છે, મુંદર શરી-
રવાળા બનાવે છે, બુદ્ધિમાન બનાવે છે, ધીરજવાળા કરે છે, સ્મૃતિ
(યાદશક્તિ) વાળા બનાવે છે, હુશિયાર બનાવે છે અને એવી રીતે
અનેક પ્રકારના ગુણથી તેઓને આનંદ પમાડે છે. એ નિરોગતાને આ
ભયંકર રુબ કાલુવારમાં હણી નાખે છે અને જોતજોતામાં તે પ્રાણી-
ઓનાં શરીરમાં અને મનમાં અનેક પ્રકારની ભયંકર પીડાઓ ઉપ-
જાવે છે. બાહ ! એ નિરોગતાને હણી નાખવા માટે આ રુબ પ્રાણી-
ઓને એવી સમ્પત રીતે વળગે છે અને એક વખતે પ્રાણી ઉપર
પોતાનો હક્કો ક્યાં પછી તેની પાસે એવી એવી એકાએક કરાવે છે,
એવા એવા આજ્ઞા અને ચીસો પડાવે છે કે એનું વર્ણન કરતાં પાર આવે
નહિ; દાખલા તરીકે જ્યારે રુબ તરફથી હક્કો થાય છે ત્યારે પ્રાણી
કરૂણા ઉપજાવે તેવા દીન સ્વરે રડે છે, વિકારવાળા સ્વરથી ઠકળાટ
કરે છે, હાંસ નિશાસ નાખીને મોટા સ્વરથી રોવા બેસે છે અને
વિદ્રુપ થઈ જઈને આવડે છે, તદ્દન રાંક વચ્ચનો બોલે છે, વારંવાર
સાંખી ચીસો પાડે છે, અહાંથી તહાં અને તહાંથી અહાં તળાઈમાં કે
જમીનપર આઘોડે છે અને પોતાની બાજુમાં શું થાય છે તેની પથ્થુ
તે બાપડાને ખગર પડતી નથી, અચેતન જેવા થઈને પડે છે-આવી
રીતે તેઓ નિરંતર મંદવારની પીડામાં પથેલા રહે છે, દરરોજ
દીલગીરીમાં ખિન્નતાવાળા રહે છે, ગભરાઈ ગયેલા દેખાય છે અને
જાણે તેમનું રક્ષણ કરનાર કોઈ છે જ નહિ એવા દીન અનાથ જેવા
દેખાય છે, ભયથી-બીકથી બાવરા બની ગયેલા દેખાય છે, અને જાણે
ખરેખર નરકમાં રહેલા નારકીના હવે હોય તેવા ચોખ્ખો દેખાય
અહાં બતાવી આપે છે. આવી રીતે આ ભવચક્રનગરમાં એ પાપી
રુબ નિરોગતાને હણી નાખીને પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની પીડાઓ
આપે છે અને પ્રાણીઓ તેનાથી પીડાય છે, દખાય છે, કચરાય છે
અને ભારે દુઃખી થાય છે.

“ બીજી પિશાચીઓને પોતાની સહાયમાં મોટો પરિવાર રાખવો પડે છે ત્યારે આ મૃતિબાઈ તો પોતાની સાથે પરિવારમાં કોઈને રાખતી જ નથી અને પરિવારની તેને દરકાર કે જરૂર પણ રહેતી નથી, કારણ કે એ એવી જબરી છે કે તદ્દન એકલી હોય તો પણ પોતાના સર્વ કામને પહોંચી વળી શકે તેવી છે. એ પિશાચી એકલી તીવ્ર શક્તિથી બધું કામ પાર પાડી લે છે; એનું કારણ એ છે કે એના નામ માત્રથી રથાવર અને જંગમ ત્રણે ભુવનના લોકો અને ખુદ દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી પણ મનમાં યરયરી જાય છે અને ધ્રુજી જાય છે, મોટી મોટી શક્તિ, બળ અને ત્રાણુભુવનપ્રસિદ્ધ ક્ષાત્ર તેજ-વાળા મોટા રાજા રાણા કે રોકો પણ તેનું નજીકમાં નામ સાંભળે ત્યાં તો બીકથી તદ્દન કાપર બની જાય છે. આવો જ્યાં તેના પોતાનો દોર આસતો હોય ત્યાં પછી એને પરિવારની શી જરૂર પડે? તે તો દુનિયામાં સંભળાતાં અત્યંત અદ્ભુત કાર્યો છેટે રહીને પણ તદ્દન એકાકી હોઈને કસી શકે છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી જોસથી પોતાનું કામ કરનારી આ પિશાચી પોતાના ઔર્ધ્વના કાકમાં પોતાની મર-જમાં આવે ત્યાં વિચરે છે, હરે છે, ફરે છે, પોતાનો દોર બરાબર સર્વત્ર ચલાવે છે અને તેમ કરવામાં કોઈની જરા પણ અપેક્ષા રાખતી નથી, કોઈની દરકાર કરતી નથી. ભવચક્રનગરમાં રહેનાર કોઈ પણ પ્રાણી પછી ભલે તે મોટો ચક્રવર્તી રોક કે રાજા હોય અથવા તદ્દન ભીખારી હોય, ગમે તો અવસ્થામાં ઘરડો થયેલો હોય અથવા તદ્દન જુવાન હોય, ગમે તો મોટો બળીઓ હોય અથવા તદ્દન દુખળો દમલેલ હોય, ગમે તો મોટો બહાદુર હોય અથવા દયા ઉપજાવે તેવો હોય, ગમે તો આનંદલીલા કરતો હોય અથવા મોટી આપ-ત્તિમાં આવી પડેલો હોય, ગમે તો સગો ભાઈ હોય અથવા મોટો દુરમન હોય, ગમે તો જંગલમાં તપ કરનાર તાપસ હોય અથવા તો સંસારી શુદ્ધસ્થ હોય, ગમે તો સરખો ભલો લાયક પ્રાણી હોય અથવા તો સરખાઈ વગરનો ગોટાળીઓ પ્રાણી હોય—કુકમાં કહીએ તો ગમે તેવી અવસ્થામાં રહેનારો અથવા રહેલો ભવચક્રનો પ્રાણી હોય તેના ઉપર તે પોતાનો દોર બરાબર ચલાવે છે.

“ ઉપર જણાવેલ આયુ રાજની એક જીવિકા નામની બહુ સારી સ્ત્રી છે, તે આયુરાજની અંગણુત છે, તેના મપ છે
 જિવા. અને તે ઘણી સારી રીતે જાણીતી થયેલી છે.
 એ જીવિકા લોકોને આનંદ આપવામાં અને રાજ કરવામાં ઘણી કુશળ છે અને તે કામ તે દરરોજ બજાવતી રહે છે

અને એ જીવિકાના જોરથી લોકો પોતપોતાનાં સ્થાનમાં સુખેથી રહે છે અને આવી રીતે લોકોનું તે હિત કરનારી હોવાથી સર્વને ઘણી વહાલી લાગે છે. આવી સુંદર જીવિકાને મારી નાખીને-તેનું ખૂન કરીને એ ભયંકર પિશાચણી મૃતિ લોકોને આપણાઓને પોતાને દેકા-જીવેથી ખસેડીને બીજે ધકેલી મૂકે છે અને તેનું કામ કરવામાં એ પાપી રાક્ષસીને આનંદ આવે છે. વળી લોકોને બીજે મોકલી આપે છે એટલું જ નહિ પણ તે એવી ખરાબ રીતે મોકલે છે કે તેઓ પાછા પોતાને અસલ સ્થાને આવી શકે જ નહિ, અથવા શોધ્યા દેખાય પણ નહિ: પેલા રિપુકંપનને જેમ કાઢી મૂક્યો તેમ તેઓને દૂર લઈ જાય છે. અને વળી ખાસ વાત તો એ છે કે મૃતિના આદેશથી લોકો બીજા જગ્યાએ જાય છે ત્યારે અહીંનાં ધન, ઘરખાર, સગાસોહીઓ અને સંબંધીઓ સર્વને અહીં મૂકીને તદ્દન એકલા જ ચાલ્યા જાય છે, તે સર્વ મેળવવા માટે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો હોય છતાં પણ તે સર્વને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે અને પોતાની સાથે લાંબી મુસાફરીમાં ભાથા તરીકે માત્ર ખરાબ કે સારાં કૃત્યોનેજ લેતા જાય છે અને એવી રીતે સુખ દુઃખથી ભરપૂર માટે રસ્તે પડી જાય છે. ત્યાર પછી તેના છોકરા કે સગાઓ થોડો વખત રહવા ફૂટવાની ધમાલ કરે છે અને પછી થોડા વખતમાં પોતપોતાને કામે લાગી જાય છે, ખાય છે, પીવે છે અને સર્વ વ્યવહાર કરે છે, મરનારના ધનના ભાગ પાડે છે, તેને માટે પરસ્પર લડે છે, અને જેમ ફૂતરાને એક માંસનો ટુકડો મળે તો અરસ્પરસ સામસામી ખેંચતાણુ કરે તેવો દેખાવ કરી મૂકે છે. હવે એવા પૈસા એકઠા કરવામાં જે પ્રાણીએ પાપના થોડાકાઓ ખાંધ્યા હોય છે તે તો મરીને મૃતિના આદેશથી અન્ય સ્થાને ગયેલા એકલા પોતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે અને પછવાડે રહેનાર તેના ધનને માટે લડી મરે છે, પણ મરનારની પીડામાં ભાગ લેવા કોઈ આવતું નથી. આવી અત્યંત ત્રાસજનક સ્થિતિ એ મૃતિ નામની ત્રીજી પિશાચણી ઉત્પન્ન કરે છે.

૪. ખસના.

“જૂદા જૂદા આકારનાં સ્થાનેમાં આ નગરમાં પ્રાણીઓને ધુ-માવતી મૃતિ નામની પિશાચણીની હકીકત જે તને કહી સંભળાવી-એ ભવચક્રમાં લોકોને એક દેકાજીવેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે એવે

૧ જુદા આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૨૩ મું. રિપુકંપન ત્યાં જુદામર પડે મરત પાને છે. પૃષ્ઠ ૬૫૧. એ રિપુકંપનને કથાનાયક રિપુલાકનું સાથે બેવતી ન નાખે. ૨ ખાય અને પુણ્ય.

અહીં તહીં દેરવે છે; હવે તને જ્યારે અધીં હકીકત સાંભળવાનું કૌ-
તુક થયું છે તો ચોથી ખસતા નામની પિણ્ડાચી છે તેની હકીકત
પણુ બરાબર સમજાવું છું. મૂળ રાત્રી (કર્મપરિણામ)નો માપોદય
નામનો એક સેનાની છે તે આ ખસતાને બવચકનગરમાં પ્રેરણા
હરીને મોકલે છે. દુર્જનનો સંગ, તેની સાથે સંબંધ એધી પણુ એ
ખસતા પ્રેરાતી હોય એમ દેખાય છે, પણુ તત્ત્વદષ્ટિએ વિચાર કર-
વામાં આવશે તો જણાશે કે એનો અસત્ત હેતુ તો પાપોદય જ છે,
કારણ કે એનો દુર્જનસંગ પણુ પાપોદયને લીધે જ થાય છે. એ ખ-
સતા જ્યારે શરીરમાં વર્તતી હોય છે ત્યારે તે પોતાની શક્તિ અનેક
પ્રકારે બતાવે છે: પ્રાણીઓનાં મનને તે પાપ તરફ ઠળતું કરે છે,
પાપ કરવાની ઇચ્છાવાળું કરે છે અને પાપ તરફ પ્રેમવાળું બનાવે છે.
હુઆઇ, ચાડીચુમલી, ખરાબ વર્તન, પારકાં અપવાદ, શુદ્ધ મહાત્માનો
દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, કરેલા શુભને વિચારી અપકાર કરવાપણું (કૃત-
મપણું), લક્ષ્મીરક્ષિતપણું, અભિમાન, અદેખાઇ, પરમર્મઉદ્ઘાટન
(ખોલવાં તે), ધીરાઇ (ધૂણતા) પરપીડન તેમજ ઇર્ષા વિગેરે એ
ખસતાના સહચારીઓ જાણવા.

મૂળ મહારાજ કર્મપરિણામનો એક બીજો મહા ઉત્તમ સદ્ગુણી
સેનાની છે તેનું નામ પુણ્યોદય છે. આ પુણ્યોદય
સૌજન્ય. નામના સેનાનીએ પોતાના તરફથી સૌજન્ય^૧ નામના

મહા ઉત્તમ માણસને આ બવચકનગરમાં મોકલી
આપેલો છે. સૌજન્ય વળી પોતાની સાથે સારી શક્તિ, ધીરજ, ગંભી-
રતા, વિનય, નમ્રતા, સ્થિરતા, મીઠાં વચન, પદોપકાર, ઉદારતા,
દાક્ષિણ્ય, કૃતજ્ઞતા (કરેલ શુભોની છાંજ), સરળતા વિગેરે અનેક સે-
નાનીઓને લઈને આવે છે. તે જ્યારે મનુષ્યના સંબંધમાં આવે છે
ત્યારે તે માણસનાં મનને એકદમ મનોહર બનાવી દે છે અને તેને
સારા અમૃત જેવું સુંદર કરી મૂકે છે; તે ઉપરાંત વળી એ સૌજન્ય
વિશુદ્ધ ધર્મની અને લોકોની મર્યાદા મુકરર કરે છે, લોકોમાં સુંદર
આચાર પ્રવર્તવે છે, લોકોમાં મિત્રતા વધે તેવી સલાહ આપે છે
અને લોકોમાં અસ્પર્શ સાચી રીતે સારો વિચાર બેસે એવી ધણી

૧ ખસતા: હુઆઇ, દંગા, દુર્જનતા.

૨ સૌજન્ય: સત્જનતા. સારા માણસ હોવાપણુ. સૌજન્ય ઉપર એક મહો
લાખો લેખ લી લેખ ધર્મ પ્રકાશમાં ભા. ૬. એ લખ્યો છે ત્યાંથી તે વિચારી જવો.
એ લેખ લોકો વખતમાં પુસ્તકાગારે બહાર પડ્યો.

હકેય થઈ આવે, એથી તેઓ 'આદ્ય નામકર્મ' વગરના, પોતાની હીનતા થઈ જશે એવી સંકામાં નિરંતર રહેનારા અને મરકરી સારીનાં સ્થાનભૂત થઈ પડે છે, પોતાના રૂપથી ગર્વ કરનારા બાળ છોકરાં તેને જોઈને હસે છે, તેની કદરૂપતા ઉપર ટીકા કરે છે. વળી એ ઉપરાંત એક બીજી વાત પણ પાદ રાખવાની છે કે એવા વામનજી કે કૃષ્ણજી દોષ છે તે ધણે ભાગે તદ્દન શુણ્ણવગરના હોય છે, વર્તનમાં બહુ સારા જન્મસે જ હોય છે, કારણ કે આકૃતો જ ઘસગસંતે, પ્રકૃત્યા નિર્મલા ગુણાઃ । સામાન્ય રીતે નિર્મળ શુભ્રા સારી આકૃતિમાં જ સ્થાન પામે છે-વરો છે-રહે છે.' આથી રીતે એ કુરૂપતા આ દુનિયામાં અનેક પ્રકારે વિરંબના કરનારી છે તે ભાઈ પ્રકર્ષ ! તારા સમજવામાં આવ્યું હશે.

૬. દરિદ્રતા.

“ ભાઈ પ્રકર્ષ ! લોકોને વિરંબના કરનારી કુરૂપતા સંબંધી હકીકત તને સંક્ષેપમાં કહી બતાવી. હવે દરિદ્રતા સંબંધી હકીકત તને કહું છું તે તું હૃદય રાખીને સાંભળ. વત્સ ! આ દરિદ્રતાને પ્રેરણા કરીને મોક્ષનાર તો પિતૉ પાપોદય નામનોજ સેનાપતિ છે. જે અક્ષતાને બવચક્રમાં મોક્ષે છે તેજ પાપોદય આ દરિદ્રતાને પણ મોક્ષી આપે છે. દરિદ્રતાને આર્દ્રા મોક્ષતી વખતે એ પાપોદય અંતરાય^૧ નામના સાતમા રાત્રને આગળ કરે છે. એ પાપોદય દરિદ્રતાને અરેખરો કારણભૂત છે, આથી બાહ્ય નજરે લોકો તો એ ગરીબાઈનાં ઘણાં કારણો યોગે છે અને તેજ તેનાં કારણો છે એમ માને છે. એ બાહ્ય કારણો કયાં કયાં છે તે પણ તને કહી સંભળાવું છું : જળ (પાણીનું પૂર, અતિવૃષ્ટિ વિગેરે), અગ્નિ (આગ થવી), હુંડારા, રાત્ર, સર્ગાં, ચોર, મધ (દારૂ, ભાંગ, ગાંજી), ઘૂત (જુગાર, સફો, તેછમંદી, વાચદો વિગેરે), લોગીપણું, વેસ્થાગમન, ખરાબ ચાલચલગત અને એ સિવાય બીજાં જે કોઈ કારણો ધનહાનિને પોતાના મિત્ર બનાવ-

૧ આદ્યનામકર્મના ઉદયથીનું પ્રાર્થનું વચન લોકોમાં માનનીય થઈ પડે છે, તે જે બોલે તે વાતને લોકો ટકા આપે છે અને તે જન્મોમાં સર્વાનુમતે પોતાની દર્શકત અત્યંત આનંદપૂર્વક અદ્ય પ્રવાસે પસાર કરાવી રાકે છે.

૨ આકૃતિગુણાદ્યવર્તિ એ સામાન્ય ક્રિતિ છે. અનુભવથી પણ એમજ જણાય છે; છતાં કદરૂપા માણસો દમેસા તદ્દન નિર્જીવી દોષ એકું નથી. એકેરે કંપ. નામે 'પ્રાયે-પણે ભાવે' એવો શબ્દ મૂક્યો છે તે યોગ્ય છે.

૩ જુઓ પૃ. ૧૦૦૩.

૪ અંતરાય રાખતી હકીકત માટે જુઓ પૃ. ૮૬૨.

નારાં હોય એટલે જેથી ધનની હાનિ થતી હોય એ સર્વ દરિદ્રતાને પ્રેરણા કરનાર હેતુઓ તારે સમજવા, પરંતુ તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવશે તો પાપોદય નામનો સેનાપતિ અંતરાય નામના રાજાને લઈને એ સર્વને અમલમાં મૂકે છે અને દરિદ્રતાનું વાસ્તવિક કારણ એ પાપોદય જ છે. હવે એ દરિદ્રતા પ્રાણીની કેવી સ્થિતિ કરે છે તે તારે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે: એ પ્રાણીને ધનની ગંધ પણ જેને ન હોય તેવો નિર્ધન બનાવી દે છે અને આગળ ઉપર ધનના ઢગલા પોતાને મળશે એવી ખોટી આશાના પાશમાં નાંખી મૂઢ બધુચક જેવો બનાવે છે. એ દરિદ્રતાના પરિવારમાં દીનતા, પરિભવ (તિરસ્કાર, અનાદર), મૂઢતા, 'અતિસંતતિ' હોવાપણું, હૃદયની ઓછપ (નબળાઈ-પાછા પડી જવાપણું), ભિક્ષા માગણી, લાભ (પ્રાપ્તિ)નો અભાવ, ખરાબ ઇચ્છાઓ, ભુખ, અત્યંત સંતાપ, કુટુંબીઓની વેદના પીડા કંકળાટ વિગેરે હોય છે એટલે જ્યાં દરિદ્રતા રાક્ષસી આવે છે ત્યાં તેની સાથે દીનતા, ભિક્ષા અને ભુખ સાથે જ આવે છે.

“ હવે એક બીજી વાત કહું. કર્મપરિણામ રાજાના બીજા સેના-

ઐશ્વર્ય.

પતિ પુણ્યોદયે આ દુનિયામાં પોતાની તરફથી એક ઐશ્વર્ય નામનો ઉત્તમ માણસ જે લોકોને અત્યંત આહ્લાદ કરાવનારો છે તેને મોકલી આપેલો છે. એ ઐશ્વર્યની સાથે સારાપણું-ભલમનસાઈ, ઘણોજ હર્ષ, હૃદયનો વિશાળ ભાવ, ગૌરવ, સર્વજનપ્રિયપણું, લક્ષિતપણું, મોટી શુભ ઇચ્છાઓ વિગેરે આવે છે અને એ પ્રાણીને ઘણા પૈસાના સમૂહથી ભરપૂર કરી દે છે, જન સમૂહમાં તેને મોટો બનાવે છે, સુખી બનાવે છે, લોકમાન્ય બનાવે છે અને એ સર્વ મુંદર પરિસ્થિતિ ઐશ્વર્ય લીલા-માત્રમાં કરે છે. દરિદ્રતા પોતાના પરિવાર સાથે આવવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે આ ઐશ્વર્ય નામના આહ્લાદ કરાવનાર નરોત્તમને મૂળથી ઉખેડી નાખવાની ચતુરાઈ ધરાવે છે, કારણ કે દરિદ્રતા અને ઐશ્વર્ય બન્ને એક જગોએ એકી સાથે ઘડિવાર પણ ટકી શકતા નથી, રહી શકતા નથી અને ઐશ્વર્ય પેલી દરિદ્રતાના ત્રાસથી નાસીને દૂર ભાગી જાય છે. આવી રીતે ઐશ્વર્યને દૂર કાઢ્યા પછી પ્રાણી તદ્દન સંપત્તિ વગરનો થઈ જાય છે, દુઃખથી ભરપૂર થઈ જાય છે અને તદ્દન વિકળ મનવાળો થઈને ઘણો નાસીપાસ થઈ જાય છે અને આગળ જતાં ધન મળશે એવી ખોટી આશાના પાશથી બંધાઈને થોડા ઘણા

૧ અતિસંતતિ: બહુ છોકરાં એ દરિદ્રતાની નિશાની છે. અન્યત્ર પણ આમ વિચારો નીતિજ્ઞ બતાવે છે.

પૈસા મેળવવાની લાલમે જૂદા જૂદા ઉપાયો અજમાવે છે અને ધનવાન યવાની આશામાં સતદિવસ દુઃખી થાય છે, અનેક રીતે ધન મેળવવાનાં ફાંફાં મારે છે. એ બાપડો ધન મેળવવાના અનેક ઉપાયો કરે છે ત્યારે પેલો પાપાદય જેમ પવનનો સપાટો વાદળોંઓને વિખેરી નાંખે તેમ જોરથી તેના સર્વ પ્રયત્નોને ઉલટા પાડી નાંખે છે એટલે એના પૈસા મેળવવાનાં સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરે છે; પણ એ ભાણેશી રડવા બેસે છે, મનમાં વધારે વધારે ખેદ પામે છે, જે પૈસા પેદા કરવા ધાર્યા હતા તે જાંજો પોતાના જ હતા એમ માની લઇને તે ન મળતાં શોક કરે છે અને પાંચકાં પૈસા ઉઠાવી લેવાના કે પચાવી પાંચવાના પ્રયત્નો આદરે છે. પોતાની પાસે એક ફટી બદામ પણુ ન હોવાથી કાલે ધી ક્યાંથી લાવશું? ક્યાંથી તેલ લાવશું? ક્યાંથી અનાજ લાવશું? ક્યાંથી સરપણુ (બજતણુ) લાવશું? એ સર્વ લાવવાના પૈસા ક્યાંથી ગળશે? એવી કુટુંબચિંતાથી બાપડાને રાત્રીએ જરાએ ઉઘ પાણુ આવતી નથી. એવી ચિંતાને પરિણામે જેમ તેમ કરીને પૈસા મેળવવા માટે અનેક ન કરવા યોગ્ય કામો કરે છે, પોતે ધર્મકાર્ય કરવાથી તદ્દન વિમુખ થઇ જાય છે, મનમાં માને છે કે ધર્મ કરવામાં કંઈ સાર નથી કારણ કે (તેની નજરે) ધર્મ કરનાર દુઃખી દેખાય છે જ્યારે ધર્મ ન કરનાર સુખી દેખાય છે, પરિણામે લોકોમાં હલકાઇ પામે છે અને તરખણાથી પણુ તેની ઓછી કિંમત થાય છે. તેમની સિથિતિ એક દોષ તો તેઓ બીજાનું કામકાજ કરનારા, સંદેશો લઇ જનારા લાવનારા, તદ્દન દીન દેખાવવાળા, બુખથી તદ્દન લેવાઇ ગયેલા હાડપિંજર જેવા, મેલથી ભરપૂર, દેખાવ માત્રથી જ અનેક દુઃખોથી પીડિત આકૃતિ બતાવનારા અને જાણે પ્રલસ નારકીના હવે દોષ તેવા દેખાય છે. આવી રીતે દરિદ્રતા એમર્ષને હળીને પ્રાણીને બેઠે છે ત્યારે તેને હવતા છતાં મરવા જેવો કરી મૂકે છે.

૭. દુર્ભગતા.

“વત્સ પ્રકરં! તારી પાસે એવી રીતે દરિદ્રતા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી. હવે સાતમી પિશાચલી દેખાય ॥ તેનું નામ દુર્ભગતા છે તેના સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવું છું તે પણ સાંભળી લે: સદરદુ નામમહારાજને પ્રાણીઓમાંના કોઇ કોઇ ઉપર નારાજ થઇને એ દુર્ભગતાને આ ભવચક્રનરમાં માકલી આપી છે. દુર્ભગતા એટલે કમનસીબપણું. એને પ્રેરણા કરનાર કેટલાંક બહારનાં કારણો પણ દેખાય છે. દાખલા તરીકે વિરૂપા (ખરાબ રૂપપણું), ખરાબ સ્વભાવ, ખરાબ કામો અને ખરાબ વચનથી કમનસીબપણું થતું દેખાય છે, પણ તે

તેનાં મૂળ કારણો નથી, વસ્તુતઃ એ દુર્ભગતાનું કારણ તો દૈભાગ્ય નામ કર્મ જ છે એમ તારે સમજવું. તત્પરહસ્ય બરાબર સમજી ગયેલા વિદ્વાન પુરૂષો એની શક્તિ વર્ણવતાં કહે છે કે એ દુર્ભગતા પ્રાણીને એકદમ અગ્રિય, વહાલો ન લાગે તેવો અને ઘણો જ દુઃખ કરવા યોગ્ય બનાવી મૂકે છે. એ દુર્ભગતાના પરિવારમાં દીનતા (મરી-બાઈ), અભિભવ (અપમાન), બેશરમી, મનમાં અત્યંત દુઃખ, ઓછપ (ઉણાશ-ન્યૂનતા), હલકાઈ (લઘુતા), વેશમાં તુચ્છતા, સમજણમાં અદ્વપતા, કરેલ કાર્યનાં ફળમાં અદ્વપાંશ અથવા રહિતપણું વિગેરે તુચ્છ ભાવો જોવામાં આવે છે એટલે જ્યાં જ્યાં એ દુર્ભગતા આ તુગરમાં ફરે છે-જય છે ત્યાં ત્યાં એ દીનતા વિગેરે એના પરિવાર પણ સાથે જય છે; મતલબ દુર્ભગતાની સાથે દીનતા વિગેરે આવે છે.

“હવે એ નામ નામના મહારાજાએ ભવચક્રમાં એક સુભગતા (ભાગ્યવાનપણું) નામની લોકોને આનંદ આપનારી સુભગતા. પરિચારિકા પણ મોકલી આપી છે, એ પણ સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે અને જ્યારે નામ મહારાજા

પ્રસન્ન થયેલા હોય છે ત્યારે જ સુભગતાને હુકમ આપે છે. એ સુભગતા જ્યારે આવે છે ત્યારે પોતાની સાથે શરીર સુખાકારી, તંદુરસ્તી, મનનો સંતોષ, ગર્વ, ગૌરવ, હર્ષ, સુંદર આશાજનક ભવિષ્ય, તિરસ્કારનો અભાવ વિગેરેને પરિવારમાં લેતી આવે છે. એ જ્યારે પ્રાણીના સંબંધમાં ભવચક્રમાં વિલાસ કરતી હોય છે ત્યારે તે પ્રાણીને આનંદરસથી ભરપૂર કરી દે છે, તેને સુખી બનાવે છે, તેનું વચન માનનીય કરે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તેના તરફ પ્રેમ રાખે એવો તેને જનવલ્લભ બનાવે છે, અને એવી રીતે પ્રાણીનું તે સર્વ પ્રકારે નસીબ પ્રકટ કરે છે. દુર્ભગતા અને આ સુભગતાને સ્વાભાવિક રીતે જ શત્રુતા છે, ઉઘાડો વિરોધ છે અને તેથી જેમ હાથણી વૃક્ષલતા વિગેરેને મૂળથી ઉખેડી નાખે તેમ તે દુર્ભગતા પેલી સુભગતાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે છે. પછી જે ગિચારા પ્રાણીઓના સંબંધમાં એ હિત કરનારી સુભગતાને ઉખેડી નાખવામાં આવે છે તે પ્રાણીઓ સાધારણ રીતે જ લોકોમાં તદ્દન અગ્રિય થઈ જાય છે અને વાત એટલે સુધી આવી પડે છે કે તેઓ પોતાના સ્વામીને પણ પસંદ આવતા નથી, શેઠને તેના ઉપર અપ્રીતિ થઈ જાય છે, પોતાની સ્ત્રી જ તેને હઠધૂત કરે છે, છોકરાઓ તેના કહેવામાં રહેતા નથી, બાંધવો તેને

૧ ભવિષ્યમાં પરાશર ન પામે તેવી સ્થિતિ એટલે ભવિષ્ય વિચારીને દુઃખ દષ્ટિથી કામ કરવાપણું.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

રાક્ષસી દોર અને નિર્વૃત્તિ.

કર્મ સાત પિશાચલીઓનો વિસ્તારથી દેવાસ સાંભળી રહ્યો, તેને પ્રેરનાર આંતર બળોની શક્તિ તેણે જાણી, તેના વિશેષી તત્ત્વોપર ગવેષણા તેના હૃદયમાં થતી જતી હતી. મામાએ વર્ણન પૂરું કર્યું એટલે ભાણેજો તેપર વિસ્તારથી ચર્ચા ચલાવી અને વસ્તુસ્વભાવ બરાબર સ્ફુટ કરાવ્યો. એ આખી હકીકત કેવી રીતે બની અને મામાએ કેવા ખુલાસાઓ કર્યા તે લક્ષ્યમાં લેવા લાયક છે.

સાત પિશાચીઓ સંબંધી ચર્ચા.

તેમનો અસ્ખલિત વેગ.

પ્રતિકારની અશક્યતા.

પ્રકર્ષ—“મામા! એ રાક્ષસીઓ ભવચક્રનગરના લોકોને આટલી બધી ખીચ આપે છે ત્યારે શું રાત્રિ વિગેરે કોઈ આ નગરના લોકપાણો કે કોટવાળો નહિ હોય? અને હોય તો તેઓ શું કરે છે?”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ષ! રાત્રિ વિગેરે કોઈ પણ એ પિશાચીઓને રોકવાને શક્તિવાળા નથી, કોઈમાં એને રોકવાની તાકાત નથી—તેમું કારણ પણ તને કહી બતાવું છું તે તું લક્ષ્ય રાખીને સાંભળી શક. આ રાત્રિભુવનમાં—ભવચક્રમાં કેટલાક મહાબળવાન પ્રબુઓ—રાક્ષસો કે નેચોના હથોળે પણ એ પિશાચીઓ બળથી ખાનાના પ્રભાવ બતાવે નહીં હો. એ સતે રાક્ષસીઓ એવી બળવાન છે કે સર્વ જગતોનાં પોતે વિચરે છે બધા આવે છે અને રમનભાવમાં અડીકી તડી કરે પોતે અને એને મદ નહીં લાગે. પછી એ અગત્ય થઈ પડે છે અને ન હોય તો એને પછાડી નહીં મળી શકે. નથી તેમ જ રાત્રિનાં પોતે અકુશમાં હોવાને કારણે જનનમાં કોઈ અમર નથી. એનાં પોતે જો કે કરે કરવાનું છે તેને કોઈ તેઓમાં અવગણ કરી શકાય.”

અને નિરંકુશપણે તેઓ સર્વત્ર ફરતી દોવાથી ત્રણે જુવનમાં તેઓને રોકવાને કોણ શક્તિમાન થઈ શકે ?”

પ્રકર્ય—“ભાભા ! એ રાક્ષસીઓને દૂર કરવા માટે કોઈ પણ પ્રાણીએ હિંમત ન જ કરવો !”

વિમર્શ—“વત્સ ! નિશ્ચયથી જો બરાબર હકીકત જોઈએ તો તો પ્રયત્ન ન જ કરવો જોઈએ, કારણ કે એ રાક્ષસીઓનો દોર જો અવશ્ય થવાનો નિર્માણ થયેલો હોય છે તો તેને રોકવાને કોઈ પણ શક્તિમાન થતું નથી અને વિચારશીળ માણસે જે વાત બની શકે તેવી ન હોય તેવી બાબતમાં સામાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ? એ રાક્ષસીઓ જ્યારે કર્મપરિણામ (કર્મ), કાળપરિણતિ (સમય), સ્વભાવ, લોકસ્થિતિ અને ભવિત્યતા વિગેરે સર્વ સંપૂર્ણ કારણબૂત સામગ્રીના બળ સાથે પ્રવર્તતી હોય છે અને તે જરૂર પ્રવર્તે એવાં સર્વ નિમિત્તો એકઠાં થઈ ગયાં હોય છે ત્યારે એ રાક્ષસીઓને અથવા તો એવાં જ બીજાં કાંઈને રોકવા માટે કોઈ માણસ પ્રયાસ કરે તો તેને પ્રયાસ સિવાય બીજું કોઈ કંઈ મળતું નથી, તેનો સ્વાર્થ સરતો નથી અને કામ કોઈ થતું નથી.”

પ્રકર્ય—“મામા ! વળી એ વાતમાં તો એક મોટો સવાલ ઊભો થયો. તમે જ્યારે એ સાતે રાક્ષસીઓનાં કારણો અને પ્રેરનાવિશિષ્ટતા પ્રવર્તકો બતાવ્યાં ત્યારે તો પાપાદય, અસાત, નામ-રાજ વિગેરેને પ્રેરક તરીકે બતાવ્યાં હતાં તેમજ તેનાં બાહ્ય કારણો પણ જૂદાં જૂદાં બતાવ્યાં હતાં અને આપે હમણાં છેલ્લા ઉત્તરમાં તો કારણ સામગ્રી તરીકે પ્રવર્તનાર કર્મપરિણામ વિગેરે બીજાઓનાં જ નામો આપ્યાં, ત્યારે વાતમાં વળી આમ ફેરફાર કેમ થયો ? હું તે વાત બરાબર સમજ્યો નહિ.”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ય ! એમાં હકીકતમાં જરાએ ફેરફાર નથી. તને એ રાક્ષસીઓનાં પ્રેરક તરીકે બાહ્ય અને આંતર કારણો અગાઉ મેં જણાવ્યાં હતાં તે ખાસ તે પ્રત્યેકનાં વિશેષ કારણો હતાં અને તેથી તેઓની મુખ્યતા કરીને તેમની હકીકત તને કહી હતી, બાકી પરમાર્થથી વિચાર કરતાં તને સમજાશે કે અગાઉ પણ તને જણાવ્યું હતું તેમ કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ, લોકસ્થિતિ અને ભવિત્યતા રૂપ પાંચે કારણોના સમૂહના વ્યાપાર વગર આ દુનિયામાં એક આંખનો પલકારો મારવા જેટલું નાનામાં નાનું કામ પણ બની શકતું નથી.”

પ્રકર્ષ—“ત્યારે મામા ! એમ ધારો કે એ રાક્ષસીએ કોઈ પ્રાણી ઉપર આવી પડેલી હોય અથવા નજીકના સંબંધી નિવારણના ઉ- ઉપર આવી પડેલી હોય અથવા તો આવી પડવાની પાયો કરવો કે? તૈયારીમાં હોય તો તે વખતે એનાથી અથવા માટે કાંઈ પણ ઉપાય કોઈ પ્રાણીએ કરવો જ નહિ? ત્યારે શું જરા કે રૂબ કે મૃત્તિ વિગેરે નજીક આવતાં જણાય તે વખતે વૈધને યોલાવવો નહિ, એસડ ખાવાં નહિ, કાંઈ મંત્ર જંત્ર કરવાં નહિ, રસાયણ ખાવું નહિ અથવા સામ દામ દંડ લેદરૂપ ચાર પ્રકારની ની- તિનો આશ્રય કરીને દુર્ભંગતા દરિદ્રતા આદિને અટકાવવાં નહિ? શું એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે હાથ જોડીને કે પગ લાંબા કરીને બેસી જ રહેવું? અમુક વસ્તુ કે કાર્ય તજવા યોગ્ય છે કે કરવા યોગ્ય છે એમ જાણી શકાય તો પણ પ્રાણી તદ્દન કાંઈ ન જ કરી શકે એવો વીર્યહીન નપુંસક જેવો છે? શું તે બાયલો છે? નકામો છે? પોતાને યોગ્ય લાગે તે તજવામાં કે ગ્રહણ કરવામાં તે તદ્દન શક્તિ વગરનો જ છે? એમ જો હોય તો તો ઉઘાડી રીતે તે ગેરવાજબી અને નહિ બનતું હોય તેવું લાગે છે, કારણ કે પોતાને હિત થાય તેવી બાબત ગ્રહણ કરવામાં અને પોતાને અહિત થાય તેવી બાબતો દૂર કરવામાં માણ- સોને આપણે પ્રવર્તતાં તો વારંવાર જોઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ એવી રીતે પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી તેઓ પોતાનું હિત થાય તેવી બાબત પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાને નુકસાન થાય તેવી બાબતો દૂર પાળુ કરી શકે છે; ઉપાય કરવાથી ધારેલ પરિણામ નીપજવતાં પ્રા-ણીઓ પણ દેખાય છે.”

વ્યવહાર નિશ્ચય.

અવશ્ય ભાવીભાવ.

પરિપાટી વ્યવસ્થા.

વિમર્શ—“ભાઈ ! જરા ઠંડો પડ ! બહુ ઉતાવળો ન થઈ જા ! મારા વચનમાં રહેલ ઊંડા અર્થપર તું બરાબર વિચાર કર ! મેં તને શરૂઆતમાં જ કહ્યું છે નિશ્ચયથી જોઈએ તો પ્રયત્ન-પુરૂષાર્થ ન જ કરવો જોઈએ, એ વાત તો નિશ્ચયથી થઈ; બાકી વ્યવહારથી જોઈએ તો તો એવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાની બાબતમાં કોણ અટકાવ કરે છે? પ્રાણીએ પોતાનાં અપરાધ (પાપ) રૂપ મળને સારાં અ-નુષ્ઠાન (વર્તન-ક્રિયા) રૂપ નિર્મળ પાણીવડે વારંવાર ધોવાં એ તદ્દન યોગ્ય છે અને તે માટે તે કાંઈ કાંઈ પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે છે. એમ

દોવાનું કારણ એ છે કે જ્યારે ગ્રાહી એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે ત્યારે અવિધ્યમાં અમુક કાર્યનું પરિણામ કેવું આવવાનું છે તે તે જાણતો હોતો નથી અને તેથી વ્યવહારથી તજવા યોગ્ય સર્વ બાબ-
 તોના ત્યાગનાં સાધનો તે ચોજે છે અને આદરવા યોગ્ય સર્વ બાબ-
 તોને આદરવાનાં સર્વ સાધનો ચોજે છે. કારણ કે તે વખતે તે પોતાના
 મનમાં વિચાર કરે છે કે જે પોતે તે વખતે કાંઈ પ્રવૃત્તિ નહિ કરે-
 પ્રયાસ નહિ લે તો પણ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારના સંબંધમાં એ કાર્ય-
 પરિણામ તો પ્રવર્ત્યા વગર રહેશે નહિ અને ઉલટા કર્મપરિણામ
 વિગેરે કારણસામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને એ તો વૈતાળની જેમ વધારે
 ભેરથી જરૂર પ્રવર્તશે જ. વળી તે વિચાર કરે છે કે માણસ કાંઈ ત-
 દન જ ન કરી શકે તેવો નથી અને બરાબર વિચારીએ તો તો તેજ
 ખરો. મુખ્ય છે, કારણ કે કર્મપરિણામ વિગેરે જે પ્રવર્તે છે તેનું
 ઉપકરણ (સાધન) તો તે પોતે જ છે. એવે વખતે તદન હાથ
 ભેડીને બેસી રહેવું એમાં પણ કાંઈ માલ નથી, કારણ કે વ્યવહારથી
 માણસ પોતાનાં હિત અને અહિતને પ્રવર્તાવી તથા અટકાવી શકે છે
 અથવા તેમ કરવાની તેનામાં શક્તિ છે એમ ધારવામાં આવે છે અને
 નિશ્ચયથી ભેતાં તો સર્વ કારણોનો સમૂહ એકઠો મળે તો અમુક
 કાર્ય પરિણામ રૂપે બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે. બીજી રીતે ભેદએ તો પહેલાં
 ગ્રાહીએ બરાબર વિચાર કર્યો હોય છતાં તેનું ધારવા કરતાં તદન
 ઉલટું જ પરિણામ આવ્યું હોય તો પછી વચ્ચેનાં પ્રયોજનો (સાધનો)-
 ના સંબંધમાં જરા પણ હર્ષ કે શોક કરવો નહિ, તેવું પરિણામ
 આવતાં તેણે નિશ્ચયમતનો અભિપ્રાય અવલંબવો અને એ બાબત
 એવીજ રીતે થવાની હતી, એવું એવુંજ પરિણામ આવવાનું હતું,
 એવો વિચાર કરી મધ્યસ્થભાવ ધારણ કરવો. છતાં તેણે કદિ એવો
 તો વિચાર ન જ કરવો કે ‘જે મેં આ પ્રમાણે કર્યું હોત તો આવું
 પરિણામ ન જ આવત,’ કારણ કે જે હકીકત અવરય બનવાની હોય
 છે, જે પરિણામ આજસ નીપજવાનું હોય છે તેને તેથી ઉલટું બના-
 વવાની અથવા બીજું પરિણામ લાવવાની વાત કેવી રીતે બની શકે?
 આ સંસારમાં બનવાની અને બનતી અંતરંગ અને બાહ્ય કાર્યની પ-
 યાઈમાળા નિશ્ચયદષ્ટિથી તપાસીએ તો અમુક નિર્બુધ કરેલા કારણની
 સામગ્રીને મેળવીને સર્વ કાળને માટે નિર્મિત થઈ ચૂકેલી છે અને
 અનંતા કૈવલ્ય જ્ઞાનવાળા સર્વજ્ઞ શ્રવેને તે બરાબર જ્ઞાનગોચર પણ
 અને તેજ પ્રમાણે કાર્યપરિણામો અવરય બન્યાં જ કરે છે. એ
 કાર્યપર્યાયાળાને જે અનુક્રમથી ગોઠવાયલી ભેદ હોય છે અને જે

કારણોને અવલંબીને તે પ્રગટ થવાની હોય છે તે જ સંકલના પ્રમાણે અને તે જ કારણોને અવલંબીને તે પ્રગટ થાય છે, એમાં જરા પણ ફેરફાર કે આધુપાધુ થતું નથી. આટલા માટે ભૂતકાળમાં જે કાંઈ વાત બની ગઈ હોય તે સંબંધી ચિંતા કરવી એ મોહરાજના વિલાસમાત્રજ છે. વ્યવહારથી પણ પોતાનું હિત સાધવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા અને પોતાને થતાં કે થનારાં અહિતને દૂર કરવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા વિચારશીળ પુરુષે ઔષધ મંત્ર તંત્ર રસાયન દંડનીતિ (સામ દામ દંડ ભેદ) વિગેરે સાધનો જેઓ અવશ્ય હિતકારી પરિણામ આપી શકશે એવી ખાતરી વિનાના અથવા જેનાથી સંપૂર્ણ શુભ પરિણામ આવી ન શકે તેવાં તે ઉપર બહુ આદર ન કરવો જોઈએ, પણ તેને બદલે એવું સાધન શોધવું જોઈએ કે જે અપવાદ વગરનું એક જ હોય એટલે તેના જેવું સંપૂર્ણ લાભદાયી ફળ આપનાર બીજું કોઈ પણ સાધન ન હોય અને જે હમેશાને માટે હિતને સાધે તેવું અને કદિ નિષ્ફળ ન થાય તેવું હોય.^૧ મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે સુંદર અનુષ્ઠાનરૂપ ઉપાય કરીને પ્રાણીઓ એવા સ્થાનકે જવું કે જ્યાં એ જરા રૂબ વિગેરે સર્વ રાક્ષસીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ જ થઈ શકે નહિ.”

પ્રકર્ય—“મામા ! એવું સ્થાન કયું છે કે જ્યાં એ જરા રૂબ વિગેરે સાતે રાક્ષસીઓનો દોર જરા પણ ચાલતો ન હોય ?”

નિર્વૃત્તિ નગરી.

વિમર્શ—“હા ભાઈ ! એવું સ્થાન છે. એ નિર્વૃત્તિ નગરીના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે; એ નગરી અનંત આનંદથી ભરપૂર છે અને એક વખતે પ્રાપ્ત થયા પછી વિનાશ વગરની છે એટલે એ સ્થાને ગયા પછી પાછું રાક્ષસીઓના દોરવાળા સ્થાનમાં આવવાનું થતું જ નથી. એ નગરી સર્વ ઉપદ્રવોથી તદ્દન રહિત હોવાને લીધે તેમાં રહેનારા પ્રાણીઓ ઉપર એ જરા રૂબ વિગેરે રાક્ષસીઓ પોતાનો જરા પણ દોર ચલાવી શકતી નથી. એ નગરીમાં જે પ્રાણી જવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે પોતાની શક્તિ (વીર્ય)ના વિકાસ અને વધારા

૧ આ પરિપાટીવ્યવસ્થાનો વિષય ધણોજ શાસ્ત્રીય છે. એનાપર બહુ લખી શકાય તેમ છે, પણ અત્ર એવો લેખ લખવો તે અસ્થાને લાગે છે. ન્યાયના મોટા નિયમો આ બાબતમાં કામ કરે છે. મતલબ એ છે કે વ્યવહારથી ઉપાયો કરવા, પણ તેમાં રાચી જવું નહિ અને પરિણામ ન ઇચ્છવા એવું ચાહે તો સમજ સેવું કે એવું જ પરિણામ આવવાનું હવે. નિરંતર ચારિત્ર ઇચ્છા પ્રાપ્તિ રાખવું એટલે લવિષ્યમા કુઃખપ્રસંગો ન આવે અથવા ઓછા આવે.

માટે મુંદર તત્ત્વનો બોધ (સમ્યક્ જ્ઞાન) કરવો જોઈએ, મુંદર મહા રાખવી જોઈએ (સમ્યક્ દર્શન), અને વિશુદ્ધ ક્રિયાઓનું આરાધન (સમ્યક્ ચારિત્ર) કરવું જોઈએ. આવી રીતે તત્ત્વબોધ પ્રદાન અને સદ્ગુણાનધી જે પ્રાણીઓનું પીધું વૃદ્ધિ પામે છે તેઓ તે નગરીએ પહોંચ્યા ન દોષ, તેના માર્ગમાં જ રરતે ચઢેલા દોષ તો પણ તે-ઓને પેલી રાણસીઓ સંબંધી જે પીડા થતી દોષ છે તે ધણી ઓછી થઈ જાય છે અને ઘણું શુભ મળે છે. બાકી આ ચાર નગરીથી સંકુચિત ભવચક્ર નગર છે તે તો એ ચાતે રાણસીઓ અને ધીજી મહા બયંકર આકરા ઉપદ્રવોથી ભરપૂર છે, મહા ત્રાસનું કારણ છે અને તેમાં એટલા બધા તુચ્છ ઉપદ્રવ કરનારા પ્રસંગો અને હેતુઓ છે કે તેની સંખ્યા પાંચ દોણ ગણી શકે ? કારણ કે આ સ્થાન જ એવા પ્રકારનું છે.”

પ્રકર્ય—“મામા ! ત્યારે તમારા કહેવાની મતલબ તો મને એવી જણાય છે કે આ (ભવચક્ર) નગર તો અત્યંત દુઃખથી જ ભરેલું છે.”

વિમર્શ—“વાસ ! પ્રકર્ય ! તે બરાબર કહ્યું ! મારા કહેવાનો ભા-વાર્થ તું બરાબર સમજી ગયો છે એમાં હવે શક જેવું નથી. આ આખા ભવચક્ર નગરનો જે સાર છે તે તારા સમજવામાં બરાબર આવી ગયો.”

ભવચક્રવાસીઓને નિર્વેદ કેમ નહિ,
કગારા ચોરોએ કરેલા વિપર્વાસો,
મહાભોહાદિતું જોર=નિર્વેદ અભાવ.

પ્રકર્ય—“ત્યારે મામા ! આ નગરમાં રહેનારા પ્રાણીઓને સંસાર ઉપર કોઈ વખત ખેદ કે કંટાળો આવતો હશે કે નહિ તે મને આપ નિવેદન કરો.”

વિમર્શ—“બાઈ ! આ ભવચક્રમાં રહેનારા પ્રાણીઓને સંસાર ઉપર નિર્વેદ (ખેદ-કંટાળો) આવતો નથી તેવું કારણ તું સાંભળ :

૧ ગુણસ્થાનકમારોહ અદા વિચારવા યોગ્ય છે. ગુણમાં વધારો થતો જાય, મોક્ષ સન્નિપત્તિ આવઈ જાય, તેમ દુઃખો ઓછાં થતાં જાય એમ સ્વસ્થ છે.

૨ જૈન શાસ્ત્રનો સાર આ જ છે- સંસારમાં માનેલ શુભ પૌદ્ગલિક છે, પરલાવનું છે, આત્મસ્વભાવ સ્વીય છે, તેને પ્રગટ કરી દુઃખનો નાશ કરવો એ ઈર્તવ્ય છે, પરમ સ્વાર્થ છે અને તેમાંજ મુંદર અનુષ્ઠાનોની પરિસ્થિતિ છે.

એઓં અહીં નિરંતર રહે છે, દુઃખ ખમે છે, છતાં તેઓને જરા પણ કંટાળો આવતો નથી, કારણ કે મેં અગાઉ તારી પાસે જે મહામોહ વિગેરે રાજાઓનું વર્ણન કર્યું હતું તેઓ અંતરંગ પ્રદેશમાં રહીને પોતાની મહાન્ શક્તિથી આખા ભવચક્રના લોકોને પોતાને વશ કરે છે. તેઓ પોતાનો દોર માનવાવાસ વિશુદ્ધાલય પશુસંસ્થાન અને પાપી-પંજર ઉપર ચલાવે છે. વળી તેઓમાં આ આખા જગતને પોતાને વશ કરવાનું અદ્ભુત કૌશલ્ય છે અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તેઓ પ્રાણીઓને મુંઝવવામાં જ કરે છે. પ્રાણીઓ તેઓને વશ પડીને પછી કાંઈ સમજતા પણ નથી અને સંસારથી કંટાળતા પણ નથી, અને એ રાજાઓ મોટા હુંડારા છે, ભારે ઠગારા છે, ખરેખરા પ્રાણીના શત્રુઓ છે અને પ્રાણીને મોહું દુઃખ આપનારા છે. છતાં વળી વધારે તાણુ-બીની વાત તો એ છે કે ભવચક્રમાં રહેનારા પ્રાણીઓ તે રાજાને પોતાના ખરેખરા મિત્ર સમજે છે, પોતાના હિતેચ્છુ તરીકે ગણે છે, પોતાના પર પ્રેમ રાખનાર તરીકે તેમને લેખવે છે અને પોતાના ખરા સુખના કારણભૂત તેમને માને છે. એ પ્રમાણે મોહથી વિપર્યાસ પામેલા ચિત્તને લઈને તેઓ માની બેઠેલા છે. ભાઈ! આ ભવચક્ર-નગર અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી જ ભરપૂર છે, છતાં વધારે નવાઈની વાત તો એ છે કે એમાં રહેનારા ઘણાખરા પ્રાણીઓ તેને સુખસમૃદ્ધ તરીકે માને છે, દુઃખમાંથી કેવી રીતે છૂટવું તેની ચિંતા કદિ કરતા નથી, અહીં જ પડી રહેવામાં મોજ માને છે અને મહામોહ વિગેરેને પોતાના અંધુઓ જેવા ગણી તેમના સંબંધથી આનંદ માને છે. વળી કોઈ સમજી પ્રાણી તેઓને મળી આવે અને તે તેમને આ ભવચક્રની ઉપાધિથી મુક્ત થવાની સલાહ સમજાવે કે ઉપદેશ આપે તેને તેઓ પોતાનું સુખ લઈ લેનારો ઠગ માને છે અને તેનો ઉપકાર માનવાને બદલે ઉલટા તેના ઉપર રોષ કરે છે,^૧ એટલું જ નહિ પણ અહીં રહીને તેઓ એવાંજ કામો અને ક્રિયાઓ કરે છે અને સર્વથા પ્રયત્ન પણ એવી જ દિશામાં કરે છે કે તેના પરિણામે પાપકર્મ ઉપાર્જન કરીને આ ભવચક્રનગરમાં તેઓનો પોતાનો વાસ વધારે સ્થિર અને દીર્ઘ કાળ માટે થાય. આવી રીતે મહામોહ વિગેરે ભયંકર શત્રુઓ તેમને વળગી પડેલા છે અને તેમને અહીં પટકી પાડવામાં તેઓ પોતાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કર્યા કરે છે એ સર્વ

૧ પ્રસ્તાવ પહેલામાં ધર્મબોધકરને પ્રાણી હુંડારો જ બહે છે. તે દરમિયાન અહીં વિચારવા જેવી છે. જુઓ પૃ. ૩૩.

હકીકત એ બાપડા જાણતા નથી, સમજતા નથી અને સમજવા પણ
પણ કરતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ રાજદિગેરે ઇંદ્રિયના લોભો તદ્દન
તુચ્છ છે, દુઃખથી ભરપૂર છે, એમ છતાં પણ એ સર્વને તે અમૃત
ભેવા ગણે છે, અને તેમાં મુખ માને છે. જ્યાં મુઘી એ મહાભોહ
વિગેરે રાજાઓનું આ પ્રાણીઓ ઉપર આવી રીતે ભેર ચાલે છે ત્યાં
મુઘી પ્રાણીઓને સંસાર ઉપર જરા પણ નિર્વેદ આવતો નથી.”

પ્રકર્ય—“મામા ! આ ભવચક્રના લોકો આ પ્રમાણે ગાંડા પેલા
ઉન્મત્ત ભેવા દુરાત્મા હોય તો પછી આપણે તેમની ગમે તેટલી
ચિંતા કરીએ કે તેઓના હિતને વિચાર કરીએ તે પણ શા કામનો
છ ? ખરેખર, એ લોકોની સ્થિતિ ઘણી વિચારણીય છે.”

પ્રકરણ ૩૦ મું.

છ નગરની ભેટ.

વેક પવંત ઉપર ઊભા રહીને મામા ભાણેજ આખા
ભવચક્રની અવલોકના કરી રહ્યા છે, પ્રકર્ય અનેક
સવાલો કરે છે, વિમર્શ ખુલાસાઓ આપે છે અને
સર્વે હકીકત ટુંકામાં મુદાસર રીતે સ્ફુટ થતી જાય
છે. સાત રાક્ષસીઓની હકીકત સ્પષ્ટ થયા પછી શા-

સ્ત્રીય નજરે પરિપાટીવ્યવસ્થા બતાવી. રાક્ષસીઓનો દોર ક્યારે અને
ક્યાં ત્રુટે તે જણાવાઈ મધુ એટલે બીજી દિશાએ અવલોકના આધી.
ભાણેજ ધણે જિજ્ઞાસુ હોઈ અને તેટલું સમજી લેવા યત્ન કરતો હતો
અને મામા પણ અત્યારે બરાબર ખીલા હતા.

મિથ્યાદર્શનની રાક્ષિ.

લોકોપર તેની અસર.

પ્રકર્ય—“મામા ! મહાભોહ વિગેરે રાજાઓનું ભવચક્ર ઉપર
કેટલું ભેર છે તે આપે બરાબર જણાવ્યું તે મારા હૃદયમાં આવી
મધુ. પણ મામા ! તમે પદેલાં એ મોહરાજના મંત્રીનું વર્ણન કર્યું

હતું, તેનું નામ 'મિથ્યાદર્શન' આપ્યું હતું, તેને આપે કુદૃષ્ટિના પતિ તરીકે વર્ણવ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે તે મહા ભયંકર છે; તે મિથ્યાદર્શન પોતાની શક્તિવડે આ ભવચક્રમાં શું કરે છે, કેવી અસર નીપજાવે છે અને કેવા સંયોગોમાં કામ કરે છે તે હજી આપે મને જણાવ્યું નથી. લોકો એ મિથ્યાદર્શનને વશ પડે છે ત્યારે તેમનું વર્તન કેવા પ્રકારનું થાય છે તે બરાબર જાણવાની હું હોંસ રાખું છું અને તેના સંબંધી ખુલાસાવાર હકીકત તમારી પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

વિમર્શ—“વત્સ પ્રકર્ષ! તું સવાલ એવો પૂછ્યો છે કે તેના જવાબમાં તને ઘણી વિસ્તારથી હકીકત સમજાવવી પડે. જો, આ આખું ભવચક્રનગર ઘણે ભાગે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે એમાં સંશય જેવું નથી. જેમ કે મેં એ ભવચક્રનગરમાં માનવાવાસ, વિષુદ્ધાલય, પશુસંસ્થાન અને પાપીપંજર રૂપ ચાર પેટાનગરો વર્ણવ્યાં હતાં એ ચારે નગરના લોકો પ્રાયે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે. હવે એમાં એ મિથ્યાદર્શનની આજ્ઞામાં ખાસ કરીને રહેનારા જે પ્રાણીઓ છે તેનાં મોટાં મોટાં સ્થાનકો તને બતાવી દઉં” (આટલું બોલીને વિમર્શમામા પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરીને આંગળીવડે મિથ્યાદર્શનના તાળાનાં નગરો બતાવે છે અને પછી પાછા ખુલાસો કરતા આગળ બોલે છે) “ભાઈ! એ માનવાવાસ નામના પેટાનગરમાં જે છ અંતર શહેરો દેખાય છે તે મિથ્યાદર્શનની અસર તળે રહેલા લોકોનાં સ્થાનો છે એમ તારે સમજવું. એ છ અંતર શહેરોનાં લોકોનાં ચિત્તને પેલા મિથ્યાદર્શન મંત્રીશ્વરે પોતાને વશ કરેલાં છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા! એ છ એ અંતર શહેરોનાં નામ શું શું છે? અને તેની અંદર રહેનારા લોકો ક્યા નામથી જાણીતા થયેલા છે? તે આપ મને બરાબર જણાવો.”

છ અંતર શહેરો અને લોકો.

વિમર્શ—“વત્સ! બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ.”^૩

“એ છ નગરમાં પ્રથમ નગરને નૈયાયિક નગર કહે છે અને તેની અંદર જે લોકો વસે છે તેને ‘નૈયાયિક’ કહેવામાં આવે છે.

૧ મિથ્યાદર્શન મંત્રીના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૮૪૪-૮૫૨.

૨ કુદૃષ્ટિના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૮૫૩-૮૫૬.

૩ છ દર્શનની ચર્ચા ખુલાસા સાથે આજ પ્રકરણમાં આગળ કરી છે.

“એ છ નગરમાં બીજું નગર છે તેને વૈશેષિક નગરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકોની વાવર્યા કરવામાં આવી છે તેને ‘વૈશેષિક’ કહેવામાં આવે છે.”

“છ નગરમાં ત્રીજું નગર છે તેને સાંખ્ય નગર કહેવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકો રહે છે તેને ‘સાંખ્ય’ના નામથી ખતાવવામાં આવે છે.

“છ નગરમાં ચોથા નગરને બૌદ્ધ સંતાપી ઓળખવામાં આવે છે અને તે નગરમાં જે લોકો વસે છે તે ‘બૌદ્ધ’ના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા છે.

“છ નગરમાં પાંચમું નગર મીમાંસકના નામથી જાણીતું થયેલ છે અને તેમાં જે લોકો વસે છે તે ‘મીમાંસક’ તરીકે જાણીતા થયેલા છે.

“છ નગરમાં છેલ્લું નગર લોકાયત અથવા ચાર્વાકના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે નગરમાં રહેનારા લોકો ‘નાસ્તીક’ અથવા ‘બાર્હરપલ’ના નામથી જાણીતા છે (બુદ્ધરૂપિ નામના આચાર્યે જે તત્ત્વજ્ઞાન શીખવ્યું તે નીચામાં નીચી હદનો જરવાદ હતો તેથી જરવાદીઓને અથવા નાસ્તીકોને બાર્હરપલ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.)

એ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત નગરમાં જે લોકો રહે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાતું શાસન બરાબર ચલાવે છે. એ મિથ્યાદર્શન પોતાની સી કુદૃષ્ટિ સાથે જે જે વિશ્વાસો કરે છે એમ જ તને અંગાઠે ખતાવ્યું હતું તે તે સર્વ એ છ આંતર સહેરના લોકોમાં જોવામાં આવે છે.”

છઠ્ઠા નગર સંબંધી અર્થા.

પ્રકર્ષ—“તારે મામા ! લોકવાર્તામાં આ મંડપમાં જે ‘છ દર્શનો’ કહેવાય છે તેનું વર્ણન તમે કર્યું ?”

વિમર્શ—“ઉપર તને છ નગરનાં નામો કહેવામાં આવ્યાં તે નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત કલાં, તેમાં એક મીમાંસક નગરને બાદ કરીને બાકીનાં પાંચ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ અને લોકાયત રહ્યાં તે પાંચ દર્શનો છે. છઠ્ઠું જે મીમાંસકપુર કહેવામાં આવ્યું છે તે થોડા નજીકના વખતમાં થયેલું નવું નગર છે અને તેથી લોકો તેને દર્શનની સંખ્યામાં ગણતા નથી. હકીકત એમ છે કે જૈમિનિ નામના એક આચાર્યે જ્યારે જોયું કે વેદ-

હતું, તેનું નામ 'મિથ્યાદર્શન આખું હતું, તેને આપે 'કુદૃષ્ટિના પંતિ તરીકે વર્ણવ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે તે મહા ભયંકર છે; તે મિથ્યાદર્શન પોતાની શક્તિવડે આ ભવચક્રમાં શું કરે છે, કેવી અસર નીપજાવે છે અને દેવા સંયોગોમાં કામ કરે છે તે હજી આપે મને જણાવ્યું નથી. લોકો એ મિથ્યાદર્શનને વશ પડે છે ત્યારે તેમનું વર્તન દેવા પ્રકારનું થાય છે તે બરાબર જાણવાની હું હોંસ રાખું છું અને તેના સંબંધી ખુલાસાવાર હકીકત તમારી પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું."

વિમર્શ—"વત્સ પ્રકર્ય! તે સવાલ એવો પૂછ્યો છે કે તેના જવાબમાં તને ઘણી વિસ્તારથી હકીકત સમજાવવી પડે. જો, આ આખું ભવચક્રનગર ઘણે ભાગે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે એમાં સંશય નેતું નથી. જેમ કે મેં એ ભવચક્રનગરમાં માનવાવાસ, વિષ્ણુ-ધાલય, પશુસંસ્થાન અને પાપીપંજર રૂપ ચાર પેટાનગરો વર્ણવ્યાં હતાં એ ચારે નગરના લોકો પ્રાયે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે. હવે એમાં એ મિથ્યાદર્શનની આગ્રામાં ખાસ કરીને રહેનારા તે પ્રાણીઓ છે તેનાં મોટાં મોટાં સ્થાનકો તને બતાવી દઉં" (આટલું બોલીને વિમર્શભામા પોતાનો જમણો હાથ હાંચો કરીને આંગળીવડે મિથ્યાદર્શનના તાબાનાં નગરો બતાવે છે અને પછી પાછા ખુલાસો કરતા આગળ બોલે છે) "ભાઈ! એ માનવાવાસ નામના પેટાનગરમાં તે છ અંતર શહેરો દેખાય છે તે મિથ્યાદર્શનની અમર નંદે રહેલા લોકોનાં સ્થાનો છે એમ તારે સમજવું. એ છ આંતર શહેરોનાં લોકોનાં ચિત્તને પેલા મિથ્યાદર્શન મંત્રીશ્વરે પોતાને વશ કરેલાં છે."

પ્રકર્ય—"મામા! એ છ એ આંતર શહેરોનાં નામ શું શું છે? અને તેની અંદર રહેનારા લોકો ક્યા નામથી જાણીતા થયેલા છે? તે આપે મને બરાબર જણાવો."

છ આંતર શહેરો અને લોકો.

વિમર્શ—"વત્સ! બરાબર સ્વયં જાણીને આંતર."

"એ છ નગરમાં પ્રથમ નગરને 'નૈયાયિક' નગર કહે છે અને તેની અંદર જે લોકો વસે છે તેને 'નૈયાયિક' કહેવામાં આવે છે.

૧ મિ. ૪ અંતર નંદીના વર્તન અને પુત્રીના ૧૨ ૮૦૬-૧૧૨.

૨ કે જેના વર્તન નંદીના ૧૨ ૮૦૬-૧૧૨.

૩ છ શહેરોનાં નામો અને તેનાં અર્થો જણાવવામાં ૧૨ ૮૦૬-૧૧૨.

“ એ ૭ નગરમાં બીજું નગર છે તેને વૈશેષિક નગરના નામથી ઝોજખવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકોની જાવરથા કરવામાં આવી છે તેને ‘વૈશેષિક’ કહેવામાં આવે છે.

“ ૭ નગરમાં ત્રીજું નગર છે તેને સાંખ્ય નગર કહેવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકો રહે છે તેને ‘સાંખ્ય’ના નામથી જનાવવામાં આવે છે.

“ ૭ નગરમાં ચોથા નગરને ઔદ સંજ્ઞાથી ઝોજખવામાં આવે છે અને તે નગરમાં જે લોકો વસે છે તે ‘ઔદ’ના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા છે.

“ ૭ નગરમાં પાંચમું નગર મીમાંસકના નામથી જાણીતું થયેલ છે અને તેમાં જે લોકો વસે છે તે ‘મીમાંસક’ તરીકે જાણીતા થયેલા છે.

“ ૭ નગરમાં છેલ્લું નગર લોકાયત અથવા આર્ષિકના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે નગરમાં રહેનારા લોકો ‘નાસ્તીક’ અથવા ‘બાર્હસ્પત્ય’ના નામથી જાણીતા છે (બુદ્ધસ્પતિ નામના આચાર્યે જે તત્ત્વજ્ઞાન શીખવ્યું તે નીચામાં નીચી હદનો જવાબ હતો તેથી જવાબદારીએ અથવા નાસ્તીકોને બાર્હસ્પત્ય નામથી ઝોજખવામાં આવે છે.)

એ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, ઔદ, મીમાંસક અને લોકાયત નગરમાં જે લોકો રહે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પાતાતું શાસન બરાબર ચલાવે છે. એ મિથ્યાદર્શન પાતાની સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ સાથે જે જે વિલાસો કરે છે એમ મેં તને અંગાઉ બતાવ્યું હતું તે તે સર્વ એ ૭ આંતર સદેશના લોકોમાં જોવામાં આવે છે.”

છઠ્ઠા નગર સંબંધી ચર્ચા.

પ્રકર્ય—“ ભાવે મામા ! લોકવાર્તામાં આ મંડપમાં જે ‘૭ દર્શનો’ કહેવાય છે તેનું વર્ણન તમે કર્યું ?”

ત્રિમર્શ—“ ઉપર તને ૭ નગરનાં નામો કહેવામાં આવ્યાં તે નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, ઔદ, મીમાંસક અને લોકાયત કલાં, તેમાં એક મીમાંસક નગરને બાદ કરીને બાકીનાં પાંચ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, ઔદ અને લોકાયત રલાં તે પાંચે દર્શનો છે. છઠ્ઠું જે મીમાંસકપુર કહેવામાં આવ્યું છે તે થોડા નજીકના વખતમાં થયેલું તરું નગર છે અને તેથી લોકો તેને દર્શનની સંખ્યામાં ગણતા નથી. ઉપરોક્ત એમ છે કે જૈમિનિ નામના એક આચાર્યે જવાબે જોયું કે વેદ-

“એ છ નગરમાં બીજું નગર છે તેને વૈશેષિક નગરના નામથી ઝાળખવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તેને ‘વૈશેષિક’ કહેવામાં આવે છે.
 “છ નગરમાં ત્રીજું નગર છે તેને સાંખ્ય નગર કહેવામાં આવે છે અને તેમાં જે લોકો રહે છે તેને ‘સાંખ્ય’ના નામથી બતાવવામાં આવે છે.

“છ નગરમાં ચોથા નગરને બૌદ્ધ સંપ્રદાયી ઝાળખવામાં આવે છે અને તે નગરમાં જે લોકો વસે છે તે ‘બૌદ્ધ’ના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા છે.

“છ નગરમાં પાંચમું નગર મીમાંસકના નામથી જાણીતું થયેલ છે અને તેમાં જે લોકો વસે છે તે ‘મીમાંસક’ તરીકે જાણીતા થયેલા છે.

“છ નગરમાં છેલ્લું નગર લોકાયત અથવા ચાર્વકના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે નગરમાં રહેનારા લોકો ‘નાસ્તીક’ અથવા ‘બાર્હરપલ’ના નામથી જાણાયેલા છે (બૃહસ્પતિ નામના આચાર્યે જે તત્ત્વજ્ઞાન શીખવ્યું તે નીચામાં નીચી હદનો જઠવાદ હતો તેથી જઠવાદીઓને અથવા નાસ્તીકોને બાર્હરપલ નામથી ઝાળખવામાં આવે છે.)

એ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત નગરમાં જે લોકો રહે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનું શાસન બરાબર ચલાવે છે. એ મિથ્યાદર્શન પોતાની સ્ત્રી કુદરિ સાથે જે જે વિલાસો કરે છે એમ મેં તને અંગાંઠ બતાવ્યું હતું તે તે સર્વ એ છ આંતર શહેરના લોકોમાં જોવામાં આવે છે.”

છઠ્ઠા નગર સંબંધી ચર્ચા.

પ્રકર્ય—“તારે મામા ! લોકવાર્તામાં આ મંદપમાં જે ‘છ દર્શનો’ કહેવાય છે તેનું વર્ણન તમે કર્યું?”

વિમર્શ—“ઉપર તને છ નગરનાં નામો કહેવામાં આવ્યાં તે નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત કહ્યાં, તેમાં એક મીમાંસક નગરને બાદ કરીને બાકીનાં પાંચ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ અને લોકાયત રહ્યાં તે પાંચ દર્શનો છે. છઠ્ઠું જે મીમાંસકપુર કહેવામાં આવ્યું છે તે થોડા નરકના વખતમાં થયેલું નવું નગર છે અને તેથી લોકો તેને દર્શનની સખ્યામાં ગણતા નથી. હકીકત એમ છે કે દૈમિનિ નામના એક આચાર્યે જ્યારે જોયું કે વેદ-

ધર્મનો નાશ થતો જાય છે અને લોકો અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે વેદોનું રક્ષણ કરવા માટે અને પ્રવર્તતાં દૂષણોને દૂર કરવા માટે તેણે વેદ ઉપર મીમાંસા રચી. એ મીમાંસાને જૂદા દર્શન તરીકે ગણવાની જરૂર રહેતી નથી. એ કારણને લઈને મીમાંસકપુર સિવાય બાકી પાંચ નગરો રહ્યાં તેને લોકો દર્શનની સંખ્યામાં ગણે છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.”

પ્રકર્ષ—“ જો આપ કહો છો તે પ્રમાણે હકીકત છે તો પછી લોકો જેને છઠું દર્શન કહે છે તે ક્યાં આવેલું છે તે આપ મને બતાવો.”

વિમર્શ—“ ભાઈ પ્રકર્ષ ! આપણે આ વિવેક પર્વત ઉપર ઊભા છીએ તેના ઉપર પેલું જે તદ્દન નિર્મળ મહાવિસ્તારવાળું શિખર દેખાય છે અને જેનું નામ અપ્રમત્તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર એ છઠું જૈનદર્શન

લોકોત્તર
જૈનદર્શન.

આવી રહેલ છે. એ નગર પણ મોટું વિસ્તારવાળું છે અને એની રચના વિગેરે સર્વ લોકોત્તર (અસાધારણ) છે તે જોતું બરાબર અવલોકના કરીશ તો તારા ધ્યાનમાં આવી જશે. ખીન્ન બધાં દર્શનથી એ દર્શનમાં ખાસ વધારે અસાધારણ ગુણો છે તેવું હું તને આગળ વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવીશ,^૧ છતાં લોકરૂઢિથી એને પણ સર્વની સાથે એક (છઠું) દર્શન તરીકે જ ઓળખવામાં આવે છે. વળી એમાં ખાસ હકીકત લક્ષ્યપર લેવા જેવી એ છે કે એ જૈનપુરમાં જે લોકો વસે છે તેમના ઉપર પેલા મિથ્યાદર્શન નામના મંત્રીનું જરા પણ જોર ચાલતું નથી અને તે લોકો એના કબજામાં જરા પણ રહેતા નથી.”

૧ દર્શનની ગણનામાં ધણો મતભેદ છે. વેદના અનુયાયીઓ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સૈશ્વર સાંખ્ય, નિરીશ્વર સાંખ્ય, પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા એમ છ દર્શન માને છે. તેઓ વેદને અનુસરનાર ન હોય તેને નાસ્તિક-માં ગણી તેમની દર્શનમાં ગણના કરતા નથી. છ ની સંખ્યા રાખવા છતાં જૈન મતાનુયાયીઓ સૈશ્વર અને નિરીશ્વર સાંખ્યનો એક સાંખ્યમાં જ સમાવેશ કરે છે, મીમાંસાને અર્વાચીન ગણી બન્નેને ઉડાવી દે છે અને એ ત્રણ ને સ્થાનકે બૌદ્ધ, જૈન અને લોકાયતનો સમાવેશ કરી છ દર્શનમાં આર્યાવર્તના સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ કરે છે.

૨ મામા ભાણેજ વિવેકપર્વત ઉપરથી અવલોકના કરે છે તે યાદ આપવાની જરૂર નથી. પ્રમાદરૂઢિપણે આળસનો લાગ કરી આત્માની સ્વભાવમાં રમણતા કરાવવી એ જૈન ધર્મનો ઉદ્દેશ છે. વિવેકી પ્રાણીઓ સાચા જોડાની પરીક્ષા કરી અપ્રમાદી પણે આત્મધર્મ સાધે છે તેથી વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્ત્વ શિખરની અત્ર આખ્યા કરી છે.

૩ એને માટે જુઓ હવે પછીનું આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૩૨ મું.

પ્રકર્ય—“મામા! જે લોકો જમીન ઉપર ચલા છે તેના ઉપર
 ॥ અપ્રમાદશન મંત્રીનો દોર ચાલે છે અને જે આ અપ્રમાદશન
 ખરપર રહેલા છે તેના ઉપર તે કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીધા
 શકતો નથી તેનું કારણ શું?”

પંચ નગરવાસીઓનું સામ્ય,
 સામ્યપ્રાપ્તિ સારૂ કદપના,
 તેમાં થતી બેવડી ભૂલો,
 અન્ય નગરોની અસ્તિતા.

વિભર્ષી—“જે બાઈ પ્રકર્ય! જેનું બહુ મનનું કારણ છે.
 માં એક નિર્વૃત્તિ નામની ઘણી મનોહર નગરી છે અને તેમાં
 વાત તો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવી છે: તે વાત એ છે કે એ ન-
 ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજાઓનું જરા પણ જોર ચાલતું નથી;
 નો એ નગરી ઉપર કાંઈ દોર રહેતો નથી અને એ નગરીમાં
 ૫૫ પ્રવેશ પણ થઈ શકતો નથી. એ નગરીમાં કોઈ પણ પ્રકારના
 ના બીજાકુલ અભાવ છે, તેમાં સંપૂર્ણ આનંદ અનેત કાળપર્યંત
 ૧ છે અને તે નગરીમાં વ્યાધિ ચાર રાત્રી કે પરમાધારી તરફથી
 પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થઈ શકતો નથી. એ નગરી એવી મનોહર
 ઉપદ્રવ રહિત છે એ હકીકત એ સર્વ નગરવાસીઓના સાંભ-
 નાં આવેલી છે અને એક લોકાયતો(નાસ્તિકો)ને મૂકીને બાકીના
 નગરવાસીઓ એ નગરીએ પહોંચવાની પાતાનાં મનમાં હોંસ
 ૧ કરે છે; પરંતુ એમાં વાધો એ આવે છે કે એ નગરીએ પુ-
 ના અંતરંગ રસ્તાઓ તેઓ પાતપાતાની કદપના પ્રમાણે ગોઠવી
 અને તેથી તે રસ્તાઓમાં પરસ્પર ઘણા વિરોધ રહે છે.
 ૧૫ એ થાય છે કે જમીનપર જે લોકો રહે છે તેમણે નિર્વૃત્તિ
 એ જવાના જે માર્ગોની યોજના કરી છે તે યુક્તિથી ઘટતા
 ન્યાયની નજરે એ માર્ગોમાં ઉધારો વિરોધ દેખાઈ આવે છે
 ૧૬ ની દોષ્ટિપાસે તે ટકી શકતા નથી. હવે વિવેકપર્વત ઉપર
 રહેલા અપ્રમાદશન સિખર ઉપર જે સહેર આવેલું છે ત્યાંના
 નિર્વૃત્તિનો જે માર્ગ દીકો છે તે સાચો છે અને ઘણા મનોહર
 ૧૭ વગરનો જણાય છે અને ન્યાયની દલીલો પાસે બરાબર ટકી
 ૧૮ છે. એ માર્ગે જવાથી લોકો જરૂર નિર્વૃત્તિનગરીએ પહોંચી
 ૧૯ જરા પણ યંકા જેવું નથી. આ હકીકત હું તને કહું છું
 ૨૦ જરા પણ પક્ષપાત કરતો નથી. વળી તને બીજી પણ વાત

ઠહું: આ જમીનપર જે લોકો વસે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનો દોર ચલાવી શકે છે પરંતુ આ હુંગરના શિખરપર રહેલા નગરપર તે પોતાનો દોર ચલાવી શકતો નથી. વાત એવી છે કે એ જમીનપર રહેનારા લોકો નિર્વૃત્તિનગરીનો સાચો માર્ગ જાણી શકતા નથી તે પણ એ ભાઈશ્રી મિથ્યાદર્શનનો જ પ્રતાપ છે અને વળી તેઓની સમજશક્તિ એવી બહેર મારી જાય છે કે તત્ત્વદષ્ટિએ નિર્વૃત્તિનગરીએ લઈ જવાને બદલે તેથી ઉલટી દિશાએ લઈ જાય તેવો જે માર્ગ હોય તેને તેઓ સાચો મોક્ષમાર્ગ માની બેસે છે. આવી રીતે તેઓ મોક્ષનો સાચો માર્ગ જાણતા નથી અને વળી ખોટા માર્ગને સાચા તરીકે માને છે. આ બન્ને ભૂલભરેલી બાબતો વિવેકપર્વતપર રહેલા લોકોના સંબંધમાં બનતી નથી; તેઓ મોક્ષનો સાચો માર્ગ જાણે છે અને ખોટા માર્ગને સાચો માનવાનો ભૂલાવો કદિ ખાતા નથી અને તેથી તેઓ મિથ્યાદર્શનની અસરથી દૂર રહે છે.

“વળી ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ નજીકમાં રહેલાં જે નગરો મેં તને બતાવ્યાં તેટલાં જ નગરો આ ભવચક્રમાં છે એમ તારે સમજવું નહિ. એના ઉપલક્ષણથી મિથ્યાદર્શનને વશ પડેલાં બીજાં પણ અનેક નગરો છે એમ તારે સમજ લેવું. એવાં એવાં તો ઘણાં નગરો છે, કારણ કે જમીનપર જે જે નગરો આવી રહેલાં છે તેવાં દેશ કાળ અનુસારે બીજાં ઘણાં નગરો થયેલાં છે અને થવાનાં છે. વખત ફરતો જાય છે તેમ અનેક એવાં નવાં પુરો થવાનાં છે અને થયાં પણ ઘણાં છે.”

૧ આવાં જમીનપર રહેલાં અને મિથ્યાદર્શનના દોરને વશ પડેલાં અનેક ભારતવર્ષીય સંપ્રદાયો પણ છે. સર્વદર્શનસંગ્રહકાર શ્રીમન્ માધવાચાર્ય એવા ઘણા સંપ્રદાયો વર્ણવે છે. પુરાણ ધર્મોના તે ચાર મોટા વિભાગ પાડે છે: શૈવ, વૈષ્ણવ, શાક્ત અને અચ્યુત. (૧) શૈવ સંપ્રદાયોના ચાર મોટા વિભાગ છે: પાશુપત, શૈવ, ત્ર્યમ્બક અને રસેશ્વર. (૨) વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોના પદ્મપુરાણને આધારે ચાર સંપ્રદાયો તે વર્ણવે છે: શ્રીસંપ્રદાય, માધવી સંપ્રદાય, કૃદ્ર સંપ્રદાય અને સ્નનકાદિ સંપ્રદાય. (૩) શાક્ત સંપ્રદાયમાં દક્ષિણાચાર અને વામાચાર એ બે વિભાગો છે. (૪) અચ્યુત સંપ્રદાયોમાં અનેકનો સમાવેશ થાય છે: ગાણપત્ય, સૌરપત્ય વિગેરે. આમાંના કેટલાક સંપ્રદાયોનું વર્ણન એ સર્વદર્શનસંગ્રહ ગ્રંથમાં બતાવ્યું છે. એ ઉપરાંત મિથ્યાદર્શન મંત્રીની અસર તળે બીજા અનેક નવીન મંત્રોની ગણના થાય છે. કીશ્વીઅન ધર્મના અનેક વિભાગો અને પેટા વિભાગો, સુસલમાનોના શીયા સુન્ની આદિ વિભાગો અને ચદુરમઝ્દના ઝોરોસ્ત્રીઅન વિગેરે તેમજ વર્તમાન કાળમાં બ્રહ્મસમાજ પ્રાર્થનાસમાજ, આર્યસમાજ અનેક અનેક મનો હત્પત્ત થયા છે. એ સર્વ દર્શનો અને સંપ્રદાયો મિથ્યાદર્શનની અસર નીચે છે. કેટલાક નિર્વૃત્તિને બીલકુલ સ્વીકારતાજ નથી, કેટલાક સ્પષ્ટ જ્ઞાણ વધાર

બાકી પેલા અપ્રમતત્વ સિખર ઉપર જે જૈનપુર તને બતાવવામાં આવ્યું છે તેનો દરી વિનાશ થયો નથી તેમ તે કદિ ઉત્પત્ત થયું નથી. આદિ અંત વિનાનું દોષાથી એ નગર પરમાર્થથી સર્વ કાળ સાચાતુ છે એમ તારે સમજવું. બીજાં અનેક નગરો વગેરે છે અને નાશ પામે છે, વળી અનેક નવીન નગરો ઉદભવે છે પણ તે સર્વ જમીનપર જ રહે છે, ઘોરો કાળ ધમાલ દરી પાછા બસાઇ જાય છે અને નામશેષ રહી જાય છે. આપારે જે 'દર્શનો જમીનપરના' મળવામાં આવે છે તેમાંનાં કેટલાકનાં તો નામમાત્ર જ મળ્યાં છે, તેના અનુયાયી કોઈ નથી; પણ સિખરપર રહેલ મનોહર જૈનપુર તો સર્વકાળ પરમાર્થ જીવતું રહે છે અને સાચો નિર્વૃત્તિનો માર્ગ બતાવ્યા કરે છે."

પ્રકર્ય—“આ લોકોએ પાતપાતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે નિર્વૃત્તિનગરીએ જવાના જે જે માર્ગો કહી રાખ્યા છે તે બરાબર હું જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું, અને એ વાત સાંભળવાનું ઘણું કુતૂહલ થાય છે. મામા ! એવા નિર્વૃત્તિના માર્ગો તેઓ કેવી રીતે કહી અથવા વિચારી રાખ્યા છે તે જાણવામાં ઘણો આનંદ આવશે એમ મને લાગે છે, માટે મારા ઉપર કૃપા કરીને એ કુશીલ મને બરાબર કહી સંભળાવો.”

વિમર્શી—“જે એમ છે તો તારા મનને બરાબર સ્થિર કરીને સાંભળ, દરેક દર્શનકારે નિર્વૃત્તિના માર્ગો કેવા બતાવ્યા છે તે હું તને સંપૂર્ણ કરીને કહી સંભળાવું છું.”

તેને સ્વીકારે છે અને કેટલાકના માર્ગો તદ્દન તેથી કલ્પિત દિશાના હોય છે. આ કાળમાં બીજાં અનેક દર્શનો અને સંપ્રદાયો જોવામાં આવે છે: કબીર, કૈતન્ય, રૂપજી, વિગેરે. આ સર્વ જમીનપર રહેવારા સંપ્રદાયો મતો અને વિવાદો છે એમ સમજવું.

૧ હાલ ધૈર્યોપક નૈવાલિક કોઈ નથી, કોઈ કોઈ તેનો અવવાસ કરે છે. થોડને અંગે પણ લગભગ તેવી જ સ્થિતિ છે.

૨ દર્શનકારોમાં મુખ્ય ત્રણેય તત્ત્વ અને દેવ સંબંધી હોય છે. મોક્ષનો નિર્ણય અને તે પ્રાપ્તિના ઉપાય—એ સંબંધી બાબતોનો સમાવેશ પણ તત્ત્વચર્ચામાં મહત્ત્વ છે. અદી ૭ મુખ્ય દર્શનો ઉપર આ બાબત સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવી છે. એ સંબંધી કેટલીક કુશીલ આનંદપ્રવચણથી પ્રથમ વિશાલ ૫. ૩૮૫ થી ૪૧૨ સુધીમાં લખી છે તે પણ જુઓ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

પદ્મપુરના નિર્વૃત્તિમાર્ગો.

૧. નૈયાયિક.
૨. નૈયાયિક,
૩. માંજ્ય.
૪. ખાંડ.
૫. મીમાંસક.
૬. જૈન.

કર્મની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે મામાએ ૭ નમ્બરના નિર્વૃત્તિમાર્ગોનું મુદ્દાસર રીતે અને ઘણા સંક્ષેપમાં વિવેચન કર્યું તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે, અનેક શ્રંયના સાર ભૂત છે અને વિશેષ ચર્ચા કરવા યોગ્ય છે. મામા હવે તત્ત્વજ્ઞાનને માર્ગે ઉતર્યા, ભાણેજને દાર્શનિક વિષયમાં નિષ્ણાત કરવાના અતિ આનંદદાયક પ્રસંગમાં પડી ગયા અને ભાણેજને વિષયની મહત્તાનો ખ્યાલ આપવા સારૂ સાવધાન કરી આગળ વધ્યા. ભાણેજ પણ આ અતિ આકર્ષક વિષય સમજવા સારૂ એકાગ્ર ચિત્તે મામાને સાંભળવા લાગ્યો:—

(૧)

નૈયાયિક.

“ભાઈ પ્રકર્ષ ! નૈયાયિકેએ નિર્વૃત્તિમાર્ગની આ પ્રમાણે કલ્પના કરી છે. તત્ત્વ સોળ છે: ૧ પ્રમાણ, ૨ પ્રમેય, ૩ સંશય, ૪ પ્રયોજન,

૧ આ પ્રકરણ વિસ્તારથી લખ્યું. પછી તે જરા આકર્ષક લાગ્યું તેથી તે આખો વિભાગ પરિશિષ્ટ ના ૩ માં દાખલ કર્યો છે. જેમને દર્શન સંબંધી વિષયનો રસ હોય તેમણે તે વાંચવો. એ વિભાગ ઘણા વાંચન પછી લખ્યો છે. અહીં મૂળમાં જે હકીકત છે તેનું ભાષાંતરજ આપ્યું છે. વિસ્તાર માટે સદરહુ પરિશિષ્ટ લેવું. જેમને અધરૂં લાગે તેમણે આ પ્રકરણ અને સદરહુ પરિશિષ્ટ કોઈ જ્ઞાતાની મદદ લઈને વાંચવું.

૨ આ આખું પ્રકરણ સરખાતથી છડા સુધી મામા વિમર્શના મુખથી બોલાયલું છે.

૫ દેશાન્ત, ૬ સિદ્ધાન્ત, ૭ અવધવ, ૮ તર્ક, ૯ નિર્ણય, ૧૦ વાદ, ૧૧ જલ્પ, ૧૨ વિતંક, ૧૩ દેવતાભાર, ૧૪ છલ, ૧૫ બલિ અને ૧૬ નિમ્નહસ્થાન. એ સોળ તત્ત્વના જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સોળના લક્ષણ કહે છે.

૧. પદાર્થના જ્ઞાનનું કારણ તે 'પ્રમાણ.' તે ચાર પ્રકારે છે: પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ. ઇન્દ્રિય અને પદાર્થોના સંબંધથી ઉત્પન્ન થનાર વચનદ્વારા કથન ન કરી શકાય એવું વ્યભિચાર દોષથી રહિત નિશ્ચયાત્મક જે જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ. પ્રત્યક્ષ પૂર્વક ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન તે અનુમાન. તે ત્રણ પ્રકારે છે: પૂર્વવત્, શેષવત્, સામાન્યતોદય. કારણથી કાર્યનું અનુમાન-જેમકે આકાશમાં કાળાં વાદળાંઓ ચઢી આવવાથી વરસાદ થવાનું અનુમાન કરવું તે પૂર્વવત્. કાર્યથી કારણનું અનુમાન કરવું- જેમકે નદીમાં પૂર આવવાથી મથાળે વરસાદ થયો હશે એમ અનુમાન કરવું તે શેષવત્. દેવદત્ત વિગેરે ગતિ કરવાથી દેશાંતરમાં જાય છે તે જોઈને. સૂર્યની પણ દેશાંતર પ્રાપ્તિ ગતિપૂર્વક છે એવું અનુમાન કરવું તે સામાન્યતોદય. આ પ્રમાણે બીજાં પ્રમાણ (અનુમાન) બતાવું. બલોતી વસ્તુના સાધર્મ્યથી અપ્રસિદ્ધ વસ્તુનું સાધન. કરવું તે ઉપમાન; જેમકે જેવી માથ દેખાય છે તેવાજ બળદ દોષ છે. આપ્ત પુરુષોનો ઉપદેશ તે શબ્દ. આવી રીતે ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ કહેવાય છે.

૨. 'પ્રમેય:' આત્મા, શરીર, ઇન્દ્રિય, અર્થ, બુદ્ધિ, મન, પ્રવૃત્તિ, દોષ, પ્રેતભાવ, (પૂર્વના દેહાદિ ત્યાગ કરી નવા સંપાતનું મહણ કરવું તે), ફળ, દુઃખ, અપવર્ગ-આ બાર પ્રમેય છે.

૩. આ શું હશે? આ તે યામલો છે કે પુરુષ તે 'સંસાર'.

૪. 'પ્રયોજન:' જેના અર્થે એટલે જેની અભિગ્રાપાથી પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રયોજન.

૫. જેના સંબંધમાં વાદી પ્રતિવાદીને પરસ્પર વિવાદ હોતો નથી તે 'દેશાન્ત.'

૧. 'સિદ્ધાન્ત' ચાર પ્રકારે છે: સર્વનત્રસિદ્ધાન્ત, પ્રતિનંત્રસિદ્ધાન્ત, અધિકરણ સિદ્ધાન્ત, અલ્પુપયમ સિદ્ધાન્ત.

૧ આ બધે બીજા બાળકોનો વિરુદ્ધ અર્થ પરિશિષ્ટ નં. ૩ માં એક દર્શાવે.

૭. 'અવ્યયવે:' પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમન એ પાંચ અવ્યય છે.
૮. 'તર્ક:' સંશયને દૂર કરવા માટે અન્વયધર્મનું અન્વેષણ કરવું-દાખલા તરીકે આ તે ઝાડનું ઠુંડું (સ્થાણ) હશે કે પુરૂષ હશે વિગેરે તે તર્ક.
૯. 'નિર્ણય:' સંશય અને તર્ક પછી જે નિશ્ચય થવો તે નિર્ણય. જેમકે આ સ્થાણું જ છે અથવા આ પુરૂષ જ છે વિગેરે-તે નિર્ણય.
૧૦. કથા ત્રણ પ્રકારની છે: વાદ, જલ્પ અને વિતંડા. તેમાં શુર અને શિષ્ય વચ્ચે પક્ષ અને પ્રતિપક્ષનો સ્વીકાર કરી અભ્યાસ માટે જે કથા કહેવામાં આવે છે તે 'વાદ' કથા.
૧૧. માત્ર પરસ્પર વિજયની ઇચ્છાથી જ છલ, જાતિ, નિઘ્રહસ્થાન વિગેરે દૂષણોના આરોપવાળી કથા તે 'જલ્પ' કથા.
૧૨. એજ જલ્પમાં જ્યારે પ્રતિપક્ષની ગેરહાજરી હોય ત્યારે તે 'વિતંડા' કહેવાય છે.
૧૩. હેતુ ન હોવા છતાં હેતુ જેવા દેખાય તે 'હેત્વાભાસ'.
૧૪. 'નવકંબલવાળો દેવદત્ત' વિગેરે 'છળ' કહેવાય છે.
૧૫. દૂષણાભાસો તે 'જાતિ' કહેવાય છે.
૧૬. સામો માણસ વાદ કરતો અંધ પડે તે 'નિઘ્રહસ્થાન'. નિઘ્રહ એટલે પરાજય અને સ્થાન એટલે કારણ. એના ખાવીશ ભેદ છે, (એ સર્વપરનું વિવેચન સદરહુ પરિશિષ્ટમાં ભેદ શકાશે) તે આ પ્રમાણે: ૧ પ્રતિજ્ઞાહાનિ, ૨ પ્રતિજ્ઞાંતર, ૩ પ્રતિજ્ઞાવિરોધ, ૪ પ્રતિજ્ઞાસંન્યાસ, ૫ હેત્વન્તર, ૬ અર્થાન્તર, ૭ નિરર્થક, ૮ અવિજ્ઞાતાર્થ, ૯ અપાર્થક, ૧૦ અપ્રાપ્ત-કાલ, ૧૧ ન્યૂન, ૧૨ અધિક. ૧૩ પુનરૂક્ત, ૧૪ અનનુભાવણ, ૧૫ અપ્રતિજ્ઞાન, ૧૬ અપ્રતિભા, ૧૭ કથાવિક્ષેપ, ૧૮ મતાનુસાર, ૧૯ પર્ય્યનુયોજ્યોપેક્ષણ, ૨૦ નિરનુયોજ્યોપેક્ષણ, ૨૧ અપસિદ્ધાન્ત, ૨૨ હેત્વાભાસ.

આ પ્રમાણે પ્રમાણુ વિગેરે સોળ પદાર્થો છે.

એ પ્રમાણુ નૈયાયિક દર્શનનો સંક્ષેપ દર્શાવ્યો.

(૨)

વૈશેષિક.

ભાઈ પ્રકર્ષ ! વૈશેષિકોએ નિર્વૃત્તિનગરીએ જવાના માર્ગની આ પ્રમાણે દેખના કરી છે. દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને

સમવાય એ છ પદાર્થોના તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર જણાવેલી નિવૃત્તિનગરી તે આ મોક્ષરૂપ જાણી.

એ છ પદાર્થો પૈકી 'દ્રવ્યો' નવ જાણવાં: પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાળ, દિશા, આત્મા અને મન.

બીજા પદાર્થ 'ગુણ'ના પચીસ પ્રકાર છે: રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, શ્રુતિ, શુભ, દુઃખ, ઉદ્વેગ, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ, સંસ્કાર, ચુરત્વ, દ્રવત્વ, શ્લેષ, વેગ અને કષ્ટ.

'કર્મો' પાંચ છે: ઉદ્દેશણ, અવદેશણ, પ્રસારણ, આકુચન અને મમન.

'સામાન્ય' બે પ્રકારે છે: પર અને અપર. પર છે તે સત્તાલક્ષણ છે અને દ્રવ્યત્વ વિગેરે અપર સામાન્ય છે.

નિત્ય દ્રવ્યમાં (અણુ, આકાશ, કાળ, દિશા, આત્મા અને મનમાં) રહેનાર અંતર તે 'વિશેષ' પદાર્થ જાણવો.

અયુતશિશુ એટલે તંતુમાં રહેલા પટની જે અન્ય આશ્રયમાં નહિ રહેનારા જોવા આધારઆધેય આવવાળા બે પદાર્થોના પરસ્પરનો સંબંધ જે ઉદ્ભવત્યપનો હેતુ છે તે 'સમવાય' નામનો છઠો પદાર્થ જાણવો.

આ દર્શનમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન (લૅંગિક) બે પ્રમાણો માનવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે વૈશેષિક દર્શનનો હુંકમાં અર્થ જાણવો.

(૩)

સાંખ્ય.

સાંખ્યોએ પોતાની શુદ્ધિથી નિવૃત્તિનગરીનો માર્ગ આ પ્રમાણે કહ્યો છે—પચીસ તત્ત્વોના ચતુર્થ જ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પચીસ તત્ત્વો આ પ્રમાણે:—

શુભો ત્રણ છે: સત્ત્વ, રજસ, તમસ. તેમાં પસન્નતા, લધુતા, શ્લેષ, અનાસક્તિ, અદ્વેષ અને પ્રીતિ એ સત્ત્વનું કાર્ય જાણવું; તાપ, શોક, ભેદ, સંતપ્ત, ઉદ્વેગ, ચલચિત્તતા એ રજસુલનું કાર્ય જાણવું; મરણ, સાદન, બીભત્સ, દૈન્ય, ગૌરવ વિગેરે રજસુલનાં ચિહ્નો જાણવાં. એ ત્રણે શુભોની સામ્યાવસ્થા એટલે તુલ્ય પ્રમાણવાળી અવસ્થા

તે 'પ્રકૃતિ'. પ્રકૃતિમાં સૌ માંનું તત્ત્વો સુખ પ્રમાણમાં હોય છે. એ પ્રકૃતિનું 'ગીત્તું' નામ 'પ્રધાન' પાત્ર કહેવાય છે.

પ્રકૃતિથી 'મહાન' રચના થાય છે તેને 'બુદ્ધિ' પાત્ર કહેવામાં આવે છે. 'બુદ્ધિ'થી 'અવગણના' રચના થાય છે.

આવગણનાથી આગિયાર ઈન્દ્રિયો અને પાંચ તન્માત્રા મળી સોળ તત્ત્વો રચના થાય છે તે આ પ્રમાણે: સ્પર્શન એટલે આમડી, રસન એટલે જિહ્વા, ગ્રાણી એટલે નાસિકા, ગ્રાણી એટલે આંખો અને શ્રોત્ર એટલે કાન-એ પાંચ 'બુદ્ધિ ઈન્દ્રિયો' કહેવાય છે. વચન, હાથ, પગ, શુદ્ધ અને સ્ત્રી સ્વરૂપા પુરુષચિત્ત એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને છઠ્ઠું મન એ રીતે અગીઆર થયા તથા તેજ આવગણનાથી જ્યારે તેમાં તમસુત્તં જોર થાય છે ત્યારે પાંચ તન્માત્રા થાય છે તે સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ અને શબ્દલક્ષણ છે.

એ પાંચ તન્માત્રાથી પૃથ્વી વિગેરે (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ) પાંચ મહાભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે.

આવી રીતે (પ્રધાન, બુદ્ધિ, આવગણના, પાંચ બુદ્ધિઈન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, મન, પાંચ તન્માત્રા અને પાંચ મહાભૂતો રૂપ) ચાવીશ તત્ત્વરૂપ પ્રકૃતિ છે. તેનાથી જૂદા 'પુરુષ' છે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, પ-ચીશમું તત્ત્વ છે. જન્મમરણનો નિયમ દેખવાથી તથા ધર્મ વિગેરેમાં જૂદા જૂદા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર હોવાથી તે (પુરુષ) અનેક છે. શબ્દ વિગેરેના ઉપલોગ માટે પુરુષ અને પ્રકૃતિનો સંયોગ આંધળા અને પાંચળાના સંયોગ સમાન છે. શબ્દાદિની પ્રાપ્તિ થવી તે ઉપલોગ છે. શુણ્ણ અને પુરુષનો આંતર ઉપલોગ છે (?).

આ દર્શનમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણ છે.

આ પ્રમાણે સાંખ્ય દર્શનની વાત સંક્ષેપમાં કરી.

(૪)

બૌદ્ધ.

ભદ્ર ! નિર્વૃત્તિનગરીના રસ્તાની કલ્પના બૌદ્ધોએ આ પ્રમાણે કરી છે: તેઓ કહે છે કે આર 'આયતનો' છે તે આ પ્રમાણે: પાંચ ઈન્દ્રિયો, શબ્દ વિગેરે પાંચ (શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ) મન અને ધર્માયતન. ધર્મો એટલે સુખ દુઃખ વિગેરે તેનું આયતન એટલે ઘર તે શરીર સમજવું.

તેઓ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એવાં બે પ્રમાણ કહે છે. આ પ્રમાણે બોદીને મતનો સંક્ષેપમાં અર્થ લખાવે.

એ બોધ મતમાં વૈભાષિક, સૌતાંત્રિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક એવી ચાર શાખાઓ છે.

વૈભાષિક: તેમાંની વિભાષિક શાખાની હકીકત આ પ્રમાણે છે: પદાર્થ ક્ષણિક છે, તે આ પ્રમાણે: જન્મ ઉત્પત્તિ કરે છે, સ્થિતિ સ્થાપન કરે છે, જરા જર્જરિત કરે છે, વિનાશ નાશ પમાડે છે-આત્મા પણ તેવો ક્ષણિક છે અને તે પુદ્ગલ કહેવાય છે.

સૌતાંત્રિક: સૌતાંત્રિક મત આ પ્રમાણે છે: રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, ચંદ્રા અને સંસ્કાર એ પાંચ સ્કંધ શરીરી માને છે, પરંતુ આત્મા એ નામનો કોઈ પદાર્થ નથી. પરલોકમાં જનારા એ સ્કંધો જ છે. સંસ્કાર માત્ર ક્ષણિક છે, સ્વલક્ષણ એજ પરમાર્થ છે, અન્ય અપોહ એટલે ઇતર પદાર્થની વ્યવૃત્તિ તે શબ્દાર્થ. નૈરાત્મ્ય ભાવનાથી જ્ઞાનસંતાનનો ઉન્નત તે મોક્ષ.

યોગાચાર: યોગાચારનો મત આ પ્રમાણે છે: આ સઘળું ક્ષુબ્ધ તે વિજ્ઞાનમાત્ર. એ સિવાય કોઈ બાહ્ય પદાર્થ નથી. જ્ઞાનરૂપ એક અદ્વૈત માત્ર તાત્ત્વિક છે. તેનાં સંતાનો અનેક છે. વાસનાના પરિપાકથી નીલ પીતાદિનો પ્રતિભાસ થાય છે. આલસ્યવિજ્ઞાન તે સર્વ વાસનાનો આધારભૂત છે અને આલસ્યવિજ્ઞાનની વિમુક્તિ તેજ અપવર્ગ એટલે મોક્ષ.

માધ્યમિક: માધ્યમિક મત પ્રમાણે: આ સઘળું શૂન્ય છે અને પ્રમાણ પ્રમેયનો વિભાગ તે માત્ર સ્વપ્ન સમાન છે. શૂન્યતા દૃષ્ટિ તેજ મુક્તિ છે અને તેને માટે સર્વ ભાવનાઓ છે.

બૌદ્ધ દર્શનના વિશેષ બેટો ઉપર તે પ્રમાણે સંક્ષેપમાં વિચારણા કરી.

‘ચાર્વાક’.

ચાર્વાકને લોકાયત અથવા બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવામાં આવે છે. (નિર્વિચાર સામાન્ય માત્ર તે લોક કહેવાય. લોકની માફક જે આવ્યરણુ કરે તે ‘લોકાયત’ તથા બ્રહ્મસ્પતિએ એ મતની પ્રરૂપણા કરી તેથી

જે ચાર્વાકને સંખ્યા આપી નથી. કટલાક મીમાંસકોને આધુનિક ગણી ચાર્વાકને દર્શનસંખ્યામાં ગણે છે. ચાર્વાકને મોક્ષજ નથી, કર્મ નથી, પરમજ નથી તેને દર્શનગણનામાં લેવા અને યોગ્ય લાગ્યા નથી. એ સંબંધી પ્રશ્નો સદૃઢ પરિશિષ્ટમાં પણ લખ્યા છે.

તેઓ બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવાય છે.) ભાઈ ! ચાર્વાકિ ભાને છે કે નિર્વૃત્તિનગરી જ નથી. તેઓ કહે છે કે મોક્ષ નથી, જીવ નથી, પરલોક નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી વિગેરે. ત્યારે છે શું ? માત્ર પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ-એ ચાર તત્ત્વો છે. એ ચાર તત્ત્વોના સમુદાયમાં જ શરીર, ઇન્દ્રિય, વિષય એ સંસાર છે. જેમ મધના અંગોમાં રહેલી મદ-શક્તિ તે સઘળાં અંગો એકઠા થવાથી પ્રકટ થાય છે તેમ એ ચારે ભૂતના સંયોગથી દેહરૂપ જે પરિણતિ તેમાં ચૈતન્ય પેદા થાય છે. તથા જળમાં જેમ પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે (અને પાછા પાણીમાં જ સમાય છે) તેમજ ભૂતસમુદાયમાંથી ચૈતન્ય (જેને જીવ કહેવામાં આવે છે તે) ઉત્પન્ન થઈ ભૂતમાં જ વિલય પામે છે.

‘પ્રવૃત્તિ અને નિર્વૃત્તિથી સાધ્ય જે પ્રીતિ તે પુરુષાર્થ. એ પુરુષાર્થ તે એક ‘કામ’ જ છે, પરંતુ અન્ય મોક્ષાદિ નથી. આ ઉપરથી ભેદ હશે કે પૃથ્વી જળ અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર સિવાય અન્ય કોઈ તત્ત્વ નથી માટે દૃષ્ટ એટલે પ્રલક્ષ અનુભવાતાં આ લોક સંબંધી વિષયાદિ સુખનો ત્યાગ કરી નહિ દેખેલાં એવાં (અદૃષ્ટ) પરલોકનાં સુખ જે તપશ્ચરણુ આદિ કષ્ટક્રિયાસાધ્ય ગણવામાં આવે છે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે યોગ્ય નથી.

આ મત પ્રમાણે પ્રલક્ષ એક જ પ્રમાણ છે.

આ પ્રમાણે લોકાયત મતનો સંક્ષેપ કર્યો.

(૫)

મીમાંસક.

ભદ્ર ! મીમાંસકોનો માર્ગ આ પ્રમાણે છે:—

અર્તાન્દ્રિય પદાર્થને સાક્ષાત્ જોનાર કોઈ સર્વજ્ઞ નથી માટે નિલ (સદાકાળસ્થાયી) વેદવાક્યોથી યથાર્થપણુનો નિશ્ચય થાય છે; તે પ્રથમ વેદપાઠ કરવો. ત્યાર પછી ધર્મ સંબંધી જિજ્ઞાસા કરવી (એટલે કે ધર્મ અર્તાન્દ્રિય તે ક્યા પ્રમાણથી જાણી શકાશે એવા પ્રકારની ધર્મસાધનના ઉપાયભૂત ઇચ્છા કરવી). ત્યાર પછી તેના નિમિત્તની પરીક્ષા કરવી. નોદના (પ્રેરણા) તે નિમિત્ત જાણવું. કહ્યું છે કે જોદ-જાલક્ષણોર્ધ્વો ધર્મઃ નોદનાલક્ષણુ અર્થ તે ધર્મ જાણવો. નોદના એટલે ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વેદવાક્ય. જેમકે: ‘જેને સ્વર્ગની અભિદ્યોત્તે હોય તે અગ્નિદોત્તે દોષ કરે’ વિગેરે.

માટે મોદનાથી ધર્મે જળ્યાય છે, પરંતુ બીજા કોઈ પ્રમાણથી નહિ. કારણ કે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો તો વિદ્યમાનને જ અત્યુ કરનારાં છે પરંતુ ધર્મે કર્તવ્યતા રૂપ છે અને કર્તવ્યતા તે ત્રિકાળશૂન્યાર્થ રૂપ છે.

પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ, શબ્દ અને અભાવ એ ૭ પ્રમાણો મીમાંસકો માને છે.

આ પ્રમાણે મીમાંસક દર્શન સંબંધી ટુકો સાર કથો.

(૬)

જૈન.

બાહ્ય પ્રકર્ય ! આ વિવેક મહાપર્યંત ઉપર આકૃષ્ટ થયેલા અને તે પર્યંતતા અપ્રમત્તત્વ સિખરપર રહેલા જૈન લોકોએ નિર્વૃત્તિનગરીએ જવાનો માર્ગ આ પ્રમાણે દીધો છે:—

છવ, અછવ, આશ્વય, બન્ધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે. તેની હકીકત આ પ્રમાણે છે:

તેમાં શુષ્કદુઃખસાનાદિ પરિણામને પામનાર તે છવ જાણુવો. તેનાથી વિપરીત હલ્લુવાન (એટલે શુષ્કદુઃખસાનાદિ પરિણામને પામે નહિ) તે અછવ જાણુવો.

મિથ્યાદર્શન અવિરતિ. કષાય અને યોગ એ (કર્મ)બંધના હેતુ છે; તેજ આશ્વય છે.

આશ્વયતું કાર્ય તે બંધ છે.

આશ્વયથી વિપરીત તે સંવર.

સંવરતું કૃણ નિર્જરા.

નિર્જરાતું કૃણ મોક્ષ.

એ સાત પદાર્થો છે.

તેમાં વિધિ અને નિષેધ બતાવ્યા છે, અનુદાનો જાણુવ્યાં છે અને પદાર્થદર્શનનો પરસ્પર વિરોધ નથી.

આ જૈન દર્શનમાં સ્વર્ગની ઇચ્છા હોય તેમણે તપમ્યાન વિગેરે આચરવાં જોઈએ (આ વિધિમાર્ગ સમજવો).

‘સર્વ છવોને હલ્લુવા ન જોઈએ’ એવું વચન છે (એ પ્રતિષેધ સમજવો).

હમેશા (સાધુએ) સર્વ ક્રિયાઓમાં સમિતિ અને શુદ્ધિ પાળવા

લેધએ અને તેનાંથી શુદ્ધ ક્રિયા આચરવી લેધએ (અનુષ્ઠાન), શાસ્ત્ર-વચન એવું છે કે ‘સમિતિ શુભિથી શુદ્ધ ક્રિયા હોય તે અશપત્ત યોગ કહેવાય છે.’

ઉત્પાદ વિગમ (નાશ) અને પ્રૌઘ્ય (સ્થિતિ) યુક્ત હોય તે સત્ કહેવાય છે.

એક દ્રવ્યના અનંતા પર્યાય થાય છે અને અર્થની એ વ્યાખ્યા છે. પ્રલક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણ છે.

એ પ્રમાણે જૈન મતનું દિગ્દર્શન માત્ર થયું.

ભાઈ પ્રકર્ષ ! પ્રથમના ચાર (નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય અને શુદ્ધ) વાદીઓ નિર્વૃત્તિમાર્ગને જાણતાં જ નથી. એનું કારણ એ છે કે ત્યાં જનાર પુરૂષ (નૈયાયિક મતે) એકાન્ત અને નિત્ય છે, બીજા વળી તેને સર્વત્ર રહેનાર માને છે, બીજા (બૌદ્ધો) તેણે ક્ષણવિનાશી ઇચ્છે છે. હવે જો એ નિત્ય હોય તો તે અવિચલ હોઇને કેવી રીતે જાય? અને જો તેને સર્વત્ર રહેનાર (સર્વવ્યાપી) કહેવામાં આવે તો પછી તે ક્યાં જાય? અને ક્યાંથી જાય? હવે જો ત્યાં જનાર ક્ષણવિનાશી હોય તો તે ત્યાં જવાને ઇચ્છતો જ નથી—માટે એ બાપડાઓ નિર્વૃત્તિનગરના માર્ગો કોઈ જાણતા જ નથી.^૧

વળી જે લોકાયતો (નાસ્તિકો, આર્વાકો) છે તે તો નિર્વૃત્તિ-નગરીથી દૂર જ રહે છે, કારણ કે પાપથી હણાયલા હૃદયવાળા બિચારાઓ એ નગરીનો તિરસ્કાર જ કરી રહ્યા છે. સમજી માણસોએ આ નાસ્તિકોના મતને તો મહા પાપના સમૂહ તરીકે જાણવો જોઈએ, કારણ કે જેની સાથે સરખામણી ન થઈ શકે તેવા અદ્વિતીય સુખથી ભરપૂર એવી નિર્વૃત્તિનો તેઓ તો સર્વથા નિષેધ જ કરી રહ્યા છે. એ નાસ્તિક દર્શન છે તે તો અત્યંત અધમ સત્ત્વોએ ચિંતવેલું જણાય છે, જાને પાપશ્રુત છે અને દુષ્ટ આશયને ઉત્પન્ન કરનાર છે તેથી ધીર પુરુષોએ સર્વદા વર્જવા યોગ્ય છે.

અને ભાઈ ! પરમાર્થદષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો મીમાંસકોને પણ એ નગરી ઇષ્ટ હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે એ બાપડાઓએ તો સર્વજ્ઞની હયાતી કે શક્યતાનો અનાદર કરીને માત્ર એક વેદનું જ પ્રમાણિકપણું અથવા આધારભૂતહોવાપણું સ્વીકાર્યું છે.

^૧ આ મુદ્દાપર શ્રીપદ્મદર્શન સમુચ્ચયની ટીકામાં બહુ વિસ્તાર છે. જુઓ! સ્તોક ૫૧ પરની ટીકા.

આવી રીતે જમીનપર રહેનારા એ પાંચે નગરવાસીઓ રાદરપ્પ કારણને લઇને મિથ્યાદર્શનથી મોહવાળા થઇ ગયેલા છે, મિથ્યાદર્શનમાં મુંઝાઇ ગયેલા છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે જે પેલા શિખર ઉપર ચઢેલા લોકો છે અને તેના ઉપર આવેલા રાદરમાં રહેનારા (જેનો) છે તેઓ જે નિર્વૃત્તિનગરીનો માર્ગ બતાવે છે તે બરાબર સાચો અને વાંધાવગરનો રસ્તો છે. એની લક્ષીકૃત એમ છે કે પેલો મિથ્યાદર્શન મંત્રી ગમે તેવો બળવાન દોષ તો પણ જેઓ સાચા રસ્તાને દોષ તેવા રૂપમાં (બરાબર) જાણનારા દોષ છે અને વળી જેઓ જાતે વીર્ય(શક્તિ)વાળા દોષ છે તેના ઉપર તે દોષ પણ પ્રકારની બાધા પીરા કરી શકતો નથી. એ શિખરપર આવેલા નગરમાં રહેલા લોકો પણ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી પોતાની જાતને પવિત્ર કરીને શંસારબંધિખાનાથી તદ્દન નિઃસ્પૃહ રહે છે અને ચારિત્ર-રૂપ પાહનમાં બેસીને નિર્વૃત્તિનગરીએ જાય છે. અને ભાઈ! આ સાચો રસ્તો દેવા પ્રકારનો છે અને (નિર્વૃત્તિનગરીના) બીજા રસ્તાઓ તે પ્રકારના કેમ નથી એ સંબંધી જો તારી પાસે હું વિચારણા કરું તો તો મારો આખો જન્મમારો પૂરો થઇ જાય પણ એ સંબંધી વિચારણાનો છંડો આવે નહિ; માટે તને હુકામાં જ કહી દઉં હું તે તું સમજ લેજે: જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર લક્ષણવાળો જે આ આંતર મત છે તેને વિદ્વાનોએ સ્પષ્ટ રીતે નિર્વૃત્તિના માર્ગ તરીકે ગણાવ્યો છે અને તે બરાબર તેવો જ છે. એ નિર્વૃત્તિનો રસ્તો છે તે પર્વત ઉપર રહેનારા લોકોએ જ (જેનાએ જ) જોયો છે અને જમીન ઉપર રહેનારા લોકોએ જોયો નથી.

આવી રીતે ભાઈ! ભવચક્રની અંદર મિથ્યાદર્શન નામના-મંત્રીએ વિરંબના દેવી દેવી અને દોને દોને કરેલી છે તેતું તારી પાસે હુકામાં વર્ણન કરી બતાવ્યું.”

આ પ્રમાણે લંબાણુ વિવેચન કરીને વિમર્શમામા જરા અટક્યા.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

જૈનપુરદર્શન.

આદર્શન નામના મોહરાજના મંત્રીથી લોકોને વિડંબના કરવામાં આવે છે તેના અમલ તળે રહેલા નગરોનું મામાએ વર્ણન કર્યું, સાથે જણાવ્યું કે 'એ નગરીના માર્ગનું જો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવે તો આખો જન્મ પૂરો થઈ જાય' અને છેવટે સૂચવ્યું કે 'વિવેક પર્વતપર આવેલા અપ્રમત્ત શિખરપર જો છટું (જૈન) નગર છે તે નિર્વૃત્તિમાર્ગને સાધનાર છે, બાકીના ભૂમિ ઉપર રહેલા પાંચે નગરો નિર્વૃત્તિનગરીએ જવાને યોગ્ય નથી અને તેથી તેમાં રહેલા લોકો અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ પામે છે અને પરિણામે સંસારમાં ભટક્યા કરે છે.' આટલી હકીકત સાંભળ્યા પછી છટું નગર સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવાની જિજ્ઞાસા પ્રકર્ષે તથા આવી તેને અંગે જો ઘણી અગત્યની વાર્તા મામા ભાણેજ વચ્ચે થઈ તે બહુ મહત્વની છે અને તેના પર ખાસ લક્ષ્ય આપવા યોગ્ય છે.

સંસારીજીવ ભવ્યપુરૂષ સાંભળે તેમ અગ્રહીતસંકેતા અને પ્રજા-વિશાળાની હાજરીમાં સદાગમ સમક્ષ પોતાનું ચરિત્ર આગળ રાક્ષાવતાં કહેછે કે વિચક્ષણ આચાર્યે રિપુદામણના પિતા નરવાહન સમક્ષ પોતાની હકીકત કહેતાં આગળ જણાવ્યું કે ત્યાર પછી મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાર્તા આગળ ચાલી. (રસનાની મૂળ ઉત્પત્તિ શોધી લાવવા વિમર્શને શુભોદય રાત્રીએ મોકલેલ છે અને તેની સાથે તેનો ભાણેજ પ્રકર્ષ જિજ્ઞાસાથી આવેલ છે. રસનાની શોધ થઈ ગઈ, પણ તેઓને એક વરસનો અવધિ આપેલ હોવાથી તેમાં બાકી રહેલા વખતમાં પ્રકર્ષની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા સારૂ મામા તેને ભવચક્રના અનેક કોતુકો બતાવે છે.)

{વિચક્ષણાચાર્ય નરવાહનને કહે છે કે-‘આ હકીકત ઘણી ઉપયોગી છે! મામા ભાણેજ વચ્ચે પછી વાર્તા ચાલી.’}

સસિક જ્ઞાસુ ભાણેજનું ચોખ્ખું કુતૂહલ.

જીતનારાઓના દર્શનની જિજ્ઞાસા.

જૈનપુર તરફ તે માટે પ્રયાણ.

પ્રકર્ય—“મામા! તમારી કૃપાથી આ ભવચક્ર નગર મેં ઘણું ખર્ચ બરાબર જોયું, વળી અંતરંગના રાજાઓમાં કેટલી શક્તિ છે તે પણ મારા સમજવામાં આવી ગઈ, પણ મામા! મને એક વાત તો બહુ હસવા જેવી લાગે છે: લોકોમાં નાના છોકરાઓ પણ વાત કહે છે એવી વાત ઘઈ: મોટી જાન લઈને કન્યા પરણવા સાફ ગયા તે કન્યાને જ પાછો વળતી વખત મૂલી આવ્યા! આપણે પણ એવું જ કૌતુક કર્યું જણાય છે! જુઓ મામા! મહામોહ વિગેરે રાજાઓને જિતનારા જે મહાત્મા મનુષ્યો હોય છે અને જે સંતોષની સાથે રહેલા હોય છે તેઓને જોવા માટે આપણે ખાસ કરીને આ ભવચક્ર નગરમાં આવ્યા હતા અને આપણે જો મહાત્માઓને તો જોયા જ નહિ, સંતોષરાજા પણ દેખાયા નહિ, ત્યારે જે હેતુથી આપણે અહીં આવ્યા હતા તે હેતુ તો જરા પણ પાર પડ્યો નથી; અતઃપણ આપણો અહીં આવવાનો મૂળ મુદ્દો હજી ઊભો જ છે; માટે મામા! મારા ઉપર મદેર-ખાની કરીને જો મહાત્માઓ અને જો સંતોષ રાજા જે સ્થાનકે રહેતા હોય ત્યાં મને લઈ જાઓ અને તેઓને સારી રીતે ઓળખાવી બતાવો.”

વિમર્શ—“ભાઈ! આ વિવેકપૂર્વક જેના ઉપર આપણે ઊભા છીએ તેના અપ્રમતત્વ સિખર ઉપર જૈનપુર દેખાય છે, તેમાં એવા મહાત્માઓ વસે છે અને જે રાજાનું નામ તેં આપ્યું તે પણ ત્યાં છે. તો આપણે ત્યાં ચાલો, હું તને તે સર્વ બતાવું. જ્યારે તું તેઓને બરાબર સાક્ષાત્ તારી નજરે જોઈશ એટલે સર્વ હકીકત તને સ્વયંમેવ સમજાઈ જશે.”

સાધુદર્શન-સાધુવર્તન.

સાધુઆહાર-સાધુજીવન.

સાધુ સંબંધી ચિત્તવૃત્તિઅટવી.

પ્રકર્ય જૈનપુર તરફ જવાની હા પાડી એટલે મામા ભાણેજ તે

૧ જુઓ ૫. ૬૨૦. અવચક્રનગર જોવા જવાનો દેડ ત્યાં આપ્યો છે. (પ્રકર્ય ૧૦ મું-આજ પ્રસ્તાવ.)

નગર તરફ ચાલ્યા. એ નગરમાં જતાં જ તેઓએ અત્યંત નિર્મળ મનવાળા સાધુઓનાં દર્શન કર્યાં.

વિમર્શી—“ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ તે લોકો છે કે જે મહાત્માઓએ
 “ પોતાના પ્રચંડ વીર્યથી મહામોહ વિગેરે રાજ્યોને હાવી દીધા છે,
 “ પાછા પાડી દીધા છે, શક્તિ વગરના કરી મૂક્યા છે. એ મહાત્માઓ
 “ સર્વ ત્રસ અને સ્થાવર જંતુઓના બંધુ છે અને સર્વ પ્રાણીઓ
 “ એમના ભાઈ થાય છે,^૧ એ મહાત્માઓ મનુષ્ય દેવતા કે તિર્યચની
 “ સર્વ સ્ત્રીઓને પોતાની માતા તુલ્ય ગણે છે અને એવા ઉત્તમ પુ-
 “ રૂષો ખરેખર સર્વ સ્ત્રીઓના વહાલા પુત્રો જ હોય તેવા જણાય છે.^૨
 “ એ મહાત્મા પુરુષોનાં ચિત્ત બાહ્ય કે અંતરંગ પરિગ્રહ ઉપર જરા
 “ પણ લાગતા નથી, બાહ્ય પરિગ્રહમાં ધનધાન્ય મિલકતનો સમાવેશ
 “ થાય છે, અંતરંગ પરિગ્રહમાં ક્રોધ માન વિગેરે અંતરંગ રાગોનો.
 “ સમાવેશ થાય છે, એ સર્વમાં તેમનું મન રહેતું નથી, તેના ઉપર આસક્તિ
 “ થતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં શરીર ઉપર પણ તેમને આ-
 “ સક્તિ થતી નથી એટલે જેવી રીતે કમળ કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થાય
 “ છે અને જળથી વૃદ્ધિ પામે છે છતાં કાદવ જળથી કમળ તદ્દન ન્યારે
 “ રહે છે તેમ તેઓ કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ભોગજળથી વૃદ્ધિ
 “ પામે છે છતાં તે સર્વથી દૂર રહે છે અને તેઓની સર્વ પ્રક્રિયા-

૧ જૈન સાધુ-મિશ્રુઓને જોતાં જ તેઓના વેશથી પણ તેઓની પવિત્રતા દેખાઈ આવે છે.

૨ સાધુ દીક્ષા લેતી વખત પાંચ મહાવ્રત અને છઠું રાત્રિભોજન વિરતનું વ્રત લે છે. એનો વિસ્તાર આ વિભાગમાં થયો છે. પ્રથમ પ્રાણુતિષ્ઠાત વિર-મહાવ્રતને લઈને સાધુઓ સર્વ ઇવને બંધુસમાન ગણે છે, કોઈનો ધાત કરતા નથી, કોઈની લાગણી પણ હુમખવતા નથી. એ વ્રતને અંગે કોઈ ઇવનું વધ, ખંપત વાતન કે મારનુનો મુનિને સર્વથા ત્યાગ હોય છે.

૩ સાધુ રંચ મહાવ્રત લે છે તેમાં ચતુર્ય વ્રત મૈથૂનવિરમણ છે. એને વળે તેઓ સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીસંવાદ કે સંબંધનો ત્યાગ કરે છે, પ્રત્યેકવર્ષની નવ સતી પામે છે અને ૧૮૦૦૦ શિવાનો ધારણ કરે છે. રંચા, હર્વચી કે અસિરના અક્ષર પુંડરી કે દેહ સામી આવી ભોગ મદિ પ્રાપ્તતા કરે તેમની સામે એ મહાવ્રત વચરે પુ કરતા નથી, તેવંતા ભોગની પદ્ધતિ તેમને ઇચ્છાજ ધરી નથી તે કદાચ વિરેષ, એ વે એવાન કરવાની ઇચ્છા નો તેઓ કેમ જ કરે તેલે. સ્ત્રી સંબંધી વ્રત કે વિચાર તેમ દરતા નહ. એવીજ રીતે કાદવોનો પુત્ર્ય કમળની જ કદાચ જ

“વર્તના શાકી બાવે જ જાણાય છે.” એ મહાત્મા પુરૂષો ગાંધી વચન
 “બોલે છે, પ્રાણીઓનું દિત પાપ તેનું જ વચન બોલે છે, હમ્માર
 “ફરે ત્યારે લોકો તેમના મુખમાંથી અમૃત ઝરતું દોષ તે પ્રમાણે
 “બોલે છે, સાડાસાડની બગાળર પરીક્ષા કરીને બોલે છે, રામ દોષ
 “તો જ બોલે છે અને જરૂર દોષ તેટલું જ બોલે છે, નકામી વાન
 “પાપુ કરતા નથી.” એ મહાત્મા પુરૂષો અસંગ વેગની ગામના ફરે
 “છે, કોઈ પ્રાણી કે વસ્તુનો સંગ રાશ્યા ન રહે તે સિધ્ધિ પ્રાપ્ત કર-
 “વાની તેઓની ઇચ્છા દોષ છે અને તેની સિદ્ધિ માટે જ તેઓ રાં
 “પ્રકારના દોષો રહિત આદાર લે છે અને એવી રીતના દોષ વચરના
 “આદારમાં” પાપુ તેઓ જરા પાપુ લોહુપતા રાખતા નથી. બાઈ
 “પ્રકર્યે! તું તને કેટલી પાત કરું! કુંકામાં કરું તો એ મહાત્માઓની
 “શર્ય શેષાઓ અને વર્તનો એવા પ્રકારના દોષ છે કે એવી મહા-
 “બોલ વિગેરે શક્તિઓ તદ્દન દબાઈ જાય છે, જરા પાપુ ભેર કરી
 “શક્તિ નથી અને આખરે તદ્દન હાર પામી યાજ્યા જાય છે.

■ હવે બાઈ પ્રકર્યે! એવા મહાત્મા પુરૂષોના સંબંધમાં પેલી
 ચિત્તવૃત્તિ અટવી વિગેરે કેવા પ્રકારનું વર્તન કરે છે તે પાપુ તું સમ-
 જી લે: જે પ્રમત્તતા નહીનું વર્ણન અગાઉ કરવામાં આવ્યું છે અને જે
 ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં તે બરાબર ભેઈ હતી” તે તેઓના સંબંધમાં તદ્દન
 મૂકી યઈ જાય છે એટલે તેમાં પાણી રહેતું નથી; એ નદીમાં જે

૧ સાધુ પંચ મહાવ્રત છે છે તેમાં પાંચમું વ્રત પરિવ્રતવિરમણ્ય વ્રત છે.
 ધન, ધાન્ય, ઇંચ, વાસ્તુ (મકાન), રૂપું, સોનું, અન્ય ધાતુ, દ્રિપદ અને અતુષ્પદ
 એ નવ પ્રકારના પરિવ્રતનો ત્યાગ દોષ છે. મૂર્ખાને પરિવ્રત કહેવામાં આવે છે
 એટલે સાધુને કોઈ વસ્તુ આરિત્રિર્વાહ માટે રાખવી પડે તો પણ તેના ઉપર
 આદક્ષિ રાખતા નથી.

૨ સાધુઓનું બીજું વ્રત મૃપાવાદવિરમણ્ય છે. તેઓ બોલું બોલતા નથી,
 સત્ય, મિત્ર પ્રિય, દિવ અને તથ્ય વચન બોલે છે. આ વર્ણનમાં ત્રીજા અદક્ષા-
 દાન વિરમણ્ય વ્રત સંબંધી દર્શાવત રહી ગઈ જણાય છે. ચોરીના ત્યાગ ઉપરાંત
 કોઈની રત્ન વગર પણ કોઈની વસ્તુનો સાધુ ઉપયોગ કરતા નથી.

૩ આદારના બેતાલીસ દોષ છે. વિરતાર માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથ
 (પ્ર. રજાડર-શામ ત્રીજો-પૃ. ૧૬૯-૨૦૮) આ બેતાલીસ દોષ આદારના ખાસ
 સમજવા યોગ્ય છે. સંસ્થામાં તેનું વિવેચન પરિશિષ્ટ ના. ૪ માં કર્યું છે. સાધુધર્મમાં
 કેટલી વિચાગતા અને હડાણ છે તથા તેપર કેટલું નિયંત્રણ લક્ષ્ય અપાયું છે
 તેનો આ દર્શાવત એક સાદો નમુનો છે.

૪ જુઓ પૃ. ૮૦૫-૬.

તદ્વિલસિત નામનો એટ બતાવવામાં આવ્યો હતો^૧ તે આવા મહા-
ત્માઓના સંબંધમાં તદ્દન શૂન્ય જણાય છે; એ એટની વચ્ચે જે ચિત્ત-
વિક્ષેપ નામનો મંડપ બોલો કરેલો તેં જોયો હતો^૨ તે આવા મહા-
ત્માઓના સંબંધમાં ભાંગી ગયેલો જણાય છે; એ ચિત્તવિક્ષેપ મંડપમાં
જે તૃષ્ણા નામની વેદિકા જોવામાં આવી હતી^૩ તે તદ્દન ઉડાડી મૂકેલી
એઓના સંબંધમાં દેખાય છે, એ તૃષ્ણા વેદિકા ઉપર જે વિપર્યાસ
નામનું સિંહાસન જોવામાં આવ્યું હતું^૪ તે તદ્દન ભાંગી ગયેલું અને
વિખાઈ ગયેલું તેઓના સંબંધમાં દેખવામાં આવે છે; એ મહામોહ
રાજનું શરીર અવિદ્યા રૂપ તારા જોવામાં આવ્યું હતું^૫ તે શરીર
રૂપ લાકડીને એ મહાત્માઓએ તદ્દન ભાંગી ચૂરો કરી નાંખેલ જ-
ણાય છે; મહામોહ રાજને એ મહાત્માઓએ તદ્દન પાતળો-ચેષ્ટા-
શૂન્ય કરી મૂક્યો દેખાય છે; એના મિથ્યાદર્શન નામના મંત્રીપિશા-
ચને તેમણે ખેંચીને દૂર ફેંકી દીધેલો દેખાય છે; એ મોહરાજના
પુત્ર રાગકેસરીને તેમણે તદ્દન નાશ પમાડી દીધો છે; એ મોહરાજના
બીજા પુત્ર દ્વેષગજેન્દ્રનો તેઓએ ભેદ કરી નાખ્યો હોય તેવો તે દેખાય
છે; એ મોહરાજના એક અગ્રગણ્ય સેનાની અને નાના સરખા રાજ
જેવા મહારથજને તે મહાત્માઓએ જમીનપર પટકી પાડ્યો હોય
તેમ દેખાય છે; રાગકેસરીના મંત્રી વિષયાભિલાષને તેમણે ફાડી
નાખ્યો હોય તેવો જણાય છે; એ મહામોહ રાજની મહામૂઢતા ભાર્યા
છે તેને એ મહાત્માઓએ ધક્કા મારીને કાઢી મૂકી હોય તેમ જણાય
છે; એ મોહરાજના હાસ્ય^૬ નામના સુભટને તેમણે મારી નાંખ્યો
જણાય છે; જુગુપ્સા^૭ અને અરતિ^૮ તેમણે છેદી નાંખી જણાય છે;
ભય^૯ અને શોક^{૧૦}ના તેમણે વિનાશ કરી નાખ્યો દેખાય છે; દુષ્ટાભિ-

૧ જુઓ પૃ. ૮૦૬-૭.

૨ જુઓ પૃ. ૮૦૭-૮.

૩ જુઓ પૃ. ૮૦૮-૯.

૪ જુઓ પૃ. ૮૦૯.

૫ જુઓ પૃ. ૮૧૦-૧૧.

૬ હાસ્યની ઓળખાણ માટે જુઓ પૃ. ૮૭૨.

૭ જુગુપ્સાની ઓળખાણ પૃ. ૮૭૭ માં થાય છે.

૮ અરતિની ઓળખાણ પૃ. ૮૭૪ માં થાય છે.

૯ ભયની ઓળખાણ પૃ. ૮૭૪ માં થાય છે.

૧૦ શોકની ઓળખાણ પૃ. ૮૭૫ માં થાય છે.

અંધિ વિગેરે તેમજે દર્શી નાખ્યા છે; છાકરાંનાં કુચેને (મોત કયા-
ચેને) તેઓએ દૂર નશાદી ગુણો જણાવ્યે છે; જ્ઞાનસંવરણ (જ્ઞા-
નાવરણ) વિગેરે ગ્રામ્ય અર્થનું ખરાબ સંજ્ઞાઓ છે તેમજો તે મહા-
ત્માઓએ વિનાશ કરી નાખ્યો દેખાય છે; સાત સંજ્ઞાઓમાંથી આવીના
આર વેદનીય^૧ વિગેરે સંજ્ઞાઓ રહ્ય તેમજે એ મહાત્માઓએ પોતાને
જાનુકૂળ કરી દીધેલા દોષ તેમ દેખાય છે; એ મોહસંજ્ઞાનું ચારે
પ્રકારનું^૨ સંસ્કર તેઓના સંબંધમાં જળે તદન નાશ પામી ગયેલું દોષ
તેમ દેખાય આવે છે; તેઓના આજ્ઞાચર્યા તદન સાંત થઈ ગયેલા દે-
ખાય છે, વિલાસો તેઓના સંબંધમાં ગળી ગયેલા દેખાય છે અને સર્વ
પ્રકારના વિકારો તેઓના સંબંધમાં તદન અદૃશ્ય થઈ ગયા દોષ છે.

“ બાઈ પ્રકરે તારી પાસે કેટલું વર્ણન કરું સંસ્થાપમાં હતું તો
મેં તને આગઉ કરું હતું કે ચિત્તવૃત્તિ મળા અટવીમાં સર્વ વસ્તુ
પ્રાણીઓને બાધ રૂપે ધબી જ દુઃખ દેનારી થાય છે અને પ્રાણીઓ
તેની અસરતળે અનેક પ્રકારના ત્રાસો પામ્યા કરે છે. તે સર્વ વસ્તુ-
ઓને મહાત્મા પુરૂષો આ બવચકમાં મેકા મેકાજ સમજાવ નાશ
પામેલી જુએ છે, જાણે તે વસ્તુઓ દોષ જ નહિ એમ તે મહા-
ત્માઓના સંબંધમાં બનતું જોવામાં આવે છે. ખરેખર એ મહાત્માઓ
મોટા બુદ્ધિશાળી છે! એ મહાત્માઓમાં ધ્યાનયોગ એવો બળવાન,
દોષ છે કે તેને લઈને તેઓની ચિત્તવૃત્તિ અટવી સર્વ પ્રકારના ઉપ-
દ્રવોથી રક્ષિત જણાય છે, તદન એત થઈ ગયેલી દેખાય છે અને
અનેક પ્રકારનાં રજો (જ્ઞાનાદિ) થી અરપૂર દેખાય છે. મેં જે મહા-
ત્માઓનું તારી પાસે પૂર્વે વર્ણન કર્યું તે સર્વ તપોધનો (મહાત્મા-
સાધુઓ-પ્રગતિ પામેલા વીર પુરૂષો) દેખાય છે તેમજે તું ખરાબર
ધારી ધારીને જોઈ લે.”

૧ ક્ષોભ છાકરાની જોળખાણુ પૃ. ૮૭૮ થી થાય છે.

૨ સાત સંજ્ઞાઓની જોળખાણુ પ્રકરણ ૧૮ માં પૃ. ૮૮૮ થી સાર થાય છે,
તેમાં જ્ઞાનસંવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનામના ત્રણ સંજ્ઞાઓ આવંત દૃષ્ટ છે.

૩ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને જોગ. બાકી આક્રમી મોહરાજ રજો
તેની દર્શકિત ઉપર આવી ગઈ છે.

૪ ચાર પ્રકારના બંધ સમજવા અથવા અંગત સંસ્કર, સામંતચક્ર, સામં-
તોનો પરિવાર અને મિત્ર સંજ્ઞાઓ.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

સાત્ત્વિકમાનસ પુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ.

વિવેક પર્વત દર્શન.
અપ્રમત્તત્વ શિખર.
જૈનપુર-તેના લોકો.
ચિત્તસમાધાન મંડપ.
નિઃસ્પૃહતા વેદિકા.
શુવર્ણીય સિંહાસન.

જે પ્રકર્યને બારે મળત આવી, તેની જિજ્ઞાસા વૃક્ષ થવાના પ્રસંગો વધતા ચાલ્યા, વળી એને આનંદ આવે તેવી મુંઢર વસ્તુઓ અને લોકોના દર્શન થતા લાગ્યા અને આખા જગતનું તત્ત્વ જ્ઞાનયશુ સંતોષ પુલકવા લાગ્યું. તે વખતે એને નવીન જિજ્ઞાસા થઈ એટલે એને પ્રક્રમ પરંપરા શરૂ કરી.

ચિત્તસમાધાન મંડપમાં પ્રવેશ.

પ્રકર્ય—“માતા! આપે બહુ સારું કર્યું, મારા ઉપર થયેલી દુઃખ કરી! મહાન્ત્ર પુરોહિતાં (સાધુઓનાં) દર્શન કરાવીને મારાં પાપોને આપે ખેરવી નાખ્યાં, મને ઘણું પવિત્ર કર્યો, મારા અંતઃકર્મને મોત દૂર, મારી આંખો આંતરે ખરેખરી ખાવત થઈ. આનંદ કે જે અમર મારા મગરપર દોરેલે મારા આખા શરીરને તમે દેહ કરી દીધો તો મેં જાણી! તમે મને પ્રેમપૂર્વક આવી મને એ મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે. આજે હું તેને અનુભવે બાંધી રહ્યો છું, એ મને એ મહત્ત્વ જાણવા મળે. આજે એ મને એ આવી આજવાને પ્રેમપૂર્વક દર્શાવ્યું મને.”

વિનય—“મારું પ્રકર્ય! જે જે છે, તે જે છે, તે જે છે, તે જે છે.”

માધાન^૧ નામનો મંડપ દેખાય છે, એને લેવાથી જ આંખોને ઘણી શાંતિ મળી લય છે અને એ મંડપ ઘણો જ વિશાળ દેખાય છે, વળી એ મંડપ આ જૈનપુર નગરમાં રહેનાર સર્વ લોકોને ઘણો વહાલો છે. એ મંડપને તું જો ! ખરેખર, સંતોષ રાજ એ ચિત્તસમાધાન મંડપમાં જ હોવા જોઈએ.”

પ્રકર્ષ—“મામા ! જો એમજ હોય તો આપણે એ ચિત્તસમાધાન મંડપમાં દાખલ થઈ સંતોષ રાજને જોઈએ.”

વિમર્શ—“ભલે ભાઈ ! એમ કરીએ.”

વિશાળ મંડપની લબ્ધ સ્થના.

આ પ્રમાણે વાતચીત કરી મામા ભાણેજ તે ચિત્તસમાધાન મંડપમાં યોગ્ય સ્થળેથી દાખલ થયા એટલે તેઓના લેવામાં આખો મંડપ અંદરથી આવી ગયો. એ મંડપ જોતાં જ તેમને જણાયું કે એ પોતાના પ્રભાવથી વિદ્યેય પામેલા લોકોના સંતાપને દૂર કરે તેવો સુંદર છે. એ મંડપની વચ્ચે એક ચાર મુખવાળા રાજ તેમના જોવામાં આવ્યા, તે આખા મંડપમાં રાજ્યમંડળની બરાબર વચ્ચે બેઠેલ હતા, પોતાના તેજથી તેણે અંધકારનો વિનાશ કરી નાખેલ જણાતો હતો, તેમની આસપાસ અનેક લોકો વીંટાઈને બેઠેલા જણાતા હતા, તે સત્ ચિત્ત અને આનંદને આપનાર દેખાતા હતા, એક મોટી વિશાળ^૨ વેદિકા ઉપર આવી રહેલા અત્યંત સુંદર સિંહાસન ઉપર તે રાજ બેઠેલા દેખાતા હતા. આવા મોટા રાજને સુંદર રીતે મંડપમાં બેઠેલ મામાભાણેજે જોયા. એ રાજને જોતાં પ્રકર્ષના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો, ઘણોજ હર્ષ થઈ આવ્યો અને પૂર્ણ પ્રેમ પ્રગટ થયો. તેની પ્રકૃતિ સાધારણ રીતે નવું નવું બલુવાની બાબતમાં કો-તુકવાળી હોવાને કીધે તે વખતે તેને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછી હકીકત સમજવાની ઇચ્છા તેના સ્વભાવ પ્રમાણે થઈ આવી. પછી તેણે મામાને પોતાના સંદેહો એક પછી એક પૂછવા માંડ્યા.

૧ ચિત્તસમાધાનઃ સારું ચિત્ત. નકામી કલ્પના, કુવિચર્યો, વિકળતા, વૈમ-નસ્યરદિવ રિપરંત્રાચારું પવિત્ર મન. એવા મનમાં જ સંતોષની દાજરી સંભરે છે. ચિત્તનું સમાધાન-સમતોલપણ જ્યાં થાય તેને અહીં સાચા મનરૂપ મંડપ ગણવામાં આવ્યો છે.

૨ વેદિકા, સિંહાસન, અનુકૂળ વિચરે ગાળત વિસ્તારથી આજ પ્રકરણમાં ૨૫૪ કરી છે.

સાત્ત્વિકમાનસ પુર.

તેનું સ્થાન, તેની જમીનદારી.

તેના હક્કો, તેના તાબાનાં નગરો.

કર્મપરિણામ અને શુભાશય રાજાઓ.

પ્રકર્ય—“ અહો મામા ! જે જૈનપુરનો આવો મોટો સ્વામી છે, જ્યાં આવો સારો મંડપ છે અને જ્યાં આવો સુંદર લોકો વસે છે તે નગર તો ઘણું સુંદર અને રમણીય જણાય છે. ત્યારે મામા ! જે નગર આવો સુંદર વિવેક પર્વતપર આવી રહેલું છે તે શું સર્વ દોષોથી ભરેલા ભવચક્રમાં આવેલ છે? ભવચક્રમાં તે આવો સુંદર મંડપને શી રીતે સ્થાન હોઈ શકે?”

વિમર્શ—ભાઈ ! આ વિવેક નામનો પર્વત કેવી રીતે અને કઈ જગ્યાએ આવી રહેલો છે તે સ્થાન સંબંધી હકીકત કહું તે તું ખરાબર સમજ લે. વાત એમ છે કે એ ચિત્તસમાધાન મંડપ જે વિવેક પર્વતપર આવી રહેલ છે તે ખરી રીતે તો ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં જ આવી રહેલ છે, બાકી વિદ્વાનો ઉપચાર માત્રથી એને ‘ભવચક્ર નગરમાં આવી રહેલ ગણે છે; કારણ કે અહીં સારા ઉત્તમ લોકોથી વસાયેલ એક મોટું વિસ્તારવાળું સાત્ત્વિકમાનસ નામનું અંતરંગ નગર છે, એ નગરમાં એ સુંદર વિવેકગિરિ આવેલો છે. હવે એ સાત્ત્વિકમાનસપુર ભવચક્રમાં છે અને તે સાત્ત્વિકમાનસપુરમાં વિવેક પર્વત આવેલ છે, તેથી પરસ્પર બન્નેને આધારઆધેય સંબંધ છે. ભવચક્રમાં સાત્ત્વિકપુર અને તેમાં વિવેકપર્વત હોવાને લીધે તે જૈનપુરને પણ ભવચક્રમાં આવી રહેલું ગણવામાં આવ્યું છે.”

પ્રકર્ય—“ મામા ! જે આપ કહો છો તેમ છે તો પછી આ વિવેક પર્વતના આધારભૂત આપે જે સાત્ત્વિક માનસપુર કહ્યું, એની સેવના

૧ ભવચક્ર નગર બાહ્ય છે, ચિત્તવૃત્તિ અટકવિનું સ્થાન અંતરંગમાં છે. મોઢા રાયના વર્ણનમાં પણ બન્નેનાં સ્થાનો અલગ રાખ્યાં છે તે લક્ષ્યમાં દરો. જૈનપુરનું સ્થાન ખરેખર તો અંતર દેશમાં જ છે, પણ ઉપચારથી બાહ્ય નજરે તેને બાહ્ય પ્રદેશમાં પણ ગણી શકાય એ આ હકીકતનું રહસ્ય છે.

૨ હકીકત બહુ સાદી છે. બાહ્ય અને અંતરંગ અથવા દ્રવ્ય અને ભાવ જૈનનો તત્કાલત સ્પષ્ટ યતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને દૃષ્ટિ જળવવા ખાતર ચિત્તવૃત્તિમાં જૈનપુરનું વાસ્તવિક સ્થાન છતાં તેને ભવચક્રમાં ઉપચારથી વ્યવહાર નગરે ગણવામાં આવ્યું છે. સાત્ત્વિકપુર આધાર છે અને વિવેક આધેય છે.

પ્રકરણ ૩૬] સાત્ત્વિકમાનસ પુર અને વિદ્યામણ્ડલન બારે. ૧૦૪૨

કરનાં રાજ્યોને આશ્રયોને રહેલા જે અદિરંજ કોઈ છે તે, આરિ આને મદાન વિવેક પવન કલો ને, ત્યાર પછી આરિ એ વિવેકપવનનું આશ્રમનરૂપ શિખર બનાવ્યું તે, આરિ ત્યાર પછી જે લેનપુર જ. ગુણ્યું તે, એ લેનપુરમાં ગરનારા અદિરંજ અનુભો કલા ને, ત્યારે આરિ જે આ વિનયમાધાન નામનો મહામંદપ જનરો તે, ત્યારમાં રહેલી રેદિકા બતાવી તે, એ રેદિકા ઉપર ખેડેલું શિશુમાન જગ્યાનું તે, એ શિશુમાનપર બેઠેલ આ મહાશયને આરિ જનાવ્યા તે. મતા-શાસ્ત્રની પાસે એકલ પરિચાર જનાવ્યો તે-અર્થને એ મને તરીકેન ત્યારે મન તો તદન નથીન જ છે, આ જન્મમાં રોઈ રિચા જે તે બરાબર જાણી નથી, નહન અપૂરે હરીકન છે અને એ મને જામન યલ્પી જનગુણાલયક દોષ એમ જણાય છે. તો આજ ત્યાર કૃપા કરીને એ દરેક બાબતને વધારે વિચારથી બરાબર રૂપરૂપને સમજાવે!"

વિમર્શી— "આઈ ! તને નથીન હરીકન જાણવાનું અને રામજ-વાનું યાજું કૌતુક છે અને આ રવં હરીકત ખામ સમજવા લાગ છે તો તું બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સમજ છે. આ વિવેકપવનના આ-ધારજન જે સાત્ત્વિકમાનસ નમર કહેવામાં આવ્યું છે તે વાસ્તવિક-રીતે રવં અંતરંજ રમો (જ્ઞાનાદિ મદાન મુદો) ની આજુ એવું છે. એ કે એ નમર અનેક પ્રકારના દોષોથી ભરેલા અવચકની વચ્ચે વસાવવામાં આવ્યું છે તો પણ એનું સ્વરૂપ એવું મુદર છે કે એ 'દોષોના લંબંધમાં આવતું જ નથી, અવચકમાં રહ્ય છતાં તે દોષથી મુક્ત રહે છે. વાત એમ અને છે કે અવચકનમરમાં જે કમનસીબ પ્રાણીઓ રહેલા દોષ છે તેઓ પોતાની પાસે રહેલા આ મુદર સાત્ત્વિકમાનસપુરને તેના અસલ સ્વરૂપે કદિ જોઈ શકતા જ નથી. એ આંતરબળિમાં નિર્ભજચિત્ત વિગેરે અનેક નાનાં નાનાં નમરો અને સહેરો છે તે સવં આ સાત્ત્વિકમાનસપુરના તાબામાં છે એમ તારે સમજવું અને અંત-રંજમાં આવેલા નિર્ભજચિત્ત વિગેરે પેરા નમરોની એ રાજધાની છે એમ સમજવું. તને યાદ હશે કે 'રાજસચિત્ત નમરની જમીનદારી ક-ર્મપરિણામરાજ્ય એ રાગકેસરીને આપી છે, 'તામસચિત્તની જમીનદારી દ્રેપગર્જને આપી છે અને મહામોહનો હુકમ સવંત્ર ફેલાવ્યો છે, પણ

૧ અદાથી જ. રા. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ મુદ્રિત મંપર્ક પૃ. ૧૦૧ ૨૪ પાવ છે.

૨ જુઓ પૃ. ૭૬૨.

૩ જુઓ પૃ. ૭૬૧.

એ કર્મપરિણામ મહારાજ ને સર્વનો ઉપરી મોટો રાજ છે તેણે આ સાત્ત્વિકમાનસપુરની કે તેના હાથ નીચેના નિર્મળમાનસ આદિ કોઈ પણ નગરની જમીનદારી કોઈને આપી નથી, આ નગરની જમીનદારી અને આવકનો ઉપભોગ તો તે કર્મપરિણામ રાજ પોતે જ કરે છે અને તેની આવકનો કેટલોક વિભાગ શુભાશય વિગેરે રાજ્યોને આપે છે.^૧ એને પરિણામે આ સાત્ત્વિકમાનસપુર અને તેના તાબાનાં સર્વ નગરો ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજ્યો કે તેના સેવકોનું કાંઈ ભેર ચાલતું નથી. આ સાત્ત્વિકમાનસપુર આખા જગતના સાર-ભૂત છે, એ સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી તદ્દન રહિત છે, એ સર્વ પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના આહ્વાદ ઉત્પન્ન કરે તેનું સુંદર છે અને બાહ્ય મનુષ્યોનાં મનને પોતાના તરફ હરણુ કરે તેનું છે. આવી રીતે એ સાત્ત્વિકમાનસપુર સંબંધી હકીકત ભાઈ પ્રકર્ષ ! તારી પાસે મં સંક્ષેપમાં જણાવી તે તારા લક્ષ્યમાં આવી હશે, હવે એ નગરમાં વસનારા લોકો કેવા સુંદર છે તેનું વર્ણન કરે છું તે તું લક્ષ્ય દઈને સાંભળ અને ચિત્તમાં ધારણુ કર !

સાત્ત્વિકપુરના લોકો.

“આ સાત્ત્વિકમાનસનગરમાં ને બાહ્ય લોકો વસે છે તેઓમાં શૂરવીરપણું, બળવાનપણું વિગેરે ગુણો હોય છે અને ને બહિરંગ લોકો આ સાત્ત્વિકપુરમાં આવીને વસે છે તેઓ આ નગરના માધ્યાત્મ્યને લઈને જ વિશુદ્ધાલય (દેવલોક)માં જાય છે. એ ઉપરાંત વળી ને લોકો અહીં રહેતા હોય છે તેઓની દૃષ્ટિ સન્મુખ વિવેક પર્વત આવી જાય છે, ધરણુ કે સાત્ત્વિકપુરથી તે પર્વત ઘણો જ નજીક છે અથવા બરાબર કહીએ તો સાત્ત્વિકપુરમાં જ તે આવેલો છે. હવે એ સાત્ત્વિકપુરમાં રહેનારા લોકોમાંથી ને કોઈ એ વિવેકપર્વતને દેખીને તેના ઉપર આરોહણુ કરે છે તેઓ જરૂર જૈનપુરને પ્રાપ્ત કરે છે

૧ સાત્ત્વિક મનમાં મોહ-રાગ કે દ્વેષનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તેલું નથી, કંઈ દે-હનું સ્વાં છે, પણ તે દુષ્ટ હોય છે. આ વાત આ જ પ્રકરણમાં આપણે વર્ણવેલ રૂપક કહી છે.

૨ સાત્ત્વિકપુરમાં વસનારા સર્વ લોકો જૈનધર્મ આદરનાર જ હોય છે તે નથી. આ દરમિયાન રૂપક કરવામાં પ્રકરણમાં નિરૂપણાત્મકપણું બતાવેલું છે. સાત્ત્વિકમાનસ નેત્રના પાંચ સંસ્કરણ છે અને તેને વિશુદ્ધાલયમાં (દેવલોક) લેવા જાય છે. મોટા જગા માટે દુષ્ટ સહજતા નેત્રનો. આ હકીકત કહેવાઈને નિરૂપણ છે.

અને ખરેખરા મુખના ભાજન થાય છે.^૧ આ પ્રમાણે જનવાથી પરિણામ એ થાય છે કે એક તો આ નગરના પ્રભાવથી જ તે લોકો સ્વચ્ચારે મુંદર હોય છે અને પછી વળી વિવેક પર્વતના શિખર ઉપર ચઢે એટલે (હોય છે તેથી પણ) વધારે મુંદર થાય છે. વળી આ ભવચક્રનિવાસી ગ્રાહીઓમાં જે પાપી હોય છે તેમને આ જૈનપુર એવું મુંદર લાગતું નથી, એ મુખ આપનાર છે એમ તેમને જણાતું નથી અને એની વિશિષ્ટતા તેઓના ખ્યાલમાં બરાબર આવતી નથી. જેઓ સાત્ત્વિકમાનસપુરમાં આવી એ પર્વતપર ચઢે છે તેઓને આ જૈનપુર અતિ મુંદર ભાસે છે, માટે જેઓનું ભવિષ્યમાં બહુ કષ્ટાણુ થવાનું છે અને જેઓ સન્માર્ગે ગમન કરનારા છે એવા લોકો આ સ્વાભાવિક મુંદર નગરમાં રહે છે. આવી રીતે એ સાત્ત્વિકપુરમાં વસનારા લોકો સંબંધી હકીકતનું વિવેચન તારી પાસે કર્યું. હવે એ વિવેકગિરિ સંબંધી હકીકત તને જણાવું, હું તે પણ સમજાવે.

વિવેકગિરિ.

“ભવચક્રમાં રહેનારા ગ્રાહીઓ ન્યાં મુખી આ વિવેક મહાગિરિને જોતા નથી ત્યાં મુખી જ તેઓ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોમાં સબંધતા હોય છે. જેવું એક વખત તેઓને આ વિવેકપર્વતનું દર્શન થાય છે કે તુરત જ સાર પછી તેઓની ખુદ્ધિ ભવચક્ર તરફ થતી જ નથી, ભવચક્ર ઉપર તેમને પ્રેમ પણ રહેતો નથી અને ભવચક્ર તરફ આકર્ષણ પણ થતું નથી. એવટ એ વિવેકગિરિદર્શનનું પરિણામ એ થાય છે કે તેઓ ભવચક્રને ટોલી દેઇને વિવેક પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે અને સર્વ પ્રકારના દુઃખોથી રહિત યથા અસૌકિક આનંદના ભોગવનારા થાય છે. સંપૂર્ણ આનંદ હમેશાને માટે પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ તેઓને વિવેકપર્વત ઉપર ચઢ્યા પછી દેખાય છે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે તેઓ વિવેક પર્વત ઉપર ચઢે એટલે ત્યાંથી તેઓ આખા ભવચક્ર નગરને પોતાની હથેળીમાં રહેલા પદાર્થની માફક જોઇ શકે છે. તેઓ એ પર્વત ઉપરથી બરાબર જોઇ શકે છે કે એ ભવચક્રમાં તો અનેક જનાઓ વારંવાર બન્યા જ કરે છે, એ નગર

૧ સાત્ત્વિકપુર એટલે સમ્યક્ જ્ઞાનવચર પણ કર્મનિર્જરા કરવાની પ્રવૃત્તિ. આ વાત વિમર્ય આગળ આ જ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરશે. જેઓ આગળ વધી કર્મોના નાશ કરી પ્રગતિ કરે છે તે વિવેક પ્રાપ્ત કરી કર્મોંચિ છેતી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આ ખરેખરા વિકાસક્રમ છે અને યોગદષ્ટિએ વિચારણીય છે.

અનેક દુઃખોથી ભરેલું છે. તેની પરિપાટિની રચના જોતાં તેઓને એ નગર તરફ વૈરાગ્ય આવે છે અને એ નગરથી દૂર જવાનો નિર્ણય થાય છે. એક વખતે એ ભવચક્ર ઉપર વૈરાગ્ય આવ્યો એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓને પેલા વિવેકગિરિ ઉપર પ્રેમ આવે છે, કારણ કે તેમને જણાય છે કે તેઓના વાસ્તવિક સુખતું કારણ એ મહાત્મ્ય પર્વત છે. આવા નિર્ણયને લઈને પછી તો એક ઘણી સારી વાત બને છે અને તે એ છે કે એ વિવેકપર્વતના માહાત્મ્યથી એ લોકો ભવચક્રમાં થોડો વખત રહેલાં સુધી પણ તેઓ ઘણા સુખી થાય છે, વાસ્તવિક આનંદ પામે છે અને અત્યંત ઉન્નત દશાના માર્ગપર આવી જાય છે.

અપ્રમત્તત્વ શિખર.

“ ભાઈ પ્રકર્ષ ! તારી પાસે વિવેકપર્વત સંબંધી હકીકત વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરી. હવે એ વિવેકગિરિનું મોટું શિખર અપ્રમત્તત્વ નામનું છે તે સંબંધી હકીકત તને સમજાવું છે તે ધ્યાનમાં રાખી લે. આ અપ્રમત્તત્વ શિખર સર્વ દોષોને નાશ કરનાર છે અને અંતરંગ રાજ્યમાં રહેલા સર્વ દુષ્ટ રાજાઓને મોટો ત્રાસ કરનાર થઈ પડેલું છે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે એ મહા(વિવેક)ગિરિપર ચઢેલા લોકોને ઉપદ્રવ કરવા સાફ પેલા મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ આવી ચઢે છે તો તે પર્વત ઉપરના લોકો પેલા અપ્રમત્તત્વ શિખર^૧ ઉપર ચઢીને તેઓના ઉપર એવો સખ્ત મારો ચલાવે છે કે આખરે પેલા શત્રુઓ પર્વતપરથી ગળડતા ગળડતા નીચે જમીનપર પડી જાય છે, અને તેઓના (શત્રુના) શરીરના અવયવો ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય છે, જેથી ભયમાં ને ભયમાં શિખર તરફ જોતાં જોતાં તેઓ દૂર નાસી જાય છે. આ અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના પ્રમાદ^૨ થતા જ નથી. વિવેક પર્વતપર રહેનારા પ્રાણીઓના શત્રુભૂત અંતરંગ રાજાઓને દળી નાખવા સાફ જ એને બનાવવામાં આવ્યું હોય તેમ જણાય છે. ભાઈ ! એ શિખર ઉજ્જવળ છે, ઘણું વિશાળ છે, બહુ ઊંચું છે, સર્વ લોકોને સુખ આપનારું છે અને ઘણું જ સુંદર છે.

૧ એક તો વિવેકી અને વળી પ્રમાદ રહિત એટલે એવા નશ્વત પ્રાણીઓના શત્રુઓ નાશ પામે તેમાં નવાઈ નથી. વળી હુંગરના શિખર પરથી લડનારને ધડી સગવડ સ્થાનની પણ મળે છે. આ સર્વ બાબત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ પ્રમાદઃ મદ, વિપય, કપાય, નિદ્રા અને વિકૃતિ.

જૈનપુર.

“ભાઈ! એવી રીતે ‘અપ્રમત્તત્વ’ શિખર સંબંધી હકીકત તને સંજ્ઞેપમાં કહી સંભળાવી. હવે જૈનપુર સંબંધી હકીકત તને કહી સંભળાવું છું તે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળ. આ જૈનપુર એક ઘણું ઉત્તમ નગર છે, નિરંતર આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ છે અને પુણ્ય વગરના પ્રાણીઓ ભવચક્રમાં ગમે તેટલો કાળ ભટક્યા કરે પણ તેમને ઘણું જ દુર્લભ છે, મળવું મુશ્કેલ છે, નજરે પડતું પણ અશક્ય છે; કારણ કે અનંતકાળ મુધી ભવચક્રનગરમાં રખડપટ્ટી કરતાં કરતાં (ન્યારે પ્રાણી ઓઘદષ્ટિ છોડી યોગદષ્ટિમાં આવે છે ત્યારે) તે મહા મુશ્કેલીએ સાત્ત્વિકમાનસનગરે આવે છે. ઘણાખરા તો અનેક ભવો ભવચક્રમાં કરે, પણ તેમની નજરે સાત્ત્વિકમાનસપુર આવતું જ નથી.^૧ કદાચ તેમને કોઈ વખત એવી રીતે સાત્ત્વિકમાનસપુર મળી જાય તોપણ તેઓ ત્યાં યોરો વખત રહી વળી પાછા ભવચક્રમાં ચાલ્યા જાય છે અને ત્યાં તો અનંત નગરો હોવાથી પછી તેમનો એકદમ પત્તો ખાતો નથી.^૨ એવા પ્રાણીઓ વિવેકપર્વતનાં દર્શન જ કરતા નથી. આવી રીતે પ્રાણીઓ અનેક વાર સાત્ત્વિકમાનસપુરમાં આવે, વળી ભવચક્રમાં ભટકે, વળી આવે ને જાય એમ કરતાં કરતાં કોઈ વખત તેમની નજરમાં વિવેકપર્વત આવે છે. કેટલાક પ્રાણીઓ તો પોતાની જાતના એવા રાત્રુ હોય છે કે તેઓ પોતાની નજરે આવેા મુંદર વિવેકપર્વત જુએ તો પણ અને હકીકત સમજે છતાં પણ એ મુંદર પર્વત ઉપર ચઢતા નથી અને પાછા ભવચક્રમાં ચાલ્યા જાય છે; વળી કેટલાક પ્રાણીઓ એ વિવેકપર્વતપર ચઢ્યા છતાં પણ અતિ મુંદર પરંતુ મહાદુર્લભ પેલા અપ્રમત્તત્વ શિખરને જોઈ શકતા નથી. કેટલાક એ શિખરને જુએ છે તો પણ એના

૧ સંસારપરિપાટિમાં ન્યારે પ્રાણી ધર્મેસન્મુખ થાય છે ત્યારે ઉદ્ધાં પ્રદ-
અળપરાવતમાં એની દસા મુષરટ્ટી જણાય છે તે વખતે તે યોગદષ્ટિમાં આવે
છે. આ દર્શકત “જૈન દષ્ટિએ ચેત” નામના ગ્રંથમાં વિસ્તારથી બતાવી છે તેથી
અત્ર લંબાણ નોત લખી નથી. જાતનો સાર એ છે કે વિકાસક્રમમાં ક્રમે ક્રમે સુ-
ખારો થતો જાય છે. એ પ્રાણી પ્રમત્ત થવાનો દોષ તે નિર્વાણ દશામાં દોષ
ત્યારે તેને પ્રથમ સાત્ત્વિકપુર મળે છે. ત્યાં નિર્જરા કરીને વિવેક પ્રાપ્ત કરે છે.
વિવેક વગર વધાત્વરૂપ જૈનદર્શન પ્રાપ્ત થતુ નથી.

૨ કેટલાક પ્રાણી સાત્ત્વિક માનસ મુધી આવે, પણ યોરો વિકાસ બાકી
રહે તો વળી ભવચક્રના ફાંસમાં પડી જાય છે.

ઉપર ચઢવાની મહેનત લેતા નથી અને આજસ કરીને ભવચક્રમાં જ આનંદ માની બેસે છે. પર્વતપર અને તેના શિખરપર ચઢવામાં મહેનત પડે તે ભયથી તેઓ ભવચક્રનાં દુઃખમાં આનંદ માની જમીન પર જ પડ્યા રહે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ આ મનોહર અપ્રમત્તવ શિખર ઉપર ચઢી જાય છે તેઓ ત્યાર પછી જૈનપુરને જુએ છે, બાકી એ જૈનપુરના દર્શન કરાવે તેવી સામગ્રીઓ મળવી ભવચક્રમાં ઘણી જ દુર્લભ છે. એવી સામગ્રી ભવચક્રનગરમાં છે જ નહિ એવું કાંઈ નથી, પણ મળવી ઘણી મુશ્કેલ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મેં તને અગાઉથી જ કહ્યું છે કે ભવચક્રમાં ફરનારા પ્રાણીઓને એ અત્યંત સુંદર અને સતત આનંદ આપનાર જૈનપુર મળવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે. એ જૈનપુર અનેક સુંદર રત્નસમૃદ્ધોથી ભરપૂર છે, એ સર્વ પ્રકારના સુખોની ખાણ છે, અને આખી દુનિયામાં સારભૂત વસ્તુઓ હોય તેના પણ સાર જેવું એ નગર છે.

જૈનપુરના લોકો.

આવી રીતે સંક્ષેપમાં તારી પાસે જૈનપુરનું વર્ણન કરી અતાવ્યું હવે એ જૈનપુરમાં રહેનારા લોકો કેવા છે તેની હકીકત તને કહું છું તે તું લક્ષ્યમાં રાખી લે. આ જૈનપુરમાં રહેનારા સજ્જન લોકો નિરંતર આનંદમાં મહાત્યા કરે છે, તેઓ સર્વ પ્રકારની બાધા પીડાથી રહિત થયેલા હોય છે અને એમ હોવાનું કારણ એ નગરનો જ પ્રભાવ છે. તેઓએ સર્વેએ નિર્વૃત્તિ (મોક્ષ)નગરીએ જવાનો નિર્ણય કરેલો હોય છે અને તેને માટે તેઓ નિરંતર પ્રયાણ કરી રહ્યા છે અને પ્રયાણ કરતાં-મુસાફરી કરતાં વચ્ચે વચ્ચે વળી તેઓ કોઈ જગ્યાએ મુકામ પણ કરે છે. એવી રીતે તેઓ મુકામ કરે ત્યારે પણ વિષ્ણુધાલયમાં આનંદ ભોગવે છે અને જ્ઞાનયુક્ત હોવાથી ત્યાં પણ મોક્ષનો માર્ગ સરળ કરતા જાય છે. એ લોકોને પણ મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ તો છે જ, પણ તેઓનાં શક્તિ બળ અને ધીરજ જોઈને ભયથી તે શત્રુઓ દૂર નાસી જાય છે અને એમનાથી (જૈનોથી) દૂર જ તેઓ ફર્યા કરે છે.”

પ્રકર્ષ—“મામા ! આપ કહો છો તેવું તો તદ્દન લાગતું નથી, કારણ કે ભવચક્રના લોકો જેવી રીતે મહામોહ વિગેરેમાં આસક્ત થયેલા દેખાતા હતા તેમ આ જૈનપુરના લોકો પણ મહામોહ વિગેરે આંતર શત્રુઓમાં આસક્ત જણાય છે; કારણ કે આ જૈન લોકો પણ સર્વ કાર્યો કરતાં જણાય છે; જેમકે એ ભવચક્રના લોકો

“અન્ય મુંદર શબ્દાદિ વિષયો ઉપર ‘મૂર્છા’ રાખે છે તેમ આ (જૈન)
 “લોકો પણ ભગવાનના ભિન્ન ઉપર મૂર્છા રાખે છે; ભવચક્રના લોકો
 “જેમ ધનવિગેરે બાહ્ય પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તેમ આ જૈન
 “લોકો સ્વાધ્યાય-અભ્યાસ કરવા ઉપર પ્રીતિ રાખે છે; ભવચક્રના
 “લોકો જેમ પોતાનાં સાંસારિક સગાં કે પુત્રાદિ ઉપર રોદ રાખે છે
 “તેમ આ જૈનપુરના લોકો પોતાના સ્વધર્મ (સાધર્મી) બંધુઓ
 “ઉપર ઘણો એક રાખે છે; ભવચક્રના લોકો જેમ પ્રપંચ વિગેરે
 “કરી પ્રસન્ન થાય છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ મુંદર ધર્માનુષાનો
 “કરવાથી રાહ થાય છે; ભવચક્રના લોકો પોતાના સગા પ્રેમી કે
 “સંબંધીને જોઈને જેમ સંતોષ પામે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ
 “પોતાના શુદ્ધમહારાજને જોઈને સંતોષ પામે છે; ઇચ્છિત વસ્તુની
 “પ્રાપ્તિ થતાં જેમ સંસારીઓને હર્ષ થઈ આવે છે તેમ આ જૈનોને
 “પણ સાચી હકીકત પ્રાપ્તિ પાપ-સમન્વય સારે એટલે જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં
 “આનંદ થાય છે; ભવચક્રનિવાસીઓ જેમ વિરોધી શત્રુ કે ઉલટા
 “ભાવોને જોઈ તે ઉપર દ્રેષ કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ પો-
 “તાનાં મતોમાં કાંઈ દૂષણ (અતિચાર) આવી જાય તો તેમાં
 “દૂષણો ઉપર દ્રેષ કરે છે; જેમ ભવચક્રના મનુષ્યો પોતાની આજ્ઞાને
 “લોપ કરનારા ઉપર ક્રોધ કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ ને પ્રાણીઓ
 “‘સમાચારી’ના લોપ કરે એટલે ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞાને લોપ કરે
 “તેમના ઉપર ક્રોધ કરે છે; જેમ સંસારી પ્રાણીઓ પોતાના વિરો-
 “ધીઓ ઉપર રોષ કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ શાસ્ત્ર(જૈન
 “પ્રવચન)ના વિરોધીઓ ઉપર રોષ કરે છે; પોતાને વિશ્વાસયોગ્ય
 “અનુકૂળ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થતાં જેમ ભવચક્રના પ્રાણીઓ મદ કરે
 “છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ પોતાનાં કર્મની નિર્જરામાં^૩ મદ કરે છે;
 “સંસારી પ્રાણીઓ પોતાની ઉત્તમ જાતિ, કુળ, બળ વિગેરે અનેક
 “બાબતમાં અહંકાર (અભિમાન) કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ પોતે
 “ને ને બાબતની પ્રતિજ્ઞા (બાધા, નિયમ) લીધેલ હોય તેના નિ-

૧ અર્થાથી ઉપરથી વિરોધ થયું અંદર મ્લેષ છે. પ્રસરત અપ્રસરત બાવ જતાવવા મુંદર ચર્ચા કરી છે. અર્થ જરા વિચારવાથી જરાબર સમન્વય જાય તેવો છે.

૨ સમાચારી: સાધુના આચાર ગ્રંથને ‘સમાચારી’ કહેવામાં આવે છે. સમાચારી લોપની એટલે એ ગ્રંથમાં જણાવેલ આચારથી ઉલટા ચાલવું.

૩ નિર્જરા: લોગવ્યા વગર કર્મને આત્મપ્રદેશથી વપદારા ખેરવી નાખવાં તેને ‘નિર્જરા’ કહેવામાં આવે છે.

“ વાંહ કરવા માટે મનમાં અભિમાન^૧ લાવે છે; ભવચક્રનિવાસી જેમ
 “ અન્ય ઉપર આધાર વિશ્વાસ રાખે છે, પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં ખીનની
 “ સહાય ઉપર મદાર ધાંધે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ પરીપક્ષો
 “ ઉપર (અન્યની સહાય વિના પ્રસન્ન ચિત્તથી પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને સહન
 “ કરવા) પોતાની સાધ્યપ્રાપ્તિનો આધાર રાખે છે; સંસારી પ્રાણીઓ
 “ પોતાના નિર્બળ વિરોધી તરફ અનાદર કરે છે અથવા તેને ભેંદને
 “ કોઇક હાંસી કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ ઉપર કોઇ પ્રકારના
 “ દેવકૃત ઉપદ્રવો થાય છે તો તેના તરફ તેઓ તદ્દન બેદરકારીવાળા
 “ રહે છે અથવા તેમને કાંઇક હાંસીની દૃષ્ટિથી જુએ છે; સંસારી
 “ પ્રાણીઓ જેમ પોતાની એય છુપાવે છે તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ
 “ પણ જૈનશાસનની મહીનતા થાય-હલકાઇ જણાય એવી બાબતોને
 “ છુપાવી દે છે; સામાન્ય સર્વ પ્રાણીઓ જેમ ખીન નિર્દોષ પ્રાણીઓને
 “ છેતરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસી જનો પોતાની ધુતારી ઇંદ્રિયોને
 “ વારંવાર છેતરે છે, ઇંદ્રિયોને આત્મદ્રોહના માર્ગે જતી અટકાવી
 “ આત્મસાધનના માર્ગમાં ભેડે છે; પ્રાકૃત સર્વ પ્રાણીઓ જેમ
 “ (ધનસંપત્તિ મેળવવાનો કે કીર્તિપ્રાપ્તિ કરવાનો) લોભ રાખે છે
 “ તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ તપસ્યા કરવાનો તથા ચારિત્ર પાલન કર-
 “ વાનો લોભ રાખે છે; સાધારણ સર્વ પ્રાણીઓ શારીરિક સુખનાં
 “ સાધનોની બાબતોમાં અત્યંત આસક્ત થઇ જાય છે તેમ એ
 “ જૈનલોકો મહાપુરુષોનું વૈયાવચ્ચ^૨ કરવામાં આસક્ત થઇ જાય
 “ છે; સંસારી પ્રાણીઓ જેમ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનું રક્ષણ કરે છે
 “ તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ સુંદર ધ્યાનયોગની સારી રીતે રક્ષા કરે
 “ છે; સંસારી પ્રાણીઓ જેમ પરદ્રવ્યાદિ અનેક બાબતોની તૃષ્ણા કરે
 “ છે, મેળવવાનો લોભ રાખે છે તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ પરોપકાર
 “ કરવાની બાબતમાં તૃષ્ણા રાખે છે; સંસારી પ્રાણીઓ સ્વાર્થવશ
 “ થઇ અનેક જીવોનો વિનાશ કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ પ્ર-
 “ માદ (મધ-વિષય-કપાય-વિકથા અને નિદ્રા) રૂપ ચોરોનો વિનાશ

૧ આ સામાન્ય વચન જણાય છે. પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થતાં આનંદ થાય છે એ જ આશય અત્ર હોવો જોઇએ.

૨ પરીપક્ષઃ ક્ષુધા, તૃષ્ણા આદિ બાવીસ પરીપક્ષો છે. જુઓ નવતત્ત્વમાં સં-
 યમ તત્ત્વ. એથી કર્મ આવતાં અટકી પડે છે. સાધુઓ સર્વ પરીપક્ષો સહન કરે છે.

૩ વૈયાવચ્ચઃ વડીલોની સેવા કરવી, તેમની ચાકરી ઉઠાવવી, તેમની મા-
 વનત કરવી વિગેરે.

“ કરે છે; સંસારી પ્રાણીઓ અનેક બાબતોમાં ભય પામ્યા કરે છે
 “ તેમ આ જૈનપુરવાસી પ્રાણીઓ ભવચક્રમાં જમણ કરવાની
 “ બાબતથી વારંવાર ભય પામ્યા કરે છે; જેમ સંસારી પ્રાણીઓને
 “ અનેક ખરાબ પદાર્થો જોતાં કે જોદી આજઁગુનો સંગ થતાં તે તરફ
 “ જુગુપ્સા થાય છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓને પણ ખરાબ રીતીઓ
 “ ચાલનારની બાબતમાં જુગુપ્સા થાય છે; જેમ ભવચક્રના ભવા-
 “ બિનંદી લોકો અનેક ભવજમણની બાબતમાં રમણ કરે છે તેમ
 “ આ જૈનપુરવાસીઓ પણ નિર્વૃત્તિનગરીને માર્ગે રમણ કરે છે;
 “ વ્યવહાર માણસો જેમ મૂર્ખ મનુષ્યોની મૂર્ખતાની હાંસી કરે છે,
 “ મનક કરે છે, તેમ જો જોના વિષયગુપ્ત ભોગવનારાઓને જોઇને
 “ તેના તરફ હસે છે; સંસારી પ્રાણીઓ પોતાને અત્રિય વસ્તુના
 “ સંયોગમાં ઉદ્દેશ પામે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ આચારની
 “ બાબતમાં શિયિજતા જોઇને ઉદ્દેશ પામે છે; સાધારણ પ્રાણીઓ
 “ જેમ ત્રિય પદાર્થના વિયોગમાં દીલગીરિ (શોક) કરે છે તેમ આ
 “ જૈનપુરવાસીઓ ભૂતકાળમાં થયેલા પોતાના ખરાબ ચરિત્રને પાદ
 “ કરીને મનમાં વારંવાર શોચ કરે છે, પશ્ચાત્તાપ કરે છે, દીલગીર
 “ થાય છે; ભવચક્રના લોકો ખીજના દુરાચાર તરફ તિરસ્કાર બતાવે
 “ છે તેમ જો જૈનપુરવાસીઓ પોતાના ઉત્તમ વર્તનમાં કોઇ વખત
 “ રખણના (ભૂત) થતી જોઇ પોતાને ધિકારે છે એટલે તે બાબતને
 “ ખરાબ માને છે; સંસારી પ્રાણીઓ જેમ લોકોની કે લોકોનાં કાર્યોની
 “ નિંદા કરે છે તેમ જો જૈનપુરવાસી લોકો પૂર્વે પોતાનો ભવચક્રમાં નિવાસ
 “ થયેલો છે તે બાબતની વારંવાર નિંદા કરતા જણાય છે; સંસારી જીવો
 “ જેમ મુંદર યુવતિની પ્રાર્થના કરે છે, તેને રાજી રાખવા તેને પૂજે છે, તેમ
 “ જૈનપુરવાસીઓ તીર્થંકર મહારાજની આસાદ્ય યુવાન સ્ત્રીની આરાધના
 “ કરે છે; સંસારી પ્રાણીઓ જેમ મુંદર લલનાની સેવના કરે છે તેમ જો
 “ જૈનપુરવાસીઓ બે પ્રકારની શિક્ષાદ્ય લલનાની સેવા ઉઠાવે છે.

“ આવી રીતે મામા ! તમે જોશો કે સંસારી જીવોમાં ભવચક્ર-
 નિવાસીઓમાં મૂર્છા, રંજન, એક, પ્રેમ, સંતોષ, હર્ષ, ક્રોધ, રોષ,
 આનંદ, અહંકાર, વિશ્વાસ, વિરમય, ગુહતા, વંચન, લોભ, મૃદ્ધિ, રક્ષા,

૧ ભય સાત પ્રકાર છે: ૧ ઇદ્વેશક ભય, ૨ પરલેશક ભય, ૩ આદાન ભય,
 ૪ અકરમાત્ ભય, ૫ અપચય ભય, ૬ આજીવિકા ભય. ૭ મરણ ભય. મનુષ્યને
 મનુષ્યથી ભય તે ઇદ્વેશક ભય અને મનુષ્યને દેવવિરોધને ભય તે પરલેશક ભય.

૨ શિક્ષા: અભ્યાસ. તે બે પ્રકાર છે:—૧ મદલશિક્ષા, ૨ આસેવના
 શિક્ષા. ૧ મદલ શિક્ષા: પ્રવિદિન સૂત્ર અને અર્થનું વિધિપૂર્વક મદલ કરવું તે,
 ૨ આસેવના શિક્ષા: પ્રવિદિન વિધિપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે.

હોય છે અને બહુ શ્રેષ્ઠ માણસો હોય છે, તેઓ સંબંધી હકીકત તને કહી સંભળાવી. હવે એ વિવેકગિરિના સદરહુ શિખરપર આવેલા ચિત્તસમાધાન મંડપ સંબંધી હકીકત તને કહી સંભળાવું તે તું ધ્યાન દઇને સાંભળ:—

ચિત્તસમાધાન મંડપ.^૧

“એ મંડપમાં એવી શક્તિ છે કે જ્યારે એ પ્રાણીને મળી જાય છે ત્યારે તે પોતાના વીરેથી પ્રાણીને ઘણું સુખ આપે છે. ત્રણ જગતના બંધુ આ મહાશબ્દને બેસવા સારૂ એ મંડપ સદાએ ખનાવી રાખ્યો છે. (આ હકીકત કહેતી વખતે સિંહાસનપર બેઠેલા ચતુર્ભુજ નૃપતિ તરફ આંગળી બતાવીને વિમરો હકીકત આગળ ચલાવે છે.) જ્યાં મુધી આ ચિત્તસમાધાન મંડપ પ્રાણીને મળતો નથી ત્યાં મુધી આખા ભવચક્રનગરમાં મુખની ગંધ પણ પ્રાણીને આવતી નથી;

નિઃસ્પૃહતા વેદિકા.^૨

“ભાઈ પ્રકર્યં! આવી રીતે તારી પાસે ચિત્તસમાધાન મંડપની વાત ટુંકામાં કરી. હવે તારી પાસે નિઃસ્પૃહતા નામની તે મંડપના મધ્યમાં ગોઠવેલી વેદિકા સંબંધી હકીકત કહું તે સાંભળ. જે લોકો આ નિઃસ્પૃહતા નામની વેદિકાને વારંવાર સ્મરણમાં રાખ્યા કરે છે, યાદ કરે છે, તેમને શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયના ભોગો તો તદ્દન ઝેર જેવા લાગે છે, તેમને એ ભોગોમાં કોઈ જાતનો રસ આવતો નથી અને એમાં આનંદ પણ પડતો નથી. તેઓનું મન એવા ભોગો ઉપર જરા પણ લાગતું જ નથી અને તેથી તેઓએ જે કર્યો અગાઉ એકલાં કરેલાં હોય છે તે એાં યતાં જાય છે, ક્ષય પામતાં જાય છે અને એવી રીતે કર્મરૂપ કચેરો જવાને લીધે તેઓ મેલ વમરના ધંધે સસારમાં રહે છે, પણ તેમને ભવચક્ર ઉપર પ્રેમ હોતો નથી, તેનાથી કંટાળીને

૧ ચિત્તસમાધાન મંડપ: મનની સમતા, આવેશમાં આવી જવાને સર્વથા અસંભવ. સર્વ સુખનો આધાર મનની સમતા ઉપર છે એ દરેકજના અનુસવનો વિષય છે. આ મંડપની સાથે મદામાદ શબ્દનો ચિત્તવિલેપ મંડપ સરખાવો. તેના વર્ણન મઠિ જુઓ ૫. ૮૦૭-૮.

૨ નિઃસ્પૃહતા: કોઈ પણ પ્રકારની સ્પૃહા-ઈચ્છા નહિ. નિર્મમત્વવાદ. જુઓ શ્લોકોપર નિઃસ્પૃહતા અર્થ દુનિયામાં જે લગાણ થાય છે તે આશા અને સ્પૃહાને જ આજારી છે. એવાર સ્પૃહા નીકળે ત્યારે એકે કાંઈ સીધું, તિથા સ્પૃહ અને પ્રદાન બતાવવરતનું થાય છે. આ નિઃસ્પૃહતાવેદિકા સદા મદામાદને બેસાડી લખ્યું વેદિકા સરખાવવા કાચ છે. તેના વર્ણન મઠિ જુઓ ૫. ૮૦૮.

જ અહીં રહે છે. જે ભાગ્યવાન પ્રાણીઓનાં મનમાં એ નિઃસ્પૃહતા વેદિકા વસી ગઈ હોય છે તેમને પછી દેવતાઓની દરકાર નથી, ઈશ્વર પ્રયોજન નથી, રાજની ગુશામત નથી અને કોઈની પણ આશિષાળ કે દરકાર નથી. એ વેદિકાને પણ વિધાતાએ આ સુંદર મહારાજને એસવા માટે જ બનાવી છે.

જીવવીર્ય સિંહાસન^૧.

“ એવી રીતે ચિત્તસમાધાન મંડપમાં મૂકેલી નિઃસ્પૃહતા નામની વેદિકાનું તારી પાસે વર્ણન કરી બતાવ્યું. એ વેદિકા ઉપર જીવવીર્ય નામનું સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું છે તેની હકીકત તને હવે કહી સંભળાવું છું. જે પ્રાણીઓનાં મનમાં આ જીવવીર્યની સ્ફુરણા થઈ આવે છે તેમને સુખનો જ અનુભવ થાય છે, તેવાઓને પછી દુઃખનો પ્રસંગ પડવાનું કંઈ કારણ રહેતું જ નથી. એ આસન ઉપર બેઠેલા આ રાજ ઘણા જ સુંદર અને તેજસ્વી શરીરવાળા છે, એમના ચાર સુંદર મુખ છે, એ સર્વ જગતના બંધુ અને સર્વને અત્યંત આનંદ આપનાર છે, એ રાજનો જે આ બહુ સુંદર પરિવાર દેખાય છે, તથા એ રાજનું જે આ સુંદર મહાન રાજ્ય તેની સંપત્તિ, તેનું મહત્ત્વ અને તેજ દેખાય છે તે સર્વનું કારણ આ જીવવીર્ય સિંહાસન છે. એ સિંહાસન સંબંધી તને કેટલી વાત કહું? હુંકામાં કહું તો અહીં જે આ સાત્ત્વિકમાનસપુર દેખાય છે, તેમાં રહેનારા લોકો દેખાય છે, વિવેકપર્વત દેખાય છે, તેનું અપ્રમત્તત્ત્વ શિખર દેખાય છે, તેમાં જૈનપુર દેખાય છે, તેમાં રહેનારા લોકો દેખાય છે, આ મંડપ દેખાય છે અને વેદિકા દેખાય છે, વળી પોતાના સૈન્ય સાથે આ મહાન રાજ પણ અહીં દેખાય છે, તેમજ આખા ભુવનમાં સર્વથી સુંદર મનોરાજ્ય અહીં દેખાય છે તે સર્વ એ જીવવીર્ય^૨ સિંહાસનનો પ્રતાપ છે એમ તારે સમજવું. હકીકત એવી છે કે આ જીવવીર્ય નામનું સિંહાસન અહીં ન હોય તો આ આખા મંડપ ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજ્યો ચડાઈ લઈ આવે

૧ જીવવીર્ય: પ્રાણી પોતાની શક્તિ ફેરવે ત્યારે જ ખરો વિકાસ કરી શકે છે. આ જીવવીર્ય સિંહાસન સાથે મોહરાજનું વિપર્યાસ સિંહાસન સરખાવવું. એની હકીકત માટે જુઓ પૃ. ૮૦૯.

૨ પ્રાણીમાં શક્તિ તો અનંત છે, પણ તેનો ઉપયોગ ન કરે, એસી રહે અથવા વિલાવમાં પડી જાય તો આખું મનોરાજ્ય અપ્રસસ્ત મહામોહના કબજામાં પડી જાય છે. તેટલા માટે પ્રાણીએ વીર્યસ્ફુરણ કરવાની જરૂર છે. એના ઉપર ચિત્તની સમાધાનીનો અને મનોવિકારના નિગ્રહનો આધાર રહે છે.

હે અને જોન જોતામાં મરંને લાગી દે છે અને આ મંદપમાં જો હવ-
થીયે શિદ્ધાનનની બરાબર સ્થાપના કરેલી દોષ છે તેના પેલા મહામોહ
વિગેરે (અપ્રગત્ય) રાજ્યોમાં આ મંદપમાં પેલી પલ્લુ રાજના નથી;
અને ન-સ પ્રકરે! કોઈ વખત મહામોહ વિગેરે રાજ્યોમાં આ મંદપને
નિરૂપકાર કરે છે ત્યારે હવથીયેના પ્રબાવથી તે પોતાનો વરાખર
દેખાવ આપે છે અને પોતાની દયાની સ્થાપિત કરે છે. જ્યાં મુખી
આ હવથીયે શિદ્ધાનન આદી બરાબર પ્રકાશિત દોષ છે ત્યાં મુખી જ
પલ્લુ સંવેતાભદ્ર સ્થિત દેખાવ છે; તરે પછી વર્તુલમાં આવમે તે
રાજ પામુ ત્યાં મુખી જ દેખાવ છે; રાજનું લક્ષર પણ ત્યાં મુખી જ
જોવામાં આવે છે; આજો વિવેકજિરિ અને જૈનપુરની તાજરી પણ
એ હવથીયે શિદ્ધાનનપર આધાર રાખે છે. આવી રીતે બાહ્ય પ્રકરે!
તારી પામે હવથીયે શિદ્ધાનન સંબંધી વાત કરી. તરે એ શિદ્ધાનનપર
બેઠેલા રાજ અને તેના પરિવારનું વર્તુન તારી પામે કરી સંબંધાનું હું
તે બરાબર લક્ષ્ય દઈને સાંભળ.”

પ્રકરે તત્ત્વચિંતન.

પ્રકરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મામાએ જે વાત કરી
તેના બાવાર્યે. મારા મનમાં આવી રીતે રહ્યું છે—મામાએ પ્રથમ
સાત્ત્વિકમાનસપુરનું વર્તુન કર્યું તે અક્ષમ નિર્જરાની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન
થયેલ જ્ઞાનવગરનું (મિથ્યાદષ્ટિ) પ્રાણીનું વીર્ય જળાય છે એટલે નદીમાં
જેમ ઘડાતાં ઘડાતાં પથ્થર ગોળ થતો જાય તેમ કુટાતા પીટાતા
પ્રાણીને અક્ષમ નિર્જરા થઈ જાય છે, આત્મપ્રદેશથી કમો છૂટી જાય
છે, પરંતુ તે વખતે તેને યોગ્ય અયોગ્યની વર્તેચળ કરનાર વિશુદ્ધ
જ્ઞાન હોતું નથી. સાધારણ રીતે આણુ ઓથ દશા મૂકી દઈ પ્રાણી
ધર્મની સન્મુખ થાય ત્યારે એ દશા હોય છે. એવા સાત્ત્વિકપુરમાં
રહેનારા જે લોકો બતાવવામાં આવ્યા છે તે એવા વિશુદ્ધ જ્ઞાનવગર
પણ સાત્ત્વિકમનને લઈને વિષુદ્ધાલયમાં (દેવલોકમાં) જાય છે. ત્યાર
પછી જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત જાણ્યા વગર માત્ર કર્મની નિર્જરાથી પ્રા-
ણીને એવી બુદ્ધિ થઈ આવે છે કે પોતે ધન સ્ત્રી પુત્ર સારીર અને
સર્વથી તદ્દન જૂદા છે, પોતાને વાસ્તવિક રીતે એ ધન પુત્ર કે ધર-
બાર સાથે કોઈ સંબંધ નથી; વળી તેને એમ પણ જણાય છે કે
મહામોહ વિગેરે રાજ્યોમાં ઘણા દુષ્ટ છે, મહા બંધકર છે, ખરેખરા

૧ ચાર તરફ દારવાણું ધર-અહીં તે ચિત્તમાધાન મંડપ માટે વપરાયેલ જણાય છે.

દુશ્મન છે-આવા પ્રકારના અવલોકનદ્વારા બુદ્ધિ થઇ આવે છે તેને વિવેક કહેવામાં આવે છે. આવા પ્રકારનો વિવેક આવવાથી કેટલાક પ્રાણીઓના દોષો ઓછા થઇ જાય છે, કારણ કે વિવેકને લીધે કપાચો પાછા હઠી જાય છે; એવા પ્રાણીઓમાં જે અપ્રમાદીપણું આવે તેને શિખર કહેવામાં આવ્યું હોય તેમ જણાય છે. સાર પછી તે શિખર ઉપર જૈનપુર કહેવામાં આવ્યું તે (સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ) ચાર પ્રકારના સંઘવિભાગમાં વસનારાઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર દ્વાદશાંગી રૂપ જૈન પ્રવચન જણાય છે. એ નગરમાં રહેનારા લોકો સાર પછી બતાવવામાં આવ્યા તે ઉપર જણાવેલા સર્વ ગુણોથી ભૂષિત થયેલા અને તે દ્વાદશ અંગોમાં દશવિધી આશાને અમલમાં મૂકનારા ચાર પ્રકારના સંઘના લોકો સમજાય છે. સાર પછી એ જૈનપુરમાં ચિત્તસમાધાન મંડપ બતાવવામાં આવ્યો છે તે સર્વના સાર જેવો છે, કારણ કે એ નગરની ખરેખરી શોભા એમાં રહેલા એ મંડપને લઇને જ છે. સાર પછી (નિઃસ્પૃહતા) વેદિકાનું વર્ણન કર્યું, તેના પર (જીવનીય) સિંહાસનનું વર્ણન કર્યું. તે પ્રગટ રાજદોમાં કહેવામાં આવ્યું છે જેથી તુરત સમજી શકાય એવું છે. વળી મને આ સર્વ હકીકત ભાવાર્થ સાથે સમજાઇ છે તો હવે રાજા અને તેના સૈન્ય સંબંધી હકીકત પણ સમજી શકીશ એમાં જરા પણ સંશય નેવું નથી. આટલી હકીકત પોતાને સમજાઇ ગઇ તેથી પ્રકર્ષ પોતાના મનમાં બહુ રાજ થયો.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ચારિત્રધર્મરાજ.

જે પ્રકર્ષના આનંદનો પાર નહોતો. સાત્ત્વિકમાનસ-પુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ અને તેમાં આવેલી વેદિકા અને સિંહાસનના તત્ત્વચિત્રવનમાં એ પડી ગયો. એ ચિત્રવનમાં તેને બહુ માધુર્ય પ્રાપ્ત થતું હતું અને એવા જીવનીય સિંહાસનપર બેઠેલા રાજાનું વર્ણન સાંભળવા એની આનુરતા વધી પડી.

૧ જૈન ધર્મના મૂળસિદ્ધાન્તો, આચાર્યશાસ્ત્રિ દ્વાદશાંગીમાં પ્રત્યક્ષમાં જ દર્શાવે છે.

અનુમુખ રાજાધિરાજ.

પ્રકર્યનું તત્ત્વચિતવન પૂર થતાં તેણે મામાને રાજનું વર્ણન કરવા વિનંતિ કરી એટલે બુદ્ધિદેવીના ભાઈએ વાર્તા આગળ ચલાવી.

“ભાઈ પ્રકર્ય! આ રાજા જે અહીં દેખવામાં આવે છે તે લોકોમાં ચારિત્રધર્મના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે; તે રાજા જાતે ઘણો સારો ભણે અને આનંદ આપનાર છે, એ રાજામાં અનંત શક્તિ છે, તે જગતનું હિત કરવામાં ઘણો તત્પર છે, તેનો ભંડાર ભરપૂર છે, તેની રાજ કરવાની પદ્ધતિ પણ સાધનથી ભરપૂર છે, તે વિચારપૂર્વક સમજવા યોગ્ય છે, તે સર્વ ગુણોની ખાણ છે અને જાહુ જાણીતો છે. એ રાજાને તું ભરાબર ધારી ધારીને જોઈ લે. એનાં ચાર મુખ દેખાય છે. એ ચારે મુખનાં નામ ક્યાં ક્યાં છે અને તેઓની શક્તિ કેટલી છે તે હું હવે તને કહું છું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. એ ચારે મુખને અનુક્રમે ૧ દાન ૨ શીલ ૩ તપ ૪ ભાવ કહેવામાં આવે છે. હવે એ ચારે મુખોનું કાર્ય તને કહી સંભળાવું.

૧. દાનમુખ. “એ ચારમાં પેહલું દાનમુખ છે. એ મોહરાજાને નાશ કરવા માટે જૈનપુરમાં વસતા પાત્રોમાં સત્ય જ્ઞાનનો ફેલાવો કરે છે અને આખા જગતને ઘણું જ વહાલું લાગે તેવું અભય^૧ સર્વત્ર ફેલાવે છે. વળી તેજ મુખ કહે છે કે જે પ્રાણીઓ વિશુદ્ધ ધર્મના આધારભૂત શરીરને સહાય કરનાર હોય તેઓને જરૂરી વસ્ત્ર પાત્ર આહાર વિગેરે ઉપયોગી ચીજો આપો.^૨ વળી હૃદયમાં દયા આવવાથી^૩ કોઈ ગરીબ દુઃખીને અથવા આંધળા પાંગળા અથવા શરીરની ખોટવાળાને અથવા દીનને આહારવિગેરે આપવાની ખાખ-તમાં આ દાનમુખ નિષેધ કરતું નથી. બાકી કેટલાક લોકો

૧ જ્ઞાનદાનનો આ વિષય છે.

૨ અભય: ભયરહિતપણું, કોઈના નાશ, ખૂન કે મરણ ન થાય, છપન વધે તેને અભય કહેવામાં આવે છે. આ અભયદાન પ્રથમ યત્નમાં મુખ્ય કાર્ય બને છે.

૩ સુપાત્ર. યોગ્ય પ્રાણીને જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી તે સુપાત્રદાન છે. તેમાં શાજમલની વરણનો સમાવેશ થતો નથી. આ ત્રીજો દાનનો પ્રકાર છે.

૪ ચોષા પ્રકારના દાનને અનુકંપાદાન કહે છે. કોઈને જોઈને દયા આવવાથી વરતુ આપવી તેનો અર્થ સમાવેશ થાય છે.

‘ગાયનું દાન આપવાની વાતો કહે છે, ઘોડાનું દાન કરવા સમન્તવે છે, જમીન દાનમાં આપે છે અથવા સોનું આપે છે અને એવા અનેક પ્રકારના દાન આપવાનું કહે છે, પણ એવા પ્રકારના દાનથી કોઈ પ્રકારનો શુભ થતો ન હોવાને લીધે આ દાનમુખ એવા પ્રકારના દાનને પસંદ કરતું નથી. આ દાનમુખ મુંદર આશયને કરનાર છે તથા આ-ગ્રહને મૂકાવી દેનાર છે અને દુનિયા ઉપર દયા ફેલાવી બંધુભાવનો વિસ્તાર કરનાર છે. આવી રીતે દાન નામના પ્રથમ મુખનું તારી પાસે વર્ણન કર્યું. હવે ત્યાર પછી એ ચારિત્રધર્મરાજનું શીલ નામનું બીજું મુખ છે તેની હકીકત કહી સંભળાવું તે સમજી લે.

૨ શીલમુખ. “ જૈનપુરમાં જે સાધુ લોકો વસે છે તેઓ સર્વે આ શીલમુખ નામનું ચારિત્રરાજનું મુખ જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે કરે છે. આ શીલમુખ સાધુઓને અઢાર હજાર (૧૮૦૦૦) નિયમો^૧ બતાવે છે તે સર્વને તે મહાત્માઓ દરરોજ અમલમાં મૂકે છે અને આ શીલ-

૧ આ દાનનો પ્રકાર અપ્રશસ્ત છે. દાનમાં ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્ર ત્રણ બાબતની શુદ્ધિ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ન્યાય માર્ગથી ઉપાર્જન થયેલ દ્રવ્ય, આશંસા રહિત ઉમંગી ચિત્ત અને દાન ગ્રહણ કરનાર સદાચારી વ્રતધારી નિર્મમ નિરાંત્રી પાત્ર એ ત્રણ વિશુદ્ધ બંધુવાં એ ત્રણની શુદ્ધાશુદ્ધિથી આઠ લેદ યાય છે તે ત્રણે પ્રમાણે:—

- ૧ શુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત.
- ૨ શુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત.
- ૩ શુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત.
- ૪ શુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત.
- ૫ અશુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત.
- ૬ અશુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત.
- ૭ અશુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત.
- ૮ અશુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત.

૨ શીલાંગ: ૧૮૦૦૦ શીલાંગનું સંપૂર્ણ વિવેચન અધ્યાત્મકપદ્ધત્તમ પૃ. ૩૫૬ (દ્વિ.આ.) નોટમાં કર્યું છે ત્યાંથી જોઈ લેવું. અહીં ફરીવાર તે લખ્યા નથી. દશ ચત્તિ-ધર્મોની વિચાર પૂર્વક શુદ્ધ આચરણ શીલાંગમાં આવે છે. શીલ એટલે વર્તન સમજવું. શીલ અને શિયળને ભેળવી નાખવા નહિ. શિયળ એટલે બ્રહ્મચર્યપાલન એ અર્થ થાય છે. સાધુ ‘અઢાર હજાર શીલાંગરચના ધોરી’ કહેવાય છે તેની વિગત સદરહ નોટમાં છે.

મુખના દુઃખોનો બરાબર આદર કરે છે. આ શીલ (વિશુદ્ધ વર્તન) છે તે સાધુઓને ખરેખર આલંબન છે, તેમને આશ્રયણ તુલ્ય સેવા આપનાર છે અને એ જ તે મહાત્માઓનું સર્વસ્વ છે. આ શીલમુખ મુનિવર્ગને સંપૂર્ણ આદર આપે છે, વળી મુનિ સિવાયનો જે વર્ગ હોય છે તેઓ પણ એ-મનો કેટલોક વિભાગ અમલમાં મૂકે છે^૧; યોગ યોગ દુઃખો મુનિ સિવાયના ગૃહસ્થો પણ વર્તનામાં મૂકે છે. આવી રીતે શીલ નામના બીજા મુખ સંબંધી હકીકત તને સંસ્થ-પમાં કહી, હવે તપ નામનું ત્રીજું મુખ છે તેની હકીકત કહું છું તે સાંભળ.

૩. તપમુખ. “આરિત્રધર્મરાજનું આ ત્રીજું મુખ ઘણું મહત્ત્વ છે. અન્ય તરફથી કાંઈ આશા રાખવી (આકાંક્ષા) અને કોઈ પ્રકારની ખોટા ભાગવવાની બાબત(અર્થિ)નો નાશ કરીને તે પ્રાણીને ઘણું મુખ કરી આપે છે. પ્રાણીને અન્ય પાસેથી આશા હોય છે તે દૂર થઈ જાય અને તે નિઃસ્વહી બને, એટલે તેને કોઈની ઓશિયાળ રહેવી નથી,^૨ અને આશા ખોટા ગઈ એટલે દુનિયાનો માર્ગ સરલ સીધો અને સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. તપમુખ પ્રાણીઓમાં સુંદર પ્રકારનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, સંસારપર સંવેગ લાવે છે, મનની સમતા આણે છે અને શરીરસુખાકારી સુંદર કરી આપે છે અને એ પ્રાણીને છેવટે કોઈ પણ પ્રકારના દુઃખરક્ષિત વિનાશ વગરના શાન્તતા મુખને ચોગ્ય બનાવી દે છે, કારણ કે સમજન મુદ્દો આરિત્રધર્મરાજનું આ તપમુખ જોઈને તેની આરાધના કરીને અને યોગતાનું આસાધારણ સત્ત્વ વાપરીને આખરે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ચાલ્યા જાય છે. (કર્મની નિર્જરા કરવાનું પ્રબળ સાધન આ તપમુખ છે, તીર્થંકર મહારાજ તદ્દલવશુકિ જાણવા છતાં તપની આરાધના કરે છે. તપથી શરીરસુખાકારી વધે છે તે તપસ્થા કરનારના અનુભવનો વિષય છે.) આવી રીતે તારી પાસે તપ નામના ત્રીજા મુખનું વર્ણન કર્યું. હવે એ આરિત્રરાજના સાત નામના ચોથા મુખસંબંધી હકીકત કહી સંભળાવું છું.

૧ સાધુ સર્વ મતની પાલના કરે છે, શાવકો દેસથી પાલના કરે છે.

૨ તપના બાર ભેદ છે: છ બાહ્ય તપ છે, છ આંતર તપ છે. આ બારે ભેદની હકીકત આપવા પ્રકરણમાં ખાંચમા ચતિધર્મને અંગે આપશે તેથી અત્ર લખી નથી.
૪૭

૪. ભાવમુખ. “સુર સજ્જન પુરૂષો આ ચારિત્રરાજના ચોથા મુખને ભક્તિપૂર્વક યાદ કરે છે અથવા તેની સામું જુએ છે એટલે તે પ્રાણીના સર્વ પાપસમૂહને દૂર કરીને કાપી નાખીને તેને સારી રીતે મુખ કરે છે.^૧ આ ભાવમુખના હુકમને અનુસરીને જૈન સત્પુરૂષો વિચાર કરે છે કે,^૨ અહો! આ દુનિયામાં જે વસ્તુઓ દેખાય છે તે સર્વ ઘણી તુચ્છ છે, આખરે ટકે તેવી નથી, વખત જતાં જરૂર તેનો નાશ થવાનો છે (અનિત્યભાવ); સંસારમાં પ્રાણી જ્યારે પૂર્વ કર્મના ઉદયથી દુઃખ ભોગવે છે તે વખતે તેને કોઈનો આધાર મળતો નથી, અને કોઈ તેને શરણ આપી શકતું નથી, કરેલ કર્મ તેને જરૂર ભોગવવાં પડે છે (અશરણુ-ભાવ); આ સંસારમાં પ્રાણી એકલો આવે છે અને મરીને એકલો જાય છે, તેનું કોઈ નથી અને તે કોઈનો નથી (એકત્વભાવ); આ દુનિયામાં પ્રાણીને શરીર, ધન, ધાન્ય તથા ખીજ જે કાંઈ બહારની વસ્તુઓ ખેંચાણ કરીને સંસારમાં રાખે છે તે સર્વ તેનાથી ભિન્ન છે, તેને તેની સાથે ખરેખરો સંબંધ નથી અને તે વસ્તુઓ વાસ્તવિક રીતે તેની ચોતાની નથી (અન્યત્વભાવ); આ શરીર મૂત્ર, આંતરડાં, ચરબી અને વિષ્ણુથી ભરેલું છે અને તેમાં દુર્ગંધી અત્યંત હોવાથી તે ઘણું દુર્ગંધનીય છે. એવા શરીરમાં પવિત્રતાની ગંધ પણ હોવાનો જરાએ સંભવ નથી (અશુ-ચિભાવ); આ સંસારમાં એક ભવની સ્ત્રી અન્ય ભવમાં માતા થાય છે, વળી તે સ્ત્રી થાય છે, બાપ દીકરો અને દીકરો બાપ થાય છે—એવી રીતે અરઘઘટ્ટી ચાલ્યા કરે છે અને પ્રાણી એક ખાણમાંથી નીકળી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ પલ્યા કરે છે (સંસારમાવૃત્તિ). મનવચનકાયાના યોગની પ્રવૃત્તિદારા અને પાપચયાનકોના આચરણદારા અનેક રીતે આશ્રવ (કર્મચક્ર) પ્રાણીને

^૧ ભાવમુખ સર્વ ક્રિયા બરાબર રૂઝ આપતી નથી. રસિકદાસ મોહને (હમુને) જે સ્થાન છે તે સ્થાન આપર બોજનમાં ભાવે છે.

^૨ અહો ભાર ભાવવાનો વિસ્તાર છે લંબાણ વિસ્તાર માટે જાહેર જન સભા સભા, નાદ ભવન ના સભામાં મારા “જૈન દર્શિએ દેવતામાં” ૧૦-૧૧ પાના જેમ દર્શન વિસ્તારે ભવનરૂપ કરેલી છે. આ દર્શનરૂપ દર્શનરૂપ દર્શનરૂપ છે.

નિરંતર આક્યા જ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રાણી કર્મથી ભારે થતો જાય છે (આશ્રયભાવ); કોઈ કોઈ પ્રાણી કર્મથી નિર્વૃત્તિ પામવાનો વિચાર કરે છે તે યતિધર્મ, ભાવનાઓ, પરીપક્ષ, અથ પ્રવચનમાતા, ઇલાદિદ્વારા આવતાં કર્મોને રોકે છે (સંવરભાવના), બાર પ્રકારના તપદ્વારા અગાઉ બાધિલાં કર્મો આત્મપ્રદેશથી ભોગ્યા વગર ખરી જાય છે અને તેથી રીતે પ્રાણી કર્મના હક્ષાથી મોટી રાહત મેળવે છે (નિર્જરા ભાવના); પ્રાણીઓ આ સંસારમાં સર્વ સ્થાનકે મરણ પામેલા છે, જન્મ પામેલા છે અને આ દુનિયામાં નેટલા રૂપી દ્રવ્યો છે તે સર્વ તેણે એક યા બીજા આકારમાં અનેકવાર ભોગ્યા છે છતાં એને સંસારજમણથી થાક લાગ્યો નથી, લક્ષણ કરવાની બાબતમાં કંટાળો આવ્યો નથી, સંસાર તેને કંઠવો લાગ્યો નથી (લોકસ્વભાવભાવ); આ સંસારસમુદ્રથી તારવાને વાસ્તે કોઈ પણ ખરેખરો શક્તિમાન હોય તો તે તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલ સ્વાદ્વાદરૌલીયુક્ત શ્રી જૈનધર્મ છે (ધર્મભાવના); પરંતુ એ ધર્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય સામગ્રી આ સંસારચક્રમાં પ્રાણીને મળવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે, મળે તો ઝોળખથી મુશ્કેલ છે અને ઝોળખાય તો આદરવી મુશ્કેલ છે (બોધિદુર્લભભાવ). આ ભાવમુખના હુકમ પ્રમાણે જે શ્રદ્ધાવાન વિશુદ્ધ બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ આ અને એવી એવી બીજા ભાવનાઓ ભાવે છે તે ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને તે સાચા શાણા છે. ચારિત્રધર્મરાજનું આ શોધ મુખ ધણું મુંદર છે, એના દર્શનથી ઘણો આનંદ થાય તેમ છે અને સ્વાભાવિક રીતે પોતાની પ્રકૃતિથી તે સર્વને અપૂર્વ આનંદ આપે તેવું છે.

“આ રીતે એ મહારાજ ચારિત્રધર્મ આ પોતાનાં ચારે મુખોથી નગરવાસી જનોને સર્વ પ્રકારનાં સંપૂર્ણ મુખો આપે છે અને આનંદમાં મગ્ન કરે છે. એ ચારિત્રધર્મરાજ આ સંસારમાં ફરનારા સર્વ પ્રાણીઓને નિરંતર મુખ આપનાર જ છે, કારણ જે જાતે અમૃત હોય તે અન્યને દુઃખ દેનાર કેવી રીતે થઈ કે હોઈ શકે? ખરેખરી નવાઈ જેવી વાત તો એ છે કે એ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં સંસારચક્રમાં રહેનાર અનંત પ્રાણીઓમાંથી માત્ર બહુ જ યોગ્ય એને એ સ્વરૂપે ઝોળખે છે અને એની હકીકત હૃદયમાં ધારણ કરે છે. બીજા

તો ઘણાખરા તેને ઝોળખતા પણ નથી અને કેટલાક ઝોછા પુણ્ય-વાળા પ્રાણીઓ હોય છે તે તો તેને ઝોળખીને પણ તેની નિંદા કરે છે. આવી રીતે ભાઈ પ્રકર્ષ! તારી પાસે ચારિત્રધર્મરાજનાં દાન શીલ તપ અને ભાવ રૂપ ચારે મુખનું વર્ણુન કર્યું. એ દ્વારા રાજનું પણ વર્ણુન કર્યું. હવે એ રાજના પરિવાર^૧ સંબંધી કેટલીક ઉપયોગી હકીકત તને નિવેદન કરું છું.

વિરતિ દેવી.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! ચારિત્રરાજની સાથે તેના અરધા આસ ઉપર બેઠેલી સર્વ અંગે અત્યંત સુંદર, સર્વ પરિમિત અવયવવાળી શુદ્ધ સ્ફટિક જેવી તદ્દન નિર્મળ સ્ત્રી દેખાય છે તે એ ચારિત્રધર્મરાજની વિરતિ^૨ નામની રાણી છે. જેવા રાજમાં અનેક ગુણો હોય તેવા અને તેટલા જ ગુણો વિરતિ રાણીમાં છે. એ લોકોમાં સર્વ અત્યંત આનંદ આપનારી છે, મોક્ષનો (નિર્વૃત્તિ નગરીનો) માર્ગ બતાવનાર બતાવનારી છે અને જ્યારે ચારિત્રરાજની સાથે તે પણ એ કતા પામેલી હોય છે ત્યારે તે અને રાજ જાણે એક બીજીની જમણે જૂદા ન જ હોય તેવા દેખાય છે.

ચારિત્રરાજનાં પાંચ મિત્રો.

“એ ચારિત્રરાજની પાસે જે પાંચ માણસો બેઠેલા દેખાય છે તે ચારિત્રરાજના આસ અંગભૂત^૩ મિત્રો છે.

“એ પાંચમાં પ્રથમ મિત્ર છે તેનું નામ સામાયિક^૪ કહેવામાં આવે છે. એ જૈનપુરમાં સર્વ પાપોથી નિરંતર વિરતિ કરાવ્યા કરે છે.

૧ ચારિત્રરાજનો પરિવાર: અહીંથી ચારિત્રરાજના પરિવારની હકીકત શરૂ થાય છે. આ પ્રકરણમાં દેવી વિરતિ રાણી અને પાંચ મિત્રો વર્ણુવાશે, આવતામાં યુવરાજ અને કુટાયા કુંવર અને પુત્રવધૂઓ વર્ણુવાશે અને તે પછીના પ્રકરણમાં બાકીનો પરિવાર વર્ણુવાશે.

૨ વિરતિ: કોઈ પણ બાબતનો નિયમપૂર્વક લાગ કરવો તેને વિરતિ કહેવામાં આવે છે. એ જૈન મારિશાસિક શબ્દ છે. સાધુ સર્વથા લાગ કરે છે તેને સર્વવિરતિ કહેવામાં આવે છે, ઝોછા લાગ હદ મર્યાદા અને અપવાદ સારી ચક્રસ્થો કરે છે તેને દેશવિરતિ કહેવામાં આવે છે.

૩ મોહરાજના સાત રાજમિત્રો હતા તેની હકીકત પૃ. ૮૮૮ થી ૮૯૨ સુધી વર્ણુવી છે તેની સાથે આ હકીકત સરખાવવા યોગ્ય છે.

૪ સામાયિક: બે ઘડિ અથવા તેથી વધારે વખત સત્સારના સર્વ ભાગોને મર્યાદા પ્રમાણે ત્યાગ કરી જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વખત કાઢવો તે ‘સામાયિક’ કહેવાય છે. એમાં સર્વ સાવધ યોગની મન વચન કાયાથી વિરતિ થાય છે.

“ત્યાર પછી ધીજી મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ ‘છેદાપરસ્થાપન’ કહેવામાં આવે છે. એ સર્વ પ્રકારના પાપોને વધારે વધારે અટકાવે છે.

“ત્યાર પછી ત્રીજી મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ ‘પરિહારવિશુદ્ધિ’ કહેવામાં આવે છે. એ મિત્ર અઢાર માસ મુંદર તપવિધાન બતાવે છે.

“આગળ ચોથો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ ‘સૂક્ષ્મસંપરાય’ કહેવામાં આવે છે.

“ત્યાર પછી છેલ્લો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ ‘યથાખ્યાત’ કહે-

૧ છેદાપરસ્થાપન: પૂર્વના પર્વાપને છેદવા અને નવીન પર્વાપની ઉપસ્થાપના કરવી તેને છેદાપરસ્થાપન કહે છે. (સામાયિક કરતાં આ દ્વિતીય ચારિત્રધર્મમાં વધારે લાભભાવ આવે છે સાધુને પ્રથમ દિક્ષા આપતી વખત સામાયિકનો નિયમ કરાવવામાં આવે છે, પછી તે રિયર થાય ત્યારે એને દ્વાલ વડી દિક્ષા કહેવામાં આવે છે તે છેદાપરસ્થાપન ચારિત્ર આપવામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિ પહેલાં છેલ્લા તીર્થકરના શાસન માટે છે. મધ્યના ૨૨ તીર્થકરોના શાસન દરમિયાન તે સામાયિક ચારિત્ર જ ધાવલભવિત મટે આપવામાં આવે છે. ત્યાં આ ચારિત્રની અપેક્ષા નથી.

૨ પરિહારવિશુદ્ધિ: નવ સાધુઓનો સમુદાય મળી એ કલ્પ અંગીકાર કરે છે. તેમાં ત્યાર સાધુઓ તપ કરનાર થાય છે (એને નિર્વિદ્ય માનક કહે છે), ત્યાર વૈધાવચ્ચ કરનાર દોષ છે અને એકને કલ્પરિષત આચાર્ય બનાવે છે. અઢાર માસ સુધી હમ તપ કરવામાં આવે છે. હમરીના પ્રથમના ત્યાર કરે છે, પછી હ મરીના વૈધાવચ્ચવાળા કરે છે, પછી હ મરીના કલ્પરિષત બનાવેલ દોષ છે તે કરે છે. એમ કુલ ૧૮ માસનું આ ચારિત્ર ખાસ પાપની વિશુદ્ધિ માટે છે. એનો વિધિ યોગ્યતા કાળ પર્વાય વિગેરે માટે જુઓ પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૬૬. પ્ર. ૧નાકર બામ ત્રીજી પૃ. ૧૩૧ થી ૧૩૭.

૩ સૂક્ષ્મસંપરાય: સંપરાય એટલે કપાય. એની અત્ર અત્યંત મંદતા થાય છે. નવમા ગુણસ્થાનકને અંતે ક્રોધ માન માયાને ખપાવી અથવા ઉપરામાવી સૂક્ષ્મ લોભ બાહી રહે તેને દશમા ગુણસ્થાનકે ખપાવે અથવા ઉપરામાવે તેને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર કહે છે. દશમા ગુણસ્થાનકનું એ જ નામ છે.

૪ યથાખ્યાત: આ ચારિત્ર અગ્નીઆરમા તથા બારમા ગુણકાલે દોષ છે; અગ્નીઆરમા ગુણકાંતુ કપાયોને સર્વથા ઉપરામ દોષ છે. અંતમુંદત એ રિયતિમાં રહ્યા પછી પાછા ઉદય આવે છે અને એ ગુણકાંતુથી પ્રાણી પાછા પડે છે. બારમા ગુણકાલે કપાયોને સર્વથા હાવ દોષ છે એથી કપાયો ફરી ઉદયમાં આવતા નથી તેથી એ ગુણકાંતુથી મુનિઆ પાછા પડતા નથી અને દેવજ્ઞાન પ્રાપ્તિ તે જ ભવમાં મોક્ષે અવ છે.

વામાં આવે છે. એ પાણી જ નિર્મળ અને સારભૂત મિત્ર છે અને સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે.

“ચારિત્રરાજના એ પાંચ મિત્રો તેનાં શરીરભૂત છે, તેનાં છવન છે, તેનાં પ્રાણો છે, તેનાં સર્વસ્વ છે અને તેનું ઉત્તમ તત્ત્વ છે. આ પ્રમાણે ભાઈ પ્રકર્ષ! તારા જોવામાં ચારિત્રરાજના પાંચ મિત્રો આવી ગયા અને તેમની હકીકત સમજાવી. એની વધારે વિગતમાં ઉત્તરતાં તો વરસો પસાર થઇ જાય.”

પ્રકરણ ૩૫ મું.

યતિધર્મ-ગૃહિધર્મ.

ચારિત્રરાજનું સુંદર વર્ણન કર્યું, વિરતિદેવીનો પરિચય કરાવ્યો અને મહારાજના પાંચ મિત્રોને ઓળખાવ્યા. વિશાળ મંડપ, આકર્ષક વેદિકા અને ભવ્ય સિંહાસન એ સર્વ હૃદયને નિર્મળ કરી રહ્યા હતા અને રાજના વર્ણને પ્રકર્ષને વધારે જિજ્ઞાસુ બનાવ્યો હતો. તે તો ચારિત્રરાજના આખા પરિવારને ઓળખવા આતુર થઇ રહ્યો. મા-માએ વર્ણન આગળ ચલાવ્યું.

યતિધર્મ યુવરાજ.

“હવે એ ચારિત્રરાજની પાસે જ બેઠેલો દેખાય છે, જેના મુખ ઉપર રાજતેજ છે, તે આ ચારિત્રરાજ મહારાજનો યુવરાજ ગાદિવારસ છે અને તેનું નામ યતિધર્મ છે. એ યુવરાજને બરાબર જોઇશ તો તે પિતાની પાસે જ બેઠેલો જણાશે. જો, ભાઈ! તે જ બહારના ભાગમાં મહાત્મા મુનિઓને જોયા તેઓને આ યુવરાજ બહુ જ વહાલો છે અને તેઓ એ યુવરાજની આખો વખત ઘણા આનંદથી સેવા ઉઠાવ્યા કરે છે.” એ યતિધર્મ યુવરાજની આજુબાજુ

૧ યતિધર્મ: એ સાધુછવનનું રહસ્ય છે. સાધુએ દરા યતિધર્મમાં રમણ કરવાનું છે. દશે યતિધર્મ બહુ વિસ્તારથી વિચારવા લાયક છે. એના વિવેચનમાં ખુલાસા સારૂ મૂળના અવતરણમાં કેટલોક જરૂરી વધારો કર્યો છે. ભા. ક.

દશ મનુષ્યો બોલ્યા છે તે દશે બાદુ સારી રીતે સમજવા લેવા છે. તેઓ દરેક શું શું કાંઈ બજાવે છે તે કું. તને ટુંકામાં કહી જાઉં તે તું સમજ લે.

૧ ક્ષમા, “એ દશ મનુષ્યોમાં પ્રથમ સ્ત્રી દેખાય છે તે ક્ષમા નામની છે. એ શરૂ પ્રાણીઓને કહે છે કે-તમે કોમળો ત્યાગ કરો, અન્ય ઉપર રોષ કરવો છોડી દો અને તમારા ઉપર કોઈ ગુસ્સો કરે તો પળુ તેના ઉપર શાંતિ રાખો, તમારા મનની સમાનાયસ્થા જાળવી રાખો અને મોટા સમુદ્ર લેવા મંથીર બનો. આ ક્ષમા નામની સ્ત્રી ઉપર સ્ત્રીસંમત્યાગ છતાં મુનિઓ બહુ પ્રેમ રાખે છે.

૨ માર્દવ, “એ દશ મનુષ્યમાં ત્યાર પછી નાના બાળકના જેવું મુંદર રૂપવાન પ્રાણી દેખાય છે તે. માર્દવના નામથી ઓળખાય છે અને તે પોતાની સક્રિયતા સાધુઓમાં નમ્રતા ઉત્પન્ન કરે છે. એ શુભ ન્યારે મનુષ્યમાં આવે છે ત્યારે ધનનો લાભ થતાં, વિધાની પ્રાપ્તિ થતાં, દુનિયામાં ઐશ્વર્ય મળતાં, સરીરમાં બળ પ્રાપ્ત થતાં, તપ-સ્થામાં વધારો થતાં, ઉત્તમ જાતિમાં અથવા કુળમાં જન્મ થતાં અને એવા એવા પ્રકારની વિશેષતા મળી જતાં છતાં અભિમાન થતું નથી, પણ પુણ્યોદયની સહ્યા-રિતા સમન્વય છે અને પ્રાણી તેથી વધારે વધારે નમ્ર બને છે. મદના ભાગને ‘માર્દવ’ કહેવામાં આવે છે.

૩ આર્જવ, “ત્યાર પછી એ દશ મનુષ્યોમાં જે ત્રીજો બાળકના જેવા ઘણા મુંદર રૂપવાળો મનુષ્ય દેખાય છે તે આર્જવના નામથી ઓળખાય છે. એ મુંદર છુદ્ધિવાળા મનુષ્યોમાં સરળતા ઉત્પન્ન કરે છે, સારો ભાવ લાવે છે અને પ્રાણીમાં જે આરાધ હોય છે, વાંકાપણું હોય છે, ઘાલમેલ કરવાની ટેવ હોય છે તેને દૂર કરે છે. સાધારણ રીતે ઉપર ઉપરથી સારા દેખાવાની અને અંદરથી મોટા વાળવાની પ્રાણીને અનાદિની ટેવ હોય છે, પણ આ બાળક તેઓનાં મન વચન કાયામાં સાદર્ય લાવી આપે છે. માયાકપટના ભાગને ‘આર્જવ’ કહેવામાં આવે છે.

૪ મુક્તતા. “ એ દશ મનુષ્યોમાં સાર પછી ચોથી એક મુદર સ્વરૂપવાળી લલના દેખાય છે તે મુક્તતાના નામથી જાણીતી થયેલી છે. એ મુનિઓનાં મનને બહારથી અને અંતરંગથી સર્વ સંગ સંબંધી તૃષ્ણા રહિત કરે છે, એના સંબંધમાં આવ્યા પછી ધન ઘરખાર કે વસ્તુવિશેષ પોતાના કબજામાં રાખવાની ઇચ્છા થતી નથી, મોટી રકમના માલેક થવાની હોંસ થઈ આવતી નથી અને જમીની રકમ જોઈને હર્ષ સન્નિપાત થતો નથી, એટલું જ નહિ પણ અંતરંગ કષાયો, મલીન ભાવો અને વિકારોના પણ ત્યાગ થઈ જાય છે. લોભના ત્યાગને ‘મુક્તતા’ કહેવામાં આવે છે. એથી બન્ને પ્રકારના (અંતરંગ અને બાહ્ય) પરિગ્રહ તજી દેવાની શુભ વૃત્તિ થાય છે.

૫ તપયોગ. “ યતિધર્મ યુવરાજની આભુષાભુ વીંટળાઈને જે દશ મનુષ્યો બેઠેલા જણાય છે તેમાં પાંચમો મનુષ્ય તપયોગ નામનો છે. એ અત્યંત પવિત્ર અને વિશુદ્ધ છે. વળી એ પાંચમા મનુષ્યની આભુષાભુ તેના ખાસ અંગત ખાર માણસો બેઠેલા દેખાય છે; એ ખાર અંગત રક્ષકોના પ્રભાવથી જૈનપુરમાં તપયોગ શું શું ચમકારો કરાવી શકે છે તે પણ હું તેને ટુંકામાં કહી દઉં છું તે લક્ષ્યમાં રાખી લેજે. તે ગ્રાહીઓને કહે છે કે સર્વ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી તદ્દન ઇચ્છાસ્પૃહાવગરના બની જાઓ (અનશન); ગ્રાહીઓને કહે છે કે કુધા કરતાં ઓછું ભોજન ખાવાથી તંદુરસ્તી સારી રહે છે, ઇંદ્રિયોપર કાબુ વધે છે અને વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે; વળી ત્રીજા રક્ષકના પ્રભાવથી ગ્રાહીઓ નાના પ્રકારના અભિગ્રહો કરે છે, અમુક સંયોગમાં અમુક રીતે ભિક્ષા મળે તો જ લેવી, આટલી જ વસ્તુઓ ખાવી, આટલી જ ચીજો વાપરવી, અમુક વખતેજ ખાવું, અમુક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, મોજશોખ ન કરવા વિગેરે વિગેરે જીવનના નિયમો બાંધવા અને તેને દૃઢ વળગી રહેવું એ સર્વ એ ત્રીજા મનુષ્યના સહચારીપણાથી થાય છે, એથી પોતાની વૃત્તિ ઉપર ઘણોજ કાબુ આવે છે, મન જેમાં

૧ અમુક વખત સુધી આહારનો ત્યાગ કરવો તેને ઇત્પર અનશન કહે છે અને યાવજીવિત ત્યાગને યાવતકથિત અનશન કહે છે.

તેમાં માથું મારતું બંધ થાય છે અને જીવન નિયમ-સરતું થાય છે અને મુખશાંતિ વૃદ્ધિ પામે છે (વૃત્તિ-સંક્ષેપ); રસવાળા પદાર્થો ખાવાથી મોહને વિશેષ જોર મળે છે અને સંસાર તરફ ગમન થાય છે તેથી ચોથા રસકના પ્રભાવથી પ્રાણીઓ રસલાગ કરે છે (રસ-વિ-ગમન્યાગ); સરીરને ધર્મસાધન પૂરતું સંભાળવું ઠીક છે, બાકી એને વધારે પોષવાની જરૂર નથી, એને કલેશ-સહનનો અભ્યાસ પડવાથી નિર્જરાનું સાધનભૂત થાય છે અને પ્રસંગોપાત્ત આવી પડતાં સંકટોને સંભ બાવે સહન કરી લે છે જેથી નવીન કર્મબંધ ન કરતાં ધર્મ-સાધનમાં સહાય કરે છે તેથી એવા મુખરૂપ કલેશો (લોચ વિગેરે) સરીરને સાધુઓ આપે છે (કાય-કલેશ); અંગોપાંગોને સંવરવાની, ગોપન કરવાની અને આચાર પવિત્ર રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે તે હઠીકત છકો રક્ષક શીખવે છે (સંલીનતા)^૧. આ છ પ્રકારના રક્ષકો સર્વ બાહ્ય બાંબતો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરાવે છે અને આ ભવમાં અનેક પ્રકારના ઘસારા ખાતાં શીખ-વી તે દ્વારા સામભાવ આદરવાનો સીધો સરળ પથ અત્યંત લાભકારી માર્ગ બતાવે છે.

“એ તપોયોગની સાથે બીજા છ મનુષ્યો દેખાય છે તે અંતરંગ સામ્રાજ્યને વિસ્તારે છે અને તે પણ ઘણા જ લાભ કરનાર થાય છે. કોઈ પણ પાપ, મતિન ચરિત્ર કે દોષ થયા દોષ, થઈ ગયા દોષ, તેને માટે અંતઃકરણના પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, લઈને તે પ્રમાણે કરવું અને ભવિષ્યમાં પાપ ન થાય તેની સાવધતા રાખવી તેને ‘પ્રાયશ્ચિત્ત’ નામનો અંતરંગ રક્ષક કહેવામાં આવે છે. એ પ્રાયશ્ચિત્ત દસ પ્રકારના છે.” ત્યાર પછી બીજે અંતરંગ દેખાય છે તે પ્રાણીને સૂચવે છે

- ૧ વિષયઃ દુઃખ, દર્દી, ધી, મોળ, તેલ અને મીઠાઈ એ ૩ વિષય કહેવાય છે.
- ૨ સંલીનતા એના ચાર વિભાગ છે. ઇન્દ્રિયસંલીનતા, કપાવસંલીનતા, યોગસંલીનતા અને વિવશ્ચર્યા સંલીનતા (એકાંત વસતિમાં રહેવું.)
- ૩ પ્રાયશ્ચિત્તઃ દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત નીચે પ્રમાણે છેઃ—
- ૧ શરપાસે અપરાધનું ક્ષેપ કરવું તે ‘આલોચન પ્રાયશ્ચિત્ત.’
- ૨ ક્ષેપ કરેલી બાંબતો માટે ક્ષમા માગવી તે ‘પ્રતિમણુ પ્રાયશ્ચિત્ત.’

કે જ્ઞાન, વય, યુદ્ધિ અને શુણુમાં તમારાથી જે વધારે હોય તે સર્વને તેમના સ્થાનને યોગ્ય માન આપો, તેઓ તરફ પૂજ્ય યુદ્ધિ રાખો અને તેઓ તરફ નર-માશ બતાવો. આ 'વિનય' નામનો અંતરંગ રક્ષક ચાર પ્રકારનો છે.^૧ ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજ ઉપાધ્યાય

૩ અપરાધની વિચારણા કરવી અને ક્ષમા પણ માગવી (મિચ્છામિદુઃક દેવો) તે 'મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૪ અશુદ્ધ પાણી ભોજન આદિનો ત્યાગ કરવો તે 'વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૫ શરીરપર પોતાના અંકુશ વગર સાવધ સ્વપ્નો આવી જાય તેથી તેમજ ગમનાગમનાદિ ક્રિયા તથા સ્થંડિલ માત્ર પરઠ્યા પછી થતા દોષોને દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે 'કાયોત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૬ છવ સંઘટ્ટથી લાગતા દોષો દૂર કરવા તપશ્ચર્યા કરવી તે છર્હું 'તપઃપ્રાયશ્ચિત્ત.'

૭ દીક્ષાપર્યાયને હાનિ કરે તેવો દોષ થતાં તેનું નિવારણ કરવા અસુક દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરવો પડે તે 'છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૮ મૂળ શુણુને હાનિ પહોંચતાં સર્વથા નવીન દીક્ષા લેવી પડે તે 'મુ-પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૯ અંતિ કિલ્લ પરિણામથી વધ થઇ ગયો હોય તો તેના દોષ-નિવારણ માટે મહા તપ કરી ફરી દીક્ષા લેવી તે 'અનવરમાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૧૦ સાધ્વી, રાણી કે એવા કોઇ સાથે સંભોગ થતાં બાર વર્ષ તપ કરી તીર્થપ્રભાવના કરી ફરી દીક્ષા લઇ ગચ્છમાં આવવાની શિક્ષા તે 'પા-રાશ્ચિત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત.'

૧ વિનયઃ અહીં મૂળમાં વિનયના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે તે તીર્થકરાદિ તેર સ્થાનકે ૧ અનાશાતના, ૨ ભક્તિ, ૩ બદ્ધમાન અને ૪ તેમના શુભની પ્રશંસા એક ચાર પ્રકારે બહુવો. તીર્થકરાદિ તેર સ્થાનક આ પ્રમાણે:- ૧ તીર્થકર, ૨ તિર્થ, ૩ કુલ, ૪ ગણ, ૫ સંઘ, ૬ ક્રિયા, ૭ ધર્મ, ૮ જ્ઞાન, ૯ જ્ઞાની, ૧૦ આચાર્ય, ૧૧ સ્યવિર, ૧૨ ઉપાધ્યાય, ૧૩ ગણી.

અથવા વિનયના ચાર પ્રકારમાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને ઉપચારનો સમાવેશ થાય છે. જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનુત્વું, દર્શન એટલે માનુત્વું, ચારિત્ર એટલે મનનિ-રૂપિ પાત્રવા અને ઉપચાર એટલે આચાર્ય પાસે રહેવું.

અન્યત્ર (નવ વાર દીક્ષામાં) વિનયના સાત પ્રકાર બતાવ્યા છે તે ૦૧ સમજવા યોગ્ય છે.

૧ જ્ઞાનવિનયના પાંચ પ્રકાર છે.

(૧) મનિ આદિ જ્ઞાનની અને જ્ઞાનીની બાજુ એવા તે જ્ઞાનિની

(૨) જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનું આચરણ કરવું તે બદ્ધમાન

વિગેરે અથા મુરંધરો દોષ અથવા શરીરે અસાધ્ય દોષ,
હમરે નાના અથવા વૃદ્ધ દોષ, મોટી તપસ્યા વિગેરે કરતા
દોષ તેમની ખાસ એવા આકરી કરવી, તેમની જરૂરી-
આતો પૂરી પાડવી, તેમની વારંવાર ખબર અંતર રાખવી
એ શરંને 'વૈયાક્રમ્ય' કહેવામાં આવે છે. એ લેન.

(૩) જ્ઞાનથી અભેદા પદાર્થની જાણના કરવી તે જાણના વિનય.

(૫) જ્ઞાનનું વિધિપૂર્વક મદલ કરવું તે વિધિમદલ વિનય.

(૬) જ્ઞાનનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો તે અભ્યાસ વિનય.

૨ દર્શન વિનયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

(૧) શુભષા વિનય અને (ખ) જ્ઞાનાસાધના વિનય.

તે પૈથી (૧) શુભષા સાધુ અથવા સ્વપ્રભોની કરી એટલે તેમનો
સત્કાર કરવો, તેમને આવર્તા એઈ આસનેથી ઊભા થવું, તેમને
પૂજવા, તેમને ઘસા આસન ઉપર બેસાડવા, તેમની વંદના કરવી
એ સર્વેનો સમાવેશ થાય છે.

(ખ) જ્ઞાનાસાધના વિનયમાં તીર્થંકર, ધર્મ, ધર્મશાસ્ત્ર, વાચક, સ્વવિર
સાધુઓ, ગુરુ, ગણ, સંપ અને એક મેડળી તથા ક્રિયા વિગેરે તેર
જા ઉપર રક્ષા છે તેમની જાણ સેવા, આતર બદ્ધમાન અને
શુભમદલ કરવા એનો સમાવેશ થાય છે.

૩ આશિષનો વિનય પાંચ પ્રકારે છે.

પાંચ પ્રકારના આશિષ ભેદનું વર્ણન ઉપર થઈ ગયું છે તેની સદ્દલ્લા કરી
તેમને આદરવા અને અન્ય પાસે તેની પ્રશંસા કરવી.

૪-૬ ત્રણ પ્રકારના ધ્યાનનો વિનય.

આચાર્ય આદિ વડીલ પુરુષોનો સર્વ કાળે મન વચન કાયાથી વિનય
કરવો એટલે મનથી તેમનું ખરાબ ચિતવર્તન નહિ, વચનથી તેમની નિંદા
કરવી નહિ અને શરીરથી તેમની વિરૂદ્ધ ખરાબ વર્તણૂકે વર્તવું નહિ અને
મનવચનકાયાથી તેમની ભક્તિમાં વર્તવું.

૭ હોઠિપથાર વિનય સાત પ્રકારે છે.

(૧) શ્રુત વડીલ વિગેરેની સમીપ વસવું, તેમની સેવામાં હાજર રહેવું.

(ખ) આરાધ્ય પુરુષની ઇચ્છા અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી.

(ગ) ઉપકારનો બદલો પ્રત્યુપકારથી આપવો.

(ઘ) ભોજનાદિ આપવું.

(ઙ) માંદા અથવા નબળાની ઔષધ આદિથી સેવા કરવી.

(ચ) દેસકાળ ઉચિત ક્રિયા કરવી.

(ભ) વડીલનું કાંઈ કરતાં તેમાં દોરો રાખવી, માથાપરથી વેઠ કાઢવા
આતર તે કરવું નહિ.

વચ્ચ નામના અંતરંગ રક્ષકના દશ પ્રકાર છે.^૧ સાર પછી ચોથો અંતરંગ રક્ષક દેખાય છે તેને 'સ્વાધ્યાય' કહેવામાં આવે છે. અભ્યાસ કરવામાં જેટલો વખત એકાગ્રતા થાય છે તેટલો વખત નવીન કર્મબંધ અટકે છે એટલું જ નહિ પણ એથી બંધાયેલ કર્મો દૂર થાય છે. કોઈ પણ બાળત વાંચવી તેને વાચના કહેવામાં આવે છે, તેને માટે પૂછપરછ સવાલ જવાબ ચર્ચા કરવા તેને પૃચ્છના કહે છે, વાંચેલ ભણેલ બાબતો વિચારી જવી, તેની પુનરાવૃત્તિ કરવી તેને પરાવર્તના કહે છે, તે સંબંધી મનમાં બરાબર ઉઠાપોઠ કરવો અર્થનિર્ણય કરવો તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે અને ધર્મચર્ચા તથા કથા-વિનોદ કરવા તેને ધર્મકથા કહે છે. 'સ્વાધ્યાય' નામના રક્ષકના એ પાંચ પ્રકાર છે.^૨ સાર પછી જે પુરૂષ દેખાય છે તે 'ધ્યાન'ના નામથી ઓળખાય છે. એના ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એવા બે પ્રકાર છે. ધ્યાનથી ખાસ એકાગ્રતા થાય છે, વૃત્તિપર કાબુ આવે છે અને મનની અસ્તવ્યસ્ત ભ્રમણતા અટકી જાય છે.^૩ સાર પછી જે છેલ્લો રક્ષક પુરૂષ દેખાય છે તે પણ અંતરંગ સામ્રાજ્યમાં વર્તે છે અને તે પ્રાણીઓને પોતાના ગણ ઉપર, પોતાની ઉપધિ (સાધુઓને વાપરવાની ચીજો) ઉપર અને પોતાના શરીર ઉપર તથા આહાર ઉપર પણ સ્પૃહા વગરના બનાવે છે અને યોગ્ય વખત આવે છે સારે પ્રેરણા કરીને એ સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવે છે. એ 'ઉત્સર્ગ'ના નામથી ઓળખાય છે. કર્મ-ક્ષય માટે વારંવાર એકાગ્ર ધ્યાને કાઉસગ્ગ કરવો વિગેરે

૧ વૈયાવચ્ચ: દશ પ્રકારના વૈયાવચ્ચથી નીચે પ્રમાણે છે: (૧) આચાર્ય. (૨) ઉપાધ્યાય. (૩) સ્થવીર સાધુ (૪) તપસ્વી. (૫) રોગી. (૬) નવ દ્વીક્ષિત શિષ્ય. (૭) સ્વધર્મી બધુ. (૮) કુળ સમાન. (૯) ગણ સમાન. (૧૦) સંધ સમાન એ દશેને ભોજન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઔષધ વિગેરે લાવી આપીને તેમની યથાયોગ્ય સેવના કરવી તે દશ પ્રકારના વૈયાવૃત્યો છે.

૨ સ્વાધ્યાય: વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા એકું વિવેચન ઉપર કર્યું છે તે સંજ્ઞાધ્યાનના પાંચ પ્રકાર છે. અભ્યાસ એ અંતરંગ તપ છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

૩ ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાનના બેદો માટે લુઓ જૈનદૃષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૪૪-૧૮૮.

આખતોનો પણ એમાં સમાવેશ થાય છે. આવી રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ એ અંતરંગ રક્ષકો છે. આથી અને છ અંતરંગ રક્ષકો પ્રાણીના સંબંધમાં કેવી ચેષ્ટા કરે છે, એ તથો-યોગ પ્રાણીને શું શું કરી બતાવે છે, તે સંબંધી હકીકત તને ઘણી જ દુકામાં કહી સંભાળાવી. બાકી જે એનું બરા-બર સંપૂર્ણ વર્ણન કરવામાં આવે તો તો એનો છેડો કદિ આવે તેમ નથી.

૬. સંયમ, “યતિધર્મ યુવરાજની આસપાસ જે દશ મનુષ્યો બેઠેલા જણાય છે તેમાં ત્યાર પછી જે છઠ્ઠો મનુષ્ય દેખાય છે તે સંયમના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે, અને મુનિજનોને તે બહુ જ વહુલ લાગે છે. આ સંયમ નામના ઉત્તમ મનુષ્યની આભુખાભુ વળી સત્તર આદમીઓ વિ-ટળાઈને બેઠા છે એ સર્વ મુંદર જૈનપુરમાં શું શું કરે છે અને કેવો આનંદ કરી બતાવે છે તે દુકામાં તારી પાસે નિવેદન કરું છું. એ સત્તરમાંના પ્રથમના પાંચ મનુષ્યોને આય્રવપિધાન (આય્રવને ઠાંકનાર) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સર્વ હવવધથી વિરમી જવું (પ્રાણાતિ-પાત વિરતિ), સર્વદા હિત મિત સત્ત વચન બોલવું (મુખા-વાદ ત્યાગ), પારકી-અન્નની માલેકીની અથવા માલેકી વગરની કહેવાતી વસ્તુને બીજાએ આપ્યા વગર લેવાનો ત્યાગ કરવો (અદત્તાદાન ત્યાગ), સ્ત્રીસંગનો સર્વથા ત્યાગ (મૈથૂન વિરમણ) અને ધરબાર માલમિલકતના સ્વામીત્વને તણ દેવું, પોતાની કોઈ વસ્તુ કે સરીર છે એવી માન્યતા પણ ન રાખવી (પરિગ્રહ વિરતિ). આવી રીતે પાંચ આય્રવપિધાનો સંયમની આભુખાભુ બેઠેલા છે. ત્યાર પછી બીજા પાંચ મનુષ્યો બેઠેલા દેખાય છે તે સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને અવાજ રૂપ પાંચે ઇન્દ્રિયો ઉપર મજબૂત કાણુ અપાવે છે અને તેમને જરા પણ જોર કરવા દેતા નથી. ત્યાર પછી બીજા ચાર મનુષ્યો છે તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ઉપર મજબૂત કાણુ અપાવે છે, તેમને જોર કરવા દેતા નથી અને છેલ્લા ત્રણ મનુષ્યો એ સત્તરમાં દેખાય છે તે મન વચન અને કાયાના સર્વ યોગો ઉપર મજબૂત કાણુ અપાવે છે. એવી રીતે એ સંયમ

નામનો ઉત્તમ મનુષ્ય પાંચ આશ્રવતું ઢાંકણુ કરીને મુનિ-
વર્ગને શાંત યોગથી આકુળતા વગરના બનાવી દે છે, પાંચ
ઇન્દ્રિયો ઉપર મજબૂત કાષ્ટુ રખાવી તે તેમને ખીલકુલ
સ્પૃહા ઇચ્છા વગરના અને ચાલુ સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ સંતોષ-
વાળા રાખે છે, કપાયતાપને શાંત કરાવીને ચિત્તને એવું
સુંદર બનાવી દે છે કે જાણે તેનો નિર્વાણ ન થઈ ગયો
હોય તેવું સાઈ તે લાગે છે અને યોગ ઉપર કાષ્ટુ અપાવીને
તે સર્વ મુનિને ઘણા જ મનોહર બનાવી દે છે. અને
એવી રીતે એ સંયમ નામનો છઠ્ઠો મનુષ્ય પોતાના બળથી
મુનિઓને ધૃતિસમુદ્રમાં તરખોળ રાખે છે.^૧

“અથવા^૨ ટુંકામાં કહીએ તો પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ,
પવન વનસ્પતિ તેમ જ જીવ, વ્રણ, ચાર અને પાંચ
ઇન્દ્રિયવાળા સર્વ પ્રાણીઓની મન, વચન કાયાથી કરવા,
કરાવવા અનુમોદવા રૂપ કોઈ પણ પ્રકારની આરંભાદિ-
કથી હિંસા કરવાનો તે સ્પષ્ટ નિયેધ કરે છે. (એ નવ પ્રકારનો
અવસંયમ છે. એ નવે પ્રકારના અવેને મન વચન કાયાથી
કોઈ પણ પીડા ઉપાધિ અથવા તેનો નાશ કરવાથી દૂર
રહેવું એ અવ સંયમ છે) એ ઉપરાંત અવ વગરની ૧૧-
સ્તુઓ પુસ્તકાદિને પાળુ પ્રતિલેખના પ્રમાર્જના વિગેરે

૧ આ સંયમના સત્તર પ્રકાર થયા. એમાં પાંચ આશ્રવલામ, પાંચ
ઇન્દ્રિયોપર કાષ્ટુ, ચાર કપાયપર વિજય અને વ્રણ યોગોપર અંકુશનો સમાવ થાય છે.

૨ હવે સંયમ સત્તર પ્રકારે બીજી રીતે વર્ણવે છે. આ અર્થે વિરત, રશી કાંઈ
છે. પ્રવચન સારોહાર દ્વારા કૃપ માંથી તે અવતરેલ છે. મૂળમાં તો સત્તર કાંઈ
કેવું સમન્વય તેમ પણ નથી. સત્તર ક્રેદ નામે પ્રમાર્જ થયે.

૧-૬ અવ સંયમ (પૃથ્વી, વાયુ, તેજ, વાહુ, વનસ્પતિ, એ વ્રણ ચાર પાંચ

ઇન્દ્રિયવાળા અવો વિગેરે હિંસાવિરતિ.)

૧૦ અહર સંયમ.

૧૨ નેત્ર સંયમ.

૧૩ હિંસા સંયમ.

૧૪ પ્રેત નિવૃત્તિ સંયમ.

૧૫ નેત્રાવન સંયમ.

૧૬ સ્વપ્ન સંયમ.

૧૭ રવિત સંયમ.

૧૮ રવિત સંયમ.

યતના પૂર્વક મહત્ત્વ કરે. (આને ‘અશ્વ સંયમ’ કહેવામાં આવે છે.) બીજા, વનરૂપિને કે કોઈ પણ જંતુરદિત સ્થાને ગુલા બેસવા આલવા વિગેરેની ક્રિયા કરવી, સંભાળી પુંછ પ્રમાણેને કરવાનું તે સંયમ ક્ષીબવે છે (આને ‘પ્રેક્ષા સંયમ’ કહેવામાં આવે છે). મલિન આરબી મૂલ-સ્થની ઉપેક્ષા કરવી, પણ તેને આરભાદિક કાર્યમાં પ્રેરણા ન કરવી એવી ફરજ પણ એજ સંયમ પાટે છે (‘ઉપેક્ષા સંયમ’). આસન સપનાદિની પ્રથમ પ્રેક્ષા કરવા છતાં પણ શુદ્ધ ભમિ વચ્ચે પાત્રાદિનો પ્રમાર્જનાપૂર્વક ઉપયોગ કરવો તથા પગ પ્રમાર્જવા વિગેરે (‘પ્રમાર્જના સંયમ’). જે વસ્તુ પ્રાણિસંસક્ત હોય, અવિશુદ્ધ હોય અથવા પોતાના ઉપયોગમાં આવે તેથી ન હોય તેને વિધિ પ્રમાણે જંતુ રદિત સ્થાને પરણી દેવાનો ઉપદેશ પણ એ જ સંયમ કરે છે (‘પરિણાપના સંયમ’). ઉર્પ, શોક, દ્રોહ, અભિમાન રીસ આદિ વિકારો દૂર કરી ધર્મકાર્યમાં મનને પ્રવર્તાવવું (એને ‘મનઃ સંયમ’ કહે છે). શુભ ભાષાનો ઉપયોગ કરવો અને હિંસક તથા કઠોર ભાષાનો ત્યાગ કરવો (એને ‘વચન સંયમ’ કહેવામાં આવે છે). અને અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યમાં ઉપયોગપૂર્વક શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવી (કાય સંયમ). એવી રીતે મન વચન કાયાના યોગેને બરાબર પ્રવર્તાવવાનું પણ એ સંયમ કહે છે. આવાં આવાં સુંદર કાર્યો જે મુનિઓએ સંસારનાં કાર્યો છોડી દીધાં હોય છે અને જેઓ સર્વદા એકસરખી સાંત અવસ્થામાં હોય છે તેમની પાસે એ સંયમ કરાવે છે. આવી રીતે તારી પાસે સંયમ નામના છઠ્ઠા યતિધર્મના સહચારીઓનું વર્ણન કર્યું. હવે બાકીના ચાર રહ્યા તેનું પણ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી દઉં છું તે તું સમજ લે.

૭. સત્ય. “ સાર પછી એ યતિધર્મ યુવરાજની પાસે જે સાતમો સુંદર પુત્ર દેખવામાં આવે છે તે સત્યના નામથી બહુ પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. એ પ્રાણીઓને હુકમ કરે છે કે તમારે જે વચન બોલવું તે અન્યનું દિત થાય તેવું બોલવું, જેટલું જરૂર હોય તેટલું માખીને બોલવું અને બીજા પ્રાણીઓને સાંભળીને આનંદ થાય તેવું વચન બોલવું, ગમે તેવી અ-

ગવડ થાય તો પણ અસત્ય વચન તો બોલવું જ નહિ-અને આ પ્રમાણે જે હુકમ સત્ય ધર્મ કરે છે તેને મહા મુનિઓ અક્ષરશઃ પાળે છે.

૮. શૌચ. “એ યતિધર્મ યુવરાજની પાસે જે આક્રમોં માણસ દે-ખાય છે તે ‘શૌચના નામથી જાણીતો છે. તે પ્રાણીઓને બાહ્ય અને આંતર પવિત્રતા રાખવાનો ઉપદેશ આપે છે. જેતાળીશ દોષરહિત આહાર લેવો વિગેરે બાહ્ય અથવા દ્રવ્ય શૌચ કહેવાય છે અને કષાયરહિત થઈ શુદ્ધ અધ્યવ-સાય દ્વારા સારા પરિણામ રાખવા તેને ભાવ અથવા આંતર શૌચ કહેવામાં આવે છે. મન વચન કાયાને પવિત્ર રાખવાં, દોષરહિત ચારિત્ર પાળવું અને કોઈની દીધા વગરની વસ્તુ કાંઈ પણ લેવી નહિ એનો સમાવેશ પણ આ શૌચ ધર્મના ઉપદેશમાં થાય છે. આ શૌચનો આ-દેશ પણ મુનિમહાત્માઓ ઉપાડી લે છે.

૯. આર્કિચન્ય. “ત્યાર પછી નાના બાળકના આકારને ધારણ કર-નાર જે નવમો પુરૂષ યતિધર્મના પરિવારમાં જણાય છે તેનું નામ આર્કિચન્ય (અર્કિચનપણું) છે. એ મુનિઓને બહુ જ વહાલો લાગે છે. એ બાહ્ય અને અંતરની સર્વ બાબતોમાં શાંતિ અપાવે છે અને ઉકળાટ માત્ર મટાડી દે છે અને મુનિઓને અત્યંત સ્ફટિક જેવી નિર્મળ સુંદરતા પ્રાપ્ત કરાવે છે. (એને ‘નિષ્પરિગ્રહ’ના નામથી પણ ઓ-ળખવામાં આવે છે. બાહ્ય પરિગ્રહ ધન, ધાન્ય, ખેતર, મકાન, રૂપું, સોનું, અન્ય ધાતુઓ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ એ નવ પ્રકારે છે અને આંતર પરિગ્રહમાં કષાય અને બીજા મનોવિકારોનો સમાવેશ થાય છે. એ બાહ્ય અર્થનર પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો એ સાધુઓનું પાંચમું મહાવ્રત છે. કોઈપણ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા કરવી, તેનાપર સ્વામીત્વ ભાવ રાખવો તે સર્વનો પરિગ્રહમાં સમાવેશ થાય છે અને સાધુઓ એનો સર્વથા ત્યાગ કરે એવો ઉપદેશ આ નવમો મનુષ્ય આપે છે.)

૧ શૌચઃ અતિચારરહિત સંયમનું પાળવું તે શૌચ. શૌચં મંદ્રમ પ્રતિ નિદરહેપતાનિરતિચારતેભ્યઃ ।

૧૦ બ્રહ્મચર્ય. “સ્વાતં પછી યતિધર્મના પરિવારમાં ગર્ભ લેવો ઘણો મનોહર છે. છેલો બાળ બેઠેલો દેખાય છે તે બ્રહ્મચર્ય નામથી પ્રખ્યાત છે અને મુનિઓને તે બહુ જ પ્રિય છે. દિવ્ય અથવા ઔદારિક શરીર સાથે એટલે કોઈ પણ દેવાંગના સાથે, મનુષ્ય સ્ત્રી સાથે અથવા તિર્યચણી સાથે મન વચન અને કાયાથી સંયોગ ન કરવો, ન કરાવવો અને કરનારની પ્રશંસા ન કરવી એ બાળતની પ્રેરણા એ દશમો મનુષ્ય મુનિઓને કરે છે અને મોક્ષને સાધ્ય કરવા હચ્છનારે, તેની વારંવાર પ્રશંસા કરનારે અને તેને આદરનારે કદિ પણ અપ્રભ સેવવું નહિ એવો સ્પષ્ટ નિર્ણય એ દશમો મનુષ્ય કરે છે. (સાધુધર્મમાં ‘બ્રહ્મચર્યને મુખ્ય સ્થાન છે. યોગસાધનમાં બ્રહ્મચર્યસેવનાની ખાસ અગત્ય છે અને કોઈપણ બાળતમાં પ્રગતિ કરવી હોય તો શારીરિક અને માનસિક બળનો આધાર બ્રહ્મચર્યપણા ઉપર રહેતો હોવાથી બ્રહ્મચર્યની ખાસ અગત્ય છે.)

“આવી રીતે મુંદર દશ મનુષ્યોના પરિવારથી પરવરીને યતિનામનો એ ચારિત્રધર્મરાજનો યુવરાજ આ જૈનસંપુરમાં લીલાથી રહે છે, આખા નગરમાં ફરે છે અને પોતાનો પ્રભાવ સર્વને પાવે છે.

સાવસારતા પુત્રવધૂ.

“બાઈ પ્રકર્ય! એ યતિધર્મને આ અત્યંત મુંદર અને પ્રકાશમાન સેવાળી નિર્મળ લોચનવાળી બાળા સદ્સાવસારતા નામની પત્ની છે. એલે એ ચારિત્રધર્મરાજની પુત્રવધૂ થઈ. એ સદ્સાવસારતાને જોઈને બહુ જ વહાલી લાગે છે અને એના પતિને તો એના ઉપર લોહી બધા સાથો પ્રેમ છે કે એ દોષ તો જ યતિધર્મ (યુવરાજ) છે અને એ ન દોષ તો પોતાના પ્રાણ હાદી નાખે છે. એથી એ યુવરાજને આ પત્ની ઉપર ઘણો મેદ છે અને સાચા દૃઢપણે

૧ બ્રહ્મચર્ય: એ અદાર ભેદે પાળવાનું છે. દિવ્ય અને ઔદારિક શરીર. ૨ મન વચન અને કાયાથી એટલે જ ભેદ થવા, તેને ન કરવું, ન કરાવવું અને મનુષ્યોના એમ ત્રિવિધ સુલ્લ ૧૮ ભેદ થવા.

૩ સદ્સાવસારતા: વિચારણાપૂર્વક મુંદર બાળ, વલયોરપૂર્વક વિદ્યારણ ઉપર બાળવયર યતિધર્મ દેખા નથી એટલે સર્વને સાર લાગે છે. પત્ની પતિ ઉપરનો નથી એ વાતનું સ્વરૂપ આ દર્શનમાં ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

વહાલ છે. એ બેના પ્રેમનું કેટલું વર્ણન કરું! દુનિયામાં ઘણું સ્ત્રી ભરતાર (દંપતી) જોયાં છે, પરંતુ આવો અદ્વિત્રિમ સ્નેહમય દંપતીભાવ મેં બીજી કોઈ જગ્યાએ બીજા કોઈ ધણીધણીયાણીમાં જોયો નથી. ‘ગૃહિધર્મ કૃત્યો.’

“ત્યાં એક બીજા નાનો કુમાર દેખવામાં આવે છે તેનું નામ ગૃહિધર્મ છે અને તે યતિધર્મ યુવરાજનો નાના ભાઈ થાય છે. એ બાર મનુષ્યથી પરવરીને બેઠેલો છે અને જૈનપુરમાં ભારે આનંદ લીલા કરાવી રહ્યો છે તેનું સંક્ષેપમાં તારી પાસે હું વર્ણન કરી બતાવું તે તું ધ્યાન રાખીને સમજી લે.”

“(૧) સર્વ પ્રકારની સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કરવા તે સૂચવે છે. મતલબ એ છે કે ગૃહસ્થથી સાધુની માફક સર્વથા હિંસાનો ત્યાગ ન થઈ શકે તેથી તેણે સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સાધુધર્મમાં સર્વ જીવની મન વચન કાયાથી હિંસા ન કરવા કરાવવાનું ફરમાન છે, ગૃહસ્થથી તેટલી અહિંસા પાળવાનું બની શકે નહિ તેથી તેણે સ્થૂળ અહિંસા તો અવશ્ય પાળવી જોઈએ. જેમકે પૃથ્વી જળ અગ્નિ પવન અને વનસ્પતિની હિંસા શ્રાવકથી થઈ જાય તેથી તેના સર્વથા નિષેધ તે નિયમપૂર્વક કરી શકે નહિ, બાકી બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા (ત્રસ) જીવો રહ્યા તેમાં પણ તે સંકલ્પપૂર્વક હિંસા કરે નહિ, પણ આરંભ સમારંભને અંગે હિંસા થઈ જાય. વળી નિરપરાધીને તો તે ભારે નહિ પણ અપરાધ કરનારની હિંસા ન જ કરવી એવો તેનાથી નિર્ણય થઈ શકે નહિ (આથી જોવાશે કે લડાઈ કે આત્મસંરક્ષણને અંગે ગૃહસ્થધર્મમાં હિંસાથી સર્વથા બચી શકાતું નથી). વળી સાપેક્ષ કારણે હિંસાનો નિષેધ તેને હોઈ શકે નહિ, નિરપરાધી છતાં પણ ભારવહન કરનારા પાડા, બળદ, ઘોડા વિગેરે તથા પ્રમાદી પુત્રાદિકને સાપેક્ષપણે વધુ અંધપ્રહારઆદિ કરવામાં આવે છે. ગૃહસ્થધર્મને અંગે આવશ્યક તરીકે તે નિરપેક્ષપણે નિરપરાધી બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો સંકલ્પપૂર્વક નાશ કરે નહિ, તે સિવાયના બીજાની હિંસા ન થાય તેનો વિચાર રાખે,

૧ ગૃહિધર્મ: ગૃહસ્થ ધર્મ, ચારિત્રધર્મનો મોટો હંુવર યતિધર્મ છે, તેમ કલ્ક સ્થધર્મ નાનો હંુવર છે. ગૃહસ્થને ચારિત્રસામ્રાજ્યમાં સ્થાન છે. મોહરાજને જેન રાગકેસરી અને દ્વેષગર્જદ્ર પુત્રો છે તેમ ચારિત્રરાજને પણ એ પુત્રો છે.

૨ આ બાર વ્રતની બાબતમાં મૂળ કરતાં ઘણી વધારે હકીકત કૃપાકર ધારીને અન્ય ગ્રંથોમાંથી લેઈને અહીં લખી છે. મૂળની હકીકત પૃ. ૧૦૮૧ કી પાછી રીત થાય છે. જેમને બાર વ્રતની સંક્ષેપ હકીકત ન વાંચવી હોય તેમ આ આઠ પૃષ્ઠો છોડી દેવાં. મૂળ ગ્રંથમાં માત્ર નામેનો જ નિર્દેશ થયો છે. મા. ૬

ઇત્યાદિ રાખે, પણ તેનો સર્વથા ભાગ તેનાથી થઈ શકતો નથી; છતાં તે સર્વ કાર્યો જ્યેષ્ઠાપૂર્વક કરે છે, સર્વ આહાર અને જ્યેષ્ઠામાં ઉપયોગ રાખે છે અને સંભાળપૂર્વક કામ કરે છે, એ નકામો જીવવધારતો નથી, નેટકું બની શકે તેટલું આરંભથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રથમ મતને સ્થૂળ પ્રાણુતિપાત વિરમણમત કહે છે.

“(૨) ત્યાર પછી બીજું સ્થૂળ મૃધાવાદ વિરમણમત આવે છે. જગતમાં પોતાની અપદ્ધિતિ થાય અથવા ધર્મની નિંદા થાય એવું તીવ્ર કલેશથી અતિ દુઃખ આશયપૂર્વક અસલ્ય ગૃહસ્થ બોલે નહિ. એના મુખ્ય પાંચ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે: (ક) કન્યાલીક એટલે કુવારી ન્યા સંબંધી: નાનીને મોટી કહેવી, મોટીને નાની કહેવી, સારીને ખરાબ કહેવી, યા ખરાબને સારી કહેવી વિગેરે અસલ્ય બોલી વરકન્યાને વીરાળસંબંધ જોડાવી દેવો અથવા જોડાતાં અટકાવવો. બનતા પછી સંબંધ જોડાવાના કાર્યમાં ભાગ લેવો નહિ, કારણ કે તેથી સંસાર થાય છે અને ફરજને અંગે ભાગ લેવો પડે તો ભૂઈ કે બળતું બોલવું હિ. આમાં કન્યાની માફક વર તથા બીજા પણ દ્વિપદને સમાવેશ નહોતો. (ખ) ગવાલીક. પોતાની કે કોઈની ગાય વેચવાની હોય તો તેને ટે ખોટા વખાણુ ન કરવા. આ ગાય શબ્દમાં બળદ યોગ્ય પ્રમુખ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. આ જનાવરોનાં વેચાણુ કરવા યોગ્ય નથી જ, પણ સંસારમાં રહીને કરવાં પડે તો ખોટી વાત કરવી હિ. (૨) ભૂમ્યલિક જમીનની માલિકી સંબંધમાં ખોટું બોલવું; [એમાં દુહાન હવાપ્રદારના હક્કો વિગેરે સઘળા (દ્વિપદ, ચતુષ્પદ સિવા-
તા) અપદ પદાર્થોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.] એના સંબંધી ખોટું બોલી મામલો રસે ચઢાવવો નહિ. (ધ) ચાપણુમોસો. પારકી વસ્તુ પછુ તરીકે રાખી પછી બારીકીઓ કાઢવી, સહી નથી, રટાપ ઠી, સાક્ષી નથી-વિગેરે વાંધાઓ કાઢવા, મુદતનો બાધ લેવો, રકો માફ કે પૈસા પચાવી પાડવા ચુકિતો ચોધવી. (૩) ખોટી ક્ષી. કોરટમાં સોજનપર ખોટી સાક્ષી આપવી, ખોટાં સોજનનામાં બેસીટવીટ કરવાં, બળતી જુવાની આપવી. આ પાંચ બાબતો રસે ખાસ ત્યાગવી જોઈએ અને ટુંકા જીવનમાં બનતાં ચુકી દોષ ખત ખોટી ન જ બોલવી એવો નિર્ણય કરવો જોઈએ. વર્તનની બાબ-
તાં અને સલની બાબતમાં એક હાઈ કોર્ટના જજને પણ ગરમાવે ડું મુદર તેવું વર્તન દોષું જોઈએ. કોર્ટની ખાનગી વાત પ્રકટ ન થી, કોર્ટને ખોટી સલાહ ન આપવી, ખોટા દસ્તાવેજો તૈયાર ન

કરવા, વગર તપાસે કોઈને કલંક ન ચઢાવવું—એવી સર્વ આશ્તોનો આ બીજા વ્રતમાં સમાવેશ થાય છે.

“(૩) ત્રીજા સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણુ વ્રતમાં દીધા વગરની અન્યની વસ્તુ ઉપાડી ન લેવી એવો નિયમ હોય છે. દુકામાં કદીએ તો ચોરી ન કરવી, સ્થાનનો લાભ લઈ કોઈને હુંડવો નહિ અથવા સોંપેલ વસ્તુમાં (ડિપાઝીટ તરીકે) હેરફેર કરી મૂલ્યવાનને ભૂલે લલકી મૂકવી નહિ. અદત્ત ચાર પ્રકારનાં બતાવ્યાં છે: માલીકના આખા વગર ચીજ લેવી તે સ્વામી અદત્ત, જીવવાળી (સચિત્ત) વસ્તુઓ લેવી અથવા છેદવી તે જીવ અદત્ત, તીર્થંકર મહારાજે જે વસ્તુઓનો નિષેધ કર્યો હોય તે લેવી તે તીર્થંકર અદત્ત અને શુરની રત્ન વગર વસ્તુ વાપરવી તે શુર અદત્ત. અહીં આ ચારમાંથી સ્વામી અદત્તનો પ્રસ્તાવ છે. આ ચાર અદત્તનો સર્વથા ત્યાગ તો યતિધર્મમાં બને, જુદાં જુદાં તેના ત્યાગ માટે ઇચ્છા રાખે. જાણી ચાકરી કરતાં પોને ગેરવાળખી કમુર કરે, નેદા ખાવાની લાંચ લેવાની કે ગેરલાભ આપવાની ઇચ્છા રાખે, પગાર ઉપરાંત વધારે લાભ લેવાની કે ખાઈ જવાની વૃત્તિ રાખે અથવા ઘરમાંની વસ્તુ પણ યોગ્ય અધિકારીને પૂછ્યા વગર લેવાની વૃત્તિ રાખે તો તે અપરાધી થાય છે. આવી નાની નોટી કે નહીવી લાગતી આશ્તોમાં પણ ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે. ચોરીનો માલ રાખવો, ચોરને ઉત્તેજન આપવું, સાધનો પોણા આપવું ચોરને સલાહ આપવી અને ચોરને આશ્રય આપવો—એ સર્વ દોષથી ભરપૂર છે એમ સમજવું. એ ઉપરાંત હલકી ભારે વસ્તુનો ભેગ કરવો, ધીમાં ચરબી નાખવી, દૂધમાં પાણી નાખવું—એ સર્વનો સમાવેશ ત્રીજા વ્રતમાં થાય છે. દાણચોરી કરવી અથવા લગાઈના વખતમાં રાત્રી દરમિયાન સાથે વ્યવહારઆપાર બંધ કર્યા હોય છતાં તે ચલાવવા કે કિંમતો મોકલવી એ સર્વ દોષથી ભરપૂર છે; તેમજ ખોટાં તોડ માર માર રાખવાં એ પણ આ નિયમાનુસાર ગેરવાળખી છે.

“(૪) સ્થૂળ અદત્તચર્ય વ્રતમાં ત્રીજા પુરુષસંયમ અને પુરો મન:કાંક્ષાનો ત્યાગ કરવાનો છે. મુદ્દસ્થ સ્વપ્નકાંક્ષા નિષેધ આચરી શકે તેને જોઈને તે આપત્ત તેમ. મન:કાંક્ષા ઉપર રાખવામાં આવે છે. મન:કાંક્ષા જેવું બનતું નહોતું કરે. આ વ્રતમાં ‘પરચીરમનનો’ ક્રિયા નહિ

૧. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૨. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૩. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૪. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૫. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૬. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૭. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૮. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૯. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ. ૧૦. પરચીર: તેની રીતે નિવારણ કરવું જોઈએ.

સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ એ બને બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. પરસ્ત્રીમાં વિધવા, વૈરયા, કુવારી સ્ત્રી અને બાળાનો સમાવેશ થાય છે. દેવ મનુષ્ય અને તિરિયની સર્વ સ્ત્રીઓ સાથે સંયોગસંબંધ બંધ કરવા અને તે ઉપરાંત તેમના ઉપરનો રાગ દૂર કરવો અને બનતા મુદ્ધી નવવારો પાળવા અહીં પ્રેરણા થાય છે. સ્વસ્ત્રીને અંગે પણ બનતા મુદ્ધી બાર તિથિએ શિયળ પાળવાનો નિયમ રાખવો, દિવસે વિષય એવવો નહિ, ઉંઘતી સ્ત્રીને જગાડવી નહિ, વિષયએવન કરતાં બોલકું નહિ અને વારંવાર વિષયની વાતો યાદ કરવી નહિ. આ પ્રમાણે કરવાથી શરીરબળ વધે છે અને સંસારમ્રમણ ઘટે છે. પરસ્ત્રીને અંગે પારકી સ્ત્રીને કે વેરયાને રખાયત તરીકે પણ રાખવી નહિ, અનંગ-કીડા કરવી નહિ, કામવિલાસનાં આસનાદિ કરવા નહિ, પારકા વિ-વાહ ભેડવા નહિ, તીવ્ર રાગ કોઈપર ધારણ કરવો નહિ. આ વિષય-એવન થોડો વખત આવે છે પણ તેમાં ચિત્તની એકતા વધારે થવાથી કર્મબંધ બાહુ આકરે અને ચીકણો થાય છે તેથી તેના સંબંધમાં વધારે સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. એ બાબતમાં જેમ જેમ વધારે લક્ષ્યપૂર્વક ત્યાગભાવ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ વધારે આનંદ થાય છે અને કદાચ શરૂઆતમાં જરા લોભ લાગે છે તો પણ આખરે તેથી બાહુ ઉચ્ચ રસની જમાવટ થાય છે. પરસ્ત્રી માટે બ્રમણ કરવાથી લોકમાં આખરૂં જાય છે, તે રસવાળા માણસને ઘરમાં દાખલ કરતાં અન્ય સંકોચાય છે અને તેનું જીવન બારરૂપ થઈ પડે છે. સ્વસ્ત્રી જેવી હોય તેવીને દેવીનું સ્થાન આપવું, તેમાં પણ રાગ કરતાં સહ-ધર્મીપણાનો ભાવ વિશેષ આરોપવો અને સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ભાવના રાખવી. આ ચતુર્થ શુદ્ધિધર્મ છે.

“(૫) સ્થૂળ પરિબ્રહ્મપરિભાણુ વ્રત. આ પંચમ શુદ્ધિધર્મમાં પોતાની મિલકતનું પરિભાણુ કરવાનો ઉપદેશ છે. નવ પ્રકારનો પરિ-બ્રહ્મ કહ્યો છે: (ક) ‘ધન-તેમાં સોના રૂપાના સિક્કા, નોટ લોન શેર વિગેરે રોકડ મિલકતનો સમાવેશ થાય છે. (ખ) ધાન્ય-સર્વ પ્રકારના અનાજ દાણાનો સંમ્રહ. (ગ) ક્ષેત્ર-ખેતર વાડીઓ બાગ બગીચા (ઘ) વાસ્તુ-સ્થાવર મિલકત. એમાં ઘર દુકાન હવેલી ભોંયરા વિગેરેનો

૧ ધન: ધનના ચાર પ્રકાર છે: ગણિત: ગણીને વસ્તુ લેવામાં આવે તે, નવદળ સોપાડી વિગેરે, ધરિત: તોળીને જે વસ્તુઓ લેવામાં આવે તે, ષાળ વિગેરે, મેય: માપીને જે વસ્તુઓ લેવામાં આવે તે, તેલ લવણ વિગેરે, પારિ-ચ્છેદ: પારખીને જે વસ્તુઓ લેવામાં આવે તે, રત મોતી હીરા વસ્ત્ર વિગેરે. સીકાનો સમાવેશ આ ચોથા વિભાગમાં છે.

સમાવેશ થાય છે. (ક) રૂપ્ય. કાચુ રૂપું, તથા રૂપાનાં ઘરેણાં. (ચ) સુવર્ણ-કાચું સોનું તથા સોનાનાં ઘરેણાં. (છ) કુપદ-એમાં ત્રાંશુ, પીતળ કાંસુ, સીંસુ એ સર્વ ધાતુ અને તેનાં વાસણો, પલંગ, માંચા, શકટ, હળ, ફરનીયર વિગેરે સઘળી ઘરવખરીનો સમાવેશ થાય છે. (જ) દ્વિપદ-દાસદાસી ગુલામ તરીકે વેચાતાં રાખવામાં આવતાં હતાં અને તેની મિલકતમાં ગણના થતી હતી. વર્તમાન ન્યાયના ધોરણુ પ્રમાણે તો કોઈને ગુલામ તરીકે રાખી કે વેચી શકાતા જ નથી. (ઝ) ચતુષ્પદ-હાથી, ઘોડા, બળદ, ગાય, ભેંસ, ઊંટ વિગેરે ચાર પગવાળાં જનાવરો. આ સર્વની સંખ્યા વિગેરેનો નિર્ણય કરવો, હદ બાંધવી. સ્થાવર મિલકતને અંગે જમીનના હકો કેટલા ભોગવવા, વસ્તુઓને અંગે ફરનીયર ઘરમાં કેટલું રાખવું તથા પોતાની મિલકત કેટલી રાખવી એ સર્વ બાબતની મર્યાદા બાંધી દેવી, એ હદ ઓળંગવી નહિ, કદાચ ઓળંગાઈ જાય તો વધારાની રકમ જાહેર સખાવતમાં તુરત જ ખરચી નાખવી, સ્ત્રી કે છોકરાને નામે કરવાની કે એવી ગોટા વાળવાની પદ્ધતિ રાખવી નહિ. વસ્તુ ઉપર માલીકી ભોગવવી એને પરિગ્રહ કહે છે. એથી મૂછતિ સર્વથા ત્યાગ ન અને તો હદ બાંધવી. એથી વ્યવહાર પરિમિત થાય છે અને વધારાના દ્રવ્યાદિનો શુભ માર્ગે વ્યય કરવા પ્રેરણા થાય છે. આ પ્રથમના પાંચ વ્રતને આણુવ્રત કહે છે. સાધુને એ વ્રતો સર્વાંશે હોય છે એટલે મહાવ્રત કહેવાય છે; ગૃહસ્થને એ અંશે હોય છે તેથી તેને આણુવ્રત કહે છે.

“(૬) ચાર પછી ત્રણ ગુણુવ્રત આવે છે. પ્રથમના પાંચે આણુ-વ્રતને તે ગુણુ કરે છે, લાભ કરે છે, પુષ્ટ કરે છે, તેથી છકા સા-તમા અને આઠમા વ્રતને ગુણુવ્રત કહેવામાં આવે છે. છકા વ્રતને દિશિ પરિમાણુ વ્રત કહેવામાં આવે છે. દિશિ પરિમાણુમાં ચારે દિ-શાએ તેમ જ ઊંચે અને નીચે અમુક મર્યાદા સુધી જ મુસાફરી કરવી, તેથી આગળ વધવું નહિ. આ નિયમથી અમુક ક્ષેત્રથી બહારના સર્વ જીવોના સંબંધમાં હિંસા આદિના નિષેધ થઈ જાય છે અને સર્વ બા-બતોની મર્યાદા બંધાઈ જાય છે, ત્યાંની વસ્તુસંબંધે અસત્ય બોલાવું નથી, ત્યાંની વસ્તુ ચોરાતી નથી, ત્યાંની સ્ત્રીઓ સાથે ગ્રામ્યસ્વર્વ પદ્ધતિ છે, ત્યાંના ધનાદિ પરિગ્રહનો ત્યાગ થાય છે. એ રીતે એ પાંચે આણુ-વ્રતને લાભ કરે છે. જળમાર્ગે તથા સ્થળમાર્ગે અને આકાશમાર્ગે એરોપ્લેનમાં કેટલું જવું તેનો અહીં નિર્ણય થાય છે. વિશેષ મુગ હરે પત્રવ્યવહાર ક્યાં સુધી કરવો એનો પણ નિયમ કરે છે. મુખ્ય વ્રતો ગુણુકરનાર આ વ્રતને ગુણુવ્રતનું યોગ્ય નામ આપવામાં આવ્યું છે.

“(૭) સોગોપસોગ વિરમણ પ્રતઃ આહાર યુષ્ય વિગેરે એકજ વાર સોગમાં આવે તેને ઉપસોગ કહેવામાં આવે છે, ત્રી મુકામ આદિ વારંવાર સોગમાં આવે તેને પરિસોગ કહે છે. આ ઉપસોગ અને પરિસોગની ચીજોની હદ બાંધવી તે આ સાતમા વ્રતમાં આવે છે. આહાર અને ઉપસોગની ચીજોમાં પાપરહિત વસ્તુઓ તરફ ખાસ ઉપયોગ રાખવો, બાપીશ અલક્ય વસ્તુઓ જેમાં મધમાંસાદિ માદક વસ્તુઓ, તુચ્છ વસ્તુઓ અને રાત્રિભોજન વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ, (ત્યાગ કરવો), એક શરીરમાં અનંત જીવો હોય તેવાં હંદમૂળ-૩૨ અનંતકાય ઉપયોગમાં લેવાં નહિ (ત્યાગ કરવો) એ ખાસ કર્તવ્ય છે. તે ઉપરાંત પોતે આખી જીંદગી માટે ઘણી વસ્તુઓ રાખી હોય છે, આવી પડનારી અનેક આપણિઓ કદાપીને સંખ્યા અને પ્રમાણમાં વધારે છૂટ રાખી હોય છે તે દરેકમાં દરરોજ માટે સંકોચ કરવા સાથે દરરોજ ચૌદ નિયમ ધારવાની પ્રણાલિકા અગ્ર બતાવી છે. તેમાં દરરોજ વાપરવાની તથા ખાવા-પીવાની વસ્તુઓની હદ બંધાય છે. એને માટે ૧૪ નિયમો કરાવેલા છે. એ ચૌદ નિયમથી પોતાની જાતપર ઘણો અંકુશ આવે છે અને આત્મચિત્તવન બહુ સુંદર થાય છે. ઘણાં કર્મ બંધાય તેવાં પંદર કર્મો-દાનના વ્યાપાર આદિ ન કરવાની પ્રેરણા પણ આ સાતમા વ્રતમાં થાય છે. દોલસા કરાવવાનો વ્યાપાર, મીસનો વ્યાપાર, કુંભાર હુહારના વ્યાપાર-આ સર્વને ‘દંડગણકર્મ’ કહેવામાં આવે છે; ફળ ફલ શાક વન બગીચાનો વ્યાપાર, વનનાં ઝાડો કપાવવાં કે વેચવાં ઇત્યાદિ તે ‘વનકર્મ’; ગાદા, રેલ્વે, દોઢવેનો વ્યાપાર તે ‘શાટકકર્મ’; ઘોડા રથ ગાડી ગારુ ભાટે આપવાનો વ્યાપાર તે ‘ભાટક કર્મ’; કુવા તળાવ કે સરોવર ખોદાવવા, પાતાળ કુવા કઢાવવા તે ‘ફાડીકર્મ’ આ પાંચ કુર્મ કહેવાય છે. હાથીદાંત, કરતુરી, મોતી, કચકડાં, રેશમ, લીન, પીંછાનો વ્યાપાર એ ‘દંતવાણિજ્ય’; સાંછખાર, મણીચીલ, ગળી, લાખનો વ્યાપાર તે ‘લાખવાણિજ્ય’; દારૂ માંસ ઘી તેલ જોળ ખાંડનો વ્યાપાર તે ‘રસવાણિજ્ય’; ઘોડા બજદ ગાય તથા (અસલ વખતમાં) દાસદાસીને વેચવા લેવા તે ‘કિરાવાણિજ્ય’ અને અશીષુ સોમલ, વધનામ, ત્રિજિ, ચરસ, તળાકુનો વ્યાપાર તે ‘વિષવાણિજ્ય’-આ પાંચ કુવ્યાપાર છે. શેરડીને પીણવી, સરણા ચણાવવા, ચરખા, ઇન, સ્પીંડલ, હુમ્મર એ સર્વ ‘ચત્ર પીણલુ કર્મ’; બજદનાં નાક વિધાવવાં, ઘોડાનાં પૂંછડાં કપાવવાં, ખાંતી કરાવવી વિગેરે ‘નિર્જીઠન કર્મ’; વનને બાળી મૂકવાં તે ‘દાવાનિ કર્મ’; તળાવ સરોવર કુવાને યોગાવવા તે ‘ગ્રીવલુ કર્મ’

મળે છે અને સાંસારિક પરભાવોનો ત્યાગ થતો. દોષાથી રવાભાષિક રીતે આત્મા ઉત્તમ દશા બોમ્બે છે. સામાયિકથી અનેક લાભો થાય છે તેપર અન્યત્ર ઘણું લખાયું છે.^૧ સર્વ કાળ (યાવજીવિત) મન વચન કાયાથી સામાયિક સાધુ આચરે છે તેને યાવજીવિક સામાયિક કહે છે. આ સામાયિકને અંગે મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ વિશુદ્ધ કરવી, આજ્ઞા ચેષ્ટા આદિ દોષો દૂર કરવાં અને ચિત્તની એકાગ્રતા નેમ અને તેમ વધારે કરવી. મન વચન કાયાના ૩૨ દોષો અન્યત્ર વર્ણવ્યા છે તે વિચારી જવા અને ટાળવાનો નિરન્તર પ્રયત્ન કરવો.

“(૧૦) દેશાવગાશિક વ્રત. છઠ્ઠા વ્રતમાં આખા ભવ માટે જે દિશાપરિણામ રાખ્યું હોય છે તેનો અત્ર સંકોચ કરવામાં આવે છે. દરરોજ માટે કે પક્ષ માસ અથવા ચાતુર્માસ માટે અહીં તેનો વધારે સંક્ષેપ થાય છે.^૨

“(૧૧) પૌષધ વ્રત. સામાયિક નામના વ્રતનો આમાં વિસ્તાર થાય છે. જે ધરિને બદલે અર્ધ દિવસ (૪ પ્રહર) કે આખો દિવસ (૮ પ્રહર) શુદ્ધી સામાયિકદશામાં ધોતાની જાતને રાખી પર્વદિવસો વિશેષ સાવધાનતા રાખી યતિધર્મની વાનકી અનુભવવી એ આ પૌષધનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ પૌષધમાં એકાસણાદિ તપ કરે, શરીરની શુભૂપાનો ત્યાગ કરે, પૂર્ણ શ્રદ્ધાચર્ય પાળે અને સર્વ સાવધ વ્યાપારનો નિયંત્ર કરે.

“(૧૨) અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં સાધુ સાધ્વીને અશનાદિ ચાર પ્રકારનો આહાર, વસ્ત્ર, કમ્બલ, પાત્ર, મકાન, પાટ, શય્યા વિગેરેનું ભક્તિ અને બાહુમાનપૂર્વક દાન કરવું, ચોનૈયા, રૂપિયા વિગેરેનું તેમને દાન ન કરવું (કિમ કે મુનિને તેનો અધિકાર નથી), જે આપવું તે ભક્તિથી આપવું પરંતુ અનુકંપાથી નહીં, પાત્ર સિવાયના સ્થાને અનુકંપાપૂર્વક આપવું, હોંસ-પૂર્વક આનંદથી વિવેક સાથે આપવું અને ભાવના ઉત્તમ રાખવી. દાનના પાંચ ગુણ કહ્યા છે-આપનારને આપતી વખત હર્ષનાં આંતુ આવી જાય, રોમાંચ ખડાં થઈ જાય, મનમાં ખરેખર બાહુમાન પેદા થાય, પ્રિય મધુર વચનપૂર્વક દેવામાં આવે, અનુમોદના લાંબા વખત શુદ્ધી આપ્યા કરે અને અધિક દાન કરવાની આહવા રહ્યા કરે. સ્વધર્મી બંધુને જોતાં તેને ભાઈ કરતાં વધારે ગણે, તેની દ્રવ્ય ભાવ દયા ચિ-

૧ જુઆ મારો સામાયિક હપરનો પ્રવટ ઘણો લેખ શ્રી જી. ધ. પ્ર. પુસ્તક.

૨ કોઈ એક દિવસે સવાર સાંજના પ્રતિક્રમણ કરી બીજા આઠ સામાયિક કરવા સાથે તે દિવસે દિશાના સંક્ષેપ કરવામાં આવે છે તેને દાહમાં ‘દેશાવગા-સિક’નું નામ આપવામાં આવે છે.

તવે. કહું છે કે પોતાને ઘેર આવેલા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અથવા શ્રાવિકાને દેખી ભક્તિપૂર્વક ઊભા થઈ આસન દેવું, તેમના પત્ર-માર્જવા, તેમને નમસ્કાર કરવા વિગેરે ભક્તિપૂર્વક યથાશક્તિ અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ, મકાન વિગેરે દેવાએ કરીને તેમનો સંવિભાગ કરે. પોતાના સહોદર બંધુમાં અને સ્વધર્મી બંધુમાં તેને કાંઈ તફાવત લાગે નહિ અને તેને વધારવામાં અને ઠેકાણે પાડવામાં જાણે ઉપકાર કરે છે એમ તેને લાગે નહિ, માત્ર પોતાની ખરી ફરજ તે બળવે છે એમ જ તેને જણાય અને તે અશક્ત રોગી અપંગને પણ બનતી સહાય આપે.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! આ શુદ્ધિધર્મ નામનો ફટાયો કુંવર છે તે જૈન સત્પુરમાં પ્રાણીપાસે હિંસાના સંબંધમાં થોડી ઘણી પણ મુંદર વિરતિ (ત્યાગભાવ) કરાવે છે, એ પ્રાણીપાસે મોટી મોટી બાબતમાં અસત્યનો ત્યાગ કરાવે છે, પારકી વસ્તુ લેવાની બાબતથી તેને દૂર રાખે છે, પરસ્ત્રીની બાબતમાં તેને ઘણો પરાક્રમ બનાવે છે અને સર્વ પરિગ્રહ એકદો કરવાની બાબતમાં તેને હૃદયમર્યાદા બાંધતો કરે છે, રાત્રીએ કોઈ પણ પ્રકારનું ભોજન ન કરવા તેને સમજાવે છે અને તેને સંવરનું પ્રમાણ કરાવે છે, યોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ ઉપભોગ કરવા અયોગ્યનો ત્યાગ કરવા તેને કહે છે, નકામા પાપોથી તેને દૂર રાખાવે છે, સામાયિક કરવાની બાબતમાં તેને આસક્ત રાખે છે, દેશાવગાસિક વ્રતમાં સંસક્ત બનાવે છે, તેની પાસે પૌષ્ઠ કરવાની બાબતમાં નિર્ભય કરાવે છે અને તેના મનોબળને અતિથિ આમંત્રણની બાબતમાં ધક્કું પવિત્ર રાખે છે (પ્રેરે છે). વળી એમાં ખૂબિની વાત તો એ છે કે એ યુવરાજ શુદ્ધિધર્મ પ્રાણીને નેટલા હુકમ કરે છે અને પ્રાણી તે પેટા નેટલાનો અમત્ર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરે છે તેને તેટલું દગ પાડે એ યુવરાજ બરાબર આપે છે.

સદ્ગુણરક્ષતા પુત્રવત્.^૧

“ભાઈ પછી ભાઈ પ્રકર્ષ! એ શુદ્ધિધર્મની બાબતમાં જનતા આંખો ઢાંચે અને નિરાશથી ઉઘાડી રાખીને એકેલી ને નવકે નેવી બાળા દેખાય છે તેનું નામ સદ્ગુણરક્ષતા છે અને તે જ શુદ્ધિધર્મની પત્ની થાય છે. મુનિએને એ બાળા કંઈક બદલે ને

^૧ સદ્ગુણરક્ષતા: સદ્ગુણનું આચરણ કરવામાં દૈન. શુદ્ધિધર્મની પત્ની જે બનવે તે દોષ એ એ સ્વચ્છ છે. દેવદાસેનું કહેવાતું એમ અનિર્વચન નથી કે જેમ આ શુદ્ધિધર્મની પત્ની છે.

દોષ છે અને તે સ્ત્રી પણ વડીલનો વિનય કરવા દરદોજ મોસવાળી અને તૈયાર જ રહે છે. તેને તેના પતિ શુદ્ધિર્મ ઉપર ઘણોજ પ્રેમ છે. આ બન્ને રાજપુત્રો અને તેની સ્ત્રીઓ સર્વ જૈન લોકોને પોતાના દેવતાવધી જ નિરંતર આનંદ દેવાવાળા છે.”

વિમર્શગાથાએ અહીં જરા વિચારો લીધો.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ચારિત્રરાજનો અન્ય પરિવાર.

ભજતાં શાંતિ ઉત્પન્ન કરે તેવું ચારિત્રરાજનું તથા તેના બન્ને પુત્રોનું તથા પુત્રવધૂઓનું વર્ણન શ્રવણ કરતાં પ્રકર્યના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ચારિત્રરાજના પરિવારમાં બીજાં અનેક પ્રકાશ કરનારાં પવિત્ર રત્નો ઝગઝગાયમાન થઈ રહ્યાં હતાં તેનું વર્ણન સાંભળવા શુદ્ધિદેવીના પુત્ર ઉત્સુક થઈ રહ્યો હતો. ક્ષણવાર વિચારો લઈ શુદ્ધિ-દેવીના બાઈએ વર્ણન આગળ ચલાવ્યું:—

‘સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ.

“મહારાજ ચારિત્રરાજે એ બે રાજપુત્રોની સંભાળ કરનાર અને તેમને પોષનાર તરીકે એક સેનાપતિ વડો પ્રધાન-ખાસ અધિકારી નીમ્યો છે તે પણ અહીં સાથે બેઠેલ જણાય છે. એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. આ સમ્યગ્દર્શન વિના એ રાજપુત્રો કદિ એકલા રહેતા જ

૧ સૂચના:—આ ગાથા અદેવાલ વિમર્શગાથા પ્રકર્યને કહી સંભળાવે છે, તે વાર્તા વિચક્ષણસુરિ પોતાના જીવનકાળે અંગે નરવાદનરાજ સમક્ષ કહી રહ્યા છે જે વખતે શિવદાસજી તરીકે સંસારીજીવ હાજર છે; અને એ આખું પુરપના સાંભળતાં અશુદ્ધિતસંકેતા અને પ્રભાવિરાગાળી હાજરીમાં કહી સંભળાવે છે. આ સર્વ વાત લઈયળદાર ન ભય.

૨ સમ્યગ્દર્શન: શુદ્ધ દેવ સુર અને ધર્મની પરીક્ષા કરીને તેને આદરવા. સમ્યગ્દર્શન વગર પ્રગતિ થતી નથી અને શુભસ્થાનમાં તેની ખાસ અગત્ય છે. જ્ઞાનવગર વધી રાકાય પણ સુદર્શન વગર પ્રગતિ કદિ પણ થતી નથી. મોદરાજનો સેનાપતિ મિથ્યાદર્શન છે તેની સાથે આ પ્રધાનનું વર્ણન સરખાવવા યોગ્ય છે. મિથ્યાદર્શનની હાંકલ માટે જુઓ પૃ. ૮૪૪ થી.

નથી એવી રાત્રીએ મર્યાદા બાંધી આપી છે અને ગોઠવણ એવી રાખી છે કે એ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ રાજપુત્રોની અત્યંત નિકટમાં રહીને અત્યંત વાતસલ્યપૂર્વક બંનેને વધારે છે, વિસ્તારે છે અને સ્થિર કરે છે. અગાઉના પ્રકરણમાં તને સાત તત્ત્વો જૈન સત્પુરમાં છે એમ બતાવવામાં આવ્યું હતું તે તને યાદ હશે.^૧ જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, અંધ અને મોક્ષ સંબંધી સંક્ષેપથી હકીકત તને સાં સમજાવવામાં આવી હતી. એ સાતે તત્ત્વો સંબંધી એ મંત્રીશ્વર દેવ નિર્ણય કરાવે છે. એ સમજાવે છે કે એ સાત તત્ત્વમાં સર્વ વસ્તુનો ન્યાયપૂર્વક સમાવેશ થઈ જાય છે અને તે સિવાય બીજી કોઈ બાબત બહાર રહી શકતી નથી. ઉપરાંત વળી તે ભવચક્ર નગરના પ્રાણીને ઉદાસીન રાખે છે, તે નગરમાંથી નીકળવાની ઇચ્છાવાળો તેને બનાવે છે, સંમતા રખાવે છે, સર્વ સ્થૂળ પદાર્થોપર વિરક્ત ભાવ લાવે છે, આ સંસારપર ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, સર્વ જીવોપર અનુકંપા ઉપજાવે છે અને શુદ્ધ દેવાધિદેવ પર પૂર્ણ આસ્તિકપણું લાવે છે. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચે મહાનુશુલો એ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિના રણુશીર્ષું વગાડનારા ફૂતો છે. એ ઉપરાંત પ્રાણીને તે કહે છે કે તમે સર્વ જીવો તરફ અંધુભાવ રાખો (મૈત્રી), શુણ્ણવાનને જોઈ રાજી રાજી થઈ જાઓ (પ્રમોદ), દીન દુઃખીને જોઈ તેનાપર દયા કરો, તેને દુઃખમાંથી બચાવવા યત્ન કરો અને ભવિષ્યમાં તેનાં દુઃખો કેમ ઓછાં થાય તેની યોજના કરો (કરુણા) અને પાપ કરનાર તેના કર્મબાંધીન છે, તમે તેને માટે જવાબદાર નથી, ઉપાયો કરવા છતાં પણ ન સુધરે તો તેના તરફ તમે મધ્યસ્થ થાઓ (ઉપેક્ષા)—આવી આવી ઉત્કૃષ્ટ વિચારણાઓ જોને જૈન પરિભાષામાં ‘ભાવનાઓ’ કહેવામાં આવે છે તેનાથી મનને નિરંતર સુંદર રાખે છે; વળી નિર્વૃત્તિ(મોક્ષ)નગરીએ જવાની દૃઢ ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરાવી પ્રાણીને તે દરરોજ થોડી થોડી નિર્વૃત્તિનગરી તરફ કુચ કરાવે છે.

સુદષ્ટિ—સેનાપતિપત્ની.

“ એ સમ્યગ્દર્શનની બાબતમાં જે ઘણા સુંદર વર્ણવાળી અને અન્યનાં મનને પોતાની તરફ ખેંચનારી ઘણી સૌન્દર્યશાળી સ્ત્રી જોવામાં આવે છે તે સમ્યગ્દર્શન સૈન્યાધિપતિની સુદષ્ટિ^૨ નામની સુંદર

^૧ જુઓ ચાહુ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૩૧ સું. પૃ. ૧૦૩૩.

^૨ સુદષ્ટિ:—આઠ પંક્તીની પછવાડેની ચાર દષ્ટિને સુદષ્ટિ કહે છે. સમ્યગ્દર્શન થતાં સુદષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. એના વિવેચન માટે જુઓ ‘જૈન દષ્ટિએ યોગ.’ મિથ્યા-દર્શનની કદષ્ટિ લાચારીનું વર્ણન પૃ. ૮૫૬ પર કર્યું છે તે આ સાથે સરખાવવા જેવું છે.

પત્ની છે. સન્માર્ગમાં પોતાની શક્તિને શોભાવનારી એ સુદૃષ્ટિની ખાસ વિધિપૂર્વક સેવા કરવામાં આવવાથી તે જૈન લોકોના મનને બરાબર સ્થિર કરે છે.

“આં પ્રમાણે હકીકત છે. હવે તને કેટલીક આગળ પાછળની હકીકત કહી તેનો મેળ મેળવી આપું. તને યાદ હશે સેનાપતિવ્યવસ્થા. કે અગાઉ મેં મહામોહના વડાપ્રધાન અને સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનનું વર્ણન કરી તને જાણખાવ્યો હતો, તને તેના સંબંધમાં જણાવ્યું હતું કે તે ઘણા વિચિત્ર ચરિત્ર-વાળો છે, વળી તેની સાથે કુંદણિ નામની તેની સ્ત્રીને પણ તને બતાવી હતી. હવે આ ચારિત્રરાજનો સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ છે અને એ મોહરાજનો મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ છે એ બંનેને તું જોયા. આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિની સર્વ ચેષ્ટા પેલા મિથ્યાદર્શન સેનાપતિથી તદ્દન ઉલટા જ પ્રકારની જોવામાં આવશે, એની સર્વ ચેષ્ટાઓ જગતને આનંદ ઉપજાવનારી છે અને જેમ જેમ તેના પર વધારે વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ તે વધારે સુંદર લાગે તેવી છે. પેલા મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ મોહરાજના લશ્કરને આખો વખત તૈયાર કરે છે, ગોઠવે છે, એકઠું કરે છે અને દોરે છે, બ્યારે ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને સર્વ યોગ્ય તાલીમ આપી આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ દોરવે છે. ટુંકામાં કહીએ તો આ સમ્યગ્દર્શન જે અહીં દેખાય છે તે મિથ્યાદર્શન નામના સેનાપતિનો ખરેખરો મોટો દુરમન છે અને તેથી તેના વિરોધી તરીકે જ તેની અહીં વ્યવસ્થા થયેલી છે.

“આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનાં ત્રણ રૂપ દેખાય છે, એ જૂદાં જૂદાં કારણને પ્રાપ્ત કરીને નવાં રૂપ લે છે: કોઈ વખત તે ક્ષાયિક રૂપમાં આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સર્વ સેનાનીઓને મારી હડાવી સર્વ સામગ્રિ હાથ કરી લે છે; કોઈ વાર તે ઔપચારિક રૂપ આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સેનાનીઓને યોગ્ય વખત માટે મારી હડાવી સામાન્ય સ્થાપે છે અને કોઈ વાર તે ક્ષાયોપશમિકરૂપ આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સેનાનીઓમાંથી કેટલાકનો ક્ષય કરે છે અને કેટલાકને દબાવી દે છે. આવાં ત્રણ રૂપ તેનાં થાય છે તે તેના સ્વભાવને લઈને જ છે અથવા તેની સાથે સદ્બોધ નામનો મંત્રી છે તે એનાં એવાં રૂપો કરે છે.

સહબોધ મંત્રી.

“ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનાં ત્રણ રૂપો કરનાર એ સહબોધમંત્રીનું નામ તને કહ્યું તેની સાથે પણ ભાઈ પ્રર્થવ! તારું ઝોળખાણ કરાવી દઉં. આ સહબોધ મંત્રી તો ભારે જબરો પ્રધાન છે અને પુરુષાર્થ સાધવાની બાબતમાં તો એ એવો એકો છે કે ત્રણ ભુવનમાં એની એક પણ પુરુષાર્થ સાધી આપનારી વસ્તુ નથી કે જેને આ મંત્રી બરાબર સ્વરૂપે જાણતો પીછાનતો ન હોય. એ મંત્રી અભારે જે બનાવો બનતા હોય તે સર્વ જાણે છે, ભૂતકાળમાં બની ગયા હોય તે જાણે છે, ભવિષ્યમાં બનવાના હોય તે પણ જાણે છે, એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય ઉઘાડા ભાવોને તે જાણે છે તેવીજ રીતે તદ્દન સૂક્ષ્મ ભાવોને પણ સારી રીતે જાણે છે. અરે તને કેટલી વાત કહું! એ તો આ આખી સ્થાવર અને જંગમ દુનિયાને, પ્રાણી અને પદાર્થને અથવા જીવ અજીવ સર્વને અને તે પ્રત્યેક દ્રવ્યને તેના શુભોને અને તેના પર્યાયોને પણ સારી રીતે જાણે છે. એ નીતિના સર્વ માર્ગમાં ઘણી દુશળ છે, મહારાજની તેના ઉપર ઘણી પ્રીતિ છે, રાજ્યના સર્વ કાર્ય ઉપર તે બહુ લાંબો વિચાર કરે છે અને લશ્કર ઉપર પણ આદર રાખે છે—મતલબ દિવાની અને લશ્કરી સર્વ બાબત તેના હક્કમાં રહે છે. વળી સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શનને પણ એ બહુ વડાનો છે અને જ્યારે તે તેની પાસે હોય ત્યારે સમ્યગ્દર્શનમાં પણ સ્થિરતા આવે છે. આવો સારો, રાજ્યનિષ્ઠ, કર્તવ્યપરાયણ, લોકમાન્ય અને સર્વગ્રાહી મંત્રી બીજા કોઈ જગ્યાએ જોવામાં આવ્યો નથી.

“ એ સહબોધ મંત્રી અહીં દેખાય છે તે પેલા સાત રાજાઓમાંના જ્ઞાનસંવરણ રાજાનો ખાસ હુશ્મન છે અને તે જ્ઞાનસંવરણનું કાર્ય અને કાર્યોપરામ રૂપ એ પ્રકારે દેખાવ આપે છે.

અવગતિ મંત્રીભાષા.

“ એ મંત્રીની બાજુમાં મુંદર મુખવાળી જે સ્ત્રી બેઠેલી દેખાય

૧ સહબોધ: સારો બોધ, સુદ જ્ઞાન, વસ્તુસ્વરૂપનું વર્ણન કરે તેના નામ
૨ મુખપચ્ચાય: સુસુષ્ક, ધર્મને મુખ કહેવામાં આવે છે, સુસુષ્ક
૩ મુંદર: પર્વાય કહેવામાં આવે છે. મુંદર સર્વજ્ઞ સુદ રહે છે, પર્વાય કે તેના
૪ સેના: રાજા હોય તેના નામ છે, મુખનું દેવદત્તપદિ પર્વાય છે.
૫ જ્ઞાનસંવરણ: જ્ઞાન સંવરણ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાન સંવરણ
૬ કાર્ય: કાર્ય તેના નામ નીચ સર્વ કહેવામાં આવે છે. કાર્ય
૭ અવગતિ: અવગતિ એ છે કે જે કહેવામાં આવે છે.

છે, તેના સર્વ અવયવો તદ્દન મળ વગરનાં ચોખ્ખાં દેખાય છે અને તેની આંખો ઘણી સુંદર દેખાય છે તે સદ્બોધ મંત્રીની સ્ત્રી છે અને તેનું નામ અવગતિ^૧ છે. એ મંત્રીભાઈ પોતાના પતિસાથે એકરૂપ છે, જરા પણ બૂદી નથી, પાપ વગરની અત્યંત પવિત્ર છે અને પતિના સ્વરૂપે રહેનારી, તેના શ્રવણ જેવી અને તેના હૃદયની પ્રાણેશ્વરી છે. સદ્બોધ મંત્રીના પાંચ મિત્રો.

“સદ્બોધ મંત્રીની સાથે જે પાંચ પુરૂષો બેઠેલા દેખાય છે તે બહુ ઉત્તમ માણસો છે અને તેઓ સદ્બોધ મંત્રીના અંગીભૂત (એ. કાકાર) ઇંદ્ર મિત્રો છે.

“એમાંનો પ્રથમ મિત્ર છે તેનું નામ આભિનિબોધ છે, એ નગરવાસી જનોમાં ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા જ્ઞાન સારી રીતે ઉત્પન્ન કરે છે.”

“એ પાંચમાં જે બીજો મહાત્મા પુરૂષ દેખાય છે એ જાતે સદાગમ છે (આ વાર્તા પણ સદાગમ સમક્ષ જ ચાલે છે એ લક્ષ્યમાં હશે). એ સદાગમના હુકમથી આ આખા નગરની પરિસ્થિતિ થયેલી છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. આ રાજ્યમાં જે રાજાઓ છે તે સર્વના કામના સંબંધમાં એ જરાબર સલાહ આપે છે, કારણ કે એનામાં બોલવા ચાલવાની બાબતમાં સારી ચતુરાઈ છે, બાકીના એના ચારે મિત્રો છે તે તો તદ્દન મુંઝા છે. બોલવા ચાલવાની બાબતમાં આ સદાગમની ઘણી કુશળતા જોઈને મહારાજ ચારિત્રધર્મ બહુ રાજ થયા અને તેને લઈને સદ્બોધને મંત્રીપણા પર સ્થાપિત કર્યો. આ સદાગમ સદ્બોધનો એક અંગીભૂત હોવાથી સદ્બોધની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. એ સદાગમ સર્વ રાજાઓ અને જન લોકોનો બાહ્ય સર્વ બાબતમાં ઉત્કૃષ્ટ કારણભૂત છે એમ

૧ મળ: (૧) મેલ; (૨) આવરણ-અજ્ઞાન.

૨ અવગતિ: જાણું તે. સમજું તે. બોધ પણ વસ્તુ જણાય છે તે.

૩ મતિજ્ઞાન: બુદ્ધિવૈભવનું નામ આભિનિબોધ જ્ઞાન કહેવાય છે. એ પાંચ ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા યાય છે. એના આવરણના ક્ષયોપશમાનુસાર બુદ્ધિ વધારે યાદી પ્રાણીમાં હોય છે.

૪ સદાગમ એટલે સુવ જ્ઞાન. ચારે જ્ઞાન મુંઝા છે, સ્વયંબુદ્ધ છે, અન્યને જ્ઞાન જણાવવાનું કાર્ય સુવ જ્ઞાન કરે છે.

કાળના, ભવિષ્ય કાળના અને વર્તમાન કાળના સર્વ પદાર્થો, ભાવો અને મનના વિચારો તથા તરંગો-સર્વને બરાબર જાણી શકે અને જોઈ શકે છે. દુનિયામાં એવો કોઈ પણ જાણુવા લાયક પદાર્થ, ભાવ, અધ્ય-વસાય કે બનાવ નથી કે જે જે નરોત્તમના જાણુવામાં ન આવે. જો ન ગરીથી જે પુરો નિર્વૃત્તિનગરીએ જાય છે તેને એ મહા ઉત્તમ મનુષ્ય દોરે છે, તેઓના નાયક (આગળ આદ્યનાર) થાય છે અને તેનો માર્ગ તેમને બરાબર સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. આવી રીતે પાંચ મિત્રોના પરિવારથી સહબોધમંત્રી બહુ આનંદથી રહે છે અને એ મંત્રીશ્રી જાણે આ મનુષ્ય લોકમાં સાદાત્ સૂર્યસમાન છે.”

આટલું વિવેચન કરી મામા વિરમ્યા એટલે ભાણેજે સંકાએ પૂછવા માંડી.
સંતોષદર્શન.

પ્રકર્ય—“મામા! આપે સહબોધ મંત્રી અને ચારિત્રરાજના પરિવારને બતાવ્યો તે તો ઠીક કર્યું, પણ સંતોષ મહારાજના દર્શન કરવાની મને ઘણી જ જિજ્ઞાસા છે તેણું દર્શન હજી સુધી તમે મને કરાવ્યું નહિ.”

વિમર્શ—“ભાઈ! જો, આ સંયમ (નામના છઠ્ઠા ચતિધર્મ)ની આગળ એટલો છે તે સંતોષ છે. એમાં જરા પણ સંકા જેણું નથી.”

પ્રકર્ય—“જે સંતોષ” સાથે મોટી દુરમનાઈ કરીને મહામોહ વિગેરે મોટા મોટા રાજાઓ મનમાં મોટો વિક્ષેપ પામીને સામા આવીને ખરા થઈ ગયા છે તે સંતોષ શું અસલ મોટો રાજા નથી?”

વિમર્શ—“ભાઈ પ્રકર્ય! એ સંતોષ મૂળ મોટો રાજા નથી, પણ મહારાજ ચારિત્રરાજની સેનામાં એક સાધારણ સેનાની છે. જો! હકીકત એમ છે કે એ સંતોષ ઘણો જ શૂરવીર છે, નીતિ ન્યાયમાં સર્વદા તત્પર છે, ઘણોજ કાબેલ છે અને એ વખતે સલાહ કરવી અને ક્યારે લડાઈ કરવી એના સર્વ નિયમો બરાબર જાણુનારો છે તેથી મૂળરાજાએ (ચારિત્રરાજે) તેને ખાસ અંતરક્ષક* (એડીકેપ) તરીકે

૧ જે સંતોષને એવાની આટલી પ્રબળ ધમ્મ પ્રાપ્તિને થઈ હતી તેને ચારિત્રરાજના સુવરાજ ચતિધર્મના વાળાના માણસની સમક્ષ બેઠેલ જોઈ પ્રકર્યને આશ્ચર્ય થાય એમાં નવાઈ નથી. એ તો સંતોષને મોટા મોહરાજથી જળર રાજા ધારીને વારંવાર તેને માટે સલાહ પૂછતો હતો અને તેને એવા તલપાપડ થઈ રહ્યો હતો. ૨ અને માટે મૂળ રાજા ‘વંચપાલ’ છે; વંચનો અર્થ રાજાના રક્ષણ-માટેનો ખાસ સંરક્ષક થાય છે. પ્રા. જેઠાણી વંચપાલનો અર્થ પ્રધાન કરે છે તે ઠીક નથી, કારણ કે સહબોધમંત્રી તે કાર્ય કરે છે.

નીમ્નો છે. મહારાજના ખાસ લશ્કર અને બીજી સામગ્રીને લઈને એ કોટવાળની પેઠે અત્યંત લીલાપૂર્વક અહીં તહીં ફર્યા કરે છે. એ વખત એવું બન્યું કે એણે કોઈ જગ્યાએ સ્પર્શન વિગેરેને બેઠું (સ્પર્શનનું વર્ણન ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં થઈ ગયું છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું) અને એ સંતોષે પોતાની શક્તિથી એ સ્પર્શન વિગેરેને જીતીને માણસોને નિર્વૃત્તિ નામની નગરીએ મોકલી આપ્યા અને એ આજ-

તમાં આ આરિત્રરાજના આખા લશ્કરે તેને મદદ કરી. હવે લોકોના મુખથી આ હકીકત જ્યારે મહા-મોહ વિગેરે રાજાઓના જાણવામાં આવી ત્યારે સાધારણ રીતે તેઓને મનમાં એમ થયું કે આ તો આપણા માણસો આછા થતા જાય છે અને આ-પણા આશ્રિતો (સ્પર્શન રસન વિગેરે) માર ખાતા જાય છે એટલે લડાઈ કરવાની ઇચ્છાથી તેઓ બહાર નીકળી પડ્યા. હવે આ સંતોષ તો આરિત્રરાજનો એક સાધારણ સેનાની છે પરંતુ પેલા મહામોહ વિગેરે રાજાઓએ તો એવું બળ જોઈને પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એને એક મોટો મૂળ રાજા માની લીધો છે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે માણસ તો જેટલું દેખે છે તેટલું જ જાણે છે; દાખલા તરીકે ઉપરથી કાળા દેખાતા સર્પનું પેટ તો ઘોળું હોય છે પણ લોકો તો તેના ઉપરનો જ ભાગ દેખે છે તેથી તે સર્પને કાળો જ કહેશે. આવી રીતે લોકવાર્તા સાંભળીને મોહરાજ તો સંતોષનેજ સ્પર્શના દિના ઘાતક તરીકે ગણે છે અને વાત પણ એમ છે કે એ સંતોષ સ્પર્શન રસન વિગેરેને સારી રીતે ફટકાવે છે અને ત્રાહી ત્રાહી પોકરાવે છે; તેથી મોહરાજને જેટલો ક્રોધ અને રોષ આ સંતોષ ઉપર છે તેટલો બીજા કોઈની ઉપર નથી. આટલા ઉપરથી સંતોષની પરિસ્થિતિ પોતાના મન ઉપર લાગીને તેને મારી હઠાવવાના ઇરાદાથી તેની સાથે મોટી લડાઈ કરવા સાથે મહામોહ વિગેરે રાજાઓ પોતાના લશ્કરને લઈને પોતપોતાનાં સ્થાનથી બહાર નીકળી પડ્યા છે અને ચિત્તવૃત્તિ અટવી ને લડવા માટે ઘણી યોગ્ય જગ્યા છે ત્યાં એ મહા-મોહ રાજા અને સંતોષ વચ્ચે અત્યાર મુઘીમાં અનેકવાર લડાઈએ થઈ ગઈ છે, પણ હજી મુઘી બેમાંથી એકે હેવટનો હારતો નથી કે છતતો નથી. એવું થાય છે કે કોઈ વખત સંતોષ પોતાના દુરમતની આખી હરોલને હરોલ હઠાવી દે છે અને શત્રુઓનાં લશ્કરમાં અચાનક પાડી મૂકે છે અને કોઈ કોઈ વાર મહામોહ વિગેરે રાજાઓ પણ પોતાનો પ્રભાવ બતાવી આપે છે, પોતાનો હાથ બતાવે છે અને

સંતોષને થાય આવે છે. આવી રીતે એક બીજા ઉપરના ક્રોધ અને રોષ વડે બન્ને લશ્કરોનું યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે, તેમાં અનંત કાળ ગયો અને જાય છે પરંતુ તેનું આખરે શું થશે તે હે કમળલોચન! હું જાણતો નથી.

“આવી રીતે મેં તને સંતોષ તંત્રપાળના દર્શન કરાવ્યા અને તેની હકીકત પણ તને કહી બતાવી, કારણ કે તને તે સંબંધમાં ઘણું કોતુક હતું.

નિષ્પિપાસિતા-સંતોષપત્ની.

“ભાઈ પ્રકર્ષ! એ સંતોષની બરાબર બાણ કમળના જેવી આંખોવાળી અને મુંદર મુખવાળી એક યુવાન બાળા દેખાય છે તે આ સંતોષ મહારાજની ભાર્યા છે અને તેનું નામ નિષ્પિપાસિતા છે. આ દુનિયામાં પાંચ ઇંદ્રિયોના જુદા જુદા પાંચ વિષયો છે: રાજ્દ, રૂપ, રસ, રૂપરી અને ગંધ. સંસારી પ્રાણીઓ એમાં ઘણા આસક્ત રહે છે. આ સંતોષની પત્ની એ સર્વ ઇંદ્રિયના વિષયો ઉપરથી તૃષ્ણાને દૂર રખાવે છે, મનને એવી બાબતની ઇચ્છા વગરનું કરે છે અને ઇંદ્રિયવિષયો તરફ રાગ કે દ્વેષ થતો હોય, અશુક વસ્તુ ગમતી હોય કે ન ગમતી હોય, ભાવતી હોય કે ન ભાવતી હોય, પરંદ હોય કે ના-પરંદ હોય-એવો દ્વિધાભાવ છોડાવી દે છે; મતલબ એ ચિત્તને તૃષ્ણા-રહિત અને રાગદ્વેષ વગરનું બનાવે છે; કોઈ બાબતમાં લાભ થાય કે ન થાય, મુખ થાય કે દુઃખ થાય, કોઈ મુંદર વસ્તુ સાથે સંયોગ થાય કે ખરાબ વસ્તુ સાથે સંબંધ થાય, તેમજ આહાર વિગેરે પોતાને મનગમતો મળે કે અણમળતો મળે, તો પણ આ નિષ્પિપાસિતા ભાર્યા શાંતિ રખાવે છે, ધીરજ રખાવે છે, સ્થિરતા રખાવે છે.

સર્વ સંક્ષેપ. (Summing up.)

“વત્સ પ્રકર્ષ! માટે હવે તું સંકલ્પ લાડી દઇને આ ચારિત્ર-રાજને પરમાર્થથી ખરેખરો નાયક (રાજા) તરીકે જાણુ. ચતિર્ધર્મ

૧ એ પ્રાણીની પ્રગતિ ધરાવી દોષ તેના સંબંધમાં સંતોષ વિચલ પામે છે, એ પ્રાણી પડવાને દોષ તેના સંબંધમાં એકદાન જિજ્ઞાસુ પામે છે; દરોની ચિ-ત્તરતિ બદલી જતી તેથી દરેક મનુષ્યની, દેવની અથવા સંતી પંચેન્દ્રિયોની ચિત્ત-રતિમાં મોહ અને સંતોષ વચ્ચે આસપાસી ચાલ્યા કરે છે.

૨ આ પુત્રનું વર્તન બાબત પ્રસન્નતામાં વિસ્તારથી આવશે.

૩ નિષ્પિપાસિતાના તૃષ્ણાહિન-સંતોષ સાથે એ બરાબર રહે છે.

નામનો એનો મોટો યુવરાજ પુત્ર છે અને શુદ્ધિધર્મ નામનો એનો નાનો પુત્ર છે એમ સમજ. સદ્બોધ નામનો એ મહારાજનો મંત્રી છે તેને રાજ્ય સંબંધી સર્વ ચિંતા કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું છે. એ રાજાનો સેનાપતિ સમ્યગદર્શન નામનો છે એમ તું જાણ અને બત્સ ! સમજ કે સંતાપ નામનો સેનાની છે તે રાજાનો. ખાસ તંત્ર પાલ-અંગરક્ષક (એડીકેપ) છે. જેવી રીતે મહામોહ રાજા અને તેનો સર્વ પરિવાર ત્રણ ભુવનના લોકોને મોટો સંતાપ કરનારા છે તેવી રીતે આ ચારિત્રરાજ અને તેનો આખો પરિવાર ત્રણ ભુવનના સર્વ લોકોને આનંદ કરાવનારા છે. વળી વધારામાં એ ચારિત્રરાજ અને તેનો સર્વ પરિવાર આખા જગતને ખરેખર આલંબન રૂપ છે, જગતનું સાચું અને પરમાર્થથી હિત કરનારા છે અને આખા જગતના તે ખરેખર મંદુઓ છે. વળી એ ઉપરાંત તેઓ આ અંત વગરના સંસારસમુદ્રને તરાવી તેને કાંઠે લઈ જનારા છે અને જગતને એ અનંત આનંદનો સમૃદ્ધ એવી રીતે પ્રાપ્ત કરાવી આપનારા છે કે તે આનંદનો પછી કદિ છેડો જ આવે નહિ. (મોહરાય કદાચ માની લીધેલો અત્યાત્ત્વિક સ્થૂળ આનંદ કરાવે, પણ તે આનંદ ટકી શકતો નથી, જ્યારે ચારિત્રરાજ છેવટે જે તાત્ત્વિક આનંદ કરાવે છે તેનો તો કદિ છેડો જ આવતો નથી.) ચારિત્રધર્મ રાજાની સાથે ખીન્ન જે જે ઉત્તમ રાજાઓ અહીં દેખાય છે તે સઘળા સર્વ પ્રાણીઓને સુખના હેતુભૂત છે. આવી રીતે ચારિત્રરાજના અંગભૂત આંધવોનું તારી આગળ વર્ણન કર્યું. એ ઉપરાંત વળી વેદિકાની પાસે મંડપમાં શુભારાય વિગેરે એટલા દેખાય છે તે સર્વ ચારિત્રરાજના લક્ષકરીઓ છે અને તેની સેનામાં મોટો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે. એ રાજાઓ મહારાજ ચારિત્રરાજના હુકમથી લોકોને સર્વ સારા વાના કરે છે અને તેમ કરવામાં જરા પણ ક્યારા રાખતા નથી, કારણ કે તે સર્વ અમૃતની ઉપમાને યોગ્ય છે.

“ વળી ભાઈ પ્રકર્ષ ! એ રાજાઓની વચ્ચે સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અનેક મનુષ્યો છે, સ્ત્રીઓ છે અને છોકરાઓ પણ છે. વાન એમ છે કે આ સભાસ્થાન સંખ્યાબંધ રાજાઓથી અને અસંખ્ય માણસોથી ભરપૂર છે તેનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરવાને કોણ શક્તિમાન થઈ શકે? તેથી મેં ટુંકામાં આ મંડપ અથવા સભાસ્થાનનું તારી પાસે વર્ણન કર્યું છે. હવે નો તારું કુવહળ પૂરું થયું હોય તો આપણે દરવાજા તરફ જઈએ (એટલે હવે અહીંથી રજા લઈએ). ”

ચારિત્રરાજનું લશ્કર.

પ્રકર્યે જવાબમાં તેમજ કરવા જણાવ્યું. પછી બહાર નીકળતાં તેમણે ચારિત્રધર્મરાજનું ચારે પ્રકારનું સૈન્ય બરાબર અવલોકન કરીને જોયું. એ ચતુરંગ સેનામાં અંબીરતા, શૂરવીરતા વિગેરે રથો આવેલા છે જેઓ ચાલતી વખત પોતાના ધણુધણુ યતા અવાજથી સર્વ દિશાઓને ભરી મૂકે છે; ઈર્ષ્ટિ, શ્રેષ્ઠતા, સંજ્ઞનતા અને પ્રેમ-પ્રણયરૂપ મોટા હાથીઓ એ લશ્કરમાં દેખાય છે જેઓ વિલાસ કરતાં પોતાના શુભશુભાયમાન યતા મોટા અવાજથી આખા ભુવનને ઇંધી મૂકે છે; ધુદ્ધિની વિશાળતા, વાહ્યચતુરતા અને નિમુણતા રૂપ ઘોડાઓ એ ચતુરંગ બળમાં દેખાય છે જે પોતાના મોટા હેવારવોથી ઉત્તમ પ્રાણીઓનાં કર્ણકોટરોને ભરી દે છે; વળી અત્યાપલ્લવ (અપળતાનો અભાવ-સ્થિરતા), મનસ્વીપણું (કહાપણુ), દાક્ષિણ્ય (ઉદાર ચિત્ત-પૂર્વક અન્યનું મનરખાપણું) વિગેરે સેનાનીઓ એ ચતુરંગ બળમાં છે જે અપાર ગંભીર અને વિસ્તીર્ણ શાંત સમુદ્રનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા ચતુરંગ લશ્કરને જોઈ પ્રકર્ય પોતાના મનમાં ઘણો રાજ થયો.

પ્રકર્યની જિજ્ઞાસા વૃદ્ધિ.

કૃત્વહળશાંતિ માટે સંતોષ.

મામાનો અંતઃકરણથી આભાર.

પ્રકર્યે એ સર્વ નજરે જોઈને મામાને કશું “મામા ! ખરેખર ! તમે માફ ઇચ્છિત સર્વ કૃત્વહળ આજે પૂર્વ કરી દીધું અને તેથી આ વિશ્વમાં જે કાંઈ પણ ખાસ જોવા લાયક છે તે સર્વ આપે મને બતાવી આપ્યું. આપે મને નાના પ્રકારના અનેક બનાવોથી ભરપૂર ભવચક્ર નગર બતાવ્યું; વળી બીજાં બીજાં કારણો પ્રાપ્ત કરીને મહા-મોહ વિગેરે રાજ્યો પોતાની શક્તિ કેવી રીતે અને ક્યાં બતાવે છે તે પણ આપે મને બતાવ્યું; વળી આપે મને આ મનોહર વિવેક-

૧ ચાર પ્રકારના ચતુરંગ સૈન્યમાં ૧ રથ, ૨ હાથી, ૩ ઘોડા અને ૪ સેનાની દોષ છે. અથ તે ચારનાં નામો આવશે.

૨ અંબીરતા, ઉદારતા અને શૂરવીરતાની ત્રિ રથ જેવી થાય છે. ધીમેથી પણ મજબૂત ચાલે છે અને કાર્યસાધનામાં બહુ રુકવિ રખાને છે.

૩ અદ્વીપી ભે. રા. એ. સોસાવટિવાળા મૂળ અંપનું પૃ. ૭૭૧ સ્વ થાય છે.

૪ ઈર્ષ્ટિ, સૈન્ય આખી દુનિયામાં પોતાના અવાજ મોઢા છે તેથી તે હાથીની ઉપમાને યાગ્ય છે.

૫ ધુદ્ધિભવ નિમુણતા ઘોડાની જે આનંદના અવાજ ક્યાં કરે છે.

૬ દાક્ષિણ્ય અને મનસ્વીપણના ભેદો અને પ્રસંગો એટલા દોષ છે કે તેની ઉપમાનો ચાર આવે નહિ.

પવેત ખતાવ્યો અને એ વિવેકપર્વતના આધારભૂત ઉત્તમ પ્રાણી-
ઓથી ભરપૂર સાત્ત્વિકમાનસ નામનું નગર પણ ખતાવ્યું; વળી આ-
ગળ ચાલતાં આપે એ વિવેકપર્વતનું અપ્રમત્તતા નામનું શિખર
ખતાવ્યું અને તે શિખરપર વસેલ જૈનપુર મને દેખાડી દીધું ત્યારે
મારા જાણવામાં આવ્યું કે એ નગર તો ખરેખરા મહાત્મા લોકોથી
જ વસાયલું છે. વળી આપે ત્યાર પછી મને ચિત્તસમાધાન મંડપ
ખતાવ્યો, નિઃસ્પૃહતા નામની વેદિકા ખતાવી અને તેનાપર શુભવીર્ય
નામનું સિંહાસન પણ ખતાવ્યું; આપે સાક્ષાત્કાર કરાવવા સાથે આ-
રિત્રમહારાજને ઓળખાવ્યા અને બીજા સર્વે રાજાઓનું વર્ણન પણ
કરી ખતાવ્યું ત્યારે મને સમજણ પડી કે એ સર્વ રાજાઓ તો આ-
રિત્રરાજના સેવકો છે; છેવટે આ ચતુરંગ લશ્કર પણ આપે ખતાવ્યું
અને આવું આવું સર્વ સુંદર ખતાવીને આપે એવું કાંઈ પણ રહેવા
દીધું નથી અથવા એવી કોઈ બાબત બાકી રહી નથી કે જે આપે
મારે માટે કરી ન હોય. આપે તો ખરેખર આજે માં પાપ ધો-
ઈને મને નિર્મળ બનાવી દીધો, મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો; વળી
આપ કૃપાળુએ હોંસપૂર્વક મારા સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કર્યા. મામા !
આ સુંદર જૈનપુર એટલું બધું રમણીય છે કે એમાં કેટલાક દિવસ
રહેવાની મને અભિલાષા થાય છે, કારણ કે સદ્વિચારપૂર્વક આ
નગરને તમારા પ્રભાવથી જેમ જેમ હું જોતો જઈ છું તેમ તેમ હું જાણું
વધારે શાણો અને સમજી શકતો જતો હોઉં એમ મને લાગે છે. આપે મા-
રાપર ઘણી કૃપા કરી છે તો હવે એ મહેરબાનીનો પૂરતો લાભ મને
આપો, તેને છેવટની હદ સુધી લઈ જાવો અને આપ પણ આ નગ-
રમાં રહેવામાં આનંદ માનીને મારી સાથે રહો એ મારી નમ્ર વિનંતિ છે.”

મામાએ જવાબમાં કહ્યું “લાઈ ! મને તો એવી ઇચ્છા રહ્યા જ

કરે છે કે તને વધારે સુખ કેમ થાય ! હું તારે વશ છું, તો આવી
તારી સુંદર ઇચ્છાનો મારાથી ભંગ કેમ થાય ? બહુ સાહે, એમ કરશું,
અહીં ચોડો વખત રહેશું.”

પ્રકર્ષે ઉત્તરમાં જણાવ્યું “મામા ! એ પ્રમાણે સંમતિ આપીને

આપે મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરી છે.”

આવી વાતચીત કરીને મામા ભાણેજ એ માસપર્યંત જૈન સત્-
પુરમાં રહ્યા, કારણ કે તેમને જે એક વરસનો વખત રસનાની મુળ
શોધ માટે આપ્યો હતો તે હજી પૂરો થયો ન હોતો અને પ્રકર્ષને
નહોતો જોવા જાણવાની બહુ જિજ્ઞાસા હતી.

કાર્યનિવેદન-(રિપોર્ટ).

શ્રીમ્મ વર્ણન.

વર્ષા વર્ણન.

મસી અને પ્રકરે વિવેકપર્વતપર આવેલા જૈનપુરમાં જે મારા રહ્યા અને અનેક સદ્ગુણોના સાક્ષાત્કાર કર્યો, અનેક શુભ દ્રશ્યો જોયાં અને અનેક પ્રકારની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરી. તે વખતે માનવાવાસ નગરમાં મહાદેવી શ્રી કાલપરિણતિના હુકમથી વસંતઋણ પૂરે થયો અને અત્યંત આકરેા શ્રીમ્મઠાળ (ઉન્હાળો) આપ્યો.

શ્રીમ્મ વર્ણન.

‘જગત્કોષ્ઠકમધ્યસ્યો લોહગોલકસપ્તિમા ।

ધ્યાયતે ચણ્ઢવાતેન જગદ્દાહકરો રવિઃ ॥

“દુનિયારૂપ ભટ્ટીના મધ્યભાગમાં આવી રહેલો અને લોહાના ગોળાની જેવો દુનિયાને દાહ કરનારો સૂર્ય ઉપ્પણ પવનથી ધમી રહેલો છે.

‘જાયતે પત્રશાટસ્તરુણામલં, હીયતે દેહિનાં યત્ર દેદે વલમ્ ।

પીયતે પ્રાણિમિર્મૂરિ ધારાજલં નુપ્પતે સાસ્યમેપાં તૃપાત્યર્ગેલમ્ ॥

૧ અનુક્રમ. દુનિયારૂપ ભટ્ટી, સૂર્ય લોહાનો ગોળો, ચંદ્ર પવન રૂપ ધમણ. આથી સૂર્ય જગતને દાહ કરી રહ્યો છે.

૨ જ્યે રચીકમાં સંગ્રહી હંદ છે.

દહ્યતે તીવ્રતાપેન સર્વો જનઃ,
 લિચ્યતે સ્વેદનિર્વેદિતં તન્મનઃ ।
 વાન્તિ વાતાઃ સતસા જગત્તાપિનઃ,
 શુષ્કપત્રાવલીમર્મરારાવિણઃ ॥

“ જાડો ઉપરથી પાંદડાંઓ પુષ્કળ ખરી પડે છે, પ્રાણીઓનાં શરીરમાંથી બળ ઘટતું બળ છે, પ્રાણીઓ નદીઓનું પુષ્કળ બળ પીએ છે, લોકોનાં ગળાં તૃષાથી તદ્દન સુકાઈ બળ છે, સખત તાપથી સર્વ લોકો બળુ બળુ થઈ રહે છે, પરસેવાને લીધે કંટાળેલાં તેઓનાં મનમાં પણ વારંવાર ખેદ થયા કરે છે, દુનિયાને તાપ કરનાર ગરમ પવનો સખત રીતે વાયા કરે છે અને સુકાં પાંદડાંઓનાં સમૂહો મરમર મરમર અવાજ કરે છે.

ભાનોરિવ પ્રતાપેન સંતુષ્ટં વર્ધિતં દિનમ્ ।

સ્વામિનોઽભ્યુદયે સર્વઃ સન્તોષાદમિવર્ધતે ॥

“ સૂર્યના પ્રતાપ (તેજ)થી સંતોષ પામીને દિવસ મોટો થયો છે કેમ કે સ્વામીની ન્યારે ચઢતી થાય ત્યારે સર્વ કોઈ તેના સેવકો સંતોષથી વૃદ્ધિ પામે છે. (પ્રતાપ એટલે સખત તાપ અને તેજ. ઉન્હાળામાં દિવસ મોટા થાય છે તેપર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે.)

“ આ ઋતુમાં મોગરાનાં છાંડો વિકસર થયા છે, જાતવાન પાંદડાંનાં જાડો (રાતા લોઢા) ઘણું વિકાસ પામ્યાં છે, શિરીષ (સરસડા)નાં વૃક્ષો ઉપર એટલાં તો ફૂલો આવી ગયાં છે કે જેથી તેનાં વનો આખાં ને આખાં લીલાંછમ થઈ ગયાં છે, ચંદ્રનાં કિરણો આંખોને ખુશ કરે તેવાં સુંદર થઈ ગયાં છે, પાણીનાં સ્થાનો હૃદયને પ્રેમ ઉપજાવી રહ્યાં છે, મોતીની માળાઓ મનને ઘણી જ વહાલી લાગી રહેલી છે, સુંદર મહેલની વિશાળ અગાશીઓ ચિત્તને બાહુ વહામ લાગે છે, આખા શરીરે ચંદનનાં (સુખડનાં) વિલેપનો બાહુ પ્રિય લાગી રહેલાં છે, માથાપર ચાલી રહેલા પંખાઓ અમૃત જેવા લાગી રહેલાં છે, હંડાં ફૂલના અંકુરાઓનાં બનાવેલાં ઓછારો (ચાદરો) મનને સુખ આપી રહેલાં છે અને સુખરતું પાણી શરીરના બહારના ભાગોપર લગાડવામાં આવે છે છતાં શરીરની અંદર રહેલાં મનમાં શાંતિ ઉપજાવે છે.

* * * *

લવચક્રમાં નિરોપ વાસ.

આવા સમયમાં મામા નિમશે ભાગેજને કહ્યું “આજે આજે લવે આપણે દેશ તરફ પાછા ફરીએ.”

૧ ગરમ ઋતુમાં હવે ઉપચાર સારા લાગે છે તેના આ સર્વ લક્ષણોનાં ને

પ્રકર્ય:-“મામા ! પાછા ફરવા માટે અભારનો વખત તો ઘણો ભયંકર છે. આવા સખ્ત ઉન્હાળામાં રસ્તે થઇને જવું એ તો મારાથી કોઇ પણ રીતે બની શકે તેવું નથી. આ બે મહિના તો સખ્ત તાપને લીધે પણ આકરા લાગે છે, માટે શ્રીભ્રમ ઝાતુ તો અહીં રહી જાયો, પછી જ્યારે દિશાઓ ઠંડી થઇ જશે ત્યારે હું શીઘ્ર ચાલી શકીશ. વળી મામા ! આપણે બન્ને વિચારક છીએ તેથી આ જૈનપુર આપણને ઘણો ફાયદો કરે તેવું છે તેથી આપણું અહીં રહેવું પ્રયોજન વગરનું-નકામું થશે નહિ. આ ગુણભરપૂર શહેરમાં રહેવાથી મારામાં સ્થિરતા થતી જાય છે અને અહીં મને ગુણ થવાથી પિતા-શ્રીને પણ આ સ્થાનઉપર આદર થશે.”

વિમર્શ:-“જે તારી તેવી જ મરજી હોય તો ભલે એમ કરીએ.”

મામાના જવાબથી પ્રકર્યને બહુ આનંદ થયો. પછી મામા ભાણેજ તે નગરમાં બે માસ વધારે રહ્યા. અનુક્રમે વર્ષાઋતુ આવી પહોંચી.

* * * * *

મામા ભાણેજનો વિનોદ.

ગુણવૃદ્ધિનું સાપેક્ષ લક્ષ્ય.

આરમાસ જૈનપુરમાં રહેઠાણ.

વર્ણવર્ણન.

ઘનતુદ્રપયોધરમારધરા,^૧ લસદુહ્વલવિસુદલફૂરણા ।

શ્વતસન્તતગર્જિતધીરરયા, દદગોપિતમાસ્કરજારરતા ॥

રટદુન્નટદર્દુરસિદ્ધગનરા, ચલનુન્નયલાહકહાસપરા ।

ગિરિકોટરનૃસિંહાચલિયરા, ઘટુલોકમનોહરરૂપધરા ॥

મુમુગન્ધિકદમ્બપરાગચદા, વિટકોદિવિદારણમોદસદા ।

इति रूपविलासलसत्क.પટા, મુવનેડ્ર રરાજ યયા કુલદા ॥

* * *

૧ મતલબ આ સ્થાનથી મને ગુણ થશે અને પિતાએ રામાજી માટે નારાજ નહિ થાય, વગેરે તેઓને પણ લાભ થશે. જૈનપુરમાં બને તેટલું વધારે રહેવાય તે સારું એમ રહેવાનો આશય જણાય છે.

૨ મારવાત પાઠાંગર છે.

૩ વિજયન પાઠાંગર.

પર

“એ વર્ષાઋતુ આ દુનિયામાં કુલટા (બલિચારી સ્ત્રી)ની શોભા રહી હતી: તે ધન અને ઉન્નત પયોધરના ભારને વહન ઝબકારા ભારતી ઉજ્જવળ વિજળીઓ રૂપ અલંકારો^૧ ધારણ વારંવાર ગર્જના રૂપ સુંદર અવાજ^૨ કરી રહી હતી, સારી પેઠે વેલા ભાસ્કર રૂપ નર ઉપર તે ઘણી જ આસક્ત થઈ રહેલી મસ્ત દેડકા રૂપ લહેરી લોકો તેના તરફ મોટા નાદ^૩ કરી રહ્યા ચાલતાં ઘોળાં વાદળાંઓ દ્વારા હાસ્ય^૪ કરવા તે તત્પર થઈ રહી પર્વત અને શુક્રાઓમાં મોર નાચ કરી રહ્યા હતા, ઘણા લોકો મનને હરણ કરે તેવું આકર્ષક રૂપ^૫ તેણે ધારણ કર્યું હતું, મુગ્ધ કંદબૃક્ષોનાં ફૂલોની રજને તે ચાતરફ ફેલાવી રહેલ હતી, વિ

૧ ધન: શ્લેષ છે: (૧) ઋતુપક્ષે ગંભીર, (૨) સ્ત્રીપક્ષે કઠીન.

૨ ઉન્નત: શ્લેષ છે: (૧) ઋતુપક્ષે વિરાળ, (૨) સ્ત્રીપક્ષે ઊંચા.

૩ પયોધર શ્લેષ છે: (૧) ઋતુપક્ષે-વાદળાં, ખાણીથી ભરપૂર હોય (૨) કુલટાપક્ષે સ્તન.

૪ અલંકાર: શ્લેષ છે: (૧) ઋતુપક્ષે શોભા, (૨) કુલટાપક્ષે ધરેણાં અને ધરેણાં બહુ પસંદ હોય છે.

૫ અવાજ: (૧) ચોમાસામાં મેઘનો ગર્જનવ થાય છે, (૨) કુલટા ચોતાળ હાજરી બતાવવા અનેક પ્રકારે મોહક અવાજ કર્યા કરે છે.

૬ ભાસ્કર: (૧) સૂર્ય. ચોમાસામાં વાદળામાં છુપાયેલો રહે છે, (૨) સોલું કુલટાને સુવર્ણ આપનાર નર વધારે વહાલો લાગે છે. નર એટલે પતિસિવાયનો રખાયત ઉપપતિ. વર્ષા ચોતાના પતિને છોડીને અંદર છુપાયેલા સૂર્ય તરફ પ્રેમ કરવા વધારે લલચાયેલી રહે છે.

૭ નાદ: (૧) ચોમાસામાં દેડકાં ડેડું ડેડું કર્યા કરે છે, (૨) બીંભડ બવાને લીધે કુલટા તરફ લહેરીઓ મશ્કરીના અવાજ દ્વરથી પણ કર્યા કરે છે.

૮ હાસ્ય: કુલટા સ્ત્રીઓ ઠકા ઘણી કરે છે, મોટથી હસે છે, (૨) વર્ષા પક્ષ ચાલતાં વાદળાંઓથી નળે હસતી હોય તેમ જણાય છે.

૯ મોરનાચ: (૧) ચોમાસામાં મોર બહુ આનંદથી સર્વત્ર નાચ કરી રહ્યા હોય છે, (૨) મોરનો અવાજ કામી પુરુષોને ઉત્તેજન કરનાર છે. શિખંડીનો અર્થ મોર ક્યો છે. એનો બીજો અર્થ નપુંસક થાય છે. પાવૈયા નાચે છે.

૧૦ રૂપ: (૧) ચોમાસાનો દેખાવ મનને આકર્ષણ કરે તેવો હોય છે, (૨) કુલટાનું રૂપ બહારથી મનને ખેંચે તેવું હોય છે.

૧૧ સુગંધી: (૧) ચોમાસામાં સુગંધ ચારે તરફ ફેલાય છે, (૨) કુલટા સ્ત્રીઓ સારીરપર સુગંધ લગાવે છે તે તે ચાલે છે ત્યારે ચાતરફ ફેલાય છે.

૧૨ વિટ: શ્લેષ છે: (૧) વિટ એટલે પર્વત. ચોમાસામાં પર્વતને તોડી નાખવા જેવો વરસાદ થાય છે; (૨) કુલટા વિટને એટલે નર પુરુષને તોડી ચોતાને વશ કરવા મથી રહેલ હોય છે. પર્વતને તોડવાનું કામ ચોમાસાને વહાલું લાગે છે તેમ જ નરને વશ કરવાનું કામ કુલટાને વહાલું લાગે છે.

સમુદને કાપી નાખવા-તોડી પાડવામાં આનંદ લેતી હતી-આની રીતે પોતાના રૂપ વિભાસ અને કપટથી કુવટાની જે વરસાદની ઋતુ પોતાની રાત્રી સર્વત્ર ફેલાવી મલકતી હતી.

આવા યોગસાને જોઈને પ્રકર્ય. પોતાના મનમાં ઘણો જ રાહ જાયો અને હવે ઘર તરફ પાછા ફરવાની ઇચ્છાથી મામા પ્રત્યે બોલ્યો “મામા! હવે શીખ મારા પિતાશ્રીને જઈને મળીએ, કારણ કે હવે હવે હંડી થઈ છે તેથી માગો મુગમ થઈ ગયા છે, માટે રરતે ચાલવામાં મુશ્કેલી પડે તેવું નથી.”

વિમર્શ જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ! તું એમ કેમ બોલે છે? અત્યારે તો માગોમાં મુસાફરોનું આવવું જવું બીલકુલ બંધ હોય છે તે તારા ધ્યાનમાં હોય તેમ લાગતું નથી. અત્યારે તો સારી રીતે આ-ચ્છાદિત કરેલા ઘરમાં રહીને સ્વાધીન સ્ત્રીનાં મુખચંદ્રનું અવલોકન કરનારા અને પ્રવાસ તદ્દન બંધ કરીને ઘરે આવેલા હોય તેવા માણસોને ખરેખરા ભાગ્યશાળી ગણવામાં આવે છે; એનાં કારણો ખુલાં છે: રસ્તાઓ પાણીથી ભરાઈ ગયેલા છે અને ચારે તરફ કાદવ કાદવ થઈ રહેલ છે તેવા રરતે ચાલતાં જે પગ જરા ખોટાથી જાય કે ખસી જાય તો તેના તરફ ધૂળના ઢગલાઓ હસતા હોય તેમ દેખાય છે; ઉપરથી પડતી સખ્ત જળની ધારાઓથી હજાતા જે ભાગ્યહીન પાપી પ્રાણીઓ પરદેશમાં એ ઋતુમાં નીકળે છે તેને જાણે મારતો હોય નહિ એમ બોલતો વરસાદ આકાશમાં ગર્જનવ કર્યા કરે છે-આ પ્રમાણે હોવાથી ભાઈ પ્રકર્ય! હમણા જવાની વાત તો પડી મૂક! આટલો વખત અહીં રહ્યા તો હવે થોડો વધારે વખત પણ અહીં રહીએ. અહીં જે વખત જશે તે તુકસાન કરનારો થવાનો નથી, પણ લાભ જ કરનાર થશે; કારણ કે અહીં એક પણ ફાળુ જાય છે તે તારા અવ્યુદયના વધારાને માટે થાય છે.”

પ્રકર્યે તેમ ફરવાની ઇચ્છા જણાવવાથી મામાબાણેજ જૈનપુરમાં ચાર માસ^૧ રહ્યા. પછી તેઓ પોતાના ઘર તરફ પાછા ફર્યા અને જે કાર્ય માટે ગયા હતા તે કાર્ય સિદ્ધ થયેલ હોવાથી તેમજ પોતાને ઘણું જાણુવા જોવા શીખવાનું મળેલ હોવાથી મનમાં ઘણો હર્ષ પામતા હતા.

* * * *

^૧ એમ જણાય છે કે મામા બાણેજ સરદૂકતની આખરમાં નીકળ્યા હશે, જુઓ પૃ. ૭૮૫. ત્યાં સ્પષ્ટ લખ્યું નથી, પણ વર્ષનો અવધિ પૂરો ન થઈ જાય માટે આમ ધારણ થોડી છે. વર્ષાઋતુ ચાર માસનો છે પણ વર્ષાઋતુ તો બે માસની જ છે. બાકી પ્રદેશમાં મામા બાણેજ પંદરેક દિવસ જ રહ્યા હશે એમ જણાય છે.

મેળાપ અને કાર્યનિવેદન (રિપોર્ટ).

વિમર્શ અને પ્રકર્ષ ચાલતા ચાલતા પોતાના દેશમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ જ્યારે શુભોદય રાજા પાસે આવ્યા ત્યારે તેણે વિમર્શને રાજસભામાં મળવાનું માન આપ્યું. રાજસભામાં શુભોદય મહારાજ સાથે રાણી નિજચારતા પણ બીરાજમાન થયા હતા અને કુમાર વિચક્ષણ તથા સર્વ સભાજનો હાજર હતા. મામાભાણેજે રાજસભામાં પેસતાં શુભોદય રાજાને પ્રણામ કર્યા અને પછી બન્ને યોગ્ય વિનયપૂર્વક શુદ્ધ જમીનપર બેઠા. વિમર્શની બહેન બુદ્ધિદેવી (પ્રકર્ષની મા અને વિચક્ષણની પત્ની) જે રાજસભામાં હાજર હતી તેણે આગ્રહ કરીને ભાધને જમીન પરથી ઊભો કર્યો, તે અને તેના પતિ (વિચક્ષણ) તેને વારંવાર પ્રેમથી ભેટ્યા અને તેનો બહુ સત્કાર કર્યો, તેના તરફ પ્રેમ બતાવ્યો અને તેને પોતાની બાબુના આસન ઉપર બેસાડ્યો. ત્યાર પછી દાદા શુભોદયે, દાદી નિજચારતાએ, તેમજ વિચક્ષણ અને બુદ્ધિદેવીએ અને બીજા હાજર રહેલા વડીલવર્ગે કુમાર પ્રકર્ષને અત્યંત આનંદથી બોલાવ્યો, તેનાં આવારણાં લીધાં અને ઘણા સ્નેહથી સર્વેએ તેને પોતાના બોળામાં બેસાડ્યો, વારંવાર તેનું મસ્તક મુંઘ્યું.^૧ પછી શુભોદય તથા વિચક્ષણ અને બીજા સર્વેએ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરવા એટલે તેની બરાબર હકીકત મેળવવા તેમને મોકલવામાં આવ્યા હતા તેને અંગે તેણે શું જોયું તે જણાવવા^૨ વિમર્શને વિનંતિ કરી. મેળાપવખતે થયેલા આનંદનાં આંશુઓ સાથે જ્યારે આવી વિનંતિ વિમર્શને કરવામાં આવી ત્યારે તેણે પોતે અનુભવેલી અને મેળવેલી સર્વ હકીકત વિસ્તારથી શુભોદય સમક્ષ તેની રાજસભા સાંભળે તેમ કહી સંભળાવી. પોતે ઘરેથી નીકળ્યા ત્યારે કેટલોક કાળ તો બાહ્ય પ્રદેશમાં ફર્યા, ત્યાર પછી પોતે અંતરંગ પ્રદેશમાં ગયા, ત્યાં તેઓએ બે નગર જોયા (રાજસચિત્ત અને તામસચિત્ત), ત્યાર પછી તેઓએ ચિત્તવૃત્તિ નામની મોટી અટવી જોઈ, ત્યાં તેઓએ મહામોહ વિગેરે સાતે રાજાઓને બેસવાનું સ્થાનો જોયાં, ત્યાં તેઓએ રસનાની મૂળ શોધ કરવા તેના સ્થાનને કેવી રીતે નિર્ણય કર્યો તે સર્વ કહ્યું. રસના રાગકેસરીરાજાના મંત્રી વિચાર્યા-

૧ બાગકના મસ્તકને પ્રેમથી મુંઘવાનો રિવાજ બંગાળામાં હાલ પણ પ્રચલિત છે. તે વાસ્તવ્ય બતાવે છે. છાંદરાવ્યા વડીલના પગનબેથી રજ હજી પોતાને તાલ મેકે છે તે વિનય અને પૂજ્યશુદ્ધિ બતાવે છે.

૨ જુઓ પૃ. ૩૮૧-૮૨.

ભિલાષની છોકરી કેવી રીતે થતી હતી અને તે બાબત તેઓએ
કેવી રીતે જાણી હતી, ત્યાર પછી પોતે કુલહણથી ભવચક્રનગરે કેવી
રીતે ગયા હતા અને અનેક પ્રકારના બનાવોથી ભરપૂર તે વિશાળ
નગર તેઓએ કેવું જોયું અને તેમાં તેમણે શું શું જોયું, ત્યાર
પછી વિવેકગિરિપર કેવા પ્રકારના મોટા મહાત્માઓ જોયા, એ
પર્યંતપર ચારિત્રધર્મસાબળું સ્થાન કેવું સુંદર હતું અને કેવું લાગતું
હતું, ત્યાં વળી સંતોષને જોતાં તેમના મનમાં કેવા કેવા વિચારો થયા,
સંતોષની શ્રેષ્ઠ કેવા પ્રકારની હતી, તે અનેક લોકને ભવચક્રથી
તદન બીજા નગરીમાં કેવી રીતે ઘસડી જતો હતો—આ વિગેરે સર્વ
બાબતો વિમર્શ વિચક્ષણ (બનેવી) અને બીજા સર્વની સમક્ષ લંબા-
ણથી કહી બતાવી.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

રસના સાથે વિચક્ષણ જડ વ્યવહાર.

જડનું મર્યાદા લોપન,
મનુષ્ય માંસ ભક્ષણ,
જડનું ખૂન.

જે પેલો જડ કુમાર તો લોહતાના કહેવાને સાચું માનીને
રસનાને માંસ મધ વિગેરે ખોરાકોથી સારી રીતે
પોષતો હતો, તેની લાલનાપાલના સારી રીતે કરતો
હતો અને તેમાં ઝેટલો બધો લુબ્ધ થઈ ગયો હતો
કે બીજા દોષ બાબતને જરા પણ વિચાર કરતો ન
હતો. એ તો રસનામાં ઝેટલો બધો આસક્ત થઈ ગયો કે
ગમે તેવું નિદવા લાયક કામ કરતાં મોટામાં મોટું પાપ લાગે તે
જોતો ન દોતો, પોતાના હિંચા કુળને તેથી કેટલો બધો લાગશે તે
પણ વિચારતો ન દોતો અને પોતાના કુળની મર્યાદા કેવી હતી તેમાં
પણ ખ્યાલ કરતો ન દોતો.

એક વખત તે દાડમાં લચપચ થઇને બેઠો હતો તે વખતે તેને લોલતાએ પ્રેરણા કરી તેથી તેના વિચાર એક મોટા બકરાને મારવાનો થયો, પરંતુ દાડને લીધે પોતાની જાતનું ઠેકાણું ન હોવાથી તેણે (જડે) બકરાને બદલે તેના ગોવાળીઆને મારી નાખ્યો. પ્રથમ તો ગોવાળીઆનું ખૂન પોતાને હાથે બકરો ધારીને થઇ ગયું, પરંતુ એ હકીકત જ્યારે જડના સમજવામાં આવી ત્યારે લોલતાના તરફથી થતાં દુઃખને અંગે જડે વિચાર કર્યો કે અત્યાર સુધી પોતે જનાવરનાં તથા પક્ષીઓનાં માંસથી તો લોલતાને વારંવાર ધરવી દીધી છે, પરંતુ તેને કદિ પણ મનુષ્યનું માંસ આપ્યું નથી; તો હવે આજ તો એને મનુષ્યનું માંસ આપું અને પછી જોઈ કે એથી રસનાને કેવો સંતોષ થાય છે! આવો મહા અધમ વિચાર કરીને જ ગોવાળીઆનું ખૂન કર્યું હતું તેના શરીરમાંથી માંસ કાઢ્યું, તેને સુધારી સમારી સારી રીતે રાંધ્યું અને લોલતાને આપ્યું. આ નવીન પ્રકારના ખોરાકથી રસનાને આનંદ થયો, તેવો તુચ્છ ખોરાક ખાવામાં તેની તુચ્છ વૃત્તિ વિશેષે પોષાણી, રસના અને લોલતાને હરખ થયો અને તેથી ભાઈ-સાહેબ જડના મનમાં પણ આનંદ થયો.

ત્યાર પછી લોલતા વારંવાર જડને પ્રેરણા કરવા લાગી કે તેણે મનુષ્યનું સુંદર માંસ તેને આપ્યા કરવું. તેથી મૂર્ખ ને અકલ્લ વગરનો જડકુમાર પણ ખીજા ત્રીજા માણસને મારી નાંખીને તેનું માંસ પોતાની વહાલી રસનાને આપવા લાગ્યો અને તેની સાથે મનુષ્યમાંસ હોંસથી ખાતાં ખાતાં તે તો બરાબર રાક્ષસ જ થઇ ગયો. તેનું અતિ અધમ વર્તન જોઇને બાળકો પણ તેની નિંદા કરવા લાગ્યા, તેના સગાસંબંધી અને ભાઈભાંડુઓએ તેને તણ દીધો અને લોકો તેનું વારંવાર અપમાન કરવા લાગ્યા. આવી રીતે પાપકર્મ કરવાને પરિણામે તેને અનેક પ્રકારની શરીર અને મન સંબંધી પીડાઓ ઉત્પન્ન થઇ.

હવે એ જડકુમારની મનુષ્યમાંસ ખાવાની ઇચ્છા તો દિનપરદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી. એક રાત્રે મનુષ્યને મારવાની ઇચ્છાથી લોલતાને સાથે લઇને ચોરની પેઠે તે એક શૂર (નામના) ક્ષત્રિયના ઘરમાં પેઠા ઘરમાં જોતાં જણાયું કે એ શૂર ક્ષત્રિયનો છોકરો ડંબી ગયો હતો. જડે તે છોકરાને (મારી નાખવા માટે) ઉપાડ્યો અને જોડે તે છોકરા સાથે બહાર નીકળવા જાય છે તેવો શૂર ક્ષત્રિયે તેને દીધો. તેને જોતાં જ શૂરને તેના ઉપર પ્રચંદ દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો અને તેને મારવા કોળાવળ મચાવી દીધો, આરોશીપારોશી સગાસંબંધી એકઠા થઈ

ગયા, તેઓએ જડને ખૂબ માવો, પછી બાંધી લીધો અને પાડુ
લાકડી તથા ધોડા વિગેરેથી તેને અધમુઓ કરી દીધો. આખરે તેને
એટલો માર પડ્યો કે મારની બચંકર પીડા વેદીને તેજ ધરમાં તેજ
રાત્રે જડ મરણ પામ્યો. જડના મરણસમાચાર બીજે દિવસે સવારે
લોકોમાં ફેલાયા, ત્યારે લોકો ઉલટા રાણ થયા અને જડના બંધુઓએ
અને ખુદ રાજાએ પણ શૂરને કાંઈ કંઈ નહિ, કાંઈ પૂછ્યું પણ નહિ
અને દરેક મનમાં સમજવા લાગ્યા કે એક પીડા ફર થઈ અને તે
એકંદરે સાફ જ થયું. ઉપરાંત વળી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે એ જડ-
કુમાર તો કુળને મોટું દૂષણ આપનારો અને સર્વની હલકાઈ કરાવ-
નારો હતો તેને-એવા મહા નીચ પાપીને-મારી નાખવાનું કામ તો
શૂર ક્ષત્રિયે બહુજ સાફ કંઈ છે.

* * * * *

વિચક્ષણની વિચક્ષણતા.

વિમળાલોકઅંજન પ્રયોગ.

વિવેકપર્વતનો સાક્ષાત્કાર.

જડના સંબંધમાં જે વૃત્તાંત બન્યો તે સર્વ વિચક્ષણ કુમારના
જાણવામાં આવી ગયો. એટલે એનું મન તો ઉલટું વધારે નિર્મળ થયું.
તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-અહો! જુઓ તો ખરા! પેલી
રસનામાં આસક્ત થઈ ગયેલા જડને આ ભવમાં આવું કળ મળ્યું
અને પરલોકમાં તેની અત્યંત ખરાબ ગતિ થશે. આવી વિચારણાને
પરિણામે એ તો રસના તરફ વધારે વધારે વિરક્ત થતો ગયો. આ
સર્વ બનાવ તો વિમર્શ પ્રકર્યે ચૂળશુદ્ધિ કરીને આત્મા તે પહેલાં બની
ગયો હતો. ત્યાર પછી તે (રસના) સંબંધી શી હકીકત પોતાનો સાજો
લઈ આવે છે એ જાણવા માટે પોતે (વિચક્ષણ કુમાર) રાહ જોયા
કરતો હતો. ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે જ્યારે વિમર્શ પોતાની સર્વ
હકીકત નિવેદન કરી અને રસનાને બરાબર જાણખાવી એટલે તો
તુરત જ એને તણ દેવાનો નિર્ણય વિચક્ષણે પોતાના મનમાં કરી
નાખ્યો અને તે જણાવવા સાફ તેણે પોતાના પિતાને કહ્યું કે
“પિતાજી! રસના કેવાં બચંકર કળ આપનારી છે તે આપણે જડના
સંબંધમાં જોઈ ગયા છીએ અને હવે આપણને ખબર પડે છે કે
એ તો રાગકેસરી મહારાજના મંત્રી દોષના સમૂહ વિપયાભિલાષની
દીકરી યાવ છે, તો હવે આપ રજા આપો અને હુકમ કરો તો એ
અધમ કુળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી દુષ્ક્રીનો હું તો સર્વથા ભાગ કરી દઉં!”

પુત્રનો આવો સવાલ સાંભળી પિતા શુભોદયે તેને ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “ભાઈ વિચક્ષણુ! દુનિયામાં આ રસના તારી સ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલી છે તેથી એકદમ તેને અકાળે તણ દેવી તે ઠીક નથી. મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે તારે એનો ભાગ કરવો હોય તો પણ ધીમે ધીમે-ક્રમે ક્રમે એને છોડતાં જવી એ વધારે ઠીક લાગશે. અસારે તારે એ સંબંધમાં શું કરવું ઠીક છે તે પણ હું તને વિસ્તારથી સમજાવું તે તું બરાબર સાંભળી લે. વિમર્શ વાત કરી તે ઉપરથી તારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે વિવેકપર્વત ઉપર મહામોહ વિગેરેનો નાશ કરનારા મહાત્માઓ વસે છે. હવે જો તું તેઓની સાથે રહે અને તેઓ જેવા પ્રકારનું આચરણ કરે છે તેવું આચરણ કરતો રહે તો આ રસના જો કે ઘણી દુષ્ટ છે તો પણ હે વત્સ! તને તે કાંઈ પણ કરી શકશે નહિ. એ વિવેકપર્વતપર રહેનારા મહાત્માઓ સાથે રહે અને તેમના આચાર પ્રમાણે ચાલે તેમના ઉપર રસનાની અસર કાંઈ પણ થઈ શકતી નથી, તેથી મારી સલાહ એ છે કે તું પ્રયત્ન કરીને એ વિવેકગિરિ ઉપર ચઢી જા અને રસનાના સર્વ દોષોથી દૂર રહી તારા હૃદય સાથે ત્યાં વાસ કર; જો કે રસના તારી સ્ત્રી તરીકે ત્યાં બધા હૃદયથી વચ્ચે તારી સાથે રહેશે તો પણ તે તને કોઈ પ્રકારની પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ.”

‘વિચક્ષણે ફરી વાર પૂછ્યું “પિતાજી! એ વિવેકપર્વત તો અહીંથી ઘણો દૂર છે, તો એટલે છેટે હૃદયને સાથે લઈને હું કેવી રીતે જઈ અને તેમ કરવામાં મને ઉત્સાહ પણ કેવી રીતે થાય?” પિતા શુભોદયે જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ વિચક્ષણુ! તારે વિમર્શ જેવો સાજો છે તેથી એવી બાબતમાં તારે જરા પણ ચિંતા કરવા જોઈ નથી. એ વિમર્શ તો જેની સરખામણી થઈ ન શકે તેવા ચિંતામણિ રત્ન જેવો છે. એ વિમર્શની પાસે એક સુંદર અંજન છે જે ઘણું અદ્ભુત કાર્ય કરનાર છે. એ અંજન તારી આંખોમાં આંજશે એટલે તે અંજનના પ્રભાવથી એ વિવેક મહાપર્વતનું દર્શન તને અહીં જ કરાવી શકશે, તારે દૂર જવાની જરૂર પડશે નહિ.”

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તે વખતે વચ્ચે પ્રકર્ષ બાઈ. ઉચ્ચો “પિતાશ્રી! એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. કે

૧ વિચક્ષણુ આચાર્ય જે જાતે જ સંસારીપણે વિચક્ષણુ ક્રમાર દત્ત. આ વાર્તા નરવાદન સમક્ષ કરે છે અને રિપુદાસન નજીમાં જોડે. એક સમયે તે સર્વ અનુભવ સંસારીજીવ સજ્જન સમક્ષ કરે છે અને અમીન-... તેનો છે-આ વાત સ્પષ્ટતા રાખવી.

યોગના અંજનની શક્તિનો મને પણ બરાબર અનુભવ થયો છે.^૧ જ્યાં મુધી એ મહા તીવ્ર અંજનનો પ્રયોગ કરવામાં આવતો નથી ત્યાં મુધી એ વિવેકપર્વત જૈનપુર વિગેરે બરાબર દેખાઈ શકાતા નથી, પરંતુ જ્યારે એ વિમળાલોક અંજનનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ પર્વત અને નગર વિગેરે સર્વ જોઈ શકાય છે, એ દૂર લાગતા નથી પણ સર્વત્ર દેખાય છે-તે એ અંજનનો મહા પ્રભાવ છે.”

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને વિચક્ષણે વિમર્શને કહ્યું “વિમર્શ! તારી પાસે એકું મુંદર અંજન હોય તો તે જરૂર તું મને જલદી આપ, જેથી મારી ચિંતા ટળી જાય અને ઇચ્છા પાર પડે.”

વિમર્શ પોતાના બનેલી ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી તેને

વિમળાલોક અંજન આદરપૂર્વક દર્શાવ્યું. સાર પછી જેવો એ અંજનનો ઉપયોગ તેણે કર્યો કે તુરત જ તે પોતાની સમક્ષ સર્વ બાબતો દેખવા લાગ્યો, સર્વ હકીકત તેની નજર આગળ ખડી થઈ ગઈ: અગાઉ સંકટો લોકોથી ભરપૂર સાત્ત્વિકમાનસપુર નામનું નગર વર્ણવવામાં આવ્યું હતું તે અને ત્યાર પછી અત્યંત મુંદર વિવેક નામનો વિશાળ પર્વત બતાવ્યો હતો તે પણ તેની સન્મુખ રજી થઈ ગયો, વળી તે વિવેકપર્વતનું અપ્રમત્તત્વ સિખર વર્ણવવામાં આવ્યું હતું તે, તેમજ તેની ઉપર આવી રહેલ મુંદર જૈનપુર, તે જૈનપુરમાં રહેનારા મહાત્મા સાધુ પુરો, એ નગરના બરાબર મધ્ય ભાગમાં આવી રહેલો ચિત્તસમાધાન નામનો મંડપ, એ મંડપની વચ્ચે રહેલી નિરપૃથક્તા નામની વેદિકા, એ વેદિકા ઉપર આવી રહેલું છવ્વપર્ય નામનું મનોહર સિંહાસન, એ સિંહાસનપર બેઠેલા ચારિત્રધર્મરાજ નામના મહારાજ, એ ચારિત્રરાજનો મોટો પરિવાર-એ સર્વ વિચક્ષણના જ્ઞેષ્ઠામાં આવી ગયાં, તેની પાસે ખડાં થઈ ગયાં, સાથે વળી એ ચારિત્રમહારાજના અને રાજ્યોના ઉત્તમવજ સદ્ગુણો પણ તેના જાતીલમાં આવી ગયા. નરવાહન! તે વખતે વિચક્ષણક્રમારે એ સર્વ બાબત જાણે પોતાની પાસે ખડી હોય તે પ્રમાણે સાક્ષાત જોઈ લીધી.

વિચક્ષણની દીક્ષા.

વિચક્ષણ આચાર્ય પોતાની વાત આગળ ચલાવતા કહેવા લાગ્યા-રાજા નરવાહન! તે વખતે વિચક્ષણે પોતાના પિતા મુનો-

૧ પ્રાચીને એ અનુભવ જલચક્ર નગરમાં થયો હતો. જુઓ આજ પ્રવાસ પ્રારભ ૨૧-૫. ૬૩૩-૬૪.

૨ આચાર્ય વિચક્ષણ કહે છે—

દયને સાથે લઈ લીધા, પોતાની માતા નિજચાહતા તથા ભૂતિ ભાર્યાને સાથે રાખી લીધી, પોતાના સાળા વિમર્શને પણ સાથે લેડી દીધો, છાતી ઉપર એકલા પ્રિયતમ પ્રકર્ષ પુત્રને પણ સાથે રાખી દીધો અને પોતાની ભાર્યા રસનાને પણ વદનકોટરમાં સાથે જ રહેવા દીધી, માત્ર એકલી લોલતા દાસીને અત્યંત નિંદનીક ધારીને છોડી દીધી, અપમાનપૂર્વક તેનો તિરસ્કાર કરીને ધકેલી દીધી. એ દાસી સિવાય આખા હુટુંબને સાથે લઈને તે (વિચક્ષણ) ગુણપુર નામના આચાર્ય પાસે આવી પહોંચ્યો અને દીક્ષા ગ્રહણ કરી, જે રાજન! પછી મને દીક્ષા આપી છે એમ માનતો વિચક્ષણ જનપુરમાં રહેતા ખીન્ત મહાત્મા સાધુઓની વચ્ચે રહેવા લાગ્યો. ભાર પછી એ ગુણધર આચાર્ય પોતાનો સર્વ આચાર વિચક્ષણમુનિને શીખવ્યો, એ આચારની આસેવના પરમ ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવી અને વિચક્ષણે એ રસનાને લગભગ એટલી તો નિર્માલ્ય બનાવી દીધી કે તે તો તદ્દન નિસર્જન થવા લેવી જ થઈ ગઈ, તે કાંઈ પણ ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેને મૂકી દીધી, અર્થાત્ તેને તદ્દન નકાશ લેવી બનાવી દીધી. આખરે ગુરુમહારાજે એ વિચક્ષણમુનિને પોતાના પદઉપર સ્થાપી તેને આચાર્ય બનાવ્યો. એ વિચક્ષણ ખીન્તે પણ ફરતા હરતા દેખાય છે તો પણ પરમાર્થથી એ વિવેક મહાવિવિતા શિખરપર આવી રહેલા જૈનપુરમાં જ વસે છે એમ સમજવું મહારાજ નરવાહન! એ વિચક્ષણ હુમાર અને વિચક્ષણ આચાર્ય ખીન્તે કોઈ નહિ પણ હું જ છું! વિવેકપર્વતપર સાધુઓ છે કોઈ કશું હતું ને આ આવી એકલા સાધુઓ સમજવા. ગજન! તે તને પૂછ્યું હતું કે નાની ઉંમરમાં મારા વંશગ્યનું કારણ શું બન્યું હતું તે મેં તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું. આવી રીતે પૂર્વ બતાવેલા કાલોથી મેં દીક્ષા લીધી હતી.

રસના કથાનક સંપૂર્ણ.

૧. હોત વનને શુભે વ્ય નિજચાહતા. વિવેક સર્વે તારે રાજન. પા
ને રસનાને સાથે તે પદ રસનાને નહિ, એ નિર્માલ્ય લોલતા. મારી
વદન. એ પુત્રને સાથે લેડી દીધો. એકલા દાસીને અત્યંત નિંદનીક ધારીને
છોડી દીધી.

૨. એ ગુણધર આચાર્ય પોતાનો સર્વ આચાર વિચક્ષણમુનિને શીખવ્યો, એ આચારની આસેવના પરમ ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવી અને વિચક્ષણે એ રસનાને લગભગ એટલી તો નિર્માલ્ય બનાવી દીધી કે તે તો તદ્દન નિસર્જન થવા લેવી જ થઈ ગઈ, તે કાંઈ પણ ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેને મૂકી દીધી, અર્થાત્ તેને તદ્દન નકાશ લેવી બનાવી દીધી. આખરે ગુરુમહારાજે એ વિચક્ષણમુનિને પોતાના પદઉપર સ્થાપી તેને આચાર્ય બનાવ્યો. એ વિચક્ષણ ખીન્તે પણ ફરતા હરતા દેખાય છે તો પણ પરમાર્થથી એ વિવેક મહાવિવિતા શિખરપર આવી રહેલા જૈનપુરમાં જ વસે છે એમ સમજવું મહારાજ નરવાહન! એ વિચક્ષણ હુમાર અને વિચક્ષણ આચાર્ય ખીન્તે કોઈ નહિ પણ હું જ છું! વિવેકપર્વતપર સાધુઓ છે કોઈ કશું હતું ને આ આવી એકલા સાધુઓ સમજવા. ગજન! તે તને પૂછ્યું હતું કે નાની ઉંમરમાં મારા વંશગ્યનું કારણ શું બન્યું હતું તે મેં તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું. આવી રીતે પૂર્વ બતાવેલા કાલોથી મેં દીક્ષા લીધી હતી.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

નરવાહન દીક્ષા-રિપુદાણુને રાજ્ય.

અ

નેક રહસ્યોથી ભરપૂર રસનાની મૂળશુદ્ધિ માટે ચોળયલું પણ આખા ભવચક્રનો અદ્ભુત ખ્યાલ આપનાંકે, મામાલાલેજના પ્રસંગથી વિકસ્વર બનેલું અને કવિત્વના ચમકારાથી મુશોભિત બનેલું, ભવ્ય વિરાળ વિચક્ષણુસરિતું ચરિત્ર પૂર્ણ થયું, તેના અંદરના જૂદા જૂદા રસોતું પાન કર્યું. ચરિત્ર પૂર્ણ કરી આચાર્ય અટક્યા નહિ, પણ વાર્તા આગળ ચલાવી, સાનતું ફળ પ્રાપ્ત કરાવવાના મુદ્દાથી તેઓએ પ્રસંગ સાધ્યો. તેઓથી (વિચક્ષણુસરિ) બોલ્યા “એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી, હે રાજન! સ્ત્રીના દુઃખથી અને દોષથી ભચવા ખાતર મેં દીક્ષા લીધી કહેવાય છે તેનો તો હજી મુધી મેં સર્વથા ત્યાગ કર્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ મારા અગાઉના આખા કુટુંબનું પણ હજી મુધી હું પાલન થોડે વધતે દરજ્જે કર્યા કરું છું, તો હે રાજન! તમેજ કહોને કે એવા સંયોગોથી ઘેરાયલા મને દીક્ષા કે પ્રમન્યા ક્યાંથી હોઈ શકે? આ પ્રમાણે હોવા છતાં તમારો મારા તરફ આટલો બધો ઉચ્ચ ભાવ છે તેનું કારણ હું સમજતો નથી. દોષવાળા પ્રાણીઉપર પણ ગુણનો આરોપ કરનાર અને જગતને આદ્વાદ ઉત્પત્ત કરનાર જેની મુંદરતાની તુલના ન થઈ શકે એવો

૧ આ વાર્તાવિલાસ આચાર્ય અહીં અંતર કુટુંબ સાથે આખ્યા છે તેને લઈને ચાલે છે. કુટુંબી દોષ તેને દીક્ષા કેમ હોઈ શકે? એવી બાબત લઈને આચાર્ય નમ્રતા બતાવે છે. વાસ્તવિક રીતે આંતર કુટુંબ છે તે લઈશમાં રાખવું.
૨ મારામા ગુણ ન છતાં વધે મારું જોરન વધારો છો તે કાં તો સમજાવત પ્રતિ છે અથવા તો જેન હિમનો મદિમા છે; બાકી આચાર્ય કહે છે કે પોતે તેના માનને લાગે નથી.

વિશુદ્ધ આંતરભાવવાળા સન્નનની પ્રકૃતિનો શું એ ગુણ હશે? કહ્યું છે કે સંત પુરૂષોની દૃષ્ટિ તો કોઈ અપૂર્વ ધનુષ્ય-સંતપુરૂષોનો યદિ જોવી છે, કારણ કે ધનુષ્યયદિ તો અવસરે ગુણારોપણ કરે છે, પરંતુ સંતપુરૂષોની દૃષ્ટિ તો પ્રસંગ વગર પણ ગુણારોપણ કરવા તૈયાર જ રહે છે. અથવા રાજન્! આ જૈન લિંગ જે ત્રણ ભુવનને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને જેણે પોતાના પરમાર્થશત્રુઓને મારી હઠાવી દીધા છે અને જે લિંગને અમે આદરીને બેઠા છીએ તે જૈન લિંગનો (મહાવીર ભગવાનના વેશનો) શું આ ગુણ છે? કારણ કે એ તો પ્રસિદ્ધ રીતે કહેવામાં આવે છે કે જેના હાથમાં જૈન લિંગ પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે તેમને દેવો અને દેવના ઇંદ્રો પણ અત્યંત ભક્તિના રસથી પૂજે છે, સેવે છે અને તેને ઘણું માન આપે છે. રાજન્! હું તો હજી મારા કુટુંબમાં રહ્યો છું અને ગૃહસ્થના આચારને ધારણ કરી રહ્યો છું છતાં એવા પ્રકારના મુશ્કેલ કામ કરનાર (કુશ્કર-કાર) તરીકે મને ધારવામાં આવે છે તેનું કોઈ બીજું કારણ છે?"

નરવાહનનું અપૂર્વ ચિંતવન.

ચિંતવનથી સત્ય માર્ગની પીછાન.

પીછાન થઇ ગયા પછીનું અન્યેષણ.

વિચક્ષણસૂરિ આપ્રમાણે બોલતા હતા તે વખતે તેમના મનમાં જે કાંઈ મદ બાકી રહ્યો હતો તે પણ ગળી જતો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. નરવાહન રાજાએ વિચાર કર્યો કે અહો! આ આચાર્યે તો પોતાનું ચરિત્ર એવી સારી રીતે કહ્યું કે તે સાંભળતાં તો મારો મોહ પણ નાશ પામી ગયો! અને આ ભગવાનની વાત કહેવાની અને બોલવાની રીતભાત પણ કેવી સુંદર છે! અને તેમનું વિવેકીપણું પણ કેવું આશ્ચર્યકારી છે! કેવી સુંદર તેમની મારા ઉપર મેહેરબાની જણાય છે! અને એમણે તો કોઈ અદ્ભુત પરમાર્થ જણાવ્યો છે! આચાર્ય ભગવાન પોતે જે વાત કરી રહ્યા છે તે વાતનું રહસ્ય મારા જણવામાં આવી ગયું છે.

૧ ગુણારોપણ: (૧) ગુણ-સદ્ગુણનું આરોપણ કરવું. સન્નન સર્વજ્ઞ હતા જ નહોતે; (૨) ગુણ એટલે પણજ. સાધારણ ધનુષ્યયદિ ઉપર તો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે જ પણજ ચટાવવામાં આવે છે. પ્રદેશાલંકાર છે.

૨ સૂરિના આ અત્યંત નરમાસ બતાવનારા શબ્દો છે. એનું કુટુંબ તો અંદાજે કુટુંબ હતું.

ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમાં ચિંતન કર્યા પછી નરવાહનરાજ
આચાર્ય મહારાજ પ્રત્યે બોલ્યા “બનવન! આ લોકમાં આપને મુ-
બોદય, નિઃશ્યાકતા, શ્રદ્ધિદેવી, વિમલ, પ્રકરે વિગેરેનું જેનું મુંદર
કુટુંબ મળી ગયું છે તેવું મુંદર કુટુંબ મારા જેવા બાગ્યજીન પ્રાણી-
ઓને મળતું જ નથી. આપ તો ખરેખર બાગ્યશાહી છો. જેન
લિંગમાં રંગીને આવા મુંદર પ્રકારના (અંતરંગ) કુટુંબની પાંચળા
કરનાર ગૃહસ્થો આપના જેવા બનવાન. તુલ્ય ગણાય. આપશીએ તો
હદ કરી છે: જુઓ, આપ મહારાજાએ મુક્તિપુત્રક રસનાને તો તદન
માલ વગરની અને તમારાપર બીલકુલ અસર ન કરી શકે તેવી
બનાવી દીધી છે અને તેનાથી પણ વધારે ખરાબ તેની દાસી
લોલતા છે કે જેને આ દુનિયામાં ન છૂટી શકાય તેવી ધારવામાં આપે
છે તેને તો આપે તદન ઠકાપી જ દીધી છે; વળી આપે મહામોહ અને
તેના આખા વર્ગને છૂટી લીધો છે અને આપ પોતાના આખા
કુટુંબને સાથે રાખીને અતિ મુંદર જેન નગરમાં આપીને રસા છો;
વળી સર્વ સાધુઓની વચ્ચે સ્થિર થઈ ગયા છો; આપને દુષ્કર
કામ કરનાર તરીકે મેં વર્ણવ્યા તે સંબંધમાં આપ વધી લો છો, પણ
જો આપને દુષ્કર કામ કરનાર તરીકે ગણવામાં ન આવે તો બીજા
આ દુનિયામાં દુષ્કર કામ કરનાર કોને ગણવા તે હું સમજતો નથી.
સાહેબ! હું આપને એક બીજી વાત પૂછી લઉં: આપના સંબંધમાં
આખા જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી તાપે તેવો વૃત્તાંત બન્યો
તે જ પ્રમાણે હકીકત જે કોઈના સંબંધમાં બનતી હોય તે સર્વ
ખરેખર વંદન પૂજનને યોગ્ય છે, તેઓ નમન કરવાને યોગ્ય છે એમ
મને લાગે છે; તો મારે પૂછવાનું એ છે કે સાહેબ! આ સર્વ સાધુઓ
આપની પાસે છે તેમના સંબંધમાં પણ એવો જ બનાવ બન્યો હશે
કે નહિ? તે આપ મને જણાવો.”

આચાર્ય વિચક્ષણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું “નરવાહન! સર્વ સાધુ-
ઓના સંબંધમાં આવા જ પ્રકારનો બનાવ બને છે
એમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી. વળી એક બીજી
વાત પણ તને કહી દઉં: જો, મેં જે પ્રમાણે કહ્યું છે
તેવું તું તારા સંબંધમાં કરે તો તારા સંબંધમાં પણ એવો જ વૃત્તાંત
બને, માત્ર તારે પણ મારી જેટલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તારી ઇચ્છા
હોય તો તને એક ક્ષણવારમાં વિવેકપર્વત બતાવી દઉં એટલે પછી
જેવું માફે કુટુંબ થયું તેવું જ તારે કુટુંબ પણ પુરતમાં જ આપોઆપ

સર્વ ચરિત્રોની
એક વાક્યતા.

આવ્યો છે એ બહુ સાફ થયું છે, કારણ કે જ્યારે મહામોહ વિગેરે જખરજસ્ત રાત્રીઓ ભયંકર રીતે ચારે તરફથી વેરા ઘાલીને ફેદાફેદ કરી રહ્યા હોય ત્યારે મુંદર જૈન નગર ને મજબુત કિલ્લાવાળું છે અને ને સારી રીતે રક્ષણ આપનાર છે તેનો આશ્રય કોણ ન લે? એવા જખરા હક્ષા વખતે તો સારા કિલ્લાનો આશ્રય કરવો તે તદ્દન ઉચિત જ ગણાય. શ્રદ્ધવાસ (સંસારવાસ) તો દુઃખસમૃદ્ધથી ભરપૂર છે, તેથી ને ગ્રાહીને સુખના ભંડાર રૂપ જૈનપુરની બરાબર ખબર હોય તે એવા શ્રદ્ધવાસમાં ચિંતા વખરનો થઈને તે કેમ પડ્યો રહે? સમજાવું એ કર્તવ્ય નથી, શક્ષા માણસનું એ કામ નથી, સુસર્તુ એમાં ભૂપણ નથી. માટે આવા મોટા ભયને વખતે એક દાણ પણ ઠીસ કરવી ઉચિત નથી. હવે જ્યારે તારા સમજવામાં તત્ત્વરહસ્ય આવી ગયું છે તો તારે તો જૈનપુરમાં પ્રવેશ કરી દેવો એ જ યોગ્ય છે."

રાજ્યની ચિંતા. પુનઃપ્રાગ્, માટે ખેદ,
સ્ફટિક જેવા નિર્મલ મનનાં વિશુદ્ધ વહનો,
આચાર્યશ્રીને પ્રશ્ન અને તેનો જવાબ.

આવા વિચારને પરિણામે રાજના મનમાં દૃઢ ઇચ્છા થઈ કે હવે જરૂર દીક્ષા લેવી. એવી પ્રબળ ઇચ્છાને લઈને રાજા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે-આ મારા રાજ્યની જવાબદારી ઉપર હું કોને સ્થાપન કરું? શું મારો પુત્ર (રિપુદારણુ) રાજ્યને યોગ્ય છે? હે 'અગ્રહીતસંકેતા! હું રિપુદારણુ તે વખતે ત્યાં નજીક બેઠેલો હતો, તદ્દન દુઃખીઆ જેવો, નિર્ભાગી જેવો લાગતો હતો અને મારું રૂપ એક તદ્દન બીખારી જેવું લાગતું હતું. હકીકત એમ જાની કે તે વખતે જ્યારે મારા પિતા નરવાહનરાજાએ મારી સામું જોયું તે વખતે પુરોચોદય નામનો પૂર્વ કાળનો મારો મિત્ર જો કે શરીરે ખીલ-કુલ લેવાઈ ગયેલો અને નિર્બળ થઈ ગયો હતો તો પણ જરા સ્ફુરતા પામ્યો, જરા હાલ્યો ચાલ્યો અને તેણે કાંઈક શુભન બતાવ્યું; તેથી મારા પિતાશ્રીએ નિર્ભળ અંતઃકરણથી મારી તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તેને દેખ્યો અને તેથીજ પિતાશ્રીને મારા તરફ આદર થયો. મને જેતાં જ મારા પિતાશ્રીના મનમાં મારી પૂર્વેલી વાત સાંભરી આવી; તેમને એમ

૧ સદાયમ સમસ્ત સંસારીજીવ પોતાનો અનુભવ કહે છે, રિપુદારણુના મનની વાત સાચે છે. અગ્રહીતસંકેતા અને પ્રજાવિરાગના સંભવે છે-આ ભૂમિદા આખી વાર્તામાં સર્વથા સાચવાળી છે.

લાગ્યું કે પોતે મને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો તેને લઇને જ હું અતંત દીલગીરી ઉત્પન્ન કરે તેવી ખરાબ સ્થિતિમાં આવી ગયો હતો અને એવી મારી ખરાબ સ્થિતિનું કારણ પોતે જ હતા. તેઓના મનમાં એમ પણ થયું કે અહો ! પોતે જાતે છોકરાને તિરસ્કાર કરીને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો તે જરાએ ઠીક કર્યું ન હોતું, કારણકે ઝેરી ઝાડ પણ એકવાર જાતે જ પાણી પાઇને વધાર્યું અને પછી તેને પોતાને જ હાથે કાપી નાખવું એ અયોગ્ય છે. વાસ્તવિક વાત તો એ હતી કે એવું ઝેરનું ઝાડ વાવવું જ ન હોતું. અત્યારે અવસર પ્રમાણે તો મારે આ છોકરા રિપુદાણુની પૂજા (સત્કાર) કરીને રાજ્ય ઉપર તેનો અભિષેક કરી પુત્ર પ્રત્યે મારી પિતા તરીકેની ફરજ બજાવવી. સજ્જન પુરુષોએ તેમ કરવું ઉચિત છે અને એજ મારા તેના પ્રત્યેના પૂર્વના તેવા આચરણની શુદ્ધિ છે, એ પ્રમાણે કરવાથી હું કૃતકૃત્ય થઇશ, અને એવી રીતે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરીને પછી હું નિર્મળ દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ; અને અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે હું તો દોષનો ભંડાર હતો તો પણ મારા પિતાશ્રીનું મન એવું મુંદર હતું તેનું કારણ છે તે તું સમજ. સજ્જન પુરુષોનાં મન માખણ જેવાં મુકોમળ હોય, તેને જ્યારે પશ્ચાત્તાપ (પછવાડેથી થતો તાપ -પસ્તાવા) નો સંબંધ થાય છે ત્યારે તે ખીગળી જાય છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. જે પ્રાણીઓનાં મન મેલ વગરનાં થઇ ગયાં હોય છે તેઓને તેમનો પોતાનો આત્મા સ્ફટિક જેવો શુદ્ધ હોય તો પણ તે દાપવાળો લાગે છે અને અન્ય મનુષ્ય દાપના દગલા હોય તો પણ તદ્દન નિર્મળ લાગે છે. મહા બુદ્ધિશાળી માણસો જેઓ પરોપકાર કરવામાં નિરંતર તત્પર હોય છે તેઓ કદાચ કોઇ કારણને લઇને જરા કઠોર વચનવાળા-આકરા થઇ ગયા હોય તો પણ પછી જ્યારે તેઓ પોતાનું કરેલું કર્મ યાદ કરે છે, પોતે લીધેલા વલણ પર વિચાર કરે છે, ત્યારે તેમના મનમાં જરૂર પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી તુરત જ પિતાએ મને પોતાની પાસે બોલાવી ખોળામાં બેસાડ્યો અને તેજ વખતે મારા પિતાએ

૧ પોષિતા વિષયકને ઉદાય નહિ એ ન્યાય વિચારવા યોગ્ય છે. સદી પુત્રધર્મ અને સમાજધર્મ વચ્ચે વિરોધ છે. નરવાદનનો નિર્ણય એકદમ સ્પષ્ટ કરાય તેવો જણાતો નથી.

૨ તાપમાં સ્ફટિત ગરમી માખણને ખીગળાવે છે-એ પ્રકારે છે.

મહામદ વાળી વડે વિચક્ષણુચરિને સવાલ ક્યો “મહારાજ ! આપ તો જ્ઞાનચક્ષુવાળા છે, આપ સર્વ લક્ષીકૃત લાભી રાકો છો તો આપના તો ઇવાનમાં દોડું જ ભેઈએ કે રિપુદારજી આવા કુળમાં જન્મે, તેને આપી મુંદર સામગ્રી મળી, છતાં તેનું આનંદ મારું ચરિત્ર કેમ થયું ? મહારાજ ! આપી સામગ્રીવાળા ઉત્તમ કુળમાં તેનો જન્મ દોવા છતાં તેનું ચરિત્ર ખરાબ કેમ થયું ? આપ મને તે જણાવો. આપની જ્ઞાન-દૃષ્ટિમાં એ બાબતનો ખરાબર ખુલાસો દોવો ભેઈએ.”

“રાજન્ નરવાહન !” આચાર્ય ઉત્તરમાં જણાવ્યું, “એ બાબતમાં આ આપણા રિપુદારજીનો કંઈ દોષ નથી. એનું ખરાબ ચરિત્ર થયું તેનું કારણ તેના શૈલરાજ અને મૃષાવાદ નામના એ મિત્રો છે. એ બંનેને લઈને જ તેની એ સ્થિતિ થઈ છે.

“મહારાજ વિચક્ષણુ !” મારા પિતાએ પૂછ્યું “એ મૃષાવાદ અને શૈલરાજ તો કુમારને મોટો અનર્થ કરનારા છે, પાપી મિત્રો છે; પણ કુમારને એ બંનેથી હવે વિયોગ ક્યારે થશે ? એની સોખતથી કુમાર કેવી રીતે છૂટી રાકશે ? તે આપ જણાવો.”

શૈલરાજ-મૃષાવાદમુક્તિઉપાય.

મૃદુતા-સત્યતા કન્યાશોધ.

પ્રયોજનાર્થિતકર્તું અનેરાપણું.

“વાત એમ છે” આચાર્ય ઉત્તર આપતાં જરા રિમત કરીને જણાવ્યું, “કે એ શૈલરાજ અને મૃષાવાદ એ કે ઘણા પાપી અને અનર્થ કરનાર છે, છતાં તેના ઉપર રિપુદારજીની ઘણી પ્રીતિ છે તેથી તેઓનો સંબંધ એકદમ છૂટે તેમ નથી, પરંતુ ઘણો કાળ વીત્યા પછી જ્યારે કારણ મળશે ત્યારે બંનેનો વિયોગ થઈ જશે. એ બંનેનો વિયોગ કરનાર શું કારણ છે તે હાલ કું તને જણાવું છું.

“એક શુભમાનસ નામનું નગર છે, ત્યાં ‘શુદ્ધાભિસંધિ’ નામનો રાજા છે, એ ઘણો પ્રસિદ્ધ અને પ્રીતિવાળો છે. તેને એ રાણીઓ છે: એકનું નામ વરતા છે; બીજીનું નામ વર્ષતા છે. એ પ્રત્યેક રાણીથી રાજાને એક એક દીકરી થયેલી છે. એકનું નામ મૃદુતા

૧ શુભમાનસ નગર એ શુભ મન છે. શુદ્ધ બાબતસાથે સંયોગ કરાવનાર શુદ્ધાભિસંધિ રાજા છે. વરતા અને વર્ષતા એટલે સારાપણું છે. મૃદુતા એટલે નમ્રતા-અભિમાનત્યાગ છે. સત્યતા પ્રસિદ્ધ છે. એ બંનેનો સંયોગ થતા શૈલ-રાજ (અભિમાન) અને મૃષાવાદ (અસત્ય બાપણું) ચાલ્યા જાય એ ખરાબર થાય છે.

છે, બીજું નામ સત્યતા છે. એ બન્ને કન્યાઓ આખા રાજ્ય નને આનંદ આપનારી છે, ઘણી મનોહર છે, સાક્ષાત્ અમૃતરૂપ સર્વને મુખ આપનારી છે અને સંસારી પ્રાણીઓને તે મળવી અત્યંત દુર્લભ છે; હવે જો કોઈ પણ પ્રકારે તારા પુત્રને એ કન્યાઓ મળ્ય-તેની સાથે કુમારના લગ્ન થાય તો તેઓના સંયોગથી પેલા શૈલરાજ અને મૃષાવાદ સાથેનો કુમારનો સંબંધ છૂટી જાય એમ છે. એનું કારણ એ છે કે એ બન્ને કન્યાઓ ગુણોનો સમૂહ છે, ગુણોથી ભરપૂર અને આ કુમારના મિત્રો શૈલરાજ અને મૃષાવાદ દોષના દબા છે દોષોથી ભરેલા છે. તેથી તે બન્ને પાપી મિત્રો અને પેલી ગુણવાન કન્યાઓ એક સાથે એકી વખતે રહે તે બને તેવું જ નથી. હવે એ બન્નેના લગ્ન ક્યારે અને કેવી રીતે થશે, કોણ કરશે અને કેવા સંયોગોમાં થશે તેની ચિંતા કરનાર અને યોજના કરનાર તો કોઈ બીજો જ છે, એમાં તારી યોજના કે વિચાર કામ આવે તેમ નથી. રાજા! તારે અભારે જે કરવાની હોંસ થઈ આવી છે અને જે કરવું તને ઇચ્છ છે તે તું ખુશીથી કર.”

આચાર્યમહારાજનાં આવાં વચન સાંભળી નરવાહન રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે- અહો! મારા છોકરાના આવા બે મોટા શત્રુઓ એની પાસે નિરંતર રહે છે એ તો ઘણું ખરાબ! બહુ ભુંડું! ખરેખર, આ તો મોટી પીડા છે! ખરેખર, એ બાપડો રિપુદારણુ જેવો જોઈએ તેવો રિપુદારણુ તો નથીજ, પરંતુ આ બાબતમાં અભારે ઉપચાર જ થઈ શકે તેવું નથી ત્યારે કરવું પણ શું? માટે મારે તો આ સર્વ બાહ્ય બાબતોનો સંગ છોડી દઈને મારા આત્માને હિત થાય તેવું કરવું. આ બાબતમાં કાંઈ વળે તેવું લાગતું નથી. આગળ ઉપર એના નસીબમાં હશે તે પ્રમાણે થઈ રહેશે.

૧ એ બાબતની યોજના કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ ઉપર રહે છે. સ્થિતિ પરિપક્વ થાય ત્યારે પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો સફળ થાય છે. પિતા ગમે તેટલી યોજના કરે તો તે નિષ્ફળ થાય તેમ છે એવાં વચન આચાર્યે કહ્યાં. રાજાએ આચાર્યનાં બે વચન પકડી લીધાં: એક તો એ બાબતમાં રિપુદારણુનો પોતાનો કાંઈ દોષ નથી અને બીજું અભારે તે બાબતમાં કાંઈ થઈ શકે તેવું નથી.

૨ દુશ્મનનો વિનાશ કરે તે રિપુદારણુ કહેવાય, પરંતુ આ દુશ્મન તો દુશ્મનનો વિનાશ કરનાર નથી, કેમકે તેના બે શત્રુઓ હાલમાં તેની દુર્દશા કરી રહ્યા છે અને એ તેમનો તાળેદાર બની રહ્યો છે. રિપુદારણુ નામ લઈને તો રાત્ર તરફ સખ્ત, ભયંકર. એ નામ પણ અભારે સાર્યક નથી.

રિપુદામણને રાજ્ય,
નરવાહનની દીક્ષા,
વિવેકે અને બાહ્યદેશે.

અમૃહીતસંકેતા ! ત્યારપછી તુરત યોગ્ય તૈયારી કરી મારા પિતા નરવાહને અને (રિપુદામણને) રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો, તે પ્રસંગે કરવા યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરી, દાન દીધાં અને આચાર્ય વિચક્ષણ શુર પાસે દીક્ષા લઈ મારા પિતા નરવાહનરાજાએ રાજ્યનો ભાગ કર્યો અને મને રાજ્યવિતા સોંપી દીધી. મારા પિતા આચાર્ય મહારાજાશ્રી વિચક્ષણ સાથે વિવેકપર્યંત ઉપર ગયા છતાં પોતે અત્યંત બુદ્ધિસાળી હોવાથી શુર મહારાજાની સાથે બાહ્ય પ્રદેશોમાં યાત્રા વિહાર કરતા રહ્યા.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

રિપુદામણનો ગર્વ અને પાત.

રવાહન રાજા વિવેકપર્યંતે ગયા, બાહ્ય આંતર પ્રદેશે ફરતા રહ્યા અને રિપુદામણ રાજ્યાસનપર આબેસી, પાતળા પુષ્પોદયે એની સ્થિતિ ફેરવી આપી, આવે વખતે અમૃહીતસંકેતા સાંભળે તેમ પોતાની બનેલી વાર્તા આગળ ચલાવતાં સંસારીશુવ કહે છે—

પાપી મિત્રોનું જોર.

જોરની સ્પષ્ટ અસર.

પાતળો પુષ્પ પુષ્પોદય.

તે વખતે મને (રિપુદામણને) રાજ્ય મળ્યું એટલે મારા ખાસ મિત્રો શૈલરાજ અને મૃધાવાદ ઘણા ખુશી થયા અને તેઓ સમજ્યા કે હવે તેમને પાછો સારી રીતે અવકાશ મળશે. ત્યાર પછી તો તેઓ નિરંતર મારી પાસે રહેવા લાગ્યા, મારા પ્રેમમાં વધારો કરવા લાગ્યા અને પોતાના જોરમાં અને કાષ્ઠમાં પુણ્ય વધવા લાગ્યા. શૈલરાજના પ્રતાપથી મને તે વખતે આખું જગત એક તરણા જેવું લાગતું હતું અને જૂઠું બોલતું એ તો બાહ્યે મહોંમાંથી પાણીનો કોગળો.

બહાર કાઢવા જેવું હતું.^૧ એવા સંયોગોમાં મશ્કરા પુરૂષો મારા અંદર અંદર મશ્કરી કરતા હતા, પંડિત લોકો પોતાની અંદર મારા નિંદા કરતા હતા, ધૂતારા લોકો કાંઈ મીઠાં, ખુશામતનાં, ખોટા વચનો કહે તેથી હું રાજી રાજી થઈ જતો હતો. મારામાં અભિમાન અને અસત્યનું એવું સામ્રાજ્ય સ્થાપન થઈ ચૂક્યું હતું કે હું તેઓને બરાબર વશ થઈ ગયો હતો; પરંતુ હજી મારો પુણ્યોદય મિત્રો અંદરથી જોર આપ્યા કરતો હતો, તેને લઈને મેં કેટલાંક વર્ષો સુધી આનંદથી રાજ્ય પાળ્યું, મારાં બંને પાપી મિત્રો મારી પાસે હતો છતાં પણ મારું પુણ્ય તપ્યાં કર્યું. એવી રીતે રમત માત્રમાં કેટલાંક વર્ષો પસાર થઈ ગયાં.

*

*

*

તપન ચક્રવર્તીનું આગમન અને તત્સકાર પ્રેરણા.
 શૈલરાજની અસર તજે—મૃપાવાદને પાલવે.
 અસત્ય બોલીને ન ગયો, અભિમાનથી ન નમ્યો.

હવે તે વખતે ઉગ્ર પ્રતાપી આજ્ઞાવાળો અને શત્રુને તાપ કરનાર આખી દુનિયા ઉપર પોતાનું સાર્વભૌમપણું સ્થાપન કરનાર તપન નામનો એક ચક્રવર્તી રાજા હતો તે પૃથ્વી જોવાની ઇચ્છાથી પોતાના આખા લશ્કર અને બીજી સામગ્રી સાથે ભ્રમતો ભ્રમતો સિદ્ધાર્થ નગરે આવી પહોંચ્યો. મારા મોટા મંત્રીઓને તેના આવવાના સમાચાર મળી ગયા. તેઓ રાજનીતિમાં ઘણા કુશળ હતા તેથી તેઓએ મારું હિત લક્ષ્યમાં રાખી એકઠા થઈને મને કહ્યું કે “આ પૃથ્વીપતિ તપન નામનો ચક્રવર્તી દુનિયામાં સર્વથી મોટો છે તેથી હે દેવ! તેની સન્મુખ જઈ તેના દરજ્જાને યોગ્ય તેવું સન્માન કરો, તેનો આદર સત્કાર કરો. એ તપન ચક્રવર્તી સર્વ રાજાઓને ખાસ કરીને પૂજ્ય છે, તમારા પિતા અને વડિલો તેની પૂજા કરતા હતા, તેની આજ્ઞા સ્વીકારતા હતા અને તેને યોગ્ય માન આપતા હતા અને અભારે તો આવી ચલાવીને તમારે ઘરે (પરોણા તરીકે) તે આવ્યા છે તો ખરેખર, તે વધારે અને ખાસ માનને યોગ્ય છે માટે આપે તેની બરાબર પરોણાગત કરવી જોઈએ.”

તે અરસામાં શૈલરાજે મારી ચેતનામાં પોતાનું ઝેર દાખલ કર્યું

^૧ મતલબ કે જૂઠું બોલવામાં કોઈ પ્રકારનો વિવેક આડો આવી રખતો કરતો નહોતો.

સેવરામનો
ધમધમાટ.

હતું અને તેની અસર મારા સર્વ અંગો ઉપર ઘણી
ચલેલી હોવાથી હું ધમધમાયમાન થઈ ગયો અને સર્વાંગે
સ્તબ્ધ બની ગયો. એવા પ્રકારની સ્થિતિમાં મેં મંત્રી-
ઓનાં વચનો સાંભળી તેમને જણાવ્યું “અરે મૂખાઓ!

મારી પાસે તે તપન કોણ માત્ર છે? હું એની પૂજા કરું અને તે મારું
પૂજન ન કરે એ તે ક્યાંનો ન્યાય? એને કરવી હોય તો તે મારી
પૂજા કરે.” રાજનાં (મારાં) આવાં વચન સાંભળી મંત્રી અને સેનાપતિ
મારી પ્રત્યે બોલ્યા “દેવ! આપ એવું વચન ન બોલો. જો આપ એ
તપન ચક્રવર્તીનું પૂજન નહિ કરો તો એક તો તમારી પેઢી દરેકે પેઢીથી
જે નિયમ ચાલ્યો આવે છે તેનો ભંગ થશે, રાજ્યનીતિ આખી ઉલ-
ટાઈ જશે, પ્રજામંડળ આખું નારા પામી જશે, રાજ્યસુખનો ભાગ
કરવો પડશે, વિનયવિચાર દૂર થશે અને અમારાં વચનનો અનાદર
થશે. માટે આપે તેવું બોલવું યોગ્ય નથી; તેથી હે પ્રભુ! અમારી
ઉપર મહેરબાની કરીને આપ તપન ચક્રવર્તીનું યોગ્ય આદરાતિથ્ય
કરો. અમને લાગે છે કે એમ કરવું એ આપશ્રીને ઉચિત છે.” આ
પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં સર્વે મારા પગમાં પડ્યા અને મને વિનવવા
લાગ્યા, તેથી સેવરામને મારા હૃદય ઉપર જે લેપ ક્યાં હતો તે
જરા નરમ પડ્યો; પરંતુ કમનસીબે તે જ વખતે મૃધાવાદે મારી
ઉપર અસર કરી એટલે તેની અસર તજે મેં મારા
મંત્રીઓને જવાબ આપ્યા કે “મંત્રીઓ! અત્યાદે
અને ભાં આવવાનો ઉત્સાહ થતો નથી, માટે તમે
મારી અગાઉ ભાં જાઓ, યથાયોગ્ય સર્વ કરો અને
સમય ભળવી લો; હું તમારી પછવાડે આપું છું અને તપન મહા-
રાજાને એમની રાજસભામાં આવીને મળું છું.” મારાં આવાં વચન
સાંભળીને ‘જેવી આપની આજ્ઞા’ એમ બોલતા મારા મંત્રીઓ વિગેરે
તપન ચક્રવર્તીની સન્મુખ ગયા.

મૃધાવાદે
કહ્યો.

મારા મંત્રીઓ અને બીજા રાજલોકો સર્વ તપન ચક્રી પાસે ગયા.
એ તપન ચક્રવર્તી પાસે વિવિધ દેરાની ભાષા, વેરા,
વર્ણ, સ્વર, ભેદ, વિજ્ઞાન અને અંદરની ગુપ્ત વાતો
જાણનારા અનેક જાતુસો હતા. પાત એમ બની કે એ
તપન ચક્રવર્તીના કોઈ જાતુસને મારી આ સર્વ હકી-
કતની ખબર પડી અને મારા મંત્રીઓ ચક્રવર્તી પાસે ગયા તે પહેલાં
ચક્રવર્તીને આ સર્વ હકીકત તેણે નિવેદન કરી અને ભાર પછી મારા

સેવરામનું
સામાન્ય.

મંત્રી સેનાપતિ વિગેરે તુરત જ તપન ચક્રવર્તી પાસે પહોંચી ગયા, તેમણે યોગ્ય રીતે વિનય કર્યો, તેને પગે પડ્યા, તેની પાસે અમૂલ્ય નજરાણાં ધર્યાં અને તેના હૃદયને વશ કર્યું. ચક્રીએ સર્વને રાજ સભામાં બેસવાનું સ્થાન આપ્યું. સ્વાભાવિક રીતે સાર પછી ચક્રવર્તીએ રિપુદારણ (મારી) સંબંધી હકીકત પૂછી અને તે કેમ આવેલ નથી એમ સવાલ કર્યો. મંત્રીઓએ હાથ જોડી તુરત જ ઉતર આપ્યો, “મહારાજ ! આપશ્રીની કૃપાથી રિપુદારણ કુશળ છે અને એ આપશ્રીને નમસ્કાર કરવા તુરતમાં જ આવે છે.” આ પ્રમાણે કહીને તેઓએ મને બોલાવવા માણસો મોકલ્યા.

મને બોલાવનાર માણસો મારી પાસે આવી પહોંચ્યા તે વખતે શૈલરાજ અને મૃધાવાદ બન્ને એકી વળતે મારામાં ધ્રુષ્ટતાની બરાબર ખીલી રહ્યા હતા એટલે મારી પાસે આજ નારાઓને મેં કહ્યું “તમે તુરત જ અહીંથી જઈને મારા મંત્રીઓને અને સેનાપતિઓને કહો કે ‘મુખાઓ ! મોટા અધમ પાપી દુરાત્માઓ ! તમને ત્યાં (તપન ચક્રી પાસે) ડોણે મોકલ્યા છે ? હું તો ત્યાં આવવાનો જ નથી અને તમને જો તમારા હવતરની ઇચ્છા હોય તો તુરત જ પાછા આવો, નહિ તો સમજ લેજો કે તમારું આવી બન્યું.’” મારાં આવાં વચન સાંભળીને મને તેહું કરવા આવ્યા હતા તે તપન ચક્રી પાસે પાછા ગયા અને મારા મંત્રી અને સેનાપતિઓને મારાં વચનો કહી સંભળાવ્યાં.

મંત્રીસેનાપતિની મુંઝવણ.

મહાપુરુષની વ્યવહારદક્ષતા.

એવ્યસેવકધર્મપર આલોચના.

મારા શબ્દો સાંભળીને મંત્રી સેનાપતિ તો આપણ મુંઝાઈ ગયા, ગભરાઈ ગયા, ત્રાસી ગયા, હલ્લેગમાં પડી ગયા. બન્ને તરફથી હવતરની આજ્ઞા છોડી બેઠા, મુંઝવણમાં એક બીજાના સ્થાનમાં બેસી સામ્યા અને શું કરવું તે આખતનો મર્યાદાભંગને લઈને નિર્ણય કરવા તદ્દન અશક્ત થઈ ગયા. તપન ચક્રવર્તી જે ઘણું નિમિત્ત હતા તે તેઓની મુંઝવણ તુરત સમજી ગયા અને બોલ્યા “મહારાજ ! તમારો પાપી પડો, જરા પાપુ બીક ગમશે નહિ, એમાં તમને જ પાપુ દોષ નથી તમારો વાંક નથી, તમારો મુન્દો નથી. રિપુદારણને નમસ્કાર કરવા છે એ તો હું સારી રીતે જાણું છું, તમને એમાં પાપુ નથી નમસ્કાર કરવું નથી. હું જાને જ એ રિપુદારણને જો

હાથ. તમને તો મારે એટલી જ ભલામણ કરવાની છે કે જે માણસ આવો ખોટી રીતનો દુરામત રાખતો હોય તે નીચ છે. એવા અયોગ્ય હાથે તમારે પ્રતિબંધ રાખવો યોગ્ય નથી. તમને એ રિપુદામણ તરફ સ્વામી તરીકેનું જે મોટું માન છે, ખાસ પ્રીતિ છે અને આસાંકિતપણું છે તે તમારે છોડી દેવું; કારણ કે એ રિપુદામણ રાજ્યલક્ષ્મીને યોગ્ય નથી અને તમારી લેવા સેવકોનો નાયક થવાને પણ એ જરાએ લાયક નથી. માનસસરોવર પર બેસી મોતીનો ચારો કરનારા અને તે સુંદર સરોવરમાં આસક્ત અને ધણા સુંદર ઉલ્લસણ રૂપવાળા રાજહંસોનો કાગડો નાયક થઈ શકતો નથી, હોતો નથી, હોય એમ કહી પણ શકાતું નથી. માટે તમે એના હાથે જે કાંઈ એકલાય રાખો છો તે એકદમ છોડી દો.^૧

સેવકો નારાજ-બેદીલ-છોડી ગયા.

મારા સર્વ મંત્રી સેનાપતિ અને નોકરો મારા અભિમાની અને જૂઠા વર્તેનથી મારી તરફ બેદીલ થઈ ગયેલા હતા. તેમણે અકવર્તની આવી આસા સાંભળતાં જ તેની વાત ઉપાડી લીધી, સ્વીકારી લીધી અને ખુલ્લી રીતે તેવો જ નિર્ણય બતાવી આપ્યો.

યોગેશ્વરના ચૂર્ણની અસર.

સેવકો મુઝાયા અને ખસી ગયા.

રિપુદામણને નેતરના કટકોનો માર.

હવે તપન અકવર્તની પાંચે એક યોગેશ્વર નામનો તંત્રવાદી હતો. તંત્રવાદીઓ મેલી વિધામાં કુશલ હોય છે. તેને એકાંતમાં બેસાવી તપન રાજ્યે શું શું કરવું અને કેવી રીતે કરવું એ સંબંધી હકીકત તેના કાનમાં ખાનગી રીતે કહી દીધી. તપન અકવર્તની આસા યોગેશ્વરે પોતાને માથે ચઢાવી. પછી એ યોગેશ્વર ઘણા રાજ-પુરોની સાથે મારી પાસે આવ્યો. તેણે જોયું કે મારો મિત્ર રાજરાજ તે વખતે મને ટેકો આપીને બેઠો હતો અને મૃપાવાદ મને બેદીને રહેલો હતો. આવી મારા અંતરંગ રાજ્યની સ્થિતિ હતી અને આશ પ્રદેશમાં અનેક મરકરાઓ ઠઠા મરકરી કરતાં મને વિઠાઈ વળ્યા હતા અને મારી ખુશામત કરતા હતા. યોગેશ્વર તો કાંઈ પણ બોલ્યા

૧ અકવર્તનું આમાં કાંઈ કાવતરું નહોતું, તે સમજતા હતા કે રિપુદામણને તો શાળી નખાશે, માત્ર તેનો ગર્વ હવારી તેને હલકો પાડવાની તેમની ઇચ્છા હતી અને તેમ કરતાં તેના નિર્ણય સેવકો માર્યા ન જાય તે તેની આગ્રહતા હતી.

ચાલ્યા વગર મારી સામે આવ્યો અને પોતાની પાસેના ચોમચું
માંથી એક મુઠ્ઠી ભરીને મારા મોઢા ઉપર મારી. મણિમંત્ર અને
ઔષધિઓનો પ્રભાવ કદપી કે સમજી ન શકાય તેવો હોવાને લીધે
તેજ વખતે મારી પ્રકૃતિમાં મોટો ફેરફાર થઈ ગયો, માંડે દૃઢ
જાણે તદ્દન શૂન્ય ગઈ ગયું, સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તદ્દન હલટા લાગવા
માંડ્યા અને જાણે મને કોઈ મહા અંધકારમય વિષમ ગુફામાં ફેંકી દીધો
હોય તેમ હું માંડે પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શક્યો નહીં. મારી પાસે
મારો જે પરિવાર મને વીંટીને બેઠો હતો તે તો સમજી ગયો કે એ
ચોગેશ્વર તપન ચઢી તરફથી આવેલો છે, એમ જણાતાં જ તેઓ
સર્વ કરી ગયા અને હાંફાંફાંફાં થઈને શું કરવું તેની મુંઝવણમાં
પડી ગયા. આવી રીતે ચોગેશ્વરે તો પોતાની યોગશક્તિથી તેમને
પણ મુંઝાવી દીધા. ચોગેશ્વરે હાથમાં એક નેતરની સોટી લીધી અને
ભવાં ચઢાવી મુખેથી બોલ્યો “અરે પાપી! હુઆ! દુરાત્મા!
સ્વામી તપન ચક્રવર્તીની પાસે આવતો નથી અને તેમને પગે પડતો
નથી તો લેતો જા!” આમ બોલી મને સોંટીઓ ફટકાવી એટલે
મારા શરીરમાં ભય દાખલ થઈ ગયો, હું દીન ગરીબ થઈ ગયો અને
તેને પગે પડ્યો. હવે કમનસીબે તેજ વખતે મારો મિત્ર પુણ્યોદય
મને છોડીને નાસી ગયો અને મૃધાવાદ અને શૈલરાજ પણ છુપાઈ ગયા.

રિપુદારણું નાટક.

આવી રીતે પરિવાર અને મિત્ર વગરનો હું થઈ ગયો. તે વખતે
ચોગેશ્વરે પોતાના માણસોને નિશાની કરી. એક ક્ષણવારમાં મારા
આખા શરીરમાં ઉન્માદ થઈ ગયો, સખત તાપ લાગવા માંડ્યો,
બહારથી તેમજ અંદરથી બળુ બળુ થઈ ગયો, તેઓએ પણ મને
જન્મ્યો તે વખતે હતો તેવો (વસ્ત્રવગરનો-નાગો) ક્યો, મારા પાંચ
સ્થાનના બાલ કાપી નાખી મને બોડો-મુંડો ક્યો, મારે આખે શરીરે
રાખ ચોળી અને મસના અથવા અડદના ચાંડલાથી આખે શરીરે
ચર્ચા કરી. આવો મારો અત્યંત ખરાબ દેખાવ કરીને પછી ચોગેશ્વર
સાથેના માણસો તાળીઓ પાડી નાચવા કૂદવા લાગ્યા. પછી મારી પાસે
તેઓ નાટક કરાવતા ત્રણ તાલનો રાસ કરવા લાગ્યા. તેઓએ ચલાવ્યું-

૧ નીચે જે છંદો આપવામાં આવ્યા છે તેનું નામ મળતું નથી. દ્રુતવિહંગિતને
મળતી રીતે ખરાબર બોલાય છે, પણ તેમાં ત્રિતાલ આવતો નથી. માત્ર
સોપી ઠાટે તે સાડ અસલ છંદો પણ આપ્યા છે. લાપા મીડી છે.

ર, ન, મ, મ, જ, એમ ગણો છે. પંદર અક્ષર છે. આગલ દુર પદોમાં સૈં
અક્ષર પણ આવે છે. દેશી રાગ જણાય છે.

યો હિ ગર્વમધિવેકમરેણ કરિષ્યતે,
 વાધકં ચ જગતામનૃતં ચ વદિષ્યતે ।
 નૂનમથ મવ ઇવ સ તીર્થવિહમ્બનાં,
 પ્રાપ્નુવીત નિજપાપમરેણ મૃતં જનઃ ॥ ધ્રુવક^૧

“જે પ્રાણી અવિવેકના ભેરમાં આવી જઈને અભિમાન કરે છે અને જગતને નુકસાન કરનાર અસત્ય બોલે છે તે ખરેખર આ ભ્રમમાં જ પોતાના પાપના ભારથી આકરી પીડા પામે છે અને અનેક રીતે હેરાન હેરાન થઈ જાય છે.”

આ પદને તેઓ વારંવાર ઉદ્ઘાસ પૂર્વક બોલતા ગયા, મોટે મોટેથી બોલતા ગયા, લલકારી લલકારીને બોલતા ગયા, અરસ્પરસ વળગી વળગીને બોલતા ગયા, સામા સામા ઝીલીને ફરી ફરીને બોલતા ગયા, મને પોતાના કુહાળામાં લઈને બોલતા ગયા અને બોલતા બોલતા વળી સાથે નાચતા પણ ગયા. તે વખતે નાચ ચાલે અને હું તે દરેકને પગે પડતો જઉં. વળી લોકો મારી મરકરી કરતા જાય. એવી રીતે હું તેઓ સાથે નાચું અને વળી નાચતાં નાચતાં તેઓ હાથે સ્વયં ગાય ભારે ભારે પણ ઉદ્ઘાસ પામવાનો, મોટેથી ગાવાનો અને નાચવાનો દેખાવ કરવો પડે. સાથે તાળ પણ દેતો જઉં. વળી તેઓએ લલકાર્યું—

‘પદ્મતેહ મવ ઇવ જનાઃ કુત્તહલં,
 દીલરાજયમિત્રવિલાસણતં ફલમ્ ।
 યઃ પુરંપ ગુરુદેવગણાનપિ નો નતઃ,
 સોઽપ દાસચરણેષુ નતો રિપુદારણઃ ॥

ધ્રુવક યો હિ ગર્વમધિવેકમરેણ કરિષ્યતે વિગેરે.

“અરે લોકો! તમે જરા કૃપાહીન તો જુઓ! આ તો ભારે આશ્ચર્યની વાત થઈ છે! સૌભરાજ મહા મિત્ર સાથેના વિદ્યાસનાં ફળો તો જુઓ! જે રિપુદારણુ પહેલાં પોતાના ગુરુને કે દેવને પણ નમતો નહોતો અને અક્રૂર ને અક્રૂર રહીને ચાલતો હતો તે આજે તેના મંત્રકોને પગે પડે છે અને નમે છે! જરા નવાઈ તો જુઓ!”

આ પ્રનામો બોલીને ધ્રુવપદ પાશું લલકારી લલકારીને વારંવાર બોલવા લાગ્યા.

તે વખતે મારા મુખમાંથી પણ બોલાઈ ગયું:—

શૈલરાજવશવર્તિતયા નિશિલે જને,
હિણ્ડિતોઽહમનૃતેન વૃથા કિલ પણ્ડિતઃ ।
મારિતા ચ જનની હિ તથા નરસુન્દરી,
તેન પાપચરિતસ્ય મમાત્ર વિહમ્બનમ્ ॥

ધ્રુવકં યો હિ ગર્વમવિવેકભરેણ કરિષ્યતે ઇત્યાદિ.

“આ દુનિયામાં શૈલરાજ (અભિમાન) ને વશ પડીને હું ચાકરો અને વળી મારી જાતને પંડિત માનીને મૃધાવાદવડે ચારે તરફ ફર્યો. એના તાબામાં જઈને મેં મારી માને પણ મારી, અને નરસુન્દરી જેવી સુંદર આજ્ઞાકિત રમણીરતને આપઘાત કરવા દીધો—એ મારા પાપી ચરિત્રનાં ફળ તરીકે આ સર્વ વિઘ્નના મને થાય છે.”

મારા હૃદયનાં આ ઉદ્ગાર ચાલુ રાગમાં નીકળી ગયા એટલે વળી નાચનારાઓ ધ્રુવપદને વારંવાર લલકારી લલકારીને બોલવા લાગ્યા— તેઓ જાણે મને ઠસાવતા હોય નહિ કે જે પ્રાણી ગર્વ કરીને અને અસત્ય બોલીને પાપ કરે છે તેનાં ભયંકર પાપોનાં ફળ પોતે જ ભોગવે છે એવું એ ધ્રુવપદ વારંવાર બોલે ત્યારે લાગતું હતું.

યોગેશ્વરને મારી અગાઉની આત્મકથાની (કર્મકથાની) બરાબર ખબર પડી હતી. તેણે નાચ કરનારાઓને કહ્યું કે ‘અરે રામ કરનારાઓ! તમે આવી રીતે ગાઓ અને આ પ્રમાણે કરો.’ એમ કહી યોગેશ્વરે લલકાર્યું:—

યોઽત્ર જન્મમતિદાયિગુરુનવમન્યતે,
સોઽત્ર દાસચરણાગ્રતલૈરપિ હન્યતે ।
યસ્ત્વલીકવચનેન જનાનુપતાપયેત્,
તસ્ય તપનનૃપ ક્વચિત્તાનિ વિધાપયેત્ ॥

ધ્રુવકં યો હિ ગર્વમવિવેકભરેણ કરિષ્યતે ઇત્યાદિ.

“જે જન્મ આપનાર અને શુદ્ધિ આપનાર પડી જાય તેને નિરસ્કાર કરે છે તે અહીં જ દાસબોધોના પગથી ઠસાય છે અને તેનાં હલકાઈ પામે છે (અભિમાનનાં ફળ) અને જે ખોટા વચનને બોધોને સંતાપ કરે છે તેને તપન રાજા વોચ્છ ફળ આ પ્રમાણે જાગૃત્ત આપે છે.” આ પ્રમાણે બોલીને વળી ધ્રુવપદ બોલી તેઓ, ‘અરે અરે અસત્યનાં ફળ તરફ મારે ધ્યાન આપવું જોઈએ.’

આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ સુકીર્તિ, મહાકીર્તિ, અને મહાશક્તિ, વિદિત થઈને મને મારવા લાગ્યા, મારા મનને મારે મારે મારે.

તાણ દેવા લાગ્યા અને જાણે મારા મુરેમુસા કરી નાખવાના હોય તેમ વર્તેલા લાગ્યા. તેઓના એટલા બધા પગો એવા જોરથી મારા શરીર ઉપર એકસાથે પડતા હતા કે જાણે આકાશ લોહના પિંડનો માર મારા ઉપર મારવામાં આવતો હોય એવું આકર્ષે તે સર્વ લાગતું હતું અને તે પાટુઓ એક સાથે મારા શરીર પર પડતા હોવાથી મારું શરીર દબાઈ જતું હતું. મારી ચેતના તે વખતે વધારે મૂઢ થઈ ગઈ, હું ઝુંઝાઈ ગયો, ગભરાઈ ગયો, અકળાઈ ગયો.

યેલા રાજપુત્રો જે યોગેશ્વર સાથે આવ્યા હતા તેઓ તો જાણે નરકપાળ હોય (પરમાધામી રાક્ષસો હોય) તેમ કુદાળામાં ચોતરફ ફરતા હતા અને મને અંદરથી બહાર નીકળવા દેતા નહોતા. સામ સામા રાસ ખેલતાં જાય, મોટેથી ધ્રુવપદ અને બીજા પદો બોલતાં જાય, ત્રીતાણ લેતાં જાય, રાસ ખેલતાં જાય અને તાણ આવે ત્યારે મારા શરીરપર પાટા ટોકતાં જાય—એમ કરતાં કરતાં મારા આખા નગરમાં મને ફેરવી તદ્દન હલકો અસાર મરેલ જોવો કરીને અણુક્રમે જ્યાં તપન ચક્રવર્તી રહ્યા હતા ત્યાં લઈ આવ્યા. ત્યાં આવ્યા પછી તેમનામાં નહું જોર આવ્યું અને ચક્રવર્તીને વધારે નાટક બતાવવા લાગ્યા, લળી લળીને તાણ આપવા લાગ્યા, મને ખૂબ જોરથી પમના પાટુઓ મારવા લાગ્યા અને વળી મોટેથી ખડખડ હસવા લાગ્યા. મારી નગરીના અનેક લોકો જોવા એકઠા થયા હતા તેઓ તો ખુફી રીતે શીટકાર આપતા કહેતા હતા કે એ કુરાતમા રિપુદામણ (હું) આવ્યા અપમાન માર અને તિરસ્કારને ખરેખર લાયક જ છે. પછી યોગેશ્વર રાસ લેનારાઓના કુદાળામાં આવ્યો અને સર્વ સાંભળે તેમ બોલ્યો કે:-

નો નતોઽસિ પિતૃદેવગણં ન ચ માતરં,
કિં હતોઽસિ રિપુદારણ વદ્યસિ કાતરમ્ ।

નૃત્ય નૃત્ય વિહિતાહતિ દેવ પુરોઽધુના,
નિપત નિપત ચરણેષુ ચ સર્વે મહીમુજામ્ ॥

ધ્રુવક યો હિ ગર્વેમવિવેકમરેણ કરિષ્યતે ઇત્યાદિ.
“કોઈ દિવસ ચોતાના આપને દેવને કે માતાને માથું નીચું કરીને નમ્યો નથી તો હે રિપુદામણ! હવે કેમ મરવા પડ્યો છે? કેમ કાપર બની ગયો છે? હે રિપુદામણ! દેવ તપન ચક્રવર્તી પાસે આવીને અત્યારે હવે બરાબર નાચ, નાચ; અને આ સર્વ રાજાઓના ચરણે પડ!”
આ પ્રમાણે યોગેશ્વર બોલી રહ્યો એટલે તેઓ અવિવેકવાળું ધ્રુવપદ વારંવાર બોલવા લાગ્યા અને મને વધારે જોરથી પમના પાટુ મારવા લાગ્યા.

રિપુદારણુને તિરસ્કાર.

આખરે થયેલું તેનું મરણ.

કુલભૂષણને રાજ્યાભિષેક.

આવી રીતે તપન ચક્રવર્તીની સમક્ષ નાટક ચાલતું હતું અને મને ખુદી રીતે તિરસ્કાર થતો હતો. તે વખતે મારામાં મૂઢતા અને ઉન્માદ વધતા જ ગયા, મને મારી છંદગી લેખમમાં લાગી. આખરે દીનતાપૂર્વક અનેક પ્રકારના નાચ મેં કર્યા, હું છેવટે ઢેઢ અને ભંગી-ઓને પણ પગે પછો અને તદ્દન નિર્માલ્ય જેવો નકામો થઈ ગયો.

તપન ચક્રવર્તીએ તે જ વખતે મારો એક કુલભૂષણ નામનો ભાઈ હતો તેને સિદ્ધાર્થપુરના રાજ્ય ઉપર ગાદીએ બેસાડ્યો અને તેના તે જ વખતે અભિષેક કર્યો. હવે અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે મને ગડદાપાટુ એટલા બધા વાગ્યા હતા કે તેને લઈને માંડે શરીર તદ્દન નખાઈ ગયું, આખરે તે જ વખતે મારા પેટમાંથી લોહી પથ્થુ અને મને મોટો સંતાપ થઈ આવ્યો. તે જ વખતે મને એ રિપુદાર-ણુના ભવમાં ચાલે તેવી એક ગોળી ભવિતવ્યતાએ આપી હતી તે પૂરી થવા આવી. ભવિતવ્યતાએ તે વખતે મને બીજી ગોળી આપી.

* * * *

નરકયાતના અને સંસાર ભ્રમણ.

પારવગરના ત્રાસો અને દુઃખો.

ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી તેના પ્રતાપથી હું પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના ^૧મહાત્મઃ નામના પાડામાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં રહેનારા પાપિષ્ઠ કુળપુત્રનું રૂપ મેં ધારણ કર્યું. ત્યાં હું તેત્રીશ ^૨સાગ-રોપમ સુધી રહ્યો, મેં અનેક પ્રકારનાં મહા ભયંકર દુઃખો ત્યાં ભોગવ્યા, જાણે હું દડો હોઈ તેમ આમ તેમ ઉપર નીચે અથડાતો ગબડાતો હતો અને વજના કાંટાઓ મને આગળ પાછળ ઊંચે નીચે ભોંકાતા હતા અને ભયંકર દુઃખ આપતા હતા. સાતમી નારકીમાં સર્વથી વધારે ભયંકર પીડા થાય છે. એવી રીતે અતી ભયંકર દુઃખસાગરમાં હું ઘણા લાંબા કાળ સુધી રૂપી રહ્યો. જ્યારે એવો લાંબો તેત્રીશ સાગ-રોપમનો કાળ પૂરો થવા આવ્યો ત્યારે તેને છેડે ભવિતવ્યતાએ મને જે ગોળી આપી હતી તે પૂરી થવા આવી એટલે વળી ભવિત-

^૧ સાતમી નારકી.

^૨ સાગરોપમના અર્થ માટે જુઓ પૃ. ૨૬૪-૫.

અત્યંતે અને પાછી એક નથી જોઈ શકી આપી. એ નખીન જોઈના પ્રતાપથી હું વળી પંચાક્ષપશુસંસ્થાન નામના નમરમાં ગયો (તિર્થંચ પંચદ્રિય ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો). ત્યાં વળી મારી પાછે 'સિયાળવાનો આકાર મારી ભવિત્વ્યતા શ્રીએ ધારણ કરાવ્યો. મારી સ્ત્રી ભવિત્વ્યતાને આનંદ રમત ખેલ કરવાનો ધમ્મો અજબ શોખ હતો, તેથી તેણી તો અને ખૂબ ફેરવ્યો, ઘણો રખડાવ્યો, ફેટલીએ વખત પાપિષ્ઠ નિવાસ નગરીના સાત જૂદા જૂદા પાટાઓમાં ફેરવ્યો, એક વાર તે એક પાટામાં લઇ જાય, વળી એક વાર કે વધારે વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં ફેરવે, વળી પાછી પાપિષ્ઠનિવાસમાં લઇ જાય, વળી ફેટલીએ વાર વિકલાક્ષનિવાસ^૧ નમરમાં લઇ જાય, અનેકવાર એકાક્ષનિવાસ^૨ નમરમાં ફેરવી આવે, કોઇ કોઇવાર મનુજગતિ નમરમાં પણ લઇ જાય, એમ જૂદા જૂદા નમરમાં અનેક વાર ફેરવ્યો, માત્ર એક અસંખ્યવદાર નમરને મૂકીને બાકીનાં સર્વ નમરોમાં અને અનેકવાર ધકેલા અવસાવ્યા^૩, અનેક પીડાઓ આપી, અનેક અનુભવો કરાવ્યા. કર્મપરિણામ મહારાજાએ આપેલ એક ભવમાં વેદવા યોગ્ય કર્મની જોણી પૂરી થાય કે તુરત જ ખીજ એકભવવેદ્ય જોણી આપવાની યોજના તે પ્રથમથી જ કરી મૂકતી હતી. આવીરીતે અરધદ્વદ્વિ (વેંટના ઘડીયંત્ર) ન્યાયથી અને અનેક જગ્યાએ ફેરવ્યો, રખડાવ્યો, તગડાવ્યો. જેમ જળચક્ષીમાં એક ઘડી ઉપરથી ખાલી થાય, વળી નીચે જાય ત્યાં ઝરાય, વળી ઉપર આવે, પાછી ખાલી થાય, વળી નીચે જાય, એમ વારંવાર ઉપર નીચે થતાં અનેક આંટાઓ ફેરે, ચકરાવાનાં સઘળાં સ્થળોને ફેરવે-આવા મારા હાલ બરાબર થતા હતા. આવી રીતે સર્વ સ્થાનકે અનંત વાર અને ફેરવવામાં આવ્યો.

એવી રીતે અનેક સ્થાનકે અને રખડવામાં આવતો હતો ત્યાં વળી મારી જાતિ પણ તદ્દન હલકામાં હલકી થતી હતી, માફે કુળ પણ ધણું જ નિંદા કરવા લાયક થતું હતું, માફે બળ તો તદ્દન નિર્મલ્ય

૧ અનેક જગ્યામાં સિયાળનો લવ ખાસ શા માટે નોંધ્યો છે તે સમજવું નથી. અભિમાનનું તે પરિણામ હેઠળે જોઇએ, હાલ સિયાળ ચોપામાં અતિ દુઃખ અનુભવ છે.

૨ વિદ્યેન્દ્રી: બેઇદ્રિય, તેઇદ્રિય, ચૌદ્રિયમાં.

૩ અકેદ્રિયમાં.

૪ અસંખ્યવદાર રાશિમાંથી નીકળ્યા પછી પ્રાણી સૂક્ષ્મ વનસ્પતિમાં જાય તો પણ તેને 'સંખ્યવદાર રાશિઓ' કહેવામાં આવે છે.

થતું હતું, મારું રૂપ તો કોઈને મારા ઉપર ચૂંકવું પણ ન ગમે તેવું કદરૂપું થતું હતું, કોઈ વખત તપસ્યા કરતો તો તે પણ પ્રશંસા કરતો યોગ્ય નહિ પણ નિંદાને યોગ્ય થતી હતી, જન્મથી જ ભિખારીનો અવતાર અને દારિદ્ર્યનું ઘર થતો હતો અને નિરંતર મૂર્ખતા તો મારી સાથે જ રહેતી હતી, સર્વત્ર ભિખારીવેડા મને પ્રાપ્ત થતા હતા અને માગવા છતાં પણ મળે નહિ તેના સંતાપથી એ ભીખનો ધંધો પણ નિરંતર અત્યંત ભયાનક અને આકરો થઈ પડતો હતો. સર્વ પ્રાણીઓ જાણે મને ઇચ્છતા જ ન હોય, મારાથી દૂર નાસી જવામાં આનંદ માનતા હોય અને મને પોતાનો દુશ્મન ગણતા હોય એવા પ્રકારની મારી સ્થિતિ થઈ પડી.

જૂદી જૂદી ગોળીઓ આપીને મારાં એવાં એવાં રૂપો ભવિત વ્યતીઓ^૧ પ્રકટ કર્યા અને રૂપાં અનેક પ્રકારે જૂદે જૂદે વખતે મારી જીભ ખેંચી કાઢવામાં આવી, તપાવેલું તાંબુ મને પાવામાં આવ્યું, હું અનેક વાર મુંગો થયો, ગુંગણો થયો અને અનેકવાર મારી જીભ કપાણી.

પ્રજ્ઞાવિશાળાની વિચારભવ્યતા.

સંસારીજીવ આ પ્રમાણે બોલતો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાળાએ વિચાર કર્યો કે અહો! માન અને અસત્યભાષણ (શૈલરાજ અને મૃપાવાદ)^૨નાં ભયંકર પરિણામો તો જુઓ! એને વશ પડીને આ સંસારીજીવ પોતાને મળેલો મનુષ્યભવ હારી ગયો, એ જ ભવમાં તેણે અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ સહન કરી, તેને પરિણામે અનંત સંસારસાગરમાં અવગાહન કર્યું, ત્યાં વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોના સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો અને અત્યંત અધમ જાતિ દુઃખ વિગેરે પ્રાપ્ત કર્યા. ખરેખર! શૈલરાજ અને મૃપાવાદની મિત્રતા તો બહુ આકરી પડી ગઈ!

૧ એ સર્વ ગર્વ-અભિમાનનાં રૂપ સમજવાં. વધારે હવેક જ સ્વપના પ્રવેશ તેથી આવે છે.

૨ આ મૃપાવાદનાં રૂપ સમજવાં.

સંસારીજીવે આગળ વાર્તા ચલાવી—

આશ્વહીતગોકેતા ! ત્યાર પછી ભવિતગ્યતા વળી અને ભવગ્રહ-
પુરમાં આવેશ મનુજગતિ નામની નગરીમાં લઈ ગઈ. ત્યાં મારામાં
મધ્યમ પ્રકારના સુજોડા આપ્યા. એને તઈને ભવિતગ્યતા મારા ઉપર
પ્રસન્ન થઈ, રાત્રી થઈ, અને સંતોષ પામીને મારી સાથે રહેવા માટે
પાછો મારા પુરુષોદય મિત્રને લગ્નશ્રુત કર્યો અને અને કહ્યું “આર્યપુત્ર !
તમે મનુજગતિ નગરીના વર્ધમાનપુરમાં દરે પમારો અને ત્યાં
શુભેથી રહેો. આ પુરુષોદય તમારી સાથે ત્યાં આવશે અને તમારી સેવા
કરશે” સ્ત્રીને વશ હોવાથી મેં તેા તેની આજ્ઞા માથે ચલાવી. એ
વખત પછી તુરતમાં એ ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય જે ગોળી મારી
પાથે હતી તે પૂરી ચતાં અને ભવિતગ્યતાએ વર્ધમાનપુરમાં ભોગવવા
યોગ્ય બીજી ગોળી આપી.

ઉપસંહાર.

‘ભવગહનમનન્તં પર્યટદ્વિઃ કથંચિ-
ન્નરભવમતિરમ્યં પ્રાપ્ય મો મો મનુષ્યાઃ ।
નિરુપમસુખહેતાવાદરઃ સંવિધેયો,
ન પુનરિહ ભવદ્ધિર્માનજિહ્વાનૃતેષુ ॥

“આ સંસારરૂપ મોટા ગહન વનમાં ફરતાં ફરતાં મહા મુશ્કેલીએ કોઈ વખત અત્યંત રમણીય મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય તો મનુષ્યો ! તેવે પ્રસંગે જે સુખની ઉપમા ખીલે કોઈ સુખને આપે ન શકાય તેવા (મોક્ષના) સુખને મેળવવા માટે અરાખર સારી રીતે ચલ કરવો અને ખાસ કરીને એવો મુંદર ભવ અભિમાન કરવામાં, અસત્ય બોલવામાં અથવા જિહ્વાના રસ ભોગવવામાં પડી જઈ અરાખ તો ન જ કરી નાખવો.

‘इतरथा बहुदुःखशतैर्हता,
मनुजभूमिषु लब्धविडंबनाः ।
मंदरसानृतगृद्धिपरायणा,
ननु भविष्यथ दुर्गतिगामुकाः ॥

“જો એથી ઉલટી રીતે મનુષ્યભવમાં આવીને અભિમાન કરશો, રસલંપટ થઈ હજારવાદમાં પડી જશો અને અસત્ય વશ પડશો તો તે મનુષ્યભૂમિમાં જ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો હેરાન થશો, વિવિધ પ્રકારની પીડાઓ પામશો અને છેવટે દુર્ગતિમાં જઈ જશો—એ વાત તમારા ધ્યાનમાં રાખશો.”

एतन्निवेदितमिह प्रकटं मया भो
मध्यस्थभावमवलम्ब्य विशुद्धचित्ताः ।
मानानृते रसनया सह संविहाय,
तस्माज्जिनेन्द्रमतलम्पटतां कुरुध्वम् ॥

“આ પ્રમાણે મેં મધ્યસ્થ ભાવે તમારી પાસે માન રસના અને અસત્યનું ચરીત્ર બતાવ્યું, હવે તમે પણ મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરી વિશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા થઈ, હૃદય, માન અને અસત્યને ત્યાંથી દૂર કરી, જનમતના સંબંધમાં ખાસ પ્રેમ ધારણ કરો.”

આ પ્રમાણે કરવું એ તમારું કર્તવ્ય છે, તમારી ફરજ છે, એમ કરવામાં તમારો સ્વાર્થ છે, પરમાર્થ છે, આત્મોત્તતિ છે, નિર્વૃત્તિ-નગરી તરફ પ્રયાણ છે, અનંત સુખપ્રાપ્તિનું કેન્દ્ર છે અને પરમ અવ્યાબાધ સુખપ્રાપ્તિનું બ્હાનું છે-આવે શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિનો ઉપદેશ છે.

ઇત્યુપમિતમયપ્રપञ्चायां कथायां मानमृपावावरसनेन्द्रिय
विपाकवर्णनश्चतुर्यः प्रस्तावः

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથાનો માન, મૃપાવાદ, રસેન્દ્રિયના
વિપાકને બતાવનાર ચોથો પ્રસ્તાવ સમાપ્ત.

પાંચમે પ્રસ્તાવ.

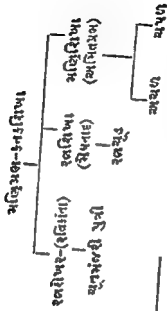
સ્થળાદિ.	સુખ્ય પાત્રો.	નાના-એાશી અગલ્યના પાત્રો.
વર્ધમાનનગર. (અહિરંગ)	ધવળ. કમળસુંદરી. વિમળ. સોમદેવ. કનકસુંદરી. વામદેવ. સ્તેય. બહુલિકા. (માયા)	વર્ધમાન નગરનો રાજા. ધવળરાજની રાણી. વિમળની માતા. ધવળરાજનો પુત્ર. આ પ્રસ્તાવનો ધણો અગલ્યનો પાત્ર. વર્ધમાન નગરનો શેઠીઓ. વામદેવનો પિતા. સોમદેવ શેઠની સ્ત્રી. સંસારીજીવ. કથાનાયક. સોમદેવ અને કનકસુંદરીનો પુત્ર. વામદેવનો મિત્ર. (અંતરંગ) ચોરીનું રૂપક. વામદેવની સખી (અંતરંગ)

(કિશનન્દલાવન.) રત્નચૂડ.	વિદ્યાધર. વિમળનો મિત્ર. રત્નચિખા સેધનાદનો પુત્ર-મણિપ્રભાની દીકરીનો દીકરો. મણિચિખા અને અમિતપ્રભનો પુત્ર- રત્નચૂડનો ભેરીક.	મણિપ્રભ. કનકેશિખા. રત્નશેખર. રત્નશિખા. મણિશિખા.	ગગનશેખરનો રાજા. મણિપ્રભની રાણી. મણિપ્રભનો પુત્ર. મણિપ્રભની પુત્રી-સેધનાદની સ્ત્રી. મણિપ્રભ પુત્રી-અમિતપ્રભની સ્ત્રી.
-------------------------	--	---	--

સપ્તમી.
ચૂનમંજરી.

અનુદત્તે બાઈ-રત્નચૂડેનો નિરોધી.
રત્નચૂડેની સ્ત્રી-અભિપ્રયત્તા પુત્ર રત્ન-
રોખરની દીકરી.

વૈનાદય પર્વતની દક્ષિણ એડીના અ-
નુભવેખર નવરના વિવાહરનો મું-
બંધ દર્શાવનાર વંશરક્ષ.

ધંદન.

સિદ્ધિપુત્ર-રત્નોખરનો મિત્ર.

સુખર.

બુધાચાર્ય.

એક મહાત્મા ૭૫૬૫૨ી સાધુ.

એક દૂત-અસુસ-અચળ સપ્તમી
દીસચાલપર નજર રાખવા રત્નચૂડે
રાખેલો સુત્ર માર્ગસ.

બન્ધ માને સ્વરૂપ સારથુર.
સિવમંદિર.

બાઈર સુર કથાનક (અંતરકથા)
રેવાચાર.

ચોરો વિચરે.....રેવાચાર્ય સાથે બોટો સંબંધ કરનાર.

અદેશ પ્રક.

ગેનામાંથી તરત્તરેવિન નામ.

મહેશ્વરી—મિત્રમતો.

અનન્યતા ગારે પાસમાં પાને.

પ્રથમ પાસમાં કિંકરનું પાન.

બીજા પાસમાં સતતનું.

ત્રીજા પાસમાં તોલનું બાજન.

ચોથા પાસમાં રથનું પાન.

ભુવચરિત્રના પાનો.

પ્રથમ નવરતો રાજા-પ્રધરિતિ પિતા.

દુષ્ટવિપાકની રાજી-પ્રધરિતિ માતા.

દુષ્ટવિપાકનો પ્રેમ-પ્રધરિતિ પૂર્વ-રિતિ.

દુષ્ટવિપાકનો નાના બાપ.

નવરતિપાકની રાજી.

અનન્યવિપાકનો પ્રેમ.

નિવનમાનસનવરના દુષ્ટવિપાક.

રાજની પ્રતિ, પ્રેમની ભાવ.

પ્રથમ અને વિપાકનો પ્રેમ.

માલના મહેશ્વરી રેલ મહેશ્વરી.

પાન : પાન દે.

અનન્યવિપાક, વિપાક નામ.

દુષ્ટવિપાક.

નિવનમાન.

પ્રેમ.

અનન્યવિપાક.

પરિવિતિ.

અન.

વિપાક.

વિપાક.

અન.

અનન્યવિપાક.

અનન્યવિપાક, વિપાક નામ.

અનન્યવિપાક, વિપાક નામ.

સૂત્ર.
અંબી.

આરિતરાજનો ફલ.
આરિતરાજનો સુભો-
મોદરાયથી કલ્પિત.

વિરાટમાનસ
નવર. (અંબી.)

શુભાભિસન્ધિ.
શુદતા.
પાપબીરતા.
સમુતા.

અધોરતા.

સરળરોક.
અંબી.

વિરાટમાનસનો રાજ.

શુભાભિસન્ધિની પ્રથમ સ્તી.
શુભાભિસન્ધિની બીજી સ્તી.
શુભાભિસન્ધિ અને શુદતાની પુત્રી.
(અલ્પિકાને દૂર કરનાર)

શુભાભિસન્ધિ અને પાપબીરતાની પુત્રી
(સ્તેયને દૂર કરનારી)

એક બદ પ્રતિભા યોદ્ધા
વામદેવને આદરસહિત ધરમા રાખનાર
સમૂળ યોદ્ધાની પત્ની.

અંબી.

આરિતરાજ સૈન્ય.
સદ્બોધ મંત્રી.

સમ્બવદર્શન યોનાપતિ ત્રિજોરે-ચતુર્થ પ્રસ્તોત પ્રમાણે.
લીલાવતી.

દેવરાજની પત્ની, મંદુકમારની બહેન
(નામમાત્ર આવે છે. પાત્રનો
ભાગ કાંઈ નથી.)

કમળ.

ધવળરાજનો નાનો પુત્ર-દીક્ષાવસરે
ધવળરાજ તેનો રાખ્યાભિષેક
કરે છે.

કંચનપુર
સરળરોકનો મિત્ર

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૨ જો (ચાત્ર).

પાંચમો પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

માયા, સ્તેય, ધ્રાણેન્દ્રિય.

પ્રકરણ ૧ લું.

વામદેવ-માયાસ્તેયપરિચય.

સારીજીવ પોતાની વાત આગળ ચલાવતાં સદાગમ-
ને કહે છે, ભવ્યપુરૂષ સાંભળે છે અને પાસે પ્રજ્ઞા-
વિશાળા તથા અગ્રહીતસંકેતા બેઠા છે. વાર્તા આ-
ગળ ચાલે છે:—

વર્ધમાનપુરે વિમળકુમાર.

બાહ્ય પ્રદેશોમાં એક વર્ધમાન નામનું મોટું નગર છે, લોકમાં તે
ઘણું પ્રસિદ્ધિ પામેલું છે અને જાણે સર્વ પ્રકારની સુંદરતાઓનું મંદિર
જ હોય તેવું દેખાય છે. એ નગરનો પુરૂષવર્ગ પૂર્વાભાષી, પવિત્ર,
સમજી, ઉદાર, સગાસંબંધી તરફ અતિ પ્રેમ રાખનાર અને જૈનધર્મમાં
અત્યંત પરાયણ હતો. તે નગરનો સ્ત્રીવર્ગ અત્યંત વિનયશીલ, શુદ્ધ,

૧ પૂર્વાભાષી: કોઈ ઘેર આવે ત્યારે તેને 'આવો, લાહ! પધારો!' એમ
કહી પ્રયમથી આદર આપનારો, આતિથ્ય કરનારો, વિવેકી.

શીળગુણથી વિખ્યાત, સર્વ અવધને મુંદર, યોગ્ય પ્રકારની સત્ત્વ મર્પાદાને ધારણ કરનાર અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળો હતો.

તે નગરમાં ધવળ નામનો રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો : તે અભિ-
માનથી ઉદ્ગત થઇ એલા દુરંમન રૂપી હાથીઓનાં કુલરચંજને બેટી
નામે તેવો અને કષ્ટવચનની સાચી સંજિવાળો હતો. તે રાજ્યમાં
ખુબિ એ હતી કે તે પોતાના ઝંધુવર્ગ રૂપ કુમુદ (રાત્રીવિકાસી કમળ)
ઉપર જ્યારે ચંદ્ર જેવો હતો ત્યારે રાત્ર રૂપ તામરા (અંધકાર) ઉપર
તે તે જ વખતે આકાર સૂર્યનો આકાર ધારણ કરતો હતો.^૧ સર્વ
રાત્રીઓમાં પતાકા જેવી એ ધવળ રાજ્યને કમલમુંદરી નામની પદ-
રાણી હતી જે સૌંદર્યનો નમુનો હતી અને^૨ શીળગુણથી સંપન્ન હતી. તે
પદરાણીના મર્મમાં સારા અને સાચા ગુણોના તીર્થસ્થાન જેવો એક
વિભજન નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. એ વિભજનકુવરમાં એવી મહત્તા
હતી કે એ નાની વયનો હતો ત્યારે પણ બાળકના જેવી નકામી
ચેષ્ટા કરતો ન હોતો, પણ પરિપક્વ માણસની જેમ મોટાઇનાં અનેક
લક્ષણો બતાવતો હતો.

કથાનાયક વામદેવનો જન્મ.

હવે તે વર્ધમાનપુરમાં એક સોમદેવ નામનો મહા ધનવાન
શેઠ વસતો હતો; તે લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને સત્ત્વનતા રૂપ ત્રિપુટિનું
પ્રિય મિલનસ્થાન હોવાથી ઘણો જ પ્રખ્યાત હતો, સર્વને માન-
નીય હતો અને વળી જાતે પ્રાણીઓનું હિત કરવામાં સદા તત્પર રહે-
નારો હતો. એનામાં કોઇ પણ પ્રકારના અભિમાનનો અભાવ હતો.
અત્યંત નમ્રતાની સાથે તે ધનમાં કુબેર ભંડારીને હઠાવી દે તેવો
હતો, રૂપમાં કામદેવને હઠાવે તેવો હતો, બુદ્ધિમાં દેવતાના ગુરુ
બૃહસ્પતિને પણ પાછો પાડે તેવો હતો, અત્યંત ધૈર્યવાન હોવા સાથે
તે આટલી મહત્તા જીરવી શકતો હતો, અને જાતે કોઇ બાબતનું
અભિમાન કરતો નહિ. એ સોમદેવ શેઠને તેની જેવી જ ગુણવાળી
કનકમુંદરી નામની ભાર્યા હતી, તે શીળગુણથી ભરપૂર હતી, લાવણ્ય
રૂપ અમૃતથી ભરેલી હતી અને પોતાના પતિ તરફ અત્યંત ભક્તિ-
વાળી હતી.

૧ બંધુને વિહરવર કરતો હતો, તે જ વખતે દુરંમનો તરફ સૂર્ય જેમ અંધકારને
હઠાવી દે તેવો પ્રયંસ હતો.

૨ સૌંદર્ય સાથે શીળ એટલે સુવર્ણમાં સુગંધ મળ્યા જેવું.

હે અગૃહીતસંકેતા ! મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને જે ગોળી આપી હતી તેના પ્રભાવથી મારી સાથે પુણ્યોદય મિત્રને લઈને હું તેની કુખમાં આવ્યો. સંપૂર્ણ કાળ થતાં મારી માતાના શરીરથી હું છૂટો પડ્યો અને રંગભૂમિમાં જેમ નટ બહાર પડે તેમ હું ચોનિમાંથી બહાર આવ્યો. તે વખતે એક પવિત્ર સુંદર બાળકને પોતે જન્મ આપ્યો છે એવી મારી માતાના મનમાં ભાવના થઈ. મારી સાથે પુણ્યોદયને પણ જન્મ આપ્યો, પણ મારી માતાએ તેને દેખ્યો નહિ, કારણ કે એ અંતઃ રંગના લોકો સાધારણ માણસની નજરે દેખાતા નથી. મારા પિતા સોમદેવને ઘરના નોકર ચાકરે મારા જન્મની ખબર આપી એટલે તેણે પુત્રજન્મનો મોટો મહોત્સવ કર્યો: ચાચકોને બહુ દાન આપ્યાં, ગુરુજનોની મહાન્ ભક્તિ કરી, સગા સંબંધીઓ વિગેરે આનંદનાં વાહન વગાડતાં ખૂબ નાચ્યાં. મારા જન્મને બાર દિવસ થયા એટલે મોટા આહંબર સાથે મારા પિતાએ માફે વામદેવ^૧ નામ પાડ્યું.

જે કાળા મનુષ્યોનો પરિચય.

પૂર્વ કાળના પરિચયની યાદ.

મૃપાવાદ અને માયાનો સંબંધ.

માયાસ્તેય પરિચય.

ત્યાર પછી અનેક પ્રકારના લાડ અનુભવતો અને મુખ ભોળાવતો હું અનુક્રમે વધતો ગયો, મોટો થતો ગયો અને મારી ચેતના વધારે વધારે વ્યક્ત થતી ગઈ. એમ કરતાં જ્યારે મારામાં વધારે સમજણ આવી તે વખતે મેં તદ્દન કાળા રંગના જે પુરૂષો લેયા અને તેઓની પાસે ઘણી વાંકી અને કેટલાંક ભાંગી જવાથી વળી ગયેલી એક કદરૂપી સ્ત્રી મારા જોવામાં આવી. આ ત્રણ મનુષ્યો કોણ હશે એ શ્રદ્ધા માટે મારી પાસે આવ્યા હશે તેનો હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ તેઓમાંનો એક પુરૂષ મને ખૂબ જોરથી ભેટ્યો અને મારે પડે પડ્યો. ત્યાર પછી તેણે મારી સાથે વાત કરવા માંડી:-

મનુષ્ય—“અરે મિત્ર ! તું મને ઓળખે છે કે મૂઝી મને ?”

વામદેવ (હું)—“હું ઓળખતો નથી, તમારો સંબંધ મને ખત્રી આવતો નથી.”

ત્યારે જવાબ માંબળીને તે કાળા રંગનો મનુષ્ય કોણ હશે એ જાણી ગયો.

વામદેવ—“આપુ! તું કેમ આટલો બધો શોકાતુર થઈ બહાવરો બની ગયો?”

મનુષ્ય—“મારો અતિ પરિચય છતાં તું મને વીસરી ગયો એ જ મારા શોકનું અને તેથી બહાવરા બનવાનું કારણ છે.”

વામદેવ—“અરે બાઈ! મુંદર ચાલુવાન! તને મેં અગાઉ ક્યાં જોયો હતો તે તો કહે.”

મનુષ્ય—“તેં મને ક્યાં અને કેવી રીતે જોયો હતો તે તને કહું છું તે બરાબર સાંભળ. તને યાદ હશે કે અગાઉ તું

મૃષાવાદનું
ઓળખાણ.

અસંવ્યવહાર નગરમાં વસતો હતો તે વખતે તારી પાસે મારા જેવા ઘણા મિત્રો હતા. એ અસંવ્યવહાર

નગરમાં તે વખતે હું તારો મિત્ર થયો ન હોતો. સ્વાર

પછી ફરવામાટે તું એક વખત એ નગરની બહાર નીકળ્યો અને એકાક્ષ-

નિવાસ નગરમાં તથા ત્રિકલાપુરમાં ઘણો વખત રહ્યો. એમ ફરતાં

ફરતાં તું પંચાક્ષપશુસંસ્થાન (તિર્યચ) નગરે આવી પહોંચ્યો. એ

પશુસંસ્થાનમાં સંજ્ઞાવાળા ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કુળપુત્રો રહે છે

તેમના ટોળામાં અનેક સ્થાનકે ફરીને તું આવી પહોંચ્યો. જ્યારે તું

એ ગર્ભજ સંજ્ઞી પંચાક્ષ પશુકુળપુત્રોમાં આવ્યો તે વખતે હું તારો

મિત્ર થયો, પરંતુ હું ધૃષ્ટો રહીને કામ કરતો હતો તેથી તેં મને બરા-

બર જોયો ન હોતો. હે બાઈ! સ્વાર પછી તારે તો અહીં તહીં રખ-

ટવાનો અને ભ્રમણ કરવાનો લગભગ સ્વભાવ પડી ગયો હતો તેથી

તારી ભાર્યા (ભવિતવ્યતા) સાથે અનંત સ્થાનકોમાં અનેક વાર તું

રખટયો, રૂપો અને રોળાયો. એમ કરતાં તને યાદ હશે કે એક વખત

કુલ્લજ થવાથી તું સિદ્ધાર્થ નગરે તારી સ્ત્રીને સાથે લઇને ગયો. તે

વખતે ત્યાં તું નરવાહન રાજાના રાજ્યમહેલમાં કેટલાક દિવસ રહ્યો

હતો અને તે વખતે રિપુદારણ એકું તારું નામ હતું અને તે નામથી

૧ જુઓ-પ્રસ્તાવ બીજો, પ્રકરણ સાતમું. આ છપ્પ સુલભ વનસ્પતિમાં અનાદિ નિગોદમાં દોષ સ્વારે અસંવ્યવહારીઓ કહેવાય છે. ત્યાં મૃષાવાદ પ્રત્યક્ષ દોષ નથી, કારણ ત્યાં વ્યવહાર જ કરવાનો નથી.

૨ એ વ્રણ સ્વાર ઉદિવવાળા છવની બલિ.

૩ પાંચ ઉદિવ વાળા જળચર, સ્વચર અને બેચર.

૪ પંચદિવ તિર્યચમાં જ્યારે ગર્ભજ સંજ્ઞી સાથે જ્યારે સ્પષ્ટ મૃષાવાદ બોલવાનો પ્રસંગ થાય છે.

૫ યાવા પ્રસ્તાવના નામક રિપુદારણનું નામ. જુઓ ૫. ૭૩.

તું ઝોળખાતો હતો. તારૂં અસલ નામ તો સંસારીજીવ છે પણ અન્ય અન્ય સ્થાનોમાં વાસ કરતાં વારંવાર તારાં નામ પણ ફરતાં જાય છે. અહો સુંદર મિત્ર ! વરલોચન ! તેં તે વખતે મારો બહુ સારી રીતે પરિચય કર્યો હતો, તેં મને મૃધાવાદના નામથી ઝોળખ્યો હતો. મારી સાથે ઘણો આનંદ કર્યો હતો, અનેક પ્રકારની લહેરો ભોગવી હતી. મને સારી રીતે રાજી કર્યો હતો અને મારાં જ્ઞાન તથા કુશળતામાં તને તે ભવમાં બહુ સારી રીતે પ્રેમ ઉપજ્યો હતો. તને યાદ હોય તો તેં તે વખતે મને એકવાર તો સ્પષ્ટ રીતે આનંદથી પૂછ્યું હતું કે 'મિત્ર ! મને આનંદ આપનાર તારામાં આવી કુશળતા કોના પ્રસાદથી આવી ? તે તું મને જણાવ.' તેવા તારા સવાલના જવાબમાં મેં તને તે વખતે જણાવ્યું હતું કે 'મેં એક બાઈ જે મૂઢતા અને રાગદેસરીની દીકરી માયા નામની છે તેને મારી બહેન તરીકે સ્વીકારેલી છે તેના પ્રસાદથી મારામાં એ સર્વ કુશળતા આવી છે.' એ સર્વદા મારી પાસે જ રહે છે અને મોટી બહેન હોવાથી માતા જેટલો મારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. નાના બાળકો પણ સારી રીતે જાણે છે કે જ્યાં મૃધાવાદ હોય છે ત્યાં તે ઘણે ભાગે માયા સાથે જ હોય છે. તે વખતે તેં મને કહ્યું કે 'તું મને તે તારી બહેન દેખાડ.' મેં પણ તારી તે માગણી તે વખતે સ્વીકારી અને એ પ્રમાણે તને વચન આપ્યું હતું તે સંભારીને હું તે મારી બહેનને આજે લઈને આવ્યો છું અને તારી સાથે તેની ઝોળખાવ કરાવું છું. અરે ભાઈ ! જ્યારે તું રિપુદારણ હતો ત્યારે તારો મારા ઉપર એટલો બધો સ્નેહ હતો અને તું મારી સાથે એવી તોંસથી વાતો કરતો હતો અને આપણી દોસ્તી એટલી બધી મનને હરનારી અને ખેંચાણ કરનારી હતી કે તેનાં જેટલાં વખાણ અને વર્ણન કરું તે એકાં જાણાય. પણ અત્યારે તો તું મને તારી પાસે જીએ છે છતાં ઝોળખતો પણ નથી ! ખરેખર, આથી વધારે દિલગીરીની બાબત શું હોઈ શકે ? ખરેખર, હું તો એક મોટો કમનસીબ મંદભાગી છું કે તારા સંગે પરમ ઇષ્ટ મિત્ર મને બહી જાય છે અને પૂર્વેના સ્નેહ યાદ પણ કરું નથી ! હવે હું ક્યાં જઈ અને શું કરું ? અત્યારે મને મોટું નિર્ણય કરાવે તેવી દુઃખદાયક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ રહી છે ! ! !"

૧ અત્યારે મૃધાવાદ આ વાત કહી જાય છે. અનુદામાં સંસારીજીવે પોતાનું સચિત્ત સદાનમ સમજ કરે છે એ સ્વપ્નમાં સખતું.

૨ સુસ્મા ૫. ૫૨૬. ત્યાં આ સર્વ સ્વપ્ન વિસ્તારથી બતાવેલ છે. મારા ને બતાવવાનું વચન તે વખતે મૃધાવાદે આપ્યું હતું.

વામદેવ—“ભાઈ! મરી રીતે તો એ લખીકત મને અત્યારે પાદ આવની નથી પણ મારા હૃદયમાં એવો ભાવ આવે છે કે જાણે તારી સાથે પણ હાંબા નખનથી પરિચય દોષ^૧, કારણ કે ભાઈ મૃધાપાદ ! જ્યારથી મેં તને જોયો છે ત્યારથી મારી આંખ શીતળ શીમ જેવી થઈ ગઈ છે અને મારા મનમાં આનંદ આનંદ થઈ ગયો છે.

નૂનં જાતિસ્તથા મન્યે, દષ્ટિરેષા દારીરિણામ્ ।

મિયે દિ વિકરતસ્યેષા, દષ્ટે દમ્બહાતેઽમિયે ॥

પ્રાણીઆનું દર્શન પૂર્વ જાતિને જરૂર રમરણ કહે—પાદ હાલે તેવી (જાતિરમરણવાળી) જાણાય છે, કારણ કે જ્યારે પીતાના પદાસા સ્નેહી સંબંધીને જુએ છે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે અને જ્યારે પીતાને અપ્રિય હોય તેને જુએ છે ત્યારે તેને બળતરા હિંમત થઈ જાય છે. માટે ભાઈ! તારે આ બાબતમાં જરા પણ ચોક્ક કરવો હિંમત નથી. મિત્ર ! તું મારા પ્રાણુ જેવો છે. હવે તારે મને જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહે.”

મૃધાપાદ—“ભાઈ વામદેવ ! મારે તને કહેવાનું પ્રયોજન તો એકજ છે અને તે એ છે કે હાલમાં આ મારી માયા સાથે બદેન મારી સાથે આવેલી છે તેનો તારા હૃદય ધણો પરિચય. સ્નેહ છે અને નવા નવા દેખાણ કરવામાં આનંદ માનનારા લોકોએ એ કે તે માયાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તો પણ એના આચરણથી પ્રસન્ન થઈ ને એનું અનુસિકા એવું બીજું મુંદર નામ પામ્યું છે—હવે મારે તને કહેવાનું એ છે કે જેવી સારી રીતે તું મારી સાથે વર્તતો હતો તેવીજ સારી રીતે તેની સાથે વર્તન રાખજે. હું તો હાલ છૂપો રહેવાનો છું, કારણ કે હાલ મારો અવસર નથી. અત્યારે એ તારા સંબંધમાં વધારે આવવાની છે, પરંતુ તારે એટલું સમજી જ રાખવું કે જ્યાં એ હશે ત્યાં તત્વથી હું તો જરૂર હોઘરા જ, કારણ કે અમારૂં બંનેનું સ્વરૂપ એક બીજામાં દાખલ થઈ ગયેલું છે. અને ભાઈ વામદેવ ! આ મારી સાથે બીજો પુરૂષ આવેલો છે તે મારો નાનો ભાઈ છે, હાલમાં એ તારી સાથે મિત્રતા કરવાને યોગ્ય છે, તેથી એને પણ આહી સાથે

સ્તેષ સાથે
પરિચય.

૧ જાતિરમરણ જ્ઞાન જે મહિજ્ઞાનનો બેદ છે તે માય તો પૂર્વ જાણી દેખા સહે.

૨ અનુસિકા: માયાનું આ બીજું કુલામણનું નામ છે, સાક્ષપ્રસિદ્ધ છે.

લેતો આવ્યો છું. એનું નામ 'સ્તેય' છે. એનામાં ઘણી પ્રબળ શક્તિ છે, એ મહા તેજવાળો છે. પહેલાં એ છૂપાઈને રહેલો હતો, અભારે પોતાને યોગ્ય પ્રસંગ જાણીને તે અહીં આવેલ છે. મારે તને એના સંબંધમાં માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે જેવો પ્રેમ તું મારા ઉપર રાખતો હતો અને જેવી સારી રીતે મારી તરફ જોતો હતો તેવી જ સારી રીતે અને તેટલા જ સ્નેહભાવથી તેના તરફ તું વર્તજે અને તેને તારો વહાલો ભાઈ ગણજે.”

વામદેવ—“સુર મિત્ર ! જે તારી બહેન તે મારી પણ મોટી બહેન છે એમ જ હું ગણીશ અને જે તારો સહોદર ભાઈ છે તે મારો પણ ભાઈ છે એમ હું માનીશ. તારે એ બાબતમાં કહેવાની જરૂર હોય જ નહિ.”

મૃષાવાદ—“મિત્ર ! ભારે કૃપા કરી, મારા ઉપર તેં મોટી મહેરબાની કરી, તેં આ પ્રમાણે કરવા વચન આપ્યું તેથી હું તો ખરેખર કૃતકૃલ થયો છું. ધન્ય છે નરોત્તમ તને !”

આ પ્રમાણે કહીને મૃષાવાદ અંતર્ધાન થઈ ગયો.

*

*

*

માયા અને સ્તેયના પરિચયની અસર.

હવે મને માયા અને સ્તેયનો પરિચય થયો, તેના પરિણામે મારા મનમાં જે વિચારો થવા લાગ્યા તે અત્ર સંક્ષેપમાં જણાવી દઈએ છું. વિચારતો હતો કે અહો ! મારે માયા જેવી બહેન સાંપડી અને સ્તેય જેવો ભાઈ મળ્યો તેથી ખરેખર હું ધન્ય છું ! આવા ભાઈબહેન તો ભાગ્યે જ મળે છે ! વિગેરે. તેની સાથે વિલાસ કરતાં મારી ચેતના ભમવા લાગી અને મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો થવા લાગ્યા : મને માયાની અસરથી એવું થવા માંડ્યું કે જાણે આ આખી દુનિયાને છેતરી દઈ, અનેક પ્રકારના પ્રપંચોથી બધાને ભોળવી દઈ; અને વળી સ્તેયની અસરથી એવું લાગવા માંડ્યું કે પારકાનું સર્વ ધન હું ચોરી લઈ કે ઉઠાવી લાવું. સ્વારથી માંડીને હું તો અન્ય લોકોને છેતરવાના કામમાં અને પારકા પૈસા અને પારકી દોલત હરી લેવાની બાબતમાં પ્રવર્તવા લાગ્યો. લોકોએ તથા સંબંધીવર્ગે પણ મારી તુલના કરી લીધી અને માફ એવું ખરાબ વર્તન જોઈને તેઓ મને એક તરબલા જેવો હલકો ગણવા લાગ્યા.

*

*

*

૧ સ્તેય : ચોરી, હુંડ, ધાડ. પારકી વસ્તુ પચાવી લેવી, રત્ન વગર લેવી, બીજે સ્થાનકે છુપાવી દેવી વિગેરે સર્વ સ્તેયમાં આવે છે.

વિમળ સાથે મૈત્રી.

વર્ધમાન નગરના મહારાજ ધવળ રાજની પટરાણી કમળમુંદરી હતી. તેને મારી માતા કનકમુંદરી સાથે જુદેનપણા હતા અને જાનેને અરસ્પરસ સ્નેહ ઘણો સારો હતો. એ રાણીનો દીકરો વિમળ નામનો હતો. તે અને માતાઓના સંબંધથી નિખાલસ દૃઢયથી ઘણો આહતો હતો અને અમે જાને એક બીજાના ઇષ્ટ મિત્રો થયા હતા. એ વિમળ કુમાર નિરંતર પરના ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તત્પર રહેતો હતો, તેનું મન સ્નેહસંબંધથી ભરપૂર હતું અને તે એક મહાત્મા જેવો જ જણાતો હતો. કોઈ પણ જાતના ગોટાળા કે દાવપેચ વગર તે મારી સાથે પ્રમોદથી રહેતો હતો. વિમળ જ્યારે મારા ઉપર આવી એક નિષ્ઠાથી સરખો સ્નેહ રાખતો હતો, ત્યારે હું તો માયાના પ્રતાપથી મનમાં શકતા રાખતો હતો, સ્નેહમાં સાચો રહેતો ન હોતો અને વિમળ જેવા પવિત્ર મહાત્મા તરફ પણ મળ (દોષ-મેઘ-કચરો-ગૂઢ આંતર આશય)વાળો રહેતો હતો અને કુટિલતાનું એક ઘર જ બની ગયો હતો. વિમળ કુમાર સાચો શુદ્ધ પ્રેમ રાખતો હતો અને હું કપટમૈત્રી રાખતો હતો. તેથી વિચિત્ર અવસ્થામાં વર્તતા અમે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા હતા, આનંદમાં વર્તતા હતા અને લહેર કરતા હતા. એવી રીતે શુદ્ધ પ્રેમ અને હુઆઈની વચ્ચે ઝોલાં ખાતાં અમારા પ્રેમસંબંધમાં અમે દિવસોના દિવસ કાઢી નાખ્યા.

હવે મહાત્મા વિમળે નાનપણમાં એક સારા ઉપાધ્યાયનો યોગ મેળવીને તેની પાસેથી સઘળી કળાઓનો અભ્યાસ કરી લીધો. અને અનુક્રમે યુવતિઓનાં નેત્રોને આનંદદાયી, કામદેવના મંદિર સમાન અને લાવણ્યસમુદ્રના આધારભૂત તરણાવસ્થાને તે પાર્યો.

પ્રકરણ ૨ જી.

નરનારી શરીરલક્ષણ.

મળ કુમારનો એક તરફ શુદ્ધ સાચો પ્રેમ અને બીજી તરફ મારી કૃત્રિમ મૈત્રી નિરંતર વધતી ચાલી, અમે અનેક પ્રકારના આનંદો ભોગવવા લાગ્યા અને વિલાસો કરવા લાગ્યા. એ ડામાણે એક વખત કીડા કરતાં કરતાં અમે કીડાનંદન નામના સુંદર વનમાં આવી પહોંચ્યા.

કીડાનંદન વન.

'અશોકનાગપુત્રાગ-ચકુલાઙ્ગોલ્લરાજિતં,
ચન્દનાગરુકપૂર-તરુપણ્ડમનોહરમ્ ॥ ૧ ॥
દ્રાક્ષ્યમણ્ડપવિસ્તાર-વારિતાતપસુન્દરમ્, ।
વિલસત્કેતકીગન્ધ-ગૃહ્યાન્ધીકૃતષટ્પદમ્ ॥ ૨ ॥
અનેકતાલહિન્તાલ-નાલિકેરમહાદ્રુમૈઃ,
યદાહ્વયતિ હસ્તામૈઃ, સસ્પર્ધમિવ નન્દનમ્ ॥ ૩ ॥

“ એ વન અશોકનાં ઝાડો, નાગનાં વૃક્ષો (નાગકેશર), પુત્રાગનાં વૃક્ષો (સોરંગીનાં ઝાડ અથવા જાયફળનાં ઝાડો), બકુલનાં વૃક્ષો, કાકોલી નામની વનસ્પતિનાં ઝાડો, અને અંકોલના વૃક્ષોથી વિરાજિત હતું, તેમાં ચંદન અગર અને કપૂરનાં ઝાડોના સમૂહથી મનોહર લાગતું હતું, તેમાં દ્રાક્ષના માંડવાઓ એટલા વિસ્તારથી ફેલાયલા હતા કે સૂર્યના તાપને અટકાવી દઈ છાયો કરતા હતા અને તેથી તે વન ઘણું સુંદર જણાતું હતું. જુમી રહેલી કેતકી (કેવડા)ની સુંદર ગંધથી ભરેલાં

આંધળાં બનાવી દેતું હતું, તેમજ તેમાં તાડનાં ઝાડો, શિતાલનાં વૃક્ષો અને નાંજીએરીનાં, મોટાં મોટાં ઝાડો એટલાં હાંથાં આવીને ખુશી રહ્યાં હતાં કે જાણે તે નંદનવનની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેને આમંત્રણ કરતાં હોય એવું દેખાતું હતું.”

વળી વિવિધાદ્યુતચૂતલતાગૃહકં, ક્વચિદાગતસારસદંસવકમ્ ।

સુમનોદરગન્ધરવનક્રમરે, સુસદામપિ વિસયતોપકરમ્ ॥

સ ચ તત્ર મયા સદ્વિતો વિમલઃ, સરલો મનસા મદુપૂતમલઃ ।

ઉપગત્ય તદા સુચિરં વિજને, રમતે સ મૃગાક્ષિ મનોહરવને ॥

“ એ વનમાં અનેક પ્રકારનાં અદ્ભુત આંખનાં લતામદો આવી રહેલાં હતાં, કોઇ કોઇ સ્થાનોએ સારસ હંસ અને બમલાઓ આમતેમ ફરી રહ્યાં હતાં, કોઇ કોઇએ મનને હરણ કરનાર ગંધધી બમરાઓ ગુંભ-વ કરી રહ્યા હતા અને સંક્ષેપમાં કહીએ તો એ વન એવું સુંદર હતું કે દેવતાઓ પણ એને જોઇને મનમાં આશ્ચર્યપૂર્વક ચિંતોષ પામે-એવા ક્રીડા-નન્દન નામના વનમાં વિમળ સાથે હું દાખલ થયો. વિમળ તો મનથી ધણો સરળ સ્વભાવી હતો, એના પાપ બધાં ધોવાઇ ગયેલાં હતાં અને હે મૃગાક્ષિ ! એ મનને આનંદ આપે તેવા એકાંત વનમાં એ મારી સાથે વારંવાર રમતો હતો, ફરતો હતો અને આનંદ કરતો હતો.”

દૂરથી સંભળાયેલા સુંદર મધુર ધ્વનિ.

તેની તપાસ કરવા ગયેલા બન્ને મિત્રો.

અવલોકનનો વિમળે બતાવેલ અમત્કાર.

હવે એવી રીતે લતામંડપમાં વિમળ અને હું (વામદેવ) આનંદ કરતા હતા તેવામાં અમારા કાનમાં કોઇ બે મનુષ્યો ધીમે ધીમે વાત કરતા હોય અને સાથે પગના નુપુરો (ઝાંઝરો) ઝીલી રૂપાની ટોકરી જેવો અવાજ કરતા હોય એવો અસ્પષ્ટ અવાજ અમારા કાનમાં પડ્યો. આવો અવાજ કાનમાં પડતાં જ વિમળ એકદમ બોલી ઉઠ્યો “ મિત્ર વામદેવ ! આ કોનો અવાજ સંભળાય છે ? ” (વામદેવ) એ જવાબ આપ્યો કે “ એ અવાજ જરાબર સ્પષ્ટ ન હોવાથી તે કોનો છે અને કઇ દિશા તરફથી આવે છે તે મેં જરાબર બારીક રીતે સાંભળ્યું નથી. અહીં તો અનેક પ્રકારના અવાજનો સંભવ રહે છે, કારણ કે આ જંગલમાં યજ્ઞો વિચરે છે, મોટા માણસો ભ્રમે છે, દેવતાઓ પણ સંભવે છે, સિદ્ધ લોકો રમે છે, પિતાઓ ફરે છે, ભત્રીયા પણ આવળ કરે છે, કિન્નરો ગાયન કરે છે, રાક્ષસો પરિભ્રમણ કરે છે, કિપુરૂપો વાસ

૧ કિન્નરઃ વાલ્મીકીયંતર ભવિના અર્થ મનુષ્ય અર્થ યોદાના આકારના દલકા દેવો, કિપુરૂપ અને મહોદરનો પણ વાલ્મીકીયંતર ભવિના દેવો છે.

કરે છે, મહોરગો વિલાસ કરે છે, ગાંધર્વો લહેર કરે છે અને વિદ્યાધરે અહીં ક્રીડા કરે છે; માટે આપણે જે બાળુથી એ શબ્દ આવે છે તે તરફ આગળ વધીને ત્યાં સુધી જઈએ અને એ શબ્દ કોનો છે તેને નિર્ણય કરી આવીએ.”

એ પ્રમાણે વાતચીતમાં મેં જે સૂચના કરી તે વિમળે સ્વીકારી અને મધુર અવાજ કરનાર કોણુ છે તેની તજવીજ કરવા અમે બન્ને ચાલ્યા. થોડો રસ્તો અમે ચાલ્યા એટલે અમારી નજરે જમીનપર પડેલાં પગલાં દેખાયાં એટલે પાદુકાગાનમાં પ્રવીણ વિમળે કહ્યું “મિત્ર વામદેવ! આ કોઈ મનુષ્યના નેડલાનાં પગલાં જણાય છે, એક સ્ત્રી હોય તેમ લાગે છે અને એક પુરૂષ જણાય છે. ને, ભાઈ! આ વેળુમાં એક પગલાં તો તદ્દન કોમળ અને નાનાં જણાય છે અને તેમાં જે સૂક્ષ્મ સુંદર રેખાઓ છે તે પણ વેળુમાં (રેતીમાં) પડેલી દેખાઈ આવે છે. બીજાં પગલાં જે જણાય છે તેમાં ચક્ર ચંકુશ અને મત્સ્ય વિગેરેનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને તે છૂટાં છૂટાં છે. હવે દેવતાઓનાં પગ તો જમીનને લાગતાં નથી (દેવો તો જમીનથી ચાર આગળ ઊંચા ચાલે છે) અને સાધારણ માણસોનાં પગમાં આવાં ચિહ્નો હોતાં નથી; માટે જે સુંદર નેડલાનાં આ પગલાં છે તે કોઈ અસાધારણ મનુષ્ય હોવા નેઈએ.”

મેં જવાબમાં કુમારને કહ્યું “તમે કહો છો તે ખરૂં જ હશે. ચાલો, આપણે આગળ જઈને એ બાબતની ચોક્કસી કરીએ.”

સાર પછી અમે જરા આગળ વધ્યા. આગળ ચાલતાં સખત ગીચ ઝાડીમાં અમોએ એક વિશાળ લતામંડપ જોયો. તેમાં એક લતાની વચ્ચે સહજ જગ્યા હતી તે બાંકોરામાંથી અમોએ લતામંડપમાં નજર કરી, તો રતિ અને કામદેવના સૌંદર્યને પણ હસી કાઢે એવું એક સુંદર સ્ત્રીપુરૂષનું નેડલું એક બીજામાં એકમેક ચઢી રહેલ જોયું. વિમળે તો એ બન્ને સ્ત્રીપુરૂષને નખના છેડાથી તે માથાના વાળ સુધી ધારી ધારીને નેઈ લીધાં, પણ એ બન્ને એવા રસમાં પડી ગયા હતા કે તે ધારીને નેઈ લીધાં, પણ એ બન્ને એવા રસમાં પડી ગયા હતા કે તે અમને નેયા નહિ. અમે પછી ચોરાં પગલાં પાછા હજી એટલે વિમળે કહ્યું કે—“ભાઈ વામદેવ! આ સ્ત્રીપુરૂષ સાધારણ નથી, કારણ કે એમનાં શરીર ઉપર ઘણાં સારાં લક્ષણો દેખાય છે.”

મેં પૂછ્યું “ભાઈ! નરનારીનાં શરીરપર કેવાં લક્ષણો દેખાય છે

તે તું મને જણાવ. એ જાણવાનું મારાં મનમાં ઘણુંજ કુતહલ છે, માટે પ્રથમ તો મને એ લક્ષણો જણાવ.”

પુરુષશ્રીનાં સારીરક્ષણ.

પછી વિમળે નરનારીનાં લક્ષણો કહેવા માંડ્યાં:—

“બાઈ વામદેવ! પુરુષોનાં લક્ષણો અનેક પ્રમાણમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલાં છે તેને એકદમ ટુંકામાં વર્ણવવાને કોણ શક્તિમાન થાય? તેમજ વળી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો પણ બહુ વિસ્તારથી વર્ણવવામાં આવ્યાં છે તેના વર્ણનનો પાર કોણ પારી શકે અને કોણ તેને પોતાના ધ્યાનમાં સંપૂર્ણપણે અવધારી શકે? હવે તને આ બાબતમાં ઘણુંજ કુતહલ થયું છે તો એ લક્ષણ સંબંધી હકીકત તને સંક્ષેપમાં જણાવું. હું સ્ત્રી અને પુરુષનાં જે લક્ષણો બતાવું છું તે તું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળજે.” મેં સંજ્ઞાથી એ હકીકત જાણવાની હઠછા બતાવવાથી તથા ‘બહુ કૃપા કરી’ એટલા શબ્દો મારા બોલવાની સાથે જ વિમળ કુમારે પોતાની વાત આગળ ચલાવી:—

પુરુષ લક્ષણ.

“પગરું તળીયું લાલ, સિન્ધ અને વાંકું ચુંકું નહિ પણ સીધું હોય, કમળ જેવું, મનોહર અને સુદોમળ હોય તેમજ સારી રીતે લાગી રહેલ હોય તો તે બહુ વખાણ કરવા યોગ્ય-પસંદ કરવા યોગ્ય છે એમ સમજવું.

‘જે પુરુષના પગના તળીયામાં ચંદ્ર, વજ્ર, અંકુશ, છત્ર, શંખ, સૂર્ય ઇત્યાદિ ચિહ્નો દેખાય તે પુરુષ બાગ્યશાળી છે એમ સમજવું.

‘એ ચંદ્ર વિગેરે જે ચિહ્નો મેં કહ્યાં તે પૂરેપૂરાં ન હોય અને છુટાંછવાયાં દેખાતાં હોય તો તે માણસ પોતાની પછવાડેની છંદગીમાં બાગ બોગવનાર બાગ્યશાળી થશે એમ સમજવું.

‘જે પુરુષના પગને તળીએ ગધેડા, હુકર અથવા શિયાળવું

૧ આ સામુદ્રિક સાસ્રનો વિષય છે. મારા જોવામાં એક ભદ્રબાહુ સ્વામી ૨૧ સામુદ્રિક સાસ્રનો અર્થ આવ્યો છે તેનું બાપોતર શેઠ બીમશાં માણેક તરફી ખટાર પડવું છે. તે અર્થમાં પુરુષ, સ્ત્રી, અર્થ, દાસી અને જાળનાં સારીર ઉપરનાં ચિહ્નો ૪૨ અને તેનાં ફળપર વિસ્તારથી વિવેચન છે. આ નિમિત્ત સાસ્રનો ન્વન રાખ હોય તેમને એ અર્થ વાંચવા લવામણ છે. અર્થ સમજવામાં મેં એ અર્થનો ઉપયોગ કર્યો છે. મો. જિ.

ચિહ્ન સ્ફુટ રીતે દેખાય તે પુરૂષ નિર્ભાગી અને દુઃખીઓ છે એમ જાણવું.

{ મિત્ર વિમળ આ પ્રમાણે વાત કરતો હતો તે વખતે જરા ઉપહાસ કરવા સારું હું વચમાં (વામદેવ) બોલી ઉઠ્યો—“મિત્ર ! તું તો સારા લક્ષણો મને જણાવતો હતો તેમાં વળી અપલક્ષણની વાત પણ આંધી કરવા મંડી ગયો ?” વિમળે જવાબમાં કહ્યું—“માણસની સામે જેવા થીજ તેનાં સારાં અને ખરાબ લક્ષણો જણાય છે અને તેથી તેનાં બે પ્રકારનાં લક્ષણ ગણાય છે: કેટલાંક લક્ષણ સારાં હોય છે અને કેટલાંક ખરાબ હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી શરીરપર જે બે પ્રકારનાં ચિહ્નો હોય છે તે સુખ અને દુઃખ અંતાવનારાં હોય છે તેથી લક્ષણને વિદ્વાનો બે પ્રકારનાં કહે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી નર (પુરૂષ)નાં લક્ષણ પ્રસ્તુત છે, તેમાં તેની સાથે તેનાં અપલક્ષણો સંબંધી વાત કરવી તે તદ્દન યોગ્ય છે એમ ભાઈ વામદેવ ! તું જાણ.” વામદેવે જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ વિમળ ! આ તો લક્ષણ અને અપલક્ષણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિને લઈને મેં માત્ર મશ્કરી કરી હતી, બાકી અને વાત કરવાથી તું તો મારા ઉપર બેવડો ઉપકાર કરે છે. હવે વાત આગળ ચલાવ.” વિમળે પુરૂષનાં લક્ષણો સંબંધી વાત આગળ ચલાવી— }

‘ભાગ્યશાળી માણસોનાં નખ અત્યંત ઊંચા હોય છે, વિસ્તીર્ણ હોય છે, રાતા હોય છે, ચીકાશદાર આરિસા જેવા ચળકતા હોય છે. એવા નખ જો પ્રાણીના હોય છે તો તે તેને ધન લોગ અને સુખ આપનાર થાય છે; મતલબ તેવા નખવાળા પ્રાણીને ધનનો લોગનો અને સુખનો સારી રીતે લાભ મળે છે. જો નખ ઘોળા હોય તો તે પ્રાણી ભીખ ઉપર ગુજરાન કરનારો છે એમ સમજવું અને જો તે લુખા હોય અથવા જાત જાતના રંગવાળા હોય તો તે નખવાળો માણસ ખરાબ વર્તનવાળો છે એમ સમજવું.

‘જેના પગ વચ્ચેથી ટુંકા હોય તેવું સ્ત્રી સંબંધી કોઈ કામ આવી પડે તેમાં મરણ થાય. માંસવગરના પાતળા પચકેલ પગો સારાં નથી એમ કહ્યું છે અને પગ નાના મોટા હોય તે પણ સારા નથી એમ સમજવું. બાકી કાચબાની જેવા ઊંચા, જડા, ચીકાશદાર, માંસજા (ભરેલા), સાધારણ રીતે કોમળ અને એક બીજાને અડકતા પગો

ભાગ્યશાળી છે એમ સમજવું અને એવા પગે પ્રાણીને સુખ અપાવનાર છે એમ જાણવું.

જે પુરુષોની જાંઘ (પીડી) કાંગડા જેવી દુર્બળ હોય છે, જેઓની પીડીઓ લટકતી હોય છે અને જેઓની જાંઘ બહુ લાંબી અને જડી હોય છે તે પુરુષો દુઃખીઆ હોય છે અને પોતાને પગે મુસાફરી કરનારા છે એમ જાણવું—મતલબ તેઓના નસીબમાં બેસવામાટે વાહન નથી—ધરના ગાડી યોગ્ય મ્યાના પાલખી વિગેરે તેમને મળવાનાં નથી એમ સમજવું.

જે પુરુષો આવે ત્યારે જેમની ગતિ (Gait) હંસના જેવી હોય, મોર જેવી હોય, હાથી જેવી હોય, બળદ જેવી હોય, તેવા પ્રાણીઓ આ લોકમાં સુખી થાય છે અને તેથી ઉલટા પ્રકારની જેઓની ચાલવાની ગતિ હોય છે તે દુઃખી છે અથવા યશે એમ સમજવું.

‘અને દીંચણો (જાનુઓ) જરા મૂઠાં હોય અને એના સાંધાઓ સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયેલા હોય તો તે પ્રાણીને સુખી સમજવો, બહુ ઘટ અને જાડા જાનુઓ હોય તે સારા સમજવા નહિ.

‘પુરુષવિદ્ધ ટુંકાં હોય, કમળ જેવી મુંદર કાંતિવાળું હોય, ઉત્તમ હોય અને તેના અગ્ર ભાગ સુખ હોય તો તે સાફ સમજવું; જેવું પુરુષવિદ્ધ વાંકુંચૂકું હોય, લાંબું હોય અને મલીન હોય તે ખરાબ છે એમ જાણવું.’

જે પુરુષના વૃષણો સહજ લાંબા હોય છે તે મોટા આયુષ્યવાળા થાય છે, જે વૃષણ નાના મોટા હોય તો તે પ્રાણી ઓછા આયુષ્યવાળો છે એમ જાણવું.

‘પુરુષની ઠેક’ માંસથી ભરેલી અને વિસ્તારવાળી હોય તે વધારે સારી છે એમ સમજવું અને જો તે તદ્દન પાતળી અને સાંકડી હોય તો દારિદ્ર્ય આપનારી છે એમ સમજવું.

જે પુરુષનું પેટ સિંહ વાળ અથવા મોર (કુકુડા)ના પેટ જેવું હોય અથવા જેવું પેટ બળદ અથવા મત્સ્ય (માછલા)ના પેટ જેવું હોય તે પ્રાણી અનેક ભોજ ભોજનનાર યશે એમ જાણવું, તેમજ જેવું

૧ ભદ્રાણુ સ્વામુદિત્તના કહે છે—લક્ષણવિનાનું એવું ક્ષિત્ત દોષ તેને ધણા પુરો હોય, એવું ક્ષિત્ત ટાળી જાણ્યે પ્રાણ આકારનું હોય તેને ધણી પુત્રીઓ થાય.
૨ વિદ્યાજ કેડવાળાને પુત્રી સુખ મળે છે, માંસરહિત કેડવાળાને જડ સુખ મળે છે એવી કેડ કેસરીસિદ્ધ એવી દોષ તે જરૂર નાશ થાય છે અને એવી કેડવાળા જેવી દોષ તે દુઃખી થાય છે. (ભદ્ર.)

પેટ ગોળ હોય તે પણ ભોગ ભોગધવાને યોગ્ય છે એમ લક્ષણ નારાઓ કહે છે.

‘જે પ્રાણીની કુક્ષી (બગલ) દેડકા જેવી હોય તે પુરૂષ સૂરતી થાય છે.

‘જે પુરૂષની ડુંટી ગંભીર (વિશાળ અને ઊંડી) હોય તેમજ દક્ષિણાવર્ત એટલે જમણી બાજુએ વળ લેનારી હોય તેને સુંદર કહેવામાં આવે છે અને જે ડુંટી ઊંચી હોય અને વામાવર્ત એટલે જમણી બાજુએ વળ (વળ) ડાબી બાજુએ જતો હોય તે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી એમ લક્ષણના જાણનાર જ્ઞાનીઓ કહે છે.

‘ભાગ્યશાળી પુરૂષની છાતી (વક્ષઃસ્થળ) વિશાળ હોય છે ઉન્નત હોય છે, આગળ પડતી (તુંગ) હોય છે, ચીકાશદાર હોય છે બહુ રૂવાડાંવાળી હોય છે અને સુકોમળ હોય છે અને એથી ઉલટા જોવાની છાતી ટુંકી, ઘેસી ગયેલી, લુખી, મવાળા વગરની અને કઠો હોય છે તે નિર્ભાગી છે એમ જાણવું.

‘જેમની પીઠ કાચબા સિંહ ઘોડા અથવા હાથીની પીઠ જેવી હોય છે તે પુરૂષ બહુ શોભાયમાન લાગે છે.

‘જે પુરૂષનાં હાથ ઉદ્બળ^૧ હોય તે જાતે દુષ્ટ થશે અથવા એમ જાણવું, ટુંકા હાથવાળા દાસ-નોકર થવાનાં છે એમ સમજવામાં લાંબા હાથવાળા ભાગ્યશાળી છે એમ ધારવું; કારણ કે લાંબા હાથ બહુ પ્રશંસાપાત્ર ગણવામાં આવ્યા છે.^૨

‘જેની બન્ને હથેળીઓ કઠણ હોય તેને વિશેષ કામ કરવું પડવાનું નથી એમ સમજવું. બાકી આંગળીના નખોનાં સંબંધમાં તો પ્રમાણે પગના નખો માટે હકીકત કહી છે તેજ પ્રમાણે સમજી લેવા.

‘જે પુરૂષની ખાંધ બહુ લાંબી હોય, ઘેટા જેવી હોય અથવા માંસ વગરની હોય તે ભાર ઉપારનાર મજૂર છે એમ સમજવું.

૧ ‘વિશાળ’ વિશેષાત્ આનુજાનુને અંગે છે, ‘સુંગ’ વિશેષતઃ પેટની સાથે પામણીનાં વચ્ચે એમ બતાવે છે અને ‘ઉન્નત’ તે પરખાની સાથે સંબંધમાં છે.

૨ ઉદ્બળ: વધાઈ ગયેલા. કેટલાકના હાથો વચ્ચે ન રહે, પણ વધેલી ગયેલા જેવા લાગે તે બતાવે છે. કોઈ આ સંબંધને અર્થ વધુથી નોંધી લેઈએ તેથી નાના એમ કહે છે.

૩ જે પુરૂષના હાથ છેક સુંદર ટુંકી હાંપા અને દરવજાની સાથે ખાંડના દોરા છે તે નાનુનને બહુત ટુંકી જમણી, તથા જોના હાથ કાંઈક નેકરના જેવા લાગે. (બદન.)

ખાંધ ખાંસથી બરપૂર દોષ અને જે લગુ દોષ તે બહુ મુંઝવે છે એમ
વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે.

‘પુરુષનું મળું પાતળું અને લાંબું’ દોષ તો તે દુઃખ આપનાર છે
એમ સમજવું, પણ જે મળું સંખના જેવું સારા આકારવાળું અને
જેના ઉપર બરાબર ત્રણ વળીઆં પડતાં દોષ તે ઘણું સારું છે એમ
સમજવું.

જે પુરુષના હોઠ નાના મોટા દોષ તે બીકળું સમજવો, જેના
હોઠ લાંબા દોષ તે બોજ બોજવનાર છે અથવા મરી એમ સમજવું,
જેના હોઠ નાના દોષ છે તે નિરંતર દુઃખીઓ છે એમ જાણવું અને
જેના હોઠ જડા દોષ તે ભાગ્યશાળી છે એમ ધારવું.^૧

‘દાંતો ઘોખા દોષ, સરખા દોષ, ટાચ(અલી)વાળા દોષ,
ચીકણદાર દોષ અને પુટ દોષ તે સારા સમજવા, એથી જીવદી રીતે
જે પુરુષના દાંતો મંદા, નાનામોટા, અલીવમરના, છુખા અને પાતળા
દોષ તે ખરાબ સમજવા. જે પુરુષના મુખમાં પૂરા બત્રીસે દાંતો
દોષ તે રાજ યાચ છે, એથી એક ઓછા દાંત જેને દોષ તે (૩૧ દાંત
વાળો) બોગી યાચ છે એમ જાણવું, એથી પણ એક દાંત ઓછો
(૩૦ દાંતવાળો) દોષ તે માધ્યમ પ્રકારનો છે એમ જાણવું અને ત્રીસથી
પણ જેને ઓછા દાંત દોષ તે ભાગ્યશાળી નથી એમ જાણવું. જેઓને
બહુ થોડા દાંત દોષ, જેઓને ઘણા વધારે દાંત દોષ, જેઓના દાંત
ઘણા કાળા દોષ અને જેઓના દાંત ઉદરના દાંત જેવા દોષ તે પાપી
છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જેઓના દાંતો ઘણા બયાનક લાગતા
દોષ, ચીટ ઉપજાવે તેવા ખરાબ દેખાતા દોષ અને જેમના દાંત
આરામવળા આવી રહેલા દોષ તે પ્રાણીઓ તદ્દન ખરાબ વર્તનવાળા
છે, અત્યંત પાપી છે, નરપિશાચ છે એમ સમજવું.^૨

૧ મધુર હાંટ અથવા બગલાના જેવું. (બદ્ર.)

૨ લાલ રંગના હોઠવાળો ભાગ્યશાળી દોષ અને શીને બહુ વધેલ દોષ; જેના
હોઠ પાકેલા થોડા જેવા ગોળ અને દબેલા લીલા રહેતા દોષ તે ઉત્તમ; જેના
હોઠ કાળા, સુઠલ, તરડાયલા અને વિષમ દોષ તે માણસ કુટુંબમાં રહે તો વિરોધ
કરાવે, પીળા હોઠવાળો વિષયી લંપટ દોષ, બહુ જડા હોઠવાળો અદ્યપછી દોષ,
હોઠ ઉધાડા રહે તે દરિદ્રી જાણવો અને જેના હોઠમાં ફાટ દોષ તે પ્રથમ સુખી
દોષ તો દુઃખી યાચ અને દુઃખી દોષ તો સુખી યાચ. (બદ્ર.)

૩ જેના દાંત સફેદ રંગના દોષ તેને બહુ માન મળે છે, લાલ રંગવાળો લંપટ
દોષ છે, પીળા દાંતવાળો કપટી દોષ છે. (બદ્ર.)

‘કમળના પાંદડા જેવી લાલરંગની જેની જીભ હોય અને અણીવાળી હોય તે શાસ્ત્ર જાણનાર વિદ્વાન માણસની છે એમ સમજવું અને જે જીભમાં જૂદા જૂદા રંગ પડતા હોય તે જીભ દારૂ પીનારની છે એમ સમજવું.’^૧

‘શૂરવીર માણસનું તાળવું કમળના પત્ર જેવી કાંતિવાળું અને મનને હરણુ કરનાર હોય છે અને જે તાળવું કાળું હોય તે કુળનો ક્ષય કરનાર છે. કાળા રંગનું તાળવું દુઃખનું કારણ છે એમ સમજવું.’^૨

‘જેનો સ્વર હંસ અથવા સારસના જેવો હોય તે મુંદર સ્વરવાળા પુરૂષો જાણુવા અને તેવા પ્રાણીઓ સુખી થાય છે, જેઓનો સ્વર કાગડા જેવો અથવા ગધેડા જેવો હોય છે તેને દુઃખી જાણવા.’^૩

‘લાંબા (દીર્ઘ) નાકવાળા નિરંતર સુખી હોય છે, વિશુદ્ધ નાકવાળા ભાગ્યશાળી હોય છે, ચપટા (ચીખા) નાકવાળા પાપી હોય છે અને વાંકા વળી ગયેલા નાકવાળા ચોર હોય છે.’^૪

૧ જેની જીભ શ્યામ રંગની હોય તે દાસપણું કરે, લીસી જીભ દરિદ્રપણું આપે, મેલી જીભ અશુભ કાર્ય નીપજવે, સફેદ જીભ લંપટપણું શીખવે; જેની જીભ તીક્ષ્ણ તથા ખડખડી હોય તેને મિદાત્ર ભોજન મળે છે; જેની જીભ વાંકી હોય તે રાજ્ય તરફનું ક્ષત્ર ભોગવે, જેની જીભ ખોલતા અચકાતી હોય તે સર્વ લેહાણી માન પામે તથા તેને ઘેર પુત્રોનો જન્મ થાય, વળી જેની જીભ લાલ રંગની અને અણીદાર હોય તે વિદ્વાન થાય, જેની જીભ સુખની બહાર નીકળી ન શકે તે પાપી અને નરકગામી થાય, જેની જીભ તાળવાને અડી ન શકે તે દુઃખી થાય અને જેની જીભ સ્વાદને જાણી ન શકે તેનું તત્કાળ મૃત્યુ થાય. (ભદ્રખાહ.)

૨ જે માણસનું તાળવું શ્યામ રંગનું હોય તે માણસ કુળનો નાશ કરે, જેનું તાળવું લાલ રંગનું હોય તે રાજા થાય, જેનું તાળવું હમેશાં સુકાયકું રહે તે દુઃખ પામે, જેનું તાળવું વચ્ચે સાંધાની લાંટીવાળું હોય તે ધનરહિત થાય, જેનું તાળવું હમેશા ભીનું રહે તે સુખી થાય, જેના મુખમાં ગયેલા દના દંડા જ દાયોનો સ્પર્શ તાળુને ન જણાય તે માણસનું તત્કાળ મરણ થાય. (ભદ્ર.)

૩ જે પુરૂષનો સ્વર મદા ગંભીર હોય તે જ્ઞાની, દાતાર, શૂરવીર અને મુનિ હોય એમ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કહે છે. (ભદ્ર.)

૪ જેની નાસિકા વાંકી તથા વિપથ હોય તે ભાગ્યહીન અને ધનહીન થાય છે અને અંતે અત્યંત દુઃખી થાય છે, પીળી નાસિકાવાળાને કાર્યમાં ક્ષીરો જાણી દાપી સરખી નાસિકાવાળાને ભક્તિભાવવાળો જાણવો, પોપટની ચાંચ સરખી નાસિકાવાળાને ભાગ્યશાળી રાજા જાણવો, દિપક સરખી નાસિકાવાળાને મનુષ્ય સમજાવવો. (ભદ્રખાહ.)

‘ધનવાળા અથવા ધનવાન ધનનારાના કાન ટુંકા અને બંધ હોય છે, ઉદરના જેવા કાનવાળો માણસ શુદ્ધિશાળી થાય છે અને તેના કાનમાં બહુ રૂંધા હોય છે તે મોટું આયુષ્ય ભોગવનાર હોય છે એમ લક્ષણવેદીઓ કહે છે.

‘જે પુરૂષનું કપાળ વિશાળ અને ચંદ્ર જેવું હોય તે સંપત્તિને સારી રીતે મેળવે છે, જેનું કપાળ ઘણું વધારે મોટું હોય તે પ્રાણી બહુ દુઃખી થવાનો છે એમ સમજવું અને જે પુરૂષનું કપાળ ઘણું નાનું હોય છે તે બહુ થોડા વખત જીવનારો છે એમ સમજવું.’

‘જે પુરૂષના માથામાં ડાળી બાહ્યે ડાળો વળ (આવર્ત-ભરો) હોય તે પ્રાણી કોઈ પણ પ્રકારના લક્ષણ વગરનો, ભુખથી પીડા પામનારો અને ઘેર ઘેર ભીક્ષા માગનારો થવાનો છે અને તેમ કરવા છતાં પણ તેને રસકરસ વગરના ટુકડા મળવાના છે એમ જાણવું. જે પુરૂષના માથામાં જમણે ભાગે જમણો વળ (આવર્ત-ભરો) હોય તેના હાથમાં લક્ષ્મી તો દાસી થઈને રહેશે એમ સમજવું. જે પુરૂષના મસ્તકના ડાળા ભાગમાં જમણા વળવાળો ભરો હોય અથવા જમણા ભાગમાં ડાળા વળવાળો ભરો હોય તે પુરૂષ પોતાની જાંદગીના પછવાડેના ભાગમાં ભોગ ભોગવનાર થશે એમ સમજવું.’

‘જે પુરૂષના બાલ (કેશ) ભિન્નભિન્ન થઈ ગયેલા (છૂટા છૂટા પડી જતા) હોય, મેલવાળા હોય છે તે દરિદ્રી થાય છે એમ જાણવું; બાકી જે બાલ કોમળ અને ચીકણાદાર હોય છે તે સુખ આપનાર

૧ જેનું કપાળ વિશાળ હોય તે મોટી પદવી મેળવે છે, જેનું કપાળ નાનું હોય તે આયુષ્યે તથા બળે હીન થાય છે, વિષમ કપાળ હોય તે ધનહીન થાય છે, વાકું હોય તે અપમાન પામે તથા ધનનો નાશ કરે, જેના કપાળપર કેશ હમે તે કુળનો નાશ કરનાર થાય, ખડખડા કપાળવાળો ભાગ્યશાળી થાય, લીસા કપાળવાળો દરિદ્રી થાય, અર્ધચંદ્રસમા કપાળવાળો સુખભોગનો વિલાસી થાય, તેજ કરતા કપાળવાળો ધનવાન થાય, જેનું કપાળ હમેશાં શીતળ રહેલું હોય અથવા દુઃખ્યા કરલું હોય તેને દુઃખી અને રોગી જાણવો. (ભદ્ર.)

૨ વિશાળ મસ્તકવાળો ભાગ્યશાળી અને બુદ્ધિમાન, ખૂણાવાળો વિષમ મસ્તકવાળો દરિદ્રી અને દુરાચારી, પર્વતની જેવા જાંઘા મસ્તકવાળો એકાવતારી, મસ્તક ટાલવાળો ધન અને પુત્રથી સુખી અને મસ્તકપર જિલકુલ બાલ વગરનો હોય તેને દરિદ્રી જાણવો. (ભદ્ર.)

થાય છે, સારે ને અગ્નિ જેવા રંગવાળા દેખાતા હોય છે તે કીડાઓ કરાવનાર થાય છે.

હવે સામાન્ય રીતે કહીએ તો સુખી અને ભાગ્યશાળી પુરુષોનાં ત્રણ અવયવ વિસ્તીર્ણ હોય છે: છાતી (હૃદય), કપાળ અને મુખ; ભાગ્યશાળીના ત્રણ ગંભીર (હિંડા) હોય છે: હુંટી, સર્વ અને સ્વર. ને વાળ દાંત અને નખ સૂક્ષ્મ હોય તો સુખ આપનાર થાય છે અને ગળું, પીઠ, બંધાઓ અને પુરુષચિહ્ન હુંડાં હોય તો તે પૂજવા યોગ્ય થાય છે. ભાગ્યશાળી જીવોની જીભ સતી હોય છે અને તેવી જ રીતે હાથપગનાં તળીયાં પણ લાલ હોય છે તેને વધારે સારાં સમજવાં. ને ભાગ્યશાળી પુરુષો વધારે વખત જીવવાના હોય છે તેમના હાથ અને પગ વિશાળ હોય છે. જેના દાંત ચીકણદાર હોય તેને સાફ સાફ ખાવાનું મળ્યા કરે છે અને જેની આંખો ચીકણદાર હોય છે તે ભાગ્યશાળી હોય છે. ને પુરુષ ઘણો લાંબો હોય, ઘણો હુંડો હોય, ઘણો નરો હોય અથવા ઘણો કાળો હોય તે નિંદા કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ કરવા યોગ્ય નથી એમ સમજવું. જેઓની આમડી, રોમ, દાંત, જીભ, કેશ (મવાળા) અને આંખો ઘણાં હુખાં (શીકાં) હોય તે પણ ભાગ્યશાળી નથી એમ લક્ષણસાક્ષના જાણનારાઓ કહે છે.

કપાળમાં ને પુરુષને પાંચ રેખાઓ પડતી હોય તેવું આયુષ્ય સો વર્ષનું હોય છે, જેને ચાર રેખાઓ પડતી હોય તેવું નેવું વર્ષનું આઉષ્ટું હોય છે, જેને ત્રણ રેખાઓ કપાળમાં પડતી હોય તેવું સાઠ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, જેને બે રેખાઓ પડતી હોય તેવું આળીશ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે અને જેને એક જ રેખા કપાળમાં પડતી હોય તેવું ત્રીસ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે.

ધનનો આધાર હાડકાં ઉપર છે, મુખનો આધાર માંસ ઉપર છે, ભોગનો આધાર આમડી ઉપર છે, સ્ત્રીપ્રાપ્તિ વિગેરેનો આધાર

૧ જમરા સરખા રયામ રંગના કેસવાળો ભોગી જાણવો, બુરા કેસવાળો લંપટ જાણવો, નાદા કેસવાળો હુંડા આયુષ્યવાળો જાણવો, હુંડા અને છટાછટા કેસવાળાને લોભાઓ જાણવો, બરડા કેસવાળાને સુખ મળતું નથી, લાલ કેસવાળો લોભપ્રિય થાય છે, લાળા કેસવાળો સોને વહીવ થાય છે, નરમ કેસવાળાને માન મળે છે (ભદ્ર.)

૨ સ્વચ્છ: આખા શરીરનો સામાન્ય દેખાવ, કાચરતાનો અભાવ, અડલીજ પલ્લ ભદ્રાદુર્ભ નાદ, દાસ્ય અને નાભિ ગંભીર હોય તેને ઉત્તમ કલા છે. (સામુદ્રિક).
૩ મુમાજાર નો આ અર્થ છે. ક્યવિત્ મુમાજાર પાઠ દેખાય છે તેનો અર્થ 'સદાચારી હોય છે' એમ કરવો.

આંખો ઉપર છે, વાહન મળવા ન મળવાનો આધાર ગતિ (ચાલ) ઉપર છે, હુકમ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે કે નહિ તેનો આધાર સ્વર ઉપર છે અને સર્વ બાબતોનો આધાર 'સત્ત્વ' (અંતરંગ બળ) ઉપર રહેલો છે.

‘ચાલવાની રીતિ (ગતિ) કરતાં શરીરનો રંગ (વર્ણ) વધારે અગત્યનો છે, વર્ણના કરતા સ્વર વધારે અગત્યનો છે, સ્વરથી પણ વધારે અગત્યની બાબત સત્ત્વ (અંતરંગ બળ) છે કારણ કે સર્વ બાબતનો છેવટનો આધાર સત્ત્વ ઉપર રહે છે.

‘પુરૂષનો જેવો વર્ણ હોય છે તેવું તેનું રૂપ હોય છે, જેવું રૂપ હોય છે તેવું તેનું મન હોય છે, જેવું મન હોય છે તેવું તેનું સત્ત્વ (અંતર બળ) હોય છે અને જેવું સત્ત્વ હોય છે તેવા તેનામાં ગુણો હોય છે.

‘આવી રીતે પુરૂષનાં લક્ષણો તારી પાસે સંક્ષેપમાં મેં વર્ણવી બતાવ્યાં; હવે હું તને સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવું છું તેનું ધ્યાન રાખીને બરાબર સાંભળ.’”

સત્ત્વ-વર્ધન-ઉપાય.

અહીં મેં (વામદેવે) વિમળકુમારને સવાલ કર્યો કે “મિત્ર! સર્વ લક્ષણના આધારભૂત અત્યંત નિર્મળ સત્ત્વ છે એમ તો કહ્યું અને તેના છેવટે ભારે વખાણ કર્યા તો તે (સત્ત્વ) પહેલેથી જેવું અને જેટલું હોય તેવું જ અને તેટલું જ રહે કે આ જન્મમાં કોઈ પણ પ્રકારે તે વધારે અને વિશુદ્ધ પણ થઈ શકે ખરું?”

વિમળે જવાબમાં કહ્યું—“એ સત્ત્વ આજ જન્મમાં પણ વધી શકે એવા ઉપાયો છે તે સાંભળ:-જ્ઞાન, વિજ્ઞાન (વિશેષ જ્ઞાન-સાધન-વિગેરે), ધૈર્ય (મજબૂતાઈ-હિમત), સ્મૃતિ અને સમાધિ એ સત્ત્વની વૃદ્ધિના ઉપાયો છે. બ્રહ્મચર્ય, દયા, દાન, નિઃસ્પૃહીપણું (આશારહીત) થઈ કાર્ય કે ક્રિયા કરવાં તે), તપ અને ઉદાસીનતા એ સર્વ જન્મોએ સત્ત્વને વધારવાના હેતુઓ છે, એથી સત્ત્વ વધારે શુદ્ધ થાય છે અને પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે. એ વિશુદ્ધિના ઉપાયો વડે સત્ત્વ ને-ટલા પુરતું અશુદ્ધ હોય તેટલું વિશુદ્ધ થાય છે; જેવી રીતે કાચ ઉપર ખારો કપડું કે હાથ લગાવવાથી તે વધારે સાફ થાય છે તે પ્રમાણે સત્ત્વના સંબંધમાં જાણવું. એનું કારણ એ છે કે ઉપર ને

૧ સત્ત્વનો અર્થ અહીં શું કરવો તે માટે જરા આગળ જુઓ. એનો અર્થ ‘વિશુદ્ધ આત્મપારણી’ હવે પછી કરવામાં આવશે તે અત્ર લાગુ પડતો છે.

‘ભાવો જાગ્યાં છે તે ભાવમાં (અંતરંગ વર્તનમાં) જે કંઈ ચીકારા હોય
‘છે તેને તે દૂર કરી દે છે અને એને વારંવાર ફરી ફરીને સેવવાથી
‘તેઓ અંતર આત્માને હુખો પાડી દે છે. આવી રીતે આત્મા હુખો
‘પડી જાય છે એટલે તેમાંથી એકઠો થયેલ મેલ નીકળી જાય છે.
‘અને એક વખત મેલ નીકળી ગયો એટલે લેસ્થા (આત્મપરિણતિ)
‘શુદ્ધ થાય છે અને તેને અહીં “સત્ત્વ” કહેવામાં આવ્યું છે. સત્ત્વ
‘જ્યારે શુદ્ધ હોય છે ત્યારે સુંદર લક્ષણો બહારથી પોતાના મુખો
‘બરાબર બતાવે છે, અને અપલક્ષણના દોષો એટલો બધો બાધ
‘કરતા નથી. આટલા ઉપરથી ભાઈ વામદેવ! જે ભાવોથી એ સમસ્ત
‘જુગુના આધારભૂત ઉત્તમ સત્ત્વ વધી શકે છે તેવા ભાવો વિદ્યમાન
‘છે, હયાત છે, એ હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે.”

‘અહો અમૃદીતસંકેતા! સત્ત્વ સંબંધી આટલી બધી વાત મારા
‘મિત્ર વિમળે કરી તે મારા સમજવામાં જરા પણ આવી નહિ, છતાં
‘મારી બ્હેન (માયા) પાસે હોવાથી તેના દોષથી મેં તો હા પાડી,
‘માયું ધૂળાવ્યું અને કુમારને કહ્યું “કુમાર! તે બહુ સારી વાત કરી,
‘મારા મનમાં જે શંકા પડી હતી તે બરાબર દૂર થઈ ગઈ. હવે તું
‘સ્ત્રીનાં લક્ષણ કહેતો હતો તે આગળ ચકાવ. વળી આ સ્ત્રીપુરુષનું
‘જોડું જેને જોઈને તને આટલો બધો વિસ્મય થયો છે તે તેનાં લક્ષ-
‘ણપરથી તને કેવું લાગે છે તે પણ જણાવી દે.”

શ્રી લક્ષણ.

‘વિમળે આગળ જવાબ આપતાં જણાવ્યું “આ જોડાં પૈકી
‘નરમાં જે લક્ષણ છે તેથી તે ચક્રવર્તી થાય અને તેની સાથેની સ્ત્રીમાં
‘જે લક્ષણો દેખાય છે તે પરથી તે ચક્રવર્તીની સ્ત્રી થાય તેવું છે એમ
‘જણાય છે. આવાં સુંદર લક્ષણોથી યુક્ત જોડાંને જોઈને મને વિસ્મય
‘થયો હતો. હવે સ્ત્રીનાં લક્ષણો તને જણાવું છું તે ધ્યાનમાં રાખજો:—

‘આખા શરીરનો અરધો ભાગ મુખ છે અથવા બીજી રીતે કહી-
‘એ તો બધો આધાર મુખ ઉપરજ હોવાથી તેજ આખું શરીર છે,
‘મુખથી પાનું નાશિકા (નાક) વધારે અગત્યની છે અને નાક કરતાં
‘પાનું આંખો વધારે ઉપયોગી અને લક્ષણમયક છે.

૧ ચીકારા સાથે મેલ લાગે છે, હુખા વરડને મેલ લાગતો નથી.

૨ વામદેવ આ સર્વ વાર્તા સંસારીજન વડીકે સદાગમ પાસે કહે છે અને
‘અમૃદીતસંકેતા વિગેરે સાંભળે છે, લક્ષણો તે બરાબર સમજે છે, પણ સત્ત્વ અને
‘તેને વધારવાના ઉપાયની વાત આવી એટલે સંસારસીમાને તે કંઈ સમજતું
‘નથી, છતાં માયાના જોરથી પોતે બહુ સમજી ગયા છે એમ બતાવ્યું.

‘જે સ્ત્રીના પગને તળીએ ચઢ હોય, પદ્મનું ચિહ્ન હોય, ધનનું લક્ષણ દેખાતું હોય, છત્રનું ચિહ્ન હોય, મોટો સાથીઓ દેખાતો હોય, અથવા વર્ધમાનનું ચિહ્ન હોય તે સ્ત્રી રાજની રાણી છે અથવા થવાની છે એમ જાણવું.

‘જે સ્ત્રીના પગો મોટા વિસ્તારવાળા, વાંકા અને સુપેડા જેવા હોય તો તે દાસી થવાની છે એમ સમજવું, તથા જે સ્ત્રીના પગો તરૂં સુકા દેખાતા હોય તો તેનાથી તે દારિદ્ર પામે છે અને જૂદી જૂદી બાબતમાં શોક પામે છે એમ લક્ષણ જાણનાર મુનિઓનું કથન છે.

‘જે સ્ત્રીના પગની આંગળીઓ જરા છેટી છેટી અને ડુબી હોય તે કામ કરનારી થાય છે, અને જે તે વધારે પડતી જડી હોય તો તે સ્ત્રી દુઃખ અને દારિદ્ર પામે છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા કરવા જેવું નથી. બાકી જે સ્ત્રીના પગની આંગળીઓ ચીકારાદાર હોય અને પાસે પાસે રહેલી દેખાતી હોય, બરાબર ગોળ હોય અને વળી લાલ હોય તેમજ બહુ મોટી ન હોય તો તે સ્ત્રી સુખી છે અથવા થશે એમ જાણવું.’

‘જે સ્ત્રીનાં જંઘા^૩ અને સાથળ^૪ પુષ્ટ હોય, બહુ અંતરવાળા ન હોય, ચીકારાવાળાં હોય, નરસ અને મવાળા વગરનાં હોય અને હાથણીની સુંઠ જેવાં હોય તો તે પસંદ કરવા યોગ્ય છે.’

૧ વર્ધમાન: એક જાતના આકારનું નામ છે.

૨ જે સ્ત્રીના પગની આંગળીઓ એક બીજા સાથે મળી ગયેલી હોય તે સ્ત્રી દ્વારને શોભાવે છે અને પુત્રવતી થાય છે, જેની તર્જની (અંગુઠા પાસેથી પહેલી આંગળી) બીજા આંગળીઓ કરતાં વધેલી હોય તે સામું સસરા પતિને પ્રિય થાય છે, તર્જની કરતાં મધ્ય આંગળી મોટી હોય તે અહંકારી થાય છે, જેની અનામિકા (છેટીની પહેલાની આંગળી) સર્વથી મોટી હોય તે બહુ ઉત્તમ થાય, જેની ટ્યક્લી આંગળી સર્વથી મોટી હોય તે સ્વજનમાં માન પામે છે, જેની સર્વ આંગળીઓ બહુ નાની હોય તે મર્યાદામાં રહી શકતી નથી, ટ્યક્લી આંગળીથી અનામિકા નાની હોય તો તે સ્ત્રી પતિને દગો દેનારી થાય છે, જે સ્ત્રીની વચલી આંગળી સર્વથી નાની હોય તે કદિ પરપુરપને સંગ કરે નહિ, જેની તર્જની આંગળી સર્વથી નાની હોય તેને પરપુર પાદ પણ તજવી, કારણ કે તેની સ્ત્રી પરપુર સાથે વિવાહ કર્યા કરે છે. (ભદ્ર.)

૩ જંઘા: ઘૂંટણની નીચેનો ભાગ.

૪ સાથળ: હાડ, ઘૂંટણની ઉપરનો ભાગ.

૫ જે સ્ત્રીની પગની જંઘાએ ગોળ આકારના જેવી ચક્રવર્તી રીતે નેત્ર પુરત હોય તે સ્ત્રી ઉત્તમ જાણવી, જે સ્ત્રીની જંઘા પાતળા અને રિધમ દેર જેવા બરાબર જાણવી અને જે સ્ત્રીની જંઘા પર વળા દેરો હોય તેને પતિ નામ થવું હોય કરનારી જાણવી. (ભદ્ર.)

‘ જીની કેડ વિસ્તારવાળી, માંસથી ભરેલી, ગાદે ખાતુએ દો-
તીથી ભરેલી, શોભતી દોષ અને જે કેટલી નીચી કુલાએ હાથ આ-
વતા દોષ તેથી કેડ આમ વખાતુ કરવા બોમ છે.

‘ જે સ્ત્રીના પેટ ઉપર ઘણી નાડીએ દેખાતી દોષ અને જેની
ઉપર માંસ દેખાતું ન દોષ તે સ્ત્રી દુક્કળમાંથી આવેલી અને બુખડી
ખારસ લાગુથી અને જે સ્ત્રીના ઉદરનો માંસ બામ બરાબર લાગેલો
અને શોભતો દોષ તે મુખ બોમવનારી થવાની છે એમ જાણવું.

‘ જે સ્ત્રીનાં હાથના નખો ખરાબ દોષ, હાથપર મુમડાં દેખાતાં
દોષ, જે હાથોમાં પરમેવો વારંવાર થયા કરતો દોષ, જે ધાત્રા મોટા
દોષ, જેના ઉપર રોમ-બાલ ઉમેલા દોષ, જે લાથ કોર દોષ,
જેના હાથ બરાબર ઘાટસર ન દોષ, જે હાથો પીળા પચકેલ જેવા
લાગતા દોષ અને લુખા દોષ તેવા હાથવાળી સ્ત્રી ઘણી દુઃખી થવાની
છે એમ જાણવું. —”

૧ અર્ધાથી સામુદ્રિક સાક્ષનો સીલક્ષણવર્ણનનો જામ અટકી પડ્યો. જા-
કોનો વિજ્ઞાન વાંચવાનો સોખ દોષ તેજે બદળાતું સ્વામીનો ઉપર જણાવેલો
સામુદ્રિક મંચ જેવો. એમાં સ્ત્રીનાં પથોપર, કેસ, યોનિ, મુખ, નાસિકા, આંખો
વિગેરેની લક્ષણો બહુ વિભતવાર બતાવી છે. આવી રીતે વચ્ચેથી એકદમ વિવેચન
અંધ કરી દેવાનો હેતુ સ્ત્રીસ્તરીરનું વધારે વર્ણન કરવામાં લાલ લાગ્યો નહિ દોષ
એમ મને લાગે છે અથવા લખેલ વિજ્ઞાન શરૂ અથવા વડીલે સકારણ કરાવી
નાખ્યો હશે. એ સંબંધી ઉપોદ્ધાવ જુઓ.

પ્રકરણ ૩ જી.

આકાશમાં યુદ્ધ.

મળ કુમાર લતામંડપના બીજ ભાગમાં વામદેવ સાથે વાત કરી રહ્યો હતો, યુગળ સ્ત્રીપુરૂષને નેહને તેમનાં લક્ષણોપર વિવેચન કરતાં સામાન્ય રીતે સર્વ પુરૂષનાં લક્ષણો કહી ગયો હતો અને સ્ત્રીશરીરનાં કેટલાંક લક્ષણો કહી પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતો હતો તે વખતે એક ઘણો નવાઈજેવો બનાવ બન્યો અને આશુ વાત પડતી રહી.

લતાગૃહપર બે પુરૂષો,

મુંઢરીનો ભય અને બચાવ,

વનદેવતાનું પ્રાસંગિક સહકારિત્વ.

આકાશમાં સૂર્યના જેવા તેજવાળા, હાથમાં ઉઘાડી તરવારવાળા અને ઘણા ભયંકર દેખાવવાળા બેપુરૂષો લતાગૃહ ઉપર સપાટ બંધ આવતા હોય તેમ મારા નેવામાં આવ્યું. વિમળની વાત પડી રહી અને મેં તુરત જ સંભ્રમપૂર્વક તેની સન્મુખ નેતાં વિમળનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું અને મુખેથી ‘કુમાર! કુમાર!’ એમ મારફ (વામદેવથી) બોલી જવાયું. અભાર મુઠ્ઠી વિમળ કુમાર તો કોમર કમળનાં પત્રોમાં પોતાની નજર સ્થિર કરી રહ્યો હતો તેને પત્ન અ. એકદમ શું થઈ ગયું એવો વિચાર આવ્યો અને તેણે તુરત જ બાણ પોતાની નજર ફેરવી.

હવે તે જ વખતે પેલા આકાશમાંથી આવનાર બન્ને પુરૂષો લતાગૃહની ઉપર આવી પહોંચ્યા અને તેઓએ એક બોલ્યો ‘અરે અધમ! લાજ વનરતા! હું મેં’

ત્યાં નાસી જતું કે સંતાઈ જતું, પણ તારો છૂટકો જવાનો નથી. માટે હવે આ દુનિયા તરફ તારી હિંમતી નજર નાખી લે. અને તારા ઇશ દેવનું સ્મરણ કરી લે અથવા તારું પુરુષત્વ (પરાક્રમ) દર્શાવ. આમ શૂંપાઈ શું રહ્યો છે ?

આવાં અતિ તિરસ્કારયુક્ત આકરાં અને યુદ્ધને આમંત્રણ કરનારાં વચન સાંભળીને પેલો લતાગૃહમાં રહેલો સુલક્ષણવાળો આકાશમાં યુદ્ધ. પુરુષ પોતાની સાથેની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો 'જરા ધીરજથી રહેજે, સાવધ રહેજે,' એમ બોલી એ સ્ત્રીને લતાગૃહમાં રહેવા દઈ પેલા નવા આવનાર બંને પુરુષપ્રત્યે ભેરથી બોલ્યો 'અરે ! જે માટે માટે બોલ્યા છે, તે બૂધી જતા નહિ. હવે તમે બુદ્ધિ દે આપ-ણામાંથી કોણુ નાસી જાય છે અને કોણુ શૂંપાય છે !' આ પ્રમાણે બોલી લતાગૃહમાં રહેલા પુરુષે પોતાની તરવાર ખેંચી અને નવા આવનાર પુરુષો તરફ દોડતો હતો. એ બંને પુરુષો સાથે ભેનારને અત્યંત વિરમય કરે તેવું આકાશમાં મોટું દારણુ યુદ્ધ આદ્યું, તરવાર અને બખ્તર સામ સામે ખડખડવા લાગ્યા, હથિયારોના ખણખણ ચતા અવાજોથી અને લડનારાઓના અરસપરસ સિંહનાદ જેવા હાકોટાથી યુદ્ધ ઘણું ભયંકર દેખાવા લાગ્યું અને અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધવ્યાપાર, ઉમ્મ રીતે એક બીજાને વળગવાની રીત અને હાથ નીચે યઇ જવાની પદ્ધતિથી તે યુદ્ધ મુંદર જણાવા લાગ્યું.

આથી રીતે ત્રણે જણાનું યુદ્ધ આશરું હતું તે વખતે નવા આવનારા જે ભયંકર માણસોમાંનો એક વારંવાર લતાગૃહમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા કર્યા કરતો હતો. તે વખતે પેલી સ્ત્રી લતાગૃહમાં એકલી હતી તેથી બીકને લીધે તે ગાભરી થઇ ગઇ હતી, મુંઝાઇ મઇ હતી, તેનાં ચતનો મુજતાં હતાં, સિંહના ત્રાસથી હરણી જેમ ગમરાઇ જાય તેવી તે દેખાતી હતી, દરો દિશાઓમાં મદદ માટે અસ્થિર નજર ફેંકતી હતી અને કોઇ રીતે ત્યાંથી નાસી છૂટાય તો બાગી જવાનો માર્ગ શોધતી હતી. એવે અલીને વખતે તેની નજર વિમળકુમાર ઉપર પડી એટલે જરા હૃદયમાં ભરેસો લાવીને તેણે વિમળકુમારને કહ્યું "અહો મહા પુરુષ ! મારો બચાવ કર, બચાવ કર ! મને છોડાવ ! હું તારે ધરણે છું." વિમળકુમારે તેને કહ્યું 'મુંદરી ! જરા પણ ગભરાયો નહિ ! તમારે ત્રાસ પામવાનું કે બહીવાનું હવે કાંઇ પણ કારણ નથી. તમને કાંઇ ઈજા કે અગચણ નહી થવા દઉં.'

આ પ્રમાણે માગણી અને સ્વીકાર થયો ત્યાં તો તે મુંદરીને ઉપાસી આત્મસામર્થ્ય લેવા માટે પેલો બીજો પુરૂષ ઉપરથી આવી પહોંચ્યો, અને હજી તે લતાગૃહમાં ઉતરે તે પહેલાં તે વિમળકુમારના ગુણસમૂહના જોરથી ઉત્પન્ન થયેલા માનસિક બળને લીધે તેને વનદેવતાએ આકાશમાં ચંભી દીધો. લતાગૃહ ઉપર આવેલો પુરૂષ તો આંખો ફાડીને ચારે તરફ જોયા કરતો હતો પણ પોતાનું કાંઈ ચાલી ન શકવાથી વિલખો થઈ ગયો અને ક્રિયારહિત થઈ ડાલી ચાલી પણ શક્યો નહિ અને કાંઈ પણ દેખી પણ શક્યો નહિ, તેથી જાણે ભીંત ઉપર કાઢેલ ચિત્રમાં આંખોએલો હોય તેમ આકાશમાં લટકી રહ્યો.

હવે એ જોડલાંમાંના પુરૂષે પેલા નવા આવનારામાંથી બીજા પુરૂષને આકાશમાં હરાવી દીધો, હુકાવી દીધો એટલે તે હારનાર પુરૂષ નાસવા લાગ્યો, જોડલાંવાળો પુરૂષ તેની પછવાડે લાગ્યો. આ હકીકત જે પુરૂષ લતાગૃહ ઉપર ચંભાઈ ગયો હતો તેણે જોઈ એટલે તેના મનમાં અત્યંત રોષ ભરાઈ આવ્યો અને તેની પછવાડે આકાશમાં જવાની ઇચ્છા તેના મનમાં થઈ આવી. વનદેવતા તેનો આ ભાવ જાણી ગયા. તેમનું કાર્ય તો માત્ર સ્ત્રીની મર્યાદાનો લોપ ન થાય તેમ કરવાનું અને વિમળકુમારના અસાધારણ ગુણને લઈને તેની ઇચ્છાને માન આપવાનું હતું, બાકી લકાઈમાં વચ્ચે પડવાની તેમને કાંઈ જરૂર નહોતી-એટલે તુરત જ તેને દેવતાએ છોડી દીધો. એ છૂટેલો બીજો પુરૂષ પણ અગાઉ જનારા બન્નેની પછવાડે જોરથી આકાશમાં ઉડ્યો. પેલા બન્ને તો એટલા દૂર ગયા કે તે નજરે પણ દેખાતાં ન હોતા, છતાં આ બીજો પુરૂષ તેની પછવાડે ચાલ્યો.

મુંદરીનો ક્ષોભ.

કુમારનો વિજય.

વિમળનો આભાર.

તે વખતે લતાગૃહમાં વિમળકુમારના આશ્રય તળે રહેલી મુંદરી 'અરે આર્યપુત્ર ! તમે ક્યાં ગયા ? મને એકલી મુકીને ક્યાં ચાલ્યા ? ક્યારે આવશો ? શું થશે ?' એમ બોલવા લાગી. મેં (વાનદેવ) અને વિમળકુમારે તેને અનેક પ્રકારે ધીરજ આપી, આશ્વાસન આપ્યું.

હવે કેટલોક સમય ગયા પછી એ મુંદરી સાચેસાચ પુરૂષ વિજય લઈને પ્રાપ્ત કરીને મુંદર કાંતિથી દીપ્તો અને હર્ષથી તેમ જ આનંદથી

તાથી મુંદરીની શોધ કરતો એકદમ વેગથી સ્વાં (લતામંડપમાં) આવી પહોંચ્યો. એને આવી પહોંચેલ જોઈને અમૃતનો આખા શરીર પર છંટકાવ થયો દોષ તેમ પેલી મુંદરીને ઘણોજ હરખ થયો, તેનાં સર્વ અંગો આનંદથી હલસાઈ જવા લાગ્યાં અને તેની છાતી હૃદયથી બહાર આવવા લાગી. મુંદરીએ વિમળકુમારના આશ્રય સંબંધી સર્વ હકીકત તેને ટુંકામાં જણાવી દીધી એટલે તેણે વિમળકુમારને પ્રજ્ઞામ કર્પા અને કહ્યું ‘અહો ! આવે અણીને વખતે તમે મારી પ્રિય પત્નીનું રક્ષણ કર્યું તેથી તમે મારા અંધુ છો, બાઈ છો, પિતા છો, માતા છો, માફે અવિતલ્ય છો ! ખરેખર ! પુરુષોત્તમ નરોત્તમ ! તમને ધન્ય છે ! હું તમારો દાસ છું, નોકર છું, વેચાણ છું, ગુલામ છું, સંદેશો લઈ જતાર આકર છું. હવે હું તમારું શું હિત કરું તે મને ફરમાવો.’

વિમળકુમારે જવાબમાં કહ્યું “મહાપુરુષ ! આમ ઉતાવળ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, તેમજ એવો આભાર માનવાની પણ જરૂર નથી. હું તારી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર દોણુ માત્ર છું ? તારા પોતાના માહાત્મ્યથી તું જ ખરેખરી રીતે તેને બચાવી લીધી છે. પરંતુ મને એક બારે કૌતુક થયું છે. બાઈ ! તારી હકીકત મને કહે અને મને જણાવ કે આ બધી વાત સી બની છે ? અને તું આકાશમાં ઉડ્યો ત્યાર પછી શું થયું ?”

ઉપરના પ્રશ્નનો વિનયપૂર્વક જવાબ આપતાં પેલા જોડલાંવાળા પુરુષે કહ્યું “જો આપને એ સર્વ હકીકત સાંભળવા કૌતુક થયું હોય તો આપ જરા સ્થિરતાથી બેસો, કારણ કે એ જરા લાંબી કથા છે.”

પછી સર્વ લતાગૃહમાં જમીન પર બેઠા અને પેલા જોડલાંવાળા પુરુષે પોતાની કથા કહેવા માંડી.

પ્રકરણ ૪ થું.

રત્નચૂડની આત્મકથા.

મળકુમાર અને હું (વામદેવ) સાંભળીએ તેવી રીતે પોતાની સ્ત્રીની હાજરીમાં બેઠલાંવાળા પુરૂષે પોતાની આત્મકથા ચલાવી. સર્વે લતામંડપમાં બેઠા છે અને કથા કહેનારનું આખું શરીર પોતાના વિજયના ઉમળકામાં અને આભારના ખ્યાલમાં ઉછળી રહ્યું છે અને પતિ મળવાથી બેઠલાંવાળી સ્ત્રીના આનંદનો પાર નથી. છત કરી આવનાર સુલક્ષણવાળા યુવકે ચલાવ્યું:—

રત્નચૂડની આત્મકથા.

શરદ ઋતુના શાંત ચંદ્રના કિરણસમૂહ જોવા શ્વેત અને રૂપામય વૈતાલ્ય નામનો પર્વત છે. એ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બે શ્રેણીઓ છે. ઉત્તર શ્રેણીમાં સાડ વિદ્યાધરનાં નગરો આવેલાં છે અને દક્ષિણ શ્રેણીમાં પચાસ વિદ્યાધર નગરો આવી રહેલાં છે. વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણીમાં એક ગગનશેખર નામનું નગર છે. એ નગરનો મણિપ્રભ નામે રાજા છે, તેને કનકશિખા નામની રાણી છે. એ મણિપ્રભ રાજા અને દેવી કનકશિખાને એક રત્નશેખર નામનો પુત્ર છે અને રત્નશિખા અને મણિશિખા નામની પુત્રીઓ છે. એ બંને પુત્રીઓમાંની રત્નશિખાને મેઘનાદ નામના વિદ્યાધરની સાથે પરણાવવામાં આવી છે અને મણિશિખાને અમિતપ્રભ નામના વિદ્યાધર સાથે પરણાવવામાં આવી છે. હવે રત્નશિખા અને મેઘનાદનો હું પુત્ર થયો. મારે રત્નચૂડ એક નામ રાખવામાં આવ્યું અને પેલી મણિશિખા જેને અમિતપ્રભ નામે પરણાવવામાં આવી હતી તેને બે છોકરા થયા જેનાં નામે અનુરુદ્ધ

પાત્રો સાથે
પરિચય.

અચળ અને ચપળ રાખવામાં આવ્યાં. એ રીતે એ અચળ અને ચપળ મારી માસીના દીકરા થાય. હવે મારા મામા રત્નશેખર એક રનિકાન્તા નામની સ્ત્રી સાથે પરણ્યા હતા તેને એક દીકરી થઈ હતી તેનું નામ ચૂતમંજરી પાડવામાં આવ્યું હતું. તે આ અત્રે હાજર રહેલી છે તે જ છે. મારી માસીના છોકરાઓ અચળ અને ચપળ, હું અને આ ચૂતમંજરી-અમે સર્વે નાનપણમાં સાથે જ ઉછર્યા હતા અને સાથે જ ક્રીડા આનંદ કરતા હતા. અનુક્રમે અમે સર્વે કુમાર અવસ્થાએ પહોંચ્યા અને અમારા કુળક્રમથી જે વિદ્યાઓ ચાલી આવતી હતી તે સર્વેનો અમે અભ્યાસ કર્યો.

“હવે મારી માતાના ભાઈ (મારા મામા) રત્નશેખરને નાનપણથી એક ચંદન નામના સિદ્ધપુત્રની સાથે દોસ્તી થઈ હતી. એ સિદ્ધપુત્ર જિનેશ્વરદેવ શ્રીસર્વજ્ઞ કહેલા આગમોમાં ઘણો નિપુણ હતો અને તે ઉપરાંત નિમિત્તશાસ્ત્રમાં, જ્યોતિષમાં, મંત્રાંત્રમાં અને મનુષ્યનાં લક્ષણો સમજવામાં ઘણો કુશળ હતો. એની સોબતથી મારા મામા રત્નશેખર પણ જૈનધર્મ ઉપર ઘણા રક્ત થયા હતા અને તે ધર્મ ઉપર તેની ઘણી ભક્તિ થઈ હતી. મારા મામા રત્નશેખરે એ મુંદર જૈનધર્મનું જ્ઞાન મારા પિતા મેધનાદને આપ્યું, તથા મારી માતા રત્નશિખાને અને મને પણ એ ધર્મ શિખવ્યો. ચંદન સિદ્ધપુત્રે એક વખત મારાં લક્ષણુ જોઈને મારા પિતા તથા મામાને જણાવ્યું કે આ છોકરો વિદ્યાધરચક્રવર્તી (વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી) થશે.

૧ પાત્રોનાં નામોમાં જટબડ ન થઈ બધે તે મઠિ પ્રસ્તાવની સરઆતમાં મુખ્ય પાત્ર વિશેષનું જે વંશવૃક્ષ આપ્યું છે તે જુઓ. દર્શકત નીચે પ્રમાણે છે:—
મણિપ્રભ-જે જમનશેખર નમરનો રાજા છે અને કથા કહેનાર રત્નચૂડના દાદા થાય.
રત્નશેખર-એ મણિપ્રભનો પુત્ર, અને રત્નચૂડનો મામા-સાસરો થાય.
રત્નશિખા-મણિપ્રભની પુત્રી, રત્નચૂડની માતા અને રત્નશેખરની પ્ત્તેન થાય.
મણિશિખા-મણિપ્રભની પુત્રી, રત્નશેખરની પ્ત્તેન અને રત્નચૂડની માસી થાય.
અચળ-રત્નચૂડની માસી મણિશિખાનો પુત્ર અને રત્નચૂડનો દરીફ.
ચપળ-રત્નચૂડની માસી મણિશિખાનો બીજો પુત્ર અને રત્નચૂડનો દરીફ.
ચૂતમંજરી-રત્નચૂડના મામા રત્નશેખરની દીકરી, આખરે રત્નચૂડની પત્ની.
મેધનાદ-રત્નચૂડના પિતા તે રત્નશિખાને પરણ્યા હતા.
આ આજો દિસાળ રત્નચૂડને અંતે જતાઓ. આની સાથે વંશવૃક્ષ અને પાત્રો જોતાં દર્શકત બરાબર જોતી જશે. અંતર્ગતએ જરાપણ ધૂંવણ કરી નથી.

(આ પ્રમાણે વાત સાંભળીને વામદેવ કહે-છે કે હું બોધી ઉઠ્યો કે 'કુમાર વિમળ ! તમે આનાં લક્ષણુ જોઈને જે હકીકત કહી હતી કે એ ચક્રવર્તી થશે તે બરાબર મળતી આવે છે, તમારું વચન સાચું ઠરશે એમ જણાય છે.' કુમારે મને જવાબ આપ્યો 'એ વાત મેં કરી હતી તે કાંઈ મારા ઘરનું વચન હતું નહિ, એ તો આગમનું વચન છે અને તે જરૂર સાચું જ પડે છે; માટે એ બાબતમાં શંકા કે મતભેદ પડવા જેવો સંભવ ક્યાંથી હોય !' પછી રત્નચૂડે પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવી:—)

“ હું અને મારા મામા રત્નશેખર એક ધર્મને અનુસરનારા હોવાથી

રત્નચૂડ ચૂતમંજરીના લગ્ન-અચળ ચ પળ નો દ્રેષ.

અમે સાધર્મી હતા, હું તેમના વિચાર પ્રમાણે ચોગ્ય હતો અને લક્ષણુયુક્ત હતો એમ ધારીને તેમણે મને પોતાની દીકરી ચૂતમંજરી આપી અને મારી સાથે તેના લગ્ન કર્યાં. મારી માસીના દીકરા અચળ અને

ચપળ એ બનાવથી ઘણા ગુસ્સે થયા અને મને હડાવવા અને પાછો પાડવા ઘણો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહીં. આથી મને હરાવવા માટે કોઈ નીચ પ્રપંચ કરવા લાગ્યા અને મારાં છિદ્રો શોધવા લાગ્યા. મને એ વાતની ખબર પડી તેથી કદાચ પ્રપંચને લીધે માંડ ખૂન ન થઈ જાય એટલા સાંડ તેઓની હીલચાલ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે એક મુખર નામના જમ્મુસને મેં ગોકળ્યો જે તેઓની હીલચાલથી વાકેફગાર રહી મને તે જણાવ્યા કરતો હતો. એક વખતે એ જમ્મુસે આવીને મને જણાવ્યું કે 'કુમાર રત્નચૂડ ! એ અચળ અને ચપળે મહાપ્રયાસે કોઈની પાસેથી કાળી નામની વિદ્યા મેળવી છે અને હવે તેઓ એ વિદ્યા સાધવા માટે કોઈ જગ્યાએ ખાસ ગયા છે.' મારા જમ્મુસથી એવી હકીકત સાંભળીને મેં તેને જણાવ્યું કે 'જ્યારે તેઓ એ વિદ્યા સાધીને આવે ત્યારે પાછા મને ખબર આપજો.' મારી આ સૂચનાને બરાબર લક્ષ્યમાં લઈને મારો જમ્મુસ વિદાય થયો.

“ મારો તે જમ્મુસ આજે જ સવારે મારી પાસે આવ્યો અને મને જણાવ્યું કે 'એ અચળ અને ચપળ આજે પાંચ વિદ્યાસિદ્ધિ આવ્યા છે અને તેમને કાળી વિદ્યા સિદ્ધ થઈ છે. તેઓ આજે સવારે આવ્યા ત્યારે અંદર અંદર મુખ વાત કરી સંકેત કરતા હતા તે મારા સાંભળવામાં

૧ રત્નચૂડ પોતાની આત્મકથા વિમળ અને વામદેવ પાસે કહે છે વામદેવ સંતારીછવ છે. એ પોતાનો સર્વ અનુભવ સંવાગમ સમક્ષ અવલોકન કરી પાસે કહે છે તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવી.

આવી ગયો છે. તેઓમાંથી અચળે કશું કે 'આઈ અપજા! હું રવચૂડની સાથે હીરા અને રત્નવાદી મારી સાથે લગ્નમાં રોકાયો હોય તે વખતનો લાભ લઈ તારે ચૂતમંજરીને દરજ્જા કરી લેવી, ઉપાડીને લઈ જવી.' આ પ્રમાણે દે કુમાર! અચળ અને અપજા વચ્ચે રહેત ગયો છે. હવે આપશ્રીને જેમ ચોંચ લાગે તેમ કરો અને મને ચોંચ દુઃખ દરખાવો.'

“મારા જાન્યુએ મારી પામે આ પ્રમાણે પાત કરી તારે મેં વિચાર કર્યો કે જો કે તેઓએ નથી વિચાર સિદ્ધ કરી છે તો પણ તેઓને મારી લગ્નવાદી હું શક્તિમાન છું, માત્ર એ અચળ અને અપજા માસીના ઊંઘરા છે તેથી લોકોના અપવાદના અપથી અને ખાસ કરીને ધર્મને નાશ થાય તે સાફ મારે તેમને મારવા તો નહિ. એમને મારવાથી ખૂન કરવાનો દોષ મારે માથે આવશે, જીવદયા પળશે નહિ અને રામાને મારવાથી લોકો પણ ધુન્ડે જોલશે. પણ એ અપજા બહુજ ખરાબ વર્તે નવાળો અને જ્ઞાન વગરનો છે તેથી કદાચ છળકપટ કરીને મારી ચૂતમંજરીને ઉપાડી જાય અને તેને મારી નાખે અથવા દેરાન કરે તો એને પાછી મહત્ત્વ કરતાં અથવા એને ઊંડી દેતાં મારી હલકાઈ થાય. વળી બીજી અમલક એ પણ છે કે એની સાથે હું લડું તે વખતે મને સહાય કરનાર બીજો કોઈ મજબૂત માણસ પણ દેખાતો નથી કે જે આ ચૂતમંજરીનું મારી લગ્ન દરમ્યાન રક્ષણ કરે, માટે અત્યારે આ મારા રહેવાના સ્થાનથી દૂર ખસી જવું એજ વધારે સાફ છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ચૂતમંજરીને લઇને હું લાંથી (પૈતા-લ્પગિરિપરના મારા ગગનશેખર નગરથી) નીકળી પડ્યો અને આ કીડાનંદન નામનો બગીચો મારા જોવામાં ઘણીવાર આવ્યો હતો તેથી હું મારા નગરથી નીકળીને અહીં આવી આ લતામંડપમાં રહ્યો. ત્યાર પછી થોડા જ વખતમાં અમને બન્નેને શોધતાં શોધતાં પેલા અચળ અને અપજા પણ અમારી પછવાડે અહીં આવી પહોંચ્યાં. અચળે મળાવવા માંડ્યાં અને મારી સાથે સ્પર્ધા (હરીફાઈ) કરતો હોય-નેમ મને તુચ્છ રાખે કહેવા લાગ્યો. એ વચનો સાંભળતાં મારા મનની દેવી સ્થિતિ યતી હતી તે હું તમને જણાવું છું: એક બાળુએ મારી પાછલી પ્રેમમૂર્તિ પ્રિયાના સ્નેહના તાતણાના બંધથી જાણે બંધાઈ

એમાં કંઈ સાધુતા નથી, એમાં કંઈ વિશેષતા નથી. હવે એમાં પણ જે પ્રાણીઓ મુઝાય છે, મતલબ કે એટલું પણ કરી શકતા નથી તેમને તો જનાવર જ સમજવા, કરેલ ઉપકારનો બદલો ન વાળનાર માણસ નથી એમ સમજવું. માટે વિમળકુમાર! મારા ઉપર મહેરબાની કરે, મને કંઈ ફરમાવો એટલે આપને જે કંઈ પ્રિય હોય તે હું આપનો સેવક આપનું કાર્ય બજાવું.”

વિમળ—“અહો કૃતચેષ્ઠ ! તમારે એવા સંબંધમાં પડવાની જરા પણ જરૂર નથી. તમારા દર્શનનો મને જાણે લાભ મળ્યો એટલે હવે અમારે તે શી વાતની બાકી રહી! એથી વધારે અમને વહાલું પણ શું હોય અથવા હોઈ શકે ?

वचःसहस्रेण सतां न सुन्दरं, हिरण्यकोट्यापि न वा निरीक्षितम् ।
अद्याप्यते सज्जनलोकचेतसा न कोटिलक्षैरपि भावमीलनम् ॥

“સજ્જન પુરુષોનું એક સુંદર વચન હજારો સોનામહોરથી પણ મળી શકતું નથી, કરોડ સોનામહોરથી પણ એવા ભાવવાનનું દર્શન મળતું નથી, તેમજ લાખો કરોડ સોનામહોરથી પણ તેમના દૃઢ્યની સાથે ભાવપૂર્વક મળવાનું બની શકતું નથી.”

“અને ભદ્ર ! મેં તે તારૂં એવું શું મોટું કામ કરી નાખ્યું છે કે તારી ભતરને બદલો વાળવાના સંબંધમાં આટલી બધી વિચારમાં નાખી દીધી છે ?”

અમૃત્ય રત્ન અર્ધજાની માગણી.

નિઃસ્પૃહીની વિશિષ્ટ નિર્લેપતા.

પ્રાર્થના. દાક્ષિણ્ય. આગ્રહ. ભાવ.

વિમળે જ્યારે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો ત્યારે રતનચૂડે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આવા સજ્જન માણસ અમુક વસ્તુની માગણી તો શેના જ કરે ? પાપુ મારે આ મારા અકારણ બંધુનો કાંઈક બદલો તો જરૂર વાળવો જોઈએ. જો તેમ નહિ કરે તો મારા મનમાં નિરાંત વળશે નહિ—આ પ્રમાણે વિચારીને રતનચૂડે પોતાના હાથમાં એક રત્ન પ્રગટ કર્યું—તે રત્ન દેખાવમાં જ એવું અસાધારણ હતું કે સાધારણ કાકનજરથી ને બુઝ છે, કે લાલ છે, કે પીળું છે, કે સફેદ છે, કે કાળા રતન છે એમ નિર્ણયપૂર્વક કહી શકાય તેમ નહોતું, એલે સર્વ દિશાઓને ઝનઝનાવમાન કરી દીધી હતી, એ સર્વ રંગોથી મુસાબિત હતું અને બાણે ઇંદ્રધનુષ્ય (કાચખી) હોય નહિ તેમ પોતાની

નના ધિંબને અવલોકતાં વિમળકુમારનું જીવવીર્ય અતિશય ઉદ્ધારને પામ્યું, તેના મનમાં ઘણો પ્રમોદ થઈ આવ્યો, તેણે કર્મનાં મોટાં જાળાંઓને તોડી નાખ્યાં, તેની સદૃશ્યુદ્ધિ ઘણી વધારે પ્રકાશી નીકળી, પ્રગટ થઈ આવી, જોસમાં આવી ગઈ અને ગુણ તરફ તેને ઘણો વધારે મજબૂત રાગ થઈ આવ્યો. એ પ્રસંગે તેણે વિચાર કર્યો, ચિંતવના કરવા માંડી કે અહો ! આ ભગવાનનું કેટલું સુંદર રૂપ છે ! એ બિંબમાં કેટલી શાંતિ દેખાય છે ! એનું નિર્વિકારીપણું કેટલું આગળ પડ્યું જણાય છે ! અને એમના અતિશયો પણ દેવા સુંદર અને મોટા જણાય છે ! એમનું માહાત્મ્ય તો એટલું અદ્ભૂત લાગે છે કે એની ચિંતવના કરવી પણ ઘણી મુશ્કેલ જણાય છે ! અહાહા ! એમનાં કોઈ પણ પ્રકારના કલંકરહિત અને મનોહર આકાર ઉપરથી જ ગુણ સમૂહની મહત્તા તો એ દેવમાં પાર વગરની હોય તેનું સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે ! એમની પ્રતિમા ઉપરથી મારા મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે આ દેવમાં કોઈ પણ પ્રકારનો કોઈ જીવ કે અજીવ વસ્તુ ઉપર રાગ નથી, દ્વેષ નથી અને તેઓ જાણે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય તેનું લાગે છે !! અહાહા ! ધન્ય છે ! આનંદ છે ! આશ્ચર્ય છે ! અહોભાગ્ય છે !

આવી ચિંતવના કરતાં કરતાં વિમળકુમારે મધ્યસ્થભાવે પોતાના આત્માની સાથે લાગેલ મેલમાંથી કેટલોએ કાપી નાખ્યો અને એમ ચિંતવના કરતાં કરતાં તેને જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું, જેને લઈને પૂર્વ ભવોમાં પોતે કોણુ હતો, કેવો હતો, પોતે કેવાં કર્મો કર્યા હતાં અને કોના કોના સંબંધમાં પોતે આવેલ હતો તે સર્વનું તેને સ્મરણુ થયું. જાતિસ્મરણુ જ્ઞાનથી પૂર્વ ભવોની હકીકત હૃદયચક્ષુ સન્મુખ ખડી થાય છે અને તે સર્વનો ચિતાર હૃદયપટ પર ઝરાઝર ચીતરાઈ જાય છે, કારણ કે એ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો વિષય હોઈ પાછલા ભવ સંબંધી કેટલીક હકીકતનું સ્મરણુ કરાવે છે. એવી રીતે જ્યારે પોતાના પૂર્વ ભવો વિમળકુમારે જોયા ત્યારે તેને મૂર્છા આવી ગઈ અને પોતે ચિંતવન ન કરી શકાય તેવા રસમાં તરબોળ થઈ ગયો. તુરતજ તે ઊભો હતો ત્યારે મંદીરમાં જ જમીનપર પડી ગયો એટલે સાથેના સર્વને મોટો અચ્ચં થઈ ગયો, મનમાં વિચાર થઈ આવ્યો કે વિમળકુમારને આ શું થયું ?

૧ નિમિત્તકારણુ કેવાં બલવાન છે તે વિચારવાયોય છે, કે પ્રભુ પાણુ સાધનધર્મથી કેટલો લાલ યાય છે તે લક્ષ્યમાં લેવાયોય છે. એક ના બાબત એ છે કે જેઓ સ્વાભાવિક રીતે આગળ વધવા હોય છે તેઓ દાસ્યતા તેની પ્રવૃત્તિ અંતર ધર્મ જાય છે

મમું? તુરત નેના સરીરે કપરે મીતળ પવન નાખવામાં આવ્યો.
એટલે તેની મુઠાં વળી ગઈ અને તેને કંતના આવી.

શૂન્ય મુકુત્યનું મુરમરનું.

વિમળાનો આત્મોધાન કાળ.

વિશિષ્ટ આભારનું દર્શન.

વિમળાકુમારને જાણી આવી, કંતના આવી. એટલે તેને અન્યનંદ

આદરપૂર્વક રેલચરે સવાલ પૂછવા માંડ્યા. તે વખતે તેઓ વચ્ચે નીચે

પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

રેલચર:— “બંધુ વિમળા! આવા આમુન દેવાતપમાં તને આ

શું થઈ આવ્યું? આ સ્થાને તને મુઠાં આવી ગઈ તેનું કારણ શું?”

રેલચર: વિદ્યાપદે આવો સવાલ કર્યો એટલે વિમળાકુમારમાં

પાછો ભક્તિભાવ વધારે જાગૃત થઈ આવ્યો, આખા સરીરે રોમાંચ

ખરા થઈ ગયા, હરખથી તેની આંખો વિશાળ થઈ કપડી ગઈ અને

બંને તાપ જોડાઈ ગયા. પછી તેજ સ્થિતિમાં તેજ જગ્યાએ વિમળ

દીવો થઈને રેલચરના બંને પગ પકડીને તેના તરફ નીચા વળી

આંખમાં હર્ષના આંશુઓ લાગી પારંપાર તેને પ્રભામ કરવા લાગ્યો,

પગે પડી તેને વંદન કરવા લાગ્યો અને પછી મુખેથી બોલવા

લાગ્યો:—

વિમળ—“અહો મિત્ર! તું મારું સરીર છે! મારું જીવંતર છે!

મારો ભાઈ છે! મારો નાથ છે! મારો માખાપ છે! મારો શુર છે!

મારો દેવ છે! અરે તું મારો પરમાત્મા છે! એમાં જરા પણ સંક

જેવું કે અતિશયોક્તિભરેલું કંઈ નથી. અહો! હે ધીરવીર ઉપકારી!

તે આજે સર્વ પાપને ધોઈ નાખનાર અને સંસારનો છેદ કરનાર આ

ભગવાનના બિબ્બના મને દર્શન કરાવીને મારું એટલું એવ કર્યું છે કે

તને હું જે કહું તે આપું છે. હે રેલચર! એ બિબ્બતું મને દર્શન કરાવીને

તે દ્વારા તં મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે, તે મારી તરફ ખરેખરી સમજનતા

કરી બતાવી છે, મારી ભવ (સંસાર) રૂપ રેલડીને છેદી નાખી છે,

દુઃખનાં મોટાં જળાંઓને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખ્યાં છે, મુખરૂપ

મારું વૃક્ષ મને આપ્યું છે અને મને શિવધામ (પરમ સુખસ્થાન-

મોક્ષ) નજીક કરી દીધું છે! અહો મારા ઉપકારી! હું તને શું કહું?

આ શબ્દોમાં તારા ઉપકારને વર્ણવી બતાવું?”

રેલચર:—“ભાઈ! તને શું થઈ ગયું અને આ તું શું કહે છે?

એ હજી સુધી હું જરા પણ સમજતો નથી.”

ચિમળાકુમાર—“ આર્ય ! આ ભગવાનના યિબના દર્શન થતાં મને
જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થઈ આવ્યું તેથી આ ભવથી અગાઉના મારા ઘણા ભવો
મારા જોવામાં આવી ગયા, મને તેની સ્મૃતિ ધરાયર તાજી થઈ ગઈ. વાત
જોમ બનેલી કે અગાઉ પાત્ર ઘણા ભવોમાં મેં બહુ પ્રેમ અને ભક્તિપૂર્વક

અનિભાદશન-
નિગતનું અદ્ધ-
ગુત પરિભાગ

ભગવાનના યિબ ઉપર નજર કરેલી હતી એ વાત
મારા સ્મરણુમાં તાજી થઈ; વળી મને યાદ આવ્યું
કે પૂર્વ ભવોમાં સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ પાણીવડે
ચિત્તરત્નને મેં ઘણી વાર સાફ કર્યું હતું, સુંદર ધર્મ-
અનુષ્ઠાનોને મારાં પોતાનાં બનાવી દીધાં હતાં, આત્માને ભાવનાયે
ભાવીને ભાવનામય કરી દીધો હતો, સાધુપુરુષોની સેવાચાકરી કરીને
અંતઃકરણને તેનાથી વાશિત કરી દીધું હતું, તે વખતે સમસ્ત જીવ-
પ્રાણીવર્ગ ઉપર મૈત્રીભાવ-બંધુભાવ કરવો એ તો જાણે મારો સ્વ-
ભાવ થઈ પડ્યો હતો, શુભોમાં જે પ્રાણીઓ વધારે હોય તેમને જોઈને
અનુભવાતા આનંદમાં હું એકતાર બની ગયો હતો, કોઈ પ્રાણી જરા
પણ કલેશ પામતો હોય તો તેના ઉપર કરુણા લાવવી તે હકીકત
જાણે ચિત્તમાં રમણુ કરી રહી હતી, જેઓ સમજ્યા છતાં પણ દેશાણે
આવે તેવા ન હોય તેમના તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધારે દૃઢ થઈ ગઈ હતી,
વિષયોથી થતાં સુખ અને દુઃખમાં ઉદાસીનતા વધારે નિશ્ચળ થઈ હતી,
પ્રશમરસ (શાંતરસ) એકરૂપ થઈ જાતી ગયો હતો, 'સંવેગ સારી
રીતે પરિચિત થઈ ગયો હતો, સંસારપર વૈરાગ્ય (નિર્વેદ)' ધરાયર
દૃઢ થઈ ગયો હતો, કરુણા ઘણી વધારે થઈ આવી હતી, શુદ્ધ દેવ
શુદ્ધ ધર્મપર આસ્થા પરિપૂર્ણ થઈ હતી, શુદ્ધ મહારાજ ઉપર અપૂર્વ
ભક્તિ બહુ વૃદ્ધિ પામી હતી અને તપસંયમ તો તે વખતે જાણે ધરનાં
જ થઈ ગયાં હતાં. આ પ્રમાણે હોવાથી જેવું આજે આ ભગવાનનું
યિબ જોયું, એના નિષ્કલંકી ભાવો હૃદયપર અસર કરનારા થયા કે
તુરત જ હું અમૃતરસથી જાણે સીંચાઈ ગયો હોઉં, પ્રીતિથી જાણે
પૂર્ણ ભરાઈ ગયો હોઉં, સુખથી જાણે કબાઈ ગયો હોઉં અને હર્ષપ્ર-
મોદથી જાણે ભરપૂર થઈ ગયો હોઉં તેવો થઈ ગયો !!

“ તે વખતે મારા મનમાં થઈ આવ્યું કે—અહો આ દેવ
રાગરહિત છે, દ્વેષરહિત છે, ભયરહિત છે, અજ્ઞાનરહિત છે, શોક-
રહિત છે અને એ (રાગાદિ) સર્વનું તેઓશ્રીમાં એક ચિત્ત પણ

૧ સંવેગ: સદ્ગતિ અથવા મોક્ષની અભિલાષા.

૨ નિર્વેદ: સંસારપર અરૂચિ.

જાણતું નથી, એ દેવ તદ્દન સાંત મૂર્તિ દેખાય છે અને એમને જોવાથી આંખોને આનંદ થાય છે, એમને વધારે વધારે નીરખતાં મને વધારે વધારે આહ્વાદ થાય છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે મેં એ દેવને અગાઉ કોઈ વાર જરાબર સારી રીતે જોયેલા છે-આવી ચિંતવના કરતો હતો તે વખતે આ દુનિયામાં કદિ ન અનુભવી શકાય તેવો અસાધારણ રસ જોના અનુભવથી જ ખ્યાલ આવી શકે છે અને જે ઘણો જ સુંદર છે તેમાં મેં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે મને અગાઉના એક ભવમાં મહા ઉત્તમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું ત્યારથી માંડીને આ ભવ સુધીના સર્વ ભવોની સ્મૃતિ થઈ આવી, તે સર્વ ભવોમાં બનેલી હકીકત યાદ આવી મળ અને મારું આખું પૂર્વ ભવોનું ચરિત્ર મારી સન્મુખ ખડું થઈ ગયું. ભાઈ! આ પ્રમાણે દેરાસરમાં જિભા જિભા જ મને થઈ આવ્યું. માટે હે ભાઈ! મોટા પરમ શુદ્ધ પ્રાણીઓને જે લાભ કરે તે લાભ મને તે આજે કરી આપ્યો છે.”

આ પ્રમાણે જોલતાં જોલતાં વળી વિમળકુમાર ફરીવાર રત્નચૂડને પગે પડ્યો; એટલે “અહો નરોત્તમ! આવી રીતે સંજ્ઞામાં પ્રવી જવાની કાંઈ જરૂર નથી” એમ કહી રત્નચૂડ વિદ્યાધરે તેને ઉઠાડ્યો અને અત્યંત વિનયપૂર્વક સાધર્મી તરીકે તેને પ્રણામ કર્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

વિમળનું ઉત્થાન-શુદ્ધતત્વપરિચય.

રત્નચૂડ ખરેખરે ઉપકાર કરી બદલો વાળી રહ્યો હતો, દેવદર્શન કરાવી વિમળના આત્માને સન્મુખ લઈ આવ્યો હતો અને કૃતજ્ઞ વિમળ તે હકીકતની યોગ્ય કિમત આંકી રત્નચૂડને આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો. પગે પડેલા વિમળના ઉપકારને જોલે રત્નચૂડ ખમી નહિ, કારણ તે વિમળના તાબા ઉપકારથી દળાઈ ગયેલો હતો-મા વાત આપણે જોઈ ગયા. ત્યાર પછી એના અનુસંધાનમાં શુદ્ધતત્વનો પરિચય વિમળને રત્નચૂડે કરાવ્યો તે હકીકત અગૃહીતસંકેતા! કહી બતાવું છું તે સાંભળ:-

સર્વજ્ઞકથિત માર્ગનો પરિચય,
ગુણગુણીના સંબંધ અને રસ્તો,
સદૃશ્ય સાધર્મીના હૃદયપ્રેમ.

રતનચૂડે પ્રણામ કરી રહેલા વિભળને ઉઠાડ્યો અને પોતે તેને સાધર્મી તરીકે પ્રણામ કર્યા એ વાત ઉપર જણાવી. તે વખતે પછી રતનચૂડ બોલ્યો “અંધુ ! મારા મનમાં જે હોંસ હતી તે અત્યારે પૂરી થઈ છે, મારા જે જે મનોરથો હતા તે બધા એક ક્ષણમાં પૂરા થઈ ગયા છે, તે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો હતો તેનો બદલો વાળવા મારી ઇચ્છા હતી તે પણ પૂરી થઈ છે, કારણ કે જે મહા તત્ત્વજ્ઞાનનો તને અગાઉના ભવમાં પરિચય હતો તે તત્ત્વજ્ઞાનનું આ ભવમાં સ્મરણ થવાના સંબંધમાં મારા જેવો કારણિક થયો. મારી જે ભાવના હતી તે અત્યારે પૂરી થઈ છે અને હે કુમાર ! તને જે આટલો બધો હર્ષ થયો આવ્યો તે પણ તદ્દન યોગ્ય સ્થાને થયો છે, કારણ કે—

માર્ગપ્રાપ્તિનો આનંદ.

“ મહાત્મા પુરૂષોને તો સારી સ્ત્રી મળે, દીકરા મળે, રાજ્ય મળે
“ ધન મળે અને કિંમતી રત્નો ગમે તેટલાં મળે અથવા તો સ્વર્ગનું મુખ
“ મળે પણ તેથી તેમને સંતોષ થતો નથી, કારણ કે એ સર્વ મુખે
“ તુચ્છ છે, ઉપરઉપરનાં છે, બાહ્ય છે અને થોડો કાળ ચાલે તેવાં છે
“ અને તેમ હોવાથી વિચારશીળ ધીર પુરૂષોને તેથી સંતોષ થતો નથી
“ પરંતુ એવા મહાત્મા પુરૂષો આ મહા ભયંકર ભવસમુદ્રમાં જે
“ માર્ગ-તીર્થકર મહારાજનો માર્ગ જે સાધારણ રીતે પ્રાપ્ત થવો મઝ
“ દુર્લભ છે તેને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે હર્ષથી ભરપૂર થઈ જાય છે. આ
“ પ્રમાણે અત્યંત હર્ષ અને આનંદ થવાનું કારણ એ છે કે સર્વજ્ઞ મહા-
“ રાજાએ અતાવેલ એ માર્ગ પ્રાપ્ત થતાંની સાથે જ જે પ્રાણીને એ માર્ગ
“ પ્રાપ્ત થાય છે તે સમતાસુખરૂપ અમૃતના સ્વાદનો અનુભવ
“ અનુભવ કરે છે અને તેને મનમાં પ્રતીતિ થાય છે કે એ માર્ગ મારું જ
“ વગરના આનંદપૂર્ણ મોક્ષને સાધી આપવાના કારણભૂત છે. આથી
“ અનંત સુખ પામે સ્ત્રી પુત્ર રાજ્ય કે ધન અથવા તો સ્વર્ગનાં મુખ
“ પણ કાંઈ બીસાતમાં ન હોવાને લીધે એ સર્વજ્ઞમાર્ગની પ્રાપ્તિ
“ સમજન મહાત્માઓને હર્ષ અને ઉદ્ધાસ કેમ ન થાય ? વળી એ
“ બીજી પણ વાત છે: સર્વ પ્રાણીઓ પોતાની તાકાત પ્રમાણે જ
“ જીવવાની વાંછા કરે છે. કુતરાને એક નિર્માલ્ય અત્યંત મોટું માર્ગ
“ તો તેથી તે હર્ષિલો થઈ જાય છે, ત્યારે સિંહને તો હાથની સાથે

" મળે ત્યારેજ નિર્દાન થયે છે, મનુષ્ય અને સ્વપ્નાક્રમથી મેળવેલા
 " દાથીના આમથીજ મેળવ થાય છે. કંઈકને કાપાનો દાણો ખાવાનો
 " મળી જાય તો કંઈક નીચે જઈને નાચવા કદવા મંડી જાય છે અને
 " દાકીની વગારે છે ત્યારે દાકીને તો કાપું મુંદર આજન જુદું પ્રવામાંથી
 " આપવામાં આવે છે ત્યારે પાપુ ને તદન એકવાદીથી ખાવ છે.
 " જેમને નરવજ્ઞાનનું દર્શન થયેલ તેનું નથી તેવા મુદ પ્રાણીમાં
 " નાના-ટુંકા મનવાળા હોય છે અને નેઆને તો જરા પન કે કાચ
 " મળી જાય એટલે તે અભિમાનમાં આવી કંથાનીયા થઈ જાય
 છે અને જે મિત્ર! તને તો જગાઈ જવારે મે મિત્રામણિ રમ જેવું મન
 મુલ્યવાન, અને કજદાથી રમ આપું ત્યારે પાપુ તું
 રમ આનંદ; તો તદન અવસ્થા રહો હતો, તારા મનપર કોઈ
 આનંદ આનંદ, પાપુ પ્રદારની અસર થયેલી ન દોળી અને તારા
 ઉપર હવેની એક દેખા પાપુ મારા નીરખવામાં આવી
 નહોતી, જો કે એ વસ્તુની પ્રાપ્તિ એવી ઉત્તમ હતી કે કોઈ સાધારણ
 મનુષ્ય હોત તો એવી પ્રાપ્તિથી તે યજો જ આનંદમાં આવી જાય,
 છતાં તને કાંઈ ન થયું અને અત્યારે જ્યારે સર્વવ્યથાને તને પ્રાપ્તિ
 અને પ્રતીતિ થઈ ત્યારે તારા શરીરમાં દોમાંથ ખદ્મ થઈ ગયા, તને અપૂર્વ
 આનંદ થયો અને તારા આખા શરીરમાં હર્ષ સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યો છે.
 માટે બાઈ! તું ખરેખર એટલું પુરુષ છે. હવે મારે તને એક જ જાણત
 કહેવાની છે કે બાઈ! તારે માફ આટલું બધું એકદાન માનવાની કાંઈ
 પાપુ જરૂર નથી અને જાણે કે હું તારો મુર હોઈ એવો આદેશ કરવાની

૧ નીનિના કંથમાં એક આવે જ એક આવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

લાઠીપાલનમધધરણાવપાતં,

મૂર્મઃ નિવલ્લ વદનોદરદર્શનં ચ ।

થા વિદદલ્લ કુરુતે ગત્તુંગવસ્તુ,

ધીરં વિલોક્યતિ ચાટુષર્તથ સુકે ॥

કવરો પોતાને એક નાનો રોટલીનો કુકડો આપનારની પાસે રૂંછી દતાને
 છે, એ પગા નીચે નમાવે છે, જમીન પર લેટીને પોતાનું મુખ અને પેટ બતાવે
 છે અને અનેક પ્રકારની ખુસામત કરે છે; ત્યારે મોટો દાથી હોય છે તે ખાવાની
 વસ્તુ તરફ બેઠકારીથી જુએ છે અને સંકટો ખુસામનનાં વચન કહેવામાં આવે છે
 મારે ખાવ છે. (દાથીને ખવરાવવામાં કેટલી મુશ્કેલી પડે છે તેનો અનુભવ
 કરવા એવું છે.)

પણ જરૂર નથી અને મારે પણ પડીને તો તું મને ખરેખર મુજરી જ દે છે. મેં તે તને એવું શું આપી દીધું છે? હું તો એક માત્ર નિમિત્તકારણ થયો છું. તું જાતે જ આવી કલ્યાણપરંપરાને યોગ્ય છે-તારામાં આવા પ્રકારની યોગ્યતા છે એમ જોઈને મેં તો માત્ર જરા તારા સંબંધમાં થલ કર્યો હતો. હે ભાઈ ! હું તને આ સંબંધમાં એક દાખલો આપું તીર્થંકર મહારાજ જેઓ સર્વ ભાવને સારી રીતે જાણતા હોય છે તેમને લોકાન્તિક દેવો^૧ જાગૃતિ આપે છે તેથી એ દેવો કાંઈ મહાત્મા તીર્થંકરોના ગુરૂ ગણાતા નથી, તેવી રીતે તારે માટે મારે સમજ લેવું.”

વિમળા:—“ મહાત્મા ! તું એવી વાત કર નહિ. તં જે વાત કરી છે તેને અને લોકાન્તિક દેવોના વર્તનને એકસરખા લોકાન્તિક દેવો પણ છે જ નહિ. ભગવાનને ઓધ થવામાં લોકાન્તિક અને તીર્થંકર દેવતાઓ જરા પણ નિમિત્તકારણ નથી અને તં તો ભગવાનના ણિબનાં દર્શન કરાવીને મારે સંપૂર્ણ કલ્યાણ કરી દીધું છે.

નિમિત્તમાત્રતાં યોડપિ, ધર્મે સર્વજ્ઞમાપિતે ।

પ્રતિપદ્યેત જીવસ્ય, સ ગુરુઃ પારમાર્થિકઃ ॥

“ સર્વજ્ઞના ધર્મની પ્રાપ્તિના સંબંધમાં જે પ્રાણી આ જીવો જરા પણ નિમિત્તમાત્ર થાય તે પરમાર્થથી આ જીવો ગુરૂ છે એમ સમજવું. તેં એ પ્રમાણે મને સર્વજ્ઞધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવેલી હોવાથી તું ખરેખર મારો ગુરૂ છે એમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી અને શુદ્ધ ગુરૂના વિનયવૈયાવચ્ચ કરવાં એ સજ્જન પુરૂષોત્તમ કર્તવ્ય છે; તેથી તેં મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેના બદલામાં હું તારો વિનય કરું તે તદ્દન યોગ્ય છે. અને હે ભાઈ ! ભગવાનની એવી આજ્ઞા છે કે પોતાનો સ્વધર્મી (સાધર્મી) જાંધુ ગમે તેવો સામાન્ય સ્થિતિનો હોય તેનો પણ યોગ્ય વંદનાદિ વિનય કરવો જ જોઈએ. તો પછી ભાઈ ! તારા જેવા મહાનુભાવ જેણે મને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી આપી છે તેનો વિનય કરવો એમાં તો સવાલજેવું જ શું હોય? કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા-અપેક્ષા વગરનો તું મારો પવિત્ર સં-ગુરૂ છે અને તારો વિનય કરવો તે મને સર્વથા યોગ્ય છે.”

૧ તીર્થંકર મહારાજને દીક્ષાનો કાળ પાસે આવે ત્યારે લોકાન્તિક જાનિને દેવોનો એવો આચાર છે કે તેઓ ભગવાન પાસે આવીને કહે છે કે ‘ભગવન! ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવો!’ ત્યાર પછી વરસીદાન આપીને તીર્થંકર દીક્ષા લે છે. સર્વ તીર્થંકરના સંબંધમાં આ પ્રમાણે બને છે.

રતન — “ અરે બંધુ ! તું આવી રીતે બોલ નહિ. તારામાં એટલા બધા શુભો છે અને તું તે શુભોની બાબતમાં એટલો બધો આગળ છે કે તેને લઇને તું દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે અને તેથી તું જ ખરેખરે અમારો શુર છે, નિઃસ્પૃહીપણું કેવું હોય અને કેમ રખાય તેના પ્રલક્ષ (જીવંતો) દાખલો આપીને તે અમને વિશુદ્ધ માર્ગ દર્શાવે છે તેથી તું આ પ્રમાણે બોલે તે કોઇ પણ પ્રકારે ઉચિત નથી. ”

ઉત્થાનની ભાવના.

વિરક્તિના પરિણામો.

કુંડબચિતા અને કુરજ.

વિમળકુમાર — “ મહાશુભાધિક કૃતસ મહાત્મા શુર્યોત્ત્વ આ

“ એક સ્વપ્ન ચિહ્ન છે કે તેઓ અત્યંત ભક્તિપૂર્વક

શુભાક્તિ અને વિ- “ પોતાના શુર (ધર્મદરોહ) નું પૂજન કરે છે, તેની

મળની વિરક્તિ. “ સેવાચાકરી કરે છે અને તેને બહુમાન આપે છે.

“ જે પ્રાણી પોતાના શુરનો દાસ થાય છે, તેના

“ સંદેશો લાવનાર લઈ જનાર નોકર થાય છે, શુરનું નાનું મોટું કામ

“ હોંસથી ચાકરની પેઠે કરે છે અને શુર મહારાજની શુભામંગીરી

“ કરતાં જેના મનમાં સહજ પણ શરમ આવતી નથી તે જ

“ પ્રાણી ખરો મહાત્મા છે, ખરો શુર્યાત્મા છે, ખરો ભાગ્યશાળી

“ છે, ખરો કુળવાન છે, ખરો ધીરવીર છે, જમતને વંદનપાત્ર છે,

“ સાચો તપસ્વી છે અને ખરો સમજી તેમજ ભણેલો છે. જે

“ શરીર વિનયથી શુરના કામમાં તત્પર રહે છે તે જ ખરે શરીર છે

“ તેજ સાચી કાયા છે. જે વાણી શુરની સ્તુતિ કરે છે, શુરના શુભનું

“ ગાન કરે છે તે જ સાચી વાણી છે, સાચી જીવંત છે; અને જે

“ મન શુરમહારાજમાં આસક્તિ હોય છે, શુરસંબંધી વિચાર પ્રેમપૂર્વક

“ કરે છે તે જ ખરે મન છે, ખરે ચિત્ત છે. જે પ્રાણીએ આપણા

“ ઉપર ધર્મદાનનો ઉપકાર કર્યો હોય તેના ઉપકારનો બદલો કરોરો

“ ભવમાં તેની સેવાચાકરી અને અનેક ઉપકાર કરવાથી પણ વળી

“ શકતો નથી. હવે બાઈ ! મારે તારી સાથે એક બાબતનો ખાસ

“ વિચાર કરવાનો છે. આ સંસારરૂપ બંદિખાનાથી મારું મન તદ્દન

“ રૂઠી ગયું છે, વિષયો અને તદ્દન દુઃખથી ભરપૂર લાગે છે. પ્રશમ

“ માય (શાંતિ) બાણે અપૂર્વ-અસાધારણ-લોકોત્તર અમૃતના આસ્વા-

“ નો અનુભવ કરાવી રહ્યો છે, તો મારે હવે શુદ્ધસ્વાસરૂપ બંદિખા-

નામાં ન રહેતાં ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજ સંબંધી દિક્ષા કરવી છે. હવે મારે પિતા માતા અને બીજા અંધુઓ તેમજ સગાં ઘણાં છે. કોઈ પણ ઉપાયે કરીને તેઓને પણ જે પ્રતિબોધ પામે તો ઘણું સાફ. જે તેઓ પણ ભગવાનના ધર્મનો પ્રતિબોધ પામે અને વિશુદ્ધ ધર્મ આદરે એવો કોઈ પણ ઉપાય તું બતાવ તો ખરેખર તેથી હું પણ તેઓનું એક સાચું અંધુકાર્ય બરાબર કરી શકું. મનવર તેમના અંધુ તરીકે તેમનાપર ઉપકાર કરવાનો મને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય અને હું તેમના તરફની મારી ફરજ બજાવી શકું. કેમ કે એ સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારે તેમના પ્રત્યેની મારી ફરજ હું બજાવી શકું એમ નથી. ”

ચિંતા નિવારણનો ઉપાય.

બુધાચાર્ય પરિચયની વાર્તા.

દેવપૂજન અને ગુરુપરિચય.

રત્નચૂડ—“ ભાઈ વિમળ ! તું જે વાર્તા પૂછે છે તેનો ઉપાય મારા ધ્યાનમાં આવે છે. એક બુધ નામના આચાર્ય છે, અસાધારણ વિદ્વાન અને સંયમવાન છે. જે કદાચ કોઈ પણ કામ ગમે તેમ કરીને તેઓશ્રી અહીં પધારે તો તેઓશ્રી તારા અંધુ રીતેને અવશ્ય યોગ્ય પ્રકારનો પ્રતિબોધ આપે; કારણ કે તેઓ અતિશયના ભંડાર છે, અન્યના ચિત્તને જાણવામાં જોડતી નિષુલ્લખ ખાણ છે, પ્રાણીઓને પ્રશમ રસની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં અસાધારણ છે અને યોગ્ય સમયે યોગ્ય વચન બોલવાની આબનમાં વિચક્ષણ છે. ”

વિમળ—“ અટ્ટો ! અંધુ ! આવા અસાધારણ ગુણધર્મો મહાત્મા બુધ આચાર્યને તે ક્યાં જોયા ? ”

રત્નચૂડ—“ ગઈ અષ્ટમીને દિવસે હું આ કીર્તનદત્તવનમાં વાનના પૂજન સાથે આજ મંદિરમાં મહા દેવ આચાર્યને સાથે આવ્યો હતો ત્યારે મેં એ મહાત્મા આચાર્ય પ્રથમ દેખાવ. આ મંદિરના બહારના દરવાજા પાસે જ તેમને હું મંદિરમાં પ્રવેશ કરતો હતો તે વખતે પત્ની બુદ્ધિઓનું એક મે.હું ટોળું લેતું. તેઓની વચ્ચે મે.હું તપસ્વી ને જોયા : તેમનો વાળ તરત પ્રથમ હતો. ”

૧ અતિશય—અત્યંતકારણ હિન્દને ‘અતિશય’ દેવતાને કહેવામાં આવે છે. (અર) છે.

બીજાસ હોતો, માથું ત્રણ ખુણાંવાળું જણાતું હતું, ડોક લાંબી અને વાંકીચુંકી લાગતી હતી, નાક તદ્દન ચપટું દેખાતું, દાંત છૂટા છૂટા આરામવળા અને દેખાવમાં વિકરાળ લાગતા હતા, ચેટ મોટું લાંબું અને વિચિત્ર લાગતું હતું અને એકંદરે તેમનું આખું શરીર એટલું ખરાબ લાગતું હતું તેમજ એટલું કદરૂપું જણાતું હતું કે જોનારને તેની સામું જોવાથી ઉલટો ઉઢેગ થઈ આવે. તેમનામાં જો જરા પણ પસંદ કરવા જેવી બાબત જણાતી હોય તો તે એક જ હતી અને તે એ હતી કે તેઓશ્રી ઘણા મધુર અને ગંભીર સ્વરથી અને સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવા વર્ણુ અને ઉચ્ચારથી સુંદર ભાવાર્થવાળી ભાષામાં આકર્ષક રીતે ધર્મ કહી રસા હતા. આ હકીકત જોતાં દૂરથી જ મારા મનમાં વિચાર થયો કે આ તપસ્વી મહારાજ વાત તો બહુ ઊંચા પ્રકારની કરે છે, તેમનું રાષ્ટ્રગાંભીર્ય પણ ઘણું સાફ જણાય છે, પણ જેવી ઊંચી શૈલીની તેઓ વાતો કરે છે અને તેનામાં જે શુણ્ણ સ્પષ્ટ દેખાય છે, તે પ્રમાણે તેઓશ્રીનું રૂપ નથી. અસ્તુ, ગમે તેમ હો—આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કરતો હું તો ચૈત્યમાં દાખલ થઈ ગયો.

“ મંદિરમાં દાખલ થઈને મેં તો ભગવાનના બિંબ સાથે ‘ મારી નજરને જોડી દીધી. બીજી સર્વ સાંસારિક અને બહારની વાતો વિસરી ગયો. મેં ભગવાનના બિંબ ઉપરથી નિર્માલ્ય (જુના ફૂલ ચંદન આદિ) ઉતારી, બરાબર પ્રમાર્જન કરી કોઈ છવજંતુ ન રહે તેને ઉપયોગ કર્યો, પછી ભગવાનના શરીરને જળ વડે પ્રક્ષાલન કરી છુલ્લીને શરીર રીતે વિલેપન કર્યું, પૂજન કરી અને ફૂલના સમૂહને પ્રજ્વળા કર્યો, સુગંધી ધૂપ કર્યો, પછી (‘ત્રીજી નિસીદી કહીને) સર્વ દેવમંદિર કાર્યોના પણ નિષેધ કર્યો, બેસવાની જગા બરાબર પુંછ, ‘ જમીન પર બે ઘુંટણુ અને બે હાથના તળીઆં મૂક્યાં, ‘ ભગવાનના મુખ ઉપર

૧ નિસીદી:-નંદકિષ્કી. દેવપૂજનમાં ત્રણ વખત નિસીદિ દેવાની છે. પ્રથમ નિસીદીથી સંસારકાર્યોના પ્રતિબંધ થાય છે, બીજીથી મંદિર સંબંધી કાર્યોના નિષેધ થાય ■ અને ત્રીજીથી દ્વંષપૂજ સંબંધી કાર્યોના પ્રતિબંધ થાય છે. (જુઓ દેવચંદન લાખ્ય ગાથા ૮ મી.)

૨ છવજંતુ ન રહે તેવી રીતે (મોરખાંજી વડે) પ્રમાર્જન કર્યું.

૩ પુંચાંમ પ્રજ્વળામ:-ખમાસમણમાં બે ચાર ઉપરાંત લલાટને જમીન પર ગાડવાનો વિધિ D. (દે. વં. શા. ગા. ૨૫ મી.)

બરાબર નજર લગાડી, સુંદર ભાવનાને લઈને શુભ પરિણામ જપ્ત
લાગ્યા, ભક્તિનું અત્યંતપણું હૃદયમાં પ્રગટ થયું, બન્ને આંખોમાં આંસુઓ
આંસુઓ આવી ગયાં, આખા શરીરમાં આનંદના પલકારા એક પછી
એક થવા લાગ્યા, રોમાંચ ખડા થઈ ગયા, જાણે આખું શરીર કંઈ
પુષ્પ હોય તેમ વિકસ્વર થઈ ગયું, અત્યંત ભક્તિમાં આવી જઈને
અર્થ સમજણપૂર્વક ભક્તિમાં લીન થઈ શકસ્તવથી પ્રભુસ્તુતિ કરી
પછી પંચાંગ પ્રણામ કર્યા અને જમીન પર હું બેસી ગયો; પછી
યોગમુદ્રા^૧ ધારણ કરીને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા શાસનની ઉક્તિ
કરે તેવા સુંદર સ્તોત્રો વડે ભગવાનની સ્તુતિ કરી; સ્તુતિ કરતાં કરતાં
ભગવાનના ગુણોથી અંતઃકરણ રંગાઈ ગયું; સાર પછી વળી ફરી પાછો
પંચાંગ પ્રણામ કર્યા (ખમાસણ દીધું) અને તેજ અવસ્થામાં પ્રભો-
દમાં વધારો કરનાર આચાર્ય વિગેરેને પણ નમસ્કાર કર્યા; સાર પછી
જિનમુદ્રા^૨ ધારણ કરીને ઉભો થયો; સાર પછી ચૈત્યવંદન કર્યું; (સાન
કહ્યું); તેની આખરે મુક્તાસુક્તિ મુદ્રાએ^૩ પ્રણિધાન કર્યું. હવે આરંભ

૧ શકસ્તવ:-નમસ્તુભ્યું-પ્રભુસ્તુતિનો એ પાઠ છે, ભગવદ્ગુણ વર્ણનની તેની
સુખ્યતા છે, સાધા બહુ જ પ્રોઠ અને ખેચાણ કરે તેવી છે.

૨ ભુઓ નોટ ના. ૩. ઉપર. પૃ. ૧૧૯૧.

૩ યોગમુદ્રા-બંને હાથની દરી આંગળીઓને એકાંતરિતપણે આરંભ
તેડી દેવી અને કમળના રોડવાનો તેનો આકાર કરવો તેને યોગમુદ્રા કહેવા
આવે છે. પંચાંગપ્રણામ અને સ્તુતિ કરતી વખતે એ મુદ્રા કરવાનો આરંભ
(દે. વં. ભાષ્ય-ગાથા ૧૫ તથા ૧૮.)

૪ અહીં જનંત કેવિ સાહુ વડે વંદના કરી જણાવે છે.

૫ જિનમુદ્રા:-હસા રહીને પગના આગળના બન્ને અંગૂઠા વચ્ચે ઘસારો
બનો અંતર અને પાછલી પાનીમાં કાંઈક એવો અંતર રાખી કાંઈક સ્પર્શ
જિનમુદ્રા કહે છે. વાંદણા કાંઈક સ્પર્શ વિગેરે આ જિનમુદ્રાથી થાય છે (દે. વં
ભાષ્ય-ગા. ૧૬ અને ૧૮.)

૬ આ પ્રસંગે ઠાસા થવાનું કારણ જણાવ્યું નથી. એવો વિચિત્ર અનુદાન.

૭ મુક્તાસુક્તિમુદ્રા:-બન્ને હાથને પોલા અને સરખા રાખી વચ્ચે
નક્કા તેને મુક્તાસુક્તિમુદ્રા કહે છે. જયવિજય આ મુદ્રાથી કરવાનો આરંભ
(દે. વં. ભાષ્ય-ગા. ૧૭-૧૮)

૮ આ રહે મુદ્રાઓ ચૈત્યવંદનમાં કરવાની છે. અહીં પ્રથમ જે મુદ્રા
સ્તુતિ ની રીત પછી ચૈત્યવંદન કરવાનું બતાવ્યું છે તે તેમ જોઈને વિનય
વે ના છે

વખતમાં મારા પરિવારે ભગવાનને ધરવા માટેનું બજિ (નેરવ) તૈયાર કર્યું હતું. આજ બજાવવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી દીધી હતી અને અનેક પ્રકારના વસ્ત્ર અલંકાર વંદનના નિમેષે તૈયાર કર્યા હતા. એમ કરીને તેઓએ આજ બજાવવા માંડ્યું. સંગીત શરૂ કરવામાં આવ્યું, મધુર સ્વરવાજા કાનમાં વગાડવામાં આગ્યા, સુયોવાદ્યેને વગાડવો શરૂ કરવામાં આવ્યો, નરમાં અને બાળક- (ગોસ્ત્રીયું) ને ભેરથી વગાડવામાં આવ્યાં, દિગ્ધ દુંદુભિનો અવાજ આશુ કરવામાં આવ્યો, મોટા મુમધુર સંખોનો નાદ કરવામાં આવ્યો, મુંદર મોટા નગારાને વગાડવાની શરૂઆત કરવામાં આવી, ધુમરી વડે તામલાને ભેરથી વગાડવામાં આવ્યાં, કાંસીઓનો મોટો મુર શરૂ થઈ ગયો-આવી રીતે સર્વ વાજિત્રોના સાજ સાથે સ્તોત્રનો (આત્રનો) પાઠ શરૂ થયો, એક બાજુએ મંત્રનો જાપ પણ આશુ થઈ ગયો, કૃષ્ણને વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો, મુમંધથી ભમરાઓની હારની હાર ઝળઝળાટ કરવા લાગી, મહા મુલ્યવાન રસ ધણી કિમતી મુમંધી ઔપચિઓ અને મહા પવિત્ર તીર્થના જળ વડે વિધિપૂર્વક જગતના સર્વ જીવોના ઈંધુ ભગવાનના બિંબનો અભિષેક અત્યંત આનંદપૂર્વક કરવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી શાંતિપૂર્વક ચુતમંજરીએ અભિષેક કર્યો, એની સાથે બીજી સખીઓ આવી હતી તેમણે પણ અત્યંત આનંદપૂર્વક સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરી અને આનંદપૂર્વકમાં હવેથી ભાગ લીધો, મહા દાન દીધાં અને દુકામાં સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ અને કરાવીઓ કરવામાં આવી.

આવી રીતે અત્યંત આનંદપૂર્વક ભગવાનના બિંબનો અભિષેક અને પૂજન કરીને હું સાધુઓને વંદન કરવા માટે સ્વાંથી બહાર નીકળ્યો. તે વખતે તેજ મહાત્મા આચાર્ય (જેમને મેં દેશસરમાં જતી વખતે ઉપદેશ

૧ એમ જણાય છે કે અત્યાર સુધી તો રત્નચૂડે દર્શન જ કર્યો, પણ નાહીને આત્રપૂજની શરૂઆત કરી. અથવા બાવપૂજ કર્યો પણ સ્નાત્ર જે દ્રવ્યપૂજનો વિષય છે તે કરવામાં વધી ન હોયો. જોઈએ એ વિચારવાયોગ્ય છે. આ સંબંધી જે ખુલાસા વિદ્વાનો વરફથી મળ્યા છે: પ્રથમ સામાન્ય દર્શન અને પછી વિશેષ મોટી પૂજ કરી; અથવા પોતે બાવ પૂજ કરી અને આત્ર તેના પરિવારે લાગુ પડે. બાવ પૂજ પણ દ્રવ્ય પૂજનો નિયેષ નથી એવો એક વિદ્વાનનો અભિપ્રાય છે.

૨ કાદલા:—મેટા દોલ (વરકરી.)

૩ આત્રપૂજાદિક પ્રથમ ભાવકો રૂદ્ધ લઘુના અનુક્રમ પ્રમાણે કરે અને ત્યાર પછી શાવિકાઓ કરે. જુઓ ધર્મસંચલ પ્રથમ વિભાગ, પત્ર ૧૩૯. આત્રપૂજાદિક પૂર્વ શાવિકાદ્યુચ્ચવસ્ત્રા સ્નાન: શાવિકાભિ: કાર્ય.

દેતા જોયા હતા તેઓશ્રી) કમળના આસન ઉપર સર્વ સાધુઓની વચ્ચે બેઠા હતા, મહાતપસ્વી દેખાતા હતા અને હું અંદર દાખલ થયો તે વખતે જેમ ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા તેવી જ રીતે અત્યારે પણ ચાહુ ઉપદેશ મધુર વાણીથી આપી રહ્યા હતા, પરંતુ અત્યારે તેઓશ્રીનું રૂપ એવું સુંદર લાગતું હતું કે તેની ઉપમા બીજી કોઈ વસ્તુ સાથે આપી શકાય નહિ; જાણે રતિ વગરનો કમલ દેવ હોય તેવા રૂપવાન તેઓશ્રી દેખાતા હતા, અથવા તો જાણે શેહિણી (ચંદ્રની પત્ની) વગરનો શાંત ચંદ્રમા હોય તેવી પ્રભા ચોતરફ ફેલાવતા હતા, અથવા જાણે શયી (ઈંદ્રાણી) વગરનો ઈંદ્ર હોય તેવો તેમનો વૈભવ દેખાતો હતો, તપાવેલા સુવર્ણ સમાન તેજસ્વી પોતાના દેહની કાંતિથી તેઓ પોતાની ચોતરફ રહેલ મુનિમંડળને પણ ખીળા કંચનમય બનાવી રહ્યા હતા, તેઓશ્રીનાં પગનાં તળીયાં કાચ-બાની પેઠે ઊંચાં આવી રહેલાં હતાં, તેઓની શીરાઓ તદ્દન શુદ્ધ અને છુપાઈ ગયેલી હતી, તેઓશ્રીનાં શરીર પર સુંદર લાંછન (ચિહ્ન) દેખાઈ આવતાં હતાં, તેઓશ્રીના નખો કાચ જેવા ઝગમગ ચતા હતા, તેઓશ્રીના બન્ને પગોની આંગળીઓ પાસે પાસે રહેલી હતી, સુંદર હાથીની સુંદર જેવાં તેઓશ્રીનાં બન્ને જંઘા અને સાથળો હતાં, કડીન, પુષ્ટ, સુંદર ગોળાકાર અને વિસ્તારવાળી, સિંહના બચ્ચાંની લીલાની નક્કલ કરે તેવી તેમની કેડ હતી, તેમનો પેટનો ભાગ તોડેલા મોગરાના ફૂલ જેવો લાગતો હતો, છાતીનો ભાગ ઘણો વિશાળ જણાતો હતો, બન્ને હાથો ઘણાં લાંબા હતા, મદમસ્ત મોટા હાથીનાં કુંભસ્યળને પણ તોડી નાખે એવી સમર્થ તેમની હથેળીઓ જણાતી હતી, કંકે પર ત્રણ વળીઓ ઘણી સુંદર જણાતી હતી, મુખ ચંદ્ર અથવા કમળની શોભાને પણ હસી કાઢે તેવું હતું, નાકની ડાંડી ઊંચી અને બગબર ઘાટસર હતી, બન્ને કાનો સારી રીતે ચોંટેલા માંસળ (માંસથી ભરેલા) અને લાંબા દેખાતા હતા, બન્ને આંખો કમળપત્રની શોભાથી પણ અધિક શોભી રહી હતી, દાંતની હાર અંદર અંદર સારી રીતે મળેલી અને એકસરખી હતી અને તેની બહાર સ્ફુરણાચમાન ચતાં કિરણોથી લાલ દેખાતા હોઠો સુંદર હોઈ શોભી રહ્યા હતા, તેમનું મસ્તક સુંદર અષ્ટમીના ચંદ્રસમાન લલાટથી મુશોભિત અને નીચેના અવયવો ઉપર ચડામણિની શોભાને ધારણ કરતું હતું-એવા સુંદર શરીર સાથે એ જ મુનિ

૧ મતલબ નીચેનો શરીરભાગ જેવો નમણો હતો તેવો જ ઉપરનો હતો. આખું શરીર ઘણું નમણું સુંદર રૂપાળું હતું એ આશય છે.

મહારાજ ધર્મનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા. તેઓનું સરીર એટલું નાનું શોભતું હતું કે તેને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપમા આપી શકાય તેમ ન દોનું.

“હું મંદિરમાં દાખલ થયો તે વખતે મેં મુરિમહારાજનો ધર્મ-ઉપદેશ જરા સાંભળ્યો હતો તેથી તેમના સ્વરનો મને શાણુ પ્રાપ્તી પરિચય થઈ ગયો હતો તેથી એ સ્વરપરથી મને એમજ મહાયાગદ્ધિ. લાગ્યું કે હું મંદિરમાં દાખલ થયો ત્યારે જે સ્વર મેં સાંભળ્યો હતો તે જ આ સ્વર છે! તુરત જ મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે અહો! આ તો હું મંદિરમાં ગયો ત્યારે જે મુનિ ઉપદેશ આપતા હતા તે જ જણાય છે! ત્યારે અત્યારે એ મહા-ત્માનું આણું અત્યંત સુંદર રૂપ કેવી રીતે થઈ ગયું હશે! અથવા તો એમાં નવાઈ જેવું શું છે? મને અગાઉ મારા ધર્મશુદ્ધ સિદ્ધપુત્ર ચંદને જાણીતું હતું કે આવા મહાત્મા સાધુઓને તો અનેક પ્રકારની લલ્લિ-ઓ હોય છે; એ લલ્લિને લઈને તેઓ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં રૂપો ‘ધારણ કરી શકે છે અને તેમાં જોત જોતામાં દેરફાર કરી શકે છે.’ તેથી તેઓ પરમાણુ જેવા તદ્દન સૂક્ષ્મ (નાના) થઈ શકે છે, મરણ આવે તો પર્વત જેટલા મોટા (ચુર) થઈ શકે છે, ધારે તો આકાશનાં પુમમાં જેટલા હલકા થઈ શકે છે, કારણ પડે તો ઇંદ્ર બાણે તેમનો નોકર હોય તેમ તેના ઉપર હુકમ કરે છે, મરણ પડે તો

૧. આને પ્રાસિદ્ધિશક્તિ સિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. જુઓ નીચે નોંઠ નં. ૩ પેટાવિભાગ નં. ૮. એ વૈકલ્પલલ્લિથી વદન ભરી છે.

૨. જૈન સાધુઓને લલ્લિનો ઉપયોગ ધર્મનિમિત્ત વગર કરવાની મનાઈ છે. ખાસ લાલનું કારણ વિચારીને જ તેનો ઉપયોગ કરાય છે, પણ તે અંગત ઉપયોગ કે આનંદ માટે તો નહિ જ. અહીં લલ્લિના ઉપયોગનો પ્રસંગ આગળ જણાશે. જુઓ પૃ. ૧૧૯૭. તથા આગામી પ્રકરણ ૧૧-૧૨.

૩. અહીંથી સિદ્ધિઓનાં નામો આવે છે તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. પરમાણું જેવા વદન સૂક્ષ્મ થાય તે અણ્ણિમા સિદ્ધિ.
૨. પર્વત જેટલા ચુર થઈ શકે તે અરિમા સિદ્ધિ.
૩. આકાશનાં પાન જેવા તોલમાં હલકા થઈ શકે તે લલ્લિમા સિદ્ધિ.
૪. તોલમાં મણી ભારે થઈ શકે તે મહિમા સિદ્ધિ.
૫. સર્વ ઉપર સામાન્ય સ્થાપન કરી શકે તે ઇશિત્વ સિદ્ધિ.
૬. સર્વ તેમને વરા થઈ જાય તે વશિત્વ સિદ્ધિ.
૭. પાણી પેટે જમીનમાં ફળજી મારે તે પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિ.

૮. સરીરનાં અનેક પ્રકારનાં રૂપો કરે તે પ્રાસિદ્ધિશક્તિ સિદ્ધિ. વિગત માટે જુઓ આદીશ્વર અરિચ સર્ગ ૧. ૮૫૨-૮૫૯.

કણુમાં કણુ પથ્થરની મોટી શિલા તળે રૂબડી મારે છે, કંઈક તો એક ઘડામાંથી સેંકડો હજારો ઘડાઓ કરે છે, જરૂર પડે તો કપડામાંથી સેંકડો હજારો કપડાઓ દેખાડી શકે છે, તેમના માથા કાને જ સાંભળે છે એમ નહિ પણ શરીરનાં કોઈ પણ અંગ કે ઉપાંગ સાંભળી શકે છે, 'સર્વ રોગોને માત્ર એક હાય કે આંખની અવગતી દૂર કરી શકે છે, આકાશમાં પવનની પેઠે જાય આવે છે,' વિરેશ સ્વને આશ્રમોં કરી શકે છે. એ મહાત્મા સાધુઓને માટે કોઈ પણ કષ્ટ થઈ શકે તેવી નથી (આશકય નથી). જો એમને લક્ષ્મિ યદ્ય હોય તેઓ એવી એવી રીતે બાળતો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. આ મહારાજને મેં પ્રથમ જોયા ત્યારે તે ઘણા કદરૂપા એવા લાગ્યા હતા અને અત્યારે ઘણા રૂપાળા, નમ્રાણા અને આદુનિયુક્ત લાગે છે તે પરથી જણાય છે કે જરૂર એમની પાસે લક્ષ્મિઓ હોવી જોઈએ અને આ રૂપ કદરૂપનો અનિશ્ચય આશરો આપે છે તે લક્ષ્મિઓનું પરિણામ હોવું જોઈએ.

“ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા મેં ભગવાન રાજ

મહારાજને વાંધા, ત્યાર પછી ખીજા મુનિજાને વાંધા
પામેદ્યનને તેઓએ ધણુ રવળ અને મોશનો કરતા
અને મોશ અપાવનાર ‘ધર્મલાભ’ ઉપર

જોઈને આપેલા જેથી મને અતિ આનંદ

હું જોઈને ઉપર એમની ગમે અને એ ભગવાનની આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

પામેદ્યનને એ દેવતા ભવ પ્રાપ્તિના મને આજ્ઞા

બેઠેલા એક શાંતમુર્તિ 'મુનિમહાશયને મેં પૂછ્યું કે 'આ ભગવાન કોણ છે? તેઓશ્રીનું નામ શું છે? અને તેઓ ક્યાંના છે?' મારા એ સવાલના જવાબમાં અને મુનિએ જણાવ્યું કે 'એ મહાત્મા અમારા ગુરૂ મહારાજ છે, તેઓશ્રીનું નામ યુધ્ધ આચાર્ય છે, તે ધરાતળ નગરના રહેવાસી હતા, એ નગરના રાજા શુભવિપાક નામે છે તેમના અને રાણી નિજસાધુતાના તેઓ પુત્ર થાય છે. રાજ્યને તરણા તોલે ગણીને તેઓએ તેને તણ દીધું છે, ઘરની બહાર નીકળી પડ્યા છે, અને હાલ તેઓ અસ્પૃશિત વિહાર કરે છે અને જૂદી જૂદી જગ્યાએ વિચરે છે.'

■ ભાઈ વિમળ! એ મુનિમહારાજે યુધ્ધઆચાર્યસંબંધી આટલી હકીકત કહી તે સાંભળીને, તેઓના અતિશયનો ધર્મચિંતન. મહિમા નજરે નેહને, તેઓશ્રીનું અદ્ભુત સુંદર પરાંપકાર. રૂપ નેહને અને ધર્મદેશના દેવાની તેમની કુશળતા અનુભવીને મેં મારા હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે-અહો!

આજે આદિનાથ ભગવાનનાં દર્શન તો ખરેખર 'રત્નાકર (સમુદ્ર)નાં દર્શનજેવાં થઈ ગયાં! કારણ કે અહીં તો આવાં આવાં પુરૂષરત્નો પણ મળી આવે છે તેથી ભગવાનનાં દર્શન રત્નની ખાણ છે. તે વખતે તેવી વિચારણાને પરિણામે હું ભગવાનના મતમાં મેરૂપવેતના જેવો અડગ થઈ ગયો. મારો આખો પરિવાર પણ એ મહાત્મા સૂરિનાં દર્શનથી જૈન ધર્મમાં સ્થિર થઈ ગયો. ત્યાર પછી ભગવાનને ફરી વારવાર વંદન કરીને હું મારા સ્થાને પાછો ગયો અને ભગવાન સૂરિ મહારાજ પણ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા. આ હકીકત ગઈ આઠમે બની હતી. ભાઈ વિમળ! તેટલા માટે હું કહું છું કે જો તે મહાત્મા યુધ્ધ આચાર્ય અહીં આવી મઢે તો તે તારા પરિવારને અને બંધુઓને જરૂર બોધ આપે. એ મહાત્મા આચાર્યને પારકા ઉપર ઉપકાર કરવાનું એક મોટું વ્યસન (ટેવ) છે, અને તે કારણને લઈને તેઓશ્રીએ તે દિવસે મારા ઉપર ઉપકાર કરવા અને મારા આખા પરિવારને ધર્મમાં સ્થિર કરવા બે વખત જૂદું જૂદું ચંદ્રિય રૂપ (ઇન્દ્રિય રૂપ) લીધું હતું."

વિમળ—"ત્યારે એ મહાત્મા અહીં પધારે એવી પ્રાર્થના તું તેઓશ્રીને ગમે તેમ કરીને કરજે."

૧ યુધ્ધ આચાર્ય પોતાની કથા આગળ વિસ્તારથી કહેશે. જુઓ આગળ પ્રકરણ ૧૦-૨૦ (આજ પ્રસ્વાદ.)

૨ રત્નાકર- રત્નની ખાણ. હરિદા રત્નની ખાણ કહેવાય છે
૬૪

રત્નચૂડ—“જેવી કુમારની આજ્ઞા ! હાલ તો માત્ર વિશેષથી મારા પિતા મુંઝાતા હશે અને મારી માતા તો ઘેલી થઈ ગઈ હશે, માટે તેઓનાં મનને શાંતિ આપવા માટે મારે તેમની પાસે જોડે વખત જવાની જરૂર છે, ત્યાર પછી તારા હુકમ પ્રમાણે સર્વ અવસ્થા કરીશ. આ બાબતમાં તારે જરા પણ શંકા રાખવી નહિ કે મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ કરવા નહિ.”

સંસારમાં સાર : સજ્જન મેળાપ.

સજ્જનથી છૂટા પડતાં થતો ખેદ.

ત્રણેનો પ્રેમ, આભાર, સૌજન્ય.

વિમળ—“અંધુ રત્નચૂડ ! તારે શું તારે જવું જ છે ?”

રત્નચૂડ—“લાઈ વિમળ ! તારી સોબતરૂપ અમૃતના ચૂર્ણનો એક વાર સ્વાદ લીધા પછી હવે મારે અહીંથી જવું છે એમ કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. કારણ કે જડ હોય છે તેના ઉપર પણ જો સજ્જનની નજર પડે તો તે સંતોષથી ભરપૂર થઈ જાય છે. દાખલા તરીકે ચંદ્રમાનો ઉદય થાય છે એટલે કુંભ (કમળની જાત) જડ છતાં પણ ચંદ્રદર્શનથી વિકસ્વર થઈ જાય છે. તે જ પ્રાણીને પણ ક્ષણવારમાં સજ્જન ઉપર એટલી પ્રીતિ અંધાર જાય છે કે જીવતાં તેને છોડીને તે બીજી કોઈ જગ્યાએ જતો નથી. વળી અનેક પ્રકારનાં અનંત દુઃખોથી ભરપૂર આ સંસારમાં જો અમુ જોવું કાંઈ પણ હોય તો તે સજ્જન સાથે ચિત્તનો મેળાપ જ એમ સમજવું. જો આ દુનિયામાં વિરહરૂપ મોઘર ન હોત તો સજ્જનસંગ જેવી અમૂલ્ય બાબતના બરાબર બે કટકા કરનાર બી. કોઈ વસ્તુ હોઈ જ ન શકત. જે પ્રાણી સજ્જન પુરૂષને એક વખત મેળવીને છોડી દે છે તે મૂર્ખ ચિંતામણિરત્ર અમૃત અથવા તો કંઈ વૃક્ષને મેળવીને તેનો સમજણ વગર લાગ કરે છે એમ સમજવું હે કુમાર ! તારા વિરહના મહા ત્રાસથી મારે તારી પાસેથી જવું એમ બોલતાં જીભ તાળવે લાગે છે. અહીંથી જવું છે એવો શંક તારી આગળ હું કોઈ રીતે બોલી શકતો નથી. અરે ! તારી પાસે શબ્દ બોલવો એ તો ખરેખર મને વજના અગ્નિ જેવો આકરો લાગે છે, ઘણો કઠોર લાગે છે, અરે ! એ શબ્દ મારા મુખમાંથી નીકળે પણ શકતો નથી, છતાં મારા માતાપિતાને અત્યારે મારે માટે ચિંતાવું કારણ થઈ પડેલ હોવું જ લેઈએ, તેથી તેમની ખાતર તેમને નિરાંત વાળવા ખાતર મારે અત્યંત લાચારીએ તને કહેવું પડે છે કે મારે હવે અહીંથી તેમની પાસે જવું પડશે.”

વિમળ—“ભાઈ રત્નચૂડ ! જો એમ છે તો તું ભાઈ ખુશીથી સીધાવ. માત્ર મેં જે વાત તને કહી છે તે બુદ્ધી ન જતો. મને તેમ કરીને મહાત્મા છુદ્ધસૂરિને અહીં એક વખત લઈ આવજો.”

રત્નચૂડ—“ભાઈ ! તારે જે બાબતમાં સંકલ્પવિકલ્પ કરવાનો છે ન નહિ.”

તે વખતે તુરતમાં જ સત્જનનદર્શનનો વિયોગ થવાનો હતો તે હઠીકતે ચૂતમંજરીનાં નિર્મળ દૃઢપર પણ બહુ જ અસર કરી, તેની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં અને તૂટતે અવાજે તે બોલી “કુમાર ! તું મારો સહોદર છે ! ભાઈ છે ! હું નરોત્તમ ! તું મારો દેવર છે ! ખરેખર ! તું મારું શરીર છે ! અવતર છે ! મારો નાથ છે ! જો ભાઈ ! મારામાં તો દોષ સુધુ નથી, પણ મને જરા યાદ કરજો, બુદ્ધીશ નહિ ! તારા જેવાની સ્મૃતિમાં-યાદગીરીમાં જે આવે તે પણ મોટા બાગ્યશાળી ગણાય.”

વિમળ—“આર્ય ! જો મારા ગુરુ કે ગુરુપત્નીને હું યાદદાસ્તમાં પણ ન લાઉં તો પછી મારો ધર્મ ક્યાં રહ્યો અને સત્જનનતા કે મોટાઈ પણ ક્યાં રહ્યા !”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં કરતાં ચૂતમંજરી અને રત્નચૂડ કાંઈક મારી સાથે પણ બોલતાં ભાંધી વિદાય થયાં.

૧ નાથ એટલે યોગદેવ કહેવાર. ‘યોગ’ એટલે અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ અને ‘શિખ’ એટલે પ્રાપ્તિનું રક્ષણ. આ અર્થમાં ‘નાથ’ શબ્દ વપરાયો છે. બીજો કોઈ આશય અત્ર નથી.

૨ આ વાતો વિમળકુમારનો મિત્ર વામદેવના રૂપમાં તે વખતે સંસારી-શુભ દત્તો તે દેહે છે જે લલિતમાં રાખેલું. પહેલા ગુરુપ તેણે પોતાને માટે વાપર્યો છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

દૌર્જન્ય અને સૌજન્ય.

મદેવ પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં અગૃહીત સંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ તરીકે કહે છે કે અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી ઘણી ઊંચા પ્રકારની વાતો વિમળકુમાર અને રત્નચૂડ વચ્ચે થઈ, દેવી ચૂતમંજરીએ ઘણો ધર્મસ્રોહ બતાવ્યો, અરસપરસ આભાર અને નિઃસ્પૃહતા દેખાડ્યાં, પણ મારું તો તેમાંની કોઈ પણ બાબત ઉપર ધ્યાન રહ્યું જ નહિ. વિમળ અને રત્નચૂડે ધર્મસંબંધી આટઆટલી વાતો કરી, પણ ભારેકર્મીપણાને લઈને તથા મારામાં દૂરભવીપણું (ઘણો કાળ સંસારમાં ફરવાપણું) હોવાને લીધે જાણે હું તો દારૂ પીધેલ હોઉં, ઉંઘી ગયેલો હોઉં, વિશિષ્ટ ચિત્તવાળો હોઉં, મૂર્છા પામી ગયેલો હોઉં, ગેર હાજર હોઉં, મરણ પામેલો હોઉં, તેમ મારાં દૃષ્ટ્યમાં ધર્મનું એક પણ વચન ઉતર્યું નહિ અને મારું ચિત્ત જાણે વજ્ર જેવા સખ્ત પથ્થરના કટકાનું બનાવેલું હોય તેમ તેની ઉપર જિનવચનરૂપ અમૃતનું સીંચન કરવામાં આવ્યું તો પણ તે જરાએ પોચું પડ્યું નહિ, ભીનું થયું નહિ, નરમ પડ્યું નહિ અને દ્રવન પામ્યું નહિ. સાર પછી તે ભગવાનની વિશેષ સ્તુતિ કરીને હું અને વિમળકુમાર જિનમંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા.

રત્નનો ભૂમિમાં નિપાત.

મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી વિમળકુમારે મને કહ્યું “ મારું વામદેવ ! આ રત્ન જ્યારે રત્નચૂડે મને આવ્યું હતું ત્યારે તે ભાલે હતો કે એ ઘણું કિમતી છે અને તેમાં મોટો પ્રભાવ રહેલો છે. તે કોઈ મહાન્ લાભકારક પ્રસંગ આવી પડશે તો તેનો ઉપયોગ કરી મહાભાગી મને તો એવા રત્નમાં કંઈ ખાસ આસ્થા નથી અને તે તરફ

માટે કાંઈ ખાસ ઈચ્છાનું થતું નથી. આથી તે ખાસ દુઃસ્થાનના લીધેત દોષાથી દુઃસ્થ તે ન્યાં ત્યાં ખોવાઈ જશે; માટે સદા જ દોષ જાને મૂકીને આપણે જઈએ. કાંઈ જય પડશે તો એક લેશું. ” એ જવાબમાં કશું કે “લેવી કુમારની દુઃસ્થા ! ” આટલું બોલનાંની સાથે જ વિભજે પોતાનાં વચના ઉપર સાથે જાણેલું તે રત્ન મને સોંપી દીધું. મેં જમીનના એક ભાગમાં તે રત્નને ખોપરીને મૂકી દીધું અને પછી તે ભાગ ઉપર બચબચ માટી નાખી ન ઝોળખાવ તેના તે પ્રદેશ કરી દીધો. રત્નને એવી રીતે જમીનમાં મૂકીને જમે અને નમર તરફ પાછા ફર્યા, નમરમાં દાખલ થયા. ત્યાર પછી હું મારે ઘરે ગયો અને કુમાર સજ્જતિ રહ્યો.

સ્તેયની ભવંકર અસર.

દુર્જનના પાતક વિચારો.

મારને પાટલે પૂજની પૂજ.

અધમતાનાં આકરં પરિણામો.

દૌર્જન્ય.

ઘરે ગયા પછી મારા શરીરમાં સ્તેય (ચોરી) અને માયાએ

પ્રવેશ કર્યો તેની અસરતળે મેં (વામદેવે) વિચાર

કરવા માંલ્યો-જ્યારે રત્નચૂડે એ રત્ન વિમળકુમારને

આપ્યું તે વખતે તેણે જાણ્યું હતું કે એનાથી

સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે અને ગુણમાં

તે ચિતામણિ રત્નની સરખામણી કરે તેવું છે. અરે! આવા મહા

મૂલ્યવાન રત્નને તે દોષ મૂકી દે! આવી વસ્તુ કાંઈ વારંવાર પ્રાપ્ત થતી

નથી, માટે બીજી ખટપટ કે ચિતા મૂકી દઇને એ રત્નને ઉપાડી લાવું.

આવા અધમ વિચારને પરિણામે મેં (વામદેવે) તદ્દન નીચપણું

આદ્યું, વિમળને એક વિસારી દીધો, વિમળે મારા

તરફ દેટલો સદ્ભાવ દર્શાવ્યો હતો તે જલ્દી ગયો,

અવિધ્યમાં મારાં કૃત્યનું પરિણામ શું આવશે તેના

વિચાર પણ ન કર્યો, મહા પાપ થાય છે તેની

ચિંતવના પણ ન કરી, કાર્યકાર્યની તુલના વીસારી મૂકી અને માત્ર

૧ વિમળકુમારની નિઃસ્પૃહતા કેટલી વિચાળ ! એને રત્ન ઉપર પ્રેમ જ

નહોતો, કારણ કે એનાં ભાવના અને સાધ્ય તદ્દન બદલાં જ હતાં. વ્યવહાર

માણસને એ દસવા જેવું લાગે, પણ વિચારવર ઇવનનાં લક્ષ્યો તદ્દન બદલાં જ હોય

છે. આની સાથે વામદેવની નીચ વિચારધારા સરખાવવાયોગ્ય છે.

સ્તેય અને માયાને વશ થઇને જે પ્રદેશમાં રત્નને જમીનમાં નિશાની રાખી દાઝ્યું હતું ત્યાં હું ગયો અને ત્યાં પહોંચતાંની સાથે જ જમીન ખોદીને રત્નને જમીન બહાર કાઢ્યું અને ત્યાંથી દૂર ખીજી જગ્યાએ જમીનમાં દાટી દીધું. વળી તે વખતે મારા મનમાં તર્કવિતર્ક થયા માંડ્યા-કંદાચ વિમળકુમાર હમણા જ અહીં આવી લાગશે અને જો તે આ પ્રદેશને ખાલી દેખશે (જમીન ખોદતાં અહીંથી તેને રત્ન નહિ મળે) તો તે એમ જ ધારશે કે વામદેવે (મેં) એ રત્ન ઉપાડી લીધું માટે જો આ જ કપડા સાથે વીંટાળીને આ જ પ્રદેશમાં એ રત્ન જોવડો પથ્થરનો કકડો દાટવામાં આવે તો પછી ફરીવાર તે કાઢીને વિમળકુમાર જીએ અને તેને માલૂમ પડે કે એ તો પથ્થર છે ત્યારે તે વિચારશે કે-અહો એવું સુંદર મહા મૂલ્યવાન પ્રભાવશાળી રત્ન હતું પણ પોતે એટલો પુણ્યશાળી ન હોવાને લીધે એ રત્ન બદલાઇને પથ્થર થઇ ગયો.—આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રત્નના જેવડો જ એક પથ્થર લઇને તે કપડા સાથે વીંટાળ્યો અને જ્યાં પ્રથમ રત્ન દાઝ્યું હતું ત્યાં તે જ સ્થાને અસલ કપડામાં વીંટીને પથ્થરને મૂકી દીધો. આ પ્રમાણે સર્વ ગોઠવણ કરીને હું ઘેર આવ્યો.

તે દિવસ તો પસાર થઇ ગયો. આખરે રાત્રી પડી. હું પક્ષમાં પડ્યો. પડયા પડયા મને ચિંતા થઇ કે-અરે પેલા રત્નને હું ઘેર ન લઇ આવ્યો એ તો ઘણું ખોટું કર્યું. મને લાગે છે કે એ કાર્ય કરતાં મને જરૂર કોઇએ જોયો હોવો જોઇએ અને તે ઠેકાણેથી જરૂર

તે માણસ રત્નને ઉપાડી જશે. ત્યારે હવે મારે શું કરવું? આ તો અંધારી રાત છે! અત્યારે શું થાય? કેમ કરું?—આવી રીતે સાચા ખોટા તર્કવિતર્ક કરવાથી મન એટલું ચક્રોળે ચઢી ગયું કે તેના સંતાપમાં આખી રાત જરા પણ ઉંઘ ન આવી. પલંગમાં આ બાબતથી તે બાબત અને તે બાબતથી આ બાબતે અંજાતાં પછડાતાં આખી રાત પસાર થઇ. સવારે તો ઉઠતાંની સાથે જ એકા થઇને જ સ્થાનને રત્ન છુપાવ્યું હતું ત્યાં જંગલમાં હું ગયો.

હવે વાત એમ બની કે તે જ વખતે વિમળકુમાર મારે ઘરે આવ્યો અને મારી તપાસ કરતાં તેણે મને ઘરે દીધું નહિ. તેણે મારા ઘરના માણસો તમા નેકર-ચાકરને પૂછ્યું કે 'વામદેવ ક્યાં ગયો છે?' કે

આં બધાં હતો તેની તેઓને ઘાટતી ખબર તો નહોતી પણ કીણ-
નંદન ઉધાન તરફ જતો એવામાં આવ્યો હતો. એમ તેઓએ જણાવ્યું.
વિમળકુમાર પણ મારા પરના સૈદ્ધી મારી પછવાડે પછવાડે લે
રસ્તે હું મર્યો હતો તે જ રસ્તે આવ્યો. ફરથી એને આવતો મેં એવો
એને એનાં જ મારા મનમાં ધારકો પછો અને મળારાટમાં રત્નને લે નવા
પ્રદેશમાં છુપાવ્યું હતું તે વાત હું બધી જાણ. એને બદલે પાપાણને
જમીનમાં દાટ્યા હતા તે ખોલી દાટ્યો અને એમને એમ મારા કપ-
ડામાં ચીંટાળી લાઇને કેટલાક દીપો અને એમને એમ મારા કપ-
ડામાં જોડાયા તેથી કરી દીપો. એ પ્રમાણે કરીને હું ઉધાનના બીજા
ભાગમાં જાણ્યો ગયો. પાત્રી ત્યાં વિમળ આવી પહોંચ્યો. એને એક કં
બીકથી મારી આંખો ચક્રવર્તી થતી હતી. તેણે કહ્યું “મિત્ર વામદેવ !
તું એકલો અહીં કેમ આવ્યો છે ? અને અરે ! તને કેમ બીક લાગે
છે ? ” મેં જવાબમાં કહ્યું “અરે ભાઈ ! સવારમાં હું ઉઠ્યો ત્યાં તો
મને સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે અહીં (ઉધાનમાં) આવ્યા છો તેથી
તમારી ખાતર હું પણ અહીં આવ્યો. અહીં આવીને મેં તો તમારી
ધત્તી તપાસ કરી પણ તમને ક્યાં જોયા નહિ; એટલે વળી મારા
મનમાં ત્રાસ થયો કે તમે ક્યાં ગયા તરો ? આ ત્રાસથી મારી
આંખોમાં ભાવ જણાતો હતો. હવે તમને જોયા એટલે બરાબર સ્વસ્થ
થઈ જઈશ. મારા શબને હવે નિરાંત વળી ગઈ છે.” વિમળે મારો
આવો જવાબ સાંભળીને કહ્યું કે “જે એમ છે તો તો બહુ સાફ થયું
કે આપણે અહીં જ મળી ગયા. ચાલો, ભાઈ હવે આપણે ભગવાનને
મંદિરે જઈ દર્શન કરી આવીએ.”

આ પ્રમાણે વાત થતાં જવાબમાં મેં હા કહી એટલે અમે બન્ને
મંદિર તરફ ચાલ્યા અને ત્યાં પહોંચ્યા. વિમળ દેવ-
મંદિરમાં દાખલ થયો; હું બહાર કાઢી દરવાજા પર
ભેંસો રહ્યો. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ
વિમળકુમાર બધું બરાબર જાણી ગયો છે, માટે
ચાલ શુભ ! અહીંથીજ પલાયન કરી જઈ, નહિ તો જરૂર એ મારા
રત્નને ખુશ્કી લઈ જશે; અને હું આ નગરમાં રહીશ ત્યાં મુઠ્ઠી એ
કુમારથી મારો કદિ છૂટકારો થવાનો નથી, માટે હાલ તો આ દેશ
બહારજ નાસી જઈ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હું તો વેગથી નાઠો.

૧ અહીં માયાપ્રવચ્ચ પણ સાર થઈ ગયો. એક વાપ પછવાડે કેટલાં બીજાં
પાપો કરતાં પડે છે તે જોવા જેવું છે.

મારે ઘેર પણ ન જતાં ત્યાંથી પરભાર્યો ઉપજ્યો. એવી રીતે વેળા
દોડતાં-દોડતાં ઘણો પ્રદેશ પસાર કરી ગયો. એવી રીતે ત્રણ સપ્તાહ
અને ત્રણ દિવસ લાગલાગટ ચાલ્યા જ ક્યું અને એમ કરીને ૨૮ થોડા
જમીન પસાર કરી ગયો. એટલે દૂર ગયા પછી મારી કેડેથી રત્નવાણી
કપડું હાથમાં લીધું અને કપડાની ગાંઠ છોડી; પછી હાથમાં લઈને ભેગ
હું તો રત્નને બદલે પથ્થર નીકળ્યો. તે વખતે ‘અરે ! મરી ગયો !
મરી ગયો !’ એમ બોલતાં બોલતાં હું મૂર્છા ખાઈને જમીન પર
ઢળી પડ્યો. મહા મુશ્કેલીએ મને જરા ચેતના આવી. તે વખતે
મારા મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને મોટેથી રડીને બોલવા
લાગ્યો કે ‘અહીં તે સ્થાનકેથી હું શા માટે આવ્યો અને સ્થાન અને
વસ્તુ બંને શા માટે ખોઈ ખેડો ? માટે જીવ ! ચાલ ! એ સ્થાનકે
પાછો જઈને રત્ન તો લઈ આવું.’ આવા વિચારથી સ્વદેશ તરફ
પાછો ફર્યો.

વિમળની સદૃઢ્યતા.
વામદેવની શોધ કરાવવી.
વામદેવનું પાછું મળવું.

સૌજન્ય.

હવે જિનમંદિરના બહારના ભાગમાંથી હું નાઠો ત્યાર પછી વિમ-
ળકુમારનું શું થયું તે વાત કહું. હું અગૃહીતસંકેતા ! વિમળ જિન-
ભુવનમાંથી ભક્તિપૂર્વક દર્શન કરી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેણે મને ત્યાં
જોયો નહિ. તે વખતે હું (વામદેવ) ક્યાં ગયો હોઈશ એવી તેને
ચિંતા થઈ. તેણે આખા જંગલમાં મારે માટે શોધ ચલાવી, પણ
મારો પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે તેણે મારે ઘેર અને આખા નગરમાં
સર્વત્ર મારી ખોળ કરાવી પણ મારો પત્તો તેને ન જ લાગ્યો. એવી
સ્થિતિ થતાં તેણે ચારે દિશાએ મારી શોધ કરવા સારૂ માણસો મોકલી
આપ્યા. હું પાછો ફરતો હતો તે વખતે મારી શોધ કરવા માટે
નીકળી પડેલા વિમળના માણસોમાંથી કેટલાકને હું મળી ગયો, તેને
જેતાં જ મારા મનમાં મોટી બીક લાગી. પણ તેઓ તો મારી બીકને
ખ્યાલ કર્યા વગર મને કહેવા લાગ્યા “અરે ભાઈ વામદેવ ! તારા
વિયોગથી તો વિમળકુમાર એકદમ વિલખા થઈ ગયા છે, આખો
વખત દિલગીર રહે છે, અને શોકમાં ગરક થઈ ગયા છે. તમને પણ

તેડી જવા માટે અમને મોકલા છે. તેઓનાં આવાં વચન સાંભળી મારા મનમાં વિચાર થયો કે-હારા ! કીક થયું. વિમળે મને રત લેતાં જરૂર જોયો નથી એમ લાગે છે. આ વિચારથી મારા મનમાં જે ભય થયો હતો તે દૂર થઈ ગયો. એ શોધ કરનારા પુરૂષો અને વિમળની પાસે લઈ ગયા. વિમળે મને જોયો કે તુરત જ તે તો મોટા એકથી મને ભેટી પડ્યો. અમે બન્નેએ આંખમાંથી ખૂબ આંસુ પાડ્યાં, પણ એમાં તકાવત એટલો હતો કે મેં આંસુ પાડ્યાં તે સર્વ કપટનાં હતાં, ત્યારે વિમળકુમારે આંસુ પાડ્યાં તે પ્રિય જનને મળવાના હર્ષનાં હતાં.

વામદેવની અધમ નીચતા.

ઉપજાવેલી બનાવટી વાર્તા.

માયાનો પ્રસરેલો પ્રભાવ.

અરરપરસ મળી રહ્યા પછી વિમળે મને પોતાના અર્ધા આસન ઉપર બેસાડ્યો અને પછી મને પૂછવા લાગ્યો કે “મિત્ર વામદેવ ! તું ત્યાંથી શા માટે ચાલ્યો ગયો ? તેં કેવો અનુભવ કર્યો ? તેં શું શું વેળું ? શી હકીકત બની ? તે સર્વ મને બરાબર કહી બતાવ.”

મેં (વામદેવે) ઉત્તર આપતાં કહ્યું, “મિત્ર ! બંધુ ! વિમળ ! સાંભળ. તે વખતે તું મંદિરમાં દાખલ થયો તે તો મને બરાબર યાદ છે. તારી પછવાડે હું પણ મંદિરમાં દાખલ થતો હતો ત્યાં તો મેં આકાશમાંથી કોઈ વિદ્યાધરીને જમીન તરફ આવતી જોઈ. તે વિદ્યાધરી રૂપ અને લાવણ્યથી ભરપૂર હોઈ દિશાએ પોતાના તેજથી પ્રકાશી રહી હતી અને હાથમાં ચમરાબની નળે ઇભ હોય તેવી ભયંકર ઉઘાડી તરવાર લઈને આવતી હતી. આવી રીતે એકી વખતે તે મુંદર અને ભયંકર લાગતી હોવાથી હું પણ આનંદ અને ત્રાસ (શુંગાર અને ભય રસના ભાવો)નો વિચિત્ર સંકરભાવ અનુભવવા લાગ્યો. ત્યાં તો તેણે મને ત્યાંથી ઉપાડ્યો અને આકાશમાં ઉતાવળે ચાલવા લાગી. હું તો તે વખતે મોટેથી ‘કુમાર ! કુમાર !’ એવી રાટો પાડતો રહ્યો અને એ વિદ્યાધરીએ તો વિદ્વલ થઈ ગયેલા અને મોટેથી રાટો પાડતા મને ઉપાડ્યો અને સપાટાબંધ આગળ આકાશમાં

૧ જવાબ આપવામાં વામદેવ કેટલી ધૃઢતાથી અસલ બોલે છે અને માયાનો પ્રભાવ બતાવે છે તે વિચારવા એકં ઉ. સંસારી છોવાના એવા જ માત્રો હોય છે. પ્રથમ એને કેટલી બીક લાગે છે, પછી પોતાની રિવતિ મોહક બેઠાં એ કેટલી અધમતાની દરે ભય છે એ સર્વ લક્ષણો જોવા લાયક છે.

ચાલવા માંડ્યું. વળી આકાશમાં ચાલતાં પોતાના સ્થૂળ પયોધરોને
મારી છાતી સાથે અડાડીને અત્યંત સ્નેહથી મને તે આથ બીડા
લાગી અને મારા મુખપર વારંવાર ચુંબન કરી કરીને મને સ્તીર્ણ
પ્રાર્થના કરવા લાગી, પરંતુ મિત્ર ! તે સ્ત્રી જો કે મારા ઉપર સ્નેહ
અધો સ્નેહ બતાવતી હતી તો પણ તારા વિયોગને લઈને મને તો જે
ઝેર જેવી લાગતી હતી. હું તો એ આખો વખત એક જ વિચાર કરી
રહ્યો હતો કે જો કે આ વિદ્યાધરી મારી ઉપર એટલી બધી આસક્તિ
છે અને ઘણા સુંદર રૂપવાળી છે, પણ મને તેનાથી મારા ઉત્તમ
મિત્રની ગેરહાજરીમાં લેશમાત્ર પણ સુખ થાય તેમ નથી. આખો
રીતે તે વિદ્યાધરી મારી પ્રાર્થના કરી રહી હતી ત્યાં વળી એક બીડા
વિદ્યાધરી આવી પહોંચી અને તેણે મને જોયો. મને જોતાં જ તેને
પણ મારી સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની ઇચ્છા થઈ આવી એટલે
પણ મને ખેંચવા લાગી. આ ખેંચતાણમાં મોટેથી એક બીજાને અડકી
શબ્દો સંભળાવતી તે બંને ખેંચરીઓ જોસથી લડવા લાગી અને બંને
વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થઈ રહ્યું. તેઓની લડાઈમાં તેઓ એટલી બધી
આકુળઆકુળ થઈ ગઈ કે તેઓને માફ ધ્યાન ન રહ્યું, હું તેઓ
હાથમાંથી છૂટી ગયો અને જમીન પર પડ્યો. એટલે ઊંચેથી પડી
મારાં હાડકાં ભાંગી ગયાં અને મારા શરીરને ઘણી ઇજા થઈ. આ
રીતે માફ શરીર દબાઈ ચૂરાઈ ગયું અને મારામાં વેદનાને લીધે નાશ
વાની શક્તિ જરા પણ ન રહી તો પણ મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો
કે એવી સ્થિતિ છે છતાં એ બંનેમાંની એક પણ મને આવીને પાંચ
નહિ ત્યાં સુધીમાં ગમે ત્યાં નાસી છૂટું તો જીવતો છતાં વિમળકુમાર
(તમને) જરૂર મળી શકું અને મારી વિરહપીડા ભાંગી નાંખી
આવા વિચારથી ઘણી મુશ્કેલીએ પણ હું ત્યાંથી નાહો, ત્યાં તો
મનુષ્યો જે મને શોધવા માટે દ્રવતા હતા તે મને મળી ગયા અને
તેમની સાથે હું તારી પાસે આવ્યો. કુમાર ! ભાઈ ! મેં કેવો અ
ભવ કર્યો તે હવે તારા લક્ષ્યમાં આવ્યું હશે.”

વિમળકુમારનો મારી ઉપર નિષ્કૃત્રિમ (કંદરતી) અને મને
પ્રેમ હતો તેથી આ હકીકત સાંભળીને તે બહુ જ રાજી થયો અને
મનમાં રહેલી માયા (બહલિકા) પણ બહુ જ ખુશી થઈ. તેને
લાગ્યું કે આ વાનદેવે મૂરખા વિમળકુમારને મારો વનવતો
એને કમીને સારો વિચાર બેસાડ્યો. માયાને એવી હકીકત
હોવાથી તે બહુ જ રાજી થઈ.

વામન ને શૂળ.

રવની મોધ.

પ્રકાશ પ્રકાશ.

વિગ્નની મહત્તા.

ઉપર પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી ત્યાં તો જાણે મનરમગે મને આખો ને આખો પકડ્યો હોય, વજ્રથી જાણે હું દળાઈ જતો હોઉં, ચમટેવ જાણે મને ખાઈ જતો હોય તેવી મારી અવસ્થા એકદમ થઈ ગઈ. એકદમ શું થઈ ગયું તે સમજાયું નહિ, મારાં આંતરમાં એકદમ કપાઈ જવાં લાગ્યાં, પેટમાં એકદમ શૂળ જેવી સખત પીડા થઈ આવી, આંખો જાણે નીકળી પડતી હોય તેવી માથામાં એકદમ આકરી વેદના થઈ આવી, ચાસકા આવવા માંડ્યા, શરીરના સર્વ સાંધાઓ ખળભળી ગયા, દાંત સર્વે એકદમ હાલવા માંડી ગયા, મુખમાંથી એકદમ આસ નીકળવા લાગ્યો, આંખો જાણે ભાંગવા માંડી અને જીભ એકદમ અચકાઈ ગઈ. આવો અણધારેલો બનાવ લેઈને વિભળકુમાર તો ગભરાઈ ગયો, આકુળઆકુળ થઈ ગયો અને તેણે હાહારવ કરી મૂક્યો. તે વખતે ત્યાં ખૂદ મહારાજા ધવળરાજ આવી ચઢ્યા અને લોકોનો મોટો સમુદાય પણ એકઠો થઈ ગયો. તુરત જ નગરના સર્વ વૈદ્યોને એકદમ તેડાવી મંગાવવામાં આવ્યા. તેઓએ પણ રાજ્યના આદેશથી મને આસદ આપવા માંડ્યું, પણ એથી મારા વ્યાધિમાં પીડામાં ને બળતરામાં જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ.

આવી અવસ્થા થતાં વિભળકુમારને પેલું રત્ન યાદ આવ્યું. અત્યારે એ રત્નનો ઉપયોગ કરવાનો વખત છે એમ વિચારીને પોતે જાણે જ ને પ્રદેશમાં રત્નને મૂક્યું હતું ત્યાં કીડા-નંદનવનમાં પોતે ગયો અને સંભાળથી તે સ્થાને તપાસ કરી પાવુ જ્યારે રત્નનો પત્તો ન લાગ્યો ત્યારે વિમળને મારી ચિંતા થઈ કે અહો તે કેવી રીતે જીવશે!! આવો વિચાર કરતો કુમાર મારી પાસે આવ્યો. મારી તો શરીરગત અગાઉ પ્રમાણે અત્યંત ભયંકર સ્થિતિમાં ચાલુ જ હતી.

૧ મહાનુભાવના જુઓ! ચિંતા રત્ન ઓપાયાની થઈ નહિ, પણ જામહેવના હવનની થઈ! બંધ છે સંજ્ઞનવાને! એને રત્ન ગયું એ વાતનો વિચાર પણ થયો નહિ. આવા પુરો જગતમાં કામ કરી બંધ છે. એનું નામ ખરાં રત્ન છે.

તે વળતે એક મરડી સી મૂણી. પ્રથમ એણે પોતાનું શરીર
 મરણું, અને હાથ ઊંચા કર્યા, માથાના કેશ છટા મૂક્યા,
 ભયંકર રૂપ કર્યું, ફટ ફટ અવાજ કરવા માંડ્યો અને
 વનદેવી મૂણી. તેનું આખું શરીર ભયંકર ગ્રેષ્ઠ કરવા લાગ્યું. રત્ન અને
 સર્વ માણસો તેથી બહી ગયા, તેથી તેની પૂજા કરી.
 તેને ધૂપ કર્યો અને પછી તેને પૂછ્યું “ ભટ્ટારિકા ! તું કોણ છે ? ”
 તેણે જવાબમાં કહ્યું “ હું વનદેવી છું. આ વામદેવની અસારે જે
 અવસ્થા થઈ છે તે મેં કરી છે, કારણ કે એ પાપીએ આ સદ્ભા-
 વથી ભરપૂર સરળસ્વભાવી વિમળકુમારને છેતર્યો છે. એ પાપી
 એનું રત્ન ઉઠાવી ગયો, બીજા જગ્યોએ તેને સંતાડી આવ્યો, રત્નને બદલે
 પથ્થરને લઈને નાશી ગયો અને તપાસતાં રત્નને બદલે પથ્થર દેખ્યો
 જેથી ફરીવાર તે રત્ન લેવા અહીં આવ્યો છે અને આવી ખોટી જાણ
 ઊભી કરી કુમારને ઠગે છે. ” આ પ્રમાણે કહીને વનદેવીએ મારી આખી
 હકીકત ઘરાઘર કહી બતાવી અને તે એટલા વિસ્તારથી કહી કે સર્વ
 તે ઘરાઘર સમજી ગયા. પછી જે પ્રદેશમાં મેં રત્ન છૂપાવ્યું હતું તે
 પ્રદેશમાં જઈને તે રત્ન પણ બતાવ્યું. આટલો પ્રલક્ષ પુરાવો બતાવી
 પછી તેણે કહ્યું “ એ દુરાત્મા વામદેવના હવે ચૂરેચૂરા કરવાની છું.
 એવા પાપીને શા માટે હૈયાત રાખવો ? ” વનદેવીને આવો નિર્ણય
 સાંભળી વિમળકુમાર વચ્ચે પડ્યો અને મુખેથી બોલ્યો “ દેવી ! મુંદરી !
 એમ ન કરો, ન કરો ! જે તમે એમ કરશો તો મારા મનમાં મોટો
 સંતાપ થશે. ”

વિમળકુમારે જ્યારે દેવીની એવી રીતે પ્રાર્થના કરી ત્યારે વનદે-
 વીએ મને છોડી મૂક્યો, પણ લોકોએ મારી ઘણી
 નિંદા કરી, સમજી માણસોએ મારો તિરસ્કાર કર્યો.
 શિષ્ટતાની હદ. બાળકોએ મારી મરફરી કરી અને સ્વજન સંબંધી-
 યોએ મને બહાર કાઢી મૂક્યો. ટુંકામાં કહું તો લોકોમાં
 હું તરણાથી પણ હલકો થયો. આટલી હકીકત બની છતાં પણ વિમ-
 લકુમારમાં તો એટલી બધી મહાનુભાવતા હતી કે તે તો મને અસહ-
 પ્રમાણે જ નેતો હતો, મારા ઉપર એટલો જ સ્નેહ રાખતો હતો
 પોતાના સ્નેહમાં જરા પણ ફેરફાર દેખાડતો નહોતો, પ્રેમભાવન-
 કયાશ પડવા દેતો નહોતો, મારી ઉપર કૃપામાં ઓછાશ કરતો નહોતો
 અને મારાથી નૂદો એક ક્ષણવાર પણ પડતો નહોતો, એટલું જ
 નહિ પણ મુખેથી પણ મને કહેતો કે “ મિત્ર વામદેવ ! આના અણ-

સમજી લોકો ગમે તે બોલે તેથી તારે તારા મનમાં જેના ઉદ્દેશ ન કરવો કેમ કે એ સર્વ લોકોને ખુશી કરવા એ તો બહુ મુશ્કેલ છે, માટે તારા બેવાએ તો એમના તરફ તદ્દન બેદરકારી કરવા જેવું છે.”

અગૃહીતસંકેતા ! આ પ્રમાણે ન્યારે વિમળકુમાર બોલતો હતો તે વખતે તેના ધ્યાનમાં આફ (વામદેવતું) ચરિત્ર નહોતું એમ કાંઈ નહોતું. તે મહાત્મા તો મનમાં બધું સ્પષ્ટ રીતે સમજતો હતો; તેમ છતાં હું (વામદેવ) માયાના પ્રતાપે એવા પ્રકારનું અત્યંત દુષ્ટ વર્તન કરી રહ્યો હતો અને તે મહા શામ્પશાળી પુરુષ વિમળકુમાર મારા તરફ એવું મુંદર વર્તન રાખી રહ્યો હતો તેવું એક ખાસ કારણ એ હતું કે—સૂર્ય કદાચ પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે અથવા પૂર્વ દિશામાં અસ્ત પામે અથવા ક્ષીર સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા છોડી દે અથવા તો કદાચ અગ્નિનો પિંડ હોય તે બરફના પિંડ જેવો ડુંડો થઈ જાય અથવા તો કદાચ આખો મેરૂ પર્વત તુંબડાની પેઠે પાણીમાં તરે તો પણ સંજ્ઞાને જેની કંઠજા કોઈ પણ પ્રકારના કારણ કે હેતુ વગરની હોય છે અને જે પોતે મુંદર દાક્ષિણ્યરૂપ સમુદ્રથી ભરપૂર હોય છે તેણે જેનો આદર ક્યો હોય, પોતાનાં તરીકે જેને સ્વીકારેલ હોય તેને તે છોડતા નથી, જેની આંગળી પકડી હોય તેને મૂકી દેતા નથી, જેનો હાથ પકડ્યો હોય તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખતા નથી. આ સંજ્ઞાન પુરુષોની ખરેખરી મહત્તા છે, વળી સંજ્ઞાન પુરુષ હુઆ હરામખોરોનાં એકિતો જાણતા હોય છે છતાં પણ જાણે જાણતા જ નથી, દેખતા હોય તે પણ જાણે દેખતા જ નથી અને પોતે પુરુષ પવિત્ર શુદ્ધાત્મા હોઈ તેના ઉપર જરાએ શ્રદ્ધા રાખતા નથી. અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે મારા સગાસંબંધીઓએ મને છોડી દીધો, તથા દીધો, લોકોએ મારી લથુતા માની અને માત્ર વિમળકુમાર જેને મેં મોટા અન્યાય ક્યો હતો તેણે જ મને પોતાની પાસે રાખ્યો અને હું તેની સાથે રહેવા લાગ્યો.

તે વળી કન્યા દેવાય ! એવા જમાઈને મારી રૂપાળી કન્યા આપશે
તો હું તો મરી જઈશ ! એના કરતાં તો દીકરીને પાણીમાં ડૂબાડું કે
ઝેર પાઉં તો સાફ ! તેનાં આવાં વચન જાણીને તે વખતે ભાંજી
વિહિએ આત્મા અને જોડ્યા 'અરે બાઈ ! તમે તમારી કન્યા શંકરને
આપો ! એ દેવ જો કોપશે અને તમને શ્રાપ આપશે તો તમારા
માટે મોટો અનર્થ કરી નાખશે. તમે વેવિશાળ તોડવાની (વિવાહ
આછંડવાની) વાત લગાર પાણુ ન કરો.'

બ્રહ્માનાં આવાં વચન સાંભળી મેનકા શુપ રહી, બોલતી અટકી
પડી. લક્ષ્મી તૈયારીઓ ચાલી. ભાંજી પોમાદે, હાંસલદે, હર-
પાદે, સોમાદે, રંગાદે, નામલદે, દેમાદે, રહકાદે, માણેકદે, રતનાદે,
કમલાદે, ભામાદે, મોકલદે વિગેરે સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી. તેમની
કરોડ દેવતાઓ આવી પહોંચ્યા. વર સાથે જોગી જોગણુ સેંકડો આ-
વેલા હતા જ. વરને પોંખી ઘરમાં લીધા.

બ્રહ્માએ હર (શંકર) અને ગૌરી (પાર્વતી)ને હસ્તમેળા
કરાવ્યો. ચાર પછી વરકન્યા ચોરીમાં બેઠા. બ્રહ્મા ચાર વેદ બોલ-
રહ્યા છે, ચાર મંગળ વર્તે છે અને જ્યજ્ઞકાર થઈ રહ્યો છે. આગ
શંકર ચાલે છે અને પાછળ પાર્વતી ચાલે છે અને તેવી રીતે ચોરી
ફેરા દે છે. હવે પાર્વતીએ પાનેતર પહેરીને અગ્નિની સામે ચો-
નાખવા માંડ્યા તે વખતે પાનેતરનો છોડ અગ્નિમાં પડી જઈ
જરા સળગ્યો તે બાંચો લઈને તેને ચોલવવા લાગી. બ્રહ્મા જો
આ વખતે વેદ બોલી રહ્યા હતા તેણે પાર્વતીનો છોડો બાંચો
જંઘા જોઈ અને રૂપકાંતિ જોઈ મુંઝાઈ ગયા, ચિત્ત ચલાયમાન
મન રોળાયું અને કામનો વિકાર થતાં તેજ વખતે તેમને ભાંજી
પતિત થયું. બધા દેવો તે વખતે જોઈ રહ્યા હતા તેથી બ્રહ્મા
વાણુ અને શરમના માર્યા પોતાના પગથી વીર્યને ધૂળમાં રચી
એ ચોળેલી ધૂળમાંથી અકાશી હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થયા, હર
કમંડળ ધારણુ કરેલા તેઓ ઉઠીને બ્રહ્માને પગે લાગ્યા. અકાશી
ઋષિઓ બ્રહ્માપુત્ર તરીકે 'વાલુપ'ના નામથી પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે.
ધર્મપરીક્ષા ખંડ ૨, કાન્ડ

(૨)

બ્રહ્મા અને મહાદેવજી પુરાણમાં નીચે પ્રમાણે વાત છે. બ્રહ્માએ ઇંદ્રાસન મેળવવા માટે અંગાને કાઠે મહા તપ આદર્યું. રોકમાં જનોઈ, હાથમાં કમંડળ આંખળીઓપર જપમાળા, પદેરવા ઓઢવામાં મૃગચર્મ અને શ્વેતમાન વિગેરે વિકાર તણ દઇ બ્રહ્મધ્યાન કરવા માંડ્યું. દંદ્રિયોને દમવા માંડી. એવી ગોટી તપસ્થા કરવા. માંડી કે આંખ ઉઘાડીને દોઢની સામે નજર પાણુ કરે નહિ. આવી રીતે સાડી ત્રણ ચોક્કડી કાળ ગયો, (બ્રહ્માની એક ચોક્કડીમાં કરોડો વર્ષ થાય છે.) ત્યારે ઇંદ્રનું આસન ડોલવા માંડ્યું. બ્રહ્મા ઇંદ્રાસન મેળવવા માટે જ તપ કરતા હતા. ઇંદ્રાસન ડોલતું જાણી ઇંદ્રે અહસ્પતિને તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે શુદ્ધ અહસ્પતિએ કહ્યું “હાલ બ્રહ્મા તારૂં સ્થાન લેવા તપ કરી રહ્યા છે, સાડી ત્રણ ચોક્કડી થઇ છે. બાકી રહેલી અરધી ચોક્કડી પૂરી થશે એટલે તે તારૂં સ્થાન લેશે.” ઇંદ્ર આ હકીકત સાંભળી ચોક્કડી અને બ્રહ્માને ચલાયમાન કરવાના ઉપાયો યોજતા તેણે અપ્સરાને બોલાવી અને બ્રહ્માને ધ્યાનભ્રમ કરવા જણાવ્યું. અપ્સરાઓએ પોતાના તિલ તિલમાત્ર રૂપથી તિલોત્તમા નામની અતિ સૌંદર્યવાળી સ્ત્રી ઉપજાવી. એ તિલોત્તમાએ બ્રહ્માને ચલાયમાન કરવાનું બીડું ઝીલ્યું અને પોતાની સાથે નારદ તુંબડું વિગેરે દેવોને લઇને ગંગાત્રદેશમાં આવી પહોંચી. બ્રહ્માની સમક્ષ એણે અદ્ભુત નાટક માંડ્યું. ધુધરીઓનો મુંદર અવાજ, ભેરીનો બેલ અવાજ, નરદાના ધોંકાર અને પોતાના હાવભાવથી ઘણા મુંદર નવરસ નાટકની ભવ્ય જમાવટ કરતાં બ્રહ્મા સામું જોઇ રહ્યા, બહુ રાજ થયા અને તેજ કારણે તેમનું ધ્યાન દૂર જવા લાગ્યું. ચિત્ત વાધપર જતાં વળી તિલોત્તમાને પણ જોઇ એટલે મનમાં વિહ્વળતા પણ થઇ. એટલે વળી તિલોત્તમાએ ગાયન આદર્યું, મુંદર આલાપ સ્વર સાથે ગાયન ગાતાં બ્રહ્મા વધારે વિહ્વળ થયા. એટલે જ્યાં બરાબર રસની જમાવટ થઇ ત્યાં તિલોત્તમા સન્મુખથી ઉઠીને બ્રહ્માને હાથે પડખે ગઇ અને ત્યાં છ રાગ છત્રીશ ઓમાં વદા હોવા છતાં જો મુખ હાળી બાણુ ફેરવી તિલોત્તમાને જુએ તો પોતાના ઋષિવર્ગમાં માનદાનિ થાય અને તિલોત્તમાને નજરે જોવાની આવી તક સુમાવવી એ પણ તેમને ઠીક ન લાગ્યું. પરિણામે તેમણે સંકલ્પ કર્યો કે એક ચોક્કડી તપના ફળે તેમને હાળી બાણુએ બીજું મસ્તક યાઓ. પુરતજ હાળી બાણુએ બીજું મસ્તક થયું. બ્રહ્મા તિલોત્તમાના મુંદર પયોધર જોઇ રાજ થયા એટલે તિલોત્તમા

ત્યાંથી ઉઠી અહ્લાની પછવાડે ગઇ અને ત્યાં નાટક માંડ્યું. જાણી જાણી વિચાર થયો કે પછવાડે ફરીને જોવાથી તો ઋષિમાં માનહાનિ થાય એટલે એક બીજી ચોકડી તપના ફળે પછવાડે નવું મસ્તક કાઢી અતિ સૌંદર્યમય સુંદરીને જોઇ અહ્લા રાજી થયા એટલે તિલોત્તમાએ જમણી બાજુએ નાટક માંડ્યું. ત્રીજી ચોકડી તપના બળે જમણી બાજુએ અહ્લાએ ઉપરનીજ રીતે અને કારણે ચોથું મસ્તક કાઢી એટલે તિલોત્તમાએ પોતાની બાજુ સંકેલી આકાશમાં ઊભા રહી નાટક કરવા માંડ્યું. અહ્લાથી ન રહેવાયું, અરધી ચોકડી તપની બાકી રહી હતી તેના ફળે આકાશમાં મુખ થવાની ઇચ્છા કરતાં ગધેડાનું મુખ નીકળ્યું. ભુંકારવ કર્યો, તિલોત્તમાને જોઇ એટલે તિલોત્તમા ઉઠી ચાલી અને ઇંદ્રને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. આવી રીતે અહ્લાએ સાડી ત્રણ ચોકડી તપ કર્યો તે નિષ્ફળ ગયો.

હવે અહ્લા તો નાટક જોવાનું ભૂલી ગયા અને ગધેડાની નજરે બેઠું કરવા લાગ્યા. દેવતાઓ તેને જોવા આવ્યા અને ભુંકાર કરતા જોયા. આશ્ચર્ય પામ્યા અને ખડખડ હસવા લાગ્યા. અહ્લાને કોપ થયો એટલે દેવેની પછવાડે દોડ્યા. દેવો આગળ અને અહ્લા પાછળ. સર્વેની આંખો મોટા ખળભળાટ થઇ ગયો, લોકોમાં ગભરાટ થઇ ગયો. ઋષિઓ તપ જપ ભૂલી ગયા, આ તે ખાશે કે મારશે એવી નિત્ય ચર્ચા થઇ પડી અને ચારે તરફ દોડાદોડી થઇ રહી. દેવતાઓ દોડતાં દોડતાં શિવ પાસે આવી પહોંચ્યા. રૂદ્ર તો રૂદ્ર (કોથી) થઇ ગયા અને ગધેડાનું માથું પોતાના નખવડે ખાળી નાખ્યું. અહ્લાને આથી મોટું પીડા થઇ અને મુખેથી શિવને અસભ્ય વાત કહેવા લાગ્યા. 'મારું પાપી હતારા! તારે તો આવી બુંદી દેવ જ રહી! તું શા માટે મારું માથું તોલ્યું? તારે માથે તેની હત્યા ચઢી. માટે હવે કેા મારું માથું તારા હાથપર ચઢી જાય! આથી હવે તું દોષની ગાથ આવી ગાવડ ચલાવીશ નહિ!'

આ વાત-શ્રાપ સાંભળતાં શિવજી તો કાળાશ્વર થઇ ગયા. અહ્લાને નમી પડ્યા અને પોતાને માથે ચઢેલી હત્યા કર પડાને પાછા અહ્લાને પૂછ્યો. એણે થતું કોમળ વચસે કહ્યું કેતરે અહ્લાને માર્યો થયો અને ઉપાય બતાવ્યા કે જે હવે પછી સંકર માટે જરૂર નમસ્કારની ગાથ ગાવીરે કોઈ, મનુષ્યની આપડીને દારૂ દારૂ, કોઈ દેવતામાં મુઠી મળ્યામાં પડેરે, ભૂમિ અને અનુરે. આપડામાં મારે માર કરે. દેવ દેવ ભૂખ મારતા કરે, વહુવહુને. જે મારે તે કોઈ મારે તે કોઈ મારે. મારે મારે હવે હવે મારે મારે.

તેને આપ દૂર થાય; તે એવી રીતે કે એ મહોદામાં કોઈ આગળ જતાં લોહી ભરી આપશે ત્યારે આપ દૂર થશે.

અહાનાં આવાં વચન સાંભળી રાંકરે ભેગીનું રૂપ ધારણ કર્યું, ગામે ગામ રખડવા માંડ્યું, કાપાલિક નામે પ્રસિદ્ધિ મેળવી, રમરાન-ભૂમિની સેવના કરી, એમ કરતાં કોઈ પાપીને ઘેર ગયા, ત્યાં તેણે લોહીથી પેશું માથું ભરી આપ્યું, ત્યારે હાથ સાથે જે માથું વળગી પડ્યું હતું તે છૂટ્યું.

હવે અહા તો કામથી વીંધાણા તે વિકળ રૂપે પણ આકાશમાં આઠ્યા, આખી દુનિયાને સ્ત્રીમય જ લેવા લાગ્યા, ચોતરફ ઉપર નીચે ફરવા લાગ્યા અને એમને ભેળને સ્ત્રીપુરુષો દોડાદોડી કરવા લાગ્યા. કોઈ ઝાડ આવે, બીડ આવે, તે સર્વને તિલોત્તમા ધારીને બાજી પડે. એમ કરતાં જંગલમાં એક રીંછડી મળી, એને રંભાના રૂપને ધારણ કરનાર ધારી વૃદ્ધ અહાએ તેને ભોગવી. તેનાથી જંબુવંત ઉત્પન્ન થયો. એ ઘણો બળવાન થયો, રામચંદ્રનેા ફત થયો અને અહાના પુત્ર તરીકે જંગલમાં પ્રસિદ્ધ થયો.

ધર્મપરીક્ષા રાસ ખંડ ૨. દાળ ૧૦-૧૧ નું અવતરણ.

(૩)

ગોપીપાદવંદન. સોળ હજાર સ્ત્રીના પતિ દામોદરે એક દિવસ રાધા નામની ગોવાળણી ભેળ. એ માથા ઉપર દર્દી ફૂંધની મટકી લઈ વેચવા નીકળી પડી હતી. એના રૂપથી દામોદરરાય આશ્ચર્ય પામ્યા અને કામદેવથી એવા વીંધાયા કે બીંછ કોઈ સ્ત્રી ગમે જ નહિ અને વાત એટલે મુધી વધી મઠ કે એના બામોદમાં અન્ય સ્ત્રી ઉપરનો પ્રેમ ગળી ગયો અને રાધા સાથે ઉઘાડી રીતે બોલ્યા કે “રાધા! તારા ઉપર મને પ્રેમ થઈ આવ્યો છે, તારા જેવી કોઈ સ્ત્રી દુનિયામાં નથી. આ તારા માથા ઉપર મટકી છે તેવું દાણું હું માનું, તો દાણુના બદલામાં મારા ઉપર પ્રેમ કર અને એનાં ખેતનાણું ન કર.”

રાધાએ જવાબમાં કહ્યું કે “હું તો આદેરની છોકરી, ભરવા-હની બેરી-હલકા ભાગની છું. તને તો મેંટા ગાનું અને આમ ભલ્લી ભેળને ખાડાના કા પડે છે.” તને ધન્યાચના કહ્યું છે તે વિચારે-પરનારીકપટ પુ. ૪ ગરીબ પેશુ દુનિયાના ભણ છે તો તમે વાત કરો છો તે ૧૦ નર્ક. રાગદિવન જે પાપ બાધ છે તેને તો અહીં પાપ ધર્મના ભાગના થ. ૪ છે એવા એકે તે. અમુક કથન થાય છે અને વર્ણવે છે. ૧૦ નર્કના નર્કના આપના નર્કના વર્ણ કરેલેને જે રાગના ભાગના એ વાત આપી વ્દય તો દેદન દેદન થાય, દદ થાય,

પાસમાં બાંધી લઈ લાંબી ચાલીને સીધી રાજ પાસે પહોંચી. તેને ખાત્રી હતી કે આખરે રાજ તો તેને રક્ષણ આપશે અને પોતાની બાંધી ધુન્ન નીકળી જશે, પણ એને તો ઘરમાં ઉઠ્યા વનમાં ગયા તો વનમાં લાગી આજ-તેવી વાત બની. રાજને એણે સર્વ વાત કહી સંભળાવી. રાજ તો મુંદરીના શબ્દમાધુર્ય, સાદા પણ સૌંદર્યભાવ-વાદક કપડામાં બ્યામૂઢ થયો, બોલવાની ઢળ અને આંખના તેજમાં અંતર ગયો, પાતળી કેડ અને નખશીખ નમણાઈ જોઈ એકરસ બની ગયો, એને ન રહ્યું પોતાના સ્થાનનું ભાન કે ન રહ્યો પોતાની જવાબદારીનો ખ્યાલ. એણે રક્ષણ માગવા આવેલી મુંદરી પાસે પ્રણય-ભીક્ષા માગી, મુંદરીને જણાવી દીધું કે એ પુરોહિત, કોટવાળ અને પ્રધાનને કાઢી ચૂકવાની તેનામાં શક્તિ છે, પણ સાથે મુંદરીને પટ-રાણી બનાવવાની લાલચ પણ આપી દીધી અને બદલામાં વ્યભિ-ચારની પ્રાર્થના કરી. મુંદરી ચેતી ગઈ, ગભરાણી, લજવાણી, શરમાણી, પાતુ વખત વર્તી ગઈ. રાજને સાથે પહોંરે આવવાનું કહી લાંબી ચાલી નીકળી. રાજ પણ પોતાના કાર્યમાં સફળતા મળેલી જોઈ પોતાની (ફસાવવાની) શક્તિ માટે મગરૂબ થતો લાંબો રહ્યો.

મુંદરી રાજમહેલમાંથી નીકળી લ્યારે તેના મનની સ્થિતિ અજબ થઈ રહી હતી, પોતાનું શિયળ જળવવાના ઉપાયની મનમાં યોજના કરી રહી હતી. પડોશમાં એક ડોશી રહેતા હતા, તેને એક કાગળ લખી આપ્યો અને કહ્યું કે ચાર ઘડિ રાત રહે લ્યારે કાગળ લઈને ઘરે આવવું અને બહારથી રજારોળ કરી ચૂકવી. ડોશીએ વાત રવી-કારી. ઘરે જઈ એક પેટી (મંજુસ) ચાર ખાનાવાળી હતી તેને તૈયાર કરી રાખી ચૂકી. સંધ્યાસમય થયો એટલે પોતે સોળ રાણુ-ગાર સજ્જ તૈયાર થઈ. પુરોહિત આવ્યો, તેને આદરમાન આપ્યું, જણાવ્યું કે તેની વાટ જ પોતે જોઈ રહી હતી. વાતચીતમાં વખત નીકળી ગયો. પહોર પૂરો થયો, લાં કોટવાળ આવી પહોંચ્યો, બહારથી બારણું ખખડાવ્યું એટલે પુરોહિતનાં હાંન ગગડી ગયાં. શ્રીમતી બોલી કે 'તમારી રાહ જ જોઈ રહી હતી' એટલે પુરોહિત વધારે ગભરાયો. બચવાનો ઉપાય માંગતાં શ્રીમતીએ મંજુસ બતાવી. એક ખાનું ઉઘાડી પુરોહિતને અંદર પૂરી ચાવી દઈ ઘરનાં બારણું ઉઘાડ્યાં, કોટવાળ અંદર આવ્યો. તેની સાથે ખાવા પીવામાં એક પહોર મુંદરીએ વટાવી દીધો. બરાબર મધરાતે પ્રધાન આવી પહોંચ્યો એટલે કોટવાળ સાહેબ ગભરાઈ ગયા. ચૂપ થઈ પડી રહેવાની ઇસારત કરી પેલી મંજુસના બીજા ખાનામાં કોટવાળને ઘાલ્યો અને ચાવી દઈ

છે અને જે કાવ્ય તેની શાશ્વત (હમેશની) યાદગીરી છે. ૧૬. શ્રી માધ જેના કાવ્ય રૂપી ગંગાની ઉર્મિના છાંટણા (સીકર)થી ચિત્તની જડતા (મંદતા) દૂર થઈ જાય છે તે અતિ ઊંડી બુદ્ધિવાળો હતો અને વખાણને પાત્ર હતો. તે કોની પ્રશંસાને પાત્ર ન થાય? ૧૭. હવે બીજો પુત્ર શુભંકર શ્રેષ્ઠી હતો તે આખી દુનિયાનું ભડું કરનાર હતો. એના દાનસંબંધી એટલાં બધાં અદ્ભુત ગીતો ગવાતાં હતાં કે તેથી ઇંદ્ર પણ રાજ થઈ ગયો હતો. ૧૮. લક્ષ્મીપતિ (કૃષ્ણ)ને જેમ લક્ષ્મી હતી તેવી તેને લક્ષ્મી નામની સ્ત્રી હતી. એણે આખી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ સીતા વિગેરે સતીઓને સાચી કરી બતાવી હતી. ૧૯. (તેઓનો) સિદ્ધ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ એક પુત્ર હતો, એ ઇંદ્રના નંદનવનના આભૂષણ જેવો હતો, દેવતાઓને જેમ કલ્પવૃક્ષ ઇચ્છા પૂરે તેમ ભાગનારાઓને એ ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપનારો હતો. ૨૦. ધન્યા નામની એક યોગ્ય ખાનદાન કુળની કન્યા સાથે એના માતૃપિતાએ એનો વિવાહ કર્યો હતો. એની સાથે દોશુંદક દેવોની પેઠે એ વિષયસુખ ભોગવતો હતો. ૨૧. વખતના વહેવા સાથે એ જુગદું રમવાનો અત્યંત શોખીન થઈ ગયો અને પોતાની સ્ત્રીસાથેના સંસાર-વહેવારથી દૂર થતો ચાલ્યો. અહાહા! નિદાન સમજી માણસોને પણ પોતાનાં કર્મ ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ છે! કર્મ કોઈને છોડતાં નથી. ૨૨. એના પિતાએ માતાએ ગુરુજનોએ ભાઈઓએ સંબંધીઓએ અને મિત્રોએ તેને જુગદાથી ઘણું વાર્યું બહુ બહુ રીતે સમજાવ્યો પણ એ હરામચાસકથી એ પાછો ફર્યો નહિ. ખરેખર, વ્યસન (પડેલી કે પડતી ટેવ)ને વારવું ઘણું મુશ્કેલ છે. ૨૩. જ્યારે એ વાત બહુ વધતી ચાલી ત્યારે શુભ રી રાહી નહિ, જાહેર થઈ ગઈ. અને એ તો જુગદું રમવામાં એકતાન લગાવી રહેલા ધૃતારાઓને સંપૂર્ણ વશ થઈ રહ્યો અને સદાચારથી તદ્દન દૂર દૂર જતો ચાલ્યો. ૨૪. એણે જુગદા ઉપર પોતાનું પ્રકર્યાન એવું લગાવ્યું કે એમાં એ યોગીની^૩ પેઠે એકચિત્ત થઈ ગયો.

૧ એને કોઈને સીતા વિગેરે સતીઓ જરૂર થઈ હશે, કવિની કલ્પના આ નહિ હોય એમ ખાતરી થતી હતી.

૨ દોશુંદક દેવ: એ એક જાતિના દેવો છે, બહુ સુખ ભોગવનારા છે, જે સુખમાં આસક્ત છે અને આખી જગતમાં એકસરખા વિષયસુખનો અનુભવ કરે છે.

૩ યોગીની એકતાનતા અને પરીવહસહન અત્ર સરખાવવા લાયક છે. એકતાનતા એટલે એકચિત્ત થઈ જવું, એકચિત્ત થઈ જવું એટલે એકચિત્ત થઈ જવું.

અને વિચારપૂર્વક તરત સહન કરવા લાગ્યો, બૂખ સહન કરવા લાગ્યો, દંડી ખમવા લાગ્યો, ગરમી ખમવા લાગ્યો; પણ માત્ર એ સમયે પુરુષ કે બહા માણસના વાક્યથી હજી દરતો હતો. ૨૫, આઠમી રાત્ર (મધરાત) ગયા છતાં પણ એ પોતાને ઘરે આવતો ન દોતો. એકલી એની પત્ની એની સાહ જોઈ રહેતી હતી અને એમ એ બિચારી દરરોજ વાટ જોયા જ કરતી હતી. ૨૬, રાતોના ઉભગરાપી એની (ધન્યાની) તંદુરસ્તી તદ્દન બગડી ગઈ અને ઘરના કામમાં આખો દિવસ પરોવાયલી રહેતી હોવાને લઈને એ શરીરે ઘણી લેવાઈ ગઈ. એવી તેની સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી તેથી તેની સાસુ (લકમી દેવી) આંખોમાંથી આંસુ સારતી તેની સાથેના ગાઢ સંબંધને લઈને ઠક્કરા વાળીએ હસકા ભરતી ભરતી તેને (વહુને) એક દિવસ કહેવા લાગી—૨૭-૨૮. “હું બેઠી છું ત્યાં સુધી તારું અપમાન કે તારો તિરસ્કાર કરનાર કોણ છે? તેથી કોઈ ખોટા સાચા વિકલ્પોથી તું ઘરકામમાં પૂરતું ધ્યાન આપી શકતી નથી એમ જણાય છે. તારા સાસરાજી પણ કામકાજમાં બહુ બાકુળ રહે છે, હમણા તેઓશ્રી દરબારમાંથી આવશે અને પ્રભુપૂજની સામગ્રી વિગેરે તૈયાર નહિ જીએ તો મારા ઉપર ગુસ્સે થશે; માટે તું મને સાચે સાચું કહી દે, જેથી તને થતી પીડાનો હું એકદમ ઉપાય કરું.” ૨૯-૩૧. ધન્યાએ જવાબ આપ્યો “કાંઈ નથી”—આ પ્રમાણે કહ્યા પછી સાસુએ બહુ આમ્રહ ક્યોં ત્યારે તે બોલી “તમારા પુત્ર અરધી રાત ગયા પછી બહુ મોટા આવે છે! હું શું કરું?” ૩૨. પુત્ર-વધૂની હકીકત સાંભળી સાસુજીએ કહ્યું “અરે! આ વાત તેં મને અત્યાર પહેલાં કેમ ન કહી? હું જાતે જ છોકરાને કડવાં અને મીઠાં વચનોથી ઠેકાણું લઈ આવીશ. દીકરી! તું આજે સુઈ જાજે, તારા મનમાં જરા પણ ચિંતા રાખીશ નહિ. આજે રાત્રે હું ઉભગરો કરીશ અને બધી વાત સભાળી લઈશ. તું તારા મનમાં જરા પણ અધીરપ રાખીશ નહિ.” ૩૩-૩૪. પુત્રવધૂએ એ વાત કબૂલ કરી. તે રાત્રે સાસુ (લકમીદેવી) જરા પાનું કંઈ લીધા વગર ઘરનાં બારણાં પહોંચાડે રહી. રાત્રિને જેવું પહેરે (પાનું વાગ્યા પછી) પુત્ર (સિદ્ધ) આવ્યો. ૩૫. કાંઈ નવરે તેને કહ્યું કે ‘બારણાં કિયાં, બારણાં કિયાં’ એટલે અદરવા માનાએ સભળાય તેવી રીતે કહ્યું ‘અરે! આટલી મોટી મોટ કોણ આવ્યો છે?’ ૩૬. બહારથી સિદ્ધ જવાબ

૧. આવજા 'સ' ૨. જરા લાવક, અનુસરના લાવક, વિચારવા લાવક છે.
૬૫

મનમાં ઘણા રાજી થયા અને જોયા કે—“અમારો વેશ પહેર્યા વિના અમારી પાસે રહી શકાતું નથી અને તેમ કરવું (અમારો વેશ પહેરવો) તે તારા જેવા જે પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ભટકનારા હોય તેને બહુ મુશ્કેલ લાગે છે; મુશ્કેલ એટલા માટે લાગે છે કે બીકણુ માણસોને આકર્ષે લાગે એવું અખંડ બ્રહ્મચર્ય વ્રત તેણે સંધારણુ કરવું પડે છે; કબૂતરની જેવી રીતે આહારપાણી મેળવવા પડે છે, (એને કાપોતિકવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે અને એવું બીજાના નામ સમુદાના વૃત્તિ પણ કહેવાય છે); એમાં વળી કેશનો (આકર્ષણ) લોચ કરવો એ તો ભારે આકર્ષકામ છે અને આખે શરીરે પીડા ઉપજાવે તેવું છે; એમાં ઇંદ્રિયોનો સંયમ પાળવો તે તદ્દન સ્વાદ વગરની અને વેળુ (નદીની રેતી)ના ગોળા^૨ વાળવા જેવી બાબત છે; નીચ માણસો હલકાં ભારે જે વચનો સંભળાવે તે અને ગામનાં કાંટાઓ (સાંઢડાઓ) જે બોલે તે સર્વ સહન કરવું પડે છે. ખરેખર, એ તો દાંતથી લોહાનાં ચણા ચાવવા જેવી વાત છે. વળી તેમાં બે ઉપવાસ (છઠ) ત્રણ ઉપવાસ (અક્રમ) વિગેરે આકરાં તપ કરવાં જોઈએ અને એનાં પારણામાં પોતાને સ્વાદ ઉપજાવે તેવું કે સ્વાદિય ન લાગે તેવું ભોજન જે મળે તેના ઉપર રાગ કે દ્વેષ ન કરવો એ-

૧ કાપોતિકવૃત્તિ: કબૂતર એક દાણો અહીંથી ખાય છે, બીજો પડેથી ખાય છે, ત્રીજો જગ્યાએ જળ પીએ છે તેમ. એને માધુકરીવૃત્તિ પણ કહે છે; મધમાખી કે ભમરી જેમ ફૂલને પીડા ન ઉપજે તેમ તેમાંથી જરા રસ ચૂંટે છે, વળી બીજેથી જરા લે છે, એમ સાધુ આહારપાણી માટે ગાયરી કરે છે.

૨ વેળુના ગોળા. રેતીના લાડવા વળી શકે જ નહિ, વાળતા લાંબી બધે રેતીમાં ચીકારા જ નથી એટલે લાડવો વળે જ નહિ.

૩ દરેક ગામમાં નિંદા કરનારા મમતી સ્વભાવના બીનજવાનદાર દરેક દીકા કરનારા માણસો હોય છે. જેવું જીવન નકામી કુધળી કરવામાં, મધ્યમારવામાં, લાકડા લડાવવામાં જાય છે. એને ‘આંકેલા સાંટડા’ કહેવામાં આવે છે અહીં તેને ગામદંટક કહ્યા છે.

૪ સાધારણુ રીતે દીકા લેવા ઉદ્યુક્ત થયેલાને પ્રથમ સ્થિત કરવામાં આવે છે, પછી મુશ્કેલી પણ જતાવાય છે, પણ તે લેનાર હતાશ ન થઈ શકે. શુદ્ધમહારાજ સ્વ ઉપયોગવાળા હોય ત્યારે તે વ્યક્તિને જોઈને પીડા ન લે. આજે આજે તેના અગ્રાસ હોય છે. આજે આજે તેના અગ્રાસ હોય છે. આજે આજે તેના અગ્રાસ હોય છે.

હએ.” ૫૨-૫૭, ઉપર પ્રમાણે ગુરમહારાજનાં વચન^૧ સાંભળીને સિદ્ધે
 કહ્યું “ મહારાજ ! મારા જેવા વ્યસની માણસો (કેવા હોય છે તે
 આપ વિચારો, તેઓ વ્યસનના ગુલામ હોય છે, તેઓ)નાં દાન દોડ
 નાક હાથ અને પગ કપાઈ ગયેલાં કે કપાવાનાં હોય છે, બીજા મા-
 ણીને કે તેથી રીતે પોતાનાં ઉદરનો નિર્વાહ કરનારા હોય છે અથવા
 ચોરી કરીને પેટ ભરનારા હોય છે, એમને રાત્રે સુવાની જગ્યાનું પણ
 દેખાણું હોતું નથી, એનો પોતાનાં માણસો (સગાંસંબંધીઓ) પણ
 વારંવાર તિરસ્કાર કરતા હોય છે-પ્રભુ ! આવી અવસ્થામાં સખક-
 નારાને શું સંયમ સુરક્ષેલ પડે ? ખરેખર, એ સંયમ આખી દુનિ-
 યાને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. તો હવે આપશ્રી મારા ‘માથા ઉપર
 હાથ મૂકો.” ૫૮-૬૦. (ગુરુએ ઉત્તરમાં કહ્યું) “કોઈએ અમને નહિ
 આપેલ અમે કાંઈ લેતા નથી, માટે તું અહીં એક દિવસ સ્થિર રહે,
 રાહ લે, જેથી અમે તારા પિતાને ખબર આપીએ, લાણુ કરીએ.” ૬૧.
 “આપશ્રીનો હુકમ મારે પ્રમાણ છે, માન્ય છે” એમ કહીને (સિદ્ધ)
 ત્યાં સારી રીતે રહ્યો એટલે આવા સારા શિષ્યનો લાભ થવાથી સુરિ-
 મહારાજને ઘણો આનંદ થયો. ૬૨. હવે અહીં (સોડને ઘેર) ગુરુ-
 કર શેઠે સવારના પહોરમાં પુત્રને સાદ કપો-બોત્તાઓ અને ન્યારે
 વળતો જવાબ ન મળ્યો ત્યારે તેઓ ગભરાયા, વળી તેમણે પોતાની
 પત્નીને પડી ગયેલાં મોઢાઢાવાળી બેઇ ત્યારે તેમને વધારે બય લાગ્યો.
 ૬૩. “આજે રાત્રે સિદ્ધ કેમ આવ્યો નથી ?” આ પ્રમાણે ન્યારે
 તેને (લક્ષ્મીદેવીને) સવાલ પૂછવામાં આવ્યો ત્યારે લાજથી તેનું
 માથું નીચું ઢળી ગયું અને જવાબમાં બોલી કે “જુનારની બાબતમાં
 શિખામણ આપતાં હોકરો આવ્યો મયો છે.” ૬૪. એક પોતાના

૧ ગુરુ મહારાજે દરમિયાન રીતે સાત સુરેલી બનાવી: ૧ અદ્યયન, ૨ કાપિતિશા-
 દત્તિ, ૩ કેશનો હોથ, ૪ સંયમ, ૫ નીચના વચન ૬ દય, ૭ પારખે અને તે મળે.
 આનાં પ્રયોજનાં જવાબ આ ઉત્તરના આખી અર્થ છે. ૧ રમણે સુવાનું જ સ્થાન
 નથી, ૨ રમણને લાખથી કે ચોરી કરીને ઉદરનિર્વાહ કરેલો પડે છે, ૩ નાક દાન
 કપાય તેથી હાથ આકરી નથી. ૪ હાથપર જવાબ તેથી સંયમ આકરી નથી,
 ૫ નીચના વચનો કરતા પોતાના કરતા અચનાક કરે તે વધારે આકરી વાગ છે,
 ૬ ખાવાનું દેખણુ નથી ત્યાં વચન પાગ યીક અને ૭ કે. જવાનું જ વાંધા ત્યાં
 સ્વાદિષ્ટ અસ્વાદિષ્ટનો સવાલ જ કયા પડે છે ? આજ વિચારવાનું એ છે કે
 દુનિયાની નવરે દરેક માણસાણા સંપુર્ણ એવું દુઃખ વેડાં નથી સંખમાં
 ફેર તેથી કલ્પના નેરો વસાવવ પડે છે.

૨ માથા ઉપર હાથ મૂકે એટલે દુનિયા આપણે દરેકને દરેક.

છે કે જેનો ઇલાજ ન હોય, ઉપાય ન હોય તે તેને (માર્ગને) આ-
ચરે છે. માટે પિતાજી ! આપ હવે મોહ ન કરો. મારી માતાજીનું
વચન હતું કે 'જેના બારણાં આટલી રાત્રે ખુલાં હોય એમ તું જો
તેને ત્યાં તું જા' એનો અર્થ એ થયો કે અમારે સાંત રસવાળાઓની
નજીકમાં વસવું એ વાત તેને અનુકૂળ અને સંમત છે. હવે અમારું જે
વચન છે તેને જો આખા જીવન પર્યંત પાળું તો મારું ખરું કલ્પીતપણું
બમર વાંધે દેઠ મુઠી ચાલુ રહે. માટે પિતાજી ! આપ બરાબર વિ-
ચાર કરો." ૭૨-૭૫. પુત્રનો જવાબ સાંભળીને ગભરાઈ-મુંઝાઈ
મયેલા શેઠ (શુભંકર) બોલી ઉઠ્યા. "અરે ભાઈ ! તું બોલે છે તે
વાતનો તો જરા પણ વિચાર કયો છે ? અરે, આ રાંખ્યા વગરનું
અને સ્વજનથી જાણીતું થયેલું આટલું બધું (મારું) ધન છે તેને સા-
ચું કોણ કરશે ? તારા જીવને સુખ ઉપજે તે પ્રમાણે તું ભોગ વિ-
લાસ લહેર કર, તારી ઇચ્છામાં આવે તે પ્રમાણે બીજાને આપી દે,
જ્યાં મુઠી તું સદાચારને ઊડીશ નહિ ત્યાં મુઠી સારા માણસોમાં
પણ તું પ્રસંસાને પાત્ર થઈશ. જો ભાઈ ! તારી માતાને તું એકનો
એક ઊકરો છે, તારી જીને કાંઈ ઊકરો પણ નથી-એ બંનેનો આધાર
બધો તારા ઉપર છે. હવે હું તો ધરડોખખ થઈ ગયો છું તેથી મારા
ઉપર તો કોઈ કાંઈ ગણતરી ગણે નહિ, ગણી શકે નહિ." ૭૬-૭૮.
ઉપર પ્રમાણે શેઠ (પિતાજીએ) કહ્યું એટલે સિદ્ધ જેની સ્થિતતા
શમભાવમાં સિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી તે બોલ્યો "આખી લાલચ બતા-
વનારી વાણીથી સર્વ ! એવી વાણી સાંભળવા માટે મારે કાન છે નહિ,
મારે એવી વાણી સાંભળવી જ નથી. મારું મન તો હવે 'બ્રહ્મમાં લીન
થઈ ગયું છે માટે આપથી મારા ગુરુમહારાજને પગે પડીને કહો કે
'મારા પુત્રને દીક્ષા આપી.' " ૭૯-૮૦. તેનો અત્યંત આમહ જોઈને

૧ પ્રતિકર્મનો અર્થ ઉપાય થાય છે એ પ્રાણીઓ ઇલાજ-ઉપાય વગરના
હોય, જેઓ અસાધ્ય રોગમાં ગયા હોય તે એ માર્ગ આચરે છે. એના ઉદાહરણમાં
બહુ લાવે છે તે સમજાવેલા. આજીવ કરવાથી બેસી જાય.

૨ જુઓ ઉપર સ્લોક ૩૬.

૩ જુઓ અગાડના સ્લોક ૧૫ ની નોંટ કહેવાની મલતજ પેાતે કરોડાધિ-
પતિ તેનું ધન. બજનો અર્થ પ્રા. એકાબી રેઃમાર્ગ કરે છે તે સુપ્રેતાવના
માનનો અભાવ સૂચવે છે.

૪ પ્રશ્ન : ઇશ્વર દેવત્વ સ્વરૂપે આપમા એમાં કનંતી રજ તેને દોની નથી
ચારિત્રમાં રમણના હોય છે અને જ્ઞાન દર્શન બાદિ અનંત રૂપોનો વચર આજ-
રણે આવિર્ભાવ હોય છે.

શુભંકર શેઠે તેમ કયું. શુભ સ્વરોદય થતાં ગુરુમહારાજે તેને દીક્ષા આપી. ૮૧. ત્યાર પછી તેણે (સિદ્ધે) એક માસનો તપ કર્યા પછી કેટલાક દિવસ જવા દઇને શુભ લગ્નમાં ન્યારે પંચમહાવ્રતનો આરોપ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે ગુરુમહારાજે તેને ગચ્છપરંપરા બતાવનાર દિગ્ગંધ સંલગ્નાવ્યો. “ભાઈ ! તું સાંભળ. અગાઉ શ્રી-માન વજ્રપ્રભુ થયા, તેના શિષ્ય વજ્રસેન થયા, તેને ચાર શિષ્યો હતા: નાગેન્દ્ર, નિર્વૃત્તિ, ચંદ્ર અને વિદ્યાધર. એ ચાર પૈકી નિર્વૃત્તિની પરંપરા (ગચ્છ)માં બુદ્ધિના ભંડાર સૂરાચાર્ય થયા, તેઓના શિષ્ય હું ગર્ગર્ધિ તને દીક્ષા આપનાર ગુરુ છું. તારે અવિશ્રાન્તપણે (યાત્રા-વગર-ચાલુ રીતે) “અઠાર હજાર શીલાંગોને સારી રીતે વહન કરવાં એ શીલાંગો અતિ ઉત્તમ ઉમદાં કૃણને જરૂર આપનારાં છે.” ૮૨-૮૬. એ શીલાંગો અતિ ઉત્તમ ઉમદાં કૃણને જરૂર આપનારાં છે.” ૮૨-૮૬. ગુરુમહારાજનાં વચનનો તેણે સ્વીકાર કર્યો અને મહા ઉત્ર તપ કરવા માંડ્યો. વળી તે વખતે મળી શકતાં સર્વ ‘સિદ્ધાન્તોનાં એ મોટાં અભ્યાસી થયા. ૮૭. એમણે ‘ઉપદેશમાળા ગ્રંથ ઉપર બાલાવ-બોધિની નામની નાની દીકા લખી, એમાં એમણે પોતાની બુદ્ધિની

૧ સ્વરોદય. ત્રણ નાડી છે: સૂર્ય, ચંદ્ર અને સુકુમ્ભા. એ ત્રણેયના જન્મણી ડાળી અને મધ્યમ ગતિ બતાવે છે. દીક્ષા કાર્ય ચંદ્ર નાડીએ થાય છે. એ માટે બુદ્ધો ચિદાનંદજીનું સ્વરોદય જ્ઞાન. આ હકીકત ગ્રો. નેકોબીને જરા ખસ સમજાઈ નથી તે નવાઈ જેવું લાગે છે.

૨ આ પ્રથમ નાની દીક્ષા આપવામાં આવે છે તે સમજવી. પછી જેને હાલ વડી દીક્ષા આપવાનું કહેવામાં આવે છે તે ખરું ચારિત્ર છે. એ અમુક અભ્યાસ અને યોગ પછી થોડા દિવસે પૂર્ણ વિધિથી કરવામાં આવે છે.

૩ દિગ્ગંધ: દિક્ષા આપવા વખતે આ ત્રણ વાર ગચ્છપરંપરા બોધવાને રિવાજ છે. બુદ્ધો દીક્ષાવિધિ. હાલ થોડાં વર્ષ પહેલાં વિજય સિદ્ધાર્થિન અને ચાર્ય સ્થાને અને સકળચંદ્રજી ઉપાધ્યાયનું ઉપાધ્યાય સ્થાને નામ લેવાને નિર્નિતપગચ્છમાં પ્રચલિત હતો. વર્તમાન વિધિમાં વર્તતા આચાર્યોનાં નામો લેવા છે.

૪ વજ્રસ્વામી. ચાર્ય વજ્ર. તેરમી પાટ. બુદ્ધો સ્થવિરાવની ચાર્ય વજ્રસેન ચૌદમી પાટ. સ્થવિરાવણીમાં તેમને ચાર્ય નાગિલસાખાના સ્થાપનાર તરીકે વર્ણવ્યા છે.

૫ અઠાર હજાર શીલાંગ બુદ્ધો નોટ-પ્રસ્તાવ પ્રથમ-૫૪ ૬૨-૬૩.

૬ સિદ્ધાન્ત: આગમ. એમાં હાનિ થતી ગઈ છે. તે વખતે હજાર કરોડ અભ્યાસ કર્યો.

૭ ઉપદેશમાળા: ધર્મદાસગણિ દત્તા. આ દીકા મળી રહે છે. એ લેનગ્રેવાવળી (કોન્કરસ) પૃ. ૧૭૧. એ ગ્રંથ ઉપર બીજી કેટલીક દીકા મળી છે. એમાં નેકોબીને તેની ખબર મળી ગઈ છે.

એકાગ્રતા કરીને વાણીનો ભર સર્વજ્ઞ જેવો બતાવ્યો ૮૮. એમના 'શુદ્ધભાષા દાક્ષિણ્યચંદ્ર' નામના હતા જેણે શૃંગારરસથી ભરપૂર કુવલ-યમાળા' નામની કથા બનાવી. ૮૯. સિદ્ધના કરેલા ગ્રંથના સંબંધમાં તેણે (દાક્ષિણ્યચંદ્રે) વક્રોક્તિ કરતાં કહ્યું કે "એવી રીતે લખેલા આગમના અક્ષરો ફરી વાર લખી જવાથી શું નવો ગ્રંથ બની શકતો હશે? આ દુનિયામાં તો શ્રીસમરાદિત્ય ચરિત્ર ખરું સાત્ર કહેવાય, જેના રસના ઉછાળામાં લેવાઈ ગયેલા લોકો ભુખ કે તરસને પણ જાણતા નથી. મારી કથામાં તો કાંઈ અર્થ અમલકૃતિ છે અને રસની પણ જમાવટ છે અને લખનાર તરીકે તારા ગ્રંથમાં તો તે માત્ર ભરતિયું જ કહ્યું છે, જ્યાં ત્યાંથી કોપી કરીને પાનાં ભર્યાં છે." ૯૦-૯૨. સિદ્ધ કવિએ તેને જવાબ આપ્યો "આવું આકર્ષ વચન અમારા મનને જરા પણ અકળાવતું નથી. તમે કહ્યું એવી કવિતા તો જેઓ નામ લેવાની હદથી પણ ઉપર ગયેલા હોય (મહાન પૂર્વપુરુષ હોય) તેમની જ હોઈ શકે. પૂર્વ મહર્ષિઓના કહેલા સમરાદિત્ય ચરિત્રના કવિત્વ સાથે તે સ્પર્ધા-હરીફાઈ કેમ થાય? મારી જેવા મંદ બુદ્ધિ-વાળાની તેમની સાથે સરખામણી કેમ થાય? ખજવાની રૂપ સાથે સરખામણી કેવી?" ૯૩-૯૪. આ પ્રમાણે તેણે (દાક્ષિણ્યચંદ્રે) તેના મનમાં ઉદ્ભવ કરાવ્યો એટલે એ વિદ્વાન આણસે ઉપમિતિ ભવ-

૧ શુદ્ધભાષા: એટલે એક શ્રુતિ સિધ્ધ. પ્રા. નેકાળી એને પાવાના કાશ શર (શ્રુતિ કાશ) કહે છે તે તેમની સમજફર છે.

૨ કુવલયમાળા કથા: આ દાક્ષિણ્યચંદ્રકવિ કુવલયમાળા લખ્ય નથી, ઉદ્યોતનસુરિની છે. જુએ: જૈન ગ્રંથાવળી પૃ. ૨૨૧-૨૨૦. રત્નપ્રભસુરિની ૧૧૫ છે તેનું ભાષાન્તર અમારી સભાએ બદાર પાડેલ છે.

૩ ઉપરના શ્લોકનો અર્થ પ્રા. નેકાળી એમ કરે છે કે કુવલયમાળા ગ્રંથ દાક્ષિણ્યચંદ્રને માટે શ્રીસિદ્ધિએ બનાવ્યો અને પણ આ શ્લોકનો અર્થ નિસતો નથી એમ લખે છે. મને એમ લાગે છે કે દાક્ષિણ્યચંદ્રે ઉપરની ટીકા ઉપરેયામાળા ટીકા માટે કરી હતી. આગમ એટલું જ માન ઉપરેયામાળાને આપવામાં આવે છે. એની ટીકામાં આગમના અક્ષર ફરીવાર જરૂર આવે. એમ કેમ નવો ગ્રંથ થાય? એવી ટીકા કરી જણાય છે.

૪ શ્રીસમરાદિત્ય ચરિત્ર. આ શ્રી હરિસદ્રસુરિયુત 'સમરાદિત્ય કદા' માટે જણાય છે. એ અજ્ઞાત કથા છે. અને તેના પરથી શ્રી શૃંગારવિજયભટ્ટે રૂપ-રાતી કાવ્ય 'સાસ' લખેલ છે.

૫ ઉપરનો સર્વ સંબંધ દાક્ષિણ્યચંદ્રની ટીકા અને સિદ્ધનો જવાબ ૮૬ માં શ્લોકનો કરેલો. મારો અર્થ જરાજર ટોલ એમ સુધરે છે, એ સિવાય બીજી રીતે વાઘવેનો કોઈ પણ ખાતો નથી. દાક્ષિણ્યચંદ્રે એ વચન કેમના કરવા કહ્યું કે પાવાની શ્લોકો કરવા કહ્યું તે વિચારવા રાજ્ય છે.

પ્રપંચા નામની મહા કથા બનાવી-એ અતિ રમ્ય બનાવી, સારો બોધ થાય તેવી રીતે તેને કહી બતાવી, અન્ય પ્રાણીઓનાં ખોટા બોધને બાંધી લે (દૂર કરે) તેવી બનાવી, આઠ પ્રસ્તાવથી ભરેલી બનાવી અને વિદ્વાન્ માણુસોનાં મસ્તકને પણ ડોલાવે તેવી બનાવી. એ શન ભાવનો આશ્રય કરનાર ગ્રંથ એમણે વ્યાખ્યાનને યોગ્ય બનાવ્યો અને તે વખતથી સંઘે તેઓશ્રીને વ્યાખ્યાતા (વ્યાખ્યાનકાર) ની પદવી આપી. ૯૫-૯૭. ગ્રંથ બનાવીને મશ્કરી કરનારને (દાક્ષિણ્ય ૦ ને) સદરહુ ગ્રંથ જ્યારે તેણે બતાવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'આવા પ્રકારનું કવિત્વ (ગ્રંથમાં) લાવવું જોઈએ. જે મેં કહ્યું હતું તે તારા હિતને માટે જ કહ્યું હતું.' ૯૮.^૧ ત્યાર પછી સિદ્ધે વિચાર કર્યો કે હજુ પણ કેટલીક વાતો અહીં જણાવવામાં આવી નથી, તેણે પણ મારી અજ્ઞાનતા બતાવી-માટે હજુ પણ મારે વધારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. મેં આપણાં પોતાના અને અન્ય દર્શનોના તર્કના ગ્રંથો જે મળી શક્યા તે સર્વનો અભ્યાસ કર્યો પણ બૌદ્ધ લોકનાં પ્રમાણુશાસ્ત્રો તો તેઓના દેશ બહાર મળી શકતા નથી. ૯૯-૧૦૦. (ઉપરના વિચારને પરિણામે) દૂર દેશમાં (અભ્યાસ કરવા માટે) જવાનું તેનું મન એકદમ થઈ આવ્યું એટલે તેણે તુરત ગુરુમહારાજને નમ્ર વચનોવડે વિનંતિ કરીને પૂછ્યું. ૧૦૧. ગુરુમહારાજે વિધિપૂર્વક પોતાના શ્રુત જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને નિમિત્ત જોઈ લીધું અને પછી અત્યંત પ્રેમપૂર્વક જનવો યોગ શરૂ કરવાની ઇચ્છાવાળાને કહેવા લાગ્યા "અભ્યાસની બાબતમાં કોઈ દિવસ ધરાઈ જવું નહિ-સંતોષ માની લેવો નહિ એ વાત તો બહુ સારી છે, પણ ભાઈ ! તને કાંઈ કહેવાનું છે: એ કોઈ પણ વસ્તુની હયાતી નહિ માનનારા (અસત્વાદી) ના મતમાં બુદ્ધિનો ખુન્ન રહેો થઈ જાય છે. તેઓની ઉલટીસુલટી સાબીત કરવાની પદ્ધતિમાં

૧ આ દાક્ષિણ્યચંદ્રની આખી હકીકત માટે ઉપોદ્ધાત જુઓ. ત્યાં આ બનાવ પર વિચારેન વિસ્તારથી જોવામાં આવશે. અહીં આ બનાવ પૂરો થાય છે, હવે સિદ્ધર્ષિના જીવનનું નવું પ્રકરણ શરૂ થાય છે.

૨ અહીં 'તેણે' એટલે દાક્ષિણ્યચંદ્રે એવો ભાવ પણ જોસે અપવાદો વિશેષ જણવાથી પોતાનું વધારે પછાતપણું જણાય તેની અસર બતાવી દેવા. તેનું જણનારને બહુ લાગે છે, વધારે જણે ત્યારે અલ્પ જ્ઞાનનો ખ્યાલ થાય છે.

૩ 'પ્રાયમકલ્પિક' એટલે પ્રથમ કલ્પરૂપ શિક્ષાગ્રંથનો અભ્યાસ કરનાર. સિદ્ધ વિદ્વાન્ હતા પણ શિક્ષાને યોગ્ય હતા, પ્રાયમિક અભ્યાસમાં હજુ અનુભવમાં બાળક હતા એવો આશય જણાય છે.

૪ નમ્રતા કોઈ વાતની દેખાતી ન માનનાર સ્વભાવનો. જોઈશે. જુઓ.

સ્કાર કર્યો અને પોતાની ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે કોઈ ન ઝોળખે તેનો વેશ^૧ લઇને મહાબોધ નામના બૌદ્ધોના નગરે પોતે ગયા. ૧૧૧. અત્યંત તીવ્ર બુદ્ધિવાળા એણે (સિદ્ધે) અભ્યાસ કરવા માંડ્યો એટલે બહુ થોડી મહેનતે જે શાસ્ત્રો મોટા મોટા વિદ્વાનોને પણ સમજવા મુશ્કેલ પડે તે એણે તૈયાર કરી લીધા જે હકીકતથી તેઓને (બૌદ્ધ લોકોને) ઘણી નવાઈ લાગી. ૧૧૩. તેને પોતાના વર્ગમાં દાખલ કરવાનો તેઓનો પ્રપંચ પણ ભારે ઊંડો અને આકરો હતો. અન્ય કારમાં અજવાળું કરનાર રતને પ્રાપ્ત કરીને કોણુ એવો હોય કે જે મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરીને મુંગો બેસી રહે? ૧૧૪. તેને ઊંચી પાયરીએ ચડાવવાનાં અને તેનો લોભ (ambition) વધારે તેમાં વચનોનાં પ્રપંચથી માયાલળથી જેમ માછીમારો માછલાંઓને પાણીમાંથી બહાર આવવા લલચાવે તેમ તેઓએ તેને લાલચમાં નાખ્યો. ૧૧૫. ધીમે ધીમે તેની મનોવૃત્તિ એટલી બધી ભયી મગ્ધ કે તે જૈન માર્ગ તરફ તદ્દન ધ્યાન વગરનો થઈ ગયો અને તેની (બૌદ્ધ મતની) દીક્ષા તેણે અંગીકાર કરી. ૧૧૬. હવે એક વખત જ્યારે તેઓ (બૌદ્ધો) તેને (સિદ્ધને) ગુરૂના પદ પર સ્થાપન કરવા ઉદ્યુક્ત થયા ભારે તેણે કહ્યું કે “ખરેખર, મારે એક વખત મારા (પૂર્વના) ગુરૂ મહારાજને જરૂર મળી આવવું જોઈએ કારણ કે એ પ્રમાણે કરવાનું મેં તેઓ શ્રીની પાસે સ્વીકારેલું છે અને જે માણસ પોતાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞા પાળનારો હોય તે પોતાના આપેલા વચનનો કેમ ભંગ કરી શકે? તેટલા માટે મને ત્યાં મોકલી આપો.” ૧૧૭-૧૮. બૌદ્ધોના મતમાં પણ લીધેલ પ્રતિજ્ઞાને પાળવી તે ઘણું સાફ છે એમ માનીને તેઓએ તેને (સિદ્ધને) મોકલી આપ્યો. તે પણ પોતાના અસલના ગુરૂ મહારાજની પાસે આવી પહોંચ્યો. ૧૧૯. ઉપાશ્રયે આવી પહોંચતાં એણે પોતાના ગુરૂ મહારાજ (ગર્ગધિ)ને સિંહાસનપર બેઠેલા જોયા એટલે પોતે બેઠાં કે “આપ આટલા ઊંચે બેઠા છો તે સાફ લાગતું નથી.” આ પ્રમાણે બોલીને સિદ્ધ મૌન રહ્યો ૧૨૦. ગર્ગસ્વામીએ વિચાર કર્યો કે—જરૂર

૧ વેશ બદલવાનું કારણ એ કે બૌદ્ધ લોકોના વિષયગીટોમાં જૈન વિષય અન્યને દાખલ કરવામાં આવતા ન હોતા. (આ હકીકત પદ્ય સ્તોત્રમાં કારણ આવી જણાવી નથી.)

૨ ગુરૂ મહારાજનું વ્યવહારકૃત્યપદ્યું, તરફે એવાથી નિર્મલ મનથી સત્તિ અભિમાન રૂપિના ત્યાગ, સાસનની દાઢ અને સમવસુચના જેમ હોય કે આવા આત્માવેશના દાયમાં સાસનની લગામ રહેતી.

૩ અથવા બીજો અર્થ એમ પણ થાય છે કે “આપ તે કદાચ સ્વામી ન હોતા હો, હોના હો—મનદગ્ધ આપ કુર્યોજ નમરસરે સ્વામી બોલે છે.”

ખર, જે 'ખરાબ' શુદ્ધ અગાઉ ગયા હતા તેનો આ 'મુખભાગ' (મોખરો-રાડ્યાત) જણાય છે. અને ચોક્કસ લાગે છે કે તીર્થંકર મહારાજની વાણી કદિ પાતુ ઉલટી થતી નથી. ખોટી પડતી નથી. ખરે-ખર, આવો સારો શિષ્ય અને સારી રીતે તૈયાર થયેલો વિદ્વાન પારકા શાસ્ત્રમાં લોભાઈ-તણચાઈ ગયો તેથી અને એમ લાગે છે કે અમારા અહો જ નબળા છે. હવે તો કોઈ પણ ઉપાયે તેને બોધ કરવો જોઈએ, દેશાંતે સાચવો જોઈએ અને તેમ કરવાથી તેને જો અમારા ભાગ્યને શોભે બોધ થઈ શકશે તો તે વાત બહુ સારી થશે. અત્યારે બહુ બોલવાથી શું? ૨૧૧-૨૩. ઉપર પ્રમાણે પોતાનાં મનમાં વિચાર કરીને શુદ્ધ મહારાજે સિદ્ધને પોતાના આસન ઉપર બેસાડ્યો અને તેને કૈલવન્દન સૂત્ર ઉપર રચેલી (શ્રી હરિભદ્રસૂત્રિકૃત) 'લલિતવિસ્તર' નામની ટીકા આપી અને બોલ્યા કે 'અમે જરા દેરાસરે નમસ્કાર (વંદન) કરી આવીએ ત્યાં સુધી તું. (બેસ અને) આ ગ્રંથ જોઈ જા'—આ પ્રમાણે કહીને શુદ્ધમહારાજ બહાર ગયા. ૧૨૪-૨૫. 'મહાપ્રજ્ઞિવાન' સિદ્ધે સાર પછી તે ગ્રંથ જોતાં વિચાર કર્યો કે અહો! વિચાર કર્યા વગર કેવા ખોટા કામનો મેં આદર કરી દીધો છે? મારા જેવો આણું વિચાર વગરનું કામ કરનાર તે બીજો કોણ હોય? પોતાના સ્વાર્થને હાનિ કરે તેવાં પારકા વચનોથી તે કોણ લેવાઈ જાય? કાચના કટકાથી રત્નને તે કોણ ખોઈ બેસે? ખરેખર, એ મહાન લક્ષ્મીમાન શ્રી હરિભદ્ર પ્રભુ મારા ખરેખરા ઉપકારી છે, કે જોઓશ્રીએ માટે માટે જ એ ગ્રંથ પણ લખી રાખ્યો છે. ૧૨૬-૨૮. આચાર્ય હરિભદ્ર મારા ધર્મને બોધ કરનાર શુદ્ધ છે (ધર્મબોધકર છે) અને પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં એ વાત બાવથી મેં દાખલ કરેલી છે. ૧૨૯. 'જોઓ-

૧ જુઓ ઉપર શ્લોક ૧૦૫.

૨ કુલ્લ: એટલે ધર, રહેઠાણ અથવા મુખભાગ સમીપીન અર્થ છે.

૩ લલિતવિસ્તરશત્તિ આ હરિભદ્રસૂત્રિનો ગ્રંથ છે. રોક દેવચંદ સાસ-બાઈ સીરીકમાં પ્રગટ થયેલ છે. એના સંબંધમાં ઉપોદ્ધાવ જુઓ.

૪ ૧૨૬-૧૩૪ શ્લોકો સાચે જ છે પણ એ પ્રત્યેકના સંખ્યાવંશ પછી ટીકા કરવાની છે તેથી અર્થમાં તેની પ્રત્યેકની સંખ્યા જરૂર પ્રમાણે જવાબી છે.

૫ પ્રથમ પ્રસ્તાવના ધર્મબોધકર રસોડાપતિ. આમાં બાવથી વિષે સંખ્યાવંશ પછી ચર્ચા છે તે ઉપોદ્ધાવમાં જુઓ.

૬ આ શ્લોક સાચે શ્રી સિદ્ધિવિના સમજની પછી ચર્ચા છે તે માટે ઉપો-દ્ધાવ જુઓ.

શ્રીએ ભવિષ્ય પ્રથમથી જાણીને માટે માટે ચૈત્યવન્દન સંબંધી લલિ-
તવિસ્તરા નામની ટીકા રચી. ૧૩૦. જે હરિભદ્રસૂરિએ ખોટી વા-
સનાઓથી ભરપૂર જેર કાપી નાખીને મારે માટે સારી વાસનારૂપ
અમૃત ન કહી શકાય તેવી શક્તિથી કૃપાપૂર્વક શોધી કાઢ્યું તેઓ
શ્રીને નમસ્કાર થાઓ ૧૩૧. આવા દેખાવ માત્રથી શિષ્ય અનેક
મારા જેવાને ગુરુમહારાજ શું કરશે? નિમિત્તજ્ઞાનથી એ પ્રમાણે
અનવાતું જાણીને તેઓએ આ જ્ઞાને મારા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે
મને બોલાવ્યો જણાય છે. હવે તો તેઓનાં ચરણકમળની રજથી
દરરોજ મારા માથાને પવિત્ર કરીશ (તેઓને દરરોજ પગે પડીશ).
ગુરુમહારાજ એવા ન હોય એમ અનેજ નહિ. એ ગ્રંથથી મારા
મનમાં તથાગત (બૌદ્ધ) ના મતે જે બુદ્ધિનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો
હતો તે ચાલ્યો ગયો છે; જેવી રીતે કોદરા ઉપર મદનનો ભ્રમ
થતો હોય તેને કોઈ પણ પ્રકારના હથિયારનો આઘાત લાગતા દૂર
થઈ જાય છે તે પ્રમાણે. ૧૩૨-૩૪. સિદ્ધ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતા
હતા તે વખતે બહારના લાગમાં ગુરુમહારાજ આવ્યા અને તેમણે
જ્યારે સિદ્ધને પુસ્તકની ઉપર એકાગ્રતાપૂર્વક વિચાર કરતાં બેસ્યા
ત્યારે પોતે રાજી થયા. ૧૩૫. 'નિઃસીદ્ધી'નો^૧ શબ્દ મોટેથી સાંભ-
ળતાં જ નમ્ર ઉતાવળથી સિદ્ધ ઊભા થયા અને પ્રણામ કરીને તેઓ
શ્રીના અન્ને પગો પોતાના મસ્તકથી ઘસ્યા. ૧૩૬. પછી સિદ્ધ બોલ્યા
'પ્રભુ! મારા ઉપર આપશ્રીનો આટલો બધો મોહ ક્યા કારણે લ-
ઈને છે? શું મારા જેવા અધમ પ્રાણીઓ પછવાડેથી (ભવિષ્યમાં)
ચૈત્યો^૨ કરાવશે! જે ખરાબ શિષ્યો હલી ગયેલા દાંતની પેઠે અસ્પર્શ

૧ તેઓ મારા ઉપર ઉપકાર કરનારા જ છે અને તેવા ન હોય તેમ સંકલ્પે
જ નહિ. 'છાંદ્રે કછાંદ્રે યાય તો પણ માવતર કમાવતર થતા નથી'—એવો ભાવ
જણાય છે.

૨ કોદરા. એક જાતના જવના ફેતરા. ફેલવાથી અસલ માલ વગરના ની-
કળે. મદન એટલે અડદ. કોદરાનો દેખાવ અડદ જેવો લાગે પણ તેને કોઈ મુશ્કેલ
કે ઘંટી લગાડે ત્યારે જણાય કે એ તો માત્ર ફેતરા જ છે, એ પ્રમાણે કદાચ
વાંચતા મારી બુદ્ધિનો ભ્રમ દૂર થઈ ગયો.

૩ નિઃસીદ્ધી. સાધુ ઉપાસ્ય કે મંદિરમાં દાખલ થાય ત્યારે પ્રદક્ષિણે
નિઃસીદ્ધી (નૈવેદિય) શબ્દ બોલે, બહાર જાય ત્યારે 'આવસ્સીદ્ધી' બોલે—એવો
આચાર છે. મંદિરપરત્વે તે નમસ્કાર અને અન્ય સાહ્ય આપારત્યાગ રૂપે છે.

૪ મોહ. અહીં તેનો અર્થ 'પદ્મપાત' અથવા મૂર્છા લેતો છે.

૫ ચૈત્ય. સ્થૂલ, ચાદળીરી અથવા દેવમંદિર. મતલબ શું મારા જેવા મોહ
કામો કરશે? શાસનની શોભા વધારશે! અથવા આપની ચાદળીરી સામનો કરે
છે કે 'હાં તો નર લાંતડે અને હાં તો નર ગીતડે.' આવો ભાવ મને નહિ છે.

મળેલા ન હોય, દુઃખ્યા કરતા હોય, કુટી જવાથી થતી વેદનાવડે
 હેરાન કરનારા હોય, સ્વાદ લેવામાં વિષ કરનારા હોય તે તો કાઢી
 નાખ્યા જ ભલા.' ૧૯ પ્રભુ! આપશ્રીએ અને મળવાને બહાને બોલાવ્યો
 હતો પણ ખરેખરી રીતે તો અને બોધ કરવા માટે જ બોલાવ્યો હતો;
 તેમજ વળી શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો અંથ પણ (તે માટે જ) આપે મારા
 હાથમાં મૂક્યો. ખોટાં શાસ્ત્રોના સંબંધમાં અને જે ભ્રમ થયો હતો તે
 આપે ભાળી નાખ્યો. હવે આપશ્રીને વિરૂપિ કર્કશું કે આ અધમ
 શિષ્યની પીઠ ઉપર આપ હાથ મૂકો. મેં મહાપાપીએ દેવ અને
 ગુરુની મહા અવરો કરેલી છે, પણ હવે મારા ઉપર આપશ્રી કૃપા કરો
 અને મારી ભવિષ્યમાં દુર્ગતિ છેદાઈ જાય તેવું પ્રાયશ્ચિત્ત મને આપો.
 ૧૩૭-૪૨. કર્ણના ભયર અને શરણાગતના આધાર પ્રભુ (ગુરુ)
 જેમની આંખોમાંથી નીકળતાં આનંદનાં આંસુથી ઉપરનો ચાળપટો
 (ઉપર ઓઢવાતું કપડું) ભીંજાઈ ગયો હતો તે જોઈયા-“ભાઈ! તું
 ખેદ કર મા! ખોટા સાચા તર્કનાં અભ્યાસથી મદમાં ચઢેલાં અને તેથી
 મુહાઈ ગયેલાં પ્રિયેલ દોરડીઆની પેઠે ઠોણ છેતરાતા નથી? વળી
 તું અને આપેલું વચન ભૂલી ગયો નહિ તેથી તું ધૂતાઈ ગયો હો એમ
 પણ હું માનતો નથી. તારા વિના બીજો કયો અભિમાનથી ઘેરાઈ
 ગયેલો માણસ પોતે અગાઉ આપેલું વચન માદ રાખે-સંભારે? તે-
 જ્ઞાનો વેરા તે ધારણ કયો એ તો તેજોનાં વિશ્વાસ (મેળવવા) માટે
 પણ સંભવે છે. આઠી આ બાબતમાં તારા મનમાં ઘણી ભ્રાંતિ થઈ
 આવી હોય-ટોળાણુ થઈ ગયું હોય એમ હું માનતો નથી. આ મોટા
 ગંધર્ભમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલા મહાન પ્રજેતાઓની વિશાળ
 ક્ષુદ્ધિને જણાયલાં શાસ્ત્રોના મર્મો સમજી શકે એવો કયો તારા જેવો
 શિષ્ય છે? એ તો મારા મનમાં જ ખાલી ભ્રમ થયો હતો.” ૧૪૨-
 ૪૬. ઉપર પ્રભાણે કહીને ગુરુમહારાજે તેને આનંદ કરાવ્યો, પછી
 ગુરુમહારાજે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું અને પોતાની પાટઉપર તેની

૧ જે દાંત દુઃખ દેવા હોય, પીડા કરવા હોય, તેને તો કદાચી નાખ્યા જ
 સારા. બાવ ભરાબર બેસતો આરે છે.

૨ પીઠ ઉપર હાથ દબેલા કપડો આપવાને અંગે દેવાય છે.

૩ ગુરુમહારાજનો આખો જવાબ વ્યવહારકુલપણું, રથીરીમરણ અને ઉમ
 બધી રીતે યાગ્ય હતો. વાપરી રથીરી કહે છે.

૪ પાટ ઉપર રવાનના એટલે ગચ્છનાવડનું-પ્રવર્તનું પદ અથવા ગચ્છનો
 લાર તેને સોંપે.

સ્થાપના કરી. ૧૪૭. પોતે (શુરમહારાજ) તો 'સર્વ સંગનો લાગ
કરી ઊંચી રંગભૂમિ છોડી દઇને પૂર્વ ઋષિઓની પેઠે ચર્ચા કરવા
માટે જંગલનો આશ્રય લીધો. ૧૪૮. અનેક ઉપસર્ગો સહન કરવાની
બુદ્ધિથી તેઓશ્રી કોઇ વખત કાઉતસંગ ધ્યાને રહેતા હતા, કોઇ વખત
આંખનો પલકારો માર્યા વગર પડિમાનો અભ્યાસ કરતા હતા, કોઇ
વખત પારણે લુખોસુક્રો આહાર લેતા હતા, કોઇ વખત માસ-
ખમણુ વિગેરે તપો કરીને કર્મ ખપાવતા હતા. આવી રીતે કુખે
કરીને પાળી શકાય તેવું ચરિત્ર પાળીને એ મહામુંદર બુદ્ધિવાળા
પુરૂષ આયુષ્યને છેડે અણસણ કરી સ્વર્ગે ગયા. ૧૪૯-૫૧. હવે અહીં
આખાનકાર (વ્યાખ્યાત) સિદ્ધ સ્વર્ગસુધી પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા. પંડિત-
પણામાં પોતાની જાતને પંડિત માનનાર પારકા શાસનવાળાને જીતનારા
થયા. ૧૫૨. સૂર્યની પેઠે સારી રીતે આખા શાસનનો પોતાના પવિત્ર
કાર્યોથી વિશેષ ઉઘોત કરીને એણે નિવૃત્તિ કુળને 'નિવૃત્તિ (નિરાંત)
કરી આપી. ૧૫૩. એણે અસંખ્ય તીર્થયાત્રાઓ કરી અને તે વડે
ધર્મની પ્રભાવના કરી. સિદ્ધની વચનસિદ્ધિ ભારે જખરી હતી. ૧૫૪.
(એ) શ્રી સુપ્રભદેવના નિર્મળ કુળમાં મુગટ જેવા અલંકાર તુલ્ય થયા.
એ શ્રીમાન્ માઘ કવિવરની કુદરતી બુદ્ધિની પરિક્ષાના ભંડાર થયા.
તેવું ચરિત્ર વિચારીને કોઇ પણ પ્રકારે કળિકાળના જોરથી જો ખરાબ
ગ્રહ (કુશાસ્ર) આદર્યો હોય અથવા તેની સંગત થઇ હોય તો અહો
પ્રાણીઓ ! આ લોક પરલોકની સિદ્ધિને અર્થે તેને તજ દો ૧૫૫.
શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિની પાટરૂપ સરોવરમાં હંસ જેવા શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ
થયા. તેમણે શ્રીરામની લક્ષ્મી હૃદયમાં સ્થાપન કરી. મહાન પૂર્વાચા-
ર્યોના ચરિત્ર રૂપ રોહણાચળ પર્વતમાં આ સિદ્ધર્ષિચરિત્ર નામનો
ચૌદમો શૃંગ શ્રી પ્રધુમ્ન મુનીશ્વરે રચ્યો. ૧૫૬.

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનો પ્રબંધ સમાપ્ત.

૧ નિઃસંગભાવ. જેમા નિયંત્રણાદિ સર્વનો લાગ કરી ધ્યાન થાય તે દશા
પૂર્વ ઋષિઓ જિનકલ્પ આચરતા હતા તે તો પંચમકાળમાં બંધ છે પણ તેની
તુલના થઇ શકે છે. એ તુલના કેવી રીતે કરી તે આગળ બતાવે છે. સાધુની નવ
પડિમાનોનો અત્ર ઉલ્લેખ છે.

૨ સાધુની પડિમા. આના સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથ.

૩ માસખમણુ એક માસના ઉપવાસ.

૪ અણસણુ: મરણુ નિકટ જાણી બાહ્ય વસ્તુ કે ભોગનો લાગ કરી નિવૃત્તિ
આદરી આનંદથી મરણુ તૈયારી કરવી તે.

૫ જુઓ ઉપર સ્લોક ૯૭ મો.

૬ જુઓ સ્લોક ૮૫. આ નિવૃત્તિ સાખા છે તેને આનંદ ઉપજાવે, તેને
વિશેષ ખંડાર પાળી.

